

M. Tört. O.

4065/8

M. tört. O.
4065/8

MAGYARORSZÁG
ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

**FALK MIKSA ÉS
KECSKEMÉTHY AURÉL**

ELKOBZOTT LEVELEZÉSE

SZERKESZTETTE, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ANGYAL DÁVID

BUDAPEST
KIADJA A PESTI LLOYD-TÁRSULAT
ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1926

M. tört. O.
4065/b.
1.

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

LEVELEZÉSEK

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

BUDAPEST

A PESTI LLOYD-TÁRSULAT

1925

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

FALK MIKSA ÉS
KECSKEMÉTHY AURÉL

ELKOBZOTT LEVELEZÉSE

SZERKESZTETTE, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ANGYAL DÁVID

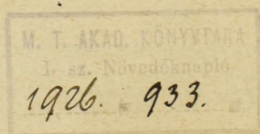
BUDAPEST

KIADJA A PESTI LLOYD-TÁRSULAT
ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1925

116810

A Pesti Lloyd-társulat nyomdája. (Igazgató: Márkus Pál.)

ELŐSZÓ.

A legújabbkori történelem minálunk elég elhanyagolt mező volt, annak egyes modern speciális ágaiban pedig, mint amilyen a *magyar politikai pártok története* és a *napisajtó története*, alig jelent meg derekasabb mű.

Angyal Dávid, midőn Széchenyi publicisztikai munkatársainak elkobzott írásait e kötetben közrebocsátja, volta-képen az *ötvenes évek magyar sajtótörténetét* adja s műve e részben is hézagot pótol.

E kötet megjelenését a Pesti Lloyd-Társulatnak, különösen Kohner Adolf báró és Vészi József főszerkesztő úr áldozatkész közreműködésének köszönhetjük, kik kegyeletből a Pester Lloyd volt főszerkesztőjének, Falk Miksának emléke iránt a nyomtatás költségeit viselték.

Budapest, 1925 június hó 1-én.

A Magyar Történelmi Társulat.

ELŐSZÓ.

A bécsi rendőrség nagyon el volt foglalva 1860 március 3-án. E napon Bárá Thierry rendőrminiszter szóbeli parancsára Weber udvari tanácsos, a bécsi rendőrség igazgatója, házkutatást rendezett Gróf Széchenyi István döblingi lakásán. Hogy a házkutatás mikép ment végbe, hogy mik voltak annak előzményei és eredményei, az már ismeretes Károlyi Árpád mesteri elbeszéléséből.¹ Ismeretes az is, hogy ez alkalommal a rendőrség egy titkos politikai mozgalom szárait kutatta. Ezért nem elégedett meg a döblingi házkutatással.

Valószínűnek tartotta, hogy a Széchenyi politikai és rokoni környezetének lakásán kinyomozható levelek és iratok elősegítik majd az ádáz titkok kitérését. E környezetből Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél, akik gyakran jártak ki Bécs városából Döblingbe, különösen gyanusaknak látszottak. Levelesládáikban bő zsákmányt gyanítottak a titkokra vadászó rendőrök. Elvitték a hozzájuk irt leveleket és más irataikat, gondos vizsgálat után jelentéseket irtak róluk. A kormányok hivatalos titoknak tekintették az 1860 március 3-iki rendőri zsákmányt a monarchia bukásáig.

Most a titok zára lepattant. E kötetben közzéteszem Falk és Kecskeméthy levelezését kronológiai rendben. A teljesen magánérdekű leveleket nem közlöm. A közlött levelek hirlap-irodalmi, politikai vagy másnemű vonatkozásait igyekeztem a

¹ Gróf Széchenyi István Döblingi Irodalmi Hagyatéka. I. k. Budapest, 1921.

jegyzetekben megmagyarázni. Azonkívül azt hittem, hogy a levelek jelentőségének megértése végett ismernünk kell az ötvenes évek hirlapirodalmát. Evégből a Bevezetésben az ötvenes évek hirlapirodalma történetének főbb mozzanatait próbáltam kiemelni, különös tekintettel a közlött levelek által érintett viszonyokra.

A levelek szövegének megállapítása, a jegyzetek és a Bevezetés elkészítése végett sokféle segítségre volt szükségem.

Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc barátaim a bécsi levéltári kutatásban, Hajnal István, Mayer Béla, Mályusz Elemér, főtiszt. Székely Ottokár, Tábornszki Ottó és Hadnagy Albert urak a kiadott anyag másolásában, egyes adatok kikutatásában segítettek. Dr. Csánki Dezső államtitkár, főigazgató úr baráti szívéssége és Föglein Antal megyei főlevéltárnok úr buzgalma könnyítették meg a kutatást az Országos Levéltárban. Br. Mitis Oszkár, a bécsi állami levéltár igazgatója, Dr. Gross Lothár osztálytanácsos, Schmidt és Reinoehl tisztviselő urak lekötelező készséggel bocsátották rendelkezésemre a nagy levéltár anyagát. Az osztrák belügyminiszteri levéltárban Dr. Kallbrunner igazgató úr és tisztviselői példás előzenységgel teljesítették kéréseimet. A bécsi állami könyvtár anyagának használatát Dr. Báró Rohr kisasszony öméltségának útmutatásai és fáradhatatlan hivatali buzgalma tették lehetővé. A Nemzeti Múzeum hirlapi könyvtárának és kéziratárának használatát Lukinich Imre igazgató úr baráti szívéssége, Pukánszkyné Kádár Jolán, Rédei Tivadarné, Bartoniek Emma úrhölgyek és Rédei Tivadar úr készsége könnyítette. Néhány kollégám és barátom kezemre járt a jegyzetek szerkesztésében. Betűrendben sorolom fel neveiket: Ernyey József, Fejér Lipót, Kövesligethy Radó, Dr. Lukács Károly, Mágocsy-Dietz Sándor, Márki Sándor, Némethy Géza, Vadnay Tibor és Vá-

VIII

mossy Zoltán. Mélyen fájlalom, hogy Moravcsik Ernő készségét csak halála után köszönhetem meg nyilvánosan. Dr. Czeke Marianne könyvtárőr önegysága is szíves készséggel segített adatok és könyvek keresésében. Fogadják mindannyian e helyen is hálás köszönetemet.

Végül hagytam annak a két férfiúnak nevét, akiknek legtöbbet köszönhetek. Károlyi Árpád bölcs tanácsai és baráti jóindulata nélkül nem boldogultam volna. Gróf Klebelsberg Kunó, a közoktatásügyi miniszter úr önegyméltósága, mint a Történelmi Társulat elnöke, annyi elfoglaltsága közt is folytonos figyelemmel kísérte munkám előrehaladását és lehetővé tette annak megjelenését. Hálámat kitüntető figyelmökért a kiadványra fordított munka által igyekeztem kimutatni.

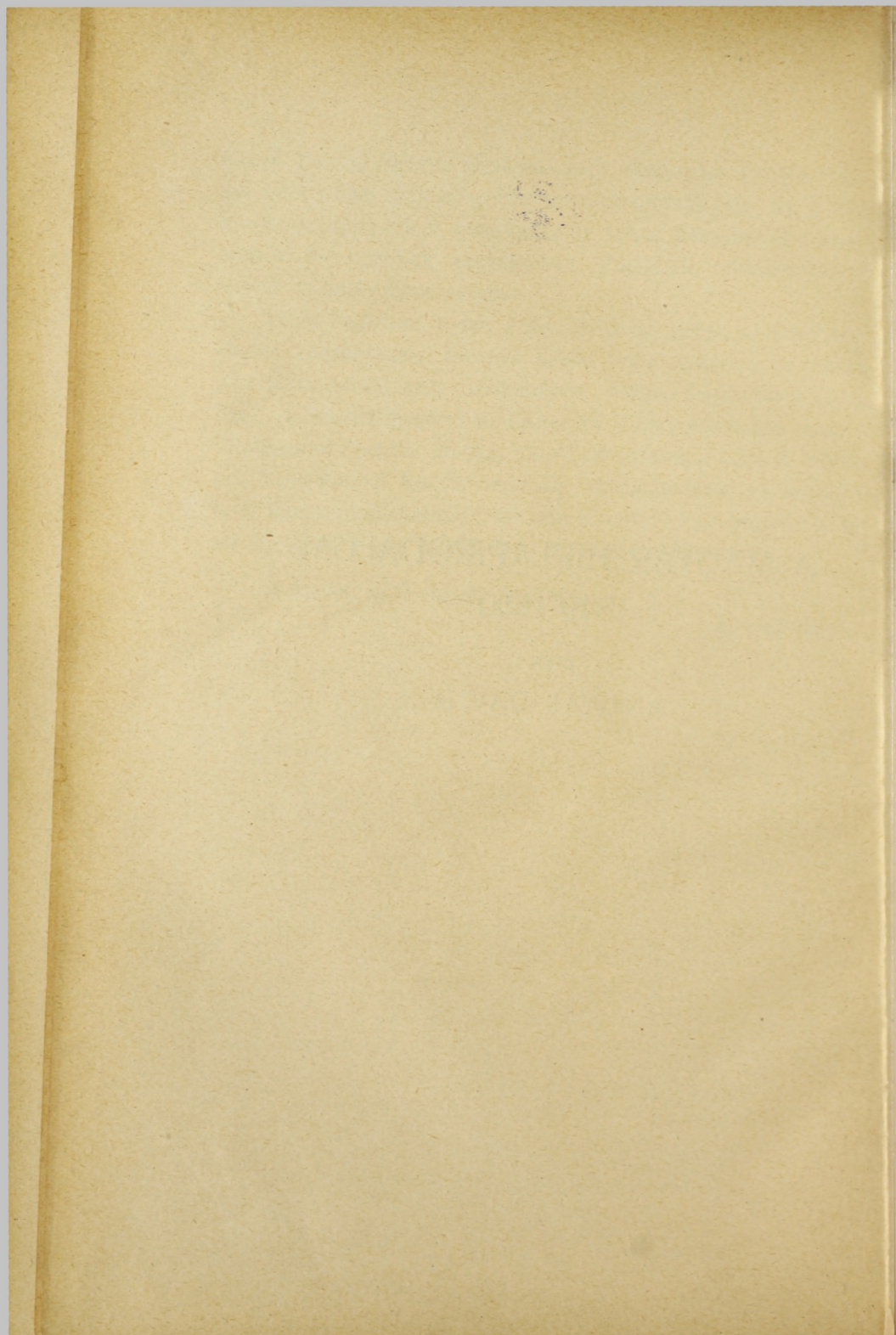
Budapest, 1925 január havában.

Angyal Dávid.

I.

A MAGYAR HIRLAPIRODALOM
1849-1860

IRTA
ANGYAL DÁVID

I.

A Figyelmező Története.

Vida Károly és Figyelmezője. Falk levelei a Figyelmezőben.

Világos után a művelt magyar olvasó közönség aggódva vetette fel azt a kérdést, vajjon a nagy összeomlás nem oltotta-e ki a magyar hirlapirodalomnak életét is? De 1849 szeptember 23-án örömmel jegyzi naplójába Pauler Tivadar, hogy a „*Figyelmező* már hirdettetik”.¹ Vida Károly *Figyelmezője* valóban megindult november 13-án, de 1850 január 8-án a kormány eltiltotta megjelenését. Valóságos csodának tekintették akkor ezt az eltiltást.² Találgatják az okát még ma is, némelyek Somssich Pál néhány cikkében, mások Falknak egy cikkében keresték a csodának magyarázatát.³ E magyarázatok csak részben felelnek meg az igazságnak; ismernünk kell a *Figyelmező* történetét, hogy eltiltását megérthessük.

Vida Károly egyike volt a legtanultabb magyar publicistáknak. Sokat utazott a külföldön, vegytant, mezőgazdaságot s más tudományokat is tanult. Szakértelemmel fejtegette a legkülönbözőbb közgazdasági kérdéseket. A gúnyban, az invektívákban és a fejtegetések logikai rendjében egyaránt erős stílusa emelte cikkeinek hatását. A konzervatív érzés mélységében kevesen multák felül ezt a háromszéki református székelyt. Őszintén ragaszkodott a dinasztiahoz, a régi magyar alkotmányhoz, szenvedélyesen gyűlölvén az újítókat, s az Ausztriától elszakadni törekvő függetlenségeket. Ha Ausztriával megférti nem tudunk, — írja egyik röpiratában — ha az

¹ Pauler Tivadar Naplóját kiadja Pauler Ákos. *Napkelet*, 1924. 65. lap

² A *Magyar Hirlap* nevezi csodának az eltiltást 1850 első heteiben.

³ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. I. Budapest, 1921. 202. lap és Frankenburg: Emlékiratok. II. k. Pest, 1868. 184. lap.

osztrák birodalom valóban felbomlik, „nem tudom, hagynának-e nekünk egy kis magyar réspublikát Pesttel, mint fővárossal s néhány mérföldnyi semleges territoriummal, hol ékezetlenül függetlenségi vágyunkat elérve, azt Európa népei tanulságára örökös zűrzavarban gyakorolnók, míg a ránk unatkozott néptömeg egyik szomszéd hatalomhoz bekebelezésért folyamodni kényszerítene“.¹

Az ilyen nézetek bármennyire bizonyítják is Vidának politikai éleslátását, népszerűséget nem szereztek nevének. Pedig ezt a feketesárgának csúfolt író a legtüzesebb magyar érzés ösztönözte arra, hogy Horvát István és Otrokócsi Főris Ferenc szellemében foglalkozzék a magyar őstörténettel.² Történeti elmélkedéseiben átadta magát az illúzióknak, de mint publicista üldözte azokat a legnagyobb bátorsággal. Polemikus hevét azonban személyes mozzanatok is fokozták. Eszére büszke, könnyen sérthető, igen indulatos ember volt. Polemikus hangja még a kor szokásaihoz mérve is feltűnően bárdolatlan. Huszonkilenc éves volt, midőn 1848 márciusában átvette a *Budapesti Híradó* szerkesztését. Az új szerkesztő oly programot hirdetett, mely a 48-as törvényekkel nem ellenkezett. Vidának jelszavai: „Nemzetiségek és osztályok közötti béke! Monarchia! Alkotmányos szabadság, rend, törvényesség“ a 48-as törvények tartalmából logikai úton voltak kivonhatók. De a sajtószabadság féktelensége korában csak azt szabad irni, ami a lármás közvélemény vezetőinek szájaizét kielégíti. Vidát úgy meggyűlöltek, hogy élete komoly veszélyben forgott. A *Budapesti Híradó* megszűnt július 15-én. Vidának nehezeére esett lemondani a szerkesztői dicsőségről. Négy nap múlva megindította a *Figyelmezőt*. Vida most nem mondotta el mindazt, ami szívét nyomta, de nem tagadta meg önmagát.

Birált a kormányt, szembe szállt a radikalizmussal.³ Madarászéknak ez nem tetszett. A honvédelmi bizottmány

¹ Ausztriával-e vagy anélkül? Pest, 1862. 15. lap.

² Elmélkedések a Magyar Nemzet Viszontagságainak Története felett. Irta: Vida Károly. Pest, 1852.

³ Ferenczy József: A Magyar Hírlapirodalom Története. Budapest, 1887. 419., 473. lap.

1848 december 10-én letiltotta a *Figyelmezőt* azzal a megokolással, hogy Vidának atyja nem a *Figyelmezőért*, hanem a *Budapesti Hiradóért* tette le a kauciót.¹

Ez volt a *Figyelmező* első letiltása. Vida haragudott, de tudta, hogy nem sokáig kell várnia lapjának feltámadására. Herceg Windischgrätz 1849 január 5-én bevonult a magyar fővárosba; Szögyény-Marich László január 20-án kezdette meg hivatalos működését, mint az országos ideiglenes polgári közigazgatás elnöke; a *Figyelmező* pedig újra megindult január 21-én. Már ez adatok is mutatják, hogy Vida nem a polgári közigazgatás vezetőitől kapta az engedélyt az „újra kiadásra és a postai szétküldésre“. Windischgrätz nemcsak engedélyt adott Vidának, hanem 12,000 forint évi szubvenciót ígért neki havi részletekben. A havi ezer forintot Vida meg is kapta mindaddig, amíg Pesten szerkeszthette a *Figyelmezőt*.² Windischgrätz az engedélyt és a szubvenciót azzal a határozott utasítással adta Vidának, hogy lapját „konzervatív szellemben“ folytassa.³ Ez az utasítás Vidának igen jól esett. Neki is az volt a meggyőződése, hogy helyre kell állítani a március előtti magyar kormányzatot. Sürgette Ferenc József koronáztatását, lapjának jelszava most is, mint 1848-ban, így hangzott: alkotmányos királyság.

„A fegyver csinál ugyan rendet“, — írja Vida egy kitünő vezércikkének végén — „de csupán fegyver hatalmával ma már a török s az orosz sem kormányozhat.“⁴ És mivel ily bátran védelmezte a magyar állam történeti jogát az akkor győztesnek látszó hatalommal szemben, feljogosítva érezte magát arra, hogy Kossuthot, pártját és a magyar fölkelés vezéreit éles gúnnnyal s szenvedélyes kifakadásokkal támadja. A nem konzervatív magyar olvasókat bizonyára mélyen sértette ez a

¹ *Figyelmező*, 1849. 1. szám.

² Geringer írja Macchionak: „der Subvention, die ihm unter dem Fürsten Windischgrätz mit 12,000 zugewendet war“. (Orsz. Levéltár Geringer-Acták. 1849. 2847/G.) Továbbá jelentés Bachnak 1850 január 9-én. (Bécsi Állami Levéltár, Ungarische Landes-Gouvernements-Acten. 3 Fasc.) Ezentúl a Bécsi Állami Levéltárt így rövidítjük: B. Á. L. Az Ungarische Landes-Gouvernement-Acten helyett U. L. G. A.-t írunk.

³ Lásd az idézett január 9-iki jelentést.

⁴ *Figyelmező*, 1849 január 30.

hang, hiszen gyaníthatták, hogy Vida szubvenciót kap. A pénzsegély felvétele miatt Vida valószínűen azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy lapja e nélkül nem mondhatna kemény és szükséges igazságokat mindakét félnek.

Szőgyény kormánya április 22-én hagyta el Budát; úgy látszik, akkor menekült el Vida Károly is. Lapjának 77. száma április 21-én jelent meg ezekkel a végső szavakkal: „Br. Wel-den, az óhajtvá várt, ma (20) körünkbe érkezett.“ De Br. Wel-den sem teljesítette Vida reményeit, lapjának 78. száma nem Pesten, hanem Pozsonyban jelent meg s nem áprilisban, hanem július 2-án. A tavaszi hadjárat alatt az osztrák kormány nem igen törődött a Figyelmezővel. Windischgrätz kivonulása után a szubvenció megszűnt.

Vida június vége felé elérkezettnek látta az időt arra, hogy lapját folytathassa. Folyamodott ekkor Geringerhez, a Haynau mellé rendelt császári biztoshoz, hogy utalják ki újra a Windischgrätztól megadott szubvenciót. Geringer pártolta a kérést, amire az osztrák kormány Geringer indítványa szerint egyelőre egy negyed évre utalta ki Vidának a szubvenciót havi 1000 forintnyi részletekben. A szubvenciónak szükségességét azzal indokolta a kormány, hogy egy magyar lap elterjedésének akkor nagy akadályai voltak.¹

Vida így pénzhez jutván, megindíthatta újra a *Figyelmezőt* Pozsonyban július 2-án a réginél kisebb formátumban. De most már Vida pártfogója, Windischgrätz, a magyar viszonyokat csak messziről nézhette. A herceg barátja lévén a magyar konzervatívoknak, elmézte Vidának, ha a magyar állam és nemzet jogait neki sem tetsző nyomatékkl hangoztatta. Geringer azonban más hangnemet kívánt a fizetett szerkesztőtől.

Vidát a magyar honvédvezérek sikerei a tavaszi hadjáratban meglepték. Tudta ugyan, hogy a küzdelemnek kudarc lesz a vége s még júliusban is „vétkes és esztelen vállalatnak“ nevezte a szabadságharcot, de most már hozzátette a jelzőkhöz a „nagyszerűt“ is. Geringerék dicsérték Vidát azért, hogy a nehéz napokban is „becsületesen“ viselkedett. Azonban egyre különösebb dolgokat olvastak lapjában. „A katonai ideiglenes

¹ Lásd az 1850 január 9-iki jelentést id. h.

kormányforma“ — írja Vida július 9-én — „nem teszi fel az alkotmányos intézetek megsemmisítését.“ A július 30-iki számban egy Tatár Béla által aláírt soproni levélben olvassuk ezeket: „Rákóczi, Martinovics alatt a rebelliseket megbüntették, de azért a nemzet megmaradt, és most egy párt vétke miatt, az 1000 esztendőös Magyarországnak ne legyen többé se Palatinusa, se Constitutiója, se diplomatiái nyelve, se coronatiója, hanem a magyar ne legyen egyéb, csak azon nemzetek boldondja, kiket eddig hazájában nagylelkűségből tűrt és jogaiban részesített. Oesterreich minék arrogál magának suprematiát.“ Vida ugyan mentegette magát, hogy a levél nem az ő nézeteit fejezi ki, de mégis közölte a levelet úgy, ahogy Tatár írta. Sőt *Figyelmezője* még az osztrák hadműveleteket is bíráltni merészelte. Július 24-én írja azokról: „nem lehet elhallgatnunk azon általános észrevételünket, hogy az osztrák hadműködéseknek egy organikus hibája van, t. i. a tervek ritkán hajtának végre az elkészések miatt“. De különösen a soproni levél ártott Vidának. A levél válasz volt a Preßburger Zeitungnak erre a megjegyzésére: „Ungarn muß in Oesterreich aufgehen“. Ez a megjegyzés bizonyára tetszett Geringernek, Vidának ellenben jelszó volt arra, hogy heves harcot indítson a Preßburger ellen. A harc közben Vida a német lapnak vastag arcabőrét is emlegette. Mindez együttvéve felzaklatta Geringer idegeit. Az osztrák kormány augusztus 4-iki rendelete alapján Szentiványi Vince kerületi főbiztos által tudatta Vidával, hogy az ő szerkesztői kötelezettsége és a szubvenció megszűntnek tekintendők. Vida lapja ekkor már nem jelent meg. Augusztus elsején adta ki Pozsonyban az utolsó számot. Sok baja volt ott a munkatársakkal, a nyomdával és a közönséggel s úgy látszik, a pozsonyi hatóságokkal is.

Azért sietett el Pozsonyból, mikor a szabadságharc vége felé járt. Nem mintha megunt volna a szerkesztői pályát. Rosszul esett neki, hogy a kormány, mellyel a forradalom elleni gyűlöletben egynek érezte magát, már szeptemberre megszüntette a júliusban egy negyed évre megszavazott szubvenciót. De Vida nem csüggedt el. Szüksége volt a lapra, hogy eszméinek megnyerje a közvéleményt, hogy kiönthesse haragját azok ellen, akiket a nemzet megrontóinak hitt. A szerkesz-

tői hatalomkört is szerette s abban is öröme telt, hogy válogatott gorombaságokat vághatott egy-egy laptársa fejéhez, ha alkalom nyílt a vitára. Anyagi függetlenségre is vágyódott, mert bár apja gazdag volt, segítségére nem akart szorulni, kivált 1849 őszén, amikor nősülni készült, vagy talán már meg is nősült. Új előfizetést hirdetett a Pestre visszatért *Figyelmezőre*. Ez a hirdetés volt a Világos utáni magyar politikai sajtónak első életjele. Ekkor Geringer megnyervén Kempen altábornagynak, az akkori katonai kerületi parancsnoknak beleegyezését, figyelmeztette Vidát, hogy előfizetési felhívása érvénytelen, mert nemcsak szubvencióját vesztette el, hanem lapengedélyét is. Ha lapját újra ki akarja adni, folyamodnia kell szabályszerűen, „hogyan engedjék meg neki a *Figyelmező* kiadását és szétküldését“. Vida tehát beadta a folyamodványt Szentiványi Vince pesti kerületi főbiztosnak 1849 októberében.

Jól tudta, hogy az ilyen hivatalos útra bocsátott kérvény, ha nincs, aki pártját fogja, bizonytalan ideig hanykolódik és el is kallódik. Ezért Danielik János egri kanonokhoz fordult, aki lapjának Pozsonyban munkatársa volt, s aki gyermekének keresztapja lett. Ugy látszik, hogy Vida felesége katolikus volt, őt magát is vonzották romantikus hajlamai a katolicizmus felé. Danielik megszerezte Vidának Scitovszky hercegprimás pártfogását. Az érsek melegen ajánlotta Geringernek Vida kérését az elfogadásra. Szentiványi Vince is kedvezően referált Geringernek, hiszen a volt helytartósági tanácsos a magyar konzervatívpart felfogásához hajlott és aligha vette rossz néven Vidának, hogy pozsonyi lapjában tiltakozott Magyarországnak Ausztriába olvasztása ellen. Geringer pedig olyan embernek ismerte Szentiványit, aki, mint tapasztalt és tehetséges hivatalnok, jó tanácsokat ad a kormánynak.

Ekkor már az ideiglenes közigazgatási szabályzat ki volt adva és az annak végrehajtására szerkesztett utasítás értelmében a katonai kerületi parancsnok főteendőihez tartozott „a nyilvános lapok engedményezése és a sajtó kicsapongásainak gátlása“. Ilyenformán Macchió tábornok lett volna a magyar sajtó korlátlan ura a pesti kerületben, de csak azt tette ez ügyben, amit Geringer jónak látott. Geringer pedig Szentiványi tanácsára ajánlotta Macchionak az engedély megadá-

sát tekintettel Vida érdemeire, de egyúttal figyelmeztette a tábornokot arra, hogy Vidát pozsonyi multja miatt „mérsékletre és tisztességesebb magatartásra“ kellene inteni, máskülönben végleg megvonják tőle a lapkiadói engedélyt. Ilyen értelemben döntött Macchio 1849 november 6-án.¹

A *Figyelmező* tehát harmadszor is feltámadt halottaiból. Életpályája negyedik korszakának első száma november 13-án jelent meg a kormány anyagi segélye nélkül. A Geringer értelmében vett „mérséklethez és tisztességhez“ azonban Vida most sem tudott hozzászokni. Első vezércikke egy Tacitus Annaleséből vett szerencsés idézettel intette a hatalmat a könyörületre.² A november 15-iki vezércikk pedig kijelenti, hogy „mi magyarok megszoktuk az alkotmányos életet meggyéken s országgyűléseken“. A november 20-iki vezércikk hibáztatja azt, hogy az új közigazgatási rendezésben a kerületi katonai parancsnok a kerület első orgánuma s hogy a miniszteri biztosok azoknak alá vannak rendelve. Ez alárendeltség okozta, hogy a miniszteri biztos hivatalnak elfogadásától „kitűnőbb kapacitásaink idegenkednek“. Másnap a vezércikk kifejti, hogy az összes monarchia Magyarország népei közül leginkább a magyar népben keresheti támaszát.

November 21-én, amikor e vezércikk megjelent, Macchio maga elé idézte Vidát. Bizonyára tudtára adta neki természetesen Geringer tanácsai szerint, hogy az alig egy hete feléledt *Figyelmező* nem jó úton jár. Bizonyára intette a tábornok a szerkesztőt, hogy jó lesz abbahagynia a „separatismus“ eszméinek terjesztését.³ A hivatalos intésnek volt némi hatása, mert Vida óvatosabb lett. Sőt azt írták neki állítólag Sopronból, — hiszen emlékszünk a Pozsonyban kiadott soproni

¹ Főforrás ezekre nézve az idézett június 9-iki jelentés. Azután használtuk Vida leveleit Danielikhez (Egri lyceumi Könyvtár), továbbá Windischgrätz jelentését Szentiványiról. (Berzeviczy id. m. 112. lap.) Főltesszük, hogy Geringer is úgy gondolkodott Szentiványiról, mint Windischgrätz. Szentiványi érzelmeit későbbi magatartása jellemzi.

² Segestes beszédét idézi (Liber I. 581), mely így végződik: „Pro juventute et errore veniam precor.“

³ A november 21-iki audienciáról csak Pauler Tivadar naplója tudósít id. h. 73. lap e szavakkal: „November 21. Vida a kerületi parancsnokhoz hivatott némely szabadabb cikke miatt.“

„Tatár“ levélre, — hogy lapja félénk lett, az igazat nem meri kimondani, vagy csak igen eltakarva s e miatt nem szül elég hatást. Mire Vida azt felelte: „Elhisszük, hogy félénkek vagyunk, ki ne félne a szüntelen fenyegető Damocles kardjától? — és ezt nem is szégyeljük, midőn feladásunk nem kisebb, mint egy bár szerény, de független csatornáját a szabad véleménynek fenntartani... Mi a férfias bátorságot tiszteljük, mert tudjuk, miben áll az igazi; de a hóbortos vakmerőség iránt csak megvetést tudunk érezni.“¹

B. Geringerre más hatással volt Vida lapja, mint a soproni levelezőre. A császári teljhatalmú biztos vakmerőséget látott abban, hogy Vida nem alkalmazkodik a kormány céljaihoz, hogy ellenzi a centralizációt, hogy védi a magyar nyelv jogait és óhajtja bizonyos módosításokkal az 1847-es állapot helyreállítását. Ez az irányzat kitünt a lap minden rovatából, a vezércikkekből, a Hírfüzérből s a levelezésekből. Bármennyire igyekezett Vida tompítani hangját, bármennyire lojalitásba burkolta politikai fejtegetéseit, Geringer kiérezte, hogy Vida nem a Bach nótáját fújja. Különben Vida szenvedélyessége nem igen tűrte a diplomáciai féket, hanem kitört olykor leplezetlen őszinteséggel. Épen mikor önmérsékletét oly nyomatékkel hangoztatta a soproni panasszal szemben, b. Geringer Bécsben járván, korholta a *Figyelmezőt* Bach előtt. A császári biztos megbeszélvén a lapnak viseletét miniszterével, Macchioknak levelet írt 1849 december 14-én. Elmondta ebben, hogy a *Figyelmező* iránya nem alkalmas a magyarországi izgatottság csillapítására. Ugy látszik, hogy Vida tévedésben van a maga helyzete iránt. Magyarországon a forradalom előtt a sajtó szinte korlátlan szabadsággal irhatta azt, amit akart; ezért azt hiszik a magyarok, hogy a kormány most is elnézi majd sajtójuknak nem épen ártalmatlan kirúgásait, mivel kevésbé elterjedt nyelven irnak. De ebben csalódnak; a miniszterium szigorúan felügyel a magyar lapokra. A belügyminiszter tudtával, hivatalos úton, igen bizalmasan kéri Macchiót, hogy idézze maga elé Vidát. Adja tudtára, hogy a szeparatistikus magyar irány és a kormányi intézkedések bírálata nem

¹ 1849 december 12-iki szám *Hírfüzérében*.

férnek össze az ostromállapottal. Cikkeinek kiválogatásában óvatosabban járjon el, mert különben elveszti lapkiadói engedélyét. Egyszersmind kéri Macchiót, gondolkozzék arról, miként lehetne a kedélyingerlő cikkek megjelenését megakadályozni az előzetes cenzura feléléstése nélkül. Erről a kérdésről kéri Macchionak véleményét.¹

Macchio bizonyára újra maga elé idézte Vidát december közepétáján. Elmondotta neki mindazt, amit Geringer megírt. De nem találta fel annak a mesterségnek titkát, hogy miként lehetne az előzetes cenzura kikerülésével, vagy egyáltalán a sajtószabadság elvének nyilvános megsértése nélkül megakadályozni a kellemetlen cikkek közzétételét. Ily körülmények közt Vida közölhette Somssich Pál cikkét a magyar pártokról a december 29-iki számban. A cikk megállapítja, hogy Magyarországon csak egy számbavehető párt van, melyet Somssich „az idők viszonyai és a forradalom dühöngése által chemice megtisztult hajdani conservativ és ellenzéki pártok férfiúi coalitiójának” nevez. Ezek a férfiak „kimondják, hogy számossabb különböző históriával, szokásokkal, törvényekkel bíró részeknek egy bizonyos végcélra való egyesítése lehetséges ugyan, de ez csak oly eszközökkel hajtható végre, melyek az említettem különb, sokban teljesen ellenkező históriával, szokásokkal, törvényekkel ellentétben nincsenek; — kimondják, hogy a különféle nemzetiségek egyenjogosítása lehetséges ugyan, de territoriálissá anélkül, hogy a birodalom valódi egységét ne veszélyeztetné, nem fajulhat, és azt máskép értelmezni nem lehet, minthogy az alkotmányos jogok egyarányú használatában nyelv és vallás különbséget nem tehet, — és Magyarországon a magyar nyelvtől azon jogokat megtagadni nem szabad, melyekkel a német nyelvnek a birodalom irányában élnie kell”. Ezeket nevezte Somssich az egyetlen számbavehető magyar párt „alapigazságainak”. Ez alapigazságokban nem volt semmi feltűnően új azok után, amiket a *Figyelmező* már előbb e tárgyokról elmondott. De Geringernek rosszul esett az, hogy Vida lapjában az a Somssich bontja ki a nemzeti ellenzék zászlaját, aki a neki felajánlott hivatal visszauta-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 1850. 3. Fasc. 271/GG. 1849.

sítása által érzékenyen sértette a kormányt. S mégsem e cikk volt közvetlen előidézője a lap katasztrófájának, mely, mint láttuk, december 30-án már alaposan elő volt készítve.

Az a hivatalos jelentés, mely Bachnak küldetett a *Figyelmező* letiltásáról, Somssich cikkét nem is említi, hanem csak általában beszél a cikkek és levelek veszedelmes irányáról. A cikkeket különböző jelű írók írták, a levelek közül a □ jelű bécsi levelek keltették fel a kormány és sajtója figyelmét. E leveleket Falk Miksa írta.¹

Falk akkor még csak 21 éves volt, de már némi hirlapírói multra tekintett vissza. Apja, Falk József, a jóhírű pesti kereskedő is irogatott külföldi és hazai német lapokba közgazdasági leveleket és fejtegetéseket. A hirlapírói tehetséget Falk Miksa apjától örökölte, ami egyetlen öröksége volt, mert Falk József addig elmélkedett a hazai gazdasági állapotokról, amíg a maga vagyonát elvesztette. Az ifjú Falk alig 16 éves korában, 1844-ben munkatársa lett a Pesten megjelenő *Spiegel* című szépirodalmi lapnak. Első közleménye Eötvös egy költeményének német fordítása volt. Azután Gr. Telekit, Császárt, Erdélyit, Bajzát és Kisfaludy Károlyt fordítgatta.

A német nevelésű Falk az evangélikus gimnázium tanárának, a nemzeti irodalomért lelkesedő Teichgräbernek (Tavassy) buzdítására nagy érdeklődéssel olvasta a magyar költőket. Ifjúkori politikai cikkeiben gyakran idéz magyar költőkből kevésbé ismeretes sorokat is. A *Spiegelben* nemcsak sikerült fordítások, hanem bírálatok által is ismertette a magyar irodalmat. Falk Petőfinek legkorábbi bírálói közé tartozik. Az 1844-iki *Spiegelben* írja, hogy Petőfi tárgyai prózaiak, nem eléggé ideálisak, népdalai ugyan igen jelesek, de szüksége volna alaposabb tanulmányra és tárgyainak gondosabb kiválo-

¹ Hogy Falk Miksa levelezője volt a *Figyelmezőnek*, azt maga Falk, Frankenburg és Berzeviczy is említik. Azonban többen írtak bécsi leveleket a *Figyelmezőnek* 1849-ben. Összehasonlítva a levelek stílusát, arra a következtetésre jutottunk, hogy Falk a □-jelű leveleket írta. Ezt külső adatok is bizonyítják. A □ jelet Falk a *Wandererben* is használta. Továbbá Frankenburg és Falk szavaiból kivehető, hogy Falk levelei a novemberben megindult lapban jelentek meg s nem a pozsonyi *Figyelmezőben*, amelyben a bécsi leveleket nem a □ jelű író írta.

gatására. Ellenben „Utolsó alamizsná“-ja a legjobb költőnek is becsületére válnék. A „Helység kalapácsá“-t melegen méltatja. Petőfi a csillagokig fog emelkedni, — úgymond — ha sérényen és bátran előre halad.¹ Mint látjuk, a fiatal Falk szereti az érzelgős költészetet, de van érzéke a friss természetesség iránt és a dagály kigúnyolását is méltányolja. Falk a következő években (1845, 1846) a Klein Hermann *Ungarjának* lett a munkatársa. Többnyire a Nemzeti Színház előadásairól irt bírálatokat. A fiatal író kerüli a bőbeszédűséget; meglepően nyugodt és józan kritikus. Amellett nem hányaveti, szívesen elismer minden érdemet, s tiszteli a tekintélyt. De bármennyire tisztelte a német kulturát, szerette volna magát magyar írónak is elismertetni. Szíve vonzotta a magyarsághoz, mely türelmesebb volt apái felekezete iránt, mint a német polgárság. Azután a magyar irodalomhoz tartozás a nagy nemzeti ébredés korában a pesti társadalomban többet jelentett, mint a német hirlapíró mestersége. Frankenburgot lekötölte Falk azzal, hogy egy bírálatban magyar Jean Paulnak nevezte, ami valóban mértéktelen dicséret volt. A Frankenburgtól szerkesztett *Életképek*, mely a legjelesebb magyar írók találkozóhelye volt, megnyitotta hasábjait a bőkezűen dicsérő Falknak is.²

1847-ben Falk Bécsbe ment, hogy apja kívánsága szerint a polytechnikumon valamely jövedelmes gyakorlati pályára készüljön, mert a fiatal belletrista a matematikát is nagyon szerette. Szorgalmasan tanult a főiskolán, de az 1848-iki nagy

¹ Spiegel, 1844 november 23 és december 11. Falk azt írja a „Kor- és Jellemrajzokban“ (4. lap), hogy talán ő volt az első Petőfi-fordító Magyarországon“. Alighanem rosszul emlékezett. Petőfi fordításai nem jelentek meg a Spiegelben (1844–45), csak két Petőfi-ismertetése.

² *Frankenburg* (Emlékiratok, II. kötet, 180. lap) írja: „(Falk) néhány humorisztikus apróságot s egy szentimentális novellácskát küldött lapom számára s túlboldognak érezte magát, hogy azokat „Somfai“ és „Sólyom“ álnévek alatt kinyomattam“. Falk azt írja id. m. 7. lap: „alig tudtam hová lenni örömben, midőn néhány apró dolgozatom végre ott is (*Életképek*) megjelent „Sólyom“ álnév alatt“. A Somfai Falk nem említi. Mi nem is találtunk ily nevű dolgozatot az *Életképek*-ben. „Sólyom“, vagyis inkább „Sólyomi“ aláírással irt Falk egy „Chinai közmondások magyar kommentárral“ című dolgozatot az 1845-iki *Életképek* első félévi folyamában. (27. lap.) Szatirikus elmélkedések a közállapotokról.

politikai forgószelet őt is kisodorta a küzdőterre. A győri Buchheim Adolftól szerkesztett „Politischer Studenten-Courier“ munkatársa lett. A lap rajongott a köztársaságért, izgatott Latour és az udvar ellen. Innen Falk a Mahler Móritz lapjához (Der Freimüthige) került. Mahler 1845 nyarán Bécsből Pestre költözött, hol az Ungar-nak főmunkatársa lett. Innen ismerte Falk, hiszen az Ungar-nál szoros értelemben vett kollegák voltak, amennyiben Mahler a német színházakról, Falk a magyar előadásokról referált. Az ismeretséget felújította Bécsben 1848-ban, amikor a vörös haját fekete parókába rejtő Mahler a bécsi radikális sajtónak nem tehetségre, de különböző kellemetlen sajtóságokra nézve egyik legismertebb vezére lett.¹

Falkot a radikális táborba a csábító jelszavak, a bár csekély, de neki szükséges jövedelem vonzották és az a tapasztalat, hogy Buchheim, Mahler és társai Kossuth politikáját s a magyar szabadságharcot szenvedélyesen védelmezték. Sok vizet azonban nem zavarhatott a radikális lapokban, mert különben Mahlerékkal együtt menekülnie kellett volna Bécsből az októberi felfordulás után. Ez a felfordulás kenyerétől fosztotta meg Falkot, s attól a foglalkozástól, melyhez hivatása vonzotta. De szerencséjére Schwarzer „Oesterreichische Zeitung“-ja elfogadta egyik cikkét közlésre, sőt a tekintélyes szerkesztő Falkot vezércikkirónak szerződtette. Mikor az igen is liberális ujságot a kormány megszüntette, Falk 1849 márciusában a politikai lappá átalakult Wanderer-hez ment át Schwarzer szerkesztőségének tagjaival.² Itt együtt dolgozott egy kicsiny, sovány, halvány, beesett arcú, gyöngye hangú, gyors, de bizonytalan járású emberrel, aki a Wanderer-nek legelső s leghatásosabb vezércikkirója volt. Polgári nevén Jeitteles Ignácnak hívták, az irodalomban a Seidlitz Gyula nevet vette fel. Prágában született, ott jelentek meg első dolgozatai; 1844-ben Pestre költözött, hol a bukófélben levő Ungart megmentette az által, hogy főmunkatársává lett. Az

¹ Helfert: Die Wiener Journalistik im Jahre 1848. Wien, 1877, továbbá Falk id. m.

² Falk id. m.

Ungarba novellákat, humoreszkeket, társadalmi rajzokat írt. Bámulatosan termékeny író volt. 42 éves korában halt meg, de ráért vagy 100 kötet novellát, regényt írni, azonkívül tömördek kritikát, tárcát, sőt néhány szindarabot is. 1848 óta fokozódott írói tevékenysége, számlálhatatlan politikai röpiratot és vezércikket írt, megalapította a bécsi Vorstadt Zeitung-ot, mely húszezer példányban kelt el s egy igen elterjedt szépirodalmi hetilapot is szerkesztett. Alaposan képzett, igen ügyes, de erejét szétforgácsoló író volt. Leginkább a kritikára mutatott tehetséget, regényei s elbeszélései mélyebb hatás nélkül kallódtak el. Tolla után élt, nem a legféltettebb méltóságérzettel, de igen jó és szíves embernek mondták azok is, akik hidegen bíralták pályáját.¹ Seidlitz egyénisége, tehetsége mélyen hatottak az ifjú Falkra már 1844-ben, amikor először találkozott vele. Irodalmi ideáljaik közösek voltak. Mindketten szerették Schiller ifjúkori költészetét, Jean Pault s egy kissé Saphirt is. Seidlitz és Falk körülbelül egyidőben mentek át a szépirodalomból a politikára. Seidlitz tizenhárom évvel idősebb volt Falknál, aki valódi áhítattal hallgatta a mester tanításait arról, hogy miként kell érdekes vezércikket írni akár milyen száraz tárgyról is. Falk úgy beszél mesteréről, hogy szinte mottóul választhatta volna a dantei szavakat: Te vagy az én mesterem, az én szerelmem, akitől átvettem azt a szép stílust, mely nevemnek becsületet szerzett.² Seidlitz tanítása által jutott hivatásának érzetére, ezért emlékszik meg oly nemes hálaérzettel első mesteréről. Hiszen egy pár jó fogást tanulhatott tőle, de a hirlapírói fantáziát senkitől sem tanulhatta.

Nemcsak az anyagi szükség, hanem ez a sajátágos fantázia is készítette Falkot arra, hogy élénk figyelemmel kísérje a napi eseményeket, hogy irodalmi céljaira kivegye azokból ami fontos vagy csak érdekes. Írt ugyan érdemes történeti s államtudományi dolgozatokat is, megírta az első Széchenyi-

¹ Wurzbach például, aki jól ismerte és érdekesen írta meg életrajzát nagy lexikonában.

² Falk id. m. 40. lap. Még melegebben emlékszik meg Seidlitzről a Wanderer 1857 március 11-iki számának tárcája. A névtelen)(jelű tárcát Falk írta.

életrajzot, életrajzi essayt irt Szalay Lászlóról, de igazi elemében akkor volt, ha a hirlapnak irt. Nem vette soha könnyen feladatát, behatolt a tárgy minden szövevényébe, csak arra vigyázott, hogy hirlapi cikkének hangját megkülönböztesse a disszertáció modorától. Bámulatos simulékonysággal alkalmazkodott cikkei megjelenésének helyéhez és idejéhez; világos okfejtés, élc, adoma és ifjúkori ideáljaira emlékeztető érzelmesség, mint Kemény mondotta, kellemes módon vegyültek Falk cikkeiben.

Első vezércikkei a Wandererben elősegítették az új politikai lapnak terjedését.¹ Az alkotmányos és szabadelvű Wandererben kezdettől fogva a magyarságnak volt szószólója. Vida Károly 1849-ben levélben kérte a bécsi lap szerkesztőségét, nevezné meg neki a Magyarországról irt cikkek szerzőjét, mert igen szeretné őt a *Figyelmező* számára levelezőnek megnyerni.²

Igy jelent meg Falk első magyar politikai cikke a *Figyelmezőben* 1849 november 17-én. Összesen 19 levelet irt az év végéig □ jellel. A bécsi levél sokat jelentett akkor, mert a birodalom fővárosából iratott s mert sürgönyök nemlétében a levelekből értesült a közönség az új hirekről. Továbbá a levelekben nem is annyira a híreket kereste a közönség, mint inkább a politikai fejtegetéseket. Falk bécsi levelei közül a legtöbb inkább hasonlított vezércikkhez, mint levélhez. Különösen látszik, hogy Buchheim és Mahler munkatársa most a magyar konzervatív lapnak főmunkatársa lett. De tekintetbe kell vennünk, hogy a 48-as radikalizmus 1849-ben már magyar nemzeti színű mérsékelt liberalizmussá változott át Falk lelkében.

Falk bécsi leveleiben határozottan védelmezte a magyar nemzetiség jogait. A magyar nemzeti nyelvnek és kultúrának fejlesztését a kormány oly kötelességének tüntette fel, mely a március 4-iki alkotmányból önként következik. Ezt az alkotmányt nem támadta óvatosságból, de azért sem, mert úgy hitte, hogy ha a kormány valóban teljesíti a március 4-iki

¹ Wurzbach írja.

² *Frankenburg*: Emlékiratok II. 184. lap.

ígéretet, ha összehívja a birodalmi gyűlést s a tartománygyűléseket, kénytelen lesz lassanként mindjobban közeledni a régi magyar liberális párt nemzeti és alkotmányos felfogásához. Ezért, noha igen határozottan beszélt a kivételes állapot ellen, noha támadta az abszolutizmust és a magyarellenes irányt, Bachot kimélte, sőt kormánya fennmaradását szükségesnek mondotta, mert tőle várta a március 4-iki alkotmányos ígéreteknek végrehajtását. Mikor Falk támadta a kormányt, mikor azt hirdette, hogy „ausztriai öntudattal bíró népesség“ nincs a monarchiában, mert „a magyar és szláv öntudatot nem lehet egy nap alatt néhány tollvonás által kitörölni, vagy mással felcserélni, mert efféle érzelmek székhelye mélyen az ember keblében keresendő, hol külső hatalom el nem éri“, vagy amikor azt írta, hogy felesleges a hivatalos tollak dicsérete, ez nem segít a kormányon, ellenben „ha a haza szemében a könny meg lesz száradva, s orcáin ismét feltűnik a jóllét életszíne, ha az ég ismét felhőtlenül fog alámosolyogni a szabad hazai földre, akkor mindennek mélyebb hatása leend, mint a Reichszeitung vagy akármely más lap panegyrisé“; mikor így írt, Vida örömmel közölte sorait. De amikor a bécsi levelező a március 4-iki alkotmányt igen is komolyan látszott venni, mikor Bachtól várta az ostromállapotból való alkotmányos kibontakozást, Vida meg nem állhatta, hogy szerkesztői jegyzetekben ki ne öntse haragját Bach és „papiros-rendszere“ ellen. Egyik szerkesztői jegyzetében ezt írta: „nem is volna csoda, ha ezredévi szokások és intézetek erősebbek lennének egy miniszteriumnál, mely, fájdalom, az új szabadságokat még papíron is csak ostromállapottal bírja fenntartani“. Falknak alkalmazkodó fordulatai nem békítették ki a Bachtól szubvencionált bécsi Reichszeitungot, mely haragudott a bécsi levelezőre bátor támadásai miatt. A Reichszeitung mindakét hangnemben csak nagyravágyást látott, egy pártnak a kormánypolcra való törekvését annál is inkább, mert Falk is hangoztatta csakúgy, mint Somssich, hogy a régi konzervatív és liberális pártok most egyeznek a nemzetiség védelmében. Vida szerkesztői jegyzetei pedig nagyon megbotránykoztatták a Reichszeitungot, melynek szemében úgy is szálla volt egy ókonzervatív magyar lap. A Reichszeitung nekitámadt a lapnak a bécsi levél

és a jegyzetek miatt. Az ilyen polemia vagy jele, vagy oka volt annak, hogy a Figyelmező napjai megszámláltattak. 1850 január 8-án Macchio aláírta azt a hirdetést, mely szerint a Figyelmező nevű politikai lap egy idő óta különös feladatául látszott kitűzni azt, hogy mindennemű fölingerlő, rosszakaratú és a kormány rendszabályait gyanúsító cikkei által folytonos nyugtalanságot terjesszen és így a helyreállított béke jótékony gyümölcseit veszélyeztesse. Mivel ilyenformán programjával ellentétbe jutott és többféle figyelmeztetéssel, vagy intéssel nem törődött, nyilvánvalóan aggodalmas iránya miatt a lapnak további megjelenését eltiltjuk.

Általános volt a megütközés, midőn a január 9-iki Magyar Hirlap és Pester Zeitung ezt a hirdetést közzétették. A Kossuthot szidalmazó, lojális Vidának lapját letiltották! Sőt íróasztala fiókjait rendőrileg átkutatták, őt pedig eltávolították a fővárosból. Vida szomorúan vonult vissza Pákéra, apjának székelőföldi birtokára, — várván ott az ő kedves *Figyelmezőjének* negyedik feltámadását. Nemcsak neki volt kedves a lap, konzervatívek és liberálisok egyaránt olvasták, sőt előfizettek reá kétezren, noha a Figyelmező a monarchia legdrágább lapjai közé tartozott. Ez igen szép anyagi siker volt, mert akkor 1200 előfizetőből már megélhetett egy hirlap; kétezer előfizető a szerkesztőnek tisztességes jövedelmet biztosított. Az akkori körülmények közt a *Figyelmező* elterjedt lapnak volt nevezhető, hiszen a kaszinók, az olvasóköri, a postahivatalok, melyek még 1849 első felében átkozták a feketesárga Vidát, november óta pártját fogták lapjának.

Egy bécsi élclap tréfás képe azt hirdette, hogy a *Figyelmezőt* a *Reichszeitung* ölte meg, azaz a *Reichszeitung* gazdájának a szelleme. A *Figyelmező* letiltása ugyanis azt jelentette, hogy a kormány nem ismeri el a magyart vezető politikai nemzetnek Magyarországon s hogy minden törekvést a 47-es alap helyreállítására, akármily lojális színben jelentkezzék is, forradalmi szándéknak bélyegez.¹

¹ Vida levele Danielikhez 1852 szeptember 24. (Egri lyceumi Könyvtár.) Itt beszél az ő kedves, szeretett Figyelmezőjéről. Itt említi, hogy legalább 1200 előfizető okvetlenül szükséges egy napilap fenntartására. Vida internálását Berzeviczy említi id. m. A lap előfizetőinek számát, népszerűségét, a ház-

II.

A Magyar Hirlap megindítása.

Szilágyi Ferenc. A Magyar Hirlap és a kormány.

Geringer nem akarta magyar politikai hirlap nélkül hagyni Magyarországot. Szükségesnek tartotta, hogy a kormány a különböző balvélemények elosztatása, a közvélemény felvilágosítása, a hivatalos hirdetések közzététele és a maga szándékainak népszerűsítése végett magyar nyelvű lapot is adjon ki.¹ Eleinte, azaz augusztus elején egy magyar néplap megindítására gondolt. Valamelyik magyar hivatalnok, alighanem Hegyessy Péter főállamügyész figyelmeztette arra, hogy jó volna a rebellisek példája után indulva, olyan „Nép Barátja“ féle lapot alapítani, mint aminőt Vas Gereben és Arany János szerkesztettek. Geringer meghagyta a Pestre vetődött Szilágyi Ferencnek, hogy készítsen tervet egy Magyar Népbarát című hivatalos népies lap szerkesztéséről.²

Szilágyi Ferenc ekkor már 52 éves, sokat tapasztalt író volt, aki 1832-ben tette nevét ismeretessé a *Klio* nevű történeti zsebkönyv megindításával. Ez elterjedt zsebkönyv folyamait a szerkesztő többnyire maga írta, megismertetvén azokban a magyar olvasóval a világtörténet egyes szakaszait. Akkor még a francia alkotmányos liberalizmus szellemében írta Szilágyi a történetet, de 1841 óta, amikor a kolozsvári *Mult és Jelen* című lapnak szerkesztője lett, a kormányt védelmező konzervativizmusa gyűlöltté tette nevét Erdélyben. A *Mult és Jelen* szubvencionált lap volt, ezért a közvélemény előtt Szilágyi megvásárolható írónak tünt fel.³ A közvélemény gyorsan ítél, nem ér rá a bonyodalmas motívumok kibontására. Szilágyi Ferencnek kétségtelenül jól esett, hogy tanári jövedelmét kiegészítheti a kormánysegéllyel, de okosabb

kutatást a *Wanderer* 1850 januári pesti levelei említik. Az élclap, a *Punch* volt, mint a *Magyar Hirlap*-ból tudjuk, de nem a londoni. A Figyelmező előfizetési ára 8 p. f. volt félévénként.

¹ Geringer Haynaunak és Macchionak 1849 október 29. O. L. 2847/G.

² B. Á. L. U. L. G. A. Fasc. 1. Szilágyi Geringernek 1849 augusztus 8.

³ Szilágyi életrajzát igen szépen írta meg Szabó Károly akadémiai emlékiratbeszédében. 1878. (Értekezések a Tört. oszt. köréből. VII.)

ember volt, semhogy ne tudta volna, mennyit kockáztat a kormánytól fizetett szerkesztő. Népszerűbb utakon talán többet is szerezhethet volna. Azonban elméleti liberalizmusa nem alakíthatta át kormánypárti természetét. Igen nyájas, udvarias ember volt, szeretett köznapi tréfás modorban társalogni s mégis rendkívül tisztelte a tekintélyt, megkövetelvén a maga tekintélyének tiszteletét is. Erős, tiszta magyar érzésében nem kételkedhetünk, de a hatalomhoz nagyon is vonzódott. Az ellenzékiiséget nem szerette; azt hitte, hogy minden ilyen népszerűsége törekvő cselekvés mögött személyes motivumok lappanganak. Az ókori írókon táplálkozott izlése visszariadt a profanum vulgustól. Mindamellett büszke léleknek nem volt nevezhető. Erdélyi környezetében ifjúsága óta hozzászokott a személyeskedő, kicsinyes vetélkedéshez. Impresszionabilis, hirtelen haragú ember volt, noha könnyen napirendre tért a sértés felett, ha érdeke úgy kívánta. Másrészt ritka makacssággal tudott haragot tartani és személyeskedő dühében igen messze ragadtatta magát.

Mennél izgatottabb lett a közélet a két magyar hazában, annál nehezebbé vált a *Mult és Jelen* szerkesztőjének helyzete Kolozsvártn. Csak „zsebében terzerollal és kezében törősbottal” mert kimenni az utcára.¹ 1845-ben kérte a kormányt, hogy mentse fel a szerkesztés alól. Hosszas tárgyalások után V. Ferdinánd 1847 augusztus 22-iki határozatával Szilágyinak évi 1000 forintnyi fizetést rendelt a szubvención felül és felszólította, hogy maradjon tovább is szerkesztőnek.

Igy ismerte el a Felső Szilágyi „hűségét és ügyességét”. Szilágyi szerkesztő maradt 1848 áprilisáig, amikor is kénytelen volt Bécsbe menekülni. Itt Rosenfeld Lajos, a miniszteri konferencia jegyzője Ferenc Károly főherceg nevében felszólította, hogy írjon Emlékiratot az erdélyi unióról. Megírta rögtön az „Erdély és az unió. Töredék-Eszmék Erdélyi Magyar Jánostól” című kis röpiratot, melyet a Hermannstädter Zeitunggal együtt küldöttek szét. E röpiratban az uniót „a politikai radikalizmus elhamarkodott kísérletének, valódi nem-

¹ Kolozsvári viszontagságait érdekesen beszéli el Ferenczy József id. m. 40. lap és KK.

zeti örültségnek“ nevezi.¹ Bécsből Pestre költözvén, levelezője lett juliustól szeptemberig a Wiener Zeitungnak Kertész Ede néven.² Ezeket a leveleket Szilágyi később forradalomelleneseknek tüntette fel a kormány előtt, pedig azok azt mutatják, hogy Szilágyi Kertész néven is igen impresszionabilis író volt. Julius 10-én azt írta, hogy ragyogóan kelt fel a szabadság napja Európa keletén. A július 11-iki napról Kossuth beszédének hatása alatt ezt írta: Magyarország meg van mentve, nagy napot, legszebb napját érte meg. Szeptember 14-én már azt írja, hogy Kossuth, ez a hírre és dicsőségre vágyó miniszter hazáját örvénybe döntötte.

Anyagi helyzete ekkor rosszra fordult, mert az erdélyi református egyház főtanácsa megfosztotta kolozsvári tanári állásától 1848 májusában. Szilágyi sógorának, Barabás Miklós festőnek házában húzódott meg, de adósságokba is keveredett, mikor az 1849-re járó 1000 forintot nem kapta meg még augusztusban sem. E hónap elején Geringerhez folyamodott alkalmaztatásért és járulékának utalványozásáért. Az erdélyi református egyháznak valamely tanügyi állására vágyódott ekkor. A kormány ugyanis még 1846-ban felhívta Szilágyit, hogy dolgozza ki az erdélyi református egyház új szervezeti tervét. Szilágyi nem ért rá e munkára, de 1849 őszén Bach, a miniszter öccse, mint erdélyi polgári biztos, Geringer által sürgette a megbízás teljesítését, jutalmat és hivatali is ígérve Szilágyinak. Ekkor azonban Szilágyit már más megbízás Pesthez kötötte.

Válaszolva Geringer felszólítására, augusztus 8-án előterjesztette a Magyar Népbarát című hivatalos néplap programját. Előadta ebben, hogy el fogja beszélni a népnek a forradalom történetét. Hadd ábránduljon ki a Kossuth-kultusból. Tárgyalni fogja a dinasztia történeti érdemeit. Ele-

¹ Szabó Károly említi, hogy e röpirat 1848 augusztusában jelent meg, de nem tudja, hogy az meg volt rendelve. Mi ez adatot az osztrák belügy-minisztérium levéltárából vettük. (Pressesachen 16/1. 1855—57. Szilágyi Albrecht főhercegnek írt 1856 november 27-iki leveléhez mellékelte B. Memorandum.)

² U. o. A W. Z. a levelező nevét hol Kereeknek, hol Kerteknek szedte, csak később szokott hozzá a Kertészhez.

mezni akarja a forradalom jelszavait, kifejtve azt, hogy Magyarország függetlensége tulajdonkép nem egyéb, mint egy párttöredéktől való függés. Elő akarja adni a magyar papság nagy részének bűnös és szomorú szerepét. De ő maga csak ideiglenesen vállalná a szerkesztést, mert már megunta a hirlapírást. Szilágyit valóban inkább külső körülmények vonták a hirlapírói pályára. Érdekelte a politika, ismerte a hazai és az európai helyzetet, világosan, néha bizonyos szónoki emelkedettséggel írt. De fordulatosság és humor hiányzott előadásából. 1849-ben újra tanítással, vagy történeti kutatásokkal szeretett volna foglalkozni.

Történeti monografiái, köztük különösen a Hóra-világról szóló, értékes gyarapodását jelentik a magyar irodalomnak. Azonban sorsa most újra visszasodorta a hirlapírói izgalmak közé. Geringernek tetszett Szilágyi programja; már augusztus 11-én Kempen, az akkori kerületi parancsnok elé terjesztette azt azzal az ajánlattal, hogy Kempen adja meg a lapengedélyt. Kempen is helyeselte a programot, csak egy pont ellen volt kifogása. Helytelenítette a papság szerepének bírálatát, mert veszedelmet látott abban, ha megrendül a nép bizalma egyháza iránt. Most már megindulhatott volna a Magyar Népbárát, Geringer még csak arra kérte Szentiványit, mondjon véleményt a lap terjesztésének módjáról. Erre Szentiványi hosszas és sok tekintetben érdekes memorandummal válaszolt. Szerinte a népies lapok egyáltalán nem alkalmasok arra, hogy a nép hangulatát javítsák. Már a 40-es évek közepén akartak ily lapot indítani, de ő akkor József nádor előtt ellenezte a tervet. Már akkor veszedelmesnek hitte a tanulatlan népet oly fogalmakra oktatni, amelyeknek értelmét nem bírja felfogni. A sajtó hatalom ugyan, de a népies lapok hatása csak arra szorítkozik, hogy terjesztik a kommunizmusra való hajlamot.

Tévedés volna azt hinni, hogy a forradalomban a népies lapok rontották meg a népet. A nép elromlott és el volt csábítva az igaz, de nem a népies lapok által. A falusi jegyzők és az uradalmi tisztek fenyegetéssel, vagy vesztegetéssel csábították el a népet. Vannak ugyan vidékek Magyarországon, ahol a nép érettebb s így alkalmasabb arra, hogy népies lapot olvasson. De a népet most egyáltalán nem kellene semmiféle

irányban felizgatni. Részletesen bírálja Szilágyi programját, s végül arra a következésre jut, hogy a Pester Zeitung mellett magyar hivatalos napilapot is kellene kiadni. Mert a népet is megnyerjük, ha az intelligenciára hatottunk. Szentiványi Vida Károlyt szerette volna a hivatalos napilap szerkesztésével megbízni.

Szentiványi érvei Geringert meggyőzték arról, hogy nagyobb szüksége volna a kormánynak egy napilapra, mint a népies hetilapra. Augusztus vége felé szólt erről Szilágyinak, felszólítván őt, hogy beszéljen Szentiványival, mert Vidát pozsonyi multja után a kormánylap szerkesztőjének nem akarta elfogadni. Szilágyi most a napilap tervét csak úgy dicsérte, mint a hetilapét. Engedelmesen változtatta nézeteit, mint Polonius. Az illendő átmenet kedvéért azonban ajánlotta, hogy a népies lap mint rovat olvadjon be a hivatalos lapba. A napilapot jobban szerette, mint a hetilapot, hiszen attól több jövedelmet várt, noha most is hangoztatta, hogy csak ideiglenesen marad szerkesztőnek, mert az 1847-iki királyi rendelet alapján várja kineveztetését a protestáns iskolafelügyelői állásra. Szeptember 24-én Szentiványi meghagyta Szilágyinak, hogy nyújtsa be a tervezett lapnak költségvetését és programját. Ezt a parancsot Szilágyi nagy buzgósággal és bőbeszédűséggel teljesítette.

Szilágyi szerette volna, ha az új lapot „Magyar Kormánylap“-nak nevezhetné. „Tisztelettel jegyzem meg“, — írja Geringernek — „hogy pusztán e cím is igen jól hatna a magyar nemzetre. Mert ez a cím jelentené, hogy Magyarország külön kormánya nem szűnt meg. A politikában néha egy névnek, mely mélyen megindító, hatalmas visszhangot keltő eszmével van egybekapcsolva, igen nagy lehet a befolyása és a kormánynak érdekében van kimélni az ilyen eszméket.“ Szentiványi azonban ezt a címet nem ajánlotta, nem mintha Magyarország külön kormányáért kevésbé lelkesedett volna, mint Szilágyi, hanem azért, mert nem akarta az új lapot világosan kijelentett kormánylapnak feltüntetni. Szerinte oly hirlapra van szükség, mely hivatalos közleményeket ad ki, de a kormánytól látszólag független. Ezért a Magyar Futár címet ajánlotta, majd a Magyar Lap s végül a Magyar Hirlap nevét fo-

gadta el. Geringer Szentiványi után indult e kérdésben, Szilágyi pedig megnyugodott abban, hogy a Magyar Hirlap nem lesz színre is hivatalos lap. Tizenkétezer forintnyi szubvenciót kívánt, azonkívül kérte, hogy a hivatalos testületek és községek köteleztessenek az előfizetésre. Ennek fejében lemondott volna az 1847-ben ígért és 1849-ben még ki nem fizetett ezer forintjáról, ellenben helytartósági titkári címet kívánt, Szentiványi elegendőnek tartott 4000 forintnyi támogatást. Október végén már meg volt kötve az egyesség, melynek részletei nem ismeretesek. Csak azt tudjuk, hogy Szilágyi nem kapott címet, kifizették neki novemberben az ezer forintot és főjövödelmének azt a díjat tekintette, mely a kormány által adott nem közérdekű hirdetések után járt. Ez alapon kötött szerződést Kozma Vazul nyomdással, aki rendes, állítólag 4000 forintnyi fizetést adott a szerkesztőnek.

Midőn Geringer 1849 október 29-én ajánlotta Haynaunak az engedély sürgős megadását, kiemelte, hogy Szilágyi méltányos feltételekben nyugodott meg.

Ezek után megindult a Magyar Hirlap 1849 november 15-én.¹ A program szerint a Magyar Hirlap az egy és erős Ausztria eszméjét pártolta, de egyszersmind elő akarta készíteni a magyar nemzet szebb és boldogabb jövődjét. Azonban már az első számok felkeltették a Reichszeitung pesti levelezőjének elégtelenségét. Ez a levelező még a Hölgyfutárt is gyanúsította politikai tendenciákkal, a Magyar Hirlapot pedig majdnem úgy támadta, mint a Figyelmezőt. A Religiót nem bántotta, több magyar lap akkor nem jelenvén meg, a Magyar Hirlap joggal nevezhette november 30-iki számában Bach közlönyének levelezőjét a magyar irodalom denunciátorának. A Magyar Hirlap nem igen félt a denunciánsoktól. December 2-án, Ferenc József trónraléptének első évfordulóján, bátor és szép vezércikket közölt „Az amnesztia” címén. Az író kifejti, hogy az európai mozgalmaknak, az osztrák kormányok gyengeségének igen nagy részük volt a magyar forradalom kitörésében. Nem lehet a vétek teljes súlyát a magyar

¹ A fentiekre nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 1. és 2. Fasc.-ban Geringer, Szilágyi és Szentiványi különböző előterjesztéseit és leveleit. Továbbá Orsz. Lev. G. A. 1849. 2013, 2879, 2846, 2847, 3445.

nemzetre vetni. Ő Felsége megbocsátott Görgeinek, megbocsátott a komáromi őrseregnek, adjon most lehetőleg általános amnesztiát a trón és a nemzet érdekében. Ez a cikk nagy hatást keltett, lefordították és közölték német, francia és angol lapokban.¹ A belügyminisztériumban fejcsóválva olvasták a cikket. Hat nappal annak megjelenése után Szilágyi levelet kapott Geringertől. A december 2-iki cikket — írja Geringer — határozottan rosszalom. Annak a szerzője nem gondolt hazája valódi érdekeivel, s nem is vette figyelembe a lakosság jobb részének hangulatát. Mert különben felfoghatta volna, hogy a kormány ahol lehetett irgalmasan és enyhén járt el, de a bűnösök teljes büntetlensége a politikai rázkódás megismétlését okozhatná. Nagyon megütköztem azon, hogy ön a kérdéses cikket megjelenése előtt sem nekem, sem környezetem valamely tagjának nem mutatta meg.² Így legalább az alkotmányos uralkodónak felette illetlen aposztrofálását módosíthattuk volna. Ön bizonyára nem tagadhatja, hogy az ilyen excentrikus stílusú és érzelgős locsogáson végződő cikknek megjelenése lapjában nagyon is kényes dolog. Hiszen az ön lapját az én eddigi személyes bizalmam és az önnek juttatott bizalmas közlések miatt a kormányhoz közel álló s azt támogató közlőnynek tekintik, sőt a *Wanderer* december 5-iki számában hivatalos lapnak is nevezte. Ezért az a cikk inkább a behegedt sebek felszakítására, semmint gyógyítására alkalmas. Kénytelen vagyok önt ez igen kellemetlen eset alkalmából felszólítani, hogy közlendő cikkeit több éleslátással s máskor tanúsított tapintatával válogassa ki. Vegye gondosabban tekintetbe a kormány feladatait, felelősségét az iránta hű osztályok iránt s végül azt, hogy az országra a kivételes állapot van kimondva.³

Ez volt az első hivatalos villám, mely a *Magyar Hírlap*

¹ Szabó Károly írja id. m. 15. lap.

² Szabó Károly azt állítja, hogy „a cikk Geringer Bécsben léte alatt helyettese gróf Lamotte egyenes tudtával látott világot“. (U. o.) Gróf de la Motte csak később lett Geringer helyettese. Geringer nem irt volna Szilágyinak így, ha környezetének valamely tagja látja a cikket megjelenése előtt. Szabó ezt Szilágyi Ferenctől vagy Sándortól hallotta. Valószínűen emlékeztük tévedett.

³ Geringer Szilágyinak. 1849 dec. 8. (B. Á. L. U. L. G. A. 2. Fasc.)

szerkesztője előtt lecsapott. Azután szinte hozzá akarták szoktatni ehhez a csattogáshoz. Amikor Geringer december 14-iki levele által Macchio elé idéztette Vidát, Szilágyira is felhívta a tábornok figyelmét. Macchio Szilágyit is megleckéztette, csakúgy, mint Vidát, sőt erősebben, hiszen az ő lapja még a hivatalos terminológia szerint sem volt egészen független. Szilágyi a többszörös szemrehányások miatt igazolni akarta magát a belügyminisztérium előtt egy 1850 január 12-én kelt igen hosszú memorandummal.

Csalódott bennem a minisztérium, nincs velem megelégedve, ezt kell hallanom — írja Szilágyi. — Most én szerkesztem az egyetlen magyar politikai lapot, elő kell adnom a helyzetet és céljaimat. Helyre akarom állítani a bizalmat a kormány és a nép közt, össze akarom egyeztetni a birodalmi és a magyar érdekeket. Ez igen nehéz és háládatlan feladat, azt jól tudom. Hogy tehessek valami jót céлом irányában, szükségképen kimélnem kellett a meggyökerezett nemzeti szokásokat, a balvéleményeket, a kedélyek ingerültségét. „Háromszoros érdeken csügg a magyar nemzet hihetetlen szívóssággal és határtalan lelkesültséggel; ezen háromszoros érdek felöleli: a biztos garanciákat az alkotmányos szabadságra nézve (melyről a március 4-iki alkotmány mindenestre kezeskedik), nemzetiisége megőrzését és a területi épség fenntartását. Teljes meggyőződéssel állíthatom, hogy a nemzetnek ezen javai elvesztéséért semmi kigondolható szabályozás, semmi erkölcsi emelkedés, semmi anyagi jólét nem nyújthatna kárpótlást és hogy szavaim csak a pusztában hangzanának el, ha meg akar-nám kísérelni ez érdekek megtámadását, sőt többet mondok, a népet a kormánytól, melynek organumául tartják lapomat, teljesen elidegeníteném.”¹ Leginkább a nemzetiség és a területi

¹ Ez idézőjelek közt közöljük Szilágyi német memorandumából a Szabó Károly által idézett sorokat az ő fordításában. Szabó, aki Szilágyi Ferenc iratai közt olvasta e memorandumot, az idézet után ezt jegyzi meg: „Ki tagadhatná, hogy a forradalom első napjaiban annyira elítélt, elkárhoztatott lapszerkesztő, most annak leveretése után, az elnyomott magyar nemzet közérzelmét és meggyőződését a zsarnok előtt híven tolmácsolta?” Ez körülbelül igaz volna, ha Szilágyi csupán az idézett sorokat írja, de mást is irt. Mi a memorandumot nem szószserint közöljük, csak tartalmát ismertetjük.

épség kérdéseinek tárgyalása miatt ócsárol engem a kormány, pedig e két kérdésben is szorosán ragaszkodom a március 4-iki alkotmányhoz. A nemzetiségek egyenjogúsága elvét úgy értem, hogy birodalmi ügyekben kizárólag a német nyelvnek adom az elsőséget, országos ügyekben pedig annak, mely az egyes koronatarományokban a többség és az intelligencia nyelve. Azt hittem, hogy ezzel megfelelek a kormány szándékainak, különben nyilatkozataimban sokkal mérsékeltebb voltam, mint a cseh, horvát és szerb lapok. A magyar nemzeti-ség túlkapásait soha sem védelmeztem. Ami a terület épségét illeti, a magyar ennek csorbításával múltját, történeti életét veszti el. Szent kötelességemnek tartom a magas minisztérium előtt megvallani, hogy nincs eszköz, mely által könnyebb volna a magyar sziveket megnyerni, mint a területi épség helyre-állítása által. Noha ismerem a nemzet hangulatát, mégis védelmeztem a kormány eljárását. De tudom, hogy a temesi bán-ság és a szerb vajdaság népe, ha szavazásra kerül a sor, a Magyar-országhoz való csatlakozás mellett fog dönteni. Már pedig a császári rendelet a területi kérdés végleges eldöntését az illető lakosság szavazatára bízta. Nem vétettem tehát a kormány ellen, midőn a déli vármegyék hangulatáról hű képet festő leveleket közöltem. A Kossuth-bankjegyekre nézve kárpótlást, nem a beváltást kívántam. Ez a kárpótlás igen nagy jótétemény volna. A polgárok ezrei, akik most kapnak a hamis híreken, bizonyos nemű állami kötvények birtokába jutván, a maguk érdekében az állam javának előmozdítását kívánnák. Szinte hihetetlen, hogy azok a gonoszul terjesztett hamis hírek, melyeknek valóságát főleg a Kossuth-bankók értékesítése végett óhajtják, mennyire gátolnak minden forgalmat, ipart, mennyire drágítják az élelmiszereket és mennyire alá-ássák az élet rendjének biztosságát. Ezért óhajtottam a kárpótlást, de visszatérek még a kérdésre és reményelem, hogy a kormánynak nem lesz majd ellenére, amit irok. Ami a többi kérdést illeti, egyaránt küzdöttem a forradalmi mozgolódás és a reakcionárius üzemek ellen. Soha sem hódoltam a dualizmusnak és nem ajánlottam a régi rendetlenség felújítását a legitimizmus címén. Gondolja meg a magas minisztérium, hogy szükségem van a közvélemény kedvezésére, különben nem

tehetnék szolgálatokat a kormánynak. Amikor félhivatalosnak híreszteltek, de különösen, amióta a „Hivatalos Értesítő” szabadalmát megkaptam, a közönség elfordult lapomtól. De midőn olvasták a bátor és nemes pártatlansággal irt cikkeket, lapom iránt a közönség rokonszenvet érzett. A Hivatalos Értesítő visszavonása ezer előfizetőt hozna vállalatomnak, egy izgató cikk ugyanannyit. De az olvasók hangulata javulni fog, ha nekem a kormány több szabadságot ad. Ha lapom szabadon mozoghat, hatása alatt a középosztályban kormánypárt alakulhatna. Bocsássa meg a kormány hangom merészségét, ezáltal a kormány meggyőződhetett arról, hogy nem hizelgés a célom, hanem az, hogy előmozdítsam alattvalói kötelességem szerint Ő Felsege és az uralkodóház érdekeit.¹

Bátorság és alázatos alkalmazkodás vegyültek e memorandumban. Geringer látta, hogy Szilágyi bármennyire hajlong a kormány előtt, a közönség tetszésére is számítva az „unitárius Ausztriának”, azaz a Magyarországot magába olvasztó birodalomnak gondolatát ép oly kevésbé hajlandó terjeszteni, mint a nyakas Vida Károly. Ezért határozta el, hogy új magyar lapot alapít, olyat, mely függetlennek látszik s mégis egészen a kormányné.²

III.

A Pesti Napló megalapítása.

Császár Ferenc. A Pesti Napló viszontagságai. Bánffy. Falk levelei. Kemény Zsigmond. Appert. A Wanderer.

Hegyessy Péter Császár Ferencet ajánlotta Geringernek az új lapnak, a Pesti Naplónak szerkesztésére. Kolgyári Császár nemcsak költő és kritikus, hanem jogtudós és publicista is volt. Szinte pártatlannak mondták hivatali előmenetelét a 48 előtti korszakban. A szegény zalamegyei vargának fiából harminchét éves korában a hétszemélyes tábla bírása lett. Szerencséjét nem a pártfogásnak, hanem értelmességének, rendkívüli szor-

¹ Szilágyi a belügyminisztériumnak 1850 január 12. (B. Á. L. U. L. G. A. 2. Fasc.)

² Geringer Bachnak 1850 márc. 8. (B. Á. L. U. L. G. A. 19. Fasc.)

galmának s alkalmazkodásának köszönhette. Igazságos, szeretetreméltó embernek ismerték.¹ Írói hírnevének nagyon ártott az, hogy Petőfit leszólta kritikáiban. Azok a költők, akiknek lelkivilágához simult az ő fogékonysága, nagyon is elütöttek Petőfi egyszerű és ősi erejű természetességétől.

Császár elbeszélései igen gyöngé utánzások, költeményei már nem olyan gyöngék, sőt tetszettek azoknak, akik még a XIX. század negyvenes éveiben is a német érzékeny líra visszhangját keresték a magyar költészetben. Mivel Fiumében kezdte hivatali pályáját, megszerette a tengert és az olasz irodalmat s így új motívumokkal és fordításokkal gyarapíthatta a magyar irodalmat. Maradandó érdeme az, hogy először szóaltatta meg nyelvünkön Dantét.²

Lefordította Beccariát is, az akkori szakemberek dicsérték eredeti jogtudományi munkáinak gyakorlati értékét.

A publicistikai pályán is az a hajlékony alkalmazkodás jellemzi, mint szépirodalmi munkáiban. A 40-es években az adózás és az úrbéri terhek kérdésében a liberálisokhoz csatlakozott, egyebekben a konzervatívek felé hajlott. Azonban 1848-ban kiadta a Rákóczinak tulajdonított „diskursusokat” s előszavában „udvari cselszövényekről, még a multak emlékéitől is rettegő udvari politikáról” beszélt. Vörös tollat is tűzött kalapjába. Az egész szabadságharc alatt Pesten, vagy környékén maradt, amiért igazolnia kellett magát 1849 júniusában Vukovics előtt. Kossuth és Vukovics visszaadták neki septemviri méltóságát és 3500 forintnyi fizetését. Ez a fizetés elmaradt a magyar kormány eltávozása után, sőt Császárt haditörvényszék, majd az igazságügyi minisztérium fegyelmi bizottsága elé állították. Fizetésének megszűnése súlyos csapás volt a hat gyermekkel megáldott családapára. Hegyessy segíteni akart rajta, melegen ajánlotta Geringernek a betegséggel és anyagi gondokkal küzködő tudóst, akinek a szerkesztésben már gyanus politikai multját, de azon nem ütközött meg, sőt azt hitte, hogy Császár felejtetni kívánja majd multját már csak azért is, mert

¹ Croquis aus Ungarn. 1843. 163. lap. (Hugó Albert könyve.)

² Kaposi József: Dante Magyarországon. Budapest, 1911. 127. lap.

remélhette a septemviri fizetés kiutalását arra az időre, amíg a kormányt híven szolgálja tollával.

Geringer 1850 február 15-én ajánlotta Macchiónak Császár folyamodványának kedvező elintézését. A *Figyelmező* megszüntetése óta a főváros szegényebb lett egy magyar lappal — írja Geringer. Már pedig a kormánynak szüksége van oly közlönyre, mely a közvéleményt az egységes Ausztria gondolatának megnyerni segítse. Császár a jogtudományban jártas, ügyesen, világosan ír; e tulajdonságai által a *Magyar Hírlapot* is jobb teljesítményekre fogja sarkalni. Macchio már öt nap mulva elküldötte az engedélyt Császárnak a *Pesti Napló* kiadására. Geringer márciustól decemberig 7500 forintnyi szubvenciót ígért Császárnak, tehát havonként 250 forinttal kevesebbet, mint Windischgrätz Vidának. Február 25-én Császár 1500 forintot vett fel előlegül a lap megindításának költségeire. Csak március 8-án tudósította Geringer Bachot a történetekről, megjegyezvén, hogyha a Pesti Napló előfizetőinek száma eléri az ezerkétszázat, ami remélhető, Császárnak nem lesz majd szüksége az anyagi támogatásra. Császár szeretné, ha a miniszter rendelne ki számára bécsi levelezőt, vagy legalább kétes esetekben kijelölné az irányt, melyet lapjának követnie kell. Bach válaszában jóvá hagyja Geringer intézkedéseit. Levelezőt nem bir kijelölni, a lap irányának kitűzését Geringerre bízza. Különösen arra figyelmeztesse a szerkesztőt, — írja Bach — hogy a birodalmi alkotmánynak és a nemzetiségek egyenjogúságának védelme vezérfonala legyen lapjának.

A Pesti Napló első száma már 1850 március 9-én jelent meg, tehát egy nappal Geringer imént említett levelének elküldése után. A lap élén az a program jelent meg, melyet Császár Geringernek előzetesen bemutatott. A programot a következő mondatok jellemzik: A magyar ezredéves alkotmány minden tekintetben túlélte magát. Nekünk a március 4-iki engedményezett alkotmány szolgáló journalistikai működésünkben alapul, annak megtestesítése kiindulási pontul s végcélul. Minden nemzetiségi felsőbbiséget illető vitát gondosan kerülve, a magunkét hűn megvédeni szent és mulaszthatlan kötelességünknek fogjuk tartani. Ha a kölcsönös bizalom létesítése (kormány és nemzet közt) sikerülend: nemcsak

anyagi jólétben fog maholnap (a magyar) a nyugat népeivel versenyezhetni, de szellemi kincseit is oly mértékben fejthetné ki, hogy nemcsak az egy, erős, nagy Ausztria többi népei, de Európa művelt nemzetei közt is kitűnő helyet foglalhatand el.

Geringernek e programm ellen nem volt kifogása.¹ Azonban az a reménye, hogy a *Pesti Naplónak* rövid idő múlva 1200 előfizetője lesz, nem teljesült. Junius végén Császár bemutatatta a *Pesti Napló* első négy hónapjának költségvetését. Junius végéig az összes előfizetők száma 238 volt. Ez a szám remélhetően 800-ra, vagy 850-re fog gyarapodni a harmadik negyedig — írja Császár. A lapnak költségvetése junius végéig 1647 forint 38 krajcár deficitel záródott le. A főbb kiadások a következők voltak: Szenvey Józsefnek, a szerkesztőnek (Császár lévén a kiadótulajdonos) havonként 70 forint járt, Bánffay Simonnak, a külügyi rovat vezetőjének 50 forint, Kelmenfi Lászlónak (Hazucha Ferenc), a tárca szerkesztőjének 40 forint. Ugyanennyi fizetése volt Lévy Józsefnek, a már akkor is kedvelt lírai költőnek, aki az újdonságokat írta, Récsi Emil, Berecz, Obernyik, Pompéry, Garay is kaptak honoráriumokat egyes szépirodalmi, vagy politikai közleményeikért. Császár politikai cikkeiért havonként 200 forintot vett fel.

Az előfizetők száma, írja Császár, növekvőben van, ami azt mutatja, hogy a *Napló* eszméi terjednek. Kár, hogy a *Magyar Hírlap* „magyarizmusával“ utamat állja. Császár kéri Geringert, hogy fizesse ki a deficitet s adjon a második évnegyedre fedezetül 3500 vagy 4000 forint átalányt a szubvención felül számadás kötelezettsége nélkül.

Geringerre kellemetlenül hatott az a körülmény, hogy a *Pesti Napló* előfizetői oly gyéren jelentkeznek, de nem akarta az általa életre keltett vállalatot bölcsőjében megfojtani. Nem

¹ Geringer Macchionak február 15, Macchio Geringernek február 20, Geringer Bachnak március 8, Bach Geringernek március 15. (B. Á. L. U. L. G. A. 17. és 19. Fasciculusok.) Bánffay Simon azt állítja, hogy Császár mellett ő is folyamodott lapengedélyért, de tőle megtagadták. (*Szinnyei J.: Magyar Írók Élete.*) Ennek a folyamodványnak nincs nyoma Geringer március 8-iki jelentésében.

ütközött meg azon, hogy Császár egymaga cikkeiért ugyanannyi fizetést vett fel, mint amennyit a szerkesztőnek és három munkatársának együttvéve juttatott. Geringer kifizette az 1647 forint 38 krajcárnyi deficitet, a kért átalányt megtagadta, hanem kiutalta a szubvenció második részletét, az 1500 forintot, az utólagos számadás kötelezettségével.¹

Geringer tehát meg volt elégedve a *Pesti Napló* szerkesztésével az első négy hónap letelte után. Volt is oka reá. Mikor a *Napló* a konzervatívek április 4-iki memorandumát közölte, néhány erőltetett gúnyos megjegyzéssel akarta megsemmisíteni a memorandum hatását. Megjegyzéseit így fejezte be: „Oligarchia és absolutismus!... Távol maradjon tőlünk a ti országotok!”²

Ez a hang bizonyára tetszett Bachnak, aki a konzervatívek népszerűtlentését a magyar sajtó legelső kötelességének hitte. De hogyan érhető el ez a cél, ha a *Napló*nak oly kevés az előfizetője? Bach jóváhagyta a deficit kifizetését, de szeretne volna tudni, mi az oka a csekély hatásnak s mi volna a módja a *Pesti Napló* előfizetői gyarapításának? Geringer e kérdéseket közölte Császárral. A lojális laptulajdonos erre augusztus 11-én előadta a *Pesti Napló* terjedésének gátló okait. A lap kezdettől fogva határozottan védelmezte a március 4-iki alkotmányt. Továbbá kiméletlenül támadta a huszonnégy konzervatívnek április 4-iki memorandumát. Figyelemre méltó, — úgymond Császár — hogy az előfizetők gyarapodtak április végéig, de mihelyt a *Napló* a memorandumot meg-

¹ Császár Geringernek 1850 június végén, Geringer Bachnak július 16, Császár nyugtája május 8. (B. Á. L. U. L. G. A. 17. Fasc.)

² Bánffay Simon (id. h.) ezeket írja: „A magyar főurak által 1850-ben Ő Felségéhez benyújtott memorandum alkalmával Császár bízott meg az akkori kormány által, hogy válaszoljon rá, a cikk már ki lévén szedve, a belmunkatársak közt valóságos felháborodást szült s ezek által Bánffay bízott meg, jelentse be Császárnak, hogy az esetre, ha a cikk a lapban felvételnek, tömegesen ki fognak lépni. Császárnak sem tetszett a kapott megbízás, a cikket ki nem adta, ekkor a szubvenciót meg akarták tőle vonni, azonban sikerült ezt mégis megmentenie azon ígérettel, hogy jövőben a kormány intencióit melegebben fogja pártolni.” Mi csak annyit tudunk, hogy Császár röviden ugyan, de igen esetlenül támadta a memorandumot s hogy a szubvenció megvonásáról 1850 első felében szó sem volt.

támadta, új előfizetők többé nem jelentkeztek. Hiszen a konzervatív urak azóta támadták Császár személyét és lapját zárt körben és nyilvánosan is. Azután a *Pesti Napló* folyton ragaszkodott a nemzetiségek egyenjogúságához; ez a ragaszkodás a magyarok előtt, akik országukban nemzetiségek felsőbbségének fenntartásától elállani nem akarnak, a *Pesti Naplót* idegen érdekek szolgálatába szegődött lapnak tüntette fel. A bécsi lapok szabadabban mozognak, mint a pestiek. Közleményeik a bel- és külügyi politikáról oly érdekesek, hogy a pesti lapok nem versenyezhetnek velök. Végül a magyar közönség apathikus a lapok iránt. A *Magyar Hírlapra* most legfeljebb 1500-an fizettek elő, a *Pesti Naplóra* összesen 600-an, a két nagy magyar lapnak tehát együttvéve körülbelül 2000 előfizetője van, pedig a korábbi években, midőn 5 vagy 6 politikai lap is jelent meg, egy lapnak 4000 vagy 5000 előfizetője is volt.

Nem kiméltem költséget és fáradságot, hogy lapomat tartalmilag gazdagítsam és külsejét csinosan kiállítsam, írja Császár. Általánosan elismerik, hogy a *Pesti Napló* sokkal jobban van szerkesztve, mint a *Magyar Hírlap*. De ennek szintén általánosan elismert *magyarabb* szelleme és hivatalos rovatai miatt nagyobb az elterjedése. Hogy a *Pesti Napló* olvasóköre nagyobbodjék, szükséges volna a formátum nagyobbítása és az is, hogy a minisztériumok hivatalos közleményeket juttassanak a lapnak.

A honoráriumoknak és a formátumnak nagyobbodása költségzaporítást jelent. Szüksége volna a lapnak arra, hogy az év végéig esedékes 4500 forintot kerekítse ki a kormány 6000 forintra. Próbálja meg a kormány a vállalat fenntartását 1851 júniusáig, ha az azután sem bír a maga lábára állani, ám szüntesse meg akkor.

Geringer nem bírálta Császár felterjesztését. Nem jegyezte meg azt, hogy a *Pesti Napló* nem is olyan magyarellenes, mint aminőnek Császár feltünteti s hogy a *Magyar Hírlap* is eléggé bántja a konzervatívokat. Igaz, hogy Császár népszerűtlenné lett, különösen amióta a 24 aláíró bántotta, de az előfizetők csekély számának gazdasági oka is volt. A földbirtokos osztályból került ki az előfizetők javarésze, már pedig ez az osztály a 48-as változások és a gabonaárak súlye-

dése miatt elszegényedvén, nem könnyen határozta el magát a napilapok járatására. Hiszen a népszerű *Figyelmező* sem vitte többre kétezer előfizetőnél.

De Geringert az a kormánypárti buzgalom, mely Császár leveléből kiáradt, annyira meghatotta, hogy kritikai elmélkedésekbe nem bocsátkozott. Kérte Bach minisztert augusztus 31-én Császár minden kívánságának, a pénzbelinek is, teljesítésére. A kormánynak, úgymond, el kell szánnia magát az áldozatra, nem szüntetheti meg a lapot ily hirtelen, kevésse megalapítása után. Bach ezt a véleményt a magáévá tette, hozzájárult a pénzáldozathoz, de ezt az áldozatot az utolsónak kívánta tekintetni, mert hatás nélküli lapot a kincstár rovására sokáig fenntartani igen fölösleges pazarlásnak hitte.¹

1850 nyarán tehát úgy látszott, hogy Császár mint laptulajdonos nyugodtan támaszkodhatik a kormány kegyére. Pedig ez a támasz már ingadozni kezdett nem csupán az előfizetők csekély száma miatt.

A *Pesti Napló* május 8-iki számában Zemplén megyéből az a tudósítás jelent meg, hogy Svecseny miniszteri biztos a vármegyében a tótot és ruthént ismeri el kizárólag hivatalos nyelveknek, ellenben a magyarnak hivatalos használatát nem engedi meg. Bordolo altábornagy, a kassai kerület parancsnoka, e hamis hír közlése miatt a *Napló* szerkesztőjének felelősségre vonását kívánta. Heintzel tábornok, a pesti kerületi parancsnok megindította a hadbírói vizsgálatot Kazinczy Gábor ellen, akit a közlemény szerzőjének vélték. Azonban kitűnt, hogy a zempléni levelet Bánffay Simon írta a szerkesztőségben szóbeli közlések nyomán. A hadbíróság kimondotta, hogy jobb lett volna a cikket meg nem írni, de mivel szerzője a március 4-iki alkotmány megsértése miatt panaszkozik, anélkül, hogy ez alkotmányt megtámadná, a további eljárás megszüntetendő.² Ez a felhő hamar elvonult, de a Bánffay név feltűnése veszedelmes tünet volt.

¹ Bach Geringernek július 25, Császár Geringernek augusztus 11, Geringer Bachnak augusztus 31, Bach Geringernek szeptember 4, Geringer Császárnak szeptember 11. (B. Á. L. U. L. G. A. 17. Fasc.)

² Bordolo 1850 május 11-iki átirata, Heintzel junius 12-iki és 17-iki átiratai. (B. Á. L. U. L. G. A. 9. és 10. Fasciculus.)

Podolski, a III. hadtest parancsnoksága rendőrségének főnöke Geringernek azt írja július 18-án, hogy a *Pesti Naplóra* vigyázzanak a hatóságok. E lap kormányellenes szándékokat rejtget s azokat sorjában napfényre kívánja hozni. Podolski hivatkozott arra, hogy a *Napló* következetesen feltűnést keltő s nem jó célzatú politikai híreket vesz át a csehi lapokból. A *Napló* ugyanis többféle közleményt vett át a prágai „Union”-ból, amely lap a nemzetiségek egyenjogúsága elvét nem a kormány felfogása szerint kívánta érvényre juttatni. A július elsei szám szószerint idézi az *Union* egy Centralizáció Angliában című londoni levelét. A levél a centralizációt, „e minden népellenesség leggonoszabbikát” a legnagyobb eréllyel bélyegzi meg. Podolski továbbá azért is vádolta a *Naplót*, hogy egyenesen védelmezi Lord Palmerston politikáját. Valóban Bánffay Simon a július 17-iki szám külföldi rovatának két közleményében dicséri Palmerston külügyi politikáját, ami rosszul esett azoknak, akik gyűlölték Palmerstont az osztrák érzelmekkel mitsem törődő eljárása miatt. Podolski vádja továbbá a nagy omegával jelzett *Levelek a Birodalmi Székvárosból* című sorozatra is vonatkozott. Ezt a sorozatot Falk Miksa írta. Midőn Császár azon gondolkodott, hogy miként emelje a *Napló* olvasóinak számát, Falk Miksa is eszébe jutott, akit már ismert, amióta egyik költeményét németre fordította. Felszólította Falkot, hogy írjon az ő lapjának bécsi leveleket, amint a *Figyelmezőnek* írt. Így indultak meg június elején a székvárosi levelek. Róluk írta Császár Falknak július 4-én: „Leveleivel nemcsak én, de a közönség is meg van teljesen elégedve, kivált midőn érdekes tárgyak adván elő magokat, kegyed ügyes tolla azokat úgy adja elő, hogy az olvasó is értse, a szerkesztőségnek se legyen baja.”¹ Falk ezt a modort, mely nevét később oly népszerűvé tette, június 21-én a VI-ik székvárosi levélben is alkalmazta, Palmerstonról szólván. Azt fejtegeti e levélben, hogy miért packázik az angol külügy-miniszter oly vakmerően a kisebb hatalmakkal, mintha nem kellene tartania a kontinentális nagyhatalmak ellenkezésétől. Nem kell félnie tőlük, — úgymond — mert Palmerston az

¹ Nemzeti Múzeum.

angol nemzet bizalmából meríti erejét. Ellenben a kontinensen a régi állami épületek összeomlottak és a hatalmak az új épültre még az alapot sem szerezték meg, azaz nem nyerték meg népeik bizalmát és hűségét sem. „Mihelyt a kormányok“ — írja Falk — „őszintén törekszenek, nemcsak külsőleg, hanem őszintén és belsőleg is, megszilárdítani a rendet, békét: azonnal el fog mulni a nemes lord packázási kedve. Meg fog érteni, aki akar.“

Meg is értette a magyar olvasó, de talán Podolski is, aki a levél miatt a szerkesztőséget nem bántotta, mivel az lát-szólag Palmerston ellen volt írva. Különben a VIII. levél nyil-tan dicséri Palmerstont. „Az ő bukása nagy jelentőségű volna“ — úgymond — „igaz, hogy népességünk rövidlátó része ily eseményen nagyon örülne, mert a st.-jamesi kabinetet a forra-dalmi eszmék tűzhelyének nézi, pedig Palmerston kabinetje szintoly konzervatív, mint a világ jelen kormányainak akár-melyike.“ Csakhogy Palmerston politikája nemzeti, mint min-den angol kormányé, mert „ezen alapszik hatalmuk szilárd-sága és tartóssága“. Ez valóban nyílt védelme volt Palmerston politikájának s egyszersmind lecke azoknak, kik a forradalmat üldözve, a nemzeti alap elmellőzésében keresték az üdvös-séget.¹

Podolskinak, úgy látszik, titkos értesítései voltak a *Pesti Napló* szerkesztőségének hangulatáról és szándékairól, amit a nemzeti színházi „botrányról“ irt jelentése is bizonyítani lát-szik. 1850 augusztus 18-án a Nemzeti Színházban a király születésnapjának ünnepén a zenekar a Gott erhaltet játszotta. A karzaton pisszegéssel fogadták a „néphymnust“. A rendőrök — Podolski jelentése szerint — 17 embert fogtak el, 16 mester-embert és egy irtokot. Két tizenöt, két húsz, két harminc bot-büntetésre ítélték rövid úton, minden törvényes eljárás nélkül. A fővárosban általános volt a felháborodás a civilizátorok e gyalázatosága miatt. A *Pesti Napló* augusztus 19-iki számá-ban a *Vegyes hírek és Események* című, apró betűkkel szedett rovatában az utolsó közlemény így hangzott: „mivel az egész előadás a király születésnapjának ünnepélyesítése végett tör-

¹ Podolski július 18-án Geringernek. (B. Á. L. U. L. G. A. 10. Fasc.)

tént, a zenekar a Gott erhaltet kezdte játszani. Erre a karzaton *néhányan* pisszegésre fakadtak. Egyszerre zürzavar keletkezett. Egy rendőrtiszt páholyából néhány közlegénnyel a karzatra rohant; két fiatalembert a többi közül kihúzott s földig verték, összevérezték. Azután nagyobb számú katonaság jött, az egész karzatot elzárta; 27 egyént, köztük nőket is, fogva, fegyver közt bekísérték, s mai napon, mint halljuk, mindnyájukat igen érzékenyen büntették (30-ig stb. botozták).“ E rövid hírből, melyet alighanem Lévy József fogalmazott, kihallatszik a visszafojtott harag morgása. Lehet, hogy ezt Podolski is kihallotta, de bizonyára mást is hallott, mert augusztus 20-án ezt jelenti Geringernek: „A *Pesti Napló* ezt az esetet, úgy lát-szik, a hazafiak érdekében ki akarja használni s néhány szabad nyilatkozat kockáztatására készül.“

Bizonyos, hogy a *Pesti Napló* ezt szívesen megtette volna, de alighanem komoly intést kapott, mert a *Napló* augusztus 21-iki száma hosszabb közleményben tér vissza a botrányra. Keményen elítéli a hígvelejű suhancok, a kábult ripókók ostoba pisszegését. Helyreigazítva 19-iki adatait, megállapítja, hogy nem 30, hanem 17 embert fogtak be és köztük egy nő sem volt. Megelőzött orvosi vizsgálat után 14-en 30 botütéssel és 3-an vesszővel fenyeztettek meg. Büntetésök tökéletesen igazoltnak tűnik fel, ha tekintetbe vesszük Ő Felségének nagy kiterjedésű és valóban atyai kegyelmezéseit.¹

Ezt a meghunyászkodást bizonyára sokallották azok az írók és főurak, akik Ürményi József házában találkoztva, élénken érdeklődtek a *Pesti Napló* fejlődése iránt. Szerették volna azt a körülményekhez képest anyagilag és szellemileg független magyar napilappá fejleszteni.

Császár a tavasz kezdetén betegeskedése miatt visszavonult Vácra, a szerkesztést egészen Szenveyre hagyta, akit augusztusban Récsi Emil váltott fel. Ürményi köre egyik szerkesztővel sem volt megelégedve, mert a magyar közönség utálta a *Napló*nak azt a koronként feltűnő irányát, mely a Bach programját, az ó-konzervatívok elleni küzdelmet, a de-

¹ Podolski augusztus 20-iki jelentése. (B. Á. L. U. L. G. A. 12. Fasc.)

mokrata irányt, a centralizációt s a német nyelvnek túlnyomó jogát a közigazgatásban őszintén pártolni látszott.¹

Az előfizetők száma csak igen lassan gyarapodott s mivel emiatt a lap fennmaradása veszélyeztetve volt, Császár szeptember elején Bánffay Simonnak, az Ürményi-kör bizalmasának adta át a szerkesztést. Bánffay Simon, családi nevén Baumholczer, Baranya megyében, Szebényben született 1819-ben. Német földmíves család gyermeke volt. Jogot tanult, majd egy grófi családban nevelő lett. Szerette az előkelő magyar főúri köröket, örült, ha azokhoz tartozónak hitték. Először a szépirodalommal kísérletezett, az *Életképekbe* még Baumholczer néven a német divatlapok érzelgősen ábrándozó módjában írt igen kezdetleges regéket. 1846-ban magyarosította nevét, a regéírást abbahagyva, irodalmi kritikával, jogtudománnyal, történettel és természettudományokkal foglalkozott. Férfiasság határozottsága, műveltsége és írói ügyessége korán alapították meg hírnevét az írói és a közélet iránt érdeklődő főrangú körökben. 1848-ban már ismert publicista volt, gróf Széchenyi István a közlekedési minisztérium számvevőségének osztályfőnökévé nevezte ki.

Midőn Bánffay 1850 szeptember 2-án átvette a szerkesztést, a *Pesti Napló* még Császár tulajdonában szubvencionált lap volt. Bánffaynak vigyáznia kellett, hogy a kormány ki ne rántsa a *Napló* alól a gyékényt. A régi munkatársak egyelőre megmaradtak, Császár is tovább írta halvány vezércikkeit. Mindamellett rövid idő múlva némileg észrevehető lett a szellemnek az a változása, melyet Csengery így jellemez: „Az ó-conservatívek törekvése a kormány ellen védve; a magyarság érdekei a germanisatio ellenében, a központosítás, a burocratizmus tárgyilagosan ismertetve, megtámadva, elítélve.”²

Ezt a változást Podolski is észrevette, vagyis inkább úgy látta, hogy a szeptember előtti veszedelmes tendenciák élesebben nyomulnak előre Bánffay szerkesztése óta. Figyelmeztette

¹ Csengery Antal: Összegyűjtött Munkái V. K. 440. lap.

² Csengery u. o. 441. lap.

Geringert a *Pesti Napló* szeptember 17-iki számára. E számban jelent meg a szeptember 13-án kiadott új közigazgatási hatósági szervezet, az új provizórium az óhajtvá várt definitivum helyett. A rendelethez irt bevezetésében a *Pesti Napló* röviden megjegyezte, hogy a rendeletben a megkezdett központosítási rendszer szorosan fenntartatik. Ismeretes volt a *Pesti Napló* véleménye a központosításról s így e száraz megjegyzés éle eléggé feltűnt. Még sértőbbnek találta Podolski a rendelet után következő vezércikket. A jeltelen cikk, melyet valószínűen Bánffay irt, a bécsi Lloydnak abból a mondásából indul ki, hogy nem szeretné a birodalomra alkalmazni a meghalt Peelnek azon mondását, hogy „*Anglia sebhelye Irland*”. Miért lett Irland Anglia sebhelye? — kérdi a vezércikk. A régi angol politika bűnei miatt. „Mi is azt óhajtjuk, Magyarország ne váljék Ausztria Irlandjává; mert Irlandnak lenni nyomorúság, s Irlandot birni nyomorúság“... „Vádolják a Lloyd s mások a magyarországi unionistákat, hogy Somssichnak szerintük repeal szózata ellenében, nem szólalnak fel erélyesen, hanem hallgatnak. Először, a nyilvánuló magyar conservatív hangokban mi ugyan nem látunk repeal szózatot, habár eddig elé merészsége egynek sem ment volt is annyira, hogy magát a birodalmi chartát, mint kivihetetlenlét támadná meg; de másfelől az őszinte magyar unionisták, kik tartalék nélkül kívánták politikai működésük mezejéül a birodalmi alkotmányt, s az általa kitűzött tért választani, a provisorium alakulásai által magukat e térről mintegy leszorítva szemlélik. Mert a birodalmi alkotmány Magyarországnak a méltányos igényeket kielégítő mértékben biztosítja azon szentháromságot, mely Magyarország népének szívbeli cultusát képezi: nemzetiséget, önállóságot s területi épséget; a provisorium pedig, az egykori definitivum előképéül tekintve, jövődöben oly merev centralisatio alakját tükrözi elénkbe, mellyel tartományi, valódi, jelentőséggel bíró önállóság, virágzó nemzeti élet megférhetetlen; és mely a birodalmi alkotmánynak mind kifejezett elveivel, mind egész szellemével ellenkezik.“ Ebben a cikkben többféle bűn volt összehalmozva. A legkiemelkedőbb, a konzervatívek védelme mellett rosszul hatott Podolskira a provizórium elítélése. Ezeket a bűnöket Geringer is komolyan vette

és megdorgálta Császárt.¹ Tovább nem ment. Sőt elkérte Császártól a számadásokat. Császár örömmel jelentette, hogy előfizetőinek száma gyarapodott, november elején már körülbelül 700-an voltak. A kormány járuléka a kiadások és bevételek mérlegét helyreállítja. A számadás alapján Geringer kiutalta a július-decemberi félévre eső 4500 forint helyett a kért 6000 forintnyi rendkívüli szubvenciót.²

Geringer nem sajnálta a pénzt Császártól, de úgy látta, hogy a további költséges kísérletezés céltalan. Császár testileg gyöngye, szellemileg ingatag. Lapja az 1850. év utolsó negyedében csak 131 új előfizetőt szerzett, s így tengődik jó hatás nélkül, halmozván mindenféle tapintatlanságot. 1851-re már nem érdemli meg a szubvenciót, jelentette Geringer Bachnak 1850 november 18-án.³ Bach igazat adott Geringernek. Megjegyezte, hogy a *Pesti Napló* engedélyét nem is szükséges megvonni, mert a szubvenció megszüntetése egyenlő értékű az engedély megvonásával. Azonban kéri Geringert, hogy Császárt, aki bizonyos tekintetet érdemel, igyekezzék kimélni személyes érdekeiben.⁴

Azt hisszük, hogy Schmerling igazságügyminiszter ajánlotta Bach figyelmébe Császár érdekeit.⁵ Ez ajánlatnak volt is hatása. December 10-én jelentette Geringer miniszterének, hogy tudatta Császárral a szubvenció megszűnését, de szerkesztői, vagyis inkább tulajdonosi minőségét hallgatagon tovább tűri. Császárt valóban kimélni kell, mert sokan csoportosulnak körüle s így tarthatunk attól, hogy ha végkép elkese-rítjük, a kormányellenes pártokhoz csatlakozik, noha eddigi munkásságát sem sugallta a kormány érdeke.⁶ Schmerling hajlandó lett volna Császárt az igazságszolgáltatás körében alkal-

¹ Podolski Geringernek szeptember 25. és ez iratnak október 19-iki elintézése. (B. Á. L. U. L. G. A. 14. Fasc.)

² Császár nov. 7-iki jelentése és nyugtái. (B. Á. L. U. L. G. A. 17. Fasc.)

³ Ez a jelentés. (U. o.)

⁴ Bach Geringernek november 29. (U. o. 18. Fasc.)

⁵ Schmerling jónéven vette azt, hogy Császár az ideiglenes törvénykezési szervezetet és perrendtartást ismertette. Ez ismertetést hivatalosan ajánlották a magyarországi bírósági hivataloknak. (B. Á. L. U. L. G. A. 4. Fasc. 437/G. G.)

⁶ Geringer Bachnak 1850 dec. 10. (U. o. 18. Fasc.)

mazni, de tudakolta Bachtól, hogy megengedi-e az alkalmazást a szerkesztőnek politikai multja? Bach a kérdést tovább adta Geringernek, aki 1850 utolsó napján azt válaszolta, hogy Császár 1848-iki szereplése nem egészen tiszta. Megigérte, hogy szerkesztői buzgóságával kitisztítja a foltot. Azonban ígéretét nem teljesítette. Menthető azzal a régi szokásával, hogy koronként elhagyja a valóság pozitív talaját, beteg lelkének és testének enyhülést keresvén a költészetben. Mostanában is eltávozott Pestről kis váci birtokára, távolléte alatt rosszul választott s fegyelmetlen zsoldosai a lapból azt csináltak, amit maguk akartak. Vigyázni kell, nehogy kineveztetése előléptetésnek lássék. Jogi tudománya és szűkös családi körülményei méltánylást érdemelnek. Talán fordítói irodában volna alkalmazható.¹

Ez az ajánlás, melynek jóindulatú részét bizonyára Hegyessy Péter sugalmazta, nem igen ösztönözte a minisztereket arra, hogy Császárt új hivatalba tegyék át. Bach és Schmerling alighanem egyeztek abban a felfogásban, hogy a koronként visszavonuló beteges lelkű költők a hivatali szobákban nem a kellő szorgalommal élnek hivataluknak. És így Császár megmaradt a *Pesti Napló* tulajdonosának 1851-re is, csakhogy szubvenció nélkül. Ez a kis különbség sokat jelentett. Bánffay, a felelős szerkesztő, noha nem ő kapta az engedélyt a lap kiadására, a *Pesti Naplónak* most gazdája lett minden tekintetben. Már 1850 őszén, talán még mielőtt a szubvenció megvonását hivatalosan tudtul adták Császárnak, Bánffay megegyezett Császárral és Emich Gusztávval, akinél a lapot nyomatták. Kikötötte, hogy Emich meg nem szünteti a lapot 1851 január elseje előtt, ami nem volt súlyos feltétel, mert addig Császár fedezte a nyomtatás és szétküldés költségeit a kormánysegélyből. Bánffay továbbá kikötötte, hogy Emich a szerkesztőségnek havonként egy meghatározott összeget bocsát rendelkezésére, melyből ez a lap szellemi részét, a levelezők díját kivéve, kiállítani tartozik. Császár megtartja a tulajdonosi címet, de a lap irányára nem lesz befolyása, Bánffaynak teljesen szabad kezét ad, cikkeit díjazza, de a szerkesztő

¹ Geringer Bachnak 1850 dec. 31. (B. Á. L. U. L. G. A. 19. Fasc.)

vissza is utasíthatja azokat. Emich és Császár elfogadták a feltételeket.¹ Bánffy az 1851. évfolyam számára új munkatársakat szerzett, akik közt Kemény Zsigmond volt a legkiválóbb.

Kemény ekkor már megírta a *Forradalom után*-t, legzseniálisabb publicisztikai munkáját, mely a kormánypárt íróit nem elégítette ki teljesen, a régi magyar ellenzék táborában pedig megütközést keltett. Megütköztek azon, hogy Kemény, aki a függetlenségi nyilatkozat után kormányhivatalt vállalt, kiméretlenül s néha igazságtalanul bírálja Kossuthot, elítéli a 48-as törvényhozást s még nyomatékossabban kárhoztatja a debreceni politikát. Rosszalták Keménynek néhány fordulatát, mellyel az uralkodó rendszernek hódolni látszott.

Kemény politikai magatartását nem szükséges a mindenkinek szemébe ötlő következetesség szempontjából bírálnunk. Személyes szimpátiák és antipátiák többfelé vonzották, impresszionábilis elmélkedő volt és nem jelszavakhoz makacsul ragaszkodó, cselekvő államférfiú. A népszerű áramlatokkal még szembe szállott, de a zsarnoki hatalom büntető kezét lehetősen kerülte, mert a mártír szerepére nem vágyódott; zavartalanul, a külvilág mindenféle nyomásától szabadon akart elmélyedni gondolataiba és keleties fantáziájának majd komoran fatalisztikus, majd színekben gazdag, érzéki álmaiba. Szerette az élénk szellemű, vidám barátok társaságát, az ily körben az alkalmatlan gondok, a fárasztó gondolatok és sötét képzetek nem értek izgatott lelkéhez. Így néha könnyelmű embernek látszott, pedig lelkiismeretének rendkívüli érzékenységét csak az avatatlanok előtt takarta el játszi naivsága, vagy melanholikus lomhasága.

Nem azért írta a *Forradalom után*-t, hogy a hatalom kegyébe férkőzzék. Ezt a kegyet nem sokra becsülte és nem is vehette hasznát. Nem is igen akart a kortársakra hatni, noha látszatra ezt a célt tűzi ki és nem is bánta volna, ha elérheti. Belső szükség kényszerítette az írásra. Mindazt a benyomást, mely a reformkorszakban és a forradalomban felgyülemlett lelkében, végre ki kellett alakítania. Könyvének írása közben

¹ L. Bánffy elbeszélését Szinnyi Józsefnél id. h.

szabadnak érzi magát minden pártköteléktől, amint hogy valójában csak egy politikai vezérnek volt párthíve, oly vezérnek, aki tulajdonkép egyik párthoz sem tartozott: Széchenyi Istvának. Könyve nem politikai röpirat, hanem inkább történeti munka: a reformkorszak, a forradalom irányainak mélyelméjű és ragyogó kifejtése. Amit a fórumon nem akart elmondani, mert magába vonuló természete nem birta megszokni a nagy nyilvánosságot, azt most papírra vetette, törekedvén megszabadulni a kortárs szenvedélyeitől. Emberfeletti csoda lett volna, ha törekvése mindenütt sikerül.

Objektivitásának így is súlyos az ereje; olvasója érzi ezt az erőt, de még inkább érezte ő maga, mikor az igazságot őszintén keresve megszabadult a sokféle önvád terhétől.

A multtal leszámolt, most a jelennek akart élni. Hirlapi cikkei nem voltak kapósak. Nem volt bennük olyan tulajdonság, ami népszerűvé teszi az író. Nem irt könnyen, még kevésbé könnyelműen. Idejébe került, amíg belémelegedett tárgyába. Cikkein látszik benyomásainak forrongása, gondolatainak kialakulása. Modora a történetíró elmélyedése és a hirlapíró aktualitást kereső hajlama közt ingadozik.

Stílusán néha átragyog fantáziájának sötét pompája, széleskörű áttekintése, mély elemzései lekötik az elmélkedni szerető olvasót. Az ötvenes évekbeli cikkeinek tartalmát így foglalhatjuk össze: Tájékozódjék a nemzet a világban elfoglalt állásáról. Igyekezzék alaposan megismerni a világot kormányzó hatalmak érdekeinek találkozását és összeütközését. Ez ismeret által megszabadul az alaktalan ábrándoktól. Foglalja el azt a tért, melyet az önkényuralom el nem vehetett tőle. Fejlessze ki erejét az anyagi és szellemi téren komoly, fáradhatatlan igyekezettel, mely el nem csügged, de el sem bizakodik. Óvakodjék minden felekezeti, vagy régi jelszavak után igazodó politikai pártszakadástól. Az elnyomatással, az idegen hódítóval szemben az egész nemzet csak egyetlen pártot alkothat.

Ilyen gondolatokkal és sajtáságokkal lépett Kemény újra a hirlapírói pályára 1851-ben Bánffay hívására abban a *Pesti Naplóban*, melynek dicsősége leginkább az ő nevéhez fűződik.

Hozzá csatlakozott Csengery Antal is, akinek cikkeit a

szabatos stílus, a nagy olvasottság, a tudományos és politikai kérdések lelkiismeretesen beható tárgyalása tették értékessé.

A nevezetes új munkatársak mellett Bánffay a régieket sem hanyagolta el. Falk leveleit csakúgy méltányolta, mint Császár. „A fővárosi leveleket”, — írja Falknak 1850 december 26-án — „kérjük, legyen oly jó s gyakrabban küldjön, mert olvasóink előtt tetszésben részesülnek, azok nálunk soha nem hevernek.”¹ A levelek valóban a legnagyobb változatossággal hol külügyi, hol belügyi politikáról beszéltek, reményeket ébresztettek a közönségben és bármiről szóltak, alkalmat találtak a hazafias sérelmek és vágyak kifejezésére. A 75-ik levél december 3-án a színházi törvényről szólva megjegyzi, hogy „e birodalom nemzetiségei mindegyikének külön története, külön emlékezetei, külön rokon- s ellenszenvei vannak. Az ultra-centralisták erről eddig mit sem akartak tudni.” Pedig Bach rendszerének ez a kritikája a kormányrendelet dicséretébe van burkolva.

Falk székvárosi levelei 1850 júniusától 1851 februárjáig többször foglalkoznak Appert lovaggal, a francia filantróppal, aki akkortájt a magyarországi börtönöket is látogatta a kormány engedelmével. A kormány egy ideig szívesen hallgatta meg Appertet, tanácsait figyelembe is vette. Appert magyarországi tapasztalatait egy könyvben dolgozta fel, mely a középeurópai és belga börtönöket, kórházakat és iskolákat ismerteti. A bécsi Sommer Lipót adta ki a könyvet német fordításban, ugyanaz a Sommer, akinek nyomdáját Falk Zsigmond vezette, Miksának testvére. Falk Miksa fordította a könyvet franciából németre.

Appertnek igen nagy híre volt Európaszerte, a börtönügy valóban bizonyos reformokat köszönhet az ő izgatásainak. Nálunk is tisztelettel emlegették Appert nevét, senki sem ütközött meg azon, hogy Falk dicséri a francia lovagot. Azonban könyvének 1851-ben megjelent első kötete úgy beszél a magyarságról, mintha barbársága volna oka a magyar börtönök elhanyagolt állapotának. A bécsi sajtó kapott ezen a koncon, felhasználta Appertet a magyarok hírnevének befeketítésére.

¹ Nemzeti Múzeum.

Csengery Antal a *Pesti Napló* számára irt legelső közleményében visszaautasította Appert vádját 1851 február végén és március elején hivatkozván a magyar reformkorszak börtönügyi mozgalmára és annak sikereire. Csengerynek sok tekintetben igaza volt, Falk a bírálat megjelenése után nem folytatta Appert dicséretét.

Kétségtelen, hogy Appert felületességében sokat mondott, amit nem bírt volna bebizonyítani. De a magyarországi megyei és városi börtönök a reformkorszak dicséretes kezdeményei ellenére sem voltak kielégítő állapotban. Össze voltak azokban zsúfolva a vádlottak az elítéltekkel. Éveken át szenvedett a vádlott elítélt bűnösök társaságában, anélkül, hogy perét elővették volna. Különös jellemvonása volt a megyei igazságszolgáltatásnak az, hogy a tolvajokkal szinte szigorúbban bánt, mint a gyilkosokkal.

Appert úgy szerette magát feltüntetni, mintha nélküle a kormány a magyarországi börtönöket nem javíthatta volna. Pénzköveteléseit Bach meguntá és 1851 végén szabadulni igyekezett tőle szépszerével. Később még nagyobb eréllyel kívánt tőle szabadulni, mert 1853-ban a badeni igazságügyminiszter kitiltotta Appertet a börtönökből, mivel kitünt, hogy a világhírű filantróp Sodoma népére emlékeztető vonzalmat érzett a börtönök férőlakói iránt. Mivel a bécsi rendőrségnek s a porosz kormánynak is hasonló tapasztalatai voltak e téren, Appertnek Közép-Európából távoznia kellett; azóta Európa délkeletén folytatta rendjelekre, pénzre vadászó és sajátságos szenvedélyek által felizgatott emberbaráti tevékenységét.¹

Császár és Bánffy, valamint a *Pesti Napló* későbbi szerkesztői Falkot nemcsak levelei miatt becsülték, hanem azért is, hogy az ő leveleiket és cikkeiket felvétette a *Wandererbe*, hol a magyar felfogást szabadabban védhették, mint itthon. A *Wanderer* a bécsi lapok közül akkor a legtöbbet foglalkozott

¹ Csengery bírálatát l. Összegyűjtött munkái, V. k., 291. l. A magyarországi börtönökről. Orsz. Levélt., Geringer-akták, 1850. 17,844. sz. Appertől különböző jelentések és iratok. (B. Á. L. U. L. G. A. 46. és 79. Fasciculusok, továbbá Informationsakten 1854. 711.) Végül Zolnai Béla úrnak tartozunk köszönettel néhány adatért, melyeket a Bibliothèque Nationaleban volt szíves kikeresni.

a magyar érdekekkel. Erősen liberális irányú volt, de a magyar konzervatív pártot is szóhoz juttatta. Ezzel a párttal a centralizmus elleni küzdelemben és a történeti jogok védelmében fogott kezét. A lap előfizetőinek majdnem fele Magyarországból származott.¹ Podolski fel volt böszülve a *Wanderer* ellen. 1850 július 3-án írja Geringernek: Felette káros a hatása a *Wanderer* nevű lapnak, mely egy idő óta szenvedélyesen ostromolja a kormány intézkedéseit és terjeszti az elégtelenséget. E lapnak nagyobb a kedveltsége és elterjedése Magyarországon, mint a császári birodalom többi koronatorományaiában. Az általa a nép közé dobott kormányellenes eszméknek hatása egyenesen kiszámíthatatlan.²

IV.

A Pesti Napló 1851—1853.

Protmann. Bánffy szerkesztői viszontagságai. Császár eltávolítása. Az 1851-iki sajtórendelet. Kecskeméthy Aurél. Récsi Emil.

Mennél jobban igyekezett Bánffy emelni lapját, annál több ösztönt érzett a kormány arra, hogy éber gyanakodással figyeljen a *Pesti Napló* szerkesztésére. Geringer 1850 december 24-én felszólította Protmannt, a fővárosi rendőrség vezetőjét, hogy szerezzen értesüléseket a megbízhatatlan szerkesztőség kezére jutott *Pesti Naplónak* vezetéséről.

Protmann 1851 június 3-án azt válaszolta, hogy Császár távollétében, az ismeretes túlzó magyarkodó, a radikális érzelmű, de nem csekély tehetségű Bánffy Simon szerkeszti a lapot. Az ő tollának tulajdonítják az újabb időben megjelent kormányellenes vezércikkeket. Császár most leginkább abból él, amit a *Pesti Napló* után szerez. De tartanunk kell attól, hogy a katonai főparancsnok Bánffy viselete miatt eltiltja a lapot. Mi lesz akkor Császárból? Nehéz őt politikai multja miatt alkalmazni, de jövedelmétől megfosztani sem tanácsos,

¹ *Pesti Napló* 1851 június 28. Falk XIII-ik levele.

² B. Á. L. U. L. G. A. 10. Fasc.

mert a radikálisok karjaiba kergetve, bajokat okozhatna. A kormánynak gondoskodnia kell majd Császár ellátásáról.¹

Protmann ekkor városkapitányi címmel Pestnek, Budának és Óbudának egyesült rendőrsége élén állott.² Jelentése 1851 elejéről sajátságos viszonyokra vet világot. A polgári kormánynak előre kellett gondoskodnia oly intézkedések hatásának elhárításáról, amelyekről a döntés nem az ő kezében volt. Protmann lehetségesnek tartja, hogy a katonai főparancsnok eltöltje a Pesti Naplót, mintha ebbe a polgári hatóságnak nem volna beleszólása. Az ostromállapot ezt így követelte, de ez csak a papiroson volt így. Mint eddig is láttuk, a katonai hatóság a sajtóügy leglényegesebb kérdéseiben, a lapengedély megadásában és megvonásában a polgári hatóságok tanácsa nélkül nem intézkedett. Csakis a hadbirósági eljárást intézte el a katonaság a maga hatáskörében. A helyzet a papiroson is megváltozott, amikor 1851 június 10-én Protmann átvette a katonaságtól a sajtóra való felügyeletet.³

Protmann József, egy gráci városi tanácsnoknak fia, 1809-ben született, jogot végzett, a gráci rendőrségnél kezdte szolgálatát húszéves korában. Grácból Bécsbe, majd innét vissza Grácba, onnan Innsbruckba került. 1849 júniusa óta helyettes segédje volt a bécsi városkapitánynak, innen 1850 februárjában tették át Pestre és ugyancsak 1850 november 7-én nevezték ki a három város kapitányának. Franciául és olaszul is beszélt, magyarul nem tudott, mikor Pestre került. Felesége magyar asszony volt, a vasmegyei Balogh Mária, állítólag Sigray Jakab unokája. 1852-ben már miniszteri tanácsosi címet szerzett, és rendőrigazgatónak nevezték. Elöljárói dicsérték tevékenységét s okosságát. A magyar származású hivatalnokokkal nem fért meg, vádolta őket, hogy áskálódnak ellene, valószínűen azok is vádolták ellenséges cselekvésekkel. Innen terjedt el az a hír, hogy Protmannt a magyargyűlölet vezette hivatalos eljárásában. Pedig ez a gyűlölet nem kiemel-

¹ Protmann 1851 június 3. (B. Á. L. U. L. G. A. 63. Fasc.)

² Szentiványi Vince ajánlotta a kormánynak a három főkapitányság egyesítését már 1849 végén, vagy 1850 elején. (O. L. Geringer-akták. 1850. 728. sz.)

³ B. Á. L. U. L. G. A. 50. Fasc.

kedő jellemvonása hivatalos működésének. Igen hiú, kitüntetésre vágyó hivatalnok volt, a kormánynak mindenkép kedvében akart járni; mint stájerországi német, szeretete volna a német-ség térfoglalását elősegíteni Magyarországon. Mindamellett szigorúan ragaszkodott a rendeletek paragrafusaihoz, ezeket figyelembe nem venni véteknek tartotta, de ezeknek körén belül hajlandó volt a méltányosságra a magyarság javára is.¹

Láttuk, hogy Protmannak első városkapitányi teendői közé tartozott a felügyelet a *Pesti Naplóra* majdnem félévvel a sajtóügy hivatalos átvétele előtt. Bánffay elég munkát adott a sajtóval foglalkozó polgári és katonai hatóságoknak.

A *Pesti Napló* többször foglalkozott az 1850 nyarán elrendelt népszámlálás végrehajtásának módjával. Katonatisztek voltak megbízva a számlálás vezetésével. Világos volt, hogy a kormány ez összeírás által a magyar lakosságnak számát a valónál kisebbnek kívánta feltüntetni.² A *Pesti Napló* 1851 április 29-iki száma egy okiratot közölt, mely a lapnak régebben kifejezett aggodalmát kétségtelenül igazolta. Közölte ugyanis Terczy Szilárd pesti főpolgármesternek azt az 1851 február 4-én kelt jelentését, melyben Augusz Antal pestkerületi főispán előtt a városi tanács és a maga nevében tiltakozik a pesti összeírás eredménye ellen. Pesten ugyanis az összesen 84,341 lélekből álló lakosság közül az összeírás 33,951 németet és 32,562 magyart mutatott ki. A csekély többséget, úgymond Terczy, a bizottság csak úgy erőszakolta ki, hogy a német nevűeket, bár érzésre és nyelvre magyarok voltak, németeknek jelentette ki. A városi tanács ezt az eredményt nem ismeri el érvényesnek.

Terczy e jelentés megírása után nem sokáig maradt hivatalában. Tiszteletreméltó bátorsága okirati bizonyosságának közzététele kellemetlenül hatott Geringerre. Megbízásából Fridrich György helytartósági tanácsos megindította a vizsgálatot arra nézve, hogy miként jutott a *Pesti Napló* a jelentés

¹ Életrajzi adatait I. B. Á. L. U. L. G. A. 16. Fasc. Jellemző reá az a panasza, hogy 1852-ben nem kapott rendjelet. Az ez ügyre vonatkozó iratokat I. Osztrák Belügyminisztérium Levéltára, Polizeiakten I. Nr. 148.

² Berzeviczy Albert id. m., 222. l.

birtokába. A város összes hivatalnokai, a főjegyzőtől a díjnokokig, aláírásukkal és esküjük felajánlásával vallották, hogy nem adták át a jelentést a *Pesti Naplónak*. Fridrich 1851 augusztus 4-én írja Geringernek, hogy a városi hivatalnokok vallatása semmit sem derített fel, a szerkesztő pedig azt állítja, hogy a levelet ismeretlen embertől kapta.

E jelentés következtében a helytartóság felszólította Protmann-t, hogy vonja felelősségre Bánffay-t. Protmann előtt Bánffay így vallott: A cikket Budáról ismeretlen embertől kaptam azzal a megjegyzéssel, hogy az egész város ismeri Terczy Szilárd jelentését. Igaz is, hogy beszélt róla a város, és a *Pesti Napló* mégsem emlegette. Mivel azonban nem kaptam oly rendeletet, mely eltiltotta volna a hivatalos közleményeket, felvettem a cikket. Protmann szerette volna látni a postán beküldött cikknek borítékát. Bánffay erre azt vallotta, hogy a borítékot eldobta, de a kéziratot, ha megtalálja, elhozza Protmannnak. Erre Protmann azt kérdezte, mi indította önt a cikk kiadására, amire Bánffay így válaszolt: A *Napló* programja alapján közöltem azt. A program szerint a nemzetiség védelméről is kellett gondoskodnom s mivel az összeírás módja a városi tanács megállapítása szerint sértette a magyarság érdekeit, jogom volt a jelentést közölni. A bécsi hivatalos lap is közöl városi tanácsi rendeleteket, azt hittem, hogy követhetem a példát a kormány megsértése nélkül, sőt a jelentés által a kormányt néhány visszaélésre akartam figyelmeztetni. A második kihallgatáson, augusztus 26-án, Bánffay felmutatta Terczy jelentését. Protmann: Hol van a kísérlőlevél? Bánffay: Elveszett. Protmann: Ez a jelentés másolat, nincs hitelesítve, hogyan közölhette? Bánffay: Annyit beszéltek róla, hogy nem kételkedtem hitelességében. Protmann: Kivel beszélt a jelentésről? Bánffay: Oly sok emberrel, hogy nevöket meg nem nevezhetem. Protmann tovább kutatott és csak november 25-én adta be jelentését a helytartóságnak. Ebben kétségtelennek mondja, hogy Bánffay nem a postán kapta a jelentést, hanem a hivatalos titok megszegésével valamelyik városi hivatalnok adta azt át neki. E hivatalnok kilétét nem sikerült kikutatnia. Bánffay jól tudja, hogy mentségei alaptalanok. A kormánynak ártani akart. Ezzel is bizonyította, hogy meg nem bízható és

nem alkalmas egy lapnak szerkesztésére. Most már Bánffy el van bocsátva, a Terczy-jelentés ügyében tehát meg lehetne szüntetni az eljárást.¹ Meg is szüntették. De ez a május eleje óta folytatott vizsgálat növelte Bánffy ellen a már akkor eléggé meggyökerezett bizalmatlanságot.

A Terczy-vizsgálat még nem volt befejezve, mikor egy újabb gyanu merült fel a *Pesti Napló* ellen. Bach miniszter már régebben rosszsallotta, hogy a magyar lapok sokat foglalkoznak a magyar emigrációval. A *Pesti Naplónak* az emigrációval való érintkezésére írásbeli bizonyíték került kezébe 1851 július 20-ika körül. Ez a bizonyíték Piringer Istvánnak Párisból július 8-án kelt levele volt a *Pesti Napló* szerkesztőségéhez. A levél-író a párisi magyar emigráció mozgalmairól értesíti a szerkesztőt és végül ezt írja: „Mihelyt a várt honoráriumot megkapom, folytatom a levelezést — a szokott pontossággal, ha úgy tetszik. Különben szeretném már tudni, hogy miben van a mi dolgunk.” Bach ezt a levelet azzal az észrevétellel küldötte el Geringernek, hogy a *Napló* érintkezése Piringerrel meg nem engedhető, mivel a levelezőnek juttatott honorárium a rebellis szökevények indirekt segélyének vehető. Ezt a visszasságot lehetetlenné kell tenni. A Piringer levelének vége azt sejteti, hogy a szerkesztő vele nemcsak irodalmi célból érintkezik. Ha ez így van, meg kell indítani a legszigorúbb eljárást a *Pesti Napló* ellen.²

Geringer még rá sem ért elküldeni Piringer levelét Protmannak, amidőn a városkapitányt Heintzel tábornok írásban felszólította, hogy tiltsa meg a pesti lapoknak az emigrációval való foglalkozást, mert ez a kedvtelésük már igen bosszantó. Heintzel azt hiszi, hogy Geringer is helyeselni fogja a tilalmat.

¹ Különböző iratok a Terczy-ügyről. (B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.)

² Bach Geringernek 1851 július 24. (B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.) Ki volt Piringer István? Vajjon nem azonos-e Piringer Mihályval, aki magát Pataki Mórnak is nevezte? Ezt a Piringert küldötte Kossuth 1852 novemberében Németországba, hogy a Holsteinban állomásozó magyar katonaságot fellájítsa. Piringert elfogták és kivégezték 1852 elején. (Berzeviczy id. m., 297. l.) Valószínű, hogy ez a Piringer volt a Bach embereitől felfogott levél írója. Alighanem ő írta a *Pesti Naplónak* P. jegyű párisi leveleit is.

Protmann elegendőnek találta Heintzel felszólítását. Julius 28-ára egybehívta a pesti lapszerkesztőket. Felolvasta előttük Heintzel átiratát és jegyzőkönyvbe foglalta, hogy tilos bármilyen közlemény a forradalomról, az emigrációról, ennek reményeiről, terveiről és vállalatairól. Ilyen közleményeket más lapokból sem szabad átvenni. A jegyzőkönyvet aláírták az összes pesti lapok szerkesztői: Glatz Eduárd (Pester Zeitung), Bánffay (Pesti Napló), Saphir Zsigmond (Spiegel), Birnbaum (Lokalblatt), Szilágyi Ferenc (Magyar Hirlap), Nagy Ignác (Hölgyfutár), végül az aláírások hitelül Worafka rendőrbiztos.

Geringer, tekintettel a Piringer-ügyre, helyeselte Protmann eljárását, július 31-én felszólítván Protmannt, hogyha Piringer érintkezése a *Pesti Naplóval* politikai természetűnek bizonyulna, jelentse fel Bánffayt a haditörvényszéknek. De alig száradt meg a tinta a július 28-iki jegyzőkönyvön, Protmann a Pesti Naplót új bűnön érte. A július 28-iki *Pesti Napló* közzétette a párisi „ellenálló bizottmány”-nak július 22-iki falragaszokban kihirdetett bulletinjét. Ezek a falragaszok a demokrata és szociális forradalom híveit buzdítják az ellenállásra a köztársaság akkori elnökének már majdnem monarchikus hatalma ellen. Protmann e közleményen nagyon megbotránkozott, mert mikor 28-án délelőtt aláíratta a jegyzőkönyvet, élő szóval is intette a szerkesztőket, hogy ne közöljenek olyasmit, ami nyugtalanságot és bizalmatlanságot kelt, vagy a kedélyeket felingerli. És Bánffay mégis az este megjelenő lapban izgató szándékkal közölte a bulletint, noha e szándékot leplezni akarta. Ezért Bánffayt a helybeli haditörvényszéknek további vizsgálat végett feljelentette anélkül, hogy a vádlottat elfogatta volna. Protmannak ez már körülbelül a negyedik feljelentése volt Bánffay ellen, az előzőknek részleteit nem ismerjük, de úgy gondoljuk, hogy többnyire franciaországi hírek közlése volt az okuk.

Bánffay mértéke betelt. Geringer elhatározta, hogy Császártól megvonja a lapengedélyt s ezzel véget vet Bánffay szerkesztésének. Császárnak úgy sem volt más köze a szerkesztéshez, mint az, hogy 1000 forintnyi honoráriumot (úgy látszik félévre) vett fel a kiadótól. Geringer a szerkesztőváltoz-

tatásra már augusztus elsején el volt határozva, de határozatát csak szeptember 6-án tette közzé.¹

Terczy levelének, a párisi híreknek közlése, továbbá a gyanus Piringer-levél voltak Császár és Bánffy szerkesztői katasztrófájának közvetlen okai. Ezek a szikrák robbantották fel azt a gyúlékony anyagot, mely Geringerék lelkében felgyülemlett Bánffy nemzeti iránya miatt.

Hogy Bánffy be lett volna avatva Piringer terveibe, azt a haditörvényszék nem birta rábizonyítani. A Terczy-levelet valóban azért közölte, hogy kimutassa, mennyire magyar-ellenesen értelmezi a kormány a március 4-iki chartában kihirdetett nemzetiségi elvet. A párisi hírek közlésének izgató célja nem volt. Bánffyról fel nem tehetjük, hogy a demokrata és szociális köztársaság érdekeit akarta volna szolgálni magyar nyelven. Hanem egyszerűen közölte a párisi híreket, mivel azok nagyon érdekelték a magyar közönséget a napoleoni államcsíny előtt és után is. Császár Ferenc tulajdonkép Bánffy miatt vesztette el a jövedelmes lapengedélyt. Ezért Császárt nagyon is szolgálkúnak, Bánffyt pedig igen is bátran hazafiának tüntetik fel a történetírók. Pedig érzelmeikben nem különböztek. Császár a *Wandererben* névtelenül csakoly bátran védelmezte a magyar érdekeket, mint Bánffy. Azonban mint szerkesztőt óvatosságra kényszerítette nyomott anyagi helyzete, ellenben Bánffy, aki szintén meg akart férni a hatalommal, bátrabban fejezte ki a magyar közvéleményt, mivel anyagilag függetlenebb és erélyesebb természetű volt.

Ha Császár olyan ember lett volna, mint Bánffy, aligha kapja meg az engedélyt a *Pesti Naplóra*, már pedig e lapnak alapítása Császár érdemei közt nem a legcsekélyebb.

A lapengedélyek megadása és visszavonása tekintetében a kormány nem érezte magát megkötve törvény által, noha elvben elismerte a sajtószabadságot. Az 1848-iki féktelen sajtószabadságot az 1849 március 13-iki törvény szűkebb mederbe

¹ Heintzel Protmannak 1851 július 26, a 28-iki jegyzőkönyv, Protmann Geringernek július 29, Geringer Protmannak augusztus 2. (B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.) Hogy Protmann július végén nem először jelentette fel Bánffyt, azt Geringerhez augusztus 31-én küldött jelentéséből tudjuk. (U. o.) A feljelentések tárgyát Csengery futólag említi (id. h.).

szorította a kauciók elrendelése által. A törvény hatálya Magyarországra nézve nem volt elismerve az ostromállapot kezdő éveiben, mikor a katonai hatóságok intézkedtek a sajtó ügyében. Mivel a kormány 1850 óta részben a polgári hatóságoknak akarta visszaadni a sajtóra való felügyeletet, új sajtótörvény kiadására gondolt. Sokáig tanácskozott a minisztérium e tárgyról, amíg végre 1851 július 6-án az új sajtótörvény szerkesztését elhalasztva, ideiglenesen szabályozó rendeletet adott ki. E rendeletben a belföldi sajtóról az a paragrafus intézkedik, amely szerint a helytartók két írásbeli megintés után három hónapra felfüggeszthetik a rossz irányba tévedt lapot. A lapnak hosszabb idei, vagy végleges eltiltását csak a minisztertanács rendelheti el.

Ezt a rendelkezést három miniszter ajánlotta a minisztertanácsnak. Schmerling, Krauss pénzügyminiszter és Gr. Thun elegendőnek tartották a kauciót és a kétszeri előleges írásbeli intést. Szerintük a minisztereknek szükségük van az ellenzéki lapokra, mert azokból gyakran értesülhetnek az igazságról.¹ Társaik még több garanciát kerestek a sajtószabadság kihágásai ellen, de megnyugodtak a július 6-iki rendeletben. Magától érthetőnek tartotta minden miniszter, hogy az izgatás vétké miatt a lapengedély megvonható, anélkül, hogy a lap letiltatnék. Ez az eljárás az állam büntető hatalmából volt levezethető anélkül, hogy a sajtótörvény valamelyik tételében kellett volna gyökereznie.

Ellenkezett azonban a július 6-iki rendelet szellemével és egyáltalán a jogrenddel az, hogy az izgatás be nem bizonyított vétké miatt fosztatott meg a szerkesztő hivatalától s hogy a szerkesztői megbízást még magánvállalatra nézve is egészen önkényesen osztották vagy vették el.

A kétszeri előzetes írásbeli megintés kikötése eléggé szabad teret biztosított volna a lapoknak, kivált ha a szerkesztők ügyesen élnek ezzel a szabállyal; az előzetes cenzura el-mellőzése is jótétemény volt, de a szerkesztők önkényes ki-

¹B. Á. L. Ministerratsprotokoll, 1850 november 30. A két írásbeli intés után következő felfüggesztés büntetését Napoleon átvette 1852 febr. 17-iki sajtórendeletébe. Ezeket az intézkedéseket Pierre de la Gorce újításoknak nevezi. (Histoire du Seconde Empire. I. 44. l.) Utánzások voltak.

választásának és eltávolításának joga, továbbá a nagy összegben követelt kaució a sajtószabadságot a valóságban igen el-
kényszeredett szervezetté zsugorították össze.

Az így zaklatott és megfélemlített sajtóból a miniszterek nem sok igazságot tanulhattak.

Geringer értesítvén Protmannt Császár és Bánffy eltávolításáról, egyszersmind tudtára adta, hogy Kecskeméthy Aurélt bizta meg a *Pesti Naplónak* szerkesztésével. Kecskeméthy ekkor 26 éves ügyvéd volt, de már vagy hat esztendeje többnyire irodalmi jövedelme után élt. Apja Mihály, helytartótanácsi viceregisztrátor, fizetéséből nehezen bírta fölnevelni azt a tizenkét gyermeket, akikkel két neje megajándékozta. Zsörtölődő házi zsarnok volt. Elégületlenségét a világ sorával és a kormánnyal a szabadságharc alatt a kávéházakban és korcsmákban igen éles Habsburgellenes kifakadásokban fejezte ki. 1849 végén megfosztották hivatalától, nyugdíjat sem kapott három éven át 37 évi szolgálata után, amíg végre 1853-ban könyörületből nyomorban sínylődő kis gyermekei iránt, néhány száz forintot juttattak neki, amiből alig tudott megélni. Csak élete legvégén szerzett nagyobb jövedelmet, mikor rákospalotai jegyző lett.¹

Kecskeméthy az apai házban sokat szenvedett. Nélkülözéseit, a mostohaanya hidegségét később is keserűen emlegette. Nagyravágyó, szenvedélyes ifjú volt, akit juratus barátai lángésznek magasztaltak. Fogékony volt nagylelkű szenvedélyek, a baráti érzés, a szerelem, a dicsőség vágya iránt. De hamar kihűlt, hamar lepte el szívét a kiábrándulás pora. Nem akart atyjának sorsára jutni. El volt határozva arra, hogy utat tör magának a világban, hogy minél előbb biztos révbe igazítja hajóját. Sokat tanult, érdekelte a jogtudomány, a politika, a történet, a költészet, zene és képzőművészet. Ugy érezte, hogy nagyra van hivatva, de a kenyérkereset szüksége szétszórta figyelmét. Kárhoztatta önmagát, hogy szellemének teljes erejét ki nem fejtette. De ha látta, hogy mások kevesebb szellemi tőkével mily jól boldogulnak, önérzete büszkén emel-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 132. Fasc., továbbá Osztrák Belügym. Levélt. Protmann jelentése 1853 szept. 3. (Pr. II. 989.)

kedett önvádja fölé. A lelki kiválóságot ép úgy meg tudta becsülni, mint a szellemit. De sokkal jobban lenézte az embe-
reket, semhogy sokáig habozott volna, ha érdeke megkívánta
a viszonyokkal való méltatlan megalkuvást. Büszke lélekkel
megalázta magát és minden megalázkodásért nem önmagát,
hanem a világot sújtotta megvetéssel. Szegény sorsban
arisztokrata hajlamokkal született.

Neki is a fölösleges volt az igazán szükséges. Az ellentét
hajlamai, sorsa, nemes ambíciója, nagyravágyása és a világtól
rákényszerített mostoha viszonyai közt satirikus és humoros
hangulatot fejlesztettek ki benne. Satirikus jellemrajzai iro-
dalmunkban ritkítják párjukat. Tárcaiban a konvencionális
tárcaírói elmésség mellett sok az igazi humor, sok a finom
kritikai elmélkedés, az életnek és a természetnek találó rajza.

Előtte nem igen irtak nálunk ily ismeretekben és hangula-
tokban gazdag tárcákat. Stílusa könnyen siklik át a legkülön-
bözőbb tárgyakra, különböző színekben játszik. Könnyen
simul a sekély tréfiától az igazi humorig és páthoszig minden-
féle árnyalathoz. Utirajzaiban szépen érvényesül az idegen
sajátságok és vidékek iránt fogékony, gazdagon változatos
szelleme. Az volt ifjúkori ambíciója, hogy olyan mély tudo-
mányú s bölcs történeti munkákat ír, mint Guizot. De csak
egyes, emlékiratszerű, jeles történeti monografiákat hagyott
hátra. Publicisztikai pályáján messze elmaradt francia ideál-
jának erkölcsi nagysága mögött.

Világos előtt Kecskeméthy is a nemzeti liberális ellenzék-
hez tartozott. Szeretett volna lapot alapítani Pesten 1848
végén. Később Görgei Artur titkára lett, megbízásából 1849
június végén egy *Való* nevű katonai lapot akart megindítani.
A lapnak csak programja jelent meg. A program nem
köti magát bizonyos kormányformához, de nagyon lelkesedik
az „új demokráciák dicső zászlóira irt“ jelszavakért. A szabad-
ságharc katasztrófiája után Kecskeméthy hirtelen kijózanult
demokráciai mámorából. Apja szerencsétlensége is hatott rá,
nem akart fiatal nevével együtt nyomorogni és a politikai ta-
paszthalatok is örökre kiábrándították minden forradalmi rajon-
gásból. „Azon tragikomikus „ezeregy éjnek“, mit világhisto-
riának neveznek, ma szemünk előtt drasztikus bohózat alak-

jában lefolyó szakát — *forradalmi korszaknak* nevezik“ — írta 1851-ben.¹ Minden fenntartás nélkül védelmezte a március 4-iki alkotmányt a *Magyar Hirlap* 1850-iki folyamában. Egy magyar hirlapíró sem közeledett annyira Bach felfogásához, mint Kecskeméthy. Egészen beleélte magát abba a gondolatba, hogy a magyarság történeti alkotmányának ideje lejárt s hogy beolvadása az osztrák birodalomba, nemzeti kulturájának fenntartásával, jövőjét a legcélszerűbben biztosíthatja.

Azonban új meggyőződésének hasznát is akarta látni. 1850 augusztus 18-án Geringernek írt levelében hivatkozott arra, hogy a *Magyar Hirlapban* már hónapokkal ezelőtt szembe szállt az ó-konzervatív írókkal. Ujabb időkben az ó-konzervatív írók munkássága nagyobb jelentőségre emelkedett. Somssich Pál és Kemény Zsigmond ismeretes munkái a március előtti pártok koalícióját hirdetik egy *nemzeti párttá*. A nemzeti párt gondolata ellen nevem aláírásával felszólaltam a *Magyar Hirlapban*, de Szilágyi Ferenc értésemre adta, hogy ilyen „gonosz sensatiót“ keltő cikkeket még nevem aláírásával sem szabad az ő lapjában közölnöm. Eszméim terjesztése végett magyar lapnak kiadásáért folyamodtam a katonai főparancsnoksághoz. Kérem Nagyméltóságodat, támogassa folyamodványomat.

Geringer tudakozódott Kecskeméthyről. Podolski útján azt az értesítést kapta, hogy Kecskeméthy az ultra-magyar párthoz tartozott, a színlelés mesterségében meglehetősen jár-tas, zenével foglalkozó, könnyelműen élő ügyvéd. Geringer ennél fogva Kecskeméthy folyamodványának visszautasítását ajánlotta már csak azért is, mert a kincstár eleget költ magyar lapokra.²

Kecskeméthy vereséget szenvedvén, újabb erőfeszítéssel igyekezett meghódítani a kormány kegyét. Megírta „Magyarország összpontosítása Ausztriában“ című röpiratát. (Pest, 1851.) Teljesen őszinte e röpiratban a forradalmak ellen érzett antipáthiája; Kecskeméthy egészen őszinte akkor is, midőn a

¹ Magyarország összpontosítása Ausztriában, 39. l.

² Kecskeméthy Geringernek, Geringer levele és a rendőrségi tudósítás. (B. Á. L. U. L. G. A. 12. Fasc.)

magyar önérzet nagyságát a magyar történetben igazolva nem látja. Szépen fejtegeti a nagy különbséget az angol parlamentárizmus és kontinentális utánzásai közt. Az utánzott parlamentárizmusnak elítélő bírálatát nem a kormány kedvéért írta; ebben a bírálatban megfigyeléseinek eredményét tárja fel. Midőn a nagyon is merev centralizmust ostromolja, nem tér el ugyan a március 4-iki chartának betűitől, de Bachnak sem jár kedvében. Általában mégis behódol az osztrák összállamnak, a magyar nemzetiségű osztrák polgár szellemében írja röpiratát. E munkájáért már megjelenése előtt 150 forint előleget kapott, megjelenése után pedig elengedte neki a kormány az előleg visszafizetését.¹

Mikor Kecskeméthy ez ajándékot megkapta, már Bécsben lakott, hogy ott közvetlenül meríthessen erőt a kormány kegyeinek forrásaiból. Jól tudta, hogy a belügyminisztérium szívesen fogadta röpiratát. A minisztériumnak ez ítélete megváltoztatta Geringer felfogását Kecskeméthyről; most már nem a könnyelmű életű, zenekedvelő ügyvédet, hanem a sajtóügyekben használható publicistát látta benne.² Ezért július 28-án, midőn a *Pesti Napló*nak más kézbe bocsátását már majdnem elhatározta, Pestre hívatta Kecskeméthyt azzal a biztatással, hogy alkalmazni akarja valamely hirlapnál.³ Kecskeméthy reményektől izgatva sietett Pestre. Itt Geringer felszólította, adja be írásban véleményét arról, hogy mit tegyen a kormány a *Pesti Naplóval*. Kecskeméthy augusztus elsején megírta a kívánt véleményt. Kifejti ebben, hogy a kormánynak joga van egy károsnak bizonyult lapot megszüntetni. Császár irányában joga van a kormánynak a lapot más szerkesztőnek átadni, mivel ígérete ellenére káros szenvedélyek élesztésére használta fel lapját. Emichnek, a lap kiadójának, aki eddig a lap költségeit fedezte,⁴ a szerkesztőváltás bizonyára kívánatosnak fog látszani. Szerkesztőváltás esetére Emich és

¹ Bach Geringernek 1851 június 20. 834/Praes. (B. Á. L. U. L. G. A. 52. Fasc.)

² Kitűnik ez Geringernek Protmannhoz írt aug. 2-iki leiratából (id. h.).

³ Kecskeméthy Aurél Naplója, sajtó alá rendezte Rózsa Miklós. Budapest, 1909. 9. l.

⁴ Azaz 1851 január 1-étől.

Császár szerződését¹ egyelőre nem kellene változtatni az októberi negyedig. Azután lehetne új szerződést kötni. Egyelőre a szerkesztőség tagjait sem kellene változtatni, a javíthatatlankokat a szerkesztő lassankint úgyis *kicseréli*. Azonban okvetlenül szükséges volna a lapot rögtön elkeresztelni. Az új tartalomhoz új és több következetességet ígérő cégér is kell. Szükséges a névváltoztatás, mivel a gyakori szerkesztőváltás a *Pesti Napló* ellen már kihívja a közönség gúnyos megvetését, és mivel az új név, mint az új iránynak biztosítéka, felkeltené a közönség élénk figyelmét, végül azért is, mert ha szerencsém lesz megbízatni a szerkesztéssel Nagyméltóságod által, neveimet az ítélni nem tudó közönség előtt a *Pesti Napló* elvtelenségével szolidaritásba hozni épenséggel nem akarom. Annál kevésbbé akarom ezt, mivel ugyanez a büszkeség üzött el egy évvel ezelőtt a *Magyar Hirlapnak* nevetségesen konfuzus klikkjéből. Hogy földieim gyanúsítanak és ellenségesen támadnak, annak igen örülök. De politikai jellemem elismerését ki kell kényszerítenem, ha reájok hatni akarok. Nézeteim a lap feladatára nézve két év óta változatlanok. Itt az ideje annak, hogy oly lapot teremtsünk, mely a kormány szándékainak, a kor követelményeinek feltétlenül hódol. Vajjon miért is kellene Magyarországon ma, mikor a régi balgatagságok ellen tervszerűen kell küzdenünk, a közönség ízlésének engedve minduntalan *nyílt kérdéseket* fenntartanunk? — Vajjon a magas kormánynak elvei annyira tarthatatlanok, annyira károsak, vagy annyira kivihetetlenek-e, hogy nem is lehet azokat igazolni, vagy megokolni a közönség előtt? Ez úgynevezett nyílt kérdések, a bizonytalan érületnek e hátsó ajtóit által, a lapok két év alatt egészen elvesztették tekintélyüket. Ma lerontják azt, amit tegnap építettek.

Aki áttekinti az összhazának helyzetét, annak meg kell vallania, hogy aki Magyarországon nem követi a kormány irányát minden tekintetben, az minden tekintetben ellensége a kormány irányának. Mert az egyes árnyalatokra nézve a kormány nyíltszívűsége szabad teret enged, hiszen ez oly szük-

¹ Talán nem akarta mondani, hogy Bánifay és Emich szerződését. Különben Császár és Emich is kötöttek egyezséget.

séges, mint az ostya, amibe a keserű pilulákat takarjuk. Itt kifejtett nézeteim alapján szerencsésnek érezném magamat, ha Nagyméltóságod megtisztelne a lap vezetésének megbízásával. Ez esetben rajta leszek, hogy rég óhajtott önálló hatáskörömet a közjó érdekében használjam fel.¹

Kecskeméthy e büszkeséget mutató alázatos levele által csak Császárt kívánja elsúlyeszteni. Bánfiayt nem említi, noha tudja, hogy ez ifjúkori barátját is kibuktatni segíti, midőn lapjának irányát így elítéli. De az „önálló“ hatáskörért, s kívált az akkor a legtöbb újságíró által annyira óhajtott szerkesztői kormánybotért Kecskeméthy sok mindent elfelejtett.

Geringer a kormány szándékai előtt feltétlenül hódoló levél elolvasása után meg volt győződve arról, hogy Kecskeméthyt kell kineveznie a Pesti Napló szerkesztőjének. Ezt, mint láttuk, már tudatta is augusztus 2-án Protmannel.

Kecskeméthynek már kezeügyében volt a drága gyümölcs, le akarta szakítani, de egy váratlan fuvallat elsodorta előre másnak az ölébe.

Geringernek fülébe sügták, hogy Kecskeméthy protestáns, a *Pester Zeitung* és a *Magyar Hirlap* szerkesztői szintén azok; mégsem járja, hogy a katolikusok előtt el van zárva a szerkesztői hivatal. Bizonyára papi pártfogók ajánlották Geringer figyelmébe Récsi Emilt.² A kolozsvári születésű Récsi ekkor 29-ik évében volt. Regényeket fordított franciából, angolból, szerette a zenét, a jogi és államtudományok különböző ágait gyarapította fordításokkal és eredeti értekezésekkel. Már 1847-ben a politikai tudományok rendes tanára lett a kolozsvári lyceumban. Eötvös 1848 májusában kinevezte a közoktatásügyi minisztériumban titkárnak. Geringer 1850 februárjában kinevezte Récsit a politikai tudományok helyettes tanárának a pesti egyetemen 800 forint fizetéssel. Ekkor visszakarta az

¹ Kecskeméthy Geringernek, 1851 augusztus 1. (B. Á. L. U. L. G. A. 18. Fasc.)

² A felekezeti szempontot Geringer megvallja 1851 szeptember 8-án Bachnak írt levelében. (B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.) Récsi egyetemi székfoglalóját Liphay András, a központi papnevelő igazgatója, elküldi a primás számára, „herrliche Rede“-nek nevezvén azt. (U. o. 7. Fasc.)

1849 óta esedékes fizetését, melyet az igazoló eljárás befejezéséig nem vehetett fel. 1852 februárjában rendes egyetemi tanár lett 1300 forint fizetéssel. Tanítványai igen szerették és sckáig emlegették tartalmas előadásait. A politikai sajtó ügyével már 1848 előtt is foglalkozott. Dicsérték egy dolgozatát, mely megoldotta a kérdést, hogy mikép lehet kellően ellenőrizni a sajtót az előleges vizsgálat nélkül. Sőt nagyobb politikai lapot is akart alapítani 1847 körül.¹ Császár *Pesti Naplóját* szerkesztette is egy hónapig 1850-ben. Érdeklődése a közjogi, a közgazdasági kérdések, a művészeti és irodalmi jelenségek iránt vonzotta a hirlapírói pályához. Pedig cikkeinek stílusa inkább emlékeztetett a jogi tankönyvek absztrakt s kimért komolyságára, semmint a valódi hirlapi cikk egyszerű könnyedségére. Geringer feltétlenül megbízott benne, hiszen Récsi német és magyar nyelvű politikai előadásai kerültek az összeütközést a kormány politikai felfogásával. Meg is hagyta neki Geringer, hogy vezércikkeiben ne a nagy politikával, hanem az ország nemzetgazdasági és egyéb tartományi kérdéseivel foglalkozzék.² A magyar közönségre a *Pesti Napló* szerkesztőjének kinevezése rosszul hatott. Csengery nem akart irni az új szerkesztőnek. Kemény is visszavonult a Récsi *Pesti Naplójától*, de visszatért hozzá egy év múlva, midőn látta, hogy Récsi van olyan jó magyar, mint Bánffyay.³

Récsi *Pesti Naplójából* kimaradtak Falk bécsi levelei is. Kecskeméthy ajánlkozott bécsi levelezőnek. Récsi pedig vissza nem utasíthatta azt az író, akit ő ütött el a szerkesztői állástól. Az új bécsi levelező 1851 október 4-től 1852 májusáig írta leveleit a *Naplónak* X aláírással. E leveleket aligha szerette úgy a közönség, mint a Falkéit. Mert Kecskeméthy nem akarta magát, mint írja, „jó hírek dobraverése által az olvasó kegyeibe hazudni”.⁴ Továbbá Kecskeméthy saját szavai szerint

¹ Életrajzi adatait l. Pauler Tivadar emlékebeszédében. Pest, 1867. Továbbá Orsz. Levélt. Geringer-akták 1850, 1437 és Helytartósági Osztály 1852, 3390. sz.

² Geringer szeptember 8-iki jelentése (id. h.). Előadásaira nézve l. a Pauler Emlékebeszédében található célzásokat.

³ Csengery id. h. és Papp Ferenc: Bárá Kemény Zsigmond, II. 93. l.

⁴ P. N. 1851. 480. sz.

„azok közé tartozott, kik sokkal lelkiismeretesebbek, semhogy annyi csalódás után hiú reményekkel áltassák nemzetüket”.¹

Kecskeméthy különben nem írta olyan ambícióval leveleit, mint Falk. De levelei soha sem érdektelenek s van köztük néhány kiváló. Értékes az 1851 október 24-én megjelent levél, melyben Katonának igazságot szolgáltat Grillparzer Bánk bán-jával szemben. Récsi nem fizette elég jól és pontosan Kecskeméthyt. Ezért a szerkesztőnek 1852 májusában új bécsi levelezőről kellett gondoskodnia. A 2+25 jelű levelező nem Falk volt, hanem valószínűen Frankenburg. A levelezőt ugyanis nagyon érdeklik a bécsi városi viszonyok és az igazságügyi hírek. Frankenburgnak kissé nyárspolgári humorát véljük e leveleken felismerni. Lehet, hogy Falk sértve érezvén magát, 1852 májusában nem akart többé leveleket írni Récsinek, de valószínű, hogy Récsi ezért nem haragudott. Jobban szerette a keresztény eredetű levelezőket, és attól is tartott, hogy Falk burkolt politikai támadásai bajba keverhetnék a lapot.

Récsi mindenkép azon volt, hogy a hatalom belé ne köthessen. Az ő szerkesztőségének ideje alatt Bach nyíltan is cserbe hagyta a március 4-iki alkotmányt s az abszolutizmust leplezetlenül szervezte. Most még nehezebb volt a magyarság védelmét a kormány kiméletével egyesíteni, mint Császár és Bánffay idejében. Récsi hirlapírói feladatának zátonyát ezzel az alapgondolattal igyekezett körülhajózni: A birodalmi közérdek követeli a magyar faj kimélését, „ellenben ne követeljen a magyar faj igényei fejében a közbirodalomtól lehetetlenséget, ne is higgye, hogy azon külső formákkal, melyeket a forradalom árja elsodort, nemzeti boldogságának alapja is elveszett”.²

Ez a gondolat kormánypárti elvnek látszott, de az volt a kérdés, hogy Récsi melyik külső formának elsodrását veszi közömbösen? Vajon a 48-iki alkotmányra, vagy a 47-es állapotról céloz-e? És nem akarja-e az egyiket fenntartani „a magyar faj kimélése” címén?

Bachnak Récsi *Pesti Naplója* ellen kifogásai voltak. 1851

¹ 1852. 5-ik sz. (január 2.).

² *Pesti Napló* 1852 október 26. jelű vezércikk.

november 3-án írja Geringernek, hogy e napokban a lap irányában oly fordulat állott be, mely a kormány szándékainak semmikép sem felel meg.¹

A fordulatot nem jellemzi, de azt hisszük, hogy a *Pesti Napló* 1851 október 29-iki vezércikke megvilágítja Bach elégtelenségének okát. E vezércikkben Récsi abból indul ki, hogy a rideg történelmi jog visszakövetelése ellentétben van a jelen helyzet „parancsoló igényeivel“. De van mégis egy „pont“ a multban, melyet az új átalakulásba fölvenni óhajt. „E főpont Magyarország magyar államisága az ausztriai birodalom politikai rendszerében.“ A magyar nemzet hivatva van közvetíteni a német és a szláv közt. E hivatásának a „legjobbban úgy felelhet meg, ha alkalmas alapokon, s illő határok között hely adatik Magyarország önálló kormányzásának, fönntartatván a polgári életben saját jogrendszere, s a birodalmi ügyektől megkülönböztetettén saját országa, s igazgatási ügyei“. Ez a program valóban nem egyezett Bach szándékaival; az ő rendszerével Magyarország közigazgatási és igazságügyi önállósága sehogy sem fért meg.

A *Pesti Napló* 1851 november 27-iki számában ifjabb Rosty Zsigmond tiltakozik egy magyar szerzőnek az ellen a vádja ellen, hogy „Rosty Zsigmond őrnagy a védelmére bizott teregovai szoros utat 1849 augusztusában gyáván elhagyta“. Rosty Zsigmond akkor Komáromban szolgált, a szoros őrizetével Rosty István őrnagy volt megbízva, aki megígérte, hogy e tárgyról röpiratban világosítja fel a közönséget. Emlékezünk a Protmann által felvett július 28-iki jegyzőkönyvre, mely eltiltotta a 48-as honvédek történetének emlegetését. Ezt a tilalmat a helytartóság 1851 augusztus 6-án kelt rendeletével az összes magyarországi lapokra kiterjesztette. Bach e rendelet értelmében december elsején megírta Geringernek, hogy nyomtatékosan figyelmeztesse a szerkesztőt az olyan Rosty-féle illetlen közlemények elhagyására.²

Napoleon december 2-iki államcsínyjét a pesti lapok nem

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 41. Fasc.

² B. Á. L. U. L. G. A. 41. Fasc. Az augusztus 6-iki rendeletet a helytartóság említi 1852 június 23-án Protmannhoz intézett leiratában. (U. o. 86. Fasc.)

úgy fogták fel, amint Bach kívánta. A *Pesti Napló* december 5-iki vezércikkében azt írta a párisi eseményről, hogy az „új helyzet nehézségei jól megtekintve sokkal nagyobbaknak tűnnek fel, mint azok, melyekből a kormány, magát az alkotmányon kívül helyezve s azt megsemmisítve, kibontakozni akart“. Bach december 18-án kéri Geringert, világosítsa fel a kormány lapjait, hogy a *Wiener Zeitung* december 4-iki vezércikke után igazodjanak az államszínny kérdésében. A *Wiener Zeitung* ugyanis említett vezércikkében azt fejtegette, hogy a konzervatív kormányoknak nincs okuk az államszínnyt kedvetlenül fogadni. Ki kell menteni a polgári társadalmat az ellene esküdt forradalmi párt kezei közül. Napoleón szövetséges társa a konzervatív kormányoknak, érületében és tehetségében megbízhatunk. Geringer felszólítására Protmann ily irányban oktatta ki a pesti szerkesztőket. És valóban, a *Pesti Napló* december 22-én már hosszú vezércikkben fejtegette, hogy „mind tisztábban kitűnik a december 2-iki esemény“ konzervatív irányú, üdvös „jelentősége, mely az első behatás izgalma alatt nem volt annyira kivehető“.

Ez az epizód a *Pesti Napló* szerkesztőjének tanulmányosságát bizonyítván, egyszersmind azt is mutatta, hogy Récsi komolyan vette az alkotmányosság ügyét, komolyabban, mint az a miniszter, ki a liberális és alkotmányos elveket abszolút uralmi törekvéseinek eltakarására használta.¹

Récsi szerkesztői kinevezésének hatását a *Pesti Napló* előfizetői számának apadása is mutatta. Az 1851. év utolsó negyedében Récsi a rendes és rendkívüli munkatársak fizetésére s a lap nyomtatására összesen 5515 forintot költött; jövedelme az 1100 előfizető után 4400 forint volt. Kérte a kormányt 1851 végén, hogy fizesse ki Emich Gusztáv kiadónak az 1115 forintnyi deficitet, melyet fedezetül volt kénytelen tőle felvenni. A helytartóság e kérést pártolón terjesztette fel a belügyminiszternek. Elismerte, hogy Récsi buzgólkodik a kormány támogatásában s hogy a kedvezőtlen eredmény a szerkesztőváltozással van kapcsolatban. Bach kiutaltatott 1000 forintot Emichnek 1852 februárjában méltányosságból, mivel a

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.

szerkesztőt a kormány rendelte ki. De Emichnek tudtára adatta, hogy a jövőben kormánysegélyre nem számíthat.¹

Emich hajlandó volt lemondani az ezer forintról, ha a kormány neki adja át az engedélyt a *Pesti Napló* kiadására. A helytartóság ajánlotta az engedély megadását, de Bach egyelőre nem határozott, mert meg akarta figyeltetni a *Pesti Napló* további magatartását.²

A helytartóság 1852 június 23-án figyelmeztette Protmannt arra, hogy a *Pesti Napló* közölte Hülsemannak, az amerikai osztrák ügyvivőnek azt a levelét, melyben az amerikai elnök előtt vádolja Webster külügyi államtitkárt a Kossuth utazása alkalmából tanúsított magaviselete miatt. A levél az osztrák diplomáciának csúfos kudarcát jelentette. Közlése még azért is sértette a helytartóságot, mert a már említett augusztus 6-iki rendeletben az emigránsokra vonatkozó távoli célzásoknak hirlapi közlése is el volt tiltva. A *Pesti Napló* pedig a legkiválóbb emigránsnak diadalújtára figyelmeztette olvasóit a Hülsemann-levél által. Az igaz, hogy Kossuth neve helyett K. betűt szedettet, de ez nem akadályozta meg a helytartóságot abban, hogy ne tekintse a levél közlését az augusztus 6-iki rendelet durva megszegésének. Protmann június 24-én maga elé idézte Récsit, a Hülsemann-levél közléséért jegyzőkönyvi szigorú megrovásban részesítette és a jövőre nézve komolyan megintette a helytartóság megbízásából. A június 24-iki megintés ismételése volt egy korábbiak.³

Ujabb megintések következtek. Ugy látszik, hogy a rendőrség Récsit háromszor intette meg jegyzőkönyvben. December 20-án következett azután az első írásbeli megintés a helytartóság részéről. E zaklatások közvetlen okait nem ismerjük. Általában csak annyit tudunk, hogy Bach miniszter és a helytartóság Récsi nemzeti irányát nem szerették. Szemére hányták még azt is, hogy lapja igen világosan fejezi ki a visszavágódást a március előtti állapotokhoz.

¹ U. o.

² Bach de la Mottenak 1852 február 29. (B. Á. L. U. L. G. A. 89. Fasc.)

³ B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc. A helytartóság írja Protmannak, hogy a szigorú megrovás után ne felejtse el Récsit „aus diesem Anlasse nochmals ernstlich zu ermahnen“.

Az első megintés után Récsi szerkesztői megbizásának érvényessége kéteessé vált, de nem a megintés következtében. Hanem rendezni kellett azt a kérdést, hogy tulajdonkép ki a tulajdonosa a *Pesti Naplónak*. Amióta Császártól megvonták a lapengedélyt, azóta senki sem kapta azt meg. Emichnek 1852 februári kérésére késett a válasz nemcsak Bach ingadozása miatt. Hanem 1852 május 27-én megjelent az új sajtórendelet, melyben a lapengedélyért folyamodók és a szerkesztők minősítése is meg van állapítva. Szeptember elsején lépett a rendelet érvénybe. Bach úgy látszik még e határidő előtt adta meg Emichnek az engedélyt, mert Emich a *Pesti Napló* 1852 szeptember 11-iki számán már kiadótulajdonosnak nevezi magát. Azonban a magyarországi polgári és katonai kormányzóság meghagyásából újra kellett folyamodnia a lapengedélyért; folyamodványában a sajtórendelet értelmében meg kellett neveznie azt, akit a szerkesztéssel akar megbizni. Emich Récsit nevezte meg.

Tehát meg volt elégedve Récsivel, bizonyára nem őt okolta azért, hogy 1852 végén az előfizetők száma 719-re süllyedt. Hiszen Récsinek rendes munkatársai: Bérczi Károly, Urházy György, Szenvey József, Birányi Ákos gyakorlott ujságírók voltak, Kemény Zsigmond nagy cikkei, Jókai regényei, azonkívül Brassai, Hunfalvy Pál, Wenzel Gusztáv különböző közleményei eléggé érdekelték a közönséget. Hiában, a magyar közönséget nehéz volt előfizetésre csábítani. A kormányzóság is elfogadta Récsit szerkesztőnek, mikor 1853 január 3-án megerősítette Emichnek lapengedélyét. De vigyázatra intette a szerkesztőt, nehogy az írásbeli intés megismétlődjék, mert az új sajtórendelet értelmében is a második írásbeli megintés után a helytartó felfüggesztheti a lapot három hónapra.

Récsi azonban második intést is kapott, sőt 1852 végén valamelyik ismerőse könnyelműségéből nem politikai okból törvényszéki vizsgálat alá került. E vizsgálatnak az uralkodói kegyelem vetett véget, mert Récsit a rendőrség, a kormányhivatalok egyénileg feddhetetlen, politikailag megbízható embernek tartották s mint tanárt és tudóst nagyrabecsülték.

De hogy mint szerkesztő nem vált be, azt a hatóságok

nagy elíoglaltságának tulajdonították. Hiszen tanítania kellett, sőt a jogtudományi doktorátusra is készült, mert tanári kinevezése előtt csak a filozófiának volt doktora.

Récsit a megintések és a törvényszéki vizsgálat annyira elkedvetlenítették, hogy 1853 februárjában lemondott a szerkesztésről. Szerkesztői pályája bizonyítja, hogy nehéz volt olyan magyar szerkesztőt találni, aki Magyarországnak az „összhazába” olvadásáért lelkesedett volna.¹

V.

A Magyar Hirlap 1850-ben.

A kormány elégtelensége Szilágyi Ferencce.

Hugo Albert. Új hivatalos lap terve.

A *Pesti Napló* alapítása a kormánynak bizalmatlansági szavazata volt Szilágyi Ferenc *Magyar Hirlapja* iránt. Geringer azt remélte, hogy a *Pesti Napló* ösztönözni fogja a *Magyar Hirlapot* jobb „teljesítményekre”, azaz buzgóbb kormánypárti magatartásra. Alaposan csalódott. Hiában bírálta a *Magyar Hirlap* Keményt és Somssich Pált, már 1850-ben elvesztette jó hírnevét a kormány köreiben. Ez év szeptember 15-én Maschek kapitány, a katonai rendőri hivatal helyettes főnöke, bevádolta a *Magyar Hirlapot* Geringer előtt mindent felforgató tendenciája miatt. Szeptember elsei tárcájában „perfid és lázító módon, rikító színekkel” írja le Losoncnak 1849 augusztusi pusztulását. Nem ártall feltűnő valótlanságokat mondani. Pedig a Maschek által bevádolt leírás csak az oroszok barbárságát ostromozza és részvétet akar kelteni a losonciak nyomora iránt. Maschek azonban úgy hitte, hogy a tárcairó az oroszzt üti, de az osztrákra gondol. Szeptember 14-én Zlinszky László egy Alsódbasról keltezett levélben kijelenti, hogy a „köz-bátorság Magyarhonban igen szegény lábon állott mindig, de

¹ Albrecht főherceg 1853 január 3-iki rendelete a melléklettel. (B. Á. L. U. L. G. A. 63. Fasc.) Az 1852-iki sajtóviszonyoknak 1853 februárjában fölterjesztett „Charakteristik”-je (u. o. 66. Fasc.). Bach, Krauss és Kempen felterjesztése a királyhoz, 1852 augusztus 5. (Osztr. Belügymin.. Pressesachen, 16. 4824/M. I.) és Pauler Tivadar (id. h.).

rosszabb lábon soha, mint épen jelenkorban“. Zlinszky kifejti, hogy a „rendőrsereg teljesen alkalmatlan a falusi és pusztai közbátorság“ fenntartására. A zsandárságnak ezt a kritikáját Maschek a „felforgató tendencia“ világos jelének tekinti. Két nap múlva, szeptember 17-én, Maschek a *Magyar Hírlap* szeptember 15-iki számát valósággal szétaglalja, hogy kimutathassa a lapnak veszedelmes szellemét. Kezdi a vezércikken, mely megleckézteti a Reichszeitungnak már ismert pesti levelezőjét, aki a magyar sajtó vádolásával kereste kenyerét. Az S. aláírású cikkben Szilágyi ezeket írta: „A Reichszeitung igen jól tudhatná, miszerint a birodalomban legnehezebb helyzete a magyar sajtónak van. A forradalom után a birodalom minden nemzete remélt és nyert, csak a magyar nem. Az ideiglenes intézkedések a tartósság színében tűntek föl s a veszteség a fájdalom egész súlyával nehezült a magyar kedélyére. A vojvodinának elszakítása az anyaországtól, dacára az ottani többség óhajításának; a felsőbb tót megyéknek Galiciához leendő csatolásának elterjedt hire, a reformált vallásúak intézményeinek veszélyeztetésének félelme, a megyék határainak megszagatása, a magyar iskolák németekké átalakítása, s Edler von Ehrenberg kolonizációs kalandos terve, ezek voltak a körülmények, melyeknek közepette a magyar sajtónak millió előítélettel, féltékenységgel és ellenszenvvel szemközt működnie kellett“... „Tekintsen körül a Reichszeitung, van-e a jövő lassú elközelgése remélésében türelmesb, bizalmasb nemzete a birodalomnak a magyarnál?“ Érthető, hogy ezt a lojális formulák közé iktatott vádbeszédet nem szívesen olvasta a katonai rendőrség főnöke. A vezércikk mellett — úgymond Maschek — a lap nevezett számának különböző hirei is megérdemlik a hatóságok figyelmét. Az egyik hír a megyei pénztárakból „a sok csonka, béna honvédet kívánja istápolni“. Egy másik hír szerint „Simonich és Sághy megkegyelmezett lelkészek hazatértükkor Palugyay püspök által Nyitrára hivatnak és bezárattak. Ő Felsége kegyelme tehát egy püspök önkénye által illuzióvá tétetik“. Végül a szeptember 15-iki szám hivatkozik a Südslawische Zeitungnak arra a közleményére, mely a cyrill alfabetum használatát ajánlja a határőrezredeknek, mivel „irodalmi és politikai egységre van szükségünk s nem

vallási egységre". Maschek kiemeli ez utóbbi fordulatot abban a hiszemben, hogy a *Magyar Hirlap* a magyar irodalmi és politikai egység kedvéért idézi a *Südslawische Zeitungot*. Mennyi lázítás egyetlen számban! Geringer bizonyára tovább adta Maschek figyelmeztetését Szilágyinak.¹

A *Magyar Hirlapnak* több sebezhető oldala volt. A kormány tudta, hogy a *Magyar Hirlap* párisi leveleit Csernátony Lajos írja, a 49-es vörös republikánus. Ez nem igen tetszett Geringernek, de Szilágyinak és az olvasóknak tetszettek a levelek, melyekben a francia hírek politikai érzékkel és fanyar szatírával voltak előadva. Csernátont a párisi magyar menekültek kizárták körükből nem azért, — irták a menekültek — „mint ő maga állítja, mivel ifjúkorában mint hamisító elmarasztaltatott, és tömlöcbe ült, vagy mivel többeket meglopott“. Ezt még megbocsátották a menekültek a javulás reményében. Azonban szerintük Csernátony kémiszolgálatot teljesít, érdekeiknek mindenkép árt, s ezért kellett őt kizárniok. Csernátony a *Magyar Hirlap* október 2-iki számának párisi levelében megbosszulta a kizáratást e szavakkal: „Thaly Zsigmond, Irányi D., Szarvady és Somssich az itteni grófi emigrációból kilépésüket gróf Teleki László úrnak írásban tudtára adták. ...Mint látszik, Csernátony nincsen egészen kitaszítva az emberiség kebléből s többen is vannak, kik egy grófi *Gebler*-kalap arisztokratizmusa előtt alázatos bókokat csinálni nem tartják az élet főboldogságának. Régen volt az, midőn az oligarchia mindent abszorbeálhatott, mai világban mindnyájan excellenciás urak vagyunk.“ A kormány Csernátony levelén nem ütközött meg, mivel az emigráció viszálykodásának leírását és a magyar arisztokrácia lebecsülését szívesen fogadta.

Azonban a Csernátony levelében megemlített emigránsok közül Irányi Dániel és Somssich János a *Magyar Hirlap* október 24-iki számában tagadták azt, hogy ők kiléptek volna a párisi emigráció köréből.

Bach az emigráció ügyeinek e gyakori tárgyalásán megütközött. Különös, — írja Bach Geringernek — hogy a bizonyos tekintetben hivatalos lap megnyitja hasábjait a magyar emi-

¹ Maschek jelentései. (B. Á. L. U. L. G. A. 13. Fasc.)

gránsoknak. Geringer Bachnak szemrehányását igen komolyan vette, és Szilágyival éreztette, hogy rossz fát tett a tűzre. „Mivel egyáltalán illetlen, — írta Szilágyinak november 6-án — hogy az ön érintkezését az emigrációval mintegy a kormány védelme alatt megengedjük, mivel különben is a közvélemény a rebellis Csernátonyt az ön állandó levelezői közé számítja: kénytelen voltam a mai napon a kerületi parancsnokságot felszólítani, hogy a *Magyar Hírlap* minden ilyenféle üzelmeinek gátat vessen, amiről önt azzal a megjegyzéssel értesítem, hogy ha ön semmibe veszi e figyelmeztetést, a rossz következtetéseket magának tulajdonítsa.“ Szilágyi másnap már megírta mentegetődző levelét alázatos és ügyes fordulatokkal. A párisi levelező levelét azért vettem fel, — úgymond — mert a politikai menekültek gyengéinek és pártoskodásának leleplezésével a kormánynak szolgálatot véltem tenni. A hatás engem igazolt. Mert mindenfelől helytelenítették e közleményt, korboltak és fenyegettek, mivel a bujdosó szerencsétlen hazafiakat ócsárolni merészklem. Szóval valóságos vihar keletkezett lapom ellen s hogy némileg lecsillapítsam az elkeseredést, kénytelen voltam a két emigránsnak nyilatkozatát közölni október 24-én. De azt nem sejtettem, hogy ez ártatlan közlést annyira félreértik. Nem sejtettem, hogy ebből az emigrációval való érintkezésemet magyarázzák ki. Bocsánatot kérek akaratlan ballépésemért, e tekintetben is szigorúan akarok alkalmazkodni Nagyméltóságod parancsaihoz. Ugy látom, hogy levelezőm egyénisége sem tetszik Nagyméltóságodnak. Utasítottam őt jelentéseinek hangja iránt, nem hiszem, hogy kifogásokra ad majd alkalmat. De természetes, hogy egy magyar lap párisi levelezőjét csak a rebellisek sorából választhatja, hiszen a jóérzelmű magyarok itthon maradtak. Ha Nagyméltóságod kívánja, a levelezőnek rögtön, vagy a hónap végén felmondok. Szomorúan hatott reám az, hogy Nagyméltóságod ez ügyben figyelmeztetést intézett a katonai parancsnoksághoz. Mindig igyekeztem magas kegyeit engedelmisséggel kiérdemelni, szerencsétlennek érzem magamat, hogy igyekvésem nem sikerült. Nagyméltóságod figyelmeztetése rossz következtetéssel járhat reám nézve, hogy miért, azt bizonyos személynek érintése nélkül meg nem mondhatom.

Azt kell hinnünk, hogy Szilágyi itt Podolski, vagy Maschek rosszindulatára célzott. Valóban ezek az urak könnyen juttathatták volna Szilágyit Vida Károly sorsára Geringer figyelmeztetése következtében. Szilágyi ugyan szeretett volna szabadulni a szerkesztéstől, de szép szerével, nem a rossz-érzelműség bélyegével, mely elzárja előle a hivatali pályát. Szerencséjére a helytartósági alelnök, gróf de la Motte Antal, bizonyos mértékig pártját fogta Szilágyinak.

Csernátony tovább írhatta párisi leveleit a *Magyar Hírlapnak*.

Azonban Szilágyi lapja ellen halmozódtak a vádak. Podolski november elsején figyelmeztette Geringert, hogy a lap október 23-iki száma egy meg nem nevezett gömöri szolgabíróat hivatali visszaéléssel, sőt lopással vádol, ami a cs. k. államhivatalnokok tekintélyét csorbitja. Ugyanez a lap október 30-iki számában a mármarosi állapotokról mérsékelten ír ugyan, de az illető tudósításban e sorok olvashatók a bírósági hivatalok betöltéséről: „az elnökségtől kezdve utolsó tisztviselőig való kinevezéseknél a korteskedésnek, intriguáknak, delációknak, pártfogásoknak hossza-vége nem volt“. Erről a két közleményről Podolski a katonai parancsnokságot is értesítette.¹

Geringer tehát 1850 végén már igen rossz tapasztalatokat szerzett a magyarországi kormányajtóról. 1850 november 18-án, tekintettel az 1851-iki előfizetésekre, elérkezettnek látta az időt előterjeszteni ajánlatait a sajtóra nézve.

Glatz Ede *Pester Zeitungjával* nagyon meg van elégedve. Ez a lap következetesen támogatja a kormány magyar politikáját. A közönséget felvilágosítja arról, hogy a kormány jó igyekezettel kívánja fejleszteni az ország anyagi és szellemi érdekét. Teszi ezt a lap úgy, hogy nem folyamodik a másutt annyira kedvelt népszerűséget hajhászó fogásokhoz. Ebben igaza volt Geringernek, a *Pester Zeitungot* általánosan utálta a magyar közönség. Némely kaszinó ki is tiltotta. Ez a körül-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 16. Fasc.

mény Geringer előtt fokozta a *Pester Zeitung* értékét. Meg akarta szabadítani a kedvelt német írlhivatalost versenytársától, a *Pester Morgenblatt*tól.

A *Pester Morgenblatt*ot Hugo Albert szerkesztette. Hugo morvaországi német volt, aki hosszabb időt töltött Franciaországban, mielőtt Magyarországra vetődött. Magyarországon a polgári származású hirlapíró főúri, előkelő nemesi, tudományos és irodalmi körök szívesen látott tagja lett. Ez jól esett Hugonak; Magyarországot második hazájának tekintette. Új hazájában a legkiválóbb magyarországi német zszurnalisztának ismerték el. Tanulmányozta a magyar történetet, éles szemmel vizsgálta a magyar politikai, társadalmi, irodalmi, művészeti és tudományos viszonyokat. Jól látta s el nem hallgatta a hibákat, de nem kárörvendő lenézéssel szólt róluk, hanem javítani kívánó szeretettel. Vázlatai a magyar reformkorszakról történeti forrásműveknek tekinthetők. Stílusán látszik, hogy szeretete olvasni Börnét, de nem utánozza, nincs is szüksége arra, hogy hajhássza az élcet; elméssége sokféle történeti és irodalmi ismerettel felszerelt, változatos benyomásokban gazdag szellemének forrásaiból fakad.

Előkelő könnyedsége erős logikára támaszkodik, az irónia jobban illik természetéhez, mint a pátosz, de komolyan is elmélyed tárgyaiba, noha mélyebb érzésektől nem zavartatta lelkének háztartását. A felvilágosult abszolutizmus volt politikai ideálja; a reformkorszak liberális ellenzéke iránt élénk rokonszenvet érzett, de a forradalom elől elmenekült. Szerette a kényelmes, úri életet, kedvelte a sport minden nemét és mivel pénzre volt szüksége, úgy hitte, hogy Bachnak felajánlván szolgálatát, nem hagyta cserbe II. József irányához vonzódo politikai meggyőződését.¹

Bach a *Pester Morgenblatt* megindulását szívesen látta, vigyázott arra, hogy pontosan küldjék kabinetjébe a számokat. Hugo előlegeket, a törlesztés alól való fölmentést, majd egye-

¹ L. Wurzbacht Hugoról, azután Hugonak névtelenül megjelent „Crocquis aus Ungarn“ és „Neue Croquis aus Ungarn“ című munkáit (Leipzig 1843, 1844). Az e kiadásban közölt levelekből is látszik, hogy Kemény, Bánffay, Kecskeméthy és Elefánty mennyire érdeklődtek Hugo iránt. Széchenyi is említi Naplóiban.

nes szubvenciót kért a minisztertől. Pedig Podolski és helyettese, Maschek, nem igen kedvező jelentéseket küldöttek Hugóról. Podolski azt jelenti augusztus 31-én, hogy Hugo együtt vacsorált gróf Teleki Sámuellel, László testvérével, meg Pálffy Jánossal egy vendéglőben s ez alkalommal gróf Teleki gazságnak nevezte a nemzeti színházi augusztus 18-iki tüntetőknek megfenyítését. Hugo úgy látszik hallgatva helyeselte gróf Teleki ítéletét, pedig a kormánynak azt írta, hogy a „megátalkodott“ párt gyűlöli az ő lapját és fél tőle. Maschek szeptember 15-iki jelentésében Hugo lapját is bírálja. Eddig, úgymond, mérsékeltlen, tisztességgel viselte magát, de újabban a „magyarizmusnak“ hódol oly mértékben, hogy külföldi lapok is észreveszik. Bach e jelentéseket nem vette figyelembe. Hugonak pénzbeli kérelmeit készséggel teljesítette. Ha nem csalódunk, 1850-ben nem sokkal kevesebb szubvenciót adott neki, mint Császár *Pesti Naplójának*.

Azonban azt kellett tapasztalnia, hogy Hugo lapjának igen csekély az elterjedése. 1850 augusztusában 515 példány kelt el a lapból előírás és előfizetés útján, az év végéig az előfizetők száma 248-ra süllyedt. Bach most már feleslegesnek tartotta az ily csekély hatású lapnak támogatását. Hozzájárult Geringernek ahhoz a fölterjesztéséhez, hogy a *Pester Morgenblattot* 1850 december végén meg kell szüntetni.

Hugo már az év vége felé elhagyta második hazáját. Bécsben élt azután mint szerkesztő és levelező. Nem felejtette el egészen második hazáját, de nem igen nyugtalanította az a gondolat, hogy Ausztria, az ő első hazája, magába olvasztja a másodikikat.¹

Ezek szerint Geringer indítványai alapján 1850 végén megszűnt Hugo német lapja, megszűnt a Császárnak adott szubvenció, még csak az a kérdés maradt megoldatlanul, hogy mi történjék a *Magyar Hirlappal*? Mert a *Magyar Hirlap* Geringer jelentése szerint 1850 vége felé bizonyos tekintetben

¹ Orsz. Levélt. Geringer-akták, 1850, 2212. B. Á. L. U. L. G. A. 777/G. (9. Fasc.), 1212/G. (12. Fasc.), 1377/G. (13. Fasc.). Podolski és Maschek jelentései (13. Fasc.). Bach Geringernek 1850 október 4. és december 21., továbbá Geringer 1851 január 2-iki jelentése (14. és 19. Fasc.).

a magyar emigráció közlönye lett. Geringer ugyan még folyvást bizott Szilágyi korrekt és lojális érzületében, de nem hallgathatja el, hogy a szerkesztő fogékonysága a külső hatások iránt, törekvése az olvasók és előfizetők számának gyarapítására erősebb volt, semmint a kormány és az ország jól felfogott érdekében a programjához való ragaszkodása. A *Magyar Hirlap* majd minden száma a közigazgatás hibáit emlegette, vagy a kormány elveit bírálta a partikuláris magyar szempontoknak hatást vadászó kiemelésével. Hiában keressük lapjában a kormány rendszabályainak jóindulatú megvilágítását, vagy azokat a közleményeket, melyek alkalmasak volnának a kormány becsületes szándéka iránt bizalmat kelteni. Szilágyit jó volna kinevezni protestáns iskolafelügyelőnek Sopronba, vagy visszaküldeni erdélyi tanszékére. Ha ő el van látva, el kell tőle venni a *Magyar Hirlap* szerkesztésére szóló engedélyt, a *Magyar Hirlapot* és a *Pesti Naplót* egyetlen nyilvánosan elismert magyar hivatalos lappá kellene összeforrasztani, melynek élére a kormány nevezne ki szerkesztőt. Ez a hivatalos lap a hirdetések után jövedelmet szedve, a kormány-nak harmadrész annyi költségébe kerülne, mint amennyit a *Pesti Napló* és a *Pester Morgenblatt* elnyeltek. A magyar közönségnek érdeklődése pedig ilyenformán egyetlen magyar lap felé fordulna.

Bach teljes mértékben helyeselte Geringer november 18-iki előterjesztését. Csak arra szólította fel Geringert, hogy ne vegye el a koncessziót Szilágyitól, mert ez izgalmat és gyűlölséget keltene, hanem Szilágyi és kiadója adják át a szerkesztést látszólag a maguk szántából a Geringer által kijelölendő szerkesztőnek. Továbbá a *Magyar Hirlap* címét nem kell megváltoztatni, mert ez a névváltoztatás tüntetésekre és izgatásokra adna alkalmat az új lap ellenében, melynek előfizetőit is apasztaná. November 29-én kelt Bachnak e leirata, Geringernek tehát elég ideje maradt 1851 újévéig a két magyar lapból egy nyilvánosan elismert hivatalos lapot teremteni. De e változásoknak a legnagyobb akadályja az volt, hogy Szilágyit bajos volt elhelyezni. Kolozsvárra nem akart visszamenni, Thun Leó pedig még nem akarta kinevezni protestáns főigazgatónak. Szilágyi 1850 végén Bécsben járt, hogy sürgesse tanári ki-

neveztetését a bécsi protestáns theologiai fakultáshoz. Geringer ajánlotta erre a kinevezésre, de mivel a fakultás csak oly tanárokat alkalmazott, akik papoknak voltak fölszentelve, Szilágyi ettől a kinevezéstől is elesett. És így Geringer 1850 december 10-én jelentette Bachnak, hogy a tervezett hivatalos lap újévre nem indulhat meg Szilágyinak személyes viszonyai miatt.

Szilágyi pedig kénytelen volt 1851-ben is tovább szerkeszteni a *Magyar Hirlapot*.¹

VI.

A Magyar Hirlap 1851-ben.

Különböző panaszok Szilágyi ellen. Bach elrendeli Szilágyi eltávolítását. Szilágyi tovább szerkeszti a lapot.

A szerkesztés munkája tövisesnek bizonyult 1851-ben is. Gróf Nádasdy Ferenc, a soproni országos főtörvényszék elnöke, a kaposvári törvényszék nevében elégtételt kért Geringertől a *Magyar Hirlap* 1851 február 7-iki számában megjelent somogyi levél miatt. A főtörvényszéki elnök kérte Geringert, tegyen meg mindent az alaptalan gyanúsítások és gyalázások megelőzésére, mert ezek által szenved a közszolgálat tekintélye.

A névtelen somogyi levelező (Roboz István?) ugyanis ezeket írta levelében: „Amellett, hogy egyes hivatalnokaink közül tudnánk mi is mutatni olyanokat, kikben kevés a vigasztalás, törvényszékünk lassan-lassan csak aprózza teendőit, de hogy elnöke a most ürességben lévő főnöki állást pótolja, annyival is nagyobb hiány, mivel az ő helyettese bizony már lelkében kifáradt s testében eléggé elaggott tisztos öreg, ki mindenkép már csak nyugalomra való.” Volt a levélben még

¹ Geringer Bachnak, 1850 november 18. (B. Á. L. U. L. G. A. 17. Fasc.), Geringer válasza erre november 29-én 6231/M. I. sz. a. (u. o. 18. Fasc.). Szilágyi Geringerhez, 1850 december 7. (u. o. 19. Fasc.). Geringer Bachnak, 1850 december 10. (u. o. 18. Fasc.). Szilágyi egy folyamodványában kijelenti, hogy nem megy vissza Kolozsvárra. (Orsz. Levélt., Geringer-akták, 1852. 28, 174.)

néhány vád a közigazgatás és igazságszolgáltatás ellen, de leginkább az idézett sorok botránykoztatták meg a hatóságokat. Geringer felszólította Protmant, hogy a *Magyar Hírlapot* vonja felelősségre és terjessze fel véleményét az ügyről. Protmann közölte Szilágyival a helytartóság rosszalását s megrovását a somogyi levél miatt. Szilágyinak írásban kellett védelmeznie magát. Március 28-án kelt igazoló iratában kijelentette, hogy „a nyugalmat kívánó öregség“ nem sértés és a kormányt sem sérti. Az az öreg úr nemcsak kora miatt alkalmatlan hivatalára, hanem nepotizmusa miatt is, mivel tagja egy Somogyban hatalmas, nagy családnak. Nagyon hanyag hivatalnok, de fizetését szorgalmasan veszi fel. Mindezt kihagyta a levélből, csak a kort említette. Az a kifejezés, hogy egyes hivatalnokokban nincs nagy öröm, igen általános. Ép úgy illik Somogyra, mint akár Angliára, vagy egész Magyarországra. Sehol a világon nincsenek tökéletes hivatalnokok, különben a levélíró hivatalt vagy nevet nem említ. Az ilyen mérsékelt cikkek felvételével a lap érdekét szolgálom. Függetlenségem híre fokozza lapom tekintélyét és növeli olvasói számát. Ha a lapnak nincs közönsége, nem is tehet szolgálatot a kormánynak. A levelezőt csak akkor nevezhetném meg, ha nevének elhallgatása államérdeket veszélyeztetne. Ne kívánják tőlem a somogyi levélíró megnevezését, mert különben elveszíthetném legtöbb levelezőmet. És ez annál veszélyesebb volna reám nézve, mert versenytársam, a *Pesti Napló* nyíltan kacérkodik az ellenzékkel. A kormány ellen oly elkeseredetten intrikáló ó-konzervatívek egészen a *Pesti Naplónak* szentelték erejüket, hogy abból lassanként nyílt ellenzéki lapot csinálnak. Ily körülmények közt szükségem van a magas kormány erkölcsi támogatására.

Protmann nem sietett, csak május 3-án terjesztette föl Szilágyi nyilatkozatát Geringernek a következő vélemény kíséretében: Közigazgatási úton nincs helye a büntető eljárásnak Szilágyi ellen. A törvényszéki elnök perelje őt be becsület-sértésért, ha elégtételt akar. Mivel azonban Magyarországon sajtótörvény nincs kihirdetve, és a sajtó a kivételes állapot törvényeinek van alávetve, mivel ez az eset mégis olyan, hogy a közügy tekintetéből alkalmatlannak tekinthető, a szerkesz-

tőt el lehetne tiltani attól, hogy ezentúl állami hivatalnokokat általánosságban támadjon, ha csak tényekre nem hivatkoznak, melyek világosan igazolják a vádakat. Amellett természetesen, hogy a szerkesztőség a tények valóságáért felelős a törvényszék előtt.

A helytartóság Protmann véleménye alapján abban állapodott meg, hogy Szilágyi önigazoló levelét nem küldi el gróf Nádasdynak, mert abból oly becsületsértési pör keletkezne, hogy a *Magyar Hirlap* belébuknék, már pedig ez baj volna, mert ez az egyetlen magyar hivatalos lap. Ellenben Szilágyit szigorúan megfeddi és Protmann által inti arra, hogy jövőre ne sérttegesen állami hivatalnokokat bizonyítékok nélkül.¹

Szilágyi ebből a hinárból kimenekült, hozzá még üthetett is egyet a *Pesti Naplón*, mintegy viszonzásul Császár hasonló szolgálataért. Továbbá a helytartóság kénytelen volt elismerni, hogy szüksége van a *Magyar Hirlapra*. Nem volt ily szerencsés, ha a katonai hatóság avatkozott lapjának ügyeibe. Appel, a III. hadtest parancsnoka, 1851 március 28-án figyelmeztette Geringert, hogy Dancs Lajos volt honvédszázados, a konstantinápolyi emigráns, felkinálja magát levelezőül a *Magyar Hirlapnak*. Mivel Szilágyi ezt az ajánlatot aligha utasítja vissza, tudósítja erről Geringert. A helytartóság ennek következtében felszólította Protmann-t, hogy vigyázzon az emigrációról közölt levelekre, nehogy a napilapok felfrissítsék a forradalmi emlékeket. Protmann ismerte a *Magyar Hirlap* párisi levelezőjét, azt is tudta, hogy 1851 óta Xantus János ír londoni leveleket Szilágyinak. Ugy látszik, gondja volt arra, hogy Dancs Lajos ne írjon a *Magyar Hirlapba* konstantinápolyi leveleket, de az emigrációra vonatkozó nyugati híreknek közzétételét a *Magyar Hirlapban* vagy nem birta, vagy nem is akarta megakadályozni a már említett július 28-iki jegyzőkönyv felvételéig.² A kormánynak nem csupán a külföldi levelezők ellen volt panasa. A *Magyar Hirlap* 1851 április 23-iki számában Ipoly-

¹ Nádasdy Geringernek, 1851 március 17., s a hozzá tartozó iratok. (B. Á. L. U. L. G. A. 27. Fasc.)

² Appel Geringernek és Geringer Protmannnak. (B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.)

menti aláírással egy hontmegyei levél jelent meg, mely szúrósabb volt a megrótt somogyi levélnél. Ipolymenti gúnyolja az *ideigleneget* (Provisorium), ócsárolja a közigazgatást, de különösen a megyei orvosokat, akik a himlőjárvány ellen nem intézkednek, úgy hogy a temetők tele vannak gyermekek sírjaival. Majthényi László, a megyefőnök, kijelentette, hogy a levelező rágalmazta az orvosokat, hiszen emberemlékezet óta nem volt járvány Hontmegyében. Szilágyi kénytelen volt közzétenni a hivatalos cáfolatot, de Majthényinak arra a felszólítására, hogy írja meg Ipolymenti valódi nevét, nem is válaszolt. Majthényi azonban kitudta, hogy az Ipolymenti név alatt Pajor István (Csalomjai) rejtőzik, maga elé idézte Pajort és alaposan megleckéztette állítólagos rágalmaiért.¹

De Szilágyi nem haragudott vidéki levelezőire azért, hogy a közigazgatást nem dicsérik s hogy a visszaéléseket ostorozzák. Lapjának június 3-iki számában a biharmegyei M. jegyű levelező azt írta, hogy az emigrált Beöthy Ödönnek újmarjai pusztáján, melyet a kincstár kezelt, St—ics úr hűtlenül gazdálkodik. E levélre Békefy György bihari törvényszéki ülnök és Stepanovics Lajos nagyváradi városi kapitány cáfoló cikket küldöttek Szilágyinak. A *Magyar Hirlap* azonban nem közölte a cikket s nem is küldötte vissza. A két úr ezt följelentette az ideiglenes helytartóságnak, Szilágyit kormányellenes iránnyal vádolták és kérték a helytartóságot, hogy mozdítsa el az érdemetlen szerkesztőt. Erről az ügyről is Protmannak kellett jelentést tennie, de jelentését nem ismerjük.²

Ezek az izetlenségek keltették föl Szilágyiban azt a gondolatot, hogy Bécsben fog indítani magyar lapot. Kérésével egyenesen Bachhoz fordult, kijelentvén, hogy szerkesztése idejére támogatásul megelégszik azzal az ezer forinttal, melyet V. Ferdinánd utalt ki számára 1847-ben s melyet utoljára 1849 novemberében vett fel az akkor végződő évre. Bachnak a bécsi magyar lap gondolata nem tetszett, egy ideig mit sem válaszolt Szilágyi kérésére, majd 1851 július 2-án megkérdezte

¹ Orsz. Levéltár, Geringer-akták, 1851, 11,248. sz.

² B. Á. L. U. L. G. A. 33. Fasc. 1951/P. és Orsz. Levélt., Geringer-akták, 1851, 12,010 sz.

Geringertől, vajjon megérdemli-e Szilágyi az ezer forintnyi évi támogatás további folyósítását? Nem kellene-e visszatérni arra a tervre, hogy a *Magyar Hirlap* valódi hivatalos lappá alakuljon át fizetett szerkesztő vezetése alatt?¹ Geringer válasza aligha volt kedvező Szilágyira nézve, mert Bach július 22-iki bizalmas leiratában felszólítja Geringert, hogy jól vigyázzon a magyar lapokra, de különösen azoknak belföldi levelezőire. Igazítsa helyre hamis adataikat, melyekkel nyilvánvalóan az új intézményeknek és állapotoknak ártalmasságát akarják bizonyítani.²

Bachnak még a július 25-iki minisztertanácsban is foglalkoznia kellett a *Magyar Hirlappal*. Krauss pénzügyminiszter figyelmeztette kollégáit a *Magyar Hirlap* kormányellenes irányára. Valamit tenni kell ez ellen, — úgymond — mert a *Magyar Hirlapot* mintegy kormánylapnak tekintik, pedig nem hivatalos részében oly cikkeket közöl, melyek igen alkalmasak az elégtelenség és az ellenzéki szellem terjesztésére. Krauss több cikket fel is olvasott. Sajnos, nem tudjuk, hogy minő cikkekre hívta fel a minisztérium figyelmét. De sejtjük, hogy a felszólalásra a július 23-iki vezércikk ösztönözte, mert abban szó van egyebek közt a „sebekről, miket az általán befészkelte bizalmatlanság ütött pénzállapotunkon“. Szó van ott még „a határtalan mennyiségig szaporítható statuskötelezvények kiadásáról“ is. Bach a pénzügyminiszter beszédére megjegyezte, hogy e tárggyal már régibb idő óta foglalkozik. A magyarországi helytartót utasította, hogy szigorúan ügyeljen az ujságokra és gondol arra, hogy a *Magyar Hirlap* szerkesztőjének személyében változás történjék. Kéri a pénzügyminisztert, hogy közölje vele a *Magyar Hirlap* kérdéses számaina maga megjegyzéseivel együtt. E minisztertanácsai jelenetnek más következtetését nem ismerjük, mint azt, hogy Bach augusztus 3-án újra figyelmeztette Geringert a magyar lapok szigorú ellenőrzésére.³

¹ Bach Geringernek, 1851 július 2. (B. Á. L. U. L. G. A. 30. Fasc.)

² U. o. 30. Fasc.

³ B. Á. L., 1851 július 25-iki minisztertanácsai jegyzőkönyv és Bach augusztus 3-iki levele (u. o. U. L. G. A. 33. Fasc.).

A sok intés, figyelmeztetés és megrovás a sokat eltűrő és alkalmazkodni mindenkor kész Szilágyival is meguntatták a félig független, félig hivatalos lap szerkesztőjének felemás helyzetét. Midőn hallotta, hogy a *Pesti Naplónak* új szerkesztője lesz, augusztus 15-én maga kérte a kormányt, hogy alakítsa át a *Magyar Hírlapot* megvallottan hivatalos lappá, amelynek szerkesztője állását veszítse el, ha instrukciója ellen cselekszik. A *Pesti Napló* maradjon független lapnak, de megbízható szerkesztő kezében. Ezzel a felterjesztésével az iránta erősen megingott bizalmat szerette volna megerősíteni. Kétes, vajjon a független lap megbízható szerkesztőjének, vagy az instrukcióval lekötött hivatalos szerkesztőnek ajánlotta-e magát?¹

Míg Szilágyit ilyen remények foglalkoztatták, Geringernek az ő jövője fölött egészen más gondolatok jártak eszében. Kereste az író, akit Szilágyi helyére lehetne ültetni. Meg is találta Szenvey Józsefben, Schiller fordítójában, a régi hírlapíróban, aki ekkor szomorú körülmények közt élt. Szenvey ép aznap, amikor Szilágyi most említett levelét írta, Augusz Antal kerületi főispánhoz folyamodott. Előadta, hogy régóta foglalkozik a nemzeti szépirodalommal, hogy ő szerkesztette a *Világot* és a *Budapesti Híradót*. Mint e konzervatív lapok szerkesztője, ernyedetlenül dolgozott a kormány és a törvényes rend érdekében. 1848 március 17-én visszavonult s nem kereste a forradalmi kormány kegyét. 1850-ben a legfelsőbb engedéllyel megjelent *Pesti Naplónak* öt hónapig volt felelős szerkesztője; miután ez állást önként elhagyta, fordítónak alkalmazták az Országos Törvénylapnál, de betegsége miatt 1851 tavaszán ettől a jövedelemtől elesett. Most ötvenedik évében mint családapa minden vagyon és jövedelem nélkül tengődik. Igen-igen szomorító képe mutatkoznék a hazai állapotoknak, ha oly magyaroknak is, kik eddig csak lojalitásukról voltak ismertek, e hazában családjukkal éhenhalás lenne nem érdemlett jutalmuk. Augusz meleg ajánlással terjesztette fel a folyamodványt Geringernek. Az ideiglenes helytartó pedig szeptember 20-án megírta Bachnak, hogy itt az ideje Bach 1850 november

¹ Szilágyi 1851 augusztus 15-iki levele. (B. Á. L. U. L. G. A. 18. Fasc.)

29-én és 1851 július 2-án kelt leiratai értelmében hozzáfogni a *Magyar Hírlap* átalakításához. Legyen ez a lap olyan hivatalos közlöny, mint a *Pressburger Zeitung*. Szenvey évi fizetéssel volna a szerkesztője, s ezt a fizetést is a kiadó teljesítené a hivatalos lap jövedelmeiből. Szilágyinak nincs elég tapintata és állhatatossága. Az anyagi haszon kedvéért keresi a népszerűséget és nem bír menekülni az ellenzéki szellem hatásától. Szenvey minden tekintetben megbízható. Tehetségesebb levelezőket is alkalmazna, mint Szilágyi, aki takarékoságból tehetetlen íróknak nyitotta meg a lap hasábjait. Igaz, hogy Szilágyi kiméletet érdemel. Alkalmazni lehetne a Nemzeti Múzeum kéziratainak rendezésére, vagy a Kossuth-levéltár adatainak összeállítására. Az idegen nyelvekben való jártassága, alapos történeti ismeretei és korrekt érzülete az ilyen munkákra kiválóan képesítik. E munkák elvégzése után majd akad számára hivatal valamely irodalmi intézetben vagy levéltárban. Addig is az ő 1849-ig kiízetett ezer forint évi jutalmát továbbra is ki lehetne utalni.¹

Bach még nem intézte el Geringer fölterjesztését, midőn megütközést keltett a helytartóság körében a *Magyar Hírlap* 1851 október 12-iki számának az a hire, „hogy a legfőbb törvényszék Pestet nyerendi ezután székhelyéül, mint volt hajdanában az ország főtörvényszéke, annak fővárosában“. Geringer megparancsolta Szilágyinak e nagyon is nemzeti színű hírnék rögtöni cáfolatát. A cáfolat megjelent október 18-án. Szilágyi levél kíséretében terjesztette fel Geringernek az október 18-iki lapot. „A bécsi lapokban közlött hírt én is csak mint hírt közöltem, — írja Geringernek — de Nagyméltóságod parancsolatát rögtön teljesítettem. Teszem ezt jövőre is. Bocsánatot kérek, hogy e kellemetlen közlésnek okozója voltam. Kegyeskedjék Excellenciád e kötelességszerű bocsánatkérésemet a belügyminiszter úrnak is tudomására juttatni. Egyszer-smind bátorkodom figyelmeztetni Nagyméltóságodat a Magyar Hírlap október 14-iki számának párisi levelére, melyben el van mondva, hogy a magyar menekültek méltatlankodnak Kossuth

¹ Szenvey folyamodványa, Augusz és Geringer levelei. (B. Á. L. U. L. G. A. 30. Fasc.)

hiú és „előtolakodó“ viselete miatt. Ez a levél lerontja az esztelen angol demonstrációknak hatását.¹

Szilágyi ekkor értesülve volt Geringer szeptember 20-iki felterjesztéséről. Geringer valóban felküldötte Szilágyi levelét Bachnak, de Szilágyinak Kossuthal nem volt szerencséje. Kovács János, a debreceni főtörvényszék főállamügyésze figyelmeztette Krauss Károly igazságügyminisztert a *Magyar Hirlap* 1851 október 8-iki számára. E számban közzé van téve az uralkodónak augusztus 25-iki határozata, mellyel több haditörvényszéki vizsgálat alatt álló magyar vádlott ellen az eljárást megszünteti. A királyi amnesztia után hozza Szilágyi a híreket arról, hogy Kossuthot Southamptonban és Londonban minő fénnel készülnek fogadni. Kovács szerint Szilágyi a közlemények e sorrendjével azt akarja mondani: ilyen az ellentét az osztrák igazságszolgáltatás és az európai közvélemény közt.

Az árulkodó Kovács nagyon igazságtalan volt Szilágyi iránt, mert elhallgatta, hogy a Kossuth fogadtatására vonatkozó híreket a *Magyar Hirlap* néhány lojális fordulat kíséretében közölte. Az igazságügyminiszter ezt a körülményt nem kutatta, hanem áttette a jelentést Bachnak november 3-án, ép aznap, amikor Bach megírta Geringernek, hogy elfogadja indítványát Szenveyre és a *Magyar Hirlapra* nézve. Megengedi, hogy az ezer forintnyi jutalomdíj kiutaltassék Szilágyinak, akinek további alkalmaztatását egészen Geringerre bizza. Az igazságügyminiszteri átirat vétele után Bach megsűrgette Szilágyi eltávolítását.²

A bürokrata uralom misztériumai közé tartozik az a tény, hogy Szilágyit mégsem bocsátották el. Geringer véleményért kért valamelyik referensétől Szilágyi további alkalmaztatásának módja iránt, a referens, vagy talán gróf de la Motte, Szilágyi iránti jóindulatból pihentetni hagyta az ügyet s mivel az akta nem jutott Geringer elé, minden a régiben maradt.³

¹ Szilágyi levele, 2743/Pr. (B. Á. L. U. L. G. A. 40. Fasc.)

² Kovács feljelentése, Krauss átirata és Bach két leirata Geringerhez. (B. Á. L. U. L. G. A. 41. Fasc.)

³ U. o.

Pedig Bach a december 3-iki minisztertanácsban újabb panaszt hallott Szilágyiról. Krauss, a pénzügyminiszter, felhívta Bach figyelmét a *Magyar Hírlap* november 29-iki és 30-iki tárcáira. Ezeknek címe „Az utolsó Rákóczi” volt. Krauss szerint e tárcák az utolsó magyar forradalomra való vonatkozásaik miatt aggodalmasak. Bach megígérte, hogy intézkedni fog. Megírta Geringernek december 5-én, hogy a *Magyar Hírlap* két számában egy „Tárca” című elbeszélés jelent meg (így!), mely Rákóczi idejéből meríti tárgyát s egyes helyei, valamint iránya miatt nem közömbös. Bár rosszakarat nem tehető fel a szerkesztőről, mégis nagy ügyetlenség az, hogy a közönség elé oly képeket állít, amelyekre most nem illik emlékeztetni. Kéri tehát ismételten Geringert, hogy jól vigyázzon a magyar lapokra s különösen a *Magyar Hírlapra*, ne hogy teret nyissanak oly közleményeknek, melyek a nemzeti separatizmus szellemét táplálják. Szilágyi a helytartósághoz írt válaszában kifejtette, hogy az ő tárcái tisztán történeti irányúak. Nem a trónkövetelő Rákócziról, hanem egészen jelentéktelen fiáról beszélt a legcsekélyebb politikai vonatkozás nélkül. Az ő munkája annyiban érdekes, hogy kevésbé hozzáférhető források alapján van írva. Mint történeti kuriozum illeti a Tárca rovatba. Mindamellett sajnálja, hogy alkalmat adott az intésre s alázatosan bocsánatot kér. Folytatása nem lesz a tárcának s ezentúl a magas utasításnak minden tekintetben meg fog felelni.

Bach meg Geringer a legnagyobb felületességgel tárgyalták ez ügyet. Bach azt hitte, hogy egy Tárca nevű elbeszéléssel van dolga, Geringer meg nem tudta, hogy a történeti rajz a november 30-iki számban, ahol Rákóczi József halála is el volt beszélve, véget ért. Azért bizta Bach Geringer tetszésére, vajjon eltiltsa-e a folytatást.¹ Pedig ha figyelmesebben olvasák a két tárcát, észrevehették volna, hogy Szilágyi Ferenc azokban II. Rákóczi Ferenc jellemét és szabadságszeretétét mellékesen ugyan, de a hivatalos lap céljához nem igen illő kegyelettel dicséri.

¹ Minisztertanácsí jegyzőkönyv, 1851 december 3. (B. Á. L.) Bach Geringernek és Szilágyi levele (u. o. U. L. G. A. 43. Fasc.).

És ami a legkülönösebb, Bachnak eszébe sem jutott 1851 végén kérdeni Geringertől, vajjon intézkedett-e már az ismételen sürgetett szerkesztőváltozás ügyében.

Ily módon hivatalos akta hiányában Szilágyi szerkesztői hatásköre érintetlenül ment át az 1852-iki esztendőbe.

VII.

A Magyar Hirlap 1852-ben.

Az 1852 május 27-iki sajtórendelet. A Magyar Hirlap átalakulása Budapesti Hirlappá.

Az 1852-iki esztendő Szilágyira nézve kedvező körülmények közt kezdődött. Újév óta Albrecht főherceg alatt Geringer helyett gróf de la Motte Antal vezette a magyar helytartóságot.¹ Geringer ugyan nem volt ellensége Szilágyinak, de hallgatott ellenségei szavára. De la Motte ellenben nem szerette Bach rendszerét, Bach jelentette is Albrecht főhercegnek 1852 novemberében, hogy de la Motte az ó-konzervatívek pártjához tartozik. Ugyanezzel vádolta őt Kempen az uralkodó előtt 1853-ban.² De la Motte nem nézte oly haragos szemmel Szilágyi ellenzéki kilengéseit, mint Geringer, sőt kímélte Szilágyit, amennyire a körülmények engedték. Vidéki levelezőinek közigazgatási leleplezéseit simán intézte el.³ Azonban de la Motte-nak sem volt szabad mindent elnéznie és néha kedve sem volt arra.

Bach 1852 január 25-én azt írja de la Mottenak, hogy a *Magyar Hirlap* január 17-iki száma sajnálatára újabb alkalmat ad felhívni a figyelmet e lap tapintatlanságára. E számban az Oroszország rovatban a *Preussische Zeitung* egy cikke van közölve, amely valószínűvé akarja tenni, hogy Bem nem halt meg,

¹ Berzeviczy id. m., 273. Berzeviczy helyesen állapította meg de la Motte ügyvezetésének kezdetét. Bizonyítja ezt de la Mottenak egy április 15-én kelt levele, melyben azt írja, hogy három és fél hónapja vezeti a helytartóságot.

² B. Á. L. G. D. 1853, 985. és U. L. G. A. 90. Fasc.

³ Erre nézve egyes adatok B. Á. L. U. L. G. A. 49. és 53. Fasc.

hanem a kaukázusi népeket vezérli az oroszok ellen, nevével is rémületet terjesztve. Már magában véve is tapintatlanság, hogy a kormánynak lapja dicsőíti egy forradalmi vezér emlékét és növeli ezt a tapintatlanságot az, hogy a cikkhez a szerkesztő nem fűz oly megjegyzést, mely a hatást gyengítené. Bach tehát ismételten és nyomatékosan felszólítja a grófot, hogy az államnak befolyását a *Magyar Hírlap* szerkesztésére szabályozza minél hamarabb. Az ily illetlenségek előfordulását a jövőre lehetetlenné kell tenni. E leíratot a főherceg is olvasta. A helytartótanács elküldötte Bach levelét Protmannhoz, megtoldván azt még a következőkkel: A január 20-iki számban a szászvárosi levelező (valószínűen Bruz Lajos) hivatalos laphoz illetlen módon írja le Vasvári Pálnak, a lázadó vezérnek meggyilkoltatását és kirablását az oláhok által, továbbá a január 2-iki számnak tárcájában egy névtelen író (valószínűen Xantus János) leírja Ujházy Lászlónak északamerikai magyar gyarmatát. Mivel a *Magyar Hírlap* többszörös megintése eredménytelen maradt, felszólítja a helytartóság Protmannt, hogy a szerkesztőt szigorú megrovásban és jegyzőkönyvileg az utolsó figyelmeztetésben részesítse azzal a hozzátétellel, hogyha ezentúl csak a legcsekélyebb hibán kapják, a kellemetlen következményeket magának tulajdonítsa.

Ez az utolsó váratlanul szelid fordulat másképp hangzott Rácز Józsefnek, az elnöki fogalmazónak eredeti fogalmazványában. Rácз így írta: ha a legcsekélyebb hibán kapják, *a kormány kénytelen lesz a Magyar Hírlap szerkesztésére nézve a változást elrendelni*. De la Motte ezt a kategórikus kijelentést áthúzta és helyébe a „kellemetlen következményeket stb.” íratta.¹

Szilágyi szerkesztői bajait csak kevésbé enyhítette a már említett 1852 május 27-iki sajtórendelet, mert az nem igen javította a sajtó helyzetét. Bach, Krauss Károly és Kempen, akik a rendelet végrehajtásával voltak megbízva, kiemelték a rendeletnek ezt a sajátságát, midőn 1852 augusztus 5-én a végrehajtási utasítás aláírására kérték az uralkodót.

Kifejtik e felterjesztésben, hogy tulajdonképeni ellenzéki

1. ¹ B. Á. L. U. L. G. A. 47. Fasc.

sajtó, mely feladatának tekintené a kormány rendszabályainak ellenzését, Ausztriában már nincs és mivel az ilyen sajtó az osztrák rendszer szellemével ellenkezik, azt jövőre sem szabad eltérni. Az új sajtórendtartás értelmében a kormány lapengedélyt csak megbízható embereknek ad és minden visszaélést felfüggesztéssel (kétszeri írásbeli intés után), vagy az engedély megvonásával büntethet. Mivel a lapok kiadása a felémelt kaució által is meg van nehezítve, a hírlapok magatartásának káros változásától nem félhetünk. Szeptember elsejétől kezdve az új sajtórendtartás által a hatóságok kezébe elegendő eszköz van letéve arra, hogy a sajtóra a törvények alapján ép oly hatásosan ügyeljenek, amint eddig a kivételes rendszabályok által tették. Nyilvánvaló itt a haladás, mert lényegesen javítja a sajtó hatásköréről alkotott fogalmakat az a körülmény, hogy az államhatalom törvények alapján intézkedik s nem kivételes korlátozások által.

Midőn az uralkodó megerősítette a végrehajtási utasítást augusztus 11-én, Bach, Krauss és Kempen kihirdették, hogy 1852 szeptember elsején a katonai hatóságok és haditörvényszékek hatásköre a sajtóügyekben megszűnik.¹

Bár a májusi sajtórendelet végrehajtása a belügyi és igazságügyi miniszterre is volt bízva, mégis a harmadik végrehajtó, Kempen altábornagy, a legfelsőbb rendőri hatóság főnöke, lett most a sajtó országának igazi fejedelme. Mert a lapok engedélyezése, letiltása és a lapengedély megvonása tekintetében az ő hozzájárulása volt a döntő. Kempen kevésbé tűrte az ellenmondást, mint polgári kartársai, náluknál is erősebben hitte azt, hogy a sajtó ellenzéki sége „nem egyezik az osztrák rendszer szellemével“.

Mindamellett valamennyire javult a magyar sajtó helyzete azáltal, hogy a katonai parancsnokok és a hadi bíróságok többé nem avatkozhattak ügyeibe. Azután még Kempen is a bürokrata rendszer béklóiba volt szorítva. A magyar napilapokról elolvasta a budapesti rendőrség, helytartóság és kormányzóság előterjesztéseit. Már pedig gróf de la Motte és Protmann nem üldözték Szilágyit.

¹ Osztrák Belügym. Levéltára, Pressesachen. 16. 4824/M. I.

Kempen már 1852 szeptember elseje előtt is foglalkozott a magyar sajtóval. Figyelmét a *Magyar Hirlap* augusztus 20-iki, „— — vics” aláírásu vezércikkére irányították. A cikk általánosságban fejtegeti a nemzetek nagy jelentőségét az emberiség történetében. „Nemzetek veszhetnek, nemzetek tűnhetnek fel”, — írja a szerző — „amint melyikben milyen tulajdonságok az élet szívósságát s életrevalóságát tüntetik elő, de minde külön osztályozásai az emberiségnek létezni fognak a világ végezetéig.” Bizik a magyar nemzet jövőjében ezredéves története, nemes tulajdonságai miatt, míg sok más faj — úgy mond — magának rossz tulajdonai miatt sírját megássza. A vojvodinai helyzetre nézve a szerző kimondja, hogy „az anyaországtól különállásunk, ahhoz viseltető rokonszenyünk s ezekből folyó érzelmeink minket folyvást foglalatoskodtatnak”. Bizik a kormányban, hogy az ő reményeiket teljesíti.

A lelkes magyar érzéssel irt cikket Kempen nem akarta szó nélkül hagyni. Augusztus 23-án írja gróf de la Mottenak, hogy a szabadkai cikk az anyaországtól való elválásról és az abba való bekebelezésnek fel nem adott reményéről értekezvén, támadja a kormánypolitikát. Amellett a magyar nemzetiséget úgy tünteti fel, mintha veszélyek környékeznék. Mivel az ilyen cikkek a nemzetiségi féltékenységet szítják, felszólítja a grófot, hogy akadályozza meg az afféle terméketlen polémiákra és izgatásokra vezető cikkeknek felvételét.

Miután Kempen leiratát a főherceg is látta, a helytartóság elnöki osztálya szeptember elsején átküldötte azt Protmannnak, hogy „intézkedjék az ép most hatályba lépett sajtórendelet tekintetbevételével”.

Protmann ezzel elég tág körü megbízatást kapott.

Ha az új sajtórendelet 22. §-át, mely a kétszeri előzetes írásbeli intést tekintette a lap három havi felfüggesztése előjárójának, úgy akarja értelmezni, hogy a Szilágyinak 1850 óta kiosztott szóbeli és írásbeli megrovások a két írásbeli intéssel egyenlő értékűek, megbuktathatta volna a *Magyar Hirlapot*. De Protmann a helyzetet úgy fogta fel, hogy a májusi sajtórendelet életbeléptetésével Szilágyi politikai bűnrovása le-

töröltetett az adósok táblájáról és most a rendőri feddéstől nem érintett szerkesztő áll előtte.

„Szilágyi azt vallotta“, — jelentette Protmann — „hogyan augusztus 20-án a cikk megjelenésekor nem volt Pesten, helyettese, Bulyovszky Gyula követte el a hibát.“ A cikket a szabadkai Antunovics írta, akinek Szilágyi szerint igen lojális híre van. Ezentúl szorgosan vigyázok majd a lap irányára és ha hasonló alkalom fordul elő, indítványozni fogom a 22. §. értelmében az írásbeli megintést.¹

Protmann véleményét a helytartóság, a kormányzó és Kempen is magukévá tették, úgy hogy Szilágyinak elég ideje maradt érdemeket szerezni az első és a második írásbeli megintésre.

De ettől most lehetően óvakodott. Mert Bach 1852 január 26-iki leiratában újra felvette azt az 1850 november óta pihenő tervet, hogy a *Magyar Hirlapból* és a *Pesti Naplóból* egy valódi, szigorúan hivatalos lapot kell csinálni a budai helytartóság vezetése alatt. A *Pesti Napló* fennmaradásában a miniszter belényugodott, de kérte a helytartóságot a *Magyar Hirlappal* kötendő szerződés tervezetének előterjesztésére. A helytartóság Augusz kerületi főispántól és Protmanntól kért véleményt az új hivatalos lap tárgyában. Ezek a vélemények megérkezvén, gróf de la Motte 1852 április közepén felterjesztette azokat Bachnak. A felterjesztésben mentegette késedelmét a már 1850 november óta húzódó ügyben. Kifejezte azt a véleményét, hogy az országnak magyar és német hivatalos lapra van szüksége.

A *Magyar Hirlap* szerkesztője, Szilágyi, már hosszabb idő óta nem adott alkalmat megrovásokra, másutt nem könnyen alkalmazható, ellenben a hivatalos lapot aggodalom nélkül reá lehet bízni, mihelyt kiszabott jövedelemmel szerkeszt, úgy hogy a jövedelem fokozásának reménye nem csábítja bizonyos hibákra. Bach méltányolta ugyan Szilágyi

¹B. Á. L. U. L. G. A. 59. Fasc. Antunovicsról I. Kecskeméthy Levelezését.

régóta ismert lojalitását, de aggodalmi voltak irányában az eddigi tapasztalatok után.

Kecskeméthy Aurél, aki ekkor Bécsben ideiglenesen volt alkalmazva sajtószolgálatokra 50 forint havi fizetéssel, valószínűen Lewinsky Károlytól tudta meg, hogy a kormány olyan *Wiener Zeitung*-féle magyar lapot akar megindítani. Lewinsky valamivel később a sajtóügyeknek referense lett Kempen mellett, udvari tanácsosi ranggal, de már ekkor is foglalkozott hivatalosan a sajtóval. Kecskeméthynek pártfogója volt, de egyelőre biztos alkalmazást nem tudott neki szerezni. Szerette volna most Kecskeméthyt segíteni abban, hogy a hivatalos lap szerkesztése által nagyobb és biztosabb jövedelemhez jusson. Hiszen Kecskeméthy 5000 forintra becsülte Szilágyi évi jövedelmét. Kecskeméthy 1852 május 24-én memorandumot nyújtott be Bachnak arra nézve, hogy miként lehetne a magyar hivatalos lapot az egységes osztrák és monarchikus érzelem emeltyűjévé alakítani. Ennek az új hivatalos lapnak nem szabad úgy eljárnia, mint a *Pesti Naplónak* és a *Magyar Hirlapnak*, melyek egy nap a kormány irányát pártolják, másnap a specifikus magyar érdekek szempontjából beszélnek. Kecskeméthy elvállalná az igazán jó érzelmű hivatalos lap szerkesztését oly feltételek alatt, melyek az állami kincstárt is gyarapítanák. Bach félretette Kecskeméthy folyamodványát, mert Budáról várta az ajánlatot a szerkesztő személyére és a szerződés feltételeire nézve.

Budán pedig némi bonyodalmat okozott a Szilágyival való tárgyalásban az a körülmény, hogy Protmann felvetette a kérdést, vajjon a *Magyar Hirlap* hivatalos lap-e, vagy nem? Mert ha nem az, a májusi sajtórendelet értelmében 10.000 forint kauciót kell letennie. Gróf de la Motte kénytelen volt megvallani, hogy a helytartóság 1852-ig nem tekintette a *Magyar Hirlapot* hivatalos lapnak. Protmann e kérdést nem rosszakaratból, hanem tisztán a paragrafusok iránt érzett tiszteletből vetette fel. Szilágyi megijedt, Bécsbe utazott, felségfolyamodványt adott be és Bach előtt kijelentette, hogy a kaució követelését úgy tekinti, mintha lapengedélyét akarnák megvonni. A szerződés egyes pontjainak, különösen a hirde-

tések díjtételeinek megállapítása is bizonyos időt kívánt, végre gróf de la Motte, mint a helytartóság alelnöke, november 24-én megkötötte Szilágyival a szerződést. A szerződésben Szilágyinak évi fizetése nincs kikötve. Ezentúl is az előfizetési pénzekre és a hirdetési díjakra volt utalva. Eszerint a szabott fizetés gondolatát, mely Szilágyi állhatatosságának biztosítéka lett volna, gróf de la Motte elejtette. Albrecht főherceg 1852 december 7-én tudósította Bacht, hogy a helytartóság megkötötte a szerződést Szilágyival. Az új hivatalos lap szerkesztőjének hűsége elismerést érdemel, eddigi vétségei nem rosszakaratból származnak. A kaució követelését 1852-re elejtették, 1853-ra a hivatalos lap után úgy sem kellett azt fizetni.

Kecskeméthy értesülvén a szerződés megkötéséről, december 4-én ajánlatot tett Bachnak a maga és Heckenast nevében. Ha reá bizzák az ezentúl *Budapesti Hirlapnak* nevezendő lapot, Heckenast 25,000 forintot fizet majd évenként a kincstárnak. Mert Heckenast felteszi, hogy a hivatalos lap az eddigi 3000 példány helyett 7000-ben fog elkelni. Kétezren példány már fedezi a költségeket, a kétezren felül Heckenast minden egyes példányért öt forintot ígér a kincstárnak. Pedig Szilágyi a szerződésben csak 80 ingyenpéldány szolgáltatására vállalkozott, amit Heckenast sem tagadott volna meg. Bármily kecssegtető volt Heckenast ajánlata, bármily szépen hangzott Kecskeméthynek kirohanása a „specifikus magyar érdekek és a zugpatrioták” védelme ellen, Bach a főhercegi felterjesztés módosítását nem akarta javasolni. Bach és Kempen hozzájárultak a Szilágyival, továbbá a német lapra nézve a Landerer és Heckenasttal kötött szerződéshez 1852 december 24-én.

Ezeknek értelmében 1853 január 1-től a *Magyar Hirlapból Budapesti Hirlap*, a *Pester Zeitungból Pest-Ofner Zeitung* lett. A magyar fővárosban ez időtől fogva a *Wiener Zeitung* mintájára magyar és német hivatalos lapok jelentek meg.¹

¹ A fentiekre nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 63. és 86. Fasc., Osztr. Belügym. Levéltár, Pressesachen, 16/1. 1852—1854. Kecskeméthy 1852-iki Napiója. A hivatalos lapokra nézve kötött szerződések. Orsz. Levé. Budai Helyt. Osztály, 1858. 19,763. sz.

VIII.

Török János Pesti Naplója.

Urházy György keleti útja. A két írásbeli intézés. A nemzeti kölcsön. Falk levelei. Török eltávolítása.

A hivatalos lapok mellett a *Pesti Napló* is folytathatta pályáját, mint független napilap. A kormány szívesen látta, ha a közönség függetlennek véli a *Naplót*, de élére olyan szerkesztőt állított, akiről azt hitte, hogy politikájának megbízhatóbb híve lesz, mint aminő Császár, Bánffy vagy Récsi volt.

Ha tudni akarjuk, hogy Török János mennyiben szolgált reá e nagy bizalomra, egy pillantást kell vetnünk pályájára.

Csáfordi és jobbaházi Török János 1809-ben született a zalamegyei Tapolcán. A kettős nemesi előnév nem jelentett birtokokat, Töröknek apja tanítói jövedelme után élt s szegényes élete örömei közé tartozott a történeti hagyományok emlegetése, vagy a régi oklevelek olvasása. Fiából szerzetes-tanárt akart nevelni. Azonban Török Jánost, mint noviciust, világi vágyak háborgatták s azzal a hirtelenkedéssel, amely később is jellemezte, elszökött Pestre, hogy ott felcsapjon huszárnak. Aggódó anyja utána ment, kiváltotta, azután tovább iskoláztatta, de most már azért, hogy gazdatisztnak nevelkedjék. Talán e rövid katonáskodása idején, vagy valamivel később áttért a református vallásra „a körülmények hatalma alatt“, mint maga írja. Nemcsak itthon, de Grácban is tanult, utazgatott Németországban, nagy uradalmaknak gazdatisztje lett, szerkesztette a *Magyar Gazdát*, a Magyar Gazdasági Egyesületnek titkárává választották. 1848-ban honvédek állott, Perczel seregében törzstiszt lett, ezért Világos után börtönbe került, de nemsokára kegyelmet kapott. 1850-ben nem igen tudta, hogy mihez fogjon. Életének ez idejéről sokfélét beszéltek. Egy ellensége elbeszélése szerint 1850-ben a Tisza vidékén utazgatott, hogy amerikai kivándorlásra csábítson magyar birtokosokat, akiknek birtokait szerette volna összevásárolni. Bécsben azután ajánlotta a hatóságoknak, hogy adják ki az útleveleket a kivándorlóknak, mert így nem kívánatos elemektől szabadul meg a kormány. Ez az elbeszé-

lés alighanem rossz szándékú eltorzítása Török valamely jó-hiszemű vállalkozásának. Rosszabbat is beszéltek életének e szakaszáról a hatvanas években. Azt állították, hogy Török 1850—1854 közt pesti titkos kémé volt a bécsi legfőbb rendőri hatóságnak 3000 forint évi fizetéssel. Ezt nem hisszük.¹

Azonban ezek a rosszakarató hírlélek is mutatják, hogy Török János pénzügyeiben az egyensúly gyakran felbillent. Pedig Török egyszerűen élt, de ha csak tehetette, megvendégelte barátait és munkatársait, néha még a vendégétől kölcsönzött pénzen is. Azután, bár igen okosan elmélkedett az állami pénzügyekről, a maga irodalmi vagy gazdasági vállalatok vesztéseibe sodorták, mivel igen vérmes volt számításaiiban. Zilált pénzügyei eltompították érzékét tollának méltósága iránt. Sokat tudott, jót akart és fáradhatatlan volt az elvállalt közhasznú munkában, de mégsem birt tekintélyre szert tenni. Hiúságának furcsaságaival, önérzetének érdességével, naiv szenvedélyességével, hizelkedő alázatosság és sértő leereszkedés közt ingadozó modorával bántotta, felbőszítette, vagy megvető gúnnyra ingerelte pályatársait.²

A magyar közéletben a felebaráti szeretet kötelessége csak egyes csoportokon belül szokott érvényesülni; aki egy csoport gyűrűjén kívül esik, az annak részéről elnézésre, vagy

¹ Az életrajzi adatokat I. Érkövy Adolf akadémiai Emlékbeszédében. (Értekezések a Természettudományok köréből. VI., k., 1875.) és Galgóczy Károly Emlékbeszédét. (Orsz. Magy. Gazd. Egyes. Emlékkönyve, III. füz., Budapest 1883.) A kivándorlási történetet Pompéry János beszéli el egy denuncziáló levelében. A magyarországi kormányzóság azt írta a levélre, hogy nincs benne semmi új; ez nem tagadása a történetnek, de nem is tekinthető megerősítésnek. (B. Á. L. U. L. G. A. 213. Fasc.) A Thallóczy-iratok közt (N. Múzeum) egy 1867-ből készült jegyzék felsorolja a pesti rendőri kémeket az 1850—1854. évekből. Ezek közt olvasható Török neve is. E jegyzék teljes hitelessége kétségbe vonható. De még ha egészen hiteles is, valószínű, hogy abban nem a mi Török Jánosunkról van szó. Kempen Török Jánost 1852-ben politikailag kompromittálnak nevezi, mint még látni fogjuk.

² Arany pompásan jellemzi Török modorát. Levelezése, I., 295. l. Ágai Adolf: „Por és Hamu” című munkájában találunk egy-két jó vonást Török jellemrajzához. Azután vannak róla szétszórta adatok B. Á. L. U. L. G. A. 66. Fasc., továbbá más kapcsolatban idézendő rendőri jelentésekben és Falk itt közölt Levelezésében.

elismerésre nem számíthat. Török a régi familiárisokra emlékeztető alázatossággal viselkedett az arisztokraták iránt, de nem volt annyira szerény, vagy annyira simulékony, hogy író-társai körében kedvezően elhelyezkedjék. Ezért több megrovásban s kevesebb elismerésben volt része, mint amennyit megérdemelt. Pedig Török mint mezőgazdasági író, mint a gazdasági egyesület titkára, mint országos főlevéltárnok, mint publicista és történettudós nem csupán a pillanatnyi sikerért dolgozott, hanem valódi tárgyszeretetből eredő buzgalommal hasznos munkát végzett.¹

1852-ben, mint a *Magyar Hírlap* munkatársa, a *Magyar életkérdésekről* negyven vezércikket írt és azokat e címen külön is kiadta. Ezeken kívül is írt számos cikket Szilágyi lapjába, de ezeknek erősen nemzeti szellemével nem vívta ki a kormány kegyét. A legfőbb rendőri hatóság 1852 novemberében a politikailag kompromittáltak névsorába iktatta a Török János nevét is.²

S mégis két hónap múlva, 1853 elején, amint Rottée alvezredes, a magyarországi kormányzóság rendőri osztályának főnöke írja, Albrecht főherceg „kegyelme felsőbb tekintetből” jóváhagyta Emichnek, a *Pesti Napló* tulajdonosának felterjesztését, noha Török János az 1852-iki sajtórendelet 12. §-ában a szerkesztői engedély feltételül követelt „feddhetetlen erkölcsiséggel” nem dicsekedhetett.³ A „feddhetetlen erkölcsiség” hiányával Rottée Török honvéd multját akarja jellemezni, hiszen magánéleetének moralitása ellen a rendőrségnek nem volt kifogása.⁴ Csak az a kérdés, hogy minő „felsőbb tekintet” igazgatta Albrecht főherceg kegyelmét? Azt gondoljuk, hogy itt vallási tekintetről van szó. Török 1852-ben visszatért a katolikus egyházba, nyugtalankodó lelkiismerete szavát követve. Pompéry szerint azért tért vissza, mert a szerkesztői

¹ L. Érkövy és Galgóczy beszédeit id. h. Ujabban Miskolczy Gyula igen szépen méltatta Török János levéltári érdemeit. (Levéltári Közlemények, I. k.)

² B. Á. L. G. D. 41. 1852 november 20.

³ Rottée 1854 július 26-iki levele. (B. Á. L. 4106/B. M.)

⁴ Protmann írja Törökről 1852 körül: In moralischer Beziehung liegt nichts Nachtheiliges gegen ihn vor. U. o. (U. L. G. A. 66. Fasc.)

dicsőség ingerelte.¹ Török ezután mindvégig buzgó híve maradt a katolikus egyháznak. Soha sem érezte magát oly boldognak s annyira megtisztelve, mint 1857-ben az évszázados máriacelli búcsún, midőn a díszmenetben négy magyar ifjútól égő gyertyákkal kísérve, ő vihette Nagy Lajos király zászlaját.² Bizonyos, hogy 1852-iki visszatérése a katolikus egyházba a főpapi pártfogás jutalmával járt s valószínűen ez a pártfogás volt a felsőbb tekintet, amely miatt Albrecht főherceg fátyolt vetett Török János forradalmi multjára. Török megígérte, hogy a *Pesti Naplót* a kormány felfogásához és elveihez illeszkedve fogja szerkeszteni.³ Az ígéretet úgy értette, hogy azokhoz az elvekhez fog alkalmazkodni, melyeket az ő felfogása szerint a kormánynak vallania kellene. Vezércikkei néha kenetes szónokiasságuk miatt kihívták a gúnyt. Azon is mosolyogtak az olvasók, hogy Török János tüntetett Széchenyi kultuszával s úgy beszélt, mintha a prófétának ő volna egyetlen méltó tanítványa. Széchenyi nevét többnyire kompakt betűkkel szedette. Gyulai szatirája a Széchenyieskedők ellen leginkább Törökre vonatkozik. De másrészt el kell ismernünk, hogy Török igen alaposan ismerte Széchenyit és egészen átérezte reformeszméinek jelentőségét. Az ő nyomdokain haladva hirdette, hogy nem törődve az alkotmányos formákkal, biztosítani lehetne a magyar nemzet jövőjét a hitel fejlesztésével, a tagosítás s az okézerű gazdálkodás által. Fejtegette a birtokminimum nemzeti értékét s a réaliskolák felállításának szükségét; védelmezte a magyar tannyelv jogát a közép- és felsőoktatásban, s buzdította a közönséget a magyar kultúra támogatására. Alaposan cáfolta azokat az ausztriai és

¹ Pompéry id. levele. Török János ezt írja 1855 okt. 24-én Danieliknek: „Nemcsak meggyőződés s a hit malasztja vezérel engem katolikus irányban, hanem egyszersmind a természetes ösztön, jóvátenni egy bűnös botlást, melyet, habár a körülmények hatalma alatt követtem el, s habár Isten kegyelmében bízom, magamnak megbocsátani nem tudtam.“ (Egri lyceumi könyvtár.)

² Török János Publicistikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai. Pest. 1858. 508. l.

³ Török levele Langenau tábornokhoz. 1853 febr. 18. (B. Á. L. U. L. G. A. 91. Fasc.)

németországi telepítő tervelgetéseket, melyek a magyar mezőgazdaság emelésének ürügye alatt németesíteni akarták az országot.

A külügyek is élénken érdekelték, kivált 1853 óta, midőn az európai diplomáciai bonyodalmak a keleti háború lehetőségére utaltak. Ekkor biztatta Arany Jánost, hogy dicsőítse Nagy Lajos korát.¹ Már ekkor foglalkozott azzal a gondolat-tal, hogy Nagy Lajos korának hagyományaira hivatkozva a kormány figyelmét fel kell hívni arra az eszmére, melyet Kemény Zsigmond 1851-ben így fejezett ki: „(Ausztria) a germán tartományok által Nyugatra támaszkodva, a kitisztított magyar államiság útján Keletre hatva . . . ez ama hivatás, mely mellett még eddig alig sejtett fény és nagyság fog a birodalomra áradni.”²

Főleg ez eszme terjesztése és a kormánnyal való megkedveltetése érdekében határozta el Török, hogy az orosz-török háború kitörésekor elküldi Urházy Györgyöt haditudósítónak a harctérre. Erre az engedélyt azon feltétel alatt kapta meg, hogy bemutatja Urházy leveleit a kormányzóságnak. Urházy György mint Vörösmartyt követő lírai költő kezdte írói pályáját. Elhagyva a költői próbálgatást, a *Pesti Naplóba* sokat írt külpolitikáról, leginkább az angol és francia politika irányait ismertetve. III. Napoleonnal egy külön könyvben foglalkozott, nagyra becsülte a császárt, úgy látszik, hogy sokat várt tőle a magyar politikára nézve. A keleti kérdéssel is alaposan foglalkozott, a keleti útján gyűjtött néprajzi anyagnak értékét a Deutsche Morgenländische Gesellschaft annyira megbecsülte, hogy Urházyt 1856-ban tagjává választotta.³

A magyarországi katonai és polgári kormányzóság Urházy-nak útlevelét 1853 november 23-án állította ki, de Urházy csak 1854 január 9-én utazott el Pestről és január 19-én érkezett meg Zimonyban a postán. A zimonyi határrendőrség biztosának, Sandon kapitánynak feltűnt Urházy késedelmes utazása. Kérdezte Urházyt, hogy mi az oka a tíz napi útnak, de

¹ Arany levelezése id. II.

² Még egy szó a forradalom után, 131. l.

³ Országos Levéltár. Budai helytart. osztály, 1856, 19,043. sz.

Urházy kitérően válaszolt, valószínűen azért, mert válasza kompromittált volna egy férjes nőt, aki Pestről utána utazott. Sietett oly tárgyról beszélgetni, melyet a kapitány nem is érintett. Lojális természetű politikai küldetésben utazom — így szólt. A kapitánynak ezt el kellett hinnie, hiszen az útlevélen Parrot altábornagy, Albrecht hadsegéde volt aláírva. De csodálkozott azon, hogy kényes ügyeket biznak olyan emberre, aki felszólítás nélkül beszél politikai küldetéséről. A kapitány ezért bejelentette Urházy megérkezését a maga gyanujával együtt a zimonyi dandár parancsnokának, azonkívül kémekkel figyelgette meg Urházyt. A meggyanusított haditudósító január 20-án Belgrádba érkezett s onnan 29-én levelet írt Török Jánosnak, aki átadta azt a kormányzóságnak. A levél a szerb pártokat ismertetvén, elmondja, hogy a Karagyorgyevicsék pártja a töröknek hizeleg, az Obrenovicsoké pedig ki akarja kergetni a törököt. Ez a párt van többségben, amaz uralkodik. Az ifjú szerbek, vagyis a Garasanin hívei le szeretnék rázni a törökök fennhatóságát, de az oroszét sem akarják, hanem a franciákkal kacérkodván, a nagyhatalmak védelme alatt kívánják biztosítani Szerbia függetlenségét. A külhatalmak közül Oroszországnak van Szerbiára a legnagyobb befolyása. Nevetséges azt hinni, hogy a szerbek az oroszok ellen készülődnek. De ha valaki megtámadná Szerbiát, minden szerb fegyvert fogna. Azt mondják a szerbek, hogy bármely hatalommal fölveszik a harcot, csak az oroszsal nem. Így beszél egy nemzet, melynek lélekszáma egy millióra tehető. Az osztrák befolyás Szerbiában nem versenyezhet az oroszsal. A szerbek azt mondják, hogy inkább elpusztulnak, semhogy németekké váljanak. Az osztrák kormány szerb politikájával nem mindenben értek egyet. De nem merem leírni nézeteimet, mert politikámnak szerencsés végrehajtása bizonyos állampcsínyek nélkül nem lehetséges, már pedig a mi legkegyelmesebb urunk azokat nem engedné meg. Ezért elhagyom terveim ismertetését. A franciáknak van itt némi befolyása, az angoloké semmit sem ér. Engem, mint magyart, a szerbek és törökök barátságosan fogadtak. A kormányzóság e levelet elküldötte Kempennek, hogy tudakolja meg, vajjon a külügyminiszter kívánja-e Urházy szerb politikai terveinek előadását. Azért

fordult a kormányzóság Kempenhez, mert ő kötötte az útlevél kiadását ahhoz a feltételhez, hogy Török mutassa be Urházy leveleit.

Kempen valóban megkérdezte gróf Buolt, vajjon óhajtja-e felszólíttatni Urházyt tervei kinyilatkoztatására. Gróf Buolnak tetszett Urházy levele. Olvasása közben talán eszébe jutott, hogy a magyar hirlaptudósító nyolc napi belgrádi tartózkodása után legalább is oly jól tájékoztatta őt Szerbia felől, mint az ott tartózkodó konzulok. Urházy — írja Buol Kempennek — úgy látszik ismeri Szerbia állapotát. Nem bánja, ha elmondja nézeteit az osztrák befolyásnak Szerbiára való megerősítéséről. Azonban nem kívánja őt erre egyenesen felszólíttatni, ne-hogy iránta a kötelezettségnek látszatát vegyük magunkra.

Kempen, akinek majdnem minden magyar gyanus volt, ezután nem tartotta szükségesnek Urházyt politikai eszméinek előadására figyelmeztetni, sőt meghagyta a zimonyi határrendőrségnek, hogy jól vigyázzanak Urházyra. Sandont nem is kellett erre biztatni. Urházy Belgrádból Widdinbe utazott, hogy a harctéri eseményeket megfigyelhesse. Belgrádban Radosavljevics ezredes, az osztrák főkonzul jól fogadta, sőt ajánlta is a widdini alkonzul, Wolfsbergi Lenk figyelmébe. Levelében csak annyi volt mondya, hogy neki Urházyt egy régi budai barátja ajánlotta. Lenknek arról nem volt tudomása, hogy Urházy Albrecht főherceg tudtával bizonyos politikai megbízásban utazik. Urházy Widdinbe James Cook Richmondnak, az amerikai papnak, az osztrákellenes *Daily News* levelezőjének társaságában érkezett. Lehet, hogy Lenknek ez a társaság nem tetszett, de még kevésbbé tetszett neki az, hogy Urházy nagyon is magyaros politikai ábrándokat szövöget és magyar emigránsokkal is találkozik. Láttá ugyan, hogy Urházy nem veszedelmes ember, hiszen elég naiv volt tőle jegyzeteket kérni levelezései számára, amit Lenk kereken visszatartott. Mindamellett úgy hitte, hogy Urházy „idealista” lévén, a widdini kétes politikai elemek tolongásában nem fejt ki majd elég ellenálló erőt. Ezért maga elé idéztette és megtiltotta neki az emigránsokkal való érintkezést, sőt mellékesen figyelmeztette arra, hogy a hazai levegő egészségesebb a widdininél. Urházy tehát március 29-én elhagyta Widdint s

április 2-án Orsovára érkezett, ahol azzal a nővel találkozott, aki Pestről utána igyekezett s akit ő unokatestvérének nevezett. A viszontlátás örömei nem felejtették el Urházyval a politikát. Április 2-án és 4-én politikai leveleket írt Töröknek, aki azokat elküldötte a kormánynak azzal a figyelmeztetéssel, hogy Urházy egy nagyobb memorandumon dolgozik, mely a levelek után fog következni. A két levélben Urházy igen jó tanácsokat adott a kormánynak. Intette Ausztriát, hogy ne maradjon semlegesnek a török-orosz háborúban, mert különben örökre elveszti befolyását a Keleten. Nagyön ajánlotta a szövetséget a nyugoti hatalmakkal. Április 14-én azután megírta a nagy memorandumot. Történeti reflexiókon kezdi. Súlyos hibát követett el Ausztria a XVIII. században, hogy diadalmas csapataival be nem vonult Konstantinápolyba. A magyar korona jogán övéi lettek volna a hajdani magyar melléktartományok. A magyar Ausztria visszaszerezve a Fekete-tengert, mint régi határát, első hatalma lett volna Európának. Az 1739-iki belgrádi békében érte az első csapás keleti befolyásunkat. Azóta az osztrák politika hatalmasan elősegítette Oroszország nagyobbodását a török birodalom rovására körülbelül 1848-ig. Oroszország azért avatkozott a magyar háborúba, mert előre látta, hogy Magyarország akár Ausztria alatt, akár Ausztria nélkül előbb vagy utóbb gátja lesz az ő keleti előnyomulásának. Ha a trón és a magyar nemzet szorosan egyetértenek, most nem az orosz cárr és az angol nagykövet gögös szavai döntenének a velünk szomszédos Kelet sorsa felett. Ausztriának a mohácsi vész óta hivatása lett volna Magyarországra támaszkodva a Keleten terjeszkedni. De a XVIII. század óta követett hibás politika miatt most ott vagyunk, ahol a belgrádi béke után (1739) állottunk. És most mi történik? Hiában áltatjuk magunkat, Montenegróra nem számíthatunk. Boszniában, mely fontosabb volna reánk nézve, semmit sem tettünk a katolikus lakosság lekötelezésére. Szerbia, ez az új kis Karthago Hannibalok nélkül, egészen orosz befolyás alá jutott. A szerbek gyűlölik Ausztriát. Nevetik és kárhoztatják németesítő politikáját, adórendszerét és szigorú kormányzatát. Szerbia vakmerően hiszi, hogy szembe szállhat Ausztriával, mert a szlávok neki segítenének és a magyarok

is örömmel látnák ezt a küzdelmet. Ez igen együgyű, de kissé veszélyes hetvenkedés. Bulgária is oroszérzelmű összes érsekeivel, püspökeivel, nagykereskedőivel és parasztaival együtt. Az oláhok szeretnék az oroszról szabadulni. De ha ez sikerül, mit akarnak tenni? Ki akarják kergetni a törököt, azután Moldvából, Oláhországból, Bukovinából, Besszarábiából, Erdélyből és a temesi bánságból egy oláh császárságot akarnak alakítani. A török ezt jól tudja, nekünk is jó volna ezt tudnunk, ha eddig nem tudtuk. Tehát Oroszország Ausztriának ellensége a Keleten. Ha most semlegesek maradunk, ezzel csak Oroszországot védelmezzük a nyugoti hatalmakkal szemben. Könnyű elképzelni, hogy minő károkat szenvedünk, ha így magunk ellen ingereljük Franciaországot és Angliát. Ausztria becsülete és érdekei egyaránt követelik a szövetséget a nyugoti hatalmakkal és a háborút Oroszországgal. Az orosz háború végett Ausztriának pénzre és katonára van szüksége. Pénzt kölcsön kaphat Angliától, de katonája csak akkor lesz elég, ha Magyarország teljes lélekkel segít neki. A föllekesített magyar nemzet legalább kétszázezer embert állítana ki; ez a sereg elfoglalhatná Oláhországot és Besszarábiát s azután Magyarország megkoronázott királya Szent István kardjával kezében eldöntené a Kelet sorsát. Két szóval kimondható, hogy miáltal érhetné el az osztrák kormány ezt a nagy eredményt; ez a két szó: magyar alkotmány és amnesztia. Ez a politika visszaállítaná Ausztria tekintélyét Európában és belsőleg megerősítené. Hosszú emlékiratát, melynek itt csak rövid kivonatát adtuk, így végzi: „Ha Ausztria becsületét és érdekét jól fogtam fel, véleményemet a következőkben foglalhatom össze: Szövetség a nyugoti hatalmakkal, alkotmány Magyarországnak, háború Oroszország ellen. Anglia pénzével, a magyar nemzet erkölcsi és anyagi erejével végigküzdhethjük ezt a háborút, melynek tartalékja Magyarország és Erdély, színhelye Lengyelország és Oláhország lesz. Szerbia és Montenegro miatt nyugodtak lehetünk. Ha a Száván Belgráddal szemben Magyarország alkotmányos zászlaját tűzzük ki, régi barátaink meg sem moccannak majd ellenünk!” Török János figyelmeztette a kormányt ez eszmék jelentőségére és a maga részéről is kiemelte, hogy a kormány csak a magyar korona

közjogi hatályának helyreállítása által hódíthatja vissza a régi magyar melléktartományokat.

Urházy áprilisban még Orsován maradt, mert azt hitte, hogy emlékirata következtében legalább hatásosabb ajánló levelet kap a kormánytól Lenkhez. Widdinbe ugyanis vissza akart menni, hogy haditudósításait folytassa, de nem azért, hogy az emigránsokkal érintkezzék. Ezek úgy is gyanakodva fogadták, azt hitték róla, hogy császári kém. Csupán egy emigránsal érintkezett barátságosabban, egy Schmidt Albert nevűvel. Mivel hiában várta az új ajánló levelet, május 4-én egyszerre csak Widdinben termett és Lenk előtt kijelentette, hogy egy hónapig akar ott maradni. Lenk azonban most már tudta, hogy Urházy többször találkozott első widdini tartózkodása idején az állítólagos Schmidttel. Lenk ezt a Schmidt álnév alatt rejtőző emigránst veszedelmes embernek tartotta, tudakolta Urházytól Schmidt igazi nevét. Urházy nem akarta elárulni. Ekkor Lenk felszólította Urházyt, hogy rögtön hagyja el Widdint. Urházy már május 5-én el is hagyta Widdint s miután Orsován 12 napig betegen feküdt, visszautazott Pestre május 23-án. Itt azután Protmann kivette belőle, hogy Schmidt igazi neve Berzenczey László, aki azért utazik a Keleten, mert egy angol nyelvű munkát akar írni a magyarok eredetéről.

Urházy memorandumának politikai alapgondolatát az igen középszerű gróf Buol nem merte elfogadni. Nem mert szövetséget kötni a nyugoti hatalmakkal, hanem eszmétlen ingadozásával Ausztria politikai helyzetét végleg elrontotta. Urházy memorandumában az éleseszű politikai megfigyelésekkel ábrándok is vegyültek. Gróf Buol mindig a földre szegezte szemét s az aktákat nagy önérzettel, menten az ábrándnak minden lehetőségétől intézte el. Megvetette a kalandos eszű magyar újságíró, szinte szörnyűségnek hitte, hogy az emberiségnek ilyen alárendelt tagjától politikai irányelveket tanuljon. Ennek a gyánutlan önérzetnek a dinasztia és Ausztria megadták az árát.

Török János külpolitikai vállalkozásának csak egy eredménye volt, olyan, melyre a vérmes Török aligha számított. A kormányzóság és a rendőri hatóságok Török jelentéseiből

és Urházy memorandumából leginkább azt jegyezték meg maguknak, hogy Török és Urházy végletes magyarságukkal a konzervatívek malmára akarják hajtani a vizet. Ezért a rendőri hatóságok elhatározták, hogy kettőzött éberséggel fognak vigyázni Török *Pesti Naplójára*.¹

A kettőzött éberség azt jelentette, hogy a *Pesti Napló* már 1854 előtt sem elégítette ki a kormányköröknek azt a várakozását, melynek Török a szerkesztői megbízatást köszönhette. Török vezércikkei nagyon is magyarosak voltak, igen tüzes hazafias érzéssel beszéltek a nemzet jövőjének biztosításáról, a nemzet jövőjébe vetett hitről, ami úgy hangzott, mintha az egységes Ausztria szervezete fenyegetni akarná ezt a jövőt. Az ilyen gondolatmenetben a kormány ellenzéki támadást látott. Hogy mikor kapta a *Pesti Napló* az első írásbeli intést, azt nem birtuk megállapítani. Lehetséges, hogy az 1853 június 30-iki vezércikke miatt részesült e kitüntetésben. A *községi élet* című cikknek irányát jellemzik a következő sorok: „azon ösztön, mely minden népfajt önfenntartásra kész, a birodalmi nemzetek közt egy törzsnél sem támogattatik oly hatalmas sáncok és erősségek által, mint a magyarnál. Zengő értelmes nyelve, történelmi öntudata és politikai érettsége három erős vért, mely mögött fajunk az új társadalmi kötelékek közt is megőrizheti nemzetiségét s megizmosodhatik... Ide eljutva, visszahódíthatja ismét régi tekintélyét a magyar; kalauza, vezére lehet a testvérnépeknek“.

A magyar nemzetnek a testvérnépek sorából való kiemelése, régi tekintélyének visszaszerzése és vezérnemzetté fejlesztése határozottan ó-konzervatív színű eszmék voltak, amelyek sértették az egységes Ausztria hivatalos őreinek érzéseit. Ezért, vagy ehhez hasonló eszmékért kapta Török az első írásbeli intést még 1854 júliusa előtt.²

¹ Az Urházy utazására vonatkozó iratok. B. Á. L. Staatspolizeischriften. No. 291/B. M. 1854. Az Urházy után utazó nőre nézve l. még B. Á. L. U. L. G. A. 66. Fasc.-ban Protmann jelentését a *Pesti Naplóról*.

² Rottée alezredes, a magyarországi kormányzóság rendőrségének főnöke azt írja Kempennek 1854 július 26-án, hogy a *Pesti Napló* már két írásbeli megintést kapott. De biztosan tudjuk, hogy a *P. N.*-t másodszer 1855-ben intették meg. Vagy Rottée tévedett, vagy Török ki-
eszközölte a második megintés visszavonását 1854 júliusa után.

Ily megintett állapotban Török nagyon érezte a kormány kegyének szükségét és ami még nem történt meg 1849 óta, a kormány is szükségét érezte annak, hogy maga iránt jó kedvre hangoljon egy már megintett magyar lapszerkesztőt. Mert a kormány kölcsönt akart felvenni, hogy fedezze a deficitet, hogy fedezze a két oláh fejedelemség megszállásának költségeit és hogy megszüntesse az ázsiót, vagy mint a magyar lapok mondták, hogy helyreállítsa az ércpénzértéket. E célból sok pénz kellett, már pedig a nagy bankárok nem szívesen kölcsönöztek annak a kormánynak, mely alkotmányos ígéreteit megszegte és a zsidóktól megvonta a birtokszerzés jogát. Bachnak ez a bizalmatlanság rosszul esett; érezte, hogy rendszerét leginkább a pénzügyi válság fenyegeti. Meg akarta mutatni, hogy a monarchia népei pénzüket is odaadják az ő kormányzatának megmentésére. Nagy, legalább 350, legfeljebb 500 millió forintnyi nemzeti kölcsön kibocsátását határozta el. A százforintos kötvények 95 forinton részletfizetésre adtak ki ötös kamatnak ezüst értékben való biztosítása mellett. Bach állítólag azt mondta, hogy a nemzeti kölcsön sikere a népek bizalmának értékesebb fokmérője, mint a franciaországi népszavazás. Midőn 1854 júniusában kibocsátotta a kormány a felhívást az önkéntes nemzeti kölcsön aláírására, tömérdek röpirat és hirlapi cikk ajánlotta a kölcsönt a monarchia népeinek.

Rottée alezredes úgy hitte, hogy Török János nem csekély szolgálatoakat tehetne ily irányban. Látta, hogy Török szerkesztése alatt a *Pesti Napló* az ország legelterjedtebb napilapja lett. Törököt tehetséges, igen tevékeny, de vakmerő embernek tartotta. Nemzeti irányának túlságait nyesegetni hasznosnak vélte, de jobban szerette őt a kormány pártján látni, mint az ellenzék soraiban. A nemzeti kölcsön alkalmát fel akarta használni arra, hogy Törököt a kormány iránt lekötölezzék. Törököt nem kellett sokáig nógatni. Julius 14-iki és azután még három vezércikkében fel akarta kelteni a nemzet bizalmát a kormány elvei iránt, azután a birodalmi érdeknek, a magyar nemzet politikai súlyának és vagyonosságának szempontjaiból ajánlotta az önkéntes kölcsön aláírását. Török legfőbb érveit Falk bécsi leveleiből merítette. Falk nagyon dicsérte a kölcsön feltételeit. A kötvény birtokosai több kamatot

kapnak, mintha takarékpénztárba tennék pénzüket, így szolt. Jobban nem hasznosíthatják pénzüket az aláírók és hozzá még Ausztria becsületét védik meg. Ez a takarékpénztári gondolat nagyon tetszett Töröknek, variálta azt vezércikkeiben. Sőt ezer forintnyi kölcsönt is jegyzett a maga nevében. Rottée ezért gróf Leiningen altábornagynak, a főherceg adlátusának azt ajánlotta, hogy a „bizalmi pénzekből” jutalmazza meg Törököt 300 forinttal. Ezt az ajánlatát Kempennek is bejelentette, de Kempen elvből helytelenítette a pénzbeli jutalmat. Töröknek eléggé kedvezett már a kormány, nem kell a szerkesztőket az ilyen pénzbeli jutalmakhoz szoktatni, — írta Rottéénak. Az ő buzgóságát majd más alkalommal fogja megjutalmazni. De mikor Kempen leirata megérkezett, Rottée már kifizette a 300 forintot. Csak jelentette a kormányzóság a jutalmat mihez tartás végett, — válaszolta Rottée — nem azért, hogy Kempen jóváhagyását kérje. Töröknek nem ígérték előre a pénzt, csak utólag figyelem jeléül adták neki.

Valószínűnek gondoljuk, hogy Falk és Török bizonyos jóhiszeműséggel ajánlották a kölcsönt hasznos befektetésül a közönségnek. Nem látták előre a következtetéseket. Az önkéntes nemzeti kölcsön kényszerkölcsönné lett. A közigazgatás többé-kevésbé szelid nyomása tette lehetővé, hogy 500 milliónál többet is jegyeztek a monarchia népei „Ausztria becsületéért”. De csakhamar kitünt, hogy a kölcsönt többnyire a katonai kiadások nyelték el; az ázsio nem szünt meg, a pénzszűke a gazdasági életet megbénította és a drágaság 1854 vége felé tűrhetetlenné lett. Az egész monarchiában elterjedt ekkor a bizalmatlanság a kötvények értéke iránt. Az emberek igyekeztek olcsó áron túladni azokon. Ingyen is odaadták sokan, ha megígérték nekik, hogy nem kell több részletet fizetniök. Magyarországon általános volt a panasz 1854 vége óta a nemzeti kölcsön ellen. Az önkéntes kölcsön kényszerrel is nehezen behajtható adóvá lett.

Ha mindezt Falk és Török már 1854 júliusában is tudják, talán nem merték volna olyan hévvel ajánlani a nemzeti kölcsönt. De az általánosan bizakodó hangulat a kölcsön kibocsátása idején annyira hatott rájuk, hogy elfojtotta bennük azt a lelkiismereti kételyt, vajjon szabad-e Bach rendszerét állan-

dósítani a magyarság pénzével? Lehetetlen, hogy a kölcsön teljes sikerének belpolitikai következményeit meg ne értették volna. Azonban azzal a szofizmával hallgattatták el aggodalmaikat, hogy a kormány az ötszáz milliót úgy is kicsikarja valahogyan az adózóktól; jobb, ha a magyarság önként odaadja, amit úgy is fizetnie kell. És ha sikerül a valuta helyreállítása, az a magyar vagyonnak is emelkedését jelenti. Ezek a csillapító szofizmak, melyek kivehetők okoskodásaikból, talán megnyugtatták őket, de politikai magatartásukat nem óvhatják meg a kétes megvilágítástól. Különösen nem a Törökét, akit ugyan nem a pénz ösztönzött cikkei megírására, de mégis elfogadta a jutalmat oly szolgálatért, melyet az ő nemzeti politikájával alig lehetséges összeegyeztetni.

Rottée úgy július vége felé fizette ki Töröknek a 300 forintot s még augusztus 11-én is újabb Naplóbeli cikk beküldése által bizonyíttatta Kempen előtt az adománynak jó hatását.¹

Mindamellett nem mondhatjuk azt, hogy „a *Pesti Napló* rövid hanyatlása Török János szerkesztésének idején következett be”.² Az előfizetők száma 1853 márciusától 1855 márciusáig 800-ról 3100-ra emelkedett.³ Nem ok nélkül mondotta Török János egy bécsi lapban, hogy kirántotta a *Pesti Naplót* a súlyedésből. Kecskeméthy Aurél, ekkor már rendőrbiztos, az 1854-iki magyarországi sajtóról irt hivatalos jelentésében így jellemzi az 1854-iki *Pesti Naplót*: „A *Napló* hű maradt korábbi irányához. Főtámaszát a földbirtokos középosztály nemzeti érzésében keresi. Ehhez az osztályhoz fordult az idén, nyíltan szakítván a magas arisztokráciával. Ebben a körülményben van a lapnak jelentősége. Török rendkívüli ügyességet fejt ki abban, hogy a középosztály nemzeti érzését tünteti fel politikája sarkalatának. Egyrészt eltalálja a megengedhetőnek ha-

¹ Rottée és Török viszonyára nézve l. B. Á. L. Staatspolizeischriften, 4106/B. M. és 4464/B. M. A nemzeti kölcsönről l. A. B. tárcáját a Presse 1867 október 11-iki számában (állítólag Tuvora irta), továbbá B. Á. L. G. D. 185 , 495., 555., 1183., 1186. számok, és Falk 1854-iki levelei a *Pesti Naplóban*.

² *Beksics*: Kemény Zsigmond, a forradalom stb., Budapest 1883, 154. l.

³ Protmann 1855 március 22-én a kormányzósághoz. (B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc.)

tárát, másrészt a kormány szándékának kétségtelenül lojális és igazságos méltatásában nem hívja ki a közönség visszatehetszését, mondhatnám, hogy nem véti el a közönség tetszése irányában az engedékenységek határát. Török a közigazgatás s a népjólét kérdéseinek a művelt közönség izléséhez mért tárgyalása, továbbá jeles íróknak megnyerése, ügyes szerkesztés, kiváló tárca által oly lapot teremtett, melyhez fogható nincs a monarchiában s amely a birodalom legelső lapjaival is mérkőzhetik. Ez magyarázza meg sikereit. Kétszer annyi előfizetője van, mint a hivatalos lapnak, noha 1852-ben a *Napló* a *Magyar Hírlap* előfizetőinek csak harmadrészét érte el.¹ E jellemzésben sok igazság van, noha Kecskeméthy nagyít azért, hogy minél erősebben sújthassa Szilágyi Ferenc lapját. Török János valóban igen gondosan és értelmesen szerkesztette lapját. Vezércikkeinek nemzeti páthosza bizonyára tettség a magyar középosztálynak, noha nem áll az, hogy szembeszállt volna az arisztokráciával. Az ő lapjának tárcájában jelent meg Kárpáthy Zoltán, ott jelent meg Jósikának egy regénye is, oda irtak Toldy Ferenc, Gyulai Pál, a Hunfalvyak, Paur Iván, Greguss Ágost, Riedl, Szende s mások is. Vidéki, londoni, párisi, aldunai levelei, külügyi politikai cikkei is érdekelték a közönséget. Török lapjának levelezői közt talán legtöbbször becsülte Falkot. Neki írja 1854 január 6-án: „Önök leveleiben annyi becsületesség és értelem van, hogy a *Pesti Napló* emelkedő értékének egyik alapját képezik.”² Falk a Török *Pesti Naplójába* irt bécsi leveleiben leginkább a keleti politikával foglalkozik. Szokása volt már ekkor is, hogy előre megjósolta az eseményeket s büszkén hivatkozott előre látására. 1853-ban azonban még nem volt jó próféta. Április 29-én megjelent levelében azt írja, hogy nem lesz keleti háború. Augusztus 7-én közölt levelében azt írja, hogy most már a helyzet bonyolult, nehéz lesz a békét fenntartani, de hosszas háború a XIX. század derekán nem képzelhető. Racionalista optimizmusa kudarcot vallott. Az 1854 február 22-iki számban írja: „utolsó percig ragaszkodtunk a békereményhez, melyet

¹ B. Á. L. Kecskeméthy elkobzott levelezése közt, fogalmazvány.

² Nemzeti Múzeum.

csak akkor vontunk vissza, midőn a tények hatalmasan meghazudoltak“. Különbő leveleiben az éleselméjű kombinációk, a helyzet világos előadása, a kormány dicsérete, a nemzeti reményeknek a dicséretbe kapcsolása, a tárgyak különbözősége kiérdemelték a szerkesztő dicséretét s az olvasók tettségét.

Nem csupán belső értékének köszönhetette a *Pesti Napló* előfizetőinek emelkedését 1853—1855 közt, hanem a keleti háborúnak is, mely fokozta a magyar közönség újságolvasó kedvét.

Azt nem hisszük, hogy Kemény Zsigmond Török János kormánypárti hajlamai miatt vonult vissza a *Pesti Naplótól* 1854 június 1-je óta. Török ép oly kevésbé volt kormánypárti, mint Récsi, vagy Bánifay. Kalandos felfogás az, hogy Törökre Protmann azért haragudott, mert azt hitte, hogy a bécsi rendőrséggel van összeköttetésben. Protmann és Kempen egyező értelemmel Török *Pesti Naplóját* a magyar ellenzék lapjának tekintették. Mindaketten a lap ellenzéki szellemének tulajdonították az előfizetők gyarapodását.¹

Egyikük sem nézte jó szemmel ezt a népszerűséget. Az 1855 március 29-iki szám élén Török egy nagy vezércikket közölt, mely a magyar írói segélypénztár ügyével foglalkozott. Ezt az alapítandó írói segélyegyletet a kormány a nemzeti izgatás egyik eszközének tekintette és nem akarta megengedni annak megalakulását. Török a cikknek bevezető részében azt fejtegeti, hogy „a magyar egyike azon három nemzetiségnek, mely szellemi és anyagi, társadalmi és erkölcsi tekintetben a közbirodalom nagyságának és jóllétének velejét képezi“. A magyarnak ilyen kiemelése a birodalom nemzetei közül,

¹ Protmann már idézett március 22-iki fölterjesztésében mondja: Der Pesti Napló verfolgt beharrlich eine der Regierung nachtheilige Richtung. Kempen írja 1855 április 8-án kelt Stimmungsberichtjében: *Janos Török*, Redakteur des vielgelesenen und soeben zum zweiten Male verwarnten Pesti Napló, dient der magyarischen Oppositions-Partei zum Organe. (B. Á. L. 389/G. DII.) Beksics (id. h. 155.) nem mondja meg, honnan veszi azt a Protmannra, Törökre és a bécsi rendőrségre vonatkozó történetet. Kemény visszavonulását is Beksics magyarázza a fent ismertetett módon. (L. *Papp Ferenc*: Bárá Kemény Zsigmond, II. 93.)

egyenlővé tétele a némettel és az olasszal, nem felelt meg Rottée vagy Protmann izlésének. Még kevésbé tetszhetett nekik az, hogy Török hizelgésekbe burkoltan bírálja a kormánynak visszautasító magatartását és szinte izgatni látszik a közönséget egy még meg nem erősített intézet érdekében. Török e cikkéért megkapta a második írásbeli intést 1855 április 7-ike körül.

Emich, úgy látszik, már rég várt ez alkalomra, mert Török neki drága szerkesztő volt. Török ugyanis 1853-ban a főpapi ajánlás következtében oly kedvező helyzetbe jutott, hogy maga is alapíthatott volna lapot, mely a *Pesti Naplónak* esetleg sokat árthat. Ily helyzetben a maga érdekeit hatásosan védelmezhetette az Emichchel megkötött egyességben. De most a két intésnek súlya alatt ő lett a gyengébb fél, Emich tehát szabadulni akart tőle. Emich 1855 április 19-én megírta Protmannnak, hogy Törököt eltávolította, mivel a felfüggesztés veszélyébe sodorta a lapot. A lap szerkesztését ideiglenesen, amíg a rendőrség megerősíti az új szerkesztőt, Szenvey Józsefre bízta. A rendőrségnek Szenvey ellen nem lévén kifogása, Protmann jóváhagyta Emich eljárását és a kormányzó-ság tudomásul vette Protmannak jóváhagyását.¹

IX.

Szerkesztői láz.

Kuthy Lajos, Vahot Imre, Vas Gereben, Bánffy, Vida Károly, Császár Ferenc, Pákh Albert, Fényes Elek, Bérczy Károly, Bulyovszky Gyula, Vachott Sándorné, Pompéry János, báró Nyáry Gyula, Friebeisz István, Tomory Anasztáz, Szabó Alajos, Ney Ferenc, Greguss Ágost, Tóth Kálmán, német lapok.

Török János így kiesett a szerkesztői dicsőségből. Abból a dicsőségből, melyre az ötvenes években a legtöbb magyar író szinte lázasan vágyódott. A névleges sajtószabadság ide-

¹ L. Kempen április 8-iki id. jelentését, továbbá Török János keltezett levelét Falkhoz. Ez a levél a tartalom után itélve 1855 április 17-ike körül kelt. (Nemz. Múzeum.) Végül I. Protmann 1855 április 19-iki jelentését. (B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc.)

jén, amikor a kormányhivatalokhoz nem férhetett, vagy nem akart férni az író, amidőn képviselőnek, vagy megyei tiszttviselőnek senkit sem választhattak, a szerkesztőség meglehetősen biztos jövedelmű és tisztességes hivatalnak látszott.

Láttuk már a két nagy politikai lap történetének elbeszélésében, hogy mennyire irigyelt hivatal volt a szerkesztői. E fejezetben és a későbbiekben még több példával bizonyíthatjuk ezt és ha felsorolásunk nem is teljes, legalább világot vetünk azáltal az ötvenes évek irodalmi, társadalmi és politikai viszonyaira.

Privitzer István miniszteri tanácsos 1850 április 28-án folyamodott Geringerhez az iránt, hogy rokona Privitzer László az élet, a tudomány és művészet köréből egy *Újkor* című hetilapot indíthasson. Privitzer László a *Budapesti Híradónak* és *Vida Figyelmezőjének* is munkatársa volt, azonban lapjának nem ő, hanem Kelmenfi László lett volna a szerkesztője. A miniszteri tanácsos folyamodványát Geringer jóindulattal bírálta, de az *Újkor* mégsem indulhatott meg.¹

Jelentékenyebb és érdekesebb írónak folyamodványa került nemsokára Geringer elé, a Kuthy Lajosé.

Jókai írja Kuthyról, hogy „nála az írói genie csak eszköz volt, cél a gyors emelkedés”.² Valóban volt valami zavar Kuthy tehetségében és jellemében. Kedve telt abban, hogy Sue-féle borzalmakat utánozzon, Hugo romantikáját tegye át a magyar történetre, vagy angol humoristák modorában rajzolja az életet, vagy éppen mint Manfréd hegycsúcsokról világfájdalmat hirdessen, ahelyett, hogy a magyar vidéki s különösen a falusi életet ábrázolta volna eredeti alkotásokban népies nyelvének ritka gazdagságával, a tájkép és a genre iránt erősen kifejezett érzékével. Az irodalomban nem akart az lenni, aminek isten teremtette. Életét is elrontotta gyermekes hiúságával. Az egyszerű kávinista papnak fia az előkelőt szerette játszani, mágnáskodott pénzzavarral küzdve, pedig szíve a néphez vonzódott, ahhoz a

¹ Orsz. Levéltár, Geringer-iratok. 1850. 8213. sz.

² Életemből. Budapest, 1886. 257. lap.

magyar néphez, melynek szenvedése, foglalkozása, szokásai gyermekkori benyomásainak el nem halványult frissességével vésődtek emlékezetébe.

Kuthy gróf Batthyány Lajos titkára, miniszterelnöki irodájának igazgatója lett. Ez az úri állapot tetszett neki, de a függetlenségi álomból való országos ébredés után kínosan gyötörte az a tudat, hogy cím, rang és biztos jövedelem nélkül kell átvergődnie az életen. Igaz, hogy pályatársai is így jártak, de ő magát azoknál különbnek tekintette. Neki hivatal kellett, vagy legalább szerkesztői engedély. Szerkesztői folyamodványában politikai múltját úgy adja elő, hogy Geringer meg ne ütközzék azon. Híve voltam a reformpártnak, — írja — de sohasem izgattam Ausztria és Magyarország kapcsolata ellen. 1848-ban elleneztem a köztársasági mozgalmat. 1848 márciusában Pozsonyból Pestre utaztam, hogy az ifjú magyar írókat elterítsem a köztársasági gondolattól. Megígérték, hogy nem izgatnak ily irányban. Batthyáynak ekkor Pestről Pozsonyba egy Petőfitől aláírt nyilatkozatot vittem, melyben az ifjú magyar írók kifejezik bizalmukat Batthyány iránt és megígérik, hogy a sajtó hangját mérsékelni fogják. Elfogadtam a királyi kinevezést 1848-ban, de Windischgrätz hercegnek októberi proklamációja után visszavonultam és noha Batthyány visszalépése után mint miniszterelnöki hivatalnoknak Kossuth hivatalában kellett volna szolgálnom, soha sem jelentem meg előtte. Elmentem Debrecenbe a háborús életveszély miatt, de egész télen nem jártam hivatalba. Midőn végre fizetésemért, melyre rászorultam, munkát követeltek, még akkor sem fogadtam el forradalmi kinevezést. Ennyire következetes voltam hűségemben. Mindig híve voltam a centralizációnak. Demokratikus érzelmeim mellett tanuskodik az, hogy az arisztokratikus magyar kormányzattól 1848 előtt soha sem kértem hivatalt. A forradalom után nem az oroszokhoz fordultam, hanem gróf Zichy Ferencnél jelentkeztem Debrecenben 1849 szeptemberében, hogy bemutassam hódolatomat és szolgálatot kérjek tőle. A császári biztos úr felszólított, hogy vonuljak vissza egy félévig és azután jelentkezzem. Ezt a határozatot nem értettem, de visszavonultságomban ősz atyámmal együtt, aki negyven református községnek lelki előljárója, igyekeztem a március

4-iki alkotmányt népszerűsíteni. Midőn a félév letelt, Pesten jelentkeztem Nagyméltóságodnál. Azután három hónapig maradtam Pesten, irtam a *Pesti Naplóba* vezércikket az ó-konzervatívek ellen. A *Magyar Hírlapban* „Egy éj az altáborban” és a „Guerilla” című politikai novellákat közöltem. A *Guerillát* a horvátországi hivatalos lap németül is kiadta. Mindakét novellában kiméretlenül bíráltam a 48 előtti magyar ó-konzervatív kormányzatot. Ezután azt hallottam, hogy a magas kormány egy Nagyváradon kiadandó lapnak szerkesztését kívánja reám bízni. Ha ez nem sikerülne, kérem hivatalos kinevezésemet, vagy legalább 1848-iki fizetésemnek kegyes kitulajdonosát, nehogy Ő Felségének mindenkit boldogító kormánya alatt egyik leghívebb alattvalója a nyomorral küzdjön.

Cseh Eduárd miniszteri biztos szólította fel Kuthyt a folyamodvány beadására. A miniszteri biztos igen ajánlotta Geringernek, hogy indítson meg Nagyváradon egy politikai napilapot, mely az olvasókat megerősítené a birodalmi alkotmány elveinek tiszteletében és amellet a kerület érdekeinek volna szószólója. A lap félévenként 3556 forintjába kerülne a kormánynak. Kuthynak, akinek irodalmi érdemei és politikai érzülete már nem szorulnak dicséretre, 125 forint járna havonként.

Kuthy és Cseh fölterjesztéseikben elhallgattak egy körülményt. Igaz, hogy Kuthy vezércikkben és novellákban hevesen támadta a 48 előtti ó-konzervatív kormányzatot, de épen az általa kiemelt *Guerillában*, mely Ariel álnév alatt jelent meg a *Magyar Hírlapban*, valósággal dicsőítette a szabadságharcot. A novellában egy szerelmi tragédia van elbeszélve, melynek mindkét nembeli hőse feláldozza magát a magyar szabadságért s mindakét hős Guyont dicsőíti, az igaz, hogy inkább demokrata, semmint magyar hazafiás páthosszal. De a honvédségnek ez a burkolt dicsőítése is mutatja, hogy Kuthy Debrecenben nem oly közömbös érzéssel kísérté a honvédség harcait, mint azt folyamodványában sejtetni akarja.

Geringer tagadólág válaszolt Csehnek és Kuthynak is. A visszautasítást 1850 augusztusában azzal indokolta, hogy a kormány nem akarja szaporítani a magyar politikai napilapok

számát. Hiszen a minisztérium a minap helyeselte a *Tájékozó* című politikai napilap megindításának visszautasítását.¹

Kuthyt azután kinevezték megyei hivatalnoknak előbb Bihar, majd Szatmár, végül Arad megyékben. Mikor munkái összegyűjtve megjelentek, a cenzura minduntalan beléjük kötött gyakran igen nyilvánvalóan kitetsző osztrákellenes s erősen magyar tendenciáik miatt. Kénytelen volt kihagyogatni egy-két novellát. *Székely Katalin*ját a rendőrség lefoglalta 1853-ban, mivel olyanokat tartalmaz, „melyek a rend fenntartásával ellenkeznek, sőt egy részben az uralkodó császári ház irányában gyalázást” jelentenek. „A szerző” — így írja a pest-megyei ügyész Fabinyi Teofil pesti belvárosi járásbirónak magyar nyelven — „ezen történeti ténynek választásánál s annak kidolgozásában azon rossz célzat által vezéreltetett, miszerint bosszúját Ausztria ellen kiöntve, és az ausztriai és török szövetség felett vitatva, a török szövetségnek az ausztriainál előnyt ad, és ebbeli állításának oly indokokkal kíván súlyt adni, melyek közvetőleg Ausztria ellen felhozott panaszokból, ú. m. a vallás kiírtása, a nemzetiség háborgatása, az ösintézmények felforgatása és az ország jeleseinek felmészárlásából merítettetek.” Ezért az államügyész felszólítja a járásbirót a birói vizsgálat megindítására. Kozma Vazul, a kiadó, azzal védekezett, hogy *Székely Katalin* már megjelent a *Nagyenyedi Albumban*. Gróf Zichy Hermann, a nagyváradi helytartósági osztály főnöke védelmezte Kuthy Lajost, a szatmármegyei másodosztályú biztost. Gróf Zichy azt akarta elhitetni a kormányzósággal, hogy Kuthyt, mint régi ellenzékit, a konzervatívek politikai okokból akarják üldözni. A magyarországi kormányzóság 1854 augusztusában ezt írja az igazságügyminiszternek Kuthy ügyében: Van e történeti tárgyú (Báthory Zsigmond-korabeli) elbeszélés közlésében bizonyos tapintatlanság. De Kuthy minden tekintetben kitűnő hivatalnok, kiváló tehetségére való tekintettel vettük fel az állami szolgálatba. Bizalmunkat teljesen igazolta eddigi magaviselete. Ha

¹ Cseh Eduárd fölterjesztése 1850 aug. 18 (B. Á. L. U. L. G. A. 12. Fasc.) és Kuthy folyamodványa (u. o. 13. Fasc.). A *Tájékozó*t Babarczy akarta szerkeszteni, ha nem csalódunk.

most törvénytörőül üldözik, ez az ő hivatalos pályájára és a közszolgálatra igen káros hatású lesz. Ezért kéri a kormányzóság a minisztériumot, hogy szüntesse meg az eljárást Kuthy ellen.¹ Kuthy tehát nem igen szenvedett azért, hogy Székely Katalinjával szónokoltatja el azt, amit ő Ausztria ellen érzett. Valódi érzéseit elfojtva a kormány iránt hűséggel és a magyarság iránt szeretettel végezte hivatali teendőit. Bizonyára azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy az ő helyén egy idegen hivatalnok nem tenne annyi jót, sőt talán még ártthatott volna is a magyarságnak. De mégsem érezte magát egészen jól új kollégái közt. Mértéktelen hiúságát a vidéki élet s a nem igen előkelő hivatal nem elégítették ki.²

Nyomasztóan hatott reá népszerűtlensége is, hiszen a közvéleménynek igaza volt abban, hogy az olyan rangú magyar írónak, mint aminő Kuthy volt, nem lett volna szabad átengednie nevét az idegen uralom népszerűsítésére. Neki jobb lett volna, ha a hivatal helyett szerkesztői engedélyt kap. Mint író nem bírta elfojtani magyar érzését. A közvélemény több elnézést mutatott volna egy szubvencionált lap magyar érzésű szerkesztője, mint Bach megyei biztosa iránt.

A hatvanas évek elején Kuthyt mélyen leverte az a tudat, hogy oly írók, akiket ő büszkén lenézett a negyvenes években, a Bach-korszak után a legjobb esetben szánalommal tekintettek reá.

Vahot Imre is szeretett volna szerkeszteni egy *Kelet* című szépirodalmi lapot 1852 elején, de az ő politikai megbízhatósága gyanús volt, tehát nem kapott engedélyt.³

Vas Gereben nem látszott ilyen gyanúsaknak a legfőbb

¹ A Kuthy munkáira vonatkozó rendőri zaklatásokra nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 35. és 39. Fasc. A Székely Katalin miatt megindított vizsgálatra nézve I. u. o. (90. Fasc.)

² Hiúságát jellemzi, hogy 1856-ban az Erzsébet királyné szerencsés szülése alkalmából írt költeményét el akarta küldetni III. Napoleonnak. A kormányzóság visszaküldötte a verseket a nagyváradi helytartósági osztálynak azzal a megjegyzéssel, hogy az ilyen versek szolgálati úton való továbbítása nem tartozik a cs. k. hatóságok munkaköréhez. (B. Á. L. U. L. G. A. 316. Fasc.)

³ Helytart. fölterjesztés 1851 dec. 29-én Albrecht főherceghez. (B. Á. L. U. L. G. A. 44. Fasc.)

rendőri hatóság előtt, noha a *Nép Barátját* szerkesztette 1848-ban. Kempen egy 1851-iki jelentésében azt fejtegette, hogy oly magyar népies iratoknak érzi szükségét, melyek a kormányrendeleteket a néppel megértetnék. Az ilyen iratoknak haszna, ha olcsók, kiszámíthatatlan. Ugy hallja, hogy Vas Gereben „ebben a tekintetben kitűnő szolgálatokat tehetne, ezért támogatni kellene“.¹

Vajjon valóban támogatta-e a kormány pénzzel a „*Falusi Estéket*“? Nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy Protmann és Geringer is foglalkoztak e füzetekkel. A rendőrség ugyanis megütközött ez ismeretterjesztő és mulattató vállalat néhány során. Vas Gereben egyszer nagyon is dicsérte a magyarnak kiválóságát, három más nemzetnek a rovására. Szerinte a három megrótt nemzet közül az egyik gyilkos, a másik gyáva, a harmadik csaló. Protmann azt gondolta, hogy Vas Gereben a rácot, az oláht és a németet gyalázza ez epithetonokkal. Máskor Vas Gereben a papságról, sőt a pápáról is nem elég tisztelettel beszélt. Geringer szerette volna tudni, vajjon folyóirat-e a „*Falusi Esték*“, vagy füzet alakjában megjelenő könyv? Vas Gereben azt állította, hogy ő nem időszaki folyóiratot ad ki, engedélykérésre nem volt szüksége, hanem a szétküldés előtt bemutatja az egyes füzeteket. A kormány e magyarázatban megnyugodván, nem akarta zavarni Vas Gereben füzeteinek kiadását, sőt dicsérte azoknak irányát, mert Vas Gereben vonzó és hasznos olvasmányok által a népet elszoktatja politikai lapok olvasásától. Csak arra figyelmeztette a rendőrség a szerkesztőt, hogy ne zavarja a nemzetiségi békét és ne irjon egyházellenes célzattal. Ebben a tekintetben a rendőrség szigorúan ügyelt a *Falusi Estékre* annál is inkább, mert e füzeteknek körülbelül tízezer előfizetője volt a szerkesztő állítása szerint.²

Kevesebb előfizetővel is megelégedett volna Bánffay Simon, ha újra lapot indíthat 1852-ben. Ez év márciusában nem tisztán politikai, hanem politikai és szépirodalmi lap szerkesz-

¹ B. Á. L. G. D. 1851. Stimmungsrapport für den Monat Juni.

² B. Á. L. U. L. G. A. 38. Fasc. Az előfizetők száma az 1854. évfolyam 233. lapján.

tésére kért engedélyt. Kérvényében kiemelte, hogy politikai vezércikkeket nem akar közölni, csak épen híreket. Továbbá azt állította kérvényében, hogy őt a *Pesti Napló* szerkesztésétől a március 4-iki alkotmány megtámadásáért mozdították el, pedig azóta Ő Felsége eltörölte ezt az alkotmányt. Leiningen altábornagy, Albrecht főherceg hadsegéde, nem ellenezte az engedély megadását, sőt gróf de la Motteot sürgette, hogy intézze el minél gyorsabban Bánffay kérvényét. De a gróf úgy látszik nem igen kedvelte Bánffayt, mert szükségesnek látta megjegyezni, hogy Bánffayt nem a március 4-iki alkotmány megsértéséért, hanem a francia lapokból átvett izgató közlemények miatt tiltották el a szerkesztéstől. Különben is amíg érvényben volt a nevezett alkotmány, addig nem lett volna szabad ellene izgatnia. Bánffay ügyvédi fogását a gróf ügyesen verte vissza. Protmann sem igen buzgólkodott Bánffay tervezett vállalatáért s így az nem is indulhatott meg. Bánffay többé nem szerkesztett pesti lapot, hanem titkára lett az alagút-egyletnek, cikkeket írt a hivatalos lapba, azután 1855-ben elköltözött Pécsre.¹

Több jóindulattal volt gróf de la Motte Vida Károly iránt. Vida Károly székeliesen szólva „haza romlott“ 1850 elején Pákéra, s noha ott jól érezte magát nejével együtt, mindakettlen, de különösen neje, visszavágyódtak Pestre. 1852 szeptemberében boldoggá tette Vidát egy nagy nyomtatott borítékú levél, melyben gróf de la Motte Albrecht főherceg nevében tudtára adja, hogy az ő „kedves, szeretett *Figyelmezőjének* újra kiadása megengedtetik, ha azt a kormány ellen nem fordítja fegyverül“. De Vidának kételyei támadtak, vajjon lapjának lesz-e legalább is ezerkétszáz előfizetője? Hiszen Világos után közvetlenül az emberek remélték, egyre várták a mentő csodát, kaptak az ujságokon, azonban két évi csaldás után már nem érdeklődnek a hirlapok iránt. Nem akart a visszaköltözés által újabb anyagi veszteségbe sodródni, nem akart ismét „kiromolni“ Pestre, hanem arra kérte a helytartóságot, hogy adja meg újra feltámadó lapjának a hivatalos hirdetések és rendeletek kizárólagos közlésének jogát. Gróf de la

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 86. Fasc.

Motte nagyon ajánlotta a kormányzásának Vidát, mint „kitűnő hirlapírót“, aki alighanem megélhetne e kedvezmény nélkül is, melyet, tekintve a Szilágyival folytatott alkudozásokat, úgy is lehetetlen neki megadni. A sajtóra ügyelő felsőbb hatóságok azonban úgy hitték, hogy Vida még most sem vetkőzött ki „ó-konzervatív“ érzelmeiből, ezért az engedélyt megtagadták tőle. És így Vida Erdélyben maradt, ott szerkesztett lapokat, veszekedvén hirlapíró kollégáival.

Valóban nem vetkőzött ki régi érzelmeiből. A kolozsvári *Magyar Futár* 1859 február 12-iki számában azt írta, hogy III. Napoleonnak elve, mely szerint az állami szerződések felbonthatók, egyezik az új, egységes Ausztria felfogásával. Sőt az új Ausztria szentesítette ezt az elvet, midőn megszegte a Magyarország függetlenségéről szóló 1790-iki törvényt.

E cikk miatt a lapot lefoglalták; Vida ellen megindították a vizsgálatot közcsendzavarás címén. Nemsokára megszüntették az eljárást egy közigazgatási rendelet alapján. Az államügyész újra megindította a pert, de a nagyszebeni törvényszék fölmentette Vidát. Az államügyész nem akarta abba hagyni Vida üldözését, noha Lichtenstein erdélyi kormányzó nem helyeselte szándékát. Nádasdy igazságügyminiszter az államügyészt pártolta. 1860 nyarán úgy látszik Goluchowsky közbenjárására Vida perét elintézettnek jelentették ki.¹

Ez már annak a jele volt, hogy a kormánykörök felfogása közeledett a Vidától 1849 óta következetes bátorsággal védett eszmékhez.

Császár Ferenc a szerkesztői hatáskört csak oly mohón kívánta vissza, mint Bánffyay vagy Vida.

Politikai lapot nem mert kérni, a tisztán szépirodalmi *Divatcsarnokra* meg is kapta az engedélyt 1853 január 31-én. A kormányzás úgyanis tekintetbe vette, hogy a *Pesti Naplótól* csak azért bocsátották el, mert távollétében mások helytelen irányban vezették a lapot. De ő jeles szépiró, „Magyarország legelső szépirói egyikének mondják“, nem politikai lapot tehát reá lehet bízni. Óvatosságból mégis csak

¹ Vidának 1852-iki levelei Danielikhez (Egri lyceum könyvtára); Osztrák Belügym. Levéltára, Pressesachen 16/1. 1858—1859. B. Á. L. U. L. G. A. 106. Fasc.

egy évre kapta meg az engedélyt. 1854 decemberében megújították azt megint egy évre. 1855 végefelé arra kérte a kormányt, hogy „határozatlan időre“ hosszabbítsák meg engedélyét. Protmann pártolta a kérést. Császár — úgymond — lojalitásának kétségtelen jeleit adta az utóbbi három év alatt. Megérdemli, hogy mint a többi itteni szerkesztők, ő is határozatlan időre kapja meg az engedélyt. Ugy is történt, de ekkor már betegsége és halála rövid időre szabták ki szerkesztői pályáját.¹

Hosszabb életű és nagyobb hatású szépirodalmi lapnak megindításáról adta be jelentését Protmann 1853 december 6-án. Landerer és Heckenast a *Vasárnapi Ujságra* kértek engedélyt, szerkesztőül Pákh Albertet nevezvén meg. Protmann pontos körülményességgel beszélt el Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv életrajzát. Elmondotta, hogy Heckenast 1840 óta társa Landerernek, hogy az ő nyomdájukban nyomtatták a Talpra magyart, s hogy ők voltak kiadói a *Pesti Hir lapnak*. De vizsgálat nem indult ellenük. 1852-ben találtak Heckenastnál forradalmi röpiratokat, melyeket a kormányzóság megsemmisített. Heckenast ellen eljárást nem indítottak. Áttér ezután az ajánlott szerkesztőre. Pákh Albert 1844-től 1847-ig Pesten lakott, az ügyvédséggel és az irodalommal foglalkozott. 1847 júliusától 1850 augusztusáig hidegvízgyógyintézetben ápolták Ausztriában. 1851 február óta a Nemzeti Kaszinónak könyvtárnoka és szerkeszti az „*Ismeretek Tárát*“. Pákh műveltsége s írói képzettsége miatt alkalmas szépirodalmi lapnak szerkesztésére. Politikai vagy erkölcsi tekintetben nem merült föl ellene semmiféle kifogás. Ezért engedték meg neki a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztését 1852-ben; ez a lap megszűnt 1853 június 30-án. Pákh engedélye körét nem lépte át. A kormányzóság e fölterjesztés alapján 1854 február 7-én megadta az engedélyt a *Vasárnapi Ujság* kiadására és elfogadta Pákhot szerkesztőnek. Kempen hozzájárult e véleményhez.

Alig volt megadva az engedély a *Vasárnapi Ujságra*, Landerer és Heckenast már az iránt folyamodtak, hogy a szépiro-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 61., 259. és 320. Fasc.

dalmi lapban vagy mellette politikai híreket is hozhassanak. Protmannak ez ellen sem volt kifogása. De a kormányzóságnak az volt a véleménye, hogy Pestnek és Budának nincs szüksége új politikai közlönyre. Azután Pákh Albert a Nemzeti Kaszinó körének szolgálatában van. Ez a kör ellensége a kormánynak. Ilyen úton a *Vasárnapi Ujságba* olyan politikai hírek kerülhetnének, amelyek nem ellenkeznek ugyan a sajtótörvénnyel, de rossz hatásuk lehet a közönségre. A kormányzóság és Kempen ennél fogva nem engedték meg a politikai hírek közlését a *Vasárnapi Ujságban* 1854 júniusában. De sajátos, hogy a kormányzóság ép úgy, mint a legfőbb rendőri hatóság 1854 végén már megengedték Protmann ajánlatára a *Politikai Ujdonságok* kiadását Pákh Albert szerkesztésében. A kormányzóság még tavasszal talán azt hitte, hogy a *Vasárnapi Ujság* bizonyos megjegyzésekkel akarja a politikai híreket közzétenni. Ellenben a *Politikai Ujdonságokra* nézve Protmann kiemelte, hogy az tisztnak kompendiumát adja a politikai eseményeknek minden szenzáció keresése nélkül. E tekintetben az ujság hézagpótló volna oly kifogástalan író kezében, mint aminő Pákh Albert. Ez az okoskodás meggyőzően hatott Budán és Bécsben is.¹

Pákhót a szerkesztői pályán a forradalomtól nem érintett multja segítette. De Fényes Eleknek, a nagy statisztikusnak multja nem volt olyan politikátlan, mint Pákhé. Pedig Landerer és Heckenast Fényes Eleket terjesztették fel 1854 tavaszán annak a hetilapnak szerkesztésére, melynek *Gazdasági Ujság* lett volna a címe. Protmann jelentése részletesen foglalkozik az ekkor 47 éves tudós pályájával. Fényes ügyvédi oklevelet szerzett 1829-ben, Csokajon gazdálkodott a maga birtokán, 1832-től 1834-ig Pozsonyban absentium ablegatus volt, majd 1838-ig a pozsonymegyei Sárosfán gazdálkodott szintén a maga birtokán. 1839-től 1840 végéig az *Ismertető* nevű mezőgazdasági lapot szerkesztette. A mezőgazdasági egyletben előadó volt 1840-től 1847 júniusáig. 1847 júniusától 1848 áprilisáig a *Hetilapot* szerkesztette. Ezt a lapot a felségáruló Kossuth ala-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 186. Fasc.

pította. Nemzetgazdasági, ipari és kereskedelmi cikkeket közölt. Kormányellenes, lázító modorban volt szerkesztve. A forradalom kitörésekor Fényes a statisztikai hivatal igazgatója lett. E hivatalban maradt 1848 szeptemberéig, ekkor Gödöllőre távozott, ahol 1849 január végéig maradt. Haditörvényszék elé került, de ötheti vizsgálati fogság után szabadon bocsátották. Fényes azonkívül a Radikál kör elnöke is volt. Ez a kör a kormányellenes izgatást tekintette feladatának. Midőn a forradalmi csapatok elfoglalták Pestet és Budát, Vukovits Sebő ki-nevezte Fényest a pesti véstörvényszék elnökének. 1849 júniusában Fényes eltávozott Pestről Csokajra, ahol októberig maradt. Azután jelentkezett Pesten a haditörvényszéknél, ott december 6-ig vizsgálati fogságban maradt. E napon fölmentették. Azóta Pesten lakik és többnyire irodalommal foglalkozik. Már több tudományos munkát irt. Tudományos képzettsége miatt hivatva volna a *Gazdasági Ujság* szerkesztésére. Erkölcisége ellen nincs kifogás. De Fényes a forradalom hívének bizonyult. Ujabb időben nem adott alkalmat politikai gyanura. Az 1852 május 27-iki sajtórendeletben nincs arról szó, hogy a szerkesztői engedély megadása politikai előzményekhez volna kötve. Fényest tehát el lehetne fogadni szerkesztőnek. De bizonyos feltűnést és félreértést keltene az, ha az ilyen multú egyének és különösen azok, akik Kossuth társaságában dolgoztak a sajtóban, újra szerkesztői hatáskörben jelennének meg a nyilvánosság előtt.

A kormányzóság és Kempen minden indokolás nélkül ke-reken visszautasították azt a gondolatot, hogy Fényes Eleknek szerkesztői engedélyt adjanak. (1854 június 3.)¹

Bérczy Károlynak, a nemes lelkű s finom érzékű beszély-írónak, *Anyegin* fordítójának multja sem volt oly ártatlan politikai tekintetben, mint a Pákhé. Pedig Bérczy szépirodalmi hetilapnak kiadásáért folyamodott 1854 október 27-én. A lap címe ez lett volna: *Szemle az élet, irodalom és művészet köréből*. Nincs oly magyar szépirodalmi lap, — írja folyamodványában — mely érett ízlésű munkákat közölne. Emelni óhaj-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 194. Fasc.

tanám a közízlést, el akarnám vonni az írókat a meddő politikai foglalkozástól. A folyamodvány Protmann elé került. Jelentésében elbeszélte Bérczy életrajzát. Bérczy húszéves korában ügyvédi oklevelet szerzett, a következő évben, 1842-ben helytartótanácsi fogalmazógyakornok lett, e hatóságnál szolgált 1847-ig. Ezután Széchenyi mellé került a közlekedési bizottsághoz 600 forint fizetéssel, majd a közlekedési minisztérium elnöki irodájában kapott alkalmazást. Nem ment Debrecenbe. Tanult ember, könyveket írt, 1852 október óta a *Pesti Napló* szerkesztőségében van elfoglalva. Eddig tehát rendben volna politikai multja. De 1849 április 24-én a *Pesti Hirlapban* kormányellenes költeményt tett közzé. Mostanáig úgy tudtuk, hogy a költemény alá írt B. K. Bérczy Károlyt jelent. De most Bérczy azt állítja, hogy Szilágyi Sándor, a szerkesztő a két betű aláírásával kapta a költeményt valakitől s amikor ő protestált az ellen, hogy neki tulajdonítsák azt a költeményt, Szilágyi már nem közölhette a tiltakozást, mert már nem volt szerkesztő. Ezt Szilágyi Sándor írásban is bizonyította. De ez még nem bizonyos. Ezért az engedélyt nem kellene Bérczynek megadni. Nem is kapta meg.¹

Bérczy ezután a *Politikai Ujdonságok* főmunkatársa lett 1200 forint fizetéssel, de a *Pesti Naplóba* is írt cikkeket. 1856 április 22-én folyamodott a „*Lapok a lovászat és vadászat köréből*” havonként kétszer megjelenendő folyóirat kiadásáért. Ekkor már Protmann kegyesebb volt iránta. Nem kutatta a *Pesti Hirlapbeli* költemény szerzőjét, hanem talán Heckenast ajánlatára javasolta az engedély megadását. Ezért s még azért is, mert egy sportlap nemzeti szempontból kevesebbet látszott

¹ Bérczy folyamodványa és Protmann véleménye. B. Á. L. U. L. G. A. 216. Fasc. Arany László Bérczy Károlyról írt igen szép megemlékezésében ezeket mondja: „A magyar seregnek Pestre bevonultakor ő is a fővárosba jött s ez ünnepélyes eseményt szózatoss költeménnyel üdvözölte a *Pesti Hirlapban*.” Eszerint mégis Protmannnak volt igaza. Protmann egyes életrajzi adatai eltérnek az Aranyéitól. Azt állítja, hogy Bérczy 1849 augusztusáig Pesten maradt, betegsége miatt csak ekkor ment Nógrádmegyébe s novemberben tért vissza újra Pestre. (L. Arany László Összes Művei, Budapest, 1901. II. k., 309. l.)

jelenteni, mint egy szépirodalmi folyóirat, Bérczy megkapta a kért engedélyt.¹

1854 körül feltűnően szaporodtak a lapengedélyt kívánó folyamodványok. Az írók azt hitték, hogy a krimi háború miatt kellő számú előfizetőkre számíthatnak. A *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Politikai Ujdonságok* és a *Falusi Esték* anyagi sikere is ingerelte az írókat a szerkesztői vállalkozásra. Bulyovszky Gyula egy *Esti Lapok* című politikai és szépirodalmi napilap kiadásáért folyamodott 1854 nyarán. Maga lett volna a lap kiadója, tulajdonosa, szerkesztője. Természetes, hogy Protmann elbeszélte a szerkesztőjelölt életrajzát. Bulyovszky rákoskereszturi születésű, 27 éves, evangélikus. Húsz éves korában ügyvédi oklevelet szerzett. Azután Pest városánál szolgált 1848 májusáig, ekkor belügyminiszteri fogalmazó lett s elment Debrecenbe. 1849 júniusa után gróf Teleki Domokos gazdaságában szolgált, majd ez év novembere óta a hivatalos lapnak főmunkatársa. Oda tárcákat írt (Jókai szerint „elmés tárcacikkeket írt Jules Janin modorában“). Azonkívül fordította a hivatalos lap számára a külföldi politikai híreket. Magánélete kifogástalan, de 1848 márciusában a Múzeum lépcsőjéről izgatta a néptömeget. Oly népszerűvé lett, hogy lithografált arcképét, mint a magyar szabadság egyik legkiválóbb ifjú hőséét, az utcákon árulták. Ravasz, képmutató, politikailag teljesen megbízhatatlan. Hő tisztelője és híve Kossuthi felforgató tanításainak, teljes lélekkel pártolja a magyar önállósági törekvéseket, csendes, de határozott ellensége a mostani kormányrendszernek. Igaz, mondja Protmann, hogy az 1852-iki májusi sajtórendeletben nincs oly paragrafus, melynek alapján az engedélyt kérők politikai magatartását is vizsgálni kellene, de az állam biztosságának érdeke megköveteli, hogy a politikai lapok szerkesztése megbízható kezekbe jusson. Ezért nem ajánlhatom Bulyovszkyt, Pesten úgyszólván szükség új lapokra. A kormányzáság polgári osztálya Protmann fölterjesztésére megjegyezte, hogy valóban nincs szükség új magyar lapra. A *Budapesti Hírlap* előfizetőinek száma

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc. A sportlapra nézve I. Arany Lászlót id. helyen.

igen közepes, a *Pesti Napló* elterjedését annak köszönheti, hogy magát, amennyire a rendőri felügyelet megengedi, a nemzeti vágyak védőjének szereti mutatni. Az új lapnak versenyeznie kellene a *Pesti Naplóval*, ha élni akar. Bulyovszky úgysis megbizhatatlan, el kell tehát utasítani. Ugy van, mondom erre Kempen négy nap múlva, azaz október 21-én.¹

Valamivel később Vachott Sándorné Csapó Mária is a szerkesztőségért versenyzők közé lépett. A sok szépirodalmi lap közt — mondja folyamodványában — nincs olyan, mely a női hivatásoknak, az anya, a feleség, a háziasszony feladatainak volna közlönye. A családi életnek akarna szolgálatot tenni a *Képes Családi Lap* nevű hetilappal, mely 1855 elején indulna meg. Ez az első eset, amikor Magyarországon egy nő felajánlja gyöngye erejét a hirlapirodalom göröngyös, de hasznos mezejének művelésére. A családi élet melegén nevelkedtem, számos és szerencsétlen családnak szükségleteiről kell gondoskodnom. Lapom a közerkölcsnek, a vallásosságnak, a hazafiasságnak, a családi erényeknek volna terjesztője. A nagy állami szervezetnek hasznos szolgálatokat tehetnék. Irtam egy kétkötetes regényt. (Derű és ború. Pest, 1853.) Politikai panaszra soha sem adtam okot. E folyamodványról Protmann 1854 november 4-én a következőket jelenti: A folyamodó Gyöngyös mellett Nagyrédén lakik, ahol férje földbirtokos. Férje, Vachott Sándor, 34 éves, evangélikus, két gyermek atyja. A forradalomban a honvédelmi bizottságnak elnöki titkára volt, 1849-ben megszüntették ellene a vizsgálatot bizonyítékok híján. Hanem azután egy politikailag kompromittáltnak és forradalmi költeményeknek rejtegetése miatt öt hónapi fogságra ítélték, de elmebetegsége miatt a büntetést elengedte neki a kormányzóság. Vachottné szellemes, tehetséges nő, de egyszersmind igen szenvedélyesen magyar érzésű. Nem lakik a budapesti rendőrség területén. Továbbá az iparrendtartás szerint nőknek nem szokás iparüzésre engedélyt adni, annál kevésbbé időszakos nyomtatványok kiadására. Tekintettel ezekre és férje politikai előzményeire, végül arra, hogy elég

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 207. Fasc.

lap van már Pesten, a kérést el kellene utasítani. El is utasították.¹

Pompéry Jánost is bántotta ekkor a szerkesztői láz s talán erősebben, mint bármely író társát. Pompéry már az *Életképekben* tűnt fel különösen Yole pozsonyi leveleivel. Akkor még igen ritka volt az olyan tárcaírói tehetség, mint aminő e levelekben mutatkozik. Igen érzelgős verseit és novelláit kedvelték a múlt század negyvenes és ötvenes éveiben. Jókai azt írja Pompéryről, hogy „lírája, prózája mindig oly kifogástalan csinnal dicsekedett, mint toiletteje, s a szépek szalonjaiban nem kevésbé kedvelt vendégek voltak költeményei, mint szerzőjük“. Feltűnően utánozta novelláiban Suet és Bulwert, de találunk néhány sikerült realiztikus vonást és fogékonyságot a költői hangulat iránt mesterkélt áradozásai közben. Értelmes és ügyes tollú publicista volt. Hozzászólt a legkülönbözőbb tárgyakhoz elmésen és okosan, kiemelkedőbb egyéni szín nélkül. A miskolci „görög“ szülők gyermeke hű magyar érzését kimutatta a megpróbáltatások korában. Meleg érzéssel ragaszkodott barátaihoz, de különös öröme telt az emberek éles nyelvű elítélésében, pedig önmagának igen sokat bocsátott meg. Kifogástalan külső modora, finnyás arisztokratikus szokásai életének még feltörekvő korszakában az erkölcsei tapintatnak lényeges hiányait takarták el.²

A rendőrség igen jól tudta, hogy Pompéry mint negyvennyolcas képviselő Kossuth hívei közé tartozott. Mégis feltűnő jóindulatot mutatott iránta, midőn 1854 április 23-án ajánlata által megszerezte neki az engedélyt egy „Szivárvány“ című szépirodalmi hetilap kiadására. De Pompéry nem élt az engedéllyel, mivel úgy hitte, hogy a nagy politikai érdeklődés idején egy új szépirodalmi lappal nem boldogulhat. Hanem ugyanez év novemberében arra kérte a kormányzóságot, hogy a tavaszi engedély alapján politikai és szépirodalmi lapot in-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 210. Fasc.

² Jókai id. h., Porzó: Por és Hamu, továbbá Joannovics György Emlékbeszéde (Akad. Emlékbeszédék, IV. kötet). Ez írótól átvettünk egyetmást, de leginkább a Falk Levelezésére és a még ezután sorra kerülő adatainkra támaszkodunk.

díthasson. *Pesti Távirat* volna a neve az új lapnak, az egyik fele politikai, a másik fele szépirodalmi és tudományos tartalmú volna. Protmann megkérdezettvén, azt mondotta, hogy újabb időben Pompéry jól viseli magát. Protmann most már harmadszor kiemeli, hogy az 1852-iki sajtórendelet szerint a folyamodónak politikai multját nem szükséges vizsgálnia. Mégsem fojthatja el azt a megjegyzést, hogy Pompéry vita anteactája nem egészen kifogástalan. Nem hihető, hogy Pompéry lapját a kormány iránt barátságos szellemben szerkesztené. Ezért nem pártolhatja kérését. A kormányzóság november 25-én fölterjesztett véleményében kiemeli, hogy kockázatos vállalat volna Kossuth hajdani bizalmasának engedélyt adni politikai lap szerkesztésére.

Pompéry tudta, hogy mikor ment fel a kormányzóság előterjesztése a legfőbb rendőri hatósághoz. Gyanakodott Török Jánosra; azt hallotta, hogy Török a *Pesti Távirat* életbelépte ellen alattomos hadjáratot indított. Természetes, hogy Török nem szívesen látta volna az új versenytársat, de Protmann vagy a kormányzóság véleményére neki nem volt befolyása. Azonban a gyanuval együtt fellobbant Pompéryban a gyűlölet Török ellen. Lehetetlenné akarta tenni a kormány előtt az ő szerkesztőjét s ellenfelét. A kormányzóság rendőri osztályának kezébe egy úgynevezett „bizalmas közlést” juttatott névtelenül. Ezt a bizalmas közlést szószerint kell idéznünk:

„Török János, a *Pesti Napló* szerkesztője, a forradalomban honvéd és biztos, 1850-ben Bécsbe ment. Ott előadta, hogy az ország kitisztítása érdekében feltétlenül ki kellene adni minden jelentkezőnek a kivándorlásra szükséges útlevelet. Ugyanekkor beutazta a Tisza vidékét, ott a földbirtokos-osztályt a kivándorlásra csábította, ajánlkozván arra, hogy eladja jószágait. A kivándorlást hazafias kötelességnek tün-tette fel, mert Amerikában egy 23,000 embert magába foglaló államnak jogában van követet küldeni a Capitolba. Óhajtan-dó volna, hogy a magyar érdekek ilyen módon Amerikában szó-szólót találjanak. Az új magyar állam kiinduló pontja lehet-ne annak a propagandának, mely Magyarországot felszabadítaná. Ilyen módon fent és lent bizalmat akart kelteni személye iránt.

Ez sikerült is, hiszen kinevezték szerkesztőnek.¹ Olvasóköre-
nek gyarapítása végett többször irt a tömeggel kacérkodó, a
magyar faj jövőjéről szóló cikkeket. Ezek miatt a rendőrség
megintette. Sőt ezek miatt szólította fel a rendőrigazgató a lap
kiadóját, hogy más szerkesztőt válasszon.²

De a szerkesztő mindig talált valahol támaszt és boldogult.³
Figyelmet érdemel az, hogy a *Napló*, mely minden papnak a
megérkezését nagy kedvteléssel jegyzi fel, mely magát katho-
likus lapnak mutatja, a zsandárság működését egészen el-
hallgatja. Minden plébánosnak előmenetelét pontosan leírja,
de elmulasztja közölni az emberiség és a közbiztonság körül
érdemeket szerzett csendőrség kitüntetéseit. Átlapozhatunk
akár egy egész évfolyamot, anélkül, hogy egy betűt is talál-
nánk benne a csendőrségről.⁴ És ez a lap, mely megfoghatatlan
módon közölni bírta Szemerének a szerkesztőhöz intézett
levelét és ezáltal megalapította népszerűségét, nem akarja
csorbítani ezt a népszerűségét a csendőrség munkásságára
vonatkozó statisztikai adatok közlése által.⁵

¹ Ezt a kivándorlási mesét már érintettük. Érdekes volna tudni,
minő tények lappanganak a költemény mögött.

² Ezekből a vádakból tudtuk meg, hogy miért kapta Török az első
intést. Ezek a vádak mutatják, hogy honnan vette Beksics azt a már
említett tudósítását, mintha Protmann és a bécsi rendőrség közt valami
ellentét lett volna Törökre nézve. Beksics mindazt, amit könyvének id. h.
Törökről elmond, Pompérytól hallotta, aki 1884-ben halt meg. (Beksics
könyvének első kiadása 1883-ban jelent meg.) Tehát nagyon megbíz-
hatatlan tanúságra támaszkodott. Annyi igaz lehet az egészből, hogy
Protmann ajánlotta Emichnek a szerkesztőváltozást. De ez nem bizonyítja
Török hazafiatlanságát.

³ A „támaszon“ Pompéry a bécsi rendőrséget érti, mint Beksics
könyvéből látjuk.

⁴ Ezt Kempen, a csendőrség főparancsnoka, talán nem is tudta. Jó lesz
neki megmagyarázni, — gondolta Pompéry — hogy milyen fekete lelkű
ember ez a Török János.

⁵ Szemere Bertalan levelét nem találtuk meg a *Pesti Napló* 1853/4-iki
folyamaiban. Pompéry valószínűen arra a párisi levélre gondol, mely a
Pesti Napló 1853 március 6-iki számában jelent meg. A levél három
csillaggal van aláírva és azokkal a formaságokkal van közölve, melyek
a magánlevelet jellemzik. Azután is irt még a három csillag leveleket.
Ezeket tehát Szemere Bertalan írta volna. Pedig Szemere Rónay Jácint-

Ez a népszerűség kétszer szenvedett érzékeny csorbát. Először, amikor a lap egyik számát elkobozták; ekkor a szerkesztő ki volt téve az elmozdítás veszélyének, ezért igen szélsőséges cikket irt a nemzeti kölcsönről, amelyben azt mondotta, hogy a magyarországi aláírások sikere dönti el a kormány jóindulatát és az ország érdekeinek méltatását. Ez az előadása megbotránykoztatta a lojálisokat és a specifikus magyarokat is.¹ Másodszor azáltal szenvedett csorbát a *Pesti Napló* népszerűsége, hogy Török kiméletlenül polemizált egy színésznő érdekében önös motivumokból, amiért az összes írók ellenségei lettek. A kritikanak ily kezelését több előkelő férfiú nyilatkozata támadta meg.² Most elnémultak Török vezércikkei, a lapnak most csak kettős iránya és színezete van: tisztán papias (pfäffisch) és rikítóan oroszellenes.³

Figyelemre méltó az, hogy tulajdonkép nem lehet tudni, minő felekezethez tartozik Török. Az emberek azt hiszik, hogy nem világi okokból tért át a református vallásra, amelyet 1852-ben elhagyott, hogy a szerkesztői pálya megnyiljék előtte.⁴

hoz irt levelében (Szemere B. Levelei, Családi Könyvtár 76. l.) úgy beszél e levelekről, mintha nem ismerné írójukat. De az a hang, amelyen ezt elmondja, nem zárja ki szerzőségét.

¹ Hogy a *Pesti Naplónak* melyik számát s miért kobozták el 1854 júliusa körül, azt nem tudjuk. Elhiszük Pompérynak, hogy Töröknek *Az új államkölcsönről* szóló vezércikke nem tetszett a specifikus magyaroknak. De bizonyára ők is tudták, hogy Törököt az önfenntartás ösztöne kényszeríti erre a nagyon is lojális hangra. Az előfizetők száma azonban nem csökkent 1854 július óta, sőt még növekedett is. Rottée alezredes leveleiből láttuk, hogy a „lojálisok” nem botránkoztak meg Török cikkein.

² Törökről és Komlóssy Idáról l. a levelezésekhöz irt jegyzeteket. Török igen kiméletlenül polemikus volt. A *Budapesti Hírlap* 1854 nov. 28-iki száma gúnyolja Töröknek igen is elfogult színházi hadakozását. De nagytás az, hogy az összes írók Török ellenségeivé lettek.

³ A *Pesti Naplóban* olykor külföldi levelek foglalták el a vezércikkek helyét. De a lapnak nemzeti iránya még akkor is kitűnt minden rovatából. Török vezércikkei nem némultak el. A *Panem et circenses* című vezércikksorozatnak IX. következője ép december 17-én jelent meg, Pompéry „bizalmas” levelének átadása napján. Kempen nem szerette a „pfäffisch” irányt és haragudott az oroszellenes hirlapi izgatásokra.

⁴ Pompéry szerint Török meggyőződésből lett reformátussá és érdekből tért vissza a katolikus hitre. A visszatérés 1852-iki dátumát Pompéry leveléből vettük át.

Midőn nem régen Bulyovszky Gyula (a *Budapesti Hirlap* munkatársa) és Pompéry János (a *Pesti Napló* munkatársa) egy politikai és szépirodalmi napilap engedélyéért folyamodtak, Török felsőbb helyen azt a meggyőződést akarta érvényre juttatni, hogy az ő lapjának, mint a kormány közlönyének, nagy közönsége van. Ez a közönség híven követi lapját és annak minden tanítását magába fogadja. Egy harmadik lap áttörné az ő olvasóinak falankszát. A most egységes olvasóközönség szétszóratnék. Bulyovszky Gyula nem kapta meg az engedélyt.

Most Török, aki jáz új lap elmaradásának hasznát élvezi, nyugtalanul várja Pompéry kérvényének elintézését. Sajnálná, ha Pompéry nem dolgoznék az ő lapjának s ha új lap jutna annak a férfiúnak kezébe, akit a rendőrigazgatóság és a kormányzóság lojálisnak ismertek el s aki már engedélyt kapott egy szépirodalmi hetilapra. Pompéry, mint tárcaíró és az Ujdonságok rovatának rendes munkatársa, a kereskedelem, az ipar és az irodalom érdekeinek szószólója. Fel szokta jegyezni a kormány minden vállalkozását annak bizonyítékául, hogy a kormány a népek jólétéről gondoskodik.¹

Erről a névtelen bizalmas közlésről a kormányzóság polgári osztálya nyomozás elrendelése után megállapította, hogy Pompéry János a szerzője. Ez különben a levél tartalmából és modorából is világosan kitűnik. A kormányzóság a levélről azt mondotta, hogy az durva cselfogás, mellyel az író a maga újságengedélyért beadott folyamodványát akarja támogatni.

Pompéry névtelen erőlködése teljesen kárba vészett. Kempen még nem is látta a névtelen levelet, midőn már döntött a *Pesti Távirat* ügyében. Visszautasította az engedélykérést december 3-iki leiratában. Ebben a leiratban tisztázza azt az elvi kérdést, melyet Protmann fölvetett. Protmann ugyanis ismételten úgy értelmezte az 1852-iki sajtórendeletet, hogy a rendőrség nem köteles a szerkesztői engedélyért folyamodók politikai multját megvizsgálni. Kempen kijelentette, hogy ez a

¹ Ennek a nem a nyilvánosság elé kívánczó öndicséretnek igazságában nincs okunk kételkedni. Török bizonyára mondogatta a felsőbb köröknek is, hogy nem volna tanácsos a *Pesti Naplónak* versenytársat támasztani.

íelfogás alaptalan. Midőn ugyanis a rendelet 12. §-a a szerkesztőtől „feddhetetlen erkölcsiséget” kíván, fölteszi azt, hogy a hatóságok a feddhetetlenséget főleg a politikai érzület vizsgálata által állapítják meg.¹

Midőn Pompéry megtudta, hogy nem kapja meg az engedélyt a *Pesti Táviratra*, még 1854 végén az iránt folyamodott, hogy újítsák meg a *Szivárványra* tavasszal adott engedélyét. Akkor nem bízott a szépirodalmi hetilapnak sikerében, de azóta javultak a viszonyok, azóta emelkedett az érdeklődés a szépirodalom iránt. Protmann 1855 január 19-iki jelentésében hivatkozott arra, hogy Kempen leirata következtében most már vizsgálnia kell a szerkesztőjelölt politikai előzményeit is. Ez a vizsgálat Pompéryra nézve nem kedvező. De különben sincs szüksége a közönségnek a *Szivárványra*. A négy magyar szépirodalmi lap csak tengődik. A *Divatesarnoknak* alig van 400 előfizetője, a *Hölgyfutárt* 370, a *Családi Lapokat* 217 és a *Budapesti Visszhango*t csak 208 előfizető járhatja.

Pompéry két szék közt a földre esett; a *Szivárványt* csekélylette, a *Pesti Táviratot* nem kaphatta meg s most, hogy már meg akarta indítani a mellőzött *Szivárványt*, a hatósági tilalomba ütközött.

De Pompéryt nehéz volt elriasztani a szerkesztői vágyaktól. 1856 tavaszán újra folyamodott a *Pesti Távirat* engedélyezéséért. Ujra visszautasították az 1854-iki megokolással. Julius elején kapta meg a visszautasító végzést, de már november elsején újra beadta folyamodványát a *Pesti Táviratért*. Ekkor a kormányzóság a visszautasítás régi okaihoz egy újat is csatolt. A napisajtó most a nemsókára szabályozás alá kerülő protestáns egyházi szerkezettel foglalkozik. Pompéry pedig görögkeleti vallású. Ennek a felekezetnek hívei inkább vonzódnak a protestáns, mint a katolikus egyházhoz. És így Pompéry új lapja ebben a kérdésben is növelné az ellenzéki szellemet. Azután a *Budapesti Visszhango*nak Kempen október 25-én megengedte, hogy politikai híreket is fölvehessen. Már pedig ennek szerkesztője, Szilágyi Virgil, református vallású.

¹ A *Pesti Táviratra* és Pompéry denunciáló levelére nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 213. Fasc.

Az egyházi és politikai ellenzéknek gyarapítása Pompéry új lapja által, ily körülmények közt nem kívánatos.¹

Báró Nyáry Gyula is szeretett volna lapot alapítani. Apja, Antal, a volt hontmegyei alispán kapta a báróságot. Báró Nyáry Gyula jogot végzett, a szabadságharc idején Bécsbe menekült. 1850 elején kinevezték a pestmegyei bíróság ülnökének 1200 forint fizetéssel, de mint bíró nem vált be. Áthelyezték Kecskemétre alárendeltebb állásba felényi fizetéssel. Ezért sértve érezte magát és kilépett az állami szolgálatból. Elmélkedett társadalmi, politikai, pénzügyi kérdésekről igen szeretetreméltó naivsággal. Ugy látszik, hogy a magyar arisztokráciával és a konzervatív párttal nem volt megelégedve. A Bach-rendszer intézményeiben sok jóra való, közhasznú újítást fedezett fel. Egy büntetőtörvénykönyvi kommentáron is dolgozott. A 28 éves jólelkű báró, midőn a *Napjaink* című napilapra engedélyt kért 1855 kezdetén, evangélikus létére is megnyerte Protmann tetszését. A folyamodó igen lojális programot nyújtott be, amelybe egyebek közt az egységes birodalmi arisztokrácia gondolatának terjesztése is fel volt véve. Protmann 1855 március 22-én ajánlotta báró Nyáry kérését az elfogadásra, hiszen a *Pesti Napló* már nagyon is el van terjedve kormányellenes iránya miatt. Hasznos volna Török lapjának megfélemezésére egy megbízhatóan kormánypárti lapot megindítani. Csak az a baj, hogy hallomás szerint Nyáry hajlik a konzervatív párthoz, ebből a körből akarja kiválasztani dolgozótársait. Ezzel az utolsó megjegyzéssel Protmann akarata ellenére sokat ártott Nyárynak. Pedig Nyáry, amennyire röpirataiból világos gondolatok kivehetők, nem is ragaszkodott a konzervatív párthoz. A kormányzóságot Protmannnak végső megjegyzése Nyáry ellen hangolta. Különben is — mondotta a kormányzóság — egy nagy lapot, mely jövedelmét félti, könnyebb korlátok közé szorítani, mint az olyan lapot, melynek nincs félteni valója. Lám a *Pesti Napló* most kénytelen szerkesztőt változtatni.²

¹ Ezekre nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 256, 320. Fasc.

² B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc. Báró Nyáry Gyula három 1856-iki röpirata: 1. Mult-Jelen, vagy Hogy kell a Financzián segíteni. 2. A Magyar Arisztokrácia. 3. Az ó-konzervatívek.

Ott, hol annyian kértek s kívántak, Friebeisz István nem maradhatott ki a sorból. 1855 tavaszán kérte a kormányzóságtól a jogot a *Déliab* szerkesztésére és kiadására. Az ekkor 33 éves váci születésű Friebeisz István fia volt egy pestmegyei szolgabírónak. Elvégezvén Egerben és Pesten a jogot, pestmegyei hivatalt viselt 1848-ig. Akkor a magyar kormány hivatalos lapjának munkatársa lett, Debrecenbe ment a kormány-nyal, majd mint vezérkari századost Komáromba rendelték. Itt Klapka kinevezte őrnagynak, ezzel a ranggal szerkesztette az őrség hivatalos lapját, a „*Komáromi Lapokat*“. A vár átadása után Vácra költözött. Itt Bach parancsára szigorú vizsgálatot rendelt el ellene Geringer 1851-ben, mivel gyanúsították, hogy testvérével, Rudolffal és Kovács Jánossal, a váci városi kapitánnyal együtt a párisi és londoni emigránsokkal kapcsolatban van. A házkutatásról szóló jelentést Bach „feszült kíváncsisággal“ várta. De a házkutatás eredménytelen volt. Azonban Geringer ezidőtájt azt jelentette Friebeisz Istvánról, hogy mint váltóhamisítónak és csalónak igen rossz a hire. Ebbeli hírének fenntartásáról Friebeisz később is gondoskodott. A politikai vád alól fölmentették. Azután az irodalommal foglalkozván, — mint Protmann írja — szemmel láthatóan törekedett feddhetetlen politikai viselkedés és közhasznú irodalmi működés által elfelejtetni politikai múltját. A népjegyzői hivatásról, a községek szervezetéről irt könyveivel elismerést szerzett. Hirlapírói munkássága kifogás alá nem esett, a *Divatcsarnok* az ő „művezetése“ alatt a legelterjedtebb szépirodalmi lap lett. A *Nefelejts* című évkönyvében csak egy tapintatlan megjegyzést kockáztatott II. Sándor cárról, máskülönben igen jól viselte magát és hirlapíró kollégáinak becsülését vívta ki. Protmann nem említvén fel jelentésében a Friebeisz magánéletére vonatkozó vádakokat, ajánlotta a kormányzóságnak a szerkesztői és kiadói engedély megadását. A kormányzóság sem foglalkozott a váltóhamisításról szóló hírekkel, hanem más körülményeken akadt fenn. Gróf Festetich Leó kapta az engedélyt 1852 november 17-én a *Déliab* kiadására, szerkesztette is e hetilapot 1854 tavaszáig, azóta a lap megszűnt. Gyanus volt a kormányzóságnak, hogy Friebeisz megvette vagy meg akarta venni az engedélyt gróf Festetich-

től, pedig az ilyen koncessziók ingyen adatnak. Friebeisz tehát attól tartott, hogy politikai multja miatt nem engedik meg neki a szerkesztést, azért tolt előre egy mágnást, akinek, azt hitte, hogy könnyebben adják meg a szerkesztői jogot. Az ilyen cserebere aggodalmas példának látszott; Hauer már meg akarta tagadni az engedélyt, amikor gróf Leiningen közbelépett. Az ő utasítására ruházta át a kormányzóság gróf Festetich engedélyét Friebeiszra 1855 május 14-én.¹

Friebeisz azonban nem elégedett meg egy engedéllyel. Nemcsak szépirodalmi tájékozottságát, hanem közigazgatási ismereteit is érvényesíteni akarta lapszerkesztés által. 1856 szeptemberében azért folyamodott, hogy egy „Községi ügyek” című hetilapot adhasson ki. Ez a lap a kormányrendeletek terjesztését és népszerűsítését tűzné ki céljául. Protmann jelentésében igen feldicséri Friebeiszt. Elmondja róla, hogy szerkesztése alatt a *Délibáb* a pesti divatlapok közt a legderekkabb lett, hatása egyre növekedik. Friebeisszal most senki sem vetekedik a községi ügyek szakszerű ismeretében. Az ő „Községek könyve” című munkáját a hatóság is ajánlotta a községeknek. Nagy Naptára 1852-től 1855-ig először közölte Magyarországon az új közigazgatás schematizmusát. Közigazgatási lap még nincs Magyarországon, Bécsben is csak 1855 elején jelent meg egy hasonló irányú. Mindamellett a magyarországi községek mai állapotában az ilyen lap nem igen számíthat az elterjedésre, továbbá Friebeisznak már van egy engedélye s talán kisebb értekezések által jobban elérhetné azt, amit a hetilap által akar elérni. Ezért az engedély megadását nem meri ajánlani.

Albrecht főherceg aligha olvasta végig Protmann jelentését, az elejének átolvasása után azt hitte, hogy Protmann ajánlással végzi az előterjesztést. Reáírta tehát a jelentésre ezeket: „Nem értek egyet, már igen sok az ujság és hirlap Magyarországon.” A kormányzóság hivatkozva a főherceg parancsára, elutasította Friebeisz kérését.²

Pedig Friebeisz katolikus volt, a görögkeleti Theodoro-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 42, 259. Fasc.

² B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc.

vics (Tomori) Anasztáz vallása miatt a kormányzóság részéről kevesebb jóindulatra számíthatott, noha Protmann sok szépet mondott el róla, midőn Theodorovics 1855 nyarán arra kérte a kormányzóságot, hogy *Kelet* néven új szépirodalmi napilapot indíthasson. Theodorovics — írja Protmann — most 31 éves, Dunaföldváron született, a pesti egyetemen mérnöki oklevelet szerzett, 1853-ban a matematika tanára lett a nagy-kőrösi református gimnáziumban. Ez állásáról lemondott, miután hesseni Homburgban elhalt nagybátyja után gazdag örökséghez jutott; azóta Pesten él. A forradalomban nem vett részt. Tudományos képzettsége mellett szól az, hogy leköszönése után megengedték neki a gimnáziumi tanári cím használatát. Szakképzettségét bizonyítja egy matematikai elemi kézikönyve, magyar szépirodalmi olvasottságát mutatja az *Emlékkönyv* című anthologia. Jellemét igen dicsérik, nemesen használja fel vagyonát, midőn azoknak a családoknak, melyek őt szegénységében lekötölezték, egy százalékra ad kölcsönöket anyagi exisztenciájuk megalapítása végett. Elvárható, hogy új vállalatának a legjobb munkatársakat fogja megszerezni. Igaz, hogy van elég szépirodalmi lap Pesten és Budán. De mivel az új lapnak tudományos tartalma is lesz s mivel a folyamodó szakértelemmel vezeti majd a vállalatot, remélhető, hogy a mostan inkább sekélyes novellisztikát nyújtó szépirodalmi újságírás komolyabb tartalmat nyer majd Theodorovics vállalata által. Ezért Protmann a maga részéről nem merné ellemezni a *Kelet* megindítását.

A kormányzóság rendőri osztálya azonban kikutatta a folyamodóról a következő adatokat: Theodorovics 1848-ban kormányellenes cikkeket írt *Kossuth Hirlapjába* és a *Közlönybe*. Azután mint kormánybiztos a Bánságban izgatta a népet a fölkelésre. Végre 1849-ben a magyar katonai felsőbb törvényszéknél irodatiszti állást kapott. Ezért rendőri felügyelet alatt állott 1854 novemberéig. Most tehát még nem lehet reábizni lapszerkesztést. Gróf Leiningen ez adatok alapján elrendelte Tomori Anasztáz folyamodványának visszautasítását. (1855 augusztus 29.)¹

¹ U. o. Fasc. 259.

Körneyi János tanár, aki később magyar irodalomtörténeti vázlatot írt, 1855 nyarán egy „*Budapesti Képes Ujság*” című természettudományi hetilapot akart megindítani. Protmannnak ugyan nem volt kifogása rendőri szempontból egy ismeretterjesztő hetilap ellen, de mivel a folyamodó még igen fiatal, készségét sem mutatta ki és csataképeket is akar közölni, nem ajánlotta kérését a kormányzóságnak, mely nyomban a jelentés vétele után visszautasította Körneyi folyamodványát.

Jobban járt dr. Szabó Alajos, az állatorvosi intézet tanára, aki ugyanekkor a „*Magyar Néplap*” című hetenként kétszer megjelenendő politikai és szépirodalmi lapra kért engedélyt. Protmann ajánlotta Szabót. A kormányzóság is úgy vélte, hogy a kormány érdekeinek előmozdítása egy nem hivatalos lap által kívánatosnak látszik. Hiszen a *Pesti Napló* és a *Vasárnapi Ujság* nem állanak a kormány rendelkezésére. Szabótól, mint állami hivatalnoktól és tudóstól, csak jót várhat a kormányzóság. A *Magyar Néplap* meg is indult. De még a jámbor, állatorvosi szerkesztés sem mentette meg a lapot attól a sorsától, hogy számai olykor lefoglalták.¹

Ney Ferenc, a *Családi Lapok* szerkesztője, a *Nagy Világ Képekben* című határozatlan időben megjelenő füzetes vállalatát ugyanilyen címen hetilappá akarta átalakítani 1855 őszén. Ney Ferencről Protmann így ír: Budán született, katolikus, 41 éves, Szombathelyen tanult, gróf Brunswick családjában s másutt is nevelő volt, a konzervatív *Világba* írt, majd 1849-ben mint városi képviselő a tanácsüléseken indítványozta az oroszok elleni keresztes hadjáratot. Hadtörvénytörvények elé állították, két havi vizsgálati fogság után Haynau visszaadta szabadságát 1849 november 1-én. Azóta mint a *Családi Lapok* szerkesztője igen lojálisan viseli magát, nem kiváló író, nem is szeretik, de ifjúsági iratait becsülik. Protmann ajánlotta az engedély megadását. De a kormányzóság kapván azon a híren, hogy a füzetes vállalat megszűnik, tárgytalannak jelentette ki Ney kérését 1855 végén.²

Ugyanekkor folyamodott Heckenast a *Pesti Gyorssajtó*

¹ U. o.

² U. o.

című napilap kiadásának jogáért. Szerkesztőül Greguss Ágostont nevezte meg, a tudós és finom érzékű esztétikust, aki irodalmi arcképekkel s kritikákkal gyarapította a *Pesti Naplónak* értékét. Protmann Gregussról így referált: 30 éves, evangélikus, Pozsonyban, Rozsnyón, Eperjesen, Bécsben és Halleban tanult. 1846-ban a szarvasi liceum tanára lett, itt tanított 1849 végéig. Ekkor Gaal Eduárd császári biztos elmozdította állásától, mivel Vahot Imre *Divatlapjának* levelezője lett. 1852 áprilisában Nagyváradon hadbíróság elé állították, mivel kalendáriumi verseket irt botrányos politikai akrosztikonokkal. Ezért négy heti börtönre ítélték. 1853-ban Pestre került, hol mint több irodalmi vállalatnak alaposan képzett és keresett munkatársát, nagyon kedvelik. Most egykori könnyelműségét szerény nyíltsággal, töredelmesen vallja meg és itteni tartózkodása óta hibáztató megjegyzésre nem ad alkalmat. A lapnak az a törekvése, hogy olcsóbban terjesztené a hivatalos rendeleteket, ártana a hivatalos lapoknak. Ha ez a körülmény, továbbá az, hogy a kiadónak már van engedélye több lapra (Vasárnapi Ujság, Politikai Ujdonságok, Pest-Ofner Zeitung, Sonntagszeitung) és a szerkesztőnek politikai multja nem akadályok, Protmann azt hiszi, hogy meg volna engedhető a *Pesti Gyorssajtó*. A kormányzóság és Kempen Protmann feltételes akadályait valódiaknak ismerték el és a *Pesti Gyorssajtót* nem engedélyezték 1856 februárjában.¹

Bucsánszky Alajos egy *Keresztény Házi Lap* című hetilapot akart kiadni Kotsis Ignác szerkesztésében. Protmann nem ajánlotta az engedély megadását, ami elegendő ok volt Bucsánszky kérésének visszautasítására. (1856 elején.)

Ellenben Tóth Kálmánt költői jelessége és politikai multjának ártatlansága miatt Protmann a legmelegebben ajánlotta

¹ U. o. A veszedelmes verset dr. Réthy László közölte: A békés- és aradmegyei Réthy-család történetére vonatkozó adatok. Budapest, 1908. című füzetében, 27. l. A versek a Magyar Alföldi legújabb Kalendáriumban jelentek meg. Ha az augusztus—november hónapokra szóló versek kezdőbetűit lefelé összeolvassuk, ez a mondat jő ki: „A forradalom győzni és boldogítani fog”. Réthy szerint a vers az 1854-iki kalendáriumban jelent meg, de ez bizonyosan tévedés 1852 helyett.

1856 márciusában szerkesztőnek, amikor Nagy Ignácné, a *Hölgyfutár* tulajdonosa, Berecz Károly utódjának a fiatal költőt, a lap eddigi főmunkatársát terjesztette fel. Protmann ajánlatának melegségéből azt kell következtetnünk, hogy neje, vagy nejének női ismerősei szívesen olvasták a *Hölgyfutárt* és megszerették az ifjú, akkor még 24 éves Tóth Kálmán költeményeit.¹

Mindezekből kitűnik, hogy a kormány nem szívesen látta a magyar lapok szaporítását. A *Pesti Naplónak* alapításától 1856-ig Pesten csak egy magyar napilapnak, a *Magyar Néplapnak* megjelenését engedte meg, a heti és szépirodalmi lapokra is fukarul osztogatta az engedélyt. Albrecht főherceg kiadta a jelszót, hogy már untig elég ujság jelenik meg Magyarországon. Az ő kedvéért a kormányzóság rendőri osztálya és ennek hatása alatt maga a kormányzóság felülmulni igyekeztek Protmannat a forradalmi szellem és a magyar önállóság eszméjének terjesztése ellen kifejtett hivatalos buzgalmában. Kempen pedig, ha csak tehette, még a kormányzóságot is felülmulta ebben a törekvésben.

Egészen más hangnemben beszéltek e hatóságok, ha arról volt szó, hogy német nyelvű lapnak adjanak engedélyt. 1854. végén Fischer L. József tankönyvíró, pesti elemi iskolai igazgató az *Elternzeitung* nevű paedagógiai folyóirat megindításáért folyamodott. Minden nehézség nélkül megadták neki az engedélyt.² Ugyanezidőtájt dr. Saphir Zsigmond, a *Pester Post* nevű szépirodalmi lap szerkesztője az iránt folyamodott, hogy 1855 január 1-től kezdve lapját illusztrált politikai és szépirodalmi heti néplappá változtathassa át, melynek *Sonntags-Zeitung* volna a címe. Saphir a *Pester Poston* kívül a *Spiegel*t is szerkesztette 1853 végéig. Protmann kiállította róla a bizonyítványt, hogy igen lojális, hogy eddig is a törvényeknek megfelelően s tapintattal szerkesztett. Kempen tehát a kormányzóság ajánlatára megadta a kért engedélyt 1854 december közepén.³

¹ U. o. 320. Fasc.

² B. Á. L. U. L. G. A. 216. Fasc.

³ B. Á. L. U. L. G. A. 215. Fasc.

Levitschnigg lovag, az osztrák költő és publicista, a *Kossuth und seine Trabanten* szerzője, aki 1845-től 1849-ig a *Pester Zeitung* tárcájának szerkesztője volt, 1855 elején az iránt folyamodott, hogy a „*Pester Sonntagsblatt*“ nevű hetilapját május 1-től napilappá alakíthassa át „*Pester Tagblatt*“ címen. Protmann azzal az indokolással, hogy Levitschnigg programja nem változott, egyszerűen tudomásul vette a napilappá átalakítás szándékát és e tudomásvételt bejelentette a kormányzóságnak.¹ Ha Levitschnigg magyarul ír, Protmann tudomásvételét a kormányzóság bizonyos megjegyzésekkel kísérte volna.

1855-ben már hét német ujság jelent meg Pesten. A kormány tehát éppen a német hirlapirodalom érdekében óvatossá lett, vigyázván arra, hogy érdemetlenek ne kapjanak engedélyt német lapokra. Beermann Gyula egy *Pester Chronik* című szépirodalmi hetilapot akart megindítani 1855-ben. Osnabrückben született, huszonnégy éves korában Tolnamegyébe került nevelőnek, azután visszament Németországba, majd 1849-ben az osztrákoktól kis kormányhivatalt kapott Pesten, de a szolgálatból kilépett és a *Pester Lloyd* munkatársa lett. Protmann „firkásznak“ nevezi, „aki ellenséges recenziók által a színházak igazgatóit akarja zsarolni“. Nem kapott engedélyt.²

Müller Károly, recte Blau, egy „*Pest-Ofner Beobachter*“ című szépirodalmi napilapot akart megindítani 1856 elején. Protmann szerint a folyamodó pesti zsidó, aki iskolákat nem végzett és gróf Festetich Leó ellen egy mérges pamfletet írt. Méltatlan lévén napilap szerkesztésére, nem kapta meg a kívánt engedélyt.³

A nemzetek egyenjogusításának elve tehát a hirlapirodalom terén úgy érvényesült, hogy a kormány a német lapokért folyamodóknak körülbelül kétötödét, a magyar lapokért folyamodóknak pedig körülbelül háromnegyedét utasította vissza. És ha tekintetbe vesszük a visszautasítások motivumait,

¹ U. o. 259. Fasc.

² U. o.

³ U. o. 320. Fasc.

továbbá a visszautasítottak személyét, az aránytalanság a német és magyar hírlapirodalom intézésének módjában mértéktelenné lesz.

X.

A Magyar Sajtó Bécsben.

Török János megkapja az engedélyt. A kormányhatóságok kifogásai a Magyar Sajtó ellen. Kecskeméthy. A Magyar Sajtó munkatársai. Átköltözése Pestre.

Akik ily módon keresték a szerkesztői dicsőséget, nem könnyen váltak meg attól, ha nagynehezen elérték. Török János sokfelől üldöztetve érezvén magát Pesten, már 1854-ben gondolt arra, hogy Bécsben indít magyar lapot. Ez évben kötött barátságot Kecskeméthy Auréllal, aki a gondolatot helyeselte és a *Pesti Naplóról* irt kedvező hivatalos jelentésével előkészítette Török János bécsi szerkesztői pályáját. Mikor Emich ellenséges szándéka kinyilvánult, Kecskeméthy már mint rendőrbiztos ajánlotta Török János vállalkozását Lewinsky Károlynak, a legfőbb rendőri hatósághoz beosztott udvari tanácsosnak jóindulatába. Török János 1855 május 6-án és 12-én kelt két memorandumában előadta, hogy új lapjával mily nagy szolgálatokat tehetne a kormánynak. Eddigi hírlapírói pályáján akaratlanul elkövetett hibáiból beható tanulságot és hasznos intelmet merített. Lapját *Kelet Népe*nek szeretné nevezni. E két szóban ki van fejezve politikai programom — így szólt. Gróf Széchenyi István ugyanis e címen könyvet irt, amelyben kifejtette dinasztikus érzelmeit. Szívére kötötte nemzetének, hogy Magyarországot a törvény, a természet és a földrajzi viszonyok válhatatlan kapcsolatba hozták az osztrák monarchia többi részeivel. Óvta a nemzetet a politikai ábrándozástól. Korholta a magyar faj keleti hibáit, a henyeséget, a pompakedvelést, a nembánomságot, a szalmatüzet és a tévelygésekre csábító túlfeszített fantáziát. Figyelmeztette honfitársait a kultúra és a boldogulás európai föltételeire. Megtámadta és megbélyegezte Kossuthot, akinek veszedelmes ideológiáját, izgatását, célszerűtlen és ártalmas kísérleteit szörnyű színekkel festette. A jósnak világos látásával ábrá-

zolta a jövő eseményeit, ha intéseit meg nem fogadják. Ilyenformán már a lapnak címe az elkülönítő és elszigetelő irányoknak hadat izenne, kijelölve az irányt Széchenyi szellemében, akihez az ország minden értelmes polgára kegyelettel ragaszkodik. De ha a magas kormánynak más cím, mint például *Magyar Ujság* vagy *Magyar Sajtó*, illőbbnek látszanék, ezt a választást magas tetszésére bízom.

Lewinskynek valóban nem tetszett a *Kelet Népe* épen a Széchenyire való emlékeztetés miatt. Az udvari tanácsos úgy gondolta, hogy Széchenyi politikai iránya nem fejezi ki a kormány elveit oly híven, mint ahogy Török János hiszi, vagyis inkább ahogy elhitetni szeretné. Lewinsky bizott ugyan Kecskeméthy ajánlatában, de Török János memorandumai aggodalmát nem oszlatták el. Midőn Török jelentkezett nála, nem hallgatta el, hogy a *Pesti Napló* szerkesztésében a nemzeti irány nagyon is előre nyomult az összbírodalom érdekeinek rovására. Ez arra mutat, hogy Török a konzervatív pártnak szolgálatába szegődött. Török sietett egy újabb, május 19-én kelt memorandumszerű levélben megnyugtatót Lewinskyt azíránt, hogy ő a nemzetiséget csak a kultura terén kívánja érvényesíteni az összbírodalom javára. Pártokra nem támaszkodik. Becsületszava, de anyagi érdeke is kötelezi arra, hogy a kormány szándékait igaz hűséggel támogassa. Lewinskyt ez a fogadkozás megnyugtatta. Kempen előtt támogatta Török kérését, aminek következtében a legfőbb rendőri hatóság értesítette az alsóausztriai helytartóságot 1855 május 22-én, hogy Töröknek megadta az engedélyt a kaucióra köteles *Magyar Sajtó* szerkesztésére. A *Kelet Népe* elnevezést, mivel nagyon is élénken emlékeztette volna a közönséget a 47-es alapra, Kempen és Lewinsky elmellőzték.¹

A Bécsben megjelenendő magyar napilapra adott engedélynek hite megsebezte Szilágyi Ferenc szívét. Hiszen ő is

¹ Kecskeméthy Naplója 74. l., továbbá az elköszönt iratok közt található Jelentése az 1854-iki *Pesti Naplóról* és Osztrák Belügyminisztérium Levéltára, Praesidialakten 3235/855. Hogy Kecskeméthy ajánlotta Törököt Lewinskynek, az nincs egyenesen kimondva a Naplóban, de önként következik adatainkból, Lewinsky aggodalmait kivethetők Töröknek hozzá intézett május 19-iki leveléből (Praesidialakten 3235/855).

szeretett volna lapot szerkeszteni a „székvárosban“ és most azt kellett megérnie, hogy Török János, akit halálosan gyűlölt, amióta tőle elpártolva versenytársa lett, elérí azt, amire ő hiába törekedett.

Szilágyi felfortyanó mérgében Török ellen árulkodó értesítést küldött a bécsi legfőbb rendőri hatóságnak. Az értesítés öt nappal az engedély megadása után érkezett a nevezett hatósághoz. Ennek elnöki osztálya az értesítésnek azon a részén ütközött meg leginkább, hogy Török János a forradalomban mint biztos kegyetlenül bánt a császári érzelműekkel. Eziránt Kempen nyomozást indított. A temesvári rendőrség „beható vizsgálat“ után azt jelentette, hogy a kegyetlenségéről hirhedt forradalmi biztost Török Gábornak hívták. Török János Perczel mellett szolgált, de oly lanyhán viselkedett, hogy Perczelék bizalmát elvesztette, sőt osztrák kémnek nézték. A temesvári rendőrség Török Jánost a *Pesti Napló* munkatársának és református papnak nevezi. Az ily „beható vizsgálat“ alapján készült jelentés azonban megnyugtatta Kempent Török János megbízhatósága iránt és így Szilágyi csúf árulkodása ahelyett, hogy ártott volna, még használt is Töröknek.¹

Veszélyesebbnek látszott Protmann jelentése Törökről. Protmann nem igyekezett megakadályozni azt, hogy Török engedélyt kapjon a bécsi magyar lapra. De amidőn Török Bécsbe költözött 1855 augusztus közepén, Protmann hivatali lelkiismeretétől ösztönözötve ezeket írta Maltz udvari tanácsosnak, a bécsi rendőrség igazgatójának: Most, hogy a *Magyar Sajtó* szerkesztője Bécsbe költözött, értesítenem kell a bécsi rendőrséget, hogy Török itt Pesten titkos rendőri fölügyelet alatt állott. A forradalomban honvédtiszt volt és a forradalom befejezése után is radikális érzelmű maradt, noha óvatosan viselte magát, sőt színlelte, mintha kormánypárti érzelmű volna. Mikor a *Pesti Naplót* szerkesztette, minden utasítás és intés ellenére a közcsenddel össze nem férő módon

¹ Szilágyi levelét közöljük a Kecskeméthy levelezéséhez írt jegyzetekben. A temesvári rendőrség jelentése. Osztrák Belügym. Pol.-Akt. I. 1855 július 15. A temesvári kormányzóság július 17-én küldi fel a jelentést Kempennek.

viselkedett, úgy hogy a kiadó elmozdította őt a szerkesztéstől. Ezért kell felhívnom reá a bécsi rendőrigazgatóság figyelmét. Maltz erre megkérdezte Kempent, hogy szükségesnek látja-e Törököt különös rendőri felügyelet alá helyezni. Kempen Fiedler titkár referátuma alapján ezeket izente Maltznak: Amit Protmann Török 1848-iki viselkedéséről ír, az nem tagadható. Igaz az is, hogy Török, mint a *Pesti Napló* szerkesztője, többször kapott hivatalos megrovást. Még sincs ok arra, hogy Török formális rendőri felügyelet alá helyezzessék. Maltz vegye tudomásul Protmann jelentését és vigyázzon arra, hogy a *Magyar Sajtó* tartózkodjék bárminő ellenzéki iránytól.¹

A rendőrség ugyanis a lapnak ellenzékiességét igen egyszerűen aladályozhatta meg. A *Magyar Sajtó* kénytelen volt előzetesen bemutatni cikkeit a rendőrségnek. Egy hivatalos fordító azokat németre fordította és így Maltz eltiporhatta az ellenzéki tüzet, mielőtt kilobogott volna. De ez az egyszerű módszer nem bizonyult elég hatásosnak. 1855 október 6-án Török János Bruck pénzügyminiszternek azzal az elhatározásával foglalkozott, melynek értelmében az állam a nemzeti banknak 156 millió értékű állami jószágokat köt le a banktól kölcsönzött államadósság törlesztésére. Török János nem támadja e rendelkezést, sőt azt hasznosnak is mondja abból a szempontból, hogy általa „az úgynevezett nemzeti bank ezüstben is készpénzfizetővé tétethessék”. Cikkében azonban a következőket mondja: „nem tartóztathatjuk magunkat kijelenteni azt, miszerint a *magyar nemzeti* öntudatot emelő, tekintete igényeit gyarapító eseménynek tartjuk, hogy az ausztriai birodalom a pénzkrisis perceiben a segítség legtetemesb forrásait ismét Magyarországon lelta fel. A magyar nemzet meg lehet győződve, hogy a nemes és lovagias indulatú *Fejedelem* szívében e tény újabb *tényes érdem gyanánt* leend fajunknak följelölve s eljövendő az idő, midőn a... nevezetes tőke... hazánkba ruháztassék vissza!” Ezek a sorok Kempen fölfogása szerint nem egyeztek az összbirodalom érdekeivel, mivel a magyarokban azt a reményt keltették fel, hogy a fejedelem a magyarországi állami birtokok eladásáért valamely meg nem

¹ Osztrák Belügyminisztérium Levéltára 6564/855b. P. II.

határozott módon kárpótolni fogja Magyarországot. Ezért Kempen a bécsi rendőrség sajtóirodájának fordítóját megróttá, mivel a cikknek megjelenését az ő nem eléggé világos fordítása tette lehetővé. Továbbá a cikk szerzőjét, Törököt is rendreutasította.

Minderről sietett értesíteni gróf Grünnet, Ferenc József hadsegédét október 17-én. Értesítésének éle nem Török, hanem Bruck ellen fordult. Kitészik ez abból, hogy miután letárgyalta Török cikkét, így folytatja jelentését: „Most azonban a pozsonyi rendőrigazgatónak egy folyó hó 15-én kelt jelentése érkezett hozzám, mely nyíltan kimondja, hogy a szóban forgó pénzügyi rendszabály határozottan kedvezőtlenül hatott. Sőt figyelmeztették a tőkepénzeseket, hogy ne vegyenek meg eladásra kínált állambirtokot, mert ki vannak téve annak a veszélynek, hogy pénzüket elveszítik. Noha az ily nyilatkozatok csak értelmetlen fecsegéseknek tekinthetők, mégis kapcsolatban a magyar napi sajtónak elébb idézett kijelentéseivel mutatják, hogy az új pénzügyi rendszabály Magyarországon minő hangulatot és minő reményeket ébresztett. Ezért érzem magamat kötelezve Excellenciádat a dolgok ilyen állapotára figyelmeztetni.”

Kempen az 1855 utolsó negyedének magyarországi hangulatáról szóló jelentésében újra rátér az állami birtokok eladására. „Nem igen kedvezően hatott az a hír”, — írja a jelentés — „hogy az állami jószágokat átengedik a nemzeti banknak. A hazafias érzést sérti az a feltevés, hogy az állam utolsó ingatlanaitól is megválni készül, noha némiképp megnyugtattja az embereket az a megfontolás, hogy az állami jószágok a rossz gazdálkodás miatt nem hajtottak az államnak elég jövedelmet. Továbbá Pesten még fölmerült az aggodalom, hogy a zsidóknak, akik ellen az ottani lakosság minden rétegében a harag, a gyűlölet mind nagyobb elkeseredéssel nyilatkozik, meg fogják engedni az állami jószágok megvásárlását.”¹

Kempen a pesti lakosság aggodalmában osztozkodott s már csak ezért sem igen haragudott Törökre, hogy fegyvert

¹ B. Á. L. 948/G. DII. 1855 és 552/G. DII. 1856.

adott neki a Bruck pénzügyi tervei ellen intézett támadás megerősítésére.

Budán azonban már 1855 novemberében ellenséges hangulat fejlődött ki a *Magyar Sajtóval* szemben. A budai helytartósági osztály jelentése szerint a *Magyar Sajtó* izgat a német nyelvű középiskolai tanítás ellen, mint szeptember 30-iki vezércikke is bizonyítja (Reáliskolák tannyelve), noha ez a mérsékelt hangú cikk a magyar tannyelv jogának védelmében csak a kormányrendelet intézkedéseit akarja érvényre juttatni.¹ A helytartósági osztály továbbá figyelmeztette a kormányzóságot az október 16-iki Tárcában közölt Szent István királyhoz című „őszerű énekre“, mely a *Katholikus Néplapból* volt átvéve. E dalt — úgymond — sokan úgy magyarázzák, hogy a mai magyarországi viszonyok ellen van intézve, ami nem volt alap-talan magyarázat, mint a dalnak e soraiból is látszik:

Mi pedig őseink
Sírhalmain járunk,
Szívünk majd megszakad,
Jót már alig várunk.
Megrongált szép hazánk
Feléd sóhajtozik.

A kormányzóság felküldötte a helytartósági osztály két kifogását Kempennek, a maga részéről megjegygezvén, hogy feltűnő, milyen gondosan kerül a *Magyar Sajtó* a „császár és császári“ szavakat.²

E jelentés kapcsán Kempen korholta Törököt a német nyelvű tanítás jogtalan kiterjesztése ellen írt cikk miatt, de úgy látszik, hogy a Szent István-éneket és a császári cím elhagyását ekkor még nem tette szóvá.³

Azonban ezidőtájt — 1855 november végén — a bécsi rendőri hatóságok a budai följelentések nélkül is tisztában voltak a *Magyar Sajtó* politikai irányával. A *Magyar Sajtó* szerkesztője — írja ekkor egy rendőri jelentés (Nilius?) — a leglényegesebb kérdésekben ellensége a mostani kormányelvek-

¹ A sümegi reáliskola tanári pályázatáról szóló cikkekre nézve l. a Falk Levelezéséhez írt jegyzeteket.

² B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc.

³ A rosszalásra nézve l. Török levelét Falkhoz.

nek. Határozott ellensége Magyarország gyarmatosításának, mivel nem az összmonarchia érdekét, hanem csak Magyarországot veszi figyelembe. Többször fejtegette, hogy a kormánynak el kellene rendelnie a legelők elkülönítését, noha nagyon jól tudja, hogy ez elkülönítés a legnépszerűtlenebb rendszabályok egyike volna. Török ép úgy gyűlöli Kossuthot, mint a forradalmat, de a mostani kormányrendszert sem szereti, mert a magyar alkotmány eltörlését a nemzet ellen követett felségárulásnak tekinti. Óhajtott célja az, hogy helyre álljon az 1848 előtti állapot egy hatalmas nemesi párt vezetése alatt.¹

A jelentés igazat mondott. Török a *Magyar Sajtóban* is ép úgy, mint a *Pesti Naplóban* küzdött a birtoktalan s hazátlan országboldogítók, avagy nyereséget hajhászó tözsérek képtelen gyarmatosítási tervei ellen. Németesítési szándékot igen, de összbirodalmi érdeket nem bírt e tervekben fölfedezni. Hirdette a *Magyar Sajtóban* a tagosítás és elkülönítés fogantatásának szükségességét, mert ezek által emelni akarta a régi jobbágyi és nemesi birtokok hasznavehetőségét. Nem hallgatta el, hogy a volt jobbágy „szerénytelen követelései s méltatlan bizalmatlanságból eredő vonakodása“ megakaszthatják ugyan rövid időre az üdvös rendszabály keresztülvitelét, de végre is a törvény a vonakodó és akadályozó fél rovására fog igazságot szolgáltatni. Nem a kormányt akarta népszerűtlenné tenni, hanem a mezőgazdasági jövedelmet kívánta fokozni a tagosítás és elkülönítés által.

Noha mindezeket tudta a legfőbb rendőri hatóság, noha jól ismerte Török 47-es érzelmeit, mégis készséggel átruházta a *Magyar Sajtó* kiadói engedélyét Sommer Lipótra és Törököt továbbra is meghagyta szerkesztőnek 1855 december 5-én, miután Török anyagi zavarainak elintézésére ez a változás célszerűnek látszott.²

Azonban a magyarországi kormányzás ki nem fogyott a panaszból a *Magyar Sajtó* ellen. Vörösmartynak halála után Török lapja versben és prózában folyvást foglalkozott a költő

¹ Osztr. Belügym. Levéltár 9945/1855. Pr. II.

² Osztr. Belügym. Levéltár 9371/1855. P. II.

emlékével. Közölte a székesfehérvári, kolozsvári és kecskeméti gyászünnepok részletes leírását is. Ez ellen a kormányzóság tiltakozott 1855 december végén, mivel az ünnepek leírása az általa kiadott rendeletek szellemébe ütközik. Lewinsky ezt értésére adta Töröknek december 28-án. Török azt válaszolta, hogy azok a leírások nem érdemlik meg a megrovást. Különb-
ben lehetetlen oly rendeletek értelmében eljárnia, melyeket a kormányzóság a legfőbb rendőri hatóság hire nélkül ad ki. Ha nem veszi fel az ünnepek leírását, azt a közönség a kormány tilalmának tulajdonította volna. E föltevés miatt a rosszérzelműek felizgathatták volna a nemzeti érzékenységet. Tehették volna ezt annál inkább, mert Vörösmarty dinasztikus érzését költeményei tanusítják. A forradalomban a mérsékeltekhez tartozott és ezért támadták is. A nemzet kegyelele Vörösmarty iránt nincs kapcsolatban a forradalommal, csak írói érdemeit ünneplik. Kempenék alighanem bizonyos szimpátiával fogadták Töröknek azt a megjegyzését, hogy a kormányzóság az ő hírük nélkül intézkedik sajtóügyekben. De intették Törököt, hogy egyelőre hagyja abba a Vörösmarty-ünnepek leírásának közlését.¹

Azonban Albrecht főherceg 1856 február 14-én nyomatékosan figyelmeztette Kempent a *Magyar Sajtó* néhány „bal-fogására“, különösen kiemelvén azt a már egyszer említett rossz szokását, hogy az uralkodó és a kormány említésekor mindig a „királyi“ jelzöt használja a „császári, királyi“ helyett. Kempen két hét múlva jelentette a főhercegnek, hogy Törököt megintette, egyszersmind újra elrendelte a lapnak szigorú ellenőrzését. Nem fogja elmulasztani a lap esetleges vétkeinek és kihágásainak szigorú megtorlását.²

Kempen türelme sem volt határtalan. 1856 augusztusában feltűnt a rendőrségnek Bécsben Remellay Gusztáv, aki 1848-ban ezredes-hadbíró volt Görgey táborában, amiért 15 évi várfogságra ítélték, de 1856-ban kegyelmet kapott. Régebben munkatársa volt Török János *Magyar Gazdájának*. Török most

¹ Osztrák Belügym. Levéltár 9970/1855. P. II.

² B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc. (Kempen Albrecht főherceghez. 1856. február 29.)

a *Magyar Sajtó*hoz szerződtette, mert egy napilap a sokféle vállalkozó s igen szorgalmas Remellaynak jó hasznát vehette. De Kempen nem akarta megtérni Remellayt Bécsben, a 48-as hadbírák multját nem bírta megbocsátani. Remellay levelet írt Kempen titkárának, aki által arra kérte önagyméltóságát, hogy kerestesse ki azt a jegyzőkönyvet, melyet 1853 áprilisában Spanochy josefstadti parancsnok az ő vallomásairól felvett és a legfőbb rendőri hatóságnak beküldött. Akkor Remellay többféle felvilágosítást adott Spanochynak és mivel az általa gyanusaknak kijelölt személyiségek közül később többen elfogattak, elegendő bizonyítékát adta lojális érzelmeinek. Mindezt el fog követni, hogy jó érzelmeit bebizonyítsa. Csak ne utasítsák ki, mert Pesten nem tudna megélni. Török János is közbenjárt Remellayért, azt mondván, hogy fordítónak szerződtette lapjához, ami nem felelt meg a valóságnak, mert Remellay eredeti cikkeket is írt a *Magyar Sajtó*ba. A fordítói munkának nincs befolyása a lap irányára. Engedjen neki Kempen négy heti tartózkodást Bécsben, ezideig kezességet vállal érte.

Kempen nagyon megharagudott Törökre, hogy ilyen kérréssel merészelte terhelni. A volt hadbíró által említett Spanochy-féle jegyzőkönyvet látni sem akarta, — „ez az egész Török-Remellay-féle intrika“ — mondotta bosszusan titkárának. Török bocsánatot kért a haragos úrtól, igérvén, hogy ezértül vigyázni fog magára.¹

Két héttel Remellay kiutasítása után Albrecht főherceg sajátkezű aláírásával ellátott jegyzéket küldetett Kempennek. „A Bécsben megjelenő *Magyar Sajtó* — írja a főherceg — helytelen iránya által már több megjegyzésre adott alkalmat. Nincs abban kétség, hogy a lap szerkesztőségét minden alkalommal figyelmeztették a helyes irányra. Mindamellett ez a lap folyvást közöl megbotránkoztató s illetlen cikkeket az itteni eseményekről. E cikkek a szerkesztőnek teljes tapintatlanságát, néha még nyilvánvaló rosszakaratát is bizonyítják. Így a szeptember 2-iki szám esztergomi levelének végén ez a megjegyzés olvasható: „Ami kifogást e nagy ünnepélyre nézve tehetnénk, az egyenesen a városi rendezőt illetné; hogy...

¹ Osztrák Belügym. Levéltár 5547, 5677, 5794/1856. P. II.

néhány izléstelen és a hizelgés rossz fogásával választott sárga szoknya és fekete derékbe öltöztetett leánykát láttunk: feledjük, feledjük, akarjuk felejtetni.“ Ez a megjegyzés nyilvánvalóan sérteni akarja a császári házat. Török János a *Pesti Naplót* is úgy szerkesztette, hogy annak felfüggesztése már szükségesnek látszott a folytonos kifogások miatt. Ismételten kifejezem sajnálatomat azon, hogy mialatt itt már majdnem hogy elnémitották, Bécsben engedélyt kapott lapnak szerkesztésére. Lapjának közleményei Bécsben talán nem tűnnek fel, de itt szükségképpen rossz hatást keltenek... Midőn tehát felhívom az elnökség figyelmét a *Magyar Sajtó* szerkesztőségének a kihágások iránt mutatott állandó készségére, kérem az elnökséget, hogy további kedvetlen észrevételek megelőzése végett s nehogy Török lapja az itteni lapok jótékony hatását megbénítsa, állítson a *Magyar Sajtó* élére egy arravaló egyéniséget, a mostani szerkesztőt pedig az idézett sorok miatt vonja szigorú felelősségre és büntesse is meg. A büntetésről szíves tudósítását kérem.“

Albrecht főherceg ez eléggé határozott hangú jegyzéke vagy egy hónapig hevert Kempen elnöki irodájában. Sőt Kempen még októberben sem hajtotta végre a főhercegi utasítást egész terjedelmében, noha az esztergomi bazilika felszenteléséről szóló levélben a fekete-sárga színek becsmérést bizonyára maga is rossz néven vette. Ezért Lewinsky referátuma alapján az 1852-iki sajtópátens 22. §-a értelmében ajánlotta az alsóausztriai helytartónak, hogy részesítse Törököt az első írásbeli megintésben.¹

Tehát megbüntette Törököt, de nem úgy, mint Albrecht főherceg kívánta. Pedig a sajtópátens nem akadályozta volna meg abban, hogy Albrecht főherceg kívánságát teljesítse. Egy Sommerhez juttatott gyöngéd figyelmeztetés Török bécsi szerkesztői pályájának végét jelentette volna. Kempen azonban kimélte Törököt, noha nem szerette.

Sőt még az írásbeli megintés után sem bánt vele szigorúan, midőn a magyar kormányzóság újra panaszkodott a *Magyar Sajtó* ellen. A november 23-iki számban ugyanis megjelent

¹ Osztrák Belügym. Levéltár 6103/1856. P. II.

Batizfalvy Istvánnak, az ágostai-evangélikus tanárnak és tan-
könyvirónak egy Rozsnyón keltezett vezércikke ilyen címen:
Iskolai tannyelv a gimnáziumokban. A szerző a közoktatásügyi
minisztériumnak azt az 1856-iki rendeletét beszéli meg, mely-
nek értelmében öt éven belül minden magyarországi tudomá-
nyos intézetben, de kivált a gimnáziumokban a tanítási
nyelv általánosan német legyen. Batizfalvy a legalázatosabb
hangon, a birodalom érdekének, a paedagógiának, a nemzeti
egyenjogság elvének szempontjából mutatja ki a teljesen
német nyelvű tanítás célszerűtlenségét. A cikkhez csatolt szer-
kesztői jegyzet is a legilledelemesebb hangon ajánlja „e legtöbb
fontosságú nemzeti ügyet” az eldöntő körök méltányló
figyelmébe.

Batizfalvy cikkének lojális hangja nem csillapította Albrecht
főhercegnek haragját a *Magyar Sajtó* ellen. November 28-iki
átiratában figyelmeztette Kempent a 23-iki vezércikkre. Kempen
ezt a figyelmeztetést igen nyugodtan fogadta. Valószínűen
Lewinskynek adta ki elintézés végett. Lewinsky pedig felszólí-
totta Kecskeméthyt, hogy magyarázza meg írásban, vajjon
miért nem akadályozta meg Batizfalvy cikkének közlését,
hiszen a legfőbb rendőri hatóság Kecskeméthyre bízta a *Magyar
Sajtó* vezércikkeinek előzetes vizsgálatát. Kecskeméthy a fel-
szólításra oly memorandummal felelt, mely a magyar tannyelv
kérdésének akkori állapotát igen tanulságosan fejtegeti. Már
évtizedek óta — írja Kecskeméthy — általános Magyarorszá-
gon a törekvés a német nyelv elsajátítására. Csakhogy sokan
azon a véleményen vannak, hogy a német nyelv megtanulásáról
és elterjedéséről eléggé gondoskodunk, ha a német nyelvet és
irodalmat mint köteles tárgyat taníttatjuk a gimnáziumokban,
de a többi tárgyat az anyanyelven adjuk elő. Mások azt
hiszik, hogy az államtudományok bizonyos ágait a főiskolákon
németül kellene tanítani, némelyek a felső gimnáziumi osztá-
lyokban akarnak bizonyos tárgyakat e nyelven előadatni. De
mindenki egyetért abban, hogy a közoktatásügyi minisztérium-
nak az a rendelete, mely szerint öt év múlva minden magyar
gimnáziumban a német legyen az oktatás egyedüli nyelve s
hogy az anyanyelv csak a saját grammatikájának és a vallás-
nak tanítására szoríttassék, hogy ez a rendelet vagyis inkább

fenyegetés politikai szándékokat rejteget. A szülők, a katolikus és protestáns tanárok, akár papok, akár világiak, abban a fenyegetésben egész Magyarország elnémetesítésének szándékát látják. Ezt a nemzeti féltékenységet és balvéleményt annál nehezebb okokkal cáfolni, mert azt a közoktatásügyi minisztérium néhány magasrangú hivatalnokának államférfiakhoz nem illő viselete erősen támogatja.

A közhangulatot legelőször a pozsonyi, soproni és pápai protestáns egyházközségek folyamodványa fejezte ki, melyben Ő Felségét kérték, hogy engedje meg nekik iskoláikban a magyar tan nyelv használatát. A kérvények alázatos hangon vannak írva, de világosan, sőt lelkesedéssel tolmácsolják a hangulatot. E kérvényeket nyilvánosan tárgyalták és körözték is azokat az egész országban, sőt a napilapokban közzé voltak téve. A november 23-iki vezércikknek tárgya tehát foglalkoztatja a közvéleményt. A cikk nem a legszélsőbb véleménynek kifejezője, sőt közelebb áll a minisztérium felfogásához, mint az említett kérvények.

Igaz, hogy az oktatás nyelvének kérdése minden felekezetet érint, de a protestáns egyházi szervezethez való vonatkozásai által ki nem bonyolítható káosszá fejlődött. A miniszteri rendeletnek, mely az öt évi határidőt jelöli ki, egyelőre csak az volt a gyakorlati hatása, hogy a német nyelv részleges alkalmazása ellen is felébresztette a nemzeti ellenhatást.

Az a rendelkezés, mely a német nyelvet néhány tárgynak rögtöni tanítására jelölte ki, minden gimnáziumra vonatkozott. Az állami katolikus gimnáziumok engedelmeskedtek. De a rendelkezést csak csekély mértékben teljesíthették. Hiszen a tanárok nem tudtak annyit németül, hogy ezen a nyelven taníthattak volna. Némelyek úgy segítettek magukon, hogy egy negyed óráig németül beszéltek, de azután háromszor annyi ideig magyarul. Ott, ahol a németnyelvi tanítást szigorúan vették, a tantermek kiürültek, a tanulókat oda küldötték, ahol magyarul tanítottak. A legtöbb esetben még főiskolákon is megengedték a tanároknak, pl. Nagyváradon a statisztika tanárának, hogy magyarul beszélhessenek, hiszen amint mondták, senki sem érti őket németül.

Igy visszavontak félrendszabályokat, de amellet újabb

kísérletekkel próbálkoztak. A következő eset nem is példátlan: Félegyháza városa nagy pénzáldozatokkal felállít egy gimnáziumot, mely megfelel az „Entwurf“ kívánalmainak. A miniszterium a nyilvánossági jogot azon föltétellel adja meg neki, ha a németet fogadja el a tanítás nyelvének... oly vidéken, hol 40 mérföldnyire még a zsidók sem értenek németül.

A miniszteri rendelkezés csak állami, vagy igen ritkán községi gimnáziumban valósítható meg, a szerzetes iskolákat már nem kényszerítheti a német tanításra. Innen van az anomália, hogy a tisztán kún-magyar Félegyházára német gimnáziumot erőltetnek, de másutt, hol vegyes a lakosság, kénytelenek meghagyni a magyar gimnáziumot. A szerzetes gimnáziumok nem sietnek teljesíteni a kormány kívánságát. A kolozsvári kegyesrendi gimnázium Értesítőjében az értekezés a német tannyelv káros hatását többféle szempontból, még az *erkölcs* szempontjából is fejtegette. Nagyszombatban a primás jezsuita-gimnáziumot szervezett, hol tótul kellett volna tanítani, de Selmecbányán, Besztercebányán, Kassán és Nyitrán már vannak tót-német gimnáziumok. A Nagyszombattól 4 mérföldnyire eső nyitrai tót gimnáziumnak a felsőbb osztályokban 3—4 tanulója van. A földbirtokos nemesosztály arról a vidékről fiait az Alföldre küldi. Most Nagyszombatban németül és magyarul tanítanak. Mivel a Pesten felállított tanítóképzőnek tannyelvűül a németet határozták meg, „ezt a katolikus tanítóképzőt“ — így panaszkolta előttem egy főpap a minap — „majdnem kizáróan zsidók látogatják“.

Igy tehát a német tannyelvnek a katolikus gimnáziumokra való alkalmazásában enyhe és szigorú eljárás, a végrehajtó szervek erőszaka és tehetetlensége váltakozva mutatkoznak. Tulajdonkép csak a művelt körök terméketlen felizgatását érik el, mely a *reáliskolákkal* való hasonló bánásmód miatt a társadalom alsóbb osztályaira is áterjed.

A protestánsok súlyos pénzáldozatokkal úgy szervezték gimnáziumaikat, hogy azok számára megszerezték a nyilvánossági jogot. De ezt a jogot most egyszerre veszélyezteteti a német tannyelv elfogadásának föltétele.

A már említett folyamodványok mutatják a rendelet hatását a protestánsokra. A rendelet táplálja a bizalmatlanságot,

mellyel a protestánsok a kormánynak elvileg meg nem támadható törvényjavaslatát fogadták.

A debreceni konventen egy lépéssel tovább mentek. Ott egy úr kijelentette, hogy nem a kormány fizeti a tanárokat. Csak az egyházi előljáróság szabhatja meg a tanítás nyelvét. Meg kell parancsolni a debreceni tanároknak, hogy magyarul tanítsanak. Az indítvány határozattá lett. Erre magas helyen a nyilvánossági jog megvonását ajánlották. Ez indítványnak elfogadása nem volna veszélytelen.

A debreceni kollégium szemefénye a magyar reformátusoknak; ha megvonják attól a nyilvánossági jogot csupán a tanítás nyelve és nem holmi kormányellenes irányzat miatt, ez a rendszabály végső következtéseiben a protestáns egyházi kérdést nagyon összezavarná.

Hiszen a kormány elismerte törvényjavaslatában a protestánsok jogát iskoláikra. Teheti-e azt a kormány, hogy az egyik kezével bezárja a protestáns iskolákat, a másikkal pedig megnyitja a zsinatot? A kormánynak vagy el kell vetnie az egyházi autonómia elvét, hogy az iskolát hatalmába kerítse, vagy le kell mondania arról a gondolatról, hogy a protestáns iskoláknak még a tan nyelvét is meghatározhatja. Ami közbe esik, az nem lehet egyéb, mint végtelen bonyodalmak csiráját magában rejtő félrendszabály.

De a kormány azt sem teheti, hogy több elnézést mutasson a protestáns, mint a katolikus iskolák iránt. A katolikus papságot már is bántja az a szemrehányás, hogy ebben a kérdésben kevesebb bátorságot mutatott, mint a protestáns felekezet. A papság a katolikus gyermekeket igyekszik távol tartani a protestáns iskoláktól, attól tart, hogy hívei tömegesen fognak áttérni a protestantizmusra, ha annak iskolái magyarabbak lesznek, mint a katolikusokéi. Mert a magyarban a nemzeti érzés erősebb, mint a vallási.

A november 23-iki vezércikk tehát nem oka, hanem jele a kedélyek izgatottságának.

Kecskeméthynek e memorandumából Kempen, vagyis inkább Lewinsky töröltette Kecskeméthy nevét, a november 23-iki cikkekre vonatkozó célzásokat és azokat a fordulatokat, melyeket a Kempenhez intézett beadvány formáságai tettek

szükségesekké. És az így megkurtított memorandumot leküldette Albrecht főhercegnek a következő „alázatos jegyzék” kíséretében: „1856 december 21. Az a cikk, mely a *Magyar Sajtó* november 23-iki számában jelent meg a magyar gimnáziumok tannyelvéről, magára vonta figyelmemet, még mielőtt Fenséged november 28-iki magas átirata hozzám érkezett. Egyrészt a vétkesnek kifejeztem rosszalásomat a cikk fölvétele miatt, másrészt a kérdésnek fontossága miatt a tárgy iránt bővebben tudakozódtam. Így érkezett hozzám ez a memorandum, amelynek megjegyzéseit és állításait Fenséged azon élénk érdeklődésnél fogva, mellyel a kormányzására bízott koronataromány minden fontosabb kérdése iránt viseltetik, bizonyára magas figyelmére fogja méltatni. Azért bátorodom ez iratnak másolatát mély tisztelettel színe elé terjeszteni.” Ilyenformán az a fegyver, melyet Albrecht főherceg a *Magyar Sajtónak* szegezett a német tannyelv érdekében, visszafelé sült el. Albrecht főhercegnek olvasnia kellett azt a memorandumot, mely élesebb logikával, több adattal és szellemmel bizonyítja Thun németesítő politikájának képtelenségét, mint Batizfalvynak általa kárhozottatott cikke.

Kempen bizonyára örült e jól sikerült visszavágásnak; nem mintha a magyarságot szerette volna, de mivel bosszantotta az, hogy a magyarországi kormányzóság csorbítja az ő legfőbb rendőri hatáskörét a sajtóügyekben.¹ Ez a hatalmi féltékenység menedéke volt a *Magyar Sajtónak* a budai hatóságok támadásai ellen. Enélkül Kecskeméthy a mentő géniusz szerepét be nem tölthette volna. Kecskeméthyt még más körülmények is segítették mentő munkájában. Kempen rendszeren megvárta Lewinsky véleményét, mielőtt döntött volna. A Lewinsky mellé beosztott Fiedler titkár fogalmazta az udvari tanácsos előadványait. Lewinsky jóindulatú pártfogója, Fiedler pedig bizalmas barátja volt Kecskeméthynek. Gentz, a nagy publicista unokaöccse, Kecskeméthy közvetlen

¹ Osztrák Belügym. Levéltár 8104/1856. P. II. Kecskeméthy az *Oesterreichische Zeitung* 1856 december 23-iki számában — cs — jellel irt cikket a magyar iskolák tannyelvéről, de ebben a cikkben nem védi oly határozottan a magyarságot, mint memorandumában, sőt a részleges német nyelvű tanítás érdekében csoportosítja érveit.

főnöke, szintén kedvelte az osztrák hivatalnokká lett magyar publicistát. Gentz, a finom érzékű színházi kritikus, alaposan ismerte az irodalmat és Kempen elnöki titkárájának jó barátja volt. E titkár által felhívta Kempen figyelmét Jean Paulra, akit akkor a legtöbb bel esprit nagyon szeretett és utánzott is. Kempen, a gőgös bürokrata köszönettel küldette vissza Jean Paul összes munkáinak egyik kötetét Gentznek. E kötetben az *Erinnerungen aus den schönsten Stunden für die letzten* című rajznak könnyekre csalogató érzelmessége megnyerte az Excellentissimus — így nevezték néha alantosai a nagy urat — magas tetszését. Kempen kérte Gentzet, hogy szerezze meg neki Jean Paulnak kisebb, vegyes iratait.

S így Lewinsky, Fiedler, Gentz meg Jean Paul kultusza olyan láncot alkottak, mely Kecskeméthyt is némi benső kapcsolatra hozta Kempen leereszkedő kegyeivel.¹

Szilágyi Ferenc jól érezte, hogy minő hatalmas támaszt talált Török János Kecskeméthyben. Miután árulkodó följelentése nem hiúsította meg Török János lapengedélyét, azon volt, hogy aláassa Kecskeméthy bécsi pozícióját. Rottée alezredes 1855 november 4-én jelenti Bécsbe, hogy Szilágyi Ferenc, aki mikor vár valamit a kormánytól, kérelmeit „bizalmi szolgálatoknak” előrebocsátásával szokta alátámasztani, most Kecskeméthyről adott neki értesítéseket. Kecskeméthy — mondotta Szilágyi — rendes munkatársa a *Magyar Sajtónak* évi 600 forint fizetéssel. Mivel az 1852 szeptember 6-iki rendelet szerint államhivatalnoknak engedélyt kellett kérnie, ha napilapokba akart írni, Rottée tudatja Kempennek Szilágyi értesítését. Rottée tíz nap múlva újabb jelentést küldött Kempennek Kecskeméthyről. A rendőrbiztos úr 1855 szeptember végén Pesten volt. Itt visszatért a katolikus vallásra. Kecskeméthy ugyanis katolikusnak született, de 1849-ben belészeretett Temesvárt lakó unokatestvérébe s áttért menyasszonyával együtt a protestáns vallásra, mivel nem akarta megvárni a diszpenzációt a katolikus esküvőre. Most pedig visszatért a katolikus vallásra, hogy megáldassa házasságát a katolikus

¹ Ezekre nézve I. Osztrák Belügym. Levéltár 7606/1856. P. II., továbbá Kecskeméthy Naplóját és Ágai Adolf: Por és hamu. 32. l.

✕ egyház ritusa szerint. Rottéénak nem tetszett az, hogy Kecskeméthy különböző színézetű napilapoknak ír és hogy vallását változtatta az egyházi törvények megkerülése végett. Kempen először is arra nézve rendelt el vizsgálatot, vajjon igazán munkatársa-e Kecskeméthy a *Magyar Sajtonak*, azután tudni akarta, vajjon mit keresett Kecskeméthy Esztergomban, nem szövetkezett-e Scitovszky által az ó-konzervatívakkal?

Hogy Kecskeméthy rendes munkatársa a *Magyar Sajtonak*, azt Kempen rendőrei könnyen megállapíthatták, csakhogyszerintük Kecskeméthynek nem 50, hanem 100 forint volt a havi fizetése. Protmann Kempen felszólítására megerősítette Rottée tudósítását, mely szerint Kecskeméthy rekatholizálása és házasságának megáldása ügyében járt Scitovszkynál. Az ő értesítései szerint Kecskeméthy nincs politikai kapcsolatban a primással és az ó-konzervatívakkal. Azt Bécsben nem vették neki rossz néven, hogy feleségével együtt visszatért a katholicizmusra; Lewinsky, Fiedler és Gentz elég simán intézték el azt a vétséget, hogy Kecskeméthy az 1852-iki rendelet megkerülésével irt magyar napilapokba. Azonban a hivatalos körökben 1856 óta bizonyos gyanakodással kísérték Kecskeméthy minden lépését s kivált érintkezéseit a magyar írókkal, akiket különböző szívességekkel kötelezett le. Így tehát Szilágyi följelentésének volt hatása Kecskeméthy pályájára, de a *Magyar Sajtó* érdekeit Kecskeméthy háborítatlanul védelmezhetette a magyarországi kormányzósággal szemben és tárcáival is gazdagíthatta Török lapját.¹

Kecskeméthy —thy jegyű tárcái rendszeren új könyveket ismertettek, regényeket, történeti, filozófiai, államtudományi vagy irodalomtörténeti munkákat.

Ha kedve volt reá, a saját impressziói után indult, ha ezekből kifogyott, másokra támaszkodott, de nem akarta léha fecsegéssé alacsonyítani a tárcát. Éles gúnnyal ostromozta Büchner materializmusát, nem sokra becsülte a Rottek-Welcker-féle liberalizmust, valóban konzervatív érzésű, arisztokratikus

¹ Osztrák Belügym. Levéltár. Pol. Akten I., Rottée 1855. november 4-iki és Nilius nov. 14-iki jelentése. 9945/1855. P. II. Protmann jelentései, 1012/1856. P. II. és 762/1856. P. II.

izlésű író volt. A katolicizmust szerelmi szenvedélyének fellobbanásában hagyta el, de nem csupán a külső előmenetel vágya térítette vissza szülei vallására.

Könyvismertető tárcáinak írása kapcsolatban volt hivatali teendőivel. Mint a könyvvizsgálathoz alkalmazott rendőrbiztosnak, arra kellett vigyáznia, hogy veszedelmes külföldi könyvek ne kerüljenek a forgalomba. Így azután az asztalára gyűlt könyveket nemcsak hivatali, de irodalmi szempontból is vizsgálta. Leginkább a nagy történeti kompozíciókba mélyedt el, igyekezett a nagy történetírók arcképét (Mommsen, Macaulay, Guizot) minél hívebben festeni, vagy legalább azon volt, hogy olyat ne mondjon róluk, ami nem volna méltó hivatásuk és munkájuk jelentőségéhez.¹

Kecskeméthy-nél szorgalmasabb munkatársa volt a *Magyar Sajtónak* Falk Miksa. Török János hírlapjában használta először az ismeretessé vált Fk jegyet. Majd minden nap irt Politikai Napi Szemlét és azonkívül számos vezércikket gazdasági, egyházi, politikai, közoktatási kérdésekről. Napi szemléiben törhetetlen önbizalommal, de éles megfigyelőtehetséggel kombinál és jósol. A porosz és orosz politikának nagy ellensége, liberális pátoaszát a külügyi politikában sem tagadja meg. Elmés fordulatokban, érdekes átmenetekben gazdag Szemléi mint valóságos causeriek igen tetszetek az olvasóknak és a szerkesztőnek. Vezércikkeiben híve ugyan a gazdasági liberalizmusnak, de csak addig, amíg a nemzeti érdek engedi. Az Ausztriában ép 1855 körül elterjedő börzejáték ellen szép

¹ Ágai azt állítja (id. m. 31. l.), hogy Kecskeméthy —t— jellel a *Magyar Sajtóban* ismertette a tiltott könyveket s hogy Bécsben szabadon bocsátotta azt, ami Pesten tilalmas volt, amiért Protmann éktelen zajt csapott Kempennél. Csupa találmány. Kecskeméthy —thy jellel irt s nem a tiltott könyveket ismertette. Protmann pedig nem mert volna zajt csapni Kempennél. Falk azt írja, hogy „A bécsi hatóság, mikor megtudta, hogy Kecskeméthy az új magyar lap munkatársai közé tartozik, teljesen meg volt nyugtatva.” (Kor- és jellemrajzok, 30. l.) Dehogyan volt megnyugtatta. Hiszen csak 1855 végén tudta meg, hogy a rendőrbiztos úr munkatársa a *Magyar Sajtónak* s akkor igen rossz néven vette az engedelem nélküli hírlapírást. Ebből is látjuk, hogy minő bajos kortársak emlékezete után írni a történetet.

pátosszal óvja a magyar közönséget.¹ Falk tudott patetikusan is írni, noha a világos okfejtés, az elmés fordulatok terén otthonosabbnak érezte magát.

Ellenben Török Jánosnak a pátosz volt igazi birodalma; mint vezércikkíró mindig a szószéken érezte magát, tanítván a nemzetet harsány hangon Széchenyi eszméinek követésére. Természetes, hogy bizonyos módosításokkal alkalmazta Széchenyi irányát a kor változott viszonyaira. Különösen a *Magyar Sajtóban* számos vezércikkben intette a nemzetet a hagyományok tiszteletére, a józan gazdálkodásra, a magyar kulturának ápolására. Nem volt oly liberális, mint Falk, de nem is volt oly konzervatív, mint Vida Károly, akivel nevezetesen polémiába bonyolódott a reformkorszak irányainak fel fogására nézve. A csökönyösen konzervatív Vidával szemben igen tanulságosan fejtegeti, hogy „a márciusi események fonatán kifejlődött forradalom nem azon korszerű liberalizmus közvetlen eredménye volt, mely Magyarországon 1848 előtt a viszonyok természetéből szükségkép kifejlett és létezett”.² A végső kifejlés már az európai radikalizmus hatásának tulajdonítható. Töröknek szemére hányták ellenségei, hogy hol katolikus, hol protestáns irányú lapot szerkeszt. Ebben kétszínűséget láttak. Pedig Török lapjának „szeplőtelen katolikus jellemet adott”, mert ez felelt meg érzelmeinek s a katolikus főpapság kegyét sem akarta elveszteni. De antiprotestáns hajlamokat nem mutatott, nem is mutathatott oly időben, midőn igazi meggyőződésből nemzeti egységet hirdetett.³

E három legbuzgóbb munkatárs után következett Székely József, aki sokoldalúságban felülmulta társait. Írt verset és prózát, beszélt nemzetgazdaságról, külügyi politikáról, színházról és irodalomról. Zuboly takács nem vállalt oly készséggel bárminő hangú szerepet, mint Székely József. Pedig tehetséges ember volt. Sükey mondotta róla, hogy van tehetsége, csak

¹ Különben l. Falke leveleit Falkhoz.

² Török: Publicisztikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai. Pest, 1858, 330. l.

³ Az idézett szavak Töröknek Danielikhez írt leveléből. (Egri lyceum könyvtára.)

nem igen tudni, hogy mire. Nagyon érzékeny, nyugtalanul hiú és affektált író volt, de amellett makacs szorgalmával addig dolgozott egy irányban, amíg bizonyos sikerrel felelt meg feladatának.

Vajda Jánosnak Pestről küldött szini bírálati nem voltak igen jelentékenyek, de megérdemli figyelmünket az a tárcacikke, melyet Mocsáry Lajosnak „A magyar társaséletről” című könyvéről írt.¹ Már itt mutatkozott az a keserűség a magyar arisztokrácia és köznemesség ellen, mely később fokozott erővel tört ki Aristides álnév alatt kiadott röpirataiban. Ezek a röpiratok mostanában igen nagy tisztességhez jutottak, úgy tüntették fel őket, mint egy nemes érzésű konzervatív magyarnak jajkiáltásait a liberális kor társadalmának romlottságával szemben. Pedig Vajda nem is volt konzervatív, épen csak közjogi tekintetben igyekezett azzá lenni. Ellenben a 48 előtti liberális korszakot egekig magasztalja. Sok igazat mond, erős szenvedéllyel és eredeti magyaros fordulatokkal, de néha igen naiv s igen szubjektív író. Mivel nem ismerték el oly nagy költőnek, mint aminőnek hitte magát s mivel úgy látszik, hogy hivatalvállalása miatt kellemetlen társadalmi tapasztalatai voltak, a maga sérelmeit megbosszulja a magyar társadalmon.²

Toldy Ferenc Philomusos álnéven küldött Keddi Leveleket a *Magyar Sajtónak* az Akadémia munkásságáról.³ A fiatal Török Sándor, a szerkesztő korán elhunyt fia, sokat ígérő tárcáirónak mutatkozott. Paur Iván történeti és archaeológiai közleményei által értékes adalékokkal gyarapította a *Magyar Sajtót*. A még akkor igen fiatal Ágai és a már nagy múltú Frankenburg elmés apróságokkal fűszerezték a komoly tartalmat. Rab (Zajzoni) István, az egyetlen csángó költő, is irogatott néha a *Magyar Sajtóba*, pl. Wurzbachról, aki hatalmas életrajzi lexikonának munkatársává fogadta a németül jól értő

¹ 1856. febr. 19.

² Önbirolat; Polgárosodás; mind a kettő Lipcse, 1862. Gyulai Pál éles kritikája az Önbirolatról (Szépirodalmi Figyelő, 1863) sok tekintetben találó.

³ Falk, Ágai, Frankenburg nem említik Toldyt a *Magyar Sajtó* munkatársai közt. Hogy Philomusos Toldy álneve, azt Töröknek Toldyhoz írt leveleiből tudjuk (Akad. Könyvt.).

magyar költőt. Rab István később, 1859 április elsején minden búcsú nélkül ott hagyta Bécset és kis belügyminiszteri hivatalát. Ezért a rendőrség előtt gyanússá lett, el is fogták 1860 elején Pesten. Elfogatásának közvetlen okául a rendőrség azt hozta fel, hogy Zajzoni álnév alatt rejtőzködött, pedig születése helyéről nevezte magát Zajzoninak az irodalomban. Azután forradalmi ízü költeményei miatt börtönre ítélték. Költeményei közül egynéhányat Arany János is közölt a *Szépirodalmi Figyelőben*. B. Orbán Balázs Rab Istvánt a Hétfalu Petőfi-jének nevezte. A börtön megtörte a gyöngye szervezetű költő életerejét, alig harminc éves korában halt meg.¹

A *Magyar Sajtó* rendes munkatársai közé tartozott Greguss Gyula is, a Luzziada fordítója, az akkor 25 éves technikus. Greguss alig 18 éves korában honvédnek állott, végigszolgált a szabadságharcot, azután Bécsbe ment tanulni 1851-ben. Ott magánleckéi jövedelméből csendesen élt tanulmányainak, amíg egyszerre csak elfogták 1854-ben. Ugy látszik azzal vádolták, hogy gyanús érzelmű embereknek társaságába jár. Lakásán meglelték bátyjának, Ágostnak, forradalmi költeményét, a *Magyar Marseillaisét*, mely Gerő Ákos neve alatt jelent meg. Ez a lelet növelte Greguss ellen a gyanút, de mivel semmit sem tudtak rábizonyítani, szabadon bocsátották.² A költői lelkű, idegen nyelvekben jártas, fiatal természettudós közreműködését szívesen látták a *Magyar Sajtó* szerkesztőségében. Ha megemlítjük még a Dózsákat, a Hunfalvyakat, Greguss Ágostot, Egressy Gábort, Szini Károlyt, Vérteyt, még akkor sem soroltuk fel teljesen az állandó és alkalmi munkatársak neveit. A szerkesztőségnek még csak egy tagjáról akarunk megemlékezni, Elefánty Ferencről. 1823 körül született Jászberényben. Mint jogász, a *Jelenkor* szerkesztői hivatalának tagja lett. Helmecky igen szerette, gróf Széchenyivel is találkozott a szerkesztőségben. 1848-ban „Magyarország 1848” című röpiratot irt, melyben a népnek megmagyarázta az új törvények jelentőségét s bemutatta az első magyar minisztériumot. Azután honvéd lett;

¹ B. Á. L. 118/G. D. 1860, a rendőri jelentés Kecskeméthy elkobzott iratairól és Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, VI. köt., 150. l.

² B. Á. L. B. M. 1854. Nr. 25.

a szabadságharc után bujdosott 1851-ig, amikor Bécsbe került. Ott a hajdani jogász és katona matematikai és fizikai leckék jövedelméből élt. Találkozott Kecskeméthyvel, akit még jogász korából ismert. Ismeretségük most meleg barátsággá fejlődött. Kecskeméthy ajánlatára Török alkalmazta Elefántyt a *Magyar Sajtó* szerkesztőségében. Ott a jobban előre törekvő munkatársak a szerény Elefántyt csekély hatáskörre szorították, inkább korrektor volt, mint hirlapíró, de legalább irtogatta a magyartalanságokat.¹ 1856-ban gróf Apponyi György és Wirkner ajánlatára gróf Apponyi Rudolf fia mellé nevelőnek fogadta ép akkor, midőn Münchenből Londonba készült nagykövetnek. A *Magyar Sajtó* érzékenyen búcsúzott el Elefántytól 1856 május 17-iki számában, Elefánty nem is feledkezett meg a magyar hirlapokról Londonban sem. Leveleket irt Török lapjának, majd a *Pesti Naplónak*. A szerkesztők igen szívesen fogadták Elefánty tartalmas leveleit.

Feltűnést keltett az a vezércikke, mely a *Pesti Napló* 1860 április 12-iki számában jelent meg. A Londonból keltezett vezércikk az angol állapotokról elmélkedve hirtelen átmenettel így folytatja: „Mennél szebb diadalait szemlélem itt a nagy brit nemzet haladásának, annál őszintébb szívemben a hódolat, melyet halhatatlan Széchenyink iránt érzek, annál erősebb lelkem azon hite, hogy soha a magyar fajt senki jobban nem ismerte, nem szerette, mint ő; hogy soha egy népnek hübb és méltóbb vezére nem vala.” A szerkesztő e sorokhoz megjegyezte: „Tisztelt munkatársunk e levele fogalmazásakor még nem gyaníthatá a szomorú gyászt, melyben az leérkeztek a nemzetet találja.”

Mintha Elefánty a távolban megérezte volna, hogy Széchenyi nemsokára áldozata lesz annak a kísértésnek, melynek dermesztő erejét már az ő lelke is érezte olykor. Mert ekkortájt kezdődött Elefánty elmebetegsége, mely 1863 körül öngyilkossággal végződött. Pedig minő szerencsésnek érezte magát, midőn nevelői munkájához fogott. Ez a munka életének

¹ Falk és Ágai elbeszéli, hogy Elefánty Falknak egy cikkéhez, mely kacsagágogást említ, oda írta: a lúd gágog, a kacsza hápog. Az 1855 augusztus 28-iki *Politikai Szemlében* valóban olvasható a „kacsahápogás”.

legnagyobb dicsősége. Kitünő tanítványa, gróf Apponyi Sándor, élete végéig a legmelegebb hálával emlékezett vissza nevelőjére. Elefánty minden tárgyat a legnagyobb buzgósággal tanított, jártassága a latin irodalomban ritkította párját, de a matematika volt legkedveltebb tárgya. A legjelesebb angol matematikusok is ismerték és becsülték. Ezen a téren bizonyára nagyra volt hivatva. Vallásos érzésű, élénk szellemű, ifjú tanítványának eszére és lelkére hatni tudó nevelő volt. Gróf Apponyi Sándor nevével együtt fennmarad nemzete emlékeztében tragikus sorsú nevelőjének neve is.¹

Török János lapja kitünően volt szerkesztve s érdekelte is az olvasókat. Az akkori viszonyokhoz képest elég előfizetője volt, Kecskeméthy szerint 1856-ban vagy kétezren olvasták a *Magyar Sajtót*. De Török különböző okokból, leginkább a maga rossz pénzügyi gazdálkodása következtében, folytonos anyagi zavarokkal küzdött. Sommer Lipót is sokallotta már az áldozatokat. Kecskeméthy közvetítésével, a bécsi és pesti kormányhatóságok engedelmével 1856 végén átruházta a *Magyar Sajtó* kiadói engedélyét Heckenasttra. Kecskeméthy állítólag 800 forintot szerzett e közvetítő munkával. Kempen örült, hogy megszabadult Töröktől, legalább most nem zaklatja őt miatta a magyarországi kormányzóság, mely alighanem Szilágyi sugalmazására volt annyira felbőszülve Török ellen. A *Magyar Sajtó* Pesten elveszítette hajdani jelentőségét. Török ugyan sok vezércikket irt abba 1857-ben, de Kecskeméthy csak kevés ideig maradhatott munkatársa felettes hatóságának tilalma miatt. Falk is elpártolt a laptól. Új jelentőséget nyert a *Magyar Sajtó*, mikor Jókai lett a főmunkatársa, aki a tárcafőlötti rovatokban is vonzotta a közönséget cikkeivel. Az ötvenes években szó sem lehetett többé arról, hogy Török János, az elhíresztelt nemzeti izgató, politikai napilapot szerkesszen. Szilágyi Ferenc tehát diadalt aratott, de nincs zavar-talan öröm ezen a világon. Az ő hirlapi szerkesztői pályájának

¹ Az Elefántyról szóló adatokat Hegedüs István kollégám volt szíves gróf Apponyi Sándortól elkérni.

véget vetett a sors ugyanakkor, amikor a Törökét csak félbeszakította egy ideig.¹

XI.

A Budapesti Hirlap 1853—1855.

Szerződések megújítása a hivatalos lapokkal 1853-ban, 1854-ben. Müller Ottó. A fizetett szerkesztők intézménye. A nép-himnusz magyar fordítása. Az 1855 végén kötött szerződés.

A *Magyar Hirlap* csak magánvállalat volt, melyet a kormány felhasználhatott a maga céljaira. Az 1853 január 1-én megindult *Budapesti Hirlapot* azonban elismerték hivatalos lapnak, melyre nézve a kormány szerződést kötött Szilágyi Ferencsel.² Albrecht főherceg kívánságára az új napilap címlapján a kétfejű sas olyan formában kellett kinyomatni, mint ahogy a *Wiener Zeitungon*, a birodalom hivatalos lapján volt látható.³ Hadd lássa mindenki, hogy a *Budapesti Hirlap* nem az önálló Magyarország, hanem a birodalmi koronatartománynak hivatalos lapja. A kétfejű sas fenyegette a szerkesztőt, hogy lecsap reája, ha ezt a különböztetést elfelejti.

Szilágyi valóban igen óvatos volt 1853-ban. Egészen az ausztriai polgár szellemében szerkesztett. Nincs is adatunk arra, hogy ez évben a rendőrség kivetni valót talált volna lapjában. Igaz, hogy Szilágyi neve meg volt említve egy levélben, melyet a rendőrség Ruzsicska komáromi trafikosnál talált 1853 közepén. A levelet Ruzsicska fia, Rózsafy Mátyás emigráns írta Londonban 1853 május 26-án. Értesíti apját, hogy Szilágyi felszólította, irjon lapjának londoni leveleket havonként 60 forintért.⁴ Ennek a leletnek nem voltak komoly következményei, mert a rendőrség úgy is tudta, hogy a magyar napilapok külföldi leveleit az emigránsok írják. Szilágyinak

¹ Osztr. Belügym. Levéltár, 8019/P. II. 1856, 1401/P. II. 1857, 2097/P. II. 1857, 2492/P. II. 1857.

² Ezt a megkülönböztetést a budai helytartósági osztály egy leiratból vesszük át. (B. Á. L. U. L. G. A. 66. Fasc.)

³ U. o. 90. Fasc.

⁴ B. Á. L. Informationsakten, B. M. 1853. 591. sz.

több baja volt ekkor Török *Pesti Naplójával*, mint a rendőrséggel. Török *Pesti Naplójának* megindulásakor Emich felszólította Szilágyit, hogy tegye közzé a *Pesti Napló* előfizetési felhívását és programját a magánhirdetések közt. Szilágyi ezt a közlést megtagadta a következő kijelentéssel: „Ezt a hirdetést, mely tisztán a Kossuth-párt megnyerésére számít, a hivatalos lap nem veheti fel.“ Emich és Török ekkor a rendőrséghez fordultak azzal a kettős kéréssel, hogy kényszerítse Szilágyit a hirdetés díjazott felvételére és vonja felelősségre azért a kijelentésért, hogy ők a Kossuth-pártra számítanak. Protmann a panaszt továbbította a kormányzósághoz, a maga részéről megjegyezvén, hogy Szilágyi a kormánnyal kötött szerződése értelmében kötelezve van az előfizetési felhívásnak, mint magánhirdetésnek közlésére. A programmot, mivel annak nincs hirdetésszerű jellege, nem köteles közölni. A Kossuth-pártisággal való gyanúsítás a törvényszék elé tartozik. Protmann szerint Szilágyit ez eljárásra a versenytárs irigysége és a Török ellen érzett gyűlölet ösztönzik. Mindez kedvezőtlen színben tünteti fel Szilágyi jellemét. A kormányzóság e fölterjesztés alapján kényszerítette Szilágyit a *Pesti Napló* előfizetési felhívásának közlésére, a becsületsértés miatt pedig a panaszkodókat a bírósághoz utasította.¹

Szilágyi kicsinyes gyűlölködése jelentékenyen csorbította tekintélyét Protmann és az intéző körök előtt, mindamellet az 1853. év vége felé Albrecht főherceg Szilágyinak e szavakkal fejezte ki elismerését: „Önnek sikerült jó irányt adni lapjának.“² Lényeges kérdés volt a kormányra nézve, vajjon a közönség osztozkodik-e a főherceg véleményében? Szilágyi buzgó szerkesztő volt. Az ő *Magyar Hirlapja* volt az első magyar napilap, mely Bécsen át magántávirati értesítéseket közölt. A *Budapesti Hirlap* folytatta a hírközlésnek ezt a módját, mely emelte a lapnak érdekességét. Szilágyi azonkívül július 1-től kezdve egyideig a *Napi Tudósító* című mellékletet adta ki esti lapnak. Rendes munkatársai közül Bulyovszky

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 115. Fasc.

² Ezt Szilágyi írja Albrecht főherceghez intézett levelében, 1853. december 24. (B. Á. L. U. L. G. A. 164. Fasc.)

Gyula le birta kötni az olvasó figyelmét tárcáival, melyek az akkori társadalmi és szellemi mozgalmakra élénk világot vetnek. Kecskeméthy bécsi levelei és tárcái még érdekesebb olvasmányok voltak. Szerzőjük ezért havonként 100 forintot kapott, ami csillapította Szilágyi ellen érzett antipatiáját. Bérczy Károly, Paur Iván, Ferjencsik, a jolsvai időjós, Szabó József, a geológus és Salamon Ferenc is irtak a *Budapesti Hirlapba*. A szerkesztő könyvismertetései, történeti vagy külpolitikai cikkei ismereteket terjesztettek. Mindamellet 1853-ban a hivatalos lapnak kevesebb volt az előfizetője, mint az 1852-iki *Magyar Hirlapnak*. Erre akkor 2700-an fizettek elő, a *Budapesti Hirlap* 1853-iki előfizetőinek száma 2560—2400 közt ingadozott. Az apadást a *Pesti Napló* versenye okozta.¹

Mindamellet Szilágyinak a hirdetési díjakból és az előfizetési pénzekből szép jövedelme volt. Az a 80 ingyenpéldány, melyet a szerződés értelmében szét kellett küldenie a hivataloknak, nem sokat vont le jövedelméből. Kedvező szerződése azonban lejárt 1853 végén, amikor meg kellett újítani a *Pest-Ofter Zeitung* és a *Budapesti Hirlap* szerződéseit. Egyrészt Landerer és Heckenast, másrészt Szilágyi Ferenc folyamodtak szabadalmaik megújításáért. Mindketten azon voltak, hogy lehetően kedvező föltételeket kapjanak. Landerer és Heckenast 1853 szeptember 24-iki fölterjesztésükben kifejtették, hogy a német hivatalos lapnak a temesvári és pozsonyi hivatalos lapok, továbbá a bécsi lapok versenyével kell küzdenie, ellenben a *Budapesti Hirlapnak* csak egy versenytársa van, amely nem is hivatalos. A *Pest-Ofter Zeitungnak* 1853 első felében 1094, második felében 922 előfizetője volt. A *Budapesti Hirlap* 25,000 forinttal többet jövedelmezett, mint német kollégája, pedig terheik egyenlők. A folyamodók elvállalnák mindakét hirlap kiadását s ha a kormány a hivatalos hirdetésekért is fizet díjat, ajánlkoznak, hogy 1800 előfizetőn felül 4 forintot adnak minden előfizető után a kormánynak, Szilágyinak pedig, ha nem marad szerkesztőnek, évi 1200 forint fizetést biztosítanak.

¹ Ferjencsikről l. Falk levelezését, az előfizetők számáról l. Osztr. Belügym. Levéltár Pressesachen, 16/1, 1855—1857 és Szilágyi memorandumát; melléklet 1856 november 27-én Albrecht főhercegnek írt leveléhez.

Szilágyi értesült Heckenasték ajánlatáról. Ezért figyelmeztette a kormányt december elsején, hogy Heckenastnak a német hivatalos lapból elég szép jövedelme van, pedig azt nem érdemli meg. Mert 1849-ben a magyar usurpatio idején az ő Maukschtól szerkesztett *Pester Zeitungja* által, továbbá az által, hogy a magyar bankókat nyomatta, a forradalom céljait lényegesen előmozdította. És amint akkor a forradalmat kiszákmányolta, most úgy használja ki a törvényes rendet. Veszedelemesebb ellenfele támadt Szilágyinak Emichben. Emich Gusztáv a magyar hivatalos lap kiadása jogáért 7000 forint évi bérösszeget ajánlott a kormánynak. A kormányzóság véleményét kért Protmanntól. Protmann elmondotta, hogy a pesti születésű Emich Pesten végezte a filozófiát, hogy Bécsben és Párisban könyvkereskedőnek képezte ki magát. 1842-ben lett Pesten könyvkereskedő, majd könyvkiadó, végül könyvnyomtatói engedélyt szerzett. Házat vett a belvárosban, villát a Svábhegyen. Igen vagyonos embernek mondják, de sokan nem értik, miként gazdagodott meg oly hirtelen. Nem fizet pontosan, kereskedői szoliditás tekintetében nincs jó híre. Ajánlata igen szépen hangzik; az állampénztárnak jövedelmet akar biztosítani s az sem ártana, ha Szilágyit elmozdítanák a szerkesztéstől, mert bármilyen megbízható, öreg kora miatt nem bírja magát beleélni az új viszonyokba. Azonban Emich számításai megbízhatatlanok. Protmann nem meri az ő vállalkozását ajánlani a kormányzóságnak.

A helytartósági osztály lévén megbízva az új szerződések megkötésével, Emich ajánlkózása következtében a szerződni kívánó feleket árverésre szólította fel. Emich az árverésen kijelentette, hogy mindakét hivatalos lap kiadási jogáért összesen 11,000 forint évi bért fizetne és 400 ingyen-példányt is adna a kormánynak. Emich a *Budapesti Hirlap* szerkesztésére Zakos Elek pénzügyi tanácsost vagy Récsi Emilt ajánlotta, a német lapot maga szerkesztette volna.

Landerer és Heckenast háromezer forintot kínáltak a német lapért, kilencezret a *Budapesti Hirlapért* a négyszáz ingyen-példányon felül. Azonkívül, ha a német lap előfizetőinek száma meghaladná a kétezret, a magyar lapéi pedig a háromezret, még kétezer forint bérösszeget és így összesen

16,000 forintot fizetnének. A *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztője ezentúl is Glatz Ede volna, de a *Budapesti Hirlapot* Kecskeméthy Aurélnak szerették volna átadni. Szilágyi 5000 forint bérösszeget és 400 ingyen-példányt ajánlott.

December 25-ike körül volt ez a versenytárgyalás. A helytartósági osztály megállapította, hogy Szilágyi ajánlata a legcsekélyebb, de már akkor nehéz lett volna a két versenytárs-tól ajánlott szerkesztőkről rendőri jelentések alapján megbízható értesítéseket szerezni. Azonkívül a helytartósági osztály ellentétben Protmann véleményével meg volt elégedve Szilágyi sikereivel. Noha a *Budapesti Hirlap* hivatalos lap, mégis a legolvasottabbak közé tartozik. Ellenben lehetséges, hogy Emich és Heckenasték tönkre teszik a lapot, — gondolta a helytartói osztály. A kormányzóság csak azt kívánta volna, hogy Szilágyi ne közöljön annyi londoni vagy párisi levelet. Az ilyen luxust csak a birodalmi székvárosban megjelenő lap engedheti meg magának. De máskülönben a kormányzóság s Bach is hozzájárultak a helytartósági osztály véleményéhez. Megerősítették a december 30-án kötött szerződést. Bachnak azért kellett megerősítenie a szerződést, mivel a hivatalos lapok kiadása inkább közigazgatási, mint rendőri kérdés volt. Kempent csak értesítették a megerősítésről, amit ő nem a legjobb néven vett. Az 1853 december 30-iki szerződés szerint a *Pest-Ofner Zeitung* továbbra is Glatz szerkesztése alatt Landerer és Heckenast kiadóknál maradt meg, akik ezért 3000 forint bérösszeget fizettek és 400 ingyen-példányt adtak.

Szilágyi kötelezte magát, hogy az 5000 forintnyi bérösszeget negyedévi részletekben előre fizeti és 400 példányt ingyen ad. A szerződés érvénye 1854 végéig terjedt, de Szilágyi politikai okokból az év vége előtt is el volt mozdítható.¹

A nagy bérösszeg, a sok ingyen-példány, a hivatalos hirdetések ingyen nyomtatása érzékenyen megterhelték Szilágyi költségvetését. Takarékoskodnia kellett, Kecskeméthy fizetését leszállította havonként 50 forintra, ami ártott a lapnak, mert Kecskeméthy kevesebb levelet vagy cikket tartozott írni

¹ L. erre nézve Osztr. Belügym. Levéltár Pressesachen, 1/16, 1852—54. B. Á. L. U. L. G. A. 164. Fasc.

számára. A fizetésnek e leszállítását Kecskeméthy nem bírta elfelejteni. Hivatalos jelentésében vádolta Szilágyit, hogy lapja 1854-ben hanyatlott. Nem merte védelmezni a kormánynak népszerűtlen intézkedéseit, mint például a német tan nyelvnek vagy a német nyelvű közigazgatásnak elterjesztését. A szerkesztő tehetetlensége és feneketlen kapzsisága miatt nem javíthatja lapját. Ezért majdnem felére olvadt olvasóinak száma.¹ Kecskeméthynek annyiban igaza volt, hogy Szilágyi lanyhán védelmezte a kormányt, épen csak arra vigyázott, hogy belé ne köthessen a rendőrség. De az nem áll, hogy lapja hanyatlott 1854-ben. Maradt körülbelül az 1853-iki színvonalon. Szilágyi kevés vezércikket, de annál több levelet közölt az ország minden vidékéről és a külföld fővárosaiból. A tárcára is gondot fordított. Mindamellet olvasóinak száma 1854 elején 2000-re szállott le és azóta is fogyott. Mert akkor már a *Pesti Naplóban* kereste a közönség a nemzeti közvéleménynek aránylag nyílt szavú kifejezését.²

1854 vége felé már világossá lett, hogy az 1853-iki szigorú feltételek mellett a két hivatalos lapnak bukása kikerülhetetlen. Báró Augusz Antal, a budai helytartósági osztály alelnöke jelenti 1854 november 1-én, hogy a *Pest-Ofner Zeitungnak* az év végéig 3938 forint deficitje lesz. A *Budapesti Hirlap* is küzködik a nehéz feltételekkel. A két hivatalos lap az 1853-iki szerződés miatt nem bir versenyezni az 1854 elején megindult *Pester Lloydal* és a népszerűvé lett *Pesti Naplóval*. Igen súlyos teher az ingyen-példányok nagy száma a papiros, a portó miatt s azért is, hogy az ingyen-példányok apasztják az előfizetők számát. A *Wiener Zeitungnak* hétezer előfizetője van és csak 600 ingyen-példányt köteles szolgáltatni. Szilágyi és Glatz lojális emberek, segíteni kell rajtuk. A kormányzóság még nagyobb nyomatékkaal pártolta a hivatalos lapok kiadóinak kívánságait. Gróf Leiningen 1854 november 17-iki fölterjesztésében kimondja, hogy nem jól fizető, hanem jó hivatalos lapokra van szükségünk. Maradjanak meg az ingyen-példányok.

¹ Kecskeméthy jelentésének fogalm. elkobzott iratai közt. (B. Á. L.)

² Osztr. Belügym. Levéltár Pressesachen. 16/1. 1855—57. Szilágyi már idézett memoranduma.

De a *Pest-Ofner Zeitung* ne fizessen bért, a *Budapesti Hirlap* pedig csak 1000 forintot fizessen. A német hivatalos lap ezer előfizetőn felül, a magyar kétezren felül fizessenek minden példány után öt forintot. Adjunk nekik kedvezményeket a hirdetési díjakban is. Kössünk velük három évi szerződést. Így is lesz elég hasznunk a hivatalos lapokból, de megmentjük azokat a biztos bukástól. Adjon a belügyminiszter felhatalmazást a szerződések megújítására. Erre a fölterjesztésre még nem érkezett válasz, midőn Emich ajánlatot adott be. Elvállalta volna a német lapot 3000 forintért, de a *Budapesti Hirlap* előfizetőinek pontos kimutatását kérte, mielőtt e lap kiadására nézve nyilatkoznék. A kormányzáság nem akart Emichchel alkudozni, hivatkozván Protmann 1853-iki jelentésére. Kiemelte, hogy Szilágyi és Glatz megbízható emberek, az utóbbi jó szerkesztő, az előbbi folyvást igyekszik javítani lapját. Megmaradhatnak tehát szerkesztőknek. Emichnek társa, Szamvald Gyula, egyenesen Bachhoz folyamodott 1854 december 15-én 10,000 forint évi bérösszeget ajánlván a két hivatalos lap kiadásáért. Bach kételkedett ez ajánlat szoliditásában, hozzájárult 1854 december 26-án a kormányzáságnak ahhoz a tervéhez, hogy a két régi kiadóval kell szerződni a feltételek mérséklésével. Csakhogy a bérösszeget nem akarta oly tetemesen leszállítani; a német laptól 2000 forintot, a magyar laptól 4000 forintot kívánt. A belügyminiszter beavatta a tárgyalásokba a pénzügyminisztert és Kempent is. Kempen december 4-én Bachhoz intézett átiratában arra figyelmezteti a minisztert, hogy ne kösse le a kormány kezét Szilágyi irányában. Mert Szilágyit nemsokára fel kell váltani. Tehetetlen szerkesztő, előfizetőinek száma 1849 óta 6000-ról 1000-re olvadt le. Unalmas és gyűlöletes polémiái, lapjának üressége elriasztják az olvasókat. Nem is támogatja a kormányt, a nemzeti kölcsön ügyében a *Budapesti Hirlap* nem fejtett ki annyi buzgóságot, mint a *Pesti Napló*. Kempen vádjai nagyrészt Kecskeméthy információira vezethetők vissza. Adatai tévesek voltak. Az 1849-iki előfizetők száma nem érte el a hatezret, az 1854-ieké pedig az ezret jóval felülhaladta. Azonkívül a nemzeti kölcsönért a *Budapesti Hirlap* csak úgy buzgólkodott, mint a *Pesti Napló*. Ott Kecskeméthy, emitt Falk bécsi levelei izgattak a kölcsön mellett, az

igaz, hogy Falkéi hatásosabban. A *Budapesti Hirlap* azonkívül több vezércikkben is ajánlotta a kölcsönt a magyar olvasóknak.

Még az 1855-re szóló szerződés megkötése előtt Szilágyi jó alkalmat talált lojális érzéseinek kimutatására. A magyarországi kormányzóság részéről kérdezték tőle, hogy mit tud arról az Érhalmi Gerőről, aki a Gott Erhalte-t magyarra fordította. Erre Szilágyi 1854 december 11-én írásban jelentette a kormányzóságnak a következőket: Midőn ez év tavaszán megjelent a *Wiener Zeitungban* a császártól jóváhagyott néphimnusz szövege, felszólítottam munkatársamat, Bulyovszky Gyulát, hogy a tárgy kiváló méltóságának megfelelő módon fordítsa le azt magyarra. Bulyovszky fordítását kiadtam a *Budapesti Hirlap* április 12-iki számában. Később a M. T. Akadémia felszólította a magyar költőket, hogy fordítsák le a néphimnuszt. Ekkor Bulyovszky megjelent fordítását Nádaskay Lajossal együtt átnézte, kijavította és ez átjavított fordítást a két író beadta gróf Teleki Józsefnek, az Akadémia elnökének, Érhalmi Gerő álnéven. Ha ezt a fordítást méltónak találták a legmagasabb elismerésre, őszintén örülök annak, hogy kezdeményem erre alkalmat adott. Ezzel csekélységem csak kötelességét teljesítette alattvalói hűséggel a mi általános szeretett császáruk iránt egy minden ausztriai polgárra nézve örvendetes alkalomból. Szilágyi e fölterjesztése nyomán a kormányzóság tudósította Bulyovszkyt és Nádaskayt, hogy a beküldött fordítások közül Kecskeméthy véleménye alapján és az ő szakértői módosításával Érhalmi Gerőé ismertetett el a legjobbnak. Ő Felsége ezt tudomásul vette és Bach miniszter a kormányzóság által a két fordítónak kifejezi köszönetét.

Igy Bulyovszky, aki 1848-ban mint a márciusi ifjúság ünnepelt szónoka, a februári francia forradalom jelszókészletéből merítette inspirációját, 1854-ben Seidl császári érzelmű költészetének tolmácsolásával vívta ki Bachnak és Albrecht főhercegnek köszönetét. Szilágyi pedig az inspirációk e változékonyságának tehetségéből gyarapította alattvalói hűsége hírnevének tőkét. Ez előzmények után báró Augusz Antal 1854 december 27-én megkötötte Heckenastékkal és Szilágyival az 1855-re szóló szerződéseket. Ezek szerint a *Pest-Ofner*

Zeitung kiadója évenként 2000 forint bérösszeget fizet és 100 ingyen-példányt ad. Ha előfizetői ezren felül lesznek, 5 forintot fizet a kiadó minden előfizető után. Szilágyi a *Budapesti Hirlapért* 4000 forintot fizet és 100 szabad példányt ad. Kétezzer előfizetőn felül minden példány után öt forinttal tartozik. Azonfelül a hirdetési díjakra nézve is kedvezőbb volt a szerződés az előzőnél, de mégsem oly kedvező, mint a kiadók kívánták, akik ép ezért nem akarták magukat három évre lekötöni az 1854 végén kötött szerződésben. Bach kívánságai érvényesültek az új szerződésben; midőn ezt a miniszter megerősítette 1855 áprilisában, leiratában kérte a kormányzóságot, hogy buzdítsa a hivatalos lapok kiadóit és szerkesztőit lapjaik fejlesztésére. A megadott kedvezmények bizonyítják, hogy a belügyminisztérium nem a pénzügyi szempontot tekinti a döntőnek, de azt sem hallgathatja el, hogy a kedvezmények hiábavalók, ha a szerkesztők és kiadók azok által nem ösztönzöttek a fokozottabb tevékenységre.¹

Szilágyi Ferenc minden lehetőt megtett, hogy a miniszter intése ne maradjon hatás nélkül. 1855 március közepétől kezdve a *Budapesti Hirlap* délután négy órakor megjelenő esti lappá változott, ami által Szilágyi a hírközlésben meg akarta előzni a bécsi és pesti lapokat. Lapjának belső értékét is fokozta. Az 1855-iki évfolyam munkatársai között ily neveket olvasunk: Ballagi Mór, Csengery Antal, Galgóczy Károly, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Lisznyai Kálmán, Salamon Ferenc, Toldy Ferenc. Ez évfolyamban jelent meg Kemény Zsigmond Deborahja, Gyulai Pál korszakos szépirodalmi szemléje Arany Toldijáról, Tompáról s a Petőfit utánzó líráról, Csengery bírálata Ipolyi Mythológiájáról. Hasztalan volt minden igyekezet. Az előfizetők száma újra hanyatlott, 1855-ben 1400—1290 közt ingadozott; a *Pest-Ofner Zeitung* is újabb 400 előfizetőt veszített ez évben.² A kormányzóság megütközött ezen a jelenségen. Már május 11-én nyugtalankodván a hiva-

¹ Osztr. Belügym. Levélt. Pressesachen, 16/1. 1852—1858., 1857. és B. Á. L. U. L. G. A. 164., 188., 259. Fasc.

² Szilágyi id. 1856-iki memorandumja és Heckenast 1855 szept. 1-én kelt memorandumja. (Osztr. Belügym. Levéltár Pressesachen, 16/1. 1855—1857.)

talos lapok sorsa miatt, véleményt kért erre nézve Protmannotól. A felszólításra Protmann csak július 1-én válaszolt ilyenformán: Majdnem lehetetlen Magyarországon hivatalos lap által a közönség szélesebb köreire hatni. A közönségnek kormányellenes szelleme, a rajongás a magyar nemzetiségért, mely a lakosságnak minden rétegét, még a gyöngye jellemű német polgárságot, de leginkább az „Izraelitákat“ áthatja, ellenségei a kormány minden hivatalos színű kezdeményének. Csak azok olvassák a hivatalos lapokat, akiknek az kötelessége, vagy csak a rendeleteket olvassák, hogy meg ne károsodjanak. A legjobb hivatalos lap is csak akkor számíthatna olvasókra, ha a liberalizmus kürtjébe fujna, vagyis ha rendeltetésével ellenmondásba jutna. Az olvasók szívesebben veszik kezükbe a függetlenebb lapokat; a lojális érzelműek, ha már hivatalos lapot kívánnak, a *Wiener Zeitungot* járatják, mely tudományos, irodalmi, politikai tekintetben tartalmasabb az itteni lapoknál. De ha már kell, hogy hivatalos lapok legyenek, legalább derék szerkesztőket kell élökre állítani. Glatz jóakarátú, tapasztalt, hivatott és politikai tekintetben kifogástalan szerkesztő. Megmaradhat tovább is a német hivatalos élén. De Szilágyi már öreg, ingatag, tapintatlan. Sok a panasz ellene, többször kapott feddést és egyszer írásbeli megintést is.¹ Azután igen szenvedélyes ember, ezért általánosan gyűlölik. Más hivatalban kellene alkalmazni. A magyar hivatalos lapoknak a *Wiener Zeitungtól* abban kell különbözniök, hogy hasábjait az ország érdekei megbeszélésének nyissák meg. Ezért a kiadókat oly helyzetbe kell hozni, hogy számos szakértő levelezőt szerezzenek, akik az ország állapotát alaposan ismertessék. A kiadók helyzetét javítaná az, ha a két kormánylap egy kézbe jutna, ha hosszabb időre kötnék meg velük a szerződést és a bérösszeget vagy leszállítanák, vagy eltörölnék. Így azután olcsóbban lehetne adni a hivatalos lapokat.

Heckenast Gusztáv, mint kiadó és szakértő, szintén

¹ Mikor? Protmann nem mondja. Szokása az, hogy elősorolja az anteaktákat. Valószínűen Szilágyi *Magyar Hirlapbeli* multjáról beszél. 1853—1854-ben a kormányzóságnak Szilágyi politikai viselete ellen nem volt lényeges kifogása. Feddették, vagy megintették-e Szilágyit 1855-ben július 1-éig, azt nem tudjuk.

írásbeli véleményt adott be a helytartósági osztálynak a hivatalos lapokról 1855 szeptember 1-én. A *Pest-Ofner Zeitung* szerinte a 400 előfizető elmaradásával 5000 forintot veszített. Hivatalos hirdetési szaporodnak, magánhirdetési fogynak. Deficitje az év végéig nagyobb lesz, mint a tavalyi. A jövő évre már nem fogadhatja el az eddigi feltételeket. A bérösszeg és az ingyen-példányok tönkre tették a hivatalos lapokat. A *Pest-Ofner Zeitung* az ingyen-példányokon kívül csak 238 példányt küld el a postán, míg a *Pester Lloyd* majdnem 2000-et. Azonkívül a Lloyd-társaság tagjai jelentékeny összeggel gyámolítják lapjukat. Szükséges volna egy kiadóra bízni a két hivatalos lapot. Gyarapítani kellene a szerkesztőség tagjainak és a levelezőknek számát. Le kellene szállítani az előfizetői díjat, a hivatalos hirdetésekért díjat kellene fizetni. Heckenast vállalkoznék a kiadásra. Reményli, hogy kiadói tapasztalatai és eddigi áldozatai miatt a kormány bízni fog benne.

Szilágyi Ferenc is ekkortájt adta be véleményes jelentését a helytartósági osztálynak. Szerinte a *Magyar Sajtó*, a *Politikai Ujdonságok* és a *Pesti Napló* liberálisabb irányuk miatt magukhoz vonják a *Budapesti Hírlap* előfizetőit. A bérösszeg és a hivatalos hirdetések díjtalansága el nem viselhető teherként nehezednek vállalatára. Az 1855. esztendő első nyolc hónapjában a hivatalos hirdetések 132,000 petit sort foglaltak el.

Ezekkel a jelentésekkel a helytartósági osztály, a kormányzóság és a belügyminisztérium nem igen tudtak mit csinálni. Érezték, hogy tenni kell valamit a hivatalos lapok megmentésére, de mivel a módban nem birtak megegyezni, szeptember végén a kormányzóság utasította a helytartói osztályt, hogy igyekezzék az eddigi kiadókkal megegyezni az 1856-iki évre nézve.

Heckenast a bérösszeg és az ingyen-példányok elengedését kívánta, továbbá a hivatalos hirdetések minden soráért hat krajcárt kért, végül 12 évre akarta megkötni a szerződést. Szilágyi a bérösszeg elengedését, a hivatalos hirdetésekért kellő kárpótlást és a szerződés hat évi megkötését kívánta. Ajánlkozott a régi feltételek elfogadására is, de csak azon kötélssel, hogy jogában volna év közben is megszüntetni a vál-

lalatot, ha pénzbeli károsodását kimutatja és ez esetben kárpótlást követelhetne. A helytartósági osztály november elsejei jelentésében kifejti, hogy Heckenast és Szilágyi feltételei el nem fogadhatók. Heckenast feltételei szerint a *Pest-Ofner Zeitung* a kormánynak majdnem 20,000 forintjába kerülne évenként. Szilágyinak az a kívánsága, hogy megszüntetheti a vállalatot évközben is, az ő kényének szolgáltató ki a kormányt. De nem is az a főbaj, hogy a kormány pénzáldozatot hozna, hanem az, hogy ez áldozat sem biztosítaná a hivatalos lapok jövőjét. Mert a kiadók kedvezőbb helyzetüket is csak arra használnák fel, hogy leszállítsák a szerkesztés költségeit. Ezen a helyzeten csak úgy lehet segíteni, ha a kormány elvállalja a szerkesztés költségeit, a szerződések pedig egyedül a nyomtatásra és szétküldésre nézve kötné meg. A német és magyar lapokat mint eddig is, két külön szerkesztő szerkesztené. Glatz nem bírja fellendíteni a *Pest-Ofner Zeitungot*. Bécsben kellene keresni német szerkesztőt. A *Budapesti Hírlapnál* Szilágyi egyelőre megmaradhatna szerkesztőnek, mert eddig is számosabb levelezőről gondoskodott, mint Glatz és különben is kiméletet érdemel. A szerkesztőknek évi fizetés, szerkesztői átalány és remuneráció járna az esetre, ha az előfizetők száma emelkedik. Ezért kötelesek volnának lapjaikban alapos cikkeket közölni az ország anyagi és szellemi érdekeiről. A napi politikával csak átnézetekben foglalkoznának, nem okoskodó cikkekben. A kormányzóság helyeselte a helytartói osztály véleményét. Tudni akarta, hogy elvállalja-e Szilágyi a szerkesztést szabott fizetés mellett. Mert Szilágyi mellett szólnak multjának érdemei s technikai jártassága. Szilágyi erre kinyilatkoztatta, hogy elvállalja a szerkesztést évenként 2500 forint fizetéssel. Bach november 19-én elfogadta elvben a fizetett szerkesztők alkalmazását. Elfogadta Szilágyit is szerkesztőnek, csak arra kérte a kormányzóságot, hogy iránta ne kösse le a kormány kezét. Azonban német szerkesztőt Bécsből nem küldhet. A helytartói osztály egy ideig arra gondolt, hogy Glatzot meghagyja szerkesztőnek 1800 forint fizetéssel. De azután mást gondolt. Figyelme Müller Ottóra fordult.

Müller Ottó akkor a Pesten megjelenő *Ungarische Postnak* volt a szerkesztője. Emich már 1852 augusztus 24-én

kapott engedélyt az *Ungarische Post*nak kiadására, de pihentette az engedélyt 1855 márciusáig, amikor is kérte a kormányzóságtól az engedélyt az *Ungarische Post* megindítására. Szerkesztőül Müller Ottót nevezte meg. A bécsi születésű Müller ekkor 47 éves volt. Apja, Müller Ádám alezredes, 1816-ban kapott nemességet. Fia a filozófia doktora lett, 1847 óta Bécs mellett lakott, azelőtt Hamburgban is tartózkodott. Hírlapírással foglalkozott, egy Charlotte Ackermann című regényt és több eléggé olvasott novellát is írt. Protmann dicsérte sokoldalú műveltségét, lojális érzelmeit és tisztas életmódját. Egyénisége — írja Protmann — biztosíték arra nézve, hogy az új politikai lap, el nem fogulva az országos balvéleményekben, elősegíti majd a német elemet, terjeszti a német műveltséget s az egészséges érzéket az összbirodalom érdekei iránt. A *Pest-Ofner Zeitung*nak nincs hatása, a *Pester Lloyd* leginkább a kereskedők közt van elterjedve, az új német lap tehát érezhető szükségét elégítené ki. Protmann e véleménye alapján megengedték Emichnek, hogy 1855 tavaszán megindíthassa az *Ungarische Post*ot Müller Ottó szerkesztése alatt.

Bizonyára Emich figyelmeztette a helytartói osztályt Müller Ottóra. Ekkor ugyanis hallgattak szavára az intéző körök, vele kötötte meg báró Augusz Antal, a helytartói osztály alelnöke december 19-én a három évre szóló szerződést a két hivatalos lap nyomtatására nézve. Emich a szerkesztői költségek fedezésére évenként 17,000 forint fizetésére kötelezte magát. Ingeny-példányokat nem adott, de elvállalta a hivatalos hirdetések díjtalan közlését. Emich még arra is kötelezte magát, hogy a 17,000 forinton felül remunerációt ad a szerkesztőknek bizonyos esetekben. Ha a német lap előfizetői 1200-on felül, a magyar lapéi pedig 1500-on felül lesznek, Emich a kormánytól adandó 500 forintnyi remunerációnak felét fizeti, azaz 250 forintot mindegyik szerkesztőnek. Ha a német lap 1500, a magyar 2000 előfizetőt mutathat ki, Emich köteles lesz nemcsak újabb ötszáz forintot fizetni, hanem az első ötszáz forintnyi remunerációt is egészen magára vállalni. Ha végül az előfizetők a 2000-et is felülhaladják, Emich köteles lesz újabb ezer, azaz összesen kétezer forintnyi remunerációt

fizetni. Bach a szerkesztői kiadások pótlására évi ötezer forintnyi szubvenciót ígért. Herz János, a *Budapesti Hirlap* régi nyomtatója, az Emichénél kedvezőbb ajánlatot adott be, de a kormányzóság nem fogadta el ajánlatát, állítólag azért, mert elkésett s mert a *Pester Lloyd* nyomtatását is elvették Herztől szerződésszegés miatt. A kormány tehát 1855 végén Herz Jánost utasította vissza megbízhatatlanság miatt, ép úgy, mint Emicht az előző években. De Protmann 1855-ben már dicsérte Emich szoliditását, pedig két évvel azelőtt élesen nyilatkozott ellene.

Nemcsak a nyomtatók, hanem a szerkesztők kiválasztásában is ilyen ki nem kutatható személyes okokból eredő véleményváltozások állottak elő. Glatz már ki volt jelölve a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjének, amikor egyszerre Müller Ottó neve került felszínre, akinek 1500 forintnyi fizetést szavaztak meg és meghagyták mellette Glatzot a szerkesztőségben 1200 forinttal. Ez a változás annyira tetszett a helytartói osztálynak, hogy a *Budapesti Hirlapot* is e minta szerint óhajtotta szervezni. Szilágyit segédszerkesztővé akarta lefokozni a már megígért 2500 forint fizetés helyett 1200 forint fizetéssel. Poche udvari tanácsos december 21-én közölte Szilágyival, hogy maradhat a *Budapesti Hirlapnál* Nádaskay szerkesztő mellett 1200 forint fizetéssel; ha ezt csekélyli, távoznia kell. Szilágyi erre könyörgött gróf Leiningen altábornagynak, Albrecht főherceg helyettesének, hogy ne bánjanak vele ilyen rútul. A kormányzóság valóban meghagyta Szilágyit szerkesztőnek 2000 forint fizetéssel, melléje rendelve Nádaskay Lajost segédszerkesztőnek 1400 forinttal.

A két hivatalos lap ügye tehát el lett volna intézve 1855 végén, de két kérdésnek fölmerülése egyelőre akadályozta a helyzetnek tisztázását. Bach ugyanis december 24-én, a szerződés megkötése után öt nappal azt kívánta a kormányzóságtól, hogy a szerződés hatályát ne terjessze ki a pozsonyi helytartói osztály területére. Mert a pozsonyi *Pressburger Zeitungnak* jogait nem akarja érinteni. A kormányzóság erre azt jegyezte meg, hogy a kívánság miatt a szerződést teljesen át kell alakítania, mert Emich a 17,000 forint fizetésére abban a hiszemben kötelezte magát, hogy a szerződés hatálya mind az öt helytartói osztály területére kiterjed. Ha egyet kivesz a

miniszter az öt közül, a 17,000 forintból egy ötödrész eszik s a kormány kénytelen lesz az ötödöt a szubvencióból pótolni. Bach ezt a felfogást nem helyeselte. Szerinte Emich azzal igen keveset veszít, hogy a pozsonyi helytartói területnek ötvenhét ~~x~~szolgabírói hivatala nem köteles előfizetni a pesti hivatalos lapokra. A szerződés lényeges átalakítása tehát egészen fölösleges. Ugy is történt. A pozsonyi hivatalos lap kivételes szabadalma megmaradt, anélkül, hogy a szerződés pénzügyi pontjai megváltoztak volna.

A másik kérdés a körül forgott, hogy a fizetett szerkesztőkre minő hatóság ügyeljen fel hivatalból, hiszen azért fizették a szerkesztőket, hogy ne kalandozzanak el a maguk kénye szerint tilos politikai ösvényekre. A helytartói osztálynak november elseji jelentése, mely a fizetett szerkesztői intézménynek alapját vetette meg, természetesennek gondolta, hogy a szerkesztőkre a kormányzóság ügyeljen fel. De gróf Leiningen fázott ettől a gondolattól. December 29-iki átiratában kifejtette, hogy a főszerkesztői hivatalra olyan ember kell, aki jól ismeri az ország nyelvét és viszonyait. Nála kell jelentkezniök a szerkesztőknek minden második napon, hogy átvegyék a kormányzó helyettesétől már előre jóváhagyott utasításokat és közleményeket. Az illető hivatalnok az ilyen utasításokat és közléseket csak az összes helytartói osztályok és megyék jelentései, továbbá az ujságok olvasása alapján készítheti elő. Ezért nem maradna ideje más hivatalos munkára.

Már most ki vegye át ezt a hatáskört? A kormányzóság polgári osztályában két helytartótanácsos, két titkár és két fogalmazó szolgál. Az egyik tanácsos előadja az ügyeket a kormányzó helyettesének, ami által ideje teljesen le van kötve. Az osztály többi hivatalnokaira marad tehát az összes ügyiratok elintézése. Pedig ez ügyiratok száma 1853-ban 9416, 1854-ben 10,819 és 1855 december 27-ig 12,307 volt. Ily körülmények közt a polgári osztály hivatalnokai közül senki sem vállalhatja el a főszerkesztői hatáskört. Különben is a titkárok és tanácsosok közül csak báró Condé tanácsos tud magyarul, már pedig nagy elfoglaltsága miatt új munkát nem vállalhat. Főszerkesztői irodának berendezhető helyiség sem akad a polgári osztály hivatali szobái közt. Mivel a főszerkesztőnek leg-

alább is tanácsosnak kell lennie, hogy imponáljon a szerkesztőknek, a legjobb volna a soproni helytartósági osztályhoz berendelt Friedenfels helytartósági tanácsost áthelyezni a kormányzósághoz. Friedenfels, a tudományosan képzett publicista, jól tud magyarul, mint erdélyi szász részt vett a régi magyar politikai közéletben is. Ezért igen alkalmas volna főszerkesztőnek s ne soroltassék a kormányzóság létszámába, hanem csak szolgálatra rendeltessék be. A maga lakásán végezze a teendőket s egyenesen a kormányzó helyettesének referáljon.

Ehhez a december 29-iki fölterjesztéshez utólag hozzájárult Albrecht főherceg is, akit a hivatalos lapok szerkesztésének kérdése nagyon érdekelt.

Gróf Leiningen utólag még azzal is támogatta a december 29-iki fölterjesztést, hogy Pusztay Sándor rendőrbiztost, aki 1855-ig volt megbízva a hivatalos lapok főfelügyeletével, lehetetlen főszerkesztőnek megtenni, lehetetlen reábizni az ötezer forintnyi állami szubvenció kezelését. Pusztayra nézve Bachnak nem volt ellenvetése. De Friedenfels áthelyezésének gondolatát nem fogadta el. Leiratában kijelentette, hogy a főszerkesztői teendőket a kormányzóság polgári osztálya is el láthatja. Ugy látszik, hogy Bach báró Hauer szavára hallgatott. A kormányzóság polgári osztályának főnöke ugyanis nem fért meg gróf Leiningennel. Nem lehetetlen, hogy ő buktatta meg az adlátus indítványát.¹

XII.

A Budapesti Hirlap 1856-ban.

A hivatalos lapok központi vezetése. Hauer és Falke. Levelezők kirendelése. Szilágyi üldöztetése, eltávolítása. Alkudozás Falkkal. Új szerkesztő kinevezése.

A kormányzóság polgári osztályát bizonyára sértette az a gondolat, hogy Friedenfels és a főherceg adlátusa együtt intézzék el a magyar sajtópolitikát az osztály megkérdezése

¹ Mindezekre nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 259. és 320. Fasc. Osztr. Belügym. Levéltár. Pressesachen, 16/1, 1855—57. Pusztayra nézve I. Kecskeméthy levelezését. A Hauer-Leiningen ellentétéről. B. Á. L. 1855, 332/G. D. II.

nélkül. A tervnek elejtése után a polgári osztály lett a hivatalos lapok főszerkesztői hatósága. De nem rögtön 1856 újév napján. Előbb be kellett várni az Emichchel kötött szerződés miniszteri ratifikálását és az új hatóságot is szervezni kellett, ami öt hónapi időt kívánt. Ez idő alatt a helytartói osztályt ideiglenes főszerkesztői hatóságnak tekintették. Szilágyinak nem-sokára éreznie kellett, hogy az új viszonyok közt nehezebben súlyosodik reá a felügyelő hatóság keze, mint amikor még Protmann és Pusztay vigyáztak szerkesztői eljárására.

A *Budapesti Hirlap* március 29-iki száma tárcájában Szilágyi Sándor nagykőrösi tanárnak „Egy szó az ordaliákról” című cikkét kezdte közölni. Szilágyi ugyanis az ordaliákról az *Uj Magyar Múzeumban* tanulmányt közölt, melyben a középkori tűzpróba jelenségeit természettudományi okokból igyekezett megmagyarázni. Ezt a tanulmányt Pater Klezsó József, a *Családi Lapok* szerkesztője megtámadta, szemére hányván a szerzőnek, hogy sérti a vallásos érzést. Az ifjabb Szilágyi, a későbbi jeles történettudós, aki ép oly szenvedélyes és ingerlékeny volt, mint atyja, a *Budapesti Hirlapban* rendkívül hevesen válaszolt Klezsónak. Báró Augusz Antal fel volt háborodva Szilágyi Sándor tárcája miatt. Ez a név aligha volt előtte ismeretlen. Talán hallotta, hogy Protmann 1851 őszén maga elé idéztette a fiatal Szilágyit azért a „szemtelenségért”, hogy egy hangversenyen Heine „Olaf lovagját” akarta szavaltatni. Pedig az a szép romantikus ballada azon kezdődik, hogy a székesegyház előtt a király és a hóhér egymásmellett állnak vörös kabátban. A király és a hóhér szomszédsága akkor-tájt célzásnak látszott a magyarországi viszonyokra. Protmann ezt a számot kitöröltette a programmból, Szilágyit pedig a Pestről való kiutasítással fenyegette.

De Auguszt nem annyira az író neve, mint inkább a tárcának tartalma ingerelte fel. Sértette érzését a protestáns írónak szenvedélyes hangja egy katolikus pappal szemben. Az egész cikk oly benyomást tett reá, mintha a protestáns racionalizmus támadása volna a hívő katolicizmus ellen. És hozzá még a szerkesztőknek adott hivatalos instrukció megparancsolta, hogy személyes polemikát ne vegyenek fel a hivatalos lapokba.

Augusz először is eltiltotta a tárcacikknek folytatását.

Azután felelősségre vonta a szerkesztőket. Szilágyi Ferenc azzal védekezett, hogy a tárcza tudományos tartalmú polemia volt. Azt hitte, hogy ilyet a nem politikai részben bátran közzölhet. Augusz Nádaskayt is kérdőre vonta. Nádaskay így vallott: A cikknek anyagát a szerkesztő fia adta át, Szilágyi Ferenc pedig átdolgozta az anyagot. Már pedig ő hiába próbálta más alkalommal is Szilágyi Ferencet cikkeinek módosítására bírni. Ezért most abbahagyta a próbálkozást. Augusz e mentességgel nem volt megelégedve. Szerinte Nádaskay följelenthette volna a cikket közlése előtt a főszerkesztői hatóságnak.

Ennélfogva Augusz sürgette Szilágyi eltávolítását, de mivel Nádaskay sem bizonyult eléggé határozottnak, marasztalni akarta Szilágyit addig, amíg új szerkesztő nem váltja fel. Nehéz ilyen szerkesztőt találni, írja Augusz, bátorkodik mégis felhívni a kormányzáság figyelmét Falk Miksára, aki a *Magyar Sajtónak* munkatársa. Igen dicsérik tehetségét és képzettségét. Valószínű, hogy elvállalná a hivatalos lap szerkesztését mérsekelt föltételek mellett.

Augusz ekkor még — 1856 április 4 — aligha ismerte Falkot vagy cikkeit. Nevét Falknak írja. Valószínű, hogy mások, talán Emich, vagy Müller Ottó, vagy Falke figyelmeztették őt Falk Miksára. Falk cikkeinek figyelmes olvasói sem igen ismerték még akkor ellenzéki érzelmeit, sőt bizonyos körökben ismeretes volt, hogy Falknak *Pesti Naplóbeli* bécsi levelei mennyire ajánlották a nemzeti kölcsönt a magyar közönségnek. Nem látszott tehát képtelenségnek az a föltevés, hogy Falk elvállalná a hivatalos lap szerkesztését.

De most még korán volt erről szólni, mert Szilágyi Ferencet meglepte ugyan Augusz haragja, de el nem csüggesztette. Szokott szívósságával harcolt a szerkesztői pálcáért. Könyörögött Albrecht főhercegnek a legalázatosabb hangon, hogy nézzék el hibáját, ha ugyan hibázott. Hiszen a tárcát Nádaskay is látta. Nincs abban semmi, ami rég nem volna ismeretes. Lehetetlen a cikkekre ráfogni, hogy a vallásos hitet sértené. Mindamellelt jobb lett volna azt közzé nem tenni. Felette szükséges volna oly hatóság, mely kétes esetekben előzetesen átnézné a cikkeket. De most a legmélyebb tisztelettel könyörög az irgalmas elnézésért.

Szilágyinak védekezése nem lágyította meg a kormányzóság polgári osztálya hatalmasainak szívét. Ők is haragudtak az Ordalia cikk miatt annál is inkább, mert Szilágyit már annak megjelenése előtt rendreutasították, mivel a *Budapesti Hírlap* március 1-i számának kaposvári levelében ezek a sorok voltak olvashatók: „Dombovárott a farsang utolján tartatott *Vörösmarty-bál* a legfényesebben ütött ki és szép jövedelem folyt be.” Már pedig a Vörösmarty árváinak javára rendezett mulatságokat csak megemlíteni sem volt szabad.

A két bűnnek tekintetbe vételével már elkészült a kormányzóságnak az a jegyzéke, mely Augusz fölterjesztése értelmében kéri a belügyminisztert Szilágyi elbocsátásának és a Falkkal való alkudozás megkezdésének jóváhagyására. De mielőtt a végzetes irat útnak indult, megmozdult gróf Haller Ferenc altábornagynak, Albrecht akkori adlátusának szívében az erdélyi rokonérzés. Az ő indítványára Albrecht főherceg elrendelte, hogy ezúttal elég lesz Szilágyit „feltűnő tapintatlansága” miatt szigorú írásbeli intésben részesíteni azzal a hozzátétellel, hogy ezentúl egy tapodtat se térjen el az instrukció pontjaitól. Ezt az írásbeli intést Szilágyi májusban kapta meg.

Junius elsejétől kezdve a kormányzóság polgári osztálya mint főszerkesztői hatóság adja ki rendeleteit. Ez új hatóság élén báró Hauer István, a polgári osztály főnöke állott, akinek Falke helytartói titkár volt a referense.

Báró Hauer Magyarországon született, de nem igen tudott magyarul s eleintén nem is ismerte a magyarországi viszonyokat, mert ifjú korában az örökös tartományokban kezdte hivatalos pályáját. Amikor kinevezték soproni kerületi főispánnak, nagy magyarfalónak mutatkozott, még a főispáni címet sem szerette, mert az a régi állapotokra emlékeztette. Jobban szerette volna, ha mint német hivatalnokot „kerületi elnöknek” címeznék. De amidőn hivatalnokai mélyen hajlongtak előtte, midőn a vármegyei hajduk hintaja előtt lovagoltak s megizelte a magyar főispáni dicsőség minden szertartásos díszét, egyszerre átalakult felfogása. Most magát magyar hivatalnoknak érezte, kijelentvén, hogy a magyar hivatalnokok a legjobbak a monarchiában. Ragaszkodnak a kormányhoz, ügyesek és szorgalmasak hivatalaikban. Hauer magyar

kele főispáni önérzetében lenézte a zsandárságot, akadályozta működését, ha csak tehette, sőt Bach egész kormányrendszerét „orosz kormányzatnak“ gúnyolta.

Mindezeket az adatokat gróf Forgách alezredes, a 6-ik csendőrezred parancsnoka jelentette Kempennek, arra kérve főnökét, hogy azokat ne foglalja írásba, de Kempen mégis elküldte a jelentést írásban Albrecht főhercegnek 1852 január 20-án, mert maga is tapasztalta, hogy Hauer minden alkalmat megragad a csendőrség elleni áskálódásra. És így Kempen jelentése a Bach-korszak egyik legkülönösebb látványosságát tárja elénk. Látjuk Hauert, akiben a közvélemény szerint az új intézmények minden gyűlöletessége testet öltött, mint a csendőrségnek, az új kormányzat legerősebb támaszának tevékeny ellenségét és vele szemben látunk egy magyar gróft, aki a csendőrséget védelmezi. Forgách adataiban nincs okunk kételkedni. Mert Hauernek, mint soproni kerületi főispánnak, egy igen jellemző fölterjesztését ismerjük, amelyben jó magyarnak mutatja magát. Illetlennek tartanám, — írja 1852 július 29-én felettes hatóságának — ha a Kisfaludy Sándor kezdeményére épült balatonfüredi színházat roskadozni hagynók. Ami jó és közhasznú intézmény keletkezett a régi magyar világban, azt nem volna szabad átengedni a romlásnak. A színházat nem gyűjtés által, hanem állami költségen kellene felépíteni. Balatonfüred, Magyarország egyik drágaköve, Kisfaludy által klasszikus területté lett.

Igy beszélt és cselekedett Hauer 1852-ben. A következő év januárjában Albrecht főherceg mellett megkezdí működését, mint a kormányzóság polgári osztályának főnöke. Rendkívüli munkásságot fejtett ki a politikai organizáció vezetésében. Albrecht főherceg annyira meg volt elégedve Hauer szorgalmával és képességeivel, hogy 1853 szeptember 25-én a titkos tanácsosi méltóságra ajánlotta. Ezáltal külső tekintélyét is akarta emelni a magyar nemesség előtt. De a magyar főrangú köröknek Hauer mint titkos tanácsos sem imponált, sőt éreztették vele megvetésüket. Ekkor Hauer magyar érzése is megcsappant. Az ókonzervatívek őt tartották a Bach-rendszer legkonokabb hívének, a közvélemény sok oly rendszabályért gyűlölte, amelyért aligha volt felelős. Albrecht főherceg is

megharagudott reá, midőn 1855-ben ismételt szabadságkérés-sel kivonta magát a kötelezettség alól, hogy gróf Leiningen alatt szolgáljon. Ez az összeütközés akkor a közönség előtt is imeretessé vált, de egyelőre nem rendítette meg Hauernek hivatali állását. Hauer feltétlenül megbízott a fiatal Liliensteini Falke János titkárbán.

Falke 1827 május 21-én született Budán. Állítólag szász eredetű családból származott. Nagypja katonatiszt volt, valószínűen apja is erre a pályára lépett, de apját élete vége felé polgári hivatalban találjuk. Mint a budai országos építészeti igazgatóság számtanácsosa halt meg 1851 körül. Falke János jogot végzett, azután magyarországi ügyvédek-nél szolgált, 1851-ben Protmann alkalmazta a fővárosi rendőrség útlevel-osztályában, néhány hónap múlva kinevezték segédfogalmazónak a helytartósághoz. 1854-ben a belügyminisztériumba rendelték, hogy résztvegyen a politikai és törvényszéki organizáció munkálataiban. Jól tudott németül, magyarul és tótul. Szolgálatával annyira meg voltak elégedve, hogy 1856-ban kinevezték helytartósági titkárnak a magyarországi kormányzóság polgári osztályához. Jó tollú, igen szorgalmas, művelt hivatalnok volt, a hirlapírással is foglalkozott, később báróvá lett, 1895 májusában halt meg, mint a közös külügy-minisztérium sajtófőnöke.

Hauer reábizta a hivatalos lapok vezetését 1856-ban. Falke volt a lelke a főszerkesztői hatóságnak.

Első teendői közé tartozott az, hogy levelezőket igyekezett toborozni országszerte a két hivatalos lap számára. Először Protmann vetette fel azt a gondolatot, hogy a hivatalos lapok értékét művelt és szakértő vidéki levelezők által lehetne fokozni. Azok a levelek, melyek az ország minden részéből az ilyen levelezőktől küldetnének, hű képét adnák az ország állapotának. Általuk a két hivatalos lap elterjedésben és értékben felülmulná a többi lapokat. A kormányzóság június 15-én felhívta a helytartói osztályokat, hogy a megyefőnökök által szólítsanak fel papokat, tanárokat, tudósokat, egészségügyi és másnemű hivatalnokokat, szóval arra való embereket, hogy irjanak leveleket a két hivatalos lapnak. A kijelölt levelezőket

jellemezzék és tőlük próbacikkeket kérjenek. Ebben az ügyben minden feltűnés nélkül járjanak el. Erre megindultak az ajánlások mind az öt helytartói osztály területéről. A sok ajánlás közül csak néhány érdekesebbet választunk ki. Augusz Virozsil Antalhoz fordult, a pesti egyetem rektorához, hogy kérdezze meg az egyetemi tanárokat, vajjon akarják-e a hivatalos lapokat mint rendes munkatársak közleményeikkel támogatni. Virozsil sorban felszólította a négy fakultás tanárait, azután sajnálattal jelentette, hogy rendes munkatársi kötelezettséget nem akarnak vállalni nagy elfoglaltságuk miatt. De mindannyian hajlandók alkalmilag egyes kitézött kérdésekről cikkeket írni. Csak dr. Konek Sándor, a statisztika tanára vállalkozott arra, hogy évi 300 forintért havonként hat cikket ír, hármat a magyar, hármat a német lapnak. Konek Müller Ottó lapjában januártól júliusig hat statisztikai cikket közölt K. aláírással, a *Pesti Naplóba* az ausztriai szabadalmakról írt, a *Magyar Néplapnak* és Tóth Lőrinc jogtudományi folyóiratának is munkatársa volt. Szóval szeretett hirlapokba írni, egyézersmind szeretett volna szolgálatokat tenni a kormánynak, mert politikai multja nem volt egészen felhőtlen. Kempen jelentette gróf Grűnnének 1854 márciusában, hogy Konek, a statisztika és bánya jog tanára a pozsonyi jogakadémián, a forradalomban mint győri tanár beállott nemzetőrnek. Mostani politikai érzülete is igen kétes, mert feltétlenül hallgat ultraradikális érzelmű feleségének szavára. Különben igen munkás és tehetséges tudós. Falke nagyon szívesen fogadta az egyetemi tanárok ajánlkozását alkalmi cikkekre; Konek készségét hálásan vette tudomásul, de szabott fizetést, noha elismerte, hogy Konek keveset kért, nem akart megszavazni.

Hőke Lajos, a szolnokmegyei titkár, főnökének, Bonyhád Imrének felszólítására, rögtön ily című próbacikket küldött be: *Augusztus 18. 850 év előtt és ma.* Azt írta ebben, hogy „Szent István alkotmányának omladékain, közepette a föloszlás és bomladozás zavarának, egy eredménydús új korszak kezdetén, ismét támasztott a Gondviselés népeinek egy új fejedelmet, korban, erélyben dicső elődéhez hasonlót... ki ama dicső elődöt... magának példányul tűzte ki“. Hőke félreértette a helyzetet, azt hitte, hogy a főszerkesztői hatóság

lojális áradozásokat kíván. Cikkét nem fogadták el, hanem helyi érdekű leveleket kértek tőle.

Szalay, a somogymegyei főnök azt jelentette a soproni helytartói osztálynak, hogy az ő megyéjében nincs tudós vagy tanár, nincs is magasabb papság. Csak a megyei főorvost, Wehle Ferdinándot ajánlhatja levelezőnek. A zalai, a mosoni megyefőnökök több levelezőt ajánlottak. Falke próbacikkeket kért tőlük, előre figyelmeztetvén az ajánlkozókat, hogy ne írjanak frázisokat, csak tanulságos tényekről értesítsék a közönséget. Több próbacikket visszautasított, néha azért, hogy magas, pl. 10 forintnyi honoráriumot kért a szerző. A budai helytartóság területén, mint a többi területen is, zsidó tanítók és orvosok is ajánlkoztak levelezőknek. A budai helytartósági osztály ezek neve mellé oda írta: Zsidót nem fogadunk el levelezőnek. Falke azonban nem követte ezt az elvet az ajánlkozók kiválogatásában.

Nagy örömmel vette a baranyai megyefőnöknek azt a tudósítását, hogy Bánffay Simon hajlandó Pécsről leveleket írni. Közölte is Bánffaynak Σ jegyű igen érdekes levelét a *Budapesti Hirlap* november 20-iki számában a Pécsre vezető vasútvonalak építésének pénzügyi megalapozásáról. El volt feledve a régi harag a kormány és Bánffay részéről is. Bánffay a jó fogadtatáson felbátorodva, azt hitte, hogy kényesebb ügyeket is fejtegethet, mint aminő a vasútépítés. Egész cikksorozatot küldött be a kormányzóság polgári osztályának a *Budapesti Hirlap* számára ilyen címen: „A közbiztosság állapota”. Falke elismerte, hogy Bánffay igen világosan és alaposan fejtegeti a közbiztosság fenntartására szolgáló intézmények elégtelenségét, sőt célszerűtlenségét is. Azonban Bánffay a régi pandurrendszer helyreállítását javasolja. Az ilyen gondolatnak felvetése hivatalos lapban nincsen a helyén. Falke tehát visszaküldte Bánffay cikkeit a *Budapesti Hirlap* szerkesztősége által.

Falke néha maga is tűzött ki konkrét tételeket a levelezők számára. Poche Adolfinak, a kassai helytartósági osztály vezetőjének írja augusztus közepén, feleljenek levelezői erre a kérdésre: minő módon lehetne tartósan segíteni az északi megyékben időszakonként visszatérő éhínségen? Poche azt válaszolta, hogy ő sokat foglalkozott e kérdéssel. Már javulnak a

viszonyok a jobb termés és a burgonyakórnak el nem terjedése által, különben Pawlowski tanárt, aki jobban ért a dologhoz, majd felszólítja, hogy feleljen a kérdésre.

Ily módon gazdagította Falke a hivatalos lapok tartalmát, egyszersmind vigyázott arra, hogy hasábjait ne rútítsa el bárminő folt, mely az ő vagy előljárói nagyon is kényes izlését sérti.

Müller Ottó lapjában is talált megróni valót. A *Pest-Ofner Zeitung* július 7-iki számának tárcája Liszt Ferencnek miséjét dicsőíti az esztergomi bazilika fölszentelése alkalmából. Liszt, úgymond, olyan zseni, akihez fogható talán minden száz évben ha egyszer felmerül. Egy országos ünnepre zenét komponál és azután odarepülnek a zenei verebek, felfúva az irigységtől és bosszúságtól, hogy kiszorítsák a sast fészkéből. Falke erre megírta Müllernek, hogy ez a hang nem illik egy hivatalos lap komoly méltóságához.

Ennél súlyosabb kifogása úgy látszik nem is volt a nagyosztrák érzelmű *Pest-Ofner Zeitung* ellen.

A főszerkesztői hatóság 1856 végén Albrecht főherceg különös megbízásából kifejezte köszönetét Müller Ottónak azért, hogy emelte a német hivatalos lap színvonalát. Müller fáradozásáért és cikkeiért ötszáz forintnyi remunerációt is kapott a kormányzóság pénztárából. Úgy látszik tehát, hogy a német lap előfizetőinek száma nem hanyatlott 1856-ban, noha a helyreállított béke, a pénzhiány és a drágaság rosszul hatottak a hirlapok kelendőségére. Ellenben a *Budapesti Hirlap* előfizetői az év második felében 1290-nél is csekélyebb számra apadtak. Ezért nem Szilágyi volt a felelős. Lapjának külső munkatársai közt találjuk 1856-ban Salamon Ferencet, Szabó Károlyt, Ballagi Mórt, Galgóczy Károlyt és Fényes Eleket; Kecskeméthy csak rövid időre pártolt el tőle, az év nagyobb felében bécsi leveleket és tárcákat küldött a *Budapesti Hirlapnak*. Sőt Falk Miksa is írt ekkor Szilágyi lapjába. Rövid ideig politikai leveleket küldött Szilágyinak, azután nemzetgazdasági cikkeket. Ezeket a cikkeket Falk úgy írta, hogy a nem szakértő olvasó érdeklődését is fölkeltséte irántuk.

Mindamellet a főszerkesztői hatóság hajlandó volt az előfizetők fogyását Szilágyi ügyetlenségének tulajdonítani.

Más okokból is üldözte Szilágyit. A *Hírlap* június 27-iki számának losonci levele lelkes hangon értesítette a közönséget arról, hogy a két protestáns felekezet gimnáziumai egy intézetté fognak egyesülni. Ezáltal az iskola, mely a nemzetiségnek e tájon védbástyája volt, maradandóbb és erősebb hatású lesz. Ezért Szilágyi szóbeli intést kapott, valószínűen a „tapintatlan nemzeti izgatás” miatt. A június 28-iki szám vezércikkét közölt ily címen: „Szükségesek-e a földművelési kamarák?” A cikk egyszerűen ismerteti a belügyminisztérium hivatalos lapjának közleményét, mely a földművelési kamarák célszerűtlenségét vitatja. Igaz, hogy a cikk a tervezett *országos képviselletekről* is beszél, de csak ismételve azt, amit a belügyminiszteri hivatalos lap írt. A főszerkesztői hatóság mégis megróttta Szilágyit e vezércikkért, mivel instrukciója szerint köteles lett volna egy tervezett kormányrendszabályra nézve a főszerkesztői hatóság előzetes véleményét kikérni. Ezentúl Szilágyi összes vezércikkeinek előzetes bemutatása végett köteles lesz minden második napon megielelni a főszerkesztői hivatalban.

E július 1-én kelt rendelet által Szilágyi a lap leglényesebb részeire nézve az előzetes cenzura alá volt vetve. Önálló szerkesztői irányítása ezzel megszűnt. De panaszokra ezentúl is elég alkalmat adott részint a főszerkesztői hivatal rosszakaratára miatt, részint azért is, mert Szilágyi minden hajlékonysága mellett aggresszív természetét fékezni nem bírta. A július 9-iki számban Carion énekes vendégszereplése alkalmából a *Budapesti Hírlap* egy mellékes megjegyzésben kigúnyolta a *Hölgyfutár* kritikáját. A főszerkesztői hatóság ezen fennakadván, figyelmeztette Szilágyit, hogy tartózkodjék a hivatalos lap méltóságával össze nem férő polémiáktól. Az augusztus 9-iki szám tárcájában Salamon Ferenc igen tisztességes hangon polemizált a *Pesti Naplóval* Szerdahelyi Kálmánnak egy bohózata miatt. Szilágyit ezért szóbelileg figyelmeztették, hogy ne közöljön polémiákat. Salamon Ferenc azonban folytatta a polémiát a *Pesti Naplóval* az augusztus 13-iki számban, most már nem Szerdahelyi Kálmán miatt, hanem Mészáros Károlynak egy különös állításával szemben, melyben az volt mondva, hogy nem a költő hibája, ha a közéletben kevés a jellem, az eszmény. Salamonnak e kis polémiája tulajdonkép kiengeszt-

telő célzattal félreértéseket akar eloszlatni. A főszerkesztői hatóság mindamellett írásban dorgálta meg Salamon cikkeskéje miatt Szilágyit augusztus 16-án. A polémiának e folytatása, mondja a rendelet, újabb bizonyítéka annak, hogy uraságod nem akarja magát az instrukcióhoz tartani, még az utólagos figyelmeztetések ellenére sem. Ezért ismételten utasítjuk, hogy tartózkodjék a kellemetlen személyes veszekedésektől.

Szilágyi mégsem állhatta meg, hogy az augusztus 24-iki számban újabb polémiát ne indítson. Megjelent ugyanis Török Jánosnak *Kelet Népe* című folyóirata, mely magyar *Revue des deux mondes* akart lenni. Ez később *Hazánk* című szemlévé változott át. Mindakét szemle rövid életű volt, de Töröknek dicséretes igyekezetét mutatta. Szilágyinak azonban a Török neve vörös posztó volt. Noha éreznie kellett már a fenyegető veszedelmet, megtámadta a *Kelet Népét* kötekedő iróniával. Természetes, hogy Török János visszavágott a maga módja szerint a *Magyar Sajtóban*. Falke élő szóval korholta ezért Szilágyit és határozottan eltiltotta attól, hogy a *Magyar Sajtónak* válaszoljon.

Szilágyi Ferenc most végre abbahagyta a polémiákat. De akármit írt, mégha a legjobb szándékkal is, ki nem kerülhette a főszerkesztői hatóság haragjának villámain. Az október 3-iki számnak egy újdonsága elmondotta, hogy az újpesti kikötő munkálatai megkezdődtek. A kezdemény dicsősége, mondja az újdonság, Széchenyit illeti, azután 1850-ben több pesti polgár, mint Szekrényessy József, Perger István stb., karolta fel az ügyet, később Albrecht főherceg vette azt pártfogásba. A főszerkesztői hatóság október 6-án ez újdonságot így korholja Szilágyihoz küldött rendeletében: Az újdonság a kikötői munkálatokat úgy tárgyalja, mintha több pesti polgár ezek iránt érdemeket szerzett volna s mintha ő csász. kir. Fensége csak folytatta volna a nevezett polgárok alapvetését. Pedig ismeretes, hogy az illető polgárok munkálatai hasznavehetetlenek voltak, de ezt mellőzve, sérti ő császári királyi Fenségét az, hogy ilyen módon állítsák egy sorba a megnevezett polgárokkal. A szerkesztő gondoskodjék máskor a napi újdonságok tapintatosabb fogalmazásáról. Különben nagy megütközéssel

vettük észre, hogy a szerkesztőség a tőlünk átküldött cikkekhez toldalékot szokott csatolni. Ezért a legszigorúbban megőrjük.

Szilágyi bűneinek mértéke betelt az október 24-iki számának egy kis könyvismertetésével. Látszólag igen ártatlan cikkecske, de hogy foga is van, csak akkor vesszük észre, ha előzményeit ismerjük.

Gróf Thun Leó 1856-ban kiadta nyomtatásban a protestáns egyházszervezetre vonatkozó törvényjavaslatát. Felszólította mindakét protestáns felekezet szuperintendenciáit, hogy teljes szabadsággal nyilatkozzanak a törvényjavaslatról. A napi- és hetilapokban a törvényjavaslat szabad megbeszélését nem akarta megengedni, ellenben a tisztán felekezeti irányú protestáns lapokat nem kívánta korlátozni a törvényjavaslat megvitatásában. Thun lelkében az autokrata hajlam küzdött a véleményszabadság iránt érzett tisztelettel. A két irány küzdelmének kompromisszumát vehetjük észre most ismertetett rendelkezésében, melynek célszerűségét a magyar kormányzóság és Kempen egyaránt tagadták. Azonban a magyar kormányzóság Thun rendelkezését kívánta végrehajtani, midőn a főszerkesztői hatóság 1856 augusztus 8-iki rendeletét elküldötte a két hivatalos lap szerkesztőinek. Ez a rendelet így hangzik: Nemsokára a magyarországi két protestáns felekezetnek egyházi viszonyaik rendezéséről törvényjavaslat fog szétküldetni véleményadás végett. Felszólítjuk uraságodat, hogy magának a ténynek fölemlítésén kívül semmit se szóljon erről az ügyről. Egyáltalán tilos a mi különös előzetes engedelmünk nélkül bárminémű közleményt fölvenni lapjába a protestáns egyházi viszonyok szervezéséről.

Több héttel e rendelet kiadása után megjelent Székács Józsefnek ily című röpirata: „Igénytelen vélemények a két evangéliumi egyház ügyeinek igazgatását tárgyazó miniszteri törvényjavaslat felett.” Erről a füzetéről irt Szilágyi Ferenc neve aláírásával néhány sort a *Budapesti Hirlap* október 24-iki számában. Felhívta először is erre a kis munkára az egyháza ügyét szíven hordozó minden protestáns figyelmét. A röpirat — úgymond — taglalja, ismerteti a törvényjavaslatot s részint

ellene nyilatkozik. Felsorolja ezután a fejezetek címeit és a cikket így végzi: „Midőn azt mondtuk, hogy e röpiratra minden protestáns ügybarát figyelmét felhívjuk, ezt *egyfelől* azon értelemben tesszük, hogy az szoros és lelkiismeretes megvizsgálás tárgya legyen a szentírás parancsa szerint;“ „Mindeneket megpróbáljatok, ami jó, azt megtartsátok.“ I. Thess. V. 21., másfelől arra Cicero ismeretes mondását szabva: „Nec laudare possum, nec reprehendere libet.“ Egyébiránt a tudós, sokoldalú ismerettel bíró, ügyavatott s egyházában tekintélyes szavú szerző úr kis munkáját helyesebben: „*Igényteltjes* véleményeknek“ címezhetne volna.“

Tudnunk kell, hogy Székács Józsefet, a költőt és hitszónokot, az akkori hivatalos körök igen veszedelmes embernek tartották. Később vált híressé Székácsnak imádsága, melyet egy Somogyi nevű bírósági segédhivatalnok előljárója félrevezetésével, mintha hivatalos ügyirat lett volna, a hivatali litografáló sajtón 300 példányban kinyomatott. De Székácsot Kempen már 1855-ben „fanatikus magyarnak“ nevezte. 1856 augusztus 15-én pedig a rendőrség indítványára a király elrendelte Székács levelezésének titkos ellenőrzését.

Már ezért is gyanus volt oly cikk, mely Székácsot méltányolta, sőt dicsőítette. Ez nem volt elég. Szilágyi megsértette az augusztus 8-iki rendelet világos tartalmát, midőn az 1856-iki törvényjavaslatról írt anélkül, hogy megkérdezte volna eziránt a főszerkesztői hatóságot. Elfelejtette talán a rendeletet? Aligha, mert különben nem írt volna olyan sokféleképp érthető szavakban Székács röpiratáról. Bizonyára azt hitte, hogy Budán nem akadnak fenn kis cikkén, vagy ha igen, majd segít rajta gróf Haller Ferenc vagy Albrecht főherceg. Most azonban nem segíthettek. Mert a főszerkesztői hatóság elolvasta Székács röpiratát s úgy vette észre, hogy az nyílt támadás a törvényjavaslat ellen. Sőt Székács kétségbe vonja néhány pontban a királynak jogát az olyan törvény kibocsátására, aminő az 1856-iki. Már most a hivatalos lap felhívta az egyháza ügyét szíven viselő protestánsok figyelmét ez illojális röpiratra. Világos, hogy Szilágyi a hivatalos lap tekintélyébe burkolva félre akarta vezetni a közvéleményt. Amint hogy félre is vezette, mert a *Magyar Néplap* anélkül, hogy elolvasta volna

Székács röpiratát, a *Budapesti Hirlap* tekintélyére támaszkodva, ajánlotta azt olvasóinak.

Ezek alapján a főszerkesztői hatóság október 27-én kérte a kormányzóságot, hogy eszközölje ki sürgősen a belügyminiszternél Szilágyi elbocsátását, hadd maradjon ideje a kormányzóságnak újév előtt a szerkesztői állás betöltésére.

A kormányzóság november 3-iki fölterjesztésében arra hivatkozott, hogy Szilágyi az Ordalia tárcacikk óta többféle tapintatlanságot követett el, továbbá megszegte a hozzá intézett rendeleteket. Ennélfogva nemcsak képtelen a szerkesztésre, hanem rosszakarata miatt veszedelmes is volna őt arra tovább alkalmazni. Kéri tehát a kormányzóság a belügyminisztert, hogy hagyja jóvá minél hamarább Szilágyi elbocsátását. Bach november 16-án ezt a felterjesztést jóváhagyta s egyzersmind felszólította a kormányzóságot, hogy tegyen neki javaslatot a szerkesztő utódjára nézve. Falke november 21-én tudatta Szilágyival, hogy 1857 január 1-én át kell adnia a szerkesztőséget a kijelölendő utódnak.

Akkor azt hitte Falke, hogy ez az utód Falk Miksa lesz. Emich által, majd személyesen is alkudozott Falkkal. Amióta Falk kiváló nemzetgazdasági cikkei megjelentek a *Budapesti Hirlapban*, a főszerkesztői hatóság még inkább kívánta, hogy ő vállalja el a hivatalos lap szerkesztését. Biztosan tudjuk, hogy el akarta vállalni. Feltételül kikötötte, hogy a kormány biztosítsa számára az osztrák takarékpénztárnál elfoglalt állását. A takarékpénztári fizetést mint szerkesztő nem kaphatta, de a kormány köteles lett volna őt visszahelyezni a takarékpénztárhoz, ha a hivatalos lap szerkesztését abbahagyja. Falknak szerencséjére a kormány ezt a kikötést nem fogadhatta el. Hová lett volna Falk hírneve, ha csak rövid ideig is szerkeszti a kormány hivatalos lapját? Hiszen bizonyára ő is igyekezett volna a kormányt hűségével áztatni és egyzersmind a nemzetet szolgálni, ahogy lehet, de ez a kettősség nem menthette volna meg hírnevét a nemzeti közvélemény előtt. Elég az, hogy Falk Bécsben maradt, Szilágyi pedig kétségbeesetten igyekezett megmenteni állását. Mikor látta, hogy az „Ordaliával” megindult hógörgeteg végleg eltemette szerkesztői fizetését, könyörgött, hogy emeljék fel az ő 1849-ben még fölvert 1000

forintját 1500-ra. A pénzügyminiszter csak 800 forintot akart neki megszavazni. Szerkesztői fizetését 1857 március 31-ig húzta, de azután fizetés nélkül maradt. Ekkor szóba került a soproni főigazgatói állás, melyre Szilágyi már 1850-ben pályázott. Kempen ellenezte kinevezését; az ő gyűlölködését, melyet Kecskeméthy információi tápláltak, nehéz volt csillapítani.

Kempen a soproni állásra Szücs István debreceni tanárt ajánlotta, de Thun mégis Szilágyit nevezte ki 1857 május 21-én. Most Szilágyi elbúcsúzott a hírlapszerkesztői pályától. A tantermekben tanárok és tanítók előtt büszkébb nyugalommal őrizhette meg tekintélyét, semmint a kormányhatóságok szobáiban, amikor ott szerkesztői balesetei miatt görnyedeznie kellett. Érdekei és konzervatív érzése a kormányhoz vonzották, szíve nemzetéhez. Ily helyzetben a legtöbbször álarcot volt kénytelen viselni, de ezt oly ügyetlen és feltűnő ravaszsággal viselte, hogy elvesztette mindakét félnek bizalmát.

Mivel az alkudozások Falkkal csak december második felében értek véget, a kormányzóság az év végén kénytelen volt Nádaskayt ajánlani szerkesztőnek, tekintve azt, hogy az idő rövidsége miatt más szerkesztőt nem találhat. Különben Nádaskay szorgalmát és jó igyekezetét el kellett ismernie. Mellette szólt még az is, hogy megelégedett 1500 forint fizetéssel és így a szerkesztőváltáson a kormány évi 1900 forintot takarított meg.¹

¹ Szilágyi Sándorra és Protmannra nézve I. Szilágyi S.: Rajzok a forradalom utáni időkből, 136. l., továbbá B. Á. L. U. L. G. A. 44. Fasc. Szilágyi azt hiszi, hogy Protmann „Olaf lovag”-ot valami magyar rebelisnek tulajdonította. Ez tévedés. Protmann igen jól tudta, hogy ki írta Olaf lovagot. Hauerre nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 80. és 130. Fasc., továbbá 918/G. D. II. 1853., 332/G. D. II. és 324/G. D. II. 1855. Falkeról az elhunynak leánya volt szíves e kiadvány számára dr. Molden Ernő szerkesztő úr közvevítésével adatokat szolgáltatni, amiért itt is köszönetet mondunk. L. még reánézve Orsz. Levéltár Geringer-akták, 1851, 9337. sz. és 1852, 11,994. sz. A főszerkesztői hatóság működésére nézve és Müller Ottóról I. B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc. Konek Sándorról I. u. o. 248/G. II. 1854, Bánffay el nem fogadott cikkeiről I. B. Á. L. U. L. G. A. 437. Fasc. A Müller elleni kifogás, Falke és Poche levélváltása u. o. Székácsról B. Á. L. 239/G. D. II. 1855, 115/G. D. 1860, 565/ G. D. II. 1856. A protestáns törvényről és a sajtóról u. o. 794/G. D. II. 1856. A Szilágyi Ferenc üldöztetésére és elbocsátására vonatkozó iratok. B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc. Müllernek kitüntetése. U. o. A szerkesztőváltásra nézve B. Á. L. U. L. G. A.

XIII.

A Pesti Napló 1855—1860.

Kemény Zsigmond első szerkesztése. Mészáros Károly. Pompéry veszi át a szerkesztést. Kemény második szerkesztése. Danielik. Az ó-magyar koalíció. A Pesti Napló felfüggesztése. Falk cikkei. Királyi Pál. Kecskeméthy, Kemény és Falk.

Midőn Emich bejelentette, hogy Török Jánost eltávolította a *Pesti Napló* szerkesztésétől, egyszersmind arról is értesítette a rendőrséget, hogy az ideiglenes szerkesztést a lap legrégebbi munkatársára, Szenvey Józsefre bízta. Már harmadszor jelent meg Szenvey Józsefnek, mint ideiglenes szerkesztőnek neve a *Pesti Naplón*, midőn április 24-én a kormányzósághoz egy névtelen irat küldetett, mely a *Pesti Napló* szerkesztőségének változását tárgyalja. Ugy látszik, mondja névtelenünk, hogy Török már nem szerkeszti a lapot. Bizonyára nem felelt meg a magas kormány várakozásának. De bizvást mondhatom, hogy az úgynevezett hazafiak sem kedvelik. Most, hogy új szerkesztőről van szó, szükségesnek látszik felhívni a kormány figyelmét Mészáros Károlyra, aki a forradalom idején irt ugyan a kormány, de soha sem a dinasztia ellen. Egy neki tulajdonított antidinasztikus cikket saját állítása szerint nem ő, hanem egy másik Mészáros Károly irt. Különben Mészáros a forradalom után egész sor lojális cikket irt a napilapokba; a kormány nem igen talál az elfogadható írók közt olyat, akiben szellem, szakértelem, stílus és ügyesség oly mértékben egyesülnének, mint Mészárosban. Hogy ő minden magyar írónál őszintébben csatlakozott a kormányhoz, hogy mint főszerkesztő a kormány politikáját egészben és részleteiben feltétlenül és a titkos fenntartás legcsekélyebb árnyalata nélkül

385. Fasc. Továbbá Osztr. Belügym. Levélt. Pressesachen 16/1. 1855—57. Szilágyi soproni kineveztetéséről l. még B. Á. L. 207/G. D. II. 1857. A Falkkal való alkudozásra nézve a legfontosabb irat Emich Gusztáv levele Falkhoz. Emich írja 1856 dec. 12-én: „In Folge Ihres gegebenen Versprechens, die Ihnen von mir proponirte Redaktionsstelle der B. H. anzunehmen, wenn Ihnen inzwischen Ihre Stelle bei der Wiener Sparkasse offen erhalten würde, habe ich mich an die betreffenden Personen gewendet.“ (Nemz. Múzeum.) L. még Müller Ottó levelét Falkhoz. 1856 dec. 18. (u. o.)

védelvezné, azt biztosra vehetjük. Mészáros Károly Ungvárt él, a forradalom után törvényszéki ülnöki hivatalt vállalt.

Hauer ezt a beadványt a következőkép intézte el: Ez a hivatlan és amint látszik nem elfogulatlan nyilatkozat ad acta teendő, mivel a szerkesztőnek kijelölése nem a hatóságokat, hanem az újságkiadót illeti és mivel a hatóságoknak ily ügyre csak negatív a befolyása.

A „nem elfogulatlan“ nyilatkozat azt jelenti, hogy Hauer az iratot magának Mészárosnak tulajdonította. Ugy gondolta, hogy senki sem lehet elfogultabb Mészáros Károly iránt, mint maga Mészáros Károly. Ezt meg kell jegyeznünk, mert Mészáros elfogult szerkesztőjelölő barátjának beadványaival még találkozni fogunk.

Az elfogult jóbarát nem ér el sikert, mégha ügyesebb lett volna is, mert a hajdúdorogi születésű, ekkor körülbelül 34 éves Mészáros Károly pályáját a rendőrség elég jól ismerte. Tudta róla, hogy a forradalomban, amikor hivatalos történetíró volt, a császári ház és kormánya ellen tüzes beszédekert mon-dott. De 1850-ben hivatalt vállalt az ungvári törvényszéknél. Három év mulva a „Magyarország népei politikai tekintetben“ című munkát írta, melyet a kormány elkoboztatott. Ekkor le-mondott hivataláról, mert attól tartott, hogy elbocsátják.

A rendőrség igen tehetséges, de igen jellemtelen embernek tartotta. Mészáros nevével gyakran találkozunk az ötvenes évek hirlapjainak hasábjain. Már 1848 előtt feltűnt, amikor filozófiai elmélkedéseit Pákh Albert kigúnyolta a sok „mély-séges frázisai“ miatt. De azóta pozitívabb lett, a legkülönbö-zőbb napilapokba írt nagy tájékozottságra mutató cikkeket történeti, közgazdasági és jogtudományi tárgyokról. Később Sárossy Gyulával együtt szerkesztette a *Magyar Évtapokat*, de nem sokáig, mert a rendőrség ezt a kiadványát is lefoglalta. A *Pesti Napló* szívesen fogadta Mészáros Károly cikkei, nem is sejtve azt, hogy a szorgalmas munkatársat legelfogultabb barátja szerkesztőnek jelölte 1855-ben.¹

¹ A jelölő irat B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc. Kempen Mészárosról, 75/G. D. II. 1858. (B. Á. L.) Érdekes, amit Csengery ír róla Gyulai Pálnak 1856 július 11-én. (Kiadja Voinovich, Budapesti Szemle, 1923 október, 43. l.) Mészárosról l. még Lukinich Imrét, *Századok*, 1917, 351. l.

Komolyabb volt Emich Gusztáv jelölése, aki Kemény Zsigmondot ajánlotta. Protmann hivatalos jelentésében Kemény pályáját ismertetve kiemelte, hogy regényeit sokan olvassák s veszik is. Az újságokba irt értekezéseit, tárcáit mindig nevével írja alá, azok ellen sohasem merült fel kifogás. A forradalom után megjelent két nagy röpirata, a *Forradalom után* és a *Még egy szó a forradalom után*, noha egészen magyar érzelműek, a közönségnek nem igen tetszettek. Neve ekkor az „ultramagyar“ érzelmű körökben majdnem népszerűtlenné lett. Kemény talán nem menthető bizonyos ó-konzervatív hajlamok miatt, de újabb időben alapos aggodalom ellene nem forog fenn. Ezért Protmann a sajtópátens értelmében tudomásul vette Emich ajánlatát, amiről értesítette a felettes hatóságokat június 2-án.

A kormányzóság a legnagyobb jóindulattal fogadta Protmann kedvező jelentését. Kempen nem akart ellenkezni, de megjegyezte, hogy tekintve Keménynek ellenzéki és forradalmi multját, szükséges lesz gondosan megfigyelni lapjának magatartását. Kempen talán emlékezett arra, hogy 1852-ben egy rendőri jelentés így szól Keményről: „Mint képviselő támogatta Kossuth terveit, igen tudós ember, de a kormánynak dühös ellensége lévén, rendőri felügyelet alá kellene helyezni.“

Báró Hauer azonban nem így gondolkodott Keményről, sőt úgy látszik nagyra becsülte az igen előkelő származású magyar bárót. Örült a titkos tanácsos úr, ha szolgálatot tehet olyan magyar arisztokratának, aki nem érezteti vele megvetését. Nemsokára alkalma nyílt kimutatni jóindulatát a szerkesztő-báró iránt.

A *Pesti Napló* 1855 augusztus 29-iki számában indult meg Fényes Elek cikksorozata a községi szervezetről. Ez a cikk azt fejtegeti, hogy az igazi állami szabadság, sőt a trón szilárd-sága is a minél szabadabb községi és municipális szervezeten alapulnak. „Bíztást állíthatjuk“, — úgymond Fényes — „hogyha Franciaországban becsületes municipális és községi szervezet

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc. és u. o. 133/G. D. 1852.

van 1830-ban és 1848-ban: egy pár napi utcaharc nem fújta volna el trónját a Bourbon- és Orleans-családnak.“

Ez a cikk egy árulkodónak alkalmat szolgáltatott mestersege gyakorlására. „Noha attól tartok“, — írja ez a derék úr — „hogy gyakori följelentéseimet a magyar sajtóviszonyokról a kormányzóság már megunt, mégis bátorkodom felhívni figyelmét Fényes vezércikkére. ... Vajjon miért okolja Fényes a francia forradalmakért egyedül a centralizációt? ... Hiában, a centralizáció nem tetszik a telivér magyarnak ... Másrészt az a decentralizáció, mely Magyarországot több koronatarományra és öt közigazgatási területre osztja, szálla a magyarok szemében ... Azt akarják ők hirdetni, hogy a centralizáció okvetlenül forradalomra vezet.“ Így vádaskodik a följelentő. Nevét nem írja alá, de írása bizonyítja, hogy a rút mesterségben magát otthonosnak érző hazánkfiia nem más, mint Mészáros Károlynak „legelfogultabb“ barátja, aki őt szerkesztőnek ajánlotta. Hauer a vádat így intézte el: A följelentő a cikkből egyes mondatokat szakított ki. Ezt máskor ne tegye. A cikk miatt eljárás nem indítható, még csak arra sem alkalmas, hogy megintsék miatta a lapot. }

Hauer e döntése nagy jóindulatnak a jele. Egy kis rosszindulattal könnyű lett volna kiolvasni a cikkből azt, hogy Fényes a megyei autonómiával együtt a régi állapotokat akarja visszaállítani.¹

Fényes Elek egy másik vezércikkén, mely „Az életbiztosító társulatok némely célszerűtlen szabályairól“ címen a *Pesti Napló* 1856 június 24-iki számában jelent meg, Protmann akadt fenn.

Fényes Elek nem ismerte el méltányosnak a trieszti életbiztosító társaságnak azt az eljárását, hogy nem fizeti ki a biztosítást, ha a biztosított hóhér keze alatt vagy hosszabb börtönbüntetés miatt halt meg. Ez nem méltányos, — úgy mond Fényes — „mert elég ártatlan és becsületes ember verezett már el hóhér keze alatt, vagy sötét börtönben“.

Erre a mondatra figyelmeztette Protmann a kormányzó-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc. Mészáros „barátja“ a Szent István-Társulat ellen is árulkodott.

ságot. E hatóságnak rendőri osztálya azonban kijelentette, hogy a mondat ártatlan, mert nem vonatkozik az 1848/49-iki eseményekre.¹ Pedig Fényes cikkének olvasói a „becsületes és ártatlan“ jelzőt bizonyára azokra a mártírokra vonatkoztatták, akiket tilos lett volna megnevezni.

De a kormányzóság nem akarta sötét szemüvegen át nézni Kemény *Pesti Naplójának* cikkeit szerkesztői pályája első időszakában (1855—1856). Ellenben munkatársai közül nem csupán Mészáros áskálódott a *Pesti Napló* ellen. Láttuk már, hogy Pompéry mennyire törekedett a szerkesztői méltóságra. Láttuk, hogy szenvedélyes vágyának elvakultságában nem riadt vissza attól sem, hogy a rendőrség előtt befeketítse Török Jánost.

Még nem kapta meg szerkesztői folyamodványára a visszautasító végzést, midőn oly vállalkozásra készült, melynek éle nem csupán Török Jánost sebezte volna meg. Pompéry 1856 március végén a magyar kormányzóság által engedélyt kért Kempentől, hogy Bécsben bemutathassa neki magát egy átadandó kérvénye érdekében. A kormányzóságnak ez ügyben Bécsbe küldött átiratához melléklet is volt csatolva, melyet nem ismerünk. Kempen visszaküldötte ezt a talán elveszett mellékletet azzal az izennel, hogy Pompérynak nem szükséges Bécsbe utaznia, hiszen *leleplezéseit* írásban is elküldheti a legfőbb rendőri hatóságnak.

Pompéry tehát bizonyára leleplezéseket ígért az ismeretlen mellékletben. A „leleplezések“ szó arra mutat, hogy Pompéry nem viszonyokról vagy irányokról, hanem személyekről akart élő szóval referálni Kempennek. Erre mutatnak azok a szavak, melyek Kempen Budára küldött izenete fogalmazványának szélén olvashatók: A komprom(ittáltak) törzskönyve számára felhasználtatott.²

Pompéry tehát kénytelen volt lemondani a szerencséről, hogy Kempen előtt élő szóval leleplezzon, hanem levelet írt neki, melynek lényeges tartalma a következő: Politikai napi-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 320. Fasc.

² Osztr. Belügym. Levélt. 2158/P. II. 1856. A széljegyzet így hangzik: *H. v. Völkl für das Grundbuch der Comprom. benützt. (Aláírás.)*

lap engedélyéért folyamodtam. Régóta (azaz 1850 óta) vagyok munkatársa a *Pesti Naplónak*. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a magyar sajtónak csillapítania kellene a kedélyeket; a polgárokat, a hazafiakat arra kellene szoktatnia, hogy bárminő álmodozás vagy hiú remények nélkül beleéljék magukat a jelen viszonyokba. Anélkül, hogy a magyar hírlapok bírálataba bocsátkoznám, állíthatni vélem, hogy azok nem felelnek meg az említettem hivatásuknak. Szerintem a magyar lapoknak a mostani törvényeket jóindulattal kellene magyarázniok, a magas rendeletek jelentőségét, hasznát ismertetniök kellene, mert az állami tekintélynek fő biztosítékát abban a becsülésben, abban az elismerésben kell keresnünk, mely a törvényhozás jóakarátának és üdvös munkájának felismeréséből önkényt következik. A két nem hivatalos magyar lap azonban leginkább politikai és diplomáciai kombinációkkal foglalkozik. Egyrészt a közoktatási és közlekedési rendeletek feszegetésével, másrészt bizonyos korkérdések, mint például a gyarmatosításnak mindig izgató tárgyalásával a kedélyeket állandó forrongásban tartják. Ellenben oly hasznos intézményről, minő a cs. k. csendőrség, következetesen hallgatnak. Ezért van szükségünk oly napilapra, mely a fentvázolt hivatást teljesítené. Ilyen lapot szeretnék alapítani.¹

Leleplezések tehát nem találhatók e levélben. A rendőrség jól tudta, hogy miről szólnak és miről hallgatnak a nem hivatalos magyar lapok. Talán az sem volt előtte ismeretlen, hogy a *Pesti Naplónak* 1855 augusztus 6-iki cikkét a „gyarmatosítás” ellen Pompéry írta. Élő szóval Pompéry talán többet is mondott volna, de a levélpapírosra még sem merte bízni mindazt, ami ajkára kívánczozott. Így is eleget mondott. Tőle telhetően igyekezett megrontani nem csupán a *Magyar Sajtónak*, hanem a *Pesti Naplónak* helyzetét is, melynek irányát cikkeivel támogatta. A rendőrség 1853-ban még igen rosszérzelmű állampolgárnak ismerte Pompéryt. Gyanus szemmel nézte, hogy az Aradon kivégzett gróf Leiningen özvegyének vagy Mannónénak házában politikailag kompromittált férfiak társa-

¹ Az 1856 április 24-én kelt levél. Osztr. Belügym. Levélt. 2816/P. II. 1856.

ságát látogatja. De 1856 körül ellene már nincs panasza a rendőrségnek.¹

Ekkor Pompéry már remélhette, hogy reá bizzák a *Pesti Napló* szerkesztését, ha esetleg a rendőri zaklatás vagy más körülmények Keménynek kedvét szegik.

Mert ismeretes volt, hogy Kemény nem szereti a szerkesztéssel járó aprólékos gondokat. De egyrészt anyagi körülményei, másrészt az a vágy, hogy a magyar közönségnek kezébe oly lapot adjon, mely méltó legyen a magyar sajtónak akkori nagy feladataihoz, arra birták, hogy elvállalja a szerkesztést. És ha már vállalkozott a terhes feladatra, kötelességét, bármily erőfeszítésébe került is, becsülettel akarta teljesíteni.

Másfél év alatt 107 elég terjedelmes vezércikket irt a *Pesti Naplóba*, noha sajnálta az időt, melyet a vezércikkirás elvont költői alkotásaitól. Kevés kivétellel mindig a külpolitikáról irt. Tette ezt azért, mert a külpolitikai fejtegetések a rendőrségnek kevesebb alkalmat adtak a beavatkozásra, mint a belpolitikára vonatkozók. Azután a külpolitika akkor, midőn „Isten sírja reszketett a szent honban“, a magyar újságírókat és az olvasó közönséget rendkívül érdekelte. A nyugati hatalmak küzdelme Oroszországgal, Ausztriának hatalmi vágyai a Magyarország délkeleti határán túl terjedő tartományokra és kényes helyzete a viaskodó nagyhatalmak közt, hazafias aggodalmakat és reményeket ébresztettek. Kemény fantáziáját ingerelte a véres színjáték, kutató elméjének kíváncsiságát felébresztették a sokféle ágazó diplomáciai munkának rejtélyei. Minden újabb fordulat elmélyedésre készíti, egy diplomáciai jegyzék, vagy valamely hivatalos nyilatkozat a szavak mögé rejtett értelem vagy szándék kifejtésére ingerli. Nem üres kombinációkba téved, hanem a legmélyebb komolysággal igyekszik tájékozódni és tájékoztatni. Különösen III. Napoleonnak a világ előtt egyre jobban kibontakozó egyénisége érdekli. Némi romantikus nagyítással rajzolja jellemét. „III. Napoleon“ — írja 1856 január 8-án — olyan nagy és hatalmas, mint I. Napo-

¹ B. Á. L. 361/G. D. 1853. és Osztr. Belügym. Levélt. 2518/P. II. 1856.

² Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond, II. k., 236. l.

leon volt. Irataiban már meglátszik ugyanazon gyakorlati és bizonyos némével az idealizmusnak, majdnem ábrándozásnak, ugyanazon pontos számítás bizonyos végzetleges hit közé vegyülve.“ Azt hiszi, hogy Angliának jobban kell félnie III. Napoleontól, mint I. Napoleontól félt. Hogy Ausztriának még több oka van a félelemre, azt nem mondja ki, de örömmel sejtí. Az a vegyülete a gyakorlati észnek és az ábrándozásnak, melyet III. Napoleonban észrevesz, az ő vezércikkait is jellemzi, különösen, amikor a vasútkérdésről, „a mi napjaink egyetlen enthusiasmusáról“ értekezve, Nagy Lajos és Mátyás korából indul ki és a Keletre vezető vasutak kiépítésénél bizony számítt a magyar nemzetet megillető „politikai osztalékra is“.¹

Falk is irt a külpolitikáról 1855-iki bécsi leveleiben, de irt pénzügyekről is. Sürgette a magyar hitelintézet felállítását. Külpolitikai leveleiben egyenesen kimondja, hogy Ausztriának kardcsapással kellene kettévágni a bonyodalmakat. Az akkori liberálisok óhajtották az osztrák-orosz háborút. A vérmesebb magyar hazafiak is sokat vártak e háborútól. Falk 1856-ban elhagyta a *Pesti Naplót*, de Kecskeméthy Kemény mellett maradt 1855-ben és 1856-ban, ragyogtatván szellemét bécsi tárcaleveleiben.

A szerkesztőn és Kecskeméthyn kívül a *Pesti Naplóba* irtak 1856-ban a következő írók: Arany János, Bérczi Károly, Brassai Sámuel, Csengery Antal, Danielik János, Erdélyi János, Fényes Elek, Galgóczy Károly, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jókai Mór, Pauler Tivadar, Pompéry János, Révész Imre, Szabó József, Szalay László, Szontagh Gusztáv, Tompa Mihály, Tóth Lőrinc, Urházy György, Wenczel Gusztáv és még többen is. 1849 óta egyetlen magyar lap sem köthetett ily szép koszorút munkatársai nevéből. Ekkor lett a *Pesti Napló* a magyar hirlapirodalom vezető lapjává. A művelt magyar közvélemény az ötvenes évek közepe óta a politika és irodalom terén a *Pesti Naplótól* várta a jelszót, mely után igazodnia kell. Várta nem csupán Kemény neve miatt, hanem azért is, mert mindenki tudta, hogy Deák Ferenc véleménye is

¹ Böven és igen tanulságosan elemzi Kemény külpolitikai cikkei Papp Ferenc id. m. II. k., 232. és kk.

ki van fejezve abban, amit a *Pesti Napló* mond és még inkább abban, amit elhallgat.

Mindamellett a *Pesti Napló* előfizetőinek száma hanyatlott, amióta Török elvált a laptól. 3100 előfizetővel adta át Török a lapot utódjának; Emich ugyan azt híresztelte 1856 tavaszán, hogy a *Pesti Naplót* 3000 példányban nyomatják, de ez nagyítás volt; előfizetőinek száma akkor a kétezret sem érte el.¹

Kemény az anyagi veszteségeket már nem bírta el; Emich társának, Számwaldnak bukása miatt pedig helyzete még tűrhetetlenebb lett. Lemondott a szerkesztésről 1856 december elején. Most Pompéry János lett Kemény Zsigmond utódja. Elérte a dicsőséget, mely után annyira törté magát. Kemény visszavonult 1857-ben a *Pesti Naplótól*, Pompéry szerkesztése alatt csak egy könyvismertetést közölt abban. De Kempen észrevette, hogy Kemény ekkor is nagyon érdeklődött a journalistika iránt. Az 1857-iki *Wanderer* február 18-iki számában egy □ jelű *Aus Ungarn* című cikk jelent meg, melyet Kempen Kemény sugalmazásának tulajdonított.

Egy bécsi lap szemére hányta a magyarság vezetőinek, hogy semmit sem akarnak felejtetni s hogy egyedül csak a passzív ellenállásban lelik kedvüket. A *Wanderer* ezzel szemben kifejti, hogy a magyarság nem akarja ugyan felejtetni történetét, de a legutóbbi évek eseményeit nem igen emlegetné, ha a kormány a sajtó kötelékeinek tágításával és az országos képviselőlet egybehívása által lehetővé tenné a magyar társadalmi és szellemi élet vezetőinek a közügyekhez való hozzáférést.

Lewinsky Károly beszélt e cikkről Seyfrieddel, a *Wanderer* főszerkesztőjével. Seyfried kijelentette, hogy a névtelen cikket Falk írta valószínűen Kemény Zsigmondnak sugalmazására. Egy második hasonló cikket Seyfried visszautasított. Kemény minduntalan ostromolja a szerkesztőséget az ilyen cikkek fölveteléért — mondotta a *Wanderer* szerkesztője.

Seyfried bizonyára nagyított, hogy Lewinskynek kedvében járjon, de az bizonyos, hogy Falk Kemény előzetes bele-

¹ Török János Toldynak 1856 április 14. (Akadémiai Kézirattár.)

egyezésével többször szólalt fel a magyar alkotmány helyreállításáért a *Wandererben*, melynek akkor 3000 előfizetője volt.¹

A *Magyar Sajtó* Bécsből hazaköltözködvén, Falk újra a *Pesti Napló* munkatársa lett, mikor Pompéry vette át a szerkesztést. A *Pesti Naplóban* 1856 december 10-én jelent meg az első Fk jelű cikk. A *Magyar Sajtó* már ismeretessé tette a két betűt, de a *Pesti Naplóban* lett az Fk népszerűvé. Mint Busbach Péter írja e cikkekről: „Epedve várta azokat az olvasó, oly népszerűvé vált (Fk) a magyar közönség előtt, hogy vele a magyar irodalomban senki sem vetekedett.”²

Falk e rendkívül népszerű cikkei tulajdonképp a külpolitikáról szóltak. Igen tüzetesen, értelmesen és vonzó előadásban tájékoztatták a közönséget a külpolitikáról. De nem ennek a becses tulajdonságnak köszönhették leginkább népszerűségüket. Hanem annak, hogy Falk a külföldi tárgyba minduntalan belészötte a hazai vágyakat, követeléseket és sérelmeket. Próbálták ezt mások is akkor, mint Pompéry vagy Fényes Elek. De senki sem fejtett ki oly következetességet és változatosságot ez eljárásban, mint Falk. Modorát néhány találatra választott példával akarjuk ismertetni. Az 1857 február 25-iki *Tájékoztatóban* arról elmélkedik, hogy érvényben van-e még az a francia-osztrák szerződés, mely garantírozta az olasz birtokokat. Különben ez nem fődolog, mondja és így folytatja: „van egy kapocs, mely szilárdabb, mint a világ bármely fejlődelmének gyámolítása. E kapocs a nép benső megalégedése, azon öntudata, hogy a fennálló kormány a századok által szentesített hagyományok iránt kegyelettel viseltetik“.

Az olvasó természetesen jól tudta, hogy Fk nem az olaszországi százados hagyományokra gondol.

Vagy vegyünk egy még szembevetőbb példát. Fk 1857 augusztus 19-én III. Napoleonról elmélkedik. Vezetni akar a kontinensen, — mondja Fk — de ő nem lesz I. Napoleon, mert a nemzeti lelkesedés nem támogatja. „A nemzetek lelkesedése olyan, mint a szilaj mén, tüze növekedik, izmai megedződnek,

¹ Osztr. Belügym., Levélt. 1272/P. II. 1857. A *Wanderer* előfizetőiről I. Wertheimer Ede közleményét, *Deutsche Revue*, 1907, 227. l.

² Busbach Péter: Egy viharos emberöltő, Budapest, 1898, II. k., 294. l.

ereje a csodálatosig fokozódik, ha szabad mozgást engednek neki, de nemes természete elkorcsosul, ereje elsatnyul, ha igába görbesztik... Közönséges szekérvonásra nem született, még császári díszszekér vonására sem.“ Kiki tudta, hogy a császári díszszekér elé nemcsak Párisban, hanem Bécsben is szeretnék befogni a nemzeti lelkesedés tüzes méneit. Ezek a vonatkozások olyan váratlan kapcsolatokba voltak illesztve, hogy a közönség meg nem unhatta azokat, hanem kíváncsian leste, vajjon másnap minő formában fognak újra felbukkanni.

Falk soha sem kételkedett önmagában vagy irodalmi munkájának jelentőségében. Azért is irt annyit egyszerre több lapnak, németül és magyarul, mintha száz keze volna. Ellenben bécsi barátjának és pályatársának, Kecskeméthy Aurélnak önérzete nem volt olyan szilárd. Kecskeméthy a *Pesti Napló* 1857 április 5-iki tárcájában ezt írja: „Mi egy hirlapi vagy tárcacikk? Pillangó, mely mától holnapig csillog, vagy talán helyesebben egy napi légy, mely 24 óráig dong s azután elfeledve elvész, észrevétlenül, nélkülözetlenül.“

Kecskeméthy olyan volt, mint a szomorú clown, aki leleményes fogásokkal mulattatja közönségét, de nemesebb ambícióinak megghiúsulta miatt keserőséget érez lelkében. *Tárcaleveleinek* olvasói alig érezték ezt a keserőséget, midőn mulattak ötletein, vagy gyönyörködtek észrevételei finomságában és gazdag tartalmában.

De hiában igyekeztek Pompéry íróbarátai, hiában képzelte ő magát Keménynél ügyesebb szerkesztőnek, az előfizetők száma 1857-ben is apadt. Az 1856 tavaszán még körülbelül 1600 főnyi tábor 1857 végéig 1080-ra olvadt. A párisi béke után növekedett a magyar olvasók apátiája az irodalom s a világesemények iránt. A *Pesti Napló* helyzetét súlyosbította az 1857 októberi rendelet, mely 1858 újévétől kezdve a hirlapbélyegadóval növelte a kiadók költségeit. A *Pesti Napló* előfizetési díját emelni kellett évnegyedenként 2 forintra. Már most akik eddig 3 vagy 4 forintot resteltek fizetni, fognak-e fizetni 5 vagy 6 forintot? Ez a kérdés nagy aggodalmat keltett. A magyarság halálos közömbösségbe süllyed, ha egyetlen független napilapja is megbukik, így aggódtak a legkülönbö-

zőbb árnyalatokhoz tartozó hazafiak. Pompérynak mennie kellett; Kemény Zsigmond vállalkozott a mentő munkára, oly szerződést kötve Emichhel, mely szerint egy ideig osztozik vele a nyereségben vagy veszteségben. Ki volt adva a jelszó, hogy az erőknek egyesülniök kell a *Pesti Napló* megmentésére. Danielik, Eötvös, Lónyay Menyhért, Somssich Pál vállalkoztak arra, hogy támogatják a *Pesti Naplót* cikkeikkel, ami azt jelentette, hogy hajdani konzervatívek vagy liberálisok, katolikus vagy nem katolikus írók Kemény zászlaja köré sereglenek a *Pesti Napló* megmentésére. Nem volt ez új pártalakítás, mert a pártkülönbségek már elmosódtak azelőtt is, de az egyesülésre kiadott jelszó mégis felrázta némiképp a hazafias közvéleményt. Kemény 1857 december 10-én vette át újra a szerkesztést s az előfizetők száma 1858 január 25-ig már 1576-ig emelkedett, ami az akkori pénzsűk világban s az előfizetési ár növekedése mellett jelentékeny eredmény volt, noha a deficit eltüntetéséhez legalább 1800 előfizető lett volna szükséges.¹

Azonban az a koalíció, mely Kemény köré sereglett, továbbá az erők egyesítésére kiadott jelszó nyugtalanságot és élénk gyanakodást keltettek a kormánykörökben. A hivatalos tollak azt irták, hogy a *Pesti Naplóban* Kemény Zsigmond egy *ó-magyar* koalíciónak bontotta ki zászlaját. Eddig mindig ó-konzervatív tendenciákkal vádolták a magyar érzésű lapokat Vida *Figyelmezőjétől* Kemény *Pesti Naplójáig*. Most a hivatalos köröknek az „ó-konzervatív“ nem volt elég megbélyegző, az *ó-magyar* jelzővel azt akarták kifejezni, hogy az új koalíció még az ó-konzervatívoknál is veszedelmesebb forradalmi szövetkezet.

Danielik János, a magyar Bossuet, aki ékeesszólásának és nagy történeti műveltségének egész erejével támogatta az újraéledt *Pesti Naplót*, válaszolt az *Augsburgi Allgemeinenak* az „ó-magyar“ jelzőbe foglalt vádjára. Az ó-magyar, fejtegette Danielik, hűséget jelent a vallás, a haza és a trón iránt. Igenis,

¹ Ezekre nézve l. Papp Ferenc id. m. II. k., 314. és kk. Sajtóhiba ott, hogy a bélyegadó érvénye 1859-ben kezdődött. Világos, hogy 1858-ban. L. még Nádaskay és Danielik leveleit Falkhoz. 1858 június. (Nemz. Múz.)

„mi ó-magyarok maradunk, nem új, szív- és lélekszegény magyarok“.

Danielik kanonok szereplése már régóta nem tetszett a kormánynak. Egyházi lapját, a *Religio és Nevelést* a kormány
 x 1849 nyarán ezer forinttal támogatta, hiszen az ily irányú lap-
 tól a forradalomellenes törekvéseknek támogatását várta.¹ De
 a *Religio és Nevelés* bírálta a közoktatási minisztérium in-
 tézkedéseit, sőt az 1851 június 22-iki számának „Vegyesek“
 című rovatában ezt írta: „Évek óta nem emlékezünk, hogy
 v Pest városának műveltebb osztályú polgársága Urnapkor
 annyi kegyeletes részvétet tanusított, és részéről annyi ünne-
 piességet fejtett volna ki, mint az idén. A körmenet alkalmával
 magyar egyházi dalokat zenge a közönség, szintűgy, mint a
 növendékpapság. Annál meglepőbb vala tehát, midőn a menet
 visszatértekor a még félig hangzó magyar énekekre nt. Su-
 jánszky Antal mint kirendelt szónok, nem tudni kinek meg-
 hagyásából, német ajkú egyházi beszéddel vágott közbe. Mi
 azt hisszük, hogy e főünnepen, melyben a helybeli minden
 hatóságok résztvesznek, ha csak egy beszédet akartak mon-
 dani, annak magyarnak kellett volna lennie. Nem mondhatni,
 milyen kellemetlen hatást gyakorolt a közönségre, midőn az
 „Im Namen Gottes“ stb.-féle hang üté meg füleit; a templom-
 ban zúgás volt észrevehető. Pedig nyelv miatt óvakodni kell
 a vallási tényeket népszerűtlenné tenni. Hogy mily népszerű
 pedig a német nyelv jelenleg Pesten, mutatja a német színház,
 hová, mint mondják, a legelőkelőbb énekesek és énekesnők
 sem képesek publikumot csak középszerűn aluli számmal is
 gyűjteni.“

Ezt a közleményt a *Magyar Hírlap* is átvette. Geringer
 följelentette Danielik közleményét báró Appel lovassági tábor-
 noknak rosszakarati iránya miatt. Ez a cikk — írta Geringer
 ! — alkalmas a régi nemzetiségi viszályt és nyelvharcot fel-
 éleszteni és megfélemlíteni azokat, akik mindakét tekintetben
 kötelességüket teljesítik. Appel e felszólítás következtében
 Danielik Jánost haditörvényszék elé állította. A törvényszék

¹ Orsz. Levéltár, Geringer-akták, 1849, 205. sz.

a kanonokot a Geringer levelében kifejtett okok alapján két havi porkolábbörtönre ítélte bilincsek nélkül. A *Religiót* pedig egyidőre felfüggesztette. Scitovszky hiába kérte Danielik megkegyelmeztetését, a büntetést nem engedték el, sőt elvették tőle a szerkesztői engedélyt és büntetése kitöltése után egyházmegyéjébe utasították.¹

Azóta a rendőrség folyvást figyelt Danielik minden nyilatkozatára. Az 1857 december 4-iki *Pesti Naplót* a rendőrség lefoglalta, mert Danielik neve volt a vezércikk alá írva. Protmann napközben elolvasta a vezércikk német fordítását és szabadon bocsátotta a lapot. Danielik ezután \triangle jellel írta cikkeit, noha lehetetlen volt félreismerni, hogy a \triangle kinek a nevét rejtegeti. Albrecht főherceg 1858 január vége körül eltiltotta Danielikot attól, hogy a *Pesti Naplóba* írjon.² Bizonyára rossz néven vette, hogy a nemzeti izgatás miatt már egyszer elítélt kanonok védelmezi az „ó-magyar“ koalíciót. A *Pesti Napló* tehát igen gyanussá lett Kemény második szerkesztői időszakában.

Az akkor igen idegessé lett báró Bruck pénzügyminiszter panaszkodott Albrecht főherceg előtt, hogy a *Pesti Naplóban* Fk *Börziana* című cikke (1857 december 19) sötét színekben festi a kereskedelmi és pénzválságot. A cikk felemlíti, hogy a külföld visszaküldötte az osztrák értékpapírokat, továbbá azt fejtegeti, hogy annak a tervezett sorsjáték-kölcsönnek, mely a tiszai és nyugati vasút szükségleteinek fedezésére volna hivatva, sikere valószínűtlen. Panaszkodott továbbá Bruck Somssich Pálnak cikke ellen, melyben a Hamburg városának adott tízmilliónyi kölcsön volt megbirálva. Somssich Brucknak ez általánosan elítélt kölcsönéről ezt írja: „Avagy ezen nagyszámú osztály (t. i. a földbirtokososztály), mely se a mi általános pénzkrízisünknek, se saját jelen pénztelenségének semmikép sem oka, nem érdemlene szintoly figyelmet, mint Hamburgnak a hitellel merészen játszó kereskedősége? Mi azt

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 35. Fasc.

² Pompéry levelei Falkhoz, 1857 dec. 4-én és [1858] febr. 9-én. (Nemzeti Múzeum.)

hisszük, többet!" A kormányzóság Bruck panasza következtében megintette a *Pesti Naplót*.¹

Az 1858 január 14-iki számot lefoglalta a rendőrség Somssich egy cikke miatt; a lapot újra kellett nyomtatni Somssich cikke nélkül. Falk a *Pesti Napló* január 19-iki számában gúnyolja a francia kormánynak azt a törekvését, hogy az Orsini-merénylet után szerette volna megváltoztatni a politikai menekültekre nézve az angol törvényeket. A cikk így végződik: „Akik ezt kívánják, azok mindig csak azt az egypár gyilkost tartják szemmel, s nem gondolják meg, hogy e néhány vétkessel alkalmasint sok száz ártatlan is szenvedne, ki politikailag kompromittált, de azért mégis igen becsületes ember lehet; ki a brit szigetbirodalomban második hazát talált, s ott csendesen él munkájának és szorgalmának gyümölcseiből, ki — egész multja fölé fátyolt terjesztve — sokszor ősz hajjal új életet kezdett, ki senkit a világon nem háborgatván, legfőlebb emlékezetében látogatja meg hajdani hazáját s ottani kedveseit és aki nem tudván, hová hajtsa árva fejét, hol pihentesse fáradt tagjait, ha még Nagybritannia is elzárná előle vendégszerető földjét, hol jelenben csendesen élnie lehet, s egykoron nyugodtan meghalnia!”

Hogy Falknak ez a meleg megemlékezése nem a francia, hanem a magyar emigránsokra vonatkozott, azt a rendőrség igen jól tudta. A kormányzóság ezért keményen megdorgálta a *Pesti Naplót* s e lappal szemben nagyobb szigorra figyelmeztette a rendőrséget.²

Vajjon az intések, lefoglalások és korholások ez özönében kapott-e a *Pesti Napló* írásbeli intést, azt nem tudjuk megállapítani. De annyi bizonyos, hogy a rendőrség felfogása szerint Kemény lapja fölött 1858 februárjában a két írásbeli intézés fenyegető pallosa függött. Az egyik írásbeli intézés még Török

¹ Bruck Albrecht főherceghez, 1858 január 13. (B. Á. L. U. L. G. A. 386. Fasc.) A *Wanderer* 1857 december 12-iki számában Falk X jelű cikkében élesen támadja a hamburgi kölcönt.

² Pompéry Falkhoz (1858) január 28. (Nemz. Múzeum), B. Á. L. M. B. Akten, 1858 febr. 18. Nr. 4. és Kempen jelentése, 1858 febr. 18. (B. Á. L. 144/G. D. II.)

János szerkesztése idejéből származott; nem lehetetlen, hogy mindakettőt abból az időből számították.¹

Kemény óvta lapját a veszedelemtől, ahogy csak lehetett, de a villám onnan csapott le, ahol felhők sem látszottak.

A *Pesti Napló* 1858 januárjában közölte Gyulai Pál kritikáját Dózsa Györgyről és az emiatt keletkezett Jókai-Gyulai polémiát egész terjedelmükben. Szegfi Mór is belésczolt e polémiába, mire a *Pesti Napló* Szegfivel polemizált igen hosszasan. Id. gróf Teleki Domokos megsokalván e végtelennek látszó polémiát, a *Pesti Napló* február 17-iki számában egy *Irodalmunk* című igen ártatlan, békítő cikket tett közzé. Nem ismer-tetjük a cikket, mert abból úgysem olvashatná ki senki az államveszélyes irányt, hanem közöljük Protmann jelentését, melyet nyomban a cikk megjelenése után a kormányzósághoz intézett:

„A ma megjelent Pesti Napló első lapjának utolsó hasábjá egy „Irodalmunk” című cikket közöl, mely a következő jere-miáddal kezdődik: *„Mennyi baj, mennyi nyomor súlyosul e szegény hazára* s ha mégis magunkra minden faj-rokon, minden szövetséges nélkül kell állanunk e földtekén: engedjétek legalább azon vigasztalást az aggódo kebelnek, hogy e nemzet *együtt marad; együtt mindenütt, együtt* irodalmában.”

A cikk további folyamán szemére hányja a magyar írók-nak a jellemtelenséget, mellyel hiúságukban és felületességük-ben az elszálló tömjént kergetik és iróniájukat egy szerencsét-len forradalom gyászromjain üzik *hazánk multjával*, azután így folytatja: Ilyenek vannak és lesznek mindörökké, s mégis engedjétek erősen, rendületlenül hinnünk, *együtt* marad a nemzet, *úgy egyebütt*, mint irodalmában. Mi szép csatát vívtak csak imént a hon számos fiai a nemzet és irodalom egyik leg-szentebb kincseért: a nemzeti nyelvért? S a honi fejlődés hány meg hány intézeteinek talpkövét rakták le. Múzeumok, Tudós Társaságunk, a Nemzeti Színház stb. stb.

Noha ez a cikk álarcul az irodalmat veszi fel, tendenciája — a felszólítás az egyesülésre — *mindenütt és mindenben* —

¹ *Wanderer* 1858 febr. 24-iki reggeli lap. E lap valószínűnek hiszi, hogy az első intést még a Török idejéből számították.

a *fogalmazásból* világosan kitűnik, midőn ez *egyesült* törekvések elért eredményeire, a Múzeumra, a Nemzeti Színházra stb. *practice* rámutat. Bármily szerénynek is látszik ez a cikk a maga naiv rövidségében, mégis kézzelfogható bizonyítékát nyújtja az ó-magyar irányok koalíciója eszméjének, midőn minden irányban *egyesülésre* szólít fel.

Mivel ez az irány államveszélyes, mivel ennél fogva a közcsend és a rend fentartásával meg nem egyezik, mivel a lap már két írásbeli intést kapott és sokszoros korholásban részesült, bátorkodom tisztelettel indítványozni a lapnak két hónapra való felfüggesztését.¹

A február 17-iki fölterjesztést a kormányzóság helyeselte, úgy hogy a *Pesti Napló* február 21-én már nem jelenhetett meg. Másnap jelentette Kempen a császárnak, hogy a legfőbb rendőri hatóság a legteljesebb mértékben helyesli a kormányzóságnak intézkedését.

A nagy feltűnést keltő felfüggesztésnek valódi okait akkor és mindmáig senki sem értette meg. Csak most tudjuk, hogy Protmann gróf Teleki Domokos cikkét álarcos felhívásnak tekintette az ó-magyar irány érdekében való egyesülésre.

Mivel a rendőrség fantáziája az ó-magyar irányt mindenféle államveszélyes tervekkel kapcsolta egybe, érthető, hogy gróf Teleki ártatlan cikkéből forradalmi bujtogatást olvasott ki.

Kemény programjának az a pontja, mely „a nemzettest külön osztályait az egymásiránti tiszteletben” kívánta megerősíteni, valóságos üldözési mániát fejlesztett ki a rendőri hatóságok vezetőiben. E mániának egy rohamában azt hitték, hogy gróf Teleki a Nemzeti Színházhoz vagy a Múzeumhoz hasonló intézetnek akarja alapját vetni cikke által és így a nemzeti izgatásnak új központot akar teremteni.

A mániának ez a rohama nemsokára lecsillapult. A jól értesült *Wanderer* már március 10-én jelentette, hogy Albrecht főherceg kegyelemből megkurtította a *Pesti Napló* büntetését, úgy hogy a lap március 16-ától kezdve újra meg fog jelenni.

¹ B. Á. L. 152/G. D. II. 1858. Az aláhúzott szavak Protmann jelentésében vannak ily módon kiemelve.

Albrecht főhercegnek kegyelme azonban nem azt jelentette, hogy ezentúl a *Pesti Napló* fel van mentve minden gyanu alól. A május 4-iki számot Falknak egy cikke miatt lefoglalták, a számot újra kellett nyomtatni Falk cikkének kihagyásával.¹

A februári felfüggesztés rendkívül emelte a *Pesti Napló* népszerűségét. Londonban, Bécsben vagy Nagykőrösön, mindenütt, ahol művelt magyar emberek ismerték a *Pesti Napló* nemzeti jelentőségét, örömmel fogadták a hirt, hogy Kemény lapja újra feltámadt. A szerkesztőnek e népszerűségből egyelőre nem volt anyagi nyeresége, sőt 1858 első felében vesztesége kétezernégyszáz forintra rúgott. De a nyár folyamán Kemény főrangú barátjai, a két Károlyi, gróf Apponyi György, báró Jósika, a három Andrássy, báró Podmaniczky, Lónyay Menyhért, Eötvös, Wenckheim Béla és mások levették Kemény válláról az anyagi terheket, oly módon, hogy 1858 közepétől fogva biztosítva volt a *Pesti Naplónak* fennmaradása, sőt Kemény abból jövedelemre is számíthatott.²

Ekkor betegsége miatt átadta a lap szerkesztését Királyi Pálnak, fenntartván magának a lap szellemi vezetését. Királyi Pál már 1848 előtt is szerkesztett lapot, kitüntette magát mint honvédtiszt, a szabadságharc után hat évig szolgált büntetésül a hadseregben. Azután megint újságíró lett, egy négykötetes történeti regényt is írt (*Szigetvár 1566-ban*), melyben sok a szónoklat és még több a naiv romantika. A *Pesti Naplóba* gyakran írt vezércikkeket okosan, de nem elég érdekesen, kissé kimért, feszes stílusban. Azonban lelkiismeretesen szerkesztett s mint katolikus, a kormánynak némi jóindulatára számíthatott.³

Királyi is szívesen közölte az Fk cikkeket, de jónak látta arra kérni Falkot, hogy vigyázzon, mert ha sikerül bizonyos

¹ Greguss Ágost Falkhoz, 1858 május 4. (Nemz. Múzeum.) A cikknek címe: „Uj pénz“ volt. Többet nem tudunk róla.

² Papp Ferenc id. munk. II., 322. és kk.

³ Hogy ez a felekezeti szempont nem volt lényegtelen, kitűnik Csengerynek Gyulaihoz írt leveleiből. (*Budapesti Szemle* id. h.) L. még gyűjteményünkben Kemény 1858 okt. 3-iki levelét.

ideig kikerülni a kormány feddését, megmenekülhetne a lap az 1858 február 20-iki felfüggesztés jogi következményeitől.¹

De az (Fk) cikkek hangja Királyi alatt sem változott. Albrecht főherceg 1858 nyarán badeni palotájában időzött, amikor utána küldötték a *Pesti Napló* augusztus 17-iki (Fk) cikkét Ferdinánd Miksa főhercegnek, Velence és Lombardia főkormányzójának körleveléről. A körlevélnek tartalmát Falk nem egészen szigorú kommentátori módszerrel így ismerteti: „A bürokrácia a nemzet tevékenységét kicsinykedő gyámkodás által gátolja, — úr akar lenni, míg az államnak csak szolgálja, — fölfelé nem ösztönöz, lefelé nem lép fel sem elég udvariasan, sem elég határozottan.“ E tartalmi kivonatból Falk ezt következteti: „Az egyszerű, népszerű és észszerű közigazgatás áldásai, miket a főherceg oly megragadóan tud rajzolni, a birodalom egyik népétől sem fognak megtagadtatni, — legkevesebbé azoktól, kik — mit a főherceg az olaszokról oly dicsőítőleg felemlít — szintúgy mint ezek, józan felfogással, tiszta erkölcsi érzülettel s dicsőségteljes mulattal bírnak.“ Albrecht főherceg a cikk német fordítását átküldötte gróf Grünnek azzal a megjegyzéssel, hogy értekezni fog vele e cikkről, mert a tárgy kényessége érett megfontolást kíván.² Kényes volt a tárgy, mert Falk egy főherceg szavaira hivatkozott. De úgy látszik, hogy az érett megfontolás nem járt komoly következménnyel Falkra nézve.

Egyáltalán ezentúl nem igen zaklatták a *Pesti Naplót* az (Fk) cikkek miatt 1860-ig. Egyszer lefoglalták a lapot 1859 májusában, Falknak előttünk ismeretlen cikke miatt, de azután, mint Kemény is csodálkozva írta, 1859 vége felé nem konfiskálták Falk cikkeit.³

Ellenben a *Wanderernek* 1859 február 4-én közölt Δ jelű „Aus Ungarn“ című cikke fölkelte a legfőbb rendőri hatóság

¹ Királyi keletnélküli levele Falkhoz (Nemz. Múzeum). Lehet, hogy a levél 1859 vagy 1860 február elején kelt. De feltesszük, hogy Királyi már hamarabb is kérte erre Falkot.

² B. Á. L. 669/G. D. II. 1858.

³ Papp Ferenc id. m. II., 337. l., továbbá Kemény keltezetlen levele Falkhoz. Irodalomtört. Közlemények, XXIX—XXXI. évf., 192. l. Ez a keltezetlen levél 1859 végén kelt.

figyelmét. A cikk azt fejtegeti, hogy nagy a különbség az olasz és magyar nemzetiségi mozgalom közt. A magyar kívánságok a régi szerződések által biztosított jogi alapon minden meg-
rázkódtatás nélkül teljesíthetők, ellenben az olaszok háború
által akarják vágyaikat megvalósítani. Lewinsky maga elé
idézte Seyfried szerkesztőt, hogy figyelmeztesse, legyen óva-
tos a magyarországi cikkek közlésében. Van okunk hinni, hogy
e cikket Falk írta.¹

De ha nem Falk miatt, bántotta a rendőrség a *Pesti Naplót*
gróf Széchenyi István levele, vagy Török János és Királyi Pál
egy-egy cikke miatt.²

Ezek az elkobzások, pörbefogatások, a nemzeti ellenállás
szellemének növekedése 1859-ben, és végre az 1859-iki háború
gyarapították a *Pesti Napló* olvasóinak és mi több, előfizetői-
nek számát is. 1859 első negyedében az előfizetők száma
2930-ra rúgott, a következő évben már felülhaladta a 3000-et,
s így a lap jövedelmező vállalatá lett.³ Az eredményt nemcsak
a külső okok magyarázzák. A legjobb írók közreműködése
nem maradt hatás nélkül. Kecskeméthy nem hagyta cserbe
Kemény lapját 1857 után sem. Nemcsak a színházakról vagy
a társadalomról csevegett vidáman, hanem komolyan írt súlyos
tartalmú könyvekről is. Jellemzi ez a kijelentése: „A leg-
magasztosabb irodalmi ág a történelmet.”⁴

Kemény és Falk még ekkor is leginkább a külpolitikáról
írtak, mely azóta, hogy III. Napoleon érvényesíteni kívánta a
nemzetiségi elvet Európában, igen népszerű tárgyá lett
Magyarországon. A *Pesti Napló* 1859-ben egyideig kockáz-
tatta népszerűségét, midőn nem dicsérte Napoleont úgy, mint
az ifjú arisztokraták kívánták. Talán soha sem ismertette
magyar lap oly behatóan és tanulságosan az európai nagy
politikát, mint amikor Kemény és Falk szinte versenyre kelve

¹ Falke 1859 január 30-iki levelében kéri Falkot arra, hogy a páduai
magyar huszárok hűségesküjéről írjon valamit, ha lehet, bécsi lapokba.
(Nemz. Múzeum.) A február 4-iki cikk dicséri a páduai huszárok hűségét.
Seyfried idéztetésére nézve l. Osztr. Belügym. Levélt. 974/P. II. 1859.

² Ezekről a Falk-levelezéshez írt jegyzetekben.

³ Papp Ferenc id. m. II., 336. l.

⁴ P. N. 1853 június 1.

irtak arról a *Pesti Naplóban*. Kemény mélyebb, komolyabb volt; a kutató szerénységével, a sok belső tusában kitisztult lélek alázatosságával fogott a pillanatnyi helyzet boncolásához. Neki a tárgy volt fontos, nem a maga egyénisége. Élesen látott, tekintete messze terjedt, de nem szerette a vakító, az igen is határozott kijelentéseket; félénken jósolt, a visszatekintésre több kedvet érzett, mint a jóslásra. Ellenben Falk határozottan ítelt, néha bántó gúnnyal, igen is élesen feltűnő önérzettel, de rendkívüli politikai érzékkel. Nem minden jóslata vált be, noha szeretett kérkedni azzal, hogy mindent előre látott. A suezi csatorna munkálatainak sikerében nem hitt, azt gondolta 1858-ban, hogy Anglia nem fogja megengedni a francia-orosz-piemonti tervek valósítását. De azt el kell ismerünk, hogy előre látta az olaszországi háborút. Következétesen hirdette kivált 1858 decembere óta, hogy készülnünk kell a háborúra, mert Napoleon annyira előre ment Olaszországban, hogy hátra többé nem mehet. Falk és Kemény nézetei körülbelül egyeztek, csak modoruk volt különböző. Falk sokat tanult Keménytől, instrukcióit néha ki is kérte nemcsak a *Wandererbe* irt magyar tárgyú cikkekről, hanem egyáltalán arról, hogy minő állást foglaljon el a *Napló* bizonyos kérdésekben. Ez instrukcióknak, vagyis inkább tanácsoknak egy-két igen szép példáját közli gyűjteményünk. Minő szerkesztői lelkiismeretesség és mennyi politikai bölcsesség nyilatkozik abban a levélben, melyet Kemény a Laguerroniére-röpiratról irt Falknak 1859 december 28-án.

Falk volt a népszerűbb író, mert a külpolitikát merészebben kapcsolta össze a magyar politikával, mint Kemény. Az olasz háború után Falk előre érezte a monarchia belső politikájának változását. Ekkor támaszkodva a Falkeval kötött és üzleti közös érdekek által is szilárdított barátságára, egyre merészebben nyilatkozott a magyar politikáról. 1859 december 6-án visszapillantva tíz év történetére, ezt írja: „A nivellirozás elméletét a *nemzetiség* elmélete váltá fel mindenütt, főleg mióta a francia császár a nemzetiségi elv szentesítése által Európa népeit felvillanyozta. Tehát anyagi érdekeinkben előre mentünk, a szellemiek iránt önmagunkkal tisztába jötünk, a történelmi jog, az ősök vérével védett nemzetiség

mellett hőbben lelkesülünk, mint valaha! Remélni mindig tudunk, mert hisz a vérmes véralkatot már az anyatejjel szívjuk be, — hanem e mellett magunkévá tettük a flegmatikus véralkat egyik nagy előnyét is, tanultunk — várni! Ekként ép velőscsontokkal állunk a történeti jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában, a férfi erélyével és — türelmével.“ Kemény méltán csodálkozott azon, hogy e cikk miatt nem bántották a *Pesti Naplót*.¹

Vida *Figyelmezőjének* letiltása óta oly merész nyíltsággal senki sem szólalt fel magyar hirlapban a történeti jog mellett, mint Falk 1859 december 6-iki cikkében.

Az a kijelentése, hogy szilárdan állunk a történeti jog alapján töretlen reménnyel, de egyszersmind türelemmel is, szinte előre hirdeti az eszmét, melyért a *Pesti Napló* a hatvanas években küzdött.

XIV.

A Budapesti Hirlap 1857—1860.

Nádaskay. A kormány kifogásai a hivatalos lapok ellen. A hivatalos lapok vezetésének átszervezése. Ferenc József 1857-iki körútja, Falk, mint a Budapesti Hirlap szemleirője. Idők változása. Visszapillantás.

Nádaskay Lajos, a Szilágyinál olcsóbb szerkesztő, már 1857 január 1-én átvette a *Budapesti Hirlap* szerkesztését, noha Bach forma szerint csak 1857 február 19-én nevezte ki. Nádaskay neve ismeretes volt 1848 előtt, mint a *Honderü* Petőfiellenes kritikusaé. 1848-ban a magyar kormány a postaügyi számvizsgáló hivatalban alkalmazta. 1849-ben az osztrákok elfogták Szolnokon, de nemsokára szabadon bocsátották. Szilágyi Ferenc felfogadta a sok gyermekéért aggódó családapát a hivatalos lap munkatársának.

Nádaskay engedelmes híve lett az új kormánynak, neki tolla után kellett élnie családjával együtt. Szeretett nyelvészkedni, fordított operaszövegeket, izlése az érzelmes irodalomhoz vonzotta, maga is igen érzékeny, gyöngéd szerkezetű em-

¹ Idézett levelében 1859 végéről.

ber volt, aki kénytelenségből irt ujságcikkeket. Folyvást féléltette hivatalát s azért igen szorgalmasan dolgozott a szerkesztőségben, kerülve mindenféle összeütközést.¹

De oly munkatársai és levelezői, akikben bíznia kellett, okot adtak a kormánynak a figyelmeztetésre, vagy megrovásra. Bruck a *Budapesti Hírlap* ellen is panaszkodott a hamburgi kölcsön bírálata miatt. A Δ -jelű bécsi levelező az 1857 december 3-iki és 13-iki számokban gúnyosan szólt a kölcsönről. Miért kalandozunk a távolba? — kérde Goethével. Vajjon nem lett volna-e jó helye annak a 10 millió forintnak a hazai piacon? Bruck érezte a szemrehányás erejét, megbántódva kérte Albrecht főherceget, hogy legalább a hivatalos lapok válogassák meg levelezőiket. Falke figyelmeztette is Nádaskayt, hogy ne adjon okot máskor hasonló panaszokra.²

A Δ levelező Kecskeméthy Aurél volt, aki különben Bécsből küldött leveleiben általában tartózkodott a politikai bírálat-tól, leginkább közgazdasági híreket közölt, de néha megunva a száraz tudósító hangját, gúnyolt vagy humorizált.³

Vasárnapi tárcalevelei nem adhattak okot politikai kifogásokra. Mert azokban színházról, könyvekről, zenéről, képekről, utazásairól irt, vagy a bécsi szokásokról genre-képeket rajzolt. Ezek a tárcák messze felülmúlták tartalomban s a szatira vagy humor erejében Bulyovszky Gyulának, a *Budapesti Hírlap* munkatársának fővárosi tárcáit.

Különben Nádaskay kollégája, a jobban fizetett, a kormány-zóság által nagyrabecsült Müller Ottó sem kerülte el a szerkesztői hatóság megrovásait. A hamburgi kölcsönt Müller még behatóbban bírálta, mint a magyar hivatalos. Ezért Bruck panasa ellene is fordult s őt is csakúgy figyelmeztették az óvatosságra, mint Nádaskayt.

Ezt az állami ügyet a szerkesztői hatóság apai figyelmez-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 2. és 66. Fasc., továbbá levelei; újabban Császár Elemér méltányolni valót is talált Nádaskay kritikáiban. (A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig, Budapest, 1925.)

² B. Á. L. U. L. G. A. 386. Fasc.

³ Különben a Δ jelű bécsi levelek közt olyanok is vannak, melyeket alig merünk Kecskeméthynek tulajdonítani.

tetéssel intézte el. Azonban komolyan megdorgálta a *Pest-Ofner Zeitungot* azért, hogy a német színház előadásait többször igen élesen bírálta. Falke felfogása szerint éleshangú bírálat egyáltalán nem illik a hivatalos lap méltóságához. S még kevésbbé illik ilyen alkalmatlan bírálatokkal zavarni munkájában azt az igazgatóságot, melyet Albrecht főherceg állított az intézet élére. Müllernek azonban tetszett referenseinek fitymáló hangja. Falke megtiltotta neki, hogy Czeke Sándor nevű kritikusa tovább írjon a hivatalos lapba, de mivel Müller erre nem hederített, Falke a beadott számlából törölte Czekének 56 forint 15 krajcárnyi honoráriumát. Ezt az összeget Müllernek a magáéból kellett kifizetnie. Mivel Müller még ezután sem javult, Falke meghagyta neki, hogy közlés előtt mutassa be a színházi bírálatokat a szerkesztői hatóságnak.¹

Szóval a német színházat nagyon kegyelte a kormányzóság, az arra pazarolt dicséretet Falke nem birta volna megenni. Ellenben a magyar írók dicséretében bizonyos óvatosságot kívánt. A *Budapesti Hirlap* 1858 október 20-iki miskolci levele ezeket írta: „Biztos kútfőből tudom s közölhetem azon ujdonságot, hogy a protestáns egyházi irodalom igen jeles és értékes terménnyel gazdagodott a napokban. Ugyanis életrevalóságáról ismert könyvkereskedőnk, Fränkl Bernát megvette és még ez év folytán sajtó alá bocsátandja Tompa Mihály huszonöt darab egyházi beszédét. A sajtó alá adott ezen „Egyházi beszédek“ nagy keletéről a szerző neve kezeskedik.“ Ezen a híren Falke megütközött. Tompa Egyházi Beszédei — írta Nádaskaynak — még meg sem jelentek, tehát nem tudhatjuk, vajjon azok alkalmasok-e a *hivatalos* lapokban való megbeszélésre s az a levél mégis előre dicsérvén a könyvet, ajánlja az olvasóknak. Most már *ismételten* figyelmeztetem Uraságot, hogy nem illik meg nem jelent munkát előre dicsérni. E figyelmeztetéshez komoly megrovást csatolok.

A miskolci levél úgy látszik egyenesen a szerkesztőséghez küldetett, nem a főszerkesztői irodához, különben Falke törölte volna a politikailag gyanús Tompa Mihály dicséretét.²

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 437. Fasc.

² U. o.

Azonban a jó gazdának, Falkenak szeme sem látott mindent. A baranyai levelező a *Budapesti Hirlap* 1858 október 8-iki számában érdekesen írta le a házközösség intézményét, mely az ottani magyarok közt is el volt terjedve. A közösségen belül az egyes családok nem igen szerették a bő gyermekáldást. A levelező idézi azt a parasztosan nyers példabeszédet, mely az áldástól való félelemre vonatkozik. A német hivatalos lap átvette a leírást és a német fordításban a magyar példabeszéd még durvábban hangzott, mint az eredetiben. Ezért a főszerkesztői hatóság megróttá a két szerkesztőt, de Hauer Falket is megintette, hogy máskor jobban ügyeljen a levelezőkre.¹

Más okokból is részesültek a hivatalos lapok szerkesztői többé-kevésbé komoly figyelmeztetésben vagy megrovásban. Egyszer a félegyházi kerületi kapitány olyan nyomozó levelet iktattatott be a *Pest-Oñer Zeitungba*, hogy annak botrányos németségét egy bécsi élclap nevetségessé tette.² Máskor a *Budapesti Hirlap* az akkor igen gyakori rablóátadásokról nagyított hírt közölt.³ Albrecht főherceg figyelmeztette Haller által Müllert, hogy a külügyi politikában ne törekedjék oly önállóságra, mely egy tartományi hivatalos laphoz nem illik. Igazodjék a külügyi politikában a *Wiener Zeitung* után.³ Vagy megtörtént az is, hogy a hivatalos lapok Haller altábornagy nevét rangjának említése nélkül közölték, amiért az adlátus megleckéztette őket.⁴

Az ezekhez hasonló kisebb zivatarok csak lármát okoztak, de nem rontották el a főszerkesztői hatóság jóindulatát a két hivatalos lap szerkesztői iránt. A *Pest-Oñer Zeitung* föllendült Müller szerkesztése alatt. 1856-ban előfizetőinek száma 500—600-ról már több mint ezerre emelkedett, noha versenyeznie kellett a *Pester Lloyd*-dal és a bécsi lapokkal.⁵ A *Budapesti Hirlap* Szilágyi távozása után nem hanyatlott.

¹ U. o.

² 1857 augusztus 6-iki szám „der rechte Faust ist krump“. B. Á. L. U. L. G. A. 386. Fasc.

³ B. Á. L. U. L. G. A. 386. Fasc.

⁴ U. o. 437. Fasc.

⁵ U. o.

1858 elején majdnem 1400 előfizetője volt.¹ 1858 végén a *Pest-Ofner Zeitung* 1350 példányban, a *Budapesti Hirlap* 1600-ban jelent meg.²

A főszerkesztői hatóság Emich bérösszegével és az ötezer forintnyi szubvencióval fedezte a hivatalos lapok költségeit hiány nélkül. Igen, de a kormány már szeretett volna szabadulni a szubvenció terhétől, azonkívül a főszerkesztői hatóság még az eddiginél is erősebben akarta markában tartani a két hivatalos lapot, hogy még könnyebben rendelkezék a lapok tartalmával és ne legyen folyton kénytelen figyelmeztetni a kiadót a papiros minőségének meg nem rontására, vagy más ilyen körülményekre, amik a lap kelendőségének árthatnának.

A három évi szerződés úgyis lejárt 1858 végén, fel kellett azt már mondani az év közepén, azért már 1857 vége óta foglalkoztatta a főszerkesztői hatóságot az a gond, hogy mikép kellene átszervezni a hivatalos lapok vezetését 1859-től kezdve.

Megbízta Müller Ottót, hogy adjon be memorandumot ez átszervezésre nézve. Müller megbeszélvén ezt a kérdést Nádaskayval, azt ajánlotta a kormányzóságnak, hogy ne kössön új bérleti szerződést, hanem maga vegye át a kiadást csak úgy, mint a szerkesztést. Az előfizetői és hirdetési jövedelmek így a kormány pénztárába folynának, a könyvnyomtatókkal csak a nyomtatásra és szétküldésre nézve kössön szerződést. Müller gondolatát elfogadta a kormányzóság, amiről Emich is értesült.

Emich megijedt; úgy látszik a bérleti szerződésből elég hasznot húzott, azt állította a kormányzósághoz intézett fölterjesztésében, hogy az ő anyagi existenciája kockáztatva van, ha szerződését nem újítkák meg. Előadta, hogy sok pénzt fektetett a vállalatba s az elvesz, ha a kiadás jogát tőle elveszik. „Végül” — írja folyamodványában — „bátorkodom még alázatosan megjegyezni, hogy ha nem hiszik a hivatalos lapok kiadói tisztével összeférhetőnek a *Pesti Napló* kiadását,

¹ Emich 1858 május 18-iki felterjesztése, u. o. és Nádaskay 1858 január 6-iki levele Falkhoz. (Nemzeti Múzeum.)

² Falké jelentése 1859-ről. B. Á. L. U. L. G. A. 259. Fasc.

bármily intésnek ez irányban a legkészségesebben felelnék meg.“ Irta ezt Emich 1858 május közepén, amikor a *Pesti Napló* deficitte küzdött, melyet Keménynek is kellett fedeznie. Ha Emich ekkor lemond a kiadói engedélyről, a *Pesti Napló* aligha maradhatott volna életben.

De szerencsére a kormányzáság nem kívánta tőle ezt az áldozatot. Hauer a gyengéd célzást nem akarta megérteni. Felmondotta a szerződést Emichnek 1858 május 25-én. Azután a pesti könyvnyomtatókat felszólította pályázatra az új, csupán a nyomtatásra vonatkozó szerződés végett. Emich lett a nyertes. De 1859 elejétől kezdve a kormányzáság kiadásában jelentek meg a hivatalos lapok. A belügyminiszter 1858 október 30-án Falke János helytartói titkárra bízta a hivatalos lapok kiadásának vezetését. Ezentúl a hivatalos lapok kiadói hivatala igazgatójának címét is odafüggeszthette a titkári cím mellé. A változás fényes sikerrel járt. 1859 végéig a *Pest-Ofner Zeitung* előfizetőinek száma 200-zal, a *Budapesti Hirlapéi* 450-nel emelkedett. Noha az új kiadó jelentékeny összeget költött a lapok külsejének nagyobbítására, noha az 5000 forintnyi szubvencióról le kellett mondania, az év végén mégis 5406 forint 98½ krajcár fölösleget mutathatott ki.¹

Nem azért emelkedett a hivatalos lapok előfizetőinek száma 1859-ben, mintha ekkor a kormány népszerűsége fokozódott volna. Az emelkedés fő okát abban kell keresnünk, hogy Falke rendkívül buzgó és ügyes adminisztrátor volt. Sok községi és hatósági előfizetőt szerzett lapjainak. Azonkívül a háborús év is gyarapította az ujságolvasók számát. De tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a hivatalos lapok munkatársai jól voltak választva. A *Pest-Ofner Zeitungnak* szerkesztője jó nevű író volt. Lapjába Uhl Frigyes, Lecher Zachariás, Kárfy Titus, báró Reden is irtak. Az alkalmi munkatársak közt találjuk Konek Sándort, Dux Adolfot és Tormay Károlyt. A *Budapesti Hirlapnak* Nádaskay alatt rendes munkatársai voltak Kecskeméthyn kívül: Vértay Ernő, Bulyovszky, Tóth Dénes. Találkozunk még hasábjain Szilágyi Virgil, Ballagi Mór, Fényes Elek, Mészáros Károly, Salamon Ferenc és Gal-

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 387. és 527. Fasc.

góczy Károly dolgozataival is. De legutoljára hagytuk a legszorgalmasabb munkatárs nevét, a Falk Miksáét. Szilágyi alatt lett Falk a hivatalos lap munkatársa 1856-ban. 1857-től 1859-ig ő írta a *Budapesti Hirlap* vezércikkeit, a Politikai Szemléket. A német hivatalos lapnak is tárcaírója volt. Már az *Ungarische Post*nak írt bécsi leveleket, melyek a szerkesztő szerint a lapnak drágakövei voltak. Ugyanakkor írt bécsi és prágai német lapokba. A *Pest-Ofter Zeitung*ba írt bécsi tárcaleveleit Müller és Falke nagyon dicsérték. Oly elmések és érzelmesekek voltak, hogy különösen a német hivatalnokok nejei és leányai örömmel olvasták azokat.¹

Falke igen nagyra becsülte Falk sokoldalú hirlapírói tehetségét, nagyon szívesen fogadta baráti közeledését, mert olyan márciuselőtti jókedvvel tudott mulatni élcein és örömmel hallgatta átható józan eszének fejtegetéseit. Ha már nem sikerült őt megnyernie a *Budapesti Hirlap* szerkesztőjének, más hivatalos megbízást szerzett neki 1857 áprilisában.

Ekkor volt a kormány elfoglalva az ifjú uralkodópár magyarországi utazásának előkészületeivel. Az uralkodók kíséretében egy kis hirlapírói vezérkarnak is kellett utaznia. Ennek a vezérkarnak öt tagja volt: Hackländer, a regényíró, a németországi lapoknak, báró Balleydier, a *Constitutionnel*-nek és egy belga lapnak, Tuvora a *Wiener Zeitung*nak és a litografált *Oesterreichische Correspondenz*nek küldöttek tudósításokat. Friedenfels helytartói tanácsos szerkesztette a hivatalos tudósításokat és az ötödik tagnak a *Budapesti Hirlap* és *Pest-Ofter Zeitung* számára kellett írnia „szépirodalmi modorban“ tárcákat, hogy minél szélesebb körben terjedjen el a császári pár fényes fogadtatásának híre Bach kormánya népszerűsítésének kedvéért. Falke a feladatra Falkot ajánlotta, mert tudta, hogy Falk „szépirodalmi modorban“ is tud írni, ha kell, és pedig egyforma készséggel németül vagy magyarul, néha magyar stílusán meglátszott, hogy gyakorlottabb a német fogalmazásban. Hauer és Haller elfogadták az ajánlatot.

¹ A *Pest-Ofter Zeitung* munkatársait Wurzbach sorolja fel. Továbbá I. B. Á. L. U. L. G. A. 386. Fasc., Müller és Falke leveleit Falkhoz. (Nemzeti Múzeum.)

Az ő fölterjesztésükre Albrecht főherceg megbizta Hauert, hogy „fogadja fel“ Falkot a legfelsőbb utazás hivatalos tárcaírójának. Falknak teljes ellátás, útiköltség volt ígérve s azonfelül szép honorárium, úgy látszik ezer forint két hónapra. Falk nem minden habozás nélkül fogadta el ezt a megbízást. Egyrészt tetszett neki az a gondolat, hogy tárcái felhívják majd reá a legmagasabb körök figyelmét, másrészt attól tartott, hogy magyar barátai ezért a kiküldetésért rossz szemmel néznek majd reá. Takarékpénztári „jóbarátai“ körében az a hír volt elterjedve, hogy Falk egy Ferenc József-rendjelre számít az utazás befejezése után. Schmerling, mint az osztrák takarékpénztár főkurátora, örömet adott Falknak két havi szabadságot a magyar kormányzáság kérésére.

De vajjon nem gondolt-e Falk arra, hogy úti tárcáival szolgálatokat tesz Bach kormányzatának? Tudnia kellett, hogy Magyarország semmit sem várhat az utazástól.

Az *Augsburger Allgemeine* már előre hirdette, hogy nem szabad rendszerváltozást remélni. A császári utazásnak az öt helytartóság szerinti felosztása is mutatta, hogy a jobb belátás ideje még nem érkezett el. De Falk azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy a királyi párnak bemutatott hódolat nem a kormánynak szól, sőt talán elő fogja segíteni a Felsőnek hangulatváltozását a kormánnyal szemben. Összesen vagy 11 tárcát irt a Felsőgek utazásáról 1857 májusában a *Budapesti Hirlapban* és bizonyára ugyanannyit a német hivatalos lapnak. Tárcái virágos és elméskedő stílusban dicsőítették Erzsébet királyné szépségét, az ifjú király daliás megjelenését s azt a szerinte igazi lelkesedést, mellyel a magyarság minden osztálya fogadta az ifjú utazó uralkodókat a fővárosban, vagy a Jászságban, vagy Csongrád, Békés és Bihar vármegyékben. A sok áradozás közben néha megcsillan egy fordulat, mely által az író reményét vagy óhaját akarja kifejezni. Ilyen az utolsó tárcának ez a befejezése is: „A felséges uralkodópár az útnak ezen részében (t. i. az Alföldön) közvetlenül közlekedett a valódi magyar nép magvához s ez saját lovagias császárságát s szeretett császárnéját színről-színre látta s oly lelkesedéssel fogadta, mely a benső szeretet s ragaszkodásnak

csalhatatlan visszfénye! Ebben rejlik legtermékenyebb magva s legbiztosabb záloga egy szép, áldásteljes jövőnek.“

Ez már (Fk) hivatalosan tompított hangja s nem a névtelen „felfogadott“ tárcairőé. Sőt mintha egy irónikus mellékhang is kihallatszanék a patetikus ömlengésekből. A jászberényi tárcában Falk elbeszéli, hogy Jászberény előtt a kerekudvari puszta a bíró a maga költségén állíttatott fel egy diadalkaput. „Több nem telik ki tőlem“ mondá sajnálkozva a derék ember, kinek nevét olvasóink régóta ismerik, bár egészen más oldalról; neve — Potemkin.“ Falk bizonyára nem fogta rá a bíróra ezt a nevet. De Potemkin nevét emlegetni annak az 1857-iki fogadtatásnak alkalmából, mely valóban emlékeztetett Potemkin rendező művészetére, nem volt veszélytelen vállalkozás.

Az uralkodópár utazása félbeszakadt május végén, ekkor a kormányzóság hazabocsátotta Falkot, noha még június hóra is kiterjedt szabadsága. A kormányzóság megköszönte Schmerlingnek szíves készségét és tudatta vele, hogy Falk tárcái által kivívta Albrecht főhercegnek teljes megelégedését. A körülbelül 22 tárcáért Falk 600 forintot kapott. Ebből le kell számítanunk 100 forintot, mert május havi fizetését a *Budapesti Hírlap* nem adta ki. Egy másik magyar író is kapott jutalmat a császári utazás dicsőítéséért.

Liszniai Kálmán írta a költői üdvözetet a *Budapesti Hírlap* május 5-iki ünnepi számába. Kapott ezért a magyar író egy birta mondani, hogy „éljen Eduárd“.

Falk ezt prózában mondotta; nem akarta megfosztani családját az érte járó díjtól s noha lelkiismeretét egyes fordulatok által is megnyugtatta, nem igen emlegette később írói pályájának ezt a részét, mert érezte, hogy van az ilyen simülékenységben valami, ami követendő példának nem mondható.¹

¹ Falknak e megbízatására nézve I. B. Á. L. U. L. G. A. 379., 380., 386., 473. Fasc. Nilius rendőrtanácsos tesz jelentést Falknak aggodalmairól és reményeiről. (Oszttrák Belügym. Levéltár 2844/P. II. 1857.) Nilius volt megbízva a takarékpénztár felügyeletével, azért gondoljuk, hogy jelentését az ottani tisztviselők információi alapján készítette. A *Pest-Ofner Zeitung* 1857. I. kötete nem található a Nemzeti Múzeumban és így nem

Kevesen tudták 1857-ben, hogy Falk volt az uralkodópár utazásának hivatalos leírója és dicsőítője. A közönségnek arról sem volt sejtelme, hogy Falk írta a Politikai Szemléket a *Budapesti Hirlapnak* három éven át, 1859 végéig. Kemény, Salamon, Csengery, Gyulai is irtak nem politikai cikkeket a *Budapesti Hirlapnak*. Falk jegyét (H) több pályatársa jól ismerte, de nem ütközött meg azon, hogy Falk ép úgy támogatja politikai szemléivel a hivatalos lapot, mint támogatta a *Magyar Sajtót*. Sőt Kemény örült is annak, mert Falk e vezércikkirőit tisztének tulajdonította a rendőrségnek néha meglepő türelmét a *Pesti Napló* (Fk) cikkei iránt.¹

Falk e Szemlékben többnyire a külpolitikai helyzetet ismertette átnézetekben, míg az (Fk) cikkekben a külpolitikai helyzetnek egyes részleteit választotta kiinduló pontnak. Átnézeteit Falk ép oly vonzóvá, mint tanulságossá birta tenni stílusának fordulatossága és ismereteinek változatossága által. Az olvasók megszerették ezeket a Szemléket, anélkül, hogy ismerték volna szerzőjüket. Falk nem igen szerette letenni a névtelenség álcáját, mert a *genius loci* a kormány oly dicséretét követelte tőle, melyet jobbnak látott a kevesek által ismert jegy fügefalevelével elrejteni. Az a vágy, hogy a kormánynak kellemeset mondjon, de egyszersmind szépen is írja meg a bókot, tollát messze ragadja az 1857 március 27-iki Szemlében: „Ausztia — úgymond — akkorában (1848—49-ben) egy elavult rendszer porhanyós oszlopain nyugodott, az omladékokat eltávolítja s ifjult erővel áll Európa középpontján, kormánya fölfedezé azon kimeríthetlen forrást, melyből egy államra nézve örök ifjúság, kiapadhatlan erő csurog, felismeré, miszerint birodalmának talpköve népének megelégedése s uralmát ezen szilárd alapra fektetni törekedett.... a birodalom harmoniasabb ala-

tudtuk megállapítani, hogy mennyiben különböznek Falk német tárcái a magyaroktól. A *Budapesti Hirlap* ünnepi számát sem birtuk megkapni. Arany jól sejtette, hogy Lisznai írta a „bárányfelhős“ verset, noha Tolnai Vilmos kételkedett Arany sejtelmének helyességében. (*Napkelet*, 1924 április, 396. l.) Tuvora Józsefről l. A Falk-levelezéshez csatolt jegyzeteket. Az 1857-iki császári utazásra nézve l. Tuvora tárcáját, *Presse*, 1867 november 22-iki szám.

¹ *Irodalomtört. Közlemények*, 1921, 192. l.

kot öltött.“ De itt az író meggondolja magát s a nagy himnikus körmondatot emberségesebben végzi e szavakkal: „s ahol talán még hézag létezik, ott pótlóul, legalább ideiglenesen, a remény és bizalom lépett be, melyek mindkettejét bátorító előzmények támogatják“. A mondat befejezése csak kevésbé enyhíti a nagy dicséret kellemetlen benyomását.

Máskor azonban a nemzeti közérdeknek tesz szolgálatot, midőn fejtegeti, hogy a nemzeti bank földhitelosztálya nem elégíti ki a magyar földbirtok hitelszükségletét.¹ Később a szemleíró mindinkább közeledik az (Fk) cikkek modorához. Midőn Falk az 1858 november 20-iki szemlében a nápolyi kormánynak azt az intézkedését tárgyalta, hogy a politikai menekültek zár alatt lévő jószágait elajándékozta, oly megjegyzéseket tett, melyeket Nádaskay nem mert kiadni. Attól tartott, hogy az új Ausztriának „népboldogító“ kormánya könnyen magára vehetné azokat a célzásokat.²

A *Budapesti Hírlap*ot egyre többen olvasták nem csupán Falke ügyessége, hanem a Politikai Szemlék érdekessége miatt is.

1859 márciusában Jagasich, az esztergommegyei főnök jelentette a budai helytartói osztálynak, hogy a *Budapesti Hírlap* Politikai Szemléit a rosszérzelműek igen mohón olvassák, mert szerzőjük azt hirdeti, hogy a háború kikerülhetetlen. Elmulasztja az író védelmezni Ausztria jogos felfogását. A rosszérzelműek Ausztria külháborújába vetik minden reményüket, ezért a hivatalos lap vezércikkei nagyon rosszul hatnak az olvasók gyöngébb akaratú részére. A megyefőnök kivonatokat mellékel a *Budapesti Hírlap* cikkeiből. Falk az egyik cikkben azt írta, hogy Franciaország nem siettetí a háborút, mert lassan készülődik egy hosszú küzdelemre. Máskor meg azt írta gróf Cavourról: úgy látszik, azt hiszi, hogy a kitörő háború az összes európai viszonyokat „alapostul felforgatandja“.

Ezek a jóslatok nagy reményeket ébresztettek a magyar olvasók lelkében. Igaza volt az esztergomi megyefőnöknek abban, hogy az ily remények felébresztése nem a hivatalos

¹ 1857 január 15.

² Nádaskay Falkhoz, 1858 november 19. (Nemzeti Múzeum.)

lapnak lett volna a kötelessége. De Falke nem akart eljárást indítani Falk ellen. Az esztergomi panasz hatástalanul hangzott el.¹

Falk még a zürichi béke után sem akarta rózsaszínben látni az európai politikai helyzetet. Az olasz, a német, a keleti kérdésben, III. Napoleon „sakkhúzásaiban“ folyton talált olyan mozzanatokot, melyek Ausztriára nézve veszélyes háborúvá fejlődhetnek. A kormányzóság többször korholta a hivatalos lapok kiadóját, Falket e „feketén látásért“. Falke mentegette barátját, a Szemlék íróját, de 1859 december közepén megunva a sok huzavonát, elhatározta, hogy 1860-ra megszünteti a Politikai Napi Szemle folytatását. Falkot kárpótolni akarta azzal az ígérettel, hogy ugyanannyit fizet neki egy bécsi levélért, amennyit eddig egy Szemléért fizetett. De Falk az ajánlatot visszautasította.² Utolsó budapesti hírlapi politikai szemléje 1859 karácsonyán jelent meg. Többé nem akart a hivatalos lapnak írni.

Az idők változtak. Kempen és Bach bukása után Falk jól tudta, hogy a monarchia politikai rendszerének változnia kell a külügyi helyzet és a pénzügyek romlása miatt. Azelőtt erősítette pozícióját az a körülmény, hogy a magyar hivatalos lapnak főmunkatársa, most már ezt a címet nem biztosító tartaléknak, hanem inkább tehernek érezte. Falke nem igen búsult Falk elhatározásán. „Ön dühös magyar, én alkotmányos magyarok vagyok“ írta neki. Ez ellentét miatt nem szívesen látta a *Budapesti Hírlapban* Falk cikkeit, noha valószínűen ő is egyetértett Zsivora Györggyel abban, hogy Falk a monarchia legnagyobb zsurnalisztája. Ez a szakítás baráti érzelmeiket annál kevésbé zavarta meg, mivel Falk folytatta nem politikai tárcáit a *Pest-Oíner Zeitungban* 1860-ban is.

Kecskeméthy már régebben megunta a rendőrbiztosi dicsőséget, érzelmei is megváltoztak 1857 óta, Széchenyi környezetében összbirodalmi érzése lassanként hozzásimult a 47-esek felfogásához. Az olasz háború után hivatali pályáját is veszélyeztetve látta. Egy Thierry miniszterhez beadott

¹ B. Á. L. U. L. G. A. 480. Fasc.

² Falke levelei Falkhoz, 1859 december 15, 25. (Nemzeti Múzeum.)

folyamodványában nyíltan kimondotta 1859 december elején, hogy az állami állapotok hajlanak az autonómia felé és így tartania kell a hivatalnoki státusz korlátozásának következményeitől. Ezért kérte a minisztert, hogy támogassa az alsó-ausztriai helytartósághoz intézett kérvényét, melyben engedélyt kért a „nyilvános agensi iroda megnyitására”.¹

A közállapotokkal való elégtelenségét a *Budapesti Hirlapnak* küldött leveleiben oly leplezetlenül tárta fel, hogy az államügyész megfenyegette Falket e levelek miatt.

Még Protmann is megérezte az idők változását. Még ő is érezte, hogy a régi rendszer egész merevségében fenn nem tartható. Azt ajánlotta báró Hübner rendőrminiszternek, hogy törölje el a zsandárságot, bízza a zsandárság teendőit a régi megyei pandurokra, azok a közbiztosságot hatásosabban és olcsóbban védenék meg. Ez az engedmény megörvendeztetné a magyarokat és hozzá még nem is látszanék politikai engedménynek.² Kempen és Bach minisztersége alatt nem mert volna így beszélni.

Az idők változását mutatta az is, hogy az 1860-ik év első hónapjaiban a *Pest-Ofner Zeitungból* 100 példánnyal, a *Budapesti Hirlapból* 250 példánnyal kevesebbet kellett nyomtatni, mint 1859 végén. „E hanyatlásnak egyedüli okát” — írja Falke — „az utóbbi hónapokban folyvást emelkedő politikai izgatásban kell keresnünk.”³

Hogy e politikai agitációnak növekedése minő hatással volt a magyar hirlapok későbbi sorsára, annak előadása már túlhaladná e kiadvány tárgykörét.

Részletesen foglalkoztunk hirlapírók és hirlapok sorsával, mert a múlt század ötvenes éveiben a magyar hirlapok helyettesítették a megyék és az országgyűlések szószékeit. Kemény Zsigmond írja a *Pesti Napló* 1858 július 14-iki számában, hogy „a népek fejlettségének és politikai fontosságának erőmérőjéül közönségesen a zsurnalisztikát tekintik”.

Kemény teljesen átérezte a maga kora hirlapírói felada-

¹ Osztr. Belügym. Levéltár 8646/P. II. 1859.

² U. o. 7563/P. II. 1859.

³ Falke jelentése 1860 márciusából. (B. Á. L. U. L. G. A. 527. Fasc.)

tának jelentőségét. Egyideig anyagi kárával, mindvégig a költői alkotásokra szánt idejének fájdalmas csorbításával teljesítette hirlapírói kötelességét. Kevés pályatársa érte őt el az erkölcsi érzés erejében. Elbeszélésünkben sokféle emberi gyöngeséget s erkölcsi botlást kellett feltárnunk. Nem a hatalomhoz való alkalmazkodásra gondolunk. A zsarnok önkény előtt a brutuszi arccserélés szükséges volt. Az alkalmazkodás bizonyos mértéke nélkül a magyar hirlapok akkor nem jelenhettek volna meg. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a hirlapírók majd mindnyájan tolluk jövedelmére voltak szorulva. Mindamellet úgy érezzük, hogy közülök némelyik az alkalmazkodásnak azon a korlátján, melyet az erkölcsi tapintat ösztönszerűen állít fel, aggodalom nélkül léptek át. De az ő hibájuk szinte súlytalan azoknak botlásához mérve, akik társaik ellen áskálódva, károsították a közös nemzeti érdeket és fokozták az idegen hatalom megvetését a magyar hirlapírói osztály iránt.

Ezek a botlások nincsenek kapcsolatban sem a liberalizmussal, sem a konzervativizmussal, mert mindakét életfel fogásnak hívei részesek azokban.

De bár nem volt szabad elhallgatnunk e kisebb-nagyobb elsiklásokat, nyomatékosan kell rámutatnunk arra, hogy a magyar hirlapírók a mostoha körülmények nyomása alatt nagy küldetést teljesítettek a múlt század ötvenes éveiben.

A magyar közgazdaság fejlesztéséért, az iskolák magyar tannyelvéért eredményesen küzdöttek. Ébren tartották az érdeklődést a magyar tudomány, szépirodalom és művészet iránt. És amikor „Puchheim kardja szívüknek volt szegezve“, megerősítették a közvéleményben, úgy ahogy tehették, a ragaszkodást a nemzeti hagyományokhoz, a régi magyar önállóság és területi épség gondolatához.

Érdemeik súlyát is mérlegelnünk kell, amikor ítélkezünk fölöttük.

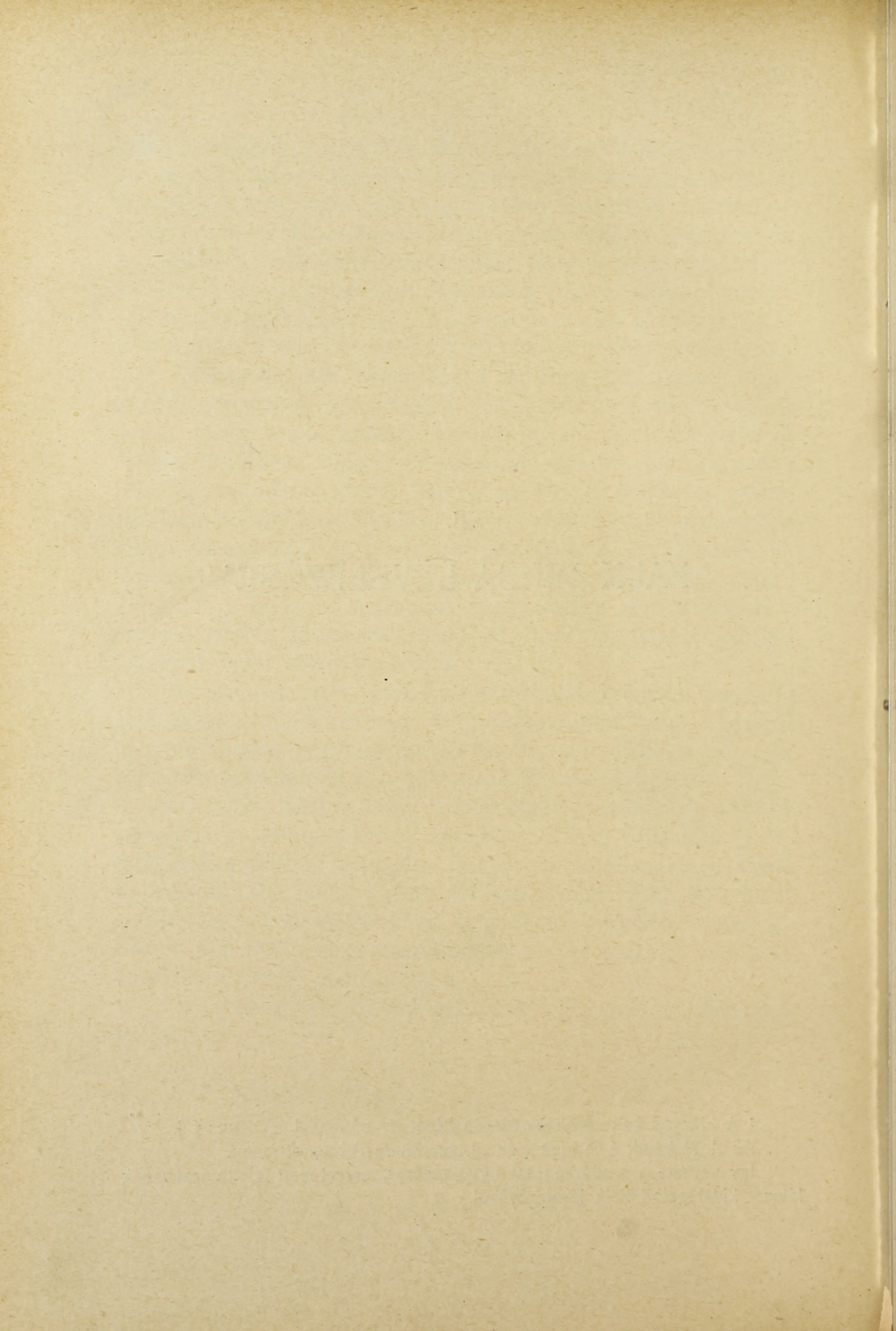
II.

FALK MIKSA LEVELEZÉSE¹

¹ A hiányos keltezéseknek kiegészítését ily zárójellel jelöltem: [].

Az A. P. betűk a levelek élén „Ausgewählte Piëcen“-t jelent.

Igy nevezte a rendőrség azt a gyűjteményt, melyet mint felette gyanusnak látszót kiválogatott Falk levelezéséből.

1. Peretti levele.¹

Graz, den 24. März 1850.

Theuerster Freund!

Du wirst in dem Grazer Abendblatt schon den Erfolg meiner Leistung als „Robert“ gelesen haben, und daß meine Abschiedsrolle die ehrenvollste Aufnahme gefunden. Nach oftmaligem Hervorruf habe ich ein paar Worte noch zum Publikum gesprochen, die ebenfalls ihren Zweck nicht verfehlten.² Nachdem nun die abgehenden Mitglieder in den darauffolgenden Tagen ebenfalls ihre letzten Auftrittsrollen entfalteten, war gestern der Schluß. Es wurde der verwunschene Prinz³ gegeben, und darauf ein Epilog, worin noch einmal sämtliche Mitglieder erschienen. Dieser Epilog wich von der gewöhnlichen Art darin ab, daß jedes Mitglied (aus einer ihm lieben Parthie) im Costüm war. Das ganze Theater war von diesen Gruppierungen gefüllt, und ein Mitglied nach dem anderen (der abgehenden) trat vor und hielt eine Anrede ans Publikum. Ich erschien im Costüm „Stradella“,⁴ und wurde gleich beim Hervortreten rauschend empfangen. Die ganze Feier kann ich dir nicht beschreiben, meine Frau sagt, sie würde den Eindruck nie vergessen, noch nie sei wohl eine Gesellschaft so ehrenvoll abgegangen. Trotzdem, daß das Publikum die ganze Woche hindurch sich förmlich ermattet hatte von dem Beifall ihrer Lieblinge, wollte es gestern doch gar kein Ende nehmen, — wie oft der Vorhang in die Höhe gehen mußte, kann ich dir nicht sagen.⁵ Außer 4—5 Mitglieder gehören alle zu den Abgehenden. Also, lieber Freund, bin ich schon wieder außer Engagement. Du weißt, es ist mein Schicksal, wenn ich mich bei einem Publikum festgesetzt habe — muß ich fort. Ich wurde so freundlich hier aufgenommen und hatte mich so schnell in die Gunst des Publikums gesetzt — es sollte nicht sein —, ich

wurde krank; ich konnte meinen Pflichten nicht nachkommen, ich fühlte es am besten, und doch wollte ich dieselben nicht vernachlässigen — und so schadete ich mir selbst; denn ich begreife es sehr gut, daß das Publikum sich keine Rechenschaft darüber geben konnte, warum die Leistungen den Vergleich der vorigen nicht aushalten konnten. Nach *iangem* Unwohlsein erholte ich mich endlich; und nun stieg ich von Vorstellung zu Vorstellung, so daß ich mich bis zum Liebling erhob. Jetzt würde ich gern hier bleiben, ich gestehe es, und weiß darum nicht, was ich beginnen soll. Vor der Hand bleibe ich noch hier. Soll ich hier bleiben und abwarten bis mein Nachfolger gefällt? Sieht es nicht aus, als warte ich auf den mißlungenen Versuch? Dann weiß ich auch nicht, wie Thomé⁶ gegen mich gesinnt ist, — du kennst ja unser Zerwürfniß. Thomé kommt heute. Mich ihm nähern kann ich nicht, vielleicht aber bringt ein Zufall uns zusammen. Wenn dies der Fall ist, so würde eine Unterredung mich wohl leicht einen Entschluß fassen lassen in bezug meiner Abreise oder meines Abwartens. Es ist also möglich, daß wir die Ostertage hinauf nach Wien kommen. Schreibe mir, ob wir für unsern Aufenthalt in Wien ein Privatlogis haben können oder nicht, — denn darnach richte ich unser Bleiben dort ein.⁷ Von Holbein⁸ habe ich *keine* Antwort bekommen. Ich danke dir für deine Nachricht wegen H. Director Schmidt,⁹ — doch kann ich mich nicht dazu entschließen. So viel bis jetzt bekannt ist, soll das Theater hier am Ostermontag mit Don Juan eröffnet werden, ich hätte deshalb wohl große Lust, der ersten Vorstellung beizuwohnen. Es haben die Damen darin einen sehr schweren Stand. Die Sängerinnen sind alle neu. Die Sänger Steincke (Don Juan), Hirsch (Leporello), Garrens (Octavio)¹⁰ sind die alten, es ist nur der Comthur neu. Was sagst du zu der Brochure? In diesen Tagen wird von den hiesigen Literaten eine Entgegnung, oder vielmehr weniger die Brochure als den Verfasser betreffend erscheinen. Es verhält sich nämlich so, wie ich dir schrieb, daß der Verfasser ein miserales Subjekt ist, den die andern Literaten ausgestoßen haben. Doch wozu die Entgegnung dienen soll, ist mir noch nicht klar. Nur soviel habe ich erfahren, daß die hiesigen Journalisten ihren Kampf *gegen* Thomé¹¹

plötzlich darum eingestellt haben, weil ihnen durch den Verfasser der Brochure (von welcher Seite mir unbekannt, denn er hat kein Geld) *Geld* angetragen wurde, um gegen Thomé zu schreiben. Was sagst du dazu? Das sind doch ehrenfeste Leute. Viele Grüße von meiner Frau und dein

Peretti.

Schreibe *bold!!!*

¹ Peretti tenorista a pesti német színháznál volt szerződötve, mikor a fiatal Falk megismerkedett vele. Miután a pesti német színház leégett, Peretti a bécsi jőzsefvárosi színházhoz került 1847 körül. Falk 1847-ben Bécsbe költözvén, Perettivel egy házban lakott. „Peretti“ — írja Falk — „nemcsak kiváló művész volt, de egyszersmind ritka műveltségű és jó szívű ember.“ Peretti anyagilag is támogatta fiatal barátját. Buzdította arra, hogy küldjön cikket Schwarzer Ernő Oesterreichische Zeitungjának. A nagytekintélyű lap elfogadta a cikket, ami fordulatot jelentett Falk pályáján. (L. Falk: Kor- és Jellemrajzok. 14—16. l.)

² A *Grazer Zeitung* Abendblattja 1850 március 20-iki számában F. Wend elismeréssel szól Peretti játékaról és énekéről. Birálatának vége így hangzik: „Da jedoch Roberts (Meyerbeer Ördög Róbertje) Part wesentlich auf dem richtigen Ausdruck kühner Ritterlichkeit beruht, so war Herrn Perettis Leistung auch eine vorzügliche und wurde durch zahlreichen Hervorruf anerkannt.“

³ „Der verwunschene Prinz“ Plötz vígjátéka. Ép ezidőtájt érte e „kis és értékes“ vígjátékot — mint a Wiener Zeitung írja 1850 március 11-iki Abendblattjában — az a kitüntetés, hogy a Búrgszínház fölvette műsorába.

⁴ „Alessandro Stradella“ Flotow romantikus operájának hőse.

⁵ Remmark igazgatása alatt az utolsó színelőadás március 23-án volt a gráci színpadon. Plötz vígjátéka után következett: „Die letzten Worte.“ Epilog, nach Angabe Rosenschöns, von Arthur. Ez epilógus előadásáról írja a *Grazer Zeitung* Abendblattja március 26-iki számában: „es war eine Abschiedsszene im großen Maaßstabe. Vorzüglich wurden Frln Hoffmann und Herr Witte nebst Hrn Renner durch stürmischen Applaus ausgezeichnet, des Frln Strampfer, der Hrn Kaschke, Peretti (der uns so werth geworden) nicht zu vergessen“. A búcsúzó Remmark igazgatóról azt mondja a kritikus, hogy jó ember volt, de mint színgazgató nem vált be. A búcsúzó színészekről pedig azt jegyzi meg, hogy igen szomorú, majdnem kétségbeesett volt magatartásuk.

⁶ Thomé 1853-ig volt Grácban igazgató, később a rigai színháznak lett igazgatója, majd 1858-ban átvette a prágai színház igazgatását. (Wanderer, 1853 és 1857.)

⁷ Peretti nem maradt Grácban, 1850 áprilisában már Linzben találjuk, onnan Münchenen át Bonnba utazott szüleihez. (Peretti Falkhoz. Linz, 1850 április 20. Nemzeti Múzeum kéziratára.)

⁸ Holbeinsbergi Holbeint, a Búrgszínház igazgatóját, a főudvar-

mesteri hivatal 1848 áprilisában megbízta az Opera igazgatásával. E megbízást 1853-ig teljesítette. L. Wallaschek: Das k. k. Hofoperntheater a „Theater Wiens“ című díszmunka 4. kötetében. 1909, 144. lap.

⁹ Wurzbach említ egy Schmidt nevű brünni színházigazgatót, de az 1850-ben már nyugalmába vonult.

¹⁰ Thomé átvette a régi személyzetből Steincke baritont, Hirscht, a basszistát és Garvenst, a második tenort. Perettinek, a hőstenornak utódja a budapesti születésű Ellinger lett, aki később a mi Nemzeti Színházunknak volt hírneves tenoristája.

¹¹ Az a röpirat tehát Thomé ellen volt intézve. Becsületére válik Perettinek, hogy elítéli a pamfletet, noha Thomé nem újította meg szerződését és bizonytalan vándorútra kényszerítette. Peretti 1853 júliusában Wiesbadenben Lohengrint énekelte. (Wanderer, 1853.) Hová lett azután, nem tudjuk.

2. Császár Ferenc levele.

Pest, 1851 január 2-án.

Tisztelt Doktor Úr!

Eddig bizonyosan kezében decz. 29-iki levelem, melylyel a múlt évi számadást rendbe hozám s kétséggkívül Emich is fölküldte a küldendőket.

Mielőtt válaszát venném, — melyet óhajtva várok — ime küldök egy bevezető levelet azon kéréssel, legyen ön szíves azt lefordítani, s kiadását mielőbb eszközölni. Németül is megírhatnám ugyan, de bizony nem menne oly könnyen, s azért — támaszkodva ön szavaira, hogy mindegy, akár magyarul, akár németül irassanak a levelek — a magyart választám, melyen magamat szabatosban ki tudom fejezni.

Azt sem bánom, ha a tavalyi föltétel szerint egy-egy cikkért 4 f. p. díjt kapok is, és a postabért, fogok irni hetenkint 3 levelet s úgy hiszem, általok önök lapjának nagyobb népszerűséget fogok szerezni, mint holmi pletykaközlők.¹

Irja meg *határozottan*: kész lesz-e a szerkesztőség 12 levelet egy hónapban kiadni, azokat 4 f.-jával egyenként díjazni s a díjt minden hó végén Wodianer Mór úr² által itt utaltványoztatni.

Míg válaszát veszem, irok rendesen, s mi fölé, bátran adja ki — akár fogunk megegyezni, akár nem, a díjra nézve.

Boldog újévet! — A *Napló* előfizetői *lassan* gyűlnek, nagyon lassan! Változatlan tisztelője.

Majd feledém, hogy bocsánatot kell kérnem azon merénymért, hogy 3 leveléből *kettőt* alkoték. A lap érdeke hozta úgy, hogy a középsőt meg kelle szakasztanom, s a szerkesztői oeconomia kényszerítve volt ezt tenni, hogy mind a Szilveszternapi, mind a mai ez évi első szám tartalmazzon birod. székv. levelet.³

Tehát bocsánat ez egyszer, mint azelőtt nem tettük, úgy jövőre sem fogjuk tenni, hanem folytatni I.-en kezdve ön becses leveleit.

Cs.

¹ Azt kell hinnünk, hogy a *Wanderer* szerkesztője Falk közvetítésére elfogadta Császár ajánlatát. A *Wanderer* már 1850 március 13-iki számában dicsérettel emlékezik meg Császár Ferencről egy pesti levélben, mely a *Pesti Napló* első számának megjelenését adja tudtul a közönségnek. Az 1850. évfolyamban többször találunk pesti levelet; lehetséges, hogy Császár már ez évben is irt néha a *Wanderer*nek, de rendszeres levelezői tiszte 1851-ben kezdődik. Hogy az 1851-iki *Wanderer*ben sűrűn közölt pesti leveleket kezdetben Császár írta, azt Falkhoz irt leveléből következtetjük és abból a körülményből is, hogy a *Wanderer* január 9-, 12- és 15-iki számai már közölnek pesti leveleket *./.* jel alatt. Tehát valóban heti három levelet. Az egyik levelet a *Pester Zeitung* vezércikk tárgyává teszi és ez alkalommal a *./.* jegyű levelezőt „neugebackener Correspondent des Wanderer“-nek nevezi. Különben január 31-én jelent meg az utolsó *./.* jegyű levél, azután más jegyű levelek jelentek meg.

² Wodianer Mór, Sámuelnek fia, a Wodianer és fia cég birtoosa, Szegeden született és mint báró Wodianer halt meg Bécs mellett, Badenben. Midőn 1859 elején az osztrák nemzeti bank egyik direktorának választotta, Kempen nem ajánlotta a választás megerősítését, mert Wodianer jelentékeny szolgálatokat tett az 1848-iki magyar kormánynak és noha a haditörvényszék őt bizonyítékok hiányában fölmentette, viselete 1849 után is gyanus maradt. „Ein Individuum, welches das Vertrauen der allerhöchsten Regierung keineswegs verdient“ — írja róla Kempen, a legfőbb rendőri hatóság főnöke 1854 január 25-én gróf Grünnenek. (B. Á. L. 183/G. D. II. Gendarmeriedepartement.) 1857-ben kapriorai Wodianer Móricot, a Dunagőzhajózási Társulat adminisztrátorát, a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. (*Wanderer*, 1857.)

³ Az első bécsi levél a *Pesti Naplóban* II jegy alatt jelent meg április 16-iki kelettel az 1850 április 19-iki számban. Folytatódott a II jegyű levelezés egészen a május 11-iki számig. Ezeket a leveleket nem Falk írta. A *Pesti Napló* június 11-iki számában kezdődik

egy sorozat ily címen: *Levelek a Birodalmi Székvárosból. I. Bécs, június 6-án.* A június 13-iki szám megint közöl egy ^{II} jegyű levelet, másnap folytatódik a bécsi levélsorozat egészen a LXXX. számig, mely a december 31-iki lapban jelent meg. Ez évzáró levél december 28-áról van keltezve. Az 1851-iki évfolyam a levélsorozatot a január 2-iki számban megint I-en kezdi Bécs, december 30-iki kelettel.

3. Chevalier Appert ¹ levele Sommer Leopoldnak.²

Galatz, 3. août, 1851.

N'ayant pas reçu, Monsieur, de réponse à ma lettre du 29. juin dans laquelle j'avais l'honneur de mettre sous vos yeux l'extrait de nos conventions et les motifs qui exigent absolument la publication du 4. volume de notre ouvrage par votre Maison, je pense que vous avez compris ce devoir et cette nécessité et c'est pour rendre ce volume le plus intéressant possible que je continue mes voyages, malgré les dépenses, qui excèdent déjà *les quatre vingt Ducats* que vous me devez encore et que je veux bien ne vous réclamer qu'au moment de la publication du 3. volume. Lorsque vous m'écrirez Monsieur, que ce volume est terminé je viendrai à Vienne, pour le présenter à S. M. l'Empereur et à la famille Impériale. Nous nous entendrons alors pour l'impression immédiate du 4. volume,, et je ne doute pas qu' une fois l'ouvrage complet, il ne trouve de nombreux lecteurs. Agréez Monsieur, mes nouvelles et bien sincère salutations.

le Ch^{er} Appert.

P. S. Vous pouvez me repondre à *Semlin* ou je compte être avant quinze jours; voici une note sur mon voyage que sera peut être intéressante pour votre journal.

D'après l'invitation des plus hauts personnages le chevalier Appert a continué son voyage hors de la Hongrie jusqu' à Belgrade, Mehadia, Orsova, Galatz etc. etc. Partout un accueil aussi honorable qu'affectueux, surtout de la part du Prince de la Servie,³ de ses ministres et des consuls autrichiens, a pu convaincre M. Appert, que désormais ses efforts excitaient toutes les sympathies des hommes éclairés, comme ils inspiraient la plus profonde reconnaissance aux malheureux des hôpitaux,

et des cachots de la captivité. Ses visites sont souvent l'occasion des scènes les plus touchantes et les larmes, les prières, l'empressements de tous ces infortunés à se jeter à ses genoux pour baiser ses mains ou ses habits, le touchent tellement qu'en les relevant avec affection plus d'une fois il ne peut retenir des larmes d'attendrissement. Les Turcs, les Serbes, les Valaques, les Moldaves, les coupables, les plus endurcis que de grosses chaînes attachent, de pauvres mères qui ont avec elles plusieurs jeunes enfants, les malades atteints de maladies contagieuses, tous devinent que ce visiteur est leur meilleur ami, leur fidèle défenseur, puisque il ne s'occupe jamais de savoir de quelles nations, de quelles religions, ils sont. Pour lui le malheur, la pauvreté, la captivité effacent les frontières et les différentes croyances. A Belgrade M. Appert après avoir été reçu par le Métropolitain comme par le Prince régnant s'est rendu chez le Pacha⁴ gouverneur de la citadelle, qui l'a admis dans son intimité et engagé à visiter le lendemain l'hôpital, la prison et la caserne de la garnison, et dans cette visite tous les officiers, le Drogman,⁵ les médecins, les Soldats Turcs rendirent à M. Appert les honneurs réservés aux plus grands personnages. La musique du régiment, les militaires ainsi que leurs officiers en grande tenue, les salles ou couchent sur des nattes de jonc cette troupe dans le plus grand ordre, la tenue des malades, l'absence de prisonniers, la nourriture excitèrent l'intérêt et les éloges du Cher Appert. Le Prince de la Serbie animé du désir du bien a prié M. Appert de venir passer quelque temps dans son palais d'été où se trouve une ferme modèle ou Colonie de l'agriculture occupant déjà 175. condamnés, qui reviennent rapidement par ce régime humain et prévoyant, à la morale, et au travail. M. Appert à son retour à Vienne publiera une brochure spéciale sur cet établissement, qui résume en partie le Système de punition, qu'il supplie les gouvernemens civilisés, de préférer à l'horrible emprisonnement cellulaire. Ce sera la meilleure réponse à faire aux critiques peu nombreuses il est vrai dont le 1. volume de l'ouvrage de M. Appert dédié à l'Empereur d'Autriche a été l'objet.

Le 3. volume de cet écrit paraîtra bientôt ainsi que le 4.

qui contiendra les nombreux détails des visites philanthropiques de Ch. Appert en Prusse, en Belgique, en Hongrie, en Servie, en Valachie, en Moldavie etc.

Monsieur Léopold Sommer, Editeur-libraire et propriétaire du journal *le Wanderer* à Vienne.

Mille compliments à Madame, à MM. Schawits⁶ et notre traducteur.⁷

¹ Chevalier Appertől a *Wanderer* sokszor emlékszik meg. 1850 szeptember 19-iki esti lapjában egy prágai levelező írja: „Seit einigen Tagen befindet sich der bekannte Humanist Appert hier, und besucht die Gefängnisse.“ Az október 4-iki reggeli lap értesíti az olvasókat, hogy Appert a cseh börtönökkel meg van elégedve s hogy Albrecht főherceg fogadta. Az október 27-iki lap salzburgi levelében olvassuk, hogy Appert ott is figyelmet keltett. Általános elismerésben részesül. Egy kis könyvecskéje: „Rathschläge an meine armen Freunde die Gefangenen“ az orosz cárnénak van ajánlva, egy példányát az osztrák császár anyja is elfogadta. A november 7-iki esti lapban Appert egy levele van közölve november 6-áról a hadügyminiszterhez, melyben a kufsteini politikai foglyok sorsának javítását kéri. A november 27-iki lapban Appert egy magánleveléből jelennek meg közlemények Triestből. Le van írva útja Triestig. Appert e levélben elmondja észrevételeit a közbiztonságról és önmagát meglehetősen kiemeli. A december 8-iki lapban el van mondva, hogy Appert mindenütt könnyít a foglyok sorsán. Velencében is megfordult. A politikai foglyok kiszabadításán fáradozik. Az 1851-iki *Wanderer* február 8-iki reggeli lapja Appert német fordításban megjelent könyvét igen dicséri. Az 1851 május 13-iki reggeli lap megemlékszik Appert magyarországi útjáról. Az esti lap egy május 10-én kelt pesti levélben írja: „In Folge einiger tadelnden Aeußerungen des bekannten Philantropen Herrn Appert über den verwahrlosten Zustand der Ofner Gefängnisse, ist, wie uns auf amtlichem Wege mitgetheilt wird, unter Vorsitz unseres Obergespanns von Augusz, eine aus fachkundigen Männern bestehende Commission ernannt worden, deren Aufgabe und Zweck die Einführung und Anwendung der nützlichsten Maßregeln zur schnellen Verbesserung der gerügten Übel sein soll.“ A június 5-iki esti lapban egy június 1-én kelt pesti levél Appert hatásának tulajdonítja azt a május 14-iki rendeletet, mely a börtönügyben üdvös reformokat léptet életbe. A június 7-iki lap ismerteti Appert könyvének II. kötetét. A július 26-iki esti lap közli a Pesti Naplónak azt a híré, hogy a Nemzeti Színháznak nagytehetségű színész, Komáromy, aki a katonasághoz volt sorozva, most kiszabadult és Appertet kíséri útjában. Az augusztus 27-iki reggeli lap bőven ismerteti a fent közölt galaci levelet. Az október 20-iki reggeli lap a Pester Zeitung után írja, hogy Albrecht főherceg fogadta Appertet, megengedte neki, hogy néhány hónapig Magyarországon maradjon és foglalkozzék a rabok helyzetének javításával, sőt promemiát

kért tőle a főbb reformokról. Az október 31-iki reggeli lap azt írja egy pesti levélben, hogy Appert állítólag ott marad a tavaszig, azután Olaszországba megy, de ez útja előtt meglátogatja Erdélyt is. A december 2-iki reggeli lapnak egy pesti levele kifejti, hogy már érezhető Appert hatása a magyar viszonyokra. Albrecht főherceg körútjában vizsgálat tárgyává tette Appert adatait és jelentést tesz erről Ő Felségének. A *Pesti Naplóban* Falk bécsi levelei is sokat foglalkoznak Apperttel. XXIV. levelében (kelt július 24) a *Napló* 1850 115. számában írja: „Appert, a híres francia emberbarát, ki egész Európa fogházait, kórodáit s általában jótékony intézeteit megtekintette, a minap a belügyminiszternél látogatást tett. Appert úr még Metternich korában látogatta az ausztriai börtönöket s kórházakat, — de e tárgyról irt művét eddig még ki nem adta. A belügyminiszter azonnal megtette a szükséges rendelkezéseket, hogy Appert úrnak alkalom nyújtassék mindamaz intézetek mostani állapotjával megismerkedni s művét az itt nyert tapasztalatok szerint tökéletesbíteni. A kétkötetű munkát egy itteni kiadó már is megvette s első része minél előbb meg fog jelenni.” A LXIII. levél a *Napló* november 4-iki számában írja: „Appert, a híres francia börtöni reformátor Kufsteinban volt és báró Welden* előtt megerősítette azt az újsághírt, hogy a foglyokkal rosszul bánnak. A király Appertnek megengedte, hogy előzetes cenzura nélkül nyomassa ki könyvét, mondván „bizom ön lelkiismeretében, mely hazugságot nem engedhet, kérem önt, mindenben a tiszta igazságot mondja”. A *Napló* 1851 246. számában a II. számú levél ezt írja: „Appert, a híres francia fogházjavító, útiából ma (1850 december 31) ismét ide visszatért és az ausztriai fogházakat rajzoló munkája első kötetének megjelenését sürgetendi. E kötet az 1848. év előtti szakaszban a magyarhoni börtönöket tárgyalja. Szerző szívességéből a kéziratban lapozhatván, arról más alkalommal bővebben fogok szólni; ezúttal csak annyit, hogy az emberszerető francia hazánk régi fogházszervezetét szigorúan, de igazságosan bírálja meg s nevezetesen az annyira elhanyagolt városi börtönök hiányait egész nyíltsággal tartja az olvasó szeme elé.” A 251. számban a IV. levél újra Apperttel foglalkozik, ezt írván: „Appert, a „bolyongó“ fogházjavító, ki a minap Olaszországból visszatért, hol mintegy 150 fogoly az ő közbenjárására szabadult ki, 2—3 nap múlva ismét útnak indul, még pedig ezizben Magyarországba s Erdélybe, — lesz ott mit megrónia. Megjegyzendő, hogy Appert úr főleg a politikai foglyok helyzetére fordítandja figyelmét, s ezeknek sorsát a már eddig látottak után is — holnapután (január 12) Ő Felségénél magánaudienciájá lévén — a fiatal császár figyelmébe fogja ajánlani. Vajha az ég szavainak minél nagyobb sikert adna.” A február 6-án kelt XV. levél így dicséri Appert urat: „Appert többször említett munkájának első kötete e napokban ki fog adni; mit e kötetben Magyarhonról mond, az még az 1848 előtti időkre vonatkozik. Néhány adat csakugyan igen érdekes. Például csak egyet említek, mely régi igazságszolgáltatási rendszerünket egész meztelenségé-

* Welden tábornok, akkor bécsi katonai kormányzó.

ben s borzasztóságában tünteti fel. Egy fiatalember halálra lőn ítélve, az ítélet közölve lőn a fogollyal, de a kivégeztetés napja nem határozottatott meg. A fiatalember ezt napról-napra várta, s midőn semmi további parancs nem érkezett, azt gondolá, hogy megkegyelmeztetett. A börtönfelügyelő megszerette s gyermekei neveltetését reá bízta; — a szegény elítélt újra feléledt, s a tisztés család tagjának tekintvén magát, kötelességét pontosan teljesíté. Egy év múlva jött a kivégeztetési parancs, s a szerencsétlennek feje hóhér keze által elhullott! Ez esemény nem mint kivétel említetik, mert Appert csaknem egészen hasonlót beszél egy szakácsnéról, mely szinte hónapokig várt a kivégeztetésre.* Nem kell-e hálát adni az égnek, hogy amaz időkről legalább ezen tekintetben azt mondhatjuk: „fuerunt“. A szerkesztői jegyzet után, mely e levelet kísérte, Falk sejtette, hogy Appert dicsőítésének is elkövetkezett a „fuerunt“ ideje. Valóban a Pesti Napló február 28-án már kezdi közölni Csengery Antal bírálatát Appert legújabb könyvéről. (L. e kiadvány 44, 45. ll.)

² Sommer Leopold cs. kir. udvari könyvnyomtató volt a Wanderer kiadója. Érdekes, hogy a Sommerhez irt levél Falk tulajdonába került. Már ez is valószínűvé teszi, hogy Appert e levelének azt a kivonatát, mely a Wandererben megjelent, Falk készítette. A *Pesti Napló*hoz irt levelek azt is igen valószínűvé teszik, hogy a *Wanderer* valamennyi közleménye Appertől szintén Falktól származik.

³ Karagyörgyevics Sándor 1842 óta.

⁴ Hassan mirmirán, azaz helytartó.

⁵ Dragoman, vagyis tolmács.

⁶ Bizonyára Szávíts. E néven több kereskedő, ügyvéd stb. volt akkor ismeretes Magyarországon s Ausztriában is. Egy tőköli (Pestmegye) származású Szávíts (Antal) Franciaországba költözött s ott halt meg 79 éves korában 1852 január 17-én. (Budai helytart. osztály aktái, 1855, 6832. Orsz. Levél.) Nem lehetetlen, hogy Appert e franciaországi Szávíts által jutott ismeretségbe a bécsi Szávitssal.

⁷ Bizonyára Falk.

4. Ferjencsik Sámuel¹ levele.

Aus Gömör. Nicht Eitelkeit, oder Sucht zu glänzen, sondern reine Liebe zum Staate, verbunden mit der Hoffnung, vielleicht dadurch etwas Gutes zu stiften und nützlich zu werden, waren seit jeher die Triebfeder, die mich veranlaßten, meinen Zeitgenossen und Mitbürgern in öffentlichen Blättern so die

* Egyébiránt szeretnők tudni, vajjon Appert úr ez eseteket hivatalos iratok után közölte-e, vagy csak jó barátaink tudósításai után? Mert voltak s vannak ám nekünk igen jó barátaink, kik ezeknél még cifrábbakat is teljes hitelességgel (!) szeretnek rólunk mesélgetni. *Szerk.*

meteorologischen Erfahrungen, wie auch die Beobachtungen der Natur in ihrem Pflanzenreiche mitzutheilen.² Der Gedanke, den in mir mein unvergeßlicher, schon heimgegangener Lehrer Oken³ vor 34 Jahren erweckte, daß Mancher anders und besser sein könnte, als er ist, und somit mehr Nutzen gewähren müßte, war der Sporn, der mich manche Beobachtung machen, Manches anders behandeln, und diese meine Erfahrungen sammeln ließ. Wie die Meinung, daß außer uns nichts besser sei, so der Wahn, daß uns das offene Buch der Natur zu lesen versagt ist, verhinderte zu jeder Zeit das Streben nach einem höheren Ziele. Wahrlich, daß die Natur heutzutage mißgünstiger geworden, sind in vieler Hinsicht nur die Menschen schuld; man betrachte ihre entweder kleine oder gar abergläubische Kenntniß der Natur, ihre unnatürliche Lebensart, ihr frühes Steigen ins Grab, ihre unpassende Behandlung der meisten Gewächse; man bedenke, daß während sie sich für aufgeklärt ausgeben, sie die Mittel nicht mehr kennen, die ihre Vorältern so zweckmäßig für das Gedeihen der Erdfrüchte gefordert hatten. Wie die Kartoffelfäule dem Zerschneiden der Knollen beim Setzen,⁴ so haben wir die Rebenkrankheit dieser herrlichsten Pflanze, welche einst die Zierde Ungarns war, der schlechten Behandlung von Seite der Menschen zu verdanken und es ist die größte Wahrscheinlichkeit da, daß wie die erste, so die zweite Krankheit sich über den ganzen Continent verbreiten wird. Da ich die verschiedensten Traubensorten besitze, habe ich schon das vorige Jahr die Rebenkrankheit vom Gärtner Toker, der sie zuerst erkannte und beschrieb, „odium Tokeri“ genannt,⁵ im Kleinen beobachtet um so mehr schon dieses Jahr. Die Trauben im unreifen Zustande platzen, samt Blättern belegen sie sich mit einem sehr kleinen Schwamm, die Reben welken, so daß von Wachstum keine Rede sein kann. Mittelst eines Vergrößerungsglases bemerkte ich auf den trockenen Blättern kleine Thierchen, wie bei den Raupenverheerungen und der Kartoffelfäule; werden wohl von landwirtschaftlichen Gesellschaften Untersuchungen über diese Krankheit angestellt, doch der Arzt, der sie heben wird, ist Niemand als die Natur. Doch eben gegen diese, daß sie uns seit vielen Jahren stiefmütterlich behandelt, und zu jenem frühern Segen,

dessen unsere Vorfahren theilhaftig wurden, die Mittel versagt, obgleich die Sonne dieselben Bahnen durchläuft und unsere Erde keine Veränderung erlitten, ertönt allgemeine Klage. Man denke an den Weinbau im XVII. und XVIII. Jahrhunderte so mancher Gegenden Schlesiens, Boehmens, Ungarns und man muß erstaunen, über den Segen den die Berge und Anhöhen jener Gegend, in jener Zeit nach so mancher Chronik und nach manchen mündlichen Überlieferungen gebracht hatten, während seit längerer Zeit der bedeutend verminderte Grad der Wärme dem dortigen Weinbaue ein Ende machte. In allem, was ich schreibe und spreche, mittelst meines Amtes gewohnt zu belehren und zu ermuntern, zu beruhigen und zu trösten, kann ich dennoch die sich aufdringende Bedenklichkeit und Besorgniß nimmermehr verläugnen, daß sich die Sonnenflecken mehren, und die Sonnenscheibe sich fortgehend verkleinert. Es ist ausgemacht durch die Beobachtungen der berühmtesten Astronomen, daß sich die Sonnenscheibe immer kleiner zeige, und daraus nichts anders zu schließen sei, als daß die Sonne selbst entweder immer kleiner werde, oder, was auch nichts Tröstliches sei, daß die Erde von der Sonne dermaßen abweiche und zurückweiche, daß solches allemal in 5 Jahren 1 Secunde himmlischer Maaßes, oder 100 Meilen betrage, welches allein von 1676 bis 1850 36 Minuten oder 3,600 Meilen ausmache.⁶

Die Sonne ist es, welche die Jahreszeiten auf unserer Erde bewirkt, aber wie sind diese seit vielen Jahren beschaffen? ein schöner warmer Lenz gehört nimmermehr zur Regel, sondern zur Ausnahme. Während unsere Vorfahren im December Schlitten fahren, und sich im Mai des schönsten Wetters erfreuen, müssen wir gewöhnlich im December in Koth waten, um sich sodann in Mai über die erfrorene Obstbaumblüthe zu betrüben.⁷ Die Hauptursache vieler Pflanzenkrankheiten ist darin zu suchen, daß sie gewöhnlich in der Blüte vom Froste heimgesucht werden. Und welch geringen Einfluß hatte die Sonne auf die Jahreszeiten des gegenwärtigen Jahres! ich kann nur bedauern, daß meine schon am 24. März laut den öffentlichen Blättern ausgesprochene, und auch in der 320. Nummer Ihres Blattes, vom 19. Juli mitgeteilte Voraussagung der heurigen

schlechten Weinlese in Erfüllung geht, und die edelste Pflanze Ungarns, der Weinstock, mit der eckelhaftesten Krankheit bedroht wird. Die Sache verdient sachkundiger Männer genaue Prüfung; erst jetzt wird man den Verlust kennen, den unser Land durch den frühen Tod Herrn Franz Schams⁸ seines besten Oinothologen erlitten; und da der Weinbau in unserm Vaterlande Tausende von Händen beschäftigt, damit er aus Furcht vor Mißjahren (man vergesse nicht, daß in dem heurigen Sommer keine Rebe gehörig reif wurde, folglich dem Erfrieren ausgesetzt ist, und daß die Rebenkrankheit mit Riesenschritten naht) nicht aufgegeben und statt seiner nicht Gemüse und Früchte gebaut werden, soll das Volk auf bessere Behandlung des Weinstockes, was die Rebenkrankheit mit Hülfe der Natur am sichersten heilen kann, aufmerksam gemacht werden. Ich will in dieser Rücksicht das meinige thun, worüber nächstens. —

Aus Gömör. E. M. Am 1. September früh ging ein junges, seit 5 Jahren verheirathetes Weib von dem Dorfe Deresk zum Jahrmarkte nach der Stadt Jolsva. Ihre Börse bestand in 2 Gulden, zugleich trug sie einen Kürbiß und einige Kolben Kukuruz, was sie durch ihren Bruder, mit dem sie beim Jahrmarkte zusammenkommen hoffte, ihrer alten Mutter aus Muran⁹ überschicken wollte.

Es vergingen Tage, sie kehrte aber nach Deresk nicht zurück. Man dachte, sie wäre über Jolsva bis Muran, bis die Nachricht kam, daß sie dort nicht gewesen; jetzt fand man sich genötigt sie im Walde, durch welchen der Fußsteig führt, zu suchen. Den 5-ten fand man ihre Leiche, welche der kühlen Witterung wegen noch nicht in Verwesung überging, nicht weit von dem Waldfußsteige ausgestreckt, den Mund mit Laub vollgestopft. Der Arzt, der die Leiche öffnete, fand Gehirn, Herz und Lunge mit Blut belegt, sicheres Zeichen dessen, daß sie gewaltsam erstickt wurde. Man hofft, daß die hiesige Polizei alles anwenden wird, die gottlosen Thäter ausfindig zu machen.¹⁰

Wohlgeborner Herr!¹¹

Ich ersuche Sie ergebenst diese zwei Aufsätze in Ihr werthes Blatt aufzunehmen, zugleich aber kann ich mich nicht genug

wundern, daß Sie meine letzten Aufsätze ungedruckt ließen.¹² Wird der Himmel günstig, so hoffe ich Ew. Wohlgeb. nächstens zu besuchen, da ich zu der Hauptversammlung des Gustav Adolf Vereins nach Hamburg vom hiesigen District deputirt bin.¹³ Übrigens verharre mit aller Achtung Ihr ergebenster Diener

Ferientsik,

Jolsva, den 19. Sept. 1851.

¹ Ferjencsik Sámuel 1793 december 4-én született Zólyomban. Besztercebányán, Selmeceen és Pozsonyban tanult. 1816—1818-ig a jenai egyetem hallgatója volt. Ezután hazatért és több ágostai evangélikus egyházközségben mint lelkész működött; 1827-ben Jolsvára került, ahol haláláig (1855) maradt. 1836-ban gömöri conseniornak választották, majd évek múltán senior lett.

² Ferjencsik neve ismeretes volt Magyarországon és másutt is, mint időjósé. Arany János a *Népnevelés* című költeményében ki-gúnyolja Ferjencsiket.

Híres falu Gömörben J (olsva)
Még híresebbé tette jósa.
Kiről bár még nem zenge ének,
Hét ország vet határt nevének.

Jövendöl egyre, télen-nyáron,
Túltesz a százéves naptáron:
Mikor lesz szé!, eső, zimankó,
Mikor kell bunda, vagy szürkankó stb.

Arany azt hiszi, hogy a Ferjencsik-féle jóslatok igen alkalmasak a nép babonáinak élesztésére. [Hogy Arany költeménye főleg Ferjencsikre vonatkozik, arra Tolnai Vilmos hívta fel figyelmünket. (*Irodalomtörténet*. III. 316. l.)] Ferjencsik életrajzírói: Sztéhlo András (*Protest. Jahrb. f. Österr.*) és br. Nyáry Gyula (Divatsarnok. 1885. 1075. l.) kiemelik, hogy Ferjencsiket Goethének egy bevált meteorológiai jóslata ösztönözte az időjárás tudományának művelésére. Ferjencsik ugyanis, mint jenai tanuló, előkelő társaságokban fordulván meg, Goethével is megismerkedett. Midőn egyszer derült szép napon Goethétől elbűcsúzott, a költő kinézvén az ablakon, figyelmeztette a „magyar theológust“, hogy ne induljon útnak, mert zivatar fogja meglepni. Ferjencsik mégis elindult s útközben valóban elérte a zivatar. (Ezt a történetet nem régen újra közölte a linzi Tages-Post 1925. VII/31. száma.) Goethe nagyon megkedvelte a művelt, fiatal teológust, aki az ásványtanban és növénytanban is jártas volt, azonkívül gitárkiséret mellett magyar népdalokat is énekelt. Megajándékozta Hermann és Dorottya egy 1814-ben megjelent példányával, melyre ezt írta: „Herrn Ferjencsik zu freudlichem Andenken des Aufenthalts im Saalthale, Goethe, Jena, den 15. April 1818.“ (Sztéhlo életrajzában Goethe bejegyzése nincs szó szerint idézve. Mi azt a szöveget közöljük, mely a weimari Goethe-

kiadás IV. Abt. 29. k. 365. lapján van kiadva.) Goethe másnap naplójába is följegyezte ezt: „An Ferjencsik Hermann und Dorothea“ (weimari kiadás, III. Abt. VI. k. 196. l.). Valószínű, hogy Goethe Ferjencsik előtt is fejtegette meteorológiai nézeteit. Ezt azért hisszük valószínűnek, mert Goethe ép Ferjencsik jenai tartózkodása idején kezdett a meteorológiával rendszeresen foglalkozni, ösztönöztetve Howardnak a felhőkről irt munkája által. Csakhogy Goethe nem hónapokra jóslta meg az időjárást, mint Ferjencsik, hanem azt hitte, hogy 24 óra előre meg lehet állapítani azt a barométer megfigyelése alapján. (Lásd weimari kiadás II. Abt. Naturwissenschaftliche Schriften. Bd. 12.) — Ferjencsik a gyümölcsészet terén is érdemeket szerzett. A jolsvai völgyben és általában Gömörben nemesítette a gyümölcsöt. Saját termésű gyümölcséért egy pesti kiállításon ezüstérmet kapott.³

³ Oken (valódi neve Okenfuß) Lőrinc 1851 augusztus 11-én halt meg. Született 1779-ben. Ferjencsiknek tanára volt a jenai egyetemen. Kiváló, de igen fantasztikus természettudós. Természetfilozófiájában a szellem és természet egységét hirdette. „A szellem“ — úgymond — „nem egyéb, mint a természet feszültsége és a természet nem egyéb, mint a mozgásba hozott szellem.“ Az ember szerinte a természet akaratának végső célját fejezi ki.

⁴ Dr. A. B. Franck: Die Krankheiten der Pflanzen. Breslau, 1880. című munkája szerint a burgonya betegsége bizonyára jelentkezett már 1845 előtt is Európában, de csak akkor vették észre. 1845-ben az időjárás igen nedves volt. Már pedig a levegő és a föld nedvessége előmozdítja a burgonya romlását. Ez a betegség 1850-ig pusztított, azóta ereje csökkent, de nem enyészett el egészen. Dr. Tognio Lajos pesti egyetemi tanár 1847-ben Hartlebennél Pesten ily című munkát adott ki: „A Magyarhonban mostanában uralkodó burgonyabetegség észszerű mezei gazdák és természetvizsgálók számára.“ A helytartótanács ugyanis Dr. Togniot kiküldötte Szepesmegyébe, hol a burgonyabetegség nagyon el volt terjedve. Tognio szerint e betegség 1843-ban lépett fel Északamerikában, 1845-ben Európában, nálunk 1846 óta pusztított. Tognio azt hitte, hogy a betegség gerjesztő oka ismeretlen. Dr. Franck szerint a phythophthora infestans nevű gomba idézi elő a betegséget.

⁵ Sommer, Handbuch der Pflanzenkrankheiten, II. kötetében, 1108. professzor Lindau ismerteti e betegséget. A szőlőnek ezt a betegségét, írja a 193. lapon, először egy Tucker nevű kertész figyelte meg Angliában s az ő neve után Berkeley nevezte el a betegséget okozó gombát „oidium Tuckeri“-nek. Az ötvenes évek elején már egész Európában el volt terjedve a szőlőnek e veszedelmes betegsége. Linhart György és Mezey Gyula: Szőlőbetegségek. Magyaróvár, 1895. című munkájukban lisztharmatnak nevezik ezt a betegséget. Azt állítják, hogy hazánkban még nem nagyon pusztított. A legnagyobb kárt 1893 őszén okozta. A lisztharmatgombának mérge a kénpor. A kénport legelőször egy Kyle nevű angol kertész alkalmazta 1846-ban; 1857-ben e védekezés már el volt terjedve. Arany János idézett költeményében írja Ferjencsikről:

Ha ő egyszer kimondja, várhadd:
Lesz jégeső, a víz megárad,
Gyümölcskertünk hernyó emészt,
Betegek a szőlő gerézdi.

Arany 1855-ben írta a verset; akkor a jolsvai időjós által leírt szőlőbetegség még nem volt általánosan elterjedve Magyarországon.

⁶ Fantasztikus magyarázat.

⁷ Az időjárás változásait újabban Brückner berni tanár bizonyos rendszerbe igyekezett fűzni. A Brückner-féle ciklusok körülbelül harmincöt évre terjednek. E harmincötéves ciklusokon belül az évek egy sorozata hideg és esős, a másik sorozata melegebb és szárazabb. Brückner felosztása szerint az 1851. év a nedves évekhez tartozik s egyszersmind kezdete a meleg évek egy sorozatának, tehát még nem eléggé meleg.

⁸ Schams Ferenc hírneves oinológusunk 1839-ben halt meg 59 éves korában. „*Betrachtungen über Ungarns Weinbau.*“ Pest, 1830. Hartleben, című munkája szerint hazánkban a szőlőművelés körülbelül 1812 óta oly hamis irányba jutott, hogy ezt az iparágat veszedelmes válság fenyegeti. (16. l.) Könyvében vizsgálja a magyar szőlőművelés hibáit és igyekszik azokon segíteni jó tanácsokkal.

⁹ Ferjencsik megírta a murányi vár rövid történetét, melyet hagyatékából adtak ki. (Rozsnyói Híradó, 1890 május 25.) Ferjencsik három nyelven, magyarul, tótul, németül prédikált és írt.

¹⁰ Az országnak akkori rossz közbiztossági állapotáról l. Berzeviczy Albert: Az abszolútizmus kora Magyarországon. I. k., Budapest, 1922. 224. l. Ferjencsik a Wanderernek írt leveleiben többször foglalkozik ez állapotokkal. Az 1850. okt. 24-iki reggeli lapban azt írja, hogy a zsandárok ellenére is igen gyakoriak a rablások. A zsandárok nem merik a rablókat üldözni. „Bei solchen Vorgängen“ — írja — „ist leicht erklärlich, wenn das Volk die Vorzüge der jetzigen Ordnung vor der Unordnung noch immer nicht einzusehen vermag.“ A november 8-iki reggeli lapban azt írja, hogy a nép egyetért a rablókkal. A kormányt hibáztatja ezért. A rablókhöz szegődnek sokan, akik a besorozástól félnek.

¹¹ Lehet, hogy a szerkesztőnek szól a levél és csak áttették Falkhoz, aki a magyarországi közleményeknek intézője volt.

¹² Ferjencsik sűrűn írt a Wanderernek, ha nem csalódnunk, 1850. július 19-ike óta. F. Aus Gömör, vagy csak egyszerűen Aus Gömör jelzéssel. Levelei a gazdasági, egyházi viszonyokról szólnak, de mint láttuk, a politikát is érintik. „Jawohl manches Alte möge auf ewig ausbleiben, aber manches wieder, was uns zur andern Natur geworden, und was wir jetzt vermissen, wünschen wir uns sehnlich zurück“ írja 1850. július 19-én. A november 22-iki esti lapban azt a hírt közli, hogy a kormány a szláv izgató papokat pártolja. Ő maga is tót származású pap volt, de nem szerette a nemzetiségi izgatást és noha nem íratja a 48 előtti rendszert, az abszolútizmust sem kiméli. „Die Regierung kann erst dann auf aufrichtige und bleibende Sympathieen rechnen, wenn ihre Beamten das sind, was sie sein sollten“ írja 1851. január 24-én. Az 1851-iki *Wandererben* szeptem-

bertől kezdve már nem találunk Ferjencsik-levelet. Lehet, hogy a szerkesztőség egyelőre megsokalta az időjósást és a különös teoriákat. De azután is szimpátiával emlékszik meg a lap Ferjencsikről és később leveleit is közli.

¹³ Ferjencsik leveleiben többször foglalkozik a protestáns autonómia sérelmeivel. (L. e. sérelmekre nézve Berzeviczy id. könyvét. 155. 234. l.) Könyvet is írt e kérdésről ily címen: *Ideen für die künftige Gesetzgebung der Protestanten in Ungarn*. Wien, 1851. E könyv nincs meg a budapesti és bécsi könyvtárakban, de a *Wanderer*hez írt leveleiből sejtjük a könyv alapgondolatát. Bizonyára kifejtette, hogy a protestáns autonómia nem ellenkezik a birodalmi alkotmánnyal és hogy ez autonómia éltető elve az ő egyházának (*Wanderer*, 1850 augusztus 7.) 1850 szeptemberében Lipcsébe akart utazni a Gusztáv Adolf-egylet gyűlésére, de útlevelét oly nehezen kapta meg, hogy lekéselt a gyűlésről. (U. o. szeptember 18-iki pesti levél.) 1851 májusában Okolicsányi Győzővel együtt Bécsbe utazott, hogy a protestáns egyházi és iskolai ügyben memorandumot adjon át Ő Felségének. A kormány úgy hallotta, hogy Bécsben a nevezettekhez Hunfalvy Pál és Zsedényi is csatlakozni fognak. A kormány nem szerette ezt a küldöttségjárást és meghagyta Protmannak, hogy szépszerével beszélje le Ferjencsiket a továbbutazásról. De Protmann későn kapta meg a rendeletet és május 23-án Okolicsányi elutazott Ferjencsikkal Pestről Bécsbe. (Orsz. Levéltár, Geringer-akták, 1851. 8600.) Ez év októberében Ferjencsik újra Bécsben volt (*Wanderer*, október 4) és onnan Hamburgba utazott a Gusztáv Adolf-egylet nagygyűlésére (Sztehlo, id. h. 514), hogy a külföldi protestánsok segítségét kérje a hazai felekezeti intézetek érdekében. Másor is utazott hasonló célból a külföldre.

5. Récsi Emil levele.

Pest, 29/9. 1851.

Tisztelt Falk Úr!

Összeköttetésemnél fogva jövőre új bécsi levelezőm leendvén, midőn tisztelt uraságodnak eddigi munkálkodását elismerőleg megköszönöm, felszólítom egyszersmind levelezéseinek megszüntetésére s kérem, Emich Gusztáv kiadó úrral eddig s e hónap végéig irandó leveleire nézve a számadást tisztába hozni.¹

Tisztelettel maradván
Tisztelt uraságodnak

kész szolgája

Récsi Emil,

a Pesti Napló szerkesztője.

¹ A *Pesti Napló* 1851 szeptember 9-iki (450.) számán már Récsi Emil van aláírva mint felelős szerkesztő. A szeptember 10-iki számban megjelent a LXII., a szeptember 14-ikiben a LXIII. bécsi levél. A szeptember 21-ikiben a LXIV. számú levél befejezi Falk 1851-iki leveleinek sorát. Az október 4-iki (472.) számban közölt bécsi levélen (kelt október 1-én) már X van aláírva és X folytatja azután a levelezést. Az X Kecskeméthy Aurél volt. *Naplójában* írja szeptember 13-án, hogy „a *Pesti Naplónak* ajánlkoztam levelezőül“. Így kapott Récsi „összeköttetésénél fogva“ új levelezőt.

6. Császár Ferenc levele.

Igen tisztelt Doktor Úr!

Éddig már rég tudja, mikép vették el tőlem a *Pesti Naplót*, mely tulajdonom volt. Nem kétlem, a bécsi lapok, különösen a kormányiak levelezői irtak a felől eleget. Én azon nap óta nem láttam bécsi lapot. Ha gondolná, hogy még nem volna késő szólni a dolgról, írnék felőle a „*Wanderer*“ hasábjaiába?¹

Pesten létemkor a napokban Emich úr említé, hogy önök nálunk egy levelezőt keresnek, miután most egyéb dolgom nem igen van, én magam örömet átvállalom ezen tisztet, s ezenne! küldök is egy pár levelet² s csak arra kérem, tudósítson minél előbb, miről lehet írni? hogy hiába ne irjak; másodsor írja meg határozottan: mennyi honoráriumra számíthatok, s a hónap végével hol vehetem azt fel *bizonyosan*? Emich úr azt mondá, hogy a levelezőnek, kit önöknek ő szerzett, sorjától 2½ p. krt fizettek önök? ha nekem 3 p. krt fizetnek, szorgalmasan fognék írni, még pedig inkább *értekező* czikkeket, mint ujdonságokat.

Írja meg azt is, vajjon értekező czikkekért, *általában* nem tekintve a sorokat, mennyit fizetnének?²

A „*Wanderer*“ egy példányát is elvárom, ezen egyszerű czím alatt: Császár Ferencznek — Váczott,³ kérem intézkedjék ez iránt, hogy azon naptól kezdve, melyben itt menő leveleim megjelennek, a lapot is kapjam.

Ha meg nem neheztelne, egy előfizetési ívet is küldök egyúttal; talán találkozik néhány ön magyar ismerői között Bécsben, vagy egy pár könyvtárús legalább, ki néhány példányra előfizet? Mindenesetre igen le fogna t. Doktor úr kötelezni, ha ebbeli kérésemet buzgón előmozdítani szíveskednék.⁴

Minthogy már benne vagyok a kérésekben, még egy kérdéssel alkalmatlankodom: nem volna vajjon Bécsben kiadó egy kis röpiratra, mely 6—8 nyomtatott ívet tenne, s Magyarország jelen állásáról adna felvilágosítást oly modorban, hogy elkobzásától ne kelljen félni?⁵ Én csak a *Magyar* szöveget adnám el, de a kiadó lefordíthatná *németre* is, úgy hiszem, nem rossz vállalat leendne?

Becses — lehetőleg kimerítő — válaszát elvárva, vagyok
Vác, szept. 25. [1851].

állandó tisztelője:

Császár Ferencz.

NB.: Válaszát is ide, Vácra, kérem intéztetni.

¹ Akkor már késő volt. A *Wanderer* ugyanis szeptember 17-iki esti lapjában ezt írja: „Der Magyar Hirlap“ versichert aus glaubwürdiger Quelle an dem Redactionswechsel des „Pesti Napló“ sei nicht die Tendenz des Blattes, wiewohl dieselbe eben nicht regierungsfreundlich gewesen sei, sondern der Umstand schuld, daß der gewesene Redacteur Herr Franz Császár, der nur für seine Person die Concession erhielt, das Journal einer zweiten und dritten Hand anvertraute, und auf die Richtung desselben keinen Einfluß nahm.“ Császár e közleménnyel bizonyára meg volt elégedve.

² A *Wanderer* 1851 október 4-iki reggeli lapjától kezdve az évfolyam végéig a pesti levelek és közlemények többsége □ jellel van jelölve. Ez a jel ugyan már azelőtt is előfordult és Ágai egy megjegyzéséből tudjuk, hogy Falk is használta a Magyarországra vonatkozó cikkek élén, de valószínűnek látszik, hogy október eleje óta Császár leveleit közölte vagy használta fel a szerkesztőség e jel alatt. Gyanítjuk ezt a következőkből: A december 2-iki reggeli lapban a □ jelű levelező arról értesíti a lapot, hogy Vácott három öngyilkosság történt. Továbbá a levelezőt igen érdekli az igazságügyi szervezet kérdése és elég gyakran közöl magyar irodalmi és színházi híreket. Végül értekező, vagyis vezércikkek is jelentek meg a mondott időtől fogva □ jel alatt.

³ Császár Ferenc váci élményeiről és birtoklásáról Tragor Ignác: *Vác története 1848—49* című munkájában két helyen is megemlékezik. A 268. lapon írja: „Gyalázatos pusztítás folyt a határban is. Kisebb-nagyobb csoportokban vonultak ki a kozákok a környékbeli szőlőkbe. Papvölgyön földulták és kipusztították kolgyári Császár Ferenc kir. hétszemélynöknek, az ismert nevű költőnek gyönyörű nyaralóját. Elhajtották tehenét, feltörték a borospincéjét, pisztolyt szegeztek mellének és a lábán levő cipőjét is lehúzták. Meztláb menekült apró gyermekeivel a hegyekbe és három napig bujdosott étlen-szomjan családtagjaival együtt.“ Majd a 324. lapon írja: „Degré Alajos 1859-ben vette meg Kubinyi Ferenctől a papvölgyi kastélyt, melyet még a negyvenes években építtetett Csá-

szár Ferenc. Mikor 1849 július 18-án Császár Ferencet az oroszok kifosztották, papvölgyi birtokát az öreg Károlyi István grófnak ajánlotta megvételre. A jószívű gróf, hogy segítsen a szomorú sorsra jutott írón, titkára, Bossányi László útján tízezer forintért megvásárolta a birtokot. Császár ekkor (1850-ben) Pestre költözött és ott nyitott ügyvédi irodát, míg családjának a Burgundi-utca egyik kis házában bérelt szállást. A papvölgyi kastély csakhamar Füskuti Landerer Lajos tulajdonába került.⁴ A fenti levélből látszik, hogy Császár csak ügyvédi irodát nyitott Pesten, de tulajdonkép Vácott lakott.

⁴ Az előfizetési ív nincs mellékelve. Nem tudjuk, hogy melyik könyvére hirdetett előfizetést. 1851-ben jelent meg Császártól „Jacopo Ortisz utolsó levelei”-nek fordítása. Továbbá „A Magyarországi Birósági Szerkezetet, Perlekedési rendet stb. ideiglenesen szabályozó Rendeletek magyarázata. II. átnézett kiadásban.” 1852 januárjában „megjelentek Császár Ferenc eredeti és külföldi beszélei két kötetben csinos 8-adrét kiadásban. A két kötet tizenhárom beszélyt hoz összesen”, írja a *Pesti Napló* 1852 január 28-iki számában. A *Pesti Napló* figyelmezteti a közönséget a „Kedves irodalmi jelenségre”. Valószínű, hogy Császár e két kötetre hirdetett előfizetést.

⁵ Ilyen tárgyú munkája ismeretlen előttünk.

7. Urházy György levele.

Pest, mart. 11, 1853.

Tisztelt hazámfia!

Azon ismeretségnél fogva, hogy ön a Pesti Napló levelezője,¹ én pedig fennállása óta mindig dolgozó társa vagyok, de másfelől a hazafi rokonság viszonyánál fogva is, egész tisztelettel kérem önt, szíveskedjék a *Wandererben* előlegesen néhány figyelmeztető szót szólni III. Napoleon című munkámról, mely közelebbről Müllernél megjelenendik.² Ha ön figyelmesebben olvasta a Pesti Naplót, nevemet a nemzetjogi, diplomatiái stb. viszonyokról írott cikkek alatt többször láthatta.³

E munka történeti leírás és a tények által jellemzése Napoleon Lajosnak.

Reményilem, hogy ön jó véleményének majd megfelelni tudandok. Addig is fogadja ön hazafi kézzszorításomat.

Urházy György.

¹ Azaz, amióta Török János vette át a szerkesztést.

² A *Pesti Napló* 1852 március 18-iki száma a *Fővárosi Élet*

című rovatban írja a következőket: „Urházy György, mint hiteles forrásból tudjuk, Napoleon Lajos és a napoleoni politika című politikai és történeti röpiraton dolgozik, melynek célja a magyar közönséget közelebbről megismertetni azon férfiú életével, ki jelenleg a francia nemzet élén oly fontos szerepet játszik. A munka a francia köztársaság elnökének arcképével egyik helybeli könyvárúsunknál fog megjelenni.“

Urházy felszólítása következtében Falk a *Wanderer* 1853-iki évfolyamának május 30-iki esti lapjában a következő cikket tette közzé: „In Pest erscheint mit Nächstem in ungarischer Sprache eine Broschüre „Napoleon III“, von der man sich sehr vorzügliches verspricht, da der Verfasser Herr Urházy, der seit langer Zeit über auswärtige Politik im „Napló“ schreibt, nicht nur als einer der gewandtesten Journalisten, sondern auch als tüchtiger Historiker bekannt ist, der in obiger Schrift, an eine, in neuerer Zeit so bedeutsam hervortretende Persönlichkeit anknüpfend, die Früchte vieljährigen Studiums niederlegen will. Es unterliegt keinem Zweifel, daß das zeitgemäße Werk im ganzen Lande lebhafteste Theilnahme finden werde.“

³ Urházy Györgynek vezércikkei néha nevének kezdőbetűivel voltak jelölve, gyakran jelentek meg nevének aláírásával is.

8. Török János levele.

Szeretett Hazámia!

Alig tudok magamnak annyi időt megtakarítani, hogy önnek eddigi szíves közremunkálását megköszönjem, s további buzgó részvétét kikérjem.

A levelezésben véleményem szerint legczélszerűbb volna, ha kegyed, rendkívüli eseményeket kivéve, mindig hétfőn, szerdán és pénteken adná *délben* leveleit postára, mert a mi Bécsben szombaton adatik fel, az kénytelen vasárnapon át heverni, s így már többször két levél jött össze.¹

Becses ajánlatát Yellára nézve igyekeztem foganatosítani. Pénteken lépend fel, de a kis bősorkánynak úgy hiszem a péntek nem árt meg.² Reményilem, e hónap végén Bécsbe rándulhatni, mely alkalommal fenntartom magamnak szíves baráti hajlamát személyesen is kikérhetni, ki addig is őszinte tisztelettel vagyok

Pesten, ápril 20 [1853].

kegyed baráti hű szolgálója:

Török.

¹ Török János az 1853 február 13-iki számmal kezdi meg a *Pesti Napló* szerkesztését. A február 22-iki szám óta Falk hetenként háromszor irt bécsi levelet Török *Pesti Naplójába*. Kezdetben 1., 2., 3. stb. számokkal voltak jelölve a levelek, jel nélkül is jelentek meg, majd (?) -lel jelölve. Az augusztus 5-iki számban a kérdőjel kulcsá változott át. (J) A szerkesztő e változást így magyarázza: „Erdemes bécsi levelezőnk eddigi jegyét szükségesnek tartottuk megváltoztatni azért, mert találkoztak, kik a *kérdőjel* alkalmazását arra magyarázták, mintha azáltal tisztelt tudósítónk állításait problematikusoknak akarnók tekinteni! s azért adunk e becses leveleknek jövőre *kulcs* jegyet, mert a bennök foglalt közlemények és nézetek a napi események magyarázatához birodalmi szempontból szerintünk mind hűségre, mind józan-ságra a legkielégítőbb kulcsot nyújtják.“

² Yella, családi nevén: báró Spielmann Gabriella, Perrot két-felvonásos balletjében, A festő álmképében, április 22-én, pénteken lépett fel először mint vendég a Nemzeti színházban. Wurzbach szerint Bécsben született, de Török *Pesti Naplója* „magyar ivadéknak“ nevezi Yellát, mert anyja magyar származású volt. A *Pesti Napló* nagyon dicséri, a *Délibáb* is azt írja róla, hogy a gráciákhoz járt iskolába. A művésznő magyar táncát a közönség zajos tapsal és kihívásokkal jutalmazta. Május 11-én lépett fel utoljára, amikor jutalomjátékául saját szerzeményét, a Légyott című balletet adták elő. A *Pesti Napló* ekkor sürgette az igazgatóságot, hogy szerződtesse Yellát (május 13). A június 21-iki *Napló* azt, a hírt közli, hogy Yellát Londonban szerződtették: „Igy sikamlík ki kezeink közül, — írja a *Napló* — „mindaz, ami jeles, anélkül, hogy a sokszoros mulasztásokért valakit felelősségre vonhatnánk.“ November elején a *Napló* arról értesíti a közönséget, hogy Yella a párisi Théâtre lyriqueben táncolt s a közönség és a sajtó igen jól fogadták. December 8-án írja a *Napló* a *Fővárosi hírek* rovatában „Yella k. a., a kedves sylphid, miután a Covent gardeni színházban Londonban, és mint ismételve említettük, Párisban a legnagyobb tetszéssel szerepelt és bájló táncra nemcsak a közönséget, de a legszigorúbb műbírálatot is méltánylatra ragadta, Szt. Péter-várra szerződtetett s a téli szezonon 20,000 frankot nyerend. Yella k. a. köszönettel tartozik a Nemzeti Színház igazgatóságának, hogy őt szerény igénye ellenére sem szerződteté. De mi fájdalommal gondolunk e veszteségre. Yella k. a. lapunk szerkesztőjéhez irt soraiiban gyermeki ragaszkodással, megható kedélyességgel emlékezik vissza az ő kedves Magyarországra, melyet szeretni, melyre gondolni soha meg nem szűnik.“ A *Budapesti Hirlap* 1856 április 27-iki száma elmondja, hogy Yella k. a., ki nemrég Szt. Pétervárt kitűnő tetszéssel vendégszerepelt, jelenleg Rigában táncol és ott is ünneplik magasfokú tánc- és arcjátéki művészete miatt. A közönségnek elragadtatása leírhatatlan. Yella már a következő év első napjaiban meghalt. A *Wanderer* szerkesztője, Seyfried, az 1857 január 10-iki esti lapban így ír róla: „Wieder ist ein schönes Talent durch den Tod dahingerafft worden! In der Nacht vom 8. auf den 9. Jänner starb in Wien die Tänzerin Frl. Yella (Baronesse

von Spielmann) nach längerem Leiden an einem Lungenübel. Diese junge Dame (erst 23 Jahre zählend), welche die sorgfältigste Erziehung genossen, fühlte für das Theater einen unbezwinglichen Beruf, und es sollte sich bald herausstellen, daß diese Neigung durch wirkliches Talent unterstützt wurde. Frl. Yella machte ihre erste Studien bei Carré Vater und schon ihre ersten Debuts am Hofopern Theater fielen so glänzend aus, daß sie bald die Aufmerksamkeit der Tanzkenner auf sich gezogen hatte. Daß Herr Cornet, welcher bald darauf die Direction übernahm, Frl. Yella nicht engagierte, ließ diese nur umso schneller eine bedeutende Kunststufe erklimmen. London und St.Petersburg bewunderten bald das in Wien aufgetauchte Talent und eben jetzt wollte die Dahingeschiedene einem Rufe nach dem K. Hoftheater in Turin folgen. Es scheint, daß das russische Klima den Keim zu ihrem Leiden gelegt habe.“ A *Wanderer* február 1-i száma közli Carl Calmann-nak „Cypresenblatt, gelegt auf das Grab Yella's“ című versét. Egy königsbergi névtelen író, aki magát „ein Mäcen sittlichreiner wahrer Kunst“-nak nevezi, szintén versben dicsőítette Yella emlékét.

9. Meisl Károly névjegye.

[1850—1853 szeptember közt]

Carl Meisl

K. K. Rechnungsrath¹

Bitte mir bis Abends durch den Überbringer 1 fl. C. M.² zu schicken, um mir einen Gang zu ersparen.

Meisl.

¹ Ez a névjegy is mutatja, mily nagy és mennyire változatos volt Falk bécsi ismerőseinek köre. Meisl Károly (1775—1853) mint cs. k. számtanácsos szolgált a Hofkriegsbuchhaltung tengerészeti osztályában egészen 1840-ig. Ezután nyugalmazták. Ismeretes volt Bécsben a XIX. század első tizedeiben, mint drámaíró. Körülbelül kétszáz darabot írt 1802—1844 közt, egyik alkalmi darabjához Beethoven is írt zenét. Egyike volt azoknak a drámaíróknak, akik a bécsi bohózat stílusát a Hanswurst vaskos komikumának szelidítése által művészibb színvonallra igyekeztek emelni. Bohózataiban több a durva jókedv, mint az elmésség. Bécs legelső komikusainak igyekezett hálás szerepeket írni. A tündéres és bohó elemek vegyítésében hasonlítanak bohózatai a Raimundéhoz, de Raimundban több a naiv költői erő, mint Meislban. Azonban úgy látszik, Meisl hatott Raimundra. Meisl két magyar történeti drámát is írt. Az egyiknek címe: Gisela von Baiern, erste Königin der Magyaren. Először a pozsonyi színházban játszották Karolina királyné koronázása napján 1825 szeptember

25-én. A szerző Gizellát dicsőítvén Karolinának hódol. A három felvonásos drámát István király e szavai fejezik be:

Nicht würdiger trug ein Haupt je eine Krone —
Nicht würdiger saß auf einem Königsthron
Je eine Frau — es sey hier laut verkündet,
Was euer König und mit ihm sein Land empfindet!

A másik magyar történeti drámának címe: Maria Széchy, oder die seltene Brautwerbung. Meisl a magyar költészetnek e kedvelt tárgyát szintén arra használja fel, hogy Múzsáját a lojalitás fényében ragyogtassa. Ebben a törekvésben majdnem eléri Grillparzert, de más tekintetben messze mögötte marad, noha az Ahnfraut kigúnyolta egy parodisztikus színműben. Szeretett ilyen paródiákat írni, mert ez irányban volt tehetsége a legerősebb. Széchy Máriájáról érdekes közlemény jelent meg Kádár Jolántól az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* (1916. 202. l.). Kádár e közleményéből tudjuk, hogy Meisl volt Széchy Mária történetének első és egyetlen német drámai feldolgozója, hogy a két történeti drámán kívül még egy magyar vonatkozású vígjátékot is írt „Die Witwe aus Ungarn” címen, de e darabban a neveken kívül nincs sok magyarság. Érdekes még tudnunk, hogy Meislnek részint érzékeny, részint bohó drámái a pesti magyar színház műsorán is feltűnnek a XIX. század tizes éveiben és még sűrűbben a harmincas években. Hozzáadhatjuk még Kádár e közleményéhez, hogy Meisl magyar embereket is szerepeltet bohózataiban. A *Schwaben-Wanderung*-ban, melynek színhelye Pozsony és az *Ein Tag in Wien*-ben egy magyar jurátusnak nagy szerepe van. A jurátus komikus alak, akinek faragatlansága és magyar káromkodásai (ebadta, teremtetten stb.) és németes magyar beszéde megnevetették a bécsi nyárspolgárokat. Így tehát a Mikos-típus kifejlesztésében része van az olcsó elmésségen kapkodó Meislnek is. Meisl darabjai közt kevésnek volt oly nagy sikere, mint a Kádár Jolántól említett magyar tárgyú drámának, melyet „Die Witwe aus Kecschemét” címmel játszottak. Enikel k. a. és Korntheuer úr, mint telivérmagyarok, nagyon tetszetek a bécsi közönségnek. A drámát a pesti német színházban is előadták a közönség lelkes tapsaitól kísérve. A pesti német színházban így nagy siker a ritkaságok közé tartozott. A szerző is leutazott Pestre, hol nagy tisztelettel fogadták. (Fr. Ullmeyer: *Memoiren des patriotischen Volks- und Theater-Dichters Carl Meisl*, Wien, 1868. 20. l. és kk.) — Meisl élete vége felé, amikor már drámákat nem írt és nyugdíjának értéke a növekvő árak miatt megfogyott, alig elrejtethő szegény sorsra jutott. Itt közölt névjegye is bizonyítja, hogy a hajdan leleményes és népszerű bohózatíró öregségében apró és gyors kölcsönökre szorult. 1853 október 8-án meghalt; 10-iki temetését így írja le Falk október 11-iki bécsi levelében. (P. N. okt. 13.): „Tegnap temettük el a 78 esztendősen Meisl cs. k. tanácsost, a bécsi népköltők Nestorát, — drámái, mik közül a „Schwarze Frau“, „Gespenst auf der Bastey“, „Rosenfarbener Geist“ stb. Pesten is számtalanszor adatott még Raimund kora előtt, igen kedvelt íróvá tévék. Azonkívül mint lírikus is elég ügyesen

mozgott. Bécsben minden gyermek ismerte az öreg urat, a darabjaiban előforduló élcek még most is, három évtized lefolyta után, szájról szájra jártak, ámbár eredetükkel csak keveset gondoltak. Mintegy tizen voltunk, kik az öreg úr koporsóját kísértük; Bäuerle * s Ebersberg,** kiknek lapjai számára az át meg át*** konzervatív költő több derék cikket irt, Carl színigazgató,† ki darabjai által zsebeit megtöltötte, Scholz komikus,†† ki hírnevét egyedül azon szerepnek köszöni, melyet Meisl az ő számára a „Schwarze Frau“-ban irt, — mindezen urak közül egyet sem láttunk! Furcsa, ha csizmadia hal meg, mesterek és legények nagy sietéssel veszik elő frakkjukat az almáriumból vagy a zálogházból s miután tisztán kikéfélték, nyakra-főre odatolonganak, hogy elhúnyt társukat az utolsó tiszteletben részesítsék. — Ha író hal meg, koporsóját ritkán kíséri más, mint egy pár rokon s itt-ott egy lágyabb szívű hitelező, ki leginkább képes megítélni, minő sanyarú az író helyzete, ha az Uristen eszén s tehetségén kívül még egy pár csomó ötprocentessel nem ajándékozta meg.“ Wurzbach, kinek alapos életrajzi cikkét a fentebbiekben felhasználtuk, szintén föl-említi, hogy Meisl temetésén a színigazgatók és színészek nem jelentek meg.

² Azaz Conventions-Münze. 1858 november 1-től fogva a Conventions-Münze helyébe lépett az „osztrák értékű“ bankó, 1 frt C. M. annyi, mint 1 frt 05 kr. osztr. értékben.

10. Török János levele.

Igen tisztelt Doktor Úr!

Kedves Barátom Uram!

A Wanderer érdemes szerkesztősége lemondott a cserepéldányról; — megfizetjük tehát s a Pesti Naplót mi sem küldjük neki.

Ez magában nem sok baj volna; de azt még is óhajtanám, hogy kegyed ujságunkat kényelmesen olvassa. E végből megindítottam a Naplót kegyed számára a postán „Alservorstadt, Alsergasse No. 12“. A posta visszaküldte azon jegyzettel:

* Akkor igen ismert, rendkívül termékeny dráma- és regényíró. Az ő műve az ismert osztrák népdal: 's ist nur a Kaisersstadt, 's ist nur a Wien.

** Az Oesterreichischer Zuschauert szerkesztette erősen konzervatív szellemenben.

*** A durch und durch szó szerinti fordítása.

† Igazi neve Bernbrunn Károly. 1847-ben a régi bécsi lipótvárosi színháznak igazgatója lett. Azóta nevezik e színházat Carltheaternek.

†† Scholz Wenzel komikus. 1827-ben lépett fel mint Klapperl Meisl bohózatában; oly nagy hatással játszott, hogy azóta népszerűsége nagy mértékben fokozódott.

„Unbekannt“. Már most a Sparcassaba, vagy hová címezzem? Adjon kegyed nekünk utasítást! Valljon nem lenne-e kegyednek módja ez alkalommal minapi kérésünkre némi választ adhatni?¹ — Egyszersmind óhajtanám tudni, van-e kegyednél távirati sürgönyökre valami előlegezve, mert valóban jó volna, ha valami fontos esetben sürgönyt kapnánk, de természetesen nevezetesbeket, mint a minökkel a Pesti Hirlap vendégli többnyire olvasóit.²

Tiszteli csókolja önt

Pest, october 12, 1853.

hű barátja

Török.

¹ Ez a kérés valószínűen arra vonatkozik, hogy szerezzen Falk a P. N. számára közgazdasági cikkeket. Kivehető ez Töröknek 1853 november 14-iki leveléből. (N. Múzeum. Kézirattár.)

² Természetes, hogy a *Budapesti Hirlapot* érti. A *Pesti Napló* 1852-iki évfolyamában többször közölt távirati tudósításokat ilyenforma bevezetéssel: Tegnap este $\frac{3}{4}$ 11 órakor a Magyar Hirlaphoz következő távirati magánsürgöny érkezett Párisból, vagy máshonnan. Midőn Török átvette a Napló szerkesztését, február 13-án, Emich Gusztáv, a lap kiadója programszerű hirdetésében ezt írja: „Intézkedni fogok továbbá, hogy a rendkívüli események külön távirati sürgönyök által tisztelt olvasóinknak rögtön tudomásul hozassanak.“ A március 6-iki szerkesztői nyilatkozat ez újítás jelentőségét így magyarázza: „minélfogva olvasóink a politikai híreket a bécsi lapokkal rendszerint egy időben veendik“. Az akkori magyar irodalmi közvélemény szégyennek érezte azt, hogy a magyar közönség a bécsi lapokból hamarább értesül a fontosabb politikai hírekről, mint a pestiekből. Jókai egyik regényében Falkenheim Pompeia még a hatvanas években is dicséri a magyar főurat azért, hogy merő hazafiúságból „olvassák a németből fordított ujdonságokat magyar hirlapokból“ (Az élet komédiái. I. r. 1896. Révai jubileumi kiadás. 155—156. ll.) Török nem csupán a bécsi lapokkal kívánt egyenlő színvonalra jutni magánsürgönyei által, hanem különösen a Budapesti Hirlapot szerette volna felülmulni. Sokat várt ezért Falk sürgönyeitől. A június 17-iki Pesti Napló a lap élén dült betűkkel közli az első távirati magánsürgönyt Bécsből, 24-én a másodikat és így tovább különösen a keleti kérdés bonyodalmairól.

A távirati magánsürgöny akkor nagy ujdonság volt. H. M. Richter írja (Wien in den Jahren 1848—1888. Wien, 1888, II. 457. l.): „Bis 1848 gibt es in einer Zeitung kein Telegramm, der Telegraf durfte nur Staatszwecken dienen. Ein Privattelegramm finden wir auch in den fünfziger Jahren in keinem politischen Blatte. Der Redacteur fand sich auf der Börse oder Abends im Kaufmännischen Vereine in der Braunerstraße ein, um durch die Gefälligkeit der

Großhändler u. Banquiers in den Besitz von telegrafischen Nachrichten zu gelangen. Im Übrigen war Zeitung u. Lesepublikum auf die Telegramme angewiesen, welche aus dem offiziellen Correspondenz-Bureau kamen, das die oesterreichische Regierung in den fünfziger Jahren errichtet hat und welches den Wiener Zeitungen täglich eine kleine Blumenlese aus den bei ihr eingelaufenen Telegrammen mittheilte. So hatte die Regierung zugleich eine telegrafische Censur in der Hand.“ Csak 1863-ban lettek gyakoriak a hirlapokban a magánsürgönyök. Eleinte igen drága volt a sürgöny. 1858-ig még az angol reggeli lapok is aránylag ritkán és nem rendszeresen közöltek sürgönyöket. A Reuter-Bureauak alapítása 1858-ban alaposan megváltoztatta e viszonyokat. (L. Julius Duboc: Geschichte der englischen Presse. Hannover, 1873. 271. l.)

11. Urházy György levele.

Pest, octob. 21. 1853.

Tisztelt honfitárs.

Midőn a „Wandererben“ minap rólam közlöttékért¹ legszívesb köszönetem nyilvánítanám, viszonzásom parányi jeléül fogadja az általam irt „III. Napoleon“ című életrajz egy példányát,² tisztelettel kérve egyszersmind, hogy méltassa becses figyelmére, s nézeteit — ha lehetséges — közölné a Wandererben.³ Azt hiszem, hogy ha eltérők volnának is politikai nézeteink, egyben megegyezünk; az ügyekezeten, kedves hazánknak kitelhetőleg szolgálni.

Bátorkodom ismeretlenül is — legszívesb kézszorításom mellett önnek barátságába ajánlani magamt.

Urházy György.

¹ L. a 7. számú levelet.

² Október 14-én jelenti a *Pesti Napló*, hogy a sajtó alól kikerült Urrházy György műve „III. Napoleon“. A könyv címlapja: III. Napoleon, írta Urházy György. Pest, Müller Gyula tulajdona. Bécsben Gerold és fiánál, Kolozsvárott Barráné és Steinnál, 1854.

³ Vajjon irt-e Falk a könyvről, nem tudom biztosan. A *Wandererben* nem birtam megtalálni az Urházytól kívánt cikket.

12. Török János levele.

Tekintetes Úr!

Igen tisztelt kedves Barátom!

Igen erősen lekötölezett szíves közremunkálása által.¹ A felírást azért nem küldtem el, minthogy azt török nyelven

is kívántam Repiczky által² elkészíttetni, mi ennek elutazta miatt csak holnap történhetik meg. Azonban is megírhatom a küldendőnek nevét. Urházy György, lapunknak dolgozó társa, nyílt fő, tiszta jellem, nagy nyelvész.³ Reményilem az útlevelet megkapja. Köszönöm továbbá a bécsi cikket, pozitívebb alapon nyugszik, mint az első. Kiváncsi vagyok a folytatásra. Hát a statusgazda mozdul-e?⁴

Szegény Falk! a jó embernek, a szíves készségnek de sok bajt akasztunk a nyakába.

Emich állítja, hogy már küldött pénzt sürgönyökre. Szeretnék valami fontos hírt kapni.⁵

Ide zárom Pompéry levelét. Csókolja, tiszteli önt híve.

Pesten, nov. 21. 1853.

Török.

¹ 1853 november 14-én írja Török Falknak a következőket: „a Pesti Napló értékének emelésére még egy tervem van; s ez, egy levelező küldése a háború színhelyére, természetesen a török táborba. Reményilem, eszközölhetni fogom számára az úti levelet, hogy azonban ott illő értesülése s szíves fogadtatása legyen, szükséges, hogy emberem a bécsi török követség által Omer pasának ajánlatssek, s most az a kérdés, mikép kelljen eszközölni — s ezért fordulok most ismét Kegyedhez, zur unversiegbaren Quelle Ihrer Auskunftsmitteil. Magam is török ősöktől származván, de különben is mind Austria, mind az igazság érdekében a fenforgó viszályok közt török részen állván, úgy hiszem, senki sem fogja kétségbe vonhatni, hogy a Pesti Napló török sympathiákat tanúsít, s hogy a török ügynek e lapnál a birodalomban melegebb képviselője nincsen. Vajon azon esetre, ha ez a bécsi török követségnek híven referáltatik, nem számíthatnék-e rá viszont, hogy emberemet egy ajánlólevéllel megajándékozzák... Emberem nevét megírom, mihielyt kegyed engemet e tárgyban tudósít a kilátásról... Magától értetődik, hogy e tervnek titokban kell, épen az eredmény miatt, mindaddig maradni, míg levelezőim helyszínén nincsen. Esedezem, kegyeskedjék e sürgős kérdésben eljárni s engemet a lehető leg-rövidebb idő alatt az eredményről vagy lehetőségekről értesíteni.“ (N. Múzeum.) Falknak úgy látszik megigérték az ajánlólevelet a bécsi követségen. De az ígért beváltása késett. Mikor Urházy 1854 január 11-én elindult Pestről Törökország felé, még nem volt ajánlólevele. Néhány hét múlva Widdinbe érkezvén, Sami basának kérdezősködésére azt felelte, hogy „ajánlóleveleim a bécsi török követség részéről a napokban megérkeznek“. (Urházy György: Keleti képek. Pest, 1854, 2, 132. II.)

² Repiczky János (1817–1855) a kiváló magyar orientalista, akinek rajongó tudományszeretetét Toldy Ferenc szép emlék-beszédben dicsőítette. (Toldy Irodalmi Arcképei és Ujabb beszédei.

Kiadta Tárkányi. Pest, 1856. 206. l. és kk.) A Pesti Napló 1855 március 31-iki számában Hunfalvy Pál tárcát irt Repiczkyről. Magasztalja tudományát és jellemét, „Ki mikor fogja őt pótolni közöttünk?” kérdé Hunfalvy.

³ Urházy több idegen nyelven beszélt és olvasott. Keleti útján leginkább francia és oláh nyelvtudásának vette hasznát.

⁴ Török János 1853 október 27-iki levelében írja Falknak, hogy nagyon várja Bécsből báró Stift politikai cikkeit. A báró Falk kérésére ajánlkozott arra, hogy politikai cikkeket ír a Pesti Naplónak. Ugyancsak október 27-iki levelében írja Török: „Hasonlóan nagy köszönettel venném, ha számunkra statusgazdasági értekezőt teremt. Fontos lenne feladása azáltal, hogy az új évkor meginduló pesti Lloydban valószínűleg várható statusgazdasági cikkekkal egyensúlyt tudna tartani, balancíren. Igen természetesen a legmelegebb köszönettel fogadom kegyed szíves ajánlatát a netán szükséges átdolgozásokra nézve.” (Nemzeti Múzeum.) A báró nemsokára elküldötte az ígért cikket a Pesti Naplónak. De Török azt nem mint vezércikket közölte, hanem mint pesti levelet a Napló november 9-iki számában. E cikkben a bécsi szerző a külpolitikai helyzetről elmélkedik és nem nagy rokonszenvvel beszél III. Napoleon oroszellenes politikájáról, ellenben dicséri Ausztria semlegeségét és hiszi, hogy a háborús felhők nemsokára szétoszlanak. Török e cikkről írja november 14-én Falknak: „Reményelem, nem fog azért neheztelni, hogy a bécsi politikai közleményt nem vezércikkeknek, hanem pesti levélnek használtam. Nem mindent lehet Magyarban meglepőnek és nagyfontosságúnak tekinteni, mi németben kitűnő. A magyar sajtó más nyelvhez van szoktatva, más deduciókhoz, más argumentumokhoz s más szellemhez. A tisztelt értekező inkább orosz, mint ausztriai, inkább provinciális, mint európai szempontból értekezik s úgy látszik, niszertint nem sejtí, hogy az orosz-török kérdésen az ausztriai politika Magyarország irányában jobbra vagy balra megmozdulni fog, mert egyedül a magyar elem az, mely az orosz által rövid idő múlva felkorbácsolandó szláv sympathiákat paralizálni képes. Igen óhajtanám, ha a derék báró oly nézetekbe magát bele tudná, s otthonos finomságával oly irányt tudna adni dolgozatainak, mely az ausztriai statusférfiaknak önálló, s az oroszról elválasztott politikát ajánlana.” (Nemzeti Múzeum.) A második cikk, melyet Török fent közölt levelében említ, valószínűen azonos a Pesti Napló november 29. számában 19-iki kelet alatt közölt pesti levéllel. Ez a cikk már jobban tetszett Töröknek, mert „Törökország nagyszerű ellenállhatási képességéről” beszél és kiemeli az osztrák-angol politikai érdekek egyformaságát. A november 27-iki számban is jelent meg egy Pesten november 26-áról keltezett vezércikk, melyet valószínűen szintén a bécsi báró irt. És ez nem volt utolsó cikke a Naplóban. A Pesti Naplónak ez a bécsi munkatársa báró Stift András volt (1819—1877), a rendkívül termékeny journalista és költő. Kempen rendőrminiszter, a bécsi sajtóról szerkesztett jelentésben, melyet 1855 február 21-én küldött gróf Grünének, a császár főhadsegédének, így emlékszik meg Stiftről, aki a Wanderer politikai vezércikkeinek nagy részét

irta: „ein höchst wankelmütiger Charakter, bald Pietist, bald Freigeist, bald konservativ, bald ultraradikal, mit seiner Familie und mit sich zerfallen, im Jahre 1848 arg kompromittirt, hat in seinen Aufsätzen einen glänzenden Styl, ohne jedoch eigentliche politische Begabung zu besitzen, oder jemals praktisch durchführbare Ansichten entwickelt zu haben“. (B. Á. L. 1855. 167/G. D. II.)

Kempen úgy látszik találóan jellemezte Stíftet. A Pesti Naplónak ez az alkalmi munkatársa hajlandó volt bárkinek a szája íze szerint írni, ha megfizették. Pénzre nagy szüksége volt, mivel szeretett jól élni és a nőkre sokat költött. A rendőri megfigyelés szerint a templomokba gyakran járt, de ott is a fiatal leányokat nézegette és azokat az utcán is kísérté. 1857 felé a Wiener Zeitung esti lapjába írt jól fizetett cikkeket. Gróf Buolnak felajánlkozott, hogy havi hatvan forintért leveleket ír majd a külföldi lapokba. Levelei azonban nem jelentek meg, ami Stíftet nagyon felbőszítette. Kijelentette, hogy Ausztriának fittyet hány, visszatér a Wandererhez és felajánlja tollát a porosz követnek. A porosz követ állítólag elfogadta szolgálatait. Stíft irt is leveleket a Bresslauer Zeitungnak a hivatalos „Press-Comité“ híre nélkül. Schweitzer, a Wiener Zeitung szerkesztője felmondott Stíftnek 1858 májusában, Stíft fogadkozott, hogy Brucknak és Toggenburgnak ajánlja fel tollát és ha ezek sem fogadják zsoldjukba, kivándorol Északamerikába. (Osztr. Belügym. Rendőri Levéltár, 1857. 768/Pr. II. és 1858. 3539, 4285/Pr. II.) De nem vándorolt ki.

Volt ekkor a Pesti Naplónak egy másik bécsi munkatársa is, akit szintén Falk ajánlott. Neve Seidlitz Gyula, róla a Bevezetésben szótunk. Nem tudjuk, hogy ő volt-e az a nemzetgazda, akinek cikkeit várta a szerkesztő. (Török levelei Falkhoz. Nemz. Múzeum.)

⁵ Az év végéig Falk nem küldött sürgőnyt.

13. Pompéry János levele.

Tisztelt barátom!

Engedje meg kérem, hogy ekként szólhassak önhöz. Mi ismeretlenül rég barátok valánk,¹ legalább bennem, mióta önt szívből és dolgozatai után ismerni szerencsém lehet, régen él a barátság két fő feltétele, a rokonszenv és becsülés. Ön úgy akarta, hogy most önhöz a hála is kössön. Fogadja ön köszönetemet fáradságáért és azon gondért, melylyel beszélveimemet lefordítván, azoknak becsét kölcsönzött. Engem nem csak ön szívessége, hanem a jeles fordítás is meglepett. Ön nekem, megvallom, örömet szerzett s én e mellett mindig fogom méltányolni tudni önnek azon jóakarátát, minél fogva irodalmunk ismertetésén és azon törekedik, hogy a magyar írónak e hon

határain túl is nevet és becsülést szerezzen.² Hartleben úrnak e napokban irandok s miután Kárrfy Titusz úr a Tardi ház és Virágos sír németre fordításán dolgozik, Kárrfy úr nevében a Belletr. Lese-Kabinet részére meg fogom őt e két beszélyvel kínálni.³ Legyen szíves ön ajánlatomat támogatni; némileg kárpotoltatni óhajtanám Kárrfy urat jó akarataért, ki Clarissának fordítása közben lepetett meg ön hű és szép fordítása által.

Én önt Bécsben tartózkodásom ideje alatt kétszer kerestem fel. A véletlen úgy akarta, hogy személyesen sohase találkozhattunk. De azért utaink egymástól nem térnek el, találkozunk az irodalomban, a Pesti Naplónál⁴ és, hiszem, személyesen is a jövőben. Isten önnel. Fogadja ön igaz tiszteltem kifejezését.

Pompéry János.

¹ Pompéry, mikor 1850 végén Bécsbe költözött, felkereste Falkot, de nem találta otthon. Ekkor Falk a következő levelet írta Pompérynak: „Bécs, december 29. 1850. Tisztelt Uraság! E napokban vettem expedíciánk által ön becses névjegyét, minden egyéb izenet nélkül. Ervin, Yole stb. még sokkal frissebb emlékezetben élnek nálam, mintsem őszinte örömet ne érzenék azon, hogy hazánk egyik legteljesgédűsabb írója állandóan köztünk fog mulatni. Szerencsés leszek, ha ön iránti őszinte tiszteletemet bármi ügyben szolgálat által tanúsíthatom s ha minél előbb az Életképek egyik legderekabb ecsetét „színről színre“ láthatandom. Addig is ön szíveségébe ajánlja magát őszinte tisztelője Dr. Falk M.“ (Nemz. Múz.)

² Pompéry beszélyei két kötetben 1853-ban jelentek meg Pesten. Falknak fordítását Hartleben adta ki a Neues Belletristisches Lese-Cabinet II. sorozatának 57. és 58. füzetében ily címen: Pomperi: Clarissa — Zwei Frauenherzen. Aus dem Ungarischen von Dr. Max Falk. Wien, 1853. 42 Kr. A Pesti Napló nov. 10-iki száma így értesíti a közönséget a fordítás megjelenéséről: „A magyar közönség előtt ismeretes H. úrnak igen elterjedt „Belletristisches Lese-Cabinete“. E gyűjtemény legújabb füzte honi íróink egyikétől, Pompérytól (Ervin) két beszélyt ad Dr. Falk remek fordítása után. A fordított két beszély „Clarissa“ és „Két hölgy szerelme“. Dr. Falk jelenleg Jókai „Erdély aranykora“ fordításán dolgozik. Nem lehet eléggé méltányolnunk a derék fordító azon buzgóságát, melylyel irodalmunk ismertetésén fáradozik és nem lehet eléggé örülnünk annak, hogy irodalmunk a német irodalomban ily ismertetőre, hű képviselőre talált“. Pompéry beszélyeinek két kötetét elküldötte Falknak német lapokban való ismertetés végett, Falk az ismertetés helyett az említett fordítással lepte meg Pompéryt (l. erről Falk levelét Pompéryhoz. Nemz. Múz.).

³ A két beszélyt I. Pompéry beszélyei II. kötetében. Kárrfy

Titusz 1825-ben született Körmöcbányán. Eredeti neve Karpf volt. Báró Eötvös 1848-ban külföldi tanulmányútra akarta küldeni a jogot végzett ifjút, hogy tanárrá nevezhesse ki. De Kárfy 1848-ban már nem mehetett külföldre. Eötvös, mikor másodszor lett miniszter, meghívta Kárfyt a miniszteriumba, mert igen kedvelte. Kárfy 1885-ben valóságos miniszteri tanácsos lett, 1891-ben nyugalomba vonult és 1895-ben halt meg. Kárfy német költeményeket írt német lapoknak és magyar szépirodalmi lapoknak is dolgozótársa volt. Fordított magyar költői műveket németre, így Jókai egy regényét is lefordította, egy bírálat szerint nem a legszerencsésebben. Pompéry beszélyeinek itt említett fordítása úgy látszik nem jelent meg nyomtatásban. Bibliografiai kimutatásokban nem találtam meg a fordítás említését. A Belletristisches Lese-Cabinetnek három sorozata jelent meg 1861-ig. Az első sorozat címe: Belletristisches Lese-Cabinet 802 füzetben, a másodiké: Neues Belletristisches Lese-Cabinet 450 füzetben, a harmadiké: Neuestes Belletristisches Lese-Cabinet (1861-ig) 459 füzetben. Feltűnő sok a francia regény a Lese-Cabinetben. Dumas, Sue, de Kock, Montepin műveit szép számban közölte Hartleben gyűjteménye.

⁴ Pompéry 1853-ban a Pesti Napló belső munkatársa volt. Rajta kívül a dec. 22-iki számban Bérczy Károly, Greguss Ágost, Szenvey József és Urházy György vannak belső munkatársakul megnevezve.

14. Török János levele.

Kedves jó barátom!

Mindenek előtt értesítem megnyugtató végett, hogy azon változtatások, melyeket cikkeiben időnként tapasztal, nem tőlem származnak, hanem a rendőri revíziótul, miután különös kérelmemre és nagyobb kellemetlenségek kikerülésére praeventiv censurám van. Nincs fogalma bajaimról s az itteni túlságos féltékenységről a bécsi sajtóállapothoz képest.

Innen volt a dohánycikkek tetemes módosítása is s azért tartok, hogy a vámügyről szóló értekezés is, ha bár praeludiuma antediluvialis időkről szól, nagyon meg fog dízsmálatni s azért óhajtanám, hogy mielőtt az első cikket adnám, a következő is már kezem közt volna.¹

Derék írójához e napokban fogok intézni egy pár sort.

A heti politikai szemle íróját igen tisztellem, leveleit nagyon szeretem, s önt arra kérem, hogy Emich úrnak szóló váltójába azt a summát is egyszerre foglalja, mi ez urat illeti. Közelebbi levele lesz gondolom a hatodik.²

Csak történnék valami fontos e napokban, jó volna az utolsó- és első számhoz egy kis távirati sürgöny.³

Önnek becses leveleit a közönség nagyon szereti — én pedig alig tudnám nélkülözni, azért óhajtom, hogy az új év annyi kedvderítő szerencsét árásszon önre, miszerint változhatlan örömmel fogjon támogatásomra is a tollhoz továbbra is.⁴

Szívből öleli, csókolja önt

tisztelő barátja

Pesten, deczemb. 28. 1853.

Török.

¹ Dec. 3-án és 6-án két cikk jelent meg a Naplóban ily címen: Miként lehetne a magyar dohánytermelést emelni? Előadja a szerző a dohánymonopólium történetét, kifejti, hogy e monopóliumból egyre fokozódó jövedelme volt az államnak. Azért terjesztették ki a monopóliumot Magyarországra is három évvel ezelőtt. De a monopólium csökkentette a magyar dohánytermelést. Már pedig óhajtható, hogy a dohánytermelés egyaránt gyarapítsa a földmivest és az államot. Ajánlja a szerző a beváltási ár fölemelését. Ez emelés által csodálatosan emelkednék a dohánytermelés. A tárgy igen kényes volt. Tudjuk, hogy mennyire gyűlölték országszerte a dohánymonopóliumot. A cenzor tehát tompította az író hangját, hogy ne legyen igaztó hatása a dohánymonopólium bírálatának. Egy hétig parlamenttiroztam érte a hatósággal, írja Török Falknak dec. 9-én. (N. Múz.) A cikkel Török meg volt elégedve. Szerzőjét a dec. 22-iki számban e szavakkal ajánlja közönségének: „Bécsben rendes, közszeretettel nyert szellemdús tudósítónkon kívül sikerült egy férfiút megnyernünk, ki hazánk közgazdászati kérdéseit, összeköttetésben a közbirodalmi viszonyokkal, időnként tárgyalni fogja. Munkásságát a dohánykérdéssel a minap megkezdte.” Azonban a várnagygyről szóló értekezés nem jelent meg.

² Ezeket a heti politikai szemléket a már említett br. Stift írta. Török mindig Pestről keltezve közölte azokat. Nov. 9-én, 20-án, 27-én, dec. 4-én, 18-án és 25-én jelentek meg. Tehát a 25-iki volt a hatodik. A keleti kérdéstről szóltak és a török-orosz összeütközés elszigetelésével bíztatták az olvasót.

³ Magántávirati sürgöny nem jelent meg a P. Naplóban sem 1853 dec. 31-én, sem 1854 január 1-én.

⁴ Török kívánsága teljesült, Falk 1854-ben 117 bécsi levelet írt a Pesti Naplóba a kulcsjegy alatt. A Naplónak másjegyű bécsi levelezői is voltak.

15. Török János levele.

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Megvalljam-e őszintén, hogy a vámegeyletről írt nagybecsű értekezéseinek első két cikkét nem merem adni? —

A rendőri revisorom annyira félénk és elfogult, az instructiók annyira határozatlanok, s a gyanakodás és féltékenység a magyar sajtó irányában oly nagy, hogy oly taglalást, mely az austriai politikának mostoha irányát fejtegeti a rég mult időből, bármily kedvező színben a mai kormányra nézve — bizonyos subsumptio nélkül adni nem lehet.¹

Némi például, mikép járnak el a Naplóval, (én praeventiv censurát kértem), bátor vagyok néhány kefelevonatot a rendőri megjegyzésekkel együtt önnek megküldeni.³

Ez egyszersmind irányul is szolgálnd önnek további becses levelei számára, de tán arra is, hogy alkalmas úton és módon az itteni sajtó kínos helyzete iránt lépéseket tegyen, s ha lehet, könnyebbséget és határozottabb instructiót eszközöljön.

Ma már szinte elbusultam rajta, hogy öntől két nap óta levelet nem kaptunk. Önnek leveleit nem pótolja semmi. Londoni rendes levelezőnkől pedig már 14 nap óta nem érkezik semmi, pedig minden másodnap ír.⁴ Hová lesznek ezen levelek? — A bécsi lapok statistikájára nézve tett minapi kérésmet ismétlem. Végre még egy kérelmem van.

Garay számára beküldött ide valaki 10 p. frtot, de Reichsschatzscheinban, mely a forgalomból már kitétetett.⁵ Ide zárom e czédulát. Szíveskedjék, ha lehet, beváltását realizálni, s az értékről nekem nyugtát küldeni, hogy Emich által kifizettessem.

Csókolom önt s magamat állandó szíves emlékezetébe ajánlva. maradok szeretettel

Önnek tisztelő hive

Pesten, január 25. 1854.

Török.

¹ Itt bizonyára ugyanazokról a cikkekről van szó, melyeket Török a 14. számú levélben említett. Bár a fenti sorokban úgy beszél róluk, mintha Falk cikkei volnának, a 14. levélből mégis azt kell következtetnünk, hogy vagy báró Stift, vagy valamely bécsi kollégája cikksorozatról van szó, melyet Falk átdolgozott. Nagy gazdasági és politikai jelentőségű kérdésről szóltak azok. Az a vámtarifa, melyet az ausztriai kormány 1852 február 1-én léptetett életbe, az addigi kiviteli, beviteli és tranzitó tilalmakat eltörülte; le szállította vagy egészen eltörülte a nyerstermékekre vetett vámot,

de a kész iparcikkek bevitelét magasabb vámtétellel nehezítette, kivitelüket pedig megkönnyítette. E tarifa által a kormány útját akarta egyengetni a német vámegylettel való egyesülésnek. 1853 februárjában Ausztria Poroszországgal oly kereskedelmi szerződést kötött, melyet a kormány újabb lépésnek tekinthetett a vámegylettel való egyesülés felé. E szerződés az 1852-iki vámtarifának újabb átvizsgálását tette szükségessé. Az 1853 december 5-én kiadott császári rendelet megparancsolta az új tarifának életbe léptetését 1854 január 1-től kezdve.

Az 1853-iki vámtarifa leszállította az 1852-ikinek beviteli vámtételeit. (L. Die österreichische Volkswirtschaft seit dem Beginn der fünfziger Jahre. *Unsere Zeit* N. F. IV./1. 2. Hälfte. Leipzig, 1868. 602—604. ll.) Bizonyára az itt vázolt gazdasági politikát és intézkedéseket tárgyalták történeti visszapillantással a Falk által beküldött, de meg nem jelent cikkek. Azonban a Pesti Napló nem hagyhatta szó nélkül az 1853 dec. 5-én „törvényesített” vámtarifát. Mindjárt a január 1-én megjelent számban a Pest január 1-én keltezett hetiszemlében báró Stift (nincs megnevezve) ezeket írja: „Két nagy államépület az, melyekre nézve a mai nap a békés kifejlődés ünnepévé, s a növekedő jólét reményeivel teljes örömnappá lesz. Ezen két állam Ausztria és Németország, melyek a mai naptól kezdve az új vámtarifa közlekedési könnyebbítései által sokkal szorosabban fűződnek egymáshoz, mint valaha. A közbirodalomnak mindenekelőtt méltó oka van, hogy ezen napnak s az eseménynek, mely ezzel életbe lép, örvendjen. Egy új megmérhetetlen piac, melynek kiterjedését már az utóbbi időben sejtthettük, nyílik meg földünk kimeríthetlen terményzése előtt. Az idő, midőn Magyarországnak saját zsírában kellett megfuladnia, már elmúlt, valamint az is, melyben az más államok gyáriparának gyarmatul szolgált. Magyarország, mely minden műipari és gazdasági viszonyainál fogva a szabad kereskedelemre van utalva, ezután ott fog eladni, hol legmagasabb áron adhat el s ott fog venni, hol számára legjutalmasab árat ajánlatnak.” Azután az április 14. és 15-iki számokban Hunfalvy János behatóan ismerteti az 1852-iki és 1853-iki vámrendszereket. Egyebek közt ezt írja: „bizonyos, hogy minél könnyebb tétetik a külföldi verseny, annál megfeszítettebb munkával kell a belföldi gyártásnak dolgoznia, hogy lépést tarthasson. Magyarországra nézve különösen, ha akarjuk, hogy nálunk is legyen műipar, miszerint a nyers termelészt felvirágozthassék, szükséges, hogy miután a volt vám-sorompók megszűntek, kettőztetett munkával ügykezzünk olcsó tökéletet teremteni, értelmes munkásokat és gyárosokat művelni, különben bizonyosan a most még fennálló néhány gyár is megbukik.”

³ Ez a melléklet elveszett.

⁴ Falk január 10-iki levele a 22-iki számban jelent meg, azután következett a január 27-iki számban a 25-iki levél. Ez öt napi hézag a ritkébbak közé tartozik; Falk sűrűbben szokott írni. Január 25-ike előtt az utolsó londoni levél január 12-én kelt és a 18-iki számban jelent meg, a következő levél 20-án kelt és a

27-iki számban jelent meg. A hóesés miatt — mint Falk írja 1853 dec. 30-án — a posták Bécsbe sem érkeztek pontosan.

⁵ Garay János 1853 november 5-én halt meg 41 éves korában. Özvegyét és árváit a legnagyobb szegénységben hagyta hátra. Különösen a Pesti Napló buzgólkodott abban, hogy felköltse a közönség részvétét a „nemzet árvái” iránt. 1854 június 6-ig 9367 frt 17 kr., 6 ezüst tallér, 2 huszas és 14 arany gyűlt egybe az ország minden részéről a Garay-család felsegítésére. Midőn a gyűjtés javában folyt, Pompéry János, a Pesti Napló 1854 március 18-iki számában kiindulván abból, hogy nemrégén Bárándy János, a derék statisztikus nagy nyomorban halt meg, hogy így végezték életüket Virág Benedek és Angyalffy, a legjobb magyar gazdasági munka szerzője is, egy „írói nyug- vagy segélypénztár” felállítását indítványozta.

Hivatkozott arra, hogy Török János e gondolatot már két évvel ezelőtt fölvetette, épp Bárándy sorsával foglalkozván. Török János izgatott Pompéry indítványa mellett a Pesti Naplóban. Hivatkozott Garay sorsára s a Pompéry által említett három író szerencsétlen öregségére. „A nemzet becsületére hisszük,” — írja június 6-án — „hogy ily eset elő nem fordul többé.” Gyulai Pál így beszéli el a további fejleményeket: „Az indítvány visszhangra talált és számosan küldöttek be kisebb és nagyobb adományt e célra a „Pesti Napló” szerkesztőségéhez. Az így gyűjtött összeg néhány hét alatt már 1882 forint 56 kr-ra emelkedett. Gr. Károlyi István 10,000 forintot ajánlott föl, ha az egyesület a célzott biztosító szabályok védelme alatt megalakul. Az alakulásra az első lépések megtételek. Gróf Teleki József, gróf Károlyi István és báró Eötvös József előbb a budai cs. helytartósághoz, majd a belügyminisztériumhoz folyamodtak, s kérték, hogy engedjék meg az ügyet szenvedő magyar irok s özvegyeik és árváik részére egy segélypénztár alapítása, a hazafiak önkéntes adományából. A kérés megtagadtatott, az egyesület alakulása betiltatott s az e célra begyűlt összegek rendőrileg lefoglaltattak. Hihetetlennek látszik, de igaz. A magyarnak Bach kormányának alatt saját hazájában önkéntes adományokból nem volt szabad elaggott vagy elnyomorodott írói szenvedéseit enyhíteni, s éppen akkor, midőn a nemzeti nagy katasztrófa következményei oly súlyosan neheztedek az írókra, midőn nemzeti újjászületésünk irodalmi bajnokai, részint elagva, részint szellemileg megtörve, nyomorral küzdve tengették végnapjaikat. De az emberiség érzelme s az irodalmi munkásság tisztelete erősb az erőszaknál s túlél minden kormányt. Mihelyt a Bach kormány ingadozott és összeomlott, az írói segélyegylet eszméje újra föléledt. A hírlapok felszólaltak s az akadémia elnökei gróf Dessewffy Emil és báró Eötvös József az alapszabályok kidolgozásával megbízták az indítványozó Pompéry Jánost, ki 1854-ben először pendítette meg az egyesület eszméjét. De az alapszabályok felterjesztése s a közönség részvételének felhívása későbbre halasztatott, mert e részvétet akkor az akadémia palotája s a horvátországi szükölködők javára rendezett sorsjáték vették igénybe. Egy névtelen férfiú nagylelkűsége azonban az ügynek gyorsabb menetet adott. Báró Eötvös

József 1860 decz. 12-én egy a nemzeti casinó pecsétjével lepecsételt levelet kapott, melyben a névtelen levélíró a horvát sorsjáték főnyereményének, a 12,000 forint értékű ezüstkészletnek nyertes sorsjegyét küldötte s ajánlotta fel az alakulandó egyletnek. A királyi helytartótanács visszaadati ígérte az 1855-ben rendőrileg lefoglalt összegeket, gróf Károlyi István megújította régibb ajánlatát, s 1861 február végén értekezletre hívta meg magához gróf Károlyi György, báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond, Arany János, Csengery Antal, Toldy Ferencz, Lukács Móricz, Tóth Lőrincz, Török János és Pompéry János urakat, kik az alapszabályokat átvizsgálták, módosítva megalapíták s az alakuló gyűlésig az ügyvezetést elvállalván, elnökül gróf Károlyi Istvánt, alelnökül báró Eötvös József urat kérték fel. Végre 1861 nov. 21-én az alapszabályok megerősítettek, az alakító közgyűlés összehívott. — Ily kapcsolatban van a Garay halála után rendezett országos gyűjtés a Magyar Irók Segélyegyletének megalakulásával. (Pesti Napló 1854, továbbá Gyulai Pál titkári jelentése a Magyar Irók Segélyegyletének Évkönyvei 1862—1867. Pest, 1867. 30—32. II.) A Török levelében említett 13 p. frtot a *Pesti Napló* február 9-iki száma is megemlíti, azt mondván, hogy egy névtelen „bölskei lakos” küldötte be a forgalomból kiesett államkinestári utalványt. — Különben ami a Reichsschatzschein illeti, a császári kormány 1854 februárjában szerződést kötött a nemzeti bankkal, melynek ereiénél fogva a nemzeti bank kötelezte magát minden az államtól kiadott papírpénzt, minő volt a Reichsschatzschein is, bankjegyéért beváltani és így nem volt nehéz a bölskei lakos küldeményét értékesíteni.

16. Hartleben Konrád Adolf levele.

Pest, 1. Juli 1854.

Geehrter Herr Doctor!

Ihre freundlichen Zeilen im *Napló* erkenne mit bestem Dank und hätten Sie mir damals offen gesagt, wozu Sie eine ungarische Verlags-Buchhandlung gebrauchen, so hätte sich diese Sache viel leichter abgemacht. Es ist sehr zweckmäßig, daß Sie die Leute auf die Anteacten zurückgeschickt, aber schmerzlich ist es mir, daß man hier auf solche Erlebnisse zu allen Zeiten gefaßt sein muß, damit wir Vorsprung gewinnen.

Achtungsvoll Ihr ergebenster

A. Hartleben.¹

¹ Hartleben Konrád Adolf 1778-ban született Mainzban. Eleinte a katonai pályán akart boldogulni, de korán kilépett a hadseregből

és 1801-ben a *Malerische Darstellungen aus Oesterreich* című, elismerésben részesült munkáját adta ki. 1802-ben megvette Ivanics budai könyvkereskedését. 1803-ban engedélyt kapott arra, hogy Pesten nyithasson könyvkereskedést. Rövid idő alatt az első könyvkiadók sorába emelkedett. Az ő könyvkiadó cégének teljes címe ez volt: „C. A. Hartleben Verlags-Expedition in Pesth, Wien u. Leipzig“. 1863-ban halt meg 85 éves korában. Falk az ötvenes évek elején többféle megbízást kért vagy kapott Hartlebens-től. Lefordította számára németre Dumas Sándor emlékiratait, Pompéry beszéleit és Jókai egy regényét (*A fehér rózsza*). Hartleben adta ki Vállas Antal Kézi és Iskolai Atlasz-ának új kiadását Falk átdolgozásában. Az atlasz 1854-ben jelent meg ily címen: „Dr. Vállas Antal: Uj Kézi és Iskolai Atlasz, mind földirati, mind statistikai jegyzetekkel megtoldva. Ujságolvasók és tanulók számára. Második, részben átdolgozott és a mostani időig folytatott kiadás, a földirat és statistika jelen álláspontjához alkalmazta Dr. Falk Miksa. 19 színezett földképpel, 4rét. 1855, 2 f. 64 kr.“ Hartleben ezt azt atlaszt a középiskolai tankönyvek sorába akarta fölvetetni. Falkkal együtt folytatózott a közoktatásiügyi miniszterhez az engedélyért. Az 1854 október végén kelt folyamodvány felsorolván az atlasz érdemeit, különös súllyal emeli ki a következőket: „Sind auch durchgehend die neuesten Daten benützt worden, so war dies besonders bezüglich der österr. Monarchie der Fall, welche durchgängig als untrennbares Ganze dargestellt — mit besonderer Ausführlichkeit behandelt und nach ihren statistischen, ethnographischen und topographischen Beziehungen möglichst treu geschildert wurde. Vorzügliches Augenmerk wurde auf Ungarn und die ehemals zu demselben gehörigen Theile verwendet, nicht nur, weil diese den Schülern, für welche dieses Werk bestimmt ist, am nächsten liegen, sondern auch, weil sich in dieser Richtung die wesentlichsten Veränderungen ergeben haben. Zur leichteren Orientirung sind in der Generalkarte von Oesterreich auch die alten Eintheilungen Ungarns und der ehemaligen Nebenländer angedeutet worden.“ A kiadó megjegyzi még, hogy noha költséges volt a kiállítás, olcsó árt követel, hogy a szegényebb tanuló is megvehesse a könyvet. A miniszter leküldötte a könyvet a budai helytartósághoz, mely a pesti gimnázium igazgatóságához 1854 dec. 2-án azzal az utasítással tette át a Vállas-Falk atlaszt, „daß die Prüfung sich auch auf den Preis und den Umstand zu erstrecken hat, ob den gegenwärtigen Verhältnissen der Monarchie und der Schulen gehörig Rechnung getragen wird oder nicht, sowohl in den Karten als auf den Text“. Magát a bírálati jelentést nem ismerjük, de e jelentés alapján Thun miniszter 1855 febr. 19-én értesíti a budai helytartói osztályt, hogy nem approbálja a Vállas-Falk-féle atlaszt, melynek első kiadása 1846-ban jelent meg. A visszautasítást így indokolja a miniszter: „Die Ortslagen und Begränzungen sind namentlich in den Darstellungen Oesterreichs häufig sehr unrichtig oder schleuderisch angebracht, die neueren Fortschritte der Geographie in fremden Welttheilen nicht berücksichtigt, das Terrain sehr schlecht, in der *Monarchiekarte die alten Eintheilungen Ungarns u. dessen so-*

*genannte Nebenländer beibehalten,** der Text für die Schule nicht angemessen und vielfach fehlerhaft, endlich der Preis des Ganzen unverhältnismäßig hoch bemessen.“ (Budai helytartósági osztály 1855. 4386. sz. Vállas-Falk-ügy. Orsz. Levéltár.) Ez a visszautasítás bizonyára igen rosszul esett Falknak, mert aligha várta. Munkájával meg volt elégedve. „Vállasnak csak itt-ott néhány sorát használhatta“, írja Pompérynak, akinek szokatlan melegséggel köszöni meg, hogy az Atlaszt a Pesti Naplóban megdicsérte. „Tessék velem parancsolni s háládatosságomat próbára tenni“ írja neki 1854 nov. 1-én. (N. Múzeum.) Ami pedig a levél tartalmát s Hartleben fájdalom tapasztalatát illeti, annak a következő története van. Falk 1854 június 26-iki bécsi levelében (június 29. P. N.) ezeket írta: „Hartleben derék pesti könyvárú, a „Belletristische Lesecabinet“ kiadója, e napokban Párisból visszatért, hol a francia regényirodalom hőseivel, egyebek közt Féval Pál és a lángeszű Dumas Sándorral szerződésre lépett, melynél fogva ezen urak minden új regényét kéziratban fogja megkapni, úgy hogy Hartleben német fordítása a francia eredetivel egyidőben fog megjelenni. Hartleben négy ily regény, egyebek közt Dumas „Mohicans de Paris“-jai kéziratát hozta magával s a fordítást gyűjteménye legjelesebb fordítóira bízta.“** Ezt a hírt a Hölgyfutár után Pompéry is közölte a Napló újdonságai közt ily megjegyzéssel: „Szívesebben vennék a hírt, hogy Hartleben ír valamelyik írónkkal lépett szerződésre, hogy azon vagyonnak egy részével, melyet nagy részben itt szerzett, irodalmunk emelésére is létesítene oly vállalatot, mi nevét irodalmunk történetében felejtethetlenné tehetné.“ Falk július 5-iki bécsi levelében (P. N. július 7) e támadásra így felelt: „A Napló ugyanazon számában, melyben Hartleben pesti könyvkereskedő és Dumas francia regényíró közt kötött szerződésről szóltam, ugyane tárgy a napi újdonságok közt is meg volt említve, azon hozzátétellel, hogy bizony jobb volna, ha H. úr a magyar irodalom érdekében is tenne már valamit. Ama sorok írója alkalmasint oly fiatal, hogy meg nem emlékezik azon időről, midőn Nagy Ignác, Eötvös s más jeles íróink művei épen e kiadónál jelentek meg, ki a „Külföldi regénytárt“ is egyedül részvét hiánya miatt szüntette meg. Ha nem csalódom, Kemény vagy Jókai legelső regénye szintén Hartlebennél jelent meg.“** A szemrehányás tehát mindenestre kissé elhamarkodott volt. Hartleben buzgó barátja a magyar irodalomnak és — ami még ritkább — a magyar íróknak is; erről boldogult Nagy Ignác némelyeket tudna mondani, hogy pedig csak egyet említsünk: — Nagy Ignác özvegye nemrég azon kérdéssel járult H. úrhoz, mi feltételek alatt engedné meg, hogy a nevezett író azon munkái, melyek H. kizárólagos tulajdonai az összes művek gyűjteményébe felvételtek.

* E sorokat mi húztuk alá, nem a miniszter. De azt hisszük, hogy itt kell keresnünk a visszautasítás leglényegesebb okát.

** A Mohicaner von Paris nemsokára meg is jelent Dr. Diezmann fordításában.

*** Mindakettőé. Kemény Zs. *Gyulai Pálja* öt kötetben és Jókai *Hétköznapi* két kötetben.

H. minden fontolgtatás nélkül kinyilatkoztatta, hogy ő — minden kárpótlás nélkül — ebbeli jogáról lemond az özvegy kedvéért. Ez magában csekélység ugyan, de eléggé mutatja, hogy még a legtisztább jellem — s Hartleben annak mondja mindenki, a ki 50 éves könyvkereskedői pályáján ismeri — néha-néha egy kis félreértést eltűrni kénytelen. Nem kételkedem, hogy a t. szerkesztőség ezen nyugodt észrevételeknek, mikre az illető irányábani személyes tiszteletem ösztönöz, becses lapja hasábjain kis helyet engedni szíves leend.“ Pompéry, kit alighanem bántott az, hogy az ő beszélyeiből Hartleben csak egy kötetet adott ki németül, ezentúl mérsékelt hangon, de nem minden fulánk nélkül irt Hartlebenről. A szept. 17-iki Naplóban ezt írja: „A sokéremű könyvtárús és kiadó Hartleben K. A. úr nemrég megmagyarosítá előbbi kereskedési czímzetét, mely jelenségből — *signum pro re signata* — sokan és többek közt magunk is azon következtetést húztuk, hogy a szilárd és dicséretesen ismert könyvkereskedői hivatal, melynek vezetője és tulajdonosa H. úr, most nemcsak új erővel folytatandja az általa megindított, de többnyire félbenhagyott magyar művek kiadását (minők p. o. Hanák természetrajza, Bajza világtörténete, a Történeti könyvtár, Magyar Plutarch stb.), hanem egészen új nemzeti művekre is vállalkozandik. H. úr bizonyára nem fogja ezen reményeinket meg hazudtolni.“ Hogy az itt elrejtett fulánkok mérge valahonnan a Hartleben Lese-Cabinet-je tájáról származik, azt a P. N. október 3-iki lapjának egy ujonsága is sejtetni engedi. Ez ujonság elbeszéli, hogy Friebeisz István Regénycarnokot indít meg, melyben külföldi regényeket közöl magyar fordításban, „hogy a roppant olvasó közönségű Lese-Cabinet (Hartleben) német fordításait ki-szorítsa“. Az október 18-iki Napló már elismeri, hogy „H. úr egy idő óta ismét irodalmunk érdekében vállalkozik“. És felsorol néhány magyar tankönyvet, mely akkor Hartleben kiadásában jelent meg. Falk már az 1845-iki *Ungar*-ban is dicsérte Hartlebent. Nagy Ignác *Menny és Pokol*-ját ismertette (okt. 6-iki szám), megjegyzi: Herr Hartleben hat überhaupt in neuerer Zeit viel für die ungarische Literatur gethan, und ein ungarisches Blatt bemerkt mit Recht, daß die ungarischen Literaten ein minder *hartes Leben* haben, seit *Hartleben* ihre Werke verlegt. — Az ilyen élcsek akkor nagyon tetszetek a magyarországi német lapok olvasóinak. Falk még 1887-ben is kegyelettel emlékezett meg Hartleben Konrád Adolf érdemeiről a Pester Lloydban. Ezt a megemlékezését a lipcsei Hartleben, a pesti Hartleben testvérének unokája, meleg elismeréssel köszönte meg. (N. Múzeum.)

17. Hartleben Konrád Adolf levele.

Geehrter Freund!

Die noch einige Zeit gebrauchende Vollendung einer Ihrer Article und die geldfressenden Regentage haben es zu verant-

worten, wenn ich so frei bin — Ihnen indeß 100 f. auf den Bumüller zu senden, und mich Ihnen bestens zu empfehlen

16. XII. 54.

als Ihr ergebenster

C. A. Hartleben.¹

¹ E levélnek tréfás és meleg baráti hangja mutatja, hogy mennyire jól esett az öreg Hartlebennek az a védelem, melyben az ifjú Falk részesítette. Hogy minő cikknek befejezetlen voltáról van szó a levélben, azt bajos megmondani. Bumüller világtörténeti kézikönyvére felhívták gróf Thun közoktatásügyi miniszter figyelmét. A miniszter úgy látta, hogy a kézikönyv „in Anlage und Durchführung gleich ausgezeichnet“. Ajánlotta a kézikönyvet a birodalom összes katolikus gimnáziumainak és reáliskoláinak az iskolai könyvtárak gyarapítására, továbbá jutalmi könyvül és segédkönyvül a tanárok és tanulók számára. Tankönyvnek még nem ajánlhatta, mert a történettanítás követelményeinek nem felelt meg, de ezt az akadályt el akarván távolítani, felszólította 1853-ban a württembergi Ravensburgban lakó szerzőt, hogy dolgozza át munkáját az osztrák gimnáziumok számára, „Ich muß hierauf ein um so größeres Gewicht legen“ — írja Thun — „als der Mangel eines ganz entsprechenden Lehrbuches der Geschichte eines der größten Gebrechen unserer Mittelschulen ist“. Thun Bécsbe hívatta Bumüllert, aki 1854 tavaszán valóban el is utazott az osztrák fővárosba. (Osztr. Belügym. Rendőri Levél. 1853 875/Pr. II.) Falk Bumüllerről így emlékszik meg 1854 okt. 23-iki bécsi levelében (P. N. okt. 25); „Tudva van, hogy a m. oktatásügyi ministerium, midőn a gymnasiumi tanterv kivitelére készült* egyik nagy nehézségét, a céljainak megfelelő tankönyvek hiányában találta. Nem mintha nem volna elég jeles tankönyv, hanem mivel e tekintetben minden kormány külön nézeteit akarja valósítani, s nehezen akadhatni oly tankönyvre, mely — anélkül hogy egyenesen e végre iratott — ezen *nézeteknek* mindenben megfelelt volna. Leginkább érezték e hiányt a történeti művekben. Kormányunk itt először a földleírást a történettel egyesítve akarta látni, másrésről pedig az egész történettant vallási alapra fektetni, hogy a világi események nem mint a véletlen össze nem függő származásai, hanem mint felsőbb hatalomnak rendszeres működése tünjenek fel, melynek célja nem a lerombolás, hanem a megtartás, s mely, ha lesújt, csak azért teszi, hogy a jó annál tisztábban és szilárdabban megmaradjon. E kettős célnak a m. ministerium nézete szerint, egy tankönyv sem felelt meg oly tökéletesen, mint Bumüller német történetíró és — ha nem csalódunk — freiburgi tanár középiskolák számára írt tankönyve, melyből rövid idő alatt három kiadás kelt el s mely az ausztriai középiskolákban már jelen-

* Az ismeretes Entwurf (1849), mely a magyarországi gimnáziumokban 1850-ben lépett életbe.

leg is használatban áll. Bumüller úr e napokban itt volt s a m. ministerium felszólítására hasonló tankönyvet ír az ausztriai gymnasiumok alsóbb osztályai számára, mely még ez évben Gerold és fiánál fog megjelenni. A m. kormány egyszersmind azon kívánatát is fejezte ki, hogy e könyv nemcsak német, hanem magyar, cseh és olasz nyelven is jelenjék meg, a német, cseh és olasz szöveget Gerold adja ki, a magyarnak kiadásával Hartleben könyvárús, a magyar fordítással pedig egyik itt mulató hazánkfia bizatott meg, ki az első kötet fordításával már is szorgalmasan foglalkozik, úgy hogy az első füzet nemsokára mind a négy nyelven hagyandja el a sajtót. Az egész munka három kötetből áll és az első igen gyorsan fog készülni. A fentebb említett ugyane szerző tollából eredt és középiskolák számára írt történettudományi munka szintén Hartleben könyvkereskedő által adatik ki magyar nyelven s nemsokára fog napvilágra lépni." Falk e sorainak megvilágítására megemlíttük, hogy Bumüller János (nem Bumiller) világtörténetének első kötete megjelent magyarul Feniczy János nagybábkányi plébános fordításában Pesten 1854-ben a Szt. István-Társulat kiadásában. Bumüller világtörténetének II. és III. részét a Szt. István-Társulat Danielik fordításában adta ki 1857 és 1858-ban. A három rész tartalma az ó-kortól 1855-ig terjed. E terjedelmes kötetek a középiskolákban csak segédkönyvekül voltak használhatók. A Hartleben kiadásában megjelent tankönyvnek címe: Bumüller János. Általános földirat és történelem. Gymnasiumok és reáltanodák alsóbb osztályai használatára tankönyvül. Az eredeti kéziratból fordította Falk Miksa. Első rész: Ó-kor. Nagy 8r. füze 80 kr." Az *Entwurf* a gimnázium II. osztályában heti 3 órában az ó-kori történetet kívánja taníttatni 476-ig Kr. u. az I. osztályban tárgyalta általános földrajz alapján. Bumüllernek Falk által fordított tankönyve tehát a gimnázium II-ik osztálya számára készült.

18. Török János levele.

Igen tisztelt barátom!

Előleges szóbeli egyezkedésünkhez képest szíves hazafiúi köszönettel fogadom, hogy f. é. július 1-ső napjától kezdve sokoldalú tudományos és journalistikai tehetségeit a Magyar Sajtó című politikai lapnak kizárólag szentelni elhatározta; mely közremunkálásának némi megtérítéseül ezennel kötelezem magamat, tiszteletdíjul kegyednek évenként 1200 = egyezerkétszáz pengő forintot félhavi előleges rátákban fizetni.

Valamint én e kötelezettségem megmásítása esetére egy negyedévi felmondással tartozom, úgy viszont kérem Önt, ha bármely okok közremunkálása megszüntetésére birnák, az iránt engemet legalább is 6 héttel előbb értesíteni méltóztassék.

Reményilem azonban, hogy a közjó érdeke, mely bennünket egy nemes vállalatban egyesít, — folyvást szorosban füzendi azon baráti szíves indulatot, mely köztünk minden önző rugó nélkül uralkodott, s melybe magamat állandóan ajánlva maradok változatlanul

Pesten, május 30. 1855.

tisztelő barátja

Török János

a Magyar Sajtó tulajdonosa és szerkesztője.¹

¹ A Pesti Napló 1855 június 7-iki száma élén értesíti Emich Gusztáv, a kiadó, az olvasóközönséget, hogy a lap vezetését és szerkesztését báró Kemény Zsigmond veszi át. 7-től 22-ig Szenvey József volt az ideiglenes szerkesztő, azután vette át Kemény a vezetést. — Falk már 1855 január 3-iki levelében írja (P. Napló január 5): „beszélük, hogy tavasszal magyar politikai lap lesz Bécsben, cseh, olasz, francia már van, miért ne lenne magyar?” — Május 23-iki levelében (P. N. máj. 25) írja: „ma beérkezett engedély folytán július 1-től fogva nálunk Bécsben „Magyar Sajtó” czíme és Török János szerkesztése alatt nagy politikai lap *magyar nyelven* fog megjelenni. Ha jól emlékszünk, a Magyar Kurir óta magyar lap nem jelent meg Bécsben“.*

19. Török János levele.

Tisztelt Barátom!

Csak Hétfőn reggel¹ érkezem Bécsbe. Szíveskedjék addig is ismét e csomó kéziratot kedves testvérének² átadni, az irodalmi tárcza számára.³ Reményilem, a ciceróval szedendő programot (mi az utolsó columnára jó s az egész négy hasábon keresztül columná szélességre kell szedni) —⁴ recepisse mellett kezéhez vette. A takarékpénztárhoz címeztem. Kedves Nejével és lánykájával együtt öleli

Pest, június 2. [1855].

tisztelője

Török.

* Ugy van. A Magyar Kurir 1834-ben szűnt meg. 1850-ben megjelent ugyan Bécsben az ausztriai birodalmat illető törvénylap, de ez csak hivatalos közleményeket tartalmazott. Arany János írja Tompának 1855 június 8: Török a bécsi Magyar Kurir, akarom mondani Sajtót fogja szerkeszteni.

¹ Azaz június 4-én.

² Falk Zsigmondnak, a Sommer-nyomda igazgatójának.

³ T. i. a Mutatványlap tárcája számára. A változatos tárcának tartalma ez volt: 1. Garay: A Magyarhoz (utolsó és be nem fejezett költeménye); 2. Greguss Ágost: Irodalmi körületekintés (sorozat kezdete); 3. Hunfalvy János: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Irta b. Eötvös József, I. és II. k., Bécs és Pest 1851, 1854; 4. I: Külföldi irodalom félhavi szemléje (ezt Kecskeméthy Aurél írta) és végül Magyar Könyvészet. Kecskeméthy Szemléje egyebek közt megemlékszik Dumas Sándor Párisi Mohikánjai első szakaszának befejezéséről. Élesen elítéli a regényt, mely akkor a Friebeisz-féle gyűjteményben magyarul is megjelent, és kijelenti, hogy „milynemű szolgálatot teend fajunknak (a regény) magyar fordítása, korlátolt elménkkal belátni nem bírjuk”.

⁴ A szerdán, 1855 június 6-án megjelent Mutatványlap tartalma a következő volt: 1. Távirati Sürgönyök; 2. Politikai napi szemle (névtelen, jel nélkül, de Falk írta); 3. Ausztriai közbirodalom. E rovatban a hírek után egy vezércikk következik × jellel. (Alighanem Falk írta, a gondolatmenet teljesen a Falké.) A cikk Ausztria keleti politikáját védelmezi. Következik e rovatban egy másik cikk ⊙ a „szabadalmazott államvasút-társaságról.” (Ezt a cikket bizonyára Falk írta). A Bécsi Lapszemle és a Székvárosi Ujdonságok után következik a ciceró betűvel szedett Magyarországi Ügyek Török Jánostól, ez volt a lap programja négy teljes hasábon át. A program után szintén ciceró betűvel egy ♂ jelű vezércikk az úrbéri törvényszékek szervezéséről, szintén Török Jánostól, végül: Pesti levél, Budapesti ujdonságok, Külföld, Csatafér.

20. Pompéry János levele.¹

Tisztelt barátom!

A szerkesztőségben, hol sem levélpapírosnak, sem pecsételő szereknek nyoma nincs,² irom e sorokat.

Kérem önt, ajánlja a Wanderernek Dudumit³ pesti levelezőül. Ha a W. Dudumi hetenkénti értesítéseit, természetesen méltányos díjazás mellett, szívesen veendi, szíveskedjék a szerkesztő úr *engem* értesíteni.

Emich úr azt állítá, hogy ön levelezéseit (a P. N.-ban) illetőbben díjazza. Igaz ez? Tudósítson ön.⁴ *Kemény* ön közremunkálását igen nagyrabecsüli s ön igényeinek teljesítését szívesen elvállalja.⁵

A multkor ön édesanyjával volt szerencsém megismerkedni.⁶

Tisztelettel

barátja

Pest, [1855] jun. 27.

Pompéry.

¹ Nem mindenütt indokoljuk a hiányos keltezés kiegészítését, de itt meg kell magyaráznunk, hogy miért kellett e levél évszámát 1855-re tennünk. Pompéry és Falk csak 1857 nyaratól kezdve tegezték egymást, e levél tehát 1857 nyara előtt kelt. És mivel Kemény szerkesztői hivatalának kezdetéről van benne szó, bizonyára arra az időre kell gondolnunk, amikor Kemény először vette át a Pesti Napló szerkesztését, azaz 1855 júniusára. A második szerkesztés 1857 decemberében kezdődött.

² Kemény Pesti Naplójának szerkesztőségéről van szó, mely az Uri-utca (ma Petőfi Sándor-utca) 5-ik szám, 3-ik emelet, 15-ik számú helyiséget foglalta el.

³ Dudumi Demeter akkor a pesti irodalmi és művészi körökben igen ismert német író volt. Életéről keveset tudunk. Irodalmunkban Kertbeny Károly egy rövid jegyzetén kívül semmi sincs feljegyezve Dudumiról. Ez a jegyzet a következő: „Dudumi Demeter ungarischer Grieche, vermählt mit einer Tochter Vrányi, lebte 1850—1856 in Pest, intimer Freund von weil. Heinrich Ritter von Levitschnigg, dann in Wien; jetzt mit der Hofopernsängerin Liebhard in London.“ (A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete Budapest, 1876. 59. l.) E jegyzeten alapszik Szinnyei Józsefnek biográfiája a Magyar Írók Életrajzában. Néhány csekélységgel igyekszünk kiegészíteni Kertbeny jegyzetét. Dudumi egyszer „meine Vaterstadt“ nevezi Bécs városát. E szerint Bécsben született. 1856 őszén már Münchenben találjuk, ahol szép napokat töltött egy operaénekesnő, Young asszony, házában. Münchenben találkozott Gyulai Pállal is, akit már Pestről ismert s akinek prózáját és líráját egyaránt nagyrabecsülte. Dudumi Münchenben egy kötet költemény sajtó alá rendezésével foglalkozott. Görög nemzetiségű, német műveltségű, félig bécsi, félig magyar nevelésű költő és kritikus volt. 1854-ben Levitschniggel együtt szerkesztette a Belletristischer Damenkalendert, melynek munkatársai közt találjuk J. N. Vogl, I. G. Seidl, L. A. Frankl tekintélyes osztrák költőket. Dudumi első költeménykötete „Immortellen der Liebe“ Pesten Geibelnél jelent meg 1854-ben és két kiadást ért. Heine hatása látszik e közepszerű kis költeményeken. Ugyancsak Geibel adta ki 1855-ben a „Klänge aus dem Osten“ című kötetet, melyben Dudumi közzétette fordításait. Csupa magyar költeményt fordított. Fordította Arany, Ferenczy Teréz, Garay, Gyulai, Léway, Lisznyay, Majthényi Flóra, Pap Gábor, Petőfi, Pompéry, Sárosi, Szász Károly, Iduna, Sükei, Tompa, Tóth Endre, Tóth Kálmán és Vahot Sándor egyes költeményeit. Ferenczy Teréz és Iduna költeményeit fordította a legsikerültebben. A női költők gyöngéd érzelmessége megfelelt Dudumi ízlésének. Jó hatást tesznek fordításában Sükei Károly költeményei; Dudumi igen sze-

rette ezt az alaposan elfelejtett költőt. Becses munkája Duduminak a Pester Briefe über Literatur, Kunst, Theater und gesellschaftliches Leben. I., II. k. Pest, Karl Edelman 1855, 1856. E levélgyűjtemény mutatja, hogy Pompéry joggal ajánlotta Dudumit a Wanderinger pesti levelezőjének. Dudumi kiművelt esztétikai érzékkel sokoldalú olvasottsággal cseveg a magyar főváros társadalmáról, színházairól, tudományos életéről, intézményeiről. Könyvének műveltségtörténeti értéke nem avult el. A magyarságot igazán szerette és meg kell becsülnünk azt az érdemét, hogy az elnyomás éveiben nagy melegséggel irt a magyar életről idegen nyelven. A Pesti Napló 1855 okt. 12-iki száma írja Dudumiról: „Dudumi úr már régi ismerőse a magyar közönségnek. Ha azokra gondolunk, kik rokonszenvvel viseltetnek irodalmunk, szellemi életünk iránt, kik osztályosai kívánnak lenni érzületeinknek, akkor az elsők közt emléksziunk Dudumi urra.“ Dudumi pesti levelei közül azt, mely a budai alagutat írja le, a „N. Münchner Zeitung“ és utána a hivatalos Wiener Zeitung is közölte. Obernyik Károly halála után Dudumi volt az első, aki felszólította a magyar közönséget, hogy adakozzék a drámaíró síremlékére (1855 szept. 3). A gyűjtést 25 frttal nyitotta meg. Ottó görög király 1856 okt. 23-án magánkihallgatáson fogadta Dudumit Münchenben. Dudumi átnyújtotta a királynak két említett verseskötetét s az akkor megjelent „Atheniensische Nächte“ című munkáját. A király kegyesen fogadta az író és megengedte neki, hogy munkáit a királynénak is bemutathassa. Pompéryhoz Dudumit a barátság „örökzöldje“ kötötte, amint Dudumi egyik virágos stílusú levelében írja (N. Múzeum). Egybekapcsolta őket a származás, az ízlés rokonsága. De hogy el nem halaványult-e 1856 után a barátság örökzöldje, azt nem tudjuk, mert azóta mintha megszakadt volna Dudumi érintkezése Magyarországgal.

⁴ Falk ekkor már le volt kötve a Magyar Sajtónak, melynek első száma július elsején volt megjelenendő, viszonya a Kemény P. Naplójához ekkor még nem volt tisztázva. P. tehát valószínűen azt akarja mondani, hogy a Napló jobban fizetné Falk bécsi leveleit, mint Török János a M. Sajtóba szánt sokféle hirlapi cikkét.

⁵ Kemény nagyrabecsülésének jelei már július első napjaiban mutatkoznak. Június 22-én vette át Kemény a szerkesztést és két hét múlva Falk bécsi közleményei már előnyomulnak a levelek rovatából a vezércikk felé. „Tájékoztató cikkek“, vagyis sorozatos vezércikkek fejlődnek ki belőlük.

⁶ Falk Józsefné a Fő-úton (ma Arany János-utca), az akkor 18-ik számú ház harmadik emeletén lakott. Valamelyik családtag halála ez időtájt igen lesújtotta Falk szüleit.

21. Török János levele.

Igen Tisztelt Barátom!

A szívar bizonyosan a legolcsóbb emlék, mert rendeltetése elhervadni — s mégis tán legalkalmasb s legtalálóbb azon

szerény helyecske kifejezésére, melyet én önnek lelkében magam számára meghódítani tudtam. De dacolni fogok önnek hideg véralkatával, s kedves igyekezetem lesz, jó emlékezettemmel a szivar bodor füstjének múltékonyságát túlélni. S midőn ezt önnek mai születése napján ígérem, szívemből óhajtom, hogy ezt növekedő családi boldogságban még számtalan évekig megérje, de soha ne legyen oka komoran emlékezni a napokra, melyeket egy közös szent célnak élünk.

Üdvözlöm szeretett nejét, csókolom kedves gyermekeit s legyen meggyőződve, hogy minden alkalmat örömet megragadok, mely módot nyújthat azon rokonindulat kijelentésére, melylyel változatlanul maradok önnek

Bécs, oct. 7, 1855.

hálás tisztelője

*Török János.*¹

¹ A Magyar Sajtó szerkesztése az a közös szent cél, mely iránt Török János Falkra támaszkodva lelke egész buzgalmával fáradozott. Falk nélkül valóban nehezen boldogulhatott volna. Falk írta a Politikai Napiszemlét, mely a lap élén jelent meg. Az ezután következő „Ausztriai birodalom” című rovatban az első két csillaggal jelölt vezércikket szintén Falk írta. És ezenfelül is sokat írt a lapnak és segített a szerkesztésben.

22. Török Sándor levele.

Mélyen Tisztelt Falk Úr!

A „Dózsa”-féle vezércikk kéretik a szedők részéről, minálunk nincs s ennélfogva azt kell gyanítanom, hogy magával tetszett azt vinni, s eként azt az inas által elküldetni kéri, kész szolgálja

[1855 okt. 9 körül.]

Török Sándor.

23. Török Sándor levele.¹

A vezércikk iránt alighanem tévedés van, ön Székely vezércikkjét küldé ki, pedig Dózsaé következnék, és pedig szintén a III. számú; — én e két III-masból magyarázom meg magamnak a tévedést. Méltóztassék tehát ez esetben Dózsa vezércikkének III. következőjét a szedők számára kiküldeni.²

Távirati sürgönyt kaptam Pestről, mondja, hogy az új irakkot! küldjem le, majd küldök, de meg nem köszönik.³

[1855 okt. 9 körül.]

Kész szolgálja

Török Sándor.

¹ Ez a két levél bizonyára egy napon iratott, alighanem 1855 okt. 9-én. Nem a postán küldettek, hanem egy szerkesztőségi inas vitte azokat az Alserkülváros, Fő-út 147. sz. a. levő szerkesztőség-ből Falk lakására vagy hivatalába.

² Dózsa Dániel (1821–1889), akinek Zandirhámjáról Arany János emlékezetes bírálatot írt, több sorozatos vezércikket tett közzé a Magyar Sajtó 1855-iki évfolyamában. A szóban forgó sorozatnak első cikke okt. 9-én jelent meg. A cikkek gondolatmenete a következő: Dolgoznunk kell. A földművelésben kell megvetnünk rendíthetetlen alapját anyagi és szellemi felvirágzásunknak. Gazdászatunk minden ágazatjának egyedüli alapja a munka kéz. Az író, a hivatalnok, a katona lelkesednek hivatásukért, a munkabéres nyomasztó szolgáságnak érzi a maga munkáját. Ott, hol a természet nem adott ösztönt s szenvedélyt, a törvénynek és tekintélynek kell közbelépnie. Magyarországon és Erdélyben munkabéreseinket a következő osztályok alkotják: cselédek, zsellérek, uzsorások, részesek, napszámosok. A törvény megsemmisítette a gazda elégtételi jogát a cselédség felett, anélkül, hogy gondoskodott volna az ezáltal okozott zavar megelőzéséről. Vége van a régi patriarchális viszonyoknak gazda és cseléd közt. A gazda most cselédjében nem küzdelem- és sorsbarátot bir, hanem egy exequens beszállásolót, ki azt sem fizeti örömet, mivel közvetlenül tartozik, egy kémjét az ő apró háztartási titkainak, ki azok felett cégért üssön, egy sziklafalat, melyen az ő régi tekintélyének csendes folyama megtörik. Szükséges volna, hogy a falusi előljáróság örökődése mellett a gazdának cselédje felett legalább annyi büntetőjoga maradjon, amennyit az apa bir gyermeke felett. Most gazdálkodni szinte lehetetlen, a cselédség mindinkább mulasztja kötelességeit, nappal válogat a munkában s ételben, éji időn barangol, pusztán hagyva gazdája udvarát. Égve várjuk, hogy a magas kormány egy célszerű és a tartományok népének különböző érettségi viszonyaihoz alkalmazott részletes cselédrendtartásról intézkedjék. A zsellérség nevén azok értetnek, kik allodiális földeket birván, meghagyattak továbbra is a robotolás kötelezettsége alatt, vagy kik a forradalom után újból kötelezték magukat bizonyos belső és külső földbirtok használatáért évenként bizonyos számú napszámok beszolgáltatására. Ez a rendszer a földesúrra nézve igen súlyos és jövője sincs. Pár évtized alatt az egész zsellérrendszer nálunk el fog törölni. Bár ez a rendszer a nép előtt most igen kedves, alkalmazása nem ajánlható. Uzsorásokon Dózsa azokat érti, akik dologkamatra pénzt, gabonát vesznek kölcsön, erdőt vásárolnak stb., vagy kik apróbb élelmicikkeket s kisebb pénzüsszeget vesznek fel, melyekért véglegesen bizonyos

napszámokra kötelezik magukat. Ez a rendszer nem biztos. Főként az utóbbi években a hatalmas és gyenge hitelezők egyaránt kijátszottak az uzsorások által. Óhajtandó volna, ha megengedtetnék minden gazdának egy jegyzőkönyvet tartani, melybe egy bélyeg alá annyi ily apró hitelezést a községi jegyző, avagy egy irástudó tanu hitelesítése mellett alájegyezhesse, mennyi a bélyeg értékét üti. E jegyzőkönyveknél még jobb volna minden községben egy ily apró kölcsönökre vonatkozó nyilvántartást tartani. A falusi előjáróság így vigyázhatna arra, hogy a földműves magát erején felül le ne kötelezze és nem adna a lekötöztetettnek útlevélajánlatot, hogy a legszorgosb dologidőn helységbeli hitelezői elől meg ne szökhessék. A feles rendszernek vannak jó és rossz oldalai. A legjobb volna kapacitálni a feleseket, hogy fizessék ki a birtokosokat határozott mennyiségű terméknyel. A tulajdonos ezáltal szabadulna az elsikkasztástól és a cseléd tartástól. A felesek is jobban művelnék a kezök alá vett földet. És mikor elkövetkezik az általános óhajtott tagosítás, a fenti rendszer által kvalifikált nép azonnal a bérrendszer terén leli magát. A napszámokosok eddig nem voltak felülő hatással gazdasági életünkre, kivéve a székely napszámosokat. Ezek mostanában isten áldásaiá váltak Erdély felett. De a székely munkáskaravánokra a gazdák nem számíthatnak bizonyosan. Oda szerződnek azok, hol legelőbb felfogják őket. Vajjon nem lehetne-e a munkáserőt a túlnépes és néptelen vidékek közti arányba hozni? Egyszóval a lege'so teendő, mi a közhatalomtól óhajtandó, hogy a cselédi és munkabéresi kötelezettség teljesítése, a tartozás, a kötelezettség pontos és hű beváltására szükséges fegyelem visszaállíttassék. E célt csak egy erős és jól szervezett községi rendszer által érhetni el. De a község feje ne a falusi bíró legyen, hanem arra képes, tekintélyes egyéniség községfőnöki névvel ellátva, illő fizetéssel, helyzetéhez illő ranggal, hogy ez állást az értelmiség is keresse. Ez indítvánnyal fejezte be Dózsa a hét cikkből álló sorozatot az okt. 20-iki számban. A szerkesztőség egy pótlékcikkben kiemelte Dózsa cikkeinek jelességét, elismerte a községrendezés nagy fontosságát, csak hogy nem helyeselte az állandó és fizetett községfőnöki hivatal szervezésének eszméjét, a község élére választott, fizetéstelen bíró óhajtván. Dózsa III. cikke az okt. 11-iki számban jelent meg. (84. sz.) Az a Székely-féle III-as számú vezércikk, melyet Falk tévedésből küldött Török Sándornak, az okt. 12-iki számban jelent meg *Magyarországi ügyek. Tiszamellék, okt. 6* címen; volt még több következője is. A cikkek név és jel nélkül jelentek meg, de cikornyas stílusukon nem nehéz felismerni Székely J. szerzőségét. A csendőrség Stimmungsberichtje 1856 első negyedéből jelenti Erdélyre nézve: „Ein allgemein und dringend gefühltes Bedürfnis würde ferner durch das seit Jahren ersehnte und erbetene Erscheinen einer zweckdienlichen Dienstbotenordnung Befriedigung finden.“ (B. Á. L. 558/G. D. 7.)

³ A M. S.-nak Pesten is volt irodája a Hatvani- (ma Kossuth) utcában a Horváth-házban. Ez irodát Greguss Ágost vezette. Innen kaphatta Török a sürgőnyt, de hogy minő tréfa volt a frakk alá elrejtve, azt ma már bajos kitalálni.

24. Török János levele.

Szeretve tisztelt Barátom!

Pénzügyeim rendezése egy kissé több időt igényelt, mint számítottam s annál fogva lehetetlenség kedden reggel előtt visszaérkezni. A főpontot természetesen a cautio képezte, s ámbár Számwald Gyulával teljesen kibékülvén, tőle írásban azon nyilatkozatot vettem, hogy engemet cautio dolgában f. é. december utolsó napjáig nem nyugtalanít, mindazonáltal azon kedvező helyzetbe jutottam, hogy már egy pár hét múlva a cautio számomra minden kamat nélkül, sőt a kamatnak átengedésével le lesz téve. E főpont után azonnal az ideiglenes deficit fedezéséről kellett gondoskodnom s azonnal kétezer pengő forint megajánlatott, melyből fele e napokban, a másik fele egy pár hét múlva tétetik le. Azt hittem pedig, hogy az ezer forintot már szombaton elindíthatom Bécsbe, de a pénz a nagyuraknál épen oly kevésbé áll készen, mint a bankároknál. Reményilem, Sommer úr nem leend türelmetlen egy pár nap miatt, hiszen hála az égnek, nincs többé semmi kockáztatás, mert ügybarátaim és jóakaróim el vannak határozva a lapot minden áron fenntartani.¹

A lap iránt, kivéven ellenségeit, a hangulat általában jó és kedvező, de mindenek felett a politikai napi Szemle kedveltek.² Mondhatom is, távollétem alatt minden szám rendkívüli tapintattal s ügyességgel szerkesztetik, miből csak régi meggyőződéseim érik, miszerint érdekemben áll önnel oly viszonyba lépnem, mely önnek a szerkesztésben s a lap jövő javadalmában nagyobb tért és igényt enged.³

Esedezem a correctoroknak megmondani, hogy ne oly gépiesen vigyék a dolgot, mint a mai vezércikk mutatja, hol oly könnyű lett volna egy pár szót az előzményekhez alkalmazni.⁴

Nem tagadhatom azt sem, hogy a pápai levél vége felett megijedtem. Amúgy is most kértek tőlem számat, hogy a reáliskolák tannyelvét vellicáltam, pedig én a német előadásra nézve csak tantárgykülönbséget tettem. A pápai levél pedig már előre protestál minden német előadás ellen. Ebből ismét baj lesz.⁵ Esedezem, édes Max úr, minden nyelvbéli észrevételt

a levelekből kitörülni s a correctoroknak is e részben utasítást adni. Semmi sem ád annyi ürügyet megtámadtatásomra, mintha a német nyelv ellen irányzott nyilatkozatokat közlök.

Esedezem, ha alkalom nyílik, valamely elsimító közlést beiktatni, a magyar nyelv compromissiója nélkül. Megbocsátanák, ha republicanus volnék, de a független magyar tannyelv védelméért mindent elkövetnek ellenem.

Bocsánatát kérve és remélve, hogy oly sokáig rajta hagyom a teher, maradok meleg hálával és tisztelettel

Pest [1855] octob. 14.

híve

Kedden⁶ tehát okvetlenül jövök.

Török János.

¹ Kecskeméthy Aurél *Naplójában* 1855 július havában ezt jegyzi fel Török János lapjáról: „A Magyar Sajtó rettentő nehézségekkel küzd, még eddigi számai egyike sem ment el rendesen a postán.“ Augusztusban ezt írja a lapról: „Most egy krajczár sincs a pénztárban, nyomda, lakbér fizetetlen, a vállalkozó számvallókkal összeveszve, ettől oktanul elvált.“ Ez a zavaros szöveg nem a Kecskeméthy hibája, hanem a kiadóé, mert „számvallókkal“-t olvasott Számwaldokkal helyett. Az ifjú Számwald Gyula volt ugyanis az a vállalkozó, akivel Török már augusztusban összeveszett, de októberben megint kibékült, mint a fentiekben látjuk. Számwald Gyula Szegeden született, gimnáziumot tanult és 3 évig könyvkereskedésben szolgált 1848-ig. Azután még három évig a könyvnyomtatás mesterségében szerzett jártasságot. 1852 óta Emich Gusztávnak lett a cégben meg nem nevezett társa (stiller Kompagnon). (Számwaldra vonatkozó adatokat l. Helytartóság budai osztálya 29060/4509. 1856. Orsz. Levéltár). Török Számwalddal társult, midőn a Magyar Sajtó kiadásához fogott. Számwald kölcsön adta Töröknek a kauciót kamat fejében és bizonyára más költségeket is fedezett a haszonrészesedés reményében. Juliusban lefoglalta az előfizetési pénzeket és mivel nem bízott a lap jövőjében s mivel még a kaució kamatiát sem kapta meg, összezőrdült Törökkel. Török felbontottnak tekintette a szerződést, majd jobbat gondolt, Pestre utazott, hogy pénzt szerezzen. Itt kapott sok ígéretet, talán valami pénzt is, elég az, hogy kibékült Számwalddal, aki megígérte neki, hogy a kaucióért december végéig nem zaklatja.

² Ezeket Falk írta.

³ Török itt az őszinte hála hangján beszél, de meg is akarja nyerni Falk jóindulatát. Nemcsak azért, hogy írói munkára sarkalja a Magyar Sajtó számára, hanem azért is, hogy szószólója legyen Sommernél, akinek Török adósa volt. Különben 1855 végén írja Csengery A. Gyulai Pálnak azt a hírt, hogy „a jövő évnegyedben Falk venné át“ a M. S. szerkesztését. (Budapesti Szemle, 1923 október, 30. l.)

⁴ Az október 14-iki számnak vezércikkét a Szent István-Társaságról Török János írta. Így kezdődik: „A felvilágosodás álbajnokai méltatlanabb váddal nem illetik a vallást, mint midőn arra rá akarják fogni, hogy a valódi felvilágosodás s értelmiség fejlődését és terjedését gátolja.“ Nem értjük, hogy mit kellett volna itt az előzményekhez alkalmazni. Valószínű, hogy Török megjegyzése Dózsa Dániel cikksorozatának IV-ik következőjére vonatkozik, mely az okt. 13-iki számban jelent meg. Ez így kezdődik: „Uzsorások alatt azok értetnek, kik dologkamatra pénzt, gabonát kölcsönöznek...“ Itt valóban illőbb kezdet lett volna: A munkabéres földmívelők osztályainak ismertetésében áttérünk most az uzsorásokra. Uzsorások alatt azok értetnek stb.

⁵ Az október 14-iki számban megjelent egy Balatonvidék okt. 2-án kelt levél r. l.-től; ezt nevezi Török pápai levélnek, mert a levelező a pápai főiskola ügyeivel foglalkozik. A pápai főiskolának a kormány még nem adta meg a nyilvánossági jogot, mert a dunántúli helv. hitv. egyházkerület a kormány átalakítási programját késett magáévá tenni — mint a levelező írja. Most biztos kilátásunk van a nyilvánossági jog megnyerésére, — folytatja a levelező — csak némi föltételeket kell még elfogadnunk. E föltételekről a ft. szuperintendens tanácskozott az esperesekkel, de nem minden egyházmegye értesült azokról a feltételekről, ami nagy hiba, mert a tárgy igen fontos, t. i. „a föltétel, melyet meg kelle vitatni, s mely el is fogadtatott... az, hogy e tanodában, melynek növendékei mind tisztán magyarajkúak: *legalább egy tantárgyat német nyelven kell előadni!*“... A levelező tehát úgy adta elő a föltételt, mintha azt mondaná, hogy a pápai főiskolán egy tárgyat sem szabad németül előadni. Török János is írt a középiskolák tannyelvéről cikket a M. Sajtó szept. 30-iki számában *Reáliskolák tannyelve* címén. A cikk nagy örömmel fogadja azt a tényt, hogy Sümeg városa reáliskolát állít fel. De megütközik a csödhirdetésnek azon tételén, mely az egyik tanárnak feltételül tűzi, hogy a fizikát német nyelven tartozzék előadni, mi is a legfelsőbb rendelettel homlok-egyenest ellenkezik, hiszen a magas minisztérium rendelete világosan kijelentette, hogy minden község fel lévén hatalmazva kebelében reáliskolát állítani, tannyelvül a község tagjai túlnyomó részének anyanyelvét választhatja. „Sümeget és annak kies vidékét, a felejtethetlen Kisfaludy Sándor gyönyörű regéinek történetűs honát tősgyökeres magyarság lakja.“ Helyeseljük és kívánatosnak hisszük, hogy a német nyelv elemeinek tanítása minden elemi iskolában kötelezett tantárgy legyen, sőt, hogy a reáliskolai tanfolyam utolsó évében, ha a növendékek már magyarról németre fordítani képesek, oly tantárgyak, melyek társalgás anyagául szolgálhatnak, mint földleírás, világtörténet, statisztika stb. magyar reáliskolákban *németül* is adathassanak elő, de nehezebb tantárgyak és tudományok, mint mathezis, fizika, vegytan, technológia stb. oly sikerrel, hogy a tanuló velejét áthassák, a reáliskolában célszerűen csak anyanyelvén adhatók elő. „Csak így emelkedhetünk fel nemzetileg a közmíveltség illő fokára, melyhez a birodalomban minden népfajt egyiránt eljuttatni, magának a közhatalom végcélul

kitűzött. Sümeg érdemes előljárósága csődhirdetésének illető határozványát oda módosítsa, hogy a fizika tantárgyát *német nyelven* is előadni képes legyen. A jelen eset is tanusítja, hogy a közhatalommal karöltve járva, s a legfelsőbb rendeletek világos szavaihoz alkalmazkodva, legtöbb sikert idézhetünk elő mind önmagunk, mind a közbirodalom javára.“ Így végződik Török cikke, mely ugyancsak igyekezett összbírodalmi ízzel cukrozni a nemzeti tartalmú labdacso. A közhatalom mégsem nyelte le azt könnyen, hanem megkorholta érte Törököt. (Lásd a Bevezetést.)

⁶ Azaz október 16-án.

25. Szilágyi Ferenc levele.

Igen tisztelt Hazafi!

Ön hozzám intézett becses sorai folytán, van szerencsém jelenteni, hálás köszönettel, miszerint a Magyar Galletti világrajza első füzetét kaptam, s kivárandom ön kívánata szerint a 2-ik füzetet is — midőn arról tőlünk kitelhető alapos és részrehajlatlan ismertetést fogunk adni —, addig is felhivandván az érdekes munkára nézve a közönség figyelmét. Én igen óhajtom e vállalat sikerét, óhajtom, hiszem is, hogy ön avatott tolla eleget teend azon kívánatoknak, miket egy ilyen közhasznú munkára nézve igénybe lehet venni. Ismétlem: sok szerencsét és sikert a hasznos tervnek, — mire nézve, ha alkalmunk lesz az ismertetés folytatában, ön engedelmeivel — némi figyelmeztetést — nem tanácsot — adni a siker biztosítása céljából.¹

Tegnap elérkezett ide a Magyar Sajtó 106-ik száma a berüchtigt Török János szerkesztői nyilatkozatával. Annál ostobább és szemtelenebb nyilatkozatot soha sem olvastam. Abban azon derék legény egyenesen bevallja, hogy lapja anyagi tekintetben igen rossz lábon áll s bizony nem életrevaló, minek, hogy élni fog, ily szerkesztői biztatásra van szüksége s ez ostobaság, mert az ilyen dolgot elhallgatni kell, — midőn pedig azt írja, hogy ama lap megszüntetése a nemzetre nézve kudarcz, s tán helyrehozhatatlan veszteség leendett, s hogy elvrokonairól beszél ő, minden elv és köpönyeg képviselője, — ez példátlan szemtelenség! Ne vegye ön rossz néven, ha épen azért, mivel nemzetemet szeretem, egy ilyen elvetemült és aljas hybridus magyar hasonló nyilatkozatából eredett bosszanko-

dásomat, annak első hevében ön hazafi keblében öntöttem ki. Ez a Török János, ki gr. Károlyi Istvántól most a cautiót ki-nyerte itt Pesten léte alatt, ezt biztosan beszélték, — ígérte, hogy lapját ultramontán irányban szerkesztendi, csak pénzzel segítsék, és ugyanő helybeli protestáns pap Székács József urat is kérte, hogy a protestáns urak gyámolítását eszközölje ki, s lapjának protestáns szellemet adand. És ilyen ember nem pirul elvről beszélni. De hagyjuk e rossz embert, míg őt megérdemlett sorsa utol éri.²

Ismétlem, örömmel várom a Galletti második füzetét s önnek kitartást és sikert szívemből óhajtok. Teljes tisztelettel kész szolgálja

[1855 nov. 7.]

Szilágyi Ferencz

Budapesti Hírlap szerkesztője.

Kivül: Üdvözlöm Kuku.³

¹ A Falktól fordított munka eredetijének a címe ez volt: Johann Georg August Galletti's gewesenen herzog. Sachsen-Gotha'schen Hofraths und Professors, Allgemeine Weltkunde oder Encyklopaedie für Geographie, Statistik und Weltgeschichte, mit-
telst einer geographisch-statistisch-historischen Übersicht aller Länder, hinsichtlich ihrer Lage, Größe, Bevölkerung, Kultur, ihrer vorzüglichsten Städte, ihrer Verfassung und Nationalkraft und einer Skizze der ältern und neuern Geschichte. Ein Hilfsmittel beim Studium der Tagesgeschichte für Denkende und Gebildetere. A X. kiadást átdolgozták Cannabich, Hermann Meynert és Schulz von Strasnitzky. Megjelent Pesten 1847-ben Hartlebennél. Hírneves kiadványa volt Hartlebennek. Falk fordítása a XI. kiadás után készült és ilyen címen jelent meg: Galletti J. G. A. Egyetemi Világrajza vagy földirati, államtani és történelmi ismerettár minden ország földirati, államismeji és történelmi rajzával, melyben fekvése, nagysága, népessége, műveltsége, legnevezetesebb városai, alkotmánya és nemzeti hatalma, továbbá régibb és újabb történelmének vázlata foglaltatik. Második teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadás. Tartalma: I. Csillagászati földrajz vagy a föld mint égitest. II. Természeti földrajz vagy a föld mint természeti test. III. Politikai földrajz vagy a föld mint az ember lakhelye. Az első (Dr. Vállas Antal tollából folyt) magyar kiadás felhasználása mellett, az utolsó (tizenegyedik) eredeti kiadás nyomán s legújabb források szerint átdolgozta dr. Falk Miksa. 40 fametszvénnel és 21 színezett térképpel. Pesten, 1857. Hartleben K. Á. sajátja. Falk előszavában elmondja, hogy Vállas magyar átdolgozása teljesen elkelt, hogy azt újra alaposan átdolgozta s hogy a statisztikai részben még a legújabb német kiadásnak adatait is csak ritkán használhatta. Munkáját majdnem minden irányban 1856 végéig kiegészíthette.

Azzal vádolták később Falkot, hogy Gallettit nem ő dolgozta át, hanem Greguss Gyula. Falk e vád ellen így védekezett: „Gregusst, ki akkor még tanuló volt itt Bécsben, fölkértem és meg is fizettem érte, hogy az Európán kívüli államok történetére nézve egy pár helyet fordítson le azon könyvekből, miket forrásul kellett használnom. Európára és a geogr. statist. részre nézve Greguss egy betűt sem dolgozott és a többi is csak annak fordítására szorítkozott, „amit én összekerestem és kijelöltem.“ (Pompérynak írja 1860 nov. 11. N. Múzeum.) Falk a magyar irodalmat is felhasználta a történeti és statisztikai részben. Portugália XIX. századi történetében idézi Szilágyi Ferencnek „egyik igen jeles történelmi rajzát“; III. Napoleon történetét elbeszélve, hivatkozik Urhász György könyvére; az ausztriai birodalom ismertetésénél hivatkozik Pompéry Jánosnak az 1855-iki magyar irodalomról készített kimutatására. E kimutatás szerint 1855-ben 700 önálló magyar munka jelent meg. Valószínűen erre a kimutatásra támaszkodott Kemény Zsigmond is, midőn a *Pesti Naplóban* 1855 végén azt írja, hogy „azon évet fejezzük be, melyben a mióta a magyar nemzet él, legtöbb könyve jelent meg.“ — Szilágyi Ferenc a Budapesti Hírlap 1855 nov. 28-iki számában a Napihírek és események rovatában így emlékszik meg a magyar Gallettiről: „A história, valamint a statisztika és földleírás barátait figyelmeztetjük. „Galletti egyetemes világrajza“ második teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadására, melyet az első — dr. Vallas Antal tollából folyt — magyar kiadás felhasználása mellett az utolsó, 11-ik, eredeti kiadás nyomán a legújabb források szerint átdolgozott dr. Falk Miksa. Ez épen oly szükséges, mint hasznos és mint látszik, nagy gondal átdolgozott munkából már kijött két füzet, melyek csillogászati és természeti földrajzon kívül a politikai földrajzból Európából, annak általános ismertetése mellett, Nagy-Britanniát, Spanyolországot és Portugáliát tartalmazzák. — Egy füzet ára csinos földabroszokkal és fametszvényekkel 48 pkr. Nemsokára e két füzet-ről bővebb ismertetést adandunk, addig is a magyar közönség részvétele ajánljuk, az azt átdolgozó szorgalmas és tudós hazánkfiaának békétürest és vidám egészséget kívánunk, hogy sok fáradságot igénylő vállalatát mielőbb, úgy mint elkezdte, végrehajthassa.“

² A szerkesztői nyilatkozat, mely Szilágyit ennyire felháborította, a M. Sajtó november 6-iki számában jelent meg a lap élén. Ebben Török János elmondja, hogy rosszakarói lapjának bukását már október 31-ére várták. Igaz, hogy ő anyagi zavarokkal küzd. Számwaldal (kit nem nevez meg) kötött szerződését már augusztus elején felbontotta. Azóta a lap kiadásának „leirhatatlan gondjai egészen gyenge vállaira neheztedtek“. De nem csüggedett. Mert „rendületlen volt meggyőződése, hogy e lap megszüntetése a nemzetre nézve kudarcz, s tán sokáig helyrehozhatlan veszteség leendett“. Az előfizetők nagy száma is biztatta. Azután Sommer Lipót úrnak egy „némely hazai nyomdatulajdonost megpirító nemes bizalma“ is támogatta. Reményeit fokozta a több részről mutatkozó hathatós segély, „melynek élén forró fiúi hálával mutatja be a hazafiúi áldozatok gyémántfüzéréből, mely a nemes-

szívű Károlyi István gróf egész életét képezi, azon magasztos határozatot, melylyel a lap számára a 10 ezer pengő forintnyi cautio előlegezését elvált társa helyett megajánlani kegyeskedett.“ Azonban ez ajánlat nem segített Török anyagi zavarain. A december 6-iki számban utoljára van tulajdonosnak nevezve, a következő számban már csak felelős szerkesztőnek és Sommer Lipót van kiadótulajdonosnak nevezve. A december hó 10-iki számban „Sincerizáljunk“ címen újra tárgyalja Török a lap anyagi zavarait. Itt előadja, hogy Szárnwald (megint nem nevezi meg) a vállalatot augusztus 1-ső napjától kezdve üres pénztárral, árva fejére hagyta. Próbálta vállalatát részvénytársaság alakjában szervezni, de irigyei, ellenségei ezt a kísérletet meghiúsították. Ellenségei „elsőben is elidegenítettek tán tőlem egy nemes keblet (gr. Károlyi Istvánt érti), annyi időre, amennyit jobb meggyőződés kíván, de viszont meg nem törhették bennem a kegyeletet s hálás érzelmeket, mikkel számos éveken keresztül tapasztalt kegyes indulatért és jótettekért a haza legnemesbikének tartozom“. Ellenségei hiába számítottak az ő elcsüggedésére. Lemondott a tulajdonosi címről, hogy a lapot „a nemzetnek, a közügynek“ fenntarthassa. Az új tulajdonos, Sommer Lipót úr, „hajlandó a szellemi erők gyarapítására és a közönség növekedő részvétének viszonzására kíváncsi áldozatokat viselni.“ Kecskeméthy Aurél Naplójában e változásról ezt írja: „A Magyar Sajtót habozásából kirántottam, a tulajdoni jogot Sommerre ruháztattam.“ (Id. M. 79. l.) Török János „Sincerizáljunk“ cikke, úgy látszik, Károlyi István megkérdelésére volt írva. Hogy miért volt szükséges Károlyit kérlelnie, arra és Szilágyi Ferenc levelének megvilágítására nézve nem érdektelen Csengery Antalnak Gyulai Pálhoz (1855 november 27) írt leveléből a következőket közölnünk: „Most némi pletykákra térek. Török, mint tudja ön, lapjával deficitben van. Azt is tudja, hogy Károlyi István grófhöz folyamodott pénzért. De az ujság lesz ön előtt, hogy Török kiírta, miszerint Károlyi neki a cautio letételét megajánlotta. Károlyi erre levelet küldött Törökhöz, melyben felszólítja, az alapítvány állítás (hazugság) visszavonására. Török némi haladékat kért, esedezvén Károlyi előtt, hol személyes kihallgatást kért, de nem nyert, ne tegye őt végkép tönkre, ne kényszerítse öngyilkosságra. Ez az ember t. i. miután politikai hitéért és vallásáért többé egy fillért sem kap, mindenkit öngyilkosságával ijeszt, felelőssé tevén másokat — Isten előtt az ő életéért, ha nem segítik. A haladékat megnyerte Károlyi Istvántól, de pénzt nem kapott. Mind-ezideig azonban foly a Magyar Sajtó s mily forrásból s mi történik vele újévre, azt nem tudom. Annyit tudok, hogy oly nagy alakban nem jelenik meg többé, mert ez iránt már a Napló kiadóival is értekezett Török, felhíván őket, változtassák újra kisebbre a formátumot, miáltal 2000 forintot vél meggazdálkodhatni. Ebből láthatja ön, ha rég nem tudná, hogy Török nem a magyar journalistica Girardinje.* De pótlólag még két anekdotát Törökről. Károlyi György-

* Girardin Emil, akkor a La Presse nagy hírű szerkesztője. Nem gondoljuk, hogy Török magát magyar Girardinnek képzelte, noha önérzete eléggé

höz is elment szorultságában pénzt kérni. Károlyi György azon kérdéssel fogadta: „Hát maga most micsoda? pápista-e vagy kálvinista?” Aztán megtámadta lapja magyarellenes szellemét stb., stb. Ez az egyik anekdota. A másikat (Budapesti Szemle, 1923 október, 25. l.) ... Most már mi írjuk a stb. stb.-t. Elég ebből ennyi. Töröknek, mint láttuk, igaza volt abban, hogy ellenségei alig várták a Magyar Sajtó bukását. Nem tudjuk, ki volt nagyobb ellensége, Szilágyi Ferenc-e vagy Csengery Antal? Török Magyar Sajtója igen érzékenyen sértette Csengeryt, midőn egy eléggé ügyes, bár nem igazságos polémiában plágiummal vádolta.

³ Alighanem Szilágyinak akkor 10 éves Adél nevű leánya.

26. Török János levele.

Édes barátom!

Ezt a két francia lapot, melynél több ma nem jött, holnap reggel korán kérem visszaküldeni. Egyszersmind igen le lennék kötelezve, ha a kormány által kilátásba hozott Gewerbefreiheit iránt, s nevezetesen a céhrendszer módosításáról egy kis bécsi levelet vagy vezércikket írni szíveskednék.¹

[1855] decz. 16.

Szeretettel híve
Török.

¹ E felszólítás következtében indult meg a december 18-iki számban az a vezércikk-sorozat, mely három részre osztva, a december 21-iki számban ért véget. Címe volt: Mit várhat Magyarország az új iparrendszertől? Falk e sorozatban a következőket fejtegeti: Az új ipartörvény tervezete a magyarországi ipar- és kereskedelmi kamarákhoz küldetett, hogy véleményyt adjanak, és gyámolítsák a kormány szándékait. Az új törvény az iparszabadság elvén alapul. Ezt az elvet mi is hirdettük a lapokban és örülünk annak, hogy a kormány ez elvet alkalmazni akarja. A céhrendszer Magyarországon „csak honosított”, nem magyar földből eredt. A Magyarországra vándorolt német iparosok honosították meg nálunk a céhrendszert. A magyar nemesség és a céhrendszer kiváltságain megerősödött polgárság közt ellentét fejlődött ki. Az nem volt nemzetiségi ellentét, mert a magyar mindenkor tisztelte a német

ki volt fejlődve. De mivel Csengery e levélben Török pénzügyi manipulációt tárgyalja, azt kell hinnünk, hogy Girardin büszke függetlenségét állítja szembe Török viselkedésével. Az igaz, hogy a szegény Török, aki pénzügyein segíteni nem tudott és a nagyravágó s a maga hasznát hatalmasan előmozdító Girardin közt nagy volt a különbség. De e különbség miatt nem gáncsolhatjuk Törököt.

műveltséget. A nemességet a céhpolgárok hetykesége bántotta, hiszen azok nem szívesen látták, hogy a magyar nemes házat szerzett városuk falain belül. A régi ellentét ugyan nagyrészt megszűnt, de gyökere még megvan a céhrendszerben és a gyógyítás csak a gyökér kiirtásával mondható alaposnak. Magyarország lakosságának egy tömör testté kell szilárdulnia. Hazánkiai közül nem egy lesz, ki örömet fog valamely iparág gyakorlásához, ha erre csak az kíváncsi, hogy ebbeli szándékát a hatóságnak egyszerűen bejelentse, nem pedig, hogy Isten tudja hány purgatóriumon keresztülessék, míg a céhszövetség mennyországába eljuthat. De minek van szüksége Magyarországnak iparra vagy kereskedelemre — mondhatják némelyek. Hiszen Magyarország földje gazdag, természetesen minél több nyersanyagot, s aztán bízza az ipart és kereskedést a természettől mostohán ellátott országokra. A munkafelosztás ez elve a magyar lakosságnak kárára volna, mert nem minden kéz van nálunk elfoglalva a földműveléssel, hiszen van itt még elég kéz, mely ráér az iparüzésre. Eddig az igaz, a patriarchális közgazdasági rendszer uralkodott Magyarországon, oly rendszer, mely az ipart és kereskedést kevésbe vette és nagyon megfelelt annak a sajátos magyar jellemvonásnak, mely mintegy középen áll a gondtalanság és nagylelkűség közt. Ez a rendszer ma már idejét multá, mert egész ország soha sem lehet nagyon is gazdag oly időben, midőn az erkölcsi súlyra nézve is az anyagi jólét az irányadó. Tökénkből és munkánkból a lehető legtöbb hasznot kell húznunk s abból a lehető legkevesebbet másoknak átengedni. Ez az önzés kötelesség. Az eddigi vexációk nem egy jobb akaratot elbéníttak, — a közjólét kárára. Az új rendszernek tehát közgazdasági tekintetben igen üdvös hatása lesz. A mi viszonyaink közt iparosiparosságától nem kell félnünk. Az új törvényjavaslatban, melylyel alkalmunk volt megismerkedni, a céhszövetség hasznos oldalai mind megtartottak és egyedül a nyomasztó megszorítások és faggatások töröltettek el. Az új törvényjavaslat a céhek által táplált közszellem, testvériség, s kölcsönös gyámolítás előmozdítását egyesíti az iparszabadság elvével. Valódi nemzeti iparunk még nincs. A nemzeti ipar feladata először azt előállítani, amire hazánkknak szüksége van, hogy a belfogyasztást ne a bevitel fedezze, másodszor azt, amire a nyersanyag nálunk bőven terem, hogy a feldolgozás által emelkedett érték szintén az országban maradjon, harmadszor azt, amit kivitelre is használhatunk, hogy más országokkal nyereségesen kereskedhessünk. A 11 évvel ezelőtt keletkezett hazafias mozgalom a honi ipar védelmére két hibán botlott meg. Az első az volt, hogy a hazafiak védelmezni akarták a honi ipart, pedig azt először még meg kellett teremteni és csak azután lehetett megvédeni. Továbbá a védegyleti mozgalom vezetői a honi ipart megszorítások és erkölcsi kényszer által akarták lábra segíteni, holott erre a teljes szabadság és a korlátlan versenyzés kívánatnak meg. Most van módunk az ipar szabadsága által nemzeti ipart teremteni. Az új rendszernek tehát nemcsak általános politikai jelentősége van, nemcsak közgazdasági szempontból ajánlatos, hanem eszközt is nyújt nemzeti érdekeinket gyakorlati úton előmozdítani. Nemcsak azt várjuk a magyarországi ipar- és kereske-

delmi kamaráktól, hogy egyhangúlag elfogadják az új rendszert, hanem azt is, hogy a nemzeti ipar megteremtésére kijelölik a legcélszerűbb utakat. Kényszerítsük a világot azon vallomásra: „e nemzetben nemcsak anyagi, hanem szellemi erő is van, ép testben, ép lélek, — e nemzet élni fog, mert életre képes és érdemes“. E szavakkal végződött a cikksorozat, mely nemcsak tartalma miatt érdekes, hanem azért is, hogy ennek élén használta Falk először az (Fk) jegyet. A Kor- és jellemrajzokban (35. l.) csak általánosságban mondja Falk, hogy a Magyar Sajtóban használta először hírnevéssé vált jegyét, de elfelejtette, vagy nem akarta megírni, hogy melyik cikkén és mikor használta először. Az iparszabadságról a csendőrségi Stimmungsbericht 1856 első negyedéből ezt jelenti: „Die ungebundene Gewerbefreiheit findet in der Regel nur mehr bei den Radikalgesinnten warme Vertheidigung, die Conservativen sprechen zum großen Theile gegen dieselbe sich auß.“ (B. Á. L. 558/G. D. II.) Az 1859 december 20-iki ipartörvényt a liberálisok elég kedvezően fogadták. Nem voltak ugyan megelégedve minden intézkedésével, de kijelentették, hogy e törvény nagy lépést jelent a haladás irányában. (Wanderer, 1859 december.)

27. Török János levele.

Igen tisztelt Barátom!

Sajnálom, hogy az időből kifogyva, személyesen nem tehettem tiszteletemet, minapi kérésemnek akkor felesleggé vált teljesítéseért.

Csütörtökön reggel okvetlen itt leszek¹ — ha el nem veszek. Hétfőre odaadtam a Feuilletont s leveleket,² úgy a csütörtökieket is, hogy előre szedhessenek.³ Egy vezérczikk is van készen, — csak csütörtökig szíveskedjék egyet elkészíteni.⁴ A leveleket azért méltóztassék felbontani, hogy ha valami sürgős lenne, azonnal használni lehessen. A közelebbi nemzeti színházi jelentés a hétfői számba jó bele.⁵

Igen jó lesz, a holnap kijelölendő külföldi cikkeket még holnap ide adni, hogy a tisztelt urak korán hétfőn munkához foghassanak.⁶

Boldog ünnepeket és viszontlátást

[1855] decz. 22.

tisztelője

Török

¹ Azaz Bécsben, csütörtökön, karácsony után, 27-én.

² A hétfői, december 24-iki lap, este jelent meg. Török tehát szombaton már odaadta a szerkesztőségnek a tárcát, amelynek

címe Athenaeum volt és három cikkből állott: 1. Műtermi mozgalmak Pesten. Dr. M. J. 2. Pest város igazgató-főorvosának 1855. év november havi meteorológiai és egészségügyi hivatalos jelentéséből. 3. Külföldi irodalmi szemle. Folytatása Kecskeméthy Freytag Gusztáv *Soll und Haben*-jéről irt ismertetésének. Azután Magyar Könyvészet. A hétfői számban három levél van közölve. 1. Szászváros. Kenyérvizytől (Brúz Lajos). 2. Szeged. Csekeitől. 3. Nógrád. Névtelentől.

Nem érdektelen kulturtörténeti adatokat találunk bennük.

³ Csütörtökön nem jelent meg lap. A hétfői 146. sz. után a 147. pénteken jelent meg. Ennek a számnak Athenaeuma a következőket közli: Árvák menhelye. A Forintos egyesület és gyámoldáinak tervezete. (Vége.) Azután Jósika Miklós Pygmalionjának ismertetése — ss-től (valószínűen Greguss Ágosttól). A pénteki szám csak egy levelet közöl Bácskából iskolai ügyekről ♂ jellel.

⁴ A hétfői számban a vezércikket Török János irta „Terra incognita” címen. A magyar nemzet értéke — úgymond — csak azon idő óta nyer világosabb kifejezést s aránylagos befolyást, mióta a sors és körülmények hatalma azt a monarchia egyéb alkatrészeivel s a testvérnép-fajokkal közös munka és verseny sorompói közé vezette. Kivételes helyzetében, dacára parlamentáris és municipális autonómiájának, hazánk a külföldre semmi s még a közbirodalomra is kevés befolyást gyakorolt, s épen azért valóságos „terra incognita” maradt. Most van alkalma a magyar nemzetnek a tudomány, ipar, mezőgazdaság terén a közbirodalom minden népeivel diadalmasan versenyezni s ha a nemzeti műveltség az európai legmagasabb kulturával egy fokra emelkedett, akkor Magyarország nem leszen többé „terra incognita”. A pénteki számra Falk valóban megírta a kért vezércikket (Fk) jellel „A bécs-győri vasút és még valami” címen. A bécs-győri vasút ugyanis megnyílt 1855 december 24-én. Ez a vasútvonal nagy érdeme a francia-ausztriai vasúttársaságnak. De nem az ország kedvéért építette, hanem hogy nyerjen és nyerni fog. Egyeduralkodó lesz a bécs-győri vonalon és sehonnan versenyzéstől nem tarthat. Ez aggodalmas. Mert a társaság eddig sem törődött a reál bizott árúk épségével és az utasok kényelmével. E bajon segítsen a társaság.

⁵ Rövid kis jelentés a Budapesti Ujdonságok végén (gs)-től (Greguss Ágost). Megemlíti, hogy december 21-én Liliomfiat adták rögtönözve „Montechi és Capuletti párt” helyett. Mégis elég jól játszották Szigligeti bohózatát. Különösen kiemelendő Szerdahelyi játéka a címszerepben.

⁶ A lap végére jutott a „Külföld” rovat, melyet külföldi lapok cikkeiből szerkesztettek össze. Idéz e rovat több francia, angol, német lapot, de azt hisszük, hogy nem mindet látták a „tisztelt urak”, hanem leginkább az Allgemeine Zeitungból s egy-két francia lapból vették az idézeteket.

28. Szilágyi Ferenc levele.

Különösen tisztelt hazafi!

Bocsánatot kérek öntől s legszívesebben, hogy sürgető soraimmal alkalmatlankodom. Nekem fel kellett volna most Bécsbe mennem, azon dolog eligazítása végett, miért kénytelen vagyok önnek alkalmatlankodni, — azonban tegnap óta a vállamba oly éles rheumatikus fájdalom állott, hogy még két-három nap s tán több is eltelik, míg ez utamat végrehajthatom. Azért ismételve kérem, bocsásson meg, ha kéresemmel alkalmatlankodom s becses jószágától annak teljesítését remélem.

Nekem bécsi levelezőre van szükségem, — mert Kecskeméti úr többé nem akar levelezni. Az új rendszer folytán — miután most a kormány kezeli a hivatalos lapokat — bécsi levelezésre havonként 40 frt van applacidálva 8 levélért, tehát egy levélért 5 pft. Kecsk. úr ezt keveselli, und er hat ab-gesagt.¹ Megvallom, gondolkoztam volt tisztelt dr. urat megkérni, hogy vállalja el, — ein so thätiger und gewandter Mann sok elfoglaltatásai mellett is ezt tán még megtehetné. De a lap jelenlegi kiadója azt erősíté, hogy tiszt. dr. úr elvállalni nem fogja, el nem vállalhatja — s így Gans Moritz úrhoz fordultam, ki tán, ha nem csalódom, a dr. Landsteiner Morgenpostjánál segédszerkesztő, s mint hallottam, a Wiener Telegrafnak is dolgozó társa.² Mind a két úton írtam neki, de válaszát már húsz nap óta hiában várom — darum bin ich in der peinlichsten Verlegenheit —, félek, hogy ő egyik leveletem sem kapta. Ez okból vagyok bátor önhöz fordulni, esedezvén, méltóztassék az ide mellékelt levelet neki *haladéktalanul* elküldeni. Legyen szíves ön a kézbesítőnek bármi kell is, megfizetni; én a jövő héten úgys felmegyek und ich werde Ihnen diese Auslage mit dem größten Dank zurückerstatten. Csak azon esedezem, hogy méltóztassék a levelet elküldeni s nekem — übrigens unfrankiert — válaszolni. Becses válaszát csak e cím alatt: An die Redaction des Budapesti Hirlap — Pest — Landstraße (im Kunewalderschen Hause), mint mondám, levélbélyeg nélkül a postára tenni.

Azon változás, mi a lappal történt, időmet erősen igénybe vette — s egészségi gyengélkedésem mellett ez az oka, hogy Galletti magyarosítása iránt még bővebben a lapban nem szólhattam, — de az bizonyosan mielőbb megtörténik, még pedig én magam fogom az ismertetést tenni, remélem, hogy tisztelt dr. úr meg lesz velem elégedve.³

Még egy nagy kérésem van a tisztelt dr. úrhoz — érintse ezt is becses válaszában. Azon esetben, ha Gans úr a levelezést el nem vállalná — csak arra instálom tisztelt dr. urat, hogy írjon a lap számára csupán 6 levelet für 30 Guld. C. M. — hogy ne legyen a lap épen bécsi levél nélkül — hiszen ez a tiszt. dr. úrnak sok bajt nem csinálna — amidőn a jövő héten felmegyek a levelező dolgát tisztába hozni — akkor az ügyről bővebben fogunk beszélni. Bármibe lenne módom tiszt. dr. úrnak szolgálni — arra minden alkalmat szívesen megragadok. Becses válaszát kérvén és elvárván, úri hajlamiba ajánlva vagyok

Tiszt. dr. úr

őszinte tisztelő szolgája

Pest, januárus 11, 1856.

Szilágyi Ferencz

Budapesti Hirlap szerkesztője.

Gans úr adressét bizonyosan nem tudván, épen ezért instálom önt, hogy valaki által őt kerestesse fel, a kinek a fáradságát én megfizetendem.

¹ Kecskeméthy Aurél írja Naplójában 1856 január 12-én: „A Budapesti Hirlapot odahagytam. Szilágyi 40 forintot akart adni nyolcz levélért; az igaz, 5 forint elég egy olyan kőficzért, de a folytonos reductio már bosszantott. S végre örülök, hogy Sz.-val többé semmi dolgom“. (Id. h. 79. l.)

² Gans Moritz — ismeretesebb a Ludassi Móric néven — Komáromban született 1829-ben (vagy 1827-ben). Pesten tanult, leányiskolai tanító, majd újságíró lett. 1848-ban és 1849-ben német és magyar lapokba írt. Jókai lapjainak, az Életképeknek és Esti Lapoknak szorgalmas munkatársa volt. 1849-ben jelent meg „Das Bombardement der Stadt Pest und die Erstürmung Ofens“ című füzeté. Szilágyi Sándor még 1849-ben magyar fordításban adta ki Ludassi elbeszélését ilyen címen: „Pest ágyúztatása és Buda megostromlása, Ludassi Mór után Szilágyi Sándor“. Ludassi igen érdekesen írja le Hentzi ágyúinak romboló hatását és a pestiek viselkedését az ostrom alatt. Ezért munkáját használhatjuk mint forrás-

művet. Az akkori magyar olvasó bizonyára szívesen fogadta Ludassi rajongó lelkesedését a magyar szabadságért és égő gyűlöletét a Habsburgok ellen. Azt várnók, hogy ilyen szellemű hirlapírói működéseért lakolnia kellett Világos után, pedig az ötvenes évek elején Bécsben találjuk. De 1852 decemberében kiutasították a fővárosból, mivel „nem volt határozott foglalkozása és magyar sympathiái miatt politikailag is gyanús”. Pestre ment tehát s mivel ott a rendőri jelentések szerint jól viselte magát, 1853 április 13-án kivételesen megengedték neki a visszatérést Bécsbe, hol ugyan nem adott okot kifogásokra, de a rendőrség mégis felügyelt reá. 1854-ben jelent meg Elisabeth Báthory (*Die Geheimnisse der Schachtizburg*) című regénye négy kis kötetben Bécsben és Lipcsében. Rémes szörnyűségeket halmoz össze e regényben, de azt el kell ismernünk, hogy Ludassi értett az érdekkeltés mesterségéhez. Folytatásokban megjelent regénye bizonyára felzaklatta a rémregényekben gyönyörködő olvasók kíváncsiságát. Érdeme a regénynek, hogy a szerző tiszteletet kíván kelteni a régi magyar urak hősiessége iránt. Több ilyen szenzációt hajhászó regényt irt, köztük olyat is, mely a negyvenes évek magyar viszonyaiból meríti tárgyát (*Die Männer der Nacht*). Bár magyar szimpátiáit nem tagadhatta meg, igyekezett a kormány kegyébe is férni. Levelezője volt a pesti hivatalos lapoknak, a Magyar Hirlapnak és a Pester Zeitungnak, sőt 1855 január 31-én egy merész terv által akarta meghódítani a kormány jóindulatát. Ekkor egy Kempenhez intézett folyamodványában kifejtette, hogy a zsandárság nemes intézményének jótékonyágáról senki sincs úgy meggyőződve, mint ő. „Ich könnte aus meinen Correspondenzen an die amtliche Blätter „Magyar Hirlap“ und „Pester Zeitung“, sowie aus zahlreichen Aufsätzen in der hiesigen Morgenpost und dem Wiener Telegraph vielfache Belege für diese Behauptung schöpfen.“ Szeretne tehát egy közép nagyságú könyvet írni ilyen címen: „Die Geschichte u. die rühmlichen Thaten der k. k. Gendarmerie“. Adjon neki Kempen anyagot e könyvhöz. Elbeszelné abban a zsandárság történetét általában s különösen kiemelne egyes hőstetteket. Az egyes hős zsandárok tetteit prózában, de ha arra alkalmasok, versben is dicsőítené. Ugy szeretné feldolgozni az egyes hőstetteket, hogy elbeszéléseit tankönyvekbe is felvehessék az ifjúság nevelése végett. Honoráriumot nem kér, nyomassa ki Kempen a munkát az állami nyomdában és fordítsa annak jövedelmét a rokkant zsandárok megsegítésére. Szerencséjére Ludassinak, Kempen gúnyos lenézéssel fogadta a nagyon is vaskosan hízlgő ajánlatot. Kempen nem szerette a zsidó zsurnalisztákat és Ludassi forradalmi múltját is ismerte. Azt izente a folyamodónak 1855 febr. 7-én, hogy köszöni a jó szándékot, de anyagot nem ad a munkához, és azt ajánlja Ludassinak, hogy ne is fogjon hozzá. A zsandárság intézménye sokkal fiatalabb, semhogy története volna. Nemsokára Ludassi újabb folyamodvánnyal fordult a legfelsőbb rendőri hatósághoz. A Wiener Telegraph című néplap — úgymond — aktíve lojális volt, amíg annak politikai részét tetszése szerint szerkesztette. Most — t. i. 1855 februárjában — nincsen ilyen tendenciájú néplap. Ő szerkesztene

ilyet, ha Kempen ajánlaná őt a Verein zur Verbreitung guter Volksschriften nevű egyesületnek. Kempen erre azt válaszolta, hogy ezt nem teheti, ajánlkozzék maga a folyamodó az egyesületnek. Lehet, hogy Ludassi ezt meg is tette. A Stadtpost című újságban nem-sokára közzétette a bécsi külvárosok történetét, ami hálásabb feladat volt, mint a zsandárság története. Kempent azonban nem birta kibékíteni. 1858-ban engedélyt kért Ludassi arra, hogy Schlesinger Zsigmoddal együtt szépirodalmi lapot adhasson ki. Kempen csak úgy engedte meg a Feierabend című lapot, ha azon a Gans neve, mint szerkesztőé, nem szerepel. Hiába, a rendőrség nem tudta elfelejtteni Ludassinak 1848-iki írói pályáját és 1860-ban titkosan ellenőrizte levelezéseit. Sőt azzal is gyanúsították, hogy Széchenyi megbízásából vezetője egy titkos irodának, mely magyar információkkal látja el a külföldi hírlapokat. Az ugyan nem volt igaz, hogy Széchenyi megbízta volna Ludassit ilyen iroda szervezésével, de a magyar konzervatív főurak ismerték és felhasználták tollát. Különösen az ő politikájuk védelmére írta legbecesebb munkáját, mely ily címen jelent meg: „Drei Jahre Verfassungstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs, von einem Ungar. Leipzig 1864.” E könyvben az ausztriai alkotmányváltozások történetét beszéli el Bach bukásától 1864-ig oly alapos értesültséggel, oly szabatosan és érdekesen, hogy e kornak ellentétes felfogású történetírói is, mint Rogge Walter és Redlich József, egyaránt elismerik Ludassi munkájának fontosságát. Mindaketten azt állítják, hogy gr. Széchen Antal sugalmazta Ludassit s noha Kónyi Manó ezt tagadja, mégis azt kell hinnünk, hogy ebben a két történetírónak van igaza. Ludassi a magyar konzervatív főurak politikáját védelmezve, egyszersmind sürgeti a dinasztia és a magyarság kibékülése kísérleteinek megújítását. Gróf Apponyi György támogatásával szerkesztette Ludassi Bécsben a magyar érzelmű Debattet 1864 november óta. E lapban jelent meg 1865-ben az a három cikk, amely Deák kiegyezési programjának nevére lett ismeretessé. A Pesti Napló is elismerte, hogy Ludassi a kellő hűséggel tolmácsolta Deák eszméit. 1867-ben magyar nemességet kapott és gr. Andrassy Gyula kinevezte a sajtóiroda főnökének osztálytanácsosi ranggal. Kecskeméthy Aurél, aki e kinevezés miatt mellőzve érezte magát, haragudott ezért Andrassyra. „Ez jellemzi Andrassyt.” — írja Naplójában — „maga is oly szellemes, felületes, elmésség után kapkodó lévén. Megjósolám neki, hogy Ludassi állását itt pénzszarolásra fogja felhasználni.” Bevált-e a jóslat, nem tudjuk, de az ötvenes évek bécsi zsurnalisztáit gyakran vádolták azzal, hogy pozíciójukat s értesültségüket „a megengedett mértéken túl” használták fel bórzespekulációkra. Wurzbach azt beszéli Ludassiról, hogy hol frakkot, hol atillát vett magára, aszerint, ahogy a politikai viszonyok célszerűnek tüntették fel a viseletnek ily változását. Igaz is, hogy Ludassi alkalmazkodó ügyességében volt bizonyos tapintatlanság; ha Kempen elfogadja 1855-iki ajánlatát, a zsandárság dicsőítőjéből aligha lett volna a sajtóiroda főnöke 1867-ben. Mindamelllett Ludassi őszintén magyar érzelmű volt és tollát jól forgatta a magyarság érdekében. Petőfinek és Vörösmartynak fordításá-

val is szerzett érdemeket. Károlyi Árpád öt derék és tiszteletre méltó embernek nevezi. 1871-ben hagyta el pesti hivatalát és újra Bécsbe költözött, hol a külügyminisztériumi sajtóirodában dolgozott. 1885-ben halt meg Reichenauban. (L. Wurzbach és Szinnyi életrajzait; továbbá Kónyi M.: Deák Ferenc Beszédei II. kiadás, III. kötet, 387—423. II. Ágai Adolf: Por és hamu. Kecskeméthy id. h. 240. I. Károlyi Árpád: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. I. 66. I. W. Rogge: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. Bd. II, 69. és kk. Redlich J.: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Bd. I, Teil 2, 173. I. Ezeken kívül I. bécsi belügyminisztérium rendőri levéltár P. II. 1014/855., 1236/855. 7085/858. Morgenpost 1856. évi.)

² Kempen már idézett jelentésében (B. Á. L. 167/G. D. II.) Landsteinerről és a két említett lapról ezeket írja: „Ein politisches Journal zweiten Ranges zwar, und mit geringer Abonnentenzahl, wichtig aber dadurch, daß es im Einzelverkauf eine große Zahl von Exemplaren, meist an Arbeiter, Gesellen, Kleinbürger, kurz an „Leute aus dem Volke“ absetzt, ist „die Morgenpost“. Redakteur derselben ist Dr. Leopold Landsteiner, Jude aus Wien, vor dem Jahre 1848 in Paris Privatlehrer. Nach seiner Ankunft in Wien schrieb er für den „Wanderer“, noch später für die „Presse“ konservative Artikel, konservativ wenigstens im Jahre 1848“, tehát aránylag véve. Ezért kapta meg az erősen szubvencionált „Reichszeitungot“. Ezt a lapot valósággal tönkretette, úgy hogy már senki sem olvasta; a belügyminisztérium látva, hogy a pénz hiába dobja ki, megvonta a szubvenciót és Landsteiner engedélyt kapott a Morgenpost kiadására. „Landsteiner befaßt sich nicht besonders angelegentlich mit der Redaktion, leitet dieselbe nur vom hohen Stuhle herab, ist sehr bequem, eitel, eingebildet und glaubt, weiß Gott, welche Macht er durch dieses Blatt in den Händen hat. Er bringt kleine, pikante Tagesgeschichten, um möglichst viel Abnehmer zu finden, ob sie wahr oder nicht wahr sind, kümmert ihn wenig.“ A politikában a nyugati hatalmakhoz szít, szidja Oroszországot, mert tudja, hogy ez tetszik olvasóközönségének. Szerkesztői irodájában sok a zsidó, „einer derselben, der Pesther Moriz Gans, war schon von Wien weggewiesen“; Sitter, Uhl — az egész szerkesztőség megérdemli a becsmérlés embere megvetését. „Landsteiner nimmt obwohl nur indirect durch Gans — auf die Redaktion des Wiener Telegrafen (ehemals Volksboten) insofern Einfluß, als der eigentliche Redakteur desselben, Bäuerle ihm die Einkünfte des Blattes deshalb verpfänden mußte, weil Landsteiner einen großen Theil der Schulden des Bäuerle an sich gebracht hatte.“ Az egész journalisztika kétértelmű, sőt néha megvetésre méltó. Ezért felügyeletre szorul. Valójában fel is ügyelt a rendőrség, különösen Landsteiner lapjaira. Landsteiner 1858 ápr. 20-án panaszkodik, hogy Telegrafja néhány hét előtt a második intést kapta a felfüggesztés fenyegetésével. A helytartóság ugyanis ezt a mondatot róttá meg: „wer sich ausbilden will, gehe zu Renz — da ist die hohe Schule“. Megrótta pedig ezt „als eine beleidigende Zusammenstellung von Universität und

Circus". És hasonló kifogásokkal gyötri őt sok átiratában. (Bécsi Belügym. Rendőri Levélt. P. II. 3057/858.) Landsteiner *Morgenpostjáról* érdemes még megjegyeznünk, hogy abba nem csupán Gans irt magyar történeti regényeket, hanem az 1856-ik évfolyamba Breier Eduard, az ismert bécsi regénygyáros is. Az ő regényének címe: Die Sabbatarianer. Ez a német regény Kemény Deborahja után jelent meg, de a *Rajongók* előtt. Landsteinerről két osztrák író nagy elismeréssel ír a „Wien in den Jahren 1848—1888. Wien, 1888” című gyűjteményes munkában. H. M. Richter a „Die Wiener Presse” című tanulmányában így ír Landsteinerről: „Zang (a Presse alapítója) überließ die Bearbeitung der Tagespolitik anfänglich dem Dr. Leopold Landsteiner, einem der Ahnherrn der Wiener Journalistik. Zang hatte Landsteiner schon in Paris kennen gelernt, wo dieser als Correspondent für deutsche Zeitungen lebte, und hatte Gelegenheit Landsteiners außerordentlich klare Auffassung, scharfes Denken und treffliches Darstellungsvermögen kennen zu lernen. L. beherrschte die französische Sprache so vollständig, war ein so trefflicher Kenner französischer Sitte, Geschichte und Literatur, hatte sich mit ökonomischen Schriften und Schriftstellern Frankreichs so vollständig vertraut gemacht, daß ihm allen Ernstes von der franz. Regierung der Antrag, eine Lehrkanzle der politischen Wissenschaften in Frankreich zu besteigen, gemacht wurde. Während dieser Unterhandlungen gewann ihn Zang für sein Unternehmen. L. Leitartikel in der Presse war ein Ereigniß in der Wiener Presse des Revolutionsjahres. In Landsteiner, der die Morgenpost gründete, ein vorzüglich geleitetes Volksblatt, verlor Zang seinen bedeutendsten Mitarbeiter.“ Friedrich Uhl „Die Gesellschaft” című tanulmányában (id. munkában) ezt írja: „Landsteiner, der Tag zur Nacht und die Nacht theilweise zum Tage machte, stundenlang an einem kleinen Artikel bosselte, bis er mit der Rundung desselben und der auf- und niederwogenden Melodie zufrieden war“.

³ Ezt az ígérletét Szilágyi Ferenc nem váltotta be. A Budapesti Hírlap augusztus 13-iki számában egy újdonság röviden ajánlja Gallettit a szokásos fordulatokkal, de tüzetes bírálat nem jelent meg róla a Hírlap 1856-iki évfolyamában. Pedig Szilágyi több beható könyvismertetést irt ez évben. De mivel Falk úgy is készséggel elvállalta a levelezői tiszte, feleslegesnek látszott Gallettinek bővebb ismertetése és Falk nem is sürgette.

29. Vértéy Ernő levele.

Tisztelt Falk úr! A szerkesztő igen szívesen veszi cikkét, de magyar papjait szörmentében kéri fésültetni.

[Bécs, 1856 január 16.]

Tisztelettel

Vértei.¹

¹ Az aláírás Véreinek is olvasható. Azt kellene hinnünk, hogy arról a Vérei Józseféről van szó, aki 1858-ban nőül vette Töröknek Teréz nevű leányát. Lehetségesnek látszik, hogy ez a Vérei, aki mint az Athenaeum igazgatója halt meg 1891-ben 57-ik évében, már 1856-ban bizalmasa volt Töröknek szerkesztői ügyekben, csakhogy ezt a Véreit akkor még Schwesternek hívták s csak 1865-ben magyarosította nevét. A Magyar Sajtónak pedig Vértey Ernő volt a munkatársa. (Porzó: Új hantok. 293. l. és Vérei halotti jelentése. Nemz. Múzeum.) Különben nem az a fontos, hogy ki volt a levél írója, lényegesebb az, hogy miről kívánt Falk ekkor cikket írni? Mivel ekkor Török beteg volt, Falk Vérteynek jelentette, hogy a konkordátumról kíván írni. De miért épen 1856 január 16-án? Hiszen az 1855 augusztus 18-án kötött konkordátumot a birodalmi Gesetzblatt 1855 november 13-án tette közzé.

Igen, de Falk nem e közleményt akarta szóvá tenni, hanem a milánói érseknek és a velencei patriarchának a konkordátum IX. cikkére vonatkozó körleveleit. Ez a IX. cikk az egykorú hivatalos magyar fordítás szerint így hangzik: „Az érsekek, püspökök s minden ordinariusok saját hatalmukat teljes szabadsággal gyakorlandják avégett, hogy a vallásra és erkölcsiségre nézve ártalmas könyveket elvetendőknek jeleljék ki s a híveket azok olvasásától visszatartóztassák. De a kormány is a czélnak megfelelő minden eszközzel gátolandja az ilyes könyveknek a birodalombani terjesztését.” E cikkre hivatkozva, Bartolomeo Carlo Romilli milánói érsek 1855 december 3-án körlevelet (Lettera Circolare) intézett a milánói érsekség könyvnyomtatóihoz és kiadóihoz. E levélben felszólította őket, mint az egyház fiait, hogy minden kiadványukat nyújtsák be a püspököknek előzetes egyházi censura végett, nehogy kénytelen legyen a már kiadott munkák elnyomására felhívni a világi hatalom segítségét. A könyvkereskedők is tartoznak egyházi revízió alá bocsátani a külföldről érkezett könyveket. A M. Sajtó 1856 január 15-iki Lapszemléje idézi az „A. A. Ztg. (Augsburger Allgemeine Zeitung)“ közléseit rendesen igen jó forrásból merítő * * jegyű bécsi levelezőjének megjegyzéseit a milánói érsek körleveléről. E megjegyzésekből idézzük a következőket: „A milánói érseknek többször említett körlevele által Milano város és megye összes nyomdászai és könyvtárusaihoz, az *előleges censura* meg van állapítva, még pedig a szó legteljesebb értelmében... Mi indíthatta az olasz püspököket arra, hogy e legszélső lépést tegyék, anélkül, hogy előbb német és magyar tisztársaikkal megegyeztek volna, s anélkül, hogy az összes ausztriai püspököknek Bécsbe hívsvét utánra határozott gyűlését bevárnák, erre egyelőre nem lehet felelni... Az ausztriai koronaországok olasz irodalma utolsó időben e lépésre semmi alkalmat sem szolgáltatott... A milánói ordinariusus jelen lépése fájlalandó, és pedig egyes egyedül a kath. egyház érdekében. Európának minden nagyobb kath. államai jelenleg sajtószabadságot élveznek... Franciaországban sajtószabadság mellett a katolikus egyház hatalma emelkedett; száz évvel ezelőtt ugyanezen országban papi censura mellett Voltaire volt a helyzet ura. Meg vagyunk győződve, hogy a német és magyar

püspökök nem fognak azon felfogáshoz csatlakozni, mintha a concordatum IX. czikke által az Ausztriában törvényesen fennálló sajtószabadság egy mindent felkaroló papi censura kedvéért meg lenne szüntetve. Sem censuráról nincs ott szó, sem pedig arról, hogy a kormány csak végrehajtó karja az ordinariatus határozatainak. A remediumok opportunitását meghatározni ép annyira illeti egyedül az államhatalmat, mint általában őt illeti az ilynemű könyvek megítélése. E jogát főleg Olaszország irányában kell megtartania, hol az államveszélyes könyvek, mint a történet mutatja, nem csupán a laikus világból származtak." A Magyar Sajtó másnapi száma (január 16) ismertette Godeassi Dalmácia primásának és Velenice patriarchájának január 7-iki körlevelét, mely egészen a milánói érsek eszmekörében mozog. Az Augsburgi Zeitung levelezőjének azon állítása, hogy a lombard-velencei tartományok olasz irodalma nem szolgáltatott alkalmat a milánói és velencei körlevelekre, úgy látszik, helyreigazításra szorul. Kitűnik ez abból a kéziratból, melyet I. Ferenc József Kempenhez intézett 1855 március első felében. „Von den Bischöfen“ — így kezdődik az irat — „des lombardisch-venetianischen Königreiches sowie von dem päpstlichen Stuhle sind wiederholte Beschwerden an Mich gelangt über die Frechheit, mit welcher irreligiöse, kirchenfeindliche und der Sittlichkeit Hohn sprechende Druckschriften verbreitet werden.“ Ezért utasítsa Kempen a királyság hatóságait, hogy a szabályokat szigorúan alkalmazzák s tegyen jelentést a tapasztalatokról, hogy esetleges további teendőkrol is határozzon a felség. Erről a megbízásról értesítse Kempen egyelőre a belügyminisztert és a közoktatásügyi minisztert. (B. A. L. G. D. II. 212. 1855.) Gróf Thun már március 10-én írja Rauschernek: „Es entspreche den Absichten der Regierung, daß der Frechheit der Buchdrucker und Schriftsteller, vorzüglich in Italien, ein Damm gesetzt werde. Es werden zu dem Ende die bestehenden preßpolizeilichen Vorschriften mit der nötigen Strenge zu handhaben sein. (Max Hussarek: Die Verhandlung des Konkordats. Archiv f. öst. Geschichte. Bd. 109, 631. l.) Falkot az Augsburgi Zeitung-ban közölt levél és a velencei patriarcha körlevele ösztönözték cikkírásra. Vértay minden diplomáciai színezés nélkül értesítette Falkot Török aggodalmáról; Török jónak látta írásban is óvatosságra inteni Falkot.

30. Török János és Kecskeméthy Aurél levele.

Igen Tisztelt Barátom Uram!

Nagy köszönettel veendem, ha a concordatum végrehajtására, úgy a protestansok végett ígéretkép várható törvényekre nézve¹ ön egy óvatos vezércikket sziveskedik írni, kiereszkedve mindazon adatokra, miket Vértaynek említeni (többi közt Burger Korm. köriratára² nézve is) szíves volt.

Előre is szívesen köszönve az érdekes cikket, s jelentve, hogy egy hajszályival jobban érzem *talán* magamat³ — számolva végre, hogy a lapra nézve cardinális változások értesülésem nélkül nem történnek, — maradok szeretettel

Bécs, [1856] jan. 16.

tisztelő híve:

Török.

(A levélhez csatolt cédulán Kecskeméthy írja a következőket:) Lieber Frd. Nem kell írnod a concordatumról, mert én irtam holnapra e dolgokról vezércikket. Mi ujság? Aurél.⁴

¹ Természetes, hogy a katolikus egyház szabadságának megerősítése a konkordátum által a protestánsok egyházi szerkezetére is ráterelte a figyelmet nálunk és a külföldön is. Jacobsen königsbergi tanár röpiratot is tett közzé ily címen: Über das öst. Concordat und die kirchlichen Zustände der Evangelischen in Oesterreich. Leipzig, 1856. A magyarországi protestánsok nem minden aggodalom nélkül olvasták a konkordátum cikkelyeit. Az aggodalom nem volt általános. Erdélyben az akatholikus felekezetek kedvezően fogadták a konkordátumot, mert remélték, hogy a császár most az ő egyházi viszonyaikat is kívánságuk szerint fogja rendezni. (B. Á. L. G. D. II. 522. 1856.) A császári közoktatási minisztérium valóban hozzáfogott a magyarországi protestánsok egyházi szerkezetének rendezéséhez és 1856 szeptemberében meg is jelent a „Törvényterv a két evangélikus hitfelekezet egyházi ügyeinek képviselőit és igazgatását Magyarország, a Szerb vajdaság és Temesi bánságban illetőleg“. Az ágostai evangélikusok tisztai szuperintendenciájának konventje 1856 októberében tárgyalta a törvénytervet, és noha hálával ismerte el, hogy a kormány abban az 1791. évi 26. t.-c.-re való hivatkozással elismerte alapul a régi presbiteri alkotmányt, s hogy megengedte a törvényterv nyílt tárgyalását, mégis kénytelen kijelenteni, hogy a tervet el nem fogadhatják, mivel az a protestáns magyar egyháztól egészen idegen szellemben van szerkesztve. Hasonló módon tiltakozott a többi protestáns egyházkerület is a törvényterv ellen.

² Burger lovag lombardiai kormányzóról van szó. Hogy minő köriratára céloz Török, nem tudom, mert az egykorú lapok ily köriratot nem említene. Azonban valószínű, hogy a Kempenhez intézett császári kézirat következtében Burger a kormánytól kapott utasítás értelmében köriratot bocsátott ki a vallás- és erkölcsrontó könyvek ellen. Az ily tartalmú köriratra való hivatkozás bizonyára tetszett volna Töröknek, mert ez az olasz érsekek felfogásának igazolását jelentette. Igaz, hogy Burger a milánói érsek körlevelének kibocsátása után más természetű utasítást kapott a kormánytól. Az 1856 január 5-iki miniszteri konferencián ugyanis Thun miniszter előadta, hogy Burgert utasította, jelen-

tené ki a püspökök előtt, hogy a cs. k. kormány a preventiv cenzúrára vonatkozó követelésüket nem támogathatja. (B. Á. L. Min. Conf. Prot. 1856.) Az ilyen kijelentés azonban csak bizalmas lehetett s nyilvános köriratba nem volt foglalható. Török az ilyen köriratra való hivatkozást nem látta volna szívesen. Burger jelentése szerint a milánói érseknek és a velencei patriarchának köriratai fokozták a konkordátumnak rossz hatását az olasz közvéleményre. Piemont ez által népszerűbbé lett Lombardiában. (B. Á. L. G. D. II. 552. 1856.) Burgernek különben rossz híre volt Lombardiában és a legfelsőbb rendőri hatóság sem tudott jót mondani róla. Olaszországban Burgert egy Mazzini-párti író így jellemezte: per il salario venderebbe l'anima, se l'avesse. A rendőri bizalmas jelentés egészen találónak nevezi ezt a jellemrajzot. Hozzáteszi még a jelentés, hogy Burger nem törődik a közügyekkel, 28,000 forint évi fizetése van s még többet követel. Milánói szeretője, Buongioni k. a. egy olasz republikánust szeret, aki ilyenformán a kormány minden titkáról értesül. (B. Á. L. G. D. II. 553. 1859 július 31-iki jelentés.)

³ A Magyar Sajtó 1856 január 13-iki száma tudtára adja a lap olvasóinak, „hogy Török János úr, több hónapi erőtúlfeszítés s ehhez járult meghülés következtében, mult december végnapjai óta tetemesen gyengélkedik. Valamint e sajnos, de valószínűleg nemsokára jobbra forduló körülményből a szerkesztőtársak ösztönt merítenek, megkettőztetni a lap érdekében erejüket, — úgy a vidéki érdemes munkatársak tisztelettel kéretnek, a napi kérdésekből és közérdekből kiinduló közleményeikkel s levelezéseikkel bennünket minél gyakrabban megtisztelni. Szerk.”

⁴ Kecskeméthy vezércikke megjelent a január 17-én este kiadott január 18-iki számban ilyen címen: „*Concordatum és előleges könyvvizsgálat*. Jan. 16 — *thy*.” Kecskeméthy a következőket fejtegeti: A konkordátum közzétételét katolikus és nem katolikus körök aggodalommal fogadták. Nem akar ez aggodalmak részletes cáfolatába bocsátkozni. Csak általában jelenti ki, hogy azon aggodalmak, mintha a konkordátum korlátozni akarná a tudományos műveltség és szellemi szabadság fejlődését, teljesen alaptalanok. Ez a kijelentés nem egyéni nézete a szerzőnek, hanem a konkordátum lényegének vizsgálatán alapul, gyökerezik továbbá abban a bizalomban, melyet törvényeink „szabadelvű” rendszere, a kormány igazságérzete s Ő Felsége nagylelkűsége megérdemelnek. Ő Felségének e nagylelkűsége nemsokára nyilatkozni fog ismét a protestáns egyházügyek elintézésében. Ép ezért sajnálatos, hogy az olasz tartományok főpásztorainak ismeretes manifesztációja megerősíti a közönséget elfogultságában a konkordátum ellen. E manifesztációk után némelyek azt hihetnék, hogy vagy az állam kénytelen lemondani a nagy elvekről, melyek Ferenc József kormányzása alatt regenerálták a birodalmat — vagy az állam és az egyház közt elkezdődik az a gyászos viszály, melyet ép a konkordátum akart lehetetlenné tenni. De nem úgy van. Hiszen a bécsi *Kirchenzeitung*, bizonyára a Rauscher bibornok köréből vett információk alapján kijelenti, hogy az olasz főpapok körleveleik kibo-

csátása előtt nem értekeztek a bécsi érsekkel s hogy a konkordátum IX. cikke szerkesztésénél *előleges könyvvizsgálat* nem céloztatott. Ez a kijelentés minden félreértésnek véget vet. Hozzá csatolhatjuk még részünkről azt a biztosítást, hogy az olaszországi főpásztorok fellépése akkor történt, mikor még arról, hogy április havában az ausztriai püspökök a konkordátum foganatosítása fölött értekezendők, Bécsben egybehivatni fognak, hivatalos tudomással nem bírtak, — különben fellépésük abbamaradt volna. És így ez epizód, mely a sajtót felzaklatta, arra fog szolgálni, hogy a jóhiszemű félénkeket megnyugtassa s a közjó ellenségeit vészes reményeikből kiábrándítsa. Kecskeméthyt a konkordátum nagyon érdekelte. Ép ekkor foglalkozott a „Studien über das österreichische Concordat“ című munka fordításával. Ez a kis könyv névtelenül jelent meg Bécsben. Szerzője dr. Fessler József bécsi theológiai tanár volt. (L. Archiv f. katholisches Kirchenrecht. I. 220. l.) Erős meggyőződéssel és az egyháztörténetből merített tudós érvekkel védelmezi a konkordátumot. Kecskeméthy fordítása szintén névtelenül jelent meg ilyen címen: Az 1855 aug. 18. Austriai Concordatum Fölvilágosítása. Németből fordítva. Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv. E fordítás már 1856 február közepén jelent meg.

31. Török János levele.

Igen tisztelt Barátom!

—thy ma délután a concordatum tárgvában hivatalos vezércikket küldött ki hozzám holnapra. Nem hiszi-e, hogy ez önnek e munkát feleslegessé teszi?

Én ugyan nem bánom, ha kétféle vezércikk készül, két napon, mely különböző nézpontokból gyakorolja e korszerű tárgyat.

Ha azonban ideje nagyon drága, még semmit sem csinált, s fontosabbat tud végezni, úgy cselekedjék souverain tetszése s belátása szerint.¹

[1856] jan. 16.

Falknak sürgős Bécs.

tiszteli híve:

Török.

¹ Falk a cikket mégis megírta, noha Kecskeméthy és Török is szívesen vették volna le válláról ezt a terhet. A vezércikk a január 20-iki számban jelent meg ilyen címen: *A concordatum és a magyar kath. papság* (Fk.). A cikk a következőket fejtegeti: Író-társunk tegnapelőtti „szellemdús és alapos“ cikke a tárgy általános részét teljesen kimerítette. Szükséges a tárgyat magyar szempontból is megvilágítani. Magyarországon a kath. klérus számra, mű-

veltségre és hatékonyságra az első rend. Másrészt a nem katolikus lakosság az ország lakóinak tetemes részét teszi. A magyar kath. klérusnak tehát volna hatalma megkísérelni az olaszországi által szándékolt nyomást és ezt a lakosság nagy része fájdalmasan érezné. Mégis meg vagyunk arról győződve, hogy a magyar felvilágosult katolikus klérus részéről az olaszországi jelenetek nem fognak ismételtetni. Indokoljuk e nézetet! Az olaszországi papság egyházi állásán túl nem pillant, a nép világi ügyeivel nem gondol, „nézpontja“ mindig és mindenben kizárólagosan az egyházi. Nem úgy a magyarországi kath. klérus! A magyar kath. klérus már 1848 előtt országos rend, a nemzet egyik képviselője s vezetője volt, az ő keblében élénken hangzott vissza a nép öröme s szívének húrjai fájdalmasan rezzentek meg, valahányszor egy-egy jajkiáltás hallatszott az ország egyik-másik végéről. Ily férfiakról meg lehetünk győződve, hogy az ország szükségait, a nemzet jellemét, a kor igényeit, a haladás szavát ismerik s a magyar történelem nem egy fényes lapja aranybetűkkel ragyogtatja vissza a magyar kath. papság nemes, önfeláldozó, hazafias odaadását. A körülmények, melyek a magyar kath. papság ezen sajátosság jellemének jegecedését segítették, még más becses gyümölcsöt is érleltek: *a különféle vallásbelieknek kölcsönös szeretetét*. Igaz, hogy a középkor vallási villongásai hazánkban sem maradtak visszhang nélkül. De tanultunk. A „hadakozó egyház“ engesztelő egyház lett. Akiknek útjai egymástól elváltak, ha imádkozni mentek, azok mindannyiszor találkoztak, valahányszor a közjóért valamit tenni kellett. Ily ország vallási villongásokra nézve terméketlen föld. Sem a kath. klérus, sem a kath. lakosság részéről legtávolabbról sem várhatni oly lépést, mely a kedélyek szent nyugalomát megzavarhatná. Igaz, hogy külföldi lapok egy magyarországi kath. lelkésznek korszerűtlen lépéséről is értesítettek, de mit akar ez mondani? A rend maga egész összességében az egyesnek példáját nem követi. Helytelenül tette eszerint a külföldi sajtó, ha az egyes magyar pap lépését az összes olasz papságéval egy polcra állítja. — Falk tehát megszívelte Töröknek Vértel által tolmácsolt intését. A magyar klérust dicsőítette, de egyszersmind elítélte az olasz körleveleket és útját akarta állani a konkordátum olyan alkalmazásának, mely „a kor igényeit“, amint ő mondotta, sértené. Hogy ki volt az a magyar pap, akinek „korszerűtlen lépését“ a külföldi sajtó feljegyezte, azt nem tudjuk. A Magyar Sajtó szerint Csajághy Sándor csanádi püspöknek 1855 december 8-án kelt pástorlevele volt az első nyilvános okmány, melyet a magyar klérus a konkordátum tárgyában kibocsátott. E pástorlevél a IX. cikkel különvéve nem foglalkozik, de felfogása a konkordátumról nem ellenkezik az olasz főpapok nyilatkozataival. Mégis bajos elhinnünk, hogy Falk e pástorlevélre céloz. A csanádi püspököt nem nevezné egyszerűen „katolikus lelkésznek“, vagy „egyes magyar papnak“. Falk bizonyára tudta azt, hogy a kormány nem veszi rossz néven az olasz főpapi nyilatkozatoknak elítélését. Hiszen az A. A. Z. háromcsillagos levelezőjének sorából is kivehette, hogy a kormány nem ismeri el a IX. cikknek olasz értel-

mezését. Egyáltalán gr. Thun Leó szívesen megengedte volna a szabad vitatkozást a konkordátumról. Midőn 1856 első negyedében az Oesterreichischer Volksfreund és a bresciai La Sferza (ostor) támadták a kormányt a konkordátum miatt, Thun kijelentette, hogy nem tartja szükségesnek a hivatalos eljárást a nevezett lapok ellen. Kempen nagyon megütközött e felfogáson. Josefínus autokrata lévén, nem szerette a konkordátumot, de tiltakozott az ellen, hogy azt bárminő alattvaló, akár érsek, akár ujságíró a maga tetszése szerint bírálgassa. Monarchikus államban — úgymond — nem szabad törvényesíteni az ellenzék elvét. 1857-ben a Gazzetta di Bergamot letiltotta, mivel a IX. cikket a milánói körlevél felfogása szerint értelmezte, de a kormány feloldotta a tilalmat. (B. Á. L. G. D. II. 1856. 293. és 1857. 499.) A Magyar Sajtó február 2-iki számában egy + jegyű cikk, mely az Augustineumból küldetett be, védelmezi az olasz főpásztorok felfogását a IX. cikkről. Kifejti, hogy e főpapok csak a kath. hívek lelkiismeretéhez szóltak, akiknek különben sem szabad vallás- és erkölcsellenes könyveket terjeszteni. A főpapok az előleges bírálatot csak a kiadók érdekében kívánják, körleveleikben egyházi vagy világi kényszereszközökről nem szólnak.

32. Szobovits Ferdinánd levele.

Méltóságos Ur!

Az árvaügyekről írt kézikönyvem I. és II. kötetét egybe kötve, Méltóságodnak¹ mint a közügyek egyik lelkes előlmozdítójának s hathatós felszólalójának egy példányt tisztelet jeléül ezennel megküldeni szerencsém van.

Kérvén, hogy befolyásos állásánál fogva művemet szíves pártfogása alá venni kegyeskedjék, és az ügyefogyottak, valamint az ínséggel küzködő szegények — s legközelebb a Vág vizének áradása által² károsodott szenvedők sorsát hathatós felszólalása által elősegíteni szíveskedjék. Egyszersmind kérem az ide zárt hirdetményt becses lapjába felvenni, s a nemes szándékomat buzdítólag felkarolni, valamint annak eszközlője is lenni, hogy minden magyar lapba nemcsak Pesten, hanem a vidéken s Erdélyben is, nemkülönben minden német lapba is Pesten ezen hirdetményt a Tekintetes felelős szerkesztő Urak felvenni szíveskedjenek.³ Mély tisztelettel maradván

Méltóságos Urnak

Kanizsán, Január hó 23-án, 1856.

alázatos szolgálja:

Szobovits Ferdinand
cs. k. szolgabírói tollnok.

¹ Ez a levél, úgy látszik, Török Jánosnak szólt s tőle került Falk birtokába. A cs. k. szolgabírói tollnok nagykanizsai hivatal-szobájában a sajtó terén nagyhatalomnak képzelhette Török Jánost. A könyvnek címe: Az Árvaügyek s azok gyakorlati vezetésének módja. A Magas Kormány Rendeletek s legújabb törvényekre alapítva közhasználatul írta Szobovits Ferdinand. I., II. kötet. Nagy-Kanizsa, 1854. Gyakorlati célra szerkesztett, hasznos és alapos könyv, mely az árvaügy történetére nézve sem érdektelen. Kár, hogy a szerző igen nehézkesen ír.

² 1856 január 9-én este felé a Vág vize áttörte a töltéseket és borzasztó károkat okozott. Mint Török János írta január 19-iki vezércikkében: „A Vág tél, fagy és hó közepette egész falvakat, embert és állatot, sok drága emberverítéket, s még több igazolt reményt eltemet.”

³ Ezzel a hirdetményével a naivul élelmes szerző rosszul járt. A Magyar Sajtó május 27-iki számában egy újdonságíró (Frankenburg? Agai?) némi gúnnyal ismerteti a szerző bombasztjait s különösen kicégrezi Szobovitsnak azt a felszólítását, hogy a könyv vételárából 2 forint 40 krajcár p. p.-ből a gyűjtők 30 krajcárt adjanak a vízáradás által sújtottaknak. Ellenben a Budapesti Hirlap kaposvári levelezője a június 10-iki számban nem győzi eléggé dicsérni Szobovits könyvének hasznosságát és szerzője jótékony-ságát. Szobovits a kormányhoz is folyamodott munkájának hivatalos ajánlása és terjesztése végett. A budai helytartóság március 11-iki véleményében nem ajánlja Szobovits kérelmét, mert ő csak a maga hasznát akarja a jótékony-ság címén; a kárvallottakért már úgy is gyűjtöttek, Szobovits pedig hivatalt is kér. A kormányzóság elfogadta ezt a felterjesztést. (B. Á. L. U. L. G. A. 1856. Fasc. 329.) Szobovits mégis ezt írja a Budapesti Hirlap 1857 április 3-iki számában: „Könyvem a soproni cs. k. törvényszéki elnökség által megbíráltatva, annak kelendőse a magyarországi cs. kir. kormányzói hatóságnak 1856 július 8-iki sz. a kelt rendelete folytán eszközölve lett” s ezért sokan előfizettek könyvére. Tehát hivatalosan nem ajánlották könyvét, csak az előfizetést nem akadályozták meg.

33. Szilágyi Ferenc levele.

Tisztelt dr. Ur! Ide zárva küldöm a 12 levél honoráriumát hatvan pfokban — bocsánatot kérve a késedelemért, miben sok kedvetlen és sürgető foglalatosságok gátoltak. Nőmnek súlyos betegsége mián¹ alig mehetek mostanság Bécsbe, miért felszólítom tisztelt hazafi és dr. urat, legyen szíves áprilisban is a megírt módon folytatni levelezését, egy héten két levelet írván — miért a hó végén a megállapított havidíjat pontosan fogom küldeni. Az alább írt módon, első becses levelében

nyugtát kérek a pénzről, mert számadással tartozom a kor-
mánynak.²

Szíves hajlamiba ajánlott teljes tisztelettel

A tiszt. dr. úr

Pest, ápr. 4, 1856.

alázatos szolgája s honfitársa

Szilágyi Ferencz

Budapesti Hirlap szerkesztője.

Herrn Franz Szilágyi Redacteur des Budapesti Hirlap. Ich
bestätige hiemit, daß ich für meine 12, im verflossenen Quartal
für den Budapesti Hirlap geschriebenen politische Briefe die
Summe von 60 — sechzig Gulden C. M. aus dem Redactions-
fonde des Budapesti Hirlap baar und richtig empfangen habe.
Wien, April 856. E levél már megírott volt, midőn tisztelt dr. úr
levelét vettem, s abból sajnosan láttam gyengélkedését — in-
stálom, hogy midőn a pénz vételéről értesít, azt is írja meg,
de posta fordultával, hogy a levelezést folytathatja-e?³

Sz.

¹ Neje, Bois de Chesne Mária, meghalt április 9-én, 36. évében.

² Falk Szilágyinak január 11-én kelt levelében foglalt kérését
szinte mohó készséggel teljesítette. Már a *Budapesti Hirlap* január
15-iki számában megjelent egy bécsi levele január 13-iki kelettel
□ jegy alatt. Ugy látszik Gansnak nem is adta át Szilágyi izenetét,
vagy nem igen kérlete bécsi kollégáját. Januárban négy levelet
írt Falk, februárban egyet, márciusban ötöt. Összesen tehát az első
negyedben tíz levelet írt és Szilágyi mégis tizenkettőért fizette ki
a honoráriumot.

³ Az első negyed utolsó levele március 22-én, a második
negyed első levele április 8-án kelt.

34. Török János levele.

Igen Tisztelt Barátom!

Bátor vagyok szakismeretéhez fordulni s a Pester Lloyd
ide zárt számát azon szíves kérelemmel ide zárni, miszerint
ne terheltelessék kijelölt cikkét a bécsi zálogbankról lapszemle
gyanánt a szükséges raisonnement kíséretében hétfői lapunk
számára¹ megismertetni, s abból kiindulva egy külön magyar-
országi hiteljegybank sürgősségét indokolni.²

Ritkaságkép szerencsém van egyuttal 3 porosz szivarral
kedveskedni — maradván

tisztelő barátja

Bécs [1856] ápr. 5.

Török.

Könyörgök egyszersmind a Lloydot visszaküldeni.

¹ Az április 8-iki keddi számot érti, mely hétfő este jelent meg.

² A Pester Lloyd április 4-iki számának vezércikke ily címmel jelent meg: Die beste Form einer Hypothekenbank. Az osztrák nemzeti bank földhitelosztályának (ezt nevezi Török bécsi zálogbanknak) szervezése alkalmából a cikkíró felveti a kérdést, vajjon minő szerkezetűnek kell lennie az önálló földhitelintézeteknek. A legprimitívabb forma az, mikor az intézetnek nincs tőkéje. Az adós nem pénzt kap ingatlanainak elzálogosítása fejében, hanem záloglevelet. Az ő feladata e záloglevelet készpénzre váltani fel a börzén. A tapasztalat mutatja, hogy ez a forma nem célszerű. A modern forgalom bonyolult viszonyainak legjobban egy részvénytársaság felel meg, mely nem a börzén értékesítendő a papírt, hanem pénzt ad az adósnak. Az ilyen részvénytársaságnak szüksége van oly privilégiumra, hogy mint jegybank is működhessék. Csakis a jegybank hatáskörével rendelkező földhitelintézet felel meg a kívánalmaknak. Falk a Lloyd cikkéről nem lapszemlét írt, hanem vezércikket a Magyar Sajtó szerdai, április 9-iki számában ilyen címen: *Magyarországi hitelbank.* (Fk.) Ismerteti és igen tanulságosan bírálja a Lloyd cikkét. Kifejti, hogy az olyan földhitelbank, mely egyedül záloglevélben adja a kölcsönt, nem annyira célszerűtlen, mint ahogy a Lloyd állítja. Mert ha a bank nem ragaszkodik állandó kamatlábhoz, hanem a kölcsönvevővel egyezkedve határozza meg a kamatot s így zálogleveleit különféle kategóriákra osztja, akkor a Lloyd által említett nehézségek nagy része eltűnik. A Lloydnak azt a gondolatát, hogy a jegybank alakjával bíró földhitelintézet a legcélszerűbb, Falk oda magyarázza, hogy a Lloyd a bécsi nemzeti bankkal összekötött jelzálogbankot akarja ajánlani. Falk is megengedi, hogy ez a bank jobb a semminél, de a célszerűség netovábbjától távol áll. Általában véve azért áll távol, mert valutaviszonyaink még nem eléggé szilárdak. Azután a bank földhitelosztályának tőkéje a földbirtok értékéhez képest csekélység. A bank 5000 forintnál kisebb kölcsönt nem ad, a kisebb birtokosnak tehát nem adhat hitelt. A magyarországi földhitel intézéséhez szakavatottság s a viszonyok alapos ismerete szükséges, mindezt a bécsi intézettől nem várhatjuk. „A dologhoz azonkívül egy kis *hazafias* jóakarát is kell, melyet hiába keresnénk másutt, mint — *külön magyarországi földhitelbankban!* ... Olvasóink tán megunták már ebbeli felszólításainkat; nem tehetünk róla! Dávid királyról azt beszéli a szentírás, hogy fia betegsége alatt mindaddig sírt és imádkozott, míg a gyermek meg nem halt, azaz míg minden reményről nem kellett lemondania. Reméljük a jó égtől, hogy ily *okból* nem kellend elhallgatnunk, s nógatásunk nemsokára az által fog feleslegessé válni, hogy a nemzet értel-

mesbjeinek ezen hő kívánata *teljesülésnek* indul!“ Török bizonyára meg volt elégedve (Fk) cikkével s úgy gondolta, hogy a három porosz szívar nem veszett kárba. Mert a magyar földhitelintézet felállítását sürgetni nem fáradt el. Ösztönzésére Falk március 15-iki, majd március 28-iki vezércikkeiben nyomatékosan ajánlja a magyar földhitelbank felállítását és április 9-én ismétli a gondolatot. A legkülönbözőbb irányokból kiindulva, mindig csak a földhitelintézet felállításának ajánlásán végzi. Török és Falk máskor is izgattak ez irányban. Folytatták azt a publicisztikai munkát, melyet gr. Dessewffy Emil kezdett 1839-ben. Dessewffy már ekkor mondotta, hogy „ingatlanhitelt épen olyan szükséges megállapítani honunkban, mint váltóhitelt“. Részletes tervet dolgozott ki a porosz rendszer alapján egy országos „hitelegyesület vagy hypothekabank“ felállítására. Az 1843/44-iki országgyűlésen a királyi előadások is felhívják az országgyűlést hogy készítsen földhitelintézeti tervet. Az országgyűlés el is készítette a javaslatot, de a kormány nem akart megengedni oly intézetet, mely tőle függetlenül kezelje a magyar földhitel ügyét. Az úrbériség megszüntetése után a földhitelintézet alapítása égető szükségletté vált. A sajtó az ötvenes években sokat foglalkozott e kérdéssel. Csengery Antal az 1854-iki Pesti Naplóban tanulságos cikksorozatot írt a *Hitelintézet* címén. (Csengery Antal Összegyűjtött munkái, V. k. 3—30. l. Vargha Gyula: Magyarországi Pénzintézetek. Budapest, 1885. 31. l. és gr. Dessewffy Emil: Alföldi levelek. Budán, 1842. 267. l.) Jellemzi a hangulatot e kérdésben egy rendőri jelentés 1858 január 16-án: „Es liegt ganz nahe, daß Handel und Gewerbe auf die bedrängte Lage des größeren Grundbesitzes hindeuten, von dessen blühenden Verhältnissen allein auch sie einen Aufschwung erwarten könnten — man macht es daher nicht mehr bloß in den Kreisen der Grundbesitzer, sondern auch im Handels- und Gewerbestande der Regierung zum bittersten Vorwurfe, daß sie der Errichtung eines den Anforderungen der Gegenwart entsprechenden Hypothekar-Institutes starr entgegengetrete, doch aber keinerlei andere Vorkehrungen treffe, um dem darniederliegenden Grundbesitze, rettend unter die Arme zu greifen.“ A nemzeti bank jelzálogosztályából igen nehéz kölcsönt kapni. Általános a gazdasági pangás, mindenki nyíltan mondja, so kann es nicht bleiben. (B. Á. L. B. M. Nr. 4, 1858. I. 16.) 1859-ben egy Pesten összegyűlt földbirtokosértekezlet bizottságot küldött ki a földhitelintézet alapszabályainak kidolgozására. 1860 elején elkészültek az alapszabályok. A kormány 1862 augusztus 20-án megadta az engedélyt a magyar földhitelintézet felállítására s az intézet 1863 júliusában meg is kezdette működését. (Vargha Gyula id. m. 64—65. ll.)

35. Szilágyi Ferenc levele.

Különösen tisztelt doctor Ur!

Bocsánatot kérek, hogy ily későn küldöm a pénzt. melynek kezemhez jutását hivatali akadályok gátolák. Ide zárva

tehát küldöm az apr. havi 8 levélért a 40 pfírtot, kérvén arról válaszában egy levél forma nyugtát. — De németül — für 8 im Monat April geliefertten politischen Wiener Briefe, miknek árát a szerkesztő (t. i. én) a tisztelt dr. úrnak elküldötte és a tiszt. dr. úr azt valósággal kezéhez vette.¹

A fenírt hivatali akadály folytán — pár nap mulva irandok a jövőben közlendő iránycikkek felől — miután ez iránt beadott kérésemre az illő helyen még választ nem kaptam, de remélem, hogy sürgetésemre holnap kikapom s akkor tüstént írni fogok. A sietségért bocsánatot kér

T. dr. úr

őszinte tisztelő szolgálja

Pest, május 9, 1856.

Szilágyi Ferencz

Budapesti Hirlap szerkesztője.

¹ Tulajdonkép csak hat □ jegyű bécsi levél jelent meg a Budapesti Hirlap 1856 áprilisi folyamában. Szilágyi tehát megint bőkezűen számított. Nem mondhatni e leveleket politikaiaknak. Szóltak ugyan a külpolitikáról és más tárgyakról is, de különösen közgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. A május 2-iki levélnek már Δ jele van. Ezzel újra kezdődnek Kecskeméthy levelei.

36. Pompéry János levele.

Pest, május 22-én, 1856.

Igen Tisztelt barátom! Kárfy Titusz, kit ön ismer, beszéllyeim közül a „Tardi ház“-at, a „Virágos Sír“-t és „Yolé“-t lefordítván, a szokott díjért szeretné a Leipziger Lese Cabinet részére átengedni, mely gyűjtemény beszélyeket is közöl. Igen lekötelezné ön Kárfy-t s az alólírtat, ha befolyásánál fogva Hartleben urat e beszélyek elfogadására s egy füzetben kiadására birhatná. Kárfy legközelebb Jókay „Táblabiráit“ fordítja le.¹

A nyáron tán többször láthatom önt.

Szíveskedjék az ide zárt sorokat Frankenburg kezéhez juttatni, ki a legfelsőbb úrbéri hatóságnál (törvényszéknél) titulár.²

Tisztelettel barátja

Pompéry János.

¹ Falk e levélre Bécsből június 4-én így válaszolt: „Ámbár Kárfy fordításainak ügyében, ha jól emlékszem, már tavál szoltam H.-val,* mégis újra szóba hoztam a tárgyat s ismét a régi választ nyertem. Az öreg úr igen sajnálja, hogy épen oly író ellenében, minő ön, ki H. iránt mindig valódi szívésséget és előzenységet tanusított, a fentebbi ajánlatra tagadólag kell válasszania, mert beszélyeket egyáltalában nem ád, s midőn önnek két beszélyét közölte,** ezt is csak kivételesen, mindkettőnk iránti figyelemből tette. Ezenkívül az egész Kabinetben még csak egy mű található, mely nem tesz egész kötetet s ez egy Sandtől van. Látja, tisztelt barátom, hogy én megtettem a magamét, s az öreg úrnak is legjobb akarata volna, de kifogásai nem egészen alaptalanok.“ Keres más kiadót, baráti szívésségeit köszöni. (Nemzeti Múzeum.)

² Frankenburgot 1855 december 28-án nevezték ki a legfelsőbb úrbéri törvényszékhez titkárnak. (W. Z.)

37. Kecskeméthy Aurél levele.

[Bécs, 1856 június 6.]

Barátom Falk!

Török e perczen küldi nekem a te hozzá irt leveled, czáfoló cikked s az ő feleletét. Nekem sok dolgom levén, hirtelen *ítélni* nem lehet a dolog érdeméről, hanem mint rendesen, itt is úgy látszik egy *középen* van az igazság. Tőled hevedség csikará ki azon Nyilatkozatot, mert lehet T. Fn. cikkére feleled ön s a **lap** compromissiója nélkül. Török azon cikke becsületes hangon volt írva, a „Nyilakozat“ úgy a mint van, tényleg jó, de hogy mire viszen, látod T. leveléből, melyet csak azért mellékelek ide — nem félve, hogy olajat öntök a tüzre — ich muß laufen, große Geschichten (?), Excellentissimus² L'Ital. Bruder ne tégy ma semmit, holnapután reggel hozzád jövök a bureaubá. Csókol

K. Aurél.

¹ E levél dátumának meghatározása nem a legegyszerűbb feladat. Bizonyos, hogy a levél nem irathatott 1856 júniusa előtt, mert Kecskeméthy hangja igen bizalmasan barátságos, már pedig Naplójából tudjuk, hogy Falk iránt érzett baráti vonzalma 1856 júniusa

* L. a 13. sz. levelet.

** L. u. o.

táján kezdődik. Nem irathatott a levél 1856 december után, mert a levélben az *ön és a lap compromissiójáról* van szó, már pedig ez csak arra az időre vonatkozhatik, amikor Falk és Kecskeméthy egyaránt érdekelve voltak a *Magyar Sajtó* hírnevének fenntartásában. Meg lévén határozva a tekintetbe vehető időszaknak kezdete és vége, keresnünk kellett Török és Falk polemiáját. Ilyen polemia csak egy fordult elő a mondott időközben. Falk ugyanis a június 4-iki *Magyar Sajtó*-ban (Fk) jellel ily című cikket tett közzé: *A keleti és a tiszai vasúti részvények*. „A keleti (jobb dunaparti vagy Ferenc József) vasút részvényei” — így kezdi Falk — „mult héten először jelentek meg a börze küzdterén; fellépésük elég fényes volt, mert 1—2 nap múlva már 17—18% lágióval keltek, míg a tiszai vasút részvényei még folyvást — önkénytelen szerénységgel — 7% felpénz körül forognak.” Falk kifejti, hogy az árszórás különbsége nem a két vállalat részvényei értékének valódi arányából származik, hanem mellékes okoknak tulajdonítható. A cikk alap gondolatát Falk így fejezi ki: „nem látjuk át mi okból kellene a tiszai vasútnak keleti testvére előtt hátrálnia, akárminő agiót jegyez is fel a bécsi börze.” Falk igyekszik mindakét vállalatot egyaránt méltányolni, de cikke mégis azt a benyomást kelti, hogy a tiszai vasút részvényeit többre becsüli, mint a keleti vasútét, noha ezt nem mondja s noha határozottan az egyenlő értékelést tartja igazságosnak. Török János a cikk megjelenésekor Pesten volt, de mihelyt visszatért Bécsbe, a június 6-iki számban *Még néhány szó a tiszai és keleti vasútvonal részvényei kérdésében* című cikkben válaszol Falknak. Ezt a cikket nevezi Kecskeméthy Fn cikknek, azaz Ferenc József vasútcikknek. Török válasza objektív, sőt igen előzékeny. Tulajdonképp egyetért Falkkal, de szükségesnek tartja pótlólag megjegyezni, hogy a két hazai testvérvállalat érdekei *épen nem állanak egymással szemközt*. Azután kifejti, hogy Falk a részvények érték különbségének egyik lényeges okát kifejejtette. Ezt az okot Török így határozza meg: „a tiszai vonal igazgatósága az engedély rendes kiadása előtt papírjainak piacra bocsátását tüzetesen gátolta, míg a keleti vonal főtámasza, a Pereire-ház, már elhatározott 40 ezer régi részvényeinek igényeivel a börzén rögtön élt s a kedvező hangulatot végtelen nyereséggel felhasználta”. Nekünk nem egy bank vagy bankár rokonszenve, hanem a vasútvállalatok érdeke fekszik szívünkön, a tiszai részvények el fogják érni a keletieket.

Falkot nem a cikk hangja sértette, hanem az, hogy Török cikke őt a két vasútvállalat közül az egyik pártolójának és olyan írónak tüntette fel, aki egyik vagy másik banknak vagy bankárnak rokonszenvét keresi. Ez ugyan nem volt bent a cikkben, de némi elfogultsággal kiolvasható belőle. Falk úgy is igen könnyen sértődött; hevesen válaszolt Töröknek, s alighanem szakítás állt volna be köztük, ha Kecskeméthy közbe nem lép. A közbelépés elsimította a hullámokat. A polémia a nyilvánosság előtt nem folyt tovább. (A tiszai vasútról l. a 112. sz. levelet.)

² Excellētissimushnak Kempent nevezi. Többször voltak Kecskeméthynek bajai főnökével. „L’Ital” érthetetlen.

38. Szilágyi Ferenc levele.

Különösen tisztelt doctor Ur!

tisztelt honfitárs!

Hogy ily későn veszi tisztelt dr. úr levelemet, azt méltóztassék nem nekem, de azon körülménynek tulajdonítani, miszerint eddig épen az hiányzott, mi a leglényegesebb. Gr. Montecuccoli szerint a háborúra 3 dolog kívántatik: Geld, Geld und Geld. Azt hiszem vezérczikkirásra is épen így három dolog kell: Geld, Geld und wieder Geld. — Miután most einstweilen a már későn tett, de valahára mégis megtörtént intézkedés folytán — pénzünk — természetes, nem annyi, mint b. Sinának¹ van, bátor vagyok tisztelt dr. urat, becses ígérete szerint szívesen kérni és felszólítani — aus dem reichen Vorrath ihrer staatsöconomischen Kenntnisse — a lap számára havonként — monatlich — 5 úgynevezett irányczikket adni, még pedig a közbirodalomra, de különösen auf das Kronland Ungarn vonatkozókat, jelesen a nemzetgazdasázból, financiából, vasutakról (mikre nézve dr. úrnak bizonyosan gute Quellen zu Gebothe stehen), valamint végre, ha alkalom adja elő magát, ein Gesetz oder Verordnung zu beleuchten (ilyen lehet pl. die Gewerbe-freiheit, Communalangelegenheiten) szóval az említett és azokkal rokon tárgyak körében tartozók. Es versteht sich von selbst, hogy a cikk hosszú voltára nem nézünk — az ne legyen hosszú, de gediegen, s különösen igen-igen szívesen kérem, hogy dem Standpunkte des ämtl. Theiles angemessen verfaßt werde. — Ezeket általános szempontul kívánom kijelölni — a többire nézve — sapienti satis.

Mi a honoráriumot illeti — az előnkbe adott megszorító-utasítások nyomán egy cikkért — 6 pfrt és 30 krt vagyok bátor t. cz. dr. úrnak ajánlani, ami tehát havonként 32 pfrtot és 30 krt teszen.² Remélem azonban, hogy ha a dr. úr cikkeire a magasabb figyelmet felhívhatjuk, hogy tán e részben történhetik egy Änderung also zum Besseren.

Végre az időt a cikk küldésére nézve — a dr. úr határozza meg, mint tetszeni fog és jónak látja, csak kérem, hogy mielőbb kezdje meg.³ Természetesen, hogy juniusra is öt cikk

kell s a hó végével az egész összeg azért elküldetik. Szíves hajlamába ajánlott.

T. cz. doctor úr

tisztelő barátja, szolgája

Pest, junius 7, 1856.

Szilágyi Ferencz,

Budapesti Hirlap szerkesztője.

¹ Br. Sina György, a hatalmas bankár, gr. Széchenyi István barátja és több vállalatban segítő társa, akinek nevét nagylelkű adakozásai is ismeretessé tették, 1856 május 19-én halt meg 73 éves korában. Hátrahagyott vagyonát 80 millió forintba becsülték. Érdemeit Török János vezércikkben dicsőítette a Magyar Sajtó május 24-iki számában. Fia, br. Sina Simon, aki később görög királyi követ lett Bécsben, magyar közcélokra sokat adakozott. Hogy egyebet ne említsünk, 80,000 forintot adott a M. T. Akadémia palotájának építésére.

² A forintot hatvan krajcárjával számítva.

³ A fáradhatatlan Falk ezt a kérést is teljesítette. Megírta a kívánt „iránycikkeket“. Az első a junius 20-iki lapban jelent meg *Az újonnan megnyitandó földhitelbank* címen # jellel. Következett másnap: *Az ausztriai-francia államvasúttársaság*. Azután junius 24-én: *A répacukorgyártás, különös tekintettel Magyarországra* és junius 29-én *Az állam és nemzeti bank közti viszony*. Juniusra tehát négy # jelű iránycikk esett.

39. Gr. Dessewffy Emil levele.

Sz. Mihály, Jul. 1. 1856.

Wohlgeb. Herr!¹

Ich übersende hier die letzten Blätter des Briefes VIII — sowie den Schluß.²

Ich bemerke dabey in der Tabelle D. ist die Rubrik 1853 und auf der andern Seite Rubrik 1853 und 1854 zusammen un- ausgefüllt.³ Die einschlägigen Nummern der Wiener Zeitung hab ich in Preßburg vergessen.

Haben Sie die Güte diese zwey Rubriken ausfüllen zu lassen. In der Redaction, oder dem Verlag der Wiener Zeitung sind diese Nummern zu finden. Die Budgets pflegen im April — Juni veröffentlicht zu werden. Das von 1853 wird also im April—Juni 1854 — das 1854-er im April—Juni 1855 zu suchen seyn.

Ich gehe am 15. July nach Pesth, bleibe bis inclusive 21t. dort. Ich bitte daher es zu veranstalten, daß ich die rückständige Correctur dort in Ihrer Buchhandlung finde. In Bezug auf die ungarische Ausgabe gehe ich auf Ihre Ideen vollkommen ein.

Ich glaube als ausgemacht ansehen zu können:

a) daß die ungarische Ausgabe 8—10 Tage nach der deutschen erscheint;⁴

b) daß Sie den Druck von 500 Exemplaren besorgen ohne mir ein Honorar zu zahlen;

c) daß ich den Übersetzer honorire.

Es bleibt also nichts übrig, als daß Herr Dr. Falk mit möglichster Beschleunigung die Übersetzung besorgt, damit ich Sie in Pesth finde, und durchsehen kann.

Er soll das Manuscript halbbrüchig machen, damit ich meine Verbesserungen hineinschreiben kann.

Dr. Falk soll 10 f. C. M. Honorar per deutschen Druckbogen erhalten.

Es darf nichts davon verlauten, daß diese Ausgabe erscheinen wird.

Auf dem Titel wird davon nichts gesagt, daß es eine Übersetzung ist.⁵

Den Rest der Correctur des Briefes VII. habe noch nicht erhalten.

Mit vorzüglichster Achtung

Gr. E. Dessewffy.

¹ Ez a levél Hartlebennek szól, aki Falknak adta át intézkedés végett. Hartleben adta ki 1856-ban gr. Dessewffy Emil ily című könyvét: Über die schwebenden österreichischen Finanzfragen. Pest, Wien u. Leipzig. 1856.

² A könyv levélformában van írva. A VIII. levél az utolsó. Gróf Dessewffy szerette levélformában előadni politikai gondolatait, valószínűen angol példák után indulva.

³ A könyvben a 154. lapon van ez a két tabella. Ott nincs D) Tabelle, hanem a két tabella együttvéve „vierte Tabelle“-nek van nevezve.

⁴ A magyar fordítás ily címen jelent meg: A fennforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről. Irta gr. Dessewffy Emil. Pesten. Hartleben K. A. tulajdona. 1856. A német eredeti augusztus végén jelent meg, a magyar fordítás november 21-én. Dessewffy azért írta könyvét németül, mert válaszolni akart Sylvester ily című füzetére: Über

die Herstellung des Gleichgewichts im österreichischen Staatshaushalte, Wien, Braumüller, 1856. Sylvester álneve volt egy előkelő publicisztának, akiről azt hitték, hogy módjában van Bruck pénzügyminiszternek eszméit tolmácsolni. Sylvester azt ajánlja, hogy a deficit eltüntetése végett fokozni kell az állami jövedelmeket, és pedig 55 millió forinttal, hogy 300 millió forintnyi összegre emelkedjenek. 12 millió forinttal akarta a ház- és a földadó összegét emelni. Dessewffy bántotta az a gondolat, hogy Bruck a magyar földet akarja megterhelni s különösen ezért lépett a nyilvánosság elé. Munkájában azt fejtegeti, hogy nem a Sylvester által ajánlott módszer gyógyíthatja meg az osztrák pénzügyet, hanem javítani kellene a bankügy hiányos szervezetét, a pénzverés hibás módszerét, s fel is kellene lendíteni a közgazdasági életet, mely még nem heverte ki a forradalmi korszak rázkódtatását. Így akarja Dessewffy fölöslegesnek feltüntetni a földadót. Könyve kapcsolatban van már régebben is hirdetett eszméivel. A banküggyel már 1848 előtt oly szellemben foglalkozott, mint 1856-iki munkájában. 1847-ben is „hazai ügyeink legfontosbikának“ a pénzügyet jelentette ki; kívánta ugyan, hogy a magyar nemesség is fizessen adót az önálló magyar pénzügy megteremtése végett, de nem győzte eléggé gunyolni „az ázsiai fogalmak békóiban szenvedő hazafit“, aki azt hiszi, hogy a haza meg van mentve, ha a nemesség is részt vesz a házi- és hadiadó terheinek elviselésében. Szerinte a nemesség ez 500–600,000 forintnyi teher elvállalása által oly helyzetbe sodortatnék, hogy az önálló magyar pénzügyre szükséges személyi adót nem bírná fizetni. A magyar nemesség ugyanis nagyon el van adósodva, és pedig azért, mert „szükségei nagyobb arányban szaporodnak, mint azon eszközök, melyek által azok kielégíthetnének“. (1848 előtti eszméire nézve l. Alföldi levelek és Fizessünk, mennyit becsülettel elbirunk. Pest, 1847.) Így gondolkozván már a negyvenes években a magyar birtokosnemesség állapotáról, természetesen, hogy 1856-ban még kevésbé szerette volna a magyar földbirtokos vállára rakni azt a terhet, mely a magyarelleses centralizáció megtámasztására lett volna hivatva. Az ausztriai pénzügyekről irt munkájának e főtrendenciáján kívül érdemes még azt is megjegyeznünk, hogy oly jelzálogintézetek felállítását is ajánlotta, melyek bankjegyek kibocsátására is fel volnának hivatva. Ez a gondolata tehát találkozott a Pester Lloydnak a 35. sz. levélben említett vezércikke felfogásával. Dessewffy könyvének magyar kiadását Fényes Elek ismertette a *Pesti Naplóban*. 1856 december 9-én jelent meg első tárcája, melyet azután öt számon át folytatott december 30-ig. Fényes igen tanulságosan és tárgyilagosan cáfolja a grófnak felfogását a bankügyről és a pénz természetéről. Igazat ad Dessewffynek abban, hogy a 48-as események rontották meg az osztrák állam pénzügyeit és hogy a közgazdasági tevékenység föllendítésében kell keresnünk az állami pénzügyek orvoslásának legjobb módját. A *Pesti Napló* 1857 december 10-iki és kk. számaiban Lónyay Menyhért is bőven ismerteti gr. Dessewffy könyvét. Falk a *Wanderer* 1856 augusztus 30-iki és szeptember 2-iki számaiban hívja fel a figyelmet gr. Dessewffy

Emil könyvére. (A cikkek) (jel alatt jelentek meg. Ezt a jelet Falk gyakran használta a *Wandererben*.) „Seit etwa fünf Jahren“ — írja Falk — „ist die sogenannte altconservative Partei, und mit ihr auch Einer ihrer begabtesten Führer verstummt; das unerwartete Hervortreten einer so bedeutenden Persönlichkeit ist sonach an und für sich eine beachtenswerte Erscheinung.“ A kormány nem fogadta ilyen tisztelettel és örömmel gr. Dessewffy Emil szereplését. Sőt gyűlölte az ókonzervatívok e tevékeny és nagyműveltségű vezérét. Mint az 1850-iki konzervatív petíció egyik aláíróját, mint a 24-ek egyik tagját, titkos kémeknek felügyelete alá helyezte. Valószínűen tudta a kormány, hogy gr. Dessewffy írta a petíciót. Marx, a kassai rendőrség főnöke 1853 június 10-én jelenti a legfelsőbb rendőri hatóságnak Bécsbe, hogy Kassa környékén a konzervatívok feltűnően mozgolódnak. Zsedényi Ede, gr. Dessewffy Emil és br. Sennyey nemrégien találkoztak Kassán. E találkozás gyanús volt. Marx megtudta, hogy Dessewffy Szentmihályon levelet kapott br. Jósika Samutól s e levélben Jósika azt a hírt közölte barátjával, hogy a kormány a különböző helytartóságok rendszerét elhagyja és Magyarországot a központból egységesen fogja kormányozni. E levél olvasása után gr. Dessewffy, excentrikus testvérével Marcellel együtt rokon látogatásnak ürügye alatt Kassára utazott. Enyickén volt a konzervatívok gyűlése br. Meskóné birtokán, ahol a három Dessewffy gróf (Emil, Marcell és Gyula), Zsedényi, Sennyey, Szentiványi, gr. Péchy Manó és br. Horváth elhatározták, hogy kilépnek a passzivitásból és hivatalokra törekednek. E hírekben maga Marx is kételkedett, de hitelesnek mondja Zsedényinek azt a nyilatkozatát, hogy ő és pártja alkudoznak a kormánnyal. Marx megígéri kétes értékű jelentése végén, hogy ezentúl is vigyázni fog. (B. Á. L. 50/G. D.) Különösen gr. Dessewffy Emilre vigyáztak, aki egy rendőri jelentés szerint hátor és tehetséges ember s a konzervatív ügynek odaadó híve. (B. Á. L. 1853. 711/G. D.) Ugy látszik, hogy gr. Dessewffy Emil körül párthívek csoportosulnak, jelentik Pestről 1857-ben. (U. o. G. D. II. 338.) A rendőrség talán már 1850 óta vigyázott Dessewffy levelezésére, 1857-ben Kempen tudósítja a császár főhadsegédét, gr. Grünnet, hogy Dessewffyhez az emigrációtól gyanús litografált irat érkezett. Ez irat izgató tartalmú, írja Kempen, pedig az leginkább az emigránsok egyenetlenségére vetett világot és Dessewffyt bizonyára nem izgatta. (U. o. G. D. II. 734.) Ugy látszik, hogy Albrecht főherceg különös antipátiájával tüntette ki gr. Dessewffy Emilt. Ennek az antipátiának is része lehetett abban, hogy az országos gyűjtés Vörösmarty árváiért nem úgy indult meg, ahogy Dessewffy tervezte. Gróf Dessewffy már 1855 november 20-án, egy nappal a költő halála után, a pesti rendőrség főnökének bejelenti, hogy az özvegy és az árvák most meg vannak fosztva attól az 500 forint akadémiái fizetéstől is, melyet Vörösmarty életében kapott. Dessewffy a maga elnöklése alatt az akadémia tagjaiból bizottságot akar alakítani a nyilvános gyűjtés rendezése végett. A bizottság tagjai volnának:

br. Eötvös József, gr. Károlyi István, Deák Ferenc, br. Kemény Zsigmond, továbbá Toldy Ferenc, mint akadémiai titkár és Tóth Lőrinc pénztárnok. Adjon tehát a rendőrség engedélyt a közönséghez intézett felszólításra és az adományok nyilvános nyugtázására. A magyarországi kormányzóság december 2-án kelt határozatában gr. Dessewffy kérelmét a következő indokolással utasította vissza: A nyilvános gyűjtés tűzvész, áradás vagy más országos csapások alkalmából van megengedve. Egyes emberekről, ha elszegényednek, az illetékes község gondoskodik, ha kimutatják vagyontalanságukat és keresetre képtelenségüket. Gr. Dessewffy nem mutatta ki a Vörösmarty-család vagyontalanságát. Továbbá a kormányzóságnak lehetetlen elmellőznie azt a körülményt, hogy Vörösmarty megszavazta Palóczynak azt az indítványát, mely a kötelező vallásoktatást a felsőbb katonai iskolákban el akarta törölni. És tekintetbe kell vennie a kormányzóságnak azt is, hogy Vörösmarty tagja volt a debreceni forradalmi országgyűlésnek. A nyilvános gyűjtés tüntetés volna, mert az adományok nem a nagy költőnek, hanem a vallás irányában közömbös írónak és debreceni képviselőnek szólnának. Azután meg a hirlapok becsmérelnék azokat, akik nem adakoznak vagy keveset adnak. Nem is szükséges a nyilvános gyűjtés. Az akadémia 1854-ben 9443 forint 4⁹/₁₀ krajcár pénztári maradvánnyal zárta le számláját, noha abban az évben 11,450 forintot tőkésített. Fölöslegeiből az akadémia tisztességes ellátásban részesíthetné az özvegyet és az árvákat. Az alapszabályoktól való eltérés ez ügyben igazolva volna és precedenst nem alkotna. A kormányzóság hozzájárulna ahhoz, hogy Vörösmarty neve mindaddig, míg családjának egyetlen tagja él, a rendes tagok névsorában maradjon és utódai húzzák az ő rendes tagi fizetését. A kormányzóságnak az ellen sincs kifogása, hogy egyesek támogassák Vörösmartyékát az akadémiai elnökség közvetítésével, csak hogy ez a közvetítés nyilvánosság elé ne kerüljön. Nyilvános előadások, hangversenyek rendezése a gyűjtés céljából tilosak. A kormányzóság ezt a határozatát bejelentette Kempennek. Gr. Dessewffy is járt Kempennél és engedelmével promemoriát adott be a kormányzóság határozata ellenében. Kempen — írja gr. Dessewffy Bécsben 1855 december 21-én — jól ismeri a magyarországi hangulatot. Jól ismeri bizonyára az ő érzületeit is, úgy hogy félreértéstől nem kell tartania. És így megítélheti Kempen, hogy a magyar hangulatnak megrontása ily szükségtelenül szigorú és egészen fölösleges intézkedés által, közömbös lehet-e a promemoria szerzőjére nézve, „Denn davon können Ew. Exc. sich überzeugt haben“ — írja Dessewffy — „daß es im Lande keine fünfzig Menschen geben wird, die anzu nehmen geneigt wären, es habe die Strenge des Gouvernements in dieser Sache dem Ex-Deputirten Vörösmarty gegolten. Von den Paar Tausenden nämlich, die für die Wittve und die Kinder Vörösmarty's beizusteuern möchten, gibt es nur wenige, die es wissen, daß dieser Deputirter war. Auf diesem Felde war Vörösmarty völlig bedeutungslos, daher ist diese seine einstige Eigenschaft längst vergessen — während es Tausenden erinnerlich ist, daß er vor einem Monathe noch der genialste Dichter Ungarns

war, und ist es angezeigt, daß gerade die Regierung die Menschen an etwas erinnere, was Sie nicht gewußt haben, oder längst vergessen hatten? ob es ferner nicht einen sehr bösen Eindruck machen müsse, wenn es dem Praesidenten der ung. Akademie der Wissenschaften nicht gestattet ist, das Publikum über die ihm ertheilte Bewilligung zur Sammlung von Beträgen in einer frostigen, trockenen Anzeige zu verständigen, während Herr Michael von Rombach und andere Wiener Zeitungsschreiber für völlig unbekannte Hilfsbedürftige, auf die Autorität ihres eigenen Namens hin, im Wege der Zeitungen sammeln dürfen? — dies zu entscheiden, glaube ich Ew. Exc. hoher Urteilstkraft getrost anherzustellen zu dürfen“. Dessewffy levele valóban meggyőzte Kempent. A rendőrminiszter december 28-án azt irta a kormányzóságnak, hogy mivel a kormányzóság az akadémiai elnök közvetítését az adakozók és a Vörösmarty-család közt úgy is megengedné, azt hiszi, hogy az adakozások kihirdetése nem eshetnék kifogás alá. A főherceg azonban hajthatatlan maradt. Visszautasította gróf Dessewffy kérelmét nem csupán hivatalosan írásbelileg, hanem élőszóval kifejezett határozattal. (Bécsi belügym. P. II. 1855, 9374 és 9918, 1856, 1471 és 1303.) Ily körülmények közt könnyen érthető, hogy a kormány nem fogadta szimpátiával Dessewffy pénzügyi fejtegetéseit.

⁵ Csakis e levélből tudjuk, hogy a magyar kiadást Falk fordította a német eredetiből.

40. Szilágyi Ferenc levele.

Különösen tisztelt Dr. Úr!

A julius havi becses cikkeiért ide zárva küldöm a honorariumot 32 pfrtban és 30 krban — s tisztelettel kérem a különösen anyagi érdekekre vonatkozó jeles cikkeinek folytatásával minket szerencséltetni.

A nyugtát esedezném mielőbb elküldeni — ily formán stylizálva — welche Summe ich für meine im Monat Juli des I. J. für den Budapesti Hirlap gelieferten politischen Artikel aus dem Redactionsfonde vom Redacteur des Blattes Hn Fr. Sz. baar und richtig empfangen zu haben — hiemit bestätige. Wien, den 31. Juli 1856. Esedezem, hogy e dátumot — jul. 31. méltóztassék megtartani,¹ és az illetékes Stempelt is rátenni — mert ez iránt a kormánytól szoros utasításom van.

Becsés barátságába ajánlott állandóul

T. cz. dr. úr

őszinte tisztelő szolgálja

[Pest, 1856. augusztus 2.]

Szilágyi Ferencz

Budapesti Hirlap szerkesztője.

¹ A Budapesti Hírlap júliusi folyamában Falknak következő „iránycikkei“ jelentek meg # jel alatt: 1. *A pénzláb átalakítása* (július 5). 2. *A hitel előnyei és veszélyei* (július 12). 3. *A vasút-alapítók tantiémeje* (július 16). 4. *Az új vámrendszer különös tekintettel Magyarországra* (július 22). 5. *Vasút és gőzhajózás* (július 30). Tehát e hónapban valóban öt „anyagi érdekű irány-cikket“ írt Falk az egység szerint.

41. Vas Gereben levele.

Pest, augusztus 11-én, 1856.

Kedves barátom!

Sietek levelére válaszolni, és tudósítom önt, hogy holnap a bevezetést felküldöm. Mindenesetre úgy intézem a dolgot, hogy a közönséget érdekelje.¹

A Rentenscheinokat magam adnám az árvahivatalnak, hogy együtt legyen mind.²

Holnap többet, addig is vagyok

Szerető barátja

Vas Gereben.

¹ Ugy gondoljuk, hogy itt a „Nagy Idők, Nagy Emberek“ bevezetéséről van szó. Ez a „magyar korrajz“ ugyanis Bécsben jelent meg 1856-ban, és pedig „saját gyártmányú papírra nyomtatta Sommer L.“ Érthető tehát, hogy Falk barátjának, Sommernek, megbízásából kérte Vas Gerebent a bevezetés felküldésére. A könyvet különben nem először vagy bevezetés, hanem *Mondanivaló* előzi meg, az ősökre való visszaemlékezésre buzdítván az olvasót. A *Mondanivaló* alá áprilisi dátum van írva. Később, 1861-ben, a „Nagy Idők, Nagy Emberek“ (Große Zeiten, große Männer) német fordítását is Sommer nyomtatta.

² Ahhoz a takarékpénztárhoz, melynek Falk hivatalnoka volt, egy „Versorgungsanstalt“ is volt csatolva, melyet Falk „túlélési vagy kölcsönös biztosító társulatnak“ nevez. (Pompéryhoz írt levelében 1861 május 16. N. Múzeum.) Lehetséges, hogy a levélíró közleménye valami kapcsolatban van ez intézettel. Vas Gereben jólelkű, könyörületes szívű ember volt. A *Magyar Sajtó* 1859-iki évfolyamában sorozatos cikkeket írt „a szegény tanulók sorsának enyhítéséről“. A július 21-iki számban írja: „Néhány év óta asztalomnál rendszeren van egy derék fiú, különösen az idén olyan, ki szakában ma is már méltó büszkesége lehet a hazának... s én nem érzem, hogy korlátozott keresményem nagyon megérezné e kis áldozatot.“ Vas Gereben választmányi tagja volt a pesti szegény-gyermekekórház-egyletnek. — A levélben bizonyára a Como-Rentenschein nevű értékpapírról van szó. Jegyezve volt akkor a pesti börzén.

42. Szilágyi Ferenc levele.

Különösen tisztelt Dr. Úr!

A szeptember havi illetőséget, 32 pfrt és 30 krt ezüstben ide zárva küldöm — bár szerkesztőség azt felette sajnálja, hogy t. cz. dr. úr hihetőleg sok elfoglaltsága miatt, a múlt hónapban csak 2 irányczikket küldött — de mivel ezen czikkeket, mint a melyek dem Blatt zur Zierde dienen, igen nagyrabecsüli, teljes reménységgel van, miszerint a t. dr. úr az elmaradtakat e folyó hónapban utánapótolni szíves lesz.¹ A nyugtát azonban a szokott stempellel és *datirt am 30. September 1856* instálom a lehető leghamarább elküldeni — mivel a számadást most ez évnegyed elején beadnom kell mielőbb. Tisztelettel vagyok

A t. cz dr. úr

őszinte tisztelő szolgálja

Pest, octob. [1] 856.

Szilágyi F.

A Számwald-Emich Staatsstreich itt a legnagyobb sensationt csinálta — Beyde sind noch abwesend.²

¹ Szilágyi most már nem írja alá magát szerkesztőnek s nem a maga, hanem a szerkesztőség nevében beszél az ismeretes körülmények miatt. Falk már augusztus havában sem küldött öt irányczikket. Augusztus 12-én jelent meg # jellel *Egy kis figyelmeztetés* (Hitelintézetről). Augusztus 17-én „*Cheptel de fer*” (Vasbérlet, francia intézmény. A majorság bérlője a bérletidő lejártával bizonyos értékű marhát köteles hátrahagyni). Augusztus 27-én *Új rendelvény a házalás ügyében*. Augusztus 30-án *A langmérő (alkoholmeter) behozása*. Az augusztusi 4-es szám szeptemberben kettőre olvadt. Szeptember 10-én jelent meg *A „magyarországi földművelési hitelegylet” programja* és 12-én „*A magyarországi földművelési hitelegylet alapszabályai*”. Szilágyinak az a reménye, hogy Falk októberben „utánpótolni” fogja az elmaradtakat, bizonyos mértékig teljesült. Október 5-én jelent meg *A pénzhány*, október 12-én *Lakbér és házadó*, október 14-én *Arany és ezüst*, október 21-én *Az új vasutakrai részletfizetések*, október 26-án *A takarékpénztárak jelen helyzete*, október 28-án *Új útépítési és telepítési terv*. Falk tehát október havában öt irányczikk helyett hatot irt. De novemberben újra visszatért a normális ötös számhoz. November 7-én jelent meg *A pénznem egyezvény*. November 15-én *Új pénzjegyre vonatkozó javaslat*. November 16-án *A vasúttengedélyezések előleges felüggesztése*. November 23-án *Még valami az uzsoráról*. November 28-án *A szabad Duna*. Szilágyi csak 32 forintot küldött Falknak, megfélekedvén a 30 krajcárról szórako-

zottságában, mert Szent Mihály napja körül költözködött. De még október 1-én utólag elküldötte a 30 krajcárt, egy magyar-német levélben bocsánatot kért a szórakozottságért és kérte Falkot, „ihre sehr geschätzte Thätigkeit auch ferner dem Blatte schenken zu wollen“.

² Számwald Gyula, Emich „csendes társa“, könnyelmű, adósságesináló volt és fényűzően élt. Jó családból való embernek tartották, hiszen apja, a volt honvédtiszt, nemrég tért vissza az emigrációból. (B. Á. L. G. D. II. 576, 1854.) Estélyeire meghívta a nevezetes írókat, kiadókat stb. Kemény Zsigmond is vendégei közé tartozott. (Kecskeméthy: Naplója 72. l.) De a korszak addig járt a kútra, amíg eltört. Számwald 1856 szeptember 20-a körül elszökött Pestről. Állítólag hamis váltókat hozott forgalomba. Vagyonára szeptember 27-én elrendelték a csődöt. (O. L. Budai helyt. 1856. 29,060/4509.) Ez a szökés nagy feltűnést keltett. Számwald neje 1859-ben Németországból haza utazván, egy ideig titkolni akarta asszonyi nevét a bodenbachi útlevélvizsgálatkor, mert, úgymond, pirulnia kell, ha a Budáról megszökött Számwald nejének kell magát neveznie. (B. Á. L. B. M. 1859., 2656.) Falk 1890-ben már nem jól emlékezett Számwald szökésének minden körülményére. Azt írja, hogy Számwald zsebredugta a Magyar Sajtó előfizetési jövedelmét és úgy szökött el. (Kor- és jellemrajzok, 36. l.) Pedig akkor már Sommer Lipót volt a Magyar Sajtó kiadótulajdonosa. A rendőri jelentésekben sincs szó a Magyar Sajtó előfizetési pénzéről. Falk szerint Számwald kitüntette magát az 1857-iki indiai sepoj háborúban, mint angol katonatiszt, de azután nyoma veszett. Emichnek azonban Számwald „államcsínyéhez“ nem volt köze. Ő is veszteségeket szenvedett Számwald szökése miatt. (L. Papp Ferenc: Br. Kemény Zsigmond, II. k., 253. l.) Szilági csak szállongó hírek után indult, nem érezvén akkor sok jóindulatot Emich iránt.

43. Pompéry János levele.

Pest, decz. 13, 1856.

Igen tisztelt barátom!

Megbocsájt ön, hogy becses cikkét most nem adhatom, miután önt a szerkesztőség hasonszellemű nyilatkozata már megelőzte.

Éreztesse velem ezentúl is nagyra becsült barátságát s irjon mentül több tájékozó cikket, ön leveleit nem csak a szerkesztő, hanem a közönség is mindig türelmetlenül várja.¹

Tisztelettel igaz barátja

Pompéry J.

¹ A *Pesti Napló* 1856 december 9-iki számában Kemény Zsigmond a lap élén kijelenti, hogy utódja szerkesztése alatt vesz búcsút olvasóközönségétől. Ezután az új szerkesztő, Pompéry János, felsorolja a szerkesztőség tagjait, és a lap régi munkatársait. Ezekhez csatlakoztak a következők: dr. Falk Miksa, dr. Nendtvich K., Podhorszky Lajos és br. Podmaniczky Frigyes. „Dr. Falk Miksa” — úgymond — „a jeles politikai szemleíró havonként több politikai és iparérdekű czikkkel emelendi lapunk becsét.” December 30-án Emich Gusztáv egyebek közt így ajánlja lapját az olvasónak: „És míg a szemleírók egyik legszellemdúsabbika, **Falk**, hetenkint többször adand tájékozó cikkeket.” Hogy Pompéry Falknak minő cikkét nem adta, nem tudjuk, mivel a cikk nincs mellékelve. Azonban sejtjük, hogy az a cikk Ferenc Józsefnek 1856 december 2-án Velencében kelt kéziratára vonatkozik, mely 26 „Magyarországon elítélt politikai fegyencz” büntetését elengedi. E 26 közt találjuk Psotta Móríc, Benitzky Lajos, Bónis Sámuel, Boczkó Dániel, Madarász József stb. neveit. A *Pesti Napló* december 11-iki számában a lap élén közölve a kéziratot, azt néhány sornyi nyilatkozattal kíséri. „A fejedelmek kiváltságaihoz tartozik a kegyelem” — írja a szerkesztő — „s ezzel azon gyönyör, melyet a szív érez a felidézett hála könnyeinek látásán.” Valószínűen erre a szerkesztői nyilatkozatra céloz Pompéry itt közölt levelében.

44. Vas Gereben levele.

Kedves barátom!

De rég várom tudósítását a Nagy időről; de csak nem jó, és csak a Wanderer után gyanítom, hogy mégis történik valami.

Egyúttal tudósítom, hogy a napszamosokat a Lloyd akarná, a mint észrevettem; de arra nekem egy mákszemnyi kedvem sincsen, — Dux nem az én számíze szerint való ember, azért ha kell, idejében szóljon ön.

Szíves válaszát sürgetve kérem; valamint azt is, hogy a lehető legelső példányokból kaphassak. Vagyok szerető barátja

[1856 december első fele. Vas Gereben.]¹

¹ A dátum és aláírás hiányzanak. Az aláírást könnyű kiegészíteni. A dátum kétesebb. De a levél tartalmából kivehető, hogy Vas Gereben a Nagy Idők első példányait várja Bécsből. Már pedig a Nagy Időket 1856 december 26-ika táján hirdeti először a Magyar Sajtó. A Nemzet Napszamosait a *Pesti Napló* 1857 március 12-én kezdi közölni. Nem tudjuk, miért nem volt Dux Adolf Vas Gereben szája íze szerint való. Dux akkor el volt már ismerve jó fordítónak.

Például a *Magyar Sajtónak* 1855 november 23-iki tárcája Kertbeny fordításaival szemben, ajánlja Dux, Dudumi és Kolbenheyer fordításait. A *Pesti Napló* írja 1855 július 2-án: „Vörösmaty Vén czigányát igen sikerülten, igen szépen fordítá le a derék Dux.” Vas Gereben, úgy látszik, Falkkal kívánta volna lefordíttatni a Nemzet Napszámosságait a *Wanderer* számára. Vajjon e regény megjelent-e német fordításban, nem tudjuk.

45. Nádaskay Lajos levele.

Pest, decz. 29., 1856.

Tekintetes Úr!

Örömmel értesültem az illető helyen,¹ hogy kegyedtől havonként 16—20 cikkre számolhatok, mely számból hetenkint egy vagy két cikk politikai tájékozás (vagy más ily című) lesz. Szabad-e remélnem, hogy az új év első napjára egy politikai tájékozást kapok? mit a szerdán reggeli postával kellene vennem, hogy az első számban használhassam?²

Szíves részvételért irántam őszinte köszönetet mondván, magamat tovább is becses jóindulatába ajánlva maradok
a Tekintetes Úrnak
igaz tisztelője

Nádaskay Lajos.

¹ A főszerkesztői irodában.

² A hivatalos lap új szerkesztője megkapta, amit kívánt. Az 1857 január 1-én, csütörtökön, megjelent Budapesti Hírlap # jellel I. részét közli *A politikai helyzet 1857 kezdetén* című cikknek.

46. Szilágyi Ferenc levele.

Tisztelt doctor Úr!

Ide zárva küldöm a december havi illetőséget 32 pfrban és 30 krban. A nyugta már itt van.¹ Ez utolsó fizetés, mit tőlem, vagy inkább általam tisztelt dr. úr veszen. Ha bár rövid ideig tartott is összeköttetésünk — előttem mindig nagybecsű marad annak emlékezte, s kérem, különösen tisztelt doctor úr, méltóztassék engemet továbbra is becses bizalmával és barátságával megajándékozni, — ha netalán engemet balsorsom hazámtól örökre el is választana.

Szándékom ugyanis — bizonyos hihető eventualitás esetében — tavasszal a Schweizba kimenni, hol kedves kis leányom van, — hol aztán végkép megtelepedem. Akkor Bécsben fogok keresztül utazni — s tisztelt Dr. urat fölkeresendem — um wahrscheinlich auf ewig von Ihnen Abschied zu nehmen.

A pesti M. S. első száma tegnap T. János felelős szerkesztő nevével s aláírásával jelent meg. Die Sache hat großes Aufsehen erregt besonders in Ofen. Es ist wirklich fast unglaublich.²

Ha tisztelt Dr. úr velem valamit parancsolna, vagy levelével megtisztelni akarna, kérem azt e cím alatt írni: Herrn Franz Szilágyi — Pest, obere Donauzeile, No. 12 (im Wieserschen Hause) im 1-ten Stock die Thür No. 19.

A tek. asszonyt, úgy kedves testvérét is szívesen tisztellem.

Ich verbleibe hochachtungsvoll

Tiszt. dr. úr

őszinte tisztelője

Pest, d. 2t. Jänner, 1857.

Szilágyi.

¹ Az 1856 decemberi # jelű iránycikkek a következők voltak: 7-én: *Az ausztriai nemzeti bank helyzete*. 12-én: *Új törekvések a vámkönnyítés terén*. 18-án: *Az állami kötelezvények és az ezüst-agio*. 25-én: *Országos bankok I.* 28-án: *Országos bankok II.*

² Szilágyi érzékeny és melankólikus hangulatában sem feledkezik meg Török János ellen érzett gyűlöletéről. Valóban, a Pestre áthelyezett *Magyar Sajtó* 1857-iki első három számán Török János van megnevezve felelős szerkesztőnek. A 4-ik szám élén Heckenast Gusztáv kijelenti, hogy Török János visszalépett; helyette Hajnik Károlyt erősítették meg legfelsőbb helyen a szerkesztő minőségében. Azonban a kiadónak sikerült Török Jánosnak további „kizárólagos közremunkálását” megnyernie a lap számára.

47. Török János levele.¹

Szeretett jó barátom,

Kedves Aurél!

Oly nagyon szeretnék már a multról írni, de még mindig nem csak az előintézkedésekkel s új átalakítással van dolgom, hanem új váratlan bajokkal is, melyek önnek saszeme előre látott.

Ime Székely József úr elkapatása annyira ment, hogy az első este, mivel helytelennek nyilvánítottam neve odabigyesztését, s azon eltakart gögöt, mellyel Falk „szellemdús“ czímzését magára nyíltan vállalá,² s ezért, mivel szemléjének idezárt farkát² kitöröltem — a legnagyobb gorombaságokra vetemült, s dühében ellenem sok érzelmét kiböfönté, mi higgadt óráiban is szívében lappangott. Végre annyira vetemült, hogy Heckenastnak az ide zárt levelet írta, nekem pedig értésemre adta, hogy a lap általa tökéletesben lenne szerkesztve. — Istenemre mondom, ha ezt hihetném, helyemet átengedném neki.

Heckenast és Hajnik velem e kérdésben érintkezvén, édes magát kívánjuk és kérjük közbenjáróul fellépni.

Valljon nem vállalná-e Falk Maxi magára a lapszemlét 100 pfrt fizetés mellett minden nap akár esti, akár reggeli postával az utolsó lapok után nekünk Bécsből megküldeni? Én úgy hiszem, ő ezt elvállalhatná, mivel már annyira bele van növe, — s nem bánjuk semmit, bármely lapba irjon is különben akármennyit. Ha kell, Heckenast úr előre is fizet, — s ha szükséges lenne, legalább egy lapot járatnánk neki.

Igen lekötelez bennünket édes Aurél, ha *sikeresen* közbejár, s nagyon óhajtanám, ha holnap délután bennünket pár sorral értesítene, — úgy hogy vasárnap reggel³ becses levelét megkaphassuk.

Szíves köszönettel vettük a cikket; vasárnap reggel fog megjelenni.⁴ — Ezer kézcsókot otthon. — Szeretettel híve

Pest, január 2. 857.⁵

Török.

¹ Kecskeméthy Aurélnak.

² Falk az 1856 december 30-iki Magyar Sajtóban a Politikai napiszemlét nevének aláírásával így végezte: „S most letesszük azon tollat, melylyel szakadatlan sorban több mint *négyszázszor* írtuk e lapok politikai szemléjét. Ha a költő és olvasó viszonya a szerelmesekéhez hasonlít, a publicista és olvasó körülbelül úgy áll egymáshoz, mint a házastársak; lassankint hozzászoknak egymáshoz, s a szokás sokszor pótolja a mélyebb érzelmet! Legyen szabad remélnünk, miszerint ezen másfél éven át, ha egyebet nem, legalább azt értük el, hogy az olvasó hozzánk szokott. De ha távoztunkkal valamit nélkülözni fog, akkor ez legfőlebb modorunk lehet, — nem maga a rovat, melyet utánunk e lapok egyik legszemlemdúsabb munkatársa fog kezelni, nem az *elvek*, melyek az új szer-

kesztői dynastia alatt is változatlanok fognak maradni. Valamint e lapok szerkesztője a hazai ügyek terén a *nemzetiség* jelszavát tűzte zászlájára, úgy az általános európai politikára nézve mindig az *emberiség* szent érdekeit törekedtünk szemmel tartani. Mennyiben felelt meg a gyakorlati siker e törekvésnek, annak eldöntését az olvasó belátására — és elnézésére bizzuk. A Bécsből távozó lapnak pedig csak Ovidius szavaival azt kiálthatjuk utána: „Sine me liber, ibis in urbem, hei mihi, quod domino non licet ire tuo.“ Természetes, hogy e búcsú igen jól esett Székelynek, kivált azért, hogy a „legszellemdúsabb“ jelzöt ép Falk ruházta reá, akit e tulajdonsága miatt emlegettek széles körökben. Székely első Szemléje végén meg is emlékezett Falk hízelgő szavairól e záradékbán: „Ha nagyérdemű barátom, kinek tollára a „Magyar Sajtó“ másfél éven keresztül — mint kőcsag a maga szép tollára — oly büszke volt, a leghízelgőbb szavakkal nem mutat vala be a közönségnek, tán ez utószóval — mint az utócongressus — én is elmaradtam volna. Igy azonban a nyilatkozás kötelességét róttá vállamra. S nekem nagyon nehéz ő utánna, a közönség már lefoglalt előszeretetéét, csak parányi részben is megnyerni, ő utána, kinek édes szavai — mint hattyúdál — a szívekben még mindig visszazengenek.“ E sorokhoz Török János a lap aljára a következő szerkesztői jegyzetet iktatta: „Midőn a jelen bevezetéssel érdemes munkatársunk a „lapszemlét“ megnyitja, — örömmel ragadjuk meg az alkalmat e rovat eddigi szellemdús vezetőjének (merjük mondani, az olvasóközönség nevében is) hazafiúi tisztelettel párosult őszinte baráti köszönetünket s egyszersmind legszívesb sajnálkozásunkat kijelenteni, hogy dr. Falk Maximilian hazánkfiát polgári viszonyai állandóan Bécshez kötik, e rovatot pedig, mint rendszerint, a legújabb posta rövid foglalatlját, a távolból kezelni nem lehet. Szerk.“ E jegyzet zárójelbe foglalt szavai Székely hiúságát csipkedték.

² Nincs mellékelve.

³ Azaz január 4-én. A levelet Török pénteken írta.

⁴ A január 4-iki számban meg is jelent Kecskeméthy „Bécsi levelek“ *thy* jegyű tárcája, melyben a bécsi nyárspolgárok szokásos karácsonyi és újévi mulatságai vannak kigúnyolva. Azután irt még Kecskeméthy a január 14-iki számban egy külirodalmi Szemlét, érdekesen ismertette abban Robertsonnak és Prescottnak műveit V. Károlyról. Több cikke az 1857-iki Magyar Sajtóban nem jelent meg.

⁵ Török 1856-ról keltezte levelét, ami nyilvánvaló tollhiba volt; Kecskeméthy a levelet mellékletével együtt átadta Falknak. Január 4-én Török még nem kapott választ levelére, ezért közvetlenül Falkhoz fordult e napon. Kéri nagyon, hogy írjon tovább is Politikai Napi Szemlét a Magyar Sajtónak. Azt nem a Külföld rovatában közölné, mint a Székely szemléit, hanem vezércikknek, úgy mint eddig tette. Németül irt levelét így fejezi be: „Sie haben die Erfahrung gemacht, daß Ihre Arbeit, Ihre Talente in meiner Gesellschaft nichts verloren haben, mögen Sie ganz nach Ihrer Willkühr auch für andere schreiben, nur den Lapszemle bieten Sie uns. Indem ich sehnsuchtsvoll auf ihre gütige Antwort und

Einwilligung harre stb.“ Falk tagadóan válaszolt, mire Török január 9-én újra kérleli, hogy ne vonja meg tőle támogatását, dicsőségének ez nem fog ártani, mert „ohne dem H. Collegen zu nahe zu treten, solange ich an Sajtó theilnehme, wird es der Hauptrepresentant Ungarns seyn in jeder Richtung“. Falk e közben a Kecskeméthytől átdott január 2-iki levélre válaszolt Kecskeméthynek, aki a választ elküldötte Töröknek. Falk e válaszban azzal mentette magát, hogy Heckenast őt elhanyagolta, azért kötötte le magát máshová. Török egy január 9-én kelt második levélben védelmezi Heckenastot, és még egyszer kérleli Falkot, kérleli már csak azért is, mert az ő közremunkálása maga után vonná a Kecskeméthyét, aki úgy látszik elhidegült iránta, amióta Falk elfordult a Magyar Sajtótól. (A három levél a Nemzeti Múzeumban.) Minden kérelés hiábavaló volt, Falk talán csak egy bécsi levelet irt az 1857-iki Magyar Sajtóba. Ez Δ jel alatt január 4-én jelent meg, amikor Kecskeméthy tárcalevele. A levélíró a prágai földhitelbank tervét bírálja és rámutat arra, hogy a bécsi hitelbank ki nem elégítheti a koronatarományok szükségleteit. Propagandacikk volt ez a magyar földhitelbank mellett.

48. Székely József levele.¹

Midőn önnek Bécsből a „Magyar Sajtó“ melletti állásomat illetőleg irtam, leginkább oly jelenetektől kívántam magamat jövődre megóvni, mint a milyent tegnap tapasztalni kénytelen valék, s mint a milyenek eltűréséhez oly megadás kíváncsítatik, a minővel én másféléven keresztül Török úr személyét tíz ujjamon át nézni megtanultam. Én kinőttem e kiskorúság alól s mások gyengeségei iránt sem oly jó, sem oly elnéző többé nem kívánok lenni. Szigorú levén magam iránt, jogom van mintegy mások iránt is annak lenni. Midőn ön fentebb érintett levelemet, illetőleg annak tárgyát Török úrra bízta eligazítás végett, én csak hosszú megfontolás után engedtem, engedtem s végszavaim is azok voltak Török úrhoz, miszerint reménylem, hogy „méltányos lesz“. Tegnap megmutatta, mit ért ő méltányosság alatt, midőn én — s ezt kérdés nélkül akarom mondani — a „Magyar Sajtó“ érdekében azt kívántam teljes lelkemből kitüntetni, hogy volt „szemleírójában“ *semmit sem* vesztett. Előre megmondtam, hogy mai „szemlém“ a szokottnál hosszabb lehessen s kifejtettem végül azon nézeteket, melyek engem az általános politika szemügyre vételében vezetnek, s melyekhez Török úr vagy nem ért, vagy

nem jó szándékkal törölte ki. Ha törlésre volt szükség, törölhetett volna ki sok haszontalan dolgot, ha mindjárt saját czikéből is. Én nem szoktam senki ellen szemtelen fegyverrel élni, elismerem — *tán én ismertem el leginkább* — és *legőszintebben* — érdemeit, de ez neki, úgy hiszem, nem ad jogot mások érdemeinek megtagadására, ellenkezőleg azon kötelességet szabja elé, hogy mennyivel inkább elismertetnek érdemei, annál több érdemekre törekedjék. Ez az én nézetem s magamviselésével ez elvet soha sem tagadtam meg. Épen azért, mert én tudom, hogy ő mi mindent fog rám mondani, kérem e levelet neki megmutatni s mi engem illet, én az irodába többé be nem lépek, hanem ha még is kívánja ön, hogy a lap szemleirója legyek, maradok régi feltételemnél, t. i. kérek szállásomra küldetni egy francia lapot, itthon a Szemlét megírom s ezen felül minden héten két hosszabb szemlekvonatot a szerint, a mint én jónak találok, vagy (nem épen szerényen úgy nevezetni szokott) két vezércikket. Ha ön azt találja, hogy engem nem kell megtartani, akkor én önnek a bécsi lejövetel fedezésével, azaz 20 pfrtal tartozom (ámbar én Bécsben megmondtam Török úrnak, hogy úgy gondolja meg, miszerint én, ha kívánataim nem teljesítetnek, Bécsben maradok). E húsz pfrtot 7 és így még 6 politikai Szemlében fogom visszafizetni, vagy ön kész pénzben követelvén, ezt is megteszem, de akkor legalább is 3—4 napi várakozást kérek.²

Becses válaszát elvárva vagyok

teljes tisztelettel

Pest, január 1, 1857.³

Székely József.

(Hattyú vendéglő, a Nemzeti Színházzal átellenben, 7. sz.)

¹ Melléklet a 47. számú levélhez.

² Székely már 1856-ban is helyettesítette néha Falkot a Politikai Szemle megírásában. Így a január 19-iki Szemlét is ő írta (sz) jel alatt. 1857-ben, amikor utódja lett Falknak, aláírta nevét az első Szemlén és ki akart tenni magáért. Fejtegeti a neuenburgi kérdés történetét, beszél a párisi utókongresszus megnyitásáról, az orosz-francia barátságról, a schleswig-holsteini kérdésről, az angol-perzsa háborúról, Canton bombáztatásáról, görög, spanyol és északamerikai viszonyokról. Becsületesen igyekszik tájékoztatni a közönséget. Török azt hitte, hogy ez a Szemle hosszú,

nem eléggé elmés, és fordulataiban nem oly könnyed, mint a közönség kívánná. Az első Szemle nagy betűkkel volt szedve, a második már apró betűkkel és (sz) jel alatt jelent meg. Török később megbékült Székelyvel, aki folytatta a Szemléket (sz) jelzéssel. Székely napi Szemléi egyre érdekesebben voltak írva; tárgyilagosan és tömören foglalták össze a külpolitikai mozzanatok. Néha Falk modorára emlékeztettek. Végre Töröknek szíve is meglágyult. A február 21-iki számnak Politikai Napiszemléje alatt e jegyzetet olvassuk: „A politikai fontosság, szintűgy, melyet mi a Napiszemlének tulajdonítunk, mint azon elismerés, mely számos olvasóink részéről e rovat jelen kezelése iránt nyilvánított, kedves kötelességünké tette, jövőre a Szemlecikket szórt sorok által kitünőbbé tenni. Szerk.” Igaz, hogy Hajnik volt a névleges szerkesztő, de Török beleegyezése nélkül aligha írhatta volna e sorokat. Székely tovább írta a napi szemlét mindaddig, amíg Török végleg ki nem lépett a Magyar Sajtó szerkesztőségéből. Székely június 5-én búcsúzik el a közönségtől, átadván a rovatot Irinyi Józsefnek, Török pedig másnap nyilatkoztatta ki, hogy nem tagja többé a szerkesztőségnek. Ekkor lett Jókai Mór a Magyar Sajtó fődolgozótársa.

³ Sajátságos, hogy Székely is 1856-ot irt, mint Török. Bármenyire ellenkeztek, abban megegyeztek, hogy újévkor még nem birtak hozzászokni az 1857-iki dátumhoz.

49. Ágai Adolf és Székely József levele.

Bécs, Január 3-án, 57.

Tekintetes Úr!

Ezer bocsánat, hogy az ide mellékelt jegyet ily későn szolgáltatom Ön kezéhez; annyi volt a teendőm, hogy legjobb akaratom daczára sem tudtam azt manál előbb eszközölni.

Azon levél, melyet oly kegyes volt ön utasításul barátomnak átadni, egy igen furcsa anekdotát eredményezett; egyebet sem ennél, mit alkalommal elbeszélek majd önnek.

Végül kívánom, hogy adjon Isten önnek minden jót az új esztendőben.

Fogadja ön, tisztelt úr, megkülönböztetett tiszteletem őszinte kifejezéseit.

Ágai Adolf.

(A levélben Székely József névjegyén:) Kedves Falk Úr! Annyi időm sincs, hogy magam irjam e sorokat s erővel Caesarnak kell lennem. Kerestem ma, de későn; nem találhatam. Isten ve!e!

Bécs, 29/12., 56.

Székely J.

¹ Ágai akkor 21 éves orvosnövendék volt Bécsben. Falkhoz igen ragaszkodott, mert első irodalmi munkáját a már akkor nagy-hírű publicista észrevette és megdicsérte. Ágai azt hiszi, hogy ez a munka egy bécsi levél volt, melyet a *Hölgyfutár* közölt. (Uj hantok, 6. l.) Kéky Lajos, aki Ágairól jeles tanulmányt irt, azt állítja, hogy „Ágai irói munkássága egy *Antoinette* című franciás beszélyvel kezdődik, mely a *Hölgyfutár* 1854-iki folyamában jelent meg”. (Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj Foly. LI. kötet. Budapest, 1918. 123. l.)

50. Pompéry János levele.

Pesten, január 6, 1857.

Igen tisztelt Barátom! Bár én önt igen szíves embernek tartom, mégis sokat adok ön jó véleményére s annyival több okom van ön dicsérő nyilatkozatát megérdemelt méltánylatul venni, mert önt egyenes embernek is tartom. Ön nyilatkozata lapom tekintetében örömet okoz nekem. Jól esik ön részéről hallani azt, kit ez érdemben illetékes bíról ismertek el. Ez nem bók, ez meggyőződés. Hogy azonban a P. Napló jövője folytatása lehessen a mostani jelennek, azaz hogy az a közönség s ön megelégedését is megérdemelhesse ezentúl is, arra nézve szükséges, hogy különösen ön becses közremunkálására is támaszkodhassam. Midőn ezt óhajtom a P. N. s magam érdekében, akkor egyszersmind teljes megelégedésemet fejezem ki ön szíves közremunkálásával.¹ A megelégedés szóval azért élek, mert ön kényszerít e kifejezésre, illetékesebb kitétel volna ön támogatása irányában e szó — lekötelezés. Tehát nemcsak hogy teljesen megelégszem ön eddigi munkásságával, hanem eddigi működésem sikerének főrészt is önnek kell tulajdonítanom. Természetesnek találndja ön tehát, ha e munkásság, e közreműködésre féltékeny vagyok, ha örömmel fogadom önnek azon biztosítását, miként az ön nevével történt visszaélés mellett sem fog a közönség ön dolgozataival találkozni a Sajtóban.² Azt természetesnek találom, hogy mind Török, mind Heckenast óhajtják ön közremunkálását, hogy készek önnek mindent megadni, meg vagyok győződve, hogy a tengéletet élő erdélyi lapok is készek volnának minden áldozatra, hogy önt birhassák.³ Ön arról nem tehet, önt még

többször meg fogja kísérteni Heckenast Aurél útján, önhöz még több érzékeny és szép dialektikájú levelet fog írni Török, de ön enfin még sem fog nekik írni. Ezt hiszem én azután, mit ön nekem 3-án kelt becses soraiban írt. A közönség, mely igen természetesen vágyik ön czikkeit olvasni, olvassa azokat a Pesti Naplóban s a B. Hirlapban, szemlét ön Török véleménye szerint a Sajtóban úgy sem írhat; azokat megírja az esti postával érkező lapokból Székely. (Ha Bécsben laknám, azt mondanám: „i kiß d' Hand“.) Látja, belém is, mint Faustban két ember szorult; más esetben, más körülmények közt ön kíváncsisága mellett sem tudatnám önnel véleményemet oly dologban, melyben ön már megállapodott akarattal bir; de ezúttal a szerkesztő önzése és féltékenysége kényszerít engem, hogy ön egyenes felhívásának engedve,⁵ kimondjam nézetemet (wie Sie es von einem Freunde erwarten), miként a megszakított viszony, az ajánlat visszautasítása s önnek irányomban tett nyilatkozata után Töröknek, illetőleg a Sajtónak nem írhat. Mi a P. Naplót illeti, ön becses levelei⁶ abban mindig a legszívesebben látott czikkek. Mi pedig a pénzügyi kérdést illeti, erre nézve ujolag és kívánsága szerint nyer ön Emich'úrtól megnyugtatót ezenel. A felmondási határidőnél eszembe jutott Sparta, hol az apagyilkosság ellen törvényt nem hoztak, ily vétket lehetetlennek tartván. Ez azonban csak az egyik félre álljon, t. i. a P. Napló szerkesztőségére nézve, mely nem képzelhet magának oly okot és körülményt, midőn ily tapintatteljes, jóakarátú és baráti levelezőtől s munkatárstól, mint ön, szívesen ne fogadna el cikkeket. Még azon körülmény sem lenne viszonyunkra befolyással, ha előfizetőink száma nem növekednék. Emich úr már 5—600 előfizetővel is fentartá a P. Naplót, míg Heckenast úr minden vállalatán túl szokott adni, ha a kísérleti év, vagy évek után az nem hajt nagy jövedelmet. (Az idén 5 ily vállalatot szüntetett meg, melyek közül azonban 4 más kiadásban fenálland.)⁷ Mi pedig ön jogát a felmondásra illeti, e tekintetben nézetem az, hogy én és Emich önnek annyi köszönettel tartozunk, hogy a kényszerszert (a zwangot) nem lenne szabad önön egy pillanatig is hagyni, ha önre nézve a velünk viszony tűrhetetlenné válnék. Ezért, míg ön a díj iránti biztosítást ezennel írásban megnyeri (az előleges fizetés magá-

tól értetik), a „Kündigungsfrist“ iránt semmikép sem provideálunk. Legerősb biztosítéknak tartom azt, hogy honett emberek vagyunk. Vasárnap, ha jobban leszek, felmegyek 2 napra. Addig nyer öntől a P. N. levelet.⁸

Aurélt ölelem.

Igaz barátsággal vagyok ön híve

Pompéry.

¹ 1856 december 9-én vette át Pompéry a Pesti Napló szerkesztését. Már 10-én megjelent egy (Fk) jegyű cikk a párisi kongresszusról, illetőleg a várható párisi konferenciáról, mely a párisi béke végrehajtásáról fog tanácskozni. December 13-án következő újra egy (Fk) cikk, mely azt fejtegette, hogy a vasúti közlekedés gyarapítása Ausztria felé nem árt a magyar kereskedelemnek. December 17-én (Fk) újra a konferenciával foglalkozik, azt hiszi, hogy azt nem is fogják összehívni. Oroszország engedni fog a besszarábiai határ szabályozása kérdésében, de kívánni fogja a Dardanellák felszabadítását és a dunai fejedelemségek egyesítését. A december 19-iki (Fk) cikk a mezőgazdasági hitelegylet megalakulásának késlekedése miatt vigasztalja a magyar közönséget azzal, hogy a jövő évre sikerülni fog az egylet megalakítása. A december 21-iki (Fk) cikk megint a konferenciáról és Oroszország követeléseiről szól. A december 25-iki *Tájékozás* (Fk) a konferenciát és a neuenburgi kérdést nevezi Európa két égető kérdésének. Anglia Ausztriát, Poroszország Oroszországot gyámolítja. Az összeütközés kikerülhetetlen. Minden bonyodalom a dunai fejedelemségek kérdésében összpontosul. A porosz támadó kedve Svájc ellen még igen drága tréfának bizonyulhat. A december 28-iki *Tájékozás* kifejti, hogy sok a lázas anyag Európa testében. Bécs és Szentpétervár halálosan gyűlölik egymást. A december 31-iki *Tájékozás* (Fk) szerint Poroszország a neuenburgi kérdésben a tüzzel játszik. A konferencia ügye lassan indul, mint egy Walter Scott-regény kezdete. Az 1857 január 4-iki szám két cikkét közli Falknak. Az egyiknek címe: *Tartományi bankok — eszme és valóság*. (Fk.) Előadja ebben, hogy a tervezett tartományi bankok nem földhitellel fognak foglalkozni, hanem csak váltó-eskompte-üzlettel és értékpapirokra adandó előlegekkel. A másiknak címe: *Tájékozás* (Fk.); ez a párisi konferenciával, a határszabályozással s a dunai fejedelemségek ügyével foglalkozik. E munkálkodás felett fejezi ki megelégedését Pompéry.

² Talán csak feltételezett visszaélésről van itt szó. A Magyar Sajtó nem hirdette, hogy Falk 1857-ben is munkatársa marad, noha a január 4-én közzölt Δ jegyű bécsi levél, melyet valószínűen Falk írt, Török Jánost egyideig csalogathatta azzal a reménnyel, hogy megnyeri Falkot. Lehetséges, hogy más lapok emlegették Falkot az 1857-iki Magyar Sajtó dolgozótársának.

³ Itt két lapra céloz. Az egyik a Berde Árontól szerkesztett Kolozsvári Közlöny, mely 1856 elején indult meg. A másik lapnak

neve Magyar Futár volt, melyet Vida Károly szerkesztett. A Kolozsvári Közlönynek eleintén Vida Károly volt a szerkesztője, Berde Áron unitárius tanár csak kiadója. Nem fértek meg. Vida különösen Jakab Eleket, gr. Mikó Imre akkori titkárát vádolta azzal, hogy Berdét támogatja cselszövényeiben. Vida, noha protestáns volt, a kath. főpapságnál keresett pártfogást, hajlandónak mutatkozván arra, hogy katholizál. Ranolder és Haynald valóban ajánlották Vidát Kempen kegyeibe. De Kempen nem akart a kolozsvári ujságok háborújába avatkozni. Mivel Berde Vidát meg nem foszthatta a kormánytól kapott szerkesztői engedélytől, megszüntette a Kolozsvári Közlönyt 27. számának megjelenése után 1856 július elején. Vida rögtön megindította a Magyar Futárt, Berde pedig október 1-én, mint szerkesztő, új életre ébresztette a Kolozsvári Közlönyt. (Osztrák Belügym. Rendőri Levéltár. 1856, 3177/P. II., 3977/P. II. és 3846/P. II., továbbá Vida és Berde polémiaja a Pesti Napló 1856 július 27-iki számában.)

⁵ Ugy látszik tehát, hogy Falk tanácsot kért Pompérytól. Többre becsülte Pompéry barátságát, mint a Törökét.

⁶ Falk tehát nemcsak vezércikkeket küldött a Pesti Naplónak, hanem valószínűen leveleket is. 1857-ben, a január 27-iki számban írta valaki az első bécsi levelet két kalapács jel alatt. Június 17-ike után *rt* jegyű bécsi levelek jelennek meg a Pesti Naplóban E kétfélekép jelzett bécsi levelek egynémelyikét talán Falk írta.

⁷ Pompéry ily értelemben nyilvánosan is bírálta Heckenastot. A Pesti Napló 1857 szeptember 15-iki számában olvassuk a Bolond Miska naptáráról: „Kár Heckenastnak ilyenre adni ki a megszüntetett vállalatoktól megvont pénzét“. Nagyon bajos volna a Pompéry levelében név szerint nem említett vállalatokra nézve az igazságot kikutatni. Csak azt jegyezzük meg, hogy Heckenastot vállalkozó szelleme és megbízhatósága miatt nagyra becsülték ekkor. Dózsa Dániel írja a Magyar Sajtó 1857 március 1. számában: „Én egy olyan embert kívánnék Kolozsvárra, mint Heckenast Pesten. Az írók aztán hamar előteremnének.“ Igaz, hogy ez Heckenast lapjában volt írva, de Dózsa Dániel nem irt olyat, amiért felelni ne tudott volna. A *Magyar Sajtó* 1858 február 25-iki számában kimutatja, hogy akkortájt 201 darab könyv volt sajtó alatt Heckenast intézetében a zeneműveken és acélmetszeteken kívül. Bizonyos továbbá, hogy az év vége felé Pompérynak jó véleménye Emichről megváltozott s akkor valószínűen Heckenastról is másképp gondolkodott.

⁸ Január 6-ika keddi napra esett; vasárnapig, 11-éig tulajdonképi levél nem jelent meg Falktól, hanem két (Fk) jelű *Tájékozás* a külügyi helyzetről.

51. Nádaskay Lajos levele.

Van szerencsém a lefolyt január hónapra járó 100 f., száz pfrtot ide rekeszteni, az annak vételéről szóló szokott módon!

nyugta megküldését azon megjegyzéssel kérve, hogy annak keltét jan. 31-re tenni méltóztassék.¹

Becses indulatába ajánlott maradván

A Tekintetes úrnak

kész szolgája

[Pest, 1857 febr. 3.]

Nádaskay Lajos.

¹ Nem csekély munkával kiérdemelt 100 pfrt. A már említett újsávi # jelű cikk, melynek címe: „Politikai helyzet 1857 elején I.“, az orosz-besszarábiai határ kiigazítását tárgyalja és Ausztria keleti politikájának szabadságát dicséri. A második része, mely január 3-án jelent meg, a nagyhatalmak viszonyáról, az angol-osztrák érdekegységről beszél. A január 6-iki # jelű cikk a pozsony-nagyszombati vasút történetét tárgyalja. A január 8-iki # jelű cikk a pozsony-nagyszombati vasút fontosságát fejtegeti. A január 10-iki főcikk a keleti kérdés akkori állapotát ismerteti. A január 13-iki cikknek címe: *Tájékoztás a porosz-schweizi viszály körül*. Alapgondolata az, hogy Ausztria nem lehet Poroszország uszályhordozója. A január 15-iki cikk *A Nemzeti Bank 1856-iki működését* ismerteti, kiemelve azt, hogy földhitelosztálya a magyar birtokoknak nem ad-elegendő hitelt. A január 16-iki cikk *A milánói látogatásról* szól. Dicsőíti a kegyelmi tényeket és hiszi, hogy ezek majd lecsillapítják az olasz hangulatot. A január 18-iki főcikk: *A neuchâteli dráma utolsó felvonása*, éles támadás a porosz politika ellen. A január 22-iki főcikknek címe: *A kezdetnek vége és a végnek kezdete*. Bírálja a porosz politikát a schweizi ügyben s ezzel kapcsolatba hozza III. Napoleon politikai felülkerekedését. A január 24-iki és 25-iki főcikknek címe: *Orosz-francia eszmék*. Kifejti, hogy az orosz-francia szövetségnek eszméje nem új. Dumas Sándor már 1852-ben ajánlotta ezt a szövetséget Anglia ellen. A január 30-iki főcikk a leendő és a volt konferenciáról beszél. Március 30-án kell kivonulniok az osztrákoknak a dunai fejedelemségekből és az angoloknak a Dardanellákból. A politika egyik határnaptól a másikig él; reményli, hogy a március 30-iki váltót készpénzzel fogják beváltani. A január 30-iki főcikk a porosz politika miatt Napoleon felsőbbségét állapítja meg.

52. Nádaskay Lajos levele.

Pest, mártius 3, 857.

Tekintetes Úr!

Midőn a lejárt február hóra eső 100 pfrtot¹ ide rekeszteném, szabadjon múlt hó elején vett becses soraira válaszolnom. Valamikép azonban azt ne gondolja ön, hogy e válaszra egy hónapi meggondolás kellett, — ezen gyanítás ellen ünnepelesen tiltakozom; hanem sőt inkább a válasz haladtát hall-

gatat megerősítéséül kérem vétetni annak, hogy „bonus censetur“. Hogy ebbeli ítéletemet írásban documentálni kés-tem — míg arra fel nem szólítottam — egyszerű oka, mert némi arrogantiának tartám vala, utólagos benevel fontoskodni akarni ott, hol tekintélyes ítész collegium rég beirá a nagy eminentiát. De mivel a Tek. úr, mint kedves soraiból olvasám, szükségesnek találja „a nyugtatót“ (így nevezték a régi jó világban magyarul a Quietantiát vagy Quittungot), ez óhajnak már csak érdekemből is meg kell felelnem, nehogy a kedélynyugalom belbékéjének bármi ingadozását legkevésbé is okozva, az ész és munkatőke kamatélvezetében — habár csak mint forgatmányozó — én veszítsek a legtöbbet. (Ha e hasonlatos kifejezés sántikál, kérem azt a pénzforgatás tudományabani járatlanságomnak tulajdonítani, mely csak a bevétel és kiadás + vagy —ábani kisebb-nagyobb ingadozásra terjed ki).⁴

Szívesen kérem tehát önt, méltóztassék teljesen megnyugodva lenni becses küldeményeire nézve, azokkal lapunkat folyvást értékesíteni, alulírottat pedig szíves, és nagyrabecsült barátsága s jóindulatában megtartani.

Önnek

igaz tisztelője

Nádaskay Lajos.

¹ A februári főcikkek szintén # jellel vannak jelölve. A februári főcikk címe: *Audiatur et altera pars*. Az uzoratórvény megszüntetését ajánlja. Foglalkoznak most ezzel Ausztriában és Poroszországban. A 4-iki főcikk a milánói amnesztia európai jelentőségét emeli ki. Nagy pozíciót szerzett ezáltal magának Ausztria. Idézi végül Delavignet: Je ne te louerai pas, les poëtes des rois sont leurs actes augustes. Az 5-iki főcikk a francia politikát tárgyalva, kijelenti, hogy Napoleon közvetítése a neufchâtel ügyben ügyes sakkhúzás volt. Háború e kérdésből nem lesz; Napoleon ingerült Ausztria ellen. A 7-iki főcikk az angol-chinai viszályt ismerteti. Szükséges az angol szigorúság, noha az ellenzék e miatt támadja a kormányt. A 8-iki főcikk kifejti, hogy Franciaország a dunai fejedelemségek unióját kívánja, Ausztria ezt ellenzi. Bonyolítja a helyzetet az, hogy Napoleon nyíltan kimondotta az unióra való törekvést. A február 11-iki főcikk a francia keleti politikával és az angol-osztrák megszállás megszűnésével foglalkozik. A február 13-iki cikk az adó és adóképeség címén a Sylvester-Dessewffy-polémiára hivatkozva kijelenti, hogy az adóképeség emelése hasznos, ha az adót közcélra fordítják. A 14-iki cikk az angol-perzsa háborúról, az ázsiai kérdések fontosságáról beszél.

Ugyane számban a másik főcikk folytatása az *adó és adóképeség* címűnek. A csekély adó — úgymond — nem szerencse, a magasabb nem szerencsétlenség. A termékeny adó szerencse és ha arányosan van elosztva, fölemelése üdvös. A 15-iki főcikk a dunai fejedelemségekkel és Montenegróval foglalkozik. Ugy látszik, Danilo Ausztria fennhatósága alá akar kerülni, ez jó is volna. A február 19-iki cikk a porosz-osztrák ellentétet tárgyalja. A porosz liberális sajtó Ausztria mellett, a konzervatív pedig ellene ir. Radvitz tábornok már néhány évvel ezelőtt figyelmeztette Poroszországot az orosz-francia szövetség veszélyére és ajánlotta az angol szövetséget. A 20-iki cikk Napoleon trónbeszédét magyarázza. Napoleon semmit sem mond. Pedig világos a hatalmak ellentétes csoportosulása. Az egyik párton Ausztriát, Angliát, Törökországot, a másikon az orosz, francia és porosz államot látjuk. A 23-iki cikk megállapítja, hogy a francia félhivatalos sajtó Ausztria ellen fordult. Az orosz cár és Napoleon óhajtják a moldva-oláh uniót. Ezért nem akarja Ausztria túrni határán a román fejedelemségek alakulását. A másik cikk e számban az új vasutak jövőjét tárgyalja. Ajánlja a gyors építést, még ha hitelre is, nehogy a részvények esése bonyodalmakat okozzon. Február 26-án a Politikai Szemle # jel alatt a neufchâteli kérdést érintve, a porosz-francia barátságra figyelmeztet és arra, hogy Anglia a perzsa háborúban új kereskedelmi központokat szerzett. A február 28-iki cikk az Ausztria elleni ármánykodásokat ismerteti. Látszik e kivonatokból is, hogy Falk minő ambícióval törekedett a változatosságra és a közönség érdeklődésének felébresztésére. Annál rosszabbul hatott reá, hogy Nádaskay február elején csak üzletszerű rövidséggel küldötte el a honoráriumot. Azért kérdezte tőle, hogy meg van-e elégedve cikkeivel? Jellemzi Nádaskay flegmáját, hogy csak egy hónap múlva felelt a levélre.

² Nádaskay váltóhasonlata, úgy látszik, reminiscencia a január 30-iki # jelű cikkek váltóhasonlatára.

53. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Fogadja köszönetemet figyelmeért. A távirati sürgöny megtette hatását. A véletlen is előnyömre szolgált, miután a Lloyd ily érdekes sürgönyt nem kapott. Emich úr is igen lekötelezettnek találja magát ön készsége által. Csak barát s oly őszinte ügyrokon mint ön, vállalhatta el a táviratozás fáradságát. No de tán még meggyőződhetik ön a felől, miként mi ön szívességét nagyra becsüljük.¹

Óhajtom, hogy a jövő *keddi*, *szerdai* és *csütörtöki* számok részére is hasonló érdekes sürgönyöket küldhessen ön.² E

három szám ismét szétrepül egész az Antillákig s a Pesti Napló számára meghódítani igyekszik a csecsemőket is. Ha már Perzsia, Angolország nem verekszik, a Sajtó s a Napló törjenek egymásra.³ Az évnegyedes előfizetés sorompói közt fog a harcz vivatni. Ezért vorwärts mit der schweren Batterie. E három számban a csatarend élén kell állani (Fk)-nak. Aztán annyi napig, amíg önnek tetszik, fegyverszünet, aztán addig, amíg önnek tetszik, mi állunk az erstes Treffenbe. De a keddi, szerdai és csütörtöki szám indirekte pronounciálja a sajtó árvaságát.⁴ A 3-ik levél (cikk), ha ön is jónak látandja, tán iparérdekű lehet, mert az előf. felhívásban azt ígérém, hogy ön is ír az ipar és pénzügy körébe vágó kérdésekről.⁵

A mai cikk vége igen meglepő. Deák Keménynek felőle azt mondá, hogy elmésebb és keserűbb satyrát a Beamten(un)-wesen felől még nem olvasott.⁶

Megbocsásson ön, hogy indiskkrét vagyok, de a Pesti Napló az öné is. Ha a 3. műszerszám jó lesz, akkor a várt hatás mellett Török is haragszik. És ez is felér egy cikk megírásának fáradságával.

Aurélt szintén megkértem. Tán én is irok valamit, ha időm lesz.⁷

Kedves nejének jelentse kérem tiszteletemet. Testvérét igen szívesen köszöntöm.

[Pest, 1857 márczius 6.]

Szeretettel vagyok híve

Pompéry.

¹ A Pesti Napló 1857 március 5-iki számának *Esti Posta* című rovata dült betűkkel közli a következőket: A „Pesti Napló” szerkesztőségéhez következő fontos *távirati magánsürgöny* érkezett: „London, mart. 4. Palmerston a tegnapi szavazatnál a chinai kérdésben kisebbségben maradt. A kormány mellett 247, a kormány ellen 263 szavazat volt. A parlamentben igen nagy izgatottság uralkodik.” Ezt a londoni magánsürgönyt tehát Falk adta fel Bécsben. A sürgöny érdekes eseményre vonatkozott. Yeh, Canton kínai kormányzója feltartóztatott egy angol hajót és elfogatta legénységét. A kínaiak ugyanis haragudtak az angolokra, mivel a kulikat, mintha rabszolgák volnának, összevásárolták és a gyarmatokba hurcolták. Bowring, a hongkongi angol kormányzó, elégtételt követelt a sértésért s noha a megrémült Yeh megadta a kívánt elégtételt, Seymour Admirális mégis bombáztatta Cantont. Erre Yeh díjat tűzött ki az angolok fejére. Az angol ellenzék fel volt haborodva

Palmerston ellen, vagy legalább kapott az alkalmon, hogy Palmers-tont megbuktassa. Cobden ócsárló indítványát 16 szónyi többséggel elfogadta az alsóház a március 30-iki ülésen. Palmerston feloszlatta a házat és a választásokon legyőzte az ellenéket. Cobden is kibukott. A Pester Lloyd március 5-iki reggeli lapja nem hozott sürgönyt az angol parlament üléséről. Lehet, hogy esti lapja emlékezett meg Cobden győzelméről. (Az esti lapok hiányzanak a Nemzeti Múzeumi példányban.) A 6-iki reggeli lap Cobden és Palmerston című cikket közöl a lap élén s így kezdi: „Unsere Leser wissen, daß Lord Palmerston nachdem er den Sturm D'Israelis in der Budgetfrage bei den Gemeinen mit 80, den Angriff Derby's in der chinesischen Frage bei den Lords mit 36 Stimmen abgewehrt — am 3. März im Unterhause dem die chinesische Politik des Ministeriums tadelnden Antrage Cobdens mit 16 Stimmen Minorität unterlegen.“ Pompéry ujjongott, hogy a Pesti Napló a hírszolgálatása miatt akkor már tekintélyes Pester Lloydot megelőzte és ép az évnegyedes előfizetés küszöbén.

² A Pompérytól említett három szám közül a szerdai (március 11), az Esti Posta élén kövér betűkkel közli a következő két „távirati magánsürgönyt“: „Paris, mart 10. A neufchâteli ügyben megkezdett értekezletek felfüggesztettek, miután Hatzfeld gróf nincs elegendő utasítással ellátva. Montenegró vladikája, Danilo, már értekezletet tartott Walewsky gróffal. London, mart. 10. Az alsóház ülése igen zajos volt. Disraeli igen erősen megtámadta s kemény bírálat alá vette a Perzsiával kötött békeszerződést.“ E sürgönyöket Falk küldötte Bécsből.

³ Az angol-perzsa háborúnak oka az volt, hogy a sah Oroszország ösztönzésére az Angliával kötött szerződés megszegésével megtámadta és 1856 őszén elfoglalta Heratot. A háború rövid volt, az 1857 március 4-iki békében Perzsia lemondott Heratról. Pompérynak tréfája a perzsa-angol háborúról nekünk jó szolgálatokat tett. Mert a minap befejezett viszály emlegetéséből tudtuk meg, hogy Pompéry keltezetlen levele csakis márciusban irathatótt. A napot azután kivelhettük a levélnek tartalmából. A Pesti Napló és a Magyar Sajtó folytonosan s nem a legépületesebben civakodtak, kivált mióta Pompéry vette át a Pesti Napló szerkesztését.

⁴ Azaz közvetve mutassa, milyen szegényes a Magyar Sajtó a Pesti Naplóhoz képest. A március 10., 11. és 12. számok élén valóban (Fk.) cikkek toborozták az előfizetőket. A március 10-ikinek címe: Tájékozás. (Fk.) Már megmondotta, hogy III. Napoleon még e hónapban akarja befejezni a függő politikai kérdések nagy részét, hogy azután a jövő hónapban napirendre kerülő dunai fejedelemségek ügyére fordítsa figyelmét. „A mult hét eseményei amaz előrelátást nagyrészt igazolták“ (gyakori fordulata Falknak), mert meg van kötve az angol-perzsa szerződés és megnyílt a neufchâteli konferencia. Az angol-perzsa szerződésben Anglia sokat nyert, e fényes diplomáciai győzelem a március 3-iki szavazás után a Palmerston-minisztériumnak helyzetét megerősíti. Igen valószínű, hogy III. Napoleon elősegítette a béke megkötését, ami különös, mert Napoleonnak a dunai fejedelemségek miatt óhajtanía

kellene az oroszellenes Palmerston-kabinet bukását. De lehet, hogy most már a Porta sem ellenzi a moldva-oláh uniót. Feltűnő, hogy az angol követ Stambulban nyugodtan nézi az unióellenes irány szilárdulását. A neuichâteli konferencia tárgyalásai titkosak, de bizonyos, hogy nemsokára véget fognak érni. Egy tekintélyes orosz diplomata Berlinben a minap azt mondotta, hogy ez ügynek gyors kiegyenlítése nagyon kívánatos. Gyöngéd szó a kívánatos, de diplomata ajkán sokat jelent. Ugyane számba a két kalapács jelű bécsi levél olyan, mintha Falk irta volna. Megcáfolják — úgymond — az új kölcsönről keringő hírt. Nincs is arra szükség. Az új adóreform eredményei helyre fogják állítani az egyensúlyt. Sylvester ropirátának alap-gondolata helyes. Az ő alapgondolata az, hogy az adó nem nyomja annyira a polgárokat, mint a deficit. A föld- és házadót nem szabad felemelni. De az öröklési adóval egybekapcsolt jövedelemadó-pótlék, a sorsjátéki nyereségre vetett adó, a fényüzési adó jogosultak. Hasonló adók által a deficit eltüntethető. Ezért a kormánynak már régebben meg kellett volna cáfolnia az új kölcsönre vonatkozó híreket, elejét vehette volna az állampapírok értéke hanyatlásának. A pesti kereskedelmi kamarának azon rendszabályát, mely a rongyszedést könnyebbíti, örömmel fogadták az itteni papirgyárosok. Mert igen érezhető volt az anyag hiánya. A rongynak pótszerét pedig hiában keresték. A március 11-iki szám élén megint (Fk) ír Tájékoztató. Egy francia lap azt fejtegeti, hogy látszat az, mintha az 1856-iki párisi szerződésnek nem volna jelentősége. Hiszen Oroszország nem veszített területet vagy lakosságot. De a szerződés jelentőségét abban kell keresnünk, hogy Oroszország elvesztette vezető szerepét Európában s oly passzivitásra van kárhoztatva, aminőt Miklós cár sohasem hitt lehetségesnek. A francia publicista tulajdonkép azt akarja mondani, hogy Miklós cár halála után III. Napoleon lett Európa vezetője. Ez igaz, csak hogy III. Napoleon e befolyást Oroszországnak köszönheti. II. Sándor cár európai befolyását most közvetve Napoleon által érvényesíti. Bizonyosság erre a moldva-oláh ügy és Danilo utazása Párisba. És az a kéz, mely a Dunafejedelemségekben Ausztria kívánságait gátolja és Montenegro-t kivonja az osztrák befolyás alól, Olaszországban is szítja az osztrákellenes indulat tüzét. Ezért csinál zavarokat Szardinia a milánói amnestia hatásának megrontására. Parma közeledik Piemont-hoz; turini tudósítások a háború lehetőségéről beszélnek. Megmaradunk azon nézetünk mellett, hogy Piemont és Ausztria közt csak a diplomáciai viszony fog félbeszakadni, de háborúra nem kerül a sor, azonban ezt már nem Oroszországnak köszönhetjük. Oroszország tehát nem mondott le hajdani befolyásáról. Kétségtelen, hogy alá akarja ásní Ausztria hatalmát és tekintélyét. Franciaországot e cél érdekében ügyesen használja fel. Hogy e politika mélyebb terven alapul-e, vagy csak pillanatnyi bosszú kieégítése, ezt majd a jövő fogja kideríteni. A március 17-iki szám vezető-cikkének címe: Az emberi ész legújabb diadalja (Fk)-tól. Hagyjuk a politikát, emelkedjünk magasabb nézőpontra, és szóljunk az emberi ész legújabb diadaláról. Európa és Amerika közt a táviró-

vonalat, mely 425 mérföldre terjed, a jövő nyáron meg fogják nyitni. Minő haladás! Az új világ felfedezésekor egy ember elméje fényes diadalt aratott millióknak rövidlátósága felett. Három századdal az új világ felfedezése után gőzösök robogtak az Óceán habjain. Az anyagi közlekedés, úgy látszik, a gyorsaság netovábbját e percben már elérte. De a gondolatnak nincs határa. Prometheus meséje valósággá lett. Az emberi ész ellopta a villám titkát az égből. Ma a tenger fenekének oly szabatos térképével birunk, minővel őseink még szülőföldjükre nézve sem dicsekedhettek. Ami 10—20 évvel ezelőtt még ezeregyébéli mesének látszott, kevés hó mulva valósággá lesz. Mély megilletődéssel állunk az emberi ész ezen legújabb diadala előtt. Minden lépés, melyet az emberi ész a tökéletesülés pályáján tesz, növeli az ösztönt a haladásra. Hol van e haladás határa és célja? ezt nem tudjuk, de igenis azt, hogy e cél az emberiség boldogsága s hogy minden lépés előre — közelebb visz a célhoz. S ez az, amiért oly nagy fontosságot tulajdonítunk az emberi ész legújabb diadalának. — E cikkek teljesítették Pom-péry kívánságát.

⁵ E szerkesztői ígéretre nézve l. a 43. sz. levél ¹ jegyzetét. Az ipar- és pénzügy körébe vágott az a levél, mely a kölcsönről és az adókról szólt.

⁶ A mai, azaz március 6-iki (Fk) jelű vezércikknek címe: Állandó fizetés és növekedő drágaság. Volt idő, midőn „az állandó fizetésnek” varázsereje volt. A szülők leányaiknak állandó fizetésű férjet kerestek. Az állandó fizetést az állandóság és biztosság tették vonzóvá. Most az állandó fizetésnek nimbusza végképen szétfoszlott. Most az emberek fizetését nem a jövedelmek állandósága, hanem magassága szerint ítélik meg. Az állandó fizetés átlaga nálunk 800 forint. Ezt a fizetést a hivatalnok, rendszerint házasember, éri el. Szállást nem kap a család 150 forinton alól, marad 650 forintja. Ha a reggelit csak 10 krajcárra, az ebédet 30 krajcárra és a vacsorát 20 krajcárra tesszük, ez naponként egy forintot, évenként 360 forintot tesz, marad még 290 forint. Kenyérre naponként 12 krajcárt számítva, évenként 72 forintot költ, marad még 218 forintja. Hogyan fedezi ebből a ruházatot, gyermeknevelést, mosást stb., szinte érthetetlen. És miként boldogulnak azok, kiknek 600, vagy éppen 400 forintból kell megélniök? A porosz kamara foglalkozott e kérdéssel. Wegener, a Kreuzzeitung alapítója körülbelül azt mondotta, hogy a kisebb hivatalnoknak a 30 krajcáros ebéd is sok, a magasabb hivatalokra pedig csak gazdag embert kell ki-nevezni — ez a konzervatív morál! III. Napoleon másképp gondolkodik. Öt millió forintot szánt az alsóbbbrangú hivatalnokok helyzetének javítására. De ez nem segítség. Alig van Európában állam, mely budgetjének állandó további terhelhetését elbirhatná. Csökkenteni kell a hivatalnokok számát. Ez úgy lehetséges, ha az állam ügyleteinek bizonyos részét majd az egyes országokra, majd a községekre ruházza. „Csak a minap olvastuk, hogy egyik magas állású ausztriai államférfi, midőn a neki alárendelt hivatalok egyike az irnokok szaporításáért folyamodott, azt válaszolta volna, hogy nem az irnokok számát szaporítani, hanem az iratokét csökkenteni

kelljen. E kevés szóban rejlik a szóban forgó nehézség legegyszerűbb megoldásának kulcsa! Ha az ügyletek köre megszorítottatik és — miként ez e napokban a hadi számvivőhivatallal történt — egyszerűsítettik: akkor megvan azon lehetőség, hogy a hivatalnokok fizetése a kiadási budget növekedése nélkül gyorsítható s az állam még azon előnyben is részesül, hogy jobban fizetett hivatalnokai, anyagi gondoktól ment elmével adhatván magukat a munkára, annál buzgóbban, gyorsabban és többet fognak dolgozni. Ez a cikknek a vége. Hogy ebben mi a meglepő, azt nem igen értjük. Deáknak bizonyára tetszett az igen okos cikk, mely ma sem vesztette el korszerűségét. De hogy Pompéry híven idézte volna Deáknak Kemény által közvetített szavait, abban kételkedhetünk.

⁷ Kecskeméthy irt is a március 11-iki számba Tárcalevelek címmel *thy* jel alatt. Beszél e tárcában Hersch Hermann „Sophonisbe“ című tragédiájáról, Nestroy Umsonstjáról, Benedix Ein Lustspiel-jéről, bécsi színészekről, Ristoriról, Pepita de Oliváról, koncertekről. Legjobb tárcáinak egyike. Hogy Pompéry mit irt a három említett számban, azt bajos megállapítani.

54. Müller Ottó levele.

Pest, 28/4. 57.

Lieber Freund!

Für den Fall, daß Sie meinen gestrigen Brief wohl erhalten hätten — von Ihnen habe ich auf Ehre nur *einen* bekommen, den, wo vom Koffer und Packen stand — sende ich heute einen zweiten mit demselben Inhalte: ja bis 2-ten, längstens 3-ten Mai — der Instructionen, Vorstellungen, Vorbereitungen, Studien etc. etc. wegen — Ihre Dienstzeit beginnt am 4-ten mit Ankunft des Kaisers — mittelst **Dampfschiff** in **Pest** einzutreffen. — Falke wünscht am 2-ten und trägt Ihnen bis zur offiziellen Bequartierung (wahrscheinlich letztere mit Baron Friedenfels k. k. Statthaltereyrath u. ämtl. reporter¹ zusammen) an, bei ihm — er wohnt in Ofen, wo *Sie* nothwendig stets à la main sein müssen — zu logieren. — Ich würde, wenn ich es gewiß wüßte, Sie erwarten, und wenn Sie am 2-ten landen, könnten Sie gleich am Bombenplatz in Ofen² aussteigen und zu Falke abschwenden? Darüber näheres Ihrem

Dr. Otto Müller.

¹ Friedenfels volt megbízva a császári utazásról kiadandó osztrák hivatalos jelentések szerkesztésével. „Báró Friedenfels“, írja Kecskeméthy Naplójában, „eszés s politikai konverzációban jártas ember.“ (Napló, 8. l.) L. a Bevezetést.

² Ma Batthyány-tér.

³ Falknak ez útiáról l. a Bevezetést. Dr. Müll'er Ottót és az általa szerkesztett Pest-Ofner Zeitungot a Wanderer 1857 január 9-iki száma egy pesti levélben igen dicséri, ugyane levél bírálgatja a Pester Lloydot.

55. Nádaskay Lajos levele.

Pest, ápril 30, 1857.

Tekintetes Úr!

Nagyobb bizonyosság végett, a pénz pontos kézhez jutása iránt jónak láttam ezúttal a pénzt postautalvány mellett küldeni, mely postautalványt ide rekesztve megküldeni szerencsém van. Örömmel nézek a személyes találkozás elé.¹

Igaz tisztelője

Nádaskay Lajos.

¹ Áprilisban, szintűgy mint az előző három hónapban, Falk szorgalmasan irogatta a Budapesti Hirlapba a # főcikkeket. Április 2-án az ausztriai-szárd vizsályt s az angol választásokat tárgyalja. A választások fontosak Ausztriára nézve; Cavour nem piemonti küldöttségeket is fogad. Április 4-én a moldva-oláh uniót beszél meg. Unió vagy nem unió? ez a kérdés! A megszálló csapatok már visszavonultak; most tehát mi lesz? Gazdaságilag az unió hasznos, de a román birodalom Európa kulcsa Ázsiával szemben; veszélyes ezt kis fejedelemre bízni. Ha Európa mégis így akarná, Ausztria ezért nem viselne háborut. Az április 5-iki cikk a franciaországi aspirációkról szólva, kimutatja, hogy az anyagi okoknak mily nagy hatása volt a francia forradalmakra XVI. Lajos kora óta. Az április 7-iki cikk a diplomácia végnélküli formalitásairól panaszkodik. A formalitások késleltetik a porosz-svájci vizsály elintézését. Az április 8-iki cikk a bécsi terménybörze tervét ismerteti. „Bécs az ausztriai terménykereskedés központja készülni lenni.“ Április 11-én Falk az orosz diplomáciának az unióra törekvő titkos útjairól beszél. Az április 15-iki cikk érdekes politikai kombinációkat fűz az unió kérdéséhez s az osztrák-szárd ellentéthez. Az április 17-iki cikk Furcsa idők, furcsa emberek címmel elmondja, hogy az emberek most a bő termés miatt panaszkodnak, mert a gabona olcsó. Vannak ezzel bajok kapcsolatban, de viszont a kenyér is olcsó. Az április 18-iki cikk a két európai kérdéstről szólva, megállapítja, hogy az unió ellen már a Porta nem küzd, a neuchâteli kérdésre nézve a felek nem bírnak megegyezni. Az április 19-iki cikk a La Russie ne boude pas... féle mondásból kiindulva, megjegyzi, hogy Oroszország összeszedi magát és duzzog is. Izgatja

Piemontot Ausztria ellen. Az április 21-iki cikk megint a két kérdésről szólva, megállapítja, hogy a neufchâteliből nem lesz háború. Ausztria és Törökország Párisban panaszkodnak az unióért való izgatás miatt. Az április 25-iki cikk *A legújabb spanyolországi eseményekről* szól. Hanyatlik az ország, „a sebesen előrehaladó jelen nem érti azon méla panaszokat, mikkel az Abencerrageok árnyai csendes éjeken át az Alhambra csarnokain keresztülvonulnak”. Az április 26-iki cikk elmondja, hogy Konstantin nagyherceget kitüntetően fogadták Párisban, hogy Totleben is ott volt. Ime a napoleoni „elvek” diádala. Walewsky a neufchâtel-i ügynek hirtelen véget vetett. Az április 30-iki cikk a Bécsben májusra összehívott vámértekezletről szól és előadja Ausztria kívánságait ez iránt.

56. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Tán beteg vagy, hogy nem irsz? ne busítsd meg olvasóimat s a szerkesztőt s maradj egészséges és irj. Most szeretem, hogy önző vagyok s indiscret valék, hogy még itt is az íróasztalhoz vonszoltalak.¹ Ha kevésbbé önző vagyok, úgy olvasóim egy hétig nem olvassák megszokott, megszeretett cikkeidet.²

Ma délelőtt Lévainál valék, ő a tegnapi első igazgatósági gyűlésben felemlíté, hogy téged másodtitkárrul kért fel; az elnökök s igazgatók e kérdés felett definitive nem intézkedhetnek, valameddig az alapszabályok megerősítése le nem érkezik. Lévainak meghagyatott, hogy tudná meg tőled, mikor hagyhatnád oda végképen Bécset, illetőleg mennyi idő előtt kell felmondanod? Lévai pedig szeretné tudni, hogy az alapszabályok megerősítése után tüstént kineveztetvén, lejöhetel-e 2—3 heti Urllaubbal, miután ép ekkor lesz neki legtöbb teendője.

Fizetésedre nézve értesítém önt (öt helyett) ma a minimum (2000 pfrt) felől. Lévai egyenként bejárja az illetőket, hogy ez iránt nehézség ne támadjon. Tehát értesíts a fenti pontokra nézve.³ Zsivora holnapután felmegy; száll Frankfurtba.⁴ Találkozzál Emichhel. Aurélt ölelem. Irjon;

Pest, jul. 21. [1857.]

szeretettel híved

Pompéry.

¹ T. i. mikor Falk Pesten volt május óta a királyi utazás alkalmából.

² Egy hétig — ez nagyítás. Eleget irt Falk július 14—21-ig a Pesti Naplóba. A július 14-iki (Fk) jelű vezércikknek címe: Az „első magyar általános biztosítás“. Örömmel üdvözlö az első magyar általános biztosítás keletkezését, mert biztosan reményli, hogy az a sok százezer forint, mely évenként idegen társulatok pénztárába vándorolt, ezentúl az országban fog maradni. A Társulat részvényeinek nagy része már a keletkezés első stádiumában fedeztetett, ami mutatja, hogy ily intézet célszerűsége és jövedelmezősége elég tág körökben el van ismerve. Három külföldi nagy társulatnak mi sokat fizetünk, anélkül, hogy a nyereségből nekünk egy fillér is jutna. E társulatok virágzanak. A trieszti Assicurazioni Generali tiszta nyeresége 1855 végén a 100,000 forintot meghaladta, úgy hogy a rendes kamaton kívül egy-egy részvényre 50 forint jutott mint fölös osztalék. Az Azienda Assicuratrice (trieszti) minden részvényese húsz százalékot húzott a befizetett 300 forint után 1856-ban. Azonkívül még 25,000 forint tétetett a tartalékba, úgy hogy e tőke, mely a társulat felosztása esetén szintén a részvényeseké, most már mintegy 200,000 forint. A bécsi első ausztriai biztosító minden részvényese huszonkét százalékát kapta a befizetett összegnek 1856-ban. A tulajdonképi Magyarországon majdnem hatszáz károsultnak fizetett pótlási összegeket. Ebből látjuk, hogy nagy lehet a biztosítottak száma csupán ez egy társulatnál s hát még mennyi a többi társulatnál. Ezért mondjuk, hogy hasznos és szép virágzással kecsegtető hazai intézet születik meg holnap. A július 16-iki (Fk) jelű vezércikknek címe: Tájékoztás. A nagy olaszországi összeesküvés felfedezése erőlyes határozatra bírta Európa konzervatív kormányait. Végezni akarnak a forradalommal s Albionban keresik annak gyökerét. Az inspirált *Pays* azon véleményen van, hogyha Mazzini, Ledru-Rollin és néhány társuk Amerikába üzennek — minden bajnak vége lesz. Ez csalódás. Ha az agitátorokkal együtt az agitáció tápláléka el nem távolíttatik, nem sikerül a kormányok igyekezete. Működjenek együtt a kormányok a gyökeres orvoslás megkísérlésében. (Nyilvánvaló a cikknek éle a hazai abszolutizmus ellen is.) A július 28-iki (Fk) jelű vezércikk címe: Tájékoztás. A porosz király és osztrák császár találkozásának politikai jelentősége van. Poroszország fél az elszigeteltségtől, különösen az orosz-francia barátság óta. A rejtélyes orosz-francia tervek miatt a két német hatalom újra közeledik egymáshoz. Vajjon találkozik-e az orosz cár III. Napoleonnal? Ebben sokan kételkednek, mi nem. III. Napoleon nem akar engedményeket adni a liberális pártnak, nincs tehát más választása, mint kezét nyújtani Oroszországnak vagy physice, vagy csak szellemileg. A július 22-iki számban egy Bécs, július 19-én keltezett levél — alighanem Falk levele — vádolja a turini kormányt az olasz összeesküvés alkalmából. (Bécsi konzervatív körök nem szeretik, hogy Napoleon nem ad engedményt az alkotmányosság elvének. Azt hiszik, hogy e politika vesztét okozza majd a decemberi császárságnak.) Hogy e cikkek közül melyiket írta Falk Pesten Pom-

péry zaklatására, azt már nehéz kitalálni. A július 21-iki sürgetésnek megvolt a kívánt hatása. Július 24-én és 25-én két részre osztva jelent meg a *bécsi hitelintézet és a magyarországi érdekek* (Fk) jellel. Két szempontból érdekli a hitelintézet Magyarországot. Először azért, hogy a tiszai vállalattal szoros kapcsolatban van, másodszor magyarországi fiókjai miatt. A hitelintézet ugyanis 15 millió értékű tiszai vasút részvény birtokosa. Azután a részvényesek nagy részének hitelezője is lett. A hitelintézet rosszul számított s így nem jó üzletet csinált. A tiszai vasút sem járt jól. Részvényeit a hitelintézet ügyetlensége miatt az árverés veszélye fenyegeti. Nem volna nehéz úgy rendezni a dolgot, hogy közlekedési eszközeinket külföldi tőkével építsük, belföldi tőkéinket pedig az őstermelés szaporítására fordítsuk. A július 25-iki szám még egy (Fk) jelű Tájékoztatót is közöl. A franciák szeretnék Mazzinira és Ledru-Rollinre a közönséges bűnösség bélyegét sütni, hogy követelhessék kiadásukat Angliától. Nem fog sikerülni, az angol kormány meg fogja azt tagadni. Franciaország ezt előre érzi, és sajtója vádolja Angliát, hogy megfélemezett Sebastopoltól. Pedig úgy látszik, hogy Franciaország még inkább megfélemezett arról. — Most már Pompérynak nem volt oka panasza.

³ Falk 1857 július 4-én Bécsből a következő levelet írja Pompérynak: „Kedves Barátom! Ma szoros értelemben vett *magán-ügyben* akarok hozzád egy kérdést, illetőleg kérést intézni, először tanácsodhoz, s ha ez biztatólag hangzik — segélyedhez folyamodni. Mit gondolsz, célszerű volna-e az új magyar biztosító társulatnál betöltendő állomások valamelyikéért kompetálni, természetesen csak olyanért, mely hozzám illő. Mostani viszonyaimat, úgy hiszem, ismered. A takarékpénztárnál fogalmazó vagyok s az illető titkár távollétében ennek helyét pótlom; fizetésem 1000 pfrt, aztán 180 pfrt szálláspénz és 150 pfrt Theuerungszulage, összesen 1330 pfrt, e jövedelem legföljebb egy év múlva 300 pfrttal följebb fog emelkedni. A fogalmazói szakma az intézet tulajdonképi igazgatósága, a többi urak csak a nevüket kölcsönzik és a mi dolgozatainkat aláírják. Nekünk e szerint az egész manipulációt, még a segédhivatalokét is ismernünk kell. Egyébiránt tán a nélkül is tudod, hogy a számolás, könyvvitel, styl tekintetében van-e tárgyvátottságom vagy nincs. Minthogy azonkívül mind a két nyelv birtokában vagyok, az új társulat tán mind ennek hasznát vehetné. Magától érthető, hogy az egészből csak akkor lehetne valami, ha anyagi helyzetem tetemes javítására van kilátás; hogy a szükség nem kényszerít az aspirálásra, te legjobban tudod; *csekély* javítással pedig azért nem érhetném be, mert tudom, hogy mihelyt itt azt hallják, hogy el akarok menni, mindjárt valamivel többet adnának. Második feltétel az, hogy Pesten vagy Budán maradhatnék, mert a journalistikától nem akarnék elválni, sőt úgy hiszem, hogy odalent még jobban szolgálatodra lehetnék. Hát fontold meg a dolgot s ha a tervvel egyetértesz, *tégy* valamit annak érdekében, minthogy te az illetőket jól ismered. Dessewffy engem személyesen ismer, Károlyi György legalább a lapokból, Eötvös *talán*, a többiről nem tudok semmit. Ismétlem, hogy mostani helyzetem oda-

hagyására *semmi*, de semmi okom nincs és hogy egyedül azon könnyen megfogható törekvés vezet, miszerint a jó helyébe a jobbat szeretném tenni. Ha szükséges, egy-két napra le is jöhetnek. Ha nem csalódom, a casinóban egyszer Károlyi titkárával találkozunk; tán ennek szólhatnál. Arra is figyelmeztettek, hogy a takarékpénztárt most hét év óta szolgálom s egész csomó Belobungsdekretet, remuneratiót stb. kaptam. *Ideiglenes* alkalmazásról nem lehetne szó, mert ilyenért nem mondanék le a pensióra való igényeimről, melyek itt három év múlva számomra elérhetők. Légy diplomata, titokban tégy, mert nem akarnám itteni helyzetemet elrontani. Csókol barátod Falk.” (Nemz. Múz.) Pompéry teljesítette a baráti kérést. Lévaihoz fordult, aki a Társulat tervezője volt és kit a július 15-iki alakuló gyűlés vezérigazgatónak választott. Lévai 1826-ban született Jankovácon, mint szegény kereskedőnek fia. Honvédtiszt volt a szabadságharcban. Azután egy trieszti biztosító társaság fiókjának pesti felügyelője lett. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság alakításában és vezetésében nagy szervezői tehetségének adta jelét. Mint báró kistelki Lévay Henrik, mint magyar főrend végezte életét 1902-ben. Lévai szerette Falkot, nagyra becsülte a Társulatról irt cikkeit s különösen azt az érdemét, hogy a Wandererben is pártját fogta a magyar biztosító társaságnak. (*Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 1857–1907*. Budapest, Pallas nyomdája, 1908. 13, 30, 144 ll.) Lévai tehát örült annak, hogy Falknak szívességet tehet; megtette mindazt, amit Pompérynak ígért. A Társulat igazgató tanácsa július végén Falkot megválasztotta másodtitkárnak 2000 forint évi fizetéssel.* Azonban ekkor még a Társulat alapszabályai nem voltak megerősítve. S így minden választás, a Falké is, csak ideiglenes volt. Az alapszabályok megerősítése azért késett, mert a kormány gyanus szemmel nézte a Társaság megalakulását. Gyanus volt neki az egész mozgalom azért, mert konzervatívek álltak az élére. Ürményi, Somssich, gr. Károlyi György, gr. Desseffy Emil, gr. Apponyi György, br. Jósika Sámuel a kormány felfogása szerint olyan nyughatatlan elméjű urak voltak, akik csak a magyar nemzetiség erősítésén fáradoznak, bárminő címen szövetkeznek is.** Különösen feltűnt Albrecht főhercegnek Ürményi József buzgólkodása, aki a jegyzett részvényekre való befizetésért a nemzeti becsület nevében erősen izgatott.*** Ürményit a főherceg szerette volna lehetetlenné tenni. Ép ez idő tájt jelentette nagy bosszankodással Bécsbe, hogy Ürményi váltóadósságok miatt bajba került volna, ha gr. Apponyi György hirtelen nem kölcsönöz neki 60,000 forintot. Apponyi, Jósika és Szögyény, a *birodalmi tandócsos* (ezt Albrecht főherceg húzta alá) szövetkeztek, hogy 100,000 forintnyi hitelt eszközöljenek ki számára br. Sinától és végre mindent meg-

* A Wanderer 1857 augusztus 1-i számában már olvasható e választás hire. Névtelennek az E. M. Á. B. T. történetéről irt idézett munkája azt írja, hogy Falkot titkárnak választották, pedig az első titkár Reichart Urbán volt. A Wanderer bizonyára jól volt értesülve.

** B. Á. L. (G. D. 1857. 430)

*** U. o. 60/G. D. II.

tettek, hogy bankkölcshöz juttassák. Ezt a főherceg a jól értesült Wodianertől hallotta. Attól tartok, — úgymond — hogy Szögyény még mindig nem kapott észbe† (ist noch immer nicht gewitzigt). Ürményi József — írja Kempen — Széchenyit utánozza.†† Ürményi komoly tisztelői is szerették őt új Széchenyinek nevezni. Ürményi — mondja egy hivatalos jelentés — úgy viseli magát, mintha a konzervatív párt vezetője volna. Jó szónok, bátor ember és igen tevékeny izgató.††† Mikor az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1857 novemberében megválasztotta tisztikarát, a választmányi tagok hosszú sorából Albrecht főherceg négyet nem erősített meg. Ürményi József, Zsedényi Ede, Zsivora György és Török János voltak az így kiválogatottak. Pedig az Első Magyar Biztosító Társaság első ülésén, 1857 július 15-én, ideiglenes minőségben Ürményi Józsefet választotta elnöknek és Zsivora Györgyöt alelnöknek. Az alapszabályok megerősítése késett; a kormány mégis tekintetbe véve azt, hogy az új Társaság a kisbirtokosok érdekeit gyámolítja, novemberben jóváhagyta az alapszabályokat. 1858 január 16-ára volt kitűzve a Társaság közgyűlése, melynek a tisztviselők végleges megválasztása volt a feladata.

A kormány köreiből azt várták, hogy Ürményi és Zsivora nem fogják elfogadni az esetleg reájuk eső választást. Azonban a 148 szavazó egyhangúlag megválasztotta Ürményit és Zsivorát. Ürményi maga vezette a választást, írja a pesti rendőrfőnök, az előző estén konferencia volt nála és 16-án előre elkészített szavazólapokat adtak be. Ürményi ez eljárása — írja Kempen a magyar kormányzáságnak — önkényes és szabálytalan. A választás demonstratív. Nem kellett biztatni a főherceget. Nem erősítette meg az elnökséget, amiről Protmann 1858 február 2-án értesíti a társaságot. A társaság kénytelen volt új elnököket választani. A közvélemény br. Hauernek, a kormányzáság polgári ügyosztálya főnökének, tulajdonította a választások megsemmisítését. Br. Hauer Falkkal is megértette, hogy nem cselekednék okosan, ha otthagyná bécsi hivatalát és a kormány előtt nem kedves társaság szolgálatába szegődne. Falk igen fogékony volt Hauer intelmei iránt s régi hivatalát nem adta fel.*

⁴ Zsivora György (1804—1883) Sár-Szent-Lőrincen született; egy takácsmesternek volt a fia, jogot tanult, s igen tekintélyes ügyvéd lett. Deák Ferenc 1848-ban kinevezette Zsivorát a hétszemélyes tábla váltóosztályának bírójává. 1849 után nem vállalt bírói hivatalt, hanem ügyvédeskedett. 1861-ben újra elfoglalta bírói székét, 1873-ban ment nyugalomba, mint a királyi tábla egyik tanácselnöke. A magyar ágostai evangélikus egyháznak egyik kiváló híve és támasza volt, nevét jótette ismeretessé tették az országban. Végrendeletében egyebek közt a M. T. Akadémiának százezer forintot hagyott. Tóth Lőrinc a Zsivora fölött tartott

† U. o. 98/G. D. II.

†† U. o. 1858. 457/G. D. II.

††† U. o. M. B. Acten No 4. 1858 február 18.

* Névtelen id. m. B. A L. G. D. II/128. 1858 és Belügym. Lev. Protmann jelentései. 1858. (Rendőri Lev. 578, 1034. VII.)

érdekes és alapos akadémiai emlékbeszédében (Budapest, 1884) azt állítja, hogy „Zsivora György nem volt ugyan a bélyegzettek sorában; de a jó társaság kedvéért, Ürményivel együtt, neki is bukni kellett“. Igaz, hogy a kormány csapása inkább Ürményit akarta sújtani, mint Zsivorát. De Zsivora sem volt egészen ártatlan a kormány szemében, amit már az is bizonyít, hogy az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület választmányának 44 tagja közül negyedmával éppen őt nem akarták megerősíteni. 1853 március 2-án Zsivora György levelet írt Walter Ágoston, bécsi nagykereskedőnek, Pulszky Ferenc apósának. A levélben azt ajánlja, hogy Pulszkynek ne utazzék ki külföldre férje után, mert az idők változhatnak, esetleg majd visszakivándozik hazájába. A rendőrség e levelet felfogta. Először is azt olvasta ki belőle, hogy Zsivora mint a Pulszky-család barátja és ügyvédje meg akarta menteni törvényes eszközökkel Pulszkynek elkobzott vagyonát. De különösen feltűnt a levélnek az a helye, hogy az idők változhatnak. Ez a fordulat, mondja a rendőrség, aggodalmas, mert az olvasható ki belőle, „daß der Briefschreiber dabei eine gewaltsame, im revolutionären Wege zu erwartende Umwälzung der hungarischen Staatsverhältnisse im Auge haben möge“. A rendőrség ugyan nem akart eljárást indítani Zsivora ellen, de ajánlotta a pesti hatóságoknak, hogy észrevétlenül és komolyan vigyázzanak Zsivorára. (Osztrák belügym. Polizey Acten, I. 358. 1853.) Ezóta tehát Zsivora a rendőrség előtt gyanús ember volt, Hauer őt igen gyűlölte (B. Á. L. 1858. G. D. II. 128). Protmann azt mondja már idézett jelentésében Zsivoráról, hogy „őconservatív magyar“, ami annyit jelentett Protmannék nyelvén, hogy tüzes magyarsága s befolyása miatt veszélyes ellensége a kormánynak. Protmann meg is jegyzi még Zsivoráról, hogy mint hírneves ügyvédnek a nemesség közt sok jó-akarója van. Ügyvédi munkásságát bizonyára nem vették jó néven, hiszen mint Tóth Lőrinc írja, az 1852-iki ősiségi nyiltparancs nyomán keletkezett nagy birtokperek védelmével foglalkozott s számos magyar nemes család érdekét védelmezte „a falánk fiscus“ ellen. Mindamellet az akkori kormányhatóságok valamelyik befolyásos tagja azt hitte, hogy Zsivorát méltatlanul sértette az a visszautasítás, mellyel a kormány kétszer is sújtotta, és így felszólították felsőbb helyről, hogy kérjen valami kárpótlást. Zsivora az emigrált Hajnik Pálnak megkegyelmeztetését kérte, s kérését teljesítették. (Tóth Lőrinc id. h. 28. l.) Zsivora Falkot ismerte s mint még látni fogjuk, igen nagyra becsülte. Azért figyelmezteti Pompéry Falkot Zsivora bécsi útjára.

57. Nádaskay Lajos levele.

Kedves barátom!

Alig van időm e pár sort írni, alig hogy Budáról lejöttem, egyik ki, másik be. Föl nem kereshettek; mert hallom, hogy ebéd alatt hoztál egy cikket, sajnálom, hogy itt nem voltam.¹

Ide zárva küldöm először köszönettel a kölcsönzött 10 frtot s a tegnapi nap költségei fejében 6 frtot. Továbbá a juliusi honoráriumot, t. i. 100 pirtot, melyről kérem a szokott nyugtát.²

Mikor látlak s hol? — én ma este megyek Palotára.

Pest, aug. 3. 1857.

Csókol barátod

Nádaskay.

¹ Ekkor Falk a takarékpénztártól három havi szabadságot kapván, Pesten járt az Első Magyar Ált. Bizt. Társaság ügyében. Itt bizonyára arról a cikkről van szó, mely augusztus 4-én jelent meg # jellel a Dunafejedelemségek ügyéről. Előadja, hogy az unió pártolói a divánválasztások megsemmisítését kívánják, de ezt jól kell indokolni.

² Juliusban is a cikkek # jellel jelentek meg. Julius 1-én Falk a kétféle új pénzt, különösen az egyleti pénzt ismerteti. A julius 3-iki cikknek címe: Az utazók és a honmaradók. A fejedelmi találkozásokat tárgyalva, kijelenti, hogy a fejedelmek személyes politikája ma már idejét múlta. Julius 5-én Falk az indiai lázadásról beszél. Nem az volt az oka a lázadásnak, hogy az angolok a töltenyeket disznózsírba mártották, hanem az, hogy kizsákmányolják a hindukat. A julius 10-iki cikk a porosz király látogatásáról azt jegyzi meg, hogy „magyar szempontból a német-hóni egyezség eszméjének nincs különös vonzóereje”, de a porosz-osztrák barátság mégis örvendetes. A julius 12-iki cikk az európai helyzetről elmélkedve, azt állítja, hogy Mazzini és az olasz összeesküvések aggasztó tünetek, hogy III. Napoleont is féltik, ami még aggasztóbb; ellenben Ausztria belső szilárdulása vigasztaló. A julius 14-iki cikk egy orosz gróf röpiratáról elmélkedik, mely Anglia és Oroszország viszonyát tárgyalja. Csalódik a gróf, ha azt hiszi, hogy Oroszország Angliát könnyen tönkretelhetné. Jobb volna, ha Oroszország nem a Zsófia-mecset ormaival kacérkodnék. A julius 22-iki cikk az olaszországi viharról szól. Az angliai olasz emigránsok miatt Franciaország nyugtalankodik, Ausztria nyugodtan nézi őket. A nyugati hatalmak barátsága szakadozik. A julius 23-iki cikk a suezi csatorna ügyét ismerteti. Franciaország mellett, Anglia ellene van. A nyugati szövetségen rés támadt, az orosz-francia szövetség valószínű. A julius 25-iki cikknek címe: A zsidók az angol parlamentben. Az angol parlamentben a zsidók emancipációja nem bír érvényre vergődni, ami eléggé tanúsítja, hogy az alkotmányosság nem azonos a szabadelvűséggel, sőt reakcionárius törekvések is megférnek az alkotmányossággal. Különben ő nem szószólója a zsidók feltétlen emancipációjának. Csak lassanként kell őket részesíteni az állampolgári jogokban. De Angliában már állampolgárok; most már csak idő kérdése, hogy bebocsássák őket a törvényhozó testületbe. A julius 26-iki cikk a spanyolországi lázadás természetét vizsgálja, szocialisztikus és kommunisztikus

ízű volt az, de francia izgatók műve. Jó volna, ha a spanyol kormány a néppel foglalkoznék s nem a palotai ármányokkal. A július 29-iki cikk címe: Visszahatások. III. Napoleon a Mazzini- és Ledru-Rollin-féle mozgalmak miatt Angliát okolja; Anglia meg akarja mutatni, hogy sokat árthat, ha nem kell szövetségesnek.

58. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Köszönöm a természettudományokról írt szép cikket. Nem csak nekem tetszett.¹ Szeretném, ha a Wanderer a mai lapban tett dicséret viszonzásául reprodukálná.² Jó, ha a figyelmet reánk irányozza a német lap. A Lloyd egészen átvette a hirlapbélyegről írt cikkedet.³ A nemzeti bank földhitelostályaőről írt cikkeket olvasád-e?⁴ Most szándékom a nemzeti-ségek jogairól írni egy-két cikket szeptember 2-ik felére, midőn t. i. október közeledik. Az ily cikk himvarrás a bundára, de a közönség szereti. Kit capacitáljunk? A nemzetet nem kell, a kormányt nem lehet. De mégis kellenek ily phrasisos cikkek is,⁵ főleg miután Török ismét bennül a sajtó nyergében s csillagokból összerakott keresztrel drechselt die Phrasen.⁶ Neki könnyű, miután a mézet éjedényben is képes az olvasónak nyújtani, de mi csak tiszta kanálhoz nyulhatunk. Mégis kell, hogy írjunk néhány praenumeransfogó cikket.

Ha akkorra lejössz, majd csak kirázasz te is egy-kettőt bőv ingujjaidból. Kérd meg Aurélt is, hogy szeptember közepe felé gyürközzék neki s támogasson engem jobbról is, balról is.⁷ Utóbbi tájékozó cikked vasárnap jelent meg; tegnap és ma nem kaptam cikket, tegnap magam írtam össze egy-két unalmas sort,⁸ ma a fejem fáj, tehát írjon az én istenem. A holnap-i lap igen üres lesz; van benne egy marok szecska is Brassaitól, egy pöre gatyában, mezitláb írt cikk Galgóczitól, azonban kárpótlásul e számban fejeztetik be Vas Gereben régényes anekdota gyűjteménye.⁹

Lévainak tegnap írtam, megkérdezvén őt, hogy mikorra kell véglegesen lejönnöd? Nem válaszolt, tán neked írt.

Azt ígértem Aurélnak tegnap, hogy ma egy kis pletykát írok neki. Hogy időt nyerjek, íme végén megírom azokat.

1. Tudjátok mily vérontást akart véghez vinni Protmann a Heckenast 1000 frtja miatt! A Sajtót 50 frtban marasztalták el. A Sajtó appellált. A mi protokollumainknak semmi eredménye sem lett. Időközben a B. H. is jelente (az akadémia üléséről irt jelentésében) ez adományról. Most meg Toldy Ferencz tesz jelentést hivatalosan több adományról. Így a Sackgasse kész lett.¹⁰

2. Azóta megint protokollumot irattak velem alá azért, mert azt jelentém, hogy Melanchton emlékére adakozást elfogad Heckenast is. Semmi következés.¹¹

3. Mikor Apponyi és Sennyey Ranolder püspökhöz mentek, hogy a petitiót írja alá, őt imádkozva találták. „Az Ur küldé önöket hozzám, Sz. Gizella nekem álmomban megjelent és jóváhagyta a petitiót.“ Apponyi és Sennyey tiszteletüket jelenték Sz. Gizellának. Midőn azonban Bécsben a püspök kérdőre vonatott, először azt állítá, hogy nem tudta, mit irt alá. „Teljes korú okos ember, és püspök“, mondták neki. „Tehát nincs menedék a pium hazugságban“, felelé elkeseredve „megvallom tehát, hogy engem is és az egész clerust azzal birták rá az aláírásra, hogy fenyegetőztek, ha alá nem írjuk, az egész aristokratia áttér a protestantismusra“. Hogy mit mondtak oda fen erre, nem tudom, de hogy mit tartanak itt Ranolder felől, elgondolhatjátok.¹²

4. A petitiót a primás jun. 23-án átnyújtotta Bécsben. Bizonyosan tudom, 26-án tárgyalták.¹³

5. Borsodból írják a következő gravament. A megyét jelenleg Reichenauer nevű Steuerinspector nyomorgatja. Sine lege, sine cruce veti ki az adót, mint a sarczot szokták. Elment Mályiba; azt kérdé a földesúrtól (Aszalay): „was ist Kutu?“ „Kutu ist eine Wiesen“, „was trägt sie jährlich?“ „200 fl.“ „Sie zahlen nach Kutu 235 fl.“ „Aber das ist ein Unsinn“, „nein, das ist die Steuer mit 40 kr. Zuschlag“. Elment Szt. Istvánra; kérdé a jegyzőt, mi tiszta haszna lehet Sugár árendásnak? a jólelkű jegyző azt hazudja: 100 frt. „Gut“, er wird 1000 fl. Steuern zahlen.“ Sugár megfizeti executió nélkül. Ez évre 2500 frtot fizet Sugár. „Ist hier kein Wirthshaus, wo man übernachten und soupiren kann?“ nincs, uram, feleli a szt. istváni jegyző, de én szívesen látom. „Ich werde es ver-

güten, denn ich bekomme Diurnen,“ én pénzért nem adom a jószívűséget, jegyzi meg a jegyző, s jól megvendégelte az inspektort s még theát is adott vacsora után. „Ah, auch Thee?! es muß Ihnen sehr gut gehen hier, Herr Notär, Thee wird bei mir nie getrunken; Sie können mit 8 Gulden mehr Kopfsteuer zahlen.“ „Ich danke“, mondá a jegyző. Ez önkényes adókvetés ellen 800, mond nyolczszáz reklamatió terjesztetett fel. Mit használ?¹⁴

6. Mader ungi főnök kereset alatt áll deteneálva.

Ungvártt stb.¹⁵

[Pest 1857 augusztus 25.]

Szeretettel ölel benneteket
hívetők:

Pr.

¹ Azt a cikket gondolja, mely a Pesti Napló 1857 augusztus 23-iki számában jelent meg ily címmel: A „*materialismus*“ elleni *hadjárat*. (Fk.) Porosz lapok azt a hírt hozták, hogy az alginmáziumból a természettudományokat teljesen ki akarják zárni és az önyelveknek, különösen a latinnak nagyobb tért engednek. E tantervváltozásnak, ha jól felfogtuk, az volna a célja, hogy gátat vessen a terjedő materializmusnak s az ifjúságban megfékezze azt az elbizottságot, mellyel az anyag a szellem, az ember az istenség fölé emelkedni törekszik. Föltéve, hogy valóban el van terjedve a baj, melyet orvosolni akarnak, az orvoslás módja célszerűtlen. Nagyon becsüljük a klasszikus nyelveket, szükségesek azok az ókori remekművek megértéséhez. E remekművekben az ifjúság „szintoly kedélyderítő, mint elmefelvilágosító kincset bír“. De az önyelvek tanulmánya megfér a természettudományokéval. A természettudományok tanulmánya nem segíti a materializmust, mint azt sokszor mondják. E bevezetés után (Fk) lírai hévvel rajzolja a természet változatosságát s rendjét. E változatosságnak és rendnek felismerése tiszta erkölcsi és vallásos érzést fakaszt az ifjában. Az igaz, hogy a természettudományok tanulása nem segíti azt az álrányt, mely a vallásosságot a természettől elforduló sötét rajongásban keresi. De ez nem az a vallásosság, mely az embert üdvözíti, mely az államokat összetartja s az „emberiséget az észszerű haladás pályáján elősegíti“.

² Az augusztus 25-iki Pesti Napló megdicséri a Wanderert azért, hogy három teljes hasábon teljes és betűrendbe szedett névsorozatát közli azon részvényeseknek, kik „az első magyar általános biztosításra“ részvényeket irtak alá. A „Wanderer eddig is legtöbbször emlékezett meg e nagyjövőjű intézetünkről“. E dicséretért azonban a Wanderer, ha nem csalódunk, nem fordította le (Fk) most ismertetett cikkét. Lehet, hogy a szerkesztőség a deistikus lelkesedésnek s a rajongó vallásosság elítélésének ezt a vegyületét

nem tartotta oly újdonságnak, mely a német olvasó figyelmét lekötné. Azonban Pompéry figyelmeztetése nem veszett kárba. Mert a *Wanderer* szeptember 8-iki reggeli lapja német fordításban közli (Fk)-nak szeptember 6-iki vezércikkét, melynek címe: „A hirlapbélyeg még egyszer s alkalmasint utólszor.” Most már a csapás kikerülhetetlen. Férfiass szemébe kell néznünk annak, amin nem segíthetünk. Egy-egy hirlappéldány ezentúl a kiadót újabb öt pengőforint költséggel terheli. Eddig lézengtek a magyar lapok, noha tartalom és külső tekintetében az európai zsurnalisztika színvonalán állottak. De most létök forog kockán. Egy magyar politikai lapnak fenntartására kétezer előfizető szükséges. Tehát az a kérdés, hogy akad-e 6—7 millió magyar közt 6000, azaz ezer magyar közt egy aki a független magyar hirlapirodalom fenntartására naponként egy garast ad/dozna. (Három lap fenntartásáért.) Gondolkozzék ezen a közönség. Van még ideje három hónapig. Nehogy akkor, mikor már késő, valaki ezt mondhasa: „Nem tudtam, mily halálvesztély fenyegeti nemzeti életünknek legfontosabb, e perczben pedig *egyedüli* tényezőjét.”

³ A Pester Lloyd augusztus 19-iki számában a *Zur Stempelfrage* című cikk idézi a Pesti Napló augusztus 18-iki számából (Fk) A *hirlapbélyeg* című fejtegetéseinek legnagyobb részét. E fejtegetésekben (Fk) a hirlapbélyegadót kezelésének bonyodalmassága és drágasága miatt teszi nevetségessé.

⁴ Ezeket a cikkeket Pompéry irta Sz jellel. E cikksorozat a Pesti Naplóban augusztus 20-án indult meg, 25-én jelent meg a III. cikk és befejeződött a sorozat augusztus 29-én a IV. cikkel. Pompéry fejtegeti, hogy mily nagy szüksége van a magyar földbirtoknak az olcsó hitelre. A bécsi bank földhitelosztálya azonban nem adhat oly olcsó hitelt, mint aminőt a földbirtokosok magán-egyesülete adhatna. Mert a bécsi bank a földhitelosztályt is nyereszkeskedési üzletaknának nézi. A kölcsönvevő földbirtokos oly érzékeny veszteséggel kénytelen túladni záloglevelein, mikép maga is megbánja, hogy készpénzhez jutott, mert a vámon elveszti, amit a révén nyert. De egyáltalán a nemzeti bank földbirtokra sohasem kölcsönözhet annyit, amennyi szükséges volna. Az eddigi kölcsönök nagyobb részét is bécsi realitások és nem a magyar földbirtok emésztették fel. A magyar földbirtokos felsegítését csak egy szélesebb alapú magyarországi földhitelbank eszközölhetné, melynek létesülésére nézve reményünk horgonyát ebbe a példaszóba vetettük: „ami halad, el nem marad!” Mivel Falk is többször fejtegetett hasonló eszméket, Pompéry kíváncsi volt a Falk intéletére.

⁵ Ezek a cikkek nem szeptember második felében, hanem szeptember 6-án és 8-án jelentek meg Sz. aláírással. Címük volt: Nemzetiségi jelenségek a diplomatiában. A nemzetiségi eszme érvényesülését látja abban, hogy az orosz cár felvette a „lengyel királyi címet“, továbbá abban, hogy a diplomácia a Dunafejedelemségekben egy nép nemzetiségi kívánságait ki akarja elégíteni, s még inkább a schleswig-holsteini kérdésben. A dán kormány a holsteini rendeknek az új alkotmánytervben becses jogokat biztosít.

tott, de a holsteini rendek az alkotmánytervet visszautasították. „Miért? Mert... a nép mindent hagy magával tétetni, de ha azt akarják, hogy tagadja meg multját, jelenét, hogy mondjon le jövő-jéről, szóval, hogy ne legyen az, a mi, mivé Isten teremte, akkor méltán elkeseredik.“ „Egy életerős nép nemzetiségi törekvéseit soha sem lehet elnyomni.“ Bármint igyekezzék a dán kormány, a schleswig-holsteiniak németek maradnak. Ez így lesz, nem a bécsi és berlini udvarok támogatása, hanem a schleswig-holsteiniak erős nemzeti ösztöne miatt. „Mindenesetre buzdító jelenség a népekre nézve, hogy hatalmas monarchiák veszik védő szárnyaik alá az elnyomott nemzetiségeket, mintha a világnak egy új kormányzási tant akarnának hirdetni, hogy t. i. csak azon uralkodás erős és tartós, mely kifejezett és el nem nyomott nemzeti alapokon sarkallik.“ „I. Napoleon institúciói üdvös reformot idéztek elő a meghódított országok törvénykezési, közigazgatási stb. viszonyaiban, de a népek mégis menekülni óhajtottak hatalma alól, mert megsérté a nemzetek geniusát.“ „Nincs nagyobb bűn, mint az emberben a szellemiséget megölni s a nemzetiségen alapszik minden népek szellemisége.“ „Szerencsés körülmény a hercegségekre nézve, hogy az ország aristokrátiája, nagybirtokos osztálya német maradt és nem lett dán.“ „A dán kormány nem mondhatja, hogy a nemzeti törekvések súlypontja a holsteini főnemesség körén kívül esik.“ (E cikkek akkori olvasói a dán helyett az osztrákokra, a holsteiniak helyett a magyarokra gondoltak.)

⁶ Török kilépett ugyan a Magyar Sajtó szerkesztőségéből, de tovább is irt cikkeket a lapba. Az augusztus 19-iki számban ***

jellel ily című cikket irt: Ki akarjon tudni rólunk, ha önmagunkat elfeledjük? A közelmúlt Széchenyi-korszak utóbbi évtizedének szónoklatai közül örökké felejtethetetlen az írónak br. Eötvös József beszéde Körösi Csoma felett. Körösi Csoma meghalt, mielőtt az ősök nyomát megtalálta volna. Eötvös kérte a nemzetet, hogy hagyjon nyomot a világkultúra terén, nehogy elenyésszen úgy, mint eleink. Változtak a viszonyok, immár afelett is kell aggódnunk, nehogy nemzeti öntudatát már az élő nemzedék is elveszítse. Ma már nem védik a kiváltságos intézmények a nemzetiséget. Nemzeti életünk sohasem volt válságosabb próbára téve. Hasson át minden magyart az a tudat, hogy nemzete egy évezreden át közvetítője a nyugati kultúrának kelet felé. A nemzeti nyelv és irodalom s a hazai történet kegyeletos ápolása süríteni fogja e tudatot. Multunk történetét egyetemes nemzeti testvérisüléssel fejeztük be, midőn a jobbágyot felszabadítottuk. Ez vigasztaló tudat. Az évnek egy napját szenteljük hazafiúi elmélkedésnek, ez a nap Szent István napja, melyet holnap üllünk meg. Jó volna ezt az ünnepet jövőre még általánosban országos és nemzeti ünneppé tenni. — Elég tartalmas alkalmi cikk. Ki lehetett belőle olvasni azt, amit a szerző elhallgat. Nem érdemi meg a cikk Pompéry csúfolkodását.

⁷ Kecskeméthy az augusztus 30-iki számba irt tárcalevelet Bécsből *thy* jellel. Bécsben, úgymond, irodalmi életnek és közérzületnek nyoma sincs. A Wertheimer Józseftől szerkesztett Jahrbuch

der Israeliten című album és naptár alkalmából a zsidó emancipációra tér át. Ezt a kérdést nem lehet elvont emberiségi elvekből megoldani. Kell, hogy a közérzület megelőzze a netáni emancipáció törvényét. E teendő nem egyoldalú. Nem elég a keresztényeket méltányosabb érzelmekre bírni, a zsidóság elleni előítéleteket megcáfolni s jeles tulajdonaikat kiemelni. „Hasztalan hivatkozunk e nép nagyszerű múltjára, melynek annyi szellemi hagyománya él ma is erkölcs- s vallásvilágunkban; hasztalan családi erényeire, kitűnő művelődési képességére, hasztalan fogékony szellemére, melyben az egyiptomi titkos tanok, a keleti bölcsesség, az arab költészet, a spanyol középkori tudomány tükrözi magát vissza nem kevésbé, mint a mai civilizatio, melynek története a művészet minden ágában mestereket, nagy költőket s írókat mutat fel az ő soraikból.“ De mi a zsidó a társadalomban? Mily látatlan törvénykönyvnek hódol, — nem egy-kettejük, hanem a tömeg? „Vessetek egy pillanatot ti Nábobok s világbankárok a felsőmagyarországi, a galicziai, az orosz zsidóság névtelen anyagi, erkölcsi s szellemi nyomorára s ott kezdjétek a nagy művet.“ Dicséri azután Kompert ghetto-novelláját s különösen Grätz tanulmányát Jeremiás prófétáról. Ajánlja a német sajtónak, hogy segítse elő a két fél közeledtét s emelje ki azt, ami a zsidók teendője a maguk körében, az ellenük mélyen gyökerezett ellenszenvek lefegyverzése végett. „Az utóbbi idő ezeket újra fölleveníté; a papírvásár s részvénytársaságok mámorában féket eresztett ismét a zsidóság; mások rovására rögtön meggazdagodtak, ... gazdagságuk tudatában a társaságban előtérre tolakodnak, pedig ha kevesebbet nyertek volna is, gazdagságukat izletesebb tartózkodással élveznék is, — még mindig elég alaptalan előítélettel s irigységgel kellene szembeszállniok, legkivált oly korban, ami saját előrehaladottságától mintegy megijed.“ A szept. 3-iki *thy* tárcsa a bécsi statisztikai kongresszus első közülését ismerteti; a szept. 10-iki *thy* tárcának címe: „A jövő zenéje Bécsben“. Bécsben most először adták Tannhäusert, pedig tizenhét év óta adják Németországban. S most is egy külvárosi színházban hozták színre. Wagnernek az elmélete, mely szerint az opera legyen tökéletes dráma, úgy hogy zene nélkül szavalva is megálljon, nem egészen új; Jean Paul már 1819-ben megírta: „wir harren noch bis zu diesem Augenblick auf den Mann, der eine echte Oper zugleich dichtet und setzt“. A Tannhäuser szövege jobb, mint Wagner többi operaszövege, de ha megkísérletnek előadása zene nélkül, — senki sem hallgatná végig. Mert a színműnek kevés a költői becse. A zenéről igazságosabban ítélhetünk, ha majd az udvari operaház is előadja Tannhäusert. A szept. 18-iki *thy* tárcának címe: „A tárczairók természetstóriája. Eredmény: a tárczairók irnak, s miután nem írkok, következik, hogy — írók.“ Ebben a tárcában szó sincs a tárczairókról; *thy* csak az emberi természetről, a test és lélek viszonyáról s az írók sajátosságairól elmélkedik sokkal komolyabban, semmint a cím után várnók. Néhány sora úgy hangzik, mintha önvalomás volna. „Van egy szerető barátom, kibem a lelki bátorság s egyenesség ritka adagja lelhető — és mégis egész élete remegés,

lelki gyötrelem; mint kit öntudata bánt; s vérmes mérséklete daczára többnyire komoly, sötét kedélyű. Még gyermek volt, midőn anyját elveszté s egy szívtelen mostoha zsarnoksága korán érezteté vele az igazságtalanság földi uralmát, korán megszegyeníté büszkeségét, irigy lehelletével elrontá ártatlan gyermeki örömeit; — s örökre megmérgezte kedélyét. Így magyarázza a férfi mai lényét, sajátosságait. Igen, de ugyanez megtörtént száz és ezer gyermekben; s a helyett, hogy búskomoly ábrándozóvá fejlett volna, — a legkicsapongóbb, a legvidorabb realista lőn belőle. Amabban bizonyára laktak kedélyének hatalmas sarjai, — tán egy kis májbaj? Ki tudja?” A szept. 23-iki *thy* tárcza címe: „A tárcairók természetstörténetének tanulságos folytatása.” Vannak „Ficzlipuczli Aladárok”, kik minden hivatás nélkül csak épen szívós akarattuk ereje által olyan írók lesznek, mint akár Toldy Ferenc vagy Erdélyi János. Néha a tárcairó kritikusok megnyirbálják Ficzlipuczli dicsőségét, de Aladár úr gyakran kifog a kritikuson pajtáskodás s más mesterség által. Van arisztokratikus és demokratikus tárcairó. Az arisztokratikus csak a nagyvilágot, a magas köröket érdeklő eseményekről szól. A demokratikus szüntelen elégületlen a vasúttal, a színházakkal, a közönséggel, a drágasággal. E két nem közt áll az iparos tárcairó; „korunk szellemének kitünőleg képviselője”. Az ő tárcája a fölvirágozott annonce. Van még egy különbség a tárcairók közt. A világ még nem romlott el egészen. Van komoly tárcairó, ki az elvhűség marottejában szenved, ki szép-tani elveket hisz, hirdet, ki a színész s művész docilitásában hiszen, ki a közönséget nevelni véli. És van blazirt tárcairó, kit semmi se melegít, semmi ki nem elégít; ki művészetet, esztétikát, elveket, közösséget — int és nevet. Kinek irnia kell, — mert élni kell. Ir össze-vissza okosat, bolondot; akarva, nem akarva, unalmasan s élcesen — amint jó. És a közönség elolvassa, félredobja, s elfeledi. „Kinek volt igazsa — a komoly vagy blasirt tárcairónak?” A szept. 25-iki *thy* tárcának címe: „A tárcairók természet-történetének általában nincs vége, de itt vége szakad”. Tárcairó van annyi mint a gomba, és ritka mégis. Egy neme a tárcairóknak igen számos. Valódi égből pottyant ifjak, kik iskolába sem jártak. Egyelőre írói díjúl ingyenjeggyel is megelégszenek. A színházban izegnek mozognak, zajongnak, mintha az övék volna a világ. A kocsmái társaságban is ilyenek. Itt csodáltatják s csodálják egymás elme-elét, itt kerül szembe alá Shakespeare, Hegel, Bossuet, Cervantes, Palmerston és — Zang. Mikor megvénülnek, eltanulják Heine, Börne, Saphirtól a szóelceket. Megtanulnak még néhány műszót, például a zenekritikus a solfeggio, adagio, ritornello stb. szavakat, ezeket dobálják ide-oda és az olvasóközönség elámul. De elég a gúnyból. Ott vannak a ritka tárcairók, akik alaposan tanultak, sokoldalúan műveltek, világot látott, gazdag szelleműek. És mi sors vár reájuk? Egy politikai lapszerkesztő spekuláns irodaségédei, — egy nagy napilap ötödik kerekéi lesznek. Legálább Bécsben, mert kint Németországban van még irodalmi s műtészti zsurnalisztika. — „Mindebből kisül, hogy a tárcairó változatos faja aránylag újabb dátumbeli termék; s természetstóriája még nem eléggé művel-

tetett; miért is előmunkálatok híján megbocsátandók e kísérletünk hiányai." — Így gyürkőzött neki Kecskeméthy, hogy támogassa Pompéryt az októberi negyed küszöbén.

⁸ Ez az utóbbi tájékozcikk augusztus 23-án jelent meg, ugyanakkor, mikor a materializmus elleni hadjárat. E tájékozásban (Fk) elmondja, hogy a diplomácia most a Dunafejedelemségek újjászervezését nem a választások, hanem a kormányok egyenes alkudozása által akarja létrehozni. A választási história szemfényvesztés volt. Nem gondoltak arra komolyan, hogy a moldva-oláh nemzetet saját ügyének bírójává tegyék. Konferencián, vagy alku útján hajtják-e végre az új tervet, az közömbös. Hogy a választási komédia megbukott, azzal a világ semmit sem veszít. A román nemzet fejlődése, ha érett reá, bármely kormányforma alatt lehetséges és utat tör magának ezer akadályon át. „A nemzetek történelme tántoríthatatlanul járja útjait, s az emberiség nemtője sajnálkozó mosolylyal látja azon rövidlátók működését, kik gyöngöe ujaikkal a kor óriási kerekeinek mozgását feltartóztatni akarnák.” (Ez a szentencia Bécsnek szólt, ahol a „kor óriási kerekeit”, vagyis a nemzetiségi eszmét Magyarországon fel akarták tartóztatni.) Azokon az „unalmas sorokon” Pompéry alighanem a „Tájékozásul” című cikket érti, mely 24-iki kelettel 25-én jelent meg, aláírás nélkül. Ez a tájékozás eléggé ügyesen s változatosan ismerteti az európai helyzetet, szólván a moldva-oláh kérdés fordulataról, az indiai lázadásról, a holsteini rendi gyűlésről és a Bécsbe érkezett turini követtségnek politikai céljáról.

⁹ „A marok szecska” Brassai Sámuelnek *Lugossy és Hunfalvy* című tárcasorozatára vonatkozik. Brassainak e több szakaszra osztott tárcájának közlését a Pesti Napló május 29-én kezdte és szeptember 4-én fejezte be. Néha nagy szünet van a folytatások közt. Összesen 13 tárcára terjed a „közbeszólás”, amint Brassai nevezte tanulmányát. Cáfolja ebben Lugossynak azt a felfogását, hogy a magyar szavak etimológiáját nem a nyelvhasznítás útján, hanem magából a magyar nyelvből kell megmagyarázni. Brassai kifejti, hogy Lugossy deduktíve és nem igazolható önkénnyel jár el a szócsaládok csoportosításában és értelmezésében. Pedig a nyelvészet inductív tudomány. Hunfalvynak a finn-ugor rokonságra alapított vizsgálatai szigorúan tudományosak és az ő irányja, melyet eleintén Brassai sem akart követni, sokkal értékesebb eredményekkel kecsegtet, mint Lugossy fantasztikus ötletei. E kissé szerte-csapongó, s olykor bőbeszédű, de gazdag ismeretekkel és erős logikával irt tanulmány nem érdemli meg a lenézt. Igazságtalan Pompéry Galgóczy Károly iránt is. A derék közgazdasági író (1823—1916) vezércikkének címe: „A főváros házbérfizető lakói érdekében.” A cikk korszerű volt, mivel akkor a lakások jelentékenyen drágultak. A Nádor-utcában egy 1000 forintos lakás bérét egyszerre 1500-ra emelték. Galgóczy szerint Pesten akkor 127,000 ember lakott, 28,000 volt a családok száma. A lakosság alig tizedrészének volt saját háza. A háziurak panaszkodtak, hogy nincs elég jövedelmük bérházaik után; ez a panasz aligha volt igazolt. Sokkal igazoltabb a bérlők panasza. a lakás drágasága miatt. A

drágaság oka az, hogy mindenki a Belvárosban, vagy a Lipót-városnak az Újépületig (a mai Szabadság-tér) eső részén akar lakni. A Belvárosban pedig kevés házat építenek. Minden nagy piac a belvárosba szorul, a külvárosok piacai csekélyek és drágák. Budán, hol körülbelül 40,000 ember lakik, három nagy piac van; a pesti piacok arányos szétosztása segítene a lakásdrágaságon. E cikknek hatása alatt a városi tanács gondoskodott a külvárosi piacok nagybővítéséről. — Vas Gereben regényének (*A Nemzet Napszámossai*) végét a Pesti Napló az aug. 26-iki számban közölte. Szerzője „magyar korrajznak” nevezi a munkát, Pompéry „regényes adomagyűjteménynek”. Pompéry e szavakkal a szerkesztet lazaságát akarja jellemezni s talán még azt is, hogy Vas Gereben inkább romantikus adomákat fűzött egybe, semmint hogy I. Ferenc korát rajzolta volna.

¹⁰ A Magyar Sajtó 1857 július 4-iki számának tárcájában egy nagyállói levél volt közölve június 27-ikéről. E levélből és a hozzáfűzött jegyzetekből a közönség a következőkről szerzett tudomást: 1857 június 23-án Bogdányban, a birtok-szabályzati elő-munkálatok alkalmával, a bírói működés szünetében a jelenvolt közbirtokosok s képviselőik közti barátságos társalgás közben, szóba került a M. T. Akadémia helyzete. Balásházy János akadémiai tag adta elő a M. T. Akadémia állapotát. Felmerült az óhajítás, vajha lenne az akadémiaának saját épülete Pesten. Ujhelyi Róbert cs. k. szolgabíró indítványozta, hogy adakozzék a társaság az Akadémia épületére és gyűjtsön kiki a maga körében aláírásokat. Ujhelyi 40 befizetett forinttal nyitotta meg az aláírásokat. Aláírtak ott összesen 305 pengőforintot. Másnap Demecserben 95 pengőforintot irtak alá hasonló alkalommal, mint Bogdányban. Az aláírt 400 pengőforintból 80 forintot beküldöttek Szt.-Mihályra gróf Dessewffy Emilnek. A tárcairó (Péntek) közleményeit így végzi: „Én már látom is azt a díszes kétemeletes házat ott a Dunaparton, mely esztendő ilyenkorra ott fog állani, ahol még most nincs egyéb homoknál, büszke homlokzatán e ragyogó fölirattal: „Magyar Akadémia!” — A szerkesztőség e közleményhez nagy betűkkel odacsatolta a következő szavakat: „A fentebbi levélben közlött megindító példa nyomán, mi is sietünk a dicső eszme sikeresítéséhez járulni. Jelszavunk *egy millió forintot a magyar akadémia számára!* Aláírásokat szerkesztőségünk is fogad el, s azoknak sorát ezenel megkezdjük: Hainik Károly 200 pfrt, Jókai Mór 200 pfrt, Irinyi József 200 pfrt.” Ez a tárcza felkeltette Protmann figyelmét. A július 5-iki számot, mint corpus delictit, megőrizte s alighanem megintette a Magyar Sajtót. Másnap, 6-án, a Magyar Sajtó tárcájának élén a szerkesztőség nagy betűkkel közli e sorokat: „*A magyar akadémia ügyében.* Lapunk 150. számában a magyar akadémia pénzalapja növelésére tett felszólításunk folytán, fölkérjük azon buzgó honfiakat, kik adományaikkal az akadémia alaptőkéjének növeléséhez járulni kívánnak, miszerint azokat a dolog egyszerűsítése tekintetéből közvetlen az akadémia pénztárához intézni szíveskedjenek.” Valamelyik lap e gyűjtést az akadémia épületére Széchenyi szavaival „korán elsütött pisztolynak” nevezte el. Jókai

erre *Korán elsütött pisztoly* címmel július 10—13-ig három vezércikkben csúfolta ezt a sületlen megjegyzést és így végezte a III. cikket. : „Azért most is azon végezzük szavainkat, a min a multkor kezdők: *„Egy millió forintot a magyar akadémia számára!”* Protmannak ez a jelszó aligha tetszett, de türelme végkép kifogyott, midőn a Magyar Sajtó július 16-iki számának ujdonsági rovata élén háromcsillagos jel alatt ezek a sorok jelentek meg: „Biztos kútforrás nyomán irhatjuk, miszerint derék kiadó könyvtárunk, Heckenast Gusztáv, a magyar akadémia pénzalapjának növelésére *ezer pengőforintot* ajándékozott.“ Ez már sok volt Protmannak. Július 18-án egy *Erkenntnißt* irt alá, mely által Hajnikot 50 forint pénzbírságra ítéli és pedig azért, mivel a kormányzóság 3194. sz. tilalma áthágásával izgatott a gyűjtés érdekében, amikor Heckenastot megdicsérte. Hivatkozott egyszermind a Reichsgesetzblatt 1854 április 20-iki számában közölt császári rendeletre, melynek 11. §-a szerint „jede demonstrative Handlung, wodurch Abneigung gegen die Regierung oder Geringschätzung ihrer Anordnungen ausgedrückt werden soll, wird unvorgreiflich der etwa eintretenden strafgerichtlichen Behandlung, mit einer Ordnungs- buße von Einen bis Einmahlundert Gulden C. M. bestraft.“ Gróf Dessewffy Emilt felháborította Protmann basáskodása és Bécsbe utazván, felkereste Kempent, de mivel otthon nem találta, ezt a levelet irta hozzá: E. Excellenz! Ich bedauere lebhaft die Rückkehr von E. Excellenz von Triest nicht abwarten zu können, und bin demnach genötigt zur Feder meine Zuflucht zu nehmen. Ich war so glücklich, die Genehmigung der Statuten der Ungar. Akademie aus dem Munde S. k. k. apost. Majestät in Pest vernommen zu haben. Kürzlich ist die beiliegende Erkenntniß der Pester Polizei Behörde erflossen. Ich brauche Euer Exc. nicht zu sagen, daß dieser Vorgang mir unerklärlich erscheinen muß, und E. E. werden wohl über die öffentliche Stimmung zu gut unterrichtet seyn, um es bezweifeln zu können, daß derselbe vollkommen geeignet ist, die Wirkung der besten und wohlgemeintesten Regierungen Maßregeln zu paralysiren. Es wird hier die rühmende Erwähnung einer, einem bestehenden, erlaubten, wissenschaftlichen Institut zugewendeten Spende zum Preß u. Polizei Vergehen gestempelt, und mit Strafe belegt. Ich kann unmöglich glauben, daß Euer Excel. eine solche Auslegung des Gesetzes billigen können. Der *Magyar Sajtó* hatte seinen eigenen Verleger, Herrn Heckenast, einen *wackern* Mann genannt, und wird nun in eine Strafe von f. 50 verfällt, unter dem Vorwande, hiedurch in unerlaubter Weise zu öffentlichen Beyträgen aufgefordert, eine verbotene Subscription fortgesetzt zu haben. Die ung. Akademie wäre somit in den Bann gelegt, denn täglich liest man in allen Journalen und Sprachen, die Anpreisung von Spenden und Beyträgen, die gemeinnützigen Institutionen gewidmet werden. Es kann niemand mehr, als ich es bedauern, wenn es noch Jemand geben sollte, der die Lebhaftigkeit und Tiefe des ungarischen National-Gefühls nicht für eine feststehende Thatsache, sondern für eine vorübergehende krankhaft-nervöse Erregtheit ansieht. So viel scheint mir aber ausgemacht, daß im Falle

das letztere wahr sein sollte, es wohl unmöglich eine zweckwidrigere Behandlung dieses Zustandes geben könnte als diejenige, welche hier durch die Pester Polizey angewendet wird. Denn es liegt auf der Hand, daß in *diesem* Falle, calmirende und nicht reizende Mittel angezeigt sind. Erlauben Sie Exc. mich der Hoffnung hingeben zu dürfen, daß Sie hierin meine Ansicht teilen werden. Wien, 27. Juli 1857. Gr. Emil Dessewffy, Präsid. d. ung. Akad. d. Wissenschaften.“ Kempen julius 31-én válaszolta Dessewffynek, hogy sajnálja, de semmit sem tehet, mert sajtórendőrségi büntetőügyekbe a legfelsőbb rendőri hatóság nem avatkozhatik. Forduljon a gróf a kormányzósághoz, ha úgy gondolja, hogy sérelme jogosult. (Osztr. Belügym. Rendőri Levélt. 5218/1857. P. II.) Megfogadta-e a gróf a tanácsot, nem tudjuk, de úgy sejtjük, hogy a kormányzóság Protmannak fogta pártját. A Pesti Napló julius 7-iki számában tudósította olvasóit a bogdányi gyűjtésről és a *Magyar Sajtó* julius 22-iki számában megemlíti Heckenast ajándékát. Lehet, hogy ezért jegyzőkönyvet vették fel vele. De azután nem bántották. A *Budapesti Hirlap* julius 7-iki száma is tudósította olvasóit a bogdányi gyűjtésről és a *Magyar Sajtó* adományairól. Azután elhallgatott, de a julius 29-iki számban a M. T. Akadémia összes üléséről szólva, ezeket írja: „titoknak úr felolvasá... 2. Heckenast Gusztáv könyvkiadó úrnak levelét, melyben jelenti, hogy az academia alaptökéjének neveléséhez 1000 pférnyi alapítványnyal járul. Éljenzéssel fogadtatott.“ Protmann erről a közleményről is elmondhatta volna, hogy izgatott a gyűjtés érdekében, de úgy látszik, már megelégette a dicsőséget.

¹¹ A Pesti Napló augusztus 4-iki ujdonsági rovatában olvassuk ezeket: „Közzöltük volt kivonatban a Németországban állítandó Melanchthon-émlék programját. Az adakozások, mint akkor irtuk, Heckenast úrhoz küldendőek be, ki azokat Stier * úrnak szolgáltatja át. Az adakozások, azt hisszük, folynak Magyarországon is... A kívánt összeg 12,500 tallér.“

¹² Lehet, hogy ezt pletykálták Pesten Ranolderről. Egy szemernyi igazság volt a pletykában, de annál több rosszakaratú mende-monda. A történeti igazságot idősb. Szögyény-Marich László Emlékiratai II. kötetében a 89. lapon olvashatjuk: „Várakozásunk felett Ranolder veszprémi és Csajághi csanádi püspökök habozás nélkül, míg Kunszt kalocsai érsek csak hosszabb megfontolás után írták alá felterjesztésünket.“ Továbbá történeti igazság az is, hogy Ranoldert kérdőre vonták, illetőleg megrótták a felirat aláírása miatt. (Szögyény, U. o., 106. l.) Valószínű, hogy Ranolder ekkor védekezett is. Mit mondott a nagy alapítványairól ismeretes, jámbor életű püspök, nem tudjuk biztosan. De azt tudjuk, hogy nemcsak igazán vallásos, hanem a világi dolgokban is ügyesen forgolódó fő-

* Stier Teofil (würtembergi tanár), ki a Kisfaludy-Társaság levelező tagjának választott, mivel magyar költőknek németre fordításával érdemeket szerzett. Meghalt 1895.

pap volt.* Feltehetjük, hogy alázatosan mentegető szavaiba bizonyos iróniát is takart. Azért gondoljuk ezt, mert nem sokkal az 1857-iki petíció aláírása után egy rendörkém ezt jelenti Kempennek: „Es sind auch einige Unterschriften erschlichen worden, wie jene des Bischofs von Wesprim, — der der Meinung war, eine Huldigungs-Acte zu unterschreiben.“ (Sieber Kempenhez, Ofen, am 25. May 1857. Osztrák belügym. Policey Akten I.) A kém ezt bizonyára Ranolder környezetétől hallotta, de maga a püspök is beszélhetett így. Hiszen a petíciónak hivatalos neve hódoló felirat volt** és tartalmára nézve annak is látszott. Mert a rendszerváltozást a legmélyebb tisztelettel a dinasztia és az egész monarchia érdekében kéri. A valóságos belső titkos tanácsos tehát mentegetőzhetett ilyen formán: csalódtam; azt hittem, hogy hódoló feliratot írok alá. A fent közölt „pletykából“ láttuk, hogy sokat beszéltek Ranolder mentegetőzéséről. De a közbeszéd őt oly naívuul ravasznaq tüntette fel, aminő sohasem volt. Nem mondhatta Ranolder, hogy „engem is és az egész clerust azzal birtak rá az aláírásra“ stb. Hiszen csak négy főpap írta alá a petíciót.

¹³ „Junius végén“ — írja Szögyény — „a primás újra elvitte feliratunkat a császárhoz, ki azt ismét nem vette át.“ (Emlékiratok, II. k., 94. l.)

¹⁴ Mályi és Szt.-István borsodmegyei helységek. Az előbbi a miskolci, az utóbbi az egri (így hívták a mezőkövesdit) járásban. Az adókiivetés aránytalanságáról s önkényéről, az adók nyomasztó terhéről sok volt akkor a panasz, a hivatalos jelentések is elismerik a panaszok jogosultságát. Pompéry adomáinak komoly tartalmát megerősíti egy 1858 tavaszának állapotairól irt hivatalos jelentés. „Im Borsoder Comitete“. — mondja e jelentés — „klagt man über die Unerschwinglichkeit der Grundsteuer.“ (B. Á. L. 671/G. D. II. 1858.) Egy 1857 végéről szóló jelentésben olvassuk: „In allen Bezirken Ungarns bezeichnet man die Steuerlast als kaum erschwinglich, ebenso in der Woywodina u. in Kroatien“. (U. o. 184/G. D. II. 1858.) Protmann azt jelenti Pestről 1857 elején, hogy az adó és különösen az adó kiivetésének módja elkeseríti a polgárokat. (U. o. 86/G. D. II. 1857.) Az akkori adózásra nézve igen tanulságos előterjesztést küldött Kempen gróf Grünne császári főhadsegédnek a zsandárezredek jelentései alapján. Ebből idéznünk kell némely részletet: „Vertraulich wurde hier angeregt, daß im Kronlande Ungarn im Verwaltungsjahre 1857 über die Unerschwinglichkeit der auferlegten Steuern und Landesabgaben, allgemeine Klagen erhoben werden... Als im Jahre 1852/53 die Grundsteuer nach Maaßgabe des Grundsteuerprovisoriums festgesetzt und die Ertragsfähigkeit durch Eintheilung der Grundstücke in 3 Klassen ermittelt worden war, nahm man die dreijährige Fech-

* L. Szinnyei József: *Timárház*. Komárom, 248. lap és Kákay Aranyos: *Ujabb árny- és fényképek*. Pest, 1866. 160. lap.

** Szögyény írja (Emlékiratai II. 91.): „Abban állapotunk meg, hogy (iratunk) ne petíciónak s ne memorandumnak, de hódolati feliratnak nevezessék“.

sung aller Bodenprodukte als Basis an, und berechnete die Preise nach jenen des Jahres 1824, schlug den Culturaufwand von dem Brutto-Erträgnisse ab, und besteuerte somit den Reinertrag mit 16 Prozent. Kurz nach Vollendung dieses Operates, erhoben die ehemaligen Grundherrschaften und Gemeinden wegen unrichtiger Classifikation und zu hoher Besteuerung Klagen, zu deren Untersuchung von der Regierung Reklamations-Commissionen, bestehend aus Beamten und Sachverständigen, — genehmigt wurden. Das Resultat fiel jedoch mit wenigen Ausnahmen zum Nachtheile der Beschwerdeführer aus, und es wurden sogar noch höhere Steuerbeträge vorgeschrieben, als es früher der Fall war. Zur Revision dieser letzten Operate wurden Staats-Reklamations-Commissionen aufgestellt, welche wieder eine Steuererhöhung erzielten, was folgerichtig unter der besteuerten Bevölkerung Unzufriedenheit hervorrief. Den, bei den Reklamations-Commissionen provisorisch angestellten Beamten, macht man den Vorwurf, daß denselben nicht um die Interessen der Bevölkerung, sondern lediglich darum zu thun war, das Steuer-Erträgniß hinaufzutreiben, um sich dadurch bemerkbar zu machen, und so zu definitiven Anstellungen zu gelangen. Es hat seine volle Richtigkeit, daß diese erfolgte Erhöhung der Steuern, eine solche Unerschwinglichkeit erlangte, daß selbe, obschon sehr häufig im Executionswege, doch nur zum Theil hereingebracht werden können, welchem Übelstand jedoch selten Renitenz, sondern eine so zu sagen allgemeine Zahlungsunfähigkeit zum Grunde liegt. Nun kommt der Übelstand hiezu, daß der größere Grundbesitzer seine Bodenprodukte wegen schlechter Kommunikationsmittel nicht verwerthen kann und hat er kein Baarvermögen, so kann er selbst bei dem besten Willen die namhaften Steuerbeträge nicht zahlen, er wird sodann exequiert, und muß nach und nach verarmen, da es auch an Kapital und Credit gebricht. Bei der Bemessung der Einkommensteuer wird von Seite der Steuerbeamten selten auf die Fassion Rücksicht genommen, und diese Steuer auf eine Höhe getrieben, die den Betreffenden um so härter trifft, als hiebei Rekurse wenig nützen.... Die Unerschwinglichkeit der Steuern wird um so begreiflicher, als der Preis der Fruchtgattungen gegenwärtig sehr niedrig steht, und nach einer verlässlichen Berechnung sollen in einigen Gegenden Ungarns die Ackergründe heuer kaum 2 Prozent getragen haben. Dies alles zusammengenommen, kann nicht verfehlen, daß die Stimmung der ungarischen Landbevölkerung allerdings eine gedrückte genannt werden müsse... Der Landmann zahlt, wenn er kann, gerne, nur der niedere Landadel läßt zur Zahlung sich verhalten.“ Több példát hoz fel arra, hogy adót hajtanak be ott, hol jövedelem sincs... az executiók rendkívül kegyetlenek... Kempennek e jelentése is bizonyítja, hogy Pompéry adomái híven jellemzik a helyzetet. (A jelentés B. Á. L. 26/G. D. II. 1858. Kelt Bécs, 1858 január 10.)

¹⁵ A Mader ellen indított kereset részleteit elhagytam, azonkívül kihagytam néhány jelentéktelen tréfás sort. — Pompéry szerint Madert azzal vádolták, hogy egy leánynak, akivel viszonya volt, halálát okozta, mert a szer, melyet a viszony következményé-

nek eltüntetése végett adott neki, méreg volt. Ilyenféle hírek valóban keringtek akkor Maderről, az ungmegyei főnökről. A rendőri levéltár indexeiből látni, hogy kereset indult meg Mader ellen állítólagos mérgezés miatt. De mivel az illető iratok elvesztek, a vád mibenlétét nem tisztázhattam. Ugy látszik, hogy Madert fölmentették. Pompéry szívesen elhitte és terjesztette azt a rossz hírt, mely egy megyefőnökről keringett. Az idegen hivatalnokok nagyon népszerűtlenek voltak. Széltében mondogatták, hogy szolgabíróvá lehet minden vándor cseh muzsikussá vagy házalóvá, ha jelentkezik Bachnál Bécsben.* De még hivatalos körök nyilatkozatai sem igen dicsérték a Bach-rendszer hivatalnokai karát. Kempen báró Hohenbruck kormánytanácsost Magyarországra küldötte és az ő jelentése alapján egyik előterjesztésében szomorú képet rajzol a magyarországi közigazgatás állapotáról. A bajok főokát abban látja, hogy a hivatalnokok mennyisége és minősége nem üti meg a kellő mértéket. Igaz, hogy Kempen a hibát főleg a szolgabírói hivatalokban keresi, ahol még meghúzódtak a régi megyének emberei, de kétségtelen, hogy Hohenbruck tapasztalatai az új hivatalnokokra is vonatkoznak.** Még a felfogásában és előadásában igen mérsékelt Szögyény is ezt írja 1859-iki nagy Memorandumában az idegen hivatalnokokról: „Auch ist die Wahl der betreffenden Individuen größtentheils eine unglückliche gewesen. Die aus anderen Provinzen herangezogene waren meistens solche, welche dort nicht viel Aussicht auf Avancement hatten, oder gar nicht untergebracht werden konnten.“***

59. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Ép most jövök Falketől. Tudtával írom neked e sorokat. Emich eszmédet, hogy t. i. actien társaságot erigáljon, akként foganatosítá, hogy a lapot Danielik, Kemény és Török Jánosnak engedi át, kik egy segélyző társulatot reprezentálnának. Az arrangement tudtom kívül az én elmellőzésemmel történt; nekem a kész arrangement-t fogták volna előterjeszteni. Én azonban Gyulai által mindenről értesítettem. Írtam s megmondtam Emichnek, hogy eljárása irányomban....¹ mert a Pesti Napló én vagyok s midőn erről van szó, akkor a dolog engem illet legközelebből s velem kell első sorban

* Walter Rogge: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. Bd. I. Brockhaus, 1872. 293. l.

** B. Á. L. 731/G. D. II. 1855.

*** Emlékiratai II. 303. l.

arról szólni, főképp, ha mint mondják, a combinatióból engem ki nem felejtene, s ha azt akarják, hogy szerkesztő maradjak, Danielik és Keménynek nem tehetek szemrehányást, mert részükről az irányombani eljárás kedély és illendőségi fogalom dolga, míg Emich eljárása sértő és...² Így én kijelentém, hogy olyan arrangementről, mely felőlem és lapom felől (mert decz. 9-éig a lap enyém) nálam nélkül disponál, tudni nem akarok. Ugy volt, hogy Kemény ma jön hozzám, hogy velem értekezzék, de én megkérettem, hogy ne jöjjön még ma, mert még ingerült vagyok.

Most halld az arrangement.

1. A Pesti Napló leendő veszteségét ezer frtig Emich, a többi a társaság viselné.

2. A társaságban részt venne Deák és Kemény barátai. (A P. N. ez által pártlappá válnék, ha t. i. a 3. pont érvényre jutna.)

3. Miután a dolog Danielik és Kemény zsebéből közlőre érdeklő, természetesen és megbocsájtható, hogy a szerkesztés szellemére ők is befolyásolják már csak az egység érdekében is.

Ezt úgy kell érteni, hogy Danieliknek, mint tudod, az előbbi szerkesztés alatt sikerült a P. N.-ből katolikus színvonalú lapot faragni. Én, ki magam befolyásolni nem engedtem, mint pártatlan lap szolgáltam a protestáns érdekeket is. Bántották újabb időben Danieliket a Gustav Adolf Vereintről s az Evang. allianceról írt cikkek, bár én, hogy kiengeszteljem, közlém a Religio után a kath. gyűlésekről jelentéseket is. Régen fáj a fogam Danieliknek egy politikai lapra, melyben a kath. érdekeket akarná képviselni. Eddig a szerkesztő discretiójától függött, hogy p. o. Thiersnek s a többi történetírónak művei általa kath. szempontból tárgyalassanak a pol. lap tárczájában. Jogot kíván tehát szerezni, hogy mint érdekelt a lap oeconomiájába is beleszólhasson, azon plausibilis érveléssel élve, hogy a kath. papságnál kell a proselytákat szerezni, azaz a Sajtótól elvonni a közönség katolikus részét. Azt hiszik, hogy a protestáns részre hatni fognak Kemény nevével.³ Kemény szerint a P. N. mi a külpolitikát illeti, az ausztriai felfogáshoz szított s a Hegedüs-féle commentárokkal pótolni igyekezett a

hivatalos lapok e tekintetbeni hiányait. A kormány saját lapjaiban commentáltassa rendeleteit.⁴

Eddig haladtam e levelemben, midőn Csengery, ki ép Danieliktől jön, a felől tudósít, hogy Kemény és Emich közt a szerződés megkötött.⁵ Kemény átveszi a Naplót tulajdonul; ő (?) teszi le a cautiót és január elseje óta ő fog szerkeszteni. Ez helyes, még azon esetben is, ha a Kemény név csak firmája egy társaságnak.

E társaságnak, főleg ha azok az általam többször megtámadott mágnásokból⁶ is áll, több bizalma lehet Keményben, mint bennem. Ha pedig financialiter csak maga Kemény az érdekelt, *mit ismert szegénységénél fogva nem hihetünk*,* akkor neki több bizalma lehet önmagában, mint bennem, főleg miután én úgy sem lehetnék oly Hajnik-féle szerkesztő.⁷ Így aztán Törököt is magokhoz vehetik, mint Csengery mondja, a belföldi rovathoz.

Csengery azt állítja, hogy Kemény úgy nyilatkozott, hogy ő tetszésemre bizza a lap egyik rovatát, melyet vinni akarok, meghatározni; hogy bár a politikai tájékozásokat ő irandja, munkásságodat és Aurélét fel fogja kérni, vagy már felkérte. Mi engem illet, én Török kollégája nem leszek ott, hol szerkesztő valék. Reád nézve Falke megjegyzi, hogy ily arrangement mellett csak egyik lap munkatársa lehetnél, t. i. vagy a P. N.-é, vagy a Budapesti Hirlapé.⁸

Tán még ma (folytatván e sorokat) többet írhatok, miután délután 3 órakor Danielikhez megyek, ki engem *mára ebédre** hívott meg; de meghívását el nem fogadám. Holnap pedig Falkéhez megyek fel újra, *kinek nyilatkozatai felbátorítottak, hogy lapért folyamodjam*.* Falke igen nagy részvéttel van s titokban közlé velem (így kérem titokban tartani), hogy „Gegen den „Magyar Sajtó“ ist die dritte Verwarnung im Zuge“. Keményék a Sajtó természetes útoni kimulására számítanak s ezt az által is vélik siettetni, hogy Törököt onnan elvonják. De ép Török cikkei miatt jön a 3. Verw.

* Vörös ceruzával aláhúzva.

Én azt hiszem, hogy ha a Sajtó megszüntettetik, Heckenast hajlandó lenne egy még szűz lapot kiadni, főképp ha azt te is támogatnád és Aurél, és ha annak részére az első m. ált. biztosítás moniteurségét szerezzük meg. Mit tartasz az új lapról? Most megyek enni, aztán Danielikhez.

*

Danielik meghívó levelében ezt írja: „Itt lesz a báró úr is. Egy oly Tárgyról kívánunk Kegyeddal szólni, melyben a végleges lépés éppen holnap fog (azaz ma) megtörténni s Kegyedet legközelebb érdekli.“ Feleletemben kissé pikáns és igen udvarias voltam. Kemény, kiről Danielik azt állítja, hogy igen izgatott, nem volt jelen a 3-iki találkozón. Miután Danielik előadta az előadandót, én megjegyzém, hogy különösnek találom, hogy Kemény, kivel baráti viszonyban élek, egy 3-ik személy által értekezik velem. Elmondtam véleményemet az ily eljárás iránt s megjegyzém, hogy a gënenek nincs helye még akkor is, ha a lap brillans helyzetében kívánna Kemény szerkesztő lenni, holott most a lap további fentartásáról van szó s nem szellemi arrangement (mire mint ők is bevallják, nincs szükség), hanem financiaális operatio következik be. (De nekem tán még is kellett volna elébb szólni.) Míg tehát Emich eljárása.....,⁹ Keményé csak barátságatlan.

Tehát az arrangement a következő:

Kemény, kit Emich szerkesztőül fog felterjeszteni, a szerkesztést decz. 9-én átveszi.

Danielik a tárczát, Török a belföldet fogja kezelni.

Minden munkatárs 1500 előfizető mellett havonként 100 frt-ot kap. Ha nincs előfizető 1500, minden munkatárs fizetéséből levonatik 22 %.

Az expeditiót Danielik vállalta el 30 pkrért minden előfizető után.

Mindenkit Kemény fizet.

Igyekezni fognak mentül több papot nyerni, kik ingyen dolgoznak és leveleznek. Török ily lockspeise.

Kemény a mágnások subventióját el nem fogadja, hanem később, ha megerősítettett, részvénytársulatot alakítanak,

Károlyi István gróf veszteség esetében 2000 pfértot áldoz. (Minek ekkor a 22 % levonás?)¹⁰

Tégedet és Aurélt is fel fog hívni Kemény, vagy Emich, kinek firmája alatt fog természetesen ezentúl is megjelenni a lap. Engem kérnek, hogy maradjak a lapnál s ígérik, hogy Töröktől távol eső szobában dolgozhatom. Én nem nyilatkoztam határozottan. Előbb, mondtam, számot kell vetni magammal. Előbb kell téged tudósítanom, mert mi mint journalisták is egyek vagyunk. Én neked sokkal tartozom s azzal kívánom leróni tartozásomat, hogy mielőtt határoznék, előbb az új fordulat felől értesítelek s véleményedet kérem ki. Még, mondtam, magával Keménynyel kívánok bővebben e tárgyról szólni. Így Danielik velem semmit sem végzett.

Emich, miután most ezt tőlem megtudta, hogy reám nem számíthatnak, hogy Károlyi a 2000 frtot nekem is megígérte, bánja a dolgot. Igen kér, hogy ne hagyjam el a lapot....¹¹

Holnap reggel ismét Falkehoz megyek s tüstént megírom, mit beszéltem és végeztem vele. Aurélt tudósítsd mindezek felől, de kérd meg, hogy mind ezt *csak* Fiedlernek¹² mondja el, kit tisztelek.

Helyesled-e eljárásomat? Tervemet? Holnap beszélék tán Heckenasttal is. Csak ti szeressetek, a többit vigye a manó. Szeretettel ölel téged és Aurélt híved

Pest, oct. 24. [1857.]

Pompéry.

¹ Itt kihagytam egy durva szót, mely úgy is csak Pompéry ingerültségét jellemzi és nem Emich eljárását. Nem lehetett sötét cselszövés az, melyet Gyulai elárult. Ha Kemény titoktartást követel Gyulaitól, Gyulai a titkot megőrizte volna mindhaláláig.

² Megint az a durva szó.

³ Hogy a Pesti Napló Kemény Zsigmond 1855-iki és 1856-iki szerkesztése idején katolikus színezetű lap lett volna az nem felel meg a valóságnak. Kemény lapja meleg rokonszenvvel és igaz érdeklődéssel kísérte a magyar katolikus egyház kulturális munkáját és hitéleti mozgalmát. De nem csekélyebb nemzeti jelentőséget tulajdonított a protestáns egyházi életnek is. Mindjárt Kemény szerkesztése kezdetén, az 1855 július 14-iki számban jelent meg Hunfalvy Pál vezércikke, melynek címe: A protestáns teológiai tanoda Pesten. Julius 24-én maga Kemény Zsigmond irt vezércikket ugyane tárgyról. Az augusztus 10-iki számban behatáró méltánylását olvashatjuk Borsodi József Templomi imáinak. Az augusztus 11-iki számban egy debreceni levél leírja „a nagy-

szertű vallásos szertartást“, mellyel a nagytemplomban a református papokat felszentelték. A szeptember 19—21-ig terjedő számokban Török Pál három elég nagy cikket ír a pesti evangélikus teológiai tanintézetéről. A szeptember 28-iki számban Jánosi Ferenc a tárcában ismerteti Ballagi Mór Protestáns Naptárát 1856-ra. Október 12-én a lap első cikkei közt I. J. referál a pesti protestáns papnevelőintézet megnyitásáról. Az október 19-iki szám egy Szentpéteren tartott h. h. papszentelő gyűlésről számol be. A november 26-iki számban Kún Bertalan egyházi szónoklattanát behatóan ismerteti Pásztor Dániel. Az 1856 március 28- és 29-iki számok mutatványokat közölnek Révész Imrének: A protestáns egyházalkotmány alapelvei című munkájából. Julius 18—23-ig Török Pál négy nagy cikket közöl ily címen: Adatok a pesti ev. ref. tanintézetéről. Augusztus 6-án jelent meg Boross Mihálynak három hasábra terjedő cikke e címen: Zárszó a pesti ev. ref. teológiai intézet ismertetéséhez. November 20-án a bányavidéki ág. ev. egyházkerület gyűlése hasábkokon át van ismertetve. A november 21- és 22-iki számok a gyűlés határozatait és feliratát közlik. A november 28-iki szám a tiszáninneni hely. hitv. egyházkerületi gyűlést részletesen ismerteti. Ily közlemények egy katolikus színezetű lapban aligha jelenhettek volna meg. Pompéry szerkesztése alatt Székács József és Ballagi Mór a P. N. 1857 szeptember 26—30-ig terjedő számaiban négy közleményben ismertették a Gusztáv Adolf-egyesület kasseli üléseit. Azután október 6—11-ig hat közleményben tárgyalták ugyancsak ez írók az evangélikus szövetség gyűléseit Berlinben. Lehet, hogy Danielik sokallotta ezt a körülményességet. De ő sem tagadhatta, hogy Pompéry P. N.-jának hírei és cikkei a magyar katolikusok érdeklődését is kielégítették. A Thiersről szóló tárcákat tehát Danielik írta. Δ jellel a Pesti Napló 1856 november 12-iki számának tárcájában kezdi ismertetni Thiers: Histoire de Consulat et de l'Empire című munkájának XII., XIII. és XIV. kötetét. Folytatja az ismertetést egészen december 5-éig. Danielik összesen tíz tárcát írt Thiersről. Alig vehető észre rajtuk, hogy szerzőjük katolikus pap. A november 20-iki tárcá az azt fejtegeti, hogy ha I. Napoleont türelmetlen hevéssége belé nem sodorja az orosz háborúba, Angliát a kontinentális zárlat megtörte volna. „Isten. — mondja a szerző — kinek kezében van mindnyájunk lelki és testi élete, és annak minden mozzanatai, meg akarván menteni az óriási tengeri hatalmat nyugaton, melyre gondviselési, nevezetesen világmegváltási céljában, épen itt, a keresztény föld megszentelt helyén, és épen ily óriási méretben szüksége van.“ Ezt írhatta volna hívő protestáns is, annál is inkább, mert egy protestáns nagyhatalom van úgy feltüntetve, hogy annak óriási erejére szüksége van a gondviselés céljainak ép a kereszténység „megszentelt helyén“. Csupán az utolsó tárcá foglalkozik az egyházi kérdésekkel. Ebben Danielik védelmezi VII. Pius eljárását Thiers egy megjegyzésével szemben. Ezeket a nagyérdékű tárcákat bármely magyar politikai lap szerkesztője szívesen látta volna. Nem lett volna annak semmi értelme, hogy Danielik azoknak elhelyezése végett szerkesztőségi palotaforradalmakat indítson meg.

⁴ Különös megjegyzések. Pompéry vádolja Keményt, hogy a külpolitikában az ausztriai felfogáshoz szított és épen Falkhoz irt levelében vádolja ezzel. E külpolitikai irányról másutt szólnunk. A belpolitikára nézve azzal vádolja Pompéry Keményt, hogy a kormányrendeletekhez kiadott kommentárokkal mintegy a hivatalos lap kötelességeit teljesítette. Hegedüs nevének aláírásával nem jelentek meg ily kommentárok a Kemény Pesti Naplójában. (1855–56.) De lehet, hogy Hegedüs (valószínűen Lajos) névtelenül irt oda ilyen tárgyú cikkeket. A Magyar Sajtó 1857-iki folyamában többször találkozunk Dr. Hegedüs aláírású közleményekkel. Szeptember 26-án kezdi meg Dr. Hegedüs a „Tájékoztató az erdő-törvényhez” című „commentárokat” stb. Lehetséges, hogy Pompéry izgatott vádaskodó kedvében a Magyar Sajtóbeli Dr. Hegedüs-cikkeket átruházta az 1855-iki és 1856-iki Naplóra. Akármint gondoljunk is a Hegedüs-komentárok említéséről, nevetséges kívánság volt az, hogy a nem hivatalos lapok tartózkodjanak a kormányrendeletek magyarázatától. Hiszen a Pompéry Pesti Naplója is közölt ilyen magyarázó cikkeket. Csak találmomra idézzük az 1857 október 24-iki számot, amelynek második közleménye ily című: Legújabb igazságügyi rendeletek. A mérleg jelű író ugyan csak dicséri e rendeleteket. A hivatalos lap sem szólhatott volna rólok több dicsérrel.

⁵ E szerződésre nézve l. a 60. sz. levelet és Papp Ferenc id. m. II., 316. l. Kemény szegénységéről, l. Papp Ferenc id. m. II., 229. l.

⁶ Pompéry Pesti Naplója nem támadta a mágnásokat. Ép a Kemény Pesti Naplójában (1856 november) jelent meg egy Z-vel aláírt cikksorozat ily címmel: Öszinte szavak a magyar főurakhoz. Figyelmeztette őket arra, hogy valamikép alkalmazkodniok kell az újkori viszonyokhoz, ha régi tekintélyüket fenn akarják tartani. E cikkeket talán Pompéry írta.

⁷ Azaz nem névleges szerkesztő, minő Hajnik Károly volt, aki helyett tulajdonkép Török szerkesztette a Magyar Sajtót.

⁸ Pompéry elhatározása megváltozott, valamint Falke nézete is.

⁹ Megint az a durva szó.

¹⁰ Gróf Károlyi István a Szt. István-Társulat elnöke volt akkor. A Társulat 1855-iki közgyűlésén mondja róla Danielik: Gróf Károlyi István a Társulat legnagyobb jötevője. Amellett, hogy a Családi Lapok szerkesztésének és kiadásának összes költségeit elvállalta, ezen felül díjakra évenként 4–500 forintot ajánlott fel, a Pázmány-füzetek kiadását 400 prtnyi adományával segíti elő, Cantu Caesar becses világtörténelmének kiadási költségeihez évenként 200 prttal járul és Somogyi Alajos munkatárs fizetését évenként 500 prttal pótolja. — A Pesti Napló 1857 március 11-iki száma jelenti gr. Károlyi Istvánról, hogy Vas Gerebennék 300 □-ölnyi telket ajándékozott újpesti birtokából. — A rendőrség gyanakodó szemmél kísért gr. Károlyi István adakozásait és viseletét. Egy 1852 első két hónapjáról szóló Stimmungsrapportban Kempen ezt írja: Die Stimmung unter den gräflich Károlyi'schen Beamten ist

die schlechteste. Bei ihnen findet jeder Schlechtgesinnte herzliche Aufnahme, jeder Compromittirte Schutz und Herberge; — welch' letzteres sogar auf Befehl des Gf. Stefan Károlyi geschehen, und den Beamten bei Entlassung verboten worden seyn soll, selbe zu verrathen oder auszuliefern. (B. Á. L. Gend. Depart. 1852 Januar-April 28.)

¹¹ Ujabb kifakadás, melyet elhagytunk. Emich eljárása értetű Károlyi ígérete nélkül is.

¹² Fiedlerről l. a Bevezetést. Falk, Pompéry levelét átküldötte Kecskeméthynek, a levél élére a következőket írván: „Lieber Aurel! Wenn du mit mir über die Sache sprechen willst, so hole mich vor 2 Uhr im Bureau ab; wir können dann im Nachhausegehen darüber reden. Dein Max.“ Volt mit beszélgetniök Pompéry esetleges új lapjáról, Kemény és Danielik állítólagos szándékairól és arról, amit Fiedlerrel kellene közölni.

60. Bárá Kemény Zsigmond levele.

Nagyon tisztelt tudor úr!

Emich bizonyosan értesítette önt azon szerződésről, melyet a Pesti Napló szerkesztése és kezelése iránt velem kötött.

A Naplónak, Pompéry kimutatása szerint, csak 1080 előfizetője levén, természetesen találom, hogy Emich deczember végén túl nem folytathatta volna e lap kiadását.

Több vakmerőséggel, mint eszélylyel, vállalkoztam az ő helyére lépni a terű hordozásában.

Számíték Kegyednek, Szalaynak, Eötvösnek, Csengerynek, Pompérynek, Töröknek s általában azon kitűnő íróknak, kik eddig is többnyire a Pesti Napló köré voltak csoportosulva, szíves közremunkálásukra.

Jelen körülményeim nem engedik ugyan, hogy Kegyed nagybecsű cikkeiért a jelen honoráriumnál (100 pf. húsz)¹ többet fizethessek; de a mint fog növekedni közönségem, azon arányban szándékozom a szerkesztési tagok díját emelni.

Kedvező válaszát várva, maradtam önnek

Pesten, oct. 26-kán 857-ben.

alázatos szolgálja

Kemény Zsigmond s. k.²

¹ A „hús“ szónak értelme nem világos. Azt akarta-e írni Kemény, hogy huszasokban? Huszas harmadrésze volt a pengőforintnak. Az ezüst huszasok igen ritkák voltak a forgalomban. A Budapesti Hirlap 1857 január 16-án írja: „mint tudjuk és érezzük, a mi ezüst huszasaink teljesen eltűntek“. Ezért nem igen hihető, hogy huszasokban akart fizetni Kemény, hanem valószínűen azt akarja mondani, hogy nem az 1857 szeptember 19-iki pátensben előre hirdetett o. é. forintban, hanem a még 1858 november 1-ig érvényes régi forintban akarja fizetni.

² Ez Keménynek első levele Falkhoz. Mivel ez eddig ismeretlen volt, Papp Ferenc egy nagybecsű értekezésében azt írta, hogy „Falk Miksa az első között volt, kik az új vezérnek közreműködésüket felajánlották“. (Irod. Közlemények, 1921. 181. l.) Mint látjuk, Kemény szólította fel Falkot a közreműködésre és pedig kevéssel azután, hogy Emich-chel megkötötte a szerződést.

61. Pompéry János levele.

[1857 okt. 26 körül.]

Szeretett barátom!

Több nap előtt és mondhatom, több nap alatt írt levelemet¹ ma kaptad meg. Ne csudálkozzál, ha az egy kissé zilált; ha rossz kedvre mutat. Itt sok történik, mi engem elkeserít s miről e napokban bővebben írok neked. Most mindent még magam sem tudok; csak annyit mondhatok már most is, hogy Emich² ember. Mondom, e napokban mindent megírok, a mit tudok. Ily viszonyok közt és minden pillanatban érzem távollétedet, érzem, mi jó volna, ha itt volnál. Az esti posta írása közben³ írom e néhány sort, hogy megemlékezésem jelét adjam, hogy panaszkodhassam.

Utóbbi soraid, mit Aurélról írtál, nyugtalanít, megbúsít. Írj világosabban, tán csak félreértés. Die Liebe muß gezankt werden.⁴ Lásd, mi soha sem fogunk ily helyzetbe jönni, mert kettőnk közül csak egy szereti úgy a másikat, mint te szeretted Aurélt.

Isten áldjon meg.

Szeretettel ölel híved

Pompéry.

¹ Az 59. sz. levél.

² Kihagyás.

³ Az Esti Posta a Pesti Napló rendes rovata volt, melyben a külföldi lapokból ki voltak szedegetve a legújabb hírek.

⁴ Kecskeméthy irónikus, Falk igen érzékeny ember volt. Így könnyen származhattak köztük múló félreértések, pedig Kecskeméthy Falkot valóban szerette. Naplójában nem minden ironia nélkül, de nála mégis szokatlan melegséggel emlékszik meg Falk iránt érzett barátságáról. (Napló, 83. l.)

62. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Barátságunkra mondom, hogy egyedül dolgaim halmazának tulajdoníthatod hallgatásomat; most is úgy kezdek a levélhez, hogy Emichre¹ is kell figyelmem, ki német nyelven panaszkodik íróasztalom mellett. Miután biztosítam, hogy bár irok, minden szavát hallom, beléegyezett, hogy lamentái közben irjam e sorokat. Most Emich a felett desperál, hogy Kemény desperál. A bélyeggel ugyan csak Bruck vagy ki bélyegezte meg magát, hanem azért mi, illetőleg a jövő évi journalismus jobban fél, mint a csikó a tüzes billogtól, melyet tomporára sütnek.² Cikked jeles, szép; de alig fog segíteni.³ Majd én is irok elbúcsúzásomkor egy-két szót a nagyérdemű közönséghez, de azt hiszem, hogy az én szavam is clamor erit in deserto.⁴ Az adót ismét három krral fogják minden sor után felemelni. Még így is marad egy krajczár a májusban elengedett 4 krból. Ez az egy krajcár elég lesz a stemplire. Világos, hogy az 1 kr. plusszal a mi javunkra kíván provideálni a status!⁵ Ép most pottyán a lapra az alább látható disznó s eszembe jut, hogy Gerendayhoz⁶ disznótorba hívtak. Az idő ugyan 8-ra jár, de azért inkább veled mulatok — por und sus ☉ disznó. Nem volt igazad, midőn azt irád, hogy azt látod, hogy maradok. Akkor még nem birta szavamat Kemény. Csak miután a bélyeg ránk jött, határozám el magam a P. Naplót tehetségem szerint támogatni. Mert becsületbeli kötelesség a lap fennmaradását elősegíteni, minden mellékes érdek mellőzésével, ha, mint Török mondaná, a haza nem teljesíti kötelességét, teljesítsük mi, kik úgyis az ügynek szolgálunk. Így

visszavettem Falke bátorítása után már beadott folyamodáso-mat. De ez nem érdemül említették fel. Erre kényszerít 1. a bélyeg, 2. az, hogy te is csatlakoztál Keményhez. Ez jól van. Így is együtt maradunk.

Falke szombaton⁷ még nem irt neked. Megkért, hogy mentsem ki; nincs ideje, mert Hauer Linczbe utazott, hol leánya meghalt...⁸

Falke azt tartja, hogy nyugodtan irhatsz ezentúl is a P. Naplóba. Azok után, mikről én őt biztosítam, szintén hiszi, hogy Kemény legkevéssbbé sem változtatja meg a lap irányát.⁹ Falke Kecskeméthynek is üdvözetet küld. Mit teend a M. Sajtó? ezt még nem tudjuk. Beszélik, hogy a lutheránusok fog-ják subventionálni: hogy kis lap leend. Ha valami bizonyost tudok, megírom.

Mért nem ir Aurél? Csak nem akarja a közmondást iga-zolni, hogy nulla calamitas sola? Irjon; irj és szeressétek ölelő barátotokat

Pest, nov. 3 [1857].

Ervint.

Rudics verseinek egy példányát részedre is megküldte. Majd felküldöm.¹⁰

¹ Így minden jelző nélkül. Az Emich ellen érzett haragot tehát a jobb belátás lecsillapította.

² Bizonyára Emich is a bélyegről beszélt. A Pesti Napló november 1-én közölte az 1857 október 23-iki császári rendeletet, amely szerint 1858 január 1-től számítva a napi-, vagy legalább hetilapok, a bélyegadónak vannak alávetve. A bélyegdíj minden példányért 1 krajcár. A beiktatási (azaz hirdetményi díj) 10 krajcárról 15 krajcárra emeltetik. Rogge W. abnormis nagy adónak nevezi az új bélyegadót. (Id. m. I. 493.) Az 1857 utolsó negyedéről szóló Stimmungsberichtben olvassuk: „Das Zeitungsstempelgesetz ist von der Presse, zwar innerhalb der legalen Grenzen, jedoch mit unverholener Unzufriedenheit und Bitterkeit besprochen worden, hat auch von Seite des zeitungslesenden Publikums eine zu-meist ungünstige Beurtheilung erfahren, und man war geneigt dem Gesetze eher politische als finanzielle Motive unterzuschieben.“ (B. Á. L. 1858. 184/G. D. II.) Az ismeretes Mayer Bernátról, a Rückblick szerzőjéről, a csendőrség egy kéme azt írta, hogy bizalmas beszélgetésben magát a szabad sajtó barátjának vallotta és kijelentette, hogy az ujságbélyeg-törvény teljesen elhibázott rend-szabály. (Ü. o. 829/G. D. II. 1857.) A Times 1857 december 5-iki

száma az osztrák sajtóra vetett új adót igen nyomasztónak nevezi és Bruckot, a pénzügyminisztert teszi ezért felelőssé. (U. o. 899/G. D. II. 1857.)

³ A Pesti Napló november 2-iki számának élén olvasható (Fk) cikke e felirattal: „A hirlapbélyeg”. Sokat írt már a hirlapbélyegről; most, hogy a törvény megjelent, alig mondhat újat róla. Az új adó okvetlenül szűkséggé teszi az előfizetési díjnak fölemelését. A bélyeg évenként 5 forintot tesz példányonként, a hirdetmény adója is 50 %-kal fölemeltetett. A kormány megnehezítette a független lapok életét. De reményli, hogy a magyar olvasó áldozatkészsége megmenti a független zszurnalisztikát. „Akik e szép remény valósítására segédkezet nyújtandak, azok egykoron bizonyosan legnagyobb örömeiket is találndják benne, miként az anya legforróbban szereti gyermekét akkor, ha ennek gyöngéd életét már egyszer a halál torkából kimentette.”

⁴ A december 8-iki szám élén jelent meg Pompéry János aláírással „A Pesti Napló t. olvasóihoz” című búcsúzás. Megköszöni a közönség részvétét és elnézését. Azután így végzi: „A szerkesztéstől azon erős meggyőződésel lépek vissza, hogy a „Pesti Napló” a jövő évben az ország nagy részvéte által fog támogatni. A magyar közönség nem engedheti azt, hogy az ország egyetlen független politikai nagy magyar napilapja megszűnjék. A magyar közönség elég érett belátással bír, hogy a „Pesti Napló”-ban ne csak pusztá olvasmányt keressen, melyet más lapban is feltehet, hogy felismerje benne azon érdekek következetes és hű közlönyét, melyek drágák a magyar nemzetnek.”

⁵ Ezt a humoros panaszt nehéz megérteni. Mi volt az a májusban elengedett 4 kr., nem tudom. Az 1857 október 23-iki rendelet 7. §-a határozottan mondja, hogy „az 1850 szeptember 6-án kiadott törvény 26. §-ában megállapított 10 krajcárnyi beiktatási díj 15 krajcárra emeltetik”. E szerint a hirdetményi díj 1850 szeptemberétől 1857 októberéig állandóan 10 krajcár volt. A 4 krajcárnyi engedmény talán lokális érvényű lehetett, vagy csak bizonyos hirdetésekre vonatkozott.

⁶ Alighanem Gerenday Antalt (1818—1887) a szobrászt érti, aki az első magyar síremlékgyárt alapította és sok nevezetes síremléknek volt alkotója.

⁷ Azaz október 31-én.

⁸ Itt néhány szót kihagytunk.

⁹ Különös, hogy Pompérynak kellett megnyugtattnia Falket Kemény Zsigmond szerkesztésének iránya miatt. Hiszen épen ő vádolta Kemény szerkesztését (59. sz. levél) oly tendenciákkal, melyek a kormánynak bizonyára nagyon jól estek volna.

¹⁰ Bárá Rudics (almási) József (1792—1879) 1857-ben kiadott egy kötet költeményt „kézirat helyett”, finom papíron, díszes kötésben és széküldötte a példányokat íróbarátjainak. A Pesti Napló november 1-i számában alighanem Pompéry ismertette a „Hervatag füzér” című kötetet névtelenül. Dicsérte, mint annak a jelét, hogy a magyar főurak, akiket annyira vádolnak közömbös-

séggel, tollukkal is igyekeznek elősegíteni a magyarság szellemi érdekeit, pedig ép Pompéry állította (az 59. sz. levélben), hogy ő többször is megtámadta a mágnásokat. A kötet tartalmáról keveset ír, cikke befejezéseül idéz egy strófát a Visegrád című költeményből:

Külső díszed bár leomlott,
Magyar szívben él neved,
S mit nemzetem szűben ápol,
Faldüledék nem temet!
Ki merné azt állítani,
Hogy az mindig így marad?
Mert az idő mit elpusztít,
Idő ismét visszaad.

Rudicsnak, a volt bácsmegyei főispánnak, hazafias tendenciái kétségtelenül szembeötlők és érdekesek, de költeményei más tekintetben sem érdektelenek. Rudics ifjú korában latin költeményeket irt s barátja volt Kisfaludy Károlynak, akinek emlékét meleg baráti érzéssel ünnepli. Bár figyelemmel kísérte a magyar költészet fejlődését, bár igen nagyra becsülte Vörösmartyt és Aranyt, költeményeinek hangja és formája a Kisfaludyak hű tanítványának tüntetik fel. Öreg korában vigaszt és szórakozást keresve a lantpengetésben, nem tudott kibontakozni azokból a hangulatokból és formákból, melyeket ifjúságában annyira megkedvelt. Rudics volt talán az utolsó magyar verselő, aki a szerelmet, a bort és a hazát Himfy-strófákban dicsőítette.

63. Lévai Henrik levele.

Pest 4/11. 857.

Sehr geehrter Freund!

Mein Jüngstes vom 29. kreutzte mit Ihrem Lieben vom 3. Okt.,¹ aus welchem ich die Freundlichkeit der „Presse“ gerne vernommen und Ihnen für diese Mittheilung danke.²

Ich bin hingegen nicht im Stande, Ihnen nochmal zu danken für Ihren, unsern, meinen und des geldarmen Publicums Artikel im heutigen Napló, die nicht finanziellen Punkte in demselben haben mich elektrisirt — ich möchte jedes Wort separat in Rahmen von Nr. 3 Golde fassen lassen — wenn! —³

Nun kommen wir endlich ans Wahre mit unserer Arbeit, es melden sich viele Agenten, aber leider fassen uns. Landsleute die Angelegenheit schlecht auf, sie meinen zum Hpt Agenten müßte im Verhältniß ein solcher ernannt werden, wie ehemals der Alispán zum Esküdt.⁴ Diese Herren wollen nicht leicht einsehen, daß dies Unternehmen, wenn es auch mercan-

til, d. h. ohne Zopf betrieben wird, doch nationell ist und daß Jeder ganz ehrlich seine patriotische Pflicht erfüllt, wenn er bei der I. M. Á. b. versichern läßt, ob der Auftrag und die Polizze durch Kaufleute, Apotheker, Oeconomen, Notäre, Aerzte etc. geschrieben werden, sie denken nicht daran, daß der Kaufmann unermüdet, ob aus Gewohnheit oder Notwendigkeit, aber thätiger ist — beim Schreibtische und beim Provision verdienen — als der Nichtkaufmann, und einige wollen doch nur magyar gazdálkodó Agenten und unter der Bedingung, daß sie nicht einem kaufmännischen Hauptagenten untergeordnet seien. — Ich werde aber nie u. nimmer einen gazdálkodó zum Hauptagenten nehmen, weil sich doch Landwirtschaft mit solcher Beschäftigung, die soviel Pünktlichkeit erfordert, wie eine Ag. nicht vereinigen läßt und wer seine eigene Wirtschaft vernachlässigen würde, taugt umso weniger für uns.⁵ Doch genug von diesem Thema für Sie, aber mir wird leicht ums Herz, wenn ich einen Theil namentlich Ihnen davon ablaste. Sie zürnen mir doch nicht?! Ich hoffe Sie bald wieder zu sehen, um Ihnen wieder eine Stunde zu rauben — steht aber Alles in guten Händen abzuzahlen darauf das Wort von Ihrem wahren und aufrichtigen Freund

Lévai.

¹ Igy; noha különös, hogy egy október 3-iki bécsi levél csak 29-ike körül érkezett Pestre.

² Az ötvenes években Zang Presséje volt a legelterjedtebb és legtekintélyesebb osztrák napilap. (L. Friedjung: Oesterreich von 1848—1860. Bd. II. 1912. 331.)

³ Hogy a Pressének ez a barátsága milyen természetű volt, nem sikerült kikutatnunk. Ajánlotta talán a Presse az E. M. Á. B.-t olvasóinak? Nem találtunk ily értelmű közleményt a Pressében. Lehet, hogy Zang szóval ígért támogatást Falk által az új intézetnek természetesen a kellő szubvenció ellenében. Zang jóindulatát csak pengő érvek hódították meg. De akárminémű volt Zang „barátsága” november eleje körül, karácsony táján ez a barátság megszűnt. Ekkortájt közölt a Presse egy Y jegyű 1857 december 17-iki pesti levelet az E. M. Á. B.-ről. A levelező egy barátságos bevezetés után így folytatja: „wir müssen jedoch hier eines Umstandes erwähnen, der, als wir ihn in Erfahrung gebracht, uns höchlich betrübt. Wir meinen das Abwendungmachen von Agenten anderer Anstalten für den ungarischen Verein. Uns kamen solche Versuche von „Wegfischen“ zu Ohren. Wir müssen ein solches Vorgehen

mißbilligen, als unsolid“ stb. — A levelet így végzi: „Zum Schlusse noch eine Nachricht. Es soll nämlich einer der Leiter der Gesellschaft in den nächsten Tagen eine Reise ins Ausland antreten, um daselbst Rückversicherungs-Verträge mit ausländischen Gesellschaften abzuschließen. Diese Nachricht überrascht uns. Warum nicht bei oesterr. Gesellschaften Rückversicherungen nehmen? An Auswahl von soliden Instituten fehlt es nicht. Unter den Vortheilen der neuen Gesellschaft wurde auch *der* geltend gemacht, daß das Geld in Ungarn bleibe, nach demselben Grundsatzte sollten auch die Rückversicherungen im *In*- und nicht im Auslande genommen werden.“

³ A Pesti Napló 1857 november 4-iki (Fk) jelű vezércikkének címe: „Az első magyar általános biztosítás“. A nem finaciális rész arról szól, hogy az E. M. Á. B. Társulat alapszabályainak megerősítése nemsokára le fog érkezni Pestre. Most felülről megtörtént minden, a közönségben van a sor, hogy az intézetet felvirágoztassa. Hogy mit nyer Magyarország az új intézet által, azt már régebben fejtegette. A társaság jó üzleteket fog csinálni, mert Magyarországon még tág tere van a biztosításnak. Hiszen a külföldi biztosító társulatnak eléggé fáradoznak azon, hogy Magyarországon is kiterjeszthessék üzleteiket. Meg fogják kapni az engedélyt. De a magyar intézet a közönségnek ugyanoly biztostságot és előnyöket nyújt, mint a külföldiek. Remélhető tehát, hogy a magyar biztosító a magyar biztosító intézethez fog fordulni. Valószínűen ez a része a cikknek tetszett oly nagyon Lévainak. Következik azután a finaciális rész. A magyar Társulat egy 3 millió pengőforintnyi tartalékalapot alakít, melynek egyelőre ötödrészt kell a részvényeseknek fedezniök. Minden egész részvényre nem 1000, hanem egyelőre csak 200 forint fizetendő. De a mostani pénzzsűkében a könnyítésben még tovább is kellene menni. A 200 forintot jó volna négy 50 forintos részletekben elfogadni jövő évi márciusig. A Társulatnak négy hónap múlva ily módon is összegyűl a 600,000 forintja s egyelőre többre nincs is szüksége. Ezt a tervet is dicséri Lévai. A nem finaciális részhez tartozik még a befejezés, mely nem egyéb, mint idézet egy „annyi zajt gerjesztett államiratóból“, a „Rückblick auf die jüngste Periode Ungarns“ című munkából. A magas állású szerző e munkában az E. M. Á. B.-ra nézve így ír: „A legf. helyen jóváhagyott első magyar általános biztosítás célul tűzte ki magának különböző biztosítási ágak életbeléptetését, melyek eddigelé az országban hiányoztak. Minő horderővel bír ily intézet az ország jólétére nézve, magától világos. Csak örömmel üdvözölhetjük a királyság birtokos osztályának azon előkelő neveit, kik e vállalat élére álltak; ezúton oly térre léptek ők, melyen a kormány máris a legkülönbözőbb irányokban fáradhatatlan tevékenységgel működik, ahol az ő tevékenységük számára is tágas tér nyílik, és ahol — ha szép céljukat folyvást szemmel tartják — mindenfelőli hálás elismerésről biztosak lehetnek.“

⁴ Azaz, honfiaink azt hiszik, hogy a főigynöknek az ügynök alá van rendelve, mint az — Esküdt az Alispánnak.

⁵ Lévai az első főügynökök jó részét valóban a kereskedők köréből választotta ki, mint Névtelennek már említett munkájából (48. l.) kitetszik. Hogy az E. M. Á. B. Társulat ügynökei a maguk munkakörében nemzeti hivatást is teljesítenek, azt nemcsak Lévai állította, hanem a kormány is észrevette. Egy 1858 második negyedére vonatkozó Stimmungsberichtben olvassuk: Die magyarische Parthei ist wieder sehr rührig, um bei ihren Stammesgenossen in der Wojwodina die Erinnerung an die Vorzeit wach zu erhalten, wobei sie die Wiedervereinigung der Provinz mit Ungarn hartnäckig anstrebt. Als vorzügliche Werkzeuge dieser Parthey wird auf die im Lande verbreiteten Agenten der ungarischen Versicherungs-Gesellschaft hingewiesen, und darauf aufmerksam gemacht, daß die Mehrzahl dieser Agenten während der Revolution oder auch später, politisch sich kompromittirt haben. (B. Á. L. 680/G. D. II. 1858.) Névtelennek idézett munkájából tudjuk, mint vetette szemére Hauer Lévainak, hogy a Társaságból voltaképen honvédmeházzat csinál. Mire Lévai azt felelte, nem jobb-e a magas kormánynak is, ha a volt honvédek csak ártatlan biztosítási ügyekkel foglalkoznak? (46. l.) Lévaíró a rendőrség azt jelentette 1860-ban, hogy Kossuth és Pulszky leveleket küldenek hozzá, s ő közvetíti a két „főnöknek” levelezését másokkal. (B. Á. L. 1860/G. D. 155.)

64. Nádaskay Lajos levele.

Pest, decz. 28, 1857.

Kedves Barátom!

Soha levél örömdetesebben meg nem lepett, mint a melyet ma reggel tőled adott kezembe a szolga. A szomorú levél, mely az ünnepek előtt igen tisztelt nő kezeiből rosszulétedet jelenté, azon sajnós lehetőségre készíté elő, miszerint hogy írhasz, arról „hosszabb időre” le kell mondanom.¹ Képzelted, hogy e hír mindnyájunk ünnepi örömét lényegesen lehangolá; a derű, melyet a szerény tartalmú karácsonfa körüli gyermeköröm vetett az apai szívre, a baráti részvét árnyában oszla szét. Aztán megközelíté e szomort a *szerkesztő* aggodalma is hogy épen most, az előfizetés kritikus napjaiban, nélkülözni kell alaposan szép cikkeidet, melyeket egyedül állíthaték sikerrel a minden követ megmozgató Danielik-propaganda ellenében. Igaz, hiszen őt te is istápolod hatalmas *szárnyaiddal*, t. i. írótolldalaidal, és, ha az eddigi jelenségekből ítélnem szabad, úgy látszik, hogy ez istápolásra lényeges szük-

sége is lesz az új Naplóistáknak, mert tisztelet, becsület az Agricola-féle hajdani notabilitásoknak, de ők annyira nem képesek magokat a mai viszonyokba beletalálni, mikép föléptüktől valami gyakorlati, vagy más szóval valárd, reális eredményt bizony kevesen várnak.²

De csakhogy ismét egészséges vagy! Csakhogy oly hamar eloszlott a bú felhője nők, tieid, annyi tisztelőid, barátaid homlokáról! Lépj teljes jó egészségben az előttünk álló újévbe, s hozza teljesedésbe ez rajtad és tieiden, a mit óhajtasz! Legyetek boldogok az újévben, ezt kívánja velem együtt nőm, és azt kérjük, tartsatok meg becses baráti jó indulatokban, melyre oly büszkék vagyunk.

Mint szerkesztő, kérek, hogy fogadd tovább is szellemi pártolásodba a Budapesti Hirlapot s tartsd fenn tovább is napi szemléid által e tekintetben is elsőségét, melyet levelezéseire nézve is bir.³ Felgyógyulásodat örömmel jelentem az olvasó közönségnek. Ha tudtam volna, hogy csak egy-két napról van szó, nem irattam volna mással egy sor szemlét se, de hosszabb időről lévén szó, a két alternatíva közül, épen most jobbnak láttam inkább a milyet olyat, mint semmi szemlét nem adni.⁴ Bocsáss meg, hogy tevém. De még egy kérdést intézek hozzád: Nem találnád-e te jónak az újévi szemlét, egy a multa visszapillantó általános áttekintés vagy tájékozással megkezdeni, mely mintegy szem elé állítaná belátásod szerinti rövideggyel a külpolitika azon állását, melyben az újév találja? Tégy, mint helyesnek talárod.⁵

A *Budapesti Hirlap* az új évbe *zajtalanul* fog belépni, több okból, de minden erejét megfeszítendi, hogy mindig *gediegebber* legyen. A Naplóra roppantul jön a pappraenumeráns, de mi is csak megleszünk. Pompéryt, mióta lelépett, nem láttam. Ő csak örvendhet a Napló fordulatnak, mert a kit leléptekor oly búcsúbeszéd követ, mint minőt ő tolladtól nyert, annak lelépte diadal.⁶ De aztán szó, a mi szó, itt nálunk az a vélemény, hogy a Napló P. alatt *elevenebb* volt, — no de várjuk be az új esztendőt. Mi a családot illeti, úgy a hogy megvagyunk. E. Temesvárott tölté az ünnepet, hol egyszer fel is lépett, mint Ännchen a Bűvös vadászbán. A Temesvarer Ztg. csak

annyit ír róla, hogy a közönség igen jól fogadta.⁷ Tisztelünk,
csókolunk mindnyájatokat, én maradván

barátod

Nádaskay.

Aurélt köszöntöm, neki holnap írok.

¹ A „hosszabb időre“, úgy látszik, idézet Falkné leveléből. A gyöngéden szerető feleség 1857-ben többször aggódott férjének egészsége miatt. Ez évben Falk sokat utazott Pest és Bécs közt a császári körút és az E. M. Á. B. ügyében. Többnyire éjjel utazott, hogy időt nyerjen hirlapi és másnemű munkájára. Felesége óvta az éjjeli utazástól és egyáltalán szeretette volna, ha férje Pesten új állást szerezve, meg lenne kimélve attól, hogy egynél több lapnak kénytelen írni. (Levelei férjéhez.)

² A P. Napló december 23-iki nagy, több mint háromhasábos vezércikkének címe: „*Agricola levelei*“. A hirlapbélyegen ő eleintén nem ütközött meg. Nem hiszi, hogy a kormány a hirlapokat el akarja fojtani. Hiszen a kormánynak is érdeke az, hogy a közönség érdeklődjék a közügyek iránt. De az aggodalmak a hirlapirodalom jövője iránt egyre növekedtek, egyes lapokról az a hír keringett, hogy újévre megszűnnek. Agricola tehát, mielőtt a magyar hirlapirodalom végkép megszűnik, fel akarja újítani régi barátságát a közönséggel s néhány szót akar váltani vele. Mindenki egyetért abban, hogy nincs pénzünk s hogy ez nagy baj. Császár F. a bajnak okát a pénzzűkében, a Napló kitűnő munkatársa (Fk) a hitel hiányában keresi, sőt a hitel túlságosságát is emlegetik okul. Agricola szerint ezen a bajon a divatos nemzetgazdasági tudomány nem segíthet, mert annak oka erkölcsi. Most megvetjük a lassú gyarapodást a becsületes ipar által, most nagyszerű spekulációk útján akarunk hirtelen meggazdagodni, ép azért az amerikai vagy európai pénzpiacok minden zavarát a nép minden osztálya megérzi. Foglalkoznunk kell a kérdés erkölcsi oldalával, mert nálunk a baj még nem hágott oly fokra, mint másutt. Még lehetséges kikerülni azt, hogy más, előbbre haladt népek civilizációja helyett csak ennek kinövéseit utánozzuk. Az újdonsági rovat e szavakkal figyelmezteti az olvasót a cikke: „Lapunk mai számában ismét egy régi ismerőssel találkozunk olvasóink. Jeles publicistánk s legkitűnőbb íróink egyike, kit a „Pesti Hirlap“ hasábjain Agricola néven ismert, a mai nappal tér vissza a hirlapirodalom terére. Ő is elhagyta valahára a szépirodalmunkban örökké becses regények, az egész Európában ismert társadalom-bölcsészeti munkák írására dicsően felhasznált magányt, hogy a mindennapi zajosabb szellemi körben hallassa hangját, hol nem a név dicsőségeért küzd az író, hanem a közügyek egyszerű munkásaként csupán használni, szolgálni kíván a nemzet és civilisatio szent érdekeinek. Agricola föllépését, kit journalistikánkban már csaknem néhainak, kedves emlékezetűnek nevezünk, kit időnek előtte krónikába tettünk, méltán fogja mindenki journalistikánkban eseménynek szá-

mítni be.“ Ez az esemény bántotta Nádaskayban a szerkesztőt és a politikust. Neki a régi Pesti Hirlap köre az irreális ábrándok iskolájának látszott és különösen báró Eötvös József, aki a pénzkrisis okát erkölcsi bajban kereste, a „valárdtság“ tökéletes ellentétének tünt fel.

³ A Budapesti Hirlapba 1857 január havában —v— írta a Politikai Szemlét. Február 26-án Falk írja a Politikai Szemlét # jellel. Március 3-án a külföldi rovat élén jelent meg a Politikai Szemle # jellel. E □ jelű író írja a Politikai Szemlét kevés megszakítással egészen augusztus 15-éig. Azután nincs Politikai Szemle szeptember 7-éig. Ekkor # jellel a Politikai Napi Szemle című rovat kezdődik a lap elején és az év végéig ugyane címen és jellel folytatódik. Nem lehetetlen, hogy a □ jelű Politikai Szemlét is Falk írta, de a # Politikai Napi Szemlének, mint Nádaskay leveléből is látjuk, kétségtelenül ő a szerzője.

⁴ December 22-én nem jelent meg Politikai Napi Szemle Falk betegsége miatt. 23-án, 24-én és 25-én a rovatot V jellel írják. Alighanem Nádaskay írta a három cikket, 29-én újra # veszi át a rovatot. Akkor Nádaskay a # jelhez a következő jegyzetet csatolta: „E jegyről örömmel veendik észre t. cz. olvasóink, hogy politikai napi szemlének néhány napi helyettesítés után ismét a már ismert tollból ered, melynek ép oly szelleműs, mint mélyelmű kezelőjét kis ideig, sajnos, betegség is tiltá el íróasztalától.“ Figyelmeztették Nádaskayt, hogy ez az is nagyon könnyen félreérthető. Másnap kijelentette, hogy az is sajtóhiba volt.

⁵ Ez a kívánság teljesült. Falk a Budapesti Hirlap 1858 január 1-i számában „Visszapillantás“-nak címezi a Politikai Napi Szemlét. Visszatekint a nagy halottnak, az 1857-ik évnek politikai történetére. Nem volt epochális esztendő. De mégis emlékezetes, valósította a párisi szerződést, noha a béke a papirosból még nem ment át a szívekbe. A fejedelmi találkozások nem oldottak meg minden nehézséget. Poroszországra döntő szerep vár. Oroszország nagy lépést tett előre, midőn a parasztok rabszolgaságát megszüntette néhány kormányzóságban. Az indiai háború Anglia győzelme felé halad. Ezek csak rhapsodikus megjegyzések. Hű képét rajzolni az eseményeknek, a történetíró feladata. A zsurnaliszta csak napszámosa a történetírónak.

⁶ A Pesti Napló december 8-iki számában Pompérynak már említett búcsúszavai után következett (Fk) cikke ily cím alatt: „Tájékozás helyett levél a lelépő szerkesztőhöz.“ Egy nemzet sem viseltetik publicistáinak személye iránt annyi érdeklél, mint a magyar. Mert nálunk még nem létezik azon irodalmi proletáriátus, mely tollát annak adja el, aki legtöbbet fizet érte. A mi politikai irodalmunk önálló politikai életből fejlődött ki. Minden párt a maga íróiban politikai életének zászlóvivőit látja. Az anyagi jutalom csekély, de mi még nem lettünk annyira kulturnép, hogy egy derék magyar ember elismerő kézszerítése előttünk kelet nélküli értéknek látszanék. Miért mondja mindezeket ép ma, édes barátjának? Mert érzí, hogy a szerkesztőnek nehezebb eshetik megszokott közönségétől elválnia. A munkatársak nevében mond köszönetet.

A szerkesztő tisztsége szintoly fénytelen, mint a színirendezőé; hiányát rögtön észrevenné a közönség, de jelenlétét nem. De a munkatársak, akik a színpalak mögé tekinthettek, tudják, hogy a siker Pompérynak köszönhető. „Ha az ég mindenünnen borult és félni kezdtünk, hogy egy-egy villám reánk is lecsaphatna, read pillantottunk, de te tántoríthatatlanul álltál ott, kezdedben az „aurea flammula“, melyet félelem nélkül lobogtattál s mi ismét nekibátorodtunk!“ S ma már világos, hogy Pompérynak igaza volt, mikor el nem csüggedt; az emberiség előrehaladt ez évben. Az orosz felszabadította parasztjait, a brit tisztelni kezdi az ember jogát az indiaiban is, az iberiai félszigeten a reakció elbágyadt, Belgiumban, Piemontban a szabadelvű párt győzött, a német hercegségek remélnék a szebb jövőben, Franciaországban enyhébb szellő lengedez. Bár a pénzkrisis pusztító fergetegként vonult el az egész világ felett, a lég legalább ezentúl tisztább lesz, szentebb érdekek lépnek majd az anyagiak helyébe. „Haladunk, barátom, haladunk“... jó úton voltál, midőn a nemzet szívében a törvényes szabadság, az észszerű haladás, a nemzeties alapon nyugvó kultúra iránti szeretetet, egy derült jövő iránti reményt ébren tartád, s kétségbe nem esve legnagyobb költőnk fájdalomsgallalta e szavain: „— a haza szebb idejét „Elmult az örökre — ne zengjed“, azon vidítóbb kép felé fordítád olvasóid szemét, midőn majd

„feljő az ormokon a teli hold,
s csillagseregével az éjbe mosolyg“.

Hosszas lettem!... Holnap új vezér alatt újra találkozunk; régi csatákból híres név lép kis írói armádiánk élére;... erőd teljében kézbesíted neki a zászlót... A nagy Kertbeny azt mondta, hogy a magyarok „a világtörténet huszárai“ — huszárok közt pedig még közlegénynek lenni is öröm. Isten veled!“

⁵ A Temesvárer Zeitung 1857-iki folyama nincs meg könyvtárainkban. Temesvártt akkor Strampfer Frigyes volt a jelentékeny német színház igazgatója, a kiváló színész, aki 1862-ben a bécsi wieden-i színház igazgatója lett. (Fekete Mihály: A temesvári színészet története. 1911.) E. valószínűen Nádaskay Eugénia, Lajosnak negyedik gyermeke, aki még ekkor igen fiatal lehetett. Megmaradt-e a színészi pályán, s mi volt a színészi neve, nem tudjuk.

65. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Nem tudom, irt-e tegnap neked a Báró? ha nem irt, mentsd ki, mert ily dologban ő kimenthető, erősen feledékeny lévén. Helyette tehát én értesítek az itteni sajtóviszonyokról.¹ Fel-

tették vala fejökben Bécsben és Budán, hogy a bélyegdíj nem elég nyűg a lapok nyakán. Így tegnapelőtt reggel a Wanderert, tegnap este pedig a „Kalauzt“, „Magyar Nélapot“ s a „Szépirodalmi Közlönyt“ foglalták le.² „Kérem vigyázzanak, mond tegnap Véber tanácsos, mert nagyon szigorúaknak kell lennünk.“³

Keménynek meg nem tudják bocsátani a Somsich czikkeit;⁴ aztán a \triangle lajstromozása is ront a loyalitas renommééjén.⁵ Franz tanácsos azzal fenyegette Emichet, hogy 3-ik Verwarnung esetében a lapengedélyt is megszüntetik,⁶ Emich meg declarálta, hogy ő senki másnak szerkesztése alatt nem adja ki a lapot, mint a báróé alatt. Ez okos gondolat volt, legalább holmi Rétsi-féle pictus masculus szerkesztőt nem octroyirozhatnak.

Ily viszonyok közt nekem, ha juliusban csakugyan megkivánna a báró a laptól válni, a szerkesztéshez kedvem nincs, s több okból is elhatározám magamban, hogy többé ily viszonyok közt szerkesztő nem leszek. Igyekezni fogunk a bárót maradásra bírni; úgy is rendén volna, hogy veszteségei visszakerüljenek a jövőben, ha nem teheti, vigye más.

Ez okból hozzád fordulok bizodalommal. Az első magyar biztosítási társulatnál az elsőtitkári állomás még nincs betöltve. Ürményi *Fényes Eleket* kívánná kineveztetni. De Fényes ellen van Manno és társai.⁷ Ugyanis Fényes nem tud németül akként, hogy a levelezést e nyelven is vihesse, aztán külső praesentiája síncs, pedig állásánál fogva sokszor kellend Lévai helyett érintkeznie a hatóságokkal. E mellett azon czikkei miatt, melyeket a „Bud. Hirlapban“ annak megmutatására irt, hogy a földbirtok Magyarorszáiban még 12 millió adót megbirhat (ekkor professor akart lenni), az ország gyűlöli, utálja; később meg az én lapomban a magas adó ellen irt cikkeivel a kormányt haragítja magára.⁸ Most tehát Manno, ki egyébiránt Fényes alkalmaztatását óhajtja (mint p. o. a statistikai bureau főnökét, vagy 2-ik titkárát), többséget fog szerezni azon elvnek, hogy az 1-ső titkár képes legyen a 2 nyelven levelezésre is. Manno óhajtana, hogy én concurráljak ez állomásért. De épen mert barátom, nem tehet kezde-

ménykép semmit érdekemben. Ez helyes. De helyzetemnél fogva én sem tehetem az első lépést. A journalistika jelen ólomkorában szívesen elfogadnám ez 1800 frttal biztosított állást. Ezért óhajtanám, ha a felhívás a társulat részéről érkezne. Ha jónak látod, ha teheted, irj Lévainak, de ne csak ez ügyről egyedül. Más ügyben irj neki tulajdonkép s csak eszméebresztőül érints engem meg, miután hallok, hogy Fényes nem választathatik meg.⁹

Rövid idő alatt, hiszem, betanulnám a német Geschäftsstylt.

Köszönöm ajánlatodat a Wandererrel való levelezés iránt. Német nyelven irjak (akkor hozzád kellene a leveleket küldennem, hogy kijavítsd), vagy elfogadják a magyar leveleket is, mint mi a Schwarzét, a Lecherét?¹⁰ Ezt jobb szeretném. Mit fizetnek? Miről irnék főleg? Közigazgatási vagy irodalmi ügyekről, vagy mind a kettőről?

Aurél részére ide írom Protmann megjegyzését, midőn a január 14-iki számot lefoglalták.¹¹

„Denn das werden Sie doch (H. von Pompéry) selbst erkennen, wenn Sie (H. von P.) als einsichtsvoller Mensch die Sache genau erwägen, werden es auch einsehen, daß indem die löbl. Preßbehörde, eigentlich die hohe Regierung von dem Confiscations-Rechte einen nothwendigen Gebrauch macht, sie nur das Recht und die Pflicht der Selbstwehr ausübt. Denn der hohen Regierung stehen keine Mitteln zu Gebothe, um die schlechte Wirkung eines agitirend und die Gemüther beunruhigend wirkenden Artikels zu paralysiren. Die hohe Regierung kann durch seine Organe nicht erwidern lassen, daß während die Steuer mittels Execution eingetrieben wird, die durch die Steuer, wie gesagt, zu Grunde gerichteten Grundbesitzer Wettrennen und Agarmeszaten (Agarászatok) arangiren. Und en fin die Steuer muß gezahlt werden.“

„Ja, sie muß“ válaszoltam. S ekkor a már egy óráig tartott discursus ismét megújult, Pr. azt kezdé nekem magyarázni, warum muß sie. Én eziránti szerény véleményemet elhallgatám. Ha felmegyek Bécsbe, elbeszélem az egész *monologot*, mert én, ki még aznap ebédelni akartam, nem tápláltam a Bandwurm conversatiót.

Aurélt ölelem. — Ird meg, irhatsz-e Lévainak. Szeretettel ölel híved.

Pompéry.

Pest, jan. 30, 1858.

¹ Kemény arról akarta értesíteni Falkot, hogy miért nem meri közölni azt a cikkét, melyet január 27-én kapott tőle. De a levelet nem írta meg és Pompéryt kérte, hogy tudósítsa Falkot a pesti sajtóviszonyokról. (Pompéry Falkhoz, 1858 január 28. Nemzeti Múzeum.)

² A Budapesti Hirlap január 30-iki számában olvassuk a január 28-án kelt Δ jelű bécsi levélben: „A Wanderer mai száma a Franciaországban repressiv rendszabályokról szóló íránycikke miatt lefoglaltatott.” Természetes tehát, hogy a Pestre érkezett számok is lefoglaltattak. A január 14-iki Orsini-merénylet után III. Napoleon a törvényhozó testület ülőszakát megnyitó január 18-iki beszédében így szólt: „A veszély nem a kormány kiváltóságainak nagy mértékében, hanem inkább a repressiv törvények hiányában rejlik.” A francia kormány január 19-én eltiltotta a Spectateur és a Revue de Paris című lapok megjelenését. A független lapok többsége megintetett. Más biztossági rendszabályokra is készült a francia kormány. Valószínű, hogy Falknak az a cikke, melyet Kemény félretett, a francia rendszabályokkal foglalkozott Ausztria ellen fordított éllel. Kalauz (szerk. Boross Mihály), Magyar Néplap (szerk. Dr. Szabó Alajos) és Szépirodalmi Közlöny (szerk. Szelestey László) szépirodalmi, ismeretterjesztő lapok voltak. Közülök csak a Magyar Néplapnak volt politikai rovata. Hogy mit vétettek az ártatlanok, nem lehet kitudni.

³ Weber (vagy Veber) János 1806-ban született Sopronban. 1848 előtt német és magyar lapok munkatársa volt. 1848-ban a magyar kereskedelmi minisztériumban titkárrá nevezték ki. Majd 1849 végén Geringer meghívta Budára hivatalnoknak. 1855-ben kinevezték császári rendőrtanácsosnak. 1856-ban a pesti német hivatalos lapnak munkatársa lett. Protmann írja hivatalos jelentésében, hogy Weber becsületes, lojális ember és tehetséges író. A magyar konzervatívek körében is becsülték Webert szakképzettsége miatt s mivel tudták, hogy őszintén óhajti Magyarország gazdasági gyarapodását. (L. Wurzbach és B. Á. L. Ungar. Landes Gouv. Acten, 1856. Fasc. 320.)

⁴ Somssich Pál a Pesti Napló 1857 december 31-iki számában kezdte közölni S. P. aláírással „Somogyból” című cikksorozatát. Az első cikkben panaszkodik a búza olcsósága miatt. Ki hitte volna, hogy a közös adózási rendszer behozatala és a vámsorompók megszünte után olcsóbban adjuk el búzáinkat, mint azelőtt! Ez nem tarthat soká. A felséges úr a hamburgi kereskedő-osztály fenntartására 10 millió segítséget küldött; lehetetlen, hogy a magyar gazdáról megfélemedezzek. A magyar gazda több figyelmet érdemel, mint Hamburgnak a hitellel merészen játszó kereskedősege. A magyar földbirtokos nem kap elegendő kölcsönöket, pedig sok olcsó és

biztos pénzre volna szüksége, különben tönkremegy és pusztulását az egész állam meg fogja érezni. S. P. második cikke január 3-án ismétli az elsőnek gondolatait. Kiemeli, hogy „a gazda kiadásai meggyűltek; jövedelmi forrásai pedig kellő arányban még meg nem nyíltak”. Nem várhatjuk meg a gyökeres orvoslást, a bajokon hirtelen kell segíteni. A harmadik cikk vagy levél a január 9-iki számban kifejti, hogy mivel földhitelbank nincsen, és a mai leverő körülmények közt pillanatnyi segélyre van a gazdának szüksége, hogy el ne pusztuljon, szükséges volna a forgalmi pénz mennyiségét rögtön megszorítani. A negyedik „Sómozgásból” című levél a január 13-iki szám élén jelent meg. A gazdát nagyobb csapás — úgymond — nem érheti, mintha üzérereje (Betriebskraft) csorbul, pedig a magyar gazdát ilyen csapások rendre érték. Az úrbéri viszonyok megszűntével a gazdák elvesztették munkaerejüknek majdnem felét, többen két-, mindnyájan legalább egyharmadát. Normális viszonyok közt e csapást kiheverhette volna a magyar gazda. De a szomorú emlékü évek alatt gazdaságunk alapjai is veszélyben forgottak. Mivel a beállott csend után a gazdának pénze elveszett, dívatba jött a bérrendszer. A gabonának nagy ára volt; bérlő és gazda jól jártak. De helyreállott a béke és a gabona olcsó lett. Most a gazdaságok jövedelmei nem fedezik az új felszerelés, a drága munkabér, az adó, a kamatok terhét. E bajon rögtön kell segíteni. De hogyan? — E kérdésre a következő számok nem adnak feleletet, mert S. P. nem folytathatta leveleit, majd meglátjuk, miért nem?

⁵ Pompéry itt Danielik cikkeire céloz, aki a Δ jel alatt ily című sorozatot irt: „*Egy kis lajstromozás nem drt.*” E cikkeken visszaautasítja a német sajtó vádjait Magyarországgal szemben, mely január 21-én jelent meg, tiltakozik az ellen, hogy a Katholische Literaturzeitung kigúnyolja a magyar szentszékek eljárását. A január 22-iki „II. lajstromozás” a N. Preuß. Zeitung és az Augsburginak bírálatait cáfolja, melyek a Kemény Pesti Naplójának programja ellen voltak intézve. A bírálat szemére hányja a programnak, hogy a magyar nemesség társadalmi felsőbbiségét védelmezi az új jogrendszer ellenére is. A január 24-iki „III. lajstromozás” folytatja e témát s támadja az Allgemeinet, mely a Pesti Naplónak vétkéül akarja felróni az „ó-magyar” buzgóság felélesztését. A január 24-iki „IV. lajstromozás” megint az Allgemeinetet foglalkozik, mert ez a lap Hidasy nagyszombati gimnáziumi tanárnak „a jó latin stílről” irt programtervezését arra használja fel, hogy az egész ó-magyar-latin műveltséget ledorongolja. Ezek az igen érdekes lajstromozások nem tetszettek a hatóságoknak, hiszen azok az „ó-magyar” szellem megerősítésén fáradoztak.

⁶ Erről a Franz nevű osztálytanácsosról a legfőbb rendőri hatóságnak sajátos történetkét jelentettek. Schiller Haramiáit adták a német színházban. E szavaknál: „Franz heißt der Schurke” a közönség feltűnően arra a páholyra nézett, amelyben Franz tanácsos foglalt helyet. Protmanntól jelentést kérték az ügyben. De ő azt jelentette, hogy nem hiszi a hírt, mert a nagyközönség nem ismeri Franzot, vele csak néhány hivatalnoknak és hírlap-

írónak van dolga. (Osztr. Belügym. Rendőri Levéltár, Pr. II. 5919/1859.)

⁷ Mannó István, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság egyik igazgatója. Róla mondja a fentidézett Névtelen, hogy „az alapításban a régi Pestnek görög eredetű s immár teljesen elmagyarosodott nagykereskedő családjait képviseli”. (11. l.) „Társain” Pompéry valószínűen a többi három igazgatót érti: Fröhlich Frigyes, Harkányi Frigyes és Ullmann Károlyt. Mannó tagja volt annak a küldöttségnek, mely 1858 február 4-én tiszteleggett Albrecht főherceg előtt. A küldöttség sajnálkozott azon, hogy Ürményit és Zsivorát nem erősítették meg és kérte a főherceget, hogy engedje meg a biztosítás megkezdését. A főherceg erre azt felelte, hogy ha grata personákat választanak elnökökül, a biztosítás megkezdését tüstént megengedi, mire Mannó azt jegyezte meg: „Man kann die Generalversammlung nicht zwingen”. (Pompéry Falkhoz, 1858 február 5. Nemzeti Múzeum.)

⁸ Pompéry e vádja Fényes Elek ellen helyreigazításra szorul. Fényes a *Budapesti Hirlap* 1856 szeptemberi számaiban három cikket írt a már fentemlített Sylvester-Dessewffy-polemiáról. A szeptember 18-án megjelent II. cikkben azt állítja, hogy a közvetett adók fölemelése rosszul hatna a nemzetgazdasági viszonyokra, ellenben az egyenes adók mérsékelt fölemelése elviselhető volna. A cikket így fejezi be: „a földadó most is, jövődőben is a legdúsabb kincsbányája marad az államkincstárnak. 1855-ben 60.748,126 pengőforintot hozott be, s így többet, mint az összes államjövedelemnek egy negyede. Pedig teljességgel nem állíthatjuk, hogy a föld túl volna terhelve adóval. Ugyanis a kataszteri munkálatok után a művelés alatti föld tesz összesen 99.643,700 ausztriai holdat, s így egyre-másra véve 1 holdra nem esik több $37\frac{1}{4}$ krajcárnál. Igaz ugyan, hogy a fentemlített 99.643,700 hold használható föld közt legelő 15.284,000 hold, erdő pedig 35.239,600 hold található, melyek jövedelemre nézve nem hasonlíthatók a kaszálóréttekhez és szántóföldekhez. De más oldalról egész koronarságok vannak, mint Lombard-Velence, Csehország, Morva, Alsó-Ausztria és Magyarországon s Temesi Bánságban egyes kiterjedt jobb vidékek, hol a földek hasznobére 5—40—50 forintig, sőt ezen fölül is felmegy. A földadó tehát észszerű és szigorúan igazságos kiosztás útján még 10.000,000 forinttal többet is behozhat, anélkül, hogy az adózó közönség jobban megérezné, mert gyakran nem a nagy, hanem az egyenetlenül felrakott teher nyomja a vállakat”. Fényes a *Pesti Napló* 1857 december 8-iki számában „A magyarországi földbirtok terhei” című cikket írta. Ebben azt fejtegeti, hogy a közvetett vagy fogyasztási adó nem oly súlyos teher, mint a földadó, hogy a magyarországi földbirtokos sorsa naponként rosszabbra fordul és így a nagy adót nem bírja. A két cikk tartalma közt kétségtelenül nagy az ellentét. De tekintetbe kell vennünk a következőket: 1. Fényes a *Budapesti Hirlapban* nem csupán a magyar földbirtokról, hanem általában a birodalmi földbirtokról beszélt. 2. Hogy e birtokra nézve nem 12, hanem 10 millió adó-többletet fogadott el, mint igazságos terhet, de arányosan felosztva.

3. Fényes a Budapesti Hirlapban nem lelkesedik Sylvesterek minden adóföllemelési indítványáért, sőt azok egyenémelyikét megbirálja, tehát nem hajhássza a kormány kegyét mindenáron. 4. Véleményét 1856 szeptembertől 1857 decemberig tárgyi okokból is megváltoztathatta. Mert azóta folytonosan hanyatlott a búza ára. Egy pozsonyi mérő búzának ára Pesten 1856 november 25-én 4 forint 48 krajcár volt, 1857 november 28-án már 2 forint 50 krajcárra süllyedt. A főleg búzát termelő magyar birtokos tehát 1857 vége felé tiszta jövedelméből már meg nem élhetett. 5. A kormány 1856 őszén ép oly hatalmas volt, mint 1857 vége felé. Fényes tehát, ha csupán személyes okok vezetnek, igen oktanul járhat volna el, mikor a kormányt magára haragította a magyar földbirtokos kedvéért. Talán Ürményit akarta megnyerni a Pesti Naplóbeli cikkével? Ürményi e cikk nélkül sem kételkedett Fényes igaz magyarságában és szakképzettségében a biztosítás terén, mert erről Fényesnek e tárgyról írt cikkei eléggé meggyőzték. Pompérynak igaza lehet abban, hogy Fényes a Budapesti Hirlapbeli cikkei miatt nem volt népszerű az országban, de a földadó kérdésében Fényest tárgyi motívumok vezették, amelyeket könnyű volt félreértetni akkor, mikor a Dessewffy-Sylvester-polémiában a magyar közép-osztály Dessewffy pártjára állott. Fényes kiváló ember volt s mivel érdemei igen nagyok, nem szeretnők, ha emlékére a kiadvány által újabb igazságtalan vádak terhelnék. Fényes írói érdemeit igen találóan jellemezte Szemere Bertalan. „Czikkeit” — írja Szemere — „véve, azokat egészen nagy gyönyörrel olvasom. Nincs azokban üres phrasis, hangzó szó, költői virág, hanem van mindig határozott eszme, körülírt gondolat, concret fogalom, szóval: tiszta, józan ész és practicus felfogása a dolgoknak és viszonyoknak. Így irnak az angolok. (Fényes) egy azon kevesek közül, kik nálunk angol józansággal, egyszerűen, érthetőleg, de mindig argumentative okoskodnak és irnak. Olvasva (Fényes) czikkeit, azt hinné az ember, az angol politikai világban éveket töltött.” Szép dicséret magyar íróiról, hogy frázisok nélkül ír és Fényes teljes mértékben megérdemli e dicséretet.*

* Mégis Fényest választották meg másodtitkárnak. Egyszermind kijelölték az életbiztosítási osztály főnökének is 1859-re, amikorára ez osztály működésének megindítása tervbe volt véve. De Fényes 1859 január 13-án elhagyta az E. M. Á. B.-t, lemondván állásáról. A lemondást újságpolemia előzte meg. Fényes visszalépését a *Szózat a magyar biztosító társulat érdekében*, Bécs, 1859 című röpiratban indokolta a magyar közönség előtt. E röpiratban igen élesen támadja Lévai vezérigazgató személyét és munkásságát. Nagyon nehéz volna a Fényes-Lévai-pörben igazságosan dönteni. Csak annak kiemelésére szorítkozunk, amit a röpiratból elég világosan kivehetünk. Fényes Elek törekedett a biztosítótársulati hivatalra, mert alaposan foglalkozott a biztosítás ügyével és a

* Szemerét Keleti Károly idézi az *Érték. a Társadalomtudományok köréből* V-ik kötet. 1880. (Fényes Elek Emlékezete 28., 29. II.) Az Emlékezésed függelékében közölt bibliográfia nem teljes. Fényesnek több szép cikke hiányzik abból.

biztos jövedelemre is szüksége volt. Rosszul esett neki, hogy ő, *csokaji* Fényes Elek, egy Löwi Henrik (így is nevezi Lévait eredeti nevén), alatt kénytelen szolgálni. Azt állította, hogy nem származása, hanem egész multja és modora miatt nézi le Lévait. Rosszul esett neki az, hogy az igazgatóság és a főügynökök megkivánják a német levelezést is, amiért Lévait vádolja, noha Pompéry leveléből látszik, hogy ezért nem egyedül Lévait illette a felelősség. Azt hitte, hogy Lévai szervezőtehetségét és szakképzettségét túlbecsülik azok a jóhiszemű urak, akiket Lévai dicsekedése félrevezetett. Önmagát a vezérigazgatói teendőkre hivatottabbnak érezte. Lévainak tulajdonította azt a körülményt is, hogy a magyar korona területén alkalmazott 896 alügynök között számítása szerint, 228 „izraelitát” találni. „Ez arány szerint” — úgymond — „Magyarországon 3 millió zsidónak kellene lakni.” Hiszen az ügyes és becsületes zsidó hadd legyen alügynök, de a társulat kárára jelesekbbek mellőztettek felekezeti részrehajlásból. „Csak vak nem látja azt, hogy a nagy tömeg ellenszenvvel viseltetik az izraeliták irányában, s ha még azt is látja, hogy ezek más érdemesek mellőzésével pártoltatnak, úgy az ellenszenv gyűlölséggé fajul, mi valóban sem a társaság, sem magok az izraeliták érdekeire nem kívánatos.” Sok másféle kifogása is volt Lévai kezelése ellen, de mindent eltűrt volna, ha vele jobban bánnak. Kidolgozta az életbiztosítási tervezetet és az igazgatóság nem jutalmazta munkáját még erkölcsi elismeréssel sem. Lévai megsértette; Hajós alelnök egy jóhiszemű, de nem egészen szabályosan kötött biztosítási üzlet miatt szemrehányást tett neki. Sőt észrevette, hogy a megindítandó életbiztosítást más osztályfőnök vezetésére akarja bízni a társaság. Mindebben Fényes Lévai ármánykodásának nyomait vélte fölfedezni. Bizonyos, hogy az ő érzékenységet nem kimélték eléggé és azért sértett büszkeségében elhagyta a társaságot. Röpirata azonban nem rendítette meg az elnökség, az igazgatóság és a választmány érzelmeit Lévai iránt.

¹⁰ Pompéry Falk felszólítására valóban levelezője lett a Wanderernek 1858-ban. Első levele február 6-án jelent meg február 4-iki kelettel V jel alatt. E jel alatt folytatja a levelezést az év végéig. Februárban kilenc levele jelent meg. A levelek azután megirítkultak. Juniushan már csak négy Pompéry-levelet találunk, a későbbi hónapokban, december végéig, havonként legfeljebb négy V levél jelent meg a Wandererben. A levelek különböző híreket közölnek a közgazdasági életéről, a színházról, az akadémiáról és így tovább. Ujdonsági rovathoz hasonlóan. — Schwarcz nevű bécsi hirlapíró 1857 körül sehol sem találunk említve; Schwarcz valószínűen miniszteri hivatalnok volt, aki csak melleleg foglalkozott hirlapi levelezéssel. Lecher Zakariás Conrad hivatásos hirlapíró volt, de bővebbet róla sem tudunk. Schwarcz és Lecher bizonyára Falk felszólítására bécsi leveleket írtak a Pesti Naplónak 1857-ben és 1858-ban is. Ők írták a *két kalapács* és *rt* jegyű többnyire közgazdasági tartalmú levelek nagy részét 1857-ben. Az 1858-iki folyamban a ☉ és W. C. jegyű levelekről ugyanezt mondhatjuk.

¹¹ A Pesti Napló 1858 június 14-iki számát lefoglalta a rendőrség „Somssich miatt“, mint Pompéry írja Falknak január 28-án. (Nemzeti Múzeum.) Abban a számban Somssich (V. levél) választ adott volna arra a kérdésre, hogy miként lehetne a gazda helyzetén rögtön segíteni. Protmann „monológiából“ sejtiük, hogy Somssich az V. levélben a nagy földadó miatt is panaszkodott. A lefoglalt számot újra nyomtatta a szerkesztőség.

66. Nádaskay Lajos levele.

Pest, jan. 30, estve. [1858.]

Kedves barátom!

Czédulácskádat véve sietek a válasszal. Falke tegnapelőtt estve nálam volt s szóval biztosított a remunerációról, hozzátéve, hogy ha a pénz hozzá már Bécsből leérkezett volna, a remuneratio már kezemben volna, mi annyit tesz, hogy már a te kezében is volna, mert a pénz a náladi kötelezettségem beváltására van szánva, mint azt még akkor megírtam. Azon pillanatban, a mint én megkapom, tüstént veended pénzes levelemet. Közel lévén díjad felküldése, akkorra halasztottam e körülmény megírását is. Ugyancsak itt létekor értesített Falke arról is, hogy számodra ezentúl havonként 116 forint 40 krajczárt küldjek. Légy meggyőződve, hogy valódi örömmel felelek meg e rendeletnek.¹

Mi lapod kimaradását illeti, nekem soha egy szóval sem írtad azt, sem másutt tett reclamációról *semmit sem* tudok, következésképp panaszod meg sem szüntethetém. Remélem, hogy holnap már lapot kapsz; legközelebbi leveled végén ird meg igen-e vagy nem.

Komoly leveledben ezt olvasom: „*Falknak csak nem lehet még ilyenekkel is alkalmatlankodni.*“ Mért ne mondjam ki, hogy ezt olvasnom fájt, s e szavakat nem rövid idő törlendi ki szívemből, hova mélyen bevésődtek.²

Élj boldogul, ölel

tisztelő barátod

Nádaskay.

¹ A remunerációt meg kell különböztetnünk a rendes díjazástól. A remunerációt a kormány különös meglegedése jeléül adta. Falk 1858 januárjában is szorgalmas munkatársa volt a Budapesti Hirlapnak. A # jelű politikai napiszemlék pontosan jelentek meg.

² Nádaskay nem mert Falke nélkül intézkedni. Falkot pedig bosszantotta az, hogy valamely — előttünk ismeretlen — kérésével Nádaskay Falket terhelte. Szegény Nádaskayt igen bántotta az „alkalmatlankodni“ szó és érzékenységet az akkori divatlapok regényeinek nyelvén fejezte ki.

67. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Rég nem irtam. Tudja Isten, mi neme az a rossz kedvnek, az apathiának, az elmerengésnek, a lélekaléltásnak, mely egy idő óta elfogott. Semmihez sincs kedvem; minden munkától irtózom. Nincs türelmem; valami kész, üz, mintha sok dolgom volna és semmibe se kezdek, csak ábrándozom, mint a gyermek, fellegrákokat épít, melyekben vágyaim teljesülnek, fájdalmaim megenyhülnek, gyászom visszatorlást nyer. Csak egyet teljesítek örömmel. Naponként eljárak az állatseregletbe; gyönyörűséget okoz a tigris, az oroszán látása. Úgy kívánczok sokszor e vadak közé. Ha az utczára lépek, ismét minden bánt. A Pesti Napló unalmas, a rendőrség hatalmas. Aztán pénzem sincs, hogy legalább 1 napra felmehetnék hozzád. Hazulról, mióta anyám meghalt, nem kaptam semmit. Mindent felemész, az adó és reparáció.¹ Dolgozni meg nem tudok. A bolondját járom...² Így aztán megbocsátasz, hogy nem irtam.

Bocsásson meg Aurél is.

A húsvéti ünnepekre hozzátok készültünk. De sem nekem, sem Zsigának nincs pénze. Ha az urbékkárpótlási kötvényeket Zsiga megkapja, felmegyünk.³ A bort azért nem küldtem fel, mert még meg nem kaptam. T. i. Graefl barátom ígért abból az isteni szomorodniból, mitől a halott is életre válik.⁴ De a leányát adja férjhez, így még nem küldé fel. T. i. én ép Fuchshoz akartam menni, hogy szadait küldessek neked⁵ s Graefl, ki czikkeidet könyv nélkül tudja, arra kért, hogy várjak egy hétig, akkorra felküldi a szomorodnit. Vártam tovább is. Nem

küldé, így az ünnep után⁶ felindul részedre a szadaiból fél akó üvegekben.

Most pedig kívánok jó ünnepeket, jó egészséget. Lévaival nem beszéltem. Én nem ajánlhatom magamat. Azt szeretném, ha a felhívás az ő részökről eredne. Mind Lónyai jó barátom, mind Hajós jó emberem.⁵ De Manno veszedelmes, pestilentiális elvet állított fel, t. i., hogy a 2-ik titkár szakember legyen, hogy Lévaít helyettesíthesse szükség esetében. Hol van az ily magyar ember? Fél év alatt csak megtanulná az ember, ha nem számár, a manipulatiót. „De ha e fél év alatt betegszik meg Lévai“ mond Manno.⁷

Szeretettel ölel híved

Pompéry.

Aurélt ölelem.

[1858 március végén, vagy április elején.]

¹ Pompéry Györgyné Szonté Mária, Jánosnak anyja, 56-ik évében halt meg Miskolcon 1856 november 15-én. A Pompéry-vagyon romjaiból maradt még egy kis ingatlan a mi irónkra.

² Néhány szót kihagytunk.

³ Ezeket az urbéri kötvényeket Kemény még 1858 októberében is várta. (L. Kemény Zs. leveleit Kemény Ferenchez. Kiadta R. Kiss István. Irodalomtört. Közlemények, XVIII. 1908.)

⁴ Bizonyára Graefl Ignác, csanálói haszonbérlo, akiről azt írja a Pesti Napló (1856 október 10-én), hogy „gazdasági cselédeknek gyermekei számára tanyaiskolát állított fel. Nemes tettét többben követhetnék“. Graefl Pompéry „Magyarországába“ cikket írt 1861 elején, melyet Falk igen dicsért egy Pompéryhoz írt levelében. (A levél a Nemzeti Múzeumban.)

⁵ Busbach Péter (Egy viharos emberöltő, II. 5. l.) azon „kitünő magyar kereskedők közt“, kik Pesten értelmiségük, vagyonosságuk és hazafiságuk által kitűntek, két Fuchst említ, Rudolfot és Gusztávot. Fuchs Rudolfot 1858 február 17-én az E. M. Á. B. T. választmányi tagjának választotta. Valószínűleg erről beszél Pompéry. Az ő pincéjében volt kapható az a szadai fehér bor, melyet az ötvenes évek elején Landerer Lajos hozott a kereskedésbe. 1858-ban április 4-én volt húsvét vasárnapja.

⁶ Pompéryt az ötvenes évek végén, vagy a hatvanasok elején választotta meg a biztosító társaság jegyzőjének és központi főügynöksége vezetőjének. (Névtelen, id. m. 30. l.) Lónyay Menyhért elnöke, Hajós József alelnöke lett az E. M. Á. B.-nak az 1858 február 17-iki közgyűlésen.

68. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Kérjük szívességedet, hogy küldenéd el azon bécsi lapot (illetőleg a lap azon számát), melyben befelelnek a reichenbergi kereskedelmi kamara emlékiratának a pesti szabad vásár érdekében. Lapszemléül akarjuk adni.¹

Jeles cikked holnap jelenik meg.²

Rossz vagyok, megjavítom magam.

Pest, május 17 [1858].

Szeresd hívedet

Pompéryt.

¹ „A pesti kereskedelmi és iparkamara 1854—6. évi jelentésében Pesten alakítandó szabadraktár létesítését ajánlja s a kormányhoz az ebbeli engedelem megnyeréséért folyamodott. E folyamodvány, vagy véleményadás végett az ausztriai birodalom más kereskedelmi és iparkamaráival is közöltetett, vagy tán ezen hivatalos közlés nélkül is magára vonta ezeknek figyelmét, mert miként német lapokban olvassuk, a reichenbergi kamra legújabbán emlékiratot terjesztett a kormány elé, melyben amaz engedély *megtagadásáért* folyamodik.” Így kezdi Falk a Pesti Napló május 18-iki számának vezércikkét. A cikk végén örömet fejezi ki azon, hogy egy bécsi lap, mely a magas pénzügyi körök közlönyéül szokott tekintetni, a pesti raktár ügyét oltalmazza. Ezért kéri Pompéry Falktól azt a bécsi lapot. Ez a lap az Oesterreichische Zeitung volt, mely Friedjung szerint (Oesterr. von 1848 bis 1860 II. 333. l.) Bruck pénzügyminiszter politikáját szolgálta. E lapnak 1858 május 9-iki \oplus jelű cikkét a Pesti Napló május 23-án ujdonsági rovatában így ismerteti: Az ember azt hinné, hogy a vasút közelebb hozá Reichenberget a mívelt világhoz, de „ha az ottani iparosok nagyobb részének népgazdasági nézeteit tekintjük, mint az Oesterreichische Zeitung, azt kellene hinnünk, hogy Reichenberg szellemi tekintetben még mindig a „távollévő hely” s lakosai részére az azonkivüli birodalom gazdasági érdekei „terra incognita”. A kamara jelentése vonakodik e szavak „kereskedelmi és iparszabadság” kimondásától, nehogy az ördögöt idézze fel. Csak így magyarázható meg azon memorandum, melyet a szabadraktár ellen benyújtottak. „A reichenbergiek attól félnek, folytatja az Oesterreichische Zeitung, hogy a pesti szabadraktár által a pesti piac részükre el fogna zárulni. Lehet-e őszintébb testimonium paupertatist képviselni? Továbbá panaszzolják, hogy a belföldi ipar kifejlődésének útját állja a külföldi előhaladott gépgyárártól való függés és a szakiskolákban képzett munkások hiánya. Ez bűnrovás! Miért nem állítanak tehát ők gyáriskolákat? Továbbá mondják, hogy a tőkék megszerzése igen nehéz volna. Ezt Reichenbergben kívánják velünk elhitetni, hol a hitelintézet prágai fiókja egy ügynökséget tart, míg

a szomszéd iparos Rumburg, Warnsdorf, Schönbüchel és Schluckenau jelentékeny hitellel bír. De mind e valótlanságot megbocsátanók, mond tovább az „Oesterreichische Zeitung“, a pulyák természete a hazugság szorultságból, ha a tiltakozásból azt nem hallanók, hogy a „védvám elégtelen“ és hogy a pesti kamara azon hazafiatlan szándékkal van, hogy a szabad kereskedési mozgalmat a belföldi ipar rovására idézze elő. Ez a dolog bibije. Már itt Reichenberg és kamarájának nézetei nyíltan állanak. E világosságtól irtózó eszmék után itélve, a kamarát szinte „camera obscurának“ tartanók, mely mindent felfordítva mutat, mert a mondottaknak ép diametrális ellentéte a való. A belföldi iparnak nem rovására, hanem javára fogna a szabad kereskedési mozgalom kifejleni. Avagy a felvilágosodás egy sugára sem jutott volna el Reichenbergbe s ott még hírt sem hallottak afelől, hogy ép a verseny éltető levegője az iparnak. Oly véd, aminőt a reichenbergiek óhajtanak, a legértelmesebb iparost is hanyatlásra bírná. A kamara azon jóslatára, hogy a kincstár ekként vámjövédékétől rászedés folytán vesztíteni fog, az „Oesterreichische Zeitung“ megjegyzi: „E rászédést Reichenbergben, a szabadraktár mellett, természetesnek tartják. Hogy ez eset, az ausztriai kormány szabadelvűsége által a Dunapartokon, az egész kereskedési világ részére állított minden rakhelynél megtörténik, s hogy egyszerű és biztos ellenőrség által e rászedés mindenütt megszüntethetik, erre a reichenbergi kamara nem gondolt. A megtámadott szabadraktárak azon fényes epochának első kezdetei, mely nemcsak az ausztriai, hanem az egész világpiacra nézve be fog következni a szabad kereskedéssel; és az átmenetet közvetítő rakhelyek közt egyellen egy sem bír oly fontossággal, mint a pesti szabadraktár. Az átmeneti raktárak ép itt a legczélszerűbbek s a visszahatás a belföldi ipar emelkedésére, nem várakoztathat maga után sokáig. A pesti kamara a magas ministeriumnak mindenütt hangos tetszéssel fogadott rendszerét helyesen érté meg, midőn egy átmeneti raktár gyors felállítását kívánja, mely raktár Magyarország fővárosát a bel- és külföldi árúk fő-kirakóhelyévé teendi. Teljesen bizunk abban, hogy az éjszakai iparhely alaptalan és álokok által támogatott kalmárnézetei a magas ministerium határozatára nem birandanak befolyással.“ — Ez a rosszul fordított cikk bizonyára igen tetszett a Pesti Napló szerkesztőségének. Hiszen Kemény ez év februárjában a Dunahajózási nemzetközi szerződésről több vezércikket írván, azt bizonyította, hogy a Dunahajózás szabadsága Budapestnek nagy jövőt biztosít és íme Brucknak lapja a vámegegyleti politika elveiből indulva ki, körülbelül Kemény következtetéseit fogadja el.

² A május 14-iki szám élén jelent meg „A csehországi gyárnokok contra pesti szabadraktár“ című vezércikk (Fk) jellel. Kezdetét az ¹ jegyzetben idéztük. Megmagyarázza azután Falk, hogy mi az a szabadraktár. Oly raktár az, hol a külföldi árúk semmi vagy igen csekély vám fizetése mellett lerakhatók s ha el nem kelnek, bizonyos idő múlva minden költség nélkül ismét kivihetők, a rendes vám pedig csak akkor fizetendő, ha vevő akad s az árú a szabadraktárból *fogyasztási* helyére vitetik. Ekként igen csekély

költség mellett rendes és bő raktárát tarthatni a külföldi áruknak, a vevő ezeknek láttára sokszor kedvet kap a szokottnál terjedelmesebb vásárlásokra; a belföldi kereskedő szükségletén felül is vihet be árukat, mert ha el nem kelnek, könnyen vissza is küldheti s így a kereskedelem oly helyeken, hol szabadraktár van, gyorsan roppant kiterjedést nyer. Ily raktárt kíván a pesti kamara Pesten. A Duna felszabadítása és a vasutak által élénkebb lesz a forgalom Magyarország és a külföld közt. Keleti Európa Pestre jönne vásárolni, a nyugot oda hozná gyártmányait s így Pest elsőrangú kereskedelmi várossá emelkedhetnék. Természetesen a magyar ember is vásárolhatna e raktárban külföldi árukat és ez ellen tiltakoznak a csehországi posztósok és szövők. A csehek az állam érdekét emlegetik, félnek a vámjövdelem csökkenésétől, vagy a csempészettől, de ehhez semmi közük. A csehek tulajdonkép pro domo beszélnek. Attól tartanak, hogy ha a szabadraktár létrejő, elveszítik majd a magyar vevőt, pedig Magyarország áruinak eddig fővevője volt. De a magyar csak akkor fogja vásárolni a külföldi árut a szabadraktárban, ha az jobb, szebb és olcsóbb a csehországinál. Kényszeríteni nem lehet a magyart a cseh árú vásárlására, ép úgy, mint a cseheket sem lehet arra kényszeríteni, hogy magyar bort vásároljanak. Azt mondják a csehek, hogyha lesz szabadraktár, legyen az Bécsben. De ha a keleti vevőre gondolunk, nincs alkalmasabb pont, mint Pest, mely az ausztriai Duna partján kelet felől az első nagy kereskedelmi város. Értjük a cseh gyáripáros panasztát. Válságban van a gyáripár, mert a tilalmi rendszer megszűnván, versenyeznie kell a külfölddel tanult munkások és pénz nélkül. A válság csak átmeneti, majd kiheverik a gyárosok. De ne akadályozzanak kereskedelmünk élénkítésében és fővárosunk fejlesztésében. — Igaz, hogy a kormány visszautasította a reichenbergi folyamodványt, de az 1858-iki mozgalom a pesti szabadraktárak, vagy mint azóta nevezték, közraktárak ügyében, egyelőre mégis eredménytelen maradt. Csak 1876 október 14-én jelent meg a pályázati hirdetmény, a Budapesti Közlönyben „a közraktárak terveinek elkészítése iránt”. (Lásd Kamermayer Károly és Márkus József jelentését Budapest főváros törvényhatósági bizottságához. 1879 május 16.) A nyolcvanas évek elején szervezték a pesti közraktárakat.

69. Friebeisz István levele.

Édes Miksám!

Pest, 858. 23/5.

Miután ebben a Krähwinkliben senki sem érti a hollandi nyelvet, még a Délibábnak különben genialis szerkesztője maga sem,¹ ne vedd rossz néven, ha téged terhellek kéréssel az iránt: szíveskednél a mellékelt okmányokat² valami holländer

által lefordíttatni s nekem a jövő héten visszaküldeni, mire én a fordítási díjt rögtön utnak indítom.

Egyébiránt hogy vagytok? én és mi kutyául, képzelem hogy bachhendliztek ma az égben,³ minekünk meg maholnap már salátára való is alig lesz. Nincs forgalom, nincs pénz, különben bizony már kétszer láttalak volna Bécsben, de mit ér az ember e nagy városban pénz nélkül? Kevesebbet mint egy akadémiai tag ész nélkül, a hasonlatosság e két faj közt csak annyi, hogy mindkettőből elég van. Hát Aurél mit csinál? Képzelem, hogy bevágott tegnap valami grűnében 8 stibli liesingert s vagy 6 virtli gansli hinterest . . . Ti mulattok, én meg az ebadta csinálom a kalendáriumot pro anno 1858, melyet tán megvesz majd 97¹/₂ ember.⁴ Tod auf der ung. Litteratur.

Ha valamikép háboru talál kiütni, csináljunk magyar lapot akárhol csak Pesten nem, persze politikait; képezzünk triumviratust, talán lesz a munka után mit kipiszkálni fogaink közül.⁵

Nőiteknél legszívesebb üdvözetemet. Aurélnál detto. Ir-e még neki Pompéry Jankó 5-íves leveleket. Nem is hiszem, hogy Aurél nem honorálná érte.

Áldjon isten!

igaz barátod

Pista.

¹ Azaz Friebeisz István.

² A melléklet hiányzik.

³ Ma, azaz pünkösd vasárnapján, „Az égben“, vagyis a nagy „am Himmel“ nevű vendéglőben, Bécs szép környékének egyik legszebb pontján Grinzing és Simmering közt.

⁴ A Délibáb naptára 1859-re. Megjelent Petőfi arcképével. Petőfi-nek egy versét közölte (Szeretlek kedvesem). A nevezetes költemény megjelent az 1850-iki Petőfi-kiadásban. E kiadásnak példányai már ritkák voltak, Friebeisz tehát újra lenyomatta a költeményt. Jókai, Császár Ferenc, P. Szatmáry Károly, Szabó Rikhard irtak bele széprózát, Szász Károly, Sárosy Gyula költeményeket. Dallos Gyula, Benedek József, Jenovay László, Székely József és névtelenek ismeretterjesztő cikkekkal gyarapították a naptár tartalmát.

⁵ E triumviratusban a két meghívott nem óhajtott volna részt venni.

70. Vas Gereben levele.

B.-Füred, július 13-án 1858.

Kedves barátom!

Igen kérem, szíveskedjék ösmerősei közül egy ügyvéd-féle embert megbízni, hogy a Bécs városi törvényszék előtt f. hó 24-én Hügel bécsi könyvtárosnak ellenem támasztott keresetében megjelenne, és leszállíttatná a keresetet, mert a competentia fori nincsen meg, egyszerű könyvbeli kivonatra Bécsben megjeleni nem tartozom.

Egyébiránt is a kereset olyan, mely csak a méltányosságra tartoznék részben, részben pedig vagy csalás vagy elvétel. Ha szükséges megbízás in forma, 24-ikig elég időm van, az illető jogtudor küldjön le egy mintát. Azt hiszem, hogy az illetőnek bécsi ügyekben javára lehetek.¹ Szíves válaszát azonnal kérem per Veszprém, Balaton-Füredre.

Szerető barátja

*Vas Gereben.*Kaptam lapengedélyt.²

¹ Hügel Ede magyarországi származású bécsi könyvtáros volt. A Vorstadt-Zeitungnak szerkesztője lett 1857-ben Seydlitz halála után. Magyar írókkal is sokat érintkezett. Vas Gereben elleni keresetének a bécsi városi levéltárban nyoma sincs.

² A Kétgarasos Ujságra. Első száma megjelent október 3-án. 1859-ben Képes Ujságra változtatta nevét. 1861-ben megszűnt.

71. Báró Kemény Zsigmond levele.

Pest, 16. aug. [1858.]

Tisztelt tudor Úr! Igen örvendek a kegyed megérkezésén, s kétszeresen, ha családának a fürdő használt.¹ Falun létem miatt későn olvastam Hallból irt levelét, s addig késtem a válaszzsal, míg Bécsbe érkezésével fölöslegessé vált.

A Napló még nem bukott meg, én egészséges és munkátlan vagyok. Pesten semmi megírni való.

Tisztelője, barátja

Kemény.

Aurél irt arról, hogy augusztusban nem irhat czikkeket, mert elutazik. Kérem, méltóztassék idvezletem mellett megmondani neki: hogy semmi baj, csak szeptemberben igyekezzék. Czélszerűek lesznek az utivázlatok s a t.²

¹ Az 1858-iki Pesti Naplóban július 4-én a *Tájékozást* még (Fk) irta, de július 6-án már (E) betűvel van jelölve a Tájékozás helyét elfoglaló *körút* (Talán Székely irta). A július 14-iki számban a kisebb közlemények közt ezeket olvassuk: „Ha nem mondjuk is, észrevette lapunk t. közönsége, hogy (Fk) tájékozó cikkei helyett egy idő óta a többi nagy lapok példájára politikai szemléi adunk. Nehogy e körülmény azon véleményt keltse fel t. olvasóinkban, hogy nagyrabecsült jeles munkatársunk (Fk) lapunk érdekét emelni megszűnt légyen, megjegyezzük, hogy (Fk) Hygiea istennőnek oltárol s a mint rövid idő múlva ujult erővel visszatér a fürdőről, szellemdús cikkeit azonnal folytatandja.“ Ez a szám volt ugyanis az első, melyet Királyi Pál szerkesztett, azért kellett megnyugtattnia a közönséget az (Fk) cikk elmaradása miatt. Augusztus 17-én (Fk) cikkei újra megindulnak. A Budapesti Hírlapban szintén június 4-én írja (Fk) az utolsó # jelű Politikai Napi Szemlét a nyári szünet előtt. Azután a felsőausztriai Hallba utazik családjával és haza térve augusztus 18-án kezdi újra közölni # jelű Szemléit.

² Kecskeméthy még július 23-án is irt bécsi tárcát a P. Naplóba. Azután szeptember 22-én kezdi meg Népismeri párhuzamok címén kiváló galíciai úti rajzait. Kemény úgy látszik szerette Kecskeméthy „úti vázlatait“.

72. Friebeisz István levele.

Bpest, 858. 11/9.

Édes barátom Miksa!

Azt tudod, hogy az üzletre most kutyavilág van, ezen kutyavilágnak nolle magam is részvényesévé lettem, amennyiben ha a bőrét húzom is le az adósnak, nem fizet s így meg kell elégednem, hogy papirjaimra nézhetek s minden $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ évben a kamatokra, vom Capital ist keine Rede, pedig nekem sok pénzre van szükségem vállalataimhoz, naptáram, mely a napokban készül el 15,000 példányban s 12,000 aláíróval bir, maga megzabál vagy 7000 frt, igaz, hogy aztán ki is adja hasznát, de hiába, most ki kell a költségeket izzadnom.¹ Ily

hosszu praeliminare után halld már most az életkérdéses kérést! Emichtől tudom, hogy Seyfriednál² szokott néha néhány ezer forint heverni, azt pedig hiszem, hogy te vele jól vagy, kérlek hát, légy oly jó s kérdezd meg, volna-e kedve az én számomra, azaz acceptemre, 4 óra 3—4000 frtot kölcsönözni. Ne vedd rossz néven e kérést mely ha alkalmatlan, gyujts e levéllel szivarra, vagy dobd félre, ha pedig szívesen teszel barátod érdekében néhány lépést, haladék nélkül beszélj kérlek Seyfried úrral s nekem az eredményt minél előbb — ha lehet a holnapi esti postával tudasd s igen nagy barátságot tettél. Ha Seyfried ad pénzt, mit remélek azon esetre, ha bemutatatsz szóval nála, telegrafirozhatsz is, hogy én azonnal útra kelve, holnapután reggel már köztetek lehetnék, vele a részletekről értekezendő s végezendő.

Édes Miksám! Mindent inkább hittem volna, de azt nem, hogy téged még ily barátságra és közbenjárásra kérjelek fel; azonban az ember ott kopog, hol reméli, hogy kinyitattik; a te komolyságodról pedig felteszem, hogy e levelet szokott hidegvérűséggel fogod átolvasni s barátságodtól, hogy teszel a mit tehetsz s nekem rögtön irsz. Bis dat qui cito dat. Pesten ki-nevetnének, ha valakitől költsönt kérnék.³

Isten áldjon édes Miksám, ismételve kérlek, tégy a mit tehetsz igaz barátodért

Pistáért.

¹ A naptár ára 1 pengőforint volt. Ha valóban 12,000-en előfizettek s a naptárnak már 12,000 pengőforint brutto jövedelme biztosítva volt, az üzlet nem mondható rossznak. De Friebeisz számadatai nem megbízhatók.

² Seyfried, a Wanderer szerkesztője, teljes nevén Seiffried Pilursky, mint hitelüzletekkel foglalkozó tőkepenész. eddig ismeretlen volt.

³ Ezt az utolsó mondatot komolyabban vesszük, mint Friebeisznak azt a dicsekedését, hogy sok adósa van, akiken nem bírja megvenni kint heverő tőkét. Falknak egy nagybátyja Dr. Egger, ekkortájt panaszkodott unokaöccsének, hogy Friebeisz egy kis összegre szóló váltót adott neki, de hiában kéri tőle az adósság törlesztését.

73. Friebeisz István levele.

Pest, 1858. 13/9.

Édes barátom!

Leveledet e perczen esti 8 órakor vettem. — Az sub-intelligitur, hogy eine Unterschrift keine Unterschrift. Azt értettem levelemben a részletek alatt, hogy kit kíván kibocsátóul? Emichchel nem vagyok oly viszonyban, de följánlom *Basil Kozma*, Großhändler, Buchdruckerei-Inhaber és a N.-Szlabosi papírgyár (Gömörmegye) $\frac{1}{3}$ tulajdonosa, szóval *Sehr gut*. Ha ezt elfogadja, tudasd velem, ha mindjárt távirddailag is és én mindjárt fölküldöm Kozmát, miután ő lesz a kibocsátó, és én az elfogadó vagy ha kell, én is fölmegek. Irj, kérlek, vagy még jobb, telegrafirozz. — Meg lesz az áldomás. Isten áldjon!

Igaz barátod

Pista.

Köszönöm szívességedet, de én veled üzletviszonyban nem vagyok s így aláírásodat el sem fogadhatnám. Sietve, mert indul a posta.¹

¹ Csodálkoznunk kell Falknak e készségén, hiszen Dr. Egger levele figyelmeztette arra, hogy Friebeisz nem pontos fizető. De vagy nagyon bízott Friebeisz szoliditásában és csak pillanatnyinak hitte pénzzavarát, vagy igenis nagyra értékelte Friebeisz barátságát. Azonban alig három hónap mulva már meg kellett vallania, hogy csalódott Friebeiszban. A december 5-iki Pesti Naplóban Országh Antal Párisból azt írta, hogy az általa készített tollrajz-albumra Friebeisz István előfizetést nyitott, de a 2700 frankra terjedő előfizetési díjat Országh még nem kapta meg, valamint az előfizetők névsorát sem tudatta vele Friebeisz, noha Országh kérte erre. Dec. 7-én már égett a föld Friebeisz talpa alatt Pesten, egyszerre eltűnt. A pesti törvényszék sürgönyözött a bécsi rendőrségnek, hogy fogja el Friebeiszt Bécsben, ahol valószínűen gróf Lázár Dénesnél tartózkodik; (Osztr. Belügym. rendőri lev. 9187/1858) váltóhamisítás miatt körözték. Úzelmeit az Országh párisi levele jellemezte, de érdekesebben jellemzi azokat a következő kérelem a P. N. dec. 24-iki számában: „Friebeisz István megbukott irodalmi speculáns, még 1856-dik év folytán vett által tőlem *újabb költeményeim*ből 300 példányt eladás végett, a nélkül, hogy a szüntelen sürgetett számadást nekem azokról megküldötte volna. Tisztelettel kérek föl minden könyvárust vagy bizományost, kikhez a nevezett ur *újabb költeményeim*ből példányokat utasított, méltóztassanak

azokat, mint sajátjaimat, hozzám visszaküldeni, vagy legalább szükség esetén, jogomat azokhoz fentartani. Miskolcz, decz. 19, 1858. Lévai József."

74. Báró Kemény Zsigmond levele.

Pest, 3/X (a postabélyeg szerint) [1858.]

Tisztelt tudor Úr!

Ön szíves felszólítására van szerencsém következőleg válaszolni:

Emich minden évnegyed 1-ső napján tartozik 3 ezer p. forintot fizetni a szellemi kiállításra.

Juliusban könnyen tehetett s Januárban könnyen teend kötelezettségének eleget, mert akkor szedi be a féléves előfizetéseket.

De annál nehezebb tőle Aprilis és Oktober 1-ső napján 3000 forintot kicsikarni, minden vinculum daczára.

Ebből következett, hogy October 1-jére csak 657 forintot tudott előteremteni.

Jobbnak hittem, hogy ön legalább száz pengőjét, a havi-díjt, a maga idejében megkapja, mintsem a 300 forint után várakozzék.¹

Emich a hátralékért különböző lejáratu apró váltókat *ígért* a szerkesztésnek; ha e váltók csakugyan ki fognak bocsátatni, szívesen küldök egy 200 forintost önnek, ha czélszerűnek találja.

Tisztelője, barátja

Kemény.

N. B. A mult félévben azért nem tett semmi hatást a fél-éves és negyedéves előfizetés a honorarium évnegyedes előlegezésére nézve, mert a hirlap pénzét én kezeltem, fizetvén a magaméból a veszteséget is. Ez a félév alatt 2400 forintot tévén, szükségesnek tartottam helyzetemet vátoztatni.

A szerződvény módosítaték.

A lényeges változás ez:

1. Emich szedi be a pénzt, s kimutatja a lapra tett költségeit.

2. Ha veszteség merülne föl, az évenként 5 ezer p. forintig fedeztetni fog.

3. Néhány ember vállalta magára a veszteség hordozását. Köztük én vagyok a legnagyobb *részvényes*, és nyomban után Gr. K István.²

Ennyiben érdekel a lap sorsa.

Ezért vállaltam magamra

1. A felügyelést a lap szellemi része felett.

2. Az Emich számadásainak *revisióját*.³

¹ Falk negyedévi fizetésének előlegezését kérte. Kemény menti magát, hogy miért nem küldheti a negyedévi díjat s miért küldi előre csak a havi díjat.

² Károlyi István.

³ Az 1858 közepén kötött egyezséget előadja Kemény a b. Kemény Ferenchez írott levélben, melyet R. Kiss István közölt id. hely. 230. l. A Falkhoz írt levél kiegészíti az ott előadott pontokat.

75. Török János levele.

Igen Tisztelt Barátom!

Igaza van, hogy csak dolgom halmaza gátolhatott, rögtön válaszolni, becses küldeménye folytán, mint azt az illedelem is parancsolta.¹

Fogadja tehát szíves köszönetemet addig is, míg maga a Szt. István-társulat megdicséri² s kérem az indexet betűrend szerint folytatni, a hátralevő részszel is ha lehet még october folytán engemet megtisztelni.

Most egyelőre az Á betűre egyéb megjegyzésem nincs, mint hogy Austriát belőle kihagytam, mert a szakindexbe nem jó egyéb, mint mi hozzá tartozik. — A generalis indexbe azonban az ausztriai Schlagwortok beiratnak önnek nevével.³

Csak még egyszer arra kérem, hogy a legkisebb patak vagy legcsekélyebb saját névvel bíró hegy például Badacsony etc. neve se maradjon ki az indexből, hogy a lehető legteljeseb geographiánk legyen. — Ha Isten éltet, még e hónapban tisztelni fogja kegyedet

Pest, oct 5. 858.

őszinte híve

Török.

¹ Török akkor a Pesti Napló gazdasági rovatának és a Hazánk című folyóiratnak szerkesztője volt. A gazdasági rovat az ő vezetésével alatt nagy helyet foglalt el a Pesti Naplóban. Azonkívül könyvet irt, résztvett az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület, az Akadémia, a Szt. István-társulat munkásságában s most még új nehéz feladatot is vállalt.

² „A Szent István-társulatnak 1858 május 6-án tartott választmányi ülésében” — írja Nötter Antal — „Török János indítványozta, hogy a Társulat egy közhasznú s minden ismereteket magában foglaló s fölvilágosító magyar encyclopaediát adjon. A választmány az indítványt elvben elfogadta és báró Eötvös József elnökle alatt külön bizottságot nevezett ki az előzetes terv megállapítására. A bizottság tagjai voltak: Danielik János, Erdy János, Pauler Tivadar, Toldy Ferencz, Török János és Somogyi Károly.” Ez a bizottság megállapította a munkaprogrammot s szükségesnek mondotta, hogy mindenekelőtt az általános tartalomjegyzék készíttessék el, mely munkával a választmány Török Jánost bízta meg. A választmány elhatározta, hogy a mű 1859-ben indítandó meg. Az október 7-én tartott közgyűlés az Encyclopaedia szerkesztésével Danielik János alelnököt bízta meg — írja Nötter Antal „A Szent István-Társulat története” című munkában. (Budapest, 1904, 81., 82. II.) Török János Falknak e tárgyban ezt a levelet írta augusztus 18-án: „Igen Tisztelt Barátom! Alig tudtam elvárni, hogy kegyed a fürdőből megérkezzék s egy kissé magát kinyugodja, — mert még egyszer igénybe szeretném venni becses közremunkálását. Tán kegyed is tudja, hogy a Szt. István-Társulat egy jórávaló s lehetőleg teljes realencyclopaediát kíván közrebocsátani, s annak szerkesztését reám bízta. A vállalat számos rovatai közt a legerjedtebbek s fontosak közé tartozik Magyarország geographiája 1848 előtt, mert a munkába a régi haza teljes emlékezetét óhajtjuk lerakni. Ismervén kegyednek e részben is mind avatottságát, mind pontosságát és munkaszeretetét, arra kérném, legyen szíves e rovatot átvenni. Hogy erre több kedve legyen, előre is megjegyzem, hogy a társulat egy nyomtatott octav ívrét 50 pfrt tiszteletdíjat fizet. Számolván arra, hogy e hazafiúi vállalatban s jelesb írónk társaságában részt vesz, elmondom véleményemet a tárgy elrendezésére nézve. Alfabetika encyclopaedia levén a munka, Magyarország 48 előtti földleírása is betűsorban készíttendő. Encyclopaediai külön cikket képez: a) Magyarország

földirati tekintetben, minden a magyar koronához tartozott országokkal együtt (Erdély, Tót, Horvátország, magyar tenger mellék, Dalmátia) általában, e cikkben jönnek az általános statisztikai adatok is minden tekintetben; *b)* minden régi megye, szék, vagy kerület, külön elszámolván minden megyénél mindazon városokat, falvakat és pusztákat, mik azon megyéhez tartoztak; *c)* minden nevezetesebb város, bánya, fürdő, s egyéb hely, melyre már az általános *megyei* cikkben hivatkozás történt, s végre *d)* Magyarország s részeinek politikai felosztása 1848 után. Ha kegyed nagyobb folyókat és tavakat, vagy még mást is, mi eszembe nem jut, külön cikkbe óhajt foglalni, — bölcs belátására bízom. Az *a* betű alá eső cikkeknél f. é. decz. 15-kéig ki kell dolgozva lenniök. Ezek után legyen szíves kegyed nekem szívesen megírni, kész-e elvállalni e munkát? — s ha felel e szép hazafiúi vállalat munkatársai közé, szíveskedjék mindenekelőtt az *indexet* elkészíteni, melyben mindazon nevek betűrendben foglaltassanak, mik egy cikknek Schlagwortját (!) képezik. Német név csak úgy jöhet az indexbe, ha magyarra nem fordítható. Igen becses választát szívzakadva várván, szeretettel maradok igaz tisztelője. Török.” (Nemzeti Múzeum.) Falk elfogadta a megbízást, sőt bejelentette, hogy belép tagnak a Szt. István-Társulatba. Mire Török szeptember 12-én írja neki, hogy „a Szt. István-Társulat utóbbi választmányi ülésében önnek belépte mint tag, mindenkitől szívesen üdvözlöttem s különösen Danielik kanonok köszönteti és jelenteti örömét általam, mind e, mind a felett, hogy az encyclopaediában oly nevezetes szakot magára vállalt”. (U. o.) Danielik János, mint a Társulat alelnöke és az Encyclopaedia főszerkesztője, külön levélben is tudósította Falkot, hogy a Társulat „nem kevesebb örömmel, mint hazafiúi meleg hálával értesült arról, hogy a kiadandó Magyar Encyclopaedia elkészítésében munkatárskép részt venni, s e végre az egyik nevezetes szak (Magyarország geographiája s az austriai birodalom statistikája) kidolgozását elvállalni méltóztatik”. (Kelt december 1, 1858. Nemzeti Múzeum.)

³ A vállalat első kötete „Egyetemes Magyar Encyclopaedia, kiadja a Szent István-Társulat. Szerkeszti Török János, a Magyar Akadémia Tagja” címmel megjelent 1859-ben. A dolgozótársak névjegyzékében meg van említve „Falk Miksa, magyar publicista Bécsben”. Cikkei alá (*Fk*) vagy *F. M.* van írva.

76. Bárány Kemény Zsigmond levele.

Tisztelt tudor Ur!

Azon levelet, melyet közelebről volt szerencsém öntől venni, közöltem Emichel a teendő intézkedések végett.

Minthogy pedig mind maga, mind a szerkesztés költözködőben volt,¹ kértem Emichet, hogy addig is nyugtassa meg önt, míg én időt nyerhetnék a válasza.

Ön nehezteléseit illetőleg következő értesítéseket és felvilágosításokat adhatok.

Miért maradt ki cikkkei elől a „Tájékoztató“?² Mert részvényes társaimnak óhajta volt, hogy mind én, mind ön, ha a fontosabb külesemények részletes tájékoztatót nem igényelnek, irjanak olyan forma szemléket, mint az Indépendance³ s más lapok szoktak.

Nekem a P. Napló csak áldozatokba kerül. Egy áldozatot azonban resteltem hozni: hogy t. i., az esti posta megérkezésekor a szerkesztésbe menjek és szemleírással töltssem az estét.

Megbukott tehát a terv; de a közben a kegyed cikkeiről lement a cím, s mindnyájan elfeledtük a visszatételt, nem helyezve a címre semmi fontosságot. Mi a cikkek félretételét illeti, úgy emlékszem, hogy a rendőrségi tekintetek miatt félretetteken kívül, itt csak a Takarékpénztári cikkekről lehet szó.

Emich és a Pesti Napló érdekei hozták magukkal, hogy Királyi utánjárasson a hatásnak, melyet e cikk megjelenése ezen intézet kezelőire gyakorland. A többi önként értetik.⁴

A dunafejedelemségi és szerb cikkekre nézve megjegyzem:⁵

Hogy Királynak a szerkesztés átadásakor utasításul adtam, hogy a nemzetiségekkel csendes neutralitásban éljen. Mi minden papir-jogegyenlőség mellett, oly szerény igényű nemzetét reducaltattunk,⁶ hogy kedvünk és erőnk sincs ezen kérdés irányában valami pozitív szerepet elfoglalni. Mi sem nem pörölünk, sem nem szövetkezünk semmi nemzettel.⁷ Mi magyarok a Scott Walter kuldusa vagyunk, ki bizonyos rossz hírű vidékeken utazva felkiáltott: mekkora szerencse, hogy egy garasom sincs.⁸ Lehet, sőt meg vagyok győződve, miként Királyi az utasítást túlszigorral hajtotta végre, de azt bizonyosan tudom, hogy senki nagyobb tisztelettel nem viseltetik ön iránt, mint éppen ő.

Visszatérve a takarékpénztári cikkekre, kérem, szíveskedjék abból nem vonni arra következtetést, mintha vasútgyűlési cikkét a legnagyobb örömmel ne fogadnók.⁹ Rögtön a gyűlés tartásakor, a történt botrányokra nézve óhajta vártam öntől

egy óvatos, de erélyes nyilatkozatot. Most a kérdés, öfelsége nyilatkozata után, kényesebbé lőn. Azonban úgy hiszem, még is tárgyalható.¹⁰ Egy kérésem van: az t. i., hogy e tárgyról irván, szője be azon óhajtását, hogy a magyar urak ne vonuljanak ki; mert úgy az ország érdekei még kevesebb tekintet alá fognak vétetni.¹¹

Tudom ugyan, hogy A....y gróf és W...n gróf¹² többé erre rá nem beszélhet de Z. Ödön, Z. H... és F... Gy...¹³ hajlandóknak látszanak az új igazgatóválasztmányba lépésre.

Végre méltóztassék tudatni velem azt, hogy megkapta-e Emichtől a váltót, mert akkor hasonló értékű váltóját kell visszaadnom.¹⁴

Pest, 6-ik oct. 858.

tisztelője, barátja

Kemény.

¹ A Pesti Napló kiadóhivatala októberben az Egyetem-utca 3-ik számából a Ferenciek tere 7-ik számába költözködött.

² Az (Fk) cikkek fölött julius elején még a „Tájékozás“ cím olvasható. De már Falknak Hallból való visszatérése után az (Fk) cikkek cím nélkül jelentek meg, kivéve a különös tárgyúakat, mint pl. az *olasz proklamációról*, a *nemzeti bankról* szólókat. A „Tájékozás“ cím ekkor már elmaradt.

³ Az Indépendance belge című brüsszeli napilapot a juliusi forradalom idején (1830) francia menekültek alapították. Nagyon el volt terjedve világszerte. III. Napoleon korában úgy tekintették, mintha francia lap lett volna. A párisiak e belga lapban keresték azokat a politikai híreket, melyeknek közlése a francia lapokban nem volt megengedve. (A. de Chambure: A travers la Presse. II. Édition. Paris, 1914. 231. l.) Falk írja e belga lapról a Budapesti Hirlap 1858 július 1-i számában a következőket: „Az Indépendance belge tömördek olvasóval bírván a világ minden zugában, ez által képessé tétetik, nevének megfelelően, függetlenségét megőrizni s szűkség esetén még igen hatalmas urak haragja ellen is dacolni. A lap azonban jó belga érzelmű s így nem tud némi megindulás nélkül beszélni, valahányszor az Orléans-családra kerül a szó. Ezt Parisban mindig rossz néven vették, s miután a szabadelvű Indépendance a január 14-ik utáni francia politikát is határozottan rosszalta, Franciaországból kitiltották és csak most van róla szó, hogy az új francia belügyminister ismét be akarja bocszítani.“ A bécsi kormány sajtóügyi hatóságai az Indépendancet a francia nyelven megjelenő lapok közt a legnagyobb befolyásúak egyikének nevezik és 1852-ben sajnálják, hogy a porosz kormány meg birta nyerni a maga céljaira. (Osztr. Belügym. Pressesachen, 16. ad 4027. 1852.) Az Indépendance élén egy Revue Politique című rova-

tot olvashatunk. Ez a rovat ismerteti és bírálja az európai politika főbb kérdéseit. Például az 1913 június 5-iki szám Revueje a londoni Balkánkonferenciával és a magyar kormányválsággal foglalkozik. Ilyen szemléket irt Falk a Budapesti Hírlapba. Kemény részvényestársai szerették volna, ha a Pesti Napló olvasóit is ilyen módon tájékoztatná egy szemleirő, mert (Fk) Tájékoztatói nem voltak igazi szemlék. Mivel Falk nem írhattott két lapba szemlét, Keménynek pedig nem volt kedve ilyenféle cikkek írására, elmaradt a Pesti Naplóból a Tájékoztató címmel együtt a Politikai Szemle is.

⁴ L. a 79. sz. levelet.

⁵ A Dunafejedelemségekről Falk a Pesti Napló október 1-i számában irt vezércikket (Fk) jellel. Arról az alkotmányról beszél, melyet a párisi konferencia adott. Nem érti ez alkotmányt. Mintha a diplomácia „juxot” akart volna csinálni. Az alkotmány olyan, mintha Rotteck és Welcker Staatslexikonjából volna kiírva. Ilyen optimisták a diplomaták mind az alkotmányos rendszer, mind a román nemzet iránt. Európa legtekintélyesebb kormányainak képviselői heteken át fáradoztak olyasminék megállapításán, ami ki-vihetetlen. Nem vártunk sok életrevalót a konferenciától, de az bosszant, hogy ma-holnap ismét azt fogjuk hallani: mégsem ér sem-mit az az alkotmányos rendszer, a románok sem tudnak vele boldogulni — valamint az orvosok ügyetlensége helyett is rendszeren az orvosságot szótták szidalmazni. A cikkeknek e befejező soraihoz csillag van téve és alatta a következő sorok olvashatók: „Tisztelt ügyfelünk és munkatársunk, úgy látszik, kevesebb bizalommal viseltetik nálunknál mind az alkotmányosság társadalmat nevelő képessége, mind a román nemzet fogékonysága iránt. Mi a párisi konferencia e határozatából kedvezőbb eredményeket remélünk; egyébiránt pedig e tárgyra még visszatérünk. Szerk.” Az október 2-iki számban az (Fk) jelű vezércikk előadja, hogy Szerbiában is nő az ingerültség (mint a két román fejedelemségben), hogy az államtanács kénytelen volt az országgyűlés (skuptsina) egybehívását megigérni. A skuptsina eredetileg nemzetgyűlés volt az összes szerbiai lakosságnak, utoljára Karagyorgyevics Sándor hívta össze 1848-ban, de már akkor kerületek és testületek követeli alkották. Megígérte akkor a fejedelem, hogy a skuptsinát minden évben, vagy legalább minden harmadik évben összehívja. És azt is megígérte, hogy az államtanács ki fogja dolgozni a skuptsina hatás-körére vonatkozó törvényt. „Hanem, miként földrengések alkal-mával többször tapasztaltatott, hogy egyik-másik ember emlékező-tehetsége sérülést szenved: úgy az 1848-iki politikai földrengés is gyengítőleg hatott több fejedelem emlékező tehetségére... Sándor fejedelmet is hasonló szerencsétlenség érte.” De az orosz főkonzul izgatásának eredménye az, hogy a skuptsina egybe fog hívadni, előbb pedig az erre vonatkozó törvény közzétételét. „Ha e törvény nem lesz eléggé népies irányú, s a szerbek primitív fogalmaival összhangzó: a mostani hangulatnál fogva a legrosszabbtól tart-hatni; ha pedig az leend, s a skuptsinát eredeti alakjában állítja helyre, akkor — no akkor valamivel későbbben ugyanaz fog történni,

a mi a tanács ellenszegülése esetén már elébb megtörtént volna!“ — Ehhez a cikkhez a szerkesztőség nem csatolt jegyzetet. De úgy látszik, Királyi enyhítette Falk irónikus hangját a szerbek irányában. Az előző (Fk) cikkhez irt jegyzetbe foglalt ígéret következtében Kemény Zsigmond október 3-án kezdette közölni három számra terjedő cikksorozatát az új dunai fejedelemségi alkotmányról. Kemény szerint igen különös, hogy Napoleon, a december 2-iki államcsíny hőse, olyan alkotmányt adatott Moldva- és Oláhországnak, aminőnél szabadabbat a juliusi dinasztia sem adhatott volna. Sokan ebben ravaszságot látnak. Azt mondják, hogy III. Napoleon a moldvai és oláh bojár gazdálkodáson akarta kimutatni a parlamenti rendszer teljes elavultságát. Ez abszurd feltevés. Ugyis tudja mindenki, hogy a parlamenti rendszer meg nem gyógyíthatja a nemzetek idült betegségét. Nem itt van az új alkotmány baja. Hanem az a baj, hogy az alkotmánylevél a hoszpodárok választását és a Porta souzerainitását úgy szabályozta, mint hajdan az erdélyi nemzeti fejedelemségben voltak szabályozva a hasonló intézmények. Ebből az következik, hogy a románok lázadni fognak és Oroszországban keresik majd állandóan támaszukat. Továbbá a párisi értekezlet Moldvát és Oláhországot egyesült fejedelemségeknek nevezi, de nem egyesítette a két országot. Oly félrendszabályt léptetett életbe, mely a románokat egyenesen felhívja arra, hogy törekedjenek az unióra. Végül a hatalmak fenntartották maguknak Moldva és Oláhországra nézve a gyámkodás, a közbevegyülés és összeveszés törvényes jogát. „Ugy látszik tehát,“ — így végzi Kemény — „hogy nem a régi alkotmányos elvek fogják Európa nyuga'ját Moldva és Oláhországból háborgatni, hanem azon új nézetek, melyekhez hasonlók még eddigelé semmi szervezetben föl nem találhatók, melyeket a diplomácia indítványozott először s parancsolt életbeléptetni.“ Falknak mindez rosszul esett. Főleg az október 1-ei cikkhez csatolt jegyzet bántotta, de talán a szerb cikknek módosítása és az a körülmény is sértette, hogy Kemény az oláh alkotmányt az övétől eltérő szempontból fejtegeti. Először is cikket irt a szerkesztői jegyzet ellen. Az október 6-iki (Fk) vezércikk tiltakozik az ellen, hogy ő nem viseltetik elég bizalommal az alkotmányosság társadalmat nevelő képessége és a román nemzet fogékonysága iránt. Nyolc év óta hirdeti a Pesti Naplóban az alkotmányos élet nevelő hatását. De a fejedelemségekben a külső befolyás háborgatni fogja az alkotmányos élet-áldásait. Továbbá a párisi alkotmány nem a román nemzet multjából fejlődött, hanem idegenek ajándéka. Így jött létre a lengyel alkotmány is. És Lengyelország mai társadalma félig franciásított haute volée, félig oroszosított buta pór nép. Ismeretes Kosciuszko „finis Poloniae“-je: „Lengyelország legnagyobb történetírója, Lelewel, Brüsszelben koldult, és Lengyelország legnagyobb költője, Mickiewicznek gyermekei éhen haltak volna, ha egy pár idegen alamizsnát nem gyűjt számukra! Hol van a nemzet, a társadalom, melyet az alkotmányosság nevelt volna? A román nemzet fogékonyságáról nem vitatkozik, de bármily fogékony volna is az alkotmány iránt, az idegen hatások miatt gyümölcsét nem élvezheti majd.“ Nem a román

nemzetet akarta bántani, hanem a diplomácia elé akart tükröt tartani. „Mennél nagyobb lelkesedéssel csüggy valaki az alkotmányos elven, annál mélyebben fáj neki, ha ezen elv szántszándékkal kompromittáltatik — s ezzel ajánljuk magunkat az olvasó további szíves hajlamába.“ Ez a védelem, vagyis inkább ügyes visszavonulás nem elégítette ki Falkot, hanem Keményhez írt levélben panaszkodott sérelmeiről és Kemény e panaszokra felel válaszában.

⁶ Az 1849 március 4-iki alkotmány megállapítja a nemzetségeknek és nyelvöknek egyenlő jogát. Az egyenlőség ez elve a magyar alkotmány ellen irányul. Bach nem ragaszkodott a márciusi alkotmányhoz, de az „egyenlőség“ elvét fenntartotta s igyekezett azt a magyarság rovására érvényesíteni.

⁷ Tehát nem támadunk sem románt, sem szerbet, mint Falk tette ismertetett két cikkében, noha Kemény sem igen kimélte a románt a Dunafejedelemségi alkotmányról írt sorozatos cikkeiben.

⁸ Vajjon hol mondja ezt Scott Walter koldusa? Nem lehetetlen, hogy Kemény csak emlékezetből idézett. Ivanhoeban Wamba, Cedric bolondja, akinek csörgősapkája egyetlen vagyona, tehát koldusnak is nevezhető, Oroszlánszívű Rikhard mellett lovagolván egy erdön át, ahol bérelt gyilkosok leselkednek a királyra, azt mondja: „jobb szeretem, ha erszényem otthon van a kamrában, nikor ezekkel a ficzkókkal összekerülök“. A helyzet és Wamba szavai némileg hasonlók Kemény idézetéhez. De lehetséges az is, hogy Kemény szószerint idézett. Nem mernék vetekedni Keménynel Scott Walter ismeretében. Scottnak talán mélyebb hatása volt Keményre, mint rendesen föltesszük. Waverleyben olvassuk e sorokat: „őh közömbössége és határozatlansága a léleknek, magatokban véne nem vagytok vétkek, de mennyi válogatott nyomorúságnak és balsorsnak törtétek útját gyakorta“. (III. k., II. Fejezet végén.) Nem emlékeztet-e ez a felkiáltás Kemény regényeinek arra az alapeszméjére, hogy a hibáknak súlyosabb következményei vannak, mint a bűnöknek? — Falk nagyon megszerette Keménynek Scott idézetét. Egy tárcájában azokról a hirdetésekről beszél, melyek a betörők mesterségével dacoló kasszákat ajánlgatják. A hirdetéseken ábrázolva van a kasszák feltörése. Mikor e hirdetéseket látjuk — írja Falk — „möchten wir mit dem W. Scottschen Bettler ausrufen „wie glücklich bin ich, daß ich nichts habe“. (Pest-Ofner Zeitung, 1859 március 13.) Az idézet tovább motoszkált fejében, de lassanként elfelejtette, hogy Kemény kinek a regényalakját idézte. 1860 január 8-iki tárcája (Pest-Ofner Zeitung) így kezdődik: „Wenn ich mich recht erinnere, kommt in einem Bulwerschen Romane ein Bettler vor, der, als er unter Räuber geräth, seelenvergnügt ausruft: „wie glücklich bin ich, daß ich gar nichts besitze“.

⁹ Falk tehát kérdezte Keménytől, vajjon szívesen fogadja-e a történetek után azt a cikket, melyet a Ferenc József keleti vaspályatársaság ügyéről akart írni.

¹⁰ A Ferenc József keleti vaspályatársaság igazgatótanácsi ülésén történekről van itt szó. Ez a vasútügy akkor erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt. Az ügyet a következő tények

világítják meg: gr. Zichy Edmund, gr. Apponyi György, gr. Waldstein János, br. Sina György, Eskeles, Pereire, Wodianer Móric, továbbá az osztrák államvasút megbízottjai 1856 március 5-én tanácskozássra gyűltek össze. A magyar főurak a győr—zimonyi vonal kiépítését akarták biztosítani. Zimonyon át a Dunántúl össze akarták kapcsolni Belgráddal és Konstantinápolylyal. A márciusi tanácskozáson a különböző érdekcsoportok megegyeztek abban, hogy egységes társulattá alakulnak, mely felveszi a Ferenc József keleti vaspályatársaság nevét és e társaság céljául kitűzték a győr—zimonyi, a pöltschach—kanizsa—budai, a kanizsa—sopron—bécsi és a kanizsa—pécsi vonalak kiépítését. Ugy hitték a magyar urak, hogy az egész birodalom érdekeinek ily módon való szem-meltartásával, a specifikus magyar érdekeket a legkönnyebben biztosíthatják. A társulat tőkéjét, 250 millió frankot, részvények kibocsátása és kötelezvények által biztosították. E jelentékeny tőke megszerzése a magyar urakat a legszebb reményekre jogosította. Azonban az osztrák pénzügyi politika meghiusította reményeiket. Az osztrák kormány már 1854 végén a párisi Crédit mobilierek 99 évre bérletbe adta a bodenbach—báziási vonalat különböző állami jószágokkal együtt. 1858 szeptemberében Bruck folytatva Baumgartner politikáját, eladta a bécs—triesti vonalat más tervezett vonalakkal együtt az úgynevezett Déli vasúttársaságnak. Azok a financierek, akik a Ferenc József keleti vaspályatársaság igazgató tanácsában helyet foglaltak, az osztrák államvasút érdekeit szolgálván, azt mondták, hogy az állam érdeke megkívánja a Ferenc József keleti vaspályatársaság beolvadását az új Délivasúttársaságba. Közülük ketten (valószínűen Wodianer és Eskeles) meg is kötötték ez iránt a szerződést társaik felhatalmazása nélkül a hatalmas vasúttársasággal. Szeptember vége felé a Ferenc József keleti vaspályatársaság igazgató tanácsa tárgyalta a szerződést. Arról volt szó, vajjon a szerződés a nagygyűlés ratifikációja alá terjeszthető-e, vagy nem? A magyar urak azt mondták, hogy a nagygyűlés nincs hivatva a szerződés ratifikálására, mert a Ferenc József vaspályatársaságot alkotó csoportok egymás iránt kötelezték magukat arra, hogy a nevezett vonalakat kölcsönös támogatással kiépítik. Ellenben a Déli vasúttársaság a magyar vonalak közül azokat, melyek a triesti forgalomra nézve közömbösek, vagy épen nem, vagy csak igen későn fogja kiépíteni. Azután a Ferenc József keleti vaspályatársaság virágzó pénzügyei is teljesen visszásnak tüntetik fel a beolvadási törekvést. A beolvadás hívei különösen az általános birodalmi érdekre hivatkoztak, mely úgy látszik, parancsolóan követelte, hogy egy előrelátható nagy háború estéjén a még állami kézen maradt vasutak a Rothschildok és többnyire idegen részvényesek hatalmába kerüljenek. A nagygyűlés illetékessége mellett szóltak: br. Eskeles a maga és Pereire nevében, Wodianer a maga és a párisi Mallet nevében, br. Sina János, Manger Kajetán minisztr. tanácsos, Maniel a párisi Andrée Ernő nevében. A nagygyűlés mellett tehát heten szavaztak. Ellene szavaztak gr. Zichy Edmund, gr. Apponyi György, gr. Zichy Henrik, gr. Waldstein János, gr. Festetich György,

br. Cordon tábornok a volt hadügyminiszter. És így egy szótöbbséggel az igazgató tanács a szerződést a nagygyűlés elé terjesztette, ami egyértelmű volt annak ratifikálásával. Erre a jelenetre vonatkozik Kemény megjegyzése; a király nyilatkozatát Kemény október 9-iki levelében ismerteti.

¹¹ Fejérmegye előkelősége feliratot intézett gr. Zichy Edmundhoz és Társaihoz, kérték őket, hogy bárminő kellemetlen tapasztalatokat szereztek, meg ne tagadják közreműködésüket az új társaságtól, hogy így mégis megmenthessék azt, ami menthető Magyarország részére. Ezt a feliratot aláírták: gr. Batthyány Imre, Marich István Dávid, gr. Cziráky János, id. és ifj. gr. Batthyány István, gr. Széchenyi Dénes, gr. Zichy Alfréd, br. Splényi Henrik, Meszlényi, Petrich, Nádosy, Ditrich és mások. A feliratot a Wanderer közli 1858 november 24-iki számában. Kuranda Ost-deutsche Postja is támogatta a magyar urak felfogását.¹ Gróf Széchenyi István 1858 október 14-én gr. Zichy Edmundhoz írt gyönyörű levelében kérte szíves barátját, hogy ne hagyja el gyermekét, a Ferenc József keleti vaspályatársaságot, bármily tövises is ott a helyzete. A levelet a Pesti Napló november 4-iki száma közölte; e miatt elkobozták a számot. A számnak egyetlen fennmaradt példányát Török János a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. (Majláth B.: Gr. Széchenyi István levelei. III., 711. l.)

¹² Ezt Falk meg is tette.

¹³ Gróf Apponyi György és gr. Waldstein János megmaradtak az igazgató tanácsban a november 10-iki nagygyűlésig. Ott gróf Apponyi egy óránál tovább beszélt meggyőző ékesszólással, támogatta őt ifj. Majláth György sikerült beszédével, de a nagy többség a beolvadás mellett döntött.

¹⁴ Gróf Zichy Edmund, Zichy Henrik és Festetich György.

¹⁵ A váltót a honorárium fejében.

77. Török János levele.

Igen Tisztelt Barátom!

Végzetetlen örvendek, hogy a vizek és hegyek hiányát elég korán észrevettük, valamint örvendetes az is, hogy kegyed Erdélyre nézve, oly becses forráshoz jutott.¹

Azt tartom egyébiránt, a magyar geographia készítésében nevezetes szolgálatot tenne önnek Schedius nagy térképe, melyen a nevek a minutiáig meg vannak egyéb jegyzetekkel egyetemben.² Meg van-e ez önnek? — Kellene valahol teremteni, ha nincs. — A passusok és tájak neveit se feledje kegyed egyenkint behozni. Például Rábaköz, Csallóköz, Nyírség, Hortobágy, Vulkánszoros, Vaskapu és a t.³

Mi az index folytatását s az A betűbeli tárgyak kidolgozását illeti az mindkettő egyiránt szükséges, mivel az Á belí dolgozatok már f. é. decz. 15-kéig beküldendők, — az index pedig az összes alphabetumra nézve kellenék, mielőtt a nyomtatása az 1-ső ívnek megkezdődik, először azért, hogy az index általában meglegyen, 2-szor pedig történhető hivatkozhatások végett.

Meg vagyok győződve, hogy a párvonalas munka önnek erejét nem mulja felül.

Galletti megemlítéséről gondoskodtam,⁴ ellenben az előfizetési ívet a Primásokra ide zárni bátor vagyok, mert hiszen kegyed egynémely előkelő magyarral szokott találkozni. Az előfizetési ár nagy, mert a munka költséges, de azután gazdag is lesz ám történeti érdek és adatokban. A rajzok csupán 1500 pírta kerülnek.⁵

Maradok szeretettel

híve

Pest, oct. 8. 858. (6.)

Török.

¹ Ha nem csalódunk, ez a forrás nem egyéb, mint a C. J. Kinderfreund által kiadott: *Merkwürdiger Geschichtskalender des Königreichs Ungarn und Siebenbürgen vom Jahre 1600—1998*, Wien, 1854. Erről a kis könyvről írja Falk kulesjegy alatt a Pesti Napló 1853 dec. 18-iki számában a következőket: „Különös játéka a véletlennek, hogy éppen most, midőn a török ismét fontos szerepet játszik Európában, egy, ama nemzetnek, még inkább pedig hazánk-nak, történetére nézve igen fontos régiség fedezett fel, melyről tudósítás éppen most hagyta el a sajtót, s melynek rövid ismertetésével honi történelmünk barátjainak kedves szolgálatot tenni vélek, annál inkább, mivel a munka a könyvkereskedésbe még nem ment át, s a legmagasb államhivatalnokokon kívül, még csak a kiadónak egy-két barátja van a könyv birtokában. Címe: „Ungarisch und siebenb. Geschichtskalender stb. I. Ferencz József király arczképével.“ Ezen krónikaszerű kalendáriumot a kiadó (Kinderfreund úr) Pesten, egy magánkönyvtárban találta, s tetemes összegért megvette. Az annyira eseménydús XVII. század történetéhez a kalendárium sok, igen érdekes, és eddigelé ismeretlen részletet nyújt. Közlünk azok közül egyet, kettőt.“ Ezután közöl néhány följegyzést a kalendáriumból magyar fordításban. Tárgyismeretere jellemző, hogy az „oberungarische Stadt Döbritzet“ (azaz Debrecen), a fordításban „felsőmagyarországi Döbritznek“ nevezi. A mutatványok közlése után így folytatja: „Már ezen kevés próbából látható, hogy a történetbuvár sok érdekes adatot talál e kalendáriumban, mely bár maga még nem történeti munka, — de mindenesetre mint forrás,

okszerű kritika mellett, igen becses. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a kiadó, ki e könyvecskét vasárnap adta át belügy-minister ő exc.-nak, azt már hétfőn oly részletes megjegyzések kíséretében kapta vissza, melyek kétségtelemmé tették, miszerint amaz annyira elfoglalt államférfi mégis annyi részvétellel viseltetett a tárgy iránt, hogy a könyvet egy nap alatt egészen átolvasta." Megjegyzendő, hogy a könyvet egy óra alatt is elolvashatta az elfoglalt államférfi. A könyv azért is érdekelt, mert Kinderfreund előszava a Bach-rendszer apológiájává avatta a kalendáriumot és a fiatal Ferenc József arcképét is oda csatolták a könyv elé, melynek jövedelme felerészben tiszték árva leányainak volt szánva. Különben ez a Falk szerint oly nagyon becses forrás, nem egyéb, mint a frankfurti Messrelatiokból és a Theatrum Europaeumból, vagy az ezeket felhasználó krónikákból értelmetlenül és rendszeretlenül kiszedegetett jegyzetek gyűjteménye. Tanulhatni belőlük egyebek közt azt, hogy Wallenstein visszafoglalta Vácot a törököktől 1626-ban, hogy Apafy a szebeni bírónak fia volt és sok egyebet. Különben lexikális célokra használhatja a kalendáriumot az, aki a kort jól ismeri.

² Török méltán dicséri Schedius térképét. Márki Sándor, akitől e kérdésben felvilágosítást kértem, szíves volt a következőkép válaszolni: „Schedius, a kit csak mint aesthetikust szokás ismerni, valóban a legkitünőbb magyar kartografusok közé tartozik. 1802—1804-ig szerkesztett Zeitschrift von und für Ungern-jét a hazai történet, földleírás és irodalom előmozdítására azzal indította meg, hogy a Magyarországot tárgyaló számtalan térkép közül eddig egyetlenegy sem nyugszik trigonometriai helyes méreteken és csillagászati szabatos meghatározásokon. Szigoruan kritizálta meg valamennyit, az akkor leghíresebb Görög Demetert is. Három év múlva Lipszky János huszárkapitány új irányt kezdett a kartografiában s ezt az irányt, mely valóban trigonom. és csillagászati meghatározásokra támaszkodott, Schedius és munkatársa, Blaschnek Sámuel is követte M. O. stb. földabroszában, melyet Stein Károly metszett rézbe Bécsben rendkívül finoman.“ E térkép 1847-iki, II. kiadását a Pesti Hirlap (1848 január 6) ismerteti Berghausnak, a nagy német geográfusnak szavaival. Berghaus megemlékezvén néhány szóval Görög és Lipszky térképeiről, így folytatja: „Ily körülmények közt, köszönetet érdemlő vállalat Magyarország térképének egy új, geographiailag javított s topographiailag bővített kiadása. S e vállalat nem lehet jobb kezekben, mint kir. tanácsos és professor Schedius Lajos s mérnök Blaschnek Sámuel kezeiben, kik is több évi előmunkálatok, ritka anyagok s hiteles adatok gyűjtése után, szorgalmas puhatólások által a helyszínén, fáradhatatlan combinációk, valamint mély belátású mérnökök hathatós segédelmével törekedtek Magyarországnak topographiai képét adni, mely mind tartalma, tömörsége, mind aesthetikai alakjára nézve tökéletesen megfelel a legnagyobb igénynek, mit egy térképről a mai időben várni lehet.“ Berghaus különös dicsérettel emeli ki Schedius térképének részletességét. E térkép egy neve — úgy mond — a topographiai, statisztikai lexikonnak. (A Pesti Hirlap bírálatára is

Márki figyelmeztetett, akinek szíves készségéért e helyen is köszönetet mondok.)

³ A Csallóköz cikk megjelent Az Ismeretek Tára III-ik kötetében (1869), a Hortobágy cikk a IX. kötetben (1871), de ekkor már nem Török volt a vállalat szerkesztője és nem is Falk írta a cikkeket. Nyírség, Rábaköz, Vaskapu, Vulkán egyáltalán kimaradtak a vége felé egyre gyöngébben szerkesztett Lexikonból.

⁴ Itt nem a 25. sz. levélben említett Galletti-kiadásról van szó, hanem Galletti 12-ik német kiadásáról, melynek asztronómiai, fizikai és történeti részét Falk dolgozta át. A Pesti Napló 1858 dec. 31-iki száma dicsérettel említi.

⁵ Török János: Magyarország Primása. Közjogi és történeti vázolat, Pest, 1859. Scitovszky 1859-iki aranymiséje alkalmára írta és az esztergomi főkáptalannak ajánlotta. Az Első Rész címe: Emlékirat. A Második Rész több mint kétszáz oklevelet, azonkívül régészeti értekezéseket tartalmaz. Mind a két rész bőven el van látva tanulságos illusztrációkkal. A munka nagy haladás Schmitth Miklós Archiepiscopi Strigonienseséhez képest. Török nem életrajzokat gyűjt össze, hanem az első részben valóságos történeti kompozícióra törekszik. A mohácsi vészig sokkal többet vesz fel Magyarország általános történetéből, semmint az esztergomi primások történetének megértéséhez okvetlen szükséges volna. A mohácsi vész után az elbeszélés érdeke lankad, a szerző siet a cél felé és lehetően rövid térre kívánja összeszorítani mondandóit. Jobban érzi magát a középkori Magyarországon. „Oly időben, midőn a pillanat érdekeinek és viszonyainak hatalma minden történeti alapot, tényezőt, összefüggést felforgatással fenyeget“, jól esik neki felidéznie a hatalmas és egységesen katolikus Magyarország emlékét.

⁶ Török 1856-ot írt a levél alá, de ez tollhiba, 1858 helyett.

78. Báró Kemény Zsigmond levele.

Pest, 9-kén [október 1858.]

Tisztelt tudor úr!

Én csak azt írtam, hogy miután öfelsége bizonyos *nyilatkozatot* tön, sat. A sanctióról nem szóltam, mi meg sem történetett.¹

Midőn t. i. gróf A—y² panaszkodék az elkövetett eljárás ellen, a többek közt, mint tudom, a következő szavakat is mondá öfelsége... egyébiránt a társulat annyi jelét adta *incapacitásának* sat.³

Ezért nem fog A....y semmiben részt venni többé; s ezért hittem, hogy a történt kézalatti alku, a valóban botrányos

eljárás élesebb rajzolása a lap letartóztatását vonhatná maga után.⁴

Ön czikke, úgy hiszem, jó hatást fog közönségünkre gyakorolni.⁵

Tisztelője, barátja

Kemény.

¹ Nem történhetett meg, mert csak november 10-ére volt kitűzve a keleti vaspályatársaság közgyűlése.

² Apponyi György.

³ Kemény leveléből értesülünk arról, hogy gr. Apponyi már 1858 október elején panaszkodott Ó Felsége előtt az Eskeles-Wodianer-féle machináció miatt. De a császár meg volt nyerve annak az eszmének, hogy a nevére nevezett keleti vaspályatársaságnak be kell olvadnia a déli vasúttársaságba Bruck pénzügyi operációjának sikere érdekében. Ezért mondott kedvezőtlen és igazságtalan ítéletet az Apponyi által védett társaság működéséről. Az udvari körök különben sem látták szívesen, hogy az arisztokrácia, a magasabb hivatalnokok, sőt még a tábornoki kar is fizetett állásokat foglalnak el oly társaságokban, melyek leginkább a „börzészédelgésekből” akarnak gazdagodni. Ily kevésbé szolid vállalatoknak tekintették e körök a legtöbb vasúttársaságot. A császár előtt névszerint is bevádolták Cordon altábornagyot „Gründersége” miatt már 1856-ban, pedig Cordon a keleti vaspálya ügyében a magyar urak kisebbségével szavazott. (B. Á. L. 563/G. D. 1856 július 9.) A császári környezetnek e felfogása is visszatükröződik az uralkodó kedvetlen megjegyzésében.

⁴ Azaz nem fog részt venni az új társaság működésében, ha a nagygyűlés az igazgató tanács többsége mellett dönt. Említettük már, hogy mellette döntött. Gróf Apponyi azonban a november 10-iki gyűlés határozata ellen 21-én gr. Zichy Edmunddal együtt memorandumot adott át Ferenc Józsefnek a nagygyűlési határozat ellen. A közönség a mi részünkön van — írják a nevezett grófok — kérjük Ó Felsége segítségét. Helyünkön maradunk. A vállalat pénzügyei igen jó karban vannak, nincs ok a feloszlásra; a keleti vaspályatársaság 1859 végéig új vonalakat építhet a részvényesek terhelése nélkül. A vállalat jövője bizalmat keltő. „Nur die Gewinn-sucht auswärtiger Schwindler als Faktor des Vernichtungs-Processes zu betrachten ist.” Monopoliумot akarnak biztosítani egy társaságnak, államot akarnak az államban. Elhanyagolják a sz.-fejérvár—eszéki és a kanizsa—eszéki vonalakat. A Ferenc József keleti vaspályatársaság igazgató tanácsának kisebbsége megmarad helyén a döntésig — de ha már feloszlatták, kötelezzék az utódot a program végrehajtására. (B. Á. L. 1092/G. D. II.) — Kemény tartott attól, hogy Falk ígért cikkében az Eskeles-Wodianer-féle titkos alku nagyon is élesen fogja bírálni.

⁵ Annál szívesebben fogadta Falk cikkét, melyet a Pesti Napló október 10-én közölt (Fk) jellel *A keleti vasút sorsa* felirással. A jövő hó 10-iki közgyűlés határoz a feloszlásról. A keleti vasút, mely a Duna jobbparti magyarságra nézve kiváló fontosságú, bele fog olvadni a nagy délosztrák-olasz társaságba, mely megvette a legtöbb osztrák vasutat. Az igazgató tanács leggazdagabb részvényesei Rothschild társaságával alkudoztak és már meg is egyeztek. A magyar főurak helytelenítik ez alkut. Egy bécsi lap azzal vigasztalja őket, hogy csak a modus procedendi volt hibás, a fődologban az alku kívánatos. Nem úgy van, a modust a főurak megbocsátották volna a közjó kedvéért. De ők a lényegét rosszalják. Nem nyereszkeedés a céljuk, hanem közlekedési eszközöket akarnak teremteni az országnak. Az ország legiparosabb részét össze akarják kapcsolni nyugattal és kelettel. Az új társaság el fogja hanyagolni a magyar vidékeket, mert az osztrák érdekű vonalak közvetlenebb hasznot ígérnek. A fúzió védelmére csak egy érvet fogadhatunk el és ez az, hogy a birodalom érdeke sürgősen kívánja a vasutak eladását, tehát a nemzetnek is áldoznia kell e célra. Csakhogy el is kell ismerni ezt az áldozatot. A magyar főurak maradjanak hiatalaikban és ez által nyújtsák a nemzetnek azt a megnyugtatót, hogy a nemzet részére megmentették azt, ami megmenthető. — A november 10-iki döntés után (Fk) újra rátér e vasúti ügyre a Pesti Napló november 13-iki számában. „Nem egy ország érdeke” — így írja — „állt szemben a birodaloméval, hanem egy külföldi társaság érdekei ütköztek össze a birodalom legtekintélyesebb részének érdekeivel s ez utóbbiaknak hátrálniuk kellett.” Ez keserű! Mánásaink a közgyűlésen kijelentették, hogy a vállalatban többé részt nem vesznek s azok után, amik a közgyűlésen történtek, azt mondjuk, hogy jól teszik. — November 10-én tehát kilépésüket jelentették be a magyar urak, de mint november 21-iki memorandumukból látszik, mégis elhatározták, hogy megvárják az uralkodó döntését. Hiában kérték a Felség segítségét. A legnagyobbított déli vasúttársaság nem Zimony—Belgrád, hanem Triest felé építette ki a magyar vonalakat.

79. Királyi Pál levele.

Tisztelt Barátom!

Önnek kívánata szerint, van szerencsém a „Takarékpénztár”-féle cikket ide mellékelve, tisztelettel megküldeni. Szomszédaink, illetőleg háziuraink és néhány előfizetők megharagudt volna miatta.¹

Egyszersmind ide mellékelem b. Jósika Miklós brüsseli levelét — ha lehet, egyenlítse ön ki valahogy a neheztelést,

melynek én nem látom alapját. — Felhasználás vagy tudomásvétel után szíveskedjék ön a levelet szerkesztőségünknek visszaküldeni.²

Maradtam

tisztelő barátja:

Pest, oct. 16-án 1858.

Kirdlyi.

¹ Falk a Wandererben s a magyar lapokban is olykor élesen bírálta a nagy pénzüzetek működését. Bajos volna e bírálatok általános irányából kitalálgatni a ki nem adott cikknek tartalmát. Azonban a Pesti Napló 1859 február 27-iki számának *Különlélek* rovatában ezeket olvassuk: „Örvendetes hír az illető földbirtokokok részére. A *pesti takarékpénztári választmány* f. évi február 25-én tartott tanácskozási ülésében elhatározta, nélkülözhetetlen pénzforgalma fenntartására szükségelt váltóüzlet fődözésén fölüli készpénzeit ingatlan vagyona, betáblázás mellett, kölcsönadni. — Ily kölcsönökben részesülhetnek a pest-pilis és soltmegyei, valamint az ezen vármegyékkel határos megyékbeli birtoktulajdonosok is, ha és a mennyiben e határos megyékben a *telekkönyv már megnyitott s az erre vonatkozó hirdetvényi határidők lejártak*. Minthogy az eddigi kölcsönök tetemes részét budapesti ingatlan vagyon nyerte el, a választmány határozata szerint ezen új kölcsön akként fog kiadni, miszerint annak egyharmadában a budapesti, kétharmadában pedig vidéki nemesi, urbéri és egyéb ingatlan vagyon részesüljön. Egy birtoktestre azonban 20,000 forintnál nagyobb összeg nem kölcsönöztetik. Mely határozatait a választmány azonnal életbe is léptette. Hazánk takarékpénztárai hisszük, hasonló intézkedésekkel örvendeztetik meg az illető vidékek földbirtokosait.“ Talán ezt az intézkedést sürgette meg Falk a ki nem adott cikkben. Nem érdektelen itt fölemlítenünk, hogy a bécsi rendőrség megfigyeltette az osztrák takarékpénztárt, melynek Falk is hivatalnok volt. Nilius, a rendőri titkos megbízott, azt jelenti 1853 október 27-én, hogy a takarékpénztár váltóüzletei a cenzo-rokra nézve hasznosak, de az államra és az intézetre nézve károsak. (Osztr. Belügym. Rendőri Levélt. P. II.) — Az Egyetem-utczában a 2-ik számú ház volt a Takarékpénztáré. A Pesti Napló szerkesztősége a 3-ik számában volt elhelyezve. (1865-ben Stucke Ferenc háza.) Különben a kiadóhivatal a Sándor-palotában (Ferenciek tere 7) szintén szomszédja volt a takarékpénztárnak. A Sándor-palotának kétharmadát később Emich vette meg az eladósodott tulajdonostól. Mennyiben volt háziura a takarékpénztár a Pesti Naplónak, nem tudjuk biztosan. Lehetséges, hogy kölcsönt szavazott meg Sándornak és Stuckénak is. Emichnek nem volt része a takarékpénztár vezetésében, de annak részvényese és adója is lehetett, hiszen láttuk, hogy váltókkal egyenlítette ki kiadói tartozását. (L. a Lloyd 1865-iki Adressenkalenderjét, továbbá Dr. Szabó László: Athenaeum. Budapest, 1918 és Fenyvessy Adolf: Az első hazai takarékpénztár története.)

² Idéztük a 76. sz. levél 5. jegyzetében azt, mit (Fk) a lengyel alkotmányról és a kiváló lengyel emigránsok nyomoráról írt. Erre br. Jósika Miklós a következőket írta a P. Naplónak: „Brüssel, oct. 9. A Pesti Napló oct. 6. szerdai számában betű szerint ez áll: (Fk). Pro domo mea: sat. Lengyelország legnagyobb történetirója, *Lelewel* Brüsszelben koldult.“ Nem tudom, honnan vette (Fk) ur e tudósítást, de én, kinek azon kitünő szerencsém volt, e köztisztelőtű férfiut többször látni, bizonyossá tehetem önt, hogy *Lelewel sohasem koldult*, sőt azon mérséklett tiszteletdíjból, melyet munkáiból nyert, — mert soha sem szűnt meg dolgozni — másokon is segített. Igaz, hogy ott-hon könyvei és irományai közt blouseban járt; — de azért, mikor a lelkes és nemes belgiumi kormány egyik munkájáért több tiszteletdíjat ajánlott neki, mint a mennyit ő gondolt elfogadhatni, az őt, véleménye szerint meg nem illető felesleget visszautasította. Szomorú — midőn a nyugalom s biztosságban élők — ily könnyelműen bánnak el azokkal, — kik a külföldön maguknak és hazájuknak becsületet hoznak. Egyébiránt a (Fk) ur által eltiport nemes lengyel nemzet menekültjeiről gondoskodik; *egyetlen* lengyel menekült sincs arra átkozva, hogy éhen haljon meg, mert *mindegyik* — *havonként* 40 frank honi, soha ki nem maradó, segélyben részesül, s kik erre nem szorultak, szegényebb kartársaik közt osztják fel járandóságukat. Tavaly egyedül az Ostendében mulató lengyel családok — nem kevesebb, mint 40,000 frankot tettek a menekültek pénztárába. Így áll a dolog — melyről kezeskedhetem. Miczkiew gyermekeiről is másként áll a dolog. Őket *nemzeti* segély tisztelte meg, s nem mert éhen haltak volna, hanem mivel Miczkiew a legnagyobb lengyel költő volt — gondoskodtak gyermekeinek — *neveléséről*. Szomorú volna, ha ezt nálunk alamizsnának neveznék. Ne bántsuk — a szegény lengyel nemzetet! — s ne avassuk *szabálylyá* — a mi legfeljebb *kivételként* áll. Isten éltesse önöket! *Eszther* sat. szerzője.“ E levél az október 21-iki számban jelent meg. (Fk) nagy vezércikkyszerű válasza nyomban következik a levél után. Azt, hogy *Lelewel koldul*, nem kellene betű szerint venni. Jósika is elismeri *Lelewel* szegénységét. A 72 éves író a mindennapi kenyérért dolgozik. A belga kormány szép formában alamizsnát adott neki. Nem lenne-e más *Lelewel* sorsa, ha hazájáé más lett volna? Mickiewicz árvái csak idegen segéllyel voltak fölnevelhetők; a 40 frank havi segély, a 40,000 franknyi adomány mind csak alamizsnának tekinthető. (Fk) nem akarta bántani a menekülteket. Az irántuk érzett részvét vezette tollát. Csak példákat akart felhozni amellet, hogy a lengyel *nemzet, mint ilyen* elveszett alkotmányos intézményeivel nem birt ellenállni az idegen befolyásnak. Az omladékok közt lehetnek szép építőkövek, de az omladék nem ház, egy menekült csoport, ha még oly jeles is, nem nemzet. A „könnyelműség“ vádját megbocsátja, mert tiszteli a szerencsétlenséget, mely ingerlékennyé teszi a kedélyt. „A ki az ilyen szemrehányást a szeretet elnézésével s resignációjával türi, az legjobban bizonyítja, hogy — meg nem érdemelte!“

80. Török János levele.

Igen Tisztelt Kedves Barátom Miksa!

A nélkül, hogy a hegyekkel, folyókkal, pusztákkal *rectificalt* a lajstromot Magyarország geographiájából bevéárnám, — bátor vagyok, sőt kénytelen egy uj amendementval közbevéágni.

Mint hogy az indexnek nem csak utólag tárgymutatónak, hanem előre is a szerkesztésnél vezérnek kell lenni, — nem lehet a szakindexeket elég világosan és körülményesen készíteni.

Azért, ha az index többi részével deczember második felére maradnánk is, szíves baráti tisztelettel arra kérem az A indexet egészen újra állítani össze, ily módon:

Aba helység vagy	N. megye,
Aba puszta?	N. megye,
Aba?	N. megye, (mert három Abája van a beküldött indexen, és szükséges, hogy mind a háromnak miléte és holléte az indexből látható legyen). ¹

Vagy például:

Aranyos folyó	Bars- és Honth- megye,
„ helység	N.-megye, ²
Agárd puszta	Fejér megye,
„ helység	Gömör- vagy N megye, ³
Aranyos hegység	Rust mellett Sopronb. és a t. ⁴

Kegyed *kevésből* szokott érteni, s épen azért felesleges e dolgot tovább magyarázni; csak azért esedezem, hogy az így *rectificalt* indexet még e hónap folytán kezemhez juttatni kegyeskedjék.

Igen hathatós segédeszközzel birna kegyed a magyar Geographiában, ha Schedius nagy mappája meg van, melyből ugyan egy puszta, vagy patak sincs kihagyva; in defectu érdemes volna megszerezni. Az enyém a táborozás közben a Stäblerek kezei közt elsikkadt.⁵ Schedius főleg a nyelv miatti haszonvetetőbb Lipszkynél.⁶

A tájneveket is, melyekről kegyednek tudomása van, az indexbe kell venni például Rábaköz, Csallóköz, Hanyság, Nyírség, Hortobágy, Muraköz, Sárköz, Kelenföld, Mátyásföld,

Kenyérmező és a t. Szilágyság és a t.⁷ s minthogy ezt sem könyvekből, sem mappákból tudni mind lehetetlen, e miatt circularist fogunk az országban szétküldeni.

A hegységekkel is sok bajunk lesz.

De ön minden nehézséget le fog győzni, fűrgé eszével és következetes nyomozásaival. Isten segítse is, mert alig várom, hogy a rectificált A betűt megkaphassam. Rám igazán lidércs- gyanánt nehezedik a Generalis index összeállítása. Ha a szak- indexeket mind Falk segítné készíteni, akkor könnyen beszél- nék. Isten önnel, kedveseivel és velem is, ki maradok változat- lanul

híve

Pest, oct. 18. 1858.

Török.

¹ Az *Encyclopaedia* I. kötetében négy Aba van említve, három pusztá és egy falu. A puszták Abaúj, Komárom és Szabolcs megyék- ben vannak, a falu Fejérmegyében. Mind a négyről Falk irt rövid közleményt, azonban a szabolcsi pusztáról szóló közleményt Knauz Nándor kiegészítette történeti érdekű jegyzettel, a fejérmegyei faluról szólót Dr. Horváth Lajos orvos és Knauz Nándor szakjukba vágó jegyzetekkel.

² Az *Encyclopaedia* III-ik kötetében (1861) hat Aranyos nevű falu, egy Aranyospusztá és a Marosba szakadó Aranyosfolyó vannak kisebb-nagyobb cikkekben ismertetve, de ezek közül egy sem a Falké.

³ Az *Encyclopaedia* I. kötetében négy Agárd falu és egy Agárd nevű pusztá van megemlítve. A falvak Nógrád, Tolna, Zemplén vár- megyeiek és egy marosszéki, a pusztá Fejérmegyében van. Falk csak a nógrádi és zempléni falvakról irt rövid jegyzeteket. Ezeket is Knauz Nándor egészítette ki értékes történeti tudósításokkal.

⁴ Ilyen cikk nincs az *Encyclopaedia*ban.

⁵ „Schedius térképének II-ik, 1847-iki, az elsónél díszesebb és a határokat is kijelölő kiadását használták főképen vezéreink a szabad- ságharczban“ írja Márki Sándor id. levelében.

⁶ Lipszky térképéről Berghaus az idézett helyen így nyilat- kozik: „Lipszky kiadása óta, 40 év alatt Magyarországbán a hely- ségek száma tetemesen szaporodott, az ország- s más utakban nagy változások, valamint számos határujulások történtek; azonfelül, a hol csak lehetséges volt, vizeket szabályoztak, mocsarakat szárított- tak, sok terméketlen földet a legtermőbb szántóföldekké változtattak át; és így sok száz □ mérföldnyi területet nyertek, mi különben, az időnkénti áradásokkal e'öntve, folytonosan nem használtatott. Azon 40 év lefolyása alatt több részei az országnak megvizsgáltván, sok és lényeges tévedések fedeztetek föl a Lipszky térképén. A hivatalos mérésekből kiviláglott, hogy a Tátra geographiai fekvése

a Lipszky térképén 7 minutával, vagy $1\frac{1}{6}$ német mérfölddel odább van téve nyugot felé, mint valóságban van; nem csekélyebb a különbség a katonai határszélek ottani kijelölése és azok valódi geographiai fekvése közt; így van Karánsebes is, mely főhelye az oláh-bánáti határezrednek.“

⁷ E tájnevekről részben már volt szó a 77. sz. levélben. Az itt először említettek közül a Hanság és Muraköz cikkek megjelentek az Encyclopaedia IX. és XI. köteteiben, amikor Falk már nem volt munkatársa a vállalatnak. A többi tájnév, mint Kelenföld, Kenyérmező, Sárköz, Szilágyság kimaradt az Encyclopaediából.

81. Királyi Pál levele.

Tisztelt Barátom!

A porosz miniszterium-ra irt czikk, mert igen jó, s nagyon igazságos, a Pesti Naplóban csak változtatva közölhető. Sajtóviszonyainkra vagyok kénytelen önt figyelmeztetni, melyek utóbbi időben szerfelett megnehezültek, egyik Rüge, a másik Verweis s ezt a lap lefoglalása követi. Az itteni emberek sehogy sem akarnak az igaznak meghallgatásához szokni, sem megengedni, hogy azt legalább a pusztába kiáltsuk el. — Kérem tehát önt, becses czikkeiben e kevésbé vigasztaló körülményt szem előtt tartva, legalább egy hónapon át úgy manoevrírozzon, hogy a kecske is megmaradjon s a káposzta se vesszen el. Mai czikkét — mert nem adhatjuk eredetiségében — megfosztám ismertető jegyétől. Ez elég fájdalmas a lapra nézve. Egyébiránt e kényszerített nyirbálásért ön bocsánatát remélve maradtam¹

Pesten, nov. 8. 1858.

őszinte barátja

Királyi.

¹ E levél írása előtt 4 nappal foglalták le a Naplót Széchenyinek már említett levele miatt. A nov. 9-iki szám közli Falk vezércikkét nov. 8-iki kelettel, minden jel nélkül. A cikk nagy örömmel üdvözli a regens herceg által kinevezett Hohenzollern miniszteriumot. Minden jót vár az új szabadelvű iránytól. Felemlíti a Kölnische Zeitungnak azt a mondását, hogy az új porosz miniszterium törekedni fog magához vonni a nem osztrák Németországot. Egy bécsi lap ezt érthetetlennek tartja, pedig ez elég világos célzás. A Kölnische Zeitung azt akarja, hogy a német hatalmak Poroszország körül csoportosuljanak és Ausztriára nézve üdvösnek gon-

dolja, ha súlypontját a saját határain belül keresi. Ha Ausztria kiválóan német nagyhatalom akar lenni, súlypontja saját határain kívül esnék és így a birodalom belsejében az egyensúly megzavartatnék, a súlyponttól távolabb eső részek összefüggése gyöngítenék. Ausztriára nézve eldöntő súllyal azon érdekek birhatnak, mik egész birodalmái, melyek nem mindig azonosak Németországéival. Tanuság erre a keleti ügy. — Szóval Falk a Királytól mérsékelt formában is elég világosan tanácsolja Ausztriának, hogy engedje át Németországban a főhatalmat Poroszországnak és törődjék kivált a keleti politikában a maga birodalma — értsd a magyar nemzet — érdekeivel. Az olvasók bizonyára tudták, hogy a jeltelen cikket Falk írta. Mert a cikk világos folytatása volt egy a porosz kormányválságot tárgyaló (Fk) jegyű cikknek.

82. Nádaskay Lajos levele.

Pest, december 7. 1858.

Nem írok megszólítást, mert nem tudom, az eddigi általam óhajtott viszhangra talál-e, vagy e pillanatban tán inkább bántónak vétetnék, mi ismét épen úgy fájna, mint amazon örvidenék, azt pedig mással felcserélni — ismét nem tudom, vagy legalább, a míg lehet, nem akarom. Magándolgaim számára sem szabad rabolni azon időt, melyet családi, mint őszintén résztvevő sajnálattal értesültem, szomorú állapotok vesznek teljes joggal igénybe: azért csak röviden jelentem, hogy F. úr,¹ a két hivatalos lap ezentüli fővezetője, holnap (8n) Bécsbe utazik a Budapesti Hirlap főmunkatársaival² a jövő iránt értekezni. Hogy ez értekezletek mindkét félre nézve teljes megelégedésre fognak kiütni, azon annyira nem kételkedem, mikép aziránt óhajtatást nyilvánítani szükségföldrőttinek tartom. Hogy ez öszhang egy harmadikra nézve sem leendő kellemetlen, remélheti-e

Nádaskay.

¹ Falke.

² Falk és Kecskeméthy. Nádaskay féltette hivatalát ez értekezletektől. Azonkívül nem tudta, hogy hányadán van Falkkal, amióta november 2-iki Politikai Szemléjét módosítani merte. Ezt Falk rossz néven vette. (L. erről a Bevezetés utolsó fejezetét.) Szeretné baráti támogatását kérni, de attól tart, hogy hiában kérné. Innen levelének sértődött, az alázat és büszkeség közt ingadozó hangja.

83. Pompéry János levele.

Szeretett barátom!

Török János én nekem a mai napig sem adta át üzenetedet. Ezért hittem én, hogy neheztelsz, bár okot nem adtam rá. Leveled megnyugtatótt. Köszönöm.

A Báró, mint irtam, mindent elkövetett, hogy téged is megválaszszanak lev. tagnak.¹ Az okokat, hogy miért nem sikerült ez neki, megírtam.

A Báró most még jobban restelli ezt, mert míg az ő osztálya (a jogtudományi) azon elvből indult ki, hogy csak önálló művek szerzői választhatók meg, addig a többi osztály nem observálta ez elvet. Így megválasztattak olyak is, kik önálló munkát nem irtak.

A jelen választás eredményének jellemzésére elég legyen megjegyeznem, hogy magok a főtagok elismerik, hogy még ez uttal Toldy Ferencz restaurált legnagyobb részben. Minden pártfogolta, barátja meg lett.²

Ez természetes, midőn az osztályokat hol egyetlen egy, hol két tag representálta, mint a matematikait csak Györi,³ a philosophiait csak Purgstaller és Horváth Cyrill (piaristák).⁴ Mig Győrit az elnökök és Deák nem bírták arra venni, hogy Brassayt⁵ rendes tagnak proponálja, addig a philosophiai osztály 3 katolikus papot (s nem többet) ajánlott tiszteleti tagul. Ezek 1. Hoványi, ki irt egy theologiai munkát (mi az akadémia köréből kiesik) s egy útleirást (mi nem tartozik a philosophia osztályba).⁶ 2. Danielik, azon kis *zsenge* munkáért (a történet szelleme), melyben azt állítja, hogy minden nagy világeseményben a katolicismus revelatiója van (pl. Mohamed reformjában); olvasd el, meg van Aurélnak.⁷ 3. Szilasy. Nem ismerem.⁸ — A matematikai osztály lev. tagja lett Tomori, ki mint jó matematikus a Szépirodalmi Közlöny 80 kötetes praemiumát számítá ki, s kinek művét Brassay annak idejében szétszedte.⁹

A nyelv- és széptudományi osztálynál azon elvből kívántak volna az okosok eljárni, hogy (a temérdek igény és ambitio megnyugtatóására) ezuttal minden szakból csak a legjelesebbek választassanak meg levelező tagokul, Arany rendes

taggá gradualtatván. Így a költők közül Tompa, a regényírók közül Jókai, a műfordítók közül Szász K., a kritikusok közül Gyulai választassanak meg. Meg is választattak, de Toldy ráf...tt a becsületre, megválasztatván Tárkányit, ki tán 6—7-ik rangú költőnk. Így Tompa vele egy színvonalra degradáltatott, a többi költő Tárkányi alá süllyesztetvén, officiose Tárkányi bevallott érdeme, hogy énekes könyvet készített a katolikusok részére,* valódi érdeme azonban az, hogy Toldy irodalmi arczképeit és jellemrajzait kiadta.¹⁰ Kemény, Tóth Lőrincz engem kívántak volna a novellisták közül, Toldy menté előttük magát; megbuktatott a rossz ember, bosszút állván azért, hogy a Bajza Lenke beszélyeiről irt bírálatban nevetségessé tettem Toldy (Bajza Lenkét üdvözlő) versének következő sorait:

Innét a hév, mely felhőlepleit
Az életnek viharfénynyel süti.**¹¹

Toldy megválasztatá Nagy Ivánt, ki könyvtári segéde, nem tud magyarul írni.¹² Székely Józsi azt a malitiosus vitzet csinálta, hogy meglátogatá Toldy házmesterét s megkérdezé tőle: hát önt nem választatá meg.¹³ Az akadémiá azonban megmenekült egy bajtól, t. i. nem választattak meg Toldy hitelezői.

Megválasztatott gr. Andrássy Manó, ki nem tud beszélni és írni magyarul s kinek kiadott műveit Atádi Vilmos írta.¹⁴ Azonban meg nem választatott b. Podmaniczky Frigyes, ki ha nem is ír jeleset, de jól írja azokat (magyarul) s nem dilettantismusból üzi az irodalmat.¹⁵

Így jártak el.

Közzöld a fenti sorokat Auréllal is.

Sina nem vállal el practikansnak az életbiztosítási bureaubá. Lévai az ünnepek alatt felmegy s ha nem tudhat be engem valamelyik bécsi irodába, akkor Lipcsébe megyek. Sajnálám, mert nem tölthetnék veled néhány hetet.¹⁶

Isten áldjon meg.

Most jut eszembe, hogy még egy kérdésre kell felelnem.

* Ennek méltánylása a Szt. István Társulat hivatása volna. (Levéliro jegyzete.)

** A bírálat megjelent a Budapesti Hírlap július 1-jei és 2-iki számában. (Levéliro jegyzete.)

Én míg Pesten leszek s míg az életbiztosítás életbe nem lép, a Pesti Napló munkatársa maradok. A B. H. rendes munkatársa nem leszek. Nádaskay felszólított, hogy írnék januártól kezdve több apró cikket, socialis és irodalmi érdekűt, a melyeket a P. Naplóban az ujdonsági rovatban szoktam írni. Ily cikkért, ha 40 sornál nem több is, 5 pfrtot ad. Irhatok bármennyit. Megígérttem, hogy ha időm lesz, irok ily apró cikkeket. Ez évben a B. H.-ban jelent meg egy bírálat tölem, miután Kemény nem akarta kiadni. (A Bajza Lenke novelláiról.) E mellékjövedelem jól esnék, miután a P. Napló 80 frtja kevés; a P. Naplóban írt kritikáimért (mint Szokolay közjegyzőségének, a Budapesti Szemle több füzetének ismertetése) s a külön díjaztatni szokott színbírálatokért (új darabokról) én semmit sem kaptam. Kemény egyre panaszkodik, hogy deficit van, vele közelebb viszonyban állok, hogy ily körülmények közt e cikkeimért díjt követelnék. Ha Greguss írt színbírálatot vagy más tárczaczikket, mindig külön (5—6 frt) díjat kapott.

Aurélt ölelem.

Szeretettel ölel mindég

jó barátod

Pompéry.

¹ 1858 december 15-én nyílt meg a Magyar Tud. Akadémia nagygyűlése, az alapszabályoknak régen várt megerősítése után. Ez volt az első nagygyűlés 1847 óta. 1847—1858-ig az akadémia nem választott új tagokat és nem adta ki az akadémiai jutalmakat. 1858-ban az akadémia 11 tiszteleti, 16 rendes és 58 levelező tagot választott. Érthető tehát, hogy ambiciózus és némi sikerre hivatkozó íróknak igen zokon esett a mellőztetés ily tömeges előléptetés idején.

² Személyi tekintetek ily testületi választásoknál ki nem kerülhetők. De az igen természetes volt, hogy Toldy ajánlata sokat nyomott. Ez nem vált az akadémiának szégyenére. Különben Csengety e választásokról így tudósítja Gyulait: „Deák Ferencz intéző szellemét mind a jutalmak kiosztásában, mind a választásokban láthatod. Minden úgy ment, a hogy ő akarta — kivéve a természet-tudományi szakban”. (Budapesti Szemle, 1923. LVI. 85, 86.)

³ Győri Sándor 1795—1870. Jeles mérnök; még Brassai is érdemes matematikusunknak nevezi.

⁴ Purgstaller, vagy Palotai József 1806—1867. A bölcsezszt elemei, a Szépészet, a Philosophiai Propedeutika szerzője. Horváth Cyrill (1804—1884) mint költő kezdi pályáját, később a „concretismus” filozófiáját hirdette, mint egyetemi tanár. Tudós és igen

szeretetre méltó tanár volt. De filozófiáját a múlt század hetvenes éveinek ifjú nemzedéke már elavultnak hitte.

⁵ Győri Sándor az akadémia matematikai osztályának 1857 június 22-iki ülésén a zenének új matematikai elméletét fejtegette. Brassai ezt a felolvasást a Pesti Napló 1857 június 25-iki tárcájában élesen elítélte. Győri válaszolt a bírálatra a Magyar Sajtóban, az így megindult polémiában Brassai neveltségessé igyekezett tenni Győri elméletét. A polémia keserű emlékét olyan közbenjárók, mint gr. Dessewffy Emil, br. Eötvös József és Deák Ferenc sem bírták elfeledtetni Győrivel. Brassai e mellőztetésért tisztelői kárpótolni igyekeztek. A Budapesti Hírlap 1859 január 5-iki száma átveszi a Kolozsvári Közlönyből a következőket: „Egy kolozsvári arany-mivesnél alkalmunk volt látni szép mívű tálczán egy pompás író-szekrénykét, melynek hátrészén lant emelkedik s e fölött egy diszes óra jár. Az egész mű ezüstműl van kiállítva, valamint a tálcza is; az előlapon ez áll: „Brassai Samunak kolozsvári tisztelői, 1859 január 1-jén.“ És így szóról szóra beteljesedett, a mit e sorok írója az „Aradi Híradóban“ mond: „Brassai Sámuel urat sokoldalú alapos műveltségéért, mint hiszik, a rendes tagság is megillette volna. Ha erről sokan meg vannak győződve: Brassai ur megnyerte a vámon, a mit a réven veszett. Hiszen nem csupán az az elismerés diplomája, melyet az Akadémia oszt.“

⁶ Hoványi Ferenc (1816—1871) nagyváradi kanonok volt, szentföldi és olaszországi útját is leírta. Újabb levelei a felsőbb katolicizmusról 2 kiadást értek. Hoványit, „a palestinai híres zarándokot“, Török János a magyar katolikus irodalom egyik büszkeségének nevezi. (Magyarország Primása, I., 71. l.)

⁷ Danielik Jánosnak Columbus, Magyarországi Szent Erzsébet és a Történet Szelleme című három munkájáról Kecskeméthy Aurél három tárcát írt a Pesti Napló 1857 december 20, 22 és 29-iki számaiban. A Történet Szellemével két tárcában foglalkozik. Nem helyesli ugyan Danielik alapeszméjét, de a munkát „a magyar irodalom legújabb díszének“ nevezi. Nyelve „gyönyörű“.

⁸ Szilasy János (1795—1859), nagyváradi kanonok. Neveléstudomány, Lelkipásztorság és Filozófiai tanulmányok szerzője.

⁹ Tomori Anasztáz, a nagykőrösi tanár (1824—1894), amióta gazdag örökséghez jutott, lelkes maecenása lett a szépirodalomnak. Midőn Szelestey Szépirodalmi Közlönyének első száma 1857 október 4-én megjelent, Tomori azt írta e számba a szerkesztőnek, hogy „elragadtatva olvasá a tervrajzot, elismerést fog neked szavazni az értelmes közönség, hogy nemesak lapodban nyújtasz neki nemes irányu válogatott jeles dolgozatokat, hanem azonfelül hasznos szépirodalmi és tudományos könyvekkel viszonzod időnként józan részvétét, melyekből idővel egy kis községi könyvtár kerekedhetik“. Ugy látszik tehát, hogy Tomori volt annak a könyv-illetménynek tervezője a Közlöny programjában, amelyről Szelestey kénytelen volt kinyilatkoztatni, hogy „a program könyvilletményi számításába jelentékeny tévedések csuszta be“ és így a szerkesztőség a kibocsátott iveket, mint hibákat, visszavonja. A kijavított programban a szerkesztő egy negyed évre

csak két kötetet ígér a lapon kívül. (Budapesti Hirlap 1857 szeptember 11, és 15-iki számok.) Tomori matematikai tankönyvét Brassai hosszasan bírálta valamelyik napilapban (1855—1858 közt; láttuk a cikkeket, de pontosan idézni nem bírjuk).

¹⁰ Nyilvánvalóan igaztalan ítélet. Tárkányit 1867-ben a Kisfaludy-Társaság is megválasztotta tagjának. Országszerte ismeretes volt némely költeménye.

¹¹ Midőn Bajza Lenke első beszélyei megjelentek, Toldy Ferenc a Magyar Sajtó 1858 július 3-iki számában egy Bajza Lenkéhez című költeményt tett közzé. „Költő leánya egy költő apának! vedd a nehéz pályán kíséretül öreg barátod áldó szózatát!” Így kezdődik a költemény. Toldy elmondja, hogy vidám volt Bajza Lenke gyermekkora, de „A legnemesb, a legtisztább kebel, Melyet nekem barátul ad vala, Apául neked egy jó végezet” megtört és „Szenvedés honává lőn a ház”. Innen az író nő lelkében a melancholiával vegyített ifjú hív. „Innét a hív, mely felhőlepleit Az életnek viharfénnyel süti.” Igaz, hogy e két sor eléggé ködös, emlékeztet Toldy ifjú kora gyöngébb költőinek stílusára. De a költemény mindamellett igen kedves és jó hatású. Pompéry a Budapesti Hirlap idézett számában E. aláírással kétféle tárcát irt Bajza Lenke beszélyeiről és így kezdi: a fiatal író nő ki van téve azon veszélynek, hogy a Toldy két sorának mysticismusában keresse önérzetének, életnézeteinek igazoltatását. Ezért figyelmezteti a bíráló az ifjú kezdőt jellemrajzi hibáira. A bírálat meg lehetetlen szöszaporító, nem igazságtalan, de fordulataiban nincs könnyedség, előadásának nincs igazi kritikai éle, oktatni akar, de nem tanulságos s amellet Toldyt igen feleslegesen sérti. Érthető, hogy Kemény nem akarta kiadni a két tárcát.

¹² Nagy Ivánról van itt szó, a nagyérdemű genealogusról és történetbuvárról. Nem tudott volna magyarul írni? Volt a régi Pesten egy német származású könyvkereskedő, akinek a boltjában a legtöbb pesti magyar író megfordult. A könyvkereskedő kikérdezte az írók véleményét távollevő kollégáikról és rendesen azt a választ kapta, hogy az illető író nem tud magyarul írni. Végre kétségbeesetten fordult Toldyhoz, akiben leginkább bízott, ezzel a kérdéssel: „Ugyan kérem Toldy úr, hát tulajdonképen melyik magyar író tud magyarul írni?”

¹³ Pompéry nem mindig szólt ennyi szeretettel Székely József elmességéről.

¹⁴ Atádi (Golub) Vilmos, ügyvéd és ismeretes ujságíró volt. Busbach Péter, ki a Pilvax-kávéházban sokszor találkozott vele, ezt írja róla: „Atády (Golub) Vilmos író, — gróf Andrássy Manó titkárja, kinek afrikai utazását írta egy a gróf által tervezett és a gróf rajzaival ellátott pompás album számára.” (Egy viharos ember öltő, I. 264.) Itt gróf Andrássy Manó: Utazás Kelet-Indiában. Pesten, 1853. című munkájáról van szó. A szerző munkája végén írja, hogy útközben nem csinált jegyzeteket, „hanem hazatérte után majd két év múlva összegyűjté adatait csupán emlékből”. Ez adatok stilizálásában segíthetett Atádi a grófnak. Az útleírás nem

Afrikáról, hanem Ázsiáról szól és igen érdekes. Báró Radvánszky Béla gróf Andrássy Manó felett elmondott akadémiai Emlékbeszédében meg sem említi Atádit, hanem Andrássyt tekinti az útirajz szerzőjének, amiben igaza is van. Arisztokrata írókról gyakran terjednek el nem arisztokrata írói körökben az olyan mende-mondák, hogy a maguk nevét írják másoktól irt munkák címlapjára. — Andrássy Manóról a magyarországi kormányzóság ezeket jelenti 1854 január 9-én Kempennek: Gr. Andrássy Manó testvére az in contumaciam halálra ítélt gr. Andrássy Gyulának, már a forradalom előtt elutazott és 1848—49-ben majdnem állandóan Európán kívül tartózkodott. A forradalom után tért vissza, specifikus magyar, de visszavonult a politikától. (Bécsi Áll. Levéltár, B. M. Acten, 3196.)

¹⁵ 1859-ben megválasztották levelezőtagnak.

¹⁶ Pompéry 1860 elején ment Bécsbe néhány hónapra praktikánsnak, hogy készüljön a biztosító társaságnál elfoglalandó hivatalára.

¹⁷ Pompéry a Pesti Napló 1858-iki folyamában (július 27) jele nélkül ismertette Szokolay István Községi Tanácsadójának IV. és V. füzetét igen tanulságosan. Három tárcát is irt a Budapesti Szemle VII—XI. füzetéről a június 20, augusztus 25, október 31-iki számokban. Böven ismerteti a füzetek tartalmát és igen melegen ajánlja a Szemlét a magyar olvasóközönségnek. Greguss Ágost és Pompéry János voltak ez évben a Pesti Napló színikritikusai, de Salamon Ferenc is irt akkor a Naplóban a Nemzeti Színházról. Greguss 1858-iki színházi bírálatának egy része megjelent *Tanulmányai*ban. Finomabb érzékű kritikus volt, mint Pompéry. Az 1858-iki akadémiai választásról a Wandererben egy pesti levél jelent meg. (December 23-iki szám.) A német levélben el van mondva Pompéry levelének lényege az irónikus támadások mellőzésevel; világos, hogy ezt a pesti tudósítást Falk szerkesztette, átdolgozván Pompéry levelét.

84. Nádaskay Lajos levele.

Pest, január 10. 1859.

Tisztelt munkatárs! Köszönet és hálaérzést gerjeszte bennem azon három sor, melyben egy várva várt fiörökösnek megérkezéséről értesítettem; köszönetet, mert az azt jelenté, hogy a legédesb apai örömöknek a megemlékezés által mintegy részeseivé levénk méltatva. És ez örömet, melyet magam 10 évvel ezelőtt élvezék, az örömsorok nőm előtti felolvasásakor mintegy újra érezők mindketten áldás- és szerencse-kívánatokat küldénk a lég szárnyain az új szülött felé. Az Isten éltesse!

Magam sorsa nem ily örömhözó. Mint jól értesültem, hivatalvesztésem munkálnak, mily sikerrel, még nem tudom, de munkálnak, s ez elég. Hogy fog a gyász hír családomra hatni, nem tudom képzelni. Ha jó tanácsodra méltatnál, nagy hálával venném. A dolgot csak mint magántitkot írom bizalommal, melynek méltánylását kéri

teljes tisztelettel

Nádaskay.

¹ Már a békülő, de még meg nem békült barát hangján irt levél. Nádaskaynak 1848 április 30-án született Béla nevű fia, aki az állatorvosi főiskolának tudós tanára lett.

85. Királyi Pál levele.

Pest, jan. 22. 59.

Édes Barátom!

A mai reggeli postával vett becses levelére következő felvilágosítással szolgálhatok. — E héten csak egy posta, vagyis a csütörtöki (jan. 20) hozott öntől egyszerre két cikket, ezek egyike a tegnapi (jan. 21.), a másika a mai számban jelent meg, a harmadik, melyet ma vettem, holnap fog közölni.¹ Ha ön ennél többet is küldött lapunk számára, úgy az oly kezek között ragadhatott meg, hova nem volt szánva. — Még egyet, — ha Nap² és kormányáról fogna ön egy más cikkében emlékezni, ezt kérem lehető kimélettel tenni, mert erre hatóságilag vagyok utasítva.³

barátja

Királyi.

¹ A január 21-én közölt (Fk) cikk azt fejtegeti, hogy a békebarátok hiába keresnek vigaszt francia hivatalos cikkekben, vagy különböző hírekben. Lehet, hogy Párisban jónak tartják a világot egy kis ideig békereményekben ringattatni, de hogy a Tuileriákban „indulat-változás” történt, azt az író nem hiszi. III. Napoleonnak szüksége van a sikerre a külpolitikában. Európát láz gyötri az 1856-iki párisi szerződés óta. A láz kitörései egyre erősödnek. A legújabb megrázkódás sokkal mélyebben ható, sokkal aggasztóbb minden előbbinél. A pesszimizmus a gyakorlati észnek, a logikának

következménye. — A január 22-iki (Fk) cikknek tartalma: I. Napoleon szerette rokonait a meghódított országok trónjára ültetni. Unokaöccsét azzal gyanúsítják, hogy hasonló szándékai vannak az olasz trónokra nézve. Olaszhont igen szépen fel lehetne osztani a Napoleonidák közt. De e terveknek útját állta Ausztria felsőolaszországi souverainitása. E souverainitást Ausztria kénytelen fenntartani. Adria birtokára most nagyobb szüksége van, mint valaha. Mert Ausztria most félig kereskedő és iparúzó állam s így mindenáron nyitva kell magának tartania az utat a Fekete- és Földközi-tenger felé. Továbbá Anglia átengedné ugyan Napoleonnak Felső- és Középolaszországot, de nem engedhetné, hogy a két Sziciliából napoleoni secundogenitura váljék. „Ha a Vezuv franciául füstölög“ — mondotta egy jeles angol diplomata — „akkor az Aetnának angolul kell füstölnie.“ Az angol akadály talán elhárítható, ha a tulajdonképi Szicilia a briteknek engedtetnék át. De az Ausztriai akadály békés úton el nem hárítható. Oroszország mindig a vallást emlegeti, midőn a török ügyekbe avatkozik, Napoleon a politikai reformokat használja fel az olasz kérdésben személyes vágyainak álarcaul. A fátyol le van rántva Oroszország terveiről, maholnap talán a franciák is meztelenségükben állnak majd előttünk. — A harmadik (Fk) cikk, melyről Királyi levelében szó van, nem január 23-án (vasárnap), hanem 25-én (kedden) jelent meg. Az angol politikával foglalkozik. Az angol parlamentnek ülészaka február 3-án kezdődik. Derby tory-kabinetjének nagyon nehéz a helyzete. Palmerston a külügyi kérdésben akarja megbuktatni. Falk szerint III. Napoleon is segíti Palmerstont, mert az ő kormányától a francia politika erőlyes támogatását várja az olasz kérdésben. A toryk Palmerston támadását gyengíteni akarják az által, hogy ők is rokonszenvet mutatnak az olasz iránt és már visszavonultak Béctől.

² III. Napoleon.

³ Falk mindig nagy tisztelettel nyilatkozott III. Napoleon szellemi kiválóságáról, de Napoleon önkényuralmát s nagyravágyó terveit gyakran sértő iróniával tárgyalta. Már pedig egy 1852 szeptemberében kelt császári határozattal a rendőrség oda volt utasítva, hogy előzze meg az idegen kormányokat sértő sajtóközleményeknek elkeserítő és ennélfogva káros hatását. (B. Á. Levéltár, G. D. 1852, 289.) A *Wanderer* azonban nem bírta fékezni antipátiáját III. Napoleon kormányzata ellen. Ezért Drouin de Lhuys, a francia külügyminiszter, 1853-ban panaszkodott is a *Wanderer* ellen, hogy megsértette a császárt és kormányát. Hübner jelentette ezt Buolnak, mire Buol Kempenhez fordult, aki november 30-án megintette a *Wanderert*. Viszonzásul a francia külügyminiszter tudatta Hübnerrel, hogy ő is inteni fogja a Charivarit és a Patriet az ellenséges hang tompítására. (Osztr. Belügym. Rendőri Levélt., P. II., Nr. 1877. 1853.) 1859 elején feszült volt a helyzet Ausztria és III. Napoleon közt, ezért kettős éberséggel vigyázott a rendőrség arra, hogy a sajtó el ne mérgeitse a netaán még csillapítható ingerültséget. Továbbá a kormány a pesszimizmus terjedését sem látta szívesen.

86. Török János levele. (A. P. I.)*

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Annyira el voltam foglalva és nyugtalanítva az egész mult héten a törvényszék előtt sajtóperemben nov. 10-iki rövid vásári cikkem miatt,¹ hogy az encyclopaediáról majdnem elfeledkeztem, pedig közelget martius, nyomtatnunk kell — s nem csak a dolgozatokat epedve várjuk kegyed részéről — de még az indexet sem egészíthetem ki előbb, míg ön a hiányzó geographiai szavakat be nem küldi.

Ugy-e tehát nem haragszik reám, hogy ujabban szeretettel sürgetem, ne sajnálja néhány nap alatt a kiegészítő geog. index szavakat legalább az A betűből elküldeni, s úgy intézkedni, hogy dolgozatokból is f. hó 15-ig legalább egy csomót megkaphassunk.

Igen köszönöm egyuttal kegyednek szíves figyelmét a Wanderer tekintetéből,² s tisztelem Grasz urat³ s nem volnék idegen a kérdéses levelezéstől — csak ne volnék én annyi utánfürkészésnek s gyanúsításnak kitéve, mint azt sajtóperemből látom. Ugy látszik javíthatatlan veszett hirem van költve, s meglehet, mihelyt egy levelem önöknél megjelenék, már rá ismernének s újabb adat lenne állítólagos malcontentiósus törekvéseim bizonyítására.

Az első kérdés tehát, számolhatnék-e minden körülmények közt anonymitásra? — Amugy is magától értetődik, hogy a szerkesztő nem vesz fel semmit, miért a felelősséget el nem vállalhatja.

Addig is pedig, míg e levelezés megindulna, szívesen veszem, ha egy példányt számomra a Wandererből küldenek, melynek árába első levelem tiszteletdíját behajthatják. Szíves sorait s kivált az encyclopaed'ára nézve baráti *tettleges* megnyugtatót kikérve, szeretettel maradok

Pest, febr. 5. 859.

tisztelő hű barátja

Török.

* A. P. = Ausgewählte Piëcen. Nyomdai tévedésből elfelejtettük megjelölni a 15. és 58. sz. leveleket. Az első A. P. IX., a második A. P. XIV. volt.

¹ A Pesti Napló. 1858 november 10-iki számának első lapján, a közgazdasági részben, melyet akkor még Török János szerkesztett, a *Gazdasági és Kereskedelmi Szemle* élén a következőket olvassuk: „Pest, nov. 9. Az idei pesti lipótvásár előjelei igen mostohák. A társaság minden osztályaiban leirhatatlan *pénzszorultság* uralkodik. Ez állapotnak ellenében megfoghatatlan a folyvást emelkedő drágaság, annak jeléül, hogy a nyers természetű, szintűgy mint a gyáros és kézműves mindegyre szaporodó költséggel dolgozik, s nyeresége mégis naponta kisebb, mert jövedelmeiket állami szükségek emésztik fel. — S e szorultsághoz járul az új pénz krízise. Az emberek még mindent a régi pénzen akarnak adni és venni. Új pénzt, kivéven egy kevés új krajczárt, nem is igen látni; és pedig sem új bankjegyet, sem új ezüstpénzt. Néhány hétig láttuk a régi ezüst huszasokat, miket a rémülés menhelyeikből kicsalt, de már azok is eltűntek; s miután amúgy is csak súlyérték szerint váltattak be, jobb lett volna, ha tulajdonosaik a szükség esetére mint biztos tartalékot rejteikben őrizték volna a huszast és tallért. Mert ezüst és arany minden viszonyok közt biztos érték“. Ezért a cikkért indítottak sajtópert Török ellen. A sajtópernek lehetett következménye az, hogy Török december elsején kilépett a Pesti Napló szerkesztőségéből. (Török J. Falkhoz, [1859] január 16. Nemz. Múzeum.)

² Török az idézett január 16-iki levelében írja Falknak: „Nagy megtiszteltetésnek tartom felhívását a Wanderer ügyében. Mielőtt azonban felelhetnék, szeretném tudni, mily dolgokról kellene írnom, rendesen-e s mennyit havonként s minő irányban?“

³ Graszy Mór, a Wanderernek úgynevezett segédszerkesztője, de mint Falk írja, a lapnak „valódi szerkesztője“. (Kor- és jellemrajzok, 1903. 168. l.)

87. Török János levele. (A. P. II.)

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Ezen az egész héten annyira lefoglalt s kintott sajtóperem, hogy csak most nyerek annyi nyugodt időt, miszerint becses dolgozatai első szállítmányának szerencsés megérkezéséről tudósítsam, mindnyájunk szíves örömét a munka haladása felett kijelentsem, a folytatást baráti szeretettel sürgessem, egy-szersmind pedig Danielik ő nga nevében egyelőre arra kérem fel, miszerint a munkálathoz szükségkép vásárolt térképek áráról a 25 pfrtnyi nyugtát utalványozás végett beküldeni, s a mappákat mint a társulat tulajdonát a munka közben megtartani méltóztassék.¹ Ezen kívül is úgy tudom, a kánonok ur elő-legezést küldet Bécsbe.

Méltóztassék Grasz urnál is elfoglaltsággal mentegetni, hogy egész héten nem írhattam. Jövő hétfőn egy kis közléssel szolgálandok.² A Wanderer rendesen jár, miért is köszönetet mondvá, változatlan baráti tisztelettel maradok

Pest, febr. 18, 1859.

igaz hive:

Török János.

¹ Valószínűen vezérkari térképekről van szó. Falk hivatkozik is rájuk az *Abauj-Torna vármegye* cikkben. Falk első szállítmányában az utolsó cikk alighanem ez volt: *Abdichabero* (örvidék) hegy- és őrállomás az ottosáci határezredben. (F.)

² A Wanderer február 10-iki száma közli Török első 1859-iki levelét Pest, február 6-iki kelettel a jegy alatt. Ez a levél a primási méltóság jelentőségét ismerteti és a Szent István-Társulat munkásságát dicséri. A második, február 10-én kelt levél február 12-én jelent meg. E levélben Török először is a Magyar Gazdasági Egyesülettel foglalkozik. Az Egyesület alighogy elkészítette Emlék-iratát az Országos Jelzalogbank felállításának szükségességéről, közgazdasági osztálya már is a dohány- és a cukorrépatermelés kérdésével foglalkozott. A dohánytermelésre nézve kimondotta, hogy a művelési területet nem kellene korlátozni. A közgazdasági osztály a cukorrépaadóra nézve ajánlja, hogy azt a cukorgyárak tiszta jövedelmére kivetett adóvá változtassák olyformán, hogy a nyereség ingere fokozza a répatermelést s hogy a cukorgyártás jövedelmezősége se szenvedjen. A Köztelken ezekről a kérdésekről érdekes viták folytak. A vitában kitűntek Lónyay Menyhért, Deák Ferenc s Korizmics László, a Társulat alelnöke. — Dr. Haas Mihályt, a szatmári püspököt felszentelték. A tudós püspök, mint cs. iskolatanácsos, a fővárosban sokat buzgólkodott a német tanításért. Most majd bizonyára ugyanazt a buzgóságot fogja kifejteni egyházmegyéje magyar iskoláiért, mivel ez most módjában van. Mészáros Károly megnyerte a Schwartner-díjat az egyetemen a magyar földesúri jognak és a parasztbirtoknak Mária Teréziáig terjedő történetéről írt munkájával. Kiténik ebből, hogy a magyar agrártörvények jobbakk voltak híriüknél, jobb viszonyokat teremtetek, mint aminők akkor Németország nagy részében uralkodtak. E február 10-én kelt levél után Török 20-áig nem írt új levelet. A 20-iki levél, mely február 22-én jelent meg Schwartzner borkereskedőről és a tervezett bécs-pesti borkereskedelmi társulatról szól, kiemelve a magyar borkivitel fontosságát. — A levélben említett hétfői nap február 21-ére esett. E napon kelt és 23-án jelent meg Török János nekrológia Irinyi Józsefről, a kiváló magyar publicistáról, aki 1859 február 20-án este halt meg harminchetedik évében.

88. Csengery Antal levele.

Pest, február 20. 1859.

Tisztelt Barátom! Mindenekelőtt ide mellékelve küldök 30 frtot pengő pénzben, mint kiegészítő részét a (nyomtatásban két ivnyi) politikai szemléért járó tiszteletdíjnak.

Mi e szemlét illeti: szükségtelen mondanom, hogy az nekem azon tisztaságnál és elevenségnél fogva, melylyel a közelebbi év eseményeit adja, nagyon tetszett. Annál kellemetlenebbül fog önre hatni, hogy mind a mellett a Budapesti Szemle újabb füzetében sem fog megjelenhetni. Akartam adni s már ki is volt szedve, a mint hogy nálam egy része nyomtatásban is meg van, azonban közbejöttek oly európai események, melyek mind a kormánykörök, mind más körök hangulatára nézve tetemes befolyást idéztek elő.¹ Midőn egyfelől a külföldi lapok nem győzik magasztalni a Pesti Napló loyaltását: a rendőrség részéről ugyanezen lap intést kapott, hogy több tisztelettel szóljon a külföldi uralkodókról.² Kemény, mivel ön cikkét már előbb közöltem, s a ki azt szintoly élvezettel olvasta, mint én — oly megjegyzéssel figyelmeztetett e körülményre, hogy az ön cikke ezen rendőri utasítás után aligha megjelenhet. Napoleon mult évi politikájáról nem lehet roszalás nélkül szólni; de e roszalás egy egész év eseményeinek összeállításában annál élesebben tűnik fel, minél gyakrabban kell előfordulnia.³ Mások, kiknek tekintélye szintén eldöntő előttem, hasonló nézetben nyilatkoztak. Ily körülmények közt lehetetlen volt egyebet tennem, mint a cikk közlését elhalasztanom. Azon cikk, mint história, el nem avul; az újabb eseményekkel kiegészítve, mindenkor adható⁴ — csak a mostani nyomasztó közhangulat mellett, csak közvetlen a fennebb érintett rendőri intés után nem. — Nem mondhatom ki, mennyire kellemetlenül hat reám is e körülmény, s rendkívül sajnálnám, ha ön ez eljárásban egyebet látna, mint a helyzet fatalis kényszerűségét. Sokat töprenkedtem — a miatt haladt két hónapig a kis füzet kiadása, — de végre sem tehettem másként.¹

A mi a közelebbi levelében közlött hirt illeti: hogy a Budapesti Hirlapnak dolgozó társa lettem, — ez oly ujdonság, mely igen meglepett. Eddig a nevezett lapot cserében kaptam a

Szemléért, új év óta ezt is megszüntették — következőleg most még kevesebb érintkezésem van azon lappal, s egész hónapokon által alig látom egyszer Keménynél.² A fentebbi dologra nézve bocsánatát remélve, vagyok őszinte tisztelő barátja

Csengery Antal.

¹ Falk nagy örömmel fogadta Csengerynek azt a felszólítását, hogy írja meg a Budapesti Szemle számára az 1858-ik év politikai történetét. Falk két nyomtatott ívben írta meg a kívánt átnézetet. Csengery összesen nyolcvan forint honoráriumot küldött neki ezért, noha politikai okokból ki nem adhatta Falk essayjét. (L. Falk leveleit Csengeryhez. Kiadja br. Wlassics Gyula. Pester Lloyd 1925 április 5.) — III. Napoleon ugyanis az 1859-iki újévi fogadtatáskor így szólt Hübnérhez: „Sajnálom, hogy Ausztria és Franciaország viszonyai nem oly jók, aminőknek óhajtottam volna“. Azóta felhők gyülekeztek keleten, nyugaton és délen. Ezért a kormánykörök óvatosságra intették a sajtót. Magyarországon nem igen búsultak azokon a felhőkön, melyek Ausztriát fenyegették.

² A „külföldi lapokon“, úgy látszik, a bécsi lapokat kell értenünk, amelyekben magyar levelezők hazafias szándékból dicséretgették a független Pesti Napló lojalitását. A Pesti Napló valóban óvakodott attól, hogy az illojalitás színében tűnjék fel. A rendőri intérsre nézve l. a 85. sz. levél 3-ik jegyzetét.

³ Mivel Falknak ki nem adott Politikai Szemléjét nem ismerjük, nem tudjuk pontosan, hogy mire céloz Csengery. Azonban Falk 1858-iki vezércikkeiből sejtjük, hogy minő szempontokból ítélte el az áttekintésben Napoleon politikáját. Falk Napoleonnak belpolitikai alkotmányellenes rendszerét hevesen kárhoztatta, mert az a kor szellemével ellenkezik. Ezt annál szívesebben tette, mert III. Napoleont ütve, titokban Bachékat is támadhatta. A külpolitikára nézve antipátiával beszélt a francia-orosz szövetségről, mely a krími háború után elvtelen politikai sakkhúzásnak volt feltűntethető és nemcsak az osztrák, de a magyar érdekeket is sértette. Azután Falk többször fejtegette, hogy Napoleon protektori tekintélye hanyatlik és az olasz kérdésbe való beavatkozással csak régi presztízst akarja helyreállítani.

⁴ Nem jelent meg 1860-ban sem Csengery Budapesti Szemléjében.

¹ Ez a meggyőző mentegetés egyelőre megnyugtatta Falkot. De Falk igen érzékeny és gyanakodó ember volt. Csengeryről később azt hitte, hogy „ármánykodott“ ellene az 1859-iki akadémiai választáson. Ezért igen haragudott rá. Csak 1862-ben szűnt meg haragia, midőn kétségtelen jeleit tapasztalta Csengery jóindulatának. (Falk levelei Pompéryhoz. Nemzeti Múzeum.)

² Csengerynek tudnia kellett, hogy Falk rendes munkatársa volt a *Budapesti Hírlapnak*. Ezért kissé bántotta Falkot Csengerynek határozott tiltakozása a feltevés ellen, hogy ő munkatársa volna a hivatalos lapnak, melyről nem nagy tisztelettel beszél.

89. Török János levele. (A. P. III.)

Szeretve tisztelt Barátom Miksa!

Utóbbi soraimmal összefüggésben, a ma Egerbe indult Danielik kánonok ur ö Nga utasítása folytán bátor vagyok arra felkérni, miszerint akár nekem, akár a Sz.-István-társulat ügynökének, Hindy¹ urnak két nyugtát megküldeni szíveskednék; egyiket 60 frtról előlegezsképen egy ivnyi encyclopaediai dolgozatért, másikat 25 frtról a társulat szükségére megszerzett mappák árában, minek folytán önnek 85 pftt azonnal át fog küldetni.

Sok bajom miatt most egyebet nem írhatván (csupán örömet nyilvánítván gondos dolgozatai felett), szeretettel maradok

Pest, febr. 23, 1859.

tisztelő hive

Török.

¹ Hindy János ügyvéd, a Társulat ügynöke 1852—1864-ig. (Notter, id. h. 60. l.)

90. Török János levele. (A. P. X.)

Szeretve tisztelt Barátom!

Nyomtatás végett az encyclopaediai dolgozatok rendezéséhez fogván, kegyed becses cikkeiből első lajstromához képest egy pár hiányozni látszik, t. i. egy második *Abád* (nem Tisza-Abád), hanem a melynek Aboda neve is van, továbbá Abajfalva s Abahida. Kérdést vagyok tehát bátor kegyedhez intézni, vajon ezek mint non entia maradtak-e ki, vagy még pótolandók?¹

Remélem, hogy Hindy ur is felküldte már a pénzt, legalább semmi sem hátráltatta ötét. Csak azt sajnálom, hogy kegyed bélyegeket használt, holott mi itt széltiben bélyegtelen nyugtákat szoktunk írni, miután azok az évi számvizsgálat után amugy is elégettetni szoktak.

Nagy kedvem volna, néhány komolyabb cikket írni a W.-be e cím alatt: „Die Stimmung in Ungarn“ cum sale, ha

a lapnak azt adni bátorsága volna. Tárgya lenne a Centralisatio, Államháztartás, Nemzetiség és Dunafejedelemségek. Mit gondol? — Mert én azon nézetben vagyok, hogy a monarchia szerencsétlen helyzete nem lenne akkor sem rosszabb, ha a külföld háborúval nem fenyegetné is, míg a fennálló rendszer létezik; sőt csak akkor számolhat az állam külső tiszteletre és békére, ha kebelében a közvéleményre s meglegedettségre s vagyonosságra támaszkodhatik.²

Igen szeretném nézeteimet, melyek a nagyközönségé is — kifejezteni.

Szíves indulatiba ajánlott, maradok

Pest, mart. 2. [1859.]

tisztelő hive

Török.

¹ A hevesmegyei Tisza-Abádról Falk vagy tizenkét sort irt, de a másik Abád nem fordul elő az Encyclopaediában. A gömörmegyei Abafalváról Falk négy sort irt, de Abajfalva és Abahida kimaradtak.

² Ezeket a gondolatokat többször variálta Falk is (Fk) jelű vezércikkeiben. Azonban a Stimmung in Ungarn nem jelent meg a Wandererben. Egyszerre támadni a centralizációt, bírálni az államháztartást s fejtegetni Török eszméit a magyar nemzetiségről és Ausztriának ajánlani a középkori magyar imperializmus felújítását a Dunafejedelemségek irányában, igen merész vállalkozás lett volna. Töröknek be kellett érnie azzal, hogy leveleiben a magyar nemzetiség ápolására figyelmeztesse a kormányt. Február 25-én kelt levelében, melyet a Wanderer március 1-én adott ki, Török Albrecht főhercegnek tulajdonítja a kertészeti csarnok felállításának tervét. Az eszme egészen Széchenyies, — úgymond. A kertészeti egyletnek már 1500 tagja van. Újabb bizonyítéka ez annak, hogy a magyar nemzet milyen hévvel óhajt résztvenni a kultúra minden irányú haladásában. Az itteni társadalmi mozgalmakat és egyesületeket csak a magyarok támogatják. Pesten két mezőgazdasági és egy kertészeti folyóirat jelenik meg összesen 6000 előfizetővel, ellenben a bécsi mezőgazdasági egylet folyóiratának az egész monarchiában alig van 500 előfizetője. És az említett magyar szakfolyóiratok Németországban is a legjelesebbek közé tartoznának. Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes lapjaink is vannak szép számú előfizetőkkel a vidéken is, míg hasonló lapoknak Ausztriában csak a fővárosban van kelendőse. „Mindezeket nem hiú dicsekedésből mondom el, hanem annak bizonyosságául, hogy nemcsak a külföldön, hanem Bécsben is a magyar fajnak és nyelvének műveltségi állapotáról igen téves fogalmak vannak elterjedve s ezek olykor a magyar nemzetiség tekintetében alkalmazzott rendszabályokra is döntően hatottak.“

91. Török János levele. (A. P. IV.)

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Noha utolsó soraimra se encyclopaediai tudósítást, se czikkirási biztosítást nem vettem, mégis ujabban egy kis kérésem van.

Esedezem t. i. a jelenleg dicsőségesen uralkodó Padishah Abdul Medsid s birodalma történetét 1847-től kezdve, rövid vázolatba foglalni annak encyclopaediai biographiájához. E kérelemre azon ok vezérel, hogy kegyednek a keleti háború kisujjában van, s ennek rövid vázlata, következéseivel egyetemben az ozmán birodalomra vonatkozólag Abdul Medsid életéhez tartozik. —

Megemlíthető volna továbbá részletesen Törökország magatartása az 1848/9-iki Magyarország, azután az emigráció s Ausztria iránt; végre rövid története a keleti háború óta a török territoriumon bekövetkezett eseményeknek.

Elkészíthetne-e kegyed egy ily vázolatot jövő keddig vagy szerdáiig? — Szíves válaszát, s ha lehet ígérletét kikérve, szeretettel maradok igaz hive:

Pest, mart. 8, 859.

Török.

Ad Summum egy árkus lehetne a cikk írásban, tehát elég rövid Leiningen és Menczikoff diplomatiájával együtt.¹

¹ Abdul Medsid 1839-ben lépett a trónra 17 éves korában, 1861-ben halt meg. Falk a Magyar Sajtóban és a Pesti Naplóban igen sokat írt a keleti háború történetéről. Ez bátorította Törököt arra a reményre, hogy Falk elkészíthetné Abdul Medsid történeti életrajzát egy hét alatt (március 16-ig). — Gróf Leiningen Ausztria ultimátumát vitte 1853 elején Stambulba Montenegro érdekében. A megalázó feltételeket a Porta kénytelen volt elfogadni. Ausztria így bosszulta meg Abdul Medsid kormányának barátságos magatartását a magyar emigránsok iránt. Herceg Menczikoff 1853 elején polgári ruhában jelent meg a nagyvezírnél. Követelte a törökországi görögkeleti egyháznak a cár oltalma alá helyezését. Menczikoff is adott át ultimátumot az alkudozás folyamában, de ezt a Porta nem volt kénytelen elfogadni. Török nem ok nélkül említi együtt Leiningent és Menczikofft.

92. Török János levele. (A. P. V.)

Kedves jó Miksám!

Különben én sem tartozom a legiobb, legalább a legszor-
galmasabb levelezők közé, de midőn a kapcza szorul, akkor
ezen erénynyel is megbarátkozom, kivált midőn a körülmény
kedveltjeimmal hoz érintkezésbe. Nagyon köszönöm Török-
országra való szíves készségét, — s a tett kérdésre nincs egyéb
válaszom, minthogy ujabban esedezem az Abdul Medsid éle-
tére vonatkozó eseményeket, különösen pedig azon események
fonalát velősen összeállítani, melyek Mehemed Ali legyőzése
után sorban követve egymást Törökország mostani precarius
helyzetét előidézték, tehát 1845-től kezdve 1859-ig.¹

A druzok és maroniták, a bosnyák és montenegrói láza-
dások, a magyar és olasz emigratio kérdése, Franciaország
sz. földi praetensiója, Leiningen és Menczikoff, keleti háború,
párisi congressus, divan ad hoc, ismét Montenegro, dunafeje-
delemségi unio, szerb forradalom, Kouza, Stratford Canning
és Thouvenel, egész a jelen határozatlan situatióig² — mind
beleesik a biographiába — s a mi utóbb következik, bele írhatja
majd az illető egykor Törökország, vagy Abdul Medsid utód-
jának történetébe. Ha most ez alkalmat elmulasztanánk,
később aligha oly hű lehetne többé az előadása. Ennélfogva a
terjedelemre nézve egyéb határ nincs, mint az Encyclopaedia
természete, mely végre is a jelent tárgyalhatja legkimerítőbben.

Mi Alsó- és Felső-Ausztriát illeti, azt a terv szerint mind
Ausztria mutató név alatt adjuk, s a cikksorozat a generalis
indexbe következőleg van felvéve:

Ausztria (statisk. és geogr.)	
„ alsó „	
„ belső (Inner) „	
„ felső „	
Ausztriái birodalom	„

Ausztria és Habsburg-ház közjogi történetét Wenzel írja.³

A mi az Alpesekeket illeti, azt méltóztassék az illető helyen
sorba venni.⁴

A török czikkre nézve, fontosságánál fogva, örömet meghosszabbítjuk a határnapot, csak márt. 20-ikáig itt legyen az egész. Hiszen ön ezermester, én csak bámulni tudom a termékenységet és munkagyőzést, melyet minden irányban kifejt. Ily tehetség kellene most sok — szegény nemzetünknek, hogy a szomszéd cultura özönét paralyzálni tudnók.

A felvilágosítást irandóimra nézve köszönöm. A tiszteletdíjat, ha csakugyan érdelek, a multért e hónap végével kérem, azontul pedig mint kegyed helyesen fogta fel, havonkint.

Végre egy igen nagy kérésem van. — Egy munkát kívánok kiadni „Magyarország Primása“ czím alatt; közjogi és történeti fejtegetés, Szt. Istvántól—Scitovszkyig.⁵ Vázlatokat néhány tárczában adtam belőle a Magyar Sajtóban, most kidolgoztam egészen, s nevezetes okleveleket gyűjtöttem össze; s eleintén előfizetésre akartam közrebocsátani oly felosztással, mint az ide zárt felhívásban foglaltatik.⁶ Tartván azonban, hogy a nyomtatásra és metszésekre megkívántató somma (mintegy 1750 pfrt) nem kerül be, nem adtam ki az előfizetési ivateket, hanem *kiadót* keresek neki. Minthogy katolikus tárgy, leginkább volna erre Hartleben hivatva.⁷ A Szt.-István-társulat részint azért nem adhatja ki, mivel a munka drágasága miatt a tagok közt ki nem osztható ingyen, részint azért, mivel nem akarja semlegességét a kalocsai érsek irányában megsérteni, kinek a primási fensőbbtség kimutatása fáj.⁸ A munkának pedig meg kellene a Primás aranymiséje előtt, vagyis októberig jelenni, mi nem nagy baj, mert bár 30 ivre terjed, de az első rész, az emlékirat ciceróval, a 2-ik (oklevelek) garmonddal szedetvén, ketten szedhetik egyszerre; inkább írói dicsőség, mint haszon lévén czélom, a kiadótól nem kívánok többet, mint 20 pfrtot ivenként; és pedig 200 frtot előre, mivel igen sokat költöttem s négy hétig rajzoló tartottam Esztergomban a rajzok megszerzése mellett, — 200 frtot, midőn a munka megjelenik, s 200 frtot, midőn fele eladatott. — Ára lenne 5 frt p. p. — A képek közül Pázmány Péter aczéllapját a Szt.-István-társ. ingyen engedi át, s Bakács primás arczképével Erdődy Sándor gr. kedveskedik. A többi kép lithographia leendene. Nem lenne e kegyed oly kegyes ezeket Hartleben ural köz-

leni, sőt megkérni arra, bizzon meg emberei közül valakit, ki velem a fentebbi feltételek alatt szerződést kössön. A fentebbi feltételekhez kötök még 20 példányt dupla velinen. S kérem még egyszer tudomásul venni, hogy az előfizetési iv nincs még kibocsátva, s azt ha akarja Hartleben teheti; nálam azonban néhány jó ismerősömtől 9 közöns. példány (à 5 f.) s két dupla péld. (à 10 f.) összesen 11 p. ára 65 frtal p. p. van letéve, mely sommát a kiadó a tiszteletdíj első rátájából a nevek átvételével leírhatja. Majd Danieliket is megkérem, hogy Hartlebennek írjon. A társulat tagjai s ügyvivősege egyébiránt poussirozni fogják a munkát, mely kelendő leend, mert korszerű.⁹

Ne vegye rossz néven, hogy annyi munka közt még az én személyes érdekemmel is háborgatom. Kamat fejében egy szép példánynyal s néhány üveg jó magyar borral és ürmössel szolgállok. Ki is kézcsókomat a belső appartementban jelentvén, maradok szeretettel

Pest, márcz. 11. 859.

hivé

Török.

¹ Mehemed Alinak, az egyiptomi alkirálynak, győzedelmes csapatai ép Abdul Medsid trónralépte idején végveszéllyel fenyegették az Ozmán-család hatalmát. A keresztény hatalmak közbeleptek és Mehemed Ali kénytelen volt meghódolni 1840-ben.

² Mehemed Ali legyőzése után a libanoni népek, a mohamedán drúzok és a keresztény maroniták közt kitört véres harcok miatt gyűlt meg Abdul Medsid kormányának baja. 1845 végén némileg csillapult a harc, de azután sem szűnt meg egészen. 1849 júliusában tört ki a boszniai lázadás, mely Hercegovinára is áttért. A Porta csak 1851-ben győzte le a lázadókat. Montenegró ellen a Porta indított nagy háborút 1852-ben. A montenegróiak vitézsége és Leiningen küldetése miatt e háború 1853 elején a Porta teljes vereségével végződött. Aupick tábornok, a francia követ 1850 május 28-án követelte vissza a Portától azokat a palesztinai szent helyeket, melyeket a görögök a latinoktól elfoglaltak. E követelés további bonyodalmai összefonódva Menczikoff már említett követelésével, okozták 1853-ban a keleti háború kitörését. A párisi békekongresszuson megkötött békeszerződés vetett véget a háborúnak 1856 március 30-án. A párisi békeszerződés kimondotta a Duna-fejedelemségek újjászervezését. Ez újjászervezést egy európai bizottmánynak kellett végrehajtania a Moldvában és Oláhországban egybehivandó diván ad hoc segítségével. A divánoknak választás útján kellett alakulniuk. A választók névjegyzéke miatt sok bonyodalom keletkezett, míg végre 1857 októberében megalakult

a moldvai és oláhországi diván. Mindakét diván az unió mellett nyilatkozott, s noha a hatalmak párisi konferenciája nem mondotta ki határozottan az uniót, a divánok 1859 elején egyező akarattal Cuza ezredeszt választották fejedelemnek. Mivel Montenegro Boszniában és Hercegovinában lázadásokat szított, 1857-ben a Porta megtámadta Daniló herceg kis országát. Danilót III. Napoleon is támogatta. A háború a Porta újabb kudarcával végződött. — A szerb skuptsina 1858 végén letette Karagyorgyevics Sándort és Obrenovics Milost választotta fejedelemnek. A Porta kénytelen volt megerősíteni a választást 1859 elején. Stratford Canning vagy Stratford de Redcliffe (1788—1880), a maga korában sokat emlegetett diplomata, 1841—1857-ig mint konstantinápolyi nagykövet erőiesen harcolt az orosz, vagy francia és osztrák befolyás ellen a Portán. Thouvenel (1818—1866) az ötvenes években viaskodott Stratford Canninggel Konstantinápolyban a franciák döntő befolyása érdekében. A hatvanas évek elején III. Napoleon külügyminisztere volt

³ Csak az ausztriai főhercegségről jelent meg egy cikk az Encyclopaedia IV. kötetében (1862) Á—n-tól. Ugyane kötetben Ausztria és a Habsburgok terjedelmes történetét, statisztikáját nem Wenzel Gusztáv írta. Wenzel, a magyar magánjog, bányajog és perrendtartás tanára, az ötvenes években az egyetem bölcsészeti karán a történet tanításával is meg volt bízva.

⁴ Az Alpesekről az Encyclopaedia II. kötetében Danielik József írt több mint tíz lapra terjedő cikket.

⁵ Akkori hercegprimás.

⁶ Nincs mellékelve.

⁷ A Szent-István-Társulat könyvkereskedője.

⁸ Kunszt József volt akkor a kalocsai érsek. E fensőbbiség kimutatásával sokat foglalkozik Török munkájának első részében. Adatai és fejtegetései meggyőzőek.

⁹ Katholikus Néplap, Religio, Pázmány-füzetek.

93. Török János levele. (A. P. VII.)

Szeretve tisztelt Barátom!

Mint sejtém, úgy történt. Hartleben már válaszolt, s részint Gallettivel részint egészségével mentegeti magát, habár ez utóbbi a nyomtatást nem gátolhatná, mert magam akarok felügyelni. Holnap mint hallom H. Pesten lesz; de válasza után többé nem alkalmatlankodom neki, ha bár eleget kardoskodtam mellette, midőn tőle a Szt.-István-Társulat híres Verlagját el akarták venni. Isten neki.

Abdul Medsidnél állok megakadva; — kész-e már édes Miksám? — Várom — de epedve várom — a szép szót.

Cikket küldtem a Wanderernek az iskolanyelvről. Nagy szolgálatot teend a nemzetnek, ha kiadja, s valóban kiadhatja, miután Podhradczy szemrehányástele füzetét s röpiratát megismertetni megengedé.¹ A cikk második (végső) részét holnap küldöm.

Hogy Eötvös röpiratának debitje megengedettett, mindenki csodálkozik; mintha a körülmények elfogulatlanabb gondolkozásra bírnák az illetőket. Igen kár, hogy említése és megbirálása tiltva van, különben tán megemlítené valaki, hogy Magyarországon Eötvös rossz benyomást tesz, mert ő a változást nem „*az épen tartandó szerződések*” alapján, hanem csak a Felsőg önkényes kegyelméből igényli. Pedig kár annak a pragmatica sanctiónak nyakára huzni, mert conflagratiók esetére, s a német egység realisatiója után, nincs mibe fogózkodni, ha Magyarországot nem örökös és megtörhetetlen (de bilateralis) szerződés köti uralkodójához.² Ha én Ferencz József volnék, keményen kellene azoknak lakolni, kik nekem tanácsolnák, hogy históriai alapjogokat eltépjek, s utódimat a legfőbb garantiáktól megfoszszam. Maradok szeretettel

Pest, márt. 20, 1859.

híve

Török.

¹ Török a március 13-iki Wandererben folytatta pesti leveleit. E számban március 10-iki kelettel azt írja, hogy a magyar politikai lapok egyértelműen harciasak. Még a falusiaknak szánt békés Magyar Néplap is azt írja, hogy a francia imperializmus immár tűrhetetlen s hogy Ausztria kénytelen lesz a cselekvés terére lépni. Hozzá tehetne volna még a szerkesztő úr, — írja Török — hogy a magyar nemzet sokkal nemesebb, sokkal nyíltszívűbb és büszkébb, sem-hogy valaha a monarchia szorult helyzetét a maga külön érdekei kedvéért kizsákmányolja. Példa erre Mária Terézia és I. Napoleon kora. Most is így érez a nemzet. E fejtegetésnek természetes folytatása a március 14-iki levél, mely a 17-iki számban jelent meg. Török e levélben Podhradczy Józsefnek, az alapos történettudós-nak, *Hungarorum de Augusta Domo Austriaca Benemerita Budae* 1859 című röpiratát ismerteti. Ezt nevezi Török Falkhoz írt levelében „szemrehányásteli füzetnek és röpiratnak”. Pedig Podhradczy csak okiratokat közöl Mária Terézia 1741-iki országgyűléséről, II. József életének végéről és I. Ferenc koráról. Ez okiratokat egy alapeszme fűzi egységbe. Az alapeszmét a leghívebben I. Ferenc 1805-iki országgyűlési meghívójának következő sorai fejezik ki: „quanto magis Maiorum Nostrorum non minus, quam Propria sola-

tiosa *Experientia edocti sumus, Gentem Hungaram Fide et Lege Gubernatam, Expectationi publicae totius Europae non minus, quam Regum suorum, numquam defuisse*". Podhradczky okiratait Török a Wanderernek írt levelében két hasábon át ismerteti, és levelét így végzi: „Die Herausgabe dieser historischen Zusammenstellung im gegenwärtigen Augenblicke motivirt der Herr Verfasser in seiner Vorrede damit, daß diese ehrenden Thatfachen, welche Manche Neider des ungarischen Ruhmes in neuester Zeit in Zweifel zogen, — der Welt aus den Quellen selbst bekannt werden sollen, und aus demselben Grunde glaubt H. v. Podhradczky die gehaltvolle Schrift in der lateinischen Sprache als Weltcultursprache herausgeben zu müssen, da sich wohl hoffen läßt, daß die humanistische Bildung in unserer Nachbarschaft rechts und links eben so groß sei, wie hier zu Lande, wo die intelligenteren Classen, noch aus den vormärzlichen Zeiten her in der Sprache und höherer Geistesrichtung eines Cicero oder Tacitus noch eben so heimisch sind, wie in ihrer eigenen an Klarheit und Logik nicht minder präcisen Muttersprache“. Így módon Török egyszerre két célért küzdött, a magyar alkotmány helyreállításáért és az iskolákban értékhöz képest nem eléggé érvényesülő magyar nyelvnek jogáért. Ha e levelet közzölhetné a Wanderer, Török azt hitte, hogy most már felszólalhat nyiltan és rendszeresen a magyar tannyelv érdekében is.

² Br. Eötvös József: *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs*. Leipzig, 1859 című könyvéről van itt szó. Török levele is igazolja Eötvös panaszát, melyet Széchenyihez írt nevezetes levelében így fejezett ki: „(Pesten) tapasztaltam, hogy munkám ellen a legnagyobb ingerültség mutatkozik, mely egy bizonyos párt emberei által systematic terjesztve, mert könyvemről a lapokban szólni sem szabad, s így az álhírek s okoskodásokat discussio útján megczáfolni nem lehet, napról napra erősebbé válik.“ Az ingerültség könnyen érthető. Eötvös felfogása tökéletes ellentétben volt mindazzal, amit a magyarság óhajtott és remélt. Eötvös abból indult ki, hogy az osztrák monarchiát meg kell szilárdítani a közelgő viharral szemben, hogy a magyar nemzet jövője csak a Habsburgok megerősödött monarchiájának kötelékében biztosítható. Ez alapeszméjét ma jobban értjük, mint ahogy 1859-ben értették. Akkor a magyarság azt óhajtotta, hogy a közelgő vihar tépje meg Ausztria hatalmát, mert a megalázott Ausztria vagy elismeri Magyarországot törvényes függetlenségét az 1848-as alapon, vagy kénytelen lesz eltérni a tökéletes elszakadást. Eötvös ellenben a történeti jogalap helyreállítását nem sürgeti. Nem áll az, amit Török mond, hogy „nyakára húz a *pragmatica sanction*nak“, sőt, Eötvös idézett levelében méltán írhatta magáról: „a históriai jogot jelölve ki azon alapnak, melyen a birodalom új szerkezetének alapulni kell, minden koronaország s így hazánk számára is teljes autonómiát követelve, munkámban semmi jogpontot nem adtam fel“.*

* L. Károlyi Árpád: Gróf Széchenyi István döblingi hagyatéka. I. k. 471. l. és kk., továbbá amit Károlyi a Bevezetésben ír Eötvös röpiratáról.

De e jogpontokat Eötvös homályban hagyja, mindig csak az általános birodalmi érdekről beszél, sőt amidőn a külügy, a hadügy, a pénzügy és a kereskedelem centralizációját ajánlja, midőn azt javasolja, hogy ez ügyeket egy közös minisztérium alkotmányosan intézze el a közös birodalmi parlament ellenőrzésével, az egyes provinciákat pedig s így Magyarországot, kancellárok, államtitkárok segítségével igazgassák, feladja az 1848-iki alapot, sőt feladja a *pragmatica sancti*ót is, melyet csak egyszer említ mellékesen s amelynek alkotmánytörténeti jelentőségéről egy szót sem szól. Érthető tehát, hogy még oly konzervatív érzelmű magyar is, mint aminő Török János volt, megütközött Eötvös könyvében, noha Eötvös a magyar terület integritásának helyreállítására és a magyar nemzetiség kiméletére akarta rábeszélni az ausztriai államférfiakat.

94. Müller Ottó levele.

P. 21/3. 59.

Lieber Freund!

Hier das unterschriebene Planquet. Sie sind ein wahrer Gold- oder vielmehr Geldvogel, ein wahrer *Edeltalk*. Fr. v. Partsch dankt Ihnen herzlichst und möchte Ihnen gerne in des Gefühles Überwallung um den Hals fallen et caetera — wenn sie nicht zittern müßte, die Worte zu hören: „Den Dank, o Dame, begehre ich nicht!“ und wieder et caetera . . .¹

Warum schreiben Sie mir denn immer so wenig und gar nichts, wie Ihre inwendige Stimmung und Ansicht über die Zukunft ist? Ich möchte so gerne wissen, ob unsere Ansichten harmonisiren, ob Sie in der Contremine der Friedenshoffnungen in der Franzosen-Ausklopfungs-Transpiration à la Vater Jahn, und in dem Katzenjammer und Höllenverwünschungs-fieber des Concordatums stecken, wie ich, — welch letzteres, auch namentlich beutelt, weil ich darin den Anstoß wahrer deutscher Einigkeit und Sympathie für uns erblicke . . . doch genug des Unsinns, den ich alle Tag ex offio schreiben muß und Ihrer Liebe mich empfehlend ewig Ihr

Dr. O. M.²

Meine Empfehlung an *Hn. v. Primslér*, er soll sich trösten: hier geht es eben so, die Manie aufs Land zu ziehen ist eben so

im Wachsen und der Staub und die Hitze im Sommer in Pest noch unerträglicher.³

P. S. *Geld-* und *Rentenschein* (novus) schicken Sie gefälligst direkte an *mich, aber* unter meiner *nominativen* Adresse und mit **eigenhändig** bezeichnet, wie auch mit retour-recepisse, weil sonst und oft Briefe — besonders Geldbriefe, die *nur* an die Redaction adressirt, sonst in das Expeditionsfach et vice-versa kommen — denn Behörden, wie private, kennen da keinen Unterschied, und fast täglich tauschen Falke und ich Briefe mit einander.

¹ Partschné Gallina Julia Karolina elveszítette Rentenschein-ját, mely után az osztrák takarékpénztárral kapcsolatos s már említett Versorgungsanstalt-tól járadékot kapott. Ügyvédje, Bellaagh József, egy másodpéldány és a járadék kiszolgáltatása végett Dr. Müllerhez fordult, aki a kért értékeket Falk által megszerezte. (Bellaagh levele Falk elkobzott levelezése közt. B. Á. L.) — A Schiller Handschuhjából vett idézetben (Den Dank stb.) az „ő“ felesleges a Dame előtt.

² A német újságíróknak a Burschenschaftok stilusára emlékeztető politikai humoreszkjét nehéz volna pontosan lefordítani. Értelme körülbelül ez: Szeretném tudni, egyezik-e ön velem abban, hogy a békében nem bizom és hogy szeretném, ha a Turnvater Jahn (I. Napoleon korában izgatta a németiséget az idegen hódító ellen) szellemében az egyesült németiség alaposan megleckéztetné a franciákat. Egyezik-e velem a concordátum ellen érzett antipátiában, ami hogy a birodalmi németek közt el van terjedve, nem baj, mert ez az érzés is kapocs a birodalmi német és az osztrák közt. — A bécsi születésű, de sváb vérű Müller híve volt az osztrák centralizmusnak és szerette volna, ha a németiség egyesül a megerősödött Ausztria vezetése alatt. — Falkot nagyrabecsülte, de később észrevette, hogy politikai érzelmeikben nem egyeznek. (Levelei Falkhoz. Nemzeti Múzeum.)

³ Különösnek látszik, hogy Müller március 21-én a nyaralás mániájáról beszél. De ép egy nappal azelőtt közölte lapjában Falknak tárcáját, mely nevetségessé teszi a bécsi nyárspolgároknak azt a szokását, hogy kora tavasszal, sőt már karácsonykor lefog'alják a környékbeli nyári lakásokat. A nyárspolgári szenvedélyt Falk egy „Primsler“ nevű ismerősében személyesíti. Ez a költött alak nagyon tetszett Müllernek és leveleiben minduntalan élcelődve emlegeti Primsler urat.

95. Falke János levele.

Pesth, am 23-ten März 859.

Hochverehrtester Freund!

Die Zeit unserer regelmäßigen Correspondenz naht, und ich will dieselbe mit Vergnügen benützen, um mit Ihnen Hochverehrtester Freund! wieder einmal mindestens in Gedanken zusammen zu treffen. Daß ich mich in diesem Monate bloß auf unsere regelmäßige Correspondenz beschränkte,¹ daran trägt die Hauptschuld die sehr bedeutende Erkrankung meiner armen Mutter, die von einem heftigen Anfall der Bauchwassersucht sehr schwer mitgenommen wurde, und auch wenig Hoffnung zu einer gänzlichen Herstellung biethet. — Gewiß eine genügende Entschuldigung einer allenfalls bemerkten Nachlässigkeit. Nun vorerst zu den Geschäften. Anliegend folgen vor Allem Einhundert-Zwanzig-Fünf Gulden in oest. währ., die Quittung bitte ich gelegentlich an mich gelangen zu lassen.²

Nun kommt noch ein Geschäft, das ich Ihnen gern mittheilen würde. — Der Herr, und Freund von mir, für welchen durch Engelhardt der Einkauf von Credit-Actien besorgt wurde,³ stellte an mich jüngstens die Frage, ob es nicht möglich sein würde, mit dem in den Credit-Actien liegenden Gelde bei der gegenwärtigen Fluctuation der Börse glücklich zu speculieren; — und fragte mich gleichzeitig, ob ich Niemanden wüßte, der an Ort und Stelle sitzend, geneigt sein würde die Besorgung des Geschäftes zu übernehmen. — Er erklärte mir hierauf: — „vermitteln Sie es, wenn es Ihnen angezeigt und thunlich erscheint, und ich stelle 40% von dem Gewinn zu Ihrer Verfügung“.⁴

Nun Lieber Freund! ich dachte, ich müßt Ihnen die Sache mittheilen, und Sie fragen, was Sie dazu sagen? — Würde es Ihnen nicht möglich sein, mit Hülfe Ihrer stätten Anwesenheit in Wien, und der Kenntniß der politischen Lage, mit dem Geld ein wenig zu speculiren. — Man würde Ihnen vollkommen freie Hand einräumen und es würden uns die zugestandenen 40% (zwischen *uns Beiden zu gleichen Theilen gestellt*;) im Falle einer glücklichen Speculation vielleicht einen Zuschuß zu einer Sommer-Excursion eintragen. — Können regierende Häupter

ein Bischen an der Börse spekuliren, warum nicht wir auch?⁵ — Behufs der weiteren Überlegung, und allfälligen sogleichen Entscheidung, schicke ich Ihnen anliegend den Revers über die bei meinem Freund Linczbauer⁶ in Wien deponierten 25 Stück Credit-Actien, sammt einer Accreditiva, welche Ihnen deren sogleiche Ausfolgung sichert. — Aus der gleichfalls angeschlossenen Rechnung werden Sie lieber Freund ersehen, daß die Actien zu 193 gekauft wurden, die Verhältnisse würden Ihnen zeigen, wann deren Losschlagung angezeigt erscheint.⁷ Sollten Sie Lieber Freund! die gegenwärtigen Kurse für Speculation noch geeignet halten, und die Vermittlung in der angedeuteten Weise übernehmen, so wäre unser Auftraggeber bereit Ihnen zu diesem Behufe noch *außerdem 4 bis 5000 Gulden* zur freien Verfügung zu stellen.

Ich bitte jedenfalls um baldige Antwort. — Verzeihen Sie, wenn ich Sie mit diesem Antrage langweilte, doch ich hatte für uns Beide die beste Absicht dabei.

Meinen herzlichsten Handkuß an Ihre Gnädige, und die herzlichsten Grüße an Sie lieber Freund von Ihrem Sie herzlich liebenden Freund

Falke.

¹ Zavarosnak látszik a levél kezdete. Közeledik, úgymond, a szabályszerű levelezés ideje s e hónapban csak a szabályszerű levelezésre szorítkoztam. Szabályszerű levelezésnek nevezi Falke azt, amelyet mint a hivatalos lapok kiadója, hivatalosan kellett írnia Falknak, a magyar és német hivatalos lapok főmunkatársának, amikor havifizetését küldötte. Ugy értjük Falke sorait, hogy közeledik már április eleje, amikor a fizetést kell küldenie, s bocsánatot kér, hogy márciusban csak ezt az egy félig-meddig hivatalos levelet írhatta, amiért is a márciusban esedékes fizetés elküldése késett.

² Egy havi fizetés a Budapesti Hirlapban naponként közölt jegyű Politikai Szemlékért.

³ Engelhardt Konrád, kereskedelmi ágens, vagy talán E. Ignác, osztálytanácsos a kereskedelmi minisztériumban.

⁴ Vajjon ki volt az a „Herr und Freund von mir“, aki a megbízást adta? Ugy sejtjük, hogy br. Hauer István, aki főnöke és barátja is volt Falknak. Igaz, hogy 1859-ben már nem Budán szolgált, hanem visszakerült a belügyminisztériumba Bécsbe. De Falke még ekkor is fenntartotta vele a barátságos érintkezést. Különben is a hitelintézet részvényeinek vásárlása még arra az időre esett, amikor Hauer Budán járt hivatalba.

⁵ Az ötvenes években rohamosan terjedt a monarchiában a börzejáték szenvedélye különösen a bécsi Hitelintézet alapítása és a nagy vasutak építése óta. Egy tábornok írja gr. Grünnének (Bécs, 1856 július 9): „Der Börsenschwindel, diese Pestbeule unserer Staatsgesellschaft, greift so rasch fortschreitend um sich, und bemächtigt sich nacheinander der edelsten Grundfesten des Staatsgebäudes, daß es hohe Zeit ist, der Verblendung die Augen zu öffnen, um weiteren üblen Folgen vorzubeugen“. (B. Á. L. G. D. II. 563.) Falk sokszor támadta vezércikkeiben a börzejáték szenvedélyét, de nem ő ivott először bort vizet prédikálva. A koronás fők börzejátéka valószínűen célzás III. Napoleonra.

⁶ Talán Linczbauer Ferenc, a „Staatsbuchhaltung“ számtanácsosa.

⁷ Mikor Falk e levelet megkapta, a hitelintézet részvényei 193 forint 20 krajcárért keltek a bécsi börzén.

96. Királyi Pál levele.

Édes Barátom!

Önnek a mai reggeli postával vett levelére sietek válaszolni; nehogy félreértésből jogos neheztelés következzen.

A neheztelt 63-ik számú „Pesti Naplót“, ha félbetegen is, de én szerkesztettem, valamint az utánuk következőket is mind, s így az ott előforduló jegyzék ellenem szól, — igaz, hogy az észrevétel nem tőlem került ugyan ki, de megjelenése mindenesetre az én hibám, mennyiben a közlőnek hitelt adva, közleménye alaposágát fürkészni elmulasztám; az ön által beküldött igazolási jegyzék tehát a szerkesztő betegségére vonatkozó észrevételével nem adható, — no de ez nem is lényeges, lényegesebb maga az igazolás, mit én mint szerkesztő önnek, mint a Pesti Napló egyik legrégibb, legmunkásabb, legnépszerűbb dolgozótársának teljes készséggel meg is akarok adni, csupán annyi engedékenységet kérek öntől, hogy midőn ezt tenném, egyuttal magamat — a szerkesztőt — nevetségessé ne kelljen tennem, mi pedig megtörténik, ha az ön által fogalmazott jegyzéket szóról-szóra adom, azért ön loyálisában bízva, a mai cikk végéről a kérdéses jegyzéket kihagytam s azt ön válasza megérkezéséig felfüggesztém; nézetem szerint én az elégtételt egészebbnek tartom, ha a jegyzést nem ön, mint cikkiró, hanem én, mint szerkesztő

írom alá, így ön, teljesen igazolva, s én, mint szerkesztő következtelenség, vagy tán tudatlanság vádja nélkül menekülök a hinárból. Ezen jegyzék javaslata lehetőleg az öné után szerkesztve a túl lapon olvasható. Ha elfogadja ön, baráti lekötellezettjévé tőn, s előre is köszönöm, ha nem — a kezemen levő eredeti jegyzéket, úgy a hogy ön írta, szóról-szóra közlöm.¹

Válaszát várva, maradtam

baráti bizalommal

[1859 márczius 27.]

Királyi.

¹ A márczius 18-iki (63.) számú Pesti Naplóban (Fk) azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy Poroszország és a német államok mikép fognak viselkedni a közelgő francia-osztrák háborúban. Fejtégetései vége felé idézi a bécsi végső okmány (Schlußakte) 47. §-át, mely így hangzik: „Azon esetre, ha valamely szövetségi állam a szövetségen kívül fekvő birtokában fenyegetve lenne vagy megtámadtatnék, a szövetség közös védelmi intézkedésekre, részvételre vagy segélyadásra csak annyiban van kötelezve, amennyiben a kisebb gyűlés előleges tanácskozás után szavazattöbbséggel elismerte, hogy a szövetségi terület veszélyben forog“. Ez az (Fk) cikk minden jegyzet (vagy Királyi szerint jegyzék) nélkül jelent meg. Azonban a márczius 24-iki számnak egy névtelen tárcája bőven ismertetvén az 1814 és 1815. évi szerződéseket, a 47-ik cikket egészen más szövegben közli, mint ahogy (Fk) idézte a márczius 18-iki vezércikkben. A tárcacikk végén a következő jegyzet olvasható: „Lapjaink f. évi 63. számában a 2-dik lapon a főczikk 2-ik hasábján végén, a jelen szerződévény 47. cikkére s annak értelmére hibásan történt hivatkozás körülményesb helyreigazításától, a szerződévény szövegének ime közlése által fölmentettünk. Szerk.“ A szerkesztői jegyzet méltán bosszantotta Falkot, mert ő nem az 1815-iki szerződés, hanem az 1820-iki bécsi Schlußakte 47-ik cikkére hivatkozott. Helyreigazító jegyzetet kívánt tehát beiktatni a márczius 27-iki (Fk) cikk végére a maga nevében. Királyi arra kérte, hogy engedje meg a helyreigazítást a szerkesztő nevében. Miután ezt Falk megengedte, a Pesti Napló márczius 31-iki számának tárcájában, ez a jegyzet jelent meg: „E lapok 68. számának tárcájában az 1814- és 1815-iki szerződéseket tárgyzó cikk alatt álló szerkesztőségi jegyzet azt állítja, miszerint a „P. N.“ 63. száma főcikkében, mely (Fk) jegyzet alatt jelent meg, a bécsi végokmány 47. §-ára történt hivatkozás téves volt; — t. munkatársunk részéről azonban e pontra nézve oly helyreigazítás küldetett be hozzánk, mely a tévedési részünkől elkövetettnek mutatja ki, minthogy az 1815 június 9-én aláírt *főegyezményt* az 1820 május 15-én kelt bécsi zárokmány (Schlußakte) helyett vettük, holott t. munkatársunk éppen ezen utóbbinak idézett §-ára hivatkozott: — kinek tehát közönségünk előtti igazolására készséggel igtatjuk ide ezen kiigazítást. Szerk.“

97. Török János levele. (A. P. VI.)

Kedves jó Miksám!

Tudom, úgy is azt várja, hogy Abdul Medsidre vonatkozó dolgozatának megérkezéséről értesítsem, s a cikk végét azonnal utnak fogja indítani. Habár tehát mérges fogfájásom már három nap óta képtelenné tesz munkára, mindazonáltal sietek az első rész (s gondolom nagyobb rész) megküldéséért legszívesb köszönetet szavazni, s egyszersmind jelenteni, hogy a szedők az író utólérték, — s még fogfájásom is elmulik örömben, ha nagybecsű dolgozatának hátra levő részét üdvözölhetem, annál inkább, minthogy már a geographia is türelmetlen kezd lenni.

(Ilyenkor haragszom még csak az absolutismusra, s miért nem vállalja a polgárok fogfájását is magára, ha már annyira vindicálja magának a tutelát.)

Czikkeim még most sem jelentek meg a W.-ban; minthogy azonban a szerkesztőséget azon esetre, ha fel nem vétetnének, visszaküldésre kértem, hinnem kell, hogy meg fognak jelenni, s Eötves brochurje után bátran megjelenhetnek.¹ Különben, ha oly nagy a terrorizmus, hogy a m. o. germanisatióról szólni nem szabad, akkor czikkeimet, mihelyt visszakapom, átdolgozva oda fogom küldeni, hol a felvételt semmi tekintet nem gátolja.² Jobb is volna, ha a belbajok elhárításáról a congressus előtt gondoskodnának,³ különben majd azt látják és érzik, hogy re infecta mentek szét, et frigus erit majus quam ante. Kérem, öntsön egy kis bátorságot Gr. urba,⁴ mondjon ő is le a germanisatio kivihetőségének s dicsőségének balitéletéről, s ezen önzéstelenség és bátorság őt Ausztria valódi, alapos orvosai közé sorozandja.

Szíves indulatiba ajánlott, erősen várva forduló postával a török cikket, — szeretettel maradok

Pest, márt. 28. 859.

tisztelő barátja

T.

¹ Eötvös is hibáztatja a német nyelv erőszakolását, hibáztatja, hogy a német nyelvet a főiskolákban és a gimnáziumokban is tannyelvül használják. Azt mondja, hogy a kormány germanizáló törekvésének Magyarországon oly ellenhatás lett a következménye, mint aminő II. József korában volt tapasztalható. (L. id. munkáját 71 és kk. ll.) Igen, de Eötvös könyve Lipcsében jelent meg és a magyar lapoknak meg volt tiltva, hogy foglalkozzanak vele.

² Hogy hová akarta küldeni Török cikkeit, ha a Wandererben meg nem jelennek, azt talán maga sem tudta.

³ Oroszország indítványozta a kongresszus egybehívását az olasz kérdés békés megoldása végett. A párisi, berlini és londoni kabinetek elfogadták az indítványt. Ausztria is kijelentette 1859 március 22-én, hogy elküldi követeit a kongresszusra, ha Piemont a kongresszus előtt leszereli csapatait. Március vége felé a kongresszus megalakulása valószínűnek látszott. Török azt hitte, hogy Ausztria megerősödve mehetne a kongresszusra, ha Magyarországot a germanizációról való lemondás által kibékítené. Ez irányban jó eredményt várt cikkeinek közzétételétől.

⁴ Grasz Móric. Különben Grasz bátor és lovagias jellemű szerkesztő volt. Schmerling alatt 8 havi fogságra ítélték el Frankenburg egy cikke miatt. Kitöltötte a büntetést. A tárgyaláson, bárhogy is faggatták, nem nevezte meg a cikk íróját. (Frankenburg: Bécsi élményeim. II. 79. l.)

98. Falke János levele.

Pesth, am 28-t. März 1859.

Lieber Freund!

Ihr in Ihrem lieben Schreiben ausgesprochenes Erstaunen beweiset mir die Richtigkeit des meinem Freunde ertheilten Rathes, sich nicht selbst von Pesth aus mit Börsen-Spekulationen beschäftigen zu wollen, sondern die Sache, falls er auf Gewinn arbeiten will, demjenigen zu überlassen, der an der Quelle sitzt und die Wechselwirkungen der einzelnen sieht, und sie benützen kann.¹

Sie können demnach auch überzeugt sein, daß mich Ihr zusagendes Schreiben sehr erfreut hat. Nun zur neuerlichen Versicherung, daß die Actien weder mein, noch Freund Engelhardt, der nur als Einkäufer figurierte, gehören; — sie gehören einer dritten Person, die ihrer Stellung wegen nicht gekannt sein will, als ein Börsenspieler.

Die Sache ist von des Besitzers seite überhaupt, wie es mir scheint, mehr Reiz des Neuen, Ungewöhnlichen, als entschiedene Gewinnsucht; man gefällt sich in dieser kleinen Huldigung der Modethorheit gegenüber.² — Dahin führt mich wenigstens das so schnelle Anerbieten der 40% Theilnahme für Uns.

Doch auch ohne diese Versicherung hätten Sie wissen sollen, daß die Actien nicht mir gehören. — Würden Sie mein gehören, dann hätte ich sagen müssen (das müßten Sie lieber Freund wissen, wenn Sie meinen Charakter nur ein wenig erkannt), ich gebe das Geld, Sie, den besseren Theil, die Mühe und Zeit, den Gewinnst theilen wir, und hätte Ihnen nicht 20%, sondern die Hälfte des Gewinnstes angeboten. — Darum keine kleinliche Empfindeleien uns gegenüber, wir verwerthen unser Kapital gemeinschaftlich, so gut es eben geht; ich, den mir gebotenen Zufall, Sie lieber Freund, ihre Zeit, den Nutzen theilen wir dann, sind keiner dem Anderen einen weitem Dank schuldig, als jenen des freundschaftlichen Zusammenwirkens, der uns keinem schwer fallen dürfte.

Doch genug! — Über meine Frage, ob Sie noch weiter 4—5000 Gulden mit Aussicht auf Erfolg verwenden könnten? haben Sie mir noch nicht geantwortet. — Ich bitte darauf später zurückzukommen. In Bezug auf die wieartige Besorgung des Geschäftes ist Ihnen vollkommen freie Hand gegeben. — Es versteht sich von selbst, daß es ganz von den Eventualitäten abhängen muß, ob ein eingegangener Kauf in Tagen, Monaten, oder einem halben Jahr nutzbringend wird. — Sie haben daher zu spekulieren, wie es Ihnen gut dünkt. — Nur bitte ich, über Kauf und Verkauf, zu unserer weiteren Rechtfertigung eine kleine Vermerkung zu führen.

Nun Gott zum Gruß, und einen herzlichen Handkuß an die Gnädige Frau. Mit gewohnter aufrichtigen Zuneigung

Ihr *Flk.*

¹ Hogy Falke úgy beszél a megbízóról, mintha Pesten laknék, az nem ellenkezik azzal a sejtelmünkkel, hogy Hauer volt a megbízó, mert, mint e levélből is látszik, a megbízónak személyét nem akarta elárulni.

² L. a 95. sz. levél 5. jegyzetét.

99. Báró Kemény Zsigmond levele.

Pest, [1859.] március 29.

Tisztelt tudor Ur!

Pfeiffer Bécsbe menvén, általa küldöttem egy példányt a regényemből. Nem tudom, átadták-e kegyednek? Ha elolvasandja, kérem pár sorral említeni a Wandererben.¹

Királyi sárgaságban volt, s ezenkívül mellbetegsége is van.

A sárgaságból annyira kigyógyult, hogy a folyó hó 15-ke óta ő viszi a szerkesztést.

A Pesti Napló *csillagozása* nekem is feltűnt, s tudakoltam, hogy kitől származik?²

Azt hallám, — egymás közt szólva — hogy a szerkesztés nevében Klee tette. Ez egy fiatal ügyvéd, ki önnek nagy tisztelője.³

Királyit figyelmeztettem, hogy a csillagozást kegyed rossz néven veheti, s hogy e részben alkalmasint félreértés forog fenn. De már késő volt a dolgon segíteni.

Pompéry teljesen ártatlan e részben.

Ő alkalmasint még azt sem tudja, hogy volt-e csillag a Pesti Naplóban, vagy nem?

Igen kétlem, hogy a lapot olvasná is.

Minden gondja az „életbiztosítási intézet“, s csak robotként viszi rovatát a P. Naplóban.⁴

Egyébiránt soha nagyobb emphasisal nem nyilatkozott kegyedről, mint éppen a közelebbi hónapokban.

Egészen véve a kegyed népszerűsége Magyarországon folyvást növekszik, s bizton indulhat ki ön azon feltevésből: hogy kivételesen is alig akad valaki köztünk, ki ártó szándékából kívánna az ön czikkeire valami ellenvetést tenni.⁵

Klee is kétségkívül a legjobb hiszemmel írta hibás megjegyzéseit

tisztelője, barátja

Kemény.

¹ Pfeiffer Ferdinánd 1857 elején vette meg Emich Gusztáv könyvkereskedését a Szervita-téren. „Pfeiffer ur“ — írja a Pesti Napló 1857 január 4-én — „a közelebbi 7 év bibliographiáját egy 20 ives kötetten kezd meg, melyet évről évre ezután is pontosan

ígér folytatni. Ezenkívül mint kiadó vagy bizományos új művekre is vállalkozik.“ A Pesti Napló február 10-én írja, hogy Pfeiffer levelet irt a Magy. Tud. Akadémiának, melyben jelenti, hogy mint e hon fia (Pesten született), 40 aranyat tűz ki pályadíjúl a legjobb történeti korrajzra vagy jellemrajzra, kikötvén azt, hogy a pályamű tárgyát a magyar történebből vegye. Pfeiffer a legjobb magyar írónak igen kedvelt könyvkereskedője és kiadója lett. — A *Rajongókat* vitte fel Falknak; ez a regény ugyanis 1859 március elején jelent meg. (L. Papp Ferenc id. munkáját. II. 354. l.) De a Wandererben hiában kerestük Falk ismertetését. Pedig szokott szolgálatkészségét tekintve, alig hihető, hogy ne teljesítette volna Kemény kívánságát. A Pest-Ofner Zeitung 1859 április 15. és 17-iki számai behatóan ismertetik Kemény regényét, minden jegy nélkül. E cikkeket valószínűen Dux Adolf írta. Kemény felszólítása érdekes, mert alighanem egyetlen írásbeli emléke annak, hogy nem volt közömbös aziránt, amit regényeiről irtak.

² L. a 96. sz. levelet. ;

³ Kléh István, akkor alig 34 éves ügyvéd, a Pesti Napló munkatársa. Később a főváros ügyeinek egyik nagybefolyású előmozdítója lett.

⁴ Jellemző, hogy Falk Pompéryra is gyanakodott a csillagozás miatt. Pompéry a Különfélék rovatát szerkesztette. Itt többször volt szó az E. M. Á. B. Társulatról. Valószínűen az Esti Postát is írta. Az élet-, tőke- és jövedelembiztosításról február 16-tól 25-ig négy nagy vezércikket irt.

⁵ Súlyos bizonyíték az (Fk) cikkek népszerűsége mellett.

100. Falke János levele.

Pest, den 29/3. 859.

Hochverehrtester Freund! Soeben erhalte ich Ihre freundschaftlichen Zeilen, vom 27.-ten März, und spreche Ihnen meinen herzlichen Dank aus, für die Bereitwilligkeit Ihrer von mir erbetenen Intervenirung.¹

Den von Ihnen getroffenen Einleitungen, die in ihren Details den vorsichtigen Geschäftsmann bekunden, bin ich vollkommen einverstanden und ganz beruhigt; — auch danke ich Ihnen für die schriftliche Empfangsbestättigung, welche ich sogleich am betreffenden Ort abliefen und meine dafür eintauschen werde. — Ich muß Sie lieber Freund! noch einmal versichern, daß die Sache nicht auf meine Rechnung geht, sondern ich nur eine der vermittelnden Hände bin.

In Betreff der von Ihnen ausgesprochenen Ansicht, wegen der jeweiligen Einsendung der allenfalls erzielten Gewinnste,

habe ich zwar keine specielle Instruction eingeholt, glaube jedoch auch ohne derselben für diese Einzahlung stimmen zu sollen. — Nur bitte ich bei Sendungen, gleich den besprochenen Theil zurückzuhalten.²

Die zugesicherte Einsendung der Schlußzettel behebt von selbst die von mir erbetene Vormerkung, welche demnach von selbst entfällt.³

Bei der so klugen Einleitung, glaube ich, könnte ein größerer Geldvorrath unserem beiderseitigen Interesse nur dienlich sein.

Ich werde daher einen nachsuchen, und erhalte ich ihn, Ihnen sogleich zukommen machen.

Nun für heute Gott befohlen, mit dem herzlichsten Gruße

Ihr *Flk.*

¹ Azaz hogy elvállalta a felajánlott üzletet.

² Azaz a nyereségből a Falknak biztosított 20%-ot.

³ Schlußzettel, vagyis az okirat, melyet a börzeágens a megbízója számára kiállít a befejezett üzletről, midőn a megbízó érték-papírjait eladta.

101. Török János levele.

[1859 márczius 31, reggel.]

Szeretett édes Miksám!

Nem csoda, ha Magyarország Prófétája, és pedig bámult és meghitt Prófétája, az iskolaczikket is keresztül tudta hajtani. Az Isten áldja meg érte, hogy e szegény nemzet panaszainak a polyphálón keresztül utat tör tévuton vezetett fiatal urunk lelkiismeretéhez.¹

A kánonok² örömmel olvasta a cikket; nagy hatást és lelki könnyebbülést okozand; — mert ha panaszkodni szabad, a meghallgatás is remélhető. Csak Isten adja, hogy második része is jöjjön — nehogy az egyetem szárazon maradjon.

Tán nem is gyanítja, hogy a köszönő sorokat hajnali harangszókor írom, miután az egész éjet munkában ébredtem át, s felzaklatott véremmel aludni többé nem tudtam.

Örömben egészen megfeledkeztem Abdul Medsid sorsáról, ki már most nem egyedül maga beteg ember, mert — — — már most én is az vagyok.

Igazán bocsásson meg sürgetési indiscretiómért; nekem meg is van az az oktalanságom, hogy a jobbik lovat ütöm, hogy az a renyhét maga után hurbolja. Bizony önnek is nyugodtabb napok elkelnének, mert a continensen aligha dolgozik valaki többet! Ugyan hány folio kötet lenne már az, mit életében irt? — s mégis azon vigasztalása lehet, hogy habár nyomtatott betűi mint a szélbe dobott pelyva elszóródtak, mégis több eszmét és termékeny csirát vetett el, mint az udvari könyvtár ezerekre menő foliansai — disznóbőrbe kötve s lakaton tartva. Gr. urat csókolom ezerszer, s biztosítom, hogy legközelebb könnyebb témával tiszteltem meg. A hátulsó lapot tisztán hagyom; jó lesz, egy remény sugaraival a papir vízjegyének objectumát körülmosolygó szép vezércikknek!³ Gondolja csak, Pompéryval is kibékültem! Valóban vesztemet érzem. Ezer szeretettel, hive

Tk.

¹ A március 18-án kelt pesti levél a tannyelvről végre megjelent a Wandererben március 30-án. Török Széchenyinek tulajdonítja a cikk kiadásának lehetővé tételét. Nincs arra közvetlen adatunk, hogy mikép sikerült ez Széchenyinek. Török valószínűen levélbeli vagy szóbeli üzenet által értesítette Széchenyit arról, hogy Grasz nem meri a cikket kiadni. Széchenyi erre Kecskeméthynek szólhatott, aki vagy a rendőrség sajtóosztályára, vagy közvetlenül a szerkesztőségre hatva, lehetővé tette Török leveleinek kiadását. Közljük itt a levelet egész terjedelmében tartalmának érdekessége miatt és azért, mert megjelenését Széchenyi is sürgette. Pest, 18. März. (Zur Unterrichtssprache.) Eine der wichtigsten Fragen, für welche sich hier die allgemeine Theilnahme seit Jahren ungeschwächt erhalten hat, ist jene der *Unterrichtssprache*. Wenn ich nicht irre, so war der berühmte *Sonnenfels* der erste, der auf der Wiener Universität in deutscher Sprache, als der Muttersprache der Schüler, Vorlesungen hielt.* In früherer Zeit wurden auch in Wien die Wissenschaften größtentheils lateinisch vorgetragen. Der unvergeßliche *Joseph* hat der Muttersprache auf den oesterreichischen Schulen den gebührenden Triumph verschafft. Die *ungarische* Sprache würde zur selben Zeit denselben Triumph erlebt haben, wenn die Nation, der Clerus, u. alle Schulmänner Ungarns sich

* II. József a bécsi egyetemen 1783 június 2-án rendelte el a német nyelvet a tanítás nyelvének. (Kink: Gesch. der Univ. Wien, I. 367. 1.)

nicht genöthigt gesehen hätten, sich aus dem Grunde ausschließlich an die lateinische Sprache anzuklammern, damit es dem germanisirenden Feuereifer nicht gelinge, die deutsche Sprache in den ungarischen Schulen einzuführen. Die Anwendung der lateinischen Sprache hatte damals auch in den constitutionellen Traditionen ihre Motive. Obschon die lateinische Schulsprache auch dann, als Kaiser Joseph seine Anordnungen widerrief, in Ungarn noch mehrere Jahrzehnte hindurch unversehrt blieb, so war sie der Cultur und Nationalität dennoch minder gefährlich, weil erstens die Lehrer durchaus Ungarn waren, und die Erläuterung der Studien überhaupt ungarisch stattfand; weil zweitens der gründlichen Erlernung der lateinischen Sprache hinreichende Zeit gewidmet werden konnte, und weil endlich eine *totde* Sprache der *lebenden* Muttersprache durchaus nicht gefährlich sein konnte, vielmehr unter den Fittigen der römischen C'lassicität sich die ungarische Literatur in den blühendsten und reinsten Formen entwickelte, in einem so hohen Maaße, daß die Gesetze, welche im Jahre 1840 und 1844 die Einführung der ausschließlichen ungarischen Schulsprache herbeiführten, durch die practische Herrschaft der nationalen Literatur bereits überflügelt waren. Die ersten Ministerialerlässe, welche nach dem Jahre 1849 die Reform des Schulwesens betreffend erschienen, deuteten nicht darauf hin, daß die Schulsprache in Ungarn eine andere als die ungarische sein solle; auch ist hierüber bis zu diesem Augenblicke kein gesetzkraftiges Patent Sr. Majestät erschienen: und dennoch wird in den Gymnasien, sowohl, wie auf der Pester Universität die ungarische Sprache von Jahr zu Jahr mehr verdrängt, und an ihre Stelle die deutsche Unterrichtssprache gesetzt. Daß man in dieser Richtung unaufhaltsam vorwärts strebe, zeigt der 2. Paragraph der für die Pester Universität jüngst erschienenen Geschäftsordnung, welcher wie folgt lautet: „Die Geschäftssprache ist beim akadem. Senate, und bei den Professoren-Collegien, der juridischen, medizinischen Facultät, durchgehends die deutsche, in dieser Sprache sind auch die Eingaben der Studierenden zu überreichen.“ Ich will mich weder in die Erörterung der Art und Weise, wie diese Geschäftsordnung der Pester Universität zu Stande kam — noch in die leichte Kritik derselben einlassen. Von der Anomalie, welche in der Verpflichtung zur Eingabe deutscher Gesuche für die Jugend liegt, während der *Monarch* und alle Stellen ganz naturgemäß ungarische Gesuche entgegennehmen, spreche ich schon darum nicht, weil der Sprachunkundige ein solches Gesuch sich um wenig Geld verfassen lassen kann, wenn dadurch der Geist der Anordnung befriedigt ist. Indeß sieht das verständige Publicum in dieser Maaßregel eine principielle Frage, und befürchtet eine Verdrängung der Muttersprache aus der einzigen Universität und anderen höheren Bildungsanstalten der Nation, nachdem auch aus der zum Andenken des 50jährigen Palatinats des se'igen Erzherzog Joseph gegründeten Polytechnik sowohl, als auch der Pester Oberrealschule bis auf die Grammatik für alle Studieren, so auch an der Pester Universität, bei den obbenannten Facultäten bis auf einige untergeordnete Lehrgegenstände der

ungarische Vortrag bereits ausgeschlossen ist, ja selbst auf den Gymnasien bereits ein bedeutender Theil der Studieren deutsch vorgetragen wird. Die öffentliche Meinung hält diese Richtung des Schulwesens in Ungarn für eine der ungarischen Nation nicht entsprechende, und selbst für die Cultur der Monarchie unvortheilhaft, denn es ist durchaus keine nationale Befangenheit, wenn hier jeder Einsichtsvolle von der Überzeugung durchdrungen ist, daß eben der zahlreichste, begütertste und intelligenteste Volksstamm im Lande, welcher den Schulen das größte Contingent liefert — durch solche Verfügungen in seiner wissenschaftlichen Bildung beengt und zurückgehalten wird, was doch gewiß nicht beabsichtigt wurde. Wenn die ungarische Sprache vielleicht zur Unterrichtssprache minder geeignet wäre, als die deutsche; oder wenn Schulmänner nicht zu haben wären, die des ungarischen Vortrages mächtig und mindestens eben so tüchtig sind, wie die neuangestellten Professoren, die nicht im Stande sind ungarische Vorträge zu halten; oder wenn auch nicht der größte, so doch ein bedeutender Theil der Jugend ausschließlich nur die deutsche Sprache verstünde, so würde die gegenwärtig eingeschlagene Richtung minder befremdend sein; die Thatsachen bezeugen jedoch das Gegentheil, und es dürfte betreffenden Orts die Aufmerksamkeit insbesondere der Umstand nicht entgangen sein, daß der bei weitem größte Theil der Bevölkerung und der Familien hier zu Lande, aus deren Schooß die Zöglinge höherer Schulen herausgehen, als Conversations-, Erziehungs- und Muttersprache, mit einem Wort als national und Familiensprache *nur das ungarische* Idiom kennt, und daran besonders seit 10 Jahren mit um so eifersüchtiger Liebe hängt, je mehr Manche dieselbe durch die veränderten Verhältnisse bedroht glauben. Und kann man denn zumuthen, oder fordern, daß diese ungarische Familien deutsche Ammen und Lehrer ins Haus nehmen, und sich ihre eigenen Kinder in nationaler Beziehung gleichsam entfremden lassen, bloß zu dem Ende, damit sie ihre Kinder für den deutschen Schulunterricht vorbereiten und fähig machen? Weil aber dies nicht denkbar ist, so ist und bleibt die Richtung des Familienlebens mit der Schulpolitik und die Muttersprache der Jugend, mit den Organen der Wissenschaft — fort und fort — im unausgleichbaren Gegensatz; und weil doch die Eltern schon „Standeswegen“ *ihre* Kinder studiren lassen wollen oder müssen, so treten von Jahr zu Jahr neue Schaaren von Studenten in die Gymnasien, und sodann in die Universität ein, denen die guten Herrn Professoren am Ende eines 8-, 10- bis 12jährigen Lehrurses größtentheils nur das traurige Zeugniß ertheilen können, daß sie trotz der Zeit und großen Auslagen, bloß und vornehmlich wegen der Unkenntniß der Unterrichtssprache, mit seltenen Ausnahmen, *nichts Gründliches erlernt haben*. Daß auf diesem Wege der natürliche Zweck der Schule scheitert, und die mit patriotischen Opfern ohne Belastung des Staates theils durch einzelne Mäcene, theils durch Gemeinden errichteten Bildungsanstalten Ungarns, ihrem schönen und wohltätigen Berufe nicht zu entsprechen vermögen, ist selbstverständlich. Betrachten wir die Verhältnißzahlen der

ungarischen Schuljugend. Laut der letzten veröffentlichten Ministerialausweise hat im Jahre 1857 in den 109 Gymnasien, welche in Folge der kostspieligen Organisation in der zur ungarischen Krone gehörenden Ländern geblieben sind, die Gymnasial-Schuljugend 17,767 Köpfe betragen, wovon nach den ämtlichen Rubriken 10,172 Ungarn und 3342 Deutsche sind, die übrigen aber sich auf sechzehn Nationalitäten vertheilen. Es wäre wohl der Mühe werth, zu untersuchen, ob auch die als Deutsche Eingetragenen nicht größtentheils auch ungarisch sprechen? Indeß ist es genug, aus den ämtlichen Ausweisen den Umstand zu ersehen, daß unter den 109 Gymnasien 21 sind, wo die Schuljugend deutscher Zunge überwiegend ist, und hievon 7 auf das Sachsengebiet in Siebenbürgen, 2 auf das Temeser Banat, 1 auf Slavonien, 4 auf die Zips, 1 auf die Bergstädte, also nur 6 auf sogenannte ungarische Städte entfallen. Und von diesen 21 Gymnasien sind 11 lutherisch evangelisch; in den deutschen katholischen Gymnasien aber ist die ungarische Jugend auch nominell fast gleich an Anzahl, ganz gewiß sprechen aber darunter mehr magyarisch als deutsch. Außerdem sind die Slaven zwar in 4, die Ruthenen in 1, die Rumänen in 4, die Serben in 3 und die Croaten nur in 5 Gymnasien überwiegend. Unter 109 Gymnasien werden demnach 71 fast ausschließlich von ungarischer Schuljugend frequentiert, die andern 38 sind dergestalt gemischt, daß darin der ungarische Stamm, noch mehr aber die ungarische Sprachkenntniß nebst der vorherrschenden Capacität und Vermögens-Repraesentation eine wesentliche Rolle spielt. Wenn also auch in Gymnasien, wo die Ungarn das numerische Übergewicht nicht besitzen, die Muttersprache der Mehrheit als Unterrichtssprache eingeführt wäre, so müsste mindestens in 71 und zwar in den frequentesten Gymnasien die *ungarische*, als solche angewendet werden. In der That aber wird in allen Gymnasien ohne Unterschied der Nationalität, die deutsche Unterrichtssprache angewendet, mit Ausnahme etwa einiger protestantischen, vornehmlich reformirten Schulen, — außer der Zips und dem Sachsenlande, — welche vermöge ihrer durch Staatsverträge garantirten und versicherten Autonomie sich der deutschen Unterrichtssprache aus dem ganz richtigen Grunde entzogen, weil die Sprache des Cultus die Muttersprache sein müsse, und weil die autonome Kirche von der autonomen Schule unzertrennlich sei.

² Danielik János.

³ A levélpapírosnak üresen hagyott levelén a „vízjegy objectuma“ a magyar szent korona és címer, alatta e szó: „Magyarország“.

102. Török János levele.

Szeretve tisztelt Barátom!

Alig adtam délelőtt postára a levelet, melyet ma hajnalban irtam önnek — s ime veszem szives sorait, melyekre köte-

lességemnek tartom --- álmodásom s fogfájásom daczára --- rögtön válaszolni, korántsem azért, hogy a török czikk terhe alól felmentsem, mit egyenesen arravalóságánál fogva csak nem érdemel? — hanem ellenkezőleg azon okból, hogy „bizonyos kegyelmünkről“ biztosítsuk azon esetre is, ha bár a czikk csak jövő szerdáig¹ érkezne ide. — Mert mint fennérített levelemben bevallám, valóban magam is szégyenlem az indiscretiót, melyel annyira erőszakoskodtam önnek annyifelé elszaggatott, s mégis minden porczikában élő s éltető drága idején. Mea culpa! — Tehát csak szerdáig — vagy csütörtökig! mert később volnék mint Josué a napot, megállítani az encyclopaediát — mintsem, hogy egészségének, mely *most* nekünk drágább mint valaha, — rongálásához járuljak. — Még kettőt kell megköszönnöm. Először az ügyes kisimitást, melyet az iskolai czikk önnek tapintatos igazítása által igen czélszerűen nyert — másodsor pedig, hogy a derék szerkesztő a jégkárbiztosítást magára vállalja, mert megvallom, hogy különben sem jó rendben áll szénám, s már igen sok van a rováson, pedig még peres ügyem is eldöntetlen függ felettem, mint Damocles kardja.² S mind a mellett nem hihető, mily gierig — Begierdével lesem ma a közlés folytatását, hogy a seria megszakítva ne legyen.³ Mert higye el (vagy nem hiszi el?), az ily megszólamlás *mai* időben nem maradhat minden hatás nélkül. Egyébiránt igen lekötelez édes Miksa, ha megírja, vajon megrották-e a cikkért a szerkesztőt s tudakozták-e az író? ki mindenesetre anonymus akar maradni, hogy nyugta legyen, s tovább is — irhasson. Minél tovább halasztatnék, annál nehezebb lenne a czikk folytatása; pedig most már nagy kár lenne a javát ott hagyni a pohárban.⁴ Otthon kézsókomat. Önnek szíves üdvözlétét, köszönetét

Pest, márczius 31, délután [1859].

hive Tr.

¹ Azaz április 6-ig.

² L. a 86. sz. levelet.

³ A folytatás megjelent a Wanderer április 1-ei számában:
b. Pest, 21. März. (Die Universitätsstudien.) Die hemmende Wirkung, welche die *deutsche* als ob'igate Unterrichtssprache in Ungarn ausübt, liegt bei der Betrachtung des Studierenwesens auf der

Pester Universität unverhüllt vor Aller Augen. Dies zeigt sich vor allem in der geringen Zahl der jungen Leute, welche sich gegenwärtig mit den medizinischen Studien befassen. Sie beträgt im ersten Semester des heurigen Schuljahres nur 208, während sie vor Jahren, wo man noch ungarisch vortrug, oft über 400 betragen hat. Die Medicin ist nämlich *par excellence* ein Brodstudium, welches man gründlich kennen muß, um damit im practischen Leben fortkommen (und nützen) zu können. Hiernach ist jetzt ein großer Theil der fähigsten ungarischen Jugend genöthigt, diesem schönen Berufe zu entsagen, weil der deutsche Vortrag ihr die Möglichkeit raubt, sich dieser Wissenschaft mit Erfolg zu widmen, während doch die ungarische Sprache zum medizinischen Vortrage eben so tauglich und ausgebildet ist wie die deutsche, wie dies die „Ungarische Medizinische Zeitschrift“* und die Masse der Capacitäten beweist, die in der Reihe der berühmtesten ungarischen Aerzte zu finden sind. Daß die Anzahl der chirurgischen Zöglinge 206 beträgt, rührt eben daher, weil in diesem Fache noch die Mehrheit der Studirenden ungarisch vorgetragen wird. Ich will hier nicht näher untersuchen, ob die deutsche Unterrichtssprache, oder überhaupt die verfehlte Organisation mehr beiträgt, daß die Zöglinge der hiesigen philosophischen Facultät, woraus vorzüglich die Professoren hervorgehen sollten, auf die bedauerliche Zahl von 28 zusammengeschrumpft ist. Was die juridische Facultät anbelangt, so zählt sie heuer die bedeutende Anzahl von 530 Hörern, wovon die Hälfte nicht deutsch kann, ein viertel Theil aber die deutschen Vorträge wenigstens nicht gründlich zu erfassen vermag, während kaum 5—6 die ungarische Sprache *nicht* verstehen, und wie ich höre, nur ein *einzig*er nach der traurigen Berühmtheit strebt, die ungarische Sprache nicht erlernen zu wollen. Daß dennoch trotz der Gewißheit, keinen wissenschaftlichen Fortschritt zu machen, so viele junge Leute die juridische Facultät besuchen, rührt daher, weil ein großer Theil wohlhabender Eltern nach ererbter Sitte seine Kinder in die höhern, namentlich die juridisch-politische Bildung bedingenden Schulen schicken will, in der von Jahr zu Jahr getäuschten Hoffnung, daß die ihren Zweck nicht erfüllenden deutschen Vorträge eingestellt werden. Und da der größte Theil dieser Jugend einst das gutherrliche Erbe der Eltern anzutreten, und die intelligente Classe des begüterten Ade's zu bilden bestimmt ist, so werden die jungen Leute, selbst auf die Gefahr hin, daß sie aus den deutschen Vorträgen nichts oder blutwenig lernen, auf die Hochschule in die Hauptstadt geschickt, weil es nicht möglich ist, die erforderliche Anzahl von befähigten Privatlehrern zu erhalten, und am Ende die verschiedenen Cu'turmittel sich doch in der Hauptstadt concentriren. Es ist leicht zu ermessen, daß die Jugend, welche wegen Mangel an Sprachkenntniß den wesentlichsten Reiz am Lernen verliert, leicht auf die schlüpfrigen Wege geleitet wird, welche die Aftercultur und Demoralisation der Gegenwart in allen

* Nem a Zeitschrift für Natur- und Heilkunde (1850—1860), hanem az Orvosi Hetilap, mely 1850-ben indult meg.

großen Städten bietet. Wenn die durch einen nicht verstandenen Unterricht den ernstesten Studien entrückte ungarische Jugend zum größeren Theile der Gefahr der Verführungen entgeht, so haben wir dies gewiß nicht der gelockerten Schuldisciplin, sondern dem nationalen Genius zu verdanken, weil die Universitätsjugend, auf deren kindliches Gemüth die unglücklichen Ereignisse von 1848/9 unauslöschlichen Eindruck machten, zeitlich zur Erkenntniß der Pflichten gelangt ist, deren Erfüllung ihr in dieser schwierigen Epoche obliegt. Mag jedoch auch die Jugend ihr guter Genius vor Entartung beschützen, so ist und bleibt es doch ein unersetzlicher Verlust, daß die Jugend die Schulen durchläuft, ohne etwas ernsthaft und gründlich zu erlernen. Die Größe dieses Verlustes, der hieraus für Ungarn zunächst und mittelbar für die ganze Monarchie erwächst, ist unermesslich, und die nächste Frage, die man hier so oft wiederholen hört, ist wohl natürlich die: warum können nicht die Vorträge in ungarischer Sprache gehalten werden auf einer Universität, welche ungarische Große, ungarische Kirchenfürsten für die ungarische Jugend gestiftet haben, und welche die unsterbliche Maria Theresia aus den Gütern aufgehobener Orden dotirt hat, deren Aufgabe es war, die Erziehung der ungarischen Jugend zu leiten? und warum sollte die ungarische Nation nicht in die Lage gesetzt werden, auf eigene Kosten was immer für eine nützliche Wissenschaft in ihrer dazu unstreitig vollkommen fähigen Muttersprache zu erlernen? Die Oesterreichische Monarchie besitzt ohnehin bereits eine Menge deutscher Universitäten, und jener Theil der ungarischen Jugend, welcher dem deutschen Studium gewachsen ist, wendet sich ohnehin meist den Lehranstalten der Residenz zu, die auf Kosten der Gesamtmonarchie mit reicheren Lehrmitte'n ausgestattet ist. Hiernach erscheint schon eine Germanisirung der einzigen Ungarischen Landes-Universität umso weniger am Platze zu sein, als die Zahl derjenigen Schüler, die zum Beamtenberuf gelangen, und hiernach ebenfalls einer deutschen Durchbildung bedürfen sollte, kaum den 20. Theil der Schuljugend beträgt. Aber auch dazu, um allenfalls deutsch amtiren zu können, ist bloß die Kenntniß der deutschen Sprache, nicht aber der deutsche Vortrag *aller* Wissenschaften nothwendig. Und zu dem Ende, um in der Monarchie vermittelnde Ämter anzunehmen, war in Ungarn an brauchbaren Männern nie Noth, und der Staat ist in dieser Beziehung auch vor dem Jahre 1848 nie (und damals weniger als heute) in Verlegenheit geraten; denn gerade seit dem Erwachen der Nationalität im Jahre 1825 hat in dem Maaße, als die ungarische Literatur einen Aufschwung nahm, auch die deutsche Sprache als Culturmittel unter den gebildeten Ständen rasche Fortschritte gemacht, jedoch durchaus nicht in dem Sinne, daß die Wissenschaften in einer anderen Sprache, als der ungarischen, öffentlich gelehrt werden sollten. Der bestehende Zwang aber ließe eher ein gänzliches Erkalten des frühern freiwilligen Eifers für die deutsche Sprache befürchten. Es wäre demnach kein triftiger Grund, kein berechtigter Zweck vorhanden, der die Germanisirung der ungarischen Gymnasien und Universitäten erheischen

würde, denn Ungarn kann durch deutsche Schulen doch nie germanisirt werden, der Verlust an Cultur und Wissenschaft aber, den die deutschen Vorträge verursachen, trägt zur Erstarkung der Monarchie gewiß durchaus nichts bei. Ein Kitt ganz anderer Natur ist dasjenige, was außer dem erhabenen Herrscherhause außer der bilateralen pragmatischen Sanction, und außer der geographischen Lage die unwiderstehliche Natur besitzt, die heterogenen Elemente der oesterreichischen Monarchie auch für fernere Jahrhunderte aneinander zu fesseln. Die ungarische Nationalcultur tritt dabei weder lähmend, noch weniger feindlich in den Weg. Die schöne, an Klarheit und Bildungsfähigkeit von keiner andern übertroffene ungarische Sprache, die Muttersprache von acht Millionen Menschen hat wohl im eigenen Lande, an die Wissenschaft dieselbe Berechtigung, wie die deutsche oder italienische in ihrer Heimat. Das Mittel der Abhilfe ist leicht: Die wahre Gleichberechtigung der beiden Sprachen, und die Anstellung von der ungarischen Sprache kundiger Professoren. In kurzer Zeit müßte sich dann zeigen, ob auch die Besoldung exclusiv deutscher Lehrer noch fernerhin nothwendig sei?

⁴ Ugy látszik, a két cikk miatt nem zaklatták a Wanderer szerkesztőjét. Török azt hitte, hogy a külpolitikai bonyodalmak idején a fejedelem vagy környezete fogékony lesz a cikkeken kifejtett eszmék iránt. Csendesebb időkben bajos lesz majd számítani az ilyen fogékonyságra. Ez okból is nyugtalankodott a cikke megjelenésének késedeleme miatt. Valóban az olaszországi csapások után a magyar tannyelv kérdésében megváltozott a kormány felfogása. Az 1859 július 20-iki rendelet módosítva az 1854 december 9-iki császári resolútiót, annak megítélését, hogy „az oktatási célok elérésére a német nyelvnek minden osztályokban kötelezett oktatása mellett mely didaktikus eszközök legyenek alkalmazandók, névszerint, hogy a vidék igényéhez képest oktatási nyelvül melyik használtassék, azokra bizza, kik az illető gymnasiumot fenntartják és az illetőket alkalmazzák.“ Török örült e részleges sikernek s talán cikkeinek is tulajdonított abban némi részt, ami nem is volt pusztá képzelgés, mert a gimnáziumra vonatkozó adatai átmentek a német lapokba. De Török többet kívánt. A Wanderer augusztus 26-iki számában (jel alatt) hangoztatja, hogy a magyar nyelv kiválóan alkalmas a tudományok művelésére és kéri, hogy adja vissza az állam a budai gimnáziumot a piaristáknak, a pozsonyit a bencéseknek, a kassait a prémontreieknek, „die ohnehin nur darum beseitigt wurden, weil sie vorgaben, die Studien in deutscher Sprache nicht mit hinreichendem Verständnisse vortragen zu können“.

103. Müller Ottó levele.

Lieber Falk!

Pest, 3/4. 59.

Anbei 40 fl. B. V., bitte *baldigst* um Quittung.¹ Wir begegnen uns in den politischen Ansichten.² Hier gibt es eine Menge

Aprilnarren — vielleicht gehören wir, wenn wir auf eine glückliche Zukunft, und auf eine verständige politische Maaßnahme von Seiten derer, die zur Regierung *kommen wollen und streben*, rechnen, auch dazu!³ Am besten wäre ein Dukatenscheu . . . r und Herr von Primslers in Hütteldorf (pas toujours) zu sein.

Alle Ihre Lieben grüßend und Sie küssend

Ihr *Otto*.

Das Geld richtig erhalten und tausend Dank von Fr. von Partsch.

¹ Müller leveleiben a B. V. (badeni, vagy bajor Währung?) tulajdonképp egyenlő értékű a Conventions-Münzévé, mert 40 B. V. szerinte 42 forint o. értékben. A két forintot a postaköltségre küldi. (L. leveleit a Nemzeti Múzeumban.) A pénz Falknak a Pest-Ofner Zeitungban megjelent márciusi vasárnapi tárcáiért fizeti. A tárcák címe: Wiener Briefe. Két csillag volt a jelük.

² Csak részben. Ugy látszik abban a nézetben értettek egyet, hogy az európai politikai válság háborúvá fog kifejlődni.

³ Az „Aprilnarren“ azért jut Müller eszébe, mert épen levele irásának napján közölte Falk tárcáját az áprilist járatás szokásairól. Pesten ekkor sokat beszéltek a rendszerváltozásról. Müller meg volt elégedve a németesítő centralizmussal. Német érzését és liberalizmusát egyaránt bántotta volna a magyar konzervatív párt felülkerekedése.

104. Falke János levele.

Pesth, am 4. April 1859.

Hochverehrtester Freund! Ihr heute an mich gelangtes Schreiben vom 2t. April l. J. hat mich offen gestanden überrascht, denn so schnell einen neuen Erfolg ihrer Geschäfts-Thätigkeit zu sehen, hätte ich auf Ehrenwort für unmöglich gehalten.¹ Ich fürchte nur, daß Ihnen die Sache zu viel ihrer ohnehin sehr karg bemessenen Zeit raubt, und Sie dann der Sache für längerhin leicht überdrüssig werden könnten. Indem ich Ihnen demnach über die bisherigen wirklich unerwarteten Erfolge im Namen meines Vollmachtgebers und ein wenig auch in meinem Eigenen herzlich danke, bitte ich in unserem beider-

seitigen Interesse um Geduld und Ausdauer — zu diesem Behufe dürfte auch jede umständliche Schilderung der hierortig durchgeführten Operationen, so oft Ihnen die Zeit bemessen ist, ganz entfallen. — Da Ihnen vollkommene freie Hand gegeben wird, und eine Abschrift der Kaufzetteln, zur Aufklärung ganz genügt. — Nun zur Beantwortung von einigen Fragen, zum ersten: sind mir Ihre beiden, mit Gold belasteten Briefe richtig zugekommen.

Zweitens: sind die Portoauslagen stets unserem Vollmachtgeber zur Last zu schreiben, und von seinem Reingewinn in Abzug zu bringen (hiez zu hab ich dessen Zustimmung erhalten).

Drittens: hab ich Sie zu fragen, ob bei unserem Geschäfte nicht vielleicht noch weitere 1000 fr. gut placirt werden könnten, die wären für den Augenblick noch disponibel.

Nun Gott befohlen und bei Gelegenheit Beantwortung meiner letzten Frage.

Mit den herzlichsten Grüßen für Sie, und Ihre Lieben

Ihr aufrichtig ergebener

Flk.

¹ A hitelintézeti részvények április 1-én 194 frt 20 kr-ért voltak eladhatók.

105. Török János levele. (A. P. XI.)

Szeretett Barátom Miksa!

Ugy hiszem, egy idő óta megelégedhetik leveleim sürűségével, pedig nem minden levelem alapul ám önzésen, mert ime a maival sem Medsid végét sürgetem, minthogy tudom, hogy az vasárnapig¹ amugy is megérkezik. (Lám, mily finom bevezetés!) (Azonban a folytatás se legyen kevésbbé kedves.) A kánonok és báró haza érkezvén, nagyon sopánkodtak a felett, hogy önnek egy fontos dolgot elfeledtek megmondani; azt t. i., hogy önt gróf Széchenyi István nagyon óhajtja látni, és szívesen veendi, ha mielőbb meglátogatja. Én tehát annál örömebb magamra vállálám, önt eziránt értesíteni, mert közérdekűnek

tartom e találkozást. A látogatás ön részéről bizonyosan legcélszerűbben eshetik vasárnap délelőtt, s ez az öregre nézve is (9—10 óra között d. e.) bizonyosan legalkalmasb.²

Épen idáig értem, midőn egy véletlen ügy soraim bezárását gátolta — s ime időközben a határnap lefolyása előtt megérkezett Medsid vége; miért is fogadja ezennel legbensőbb köszönetemet.³ Nehogy azonban ismét annyi alkalmatlanságot okozzak kérelmem késedelme által, — most jó eleve teszem azon alázatos indítványt, miszerint az „Adó“ jelszó alatt egy nemzetgazdasági s statistikai czikket írni méltóztassék az encyclopaedia számára, melynek tárgya lenne: 1őr az 1849 óta a birodalomba behozott adórendszer kifejtése s az adónemek elsorolása; 2or a magyar koronához tartozó országokból bejövő *különféle nemű* adók kimutatása; 3or az adóbeszedés módja, organismusa és költsége.

S mit gondol édes Miksám, képes volna-e e czikket (bármily hosszú legyen) f. é. május közepéig kiállítani? — Midőn tehát ez iránt becses és megnyugtató válaszát csak pár szóval kikérném, s egyszersmind az ön igaz tiszteletétől elragadtatott kánonok szives üdvözlését jelenteném, — szeretetébe ajánlott maradok

Pest, april 9. [1859.]

igaz hive

T.

Ugye már unalmasak a W.-nek czikkeim. Pedig holnap ismét akarok írni, habár a közelebbi (nem ok nélkül) irt közlemény nem jelent meg.

¹ Azaz másnap, mert 9-ike szombatra esett.

² Falk elbeszélvén döblingi „első látogatásának“ történetét, Török, vagyis Kemény és Danielik izenetét nem említi. Falk elbeszélése a következő: „Miután ismételt indirekt meghívásokat, melyeket előkelő urak szokott udvariassága gyanánt vettem, nem fogadtam el, egy izben Hopf kanonok, Lonovics érsek titkára, kit Széchenyi fia gyanánt szeretett, a gróf egy levelét megmutatta nekem, melyben ez őt sürgetve felszólítja, hogy „Falkot élve vagy halva vigye ki a döblingi barlangba“. Még ez este kikocsiztunk a barlangba.“ (Kor- és jellemrajzok. 118. l.) Török leveléből kivehető, hogy Széchenyi Kemény és Danielik előtt 1859 március vége körül fejezte ki azt az óháját, hogy szeretné Falkot látni. A két szórakozott úr elfelejtett erről Falknak szólni és csak Török által írásban

izenték meg Falknak Széchenyi kívánságát. Falk nem ez izenet következtében, hanem a Hopfnak küldött levél olvasása után látogatott el Döblingbe. Az említett levél dátuma és a Török által közvetített izenet ideje közt csekély lehet a távolság.

³ Az „Abdul Medsid“ cikk az Encyclopaedia I. kötetében több mint 22 hasábra terjed. Igen alapos és világosan tájékoztató lexikoni cikk.

106. Török János levele. (A. P. VIII.)

Igen Tisztelt Barátom!

Nagyra becsült kedves sorait, még nagyobb örömmel vettem, nagy elégtétellel értesülvén arról, hogy az „adó“ cikket elvállalja, s hogy a muzeumi cikk megjelenik, bárminő jegy alatt is, mert az ügy, nem az én hiuságom forog kérdésben, sőt jó volna, további közleményeim közül is, többféle jegyet alkalmazni, hogy az író nyomára nézve egészen tévedésbe jöjjenek. S oly szives bátorítás után jövő szerdáig ismét egy cikkel szolgálandok s magát a tiszteletdíjat kár is volna a hónap vége előtt megküldeni. Jól esik az majd csomósan is.¹

Mi az „adó“ illetékét illeti, magától értetődik, hogy azt épen úgy, mint Abdul Medshidét, rögtön kiszedés után küldeni fogjuk, azon örvendetes tudósítást hozván egyszersmind, hogy az ív számítása az írók javára tetemesen megváltozott, s mi azelőtt egy ívnyi leendett, — most két ív leend, s e különbséget a nyomtatási megtakarítás pótolandja. 50 ív régi helyett így 70 ív ujat adandunk, mégis 30 félivet megkimélünk.² D. Józsefnek a levelet, Erdey végett az izenetet megmondtam, s ez utóbbi, úgy hiszem, dolgában már eljárta.³ A kánonok pedig nagy örömmel olvassa kegyed sorait és számtalanszor üdvözlöttei, s kéreti előre megizenni, ha Pestre rándul, mit mi mindnyájan óhajtunk. Mondhatom, hogy ön a Pesti Naplóban napról napra remekel.⁴ Mikor jelenti már a rendszerváltozást? Mert ezt itt minden ember bizton várja, s baj volna, ha csalódnék. A jó Isten áldja! Ön pedig szeresse

Pest, ápril 17. 859.

szegény hívét

Tr.

Hogy uj Principalisomat⁵ köszöntetem s a veres krétával teljesen felhatalmazom, magától értetődik.

¹ Az Encyclopaedia I-ső kötetében az *Adó* cikk nagyon terjedelmes és tanulságos is. Többen írták; az egyik részében Fényes Elek a magyarországi adó- és fináncrendszer 1849. évig nagy történeti apparátussal tárgyalta. Falk a cikknek végét írta. Ennek címe: Adórendszer az összes ausztriai monarchiában, 1849—1859. Hűsz hasábra terjedő, igen gondos munka. A szerkesztő e jegyzetet írta Falk dolgozata alá: „Magától értetődik, hogy I-ször tisztelt munkatársunk itt Magyarország adójövedelmét, nem pedig egyéb jövedelemforrásait mutatja ki, melyekkel az ország kizárólag bír; és hogy 2-szor habár a magyarországi és birodalmi adó közt a középarány az ország területéhez képest alacsonynak látszik, mindazonáltal az ország kulturái, kereskedelmi s iparbeli hátrányai mellett az *egyéni* adóteher Magyarországon éppen olyan nagy, mint az örökös tartományokban.” — A múzeumi cikket, melynek megjelenését Török oly türelmetlenül várta, mint az iskolacikkéket, ápr. 21-én adta ki a Wanderer most már görög kereszt jelel. Címe volt: Graf Béla Széchenyi. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft des Nationalmuseums. Gróf Széchenyi Béla, az igazolt és hasonlíthatatlan profétának fia, haza érkezett. Hisszük, hogy apja nyomdokaiba lép. Szép példát mutat a fiatal arisztokráciának, buzdítja őket az absentismus elhagyására. Hazatérte után várható a múzeum külső udvara kerítésének befejezése. Csak a főbejárat előtt van most a múzeum vasráccsal kerítve, három részről félig korhadt fagerítés veszi körül. Ugy halljuk, hogy a fiatal gróf pénzét fog gyűjteni, hogy megszüntesse e botrányos állapotot. Jobbról és balról méltóan ki fogja egyenlíteni a vaskerítést. Azután a hátulsó fronton az eredeti terv szerint fel fogja építtetni az arkádokat, hol a magyarországi római és középkori emlékek elhelyeztetnek. Természetes, hogy a fiatal gróf érdeklődik nagyatyja alapítványáért. Gróf Széchenyi Ferencnek köszönhetjük a majdnem 100.000 kötetből álló, de 10 év óta alig gyarapított könyvtárt, neki köszönhetjük a sok drága kéziratot, ősnymtatványt, okiratot, érmet és ókori művészeti emléket, továbbá a jelentékeny alapítványi összeget is. Példáját sok Maecenás követte. A nagy palota építésére s berendezésére több mint egymillió forintot fordítottak, anélkül, hogy a parasztot adóval terhelték volna. A felejtethetlen József főherceg nádor szeretettel és áldozatokkal fejlesztette az intézetet. 1848-ban az intézet fejlődése fennakadt. „Damals hatte die Anstalt aus patriotischen Stiftungen einen eigenen Fond im Baren bei 156,000 fl., außerdem war für sie aus dem adeligen Insurrections-Fond ein jährlicher Beitrag von nahe an 13,000 fl. angewiesen, dagegen hatte sie theils für Bauten, theils für angekaufte Sammlungen noch eine Schuld, die 200,000 fl. überstieg, und zur vollkommenen Ausführung braucht sie ebensoviel. Die Ereignisse erlaubten jedoch nicht, daß der ungarische Reichstag diese Angelegenheit schlichte, und die Anstalt ist jetzt fast auf derselben unvollständigen und ungeordneten Stufe, wo sie vor 10 Jahren stand. Die Huld des Monarchen hat bereits das Museum zweimal mit ansehnlichen Geldgeschenken bedacht, auch ist der Anstalt aus den Landessteuerezuschlägen eine angemessene Unterstützung - zugesichert worden, und mit herz-

lichem Danke sieht das Publicum das persönliche hohe Wohlwollen, womit S. kais. Hoheit der Erzherzog Gouverneur des Königreiches das Museum thatsächlich beehrt; die alten Schulden jedoch scheinen alle Wohlthaten noch immer spurlos zu verschlingen und der dürftige Zustand des Museums liegt nichts destoweniger unverändert vor uns, da weder die ohnehin beschränkten Personalkräfte eine angemessene Besoldung, wie in Wien erhalten, noch die verschiedenen Abtheilungen des Museums ihrem Endzwecke gemäß eingerichtet werden. Ja die Armuth der Anstalt geht so weit, daß nicht nur früher schon abgeschlossene Ankäufe von unersetzlichen Sammlungen nicht stattfinden; nicht nur die Bibliothek mit dem Gang der Literatur keinen Schritt hält, sondern nicht einmal so viel Geld vorhanden ist, um die unentgeltlich eingesandten Werke gehörig einbinden, aufstellen, und ein angemessenes Local als Lesezimmer einrichten zu können. Diesen Mängeln würde gewiß also gleich abgeholfen sein, wenn es nicht normalwidrig wäre, deshalb einen Aufruf an die Nation zu erlassen. Dann muß auch die Anlage des Parkes im äußeren Hofe des Museums größtentheils aus dem dürftigen Ertrage von Concerten und Ausstellungen bestritten werden, weil der Museumdirector, der k. k. Kämmerer Herr August v. Kubinyi, freiwillige Beiträge nur mittelst Privatbriefen sammeln darf. Heutzutage gibt es nur wenige solche Mäcene, wie Baron Simon Sina, der aus eigenem Antrieb bereit war, auf seine Kosten einen großen Saal des Museums elegant einrichten zu lassen, um wenigstens einen Theil der kostbaren Münzsammlung aufstellen zu können. Der Bruder des Museumdirectors, der rühmlich bekannte Landtagsdeputirte und Naturforscher Franz von Kubinyi hatte neulich im Pesti Napló den Vorschlag gemacht, höheren Orts Recurs zu ergreifen, daß die Haussteuer von 5500 fl., womit diese nationale Culturanstalt seit einigen Jahren her belastet ist, zur Erleichterung derselben, gleichwie es bei der königl. Universität geschah, erlassen werde. Ein Gesuch in diesem Sinne würde auch für alle andern Cultur- und Universitätsinstitute, welche seit 1848 besteuert werden, gewiß zweckmäßig und die Gewährung der Bitte höchst wohlthätig sein. Indeß würde diese Nachsicht den Zustand des Museums und anderer Nationalanstalten nicht gründlich heilen. Es muß früher oder später *in dem Landeshaushalte eine eigene Rubrik für die Nationalanstalten und Monumente eröffnet*, und die ungarische Nation in den Stand gesetzt werden, ihre speciellen Culturbedürfnisse und Ehrenschilden aus eigenen Mitteln im gehörigen Maaße zu decken“. — Török János az év végéig irt leveleket a Wanderernek külonböző jelek alatt. Április 22-én ismerteti Deáky püspök és gróf Károlyné Zichy Karolina akadémiai alapítványait. Április 24-én a Köztelek nagyszerűségét, a Magyar Gazdasági Egyesület történetét és je'entőségét fejtegeti, kiemelvén Korizmic László érdemeit. Május 6-án örömmel jelenti, hogy Magyarországon a felekezeti ellentétek teljesen elsimultak. A nemzetiség kultusza köti össze a felekezeteket. A konkordátum e tekintetben mitsem változtatott. A konkordátum a katho'ikus papság tekintélyét inkább kisebbítette, semhogy növelte volna. „Durch die Auf-

hebung des Placetum Regium sind einerseits die Vorrechte der ungarischen Krone vis-à-vis der römischen Curie modificirt, andererseits aber die ecclesia hungarica vis-à-vis der Staatsgewalt auf denselben Fuß mit der katholischen Kirche der Erblande gesetzt worden.“ A magyarországi szerzetesek és világi papok tanultságának, politikai érettségének, gondos, hazafias vezetésének köszönhető „vorzüglich jene männliche Haltung und Verständigkeit, welche das ungarische Volk vor anderen Stämmen der Monarchie auszeichnet. Man muß die gründlichen, das zeitliche und ewige Vaterland gleichmäßig vertretenden Predigten auf dem Lande hören, um das hohe Verdienst des ungarischen Clerus um die moralische Veredlung der Nation gehörig würdigen zu können“. Május 12-én az Oesterreichische Zeitung vádjaival szemben védelmezi a magyar katolikus főpapság loyaltásának hírnevét. Ez a főpapság az úrbéri kárpótlásból legalább 10 millió forintot áldozott közhasznú célokra. Kulturális és humánus alapítványokkal szerez érdemeket a magyar főpapság, nem hódoló „adressekkel“. Ő Felsege ezek nélkül is meg van győződve a magyar főpapok vallásos hűségéről. Május 22-én dicséri a Pazmaneum növéndékeit és a bécsi polytechnikum magyar hallgatóit, akik pénzt küldöttek a Magy. Tud. Akadémiának. Az Akadémia alapítványi tőkéje már 636,000 (C.-M.) forintra rúg, de ennek 32,000 forintnyi kamatja nem elég a költségek fedezésére. A bécsi akadémia szerencsésebb, mert 100,000 frtnyi állami dotációt kap. Hollán Ernő székfoglalót tartott mostanában a modern hídépítésről. Gyönyörű előadás volt, mely újabb bizonyítéka a magyar nyelv fejlettségének. Bécsben egy német röpirat válaszol Eötvös könyvére. Eötvös könyve itt nem tetszett, mert nem a monarchia igazi a'pjából, nem a bilaterális pragmatica sanctióból indult ki. Azt rebesgetik némelyek, hogy a pápa felhatalmazta a magyar államot az egyházi javak lefoglalására a háborús célok végett. Erre nincs joga a pápának a canon törvények szerint. Nem is hiszik Pesten ezt a hírt. A szeptemberi számokban dicséri a protestáns pátenst, noha nincs vele teljesen mege'gedve. Hibáztatja, hogy protestánsokat nem neveznek ki egyetemi tanároknak; I. Ferenc és V. Ferdinánd korában nem volt a kormány ily exkluzív. A november 10-iki számban kiemeli, hogy a primás aranymiséje nemcsak egyházi, de nemzeti ünnep is volt.

² Az Encyclopaedia I-ső kötete 70 negyedréti íven jelent meg. Megjelenését a Wanderer december 13-iki száma így hirdeti: A Nemzeti Encyclopaedia I. kötete megjelent. Danielik alapította, Török János szerkesztette. „Ein Mann, dessen ausgebreitetes Wissen, gepaart mit einem eisernen Fleiße und einer unverwüsthlichen Elasticität des Geistes“ diadalmaskodott a nehézségeken és a munkát „gleichsam zu einem Sammelpunkte für die literarische Thätigkeit der tüchtigsten Schriftsteller Ungarns“ alakította.

³ Danielik József, Jánosnak öccse (1821—1886), honvédtiszt volt, a Szent István-Társaságban ügynöknek, titkárnak, majd igazgatónak választották, szerkesztette a Magyar Írók Életrajzgyűjteményét, különböző egyházi és politikai lapba irt cikkeket.

1884-ben mint pozsonyi postaigazgató ment nyugalomba. — Erdey Pál (1816—1871) parádi fürdőorvos volt. Könyvet írt a parádi gyógyvizekről. Ezeket hozatta Falk.

⁴ Április 1—17-ig 13 (Fk) cikk jelent meg a Naplóban. Április 15, 16 és 17 egymásután hozták az (Fk) cikkeket. A kongresszusban bizakodók utolsó reményeit oszlatták el e cikkek és biztosra vették a háború kitörését. Az olvasóközönség kíváncsian várta (Fk) nézeteit a helyzet alakulásáról. Török már a háború előtt remélte a rendszerváltozást.

⁵ Grasról van szó.

107. Falke János levele.

Pest, den 2t. Juni 859.

Hochverehrtester Freund!

Endlich einmal auch einige Worte zu Ihnen. Vor allem meinen Dank für Ihre gütige Vermittlung in Betreff der Karte des Kriegsschauplatzes; — wir sind jedoch von den freigebigen Gesinnungen einer Spende an unsere hochverehrten Abonnenten abgekommen, da unsere Kassazustände durch die politischen Donnerwetter am Horizonte Europas auch sehr stark influencirt werden, und deren wahrnehmbare Abmagerung zur Vorsicht und Sparsamkeit mahnt; — weßhalb ich auch nicht in der Lage bin von dem uns zugekommenen Anerbiethen der Wallis-hausenschen Buchhandlung einen weitem Gebrauch zu machen.¹

Wie steht es ferner mit der politischen Welt in ihrer Umgebung? — Was halten Sie, lieber Freund von dem Stande der Dinge? Ist das in Ihren Augen nicht auch Wahnsinn der Menschheit, sich von den egoistischen Bestrebungen einzelner Menschen in einen nicht zu dämmenden Strom der entfesselten Leidenschaften hineinreißen zu lassen? — Und leider! noch immer kein Funke von Erkenntniß, kein Schein von Licht!

O Thoren! in solchem Streben hofft ihr Freiheit!² Doch genug, sagen Sie mir lieber, wie geht es Ihnen, lieber Freund, und Ihrer lieben, würdigen Frau,³ — was macht das kleine Herzenstöchterl;³ — und schreiben Sie mir jedenfalls im Verlauf der nächsten Tage, ob wir Sie auf die bevorstehenden Feiertage⁴ zu genießen hoffen dürfen, — ich muß leider in Bezug der beabsichtigten Reise nach Wien, und weiter —

sagen: „n-je možem“ — ich kann nicht, und habe überhaupt für dieses Jahr schon alle Reiseprojekte feierlichst aufgegeben. — Das darf Sie jedoch nicht abhalten und die Pesther mit Ihrer Gegenwart erfreuen — (Sich werden Sie zwar mit der Pesther Gegenwart nicht besonders erfreuen, denn die ist nicht sehr erquicklich).

Jedenfalls bitte ich Sie Hochverehrtester Freund, mich zu benachrichtigen, ob Sie kommen, denn ich wollte um Vieles nicht damals abwesend sein, wenn Sie herabkommen. — Sollten Sie nicht kommen, dann würde es leicht möglich sein, daß ich die zwei Feiertage dazu benütze, um den in letzter Zeit sehr leidend gewordenen Baron Hauer in seinem jetzigen Aufenthalte, dem Bade Pistyán zu besuchen.⁵

Nun Gott mit Ihnen, und den Ihrigen, Empfehlungen von meiner Frau, Handküsse an die Ihrige. — Seien Sie vom Herzen begrüßt von Ihrem getreuen

Falke.

¹ A Budapesti Hirlap és a Pest-Ofner Zeitung előfizetőinek szánta volna Falke az olasz harctér térképét. „Wallishausen“ nagy bécsi könyvkereskedői cég a Hoher Markton. Az összes magyar kiadványokat árulta. Akkor Klein József volt a birtokosa.

² A „nagyrovágyó egyének“, kik Falke szerint az emberiséget háborúba kergették, bizonyára III. Napoleon és Victor Emánuel voltak. A harc a francia császár részéről névleg a „szabadságért“ folyt. Az olasz szabadság jogait Falke nem akarja tekintetbe venni. Érdekes, hogy a magyarországi hivatalos lapok kiadója is Falktól tudakolja, hogy mi a véleménye a politikai helyzetről. A háború már megindult, de a semlegesek magatartása, a középoslasz államok sorsa sokféle nehezen megoldható problémát vetett a felszínre.

³ Leánynevén Schindler Klementina. Falke úgy látszik híven jellemzi Falknét. Aki csak ismerte, nagy tisztelettel szólt róla. Falk igen boldog házasságban élt vele; Falkné 1908 június 14-én halt meg 72-ik évében, férje alig három hónap múlva követte a halálba.

⁴ Alighanem Falk legifjabb leányát érti, akiről Frankenburg is megemlékszik. (Bécsi élményeim. II. 78. l.)

⁵ A pünkösdi ünnepekre (június 12 és 13) Falk talán le is rándult Pestre nyári lakást keresni, hiszen 1859 nyarának egy részét a Svábhegyen töltötte családjával a Bujanovics-villában. (Kor- és jellemrajzok. 42. l.)

⁶ Ime a „Herr und Freund von mir“.

108. **Báró Kemény Zsigmond levele.**

Bécs, aug. 9. 1859.

Igen tisztelt barátom!

A poloskák miatt épen semmit sem alhatván, félig behunyt szemmel és kábult fővel írom e pár sort. Remélem, önök az alvásban szerencsésebbek voltak mint én, ki még attól a bajtól sem voltam ment, hogy a Sperlben vacsoráltam.¹

Mi holnap indulunk a vasuton Linzbe.² Nagyon örvendénk, ha a két kárpótlási kötelezvényre ma kaphatnánk pénzt; de ez alkalmasint kivihetlen.

Kérem tehát méltóztassék úgy intézni, hogy Zürichben mielőbb megkaphassuk a kölcsönt — t. i. az egyik 1000-tól³ én, a másiktól Danielik kanonok.

Az én rátámat illetőleg, még arra a szivességre is kérem, hogy belőle 150 forintot fizessen ki Kecskeméthynek,⁴ s csak a többit indítsa el Zürichbe.

Kedves nőjének idvezletemet

ön tisztelője, barátja

Kemény.

N. B. A kanonoknak francia pénz kellene.

¹ A „Sperl“ akkor legrégebb és legismertebb mulatóhelye Bécsnek. Sperlbauer János György 1701-ben tulajdonosa volt a Sperl-háznak, neki akkor bormérése volt ott, melyet „Zum Sperlbauer“-nak neveztek. Scherzer János György megvette a házat 1807-ben, átalakította és kidíszítette a termeket. Ő alapította meg a Sperlnek hírnevét. (Ez adatok a Tagesbote aus Böhmen 1857 január 9-iki számában olvashatók.)

² Innen Svájcba utaztak, Danielik tovább ment Franciaországba. Ez útjában találkozott Kemény Kossuth Lajossal. Szeptember 8-án Kemény már Pesten volt. (Papp Ferenc id. m. II. köt. 301., 302. ll.)

³ Azaz 1000 forinttól.

⁴ A Pesti Naplóbeli —thy tárcáért.

109. Kuh Dávid levele.

Redaction des Tageboten.

Sehr werther Freund!

Indem ich mich niedersetze an Sie zu schreiben, muß ich in meinem Interesse bedauern daß Sie ein gar so wohlbestallter Herr sind, darf aber dabei die Versicherung geben, daß es mich in Ihrem Interesse herzlich freut, daß es so ist. Ich entbehre für mein Blatt sehr ungern Ihre werthen Correspondenzen, weiß aber nicht, auf welche Weise es mir gelingen soll, Ihre werthe Mitwirkung für mein Blatt zu gewinnen, und so mache ich mit diesem Briefe einen Versuch, den Sie, so sehr Sie auch mit Geschäften überhäuft sind, wohl nicht ohne Antwort lassen werden. Ich ersuche Sie, wenn möglich, für mein Blatt wöchentlich zwei bis drei Correspondenzen, oder zwei Correspondenzen, und einen, womöglich volkswirtschaftlichen oder social-politischen Artikel mit directem Bezug auf unsere Zustände schreiben zu wollen. Honorar: per Correspondenz 2½ fl., per Artikel 4 fl. Ich hoffe, daß Sie der alten Freundschaft, den vielen guten Worten, und dem wenigen schlechten Gelde zu Liebe, meinem Ersuchen willfahren und die Correspondenz bald aufnehmen werden.

Mit ausgezeichneter Hochachtung

Prag, am 9. August 1859.

Dav. Kuh.¹

¹ Kuh Dávid (1818 vagy 1819—1872) prágai születésű hirlapíró. 1848/49-ben Magyarországon élt, Pesten és a vidéken (Eszék, Pécs) német hirlapokban Kossuthot s a magyarságot védelmezte. 1849-ben hat évi várfogságra ítélték. Ebből kevés időt töltött ki Theresienstadtban. 1850-ben amnesztiát kapott. (Wurzbach.) 1852-ben engedélyt kért a *Tagesbote aus Böhmen* megindítására, de ekkor még nem kapta meg, mivel „unverläßlich“. Azután jól viselte magát s így 1854 novemberében megkapta a lapengedélyt. (Osztr. Belügym. Praesidial-Acten, 2654/855. Vertraulich.) A *Tagesbote* a németeket védelmezte a csehek ellen. 1862-ben Kuh Dávidot a tartománygyűlésbe, majd 1872-ben a birodalmi gyűlésbe választották követnek. Falk 1848-ban ismerkedett meg Kuhval. Éveken át nem találkozott vele. Kuh felszólítására Falk már 1855 óta írt a prágai lapba leveleket és cikkeket némi megszakításokkal. (Kuh levelei Falkhoz. Nemz. Múzeum.) Kecskeméthy Aurél is írt tárcákat az 1857-iki *Tagesboten*nak ilyen címen: *Wiener Briefmappe* *zu* jellel többnyire a bécsi színházokról. Kuh 1859-iki felszólítására

Falk rögtön küldött levelet a Tagesbotenak augusztus 12-iki kelettel (megjelent augusztus 14) ' jellel. Pedig panaszkodik a nagy hősegről, mely árnyékban 26—27° Réaumurig emelkedett. Ezután hetenként egyszer, néha kétszer folytatta a levelezést egészen december végéig. Leveleiben igyekszik elleplezni magyarságát; bizonyos diszkrécióval szól magyar ügyekről, mert azt akarja, hogy Prágában igazi bécsi írónak tartsák. De tartózkodása ellenére is a magyar kérdésekről hazafias szempontból tájékoztatja az idegen olvasókat. Később is irt a Tagesboteba, egészen a kiegyezésig s talán még azután is.

110. Kuh Dávid levele.

Redaction des Tagesboten.

Werthér Freund!

Inliegend übersende ich Ihnen 40 fl. als Honorar für 13 Briefe, die ich in verflossenem Monate von Ihnen erhalten, und habe somit 1 fl. bei Ihnen zu Gute, als Samen, wie das Sprichwort sagt.¹ Schreiben Sie mir recht fleißig. Es ist mir Ihre Mitwirkung jetzt um so werthvoller, als ich hier gedrückt, gänzlich isol'ert, etwas erschöpft, halb untauglich und doch, den städt. Notizenschmierer ausgenommen, ganz allein zur Arbeit meine Tage hintrotte. Mein Proceß macht mir Kummer und Verdruß, und die es gut mit mir meinen, vermehren ihn zu meist. Wie lückenhaft die Journalistik ist, wie wenig die Einzel-Fächer, die einzelnen Aufgaben gepflegt werden, hat mir dieser Streit wieder einmal gezeigt. Es ist in demselben, Ihren wohlmeinenden Artikel über das Urtheil selbst ausgenommen, kein vernünftiges Wort gesprochen worden. Besonders blöde, verzeihen Sie mir den Ausdruck, wenn Ihnen der Mensch nahe stehen sollte, zeigte sich der Wiener v Correspond. der Allg. Ztg. in der Sache, aber wenn es blos seine Absicht war, mir zu schaden, so ist es längst möglich, daß ihm dies gut gelungen ist. In zwei oder drei Briefen kam er, ohne wie er verrieth, den Gegenstand auch nur oberflächlich zu kennen, immer darauf zurück, daß ich behauptet hätte, was ich nicht beweisen könne, und daß ich überall anderswo *auch verurtheilt* worden wäre. Die Cechen, denen grobentheils, da sie die Sachlage kennen, meine Verurtheilung anfangs selbst nicht recht war, beriefen sich nun auf diese „unparteiische“ Stimme, die übrigens an der

ganzen Sache nichts weiter auszusetzen fand, als eine übereilte Äußerung meines gegnerischen Advocaten, der u. das diene Ihnen zur Charakteristik der Sache, meine Lossprechung erwartet hatte.²

Wie die Sache beim Oberlandg. steht, weiß ich nicht, wollte ich dem Gerüchte glauben, das darüber umläuft, so dürfte ich nichts gutes erwarten.

Ich habe einen Theil meiner Berufungsschrift drucken lassen und da glücklicher Weise kein Advocat damit das mindeste zu thun hatte, so will ich hoffen, daß sie nicht ohne Wirkung sein werde. Ich schicke Ihnen ein Exemplar *privatissime*, d. h. nur für Sie und somit brauche ich Ihnen nicht erst Discretion zu empfehlen. Bilden Sie sich ein Urtheil, wenn Sie Zeit haben, die Schrift zu lesen u. sagen Sie mir, was Sie davon halten.² Illustrieren Sie mein krankes Blatt. Schreiben Sie fleißig und unterstützen Sie mein Unternehmen und meine nervöse Trägheit. Leben Sie wohl

[1859 szeptember második felében.]

Dr. Kuh.

¹ E szerint Kuh nem 2 forint 50 krajcárt, hanem 3 forintot fizetett minden levélért. Pedig nem is voltak hosszú levelek.

² Az a pör, melyről itt Kuh beszél, nagy feltűnést keltett annak idején, sőt még ma is emlegetik. 1817-ben fedezte fel Hanka Vencel az úgynevezett „királyudvari“ kéziratot, vagyis állítólag ó-cseh nyelven írt epikai és lírai költemények gyűjteményét. Azután napvilágra kerültek más ó-cseh költemények is, mint Lubusa itélete, Vencel király dala stb. Ezek a felfedezések a cseh irodalom régi kiválóságát és a csehek nemzeti szellemének ősi erejét költői formában akarták feltárni a világ előtt. De formájuk és tartalmuk gyanus volt nemcsak német, de elfogulatlan szláv tudósok előtt is. Kopitar például a királyudvari kéziratot a szerb népdalok utánzatának és hamisítványnak jelentette ki. Fejfalik élesen bírálta Hanka kiadványait német nyelven az ötvenes évek elején. A Tagesbote már 1855-ben támadta Hankát; a cseheket ez annyira bosszantotta, hogy üzleti hirdetéseiket megvonták a *Tagesbotétól*. De még nagyobb lett az ingerültség, midőn Kuh lapjában 1858 október 6-án egy cikksorozat kezdődött ilyen címen: „Handschriftliche Lügen und paläographische Wahrheiten“. A névtelen szerző felsorolja az irodalomban ismeretes hamisításokat Macpherson óta és felemlíti a hamisítványok közt a huszas években megjelent Vencel király dalait és a „Visegrad alatt“ című dalt. E felsorolás után a „Lubusa itéletét“ bírálja, kételkedvén annak hitelességében. És végül az ötödik cikkben megemlékezvén a királyudvari költeményekről, indítványozza a kézirat megvizsgálását, mert a hiteles-

ségébe vetett bizalom alá van ásva. A cikkekről Büdinger azt mondja, hogy igen ügyesen voltak írva. A cseh „ultrák“ most rendszeres hadjáratot indítottak a Tagesbote ellen. Palacky történeti érvekkel bizonyíttatta a királyudvari költemények hitelességét. Hatala Márton grammatikai, Stanek vegyészeti fejtegetésekkel támogatták Palackyt. Miután így az ó-cseh költemények hitelességét kétségtelenül bizonyosnak hirdették, Hanka Venceslav múzeumi könyvtárista bepörölte Kuh Dávidot becsületsértés miatt. A vizsgálat még folyt, midőn megjelent a Sybel-féle Historische Zeitschrift legelső füzetében Büdingernek „Die Königinhofer Handschrift und ihre Schwestern“ című tanulmánya. Büdinger súlyos érvei széjjelzúzták a hamisítók mesterséges védekezésének egész épületét. A csehek fel voltak bőszerűlve, Hanka az Augsburger Allgemeine Zeitung hirdetési rovatában rágalmazónak jelentette ki Büdingert. Cseh újságcikkek és egy prágai röpírat cáfolni próbálták Büdinger okfejtését. A prágai országos törvényszék büntető osztálya 1859 augusztus 25-én tárgyalta Kuhnak pörét. A cseh előkelőségek és nagy közönség jelenlétében reggeli 9 órától $\frac{3}{4}$ 1-ig tárgyalta a törvényszék. A bíróság elnöke Svoboda valószínűen cseh volt. Hanka nem jelent meg a tárgyaláson. Azt besbesgették, hogy Hanka nem szívesen indította meg a pert, hanem elvtársai készítették a panasz beadására, hogy bírói ítélettel erősíthessék meg az ó-cseh költemények hitelességét. Hankát Dr. Fritsch ügyvéd képviselte. Kuh személyesen védekezett és ügyvédje, Dr. Federsell támogatta. Kuh meglepte a közönséget nagy tárgyismeretével. Palackyt és Safarikot idézte Hanka rovására. Merészen és szenvedélyesen védekezett. Kiméltlensége és igen is önértzes fellépése kellemetlenül hatottak az ellenében úgy is elfogult bíróságra. A bíróság, mely a prágai rendőrség felfogása szerint, felségsértési perekben is igen enyhén ítélkezett, Kuh Dáviddal, a németek főlapjának szerkesztőjével igen szigorúan bánt. Elítélte kéthavi fogságra, súlyosbítva a fogságot börtöl minden hónap első és harmadik péntekén. Azonkívül kauciójából 100 o. é. forint bírságot is kiszabott az elítéltre. Kuhnak a sajtóban nem igen volt szerencséje. A prágai német lapok inkább ellene, mint mellette szóltak. Az Augsburger Allgemeine Zeitung 1859 szeptember 1-i számában a „*“ jegyű bécsi levelező azt írta, hogy Kuh többet állított, mint amennyit bizonyítani tudott. Kuh lapja ugyanis azt írta, hogy évek óta hamisított kéziratokat exportálnak Oroszországba, de egyetlen ily kéziratot sem birt felmutatni. Azonkívül a becsületsértés oly nyilvánvaló volt, hogy a valóság bizonyítása sem bírta volna megakadályozni az elítéltetést. De furcsa volt a vádló ügyvédiének az a motivációja, hogy politikai lapnak nem kellene törődnie tudományos vitákkal és még furcsább a bíróságnak ítélete, különösen a börtöl való szigorítás. A felsőbb bíróság bizonyára meg fogja változtatni az ítéletet. Különben úgy tudják Bécsben, hogy Hanka úr nem is volt mindig ilyen érzékeny. Az Allgemeine szeptember 11-iki számában a bécsi levelező újra elő-

* így; nem úgy, ahogy Kuh írja.

veszi a Hanka-Kuh pert. Megint ismétli, hogy Kuht bárhol elítélték volna, de hevesen támadja a cseh sajtót, mely nemzeti ügyet csinált a tudományos kérdésből és nem akarja túrni a német kritikát. A Wanderer augusztus 30-iki vezércikkében Falk (jegy és név nélkül) kifejti, hogy a pert politikai párt rendezte. Már Miklosich kijelentette, hogy Hanka nem slavista. Nevetséges Dr. Fritschnek mondása, hogy politikai napilap ne foglalkozzék tudományos kérdéssel. Az ítélet olyan szigorú, hogy hozzáfoghatót sajtópörben még nem mondtak ki. A vádló szempontjából elég lett volna, ha a vádlottat vétkesnek nyilvánítják. A nagy büntetés felesleges volt. Hanem a per szenzációt keltett Prágában és az izgalom hatással volt az elsőfokú bíróság ítéletére.

² Kuhnak igaza volt, midőn nem sok jót várt a felső bíróságtól. Ez a bíróság megerősítette az ítéletet szeptember 26-án és a Tagesbote kénytelen volt közölni azt október 24-iki számában. Pedig az a Berufungs-Schrift, melyet Kuh kézirat gyanánt nyomatott ki a felső bíróság és barátai számára, igen szép munka. Kuh éles elmével és alapos készséggel taglalja az elsőfokú ítéletet; kifejti, hogy az ilyen irodalmi hamisítás nem süti a becselenség bélyegét a hamisítóra. Az irodalmi hamisító többnyire ártatlanul és jóhiszeműen hazudik; ezért, ha reá is bizonyítják a hamisítást, becsületében nem károsodik. Az ítéletben a tényállás és a vétség megállapítása egyáltalán tarthatatlanok. Kuh a császárhoz folyamodott kegyelemért. Thierry rendőrminiszter nem volt hajlandó támogatni kegyelmi kérvényét. De ha Kuh el is vesztette, perét 1859-ben, az utókor előtt ő lett a győztes fél. Feifalik 1860-ban kimutatta Hankáék hamisításának forrásait. Vasek, Masaryk, Goll Jaroslav. Flajchans cseh tudósok a legkülönbözőbb szempontokból s a legalaposabban bizonyították, hogy Hankáék hamisítottak. Ujabb időben a csehek közt mozgalom keletkezett, mely meg akarja menteni az ó-cseh költemények hitelességéhez kapcsolódó dicsőséget Masaryk ellenére is. (L. ezekre nézve Büdinger tanulmányát: az Allgemeine Zeitung, a Wanderer 1859-iki évfolyamát és Otto cseh lexikonának 1900-ban megjelent XV-ik kötetét, melyet Erney József múzeumi igazgató úr volt szíves velünk megismertetni, akinek e helyen is köszönetet mondunk. L. továbbá B. Á. L. B. M. Akten 1859, 1876, 4859, Osztr. Belügym. Rendőri Levélt. Pol. Akten I. Nr. 93, 1859 és P. II., 8293.) Hanka kiadványa magyarul is megjelent ily címen: „A királyudvari kézirat. Költemények a csehek őskorából. Magyarította Riedl Szende. Kiadja Hanka Vencel. Prága, 1857.” Arany János olvasta a fordítást és ezt írja róla Tompának 1857 április 19-én: „Most olvasám a Riedl prágai tanár által fordított régi cseh költeményeket. Erőteljes néppoesis maradványai a messze hajdanból. Csak nekünk nincs semmink!! Mythológiát csinálni kell, régies eposzt csinálni kell — különben ür és pusztaság”. (Arany János Levelezése, Budapest, 1888, I. 416. l.) Arany nem sejtette, hogy Hanka is érezte az „üri” és megnépesítette „csinálmányokkal”.

111. Falke János levele.

Pesth, am 18. September 1859.

Hochverehrtester Freund!

Vor allem anliegend den a vista Wechsel.¹ Behufs der Bezahlung der für uns aushaftenden Activ-Forderung bei der Theiß-Eisenbahn,² — ich bitte das Geld einzukassiren, ihr Monats-Honorar für Hirlap zurückzubehalten, und das übrige bei Gelegenheit mir zuzusenden.

Ferner auf Grund eines Zusammentreffens mit meinem Credit-Actienkommissär, die weitere Bitte,

a) mir über den bei Ihrem Herrn Vater deponirten Geldbetrag von 5500 fl. in österreichischer Währung in der üblichen Art eine einfache Empfangs-Bestätigung zukommen zu machen, um selbe dem erwähnten Herrn einhändigen zu können,

b) mir gefälligst über den gegenwärtigen Stand unseres Geschäftes, gütigst nähere Auskunft zu erwirken, um in dieser Beziehung die weitere Auskunft auch meinerseits ertheilen zu können.

Allfällige Gewinnstquoten bitte ich vorläufig nur bei dem Capital zu belassen. — Verzeihung wegen der vielen Plage, doch wir sind bei weitem noch nicht zu Ende.

Sie ließen bei unserm letzten Zusammensein im Vorbeigehen die Bemerkung fallen, daß ein allfälliges, unmittelbares Unterhandeln mit Herrn von Sothen in Betreff der Insertionen vielleicht zu einem Resultat führen würde. Ich habe die Inseraten-Jagd mit doppelter Wuth begonnen, und bitte Sie verehrter Freund für mich bei Sothen einen kühnen Versuch zu wagen. — Ich stelle Hn Sothen die mir unterstehenden beiden Zeitungen zum recht ausgedehnten Gebrauch für Insertionen mit dem Anerbiethen zur Verfügung, daß ich, nebst selbstverständlich ihm obliegender Vergütung des Inseraten-Stempels, die sechsspältige Petit-Zeile unserer Blätter mit nur 2¹/₂ Nkrz berechnen will, ihm hierüber sodann die Rechnung ausstellen, und von dem so verrechneten Betrag ihm, oder seinem Commissär noch 20% Rabat zugestehen würde.

Es ließen sich diese Bedingungen selbstverständlich nur dann für die Dauer einhalten, wenn recht zahlreiche Annoncen einlangen würden. —³

Sollten Sie hochverehrtester Freund, irgendwelche Kunde erhalten über die Erfolge der Bemühungen unserer großen Herrn in Wien, und die wieartige Lösung der schwebenden ungarischen Frage, so vergessen Sie ja nicht des vor Wißbegierde verschmachtenden Freundes.⁴

Nehmen Sie dieses Schock Kommissionen als Strafe für die unerhörte Bosheit, zwei Freunde vor den Pranger der Öffentlichkeit zu stellen, und unsern Hausfrieden auf so perfide Weise zu untergraben.⁵

An die Gn. Frau bitte ich von meiner Ilma recht viel herzliches zu vermelden, von mir und Freund Zeidler aber die mitfolgenden Handküsse zu übergeben.

Zeidler's Portrait ist im Vorbeigehen gesagt, sehr gut gelungen, denn es wurde schon von mehrfacher Seite erkannt.

Ich bitte Sie theuerster Freund um recht baldige, und recht viele politische Neuigkeiten, und recht lange politische Revuen für'n Budapesti, sonst müssen wir von ihm singen: „seelig im Herrn entschlafen“. —⁶

Gott zum Gruß, und den herzlichsten Kuß von Ihrem treu ergebenen Freund

Flke.

Bitte um recht bald was Neues.

¹ Látra szóló váltó.

² A tiszai vasútról Kempen 1856 július 9-én (563/GD. II. id. h.) a következőket jelenti gróf Grünnek: „Um diesem Unternehmen (Theißbahn) die Subskription für 20 Millionen zu schaffen, hat sich der bereits in ähnlichen Geschäften bekannte M. von Haber bei den ungarischen Gründern als Faiseur, Geschäftsvermittler insinuirt, wofür demselben eine Art Bevollmächtigung ausgestellt wurde, um Theilnehmer zu acquiriren. Haber bedingte sich von jedem Theilnehmer für die gewünschte Zeichnung al pari 2% Provision, steckte somit 400,000 fr ein und erhielt noch überdies — für sich und Genossen bedeutende Summen al pari zugesichert. Um seine eigene spesenfreie Betheiligung al pari zu bemänteln, wurden fingirte Namen und Briefe aus Paris, z. B. John Lenig à Paris, mit der Bitte um 100,000 Fr., andere mit 3—500,000 al pari dem Comité von dem Faiseur vorgelegt, und ähnliche mehrere Schreiben fabrizirt. — John

Lenig, ein ganz vermögensloser Commis voyageur des Hauses Schneider in Frankreich, der seit Jahr und Tag hier in Wien im Hotel Munsch wohnt, seit einigen Wochen in Paris, denkt so wenig an eine Zeichnung von 100,000 Fr. Theißbahn-Aktien, als er genau weiß, daß sein, am Mehlmärkte, in seiner Wohnung in Wien fabrizierter, aus Paris datierter Brief für ein Sendschreiben *aus Paris* ausgegeben wird. Mittlerweile hat Haber seine Promessen zur Aktienbetheiligung al pari mit 6—7% an der Börse losgeschlagen, und sich in *halbofficiellen Zeitungs-Artikeln* für seine Gewandtheit und die dem Lande geleisteten Dienste beloben lassen, um auch zum Verwaltungsrathe ernannt zu werden. — Auf diese Weise wurde Moriz Haber, dem doch kein Verdienst gebührt, als mit seiner Bereicherung die Aktien vertheuert zu haben, Verwaltungsrat und der Leiter der Unternehmung, und jüngsthin ist er nun auch zum Verwaltungsrate für die ostgalizische Eisenbahn vorgeschlagen worden“. — 1858 február 3-án Hess tábornoszernagy a Tiszai vasúttársaság ügyei miatt a császárhoz intézett felterjesztést. Először is idézi az Oesterreichische Zeitung február 2-iki számának következő tudósítását: „Heute früh (azaz elsején) um 10 Uhr wurde die Generalversammlung der Theißeisenbahn-Actionäre bei beschlußfähiger Anwesenheit von 44 Actionären, die im Besitze von 10,400 Stück Actien sind, durch den Praesidenten des Verwaltungsrathes gestellten Anträge eröffnet, die für die nächste Zukunft zum Ausbau der in Angriff genommenen Bahnstrecken nöthigen 15 Millionen Gulden im Wege eines Lotterie-Anlehens aufzubringen. Nachdem nämlich die Summe von 12 Millionen Gulden, welche als 30 Prozent des Actienbetrages im October des Jahres 1856 einbezahlt worden auf die dem öffentlichen Verkehr am 20. November 1857 übergebene Bahnstrecke von 16½ Meilen von Szolnok nach Dereczin, ferner auf den im April l. J. zu eröffnenden Bahnflügel von 8½ Meilen von Püspökladány nach Großwardein, und endlich auf die schon im Oberbau begriffene Bahnstrecke von Szolnok nach Arad von 19 Meilen, welche am Ende des laufenden Jahres dem Verkehr übergeben wird, so wie auf die im Frühjahr 1859 zu eröffnende Strecke von 18 Meilen von Debreczin über Tokai nach Miskolcz. — gänzlich verausgabt wurde, hätte nach § 12 der Statuten zur Ausschreibung der darin enthaltenen Zahlungsstermine geschritten werden sollen.... im Schoße des Verwaltungsrates die Schwierigkeiten, mit welchen diese Einzahlungen verbunden gewesen wären,nothgedrungen zur Sprache kommen mußten... Die Gesellschaft benöthigt zur Herstellung der factisch noch im Bau begriffenen 46 Meilen binnen der nächsten 18 Monate die Summe von 16 Millionen Gulden. Die Creditanstalt ist erbötig, 15 Millionen in 3 monatlichen Raten ... gegen die Verpflichtung vorzustrecken, daß dieselbe binnen 66 Jahren in Annuitäten das Capital sammt 5 percent Zinsen zurückerstatte. ... Nachdem indessen die Herausgabe von Obligationen nach § 28 der Concessionsurkunde nicht früher gestattet ist, bis nicht wenigstens die Hälfte des Actien-capitalis eingezahlt ist, macht der Verwaltungsrat den Vorschlag, den Actienbetrag von 40 Millionen auf 24 Millionen, also die Zahl der

Actien von 200,000 Stück auf 120,000 Stück zu reduciren, mithin von 5 Actien, auf welche 30 percent eingezahlt sind, drei dieser Actien als mit 50 percent eingezahlt bestätigt, und die restirenden zwei Actien eingezogen werden mögen, jedoch bleibe jedem Actionär die Wahl frei, wenn er keine Reduction seiner Actien eintreten lassen will, die 20 percent baar einzuzahlen. Hingegen könne die Creditanstalt das nötige Darlehenscapital nur im Wege eines Lotterieleihens aufbringen, daher diese Eisenbahngesellschaft um die allerh. Genehmigung eines solchen gleichzeitig einzukommen hätte, worauf dann jeder Besitzer von fünf Actien mit zwei Losen des Anlehens à 100 fl. belehnt werden kann, ohne Unterschied, ob derselbe auf die freigestellte Conversion seiner Actien eingegangen ist, oder es vorzieht, seine Actien zu behalten und weitere 20 percent darauf einzuzahlen. Der Verwaltungsrat empfiehlt diesen Antrag der Annahme der Herrn Actionäre, da hiedurch einerseits der Geldmarkt erleichtert, andererseits dem Actienbesitzer selbst bei einer geringen Anzahl von Actien ein größerer Gewinn in Aussicht steht, und hiedurch der Wert der Actien gehoben wird. Durch die einer spätern Zeit vorbehaltene Ausschreibung der fernern Einzahlungen, würde die Schwierigkeit, welche in der gegenwärtigen Höhe des allgemeinen Zinsfußes liegt, in glücklicher Weise überwunden, daher der Verwaltungsrat den Antrag zu seiner Ermächtigung stellt, bei der h. Regierung um die Bewilligung der Actienreduction und um die allerh. Genehmigung eines Lotterieleihens einzukommen.“

Az elnök feltette a kérdést és a közgyűlés egyhangú határozattal megadta az igazgató tanácsnak a kívánt meghatalmazást. Hess tábornagya a közgyűlés határozatán fel volt háborodva. 44 ember, kétmillió értékű részvények képviselői. 38 millió részvénytőke és legalább 50,000 részvényes felett dönt. És egy ilyen csekély kisebbség határozatát az uralkodónak úgy terjesztik fel, mintha hatalmas pénzvállalatnak volna nyilatkozata, mert hiszen egy magasrangú arisztokratának tetszett az elnökséget elvállalni gyöngé pillanataiban. „Damit die wirklichen Actionäre“ — írja Hess — „durch die öffentliche (im vorhinein bestochene) Presse keine Stimme zu erheben wagen — wird die *Drohung* als Beschluß sanktionirt, —: daß jeder Actionär, welcher mit der Reduction der Actien nicht einverstanden sei. (das heißt diese Taschenspielererei — um den Faiseurs Lotterie-Scheine zur Agiotage zu verschaffen, nicht billige:) seine Actien behalten könne, aber alsdann die *zweifache* Quote, nämlich 20 Percent auf einmal einzahlen müsse. Hat die Finanzleitung zu dieser *Drohung* ihre *Einwilligung* gegeben? — wurde die allerh. *Genehmigung* hinzu *eingeholt*?“ — A Hitelbank csak részvényeinek árát akarja ez üzlet által emelni, ebben a nyereségből a vasúttársaság faiseurjei is osztozkodnak. Azt mondják, hogy most nehéz a részvények után járó összegetek fizetni. Hát a lotterialeveleket fizetni nem lesz nehéz? — „Somit will man nichts anderes als ein neues Agiotage-Papier erschleichen!! Man erklärt öffentlich, um die kaiserlichen Statuten zu umgehen, will man $\frac{2}{5}$ -tel der Aktien vernichten — und dann sagen: „jetzt haben wir schon die Hälfte eingezahlt, und nun dürfen wir ein

Anlehen machen“. Das Volk staunt über diese sträfliche Frechheit.“ — A faiseurök a 40 milliónyi tőkének 24-re való redukálásával az osztalékokat akarják nagyítani. „Also zu dieser Prellerei sollen ihnen die oesterreichischen Finanzen behilflich sein? Der Staat soll *nachträglich* noch die Dividende jeder Actie verzweifachen helfen, damit er in Zukunft nicht nur 100 Gulden mit 200 Gulden — sondern sogar mit 400 Gulden einlösen müsse!“ Az osztrák pénzügyeket veszély fenyegeti a faiseurök féktelen üzérkedése miatt. Hazudnak, mikor arról beszélnek, hogy meg vannak szorulva. 15 millió forintnyi lotterijegyvet akarnak az agiotage céljaira kibocsátani, pedig csak 6 millió forintra van szükségük. Hiszen az építkezések átadására és liquidációjára hónapok kellenek. „In welchem Lande Europas hat man aber je gehört, daß eine Eisenbahn-Gesellschaft ihren Bedarf von den Actionären für länger als 6 Monate im Vorhinein decken lasse?“ Csak a mi faiseurjeink akarják a pénzügyi kormányt reávenni arra, hogy megengedjen egy műveletet oly pénzügyi szükséglet fedezésére, amely csak 20 hónap folyamán állhat elő. És miért akarják ezt? „Weil sie nur in diesem Momente Hoffnung haben, ein Stück des Europäischen Souverainitäts-Rechtes (nämlich die Emission von Lotterie-Anlehen) für sich zu erhaschen und weil sie voraussetzen, der Monarch werde von Niemand das wahre Sachverhältniß erfahren!“ (B. Á. L. 1092/G. D. II.) — A kormány nem a tábornokoknak, hanem a vasúttársaság vezetésnek adott igazat. Megengedte a 15 milliónyi kölcsön felvételét és a részvénytőke leszállítását 24 millióra. 1880-ban az állam megvette a Tiszavidéki vasutat. (L. Dobieczki Sándor cikkét a Pallas-Lexikonban.)

³ Johann C. Sothen nagykereskedő, Bécsben az am Hof 420. szám alatt volt irodája és „váltószobája“. A Wandererben majd mindennap hirdetett. Sorsjegyek, részvények, állampapírok vásárlására és eladására is ajánkozott. Sothen 1850-ben az „Am Himmel“ vendéglőnek is tulajdonosa volt. (Wanderer 1850 július.) Küldött is a Budapesti Hírlapnak hirdetést (1859 október 23), melyben Buda városa kölcsönének sorsjegyeit kínálja a közönségnek.

⁴ A magyar notableok bécsi értekezletéről van itt szó. „Szeptember közepén — írja Károlyi Árpád — végre a minisztertanács megegyezett abban, hogy miután a programm szerint október havában a magyar ügyek irányításánál létrehozandó reformokra is rákerül a sor, kik legyenek azok a magyar politikusok, akikkel előzőleg tájékoztató bizalmas értekezletbe kelljen bocsátkozni. Ilyenekül jelöltettek meg Dessewffy Emilen kívül gróf Apponyi György, gróf Szécsen Antal és ifj. Mailáth György, akikhez később Jósika csatoltatott. A bizalmas értekezletek ezek közt és Rechberg meg Hübner közt október első felében ismételve is megtartattak.“ (Széchenyi István döblingi hagyatéka. I. 192. l.) Könnyen érthető, hogy miért várta Falke oly feszült kíváncsisággal a híreket ezekről. Az ő jövőjét is kockáztathatták azok az értekezletek.

⁵ Ez célzás Falknak a Pest-Ofner Zeitung szeptember 18-iki számában megjelent tárcájára. Falk ebben elbeszéli, hogy két budai barátja látogatta meg őt a minap Bécsben. Két szalmaözvegy azoknak a fájából, akiket nem a feleségek hagy otthon, hanem akik feleségeiket hagyják otthon, hogy egy időre mint agglegények éljenek. A két úr otthon igen finnyás, de Bécsben megelégszik a rosszul főtt vendéglői eledellel. Otthon szürke zubbonyban járnak, noha feleségeik biztatják őket, hogy csinosabban öltözködjének. De Bécsben kemény gallérban, frakkban büszkélkedtek és őt este a Sperlbe csábították egy hangverseny meghallgatására. Szóval tisztességesen mulatnak ugyan, de úgy, mintha még nőtlenek volnának. A meg nem nevezett barátok egyike Falke, a másik Zeidler, valószínű az a Zeidler Ferenc, akit 1854 január 4-én neveztek ki a magyar cs. k. állami számvevőséghez számtanácsosnak. Azelőtt a pozsonyi építészeti-gazgatósági osztály számvizsgálója volt. Falke nejének nem volt oka haragudni a tárcára, férje pedig jót mulatott rajta.

⁶ Falknak tetszettek Falk # Politikai Szemléi. Egy alföldi újtjáról visszatérve, ezt írja Falknak 1859 január 31-én: „Herzliche Grüße aus dem Alföld von vielen, unter anderem auch dem Ihnen glaube ich persönlich bekannten Drevenyák (megye főnök), der den „P. N.“ nur dann liest, wenn vorne ein (Fk) steht — doch auch die „Politikali Szemle“ des B. P. H. fängt in neuester Zeit der Aussage des genannten Drevenyák nach — verdammt interessant zu sein, wer die wohl schreiben muß?“ (Nemz. Múzeum.)

112. Falke János levele.

Pesth, am 1. October 859.

Hochverehrtester Freund!

Vor Allem Dank für die besorgten Kommissionen, und nun die Antwort auf Ihr freundschaftliches Schreiben:

ad 1. Ist es für mich ja alles eins, früher, oder später zu zahlen, gezahlt muß ja werden, da ihr Literaten so unverschämt seiet, nicht umsonst schreiben zu wollen. — Darum nur einfach die Zeitungen herabgeschickt, zur Ausgleichung folgen anliegend 22 fl. 24 x.¹ ad 2. Danke für die Auskunft über Kreditaktienangelegenheit, ich benöthigte selbe, um weiter Auskunft geben zu können; — die Empfangsbestättigung habe ich betreffenden Ortes eingehändigt. — In Betreff des weiteren Laufes des Geschäftes, bitte ich nur mit Ende Jahres Auskunft, sollte ich früher Nachricht benöthigen, so werde ich darum bitten, die letzte original Rechnung folgt zum weiteren Gebrauch mit zurück. — ad 3. Für die Sothenschen Annoncen

vorläufig meinen Dank,² ich bitte jedoch die Sache für dieses Jahr so einzurichten, daß uns wenn möglich die Inserate unmittelbar durch Sie zukommen, um daß Weniger keinen Lärm macht³ über die Lösung der Ausschließlichkeitsklausel für nächstes Jahr.⁴ ad 4. Die Sendung Paráder habe ich sogleich besorgt und hoffe, daß Selbe schon gute Dienste thut. — Die Rechnung folgt Ihrem strengen Befehle gemäß mit, zur Beilegung behielt ich von dem Eingangs erwähnten Betrag gleich 12 f. 75 x. zurück; es folgen demnach nur 9 f. 50 x. mit.

Die künftige Woche hoffe ich persönlich mit Ihnen plaudern zu können, bis dahin viele Handküsse an Ihre Gnädige, und herzliche Grüße von Vater Zeidler, meiner Frau, und Ihrem aufrichtigen

Falke.

¹ Előfizetési pénz volna ez oly újságokra, melyekre Falknak szüksége volt cikkei megírására?

² Sothen a Pest-Ofner Zeitungnak is küldött hirdetést.

³ Weniger, a vasúti Utmutató szerkesztője és a hivatalos lapok hírdetéseinek gyűjtője a kizárólagosság jogával.

⁴ Falke felmondotta Wenigernek a kizárólagosságot 1860-ra.

113. Lévay Henrik levele.

Tisztelt barátom Uram!

A szerencse nem akar kedvezni! Schmerling ö Exc.-ját kétszer kerestük tegnap az öreg Prelatus Urral, és nem találtuk. Ma 9 óra előtt megyünk oda; azért az ígért órát nem tarthatom meg, — de a hivatalos órák folytán fogok tisztelkedni barátom uramnál.

Meschutarral se találkozhattam még; beteges, nem fogad! pedig szólni akarnék vele, mielőtt a folyamodványt beadnám! ¹

Bécs, oct. 7. 859.

Tisztelője
Lévay.

¹ Ki az az öreg prelátus, akivel Lévai Schmerlinget, akkor a főtörvényszék elnökét és az Osztrák Takarékpénztár kurátorát kereste, nem tudjuk. Meschutar András, laodiceai püspök, osztályfőnök volt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. Az a körülmény, hogy Lévai beszélni akart vele, mielőtt a folyamodványt beadná és hogy egy prelátussal együtt kereste Schmerlinget, némi világot vet arra, hogy miben fáradt ekkor az E. M. Á. Biztosító Társaság igazgatója. Ugy látszik, hogy azt a támogatást, melyben a magyar egyházak részesítették a Magyar Biztosítási Társaságot, szervezni vagy fejleszteni akarta. Fényes Elek idézett röpiratában ugyanis ezeket olvassuk: „Lelkészek, majdnem valláskülönbőség nélkül, egyházi szószékről buzdíták híveiket, hogy vagyonaikat az elemi csapások ellen biztosítani siessenek; püspökök és főpapok körlevelekkel inték alárendelt lelkészeiket, hogy a biztosítás jótékonyosságát a népnek megmagyarázni törekedjenek; egy főpap velem, midőn néhány megyében ügynökségek felállításaiban fáradozék, személyesen házához ment egy jeles ügynöki kijelöltnek, csakhogy nyomatékos szavával segítsen őt bokros foglalkozása dacára is a magyar biztosítótársulati ügynökség elvállalására bírni; katolikus és protestáns lelkészek több helyen, hol alkalmas ügynököt nem lehetett kapni, magok elvállalták az ügynökséget. Hallatlan eset a biztosító társulatok krónikájában.” (21. l.)

114. Királyi Pál levele.

Édes Barátom!

A mai postával önnek egy kis levelkéje jött kezembe, mely a neheztelés hangján látszik írottnak azért, mert a Pesti Napló egy ujdonsági pontjában a „Wanderer” rovására a Neueste Nachrichten lapot ajánlja.¹

Bocsásson meg édes Barátom! a Pesti Napló leginkább tudja méltányolni a Wanderernek hazánk irányában sok érdemét, s azért annak szerkesztője felette ügyetlenül cselekednék, ha eddig következetesen vezetett lapja szellemével most egyszerre ellenkezőleg nyilatkoznék; — nem is tettem én ezt: mert a „Pesti Napló” a „Wandererről” e pontnál mint régi ismerősről, próbált barátról emlékezett, mely a napihírek közti ajánlgatására nem szorult. A „Pesti Napló” közleményeinek legilletékesebb magyarázója én vagyok, s én — ez értelemben adtam a kérdésben levő pontot.

Ön loyálisát ismerve, azon reménynyel vagyok, hogy e tárgy felett köztünk nehézség többé nincs, — a hirdetést a hol-

napi szám adja, valamint a „Különfélék“ közt egy erre vonatkozó figyelmeztetést is.²

Különben mint voltam, maradok önnek igaz barátja

Pest, nov. 7, 59.

Királyi.

¹ A Pesti Napló november 4-iki számában a *Különfélék* rovatában ezeket olvassuk: „Lehetnek magyar emberek, kik magyar lapjuk mellett németet is, nevezetesen bécsit szeretnek — helyesen-e vagy helytelenül? nem vitatjuk — jártni. Ezen magyar emberek közül (mint több felül értesülünk) most nagyon meg vannak akadva azok, kik eddig a bécsi „Presset“ tartották, de azt — ismeretes utóbbi cikkei miatt — többé nem akarják.* Örülünk (bár ezen örömről némely ürdmcsépp is van), hogy ezen hazánkfiait oly bécsi lapra figyelmeztethetjük, mely — ha már meg kell lenni — leginkább megérdemli, hogy magyar ember tartsa. Nemcsak a „Wanderer“ értjük itt, mely eléggé ismeretes és nem szorul ajánlásra, — hanem értjük a kevésbé ismeretes és olcsó „Neueste Nachrichten“ című lapot, mely naponként jelenik meg s évnegyedenként 3 forint 40 krba kerül (új pénz). Szerkesztőhivatala a belvárosban, Jakober utcában, 809. sz. a. van. Ezen újság legalább jóakaratot és méltányosságot tanusít Magyarországra iránt.“ A magyarbarát Neueste Nachrichten első száma 1859 március 31-én jelent meg. E lapról írja Frankenburger: „a volt vasmegyei főispán, Ernust Kálmán fiére által kiadott „Neueste Nachrichten“ című napilap szerkesztője Friedmann Bernát, akinek a magyarok iránti meleg rokonszenvét háromhavi börtönnel siettek lehűteni“. (Bécsi élményeim. 80. l.)

² A másnapi, azaz november 8-iki számot lefoglalták. Ehelyett a november 9-iki lapban jelent meg a Wanderer hirdetése. A különfélék közt pedig ezeket olvassuk: „Hirdetéseink között találja olvasónk a Wanderer előfizetési felszólítását. Ez azon egy pár bécsi lapból való, mely a magyarokról és a magyar ügyekről kitaró rokonszenvvel, határozott jóindulattal emlékszik. Ajánljuk — mint multkor a „Neueste Nachrichten“ alkalmával is tettük — az illetők pártoló figyelmébe.“

* A Presse 1859 október 27-iki számának egy pesti levele ilyeneket ír: „Ki volt legyen tulajdonkép az a Kazinczy, az a magyar patrioták tulnyomólag nagyobb száma előtt még nem rég — nehezen megfeythető kérdés lehetett, mert hiszen e tekintetben Brockhaus is cserben hagy bennünket — úgy látszik, jónak vélték némely itteni patrioták a német Schiller-enthusiazmus ellenében egy hasonló nemzeti ünnepélyt hozni létre, s így történt, hogy miután teljességgel semmi más név nem volt ily emlékünnepélyre kizsákmányolható, Kazinczy, kinek a magyar nyelv körüli érdemei a legkevesebben is csak gyanították, lön a nap jelszava“. Ilyen és hasonló szellemű nyilatkozatok miatt a kaszinók kitiltották a Presset, valamint az Oesterreichische Zeitungot is.

115. Báró Kemény Zsigmond levele.

Igen tisztelt barátom!

Miskolczon megtartaték azon híres egyházi gyűlés, melyet Gróf Thun rendelete szerint szétosztatni kellett volna — katonai erővel is.¹

A szétosztatás nem történt meg — mint hallom a főherczeg által adott utasítás következtében.

Összegyűltek pedig nagy tömegben kalvinista és katolikus papok, urak — a katolikusok természetesen csak mint hallgatóság.

Hegedüs — gondolom sárospataki tanár vagy pap — tolmácsolta az egyértelmű nézetet.

Visszavettették a ministerium organisatiója, azon nyilatkozat mellett, hogy mindnyájan készek inkább vértanuságot szenvedni, mintsem az egyház európai szerződések által is biztosított önkormányzási jogát csorbítani engedjék.

A tanácskozatra more patrio nagy lakoma következett, melyben a katolikus papok a kalvinista papokra s ezek viszont a katolikusokra ürítettek poharat, és szünni nem akaró tapsokkal és éljenzéssel fogadtatott egy pár főpapra s különösen Bartakovics érsekre mondott áldomás.²

Nem rossz jósló voltam tehát, midőn önnek több héttel ezelőtt irtam,³ hogy a cultus-ministeriumnak a kalvinisták gyűlései ellen hozott szabálya Magyarország és a Magyarországhoz tartozott tartományok minden *vallásfelekezete* által egyenlő lelkesedéssel fog fogadtatni.

Csak az Isten tudhatja, mi lesz így belőlünk, ha a kormány a helyzetek fölfogásában úgy fogna tévedni más téren is, mint a vallásügyben gróf Thun Leó tévedt. Egyéb ujdonságot nem írhat

Pest, nov. 17-kén [1859.]

tisztelője, barátja

Kemény.

NB. Miben van folyamodásunk, az ellenem beadott vádat alkalmasint megállapítják, tisztelője *Királyi.*⁴

¹ A miskolci gyűlésre nézve l. a 118. sz. tudósítást.

² Bartakovics Béla (1792—1873) 1850-ben lett egri érsek. A Magy. Tud. Akadémia igazgató tagja, tudós és a tudományt pártoló főpap volt. Az egriek azt mondták, hogy Egernek Bartakovicsnál nagyobb jötevéje még nem volt. 1866-ig nyilvános adományainak összege 400,000 forintba rugott.

³ Ez a levél elveszett.

⁴ A folyamodásban — úgy véljük — arra kérték a rendőrséget, hogy vagy fogja pörbe a lapot, vagy adja vissza a lefoglalt számat. Következtetjük ezt Keménynek egy keltezetlen leveléből, mely egészen hasonló esetre vonatkozik. (Papp Ferenc közlése. Irodalomtört. közlemények. XXIX—XXXI. évf., 186. l. 8. sz. A levél 1859 vége felé, vagy azután kelt.) Királynak igaza volt; a vádat valóban megállapították ellene. A budai cs. k. országos törvényszék Királyi Pált vád alá helyezte nyilvános csend- és rendhárbitás miatt 1859 december 29-én a november 8-iki vezércikk következtében, melynek címe: A magyar primás aranymiséje. Esztergom nov. 6. A vád indokolása Király Pál elkobzott vezércikkéből részleteket idéz. Királyi azt írta, hogy „az egész nemzet valláskülönbség nélkül sietett tiszteletét a magyar primás s magas személyében a nemzet ősi intézményei iránt tanusítani”. „Erősen meg vagyunk győződve”, — írja Királyi — „hogy ez ünnep egyik nevezetes és eredménydús mozzanata ama félreismerhetlen erkölcsi és szellemi iránynak és emelkedettségnek, melyen a magyar nemzet mind önfenntartása, mind a társadalmi boldogulhatás érdekében *egyéb alkotmányos eszközök hiányában* indult, s ezen út annál biztosabb, és sikeresb, *minél törvényesb és lojálisabb a cél* s a történet által megszentelt ama jogállapot, melyet a nemzet, mint a korona és ország közös boldogságának zálogát, hogy elérhessen, *ha kell, nemzedéken át csüggedetlen s változatlan törekvése feladatául kitűzött.*” (Falk: Kor- és jellemrajzok, 53. és kk.)

116. Királyi Pál levele.

Pest, nov. 21-én 859.

Édes Barátom!

A mi sajtóviszonyaink vadak, valamirevaló dolgot, ha az a belügyekre vonatkozik, nem igen producálhatunk; ez okból érzem magam indítatva a „Pesti Napló” miskolczi levelező-jének¹ az ott tartott prot. gyűlésről leküldött jeles tudósítását önnek tudomásul, s ha jónak látja — használatul is ide mellékelve megküldeni; ezen utóbbi esetben a kék írónnal kihuzottat kihagyatni kérem. minthogy ezt lapunk holnap felhasználja.² Isten önnel, barátja

Királyi.

¹ Lévay József többször irt tárcákat a Pesti Naplónak a miskolci életéről, különösen az ottani színházról. Elnéző, szelid iróniájú s bizalmat keltő kritikus volt. Lekötötte az olvasót prózájának tiszta, friss magyarosságával.

² Falk Keménynek (115. sz.) levelét majdnem szószerint lefordította a Wanderer november 19-iki számában $\frac{2}{3}$ jel alatt, kihagyván a Thunra és Rechbergre vonatkozó irónikus megjegyzéseket. Ezért Falk Lévay tudósítását nem használhatta. Kék írónnal van kihúzva Lévay egész levele (117. sz.) és tudósításának az a befejező része, mely így kezdődik: Közügyeink e rövid és egyszerű rajza után. Ebből a részből a Pesti Napló november 22-iki száma a Különfélék élén szószerint közli az „Erdély Széchenyiye”-vel kezdődő sorokat végig.

117. Lévay József levele.

Miskolcz, novemb. 18.

Tisztelt Szerkesztő Ur!

Küldöm ominosus egyh. kerületi közgyűlésünk rövid leírását. *Érdekemben állt* azt Mikó grófnak köztünk mulatásával megtoldani.¹ — Az egyh. ker. gyűlés felirata nem hiszem, hogy világot láthasson egész terjedelemben. Olyan hangon van az tartva, minőn még egyik superintendentia sem szólott ő Felségéhez. Annyival inkább kétes pedig annak állapota, mivel egyházkerületünkben példák bizonyítják, hogy a rendőrség a gyűlések írott, sőt kinyomatott jegyzőkönyveit is lefoglalja.²

A *Kazinczy Emlék* szerkesztésére — mint utólagosan látom — több lesz a concurrens, mint az előfizető. Ha ezt előre tudom, nem engedek Kazinczy Gábor unszolásának, ki engem arra nógatott, hogy fölhívással föllépjek. Most nem tudom, mit csináljak; mert hárman csak nem adhatunk ugyanegy gyűjteményt, pedig még 4-ik, vagy 5-ik szerkesztő állhat elő „az éji homályból”. Nekem legkisebb érdekem sem forog fenn ez ügy körül s habozás nélkül visszaléphetek, ha szükségét látom. De Kempekennek *izlése*, Szabó R.-nak az *Erdélyi Muzaeum* szerkesztésében követett *eljárása* nem igen ösztönzők rám nézve e tekintetben. — Aztán mi az a fél jövedelem? hát az egész tiszta jövedelem miért ne mehetne a Kazinczy-alaphoz?³ A Kazinczy-ünnepen felolvasott beszédemet kérem, *kinyomatás nélkül* méltóztassék nekem visszaküldeni s ha a

Pesii Napló valamely számába takarni lehetne, megajándékozni a lefoglalt 254. számmal.⁴

Magamat szives hajlamába ajánlva, maradtam

teljes tisztelettel

Lévay J.

NB. Valamelyik számban, de nem abban, mely idezárt leveletem hozandja, méltóztassék majd az ujdonságok közé igitatni e kis bizonyosságot, hogy „igen hiteles hírek szerint Miskolczon Bánk bán közelebbi adatása alkalmával a színház ünnepélyes kivilágítása — mely a színlapokon a költő tiszteletére előre hirdetve volt — azért maradt el, mivel azt a polgári hatóság meg nem engedte.“ — Ez a hatóság t. i. nem szereti, ha róla a hirlapokban efféléket irnak és mégis *efféléket* cselekszik. Nem óhajtanám, hogy *szükség nélkül* megtudják, hogy az a hír is tőlem ered.⁵

¹ Bizonyára nem anyagi érdekről vagy előmenetelről van szó. Alighanem kedveskedni akart a bánfalvai névnapai társaságnak.

² L. a 118. számú tudósítást.

³ Világot látott, de csak 1861 novemberében a Sárospataki Füzetekben. (V. évf. 849. l.) A felirat hangjának jellemzésére idézzük belőle a következő sorokat: „Megismerjük mi és elfogadjuk készséggel és hálával cs. k. Felséged szent és sérthetetlen legfőbb felügyeleti jogát egyházunkra s annak minden intézetére (Jes circa sacra); de az ország fejedelmét, mint olyat, egyházunk püspökének törvényhozó s igazgató hatalommal, habár hitsorsosa lenne is az evang. egyháznak, el nem ismerhetnők és fogadhatnók, mert az az összes egyházat illeti, ami pedig mindennel köz, azt senki sem veheti magának, hanem ha arra törvényesen hivatott.“

⁴ Az Erdélyi Jánostól szerkesztett *Sárospataki Füzetek* (1857) vetette fel először azt a gondolatot, hogy két év múlva „százados ünnepet kellene szentelnünk Kazinczy születése napjának (1759 október 27.)“. Lévay József megragadta ezt a gondolatot és *Szelestey Szépirodalmi Közlönyében* (1857 november 18.) a *Nemzeti Hála* című tartalmas és emelkedett hangú cikkében buzdította a nemzetet, hogy ne feledkezzék meg 1859 október 27-én Kazinczyról. 1857-ben a pesti írók még nem bíztak Lévay indítványának sikerében (l. Arany levelét Levelez. id. h. 427. l.), de mint Lévay írja, „az eszme, mint egy partjától eloldott hajó, lengővé lett“. 1859 utolsó hónapjaiban az egész ország ünnepelte Kazinczy emlékét szónoklatokkal, versekkel, előadásokkal, lakomákkal és gyűjtésekkel. Az irodalmi ünnep messze hallatszó tüntetés volt a nemzeti nyelv és az ország jogai mellett. Lévay Kazinczy Gábor

nógatására november 10-én felszólította „honfitársait“, hogy küldjék be neki a Kazinczy-ünnepek leírását, a felolvasott költeményeket stb., mert a Kazinczy-ünnepekről egy érdekes „Kazinczy-Emléket“ óhajtana szerkeszteni. Ezidőtájt a szépirodalomnak két másik munkása: Kempelen Győző, a Szegedi Híradó és Szabó Rikárd, a Divatcsarnok szerkesztője hasonló felhívásokkal léptek a közönség elé. A *Magyar Sajtó* 1859 november 18-iki számában erről a versenyről így nyilatkozott: „Lévay József Kazinczy-Albumot fog szerkeszteni. — Egy ily album szerkesztése Lévay Józsefet, mint az eszme első indítványozóját, leginkább megilleti s azért hisszük, hogy Kempelen és Szabó urak, kik szintén ily vállalatot terveznek, arról most már egész készséggel le fognak mondani“. Ez a biztatás kárba veszett, a két úr nem érzett készséget a lemondásra. Sőt Kempelen Győző a november 24-iki Pesti Naplóban kijelentette, hogy ő tette közzé az első hirdetést az album ügyében; Lévay és Szabó csak őt utánozták. Lévay erre a Pesti Napló december elseji számában ingerülten támadta Kempelent, kijelentvén, hogy visszavonja nevét a versenytérről. Figyelmezteti a szerkesztőket, hogy az emlékkönyvekből nem a fél, de az egész jövedelem illeti a Kazinczy-alapot. Kempelen és Szabó albumai megjelentek, de Lévay sem vonult vissza teljesen erről a térről. A „Kazinczy Emlény, Miskolcz 1860“ című könyvecskét, mely név nélkül jelent meg, Lévay szerkesztette. Leírta ebben a miskolci Kazinczy-ünnepeket és közölte az azokon elhangzott beszédeket s költeményeket. Az érdekes könyvnek referáló részét eleitől végig Lévay írta. — Szabó Rikárd 1857-ben adta ki Balázs Sándorral együtt az Erdélyi Múzeum című almanachot, közölve abban Lévaynak egy versét is. Hogy minő „eljárására“ céloz Lévay, azt nem tudjuk. Kempelen ízlése valóban nem volt kifogástalan.

⁴ Azaz a miskolci Kazinczy-ünnepen. Az igen sikerült beszéd megjelent a „Kazinczy Emlényben“. — Lévay a november 8-iki lefoglalt számot kéri, melyben Királyi vezércikke jelent meg.

⁵ Az idezárt levél a 118. sz. tudósítást jelenti. A Pesti Napló november 23-án ezt írja a Különfélék rovatában: „Miskolczon közelebb „Bánk bán“ adatván, a színlapok előre jelentették ugyan, hogy a színház ez alkalommal ünnepélyesen ki lesz világítva, a kivilágítás azonban mégis elmaradt. Hiteles tudósítások alapján írhatjuk, hogy ennek oka nem a színház igazgatósága volt.“ Így tompította a Napló Lévay fogalmazásának az élet. — Dérné naplójából is tudjuk, hogy milyen régi története van a miskolci színészetnek. Miskolcon már 1823-ban állandó színházépületben játszottak a magyar színészek. Ez a színház 1843-ban leégett; Borsodmegye közönsége ekkor új színház építésén fáradozott. Másfél évtized mulva nyílt meg az új színház Miskolcon. Az ünnepélyes megnyitó estén, 1857 szeptember 3-án Jókai Mór prólogiát szavalták és Vörösmarty Marót bánját játszották. 1859 szeptember 6-án Molnár Györgynek társulata játszott az új színházban. Ez a társulat adta elő Bánk bánt az előre hirdetett kivilágítás nélkül és ugyane társulat rendezett előadást a miskolci Kazinczy-

ünnepek alkalmából. (A miskolci színészet történetével alaposan foglalkozik Szendrei János: Miskolcz város története című munkája V. kötetében. Miskolc, 1911. L. még a Kazinczy Emlényt is.)

118. Lévay József tudósítása a Tiszamelléki Helv. hitv.

Egyházkerület 1859 novemberi közgyűléséről.

Miskolcz, November 18. Megtartatott végre a Tiszamelléki Helv. hitv. Egyházkerület közgyűlése, mely elé sokan oly feszült érdekeltséggel néztek vala. Lefolyt az a nélkül, hogy a mitől tartani okunk s intő példánk volt, tanácskozásinak menetében hivatalos oldalról legkevésbé is zavartatott volna. S most, midőn egy lélekzettel újra könnyebben pihegünk, hajlandóbb vagyunk némileg derültebb színben látni helyzetünket is. — Ez eredmény, valamint egyrésről kedvező jele a vallás ügye körül örökké éber buzgóságnak, úgy más résről méltó elismerést tolmácsol azon eszélyes kimélet iránt, mely az eshetőségek gyászos végleteitől bennünket megmenteni jónak látta.

A közgyűlés annak már régebben kitűzött határideje szerint f. é. November 15-én tartaték. Főtisz. *Apostol Pál*¹ superintendens és *Tolcsvai Gedeon*² alsóborsodi segédgondnok kettős elnöklete alatt. Azonban a gyűlés előtti napon előtanácskozmány volt a helybeli főgymnázium hallgatóteremében, hogy részint időnyerés, részint egyéb tekintetből pontosan határozassanak meg a közgyűlés teendői. Már maga e tanácskozmány oly népes és buzgó közönséget vont össze, hogy közönséges időkben közgyűléseink sem valának látogatottabbak. A közgyűlésnek legfőbb és egyetlen teendője a Septemberi legfelsőbb nyílt parancsra nyújtandó válasz meghatározása és szerkesztése vala. Erre nézve azonban a tanácskozmány egy szívvel-lélekkel s minden áldozatra kész elhatározással kimondá, hogy a nevezett nyílt parancs kíséretében érkezett Egyházszervezetet mi protestansok, önnön mivoltunk megsemmisítése nélkül teljességgel el nem fogadhatjuk. Azért a Tiszamelléki egyházkerület is, követve a testvérsuperintendenciák példáját, önálló saját feliratban tolmácsolja ő Felsége

előtt fájdalmát és szorongatott helyzetét s jobbágyi hódolattal kéri ama kiadott nyílt parancs visszavételét, az 1848 előtti állapot visszaállítását.³ A jegyzői hivatal megbízaték, hogy ezen elvek alapján a fölterjesztést a holnap 9 órakor tartandó közgyűlésre készítse el. — Fölmerült végre azon kérdés is, vajjon mit teend a közgyűlés, ha tanácskozásnak békés folytatásában hivatalos oldalról akadályoztatik? szétoszlik-e egy-szerű felhívásra, vagy csak tetteleges fellépésnek engedend? Erre nézve azon bölcs tanács fogadtatott el, hogy e tekintetben a körülmények fognak bennünket leghelyesebben utasítani. A közgyűlés tartásának helyéül az avasi öreg templom jelölteték ki.⁴

Másnap, Nov. 15-én, már korán reggel nagy számmal sietett a közönség a kijelölt tisztes szentegyház felé s annak minden szegletét rövid időn ellepé. Ennyi részvétel és buzgóság, ily népes közönség, mely közzé idegen vallásuak is igen számosan vegyülének,⁵ soha nem vala ezelőtt tapasztalható egyházkerületi közgyűlésünkben. Nem csak azon buzgó protestáns férfiakkal találkozánk itt, a kiket gyűléseinken folyvást látni megszoktunk, hanem némely rég nem mutatkozott jelesekkel is, kiket most az egyház szorongató körülményei, elvonultságukból előszólítának s kikre, mint védő és mentő oszlopaira tekint mindenkor ezen egyházkerület. Megjelentek idős *báró Vay Miklós*⁶ és fia ifj. *báró Vay Miklós*,⁷ *báró Vay Lajos*,⁸ *báró Vay Béla*,⁹ *gróf Vay Dániel*,¹⁰ a *Bárczy, Ragályi, Szathimári, Bernát, Kazinczy, Lónyay, Szepessy*¹¹ és több jeles protestáns családok tagjai; sőt még távol vidékről, más egyházkerületekből jött idegen részvevők is.

A közgyűlés énekléssel s imádkozással vette kezdetét s a zsoltárok ájtatos zengedezése mindaddig tartott, míg az elnökség — teendőivel volt elfoglaltatása miatt, egy kissé későn — meg nem jelent. — Ekkor *Hegedüs László*¹² alsőzemléni es-peres, gyönyörű folyamú, terjedelmes beszédben adta elő az okokat, melyeknél fogva egyházkerületünk a szeptemberi 1. f. nyílt parancsot el nem fogadhatja. Eleven színekkel rajzolta szabad vallásgyakorlatunknak régi békekötések és törvények által biztosított voltát s a veszélyeket, melyek az új egyház-

szervezetből a magyar protestáns egyház fölé okvetlen áradnának; indítványozá egyzersmind, hogy ő Felsége egy alázatos föliratban kéressék meg a nevezett nyílt parancs visszavételére, hogy így az 1848 előtti törvényes állapot visszahelyeztetvén, közzsínat utján magunk kezelhessük és folytathassuk mindazon intézkedéseket, melyekre egyházi ügyeinknek ez idő szerint szükségük van. E körültekintő okossággal szerkesztett s ritka önmérséklettel mondott beszédet az egész közgyűlés kifogástalan helyesléssel fogadta s következett utána, a meghatározott elvek alapján szerkesztett föliratnak n. t. *Zsarnay Lajos* főjegyző¹³ által történt felolvasása. E felíratot nemcsak kimerítő s okadatolt teljessége, hanem ereje, méltósága s több helyen szívet indító emelkedettsége valóban kitünővé teszik a többi ilynemű föliratok sorában. Remélhetjük-e vajjon, hogy miután — a fölirat kifejezése szerint — a hatalmas isten a lelkiismereten való uralkodást magának tartotta fenn és senkivel e földön meg nem osztja s miután őseink példáját követve, készek vagyunk sulytolást, rabságot, kinokat, sőt halált is szenvedni szent vallásunkért; remélhetjük-e, hogy legfelsőbb helyeken meghallgattatást nyernek fájdalmas fölkialtásaink? Nekünk úgy tetszett, mintha eredmény hangját hallottuk volna azon egyetemes buzgó lelkesültségben, mellyel a közgyűlés a nevezett fölirat szerkezetét egyhangulag elfogadta.

Elhatároztatott a föliratnak több ezer példányban leendő kinyomatása, hogy az az Egyházkerület minden egyházközségének külön-külön megküldethessék. Azonban mielőtt ez történnék, a maga utján rögtön ő Cs. k. felségéhez fog az indíttatni. Azon küldöttségnek pedig, mely majdan a többi testvérsuperintendentiák küldötteivel egyetértve ő felsége színe elé járuland, tagjaiul kérettek föl idős b. *Vay Miklós, gróf Vay Dániel, ifj. b. Vay Miklós, Tolcsvai Nagy Gedeon és Hegedűs László esperes*. — És hogy e nevezetes közgyűlés se muljék el valamely nemeslelkű áldozat nélkül, jelentetik, hogy *Bernát Zsigmond* ur¹⁴ ezer pengő forintot alapít a s.-pataki főiskolában egy moldvai szegény magyar protestans ifju képeztetésére, mely szép ajánlat a népes gyűlés hangos éljenzéseivel fogadtatott. — Végül *Erdélyi János*¹⁵ fölkérte az egyházkerületet,

hogy a moldvai szegény magyar protestans gyermekek tanulásának könnyítésére engedné meg a közgyűlés a S.-Patakon nyomtatott népiskolai könyvek közül bizonyos mennyiségnek Moldvába küldhetését vagy ajándékozását, a mit a gyűlés kész szívvvel meg is engedett.

Nem szabad itt mellőznünk fölemlítését azon népes lakomának, mely a közgyűlés eloszlása után, a *Csillag-vendéglő* teremében, mintegy 200 személyre terítve tartaték. Az élénk eszmecsere, a csakhamar vidám kedvre derült buzgóság, a szűnni nem akaró jeles pohárköszöntések emelték e részvényes lakoma érdekét. *Kazinczy Gábor* emelt poharat ékesszólásának elragadó bübájával¹⁶ *Palóczy László*ért, majd a protestans pap-ságért, azután az egri érsekért és *Mikó Imre* grófért; *Palóczy László*, az érdemekben megőszült puritán,¹⁷ *II. Leopold* szelleméért, mint kinek az 1791-iki 26. törvényczikket köszönhetjük, majd utóbb f. t. *Apostol Pál* superintendensért és másokért; *báró Vay Lajos* köszöntött gróf *Széchenyi*ért; *gr. Vay Dániel* többi közt a s.-pataki főiskoláért; *Bernáth Zsigmond* minden katolikussért; *Tompa Mihály*¹⁸ többek közt id. *Szathmáry Király József*ért és sokan mások több eszmék és személyekért. Közben-közben felhangzottak a helybeli *protestáns polgári éneklőkar* énekei s egy zenebanda magyar zengelmei. — A jótékonytság gyakorlására is alkalom nyujtaték az által, hogy ivenk köröztettek, melyeken a nevezett éneklőkar azon 20 pírtot óhajtá egy nagyobb kerek összegre pótolni, melyet a *Kazinczy-émlékünnepen* saját körében gyűjtött, hogy így azzal a helybeli főgymnasiumban egy nevről nevezendő *Kazinczy-alapítványt* tehessen a magyar nyelv és irodalomban legkitünőbb ifju számára. Általában élénkebb vérforgás jellemzé városunkat e két napon. A nemzeti színházban a gyűlést megelőző estvén *Bánk bán*, a gyűlés estvéjén pedig *A falusiak*¹⁹ czimű vigjáték adatott, mindig népes és lelkesült közönség jelenlétében.

Közügyeink e rövid és egyszerű rajza után legyen szabad följújtunk egy közelebb élvezett örömünk emlékezetét is. Erdély *Széchenyi*je, a két hazában egy szívvvel tisztelt *Gróf Mikó Imre*²⁰ érkezett körünkbe, erdélyi honfitársa, a jobb idők-

ből kitünőleg ismert *Weér Farkas*²¹ és *Kazinczy Gábor* társaságában. Alig szálltak le estveli 8 óra után a *Korona* vendéglőben, azonnal hire futott ő Excelja megérkeztek és számosan jövőnek üdvözleni a nagyérdemű hazafit, különösen a prot. tanári kar tagjai, a színésztársaság igazgatósága, sőt többen a helybeli polgárok közül, végre a fönt említett *polgári éneklők* jelenté magát, s néhány nemzeti dal elzengésével tisztelkedett ő Exceljának. Általában több oldalról oly élénk jelei mutatkoztak a hódoló ragaszkodásnak, hogy csak a Gróf ismert szerénysége mérsékelhette némileg annak hangosabb nyilatkozatait. Másnap derék vendégeink, *Lévay József* is hozzájuk csatlakozván, Bánfalvára *Kazinczy Gáborhoz* utaztak, hol — mint biztos forrásból értesülénk — *Tompa Mihály*, *Balássy Ferencz*,²² s a ház többi barátai csakhamar érdekes kört alakítának a Gróf körül s mivel éppen *Imre* napja volt, szíves jókívánásokban nyilváníták iránta hazafiui őszinte tiszteletüket. Néhány napi mulatás után, Nov. 10-én érkezett Miskolcra ő Excelja, azon estve színházunkat is meglátogatván, másnap reggel, szerencsekívánatainktól követve, folytatá útját Erdély felé.²³

¹ Meghalt 1860 március közepén 73 éves korában. Miskolci lelkész volt.

² Tolcsvai Nagy Gedeon (1800—1873). A XIX. század harmincas éveiben Borsodban főszolgabíró. Buzgó protestáns; egyházi lapok munkatársa. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak október 18-iki számában írja a patens alkalmából: „szent vallásom békekötéseken és törvényeken alapuló szabadságáért vagyonom, szabadságom, sőt ha kell — dicsően elvezett őseink példájához hűn — életemet is kész vagyok feláldozni“.

³ Először az ágostai hitvallást követő tiszai superintendencia kérte a királyt feliratban a protestáns patens felfüggesztésére 1859 szept. 27-én késmárki egyházkerületi gyűléséből. Követte a példát az ágostai evangélikusok dunántúli egyházkerülete október 5-iki és 6-iki soproni gyűlésén. A helvét hitvallású tiszántúli egyházi kerület október 8-iki debreceni ülésén határozta el a tiltakozó felirat szerkesztését. A dunántúli helv. hitv. egyházkerület pápai gyűlésén, október 17-én írta alá a késmárki, soproni és debreceni határozatok szellemében szerkesztett feliratát. Ezután következett időrendben a miskolci felirat.

⁴ Az avasi templomot valószínűen a XIV. században építették. Azóta pusztult és le is égett. Ma már kevés nyomát mutatja eredeti formájának. (Szendrei id. m. II. 23. l. s. kk.)

⁵ A harc a protestáns patens ellen lényegében a régi magyar törvények védelmét jelentette. Ezért az „idegen vallásúak“ is a legmelegebb részvétellel érdeklődtek a küzdelem fordulatai iránt.

⁶ Idősb báró Vay Miklós (1802—1894) megjelenése Miskolcon feltűnő esemény volt. Ismeretes, hogy az ó-konzervatív bárót, aki a szabadságharc előtt megyei adminisztrátor, koronaőr, helytartótanács alelnök volt s akit 1848-ban erdélyi kormánybiztosi működése miatt a debreceni kormány vád alá helyezett, 1852 augusztus 14-én halálra ítélte a haditörvényszék. Az uralkodó kegyelemből négyévi várfogságra szállította le az ítéletet. Maga Vay Bach miniszternek és az 1848-ban Erdélyben működő osztrák generálisoknak tulajdonította elítélését. Még 1852 májusában a kassai kerületi főispán ajánlotta a kormánynak Vay teljes felmentését, mert úgy hitte, hogy Vay, ha felmentik, nagytekintélyű támogatója lesz az új rendnek. De a jó tanácsnak nem volt fogantatja. Vaynak anyja, a 77 éves özvegy Vayné Adelsheim Johanna, aki az uralkodó anyai nagyanyjának barátnője volt, kétségbeesett fájdalomában levelet írt az ifjú császárnak 1853 április 2-án, hogy bocsássa szabadon fiát, az ő egyetlen boldogságát, hadd tölthesse társaságában életének még hátralévő rövid idejét. A császár szívét nem hatotta meg az anyai kérelem. Azonban Vaynak fia, aki Radetzky seregében szolgált, az ősz tábornok közvetítésével adta be kérvényét a császárhoz apja megkegyelmezéséért. Ez a közvetítés hatott. Vay 1853 júniusában elhagyhatta Theresienstadtot, szívében a legmélyebb elkeseredéssel az új rendszer vezetői ellen. 1857-ben Ferenc József magyarországi körútján nem üdvözölte a fiatal uralkodót. Két év múlva azonban megjelent Miskolcon. Léway nem említi tudósításában, hogy Hegedüs László beszéde után a gyűlés tagjai báró Vay Miklóst akarták hallani. A báró néma csendben szólalt fel, röviden kijelentvén, hogy ő is szükségesnek tartja a feliratot. Szava döntött. (Vayra nézve: I. Berzeviczy: Az abszolutizmus kora Magyarországon. I. 31. l.; Emléklapok báró Vay Miklós életéből, Léway József kiadása. Szögyény-Marich Emlékiratai. II.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1859. 1240. l.; végül B. Á. L. 1852. G. D. Nr. 22 és 1853. G. D. Nr. 436.)

⁷ Ifj. báró Vay Miklós (1828—1886) gyanus volt a rendőrség előtt. 1853-ban azzal vádolták, hogy Beöthy Ödön megbízásait teljesíti „unter Adresse an Szongott in Wien“ (B. Á. L. G. D. 1853 ad 926. sz.), ami nem igen hihető.

⁸ Báró Vay Lajos, id. Miklósnak öccse (1803—1888) a borsodi nemzetőrök parancsnoka Schwechatnál, 1848-ban borsodi főispán, szobrász is volt. 1855-ben jelenti róla Kempen, hogy a végrehajtó lefoglalta lovait Alsószolcán az önkéntes nemzeti kölcsön két részlete lefizetésének elmulasztása miatt. Így akarta kimutatni, hogy kényszerből fizet s nem önként. (B. Á. L. G. D. II. 495.)

⁹ Br. Vay Béla, Lajosnak fia, 1861—1872-ig országgyűlési képviselő, majd borsodmegyei főispán, később a főrendiház alelnöke.

¹⁰ Gróf Vay Dániel (1820—1893). Szónok és író. Kalandos életéről sokat beszéltek.

¹¹ Az említett régi nemesi családok Borsodban vagy az észak-keleti vármegyékben voltak birtokosok. A rendőri jelentések foglalkoznak velök. Kempen 1852 első hónapjairól jelenti, hogy Borsodban a nemesség igen nyugtalankodó. Báró Vay Lajos, az úgynevezett Sobri-Szathmáry (Király) József, Gencsi, Ragályi köztük a legismertebbek. (Stimmungs-Rapport, 1852. B. Á. L. G. D. 28. sz.) A Vay-, Kazinczy-, Lónyay-családokkal foglalkozik Kempennek egy jelentése 1851-ből, melyet furcsasága miatt idézünk: „Seit mehreren Jahren soll in Ungarn eine geheime Gesellschaft bestehen, welche die Selbständigkeit Ungarns zum Ziele hat. Die Mitglieder dieses Bundes — Männer und Frauen, unter ersterer auch Beamte, Professoren, Geistliche, namentlich Reformierte — tragen gewisse Abzeichen, die sie oft wechseln. Der erste Großmeister dieser Gesellschaft war Gabriel Kazinczy, und als Hauptlinge werden Graf Andrassy Gyula, Graf Vay Lajos und ein Lónyay bezeichnet. Letzterer versah den Bund mit Geld.“ (B. Á. L. G. D. 1851, 60. No. X. Praesidial.)

¹² 1819—1884. Egyháztörténeti és filozófiai író. Tagja volt a Magy. Tud. Akadémiának. Egyik alapítója volt a Sárospataki Füzeteknek.

¹³ 1802—1866. Superintendens és miskolci pap lett 1860-ban. Tudós teológus. Egy görög-magyar szótár társszerkesztője.

¹⁴ 1790—1882. 1825 óta több országgyűlésnek tagja, ismert szónok, az 1865-iki országgyűlésnek korelnöke.

¹⁵ A jeles költő és író (1814—1868). Sárospatakon a filozófia tanára. Sokat fáradozott az ötvenes években a népiskolai oktatás emelésén. 1859 körül a dunai fejedelemségekben élő református magyarok iskoláztatása fellendült s a magyarországi református egyház élénken érdeklődött az idegenbe szakadt hívei iránt. (Lásd Czelder Márton működése Romániában. 1861—1869. Kolozsvárt, 1870. 17. l.)

¹⁶ Kazinczy Gábort (1818—1864) Tompa Mihály így köszöntötte fel a miskolci Kazinczy-ünnep lakomáján: „Mondják, hogy az örök tavaszszal megáldott délen, az Oroszlán-füldök egyik forrásából a hab, égve jön a föld színére.... valóban ez az égő forrás jut eszembe, midőn áldomást akarok inni azon férfiúért, kinek lelkéből az eszmék alakulva s élve, szikrázva s égve jönnek az ajkakra. Ezen férfiú, mai ünneplésünk tisztelt tárgyának név-, vér- és szellemrokona, Kazinczy Gábor éljen!”

¹⁷ 1783—1861, Borsodmegyének hírneves képviselője a reformkorszak országgyűlésein. Kore'nök az 1848 és 1861-iki országgyűléseken. Vagy két héttel az 1861-iki országgyűlés megnyitása után halt meg. Arany ekkor ez epigrammát írta róla: „Menj, fáradt veterán!... Egy nemzet látta halálot: Kézben fegyverrel, harczen elesni dicső!”

¹⁸ Tompa az október 22-iki Kazinczy-ünnepen már Miskolcon volt. Végighallgatta Molnár Györgyöt, a szinigazgatót, a Nemzeti Színház későbbi hősszínészét, midőn felolvasta az ő Kazinczy-ódáját. „Agyonolvasott” engem Molnár, panaszkodott Tompa.

(Arany lev. id. h. 473.) — Id. Szathmáry Király 1839—1845-ig Borsodmegye első alispánja volt. Ugy látszik, őt nevezi az idézett rendőri jelentés Sobri-Szathmárnak.

¹⁹ Sardou vígjátéka. Sokszor adták a Nemzeti Színházban is.

²⁰ 1805—1876. Akkor általában Erdély Széchenyi-jének nevezték. Sokat áldozott és fáradozott a kolozsvári Nemzeti Színházért, az erdélyi református kollégiumokért, az erdélyi gazdasági egyesületért. Megalapította az Erdélyi Múzeumot. Az erdélyi Múzeumegylet megnyitása 1859-ben országos ünnep volt, mely Mikó hírnevét is emelte. Mint tudós és író is ismeretessé tette nevét. Erdélyi kincstárnok és valóságos belső titkos tanácsos volt a szabadságharc előtt. 1848-iki szereplése az ötvenes évek elején a kormány gyanakodó kutatásának tárgya lett. Egy 1852-iki rendőri jelentés azt írja róla, hogy a titkos tanácsos úr igen tehetséges, igen gazdag, mindig kétszínű, „ertzkalviner, der Dynastie nie ergeben“. (B. Á. L. 1852. G. D. 133.) Ugyancsak 1852-ben az udvarnagyi hivatal Friedrich Egon Landgraf zu Fürstenberg elnöklelte alatt megvizsgálta nyolc titkos tanácsos s köztük gróf Mikó Imrének 1848-iki viselkedését. Mikó ellen az a vád merült fel, hogy elvállalta az agyagfalvi gyűlés elnökségét, noha tudomása volt annak rossz irányáról s hogy nem átalotta aláírni királyi biztosi minőségében a gyűlés forradalmi határozatáról szóló jegyzőkönyvet. A vizsgálat eredményéről Fürstenberg az uralkodónak ezeket jelentette: „Emerich Graf Mikó, gewesener Siebenbürg. Thesaurarius. Der einhelligen Ansicht der Concess-Mitglieder zu Folge sind durch die Vorverhandlungen die Behörden bezüglich der Pensionsbehandlung des Grafen Mikó und die Allernädigste Gewährung der Pension, auch die Bedenken behoben, welche auf die Belassung desselben in seiner Hofwürde Bezug haben könnten. Diese Vorverhandlungen lieferten nämlich das Resultat, daß dem Grafen Mikó höchstens einige durch die Gewalt der außerordentlichen Umstände und zum Theile durch den Mangel an Energie bedingte Unterlassungen, keineswegs aber ein Vergehen zur Last falle, und es wird nur noch erwähnt, daß Graf Mikó sich im December 1848 nach Olmütz begab, um Euerer Majestät zu huldigen.“ (B. Á. L. 1853. G. D. 39.) Mikó tudniillik 1848 december 2-án az erdélyi főkormányzóék folyamodását vitte a felséghez Olmützbe és bajos volt visszatérnie 1849 októberéig. 1867-ben az Andrássy-kabinet közlekedési minisztere lett s ekkor folytathatta Széchenyi 1848-iki munkáját.

²¹ Nagyhatású ellenzéki szónok volt az erdélyi országgyűléseken, 1848-ban belső Szolnokmegye főispánja lett.

²² 1821—1896. Katholikus pap, érdemes történetbúvár. Ekkor Borsodmegyében volt plébános.

²³ A Pesti Napló november 20-iki száma rövid és szintelen kivonatot közölt Léway jelentéséből. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap valamivel bővebben foglalkozik a miskolci gyűléssel idézett számában. A kormánynak magatartásáról a gyűlés irányában hamis hírek voltak elterjedve. Thun tulajdonképp nem akarta eltüntetni a miskolci gyűlést, hanem november 10-én sürgőnyözt a

magyarországi kormányzóságnak, hogy Apostolt meg kell kérdezni, vajjon összehívta-e a patens értelmében a sárospataki superintendenciához tartozó összes senioratusokat. Ha nem hívta össze, akkor a gyűlést el kell tiltani és erélyesen meg kell akadályozni (verboten und mit Entschiedenheit hindern). Thunnak tehát csak az volt az aggodalma, hogy Apostol nem ragaszkodott a patens 26. §-ához, melynek értelmében a 4. számú sárospataki helvét hitvallású superintendencia az eddigi tiszáninnen egyházközségtől magába foglalja az abauji, alsóborsodi, alsózempléni, felsőborsodi, felsőzempléni, gömöri, tornai és ungi esperességeket, továbbá a tiszántúli superintendenciából a beregi és mármaros-ugocsa esperességet. A kormányzóság közölte a miniszteri rendeletet Havas borsodi megyefőnökkel. Havas megkérdezte Apostolt írásban, vajjon a patens 26. §-a szerint járt-e el, midőn a gyűlést összehívta. Apostol november 13-án azt válaszolta, hogy igenis összehívta az idézett §-ban felsorolt esperességeket. Havasnak bizonyára feltűnt, hogy az illetékes egyházi körökben senki sem nevezi az egybehívandó gyülekezetet a sárospataki superintendencia gyűlésének, amint azt a patens megköveteli, hanem mindenki csak a régi nevén, a tiszáninnen superintendenciát emlegeti. Azonban a névre nem vonatkozott az utasítás s Havas örült, hogy az ősz superintendens levele alapján nem kell gátolnia a miskolci gyűlés egybehívását. November 17-én a megyefőnök megsürgönyözte a kormányzóságnak, hogy a convent tanácskozásai nyugodtan menjenek végbe, hogy tisztelettel, de határozottan nyilatkoztak a patens ellen. Futártól küldött részletes jelentésében a kormányzóság megütközéssel olvasta a conventnek azt a határozatát, hogy a Felső-hez küldendő feliratot 10,000 példányban kinyomatja és a példányokat szétosztatja. Általában a kormányzóság gyanakodni kezdett a hozzá érkezett bizalmas jelentések nyomán, hogy a superintendens nem a legszorgosabb gonddal ragaszkodott a patens 26. §-ához, mikor a gyűlést összehívta és vezette. Ennek elbírálását és az Apostol ellen esetleg megindítandó eljárást a vallásügyi miniszterre bízta. A kormányzóság jelentésének vétele után Thun rögtön sürgönyözött Budára, hogy a kassai helytartóság által foglaltassák le a conventi iratok kinyomatott példányait. Jaeger, a sárospataki nyomdász a Zsarnay által fogalmazott felirat kefelevonatát szabályszerűen bemutatta a sátorajaiújhelyi szolgabírónak, Egger Gusztávnak, amire Egger a kassai helytartóságtól kapott utasítás szerint Hoffmann segédszolgabíró jelenlétében a nyomtatást eltiltotta, lepecsételte a felirat első lapjának 2500 levonatát s a második lapnak szedését, az első lap szedését szétlánytatta. A kéziratot pedig lefoglalta. Noha ily gondosan kiírtotta a műhelyét, nem bízott a sikerben, mert szélében beszélték, hogy a feliratot kinyomatják, még ha a föld alatt kellene is azt kiszedetni. Jaeger nyomdász nem látszott megbízható embernek, ezért Egger Hoffmannat ott hagyta Sárospatakon más hivatalos feladat ürügye alatt azzal, a titkos megbízással, hogy vigyázzon Jaeger műhelyére, hiszen attól is kellett tartania, hogy a feliraton kívül a miskolci gyűlés jegyzőkönyvét is kinyomatják Sárospatakon.

Azonban a jegyzőkönyvet nem Sárospatakon, hanem Miskolcon nyomatták ki Rácz Ádám műhelyében. Havas megyefőnök lefoglalta a kinyomtatott 750 példányt. A kassai helytartóság december 3-án azt jelentette, hogy a miskolci gyűlésnek engedélyezése kedvezőtlenül hatott a felsővidék hangulatára, de a feliratnak sárospataki lefoglalása meglehetősen javította a hangulatot. Apostolt pedig felszólította a kormányzóság 1860 január 12-én, hogy terjessze fel szabályszerűen a miskolci gyűlés jegyzőkönyvét. Ha ez fenyegetés volt, már későn érkezett. Mert Apostol március közepén meghalt, május közepén a protestáns patenst is visszavonták s 1861-ben a Sárospataki Füzetek már kiadta azt a feliratot, melyet Egger és Hoffmann urak Thun rendeletéből szerettek volna a nyilvánosság elől teljesen elzárni. (A miskolci conventre vonatkozó iratok B. Á. L. Ungarische Landesgouvernement-Acten. Fasciculus 495.)

119. Királyi Pál levele.

Édes Barátom!

Addig is, míg a Báró önnek kis jegyzékére felelhet, megnyugtatóra szolgáljon, miszerint feltételét, s illetőleg utolsó levelében kifejtett határozatát a Pesti Napló szerkesztősége aláírja, s a tőle telhetőt szívesen megteszi.¹ Isten áldja önt s kíván boldog ünnepeket

Pest, 20/12. 59.

őszinte barátja

Királyi.

U. I. A holnapi lap feladata a „Rendőrséggel“ megbirkózni, nem tudom, mi sorsa leend, változtatást csak az utolsó pontban tettem, kihagyva a tételt: „mik az azokhoz szokott nemzetekre nézve oly nélkülözhetlenek, mint Isten szabad levegője a lélekzésre“.²

2-ik U. I. Egyházi cikke jött nagy helyeslésre talált. D. kan. pár jegyzéket javasolt hozzá, ezt önnek tájékozás végett tudatom.³

¹ Falk bizonyára nagyobb fizetést kért az 1860. évre. 1860-ban Falk „1800 régi és évenként rendszeren 150 frt külön gratificatiót, mindössze vagy 2000 (új) forintot“ kapott a Pesti Naplótól, mint maga írja Pompérynek. (1860 augusztus 11. Nemzeti Múzeum.) Pontos számítás szerint az 1950 régi forint 2047 forint 50 krajcárral volt egyenlő.

² A december 21-iki (Fk) cikk abból a körülményből indul ki, hogy III. Napoleon kormánya a rendőrségi hatalom tágitásán és megszilárdításán fáradozik. A cikkirő véleménye szerint ez a napoleoni kormány leggyengébb oldala. Terjedelmes és bonyodalmas rendőrségi apparátusra annál kevésbbé van szükség, mennél jobb és igazságosabb a törvényhozás, mennél lelkiismeretesebb a kormány, illetőleg annak „közlőneyei” a fennálló törvények kezelésében. — Ahol a rendőrség intézménye túlságosan ki van fejtve, beleavatkozása igen sűrűen előfordul, ott a törvényhozásban vagy a törvény alkalmazásában „tetemes hézagoknak kell létezni”. — „Napoleon császár, fájdalom, még mindig vonakodik egész épületét szilárd törvényes intézmények alapjára fektetni; ő eddigelé csak a „rendőrségi állam” mellett látszik buzgólni, holott a mai korban egyedül a „jogállam” lenne az, mely a nemzetet kielégitené és tartamot ígérne.” — A cikk így végződik: „Bármily szépen védjék is a francia felhivatalos lapok kormányuk minden rendszabályát és így a szóban álló legújabbat is, okoskodásaik mindig csak annyit bizonyítanak, hogy a rendőrségi intézkedések a *mostani kormányrendszer mellett* célszerűek; hogy azonban maga e rendszer célszerű vagy épen szükséges, hogy *nem* lenne tanácsos annak helyét szilárd alkotmányos intézmények által póltatni — arról a francia lapok még senkit sem tudtak meggyőzni.” A cikk valóban igen merész volt. Világos, hogy nem annyira Napoleon rendőrállamáról, mint inkább az ötvenes évek Ausztriájának „rendőrállamáról” beszél s hogy (Fk) nemcsak III. Napoleonnak, hanem I. Ferenc Józsefnek is ajánlja „a szilárd alkotmányos intézmények” helyreállítását. A Királyi által kihagyott szavak valószínűen a „póltatni” szó után következtek.

³ Az egyházi cikk a december 22-iki számban jelent meg. (Fk) elmondja, hogy egy porosz katolikus egylet aziránt folyamodott a régenshez, hogy a készülő kongresszuson legyen szószólója a pápa világi hatalmának. Hiszen a porosz régens a porosz protesztánsok feje. Helyzete analog a pápáéval, a régensnek érdekében van az, hogy a pápai hatalom ne csorbuljon. (Fk) e nagyon különös érv cáfolatával foglalkozik és kifejti, hogy az agitáció a pápa világi hatalmáért nem jogosult, mert ha a mozgalom részesei egyedül az egyház fejét tisztelik a pápában, a szentszék világi ügyeihez nincs közük, ha pedig a római kormány világi rendszerét veszik tekintetbe, nem lehet a pápai államban a reformok szükséges voltát el nem ismerniök. Hazánk egyik ünnepelt főpapja (Danielikra céloz) nem régen remekül fejtegette, hogy a katolikus egyház elvei sehogyssem állnak ellentétben az emberiség haladásával. De az egyházi és világi dolgok összezavarása egyiküknek sem vált hasznára soha. A cikk két szerkesztői jegyzettel jelent meg. Mind a kettőt Danielik írta vagy sugalmazta. A jegyzetek csak megerősítik (Fk) okfejtését két újabb érvel. Azt a célt szolgálják, hogy a katolikus olvasók lelkéből még árnyékát is elriasszák annak a gondolatnak, mintha (Fk) cikkének antikatholikus célzata volna.

120. Gróf Széchenyi István levele.

Döbling, Donnerstag 22-ten 8 Uhr abends. [1859 december.]¹

Lieber Doctor, **sehr froh** bin ich, Sie morgen abends zu sehen, Geyza ist Etwas unwohl.²

In Eile

An Dr. Max Falk.

Széchenyi István.

¹ Decemberre tettük a levél keltét a következő okokból: Falk 1859 áprilisa előtt nem látogatta meg Széchenyit, tehát ez a 22-iki csütörtök csak az 1859-iki áprilistól 1860 februárig terjedő hónapok valamelyikére esik. Már pedig e hónapok közül csak szeptemberben vagy decemberben volt ilyen csütörtök, mint Szentpétery tanár úrtól értesültem. Széchenyinek Károlytól közölt Naplójában december 23-áról ezt olvassuk: „Geysa, der sich schon gestern beklagte — krank. Des Abends, Dr. Falk.“ Mindakét följegyzés a december 22-iki keletre mutat.

² Gróf Zichy Géza, Széchenyinek mostohafia. Falk Széchenyi kis sajtóirodájának, vagy mint Károlyi Árpád mondja, „kis vezérkarának“ egyik agilis tagja lett. Hogy minő szolgálatokat teljesített Falk ebben a vezérkarban, azt Károlyi Bevezetésében érdekesen és kimerítően adja elő. (Széchenyi István döblingi hagyatéka I. 65. l. és azután is többször.)

121. Bárány Kemény Zsigmond levele. (A. P. XIII.)

Pest, decz. 28kán [1859]

Tisztelt barátom!

Eötvös, ki mint tudjuk, a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ír, még ezelőtt *egy évvel* azon szempontból indult ki, hogy a pápának szellemi befolyása annál nagyobb lesz, minél kevesebb a világi hatalma, s hogy a conciliumok rendszerére — mi a catholicismust regenerálja — akkor kerül sor, midőn a pápa a keresztény katolikus világtól évdíjat fog vonni kárpótlásul.¹

Szalay László és Danielik szintén ily nézetben vannak.

A Pesti Napló, tekintve előzményeit és *viszonyait*, csak a Laguerronnière-röpiratot pártolhatja; mert nem akar a nemzetiségi kérdésekben balhelyzetet foglalni el, mert nincs oka Napoleon ellen hatni; mert a pápa világi hatalmát nem hiszi okvetlenül megsemmisítve azért, ha az csak Rómára szorít-

tatik, mert a pápa világi hatalma megsemmisítéséből sem tudná következtetni a pápa szellemi hatalmának kialvását.²

Századokig volt a pápa *birtok nélkül*, s tiszteltetik, sőt ő a legerősebb szellemi hatalom akkor vala.

Midőn birtokait megszerzé, rögtön elveszté azon hiveit, kik most a *keleti vallás* neve alatt vele küzdenek, s fognak ezentul még inkább.³

Ha a papi *souverainitas* catholicus vagy csak bár clericalis érdek is lett volna, ha e souverainitas a catholicismus szellemi tekintélyének támasza lett volna, akkor a reformatió nem történik éppen Németországban, hol annyi papfejedelem volt.

Ime a Napló nézete őszintén elmondva.

Külömben nagy óvatosságot tartok ezen eszmék kezelésében szükségesnek.

Egykor irtam, hogy a Pápa Romagnát megtarthatná az életbeléptetendő reformok által; de úgy látszik a szentszék csökönysége és Antonelli előterjesztései meggyőzték arról Napoleont, hogy a pápai kormányzásba okvetlenül annyi theokratikai elemnek kell vegyülnie, hogy még egy modern polgári törvénykönyv életbeléptetésére is képtelen.⁴ Az egyház feje, mint *felség* nem lehet közönyös az iránt, hogy alattvalói gyónnak-e?, bőjtölnek-e?, nem lehet közönyös az eretnkségek irányában, nem lehet toleráns; s nem lehet, hogy Mortarát zsidónak tekintse, miután egy dajka a lemoshatlan keresztvizet fejére önteté.⁵ Tehát nem reformálhatja magát e kormány, értve a reformokon az új fogalmakat, az új szükségeket.

Ebből nem következik, *hogy Róma dotálva a hatalmak és a világ bőkezűsége által, Róma ellátva az utazók roppant mennyiségével, Róma teljes municipalis jogokkal dicsekedve, még boldog ne lehessen.* Mindenesetre százszorta irigylendőbb lehet sorsa, mint a Frankfurté s Hamburgé, mely városok a politikai magasabb organismust nélkülözik s mégis élnek türehetőleg, élnek több megalégedéssel, mint maga Bécs, melynek szerencséje van a nagy politikába vegyülhetni, s Rechberg gróf által erélyesen és sok belátással képviseltetni a Congressuson és egyebütt.⁶

Midőn ezt önnek privatim írom, nem az az óhajtásom, hogy a Pesti Napló utolsó gondolatai is a sajtó útján kifejtve legye-

nek. Szíves kérésem csak az, hogy a mennyiben meggyőződésével nem ellenkezik, méltóztassék *csinnyán, óvatosan*, de mindig pártolni a Laguerronnière röpiratot. Még csak az a kérdés, hogy a tudvalévő *liga* ellenében támadó vagy védő helyzetet foglaljunk? Jobbnak hiszem, várjuk be a *komolyabb* cikkeket, a Lonkay lapjának nyilatkozatát. Addig pedig inkább csak mellékesen tüntessük ki azt, hogy Napoleon eljárását nem kárhoztatjuk.⁷

Nőjét tiszteli az ön őszinte barátja

Kemény.

(A borítékon): Boldog és szerencsés ujévet kíván barátja Királyi.

¹ Feltűnő állítások foglaltatnak e mondatban. Feltűnő az, hogy „Eötvös a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ír”. Tudjuk, hogy szándékozott ilyen munkát írni. Már 1837 óta foglalkozott azzal a tervvel, hogy megírja a keresztény civilizáció történetét. De mivel, mint Trefort mondja, Eötvös kételkedett abban, hogy megírhatja-e az élete főművének szánt könyvet, gyűjtött anyagát felhasználta „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című nagy munkájában, mely 1851-ben és 1854-ben jelent meg. (L. Voinovich Géza Eötvös-kiadását. XV. kötet 224. l.) Kemény tehát úgy tudta, hogy Eötvös még 1859-ben sem mondott le eredeti tervéről. Feltűnő állítás továbbá az is, hogy Eötvös 1858-ban a pápa világi hatalmára nézve abból a szempontból indult ki, melyet Kemény e levélben ismertet. Vajon hol indult ki e szempontból? Talán valamely összes munkáiban fel nem vett cikkében, beszédében, vagy talán Keménnyel társalogva? nem tudjuk. S különös az is, hogy Eötvös egy 1857-ben megjelent tanulmányában (*A francia forradalom okai*) helyeslően idézi Tocqueville következő szavait: „Nézetem szerint, mely a közönségesen elfogadott és erős alapokra támaszkodó véleménynyel ellenkezik, azt merem állítani, hogy a szabadság igen erős tényezőjétől fosztja meg magát minden nép, mely a katolikus clerust földbirtokától megfosztja és jövedelmeit fizetésekkel változtatja”. (Voinovich Eötvös-kiadása. XII. 177. l.) Igaz, hogy itt a nemzeti klérusról s nem a pápáról van szó, de az idézett gondolattól az átmenet a pápa világi hatalmának védelméhez igen természetes volna.

² Vicomte Arthur de Laguerronnièrenek *„Le Pape et le Congrès”* című röpirata 1859 december 21-én jelent meg Párisban. Európaszerte nagy feltűnést keltett. Az európai fővárosokban a kormányok, a sajtó és a közönség nagy érdeklődéssel foglalkoztak Laguerronnière röpiratával. Laguerronnière ugyanis régi zsurnaliszta és III. Napoleon kormánya sajtóirodájának főnöke volt. Udvari publicistának nevezték, tudták róla, hogy III. Napoleon eszméit tolmácsolja. Röpiratának különös jelentőségét csak akkor érthetjük

meg, ha ismerjük az 1859-iki európai politikai helyzetet. III. Napoleon a háborúra ingerelte Ausztriát 1859-ben, mert Olaszország egységének és függetlenségének kivívása által oly dicsőséget akart szerezni, mely trónját még erőbben biztosítaná, mint a krími háború eredménye. Seregei, szövetkezve a piemontiakkal, Magentánál és Solferinónál hátrálásra kényszerítették I. Ferenc József tábornokait, de a győzelmek nem törték meg az ellenfél erejét. III. Napoleonnak attól kellett tartania, hogy folytatván a háborút, a franciákat oly véráldozatokra kell kényszerítenie, melyeknek fájdalma erősebb és ingerlőbb lesz, mint az általuk szerzett nemzeti dicsőség hatása. A külügyi helyzetnek esetleges bonyodalmi is veszélyesnek tüntették fel a háború folytatását. Ezért III. Napoleon hirtelen félbeszakítván a győzelmes háborút, megkötötte I. Ferenc Józseffel a villafrancai fegyverszünetet. A fegyverszüneti okiratban az osztrák császár átengedte Lombardiát Napoleon által Victor Emanuelnek. A két császár megegyezett abban, hogy elősegítik az olasz szövetség szervezését, melynek a pápa lesz tiszteletbeli elnöke, hogy Velence is tagja lesz e szövetségnek az osztrák császár fennhatósága alatt. A toszkánai nagyherceg és a modenai herceg, akiket alattvalóik elűztek, visszatérnek államaikba. A két császár kérni fogja a szentatyát, hogy államilag léptesse életbe a mulhatatlanul szükséges reformokat. Ez a július 11-iki fegyverszünet, amelyet a november 10-iki zürichi béke lényegében megerősített, nagyon elkeserítette az olasz egység harcosait, mint ahogy Kossuth reményeit is elhamvasztotta az a „villámcsapás“. III. Napoleon nem gondolt komolyan a villafrancai lehetetlen pontok végrehajtására. Alig hihette, hogy a felkorbácsolt olasz nemzeti szenvedélyeket lecsillapíthatná egy mesterséges szövetségi alkotmány, mely IX. Piusnak és I. Ferenc Józsefnek nagy befolyást biztosítana az olasz állam alakulására. Július 11-én csak szabadulni akart a háborútól. Egyideig színlag ragaszkodott ahhoz a fikcióhoz, hogy a középolasz fejedelemségekben és a pápai államban helyreállítható volna a háború előtti állapot. De komolyan nem gondolt arra, hogy a franciák és olaszok közvéleményét maga ellen ingerelje a Bourbonok és a Habsburgok olaszországi uralmának fenntartásáért. Amellett még a francia területet is növelhette Savoya és Nizza odacsatolásával, ha Victor Emanuelnek átengedi az Olaszországban gyűlölt fejedelmek tartományait. Csak egy nehézségtől tartott. Az olasz egység megteremtése a pápától is áldozatot kívánt. Rómában lázadás tört ki, az olasz hazafiak azt a nagy területet, mely Ferrarától a nápolyi királyságig és a Tiberis torkolatáig terjedt, az alakítandó olasz állam szükséges alkatrészének tekintették. De ez a felfogás sértette a katolikus érzést Franciaországban s másutt is. III. Napoleon nem könnyen határozta el magát arra, hogy szembeszáll a francia klérussal. Mégis meghozta ez áldozatot. 1859 végéig a világ előtt az olaszországi legitimizmus támogatójának látszott, most Laguerronnière röpirata által tudatta a világgal, hogy sutba dobta a villafrancai pontokat. Mert ha a pápai állam határait nem kiméli, ki hihetné, hogy Pármában, Modenában és Toscanában az osztrák császár kivánságait fogja előmozdítani? Ezért okozott nagy feltűnést

Laguerronnière röpirata. A röpirat szerzője katolikus érzését fitogtatja, hiszen a császár a francia katolikusokat meg akarta győzni arról, hogy Laguerronnière alap gondolata nem sérti vallásukat. A röpirat szerint a világi hatalomra szüksége van a pápának s kétszázmillió katolikusként ura szuverénitása nélkül el sem képzelhető. Mert ha nem szuverén, elveszíti egyetemes lelki főhatalmát. De hogyan egyeztethető össze a világi hatalom a lelkiével? Ugy, hogy a világi hatalom körének kis térre kell szorulnia. Mennél kisebb ez a tér, annál nagyobb lesz a szuverén. A pápa világi hatalmát hadsereg, törvényhozó testület s tulajdonkép törvénykönyv se támogassák. Róma az egyház fejének tulajdona. A római szenátust méltóan csak a Vatikán helyettesítheti. Nagyon lényeges követelés az, hogy a katolikus kultusz terhei ne kizárólag a pápai állam alattvalóinak vállait terheljék. A katolikus hatalmaknak kötelessége az, hogy azokat a költségeket a szentatyának felajánlandó adóval fedezzék. Romagna már néhány hónap óta elszakadt a pápai kormánytól, pedig Romagna törvényesen a pápai államhoz tartozik. Csakis erőszakkal téríthető vissza törvényes urához. De vajon kire bízható az erőszakos visszacsatolás végrehajtása? Franciaországra nem, mert ez az ország nem szokta kényszeríteni a népeket akarataik ellenére. Vagy Ausztriára talán? Magenta és Solferino tehát csak a kortársaknak volna diadalmi jelvénye? Nem, nem! Ausztria uralmának Olaszországban vége van. Ez a nagy eredménye a mi hadjáratunknak. Európai kongresszus elé kell vinni a kérdést. A párisi kongresszus megmászhatja mindazt, amit a bécsi kongresszus 1815-ben határozott. A bécsi kongresszus adta Romagnát a pápának, az a kongresszus, mely 1860-ban Párisban összegyűlt, másképp határozhat. Rómát és Szent Péter örökségét a nagyhatalmak biztosítsák a pápi fejedelemnek jelentékeny jövedelemmel együtt, melyet a katolikus államok hódolattuk és oltalmuk jeléül szolgáltatassanak az egyház fejének. I. Napoleon a konkordátum által kibékítette a modern társadalmat a hittel. Utódját illesse az a tisztesség, hogy a pápát mint világi uralkodót megbékíthesse népével és korával! Ez az, amit minden igazán katolikus szívnek istentől könyörögnie kell! A *Wanderer* december 25-én egész terjedelmében közölte Laguerronnière röpiratát. A Pesti Napló december 28-án kezdi a közlést. Keményre és általában a magyar politikai körökre élénken hatott Laguerronnière röpirata. A hatás 1860 elején még általánosabb lett, midőn Thouvenel, Nemeskéri Kiss Miklós sógora, lett a francia külügyminiszter.* Mert Napoleonnak, mint a nemzetiségi eszme bajnokának, hírneve elhalványult Villafrancánál, de újra fölragyogott a nagy hírű röpirat által. Ezért tartja szükségesnek Kemény, hogy figyelmeztesse legnépszerűbb vezércikkíróját III. Napoleon eszméinek kiméletére. Falknak felfogása, mint már ismertetett egyházi cikkéből láttuk, egyezett a Keményével. De Kemény mégis tartott attól, hogy Falk ironikus kedvében e kérdések tárgyalásánál sérteni fogja vagy a katolikusok érzelmeit, vagy a magyarságnak Napoleon iránt fel-

* B. Á. L. Jelentés gróf Grünnek aláírás és keltezés nélkül. (G. D. II. 310.)

ébredt szimpátiáját, vagy az osztrák kormányt, mely ekkor már a kongresszus egybehívását nagyon óhajtotta, mivel csak ez úton remélhette a feldöntött olasz trónok felállítását. — Laguerronnière röpiratát Széchenyi is olvasta december 25-én, amikor a Wanderer közölte azt. Egy mondatban jellemzi álszenteskedő hangját és a sugalmazó Napoleonnak ravaszkodását.: „Faust, durch Mephistopheles diktirt!“*

³ I. Miklós pápa (858—867) korára céloz. Miklós juttatja először érvényre azt a gondolatot, hogy a pápa világi és egyházi tekintetben ura a keresztény világbirodalomnak. Photios patriarkha a konstantinápolyi zsinattal kimondatta a pápa letételét.

⁴ Kemény a Pesti Napló 1859 október 13-iki vezércikkében írja: „Mi őszintén bevalljuk, hogy a pápa világi hatalmának szilárdítására okvetlenül szükségeseknek hisszük a III. Napoleon császár által sürgetett reformokat.“ Pedig illúzió volt azt hinni, hogy a reformok megmenthetnék a pápa világi uralmát a legációkban. Ha Antonelli, a bibornok államtitkár, a belga alkotmányt plántálja is át 1859-ben a legációkba, az olasz egység eszméjének diadalújtját fel nem tartóztathatta volna.

⁵ A Mortara nevű bolognai zsidó családban egy katolikus dajka szolgált, ki a reábizott fiút titkon megkereszteltette, mikor beteg lett. Azonban a fiú a családban maradt, hol zsidónak nevelték. Ennek a fiúnak az öccse, Edgár, szintén beteg lett öt vagy hat éves korában; a dajka ezt is megkereszteltette 1858 június 24-én s hogy megmentse a kereszténységnek, eltűnt a kis Edgárral együtt a pápai hatóságok tudtával. Mortara eltűnése nagy feltűnést keltett; az angol és francia diplomácia felszólalt a Vatikánban a kis Mortaráért, de IX. Pius kejeletette, hogy ez egyházi ügy, s neki világi uralkodói hatáskörében nincs módja abba beleavatkozni. A pápa gyámfiának fogadta Mortarát. Midőn az olasz csapatok 1870-ben elfoglalták Rómát, Mortara visszatérhetett volna övéihez, de katolikus maradt és belépett az augustinusok rendjébe. Jónévű és népszerű egyházi szónok lett.

⁶ Gróf Rechberg 1859 augusztus 21-ike óta volt osztrák miniszterelnök. Mint külügyminiszternek helye volt azon a kongresszuson, mely az olasz kérdést lett volna hivatva elintézni. De ezt a kérdést Garibaldi és Cavour kongresszus nélkül is eligazították. Rechberg miniszterelnöksége a magyar kormányzatot egyelőre nem változtatta meg, noha a magyar konzervatívek és Széchenyi eléggé ösztönözték Rechberget a változtatásra. Ezért gúnyolja Kemény Rechberg erélyét és belátását.

⁷ Csengery Antal írja Gyulai Pálnak 1858 december 28-án: „A Szt. István-Társulatban nagy zivatar készül. Demonstratiót sürgetnek a primás és egy pár püspök a pápa mellett. A Szt. István-Társulat kimondá, hogy nem demonstrál. Eötvös és néhányan készebbnek nyilatkoztak kilépni a társaságból. Danielik igen jól viseli magát, a *Pesti Napló* a Laguerronnière-féle röpiratot pártolja

* Károlyi id. h. I. 407. I. Jól emeli ki a Laguerronnière-röpirat fontosságát Podmaniczky Frigyes. Naplótöredékek III. 92. I.

s e kérdésben meg is küzd, ha kell az Idők Tanujával.“ Csengery e soraihoz Voinovich Géza a következő alaposan tájékoztató jegyzetet csatolja: „1859 végén *Idők Tanuja* czimen kath. politikai napilap megindulását hirdették, szerkesztője Lonkay Antal lett volna.“ A *Pesti Napló* december 3-iki és 4-iki számaiban vezércikkben fordult „a nemzetegységet bontó“ szándék ellen, mely „politikai téren is vallásfelekezeti pártokra forgácsolná a nemzetet“ s a vallást politikai szereplésre alacsonyítaná le. A második cikk felszólal az „üszködtobás“ s az „inspirált szerkesztő“ ellen, a tervet a bécsi *Gegenwartig*l hozza kapcsolatba, s azt fejtegeti, hogy a kath. klérusnak elég eszköze van arra, hogy egyházi téren érdekeit megvéddesse. E cikkeket Királyi Pál írta. Ugy látszik, a közönség valóban izgatottan figyelte a fejleményeket, fokozta ezt az is, hogy a Szent István-Társulat folyóirata, a *Religio*, december 3-iki számában szintén ajánlani kívánta olvasóinak az új lapot, de a Társulat elnöke, gróf Károlyi István, levelet írt a *Religio* szerkesztőjének, főtiszt. Somogyi Károlynak, hogy a „politikai dolgokba avatkozás a társulatnak okvetlen felbomlását vonandja maga után“ s megtiltotta a cikk kiadását. — Az ügy a választmányi gyűlés elé került (december 7), hol felolvasták az elnöknek a szerkesztőhöz írott levelét s a Társulathoz intézett levelét is, mely szerint, ha hasonló cikk a Társulat bármely orgánumban megjelenne, lemond. Nyomban bejelentették a szerkesztő lemondását. A kérdéshez hozzászólott Danielik János kanonok, alelnök, oly értelemben, hogy a hit alapkérdésein kívül a Társulat tagjainak nézetei szabadok, de a testületi nézetekhez, mint mindenütt, alkalmazkodni kötelesek, a Társulatnak pedig egyik elfogadott nézete az, hogy politikába nem avatkozik. Báró Eötvös József is ez értelemben szólalt fel, s a Társulat a szerkesztő lemondását elfogadva, a politikától való tartózkodás mellett döntött. (L. Budapesti Szemle, 1923. CLVI. k., 87, 88. ll.) — Hozzáteesszük még ezekhez, hogy Somogyi Károly ellen december 30-án este hat fiatalember nem egészen ártatlan tüntetést rendezett. Protmann jelentése szerint az ifjak botokkal, sőt fegyverekkel is ellátva, berontottak Somogyi Józsefvárosi lakásába. Mikor megtudták, hogy Somogyi nincs otthon, szolgálóját és nővérét bántalmazták, puskával és pisztollyal célőztak is Somogyi nővéreire. Mikor ez felajánlotta nekik, hogy vigyenek el a lakásból mindent, amit akarnak, méltatlankodva visszautasították az ajánlatot. Idegenek lépteit hallva, elfutottak. Protmann azt hitte, hogy a fiatalembereket egy politikai párt hívei fogadták fel erre a vállalatra. (B. Á. L. 1860. G. D. 6.) Az *Idők Tanuja* megjelent 1860 elején, azt híresztelték róla, hogy Haas Mihály, a népszerűtlen szatmári püspök szubvencionálja. Az első szám Laguerronnière röpirata ellen közölt cikket. Ezt a számot néhány fiatalember nagy tüntetéssel égette el négy kávéházban. A rendőrség kinyomozta a tüntetés vezetőit. Zilahy Károly író háromnap, Csapó Kálmán egyetemi hallgatót huszonnégyóra fogságra ítélte és kiutasította őket a budai és pesti rendőrség területéről. Thaly Kálmánt, az író és Beniczky Emilt huszonnégyóra, Cseresznyés István tanulót hat órai fogságra ítélte. Az elítéltek

felelbezhettek a helytartósághoz. (Wanderer, 1860 január 15. Pesti levél.) — Csengery is foglalkozott Gyulaihoz irt levelében a kávéházi jelenetekkel e szavakban: „Az ifjak három kávéházban megégették az Idők Tanuját. Ezért, mint közrendzavarásért, néhány órai, sőt egy pár napi börtönre ítélték egy pár ifjat, ezek közt Kis Károlyt (Zilahy K.) és Thaly Kálmánt. Először egy jogászt csuktak be. Társai diadalmenettel hozták ki, mint hallom, midőn kiszabadult. Demonstráló kedvükben vannak a deákok. Némelyeket, már úgy hallom, kiutasítottak Pestről is.” (Budapesti Szemle, id. h. 90. l. 1860 január 12-én kelt levél.) Ilyen hatása volt Laguerrenniére röpiratának a magyar pártéletre, sőt a pesti utcákra és kávéházakra is.

III.

KECSKEMÉTHY AURÉL LEVELEZÉSE ¹

¹ Itt is [] zárójelbe foglaltam a hiányos keltezés kiegészítését.

A *B*) betűvel jelölt leveleket a rendőrség külön borítékba zárta, mint különösen gyanúsokat.

122. Behányi Kázmér levele.

Szeretett Barátom!

Folyó hó 21-én kezemhez kapott becses levelét annál nagyobb örömmel olvastam, minthogy még olyantól is, ki szorosabb viszonyokkal, minő a testvéri, vagyon hozzám lán-czolva, — alig olvashatok egy-két betűt, — pedig ezen isten verte városban, hol minden élvezet, mi énrám gyönyörrel hatna, távol van tőlem, — illyesminek olvasása mondhatlan édes lenne, — s hidje meg, ha hogy néha kaphatok illy levelet, azt husszor is átolvasom, s azt képzelem, hogy az ki irta, velem vagyon — de ez, mondom; ritka...¹

Jelenleg szünetünk vagyon, a bekövetkezendő ünnepek miatt, s nem is lesz ülés egész ujévig.² Itt vagyon az unalom ideje! — A mágnási táblának azon tagjai, kik a kormány politikai s...ébe mélyebben be szokták orrokat ütni (bocsánat a phrázisért) — ezen urak most Bécsben vagynak, mert a magyar nyelv és nemzetiségi törvényjavaslatot már rég felküldötték,³ — majd meglátjuk, mit fognak kisütni!!! tudom, fognak gondolkodni egy darabig. — Uray még sincs itt, nem is jön el, mert alkalmasint minden pozsonyi katonaszaporodás ellenére is fél. — A mult hó végivel itt mindenki revolútióról álmodott, a katonaság éjfélutánig le se feküdt, — óh kormány! óh lovászmester! de nagy ló vagy!⁴ Karácsonyra ugyan nem, de ha gőzös járand, farsang három napra alkalmasint haza tekintek — ... hidje meg, hogy itt csak akkor vagyok megelégedett, ha alszom, — érzem, hogy társaság nélkül nem lehetek. — Mindenesetre kívánok boldog ujévet, — éljen és mulasson. —

Ha ideje vagyon, hosszabbnál hosszabb leveleket kérve, maradok

Pozsóny, Télelő 23-án [1843].

barátja

Behányi Kázmér.

¹ Behányi Kázmér az országgyűlési ifjúság tagja volt. Hogy követ mellé küldetett-e, vagy juratus, vagy talán pozsonyi tanuló volt-e, azt nem tudjuk. Akkor Kecskeméthynek, a fiatal juratusnak baráti köréhez tartozott s így feltehető, hogy Bácsmegyéből, vagy a szomszédos vármegyéből származott.

² 1843 december 22-étől 1844 január 3-áig szünete volt az országgyűlésnek.

³ Az 1843 december 11-iki vegyes ülésből küldötték fel a Felségnek a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló törvényjavaslatot. Ez a nevezetes törvényjavaslat a „törvényhozás, az országzás, a hivataloskodás és a közoktatás” nyelvének „egyedül és kizárólag” a magyart jelentette ki. Az országgyűlési ifjúság gyanakodással kísérte a magyar konzervatív főurak bécsi utazását. Pedig most alaptalanul gyanakodtak.

⁴ Urayra és a lovászmesterre nézve idézzük az 1843–4-iki országgyűlés nagyérdemű monografusát: „Szatmármegyében a szabadelvű eszmék megbuktatására Uray Bálint megalkotván az ölmosbotrendszert, ennek segélyével a háziadó elfogadása iránti utasítást megdöntvén, Szatmármegye visszahívá a szabadelvű követeket, s Uray undok rendszerének alkalmazásával magát s a néki lekötölezt Gabányi Sándort kiáltotta ki követekül. Az elkövetett bűnös cselekmény még friss emlékezetben lévén, a mozgató vezér nem méréselt azonnal az országgyűlés színe elé lépni, s ezért előreküldé Gabányit, ki november 2-án meg is érkezett. Azonban vesztére, mert őt mint várt vendéget, még aznap este előretervezett nagy megtiszteltetésben részesítette az ifjúság. Megjelent lakása előtt az egész országgyűlési ifjúság; megjelentek számosan követek, mágnások is. Ez utóbbiak megjelenésének megvult a saját oka. Ugyanis a boldogtalan Gabányi megérkezése épen összeesett a magyar törvényhozási nyelv ügyében Bécsben október 12-én kiadott királyi leiratnak november 2-án történt kihirdetésével.* Ez a rendelet az országgyűlés valamennyi rétegét, szabadelvűeket és valódi conservativeket egyiránt, heves izgalomba hozta, sőt mélyen elkeserítette. Óriási zsvaj között egy vezérhang kérdő kiáltására: „Ki a piszkos, ki az áruló?” a nagy tömeg egy hangba összeolvadólag hangozta vissza az „*Uray és Gabányi*” neveket. E közben repült a közápor; ablakait beverték, hullottak a kődarabok olyan nagyságban, hogy még ablakfáit is betörték. A Pozsony városi rendőrség megjelent a csatatéren, de tétlenül nézte a jelenetet. Ámde az országgyűlés alatt a főrendőri tisztet a lovászmester, ez idő szerint gróf Zichy Ferencz volt

* Az országgyűlés június 20-án kimondotta, hogy a magyar országgyűlés tanácskozásainak nyelve csakis magyar lehet. V. Ferdinánd 1843 október 12-iki leirata arra figyelmezteti a rendeket, hogy az országgyűlés nyelvéről törvényt kell alkotni. A király meghagyja, hogy addig, amíg másképp nem rendelkezik a törvény, az eddigi szokás megtartandó és hogy óvakodjék az országgyűlés korlátozni a horvátoknak azt a jogát, hogy véleményüket latinul is előadhassák.

hivatva betölteni.* Meg is jelent a csatatéren 12 bakával, hogy a rendőrségnek segítsen. Ekkor lett aztán nagy zsvaj, mert megjelenésére felújultak a fentebbi kiáltások, kérdések. Most már nem az Uray és Gabányi nevek visszhangzottak, hanem gúnyos hahota közt ezerszeresen zúgott a lovászmesteri hivatalczím németesen kiejtett dörgő visszhangja; a főlovászmester rémületében elmenekült a tömeg előtt; míg nem az ifjúság egy kapitány bizalmas felhívására szétozlott. Uray csak 1844 február 1-jén jelent meg az országgyűlésen; az ifjúság hatalmas tüntetést rendezett ellene. E miatt február 6-án egy királyi resolutio felszólította az országgyűlést, hogy terjesszen fel törvényjavaslatot az országgyűlési salvus conductus megsértésének büntetése végett. Az ifjúság ezután a dieta alatt az ügyvédi vizsgálatról eltiltatott. Az Uray-féle tüntetés vezetői, Nedeczky Bertalan és Schmid Antal kitöröltettek a juratusok sorából.“ (Kovács Ferenc: Az 1843–4-ik évi Magyar Országgyűlési Alsó Tábla Kerületi Ülésének Naplója. Budapest, 1844. I. k. 64–66. ll.) — Behányi leveléből több, tisztára személyes érdekű részletet kihagytunk.

123. Milassin Jakab levele.

Kedves Barátom,

Folyamodványunkkal kaptam ő Felségénél audientiát, rövid volt válasza, de velős; — az itteni mozgalmak azt reméltetik egyáltalában, hogy rövid idő múlva vége leend a vojvodinának. Kulmer minister urnál kétszer kaptam audientiát s ő is azt kegyeskedett mondani, hogy sorsunk rövid idő múlva változni fog az egész ország sorsával.¹ A Wanderer szerkesztőségével beszéltem, s cikkeimeket ujólag átdolgozva fogom közleni benne, s Frankenburg Adolf ur szives volt magára vállalni lefordításukat.² Holnap indulok Graefenbergbe, honnét becses lapotokat ismét meg fogom tisztelni,³ bár egy kissé valami fáj, — no de se baj — kinek nem fáj valamije most? [ujság]ot sziveskedtek számomra egy példányt küldeni, igen szépen kérlek, indítsátok meg, és Prissnitz lakására küldjétek vagy illetőleg czimezzétek, és Freuwaldauban⁴ leteendem az igényelt taxát, mondják, igen sok magyar van ott.⁵ Rudics Badenben van, s mondhatom nagy

* Az országgyűlés tagjainak névsorában idősb vásonkeői gróf Zichy Ferenc főajtónállómesternek van nevezve, a főlovászmester a névsor szerint németújvári gróf Batthyány Imre volt.

befolyása van neki, s különösen sokat köszönhetek neki.⁶ Somsits is szinte Badenba mulat, szóval most igen jó érzelmeket tanúsítottak mindannyian.⁷ Deák levelét Somsits hozván fel velem együtt egy gözösön, mondhatom nagy sensatiót okozott és mint mondják, confusiót is.⁸ — Radeckzy leköszönését több okokkal támogatják pro et contra. Laviroz itt minden, barátom, látszik, hogy nincsenek még magukkal sem tisztában, hát mi, szerencsétlen vojvodinisták, hogy legyünk megelégedve sorsunkkal, midőn még a bécsi purgerek is fálalják az ostromállapot súlyait. Lapotok érdekében irtam haza a kanizsaiaknak, s meg vagyok győződve, hogy pártolni fogják barátságos felszólításomat, s figyelmeztetésemet, annyi-val is inkább, mert tudósítám őket az előgördült nehézségekről is.⁹

Tisztelve s csókolva rokonkeblű barátimat — mindannyi-tokat, s további szíves barátságodba zárt vagyok

Bécsben, junius 14. 850.

őszinte barátod

Milassin.

(Kivül vörös ceruzával: Milassin Jakab.)

¹ Milassin Jakab neve lexikonainkban nem fordul elő. Pedig megérdemli, hogy emléke fennmaradjon. 1825 április 17-én született, eleinte teológus volt, azután jogász lett, 1845-ben és 1846-ban Bécsben tanult. Valószínűen itt ismerkedett meg Kecskeméthy Auréllal. 1847-ben letelepedett Ókanizsán, mint ügyvéd, a hatvanas években főszolgabíró, majd Bácsmegye főügyésze lett, 1870-ben járásbírónak nevezték ki. Szenvedélyesen kertészkedett, nagy híré volt nyolcholdas rózsáskertje. Ő alapította a palicsi fürdőt. Mint nyugalmazott járásbíró halt meg 1911 július 20-án 86 éves korában.* Ókanizsáról 1850-ben leveleket írt a Magyar Hírlapnak a bácsmegyei állapotokról. Hevesen kikelt a szerbek terrorja ellen. A szerbek — úgymond — eltántorítva a karlováci határozatoktól, még várják a déli szlávság egyesülését. Elbeszéli, hogy utazásra készülvén, Zentán a hatóság oly útlevelet adott neki, melyen „édes nyelvünk tökéletes kizárásával cyrill betűk még a német elé biggyesztvék“. Szíve majd megszakadt, midőn ezt megpillantotta. Még töle is szerb aláírást mertek kérni. Kanizsának, úgymond, 10,735 lakosa van, abból tízezerhatvan tiszta magyar, a többi szerb. S mégis van rá főszolgabírája, rá szolgabírája, rá városbírája,

* Ez adatokat a levéltíró fiának, méltóságos Milassin Kálmán kir. ügyész úrnak köszönhetjük.

rác pénztárnoka, rác fuvarbiztosa, rác városgazdája, rác rév-biztosa, rác polizeibiztosa, rác jegyzője, rác perzekutora, rác kis-birája, csak pénztára magyar, mely 14 hónap óta egy szerb fillért sem látott. Május közepe táján összeírták a kanizsai vidék lakóit. Milassint is rácnak bérmálták, pedig ő — így írja — testestől lelkestől magyar, noha nem Árpád ivadéka. Midőn azt hallja, hogy Okanizsát kiveszik a szerb vajdaságból, a „közös anyja, az édes haza“ dicsőítésével alig bír betelni. Csak azt sajnálja, hogy tiszta szerb helységeknek kereszteltettek olyan községek is, ahol nincs szerb, vagy csak kevés van. Bács vármegyében 3 tiszta szerb helységet, 17 tiszta magyart s 22 tiszta németet találunk. S mégis a szerbeké volna a többség? Hiszi, hogy alapos észrevételei nem maradnak siker nélkül. Milassin Jakab, mint leveleinek e kivonatából látszik, magyar érzelmű katolikus szerb volt. Egyik rokona, a szabadkai Milassin József ügyvéd, a szabadságharcban a verbázi vésztörvénytörvényszéknek bírása, majd a szabadkának közbírója volt. Ezért 1852-ben a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, a császár azonban 10 évi börtönre változtatta az ítéletet. Fogva volt Péterváradon, honnan büntetése letelte előtt az 1856-iki júliusi amnesztia következtében kiszabadult. (Oszt. belügym. Pol. Akten. I. Nr. 12,177, 1856 és B. Á. L. 1856. G. D. II. 920, 485.) Milassin Jakab nem vett részt a szabadságharcban, különben aligha kapott volna útlevelet Graefenbergbe. Bécsen átutazván, felhasználta az alkalmat, hogy a Felső és báró Kulmer, a tárcanélküli miniszter előtt tolmácsolván a bácsmegyei magyarok sérelmeit, tegyen valamit érdekükben. Ugy látszik, azzal vigasztalták, hogy nemsokára vége lesz a vojvodinának, azaz vége lesz a provizóriumnak, de hogy az 1849-iki provizórium megszüntetése mit jelent, az iránt homályban hagyták Milassint.

² A Wanderer 1850 június 29-iki számában van egy —é —i jegyű magyar vonatkozású cikk. A második betű Milassin keresztnevének kezdőbetűje. A cikk a purifikációs eljárás szelidítését sürgeti, a békítés szükségét hangoztatja és figyelmezteti a kormányt arra, hogy ne hallgasson azokra a képmutatókra, akik multjukat nagyon is buzgó kormánypártisággal akarják feledtetni. Igen kétes, hogy ezt Milassin írta volna.

³ Azaz a Magyar Hírlapot. Graefenbergből Milassin több tárcát küldött a Hírlapnak. Megjelentek a július 6-, 7-, az augusztus 31-, szeptember 3- és 4-iki számokban. E dátumok is mutatják, hogy sokáig hevertették Milassin egy-egy tárcáját. Sőt a szeptember 4-ikiben megígért lindewiesei tárca egyáltalán nem jelent meg a Magyar Hírlap 1850-iki folyamában. Milassinak lehettek hasonló tapasztalatai már graefenbergi útja előtt; talán ezekre vonatkozik az a „fáj valami“ felkiáltás. Milassin okos, tanult ember és jó hazafi volt, de tárcáiról ügyességét, úgy látszik, nem sokra becsülte a szerkesztőség. Az igaz, hogy stílusa nem könnyű mozgású. Tárcái mégsem érdektelenek. Ezekben is támaszja a délvidéki szerbek szeparatistikus hajlamát, figyelmezteti őket arra, hogy „a világosi mező csekély terjedelmű a „finis Hungariae-nek“ megtestesítésére“. Tisztelője Priessnitznek, meg van győződve

hidegvízfürdőinek és borogatásainak mindent gyógyító hatásáról. A graefenbergi emlékművek közt a legszebb szerinte a magyaroké, az óriás nagyságú s vasból öntött oroszlán, mely Wesselényi Miklós kertjére néz. Rajta ez a felirat olvasható:

A vaddal közitalt meg kezdé vetni az ember,
S gögje fejében kór, agg leve és nyavalyás.
Priesznicz visszaadá a víznek régi hatalmát,
S ősi erőben kél újra az emberi faj*.

Egy másik felirat az emléken így hangzik: „Priessnitznek, az emberiség jóltevőjének érdemeit hálásan méltató magyarok üdvözlí Graefenberg életújító forrásainál a később kor fiait hazájokból“. 1850-ben nem sokan olvasták az üdvözlétet. Csak 20 magyar volt ott és azoknak levertsége az idegeneknek is feltűnt. Haynau megjelenése a fürdőben és az a körülmény, hogy az ott mulató császári tisztek ünnepelték a „nagy“ hadvezért, aki kérkedett, hogy vitéz hadserege élén legyőzte a forradalmat, nem oszlatták szét a borut a magyarok kedélyén. Különösen nem a Milassinén, aki az idegen földön a sokféle benyomás szórakoztató hatása alatt sem bírta felejtetni, hogy az ő drága „vojvodináját“ elszakították a magyar hazától.

⁴ Graefenberg mellett.

⁵ Hamis hír volt.

⁶ Bárá Rudits József. L. róla a 62. sz. levelet. Milassin egy ideig titkára volt bárá Ruditsnak.

⁷ Azaz Rudits és Somssich egyaránt szívükön viselik a „Vojvodina“ sorsát. Ekkor nyomatták Bécsben Jasper, Hügel és Manz kiadók Somssichnak nagy feltűnést keltett: „Das legitime Recht Ungarns und seines Königs“ című röpiratát, melynek első kiadása 1850 augusztus elején jelent meg. Előszava Badenben kelt július 6-án. A röpiratban Somssich behatóan foglalkozik a vajdaság alakításával, a magyar integritás e „nagyszerű amputációjával“. Somssich megbélyegzi a történeti jognak e ríktó és céltalan megsértését.

⁸ Deáknak Schmerlinghez írt leveléről van itt szó. A levél 1850 április 25-én kelt. Somssich júniusban egy közzétételre szánt példányt vitt fel Bécsbe. Meg is jelent a levél a *Wanderer* 1850 június 10-iki számában. Ez eddig ismeretlen, vagy figyelembe nem vett adatok új világot vetnek Deák levelének jelentőségére.

⁹ Radetzky visszavonulásáról különböző hírek keringtek. A *Magyar Hírlap* július 19-iki számában olvasható a következő hivatalos közlemény: „Néhány nap óta azon hír terjeng itt (t. i. Bécsben), mintha Radetzky t. n. Haynau t. sz. n. hivatalától fölmentése következtében nyugalmaztatását kérte volna. A Lloyd biztos kútfőből mondja, miszerint a tábornagy öfelségének már közel két hava benyújtá folyamodványát, melyben élemedett korára utalva kéri, hogy a parancsnokságot öfelsége kezeibe letehesse és életének utolsó napjait leánya körében tölthesse el. E kérvényre még

* Milassin nem vette észre, hogy e verset Vörösmarty írta.

semmi határozat nem hozatott, annyi azonban bizonyos, hogy Haynau fölmentésével a legtávolabb összefüggésben sincs“.

⁹ A Magyar Hirlapnak szüksége lett volna több előfizetőre.

124. Antunovics József levele.

Szabadka, Junius 15. 1850.

Aurél barátom!

Pista öcsém tőled egy czédulát hozott — de elhányodván, sehogy sem kézbesítheté, s tartalmáról sem birt valami felvilágosítást adni, ennek tulajdonítsd tehát, hogy ezideig kés-tem válaszzommal.¹

Okom volna neheztelni rád, hogy illy sokáig nem adtad tudtomra hollétedet, azonban ezuttali megemlékezésed is kibékít. — Ugy hallom, megházasodtál, igaz-e s kit vettél el? — —² Régi álmképed, K... Mari szinte férjhez ment a mult hó közepén Kovasics Emillhez, egy szelid természetű, meglehetősen birtoku fiatalemberhez. Nem annyira szerelem, mint convenience házasság,³ de Marira nézve is mindenesetre jó partie. Neked semmiesetre sem kívántam volna, — mert te mindenesetre állandóbbat érdemlettél. Így ismerem őt. — Jövő héten lemegyek hozzá látogatóba Kulára. A mézeshetek mi változást tettek, s miként találja fel magát új helyzetébe — megirandom, nem mintha ez érdekelne téged, hanem hogy az itteni ismert viszonyokról is hallj valamit.⁴

Ha nem csalódom azok után, miket hallottam, te irod a Magyar Hirlapba a K. betű alatti vezérczikkeket. Eszed becsületére válik, — hanem jobban szerettem volna, ha az ugynevezett conservatív urakat nem sujtod, kivált arról az oldalról: hogy nem patriotizmus s nem hazaszeretetből agítálnak. Tehát miből, az Istenért? Vagy azt hiszed, a bécsi ministerium nem kínálta meg őket a legnagyobbyszerű hivatalokkal, ha szolgálni akartak volna. — — Azt csak nem gondolod tán, hogy a conservatív urak s azok eszméinek csudálói közé tartozom, mert multam is az oppositíóé volt, — de nem látom át ez időpontban s körülményeink közt miként lehessen azon pártot, vagy ha úgy tetszik, számosabb egyeseket bántani, kik egyedül képesek a hazai érdek mellett a törvényes-

ség szempontjából szabadon fellépni s *méltán követelni is*. Mitől félsz, barátom? Attól tán, ha uralkodásra kapnak, ismét a régi kiváltság s szabad eszmék megszorítására fognak törekedni? — —⁵ Én nem akarom hinni, mert a revolútióból tanultak ők is s *ünnepélyesen nyilvánították* representációjukban, mit a királyhoz nyújtottak: hogy jogban s teherben egyformák akarnak lenni minden honlakossal.⁶ Mért nem akarsz tehát épen nekik hinni, s miben van több biztosítéked, hogy az octroyált alkotmány is meg fog tartatni? Ez is irás, amaz is irás, s mind a kettő fölött *az idő* határoz. Nekem azonban nagyobb a megnyugvásom, ha magyar kormányoz ismét, a visszaállítandó Magyarországon, akár az absolutizmus árán is, mintha a német tenné ezt, akár a szabadság árán is, de az ország s a nemzet megsemmisítésével. Mert míg a nemzet s az ország áll, visszaszerezhetem szabadságom s ezt a magyartól, természetét ismervén, nincs okom féltetni; ellenben a nemzet vesztével szabadságom nem használhatom nemzetem felélesztésére. Szóval: előbb kívánok magyar s aztán szabad lenni. Mint magyar úgy is tudom: szabad leszek, — — — Alkalmazd ez állítás értelmét a conservatív urakra is s el fogod ismerni, hogy ha netán szabadságellenesen dolgoznának is, csak igen rövid időre nyergelhetnék meg a nemzetet, melynek szelleme csakhamar győzedelmeskednék rajtuk. Ez az én hitem. Deák is, mint hallom, épen emiatt nem tesz semmi akadályt a conservatív urak céljainak, —⁷ mert bármit mondanak a hirlapok, Magyarországon most csak egy párt van s annak a neve: magyar! — — S ennek így is kell lenni, ha veszni nem akarunk. — — Ha reorganizálódik az ország s a nemzet: akkor ismét veszekedjünk, pártoskodjunk; legyen ha úgy tetszik conservatív, legyen demokrata párt, most egyiknek sincs ideje.⁸

Erről igen hosszan lehetne okoskodni, de egy levél tartalmát felülhaladja. Mit e részben még mondani akarok, csak az: hogy a Pesther Zeitung bécsi levelezői — talán a tí példátok után — a conservatív párt nevében rendesen az egész magyar pártot olly gorombán szokták megtámadni, s untalan piszkálni, hogy bizon nem ártana, ha néha napján az ujokra koczin-tánátok. — —⁹

„Wenn Regierungen Furcht bekommen, sind sie furchtbar; sie werden übermüthig aus Mangel an Muth“.

A kormány jó barátjai — a bécsi levelezőket értem — e mondatot juttatják eszünkbe.¹⁰

*

Külömben, hogy Szabadkáról is irjak valamit: a napokban egymásután éjfél tájban kétszer volt tűz, mind a kétszer a katonaság allarmiroztatott. Egy bataillon gyalogság, két divisio lovasság, egy bateria ágyú s kevés számú gend'armeriából áll katonaságunk. Ugy-e jó nagy adag élelmezésre?

Továbbá a 3 ezernyi óhitiség *rác*z színházban erőlködik mulatni. Se a magyar, se a bunyevác feléje se megy s tudom, a rác ujságok mégis tele lesznek, hogy Szabadka szelleme rác, mert rác színház van ezuttal!¹¹

Még most is régi rendszertelenségünkben vagyunk, se törvényszékek, sem új politikai felosztás! s épen ez ad reménységet, hogy a vojvodina sorsa még csakugyan *kérdés alatt*!¹² Magistratusunk is a régi vágásban mozog. Macskovics a lelke, kit az ujságokból eléggé ismersz; mióta hivatalnok, régi vakolatlan emeletes házát ugyancsak építi! — — —

Azóta ismét volt a *város lovain* tisztelkedni a patriarchánál Karloviczon. S onnan *lustreisot* csinált ugyanazon lovakon Temesvárra is. Szép mulatság tőle s nem drága, mert közös költségen volt, csak hogy a köz nem küldte ki őtet!¹³

Illyen kezekben van most nálunk az administratio!

Sáskák nálunk is igen nagy számban mutatkoztak, de 3—4 hét óta folytonos irtás után meglehetősen megszabadultunk tőlünk. Van okunk azonban hinni, hogy Alsóbács s tán bánátból is mind a mellett vendégként meg fognak bennünket látogatni, hol kiirtásukra annyi figyelem s erély nehezen fordított. Vetéseink különben jobbra szépek s *általában meglehetőseknek* lehet mondani, mi hogy jövőre is úgy maradjon, az esőtől függ.

Bor is elegendő mutatkozik, mire van is szüksége a bácsi jó kedvnek s türelemnek. Gyümölcs csekély és rossz az idén. Ez azonban a sáskánál kisebb baj.

Aurél barátom! mint gazda, mint politikus s mint ujságíró, hoztam ennyi sok mindenfélét össze magánlevelemben, ha untad magad, bosszuld meg rajtám egy még hosszabb leveleddel. Elhiheted, örülni fogok lelkemből.¹⁴ Ha csakugyan nős vagy, jelencsd nődnél tiszteletem — téged pedig öllelek

barátod

Antunovits Józsi.

¹ Az Antunovicsek gazdag bácsmegyei nemesek. A nemeséget Mária Terézia korában szerezték. Almási volt a melléknevük.

² Kecskeméthy házasságáról l. a Bevezetést.

³ Convenancet akart írni; a latin convenientiát franciásította.

⁴ De bizony érdekelte. Érdekelte még hat év múlva is. Midőn Antunovicssal 1856 szeptemberében egy estét töltött Bécsben és szabadkai barátja Kovachichnérről is beszélt neki egyet-mást, Kecskeméthy ezt írta naplójába: „Ő, kinek nevét leírni nem merem, legalább azon határtalan kegyeletnek, melylyel emléket őrzém, némi parányával emlékezik még reám; s mégis örökre elvesztünk egymásnak; gyáván epedő bánat nem bánt; én világot alkoték magamnak, egy tán hűséges, mindenesetre velem s általam sokat eltűrt nő s gyermekek képezik azt örömei s kötelességeivel; s ha a szív családások tarka képeiben andalodva fáj is, eléggé megédzett az e tört magába rejtve hordani azon végperczig, midőn vére porrá válik. Jelenemmel így kibékítvén a multat; annak mindennapiságára a költészet fényét sugározza vissza emez, s fájdalom örömei megnevesítik jellemem, melyet férfiasnak s tisztának tudni büszkeségemet ápoló törekvésem“. (Napló id. h. 64., 85. ll.)

⁵ Valóban Kecskeméthy támadta a konzervatívokat a Magyar Hírlap 1850-iki folyamában K. betűs cikkeiben. A március 26-iki számban fejtegeti, hogy „a conservatívek politikai tekintetekből nem is várhatják alkalmazásukat“, mert ők nem lehetnek hívei az új, az alkotmányos, a szabadelvű Ausztriának. És él bennök még a régi pártgyűlölet, féltő, hogy ha hivatalhoz jutnak, majd bosszút akarnak állani régi politikai ellenfeleiken. Jó, hogy a közigazgatás élére oly ember állíttatott, ki a pártok fölött áll.

⁶ A 23 konzervatív memorandumát nevezi reprezentációnak. E memorandumban a konzervatívok kinyilatkoztatják: „Kein Vernünftiger wird verkennen, daß das Aufhören der frühern ausschließlichen politischen Berechtigung des Adels und seiner Steuerfreiheit, die mit königlicher Einwilligung erfolgte Aufhebung gesetzlich bestandener Urburialleistungen, vollendete Thatsachen sind, deren rechtlicher Bestand nicht mehr in Frage gestellt werden kann“. K. mégis támadja május 5-iki vezércikkében a konzervatívok petícióját. „Erthetően fejezi ki a petitio“ — úgymond — „hogy ők a martius 4-iki alkotmány elveivel ellenkeznek“. Inkább a régi szabadelvű pártra szeretné kiterjesztetni a király nagylelkűségének védőszárnyait, mert e pártnak meggyőződése szerint „osztania

kell azon elveket, melyeknek kivitelét öfelsége magas kormányzata feladatául tűzé“.

⁷ Antunovics tehát már ekkor ismerte Deáknak felfogását a konzervatívek tevékenységéről. Deák 1851 május 1-én kelt levelében bátorította Szőgyény Lászlót arra, hogy fogadja el a meghívást a birodalmi tanácsba.

⁸ Antunovics felfogásához képest a K. betűs cikkek gondolatjárása igen alantas. Antunovicsot a legtisztább hazafiság teszi valódi államférfiúvá, K.-nak ritka elmeélét a hatalom kegyeinek hajhászata megtompítja. Mennyire igaza volt Antunovicsnak, midőn a katasztrófa után a pártkülönbségek eltűnését óhajtotta és mily jól látta azt, hogy az oktrojált alkotmány életebeléptetésébe bízni nem lehet. Ifj. Antunovics József fia volt egy szabadkai városi tanácsnoknak. Sok szabadkai levelet irt a Magyar Hirlapnak, később a Pesti Naplónak és a Magyar Sajtónak. Leveleiben a szabadkai színeszet nagy helyet foglal el, mert a drámairodalmat nagyon szerette. Maga is irt a hatvanas évek közepén egy Sejanus című tragédiát, mely tudunkkal nem jelent meg nyomtatásban. Egressy Ákos azonban figyelmére méltatta a tragédiát. (Antunovics levelei. N. Múzeum). De nemcsak a színház érdekelte, az irodalom fölőlásáról, a nemzetiségi kérdéssről, Szabadka gazdasági és társadalmi viszonyairól, a szabadka-szegedi vasútról sokat irt hirlapi leveleiben és cikkeiben. 1850-iki leveleiben ép oly hevesen kikelt a szerb terrorizmus ellen, mint Milassin Jakab. A népszámlálás alkalmával egy levelében nevének aláírásával kijelenti, hogy a bunyevácot hiában nevezik „katholikus szerbnek“, a bunyevác magyar akar lenni, nem szerb. Bízik a magyar jövőjében. „A magyar“ — úgymond — „most is regenerálja magát, mert a különösen örökös istenségen kívül oly életerő s elevenességgel van megáldva, hogy előbb-utóbb kivívja méltó helyét az európai civilizált népek sorában.“ — Egy 1857-iki levelében írja (Pesti Napló december 4): „A fajeredet ne gátoljon senkit valamely nemzetiség elfogadásában, az érzés döntsön, ne a származás“. Különben örömmel látja az ötvenes évek vége felé, hogy a szerbek közelednek a magyarokhoz, hogy tetszett nekik Obernyik Brankovicsja és hogy foglalkoznak a magyar irodalommal. Antunovics egész pályája a reformkorszakban kitisztult és megerősödött nemzeti szellem hatásának szép példáját mutatja.

⁹ Valóban a Pester Zeitung bécsi levelezői kitettek magukért. Így például a június 2-iki számban egy w. w. w.? *jelű levelező* azt írja, hogy a konzervatívek hiában mesterkednek, nem jutnak hatalomra. „Die Regierung würde auch ob ihrer Kurzsichtigkeit ein ausgezeichnetes Prämium verdienen, wenn sie dem Wühlen der Altkonservativen nachgäbe. Die politische Nichtigkeit dieser Partei hat sich am deutlichsten seit dem Jahre 1848 gezeigt. Und diese Männer, die einem demagogischen Advokaten nicht Widerpart zu halten wußten, vermessen sich jetzt aus innerm Grimm über den Verlust ihrer *althergebrachten*, und deshalb ehrwürdigen (?) Privilegien, mit den *Destruktiven* einen Bund einzulegen. So blind sie damals waren, als der Weg, den sie zu wandeln hatten, sonnenklar war, so kurzsichtig sind sie jetzt, wo die Abgründe noch ver-

deckt sind, denen sie zusteuern. Sie unterwühlen den festen Bau des Staates, machen durch Einfluß, Ansehen und Geld alle jene ängstlich, welche nicht entschlossen genug sind, mit ihnen zu brechen und auf die Seite des einheitlichen Oesterreichs zu stehen; sie erschweren dadurch allerdings die Herstellung der Ordnung, sie stellen kein positives Programm ihres Willens auf, sondern bekritteln nur in diplomatischen Phrasen das Thun der Regierung; sie, die von Nationalität und Patriotismus sehr egoistische Ansichten haben, halten der Menge das Nationalpanier vor; sie täuschen und werden selbst gar schmälich getäuscht. Wenn es Oesterreichs Regierung durch ein böses Verhängniß getrieben gewähren ließe, daß die Altkonservativen die Zügel der Regierung ergriffen, würde sich unter ihrer Aegide ein Sturm in Ungarn bereiten, der die vorübergegangene Kossuthsche Tempête als ein Märzlüftchen erscheinen ließe. Niemand könnte den Rothen besser in die Hände arbeiten, als die Altkonservativen. Niemand verstünde es besser, einen Racenkrieg in Ungarn zu entzünden, als die Altkonservativen“ stb.

¹⁰ Börne mondása. (Aus meinem Tagebuche. IX. Soden den 16 Mai, második kikezdés végén.)

¹¹ Pedig Antunovics szerint a 3 ezer szerb mellett 40 ezer magyar és bunyevác lakott Szabadkán.

¹² A Magyar Hírlap október 17-iki száma közli a bácsmegyei ideiglenes törvényszék és az ahhoz tartozó bíróságok biráinak ki-nevezését. Az ötvenes évek politikai változásai a „vojvodinán“ nem segítettek.

¹³ Macskovics Benedek városi tanácsnok s egyszersmind kapitány volt. Visszaéléseit a P. Napló is megtámadta. Ugy látszik, hogy a vele egyidőben (1849) kinevezett polgármester nem parancsolt Macskovicsnak. Ez a polgármester, Antunovics Pál, rokona volt a mi levélírónknek. A szabadságharc előtt a megyén szolgált. A szerbek mindent megpróbáltak, hogy kibuktassák Antunovicsot. De a temesvári csendőralezredes (Crasbeck) azt jelentette róla, hogy igen becsületes, kedvelt, lojális és a közigazgatásban jártas hivatalnok. Szeretik, de nem félnek tőle. A német fogalmazásban gyenge és az ókonzervatívekhez hajlik. Ezek elég súlyos hibák voltak a kormány felfogása szerint, Antunovics mégis polgármester maradt 1857 végéig. Hogy miért kellett ekkortájt távoznia, nem tudjuk. (L. Iványi István: Szabadka története. II. k. 25. és kk. B. Á. L. G. D. 1857. II. 315, 1852. 491, ad praesid. 185. és 1855, 118. l.)

¹⁴ Kecskeméthyt nem untatta a levél. A június 19-iki Magyar Hírlapban közzétette abból a szabadkai híreket. Csak a katonaság statisztikáját hagyta ki, Macskovics nevét pedig M—vicsnek szedte. Kecskeméthy nagyra becsülte Antunovicsot. Midőn 1856-ban hosszú szünet után viszontlátta, ez írta Naplójába: „Józsím még mindig azon ritka tisztalelkű, nemesszívű, eszményi irányu férfi, mint volt. Ah, mily jól esik száraz életviszonyaim közt megjele-nése... Valóban sokszor nem tudom, miáltal érdemlem oly nemes lélek ragaszkodását, mint azon kevesekét, kiket barátaimnak neve-zek? Legfeljebb az által, hogy felismerni s megbecsülni tudom.“ (Id. m. 85. l.)

125. Milassin Jakab levele.

Kedves Barátom Aurél!

Milly eredménynyel működtem Bécsben, előbbeni levelemben megírom, s hogy óhajtott siker koronázta minden léptemet, egyedül Rudicsnak köszönhetem, ki minden előgördült akadályokat legyőzve, nem kimélve fáradságait, testestül lelkestül dolgozott állapotunk javítására szükségelt intézkedményeken, már most Mayerhofferen van a mindenhatóság, fog e úgy működni, mint mi kértük? a következmény fogja megmutatni.¹ Olmüczben csak fél napig mulattam, honnét éppen megérkeztem alkalmával bocsátottak el három foglyot. A foglyok nejei majd mind Olmüczben tartózkodnak, s a pletyka világ azt mondja, hogy mindegyiknek van katona udvarlója! hiszen katona és katona!., mindegy!.....² Olmüczből Hohenstadtig szinte vaspályán jöttem, innét pedig Gräfenbergbe postakocsin.

És képzeld édes barátom, nem elég kín volt Bécsből Lundenburgig egy átkozott pánszláv „pogyme“-ján boszankodnom,³ a sors mostohasága itt ismét egy 50 éves cseh szüzzel ültetett egy kocsiba, és volt a sok ah! és eh!-nek dolga, először németül szólított meg, s midőn azt mondtam, hogy németül nem beszélek s megmondván neki, hogy magyar vagyok, ezer csoda s a leánynem gyönyörű és bájoló satyrája, folytonosan majd csehül, majd németül kinezott, daczára nyilatkozatomnak, egészen Freuwaldauig,⁴ hol én is méltán elmondhatám: de szabadíts meg a gonosztól . . . Freuwaldautól Gräfenberg alig 20 percznyi távolságra van, s mind amellett, hogy faházai kellemetlen benyomást tőnek kifárasztott kedélyemre, a természet bájolósága csakhamar megbarátkoztatott sorsommal. Az öreg Prisznicz⁵ sokkal fiatalabban néz ki, mint előttem leírva volt. Ezen egyszerű paraszt frátert udvariassága és társalgási modora oly kedvessé teszi, hogy nolle velle, bizalmat kell iránta érezni, mi a betegekre igen nagy hatással van. Igaz ugyan, egy kicsit ragyás, de azon áll meg a csók — és a pénz. Képzelheted, több van jelenleg itt ezer betegnél, s ezek közül 600-nál több Prisznicznél kosztol, — a koszt egy hétig 5 f. p. p., a szobák és szolgálat külön megy. Miben áll a cura?

reggel, barátom, hideg lepedőbe burkolnak s így vagyok 15 perczig, innét bevisznek egy langyosvizű kádba, hol megdörzsölvén, egy jéghideg kádba bukkantanak, innét ismét vissza, s onnét fel — délbe ülőfürdő és lepedő — este ismét a reggeli, a zuhanyozás csak későbben jó. Nem messze ide egy helységben bizonyos Schrott nevű sováb bor curát állított, ő boldog bácskaiak! ide jöjjetek! — Curája éheztetés, és szomjuság ellen melegített bor, a pletykavilág azt mondja, hogy Schrott uram igen szereti a borocskát! de ki nem szereti a jó tokajit? azt is hallottam, hogy többeket kigyógyított volna — de többeket halálra kinezott is, és el is temette a feltámadás napjáig, — mihelt egy keveset megszűnik az esőzés, magam is meglátogatom Bachus Uram Bátyámat, s majd írni fogok róla egy kissé többet, úgy szinte életünkről is.

24 magyar van itt jelenleg,⁶ Machio Glis átilában com-poreál többnyire ebédre, ámde a multnak emléke nem így töröl-tethetik el!⁷ a porosz határokat lehet innen láthatni, sok szép zöldet, és szép vidéket lehet látni, s egyebet semmit, hiszen mi is kellene egyéb! és mégis milly ábrándokat hallottam odahaza! ő boldog emberek, kiket még a hiedelem is táplálhat ilylly ostoba nagy csalódással!⁸

Ha látnád, barátom, az itt mulató angolokat, lehetetlen lenne el nem nevetned magad, kivált délben, olly hunczut pófával tömök magokba a kolompért, mellynél pajkosabbat az isten még akkor sem tudna teremteni, a mikor ráczot kalapált, csak-hogy itt karakter van, ott pedig minden galádság együtt véve. A francziák többnyire csinos fiuk, a sovábok pedig a tubákat jöttek orrukból kiprízniczolni! — boldog emberek!! Irjatok, kedves barátom — becses lapotokba miről irjak leginkább — és majd neki ülök, s ha kevés élet lesz levelemben, gondoljátok meg, hogy Prisznicznél vagyok. Ujságot, kérlek, sziveskedjeteek küldeni minél előbb a Prisznicz ur lakására, mert itt vagyok szállva, egy magyar ujság sincs itt s kivált engem csak az érdekel, tehát kérlek szépen, küldjeteek minél előbb, s tegyeteek bele egy igénytelen levélkét is, mily állapot van nálatok, mit halltok az alvidékről!

Tisztelve s csókolva minden ismertjeimet s további szives barátságodba zárt vagyok

Gräfenberg, Junius 23. 850.

őszinte barátod

Mn. Jakab.

¹ A 123. sz. levélben Milassin csak általánosságban beszélt bécsi kérelmeinek eredményéről. Bizonyára értesítette a szerb terrorról Rudicsot, akinek volt ekkor némi befolyása az udvari körökre. 1854-ben birodalmi bárónak nevezték ki, mint Szinnyei említi a Magyar Irók Életrajzaiban. Az udvari körök valószínűen azzal vigasztalták Rudicsot és Milassint, hogy Mayerhofer tábornok majd segít a bajokon. Hogy Mayerhofer kapott-e erre nézve utasítást, nem tudjuk. De bizonyos, hogy a Magyar Hírlap bács megyei levelezői a katonaság viseletéről dicsérettel szólnak, Antunovics azt írja a május 7-iki számban, hogy „a katonaság által vált türhetővé sorsunk”. Mayerhofer valóban igyekezett megfélemezni a szerb túlkapásokat. (Friedjung id. m. I. 423. l.)

² Ez bizonyára könnyelmű pletyka volt. Barsi József, a bicskei plébános, maga is olmützi fogoly, a legnagyobb elismeréssel szól az olmützi foglyok nejeiről. Midőn letelepedtek Olmützben, hű odaadással azon voltak, hogy férjeik sorsát enyhítsék. (Utazás Ismeretlen Állomás felé. 250. l. és kk. Olcsó Könyvtár 278. sz.)

³ Bécsből Lundenburgig egy szlávval utazott, aki előtte „diadalmosollyal kezdé fejtegetni a nagy és hatalmas Szlávia egyesülésének magasztos eszméjét... nagyszerű dicséretekkel halmozván el a vojvodina azon rendületlen lelkű hőseit, kik oly erőlyes buzgósággal működnek e dicső tervezet létesülésén!” Milassin ellenmondott, beszélt a szerbek hálátlanságáról, akiket a magyar nemzet nagylelkűen befogadott és akik most egy országot akarnak annak a nemzetnek birtokából kiszakítani. Így vitakoztak Lundenburgig, ahol elváltak, mert Milassin az olmützi vonatra ült. (Magyar Hírlap július 6. Tárcá.) „Pogyme” cseh nyelven annyi, mint „menjünk”. A pánszláv valószínűen sokszor használta ezt a szót.

⁴ Így írja Freiwaldaut.

⁵ Priessnitz Vince 1799 október 5-én született és 1851 november 28-án halt meg. Vízgyógymódja nem igen hosszabbította meg a saját életét.

⁶ Macchio Flórián tábornokot 1849 őszén nevezték ki kerületi parancsnokká. Szilágyi Sándor ezt írja róla: „Humanus, mívelt katona, ki gyűlölet és ellenszenv helyett részvétet hozott magával az állomásra, melyet elfoglalt”. (Rajzok a forradalom utáni idők-ből. Budapest 1876. 10. l.) Milassin nem figyelhetette meg közelről Macchio magyarországi működését.

⁷ Sokan várták Poroszország felől a segítséget már 1849 vége óta. Schwarzenberg agresszív politikája annyira élesítette az osztrák-porosz ellentétet a német birodalmi kérdésekben, hogy a fegyveres összeütközés lehetősége valószínűnek látszott. Milassin már kiábrándult a porosz-osztrák háború reményéből. Pedig a

fegyveres összeütközés 1850 őszén a hesszeni kérdés miatt még valószínűbbnek látszott, mint akkor, amikor Milassin Graefenbergben mulatott. Barsi könyvéből látszik, hogy a magyar közvélemény vágyakozó reményekkel kísérte a porosz-osztrák ellentét fejleményeit. Aki megérték 1866-ot, elmondhatták, hogy ami késik, nem múlik.

126. Török János levele. (B.)

Tekintetes Ur!

Különösen Tisztelt Uram!

Ámbár nem támaszkodhatom előzményekre, melyek jelen alkalmatlankodásomért menthetnének, — mégis kimondhatatlan kinos helyzetemben nem tudok máshová fordulni.

Azon néhány pillanat, melyet mult nyáron önnél nyertem, elég volt engemet önnek szíves jóakarattjáról s elfogulatlan nézeteiről meggyőzni. S ezért fordulok hazafiúi bizalommal Kegyedhez.¹

Miután a Pesti Napló utóvizsgálati nehézségeit tapasztaltam, az illető rendőri tisztviselővel *előleges* vizsgálatban egyeztem meg, minden illetők *hallgatag* tudtával. E változtatással ex sirte in charybdim kerültem. Mert a tisztviselő ur véleményem szerint nem a lapnak a sajtótörvényből eredő igényeire, hanem részint azon biztosításra gondol, hogy felügyelete alatt a lapnak semmiféle feltűnő színe, magának pedig valamely történhető kérdés miatt aggodalma ne legyen, — részint saját gondolkozásmódját igyekszik a lap szellemébe beoltani.

Elképzelhetni, mily feladása van a lapnak e kétrendbeli törekvés irányában, magát a teljes elmosástól s vizenyősségtől megóvni.

De semmiben sem küzd a lap annyi nehézséggel, mint Oroszországra nézve. Habár ismerve a viszonyokat, minden külföldi lapok közleményeit kizárom s Oroszországra nézve magamat csupán a bécsi lapokhoz tartom, mégis napról-napra ki vagyok annak téve, hogy e tekintetben még a bécsi lapok közléseiben is korlátoztassam, — s habár a bécsi lapok által is csak a külső sajtó szavai citáltatnak, — én mégis tartozom még ezt is módosítani.

Némi meggyőződésül sziveskedjék az ide zárt kefelevonatokat s azokon a rendőri megjegyzéseket átnézni, az általam *szükségből* tett változtatásokkal egyetemben.²

Ebből legalább az következik, hogy Magyarországra nézve a bécsi sajtótörvény nem áll, hogy én kényszerítetem a bécsi és külföldi sajtó textusát meghamisítani, hogy (miután a bécsi lapok fele legalább Magyarországhban olvastatik) magyarul azt elmondani nem szabad, mit a bécsi lapok elmondhatnak, s ezek által a figyelmes közönségnek kézzel fogható bizonyíték nyújtatik a sajtó dolgában a magyar nyelv irányában uralkodó részrehajlásról.

A sajtó kezelésének ezen egyoldalúsága a bécsi sajtó irányában, s különösen az orosz simogatás itt annyira megy, hogy nem rég a Pesti Napló azért, mert a Frankfurter Zeitungnak egyik (valószínűleg Bécsből inspirált) cikkét Ausztria önállóságáról Oroszország irányában a Wandererből átvette lapszemleképen, a rendőrigazgatóság (Protmann) által két havi felfüggesztésre ajánltatott, a helyett, hogy e népszerűsítési lépésért megdicsértetett volna a kormány által. Szerencsére sem a budai kormányzóság, sem K. Ö excellenciája Bécsben az indítványt nem helyeselte.³

Ki csak a politikai lapok kezelését ismeri, igen jól tudja, hogy most lehetetlen lapot adni, úgy, hogy a keleti viszonyokat ignoráljuk; s ha nem teszünk egyebet, mintha a valódi tényeket, s a hatalmak lépéseit és nyilatkozatait regisztráljuk, önkénytelenül kitűnik Oroszország célja, politikája s az aggodalom, hova jut a civilizált, vagy legalább civilisátióra törekvő Európa, s hova jut legközelebb a szláv népektől körülvelt Ausztria, ha Oroszország keleten győz, s Bukovinától az Ádriáig közvetlen szomszédunk lesz, hova őt kétségtelenül vezeti azon politika, mely a pesti sajtóügy közvetlen kezelőit Oroszország irányában vezérli. Képes-e ily reflexiókat egy lap elnyomni, ha csak a lapból az egész keleti rovatot ki nem zárja?

Feltéve azonban azt, hogy egy birodalmi polgárnak, még ha újságíró is, semmi köze a politikához, semmi gondja a jövőre, és semmi joga akár nemzete, akár az uralkodó dynastia sorsát szíven viselni, hol van ott az önkény határa, ha a bécsi sajtókezelés Pesten sinormértékül sem szolgálhat?

Mikép ítélhetnek a helybeli sajtófelügyelők a sajtó szelleme felett, midőn a nyelvet nem értik,⁴ s a közvetlen kezelést (mint itt) olyanokra bizzák, kiknek semmi politikai, diplomáciai s történeti ismereteik nincsenek, kiknek magasb tudományos képzettségök nem csak, de még irodalmi nyelvtudományok sincsen; kik sokszor a szónak értelmeit sem fogják fel? s még is a hatóság az ő véleményök s jelentéseik nyomán megy tovább. Én a censoromat sokkal becsületesb hivatalnoknak tartom, mint hogy titkos nemzeti szításokra képesnek tartanám, de ő szerb s akarat nélkül szeptet üt az ember fejébe, miért akarja ő éppen Oroszországot simogatni?⁵

Ily állapottal szemközt, habár soha nem közlök mást, mint mi bécsi lapokban áll, több hivatalos körökben már is „Türkenfreund“ fogalom támasztatott rólam; habár e fogalmat megczáfolni sem akarom, a mennyiben üdvösbnek tartom a birodalomra nézve, ha a Dunafejedelemségek a Dunatorkolattal együtt török inkább, mint orosz befolyás alatt fognak állani. A Türkenfreund fogalom azonban az itteni rendőri hivatalnokok többségénél (igen hibásan) ugyanaz az oppositio fogalmával, mert mindent a világosi szűk láthatárból tekintenek, s Ausztriát öntudatlanul lealázzák, midőn azt Oroszország patronatusa, az orosz politika infallibilitása s egyedül üdvözítősege nélkül képzelné nem tudják.

A politikai belátás ily szűk határai között s a kiirthatatlan hajlammal fogva mindenre gyanakodni, senkiben sem bízni, könnyű volt azon fogalomra is átmenni, hogy az, ki a törököt ok nélkül nem piszkolja, ki az orosz bulletineknek feltétlen nem hisz, de még azonfelül a magyar nemzeti miveltséget pártolja s némelykor még a *hazát* is megemlíteni vakmerő — kétségtelenül *separatista*. Mintha egyetlen józan statusférfi Ausztriában, valaha arra számíthatott vagy azt követelte volna, hogy az átalakulás után a magyar magát *hontalannak* tartsa, a *nemzet* fogalmát eltöröltnek higgye, a nemzeti miveltségtől s annyi milliónyi néptömeg pallérozásától saját nyelvén, mint politikai büntől irtózzék és a t.

Ön becsületes és értelmes ember. Megítélheti helyzetemet. Ahelyett, hogy azon egyetlen irányra, melyet követek, s Ausztriára nézve hazánkban egyedül üdvösnek tartok, s mely bár-

mely előforduló esetben *hidul* szolgálhatand a kormánynak, érdemlett bátorítást és támogatást nyernék, — folytonosan küzdenem kell a kormány érdekében hibás fogalmak, a hivatalnokok tulbuzgósága, félénksége, avatatlansága s a sajtótörvények egyenetlen kezelése ellen.

Önhez folyamodom segedelemért. Hivatalos lépést tanácsosnak s lehetőnek nem tartottam. De van kegyednek befolyása arra, hogy ily adatok után (bosszuállások felgerjesztése nélkül) az itteni rendőrségnek világos utasítások adassanak, hogy az, mi a bécsi sajtónak szabad, az a pestinek sem lehet tilalmas. Kivételt szenvedhetne talán a *magyar* emigratio ügye, mely csakugyan másképp hangzik magyarul, mint németben.⁶

Bizalomteljes kérésem tehát az volna, hogy 1. segítsen kegyed, ha lehet; 2. legyen kegyes engemet e kérelmem sorsáról megnyugtadni; 3. ne tudassa e lépésemet olyanokkal, kik által az a pesti rendőri hivatalnokok tudomására juthatna.

S végre könyörgök velem azon Stadion-féle szellemű derék titoknak ur nevét és czimét közölni, ki K. Ö excellenciájánál, a legfőbb rendőri hatóságnál a sajtó ügyében referál, s kinél fennlétemkor is tisztelkedtem.⁷

Hazafiui hathatós gyámolítását s bölcs tanácsát ismételve kikérve, s magamat szíves indulataiba ajánlva, őszinte tisztelettel maradok Tekintetes ur

Pesten, január 25, 1854.

alázatos szolgája

Török János.

[A levél legnagyobb része piros czeruzával (margón és sorok között) megjelölve.]

¹ Ezt a találkozást egy barátságos hangú polémia előzte meg. Kecskeméthy a Budapesti Hírlap 1853 május 7-iki számában egy Δ jelű bécsi levélben azt fejtegette, hogy a földhitelbank kényes intézmény, hogy jóvolta könnyen fajulhatna kárhozattá. Könnyen csábíthatná földbirtokosainkat oly adósságok elvállalására, melyeknek csak terhét éreznék, de nem a hasznát. Mert, hogy hasznosíthassák a földhitelt, ahhoz nagyobb szakértelem kell, mint amennyi nálunk föllelhető. És honnan vegyük a pénzt a földhitelbank felállítására? Török János a Pesti Napló május 8-iki számában válaszulván a Δ jelű levélre, igen tárgyilagosan cáfolja annak érveit,

és kijelenti, hogy a hitelbank égetően szükséges. Május 11-én a Budapesti Hirlapban a háromszög visszavonul a vita elől, mert gyengébbnek érzi magát és csak annyit mond, hogy elérte célját; mást úgy sem akart, mint felhívni a földhitelbank pártolóinak figyelmét annak a kikutatására, hogy miként kellene ez intézményt szervezni a földbirtok eladósodása veszélyének kiküldésével. Kecskeméthy válaszához egy U. I. volt csatolva, mely belékapaszkodva Török egy nem egészen szerencsésen stilizált mondatába, a Pesti Napló szerkesztőjének tudatlanságát akarta kicsúfolni. Török észrevette, hogy az utóiratot Szilágyi írta. Igen élesen és hatásosan támadta ezért Szilágyit, anélkül, hogy megnevezné. Kecskeméthyről ellenben így emlékszik meg: Az U. I. bizonyosan a lovagias bécsi levelező sajnálatára. Pesten iratott a bécsi levél alá.

² Hiányzik.

³ A Pesti Napló 1853 decemer 17-iki és 18-iki számai a Lap-szemle rovatban a Frankfurter Postzeitung egy cikkét ismertetik. Kivesszük ez ismertetésből a következőket: „Miklós császár, hivatkozva eddigi életpályájának fényére s ama nyomós okokra, melyek tanácsának úgy, mint kívánatának magas tekintélyt adhattak, Ausztria velei együtthatását óhajtotta azon esetben, ha Franciaországot és Angliát Törökországgal ellenében föllépendőknek látná. Ferencz József császár tagadólag válaszolt, s ő ezen, Európa minden érdekeire nézve oly jelentékeny tagadó választ, hatályosan akarta nyilvánítani..... — Nem áll-e Ausztria legfőbb érdekében a dunai hajózást szabadon és minden zaklatástól mentesen fenntartani? Nincs-e az inkább biztosítva, ha a Duna-partokat az Ausztriából kiépésnél a törökök, mintsem ha az oroszok bírnák tulajdonul? Nem kellene-e tetemesen megbánnia, hogy Moldva- és Oláhország nyugati és északi részében egy jelentékeny határterületen egy gyöngye szomszéd helyett, ki őt sohasem nyugtalaníthatá, egy hatalmas és mindig félelmetes szomszédot kapott? Nézhetné-e keserűség nélkül, mint teszi magát szláv alattvalóival Oroszország érintkezésbe, s mint veti meg még szilárdabban lábát Németországban? Törökország feldarabolása tehát Ausztria szuverénitását és érdekeit mind politikai, mind vallási tekintetben rendkívüli veszéllyel fenyegetné..... Ausztria, Poroszország és Angliának kevesebb oka lehet egy Törökország lehető felosztásánál nyerendő osztályrészt óhajtani, mint félni ama nagyobb osztályrész miatt, melyet Oroszország majd magának el tulajdonítana. Ez főalapja a több mint félvé előtt alakult szövetségnek, melyről az orosz császár sem Ausztriát, sem Poroszországot, daczára ama legbuzgóbb és hatályosb törekvéseknek, hogy befolyását érvényessé tegye, lebeszélni nem volt képes.... Távol legyen tőlem azon helytelen gondolat, hogy megfélemlítés által kívánjak őni. Bizonyosan Miklós császár jellemének legkitünőbb vonásai: a vitézség, büszkeség, erély sőt merészség is. Ámde a czár súlyos körülményekben már azt is bebizonyította, hogy éles elmével és felvilágosult értelemmel bír. Nem kellett-e neki új helyzete felett tünődni, s azon pillanatban, midőn háborút kezdett, magában elismerni, hogy ő, ha a dolgokat túlhajtáná, fontos ered-

ményekre fogna jutni, s nemcsak Franciaországot és Angliát idézné maga ellen sikra. Kimerítőbben ez elmékedést olvashatni az eredeti lapban, vagy a bécsi Wandererben, melynek szavait ma nekünk nincs módunkban ismételni." — Így végződött az a Lap-szemle, mely Protmann haragját magára vonta. Különben az orosz-ellenes sajtó Kempennek sem tetszett. 1855 február 21-én kelt és már idézett jelentésében ép a Wanderert és az Ostdeutsche Postot vádolja azzal, hogy Oroszország meggyengítésében a konzervatív elvnek vereségét látják és mértéktelenül támadnak oly hatalmakat, melyekkel Ausztria nincs hadilábon. Pedig a Pesti Napló Lap-szemléi leginkább a Kempentől megrótt két bécsi lapra szerettek hivatkozni.

⁴ Protmann, midőn a rendőrség sajtóosztályát szervezte 1854 végén, panaszkodott, hogy nehéz magyarul tudó hivatalnokokat a sajtóosztály számára szereznie. (B. A. L. U. L. G. A. Fasc. 259. Kormányzósági felterjesztés 1855 június 4.)

⁵ Nem okvetetlenül szükséges a cenzor nemzeti szimpátiájának feltevéséhez folyamodnunk. Az osztrák külügyi politika 1853 végén még nem volt oroszellenes.

⁶ Valóban mély hatást tehetett a magyar olvasóra például az a tudósítás, mely a Magyar Hirlapban (1850 október 22) a londoni emigráltak október 6-iki ünnepi gyülekezetéről s az azt megelőző gyászmiséről volt olvasható. A gyűlésen Pulszky Ferenc így beszélt: „A száműzöttek emléknapijai nem örömnapiak, hanem napjai a gyásznak és keservnek. Mi nem diadalunk ünneplésére gyűltünk ma össze, hanem egybegyűltünk azért, hogy halottainkat tiszteljük s hogy azon nemes hazafiakra visszaemlékezzünk, kik Magyarország ügyéért a csatamezőn és máshol is elhaltak. A mi barátink halála nem gyümölcs s sikertelen.” Német nyelven német olvasónak az október 6-iki szónoklat közömbösen hangzott.

⁷ Gróf Stadion, a Schwarzenberg-minisztérium liberális belügyminisztere volt. Azt a Stadion-szellemű, azaz liberális „titkokot” Fiedler Károlynak hívták, akiről l. a Bevezetést.

127. Török János levele. (B.)

Igen tisztelt Tekintetes Ur!

Semmivel sem tisztelhetett volna meg, semmivel sem kötelezhetett volna le annyira, mint ama szíves bizodalommal, melyet a nemzeti színház ügyében hozzám írt becses soraival írántam tanusítani méltóztatott.

Azonnal válaszoltam vala (mert proximus ardet Ucalegon), ha nem ringattam volna magamat azon édes álomban, hogy tán Kegyednek válaszul már az Intézet megmentését írhatom meg. Minthogy azonban e reményem valósulása telje-

sülni nem látszik, sietek Kegyedet egyelőre a következőkrül értesíteni:

A nemzeti színháznak egyik baja kétségtelenül a pénzhiány, de nagyobb ennél mindenestre a nyomoru igazgatóság.¹

Simonchich minden rendelkezésben mellőztetvén, az ügy élén *döntőleg* Festetics Leó és Nyéky állanak, két.....ember, Kezük alatt..... a nemzeti intézet aljasodott. Az egy Lesnievskát kivéve, az összes női operai személyzet.....²

Az intézetet ez aljas helyzetből egyedül önálló, nemes egyéniség kezébe fektetett igazgatóság mentheti meg. S ennek keresztülvitelén izzadtam már több hetek óta, de még nem érhettem célra.

Ezzel lett volna kapcsolatban az országos részvét ébresztése s most, midőn a nemzetben nemzetiégi áldozatok legmelegebb ösztönére számolhatni, kétségkívül néhány százezer forintot lehetne kamatalapítványokban gyűjteni, ha egyszerűsmind biztosítani lehetne a közönséget, hogy áldozatai a kitűzött célra helyesen fognak fordíthatni. De az intendánsok iránt semmi bizalom nincs. S minthogy azok, kik az embereket az ügy élére állították, — ezen emberek multját, jelenét, eljárásukat, erkölceiket, tévirányukat, lépteik eredményét s a közönség hangulatát ismerik, — innét jó azon mindenkitől hallható gyanu, hogy tán szándék ily demoralisatio útján a színházat tönkretenni.

Én személyesen meg vagyok győződve, hogy ily szándék Albert fhg szívéhez soha nem fért, s azt sem hiszem, hogy Bécsben valaki ennyire gondolt volna.³

Az bizonyos, hogy az oktalanok tulbuzgósága által sok rétegekben megrendített bizalom helyreállítására s az uralgó fels. Dynastia népszerűsítésére s így a kölcsönös szereteten újra megfogamzó hazafiui élénk munkásság és önbizalom felelevenítésére alig hatna erősen egy cselekvény inkább, mintha a nemzeti színháznak illő karba helyezése legfelsőbb helyről iniáltatnék, s ha ön, ki előtt a hatás kapcsai és csatornái világosabban állnak, erre nézve működni hajlandó, egyenlően érdemdus szolgálatot teend a dynastiának és nemzetnek. De arról biztosítom, hogy bármely gazdag támogatás

haszontalan leend, míg ama kétféjű intendáns helyére bizalmatgerjesztő embere a nemzetnek és művészetnek nem állítatik. Ugy hiszem, eszközölhetni fogom, hogy ön a színház pénzügyi állapotjáról mielőbb alapos tükröt nyerjen. Addig is adalékul némely jegyzeteket ide zárok, hozzá tévén, hogy a n. színház alaptőkéje mintegy 320 ezerre már leolvadt,⁴ — adóssága mintegy 65 ezer pengő — s arra, hogy drámát és operát csak Pesthez illően szervezhessen, — legalább 30 ezer pengőforintnyi évenkénti új támogatásra lenne szüksége, habár most 10—12 ezer pengővel is elháríthatta volna a reductio botrányát.

Ez ügyben szíves engedelmet kikérvén magamnak közleményeimet folytathatni s magamat hazafiúi szíves indulatiba ajánlván, benső tisztelettel maradok

Kegyed

Pest, mart. 12. 1854.

őszinte hive

Török.

¹ A Nemzeti Színházat ekkor komoly válság fenyegette. Török János Pesti Naplója gróf Festetics Leó intendáns vezetését következtesen ostromolta. Szini bírálói állandóan hangoztatták, hogy Festetics elhanyagolja a drámát, ellenben sokat áldoz az operáért, nem a művészi cél kedvéért, hanem a maga egyéni hajlama után indulva. Pedig a dráma, mint a nemzeti nyelvnek és irodalomnak terjesztője, fontosabb az operánál, de meg a közönség is jobban szereti, ami a jövedelmi kimutatásokból is látszik. Festeticsnek tehát már pénzügyi okokból is inkább a drámát kellene pártolnia, takarékosági hajlamát pedig az operában kellene érvényesítenie. 1854 február 11-én riasztó hír jelent meg a Pesti Naplóban. Arról volt szó, hogy az intendáns tömegesen akarja elbocsátani a drámai színészeket, köztük a legjobbakat, csak azért, hogy a csekély tehetségű énekesnőket jobban fizethesse. Ez a hír annyira feltűnt, hogy az igazgatóság kénytelen volt azt hivatalos nyilatkozatban cáfolni. A február 21-iki számban közzétett nyilatkozat szerint a drámai személyzet „reductiója” csak Tóthra, Tóthnéra és Barthánéra szorítkozott. Ez sem volt közömbös veszteség a dráma kedvelőire nézve, de még nyugtalanítóbb volt az a körülmény, hogy egyáltalán szükséges a redukció. A közvélemény attól tartott, hogy Festetics gazdálkodásának katasztrófa lesz az eredménye. Török Jánost a Nemzeti Színház sorsa erősen nyugtalanította, maga is beléavatkozott a vitákba; rosszakarói azt híresztelték, hogy egy színésznő kedvéért s nem a nemzeti ügy érdekében. Kecskeméthy már ismerte Török János szenvedélyes érdeklődését a Nemzeti Színház iránt, azért hozzá fordult, hogy alapos értesülést szerezzen annak állapotáról. Ez a bizalom Török Jánosnak nagyon jól esett.

² E kikezdésből néhány sort kihagytunk. Török szenvedélyes vádjaiért a nyilvánosság előtt úgy sem merete volna elvállalni a felelősséget. — Gróf Festetics Leó egy a „Nemzeti Színházról“ című röpiratban (Pest 1856) védelmezte magát a felzuduló vádak ellen. Azt írja, hogy elhanyagolt állapotban vette át a Nemzeti Színházat s hogy javította az állapotokat egyben-másban. Mindenütt arra hivatkozik, hogy Simonsits János „gazdászati igazgató“ közreműködésével vezette az ügyeket. Nyéky Mihály a színházi gazdaszmánynak igen befolyásos tagja volt, de Festetics nem szól arról, hogy része lett volna az igazgatásban. Festetics azt állítja, hogy a pénztár sohasem volt az ő kezelése alatt, de különben is üres pénztárt vett át és vagy 14 ezer forint készpénzt hagyott benne. — Festetics, mint zeneszerző, úgy látszik, többre becsülte az operát a drámánál. A jóakarát nem hiányzott benne, de főúri szeszélyvel mellékes körülményekre, inkább külső látszatra nagyobb gondot fordított, mint a lényegre. Azután a demokrata hírlapírók előtt hamar népszerűtlenné válik az olyan főúr, aki szegénysége miatt nem imponál és modorában nem mindenki iránt pajtáskodó. Különben is azt írja Gyulai Pál Szigligeti Ede fölött mondott emlékbeszédében, hogy Szigligetinek mint dramaturgnak és rendezőnek sok támadást kellett túrnia, „mert abban az időben, midőn még magyar minisiterelnök nem volt és sok mindenről nem lehetett írni, ő volt az ország legrágalmazottabb embere“. (Emlékbeszédek, I. 148. l.) Már pedig Festetics intendáns volt és nem rendező, magyar minisiterelnök pedig az ötvenes években sem foghatta fel Szt. Sebestyénként a hazai rágalmozó szenvedélynek nyilait. Hogy a színház rossz állapotáért a felelősség nem egyedül Festeticset terheli, azt Gyulai Pálnak következő nyilatkozata is bizonyítja: „A színház bukás szélén, miben épen annyi része van a kedvezőtlen körülményeknek, mint a journalistikának.“ (Arany Jánosnak írja 1854 szeptember 6-án.)

³ Ez a vád annyira el volt terjedve, hogy komolyan foglalkoztatta a hivatalos köröket. Protmann 1853 júliusában jelenti Kempennek, hogy a Nemzeti Színházban rossz a gazdálkodás, a színészek fizetésüket gyakran rendetlenül kapják és Festetics mégis Lesnievszka kisasszonyt, a varsói szoprán énekesnőt 9 hónapra 8000 forint fizetéssel szerződtette. Festetics nem törődik a Nemzeti Színház alapjának sorsával. Csak azon van, hogy elvonja a közönséget a német színházról, mely ily költségesen nem gazdálkodik. Arra számít Festetics, hogy a kormány állami pénzről fogja jóvátenni hibáit. Albrecht főherceg valóban báró Augusz elnöklete alatt bizottságot nevezett ki a nemzeti színházi gazdálkodás ellenőrzése és az intendánsi hatáskör korlátozása végett. Festetics, aki 1852 tavaszán nevezetett ki intendánsnak, 1854 őszén kénytelen volt átadni a színházat utódjának. De a Nemzeti Színház pénzügyei ezután sem javultak. Pedig a kormány nem akarta magára venni a Nemzeti Színház bukásának ódiúmat. Sőt a nyilvánosság előtt a

színház pártolójának szeretett feltűnni. Albrecht főherceg neijével elég gyakran látogatta az operai előadásokat. Sőt adakozott is a színházi gyűjtések alkalmával.

A Pester Lloyd 1855 február 28-iki esti lapjában olvassuk ezeket: „Von der Theilnahme, welche die Ausschmückung des Nationaltheaters selbst in den höheren und höchsten Kreisen findet, legen folgende Spenden Zeugniß ab: Erzherzog Albrecht 500 fl., Graf Leiningen 100 fl., Baron Augusz 100 fl. und Se. Hochgeboren Herr Hofrath und Polizei-Direktor Protmann, Ritter von Ostenegg, 100 fl.“ A Lloyd március 2-iki reggeli lapja „unliebsamer Druckfehlernek“ nevezi Protmann 100 forintját. A 100 helyett 10-et kell olvasni, úgymond. Ennek a sajtóhibaigazításnak igen érdekes története van. Ezt a történetet maga Protmann beszéli el a leghitelesebben abban a levélben, melyet Kempen elnöki titkárának, Hellnek írt a sajtóhibaigazítás napján. A levél így hangzik: Hochgeborener Herr Hofsekretär! Die Notiz im beiliegenden Abendblatt des Pester Lloyd, Nr. 50 vom 28. v. M., worin erwähnt wird, daß ich 100 fl. C. M. Z. zur Ausschmückung des ungarischen Theaters beigetragen hätte, muß auch in Wien überrascht haben, da es dort gewiß nicht unbekannt ist, daß ich ohne Vermögen und leider für den hiesigen Posten so geringen Gage eine solche Munificenz nie entwickeln könnte, und man auch wissen wird, daß ich aus politischen Rücksichten kein Begünstiger des ungarischen Theaters bin, noch weniger aber der Mann bin, der seinen entschiedenen und geraden Charakter etwa ad captandam benevolentiam vor dem Publikum maskiren würde.

Es dürfte der Notiz, die Perfidie zu Grunde liegen, durch die mir angedichtete Gabe auch die Bedenken jener zu bannen, welche allenfalls glauben, man mache sich durch Beiträge für das ungarische Theater in den Augen der Polizei nicht gefällig.

Ich habe für das ungarische Theater aus Grundsatz nicht einen Kreuzer gegeben, und es konnte an mich in keiner Hinsicht eine Anforderung gestellt werden, da ich selbst die Amtsloge wegen der hiesigen Verhältnisse nie besuchen kann und daher ausser dem deutschen, wo mir eine Loge zu Gebote steht, kein Theater betrete. Ich hätte daher mit vollem Rechte den Widerruf der Notiz in der Art verlangen können, daß ich nichts beigetragen habe.

Nachdem aber ein solcher Widerruf eine Auslegung hätte finden können, die gegen die höchsten und hohen Persönlichkeiten, deren in der nämlichen Notiz, erwähnt wird, in grellen Contrast im Principe hätte treten können, so fand ich die nackte Wahrheit, der ich wohl am liebsten hätte nachkommen mögen, nicht taktgemäß, und ich nahm daher dahin die Zuflucht, daß ich die Berichtigung eines Druckfehlers dem heutigen Morgenblatte des Lloyd einschalten ließ, daß es nämlich statt 100 fl. 10 fl. heißen soll, und bezahlte die 10 fl. als vorgebliches Entrée in die Loge für den fraglichen Maskenball durch Baron Augusz als Comité-Vorstand, als wären dieselben schon früher bei ihm erlegt gewesen. Schweigen konnte ich in der Sache nicht, weil es äußerst sonderbar gewesen wäre, von einer mir fälschlich beigelegten Munificenz im Kreise von Sommitäten stillschweigend

den Schein zu nützen. Ich bitte Sie, wo es nothwendig erscheint, vor Allem aber unserm gnädigsten Excellentissimo darüber Aufklärung zu geben. Pest, 2. März 1855. *Protmann*. A titkár jelentette a levél tartalmát Kempennek és annak nyilatkozataiból azt vélte következtetni, hogy Excellentissimus helyesli Protmann eljárását. A Pester Lloyd e sikerült tréfája és Protmann alázatos aggodalma világot vetnek a kormány színházi politikájára. A kormány nem jó szemmel nézte a főurak áldozatkészségét a színházi alap megmentése érdekében. A gyűjtést az ó-konzervatívek ellenzéki szellemenye egyik feltűnő jelének tekintette. A Nemzeti Színház fellendülésétől a német színházat is féltette. Ferenc József 1858 december 9-én a titkosrendőri alaphól 4000 forintot utalványozott Gundy Györgynek, az egyesült budai és pesti német színházak igazgatójának, mivel a német színház az akkori pénztelenség idején nem versenyezhetett a maga erejéből a „gazdagon ellátott és az élénk részvét által is támogatott Nemzeti Színházzal”. (Osztirák belügym. levéltár 1598/P. II. 1855, 2998/P. II. 1853, 1858/P. I. 1377, 3675. B. A. L. U. L. G. A. Fasc. 178. (1854 április 9-iki jelentés), G. D/II. 1183, 1885.)

⁴ Gróf Andrássy Manó szerint a Nemzeti Színház alaptőkéje 1853 májusában 330,000 p. f. volt. (Budapesti Hírlap 1853 május 3.) Tehát Festetics idejében egy év alatt 10,000 forinttal fogyott volna a tőke, nem számítva az adósságokat. Török „néhány jegyzete” itt következik:

A dráma jövedelmezett a hivatalos kimutatás szerint 1853-ban 36,587 frtot. Miután az intendáns hivatalos értesítése szerint a dráma jövedelme, a dráma-budgetet 8000 frttal haladta meg, a dráma-budget a múlt évben volt 28,587 frt. Mindazonáltal e budgetet le akarják 24,808 frtra szállítani, hogy a színházi budget 8856 frt deficitje pótoltsék. Mert a múlt évben az összes budget tett 108,856 frtot. A meghatározott budget pedig ez évre 100,000 frt. Alapul, kiindulásul véve a magas helyi meghatározott 100,000 frtot, a készítendő budgetnél két dolog érdemel fő tekintetet, ú. m. a 36,587 frtot jövedelmező dráma tavali budgetje 28,587 frt és a színház elkerülhetlen kiadásai, mint a tisztviselők, szolgák, mesteremberek, orchester, kardalok stb. fizetései, mi is 52,948 frt. Ha e két összeget (28,587 és 52,948 frt) összeadjuk, a színház szükséges kiadása teend 81,535 frtot, az operára maradna tehát 18,465 frt. De a solosångerek fizetése tesz 35,100 frtot, így innen keletkezik *deficit* 17,635 frt. Ezért kell a 36,000 frtot jövedelmező drámának 24,000 frtra devalváltnia.

Megjegyzendő, hogy e 36,000 és ötszáznyolcvanhét frt csak a *drámai előadások* napi jövedelmeiből jött be. A bérletből öt illető rész ebben nem foglaltatik.

Ugyanis 101 nagyobb személyzetű előadás jövedelmezett 23,216 frt 17 krt, 72 kisebb személyzetű 4925 frt 32 krt, 24 külön alkalomkor adott 8445 frt 56 krt.

Azonban vegyük a megállapított 100,000 frt mellett, hogy a dráma budgetje, amint terveztetik, lesz csakugyan 24,808 frt. Ezt (24,808 frt) a 100,000 frtból levonván, marad 75,192 frt, ha ebből az elkerülhetetlenül szükséges színházi fizetéseket (a soloénekes díján

kivül) levonjuk, ú. m. 52,948 frtot a soloénekesek fizetésére, így is csak 22,244 frt maradna, $52,948 + 24,808 + 22,244 = 100,000$ frt, már pedig a soloénekesek budgetje 35,100 frt, még így is 12,856 frt deficit maradna. Hát ezt hogy gazdálkodnák meg? Lesniewszka 12,000 frt, Kaiser * vagy más 3600 frt, alténekesnő (most Ács) 1500 frt, két tenor 8000 frt, bariton (Füredy) 4000 frt, bariton (Wangel) 1000 frt, buffo (Benza) 3000 frt, mély bass (Kőszeghy) 2000 frt, összesen 35,100 frt. Regisseürok 2080 frt, férfi kardalnokok 8028 frt, nő-kardalnoknők 5468 frt, zenekar és igazgatók 20,744 frt, inspicienten 816 frt, sugók 792 frt, *ballet* 2712 frt, tisztek 2972 frt, szabó 1584 frt, házi statísták 576 frt, Decorationspersonal 2820 frt, jegyszédők 1344 frt, szolgálk 3012 frt, összesen 52,948 frt. A drámaszemélyzet tervezett fizetése 24,808, mikor az orchestrumé egyedül 20,744 frt.“

128. Mikulás János levele.¹

Kedves barátom!

Mit első leveledre válaszoltam volna, azt fájdalom! most is kénytelen vagyok feleletül adni, hogy t. i. ezuttal nincsen igazad. Nem azért, mintha okaid, védveid stb. nem bírnának teljes érvénnyel, hanem azon sanyaru oknál fogva, mivel a lap oly rossz állapotban van, hogy Szilágyi 4 hét óta beteg és magán kívül van a vállalat iránti aggodalma miatt. Miután a szerződést egy esztendőre írta volna alá (háromra a világért sem tehetne volna azt), az előfizetések meggyérültek, a hirdetmények pedig oly ritkán jönnek, hogy magam is azt kezdem hinni, mikép körülbelül 2000 forintnyi kár lesz a vállalatban félév alatt. Taval a hirdetmények még 14,000 frtot hoztak be, az előfizetők száma pedig az első félévben 1800, a másodikban tizennégyszázon fölül állt. A mostani előfizetők száma a féláru előfizetőkkel együtt, egész-, fél- és negyedieket összevetve: 1200; a hirdetmények pedig e mai napig — jan. 13-káig — még nem hoztak be harmadfél száz forintot. Nyomatni kellett eleinte 2000 példányt, most a netalán még előfizetendő hatóságok miatt nyomunk 1800-at; de ha már egy sem jönne, mindig nyomatni kell 1600-at; az iv nyomatása 1000 példányban csak 25 f. 30 kr.-ba kerül, s ezen olcsóság mellett is, számítsd ki, mennyit tesz az egy év alatt, vedd hozzá a postabélyeg árát (minden vidéki példányra 3 forint

* Kaiser Ernsztne hangja már hanyatlott. Szó volt nyugalmaztatásáról.

néhány krajczár évenként), az expeditió költségeit 2400 frttal, a könyvvitelt, hirdetményi díjak fölvételét, behajtását stb. évenként ezer forinttal, a mint ezek szerződvényileg meg vannak alapítva, a redactio költségeit minden reductiókkal 9000 frttal egy évre, haszonbér fejében vess ezekhez 4000 p. frtot, s már most fontold meg, hogy a praenumeratio nyár és ősz felé *mindig* körülbelül 400-al csökken, mihez még az is járul, hogy a lap nyilván leszállófélben van, s a hanyatlást a Pesti Napló felvergődése mellett megakasztani annál kevésbbé lehet, mert Szilágyinak sok az ellensége mindenhol; — ha te, kedves barátom, mint mondám, tollat fogsz s ezeket kissé kiszámítod, meg fogsz róla győződni, hogy Szilágyi nagy veszélyben forog. Kissé csodálom, hogy magas helyeken egyes emberek árulgatására hallgatnak akkor, midőn az adatokat könnyen megkaphatják, s egy közepszerű tehetséggel bíró fogalmazói segéd a számadást egy félóra alatt megcsinálhatja. — Ha már most az a kérdés, hogy Szilágyinak e körülmények közt mi a teendője, azt mondom, kimélje azokat, kik a lap régi barátai; azért — ha reducálni kell, kezdje meg e működést Párisban és Berlinben, ne pedig Bécsben.² Ezt én meg is mondtam neki, hanem hogy akárkinek is most egy-néhány száz forinttal többet ajánljon, erre — megvallom — őt nem mertem felszólítani, mert ugyis fünek-fának kínálja lapját, ha számára 1500, vagy csak 1200 forintot is biztosíthatna. Hiszen nekem is így kínálta, még azon 2500 pfrtot is hozzáajánlván, mivel Herz nyomdája neki még tartozik, mikor egyszer — hogy trémáját csillapítsam, azon tréfára vetemedtem, hogy én magam is el merném a Verlagot vállalni.

So stehen die Sachen und das ist freilich schlecht genug.

A protestánsokat illetőleg van nekem is némely fondorlatokkal elég bajom; de azokat nem kellene a vétkesekkel sújtani, kik a kormánynak jó barátai vagy legalább nem ellenségei.³

Többet írnék, de hiszen tudod, hogy van az irással egy hivatalnok. Azért ennyi ezuttal elég. Lebe wohl, gegrüßt von deinem aufrichtigen Freund.

Ofen, 13. Jan. 855.

M.

¹ Mikulás János József a gömörmegyei születésű Mikulás Dániel aszódi evangélikus lelkésznek és Latkóczy Borbálának volt fia. 1820 március 14-én született. 1853 február 26-án nevezték ki a a pesti kerületben ideiglenes protestáns iskolafelügyelőnek (Schulrat), majd 1854 vége felé véglegesnek. Azelőtt hirlapíró, helyettes egyetemi tanár, sőt tanítóképzői igazgató is volt. 1851—1852-ben néhány hónapon át Bécsben szolgált a közoktatási minisztériumban. Ez idő alatt „kitünő képességeinek“ (vorzügliche Brauchbarkeit) adta jelét. Itt nyerte meg Thunnak, vagyis inkább Helfert államtitkárnak bizalmát. A miniszter 1854-ben megbízta Mikulást a nagyváradi, soproni és pozsonyi helytartóságok protestáns gimnáziumainak szervezésével és vizsgálatával. Hatásköre tehát túlterjedt a maga kerületén. Arany János írja róla Tompának 1853 április 27-én: „Szőnyi helyébe Mikulás ő nagysága lépett, evangélikus, mondják erélyes ember s mindent elkövet, hogy iskolánk a status céljának minél inkább megfeleljenek.“ Ugy is volt. Mikulás a mondott irányban minden lehetőt elkövetett. Előjárói ezért meg voltak vele elégedve. Kempen egy 1855 februári jelentésében így jellemzi Mikulást: „Politisch ohne Vorwurf. Ist ein geborener Slave, von lutherischer Confession. Ist moralisch unbescholten, sehr gebildet, wird in seinen Leistungen als Schulinspector gelobt. Besitzt viel Schlaueheit, und angenehme Umgangsformen.“ — A protestáns tanároknak, mint Lévaýnak Aranyhoz írt leveleiből látszik, Mikulás kevésbé tetszett, ami természetes is, mert a protestáns gimnáziumok nyilvánossági jogának megszerzése és pedagógiai értékének emelése érdekében Mikulásnak oly intézkedéseket kellett követelni, melyek zavarták a tanárok nyugalmát és sérteni látszottak az egyház autonómiáját. Lévaý Mikulást magára hiú, hódolatot kívánó s nem jóindulatú embernek rajzolja. Aranyra, úgy látszik, kedvezőbb véleménye volt róla. Mikulás is nagyrabecsülte Arany tanári működését. Az 1854—55-iki iskolai évről szóló jelentésében írja Aranyról: „Der Unterricht am Obergymnasium ist einem Manne anvertraut, der alles mögliche thut und wirkt zur Emporhebung der Muttersprache.“ Mikulás meg volt győződve a Bach-kormány jóindulatáról, de a kormány hivatalnokainak gazdálkodását élesen elítélte. (L. ezekre nézve: B. Á. L. G. D. 1855. Nr. 109, U. L. G. A. 1854, Fasc. 187. Országos Levéltár, Helytartósági akták 1852, 294. sz. 1853, 11.626/942. sz. s az Aranya vonatkozó kijelentést u. o. 24.538/5327, 1855. DVI. alatt. L. továbbá Arany Hátr. Iratai III., IV. és Kecskeméthy Naplóját.) — Mikulás Szilágyi Ferencnek meghitt barátja és munkatársa volt. — Szilágyi 1855 újévén Kecskeméthynek 100 frtos havi fizetését 50-re szállította le, amiért Kecskeméthy panaszkodott régi jó barátjának, Mikulásnak. Ez felvilágosította, hogy Szilágyi nem fizethet többet. A Budapesti Hirlap viszonyairól a Bevezetésben szoltunk.

² Azaz kezdje a redukciót a párisi és berlini levelezőn s ne a bécsin.

³ Lehet, hogy Kecskeméthy levelében kifakadt a protestánsok ellen, akik ellenségei a kormánynak. Ekkortájt protestánsellenes hangulatban volt.

129. Heckenast Gusztáv levele.

Pesth, 27/3 1855.

Verehrter Freund!

Ich sende Ihnen einliegend einige Holzschnitte, welche Sie zu den von Ihnen bezeichneten Aufsätzen vielleicht in Anwendung bringen können.¹

Mit dem Ausweis der Kalender-Stempelung, habe ich hier Schwierigkeiten. Ich mußte bei der Finanz bez. Direktion einkommen, wie ich merke, ist aber die Sache dort nicht ganz evident, da nach Einführung der Stempelmarken, von der Stempelung keine weitere Notiz genommen wurde. Es ist fatal, daß ich in dieser Angelegenheit, die mir aufrichtig gesagt, jährlich einige Hundert Gulden Verlust bringt, solche Schwierigkeiten finde, um das ausgelegte Geld wieder einzubringen. Könnten Sie die Herrn in Wien nicht dazu bewegen, daß mir der Betrag von 500 fl. für die Zukunft gleich bei Erscheinen des Kalenders ausgezahlt werde?²

Ich bitte recht bald ein M. S. für den Kalender. Zu dem Aufsätze Rudolph H. wird ein original Holzschnitt gemacht.³

Mit aufrichtiger Achtung und Freundschaft Ihr ergebener

G. Heckenast.

¹ Kecskeméthy szerkesztette a Heckenast kiadásában megjelent Közhazsnú Házi Naptárt. Ez volt a naptár címe kezdetben (1854-re), mikor még egyszerű címlappal jelent meg. A III. évfolyam 1856-ra már színes címlappal jelent meg s egy bajszos magyar volt ráfestve, aki boldog újévet kívánt. Ettől kezdve címe ez volt: Házi Naptár a Magyar Nép számára. Kezdetleges fametszetek is ékesítették.

² Ennek a megértéséhez szükséges tudnunk, hogy 1855 elején bélyegeket kellett venni a kalendáriumi illetékek megváltására, míg azelőtt egyszerűen lebélyegezték a kalendáriumokat. Heckenast panaszkodik, hogy amióta a bélyegek pótolják a lebélyegzést, rendetlenül mutatják ki a lebélyegzőkor fizetett illetékeket. Már pedig Heckenast szubvenciója abból állott, hogy visszatérítette neki a kormány a lebélyegzőkor fizetett illetéket, 1855-re 500 forintot. Ezt az összeget most a rendetlenség miatt nem kaphatta meg. Különben Bruck pénzügyminiszter 1855 május 16-án rendeletet adott ki, mely szerint a kalendáriumi illetékeket újra a lebélyegzés útján szedjék be, mint régen. (Landesgesetzbl. f. d. k. U. 1855. 291. l.) Heckenast veszteségekről panaszkodik, amin nem csodálkozunk. Mert a naptár külseje szegényes volt s a tartalma

sem igen csábíthatta a nép fiát. Már pedig akkor igen bő volt a „naptárszüret“, mint Kecskeméthy írja gúnyosan. Arany is azt írja 1855 júniusában: „Friebeisz, Vahot, Jókai, Gereben, minden ember mozog a naptár-irodalom friss gyeptörésén“. (Hátr. I. r. III. 377. l.) Kecskeméthy neve nem volt kiírva a címlapra; ötszáz forintot kapott „a népies naptárért“. (Napló 49. l.) A kormánynak tehát a naptár ezer forintjába került évenként, ami elég sok volt, mert az ezer forint nem sok „loyalitást“ fizetett kamat fejében. Kecskeméthy ugyan próbálta a naptár értékét emelni. 1854 májusában figyelmeztette Bach minisztert arra, hogy a magyar országos vásárok hibátlan és hiteles jegyzéke eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Bach ezért május 22-én felszólította a magyarországi kormányzóságot, hogy állíttassa össze a Közhasznú Naptár 1855-iki folyama számára a Kecskeméthytól kívánt jegyzéket. (B. A. L. U. L. G. A. Fasc. 190.)

³ Az 1856-iki folyamban Habsburgi Rudolfról jelent meg egy történeti rajznak nevezett dicsőítő életrajz bizonyára Kecskeméthy tollából. De fametszet nem díszíti. Ellenben a naptár címlapja után Albrecht főherceg arcképét láthatjuk. A Habsburgi Rudolfról szóló cikk így végződik: „Rudolf szive fő óhaját — t. i. hogy fia Albert helyébe császárrá választassék, nem érhetette el. De későbbben a császári fényes korona dicső utódaira szállt, s háromszáz évig azoknak fejét ékesíté“. A háromszáz év elég lojálisan hangzik, de kevés a történeti valósághoz képest.

130. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Tisztelt kedves barátom Uram!

Ma a conferentia szétoszlásáról irt levelét, bár kiszedve volt, el kellett hónapra halasztani, mert Tuvora, az oest. Corresp. után, azzal ellenkező távirati sürgönyt küldött, mit a mai lap elején olvasand. Én tehát jónak láttam, e levelet kihagyni ma, s azt kissé átalakítva, holnap fogjuk adni. Ezt azért vagyok bátor csak és azon kéréssel megemlíteni, hogy ne nehezteljen az átalakításért, de bajos ily contradictióknak kitenni a lapot, valamint méltóztassék, ha lehet, az ily hírekre nézve tán Tuvorával értekezni s tőle, ha lehet, olykor valamit kívájni.¹

Tegnap is *pro privatissima notitia* irt levelemet kérem vagy megsemmisíteni, vagy visszaküldeni.² Nem bizalmatlanságból mondom ezt, de mivel hirtelen írva volt, s meglehet a pillanatnyi benyomás látszik rajta. Valeat, quantum valere potest: ha használhatja a jó és igaz ügy érdekében, úgy is ismeretes loyaltásánál fogva azt bizonyosan teendi. De ma,

ugy hallom, s alkalmasint ugy van a dolog, a *garázda* elmozdítása *egyedül* a *csaló* műve, ki neki restelte (ez is áll) 7000 p. frtot fizetni s a jó alkalmat olcsóbb emberre szert tenni, használni elmulasztá.³ Ugy tudom, hogy már perben vannak — az első t. i. követeli az utolsótól az illető egyezés teljesítését, az utolsó azt mondja, hogy az első oly módon viselte magát és kezelte a dolgot, mi által az egyezésnek meg kellett volna szünni, azaz annak tárgya megszünttetett volna. Isten tudja, melyiknek van igaza. Itt sokan hiszik, és tekintélyes emberek, hogy azon haszontalan és jellemtelen *garázdát*, elég sajnosan itt is tul a Dunán, *fen* is,⁵ pártolták volna, sőt vannak itt, kik e pártolásra még reményt is építenek, azon ur pártolására, kit, ha nem csalódom, tegnap említettem, de, a mit bajos képzelni, ha szinte igaz, hogy tul a Dunán azon ur, Herr v. Steppe (fordítsa le)⁶ erősen mozog — uti dicitur — a *garázda* mellett. Ugy hallám, hogy *garázda* felmegyen közelebből, hiszem, hogy önnek is udvarland és fog egy csomó hazugságot mondani. Azt alig fogja eltagadni, mikép a lapot egy színésznő papucsáért és szoknyájáért elhanyagolta.⁷

Ha tegnapi és mai levelem folytán ez ügyre valami észrevétele vagy tudatni valója lenne, kérem mindenek felett megírni, hogy azon 3. kijelölt P.⁸ B.⁹ Sz.¹⁰ a csaló által terjesztetik-e fel — vagy pláne hivatalos uton? átalában, mit e dologra néve tud, azt írja meg, arra szívesen kérem. Itt különösen P.¹¹ erősen terjeszti azon hazugságot, hogy *garázda* politikai áldozat, pedig a dolog nem úgy áll, csaló elég okos volt azt megelőzni. „Das war der gescheidteste Schritt, den Sie je gemacht haben“ — mondá neki valaki, midőn elmozdítá a *garázdát*.

A könyvek iránti szíves barátságát köszönöm és várom leküldetésöket. Indem ich ihrer gütigen Aufklärung entgegen sehe, maradok állandóul

Pest, ápril 25, 1855.

őszinte tisztelője

Sz.

Április 24-iki, és az adót illető levélben egy szó, a két adónem *egyetményezésének* sokféle előnyei érthetetlen, mit teszen az *egyetményezés*, mi egyensúlyozássá változtattuk.¹²

Ha csak lehet, mielőbb felrándulok, de itt ma és tegnap oly hideg volt, mint februariusban.

¹ Az Oesterreichische Correspondenz a kormány könyomatos és Tuvora József annak szerkesztője volt. Az újságról és Tuvoráról Kempen már idézett jelentésében ezt írja: „Die *Oesterreichische Correspondenz* war in der damaligen Zeit (1849—1851) noch das einzige Blatt, welches strenge mit der Regierung ging und gehen mußte, da die Leitartikel derselben entweder in den Regierungs-Bureaus selbst verfaßt, oder wenn sie von dem Redakteur Tuvora geliefert wurden, einer vorläufigen Einsicht und Zensur unterzogen werden mußten. ... Das Blatt ist ein halb-offizielles Organ, und sollte als Leitfaden für die Provinzial-Presse dienen. Es mußten also in dasselbe die *korrektesten Artikel* niedergelegt werden. In dieser Richtung mußte die Wahl Tuvoras nicht als die glücklichste betrachtet werden. Tuvora hat schon vor dem Jahre 1848 als er Offizial des Hauptpunzierungs-Amtes * in Wien war, der Regierung wiederholt Anlaß zu Mißtrauen in seine staatsbürgerliche Gesinnung gegeben. Es traf ihn der dringende Verdacht, regierungsfeindliche Artikel für auswärtige Blätter geschrieben zu haben. Auch war es genau bekannt, daß er fortwährend im Hotel der russischen Botschaft sich herumtrieb, und man vermuthete nicht ohne Grund, daß er dort Revelationen machte, welche ihn als einen nicht loyalen Staatsbürger erscheinen ließen. Da jedoch die Einleitung einer strafgerichtlichen Untersuchung keine Aussicht auf seine Bestrafung both, so mußte man sich darauf beschränken, ihn von Wien zu entfernen, um ihn dem Schauplatze seiner regierungsfeindlichen Umtriebe zu entziehen. Er wurde auch wirklich in Folge des von S. Maj. dem Kaiser mit allerh. Entschließung vom 16. Okt. 1847 bestätigten Antrages des Praesidiums der Hofkammer für Münz- und Bergwesen als Zeugschaffer** nach Krennitz transferirt. Die März-Revolution d. Jahres 1848 fand in ihm einen eifrigen Anhänger, und es ist eine bekannte Thatsache, daß er im Mai 1848, im Vereine mit Häfner,** Mahler und Consorten eine Ministerstelle in dem wie man damals glaubte, sehr bald zur Republik umgeschaffenen oesterreichischen Staate aspirirte. † Am 18. Mai, wo die Gutgesinnten leider nur momentan sich ermanneten, und die Republikanische Partei in Schach hielten, wurde Tuvora mit Häfner vom Volke arretirt, und man drohte ihnen mit dem Aufknüpfen an einen Laternenpfahl. Sei es nun, daß die Angst und die Erinnerung an die nahe Todesgefahr, sei es, daß eine bessere Einsicht ihn leitete, genug, schon im Juli oder

* Fémjelző hivatal.

** Szeptárnok.

*** A „Constitution“ című forradalmi lap szerkesztője.

† Mahler Moritz a radikális „Freimütige“ alapítója. Häfner Tuvorát külügyminiszternek és miniszterelnöknek jelölte. (Helfert: Die Wiener Journalistik im Jahre 1848. 64. 1.)

August sagte Tuvora in einem aus Gratz datierten Artikel von der Revolutionsparthei sich los, und versuchte in dem Jahre 1849 der Regierung als gebesserter Sünder sich zu nähern. Er fand auch Gehör und Minister Bach benützte seine Feder, welche er allerdings gut zu führen versteht. Es wurde ihm die Redaktion der Oesterreichischen Correspondenz übertragen, und man muß es zugeben, daß er während des Zeitraumes, als sie Leitartikel größeren Umfanges brachte, der Regierung treu und redlich, und auch mit Erfolg diente. Auch jetzt noch gibt er sich als einen durch und durch konservativen Mann, der sogar manche Verfügungen des Ministeriums zu liberal findet, mit einem Worte, seine früheren Verirrungen durchaus abgeschworen zu haben glauben machen will. Ob er im Herzen so denkt, wie er spricht, kann man natürlicher Weise nicht entscheiden, doch ist kein Factum bekannt, welches seine Aeußerungen Lügen strafen würde. Dagegen erscheint er in sonstiger Beziehung als ein nicht reeller Charakter, und es ist mehr als wahrscheinlich, daß er seine Stellung als Redakteur der Oesterreichischen Correspondenz dazu mißbraucht, an Börsengeschäften sich zu betheiligen, ihm zukommende Notizen, namentlich aber die telegrafischen Depeschen, welche er im Auftrage des Ministeriums des Innern, von dem Wolffschen Korrespondenz-Bureau in Berlin für die Oesterreichische Correspondenz bezieht, gegen Entgelt an Private, namentlich Banquiers zu verwerthen, überhaupt seinen Privatvortheil über die Grenze des Erlaubten hinaus zu berücksichtigen. Es ist namentlich erhoben worden, daß er telegrafische Depeschen, welche an ihn gelangen, selbst wenn es noch Zeit wäre, nicht mehr der Correspondenz des nämlichen Tages einschaltet, sondern sie an Private verkauft, und erst am nächsten Tage derer Veröffentlichung durch die Oesterreichische Correspondenz einleitet. Auch ist es beinahe gewiß, daß er mit dem in London weilenden politischen Flüchtlinge, Sigmund Engländer,* seinem frühern Partei und Gesinnungsgenossen, noch fortwährend in vertraulicher Correspondenz steht. Jedenfalls ist es eine politisch bemakelte Persönlichkeit, welche *das halboffizielle Organ des Ministeriums* redigirt. — A bécsi konferencia 1855 március 2-án nyílt meg. A nyugati hatalmak, Oroszország, Törökország és Ausztria diplomatái tárgyalták ott azokat a föltételeket, melyeket Oroszországnak el kellett volna fogadnia, ha békét akar. A megegyezés legfőbb akadályá az volt, hogy Oroszország a Fekete-tenger semlegességében, az orosz feketetengeri hajóraj maximumának megállapításában nem akart megnyugodni. A konferencia június 4-én eredménytelenül oszlott szét. Kecskeméthy azonban már április 24-iki bécsi levelében adta hírül a konferencia félbeszakítását. A Budapesti Hírlap április 25-iki számának élén olvashatók e sorok: „A Budapesti Hírlap szerkesztőségéhez ma, szerdán, délelőtt 11 óra 5 perczkor következő távirati **magántudósítás érkezett**: Bécs, ápril 25. A bécsi értekezletnek tegnap állított *félbeszakasztása*, mi az „Oesterreichische Post“ tudó-

* A „Wiener Katzen-Musik“ egyik szerkesztője 1848-ban.

sításán alapult, mint az Oesterreichische Correspondenz ma erősíti, *nem valósult, de azok folyvást tartanak*, egyszersmind az említett lap meggyőződését a békeremények iránt megújítva kifejezi. „Másnap azután közli a Budapesti Hírlap Kecskeméthy Δ jelű levelét április 25-iki kelettel e kezdő szavakkal: „Haszinte a conferentia végkép nem is szakadt félbe, mint azt egy itteni hírlap kissé elsietve hirdeté, s ha azért a békeremények végszíkrajá még nem aludt is ki, de a helyzet mindenesetre komoly, sőt nehéz“ stb.

² Mivel e levél hiányzik, feltehető, hogy Kecskeméthy megfogadta Szilágyi szavát.

³ A garázda Török Jánost, a csaló Emich Gusztávot jelenti. Szilágyinak e tréfái nem igen emelték tekintélyét Kecskeméthy előtt.

⁴ Azaz a kormányzóság hivatalszobáiban Budán.

⁵ Azaz Bécsben Kempen hivatalában.

⁶ Pusztay Sándor, ekkor főrendörbiztos, aki a várban lakott. Soproni magyar nemes származású, erősen császári érzelmű publicista. A szabadságharc kitörése előtt a Pressburger Zeitungnak volt szerkesztője. Windischgrätz bevonulásakor, 1848 végén egy ily című könyvet írt: „*Thronfolge und die pragmatische Sanction in Ungarn, oder Rechtfertigung des Regierungsantrittes Seiner kaiserlich königlichen Majestät Franz Joseph I. als Königs von Ungarn, gegen die Angriffe der Umwälzungspartei*. Pressburg 1849.“ A könyv jogi okfejtése gyöngye, de annál erősebb szerzőjének gyűlölete a magyar szabadságharc és Kossuth ellen. A magyar szerző igen jól ír németül, sok olvasottságot mutat és adatai, amennyiben a pozsonyi körülményekre vonatkoznak, nem megvetendő. Udvari köröknek a könyv igen tetszett. Pusztay a „große goldene Medaille für Kunst und Wissenschaft“ nevű érdemjelet kapta érte. Mikor a magyarországi kormányzóságnál a rendőri osztályt szervezték, Pusztayt odahelyezték rendőri főbiztosi rangban 1200 forint fizetéssel és 300 forint személyi pótlékkal. Itt a sajtóügyek voltak reábizva. Különösen a hivatalos lapok szellemi vezetése foglalkoztatta. Budán szolgált a rendőri osztály feloszlásáig, 1856 november 16-án Bécsbe helyezték át a Központi könyvizsgáló hivatalba, onnan éppen a háború kitörése előtt Milanóba került, ahol újra a sajtóügyekkel kellett foglalkoznia. Mikor az osztrák csapatokkal együtt odahagyta Milanót, szeretett volna rendőri tanácsos lenni, de Hübner rendőrminiszter Pusztay érdemeit e kitüntetésre még nem tartotta elégségeseknek. Áthelyezte a pest-budai rendőrigazgatósághoz. Pusztay publicisztikai munkásságát ezután is folytatta. (B. Á. L. 1859 758/G. Hübner 1859 szeptember 18-iki jelentése.)

⁷ Török ekkor megkérte Komlóssi Ida kezét.

⁸ Pompéry János.

⁹ Bérczi Károly.

¹⁰ Szenvey József.

¹¹ Pompéry. Különben I. a 131. sz. levelet.

¹² Az április 25-iki számban jelent meg Kecskeméthy április 24-iki adóügyi levele. Magyarország kénytelen volt súlyos adó-

terhet vállalni az állam nehéz pénzügyi bonyodalmai miatt — úgy mond. De egy koronaországban sincs rendesebb készség az adófizetésre, mint Magyarorszában. Adórendszerünk méltányos és igazságos, mert sarkköve a közvetett és közvetlen adónemek oly kombinációja, hogy az egyik a másiknak hiányait kiegészíti. Nálunk csak az a baj, hogy külkereskedelmünk nem elég élénk és gyár-
iparunk még gyenge. „Ezért van az, hogy a két adónem, a közvetlen és közvetett *egyvetményezésének* sokféle előnyeiből keveset érzünk.“ Szilágyi Kecskeméthy szerencsétlen szóalkotását helyesen változtatta át így: „*egyensúlyozásának*“.

131. Pompéry János levele.

Pesten, május 1-én. [1855.]

Kedves Aurélem!

Előbb tájékoznom kellett magam, hogy mindenről alaposan irhassak. Holnap T. Bécsbe utazik, bizonyosan, hogy a P. N. elleni 2-ik Verwarnungot visszavétesse és ez esetben, vagy minden esetben, hogy lapengedélyt nyerjen enszemélyére. Beszédéből és azon körülményből, hogy Herz Jánossal, a nyomdással többször értekezett, ezt kell hinnem. Biztosan hiszi, hogy a Verwarnungot vissza fogja vétetni s ez esetben lapot is kaphat in recognitionem servitiorum, vagy ha nem kap, a P. N.-hoz visszajöhet. Ha a Verwarnung vissza nem vétetik, akkor Emich sem veendi őt vissza; így a Verwarnung visszavétele reánézve életkérdés. Jancsi körülményei, bizonyos iránybani ambíciója a lapot reánézve szükségké tevék, így erősen meg vagyok efelől győződve, ott fen minden feltételt elfogadand, megalkuszik Acheronnal is. Eleinte beváltandja szavát, de később erőt veend rajta kaczer természete, tetszvágya és ismét sandítani fog jobbra is, balra is; ezt követendik a résen álló Szilágyi bejelentései, a rendőrség engesztelhetetlen szigora s miután Pusztay örökké nem segíthet, ismét ott leszünk, hol a mádi zsidó.¹ Ha Jancsi lapot kap, az csak a közönség rossz véleménye mellett indulhat meg s nem hiszem, hogy Gregusst kivéve valamire való munkatársa akadjon.² Ha nem kap s a Verwarnung visszavétetik, a magán-szerződés kérdése kerül elő Emich és Török közt. Ily bonyodalmak közt Emich azzal vigasztalja magát, hogy Jancsi a tantiemet juliusig kiszedte, Török pedig azon reménynyel, hogy lapot nyerend.³

Miután Jancsi úgy nyilatkozott, hogy a P. N.-hoz visszatérni nem óhajt, a lap a betiltástól megmentetvén, most Emich és Számwald a leendő szerkesztőről gondoskodnak. A kombinációk között az uralomra vágyó és a tudományos világ centrumát a magyarországi doktrinairekben látó Csengery azon propositióval lépett fel, hogy szólíttatnék fel b. Eötvös a szerkesztés elvállalására, megerősíttetését Csengery bizonyosnak tartja. Az eszme tetszik Emichéknek, kik az Eötvös névben nagy vonzerőt reméllnek lelhetni. Csengery másik kombinációja azon esetben, ha Eötvös el nem vállalná vagy meg nem erősíttetnék, a *Pesti Hirlap* egyik szerkesztője — Kemény Zsigmond. E kombinációk Csengeryre nézve azon kellemes oldallal bírnak, hogy mindkét esetben Csengery intézhetné Magyarország sorsát a P. N.-ban s egyik feje lenne az uralkodó irodalmi pártnak s nem kellene Szönyinél 100 frtért fűvészetet tanítania.⁴ Emichék pedig, kik a *nemzeti könyvtár* elvállalt példányai díjával még most sem tudnak az erre megbízott Keménynek beszámolni, Kemény nevét már azért is óhajtott firmának tekintik, mert megerősíttetése esetében az általam részedre tett ígéret beváltására sem köteleztetnének.⁵ Kemény kineveztetését a Gouvernementnál nem tudom mi uton, de az O. P. Behördenél annál fogva vélik keresztülvihetőnek, mert Emichnek Lewinsky még lemergi napjaiból jó ismerőse.⁶ Hasonló katastrófák alkalmával Emichék tanácsadója mindig Kemény volt. Kemény bizonyos apróság miatt reám egy idő óta neheztel obligat kézszorítás kísérésében. Ő tehát előre bocsájtva, hogy sem az ő, sem az Eötvös megerősíttetését nem reméli, új szerkesztőül Bérczi Károlyt ajánlja, kit lekötelezni Emichnek érdekében áll, miután Sz. Györgykor Bérczi ipjának, Frivaldszkynak házába vitte át könyvkereskedését és az öreg Fr. még, mint Emich sürgeti, a 10 évi szerződést alá nem irta.⁷

Igy állunk most. Én magam minden kombinációtól visszavontam, nehogy Török ellen látszassam a többiekkel intriguálni.⁸ Bevárom a dolog kifejlődését. Ha az előterjesztendők meg nem erősíttetnek, utoljára mégis rám fanyalodnak Emichék s akkor ismét barátságodhoz folyamodunk. Sokkal jobban óhajtanám, ha elébb mást terjesztenének fel s úgy jön-

nének hozzám; ekkor legalább én diktálhatnám a feltételeket s megráznám a szép emberek üstökét. De mindennél legjobb volna, ha azon esetben, hogy Jancsi lapot nem kap, nekem szerezhetnél külön lapot. Hálás kiadóm volna.

Tudósíts, kérlek, a történetedről; utasíts.

Nőd kezét csókolom, gyermekeidet ölelem.

Szeretettel ölel örök hived

Ervin.

¹ Pompéry jóindulata Török iránt eléggé kivehető a Bevezetésben elmondottakból.

² Hogy Greguss ragaszkodott Törökhöz, az szép tanuságtétel Török mellett.

³ Emich és Török magánszerződése nem okozott olyan nagy bonyodalmakat, mint aminőket Pompéry jósolt.

⁴ Pompéry itt Csengerynek a romantikus regényekben előforduló cselszövő szerepét tulajdonítja. Érthetetlen, hogy minő anyagi javakra tehetett volna szert Csengery, ha jó barátja lesz a *Pesti Napló* szerkesztője. Különben valóban Kemény lett a szerkesztő és — mi történt? Csengery megírta Gyulainak, hogy Kemény csak vele van jól; „a lap dolgába pedig nem szólok“. (Budapesti Szemle, 1923, CLVI. k. 24. l.) Majd meg, amikor Bérczy az éjjeli munka kényszere miatt otthagyta Keményt, Csengery ezt írja: „Bérczy helyére beállottam napszámosnak... nappal tanítok... (Szőnyi intézetében) ...éjjel a lapszerkesztőségben dolgozom, a míg birom“ (u. o. 30. l.). Ilyen nagy uraságot szerzett Csengery azért, hogy Keményt ajánlotta szerkesztőnek, ha ugyan Keménynek egyáltalán szüksége lett volna arra, hogy Emichéknek mások ajánlják. Könnyebb személyeskedve élcélni, semmint megérteni a lényeges emberek cselekvésének okait.

⁵ A Nemzeti Könyvtárnak, melyben régi magyar költők és írók jelentek meg, csekély volt a kelendőse, bármily szépen fejtegette is Kemény a gyűjteménynek nagy nemzeti jelentőségét. Hogy mi igaz az Emich ellen emelt vádban, azt nem tudjuk. De idéznünk kell Protmann 1853 december 3-án kelt jelentéséből a következő Emichre vonatkozó szavakat: „Sein Ruf als Geschäftsmann ist nicht der vortheilhafteste, besonders legt man ihm zur Last, daß er seine Zahlungen nicht pünktlich leistet.“ (B. Á. L. U. L. G. A. Fasc. 164, az 1854-es akták közt). Pompéry, úgy látszik, nagy fizetést ígért Kecskeméthynek arra az időre, mikor ő lesz a P. N. szerkesztője, talán Emichnek tudtával. Az ígéretnek emlegetése itt captatio benevolentiae.

⁶ O. P. Behörde annyi mint Oberste Polizei-Behörde, a Kempen vezetése alatt álló hatóság, mely lapok engedélyezése ügyében a legfelsőbb fórum volt. Lewinsky Károly, Hofrat az O. P. B.-ben. E hatóság megbízásából referált a sajtóügyeket igazgató Press-Comitének, melynek a külügyi és belügyi minisztérium részéről

is referált egy-egy Hofrat. „Lewinsky“ írja róla egy 1856 július 4-iki német diplomáciai jelentés: „ist der unmittelbare Descendent eines getauften Juden mit allen Tugenden u. Fehlern eines Renegaten.“ (Wertheimer: Deutsche Revue 1907. 227. l.) Különben Emichnek lembergi napjairól Protmannak már idézett jelentése mit sem tud.

⁷ Emichnek az volt az érdeke, hogy a *Pesti Napló* jó szerkesztőt kapjon. Ez elegendő ok volt arra, hogy a Keménytől ajánlott Bérczy Károlyt pártolja. Bérczy Frivaldszky Imrének (1799—1870), az ismert természettudósnak volt veje.

⁸ Pompéry valóban nem szerette a látszatot e téren, itt megelégedett a lényeggel is.

132. Szilágyi Ferenc levele.

Tisztelt kedves barátom Uram!

Barátságos sorait, mikben a bécsi nem épen örvendetes kinézésekről tudósít, vettem; magam is sajnálom a krízis közeledését, mit a krimi rossz hírek siettetni fognak. De én mindég bizom császár urunk bölcs és erélyes politikájában, mely végre is a nyugatiaknak úgy, mint keletnek imponálni fog.¹

A rossz politikai aspectusok mellett, nem tagadom, tiszt. kedves barátom Uram — mint látszik — positive erősített véleménye, hogy *garázda* felmenvén, neki a 2-ik — elengedettik s így előbbi helyébe visszalép, vagy inkább visszatétetik — mich ein wenig unangenehm hat berührt. Rosz, hűtlen embert jutalmazni, sosem hittem czélszerűnek. Hiszem, hogy t. barátom Uram sem helyesli, de semmiképen nem gátolhatja azt, mit magasabb körökben végeztek. Ezzel kapcsolatban tudom azt, hogy itt azt hiszik, mikép garázda új engedélyért folyamodik, még pedig pro residentia — ott akarván magá sátrát felütni s avatott egyéntől hallottam, hogy a pénzbeli követelést illetőleg csalóval kibékélt és ez utolsó — bámulja csak — neki, a garázdának, néhány 100 forintot még fizet, hogy további követeléséről lemondjon.

Nekem két barátságos kérésem van, ha azokkal jóságát nem terhelném.

Nekünk van egy elvetemedett, szerencsétlen sógorunk, Ritter Adolf, ki most a Schweizban csavarog, családjá közelebről tért ide vissza, ganz entblößt, s ez a gazember közelebről nekünk egy fenyegető levelet írt, melyben mint Brand-

schatzungot — saját szava — néhány 100 forintot akar kicsikarni. Sok volna erről amit írhatnék, de azt élő szóvali beszédre hagyva, arra kérem, hogy mivel bizonyosan tudják, hogy a „Mainzer Journal“ március 30-iki számában van egy ezen rossz embert érdeklő és az ő gázságait nyilvánító czikk, (mert egy álló esztendeig volt ez az ember Mainzban, vagy inkább csalt), ezen hirlap pedig itt Pesten nem existál, méltóztassék — ezt nőm nevében is kérem — azon számát (30. März 1. J.) a mainzi Journalnak Bécsben megkeríteni (a fő Poliziánál ugyanis tán minden hirlap existál) és azt nekem mielőbb keresztkötés alatt leküldeni, ha a megszerzés költségbe kerül is, mindent szívesen mit dem größten Dank megtéríteni fogok. Ezt tehát, igen igen szépen instálom, tegye meg.²

Másodszor — in unserem beiderseitigen Interesse — gátolja meg garázda rehabilitatióját, de ha ez nem menne, instálom, csak annyit írjon nekem, a rehabilitatio meglesz, vagy meg nem lesz. Mert ha az első lenne, — quod Deus avertat — ekkor Bécsbe felmeneteletem tovább halasztom, az ellenkező esetben hamarabb felmennék. Wie das zusammenhängt, azt megírni nem lehet, szóval plura.³

Becses válaszát várva, tisztelettel vagyok

Pest, május 4. 855.

őszinte barátja

Szilágyi.

¹ A bécsi konferencia sikerében KecsKeméthy nem bizott, Szilágyi sem igen, mint vezércikkeiből látszik. Már pedig, ha Bécsben az egyezség létre nem jő, attól kellett tartani, hogy Ausztria a nyugati hatalmakkal 1854 december 2-án kötött szerződése következtében kénytelen lesz fegyveres közbelépéssel Oroszországot békére kényszeríteni. A krimi hírek pedig ép ekkor igen rosszak voltak. Szilágyi Ferenc írja május 3-iki vezércikkében: „Szebasztopolnak temérdek erőfeszítéssel megújított, és a harc mint diplomatia terén döntésre számított ágyuztatása két hét alatt szinte semmi sikerre sem vezetett, s annak félbehagyását a francia hivatalos lap kénytelen bevallani, oly ok — t. i. lőszer elfogyása — kíséretében, mi rosszabb magánál az eredmény hiányánál.“ Szilágyinak az a véleménye, hogy Ausztria politikája imponálni fog Nyugatnak és Keletnek is, nem teljesült. Ausztria ugvan kikerülte a fegyveres beavatkozást, de ingatag és mégis hódításra vágyó politikája a nyugatiaknak nem imponált és Oroszországnak többé ki nem engesztelhető haragját vonta magára.

² Ritter Adolf pesti ügyvédnek neje Szilágyi Ferenc és Bara-

bás Miklós nejeinek huga volt. Ez az ügyvéd 1845-ben családját Németországba vitte, mivel Pesten zsarolások miatt bajba került. Sokáig tartózkodott Mainzban, ott sok adósságot csinált és hitelezői elől Genfbe menekült, ahol feleségének testvérét, aki mint óras tisztességben élt, szédelő vállalatokba csábítva, tönkre tette. Barabás Miklós és Szilágyi Ferenc a szerencsétlen Ritternét saját költségükön Pestre hozatták. Ritter úr is utána utazott, hogy megszorolja pesti sógorait. Ezért akarta őt Szilágyi ártalmatlanná tenni. (Osztr. belügym. rendőri levélt. ad 1571/Pr. I. 1855. Protmann 1855 július 17-iki jelentése.)

³ Szilágyi jól volt értesülve abban, hogy Török Bécsben akar lapot indítani s úgy látszik abban is, hogy Emichhel elintézte a pénzbeli tartozást, de nagyon csalódott, midőn Kecskeméthyben keresett támaszt Török ellen.

133. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Man muß nie in der ersten Aufrregung handeln oder schreiben... Így jártam én is szombati levelemmel, melyet a R. gázsága által felháborítva, az első benyomás alatt irtam és küldöttem el. Hogy a dolog valóban empörend is, abba kedves barátom is beleegyezik s így nem fog említett levelemért sem neheztelni, sem hibáztatni. Miután a dolgot az illető helyre bejelentettem, meg vagyok az iránt nyugtatva és nyugodva, hogy *csak* ezen ügyért felmennem nem kell. Ha ezen rossz ember — wie er droht — ide jő, man wird ihn gehörig in Empfang nehmen und sicher bewahren.¹

De mindamellett mielőbb fel kell mennem, — a Kozma perben — mely most egy incidens kérdésben mielőbb Bécsbe a legfőbb törvényszékhez feljut, úgy hiszem, tán a jövő hét elejére itt az megtörténik, hogy fel kelljen mennem, minden esetben szives barátságát a szoba megrendelése kérésére nézve igénybe veendem és felmenetelem napját tudatom. Valami perbeli információt kell irni és nyomtatni s ez fogja felindulásom idejét elhatározni.²

Most már újra két kéréssel alkalmatlankodom: Egyik az, hogy most fen van főtisztelendő Szoboszlai P. ~~1846~~ cs. k. tanácsos ur és debreczeni superintendens Bécsben mint bizalmi férfi debreczeni professor Szücs István urral, tán épen a Kaiserinben szállva. A tisztelt superintendens ur kért engem,

hogy bizonyos dologra nézve bécsi levelezőmet megkeresni akarná, miért professor Szücs ur tisztelt barátom uramat hivatali irodájában megkeresi. Ha lehet, utasítsa őt s az ismeretség tán azért sem ártana, hogy valamit lehetne — erlaubtes persze — a protestáns conferentiáról hallani. Minden esetre ajánlom szíves barátságába ez ügyet.³ Másik kérésem az, hogy itt Pesten erősen elterjedt a hire, mikép bizonyos b. Nyári Gyula — volt törvényszéki ülnök — és tán testvére ama b. Nyárinak, ki Sükeit, Bulyovszkyt, Jókait et consortes az ismeretes röpiratban istenítette, — hogy tehát e b. Nyári Gyula politikai lapconcessiót kapott volna Bécsben vagy *bizonyosan* kapna, mi félhivatalos, ofíziós, közlönye lenne az ó-conservatív párt egy részének, még pedig a kormány érdekében. Mondják, hogy szerkesztője is van, még pedig a *másodrendű magyar írók közt az első*. Kik ezen másodrangú magyar írók? nem tudom definiálni, de úgy hallottam, állítólag biztos kútfőből a dolgot. (A szerkesztő nevét nem akarták megmondani.)⁴ A dologról a csaló vagy a német ember is tud, mint a ki annak kiadója leend.⁵ Mondják, hogy b. Ny—it a Schenkenstraßenban⁶ erősen pártolják etc. etc. Instálom impensissime — mi igaz van vagy lesz ezen dologból — mielőbb, midőn közelebből írni fog, értesíteni méltóztassék. Hát a garázda fennvan-e és quid agit, quid obtinuit? Becses barátságába ajánlva

őszinte tisztelője

Pest, május 15, 1855.

Szilágyi.

¹ Szilágyi meg volt nyugodva, de Ritter úr nem nyugodott, mint még látni fogjuk.

² Szilágyinak pöre volt Kozma Vazullal, a nyomdással. Nála nyomatta kezdettől fogva a hivatalos lapot, de 1851 junius 2-án kijelentette, hogy Kozma megszegte szerződését. E napon elhagyta Kozma helyiségét minden munkatársával együtt s 3-án már Lukács Lászlónál nyomatta ki a lapot. Kozma azt állította, hogy Szilágyi őt erőszakkal megkárosította, kérte a kerületi főispánt, hogy parancsolja meg Szilágyinak a visszatérést az ő nyomdájába. Ő a hivatalos lap kiadója, ő kapta az engedélyt, Szilágyi csak fizetést húzott. Most helyette Kozma Lukács Móricot vagy Mikulást ajánlja szerkesztőnek. Szilágyi összeférhetetlen ember, ellenben az ő jelöltjei szerkesztése alatt a vállalat virágozni fog. Kozma a lapokban közzétett hirdetésekben is támadta Szilágyit igen sértő hangon. Szilágyi kérésére a kormány eltiltotta Kozmát az ilyen hírlapi hirdetések közzétételétől. Máskülönbén a kormány közigazgatási úton

nem akart beavatkozni a viszályba, abból a felfogásból indulván ki, hogy Szilágyival kötött szerződést és nem Kozmával. Keresse Kozma a maga igazát a törvényszék előtt. Azóta folyt a per Kozma és Szilágyi közt. (B. Á. L. U. L. G. A. Fasc. 31. 1445/Praes.)

³ Szoboszlai Pap István (nem Imre) tiszántúli szuperintendens megbízható híve volt a kormánynak. Midőn az 1851 augusztus 20-iki rendeletek visszavonták a március 4-iki alkotmányt, a tiszántúli szuperintendens 13 szeniorátusához intézett köriratában a császári rendeleteket egy jobb jövő jelének nevezte. Azokat, úgy mond, bizalommal, reménnyel és köszönettel kell üdvözölni. Tegyen meg a papság minden lehető, hogy a császári rendeleteket ilyen értelemben fogják fel. (B. Á. L. G. D. 1851. Nr. 76. Polizeirapport vom 31. August bis 6. September.) 1855-ben Apostollal, Török Pállal és másokkal együtt azért hívták fel Bécsbe, hogy véleményt mondjanak arról a protestáns törvényről, mely 1856-ban megjelent s amelyet, mint már említettük, a protestánsok nem akartak egyezőnek elismerni régi egyházi alkotmányukkal. A bécsi protestáns-konferencián Szoboszlai és társai kinyilatkoztatták, hogy nem egyházuk nevében szólnak a tárgyhöz. „Amint Szoboszlai hazatért Bécsből, még mielőtt a törvényjavaslat a Thun által is egyedül illetékesnek elismert egyházkerületi gyűlések zöld asztalára került volna, megkezdte annak érdekében az agitációt“, de nemsokára meghalt és így nem élte meg a törvényjavaslat egyházkerületi tárgyalását.

Szücs István (1811—1891), a tudós jogtanár, Debrecen története szerzője, Szoboszlait felkísérte Bécsbe, mint annak titkára. (Szoboszlai bécsi útjáról és Szücsről I. Ballagi Géza Emlékbeszédét Szücs István felett. Akad. Emlékb. VIII. kötet.) Kecskeméthy keveset tudhatott meg a bécsi protestáns-értekezletről Szücsről, vagy nem igen érdeklődött az ügy iránt, mert csak keveset szól róla egyik juliusi bécsi levelében.

⁴ Báró Nyáry Gyula bátyja volt Albertnek, a heraldikusnak és történetkutatónak. Nyáry Albert 1848-ban A Magyar Forradalom Napjai című füzetében elbeszélte a március 15-iki mozgalom történetét. E mozgalom hőseit az akkori kor fellengős páthoszával dicsőíti. Bulyovszkyról például azt mondja: „Lángba borultak ajkai — minden szava gyöngy volt“ stb.

⁵ A német ember alighanem Számwald. Müller Emilre is gondolhatunk, mert ő vállalkozott volna Nyáry lapjának kinyomtatására.

⁶ Bécsben a Vordere Schenkenstrasse 45. sz. alatt voltak elhelyezve az O. P. B. helyiségei.

134. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Tisztelt kedves barátom Uram!

A legnagyobb nyugalansággal várom becses tudósítását a Kozma-ügyet illető és Bécsbe felmenendő folyamodásom iránt.

Ha erősen nagy alkalmatlanságára nem válnék, nem lenne szabad instálni, mikép úgy is gyakran megfordulván a főrendőri hatóságnál, méltóztassék ott az úgy is közel levő legfőbb törvényszéki hivatalnál *személyesen* a dolognak utána nézni, —¹ nehogy vagy igen hamar, vagy igen későn menyjek fel. Igen szépen bocsánatot kérek ez alkalmatlanságért — parancsoljon itt velem valamiben, szívesen leszek kurirja és commissionariusza. Alig csinált itt valami nagyobb sensatiót, mint garázda sikere, de erről csak szóval majd bővebben. Ugyan nem tudja-e barátom, ki lesz neki a Verlegere, a ki hihetőleg a cautiót is leteendi. Sokat beszélt és dicsekedett itt garázda egy nagy ur irántai kegyelméről, s hogy annál fogva neki mily tágas kör van engedve, úgy hogy itt Pesten, a magyar fajt illető ügyekre nézve, külön irodát fog tartani.² Ha mind igaz, mit ezen ur beszéllett, úgy lehet csudálkozni, hogy Bécsben eddig sötétben tapogatództak, mire nézve e *talentvoller* aber *karakterloser* Mann gyujtott csak világot.³ Becses sorait várva állandóul

őszinte tisztelője

Pest, május 29. 1855.

Szilágyi.

A tek. asszonyt szívesen tiszteli nők és én is. Der kleine Geschichtschreiber soll meiner nicht vergessen.⁴

¹ A legfőbb törvényszék a Löwelstraße-ben volt elhelyezve.

² Pesten valóban volt irodája a Magyar Sajtónak. Török szeretett nagyokat mondani.

³ Azaz Bécsben eddig nem tudták, hogy minő hasznát vehetnék Töröknek.

⁴ Kecskeméthy kisfiát Liviusnak hívták. Atyjának „legnagyobb öröme” meghalt 7 éves korában.

135. Török János levele. (B.)

Édes egyetlen Aurélem!

Tudom, jól megszid, ha feljövök, hanyagságom miatt. Azonban csak Pesten vettem észre, mily sok előleges elvégzeni valóm van. Mellőzhetlen találkozásaim, szóbeli érintkezéseim e pillanatig nem hagytak íráshoz jutni. Azért még a

programmot, mi oly sietős, sem készítém el. Az esemény sokszinű elleneimet első pillanatban elderrmeszté, de most már szóhoz jutottak s igen szorgalmasan igyekeznek subventiók, inspiráltság, rendőri felavattatás s egyéb koholmányok által népszerűltetni.¹ Emich, Kemény, Csengery, Urházy et consortes minden szemérem nélkül hirdetik, hogy eladtam magamat, egyéb fegyverrel nem reménylven a Pesti Naplóban boldogulni.² Szegények! Szilágyi is elkezdte a gyanúsítást s már evégett, mint hallom, a Preßbureauban meg is feddették.³ Nyáry már itt alakította a szerkesztőséget, pedig talán csak e héten megy fel az ügye Bécsbe. Protmann ő méltósága azon véleményben van, mint hozzám nyilatkozott, hogy az arisztokrátiának (ő-conservatív pártnak) tulajdonkép adassék meg szinte az organum,⁴ hiszen különben sem lesz módjuk a sajtóval visszaélni. Bulyovszky elhagyja csakugyan Szilágyit, de nem tudom, valljon Nyáryhoz vagy Keményhez csatlakozik-e?⁵ ez utóbbi terjesztetvén fel (vagy legalább tervezetvén Szenvey nominalissága mellett) szerkesztőnek. Így azután csakugyan lenne velem szemközt egy nagy phalanx, melynek centruma a Hirlap, jobbszárnya „Napjaink“, bal-szárnya Pesti Napló, reserva Hölgyfutár.⁶

Ida már hazajött. Ugy látszik azonban, régi határozatát nem változtatja s nem megy férjhez. A mily sok szép illusióm emiatt elenyészik, — épen annyira lengővé teszi az sok neki szánt időmet és gondomat. Majd igyekszem vén hugomat még egyszer megnyerni s így azután jó magyar ételekbe felosztjuk a gyönyörű ábrándokat s egyedül a lapnak fogok élni.⁷

Ezerszer gondoltam már fel a kedves órákra, melyeket önnek becses családi körében annyi meglelégedéssel töltöttem. Csókolja nevemben szép gyermekeit s jelentse legszívesb üdvözlétemet és kézcsókomat szeretetreméltó anyagi Idájának.⁸ Alig várom, hogy a szent patriarchalis körben lelki nyugtalanságomat feledhessem.

Szombaton reggel veendi, édes Aurélem, programmot, — s magam vasárnap reggel fogok Bécsbe berukkolni, mely napon reggel, vagyis délelőtt 11 és 12 között igen szép volna önt hivatalában találhatni, a mikor is vagy együtt maradhatnánk délben, vagy pedig kirándulok délután 3 órakor egy pár

órára Gersthofba;⁹ mert akkor már az éjjeleket munkában kell töltönnöm a városban. Addig is tartson meg szíves indulatiban, miknek eddig is oly sokat köszönök s mikből jövőre is várom nemesebb részét megelégedésemnek s élvezetemnek annyi kétszínű kaján ember közepette. Hála és szeretet legőszintébb érzelmében maradok változatlanul az én jó Aurélem

Pest, május 30, 1855.

tisztelő hive

Török.

(A külföldi irodalmi szemle!!)¹⁰

¹ Rendőri felavattatás nem egészen világos. Talán azt híresztelték ellenségei, hogy a Magyar Sajtó a legfelsőbb rendőri hatóság pártfogoltja, azaz Kempen organuma lesz.

² Emich, Csengery, Urházy nem igen mérsékelték magukat, ha Törökről volt szó. De Kemény aligha híresztelte azt, amit biztosan nem tudott.

³ A budai kormányzósági sajtóirodát érti.

⁴ Ekkor már fent is volt Bécsben. Protmann igazi véleményét l. a Bevezetésben.

⁵ Bulyovszky nem mehetett Nyárynak lapjához, mely nem indult meg; különben is megmaradt a Budapesti Hirlapnál, de irt a Pesti Naplóba is.

⁶ Innen tudjuk, hogy báró Nyáry Gyula halva született lapjának „Napjaink” lett volna a neve. A felsorolt lapok részint ellenfelei, részint versenytársai lettek volna a Magyar Sajtónak Török János szerint. A Hölgyfutár szépirodalmi napilap volt, Berecz Károly szerkesztette. Török az ellenfelek közé sorolja, mivel Számwald volt a kiadója.

⁷ Ida, azaz Komlóssy Ida, a Nemzeti Színház ünnepelt Ophe-liája, Adrienne Lecouvreurje stb., nem akart Török Jánosné lenni. Néhány év múlva Kövér Lajosnak lett a neje. Török 1855-ben 46 éves, Komlóssy Ida körülbelül 30 éves volt, Töröknek már felnőtt gyermekei voltak. Boldogsága teljes lett volna, ha a szerkesztői dicsőséget a kedvelt színésznővel és írónővel kötött frigy meg-aranyozza. Felizgatott lelke naiv őszinteséggel nyílt meg Kecskeméthy előtt, akihez ekkor a legmelegebb hála érzése kötötte. Pedig Kecskeméthy kacagott az „öregnek” szerelmi csalódásán, noha a korkülönbség Török és Komlóssy Ida közt nem volt aránytalanul nagy. (Kecskeméthy levelei Pompéryhoz. Nemz. Múzeum.) A jó magyar ebédek ígérete komolyabb szimpátiákat keltettek Kecskeméthy lelkében, mint Török lirai panasza. Naplójában fel is jegyzi a valóra vált ígéretet, „Török jó magyar ebédét”.

⁸ Kecskeméthy neje.

⁹ Most Bécshez tartozik, akkor nyaraló- és kirándulóhely volt Bécs mellett. Kecskeméthy 1855-ben már május elején Gersthofba költözött.

¹⁰ L. a 19. sz. levelet.

136. Török János levele.

Kedves Aurélem!

Itt küldöm a programmot hirdetési alakban. Már első átolvasása után látni fogja egyénileg, valljon lehet-e ellene kifogás? habár azt nem gondolom.

Legjobb mindenesetre abból a főpontokat közölni.¹ Ha fejtétlenül azt találná édes Aurélem, hogy így változtatás nélkül megjárja, úgy telegraphirozzon nekem délután 3—4 óráig röviden vagy megjegyzéssel. Azon esetre, ha lehet, megjelentetem vasárnap a Pesti Naplóban. Mert attól tartok, hogy távollétemben Emich a hirdetést hátráltatni fogná visszaérkezésemig.²

Igen félek, hogy csak vasárnap este indulhatok el innét s így önt csak hétfőn reggel ölelhetem. Nem tudok a dologból kigázolni. Csókolom önt, szeretett Idáját üdvözlöm, kis fiait

eszem

hü tisztelője

Pest, jun. 1. [1855.]

Török.

¹ Ugy értjük ezt, hogy a *Magyar Sajtó* Mutatványlapjában közölt nagy programmból, mely Török János neve aláírásával jelent meg *Magyarországi ügyek* címén, a főbb pontokat kellene közölni a lapok hirdetési rovatába szánt programmban.

² Vasárnap június 3-ára esett. De a hirdetés sem akkor, sem a következő napokban nem jelent meg a Pesti Naplóban. Pedig Török a Pesti Napló május 25-iki számában a hirdetési rovatban bejelentette, hogy Bécsben megindítja a Magyar Sajtót és hogy legközelebb részletes programmot fog adni. Ekkor a P. N. június 10-iki száma mellett szerette volna szétküldetni a Magyar Sajtó Mutatványlapját. De Emich ezt sem engedte meg. Erre Török a Wanderinger 1855 június 10-iki reggeli lapjának hirdetési rovatában egy nyilatkozatot tett közzé, mely így kezdődik: „Kényszerített nyilatkozat! Egy távirati sürgöny szerint, mely hozzám ma délután négy órakor Pestről érkezett, arról értesültem, hogy a Pesti Napló tulajdonosa, Emich Gusztáv úr, azon lap tulajdonosa, melyet semmiből talpraállítottam, nem akarja megengedni, hogy a Magyar Sajtó próbalapja a Pesti Naplóval holnap szétküldessék. Emich úr elfeledé, hogy hasonló esetben a Pesti Napló miatt kérelmemre a m. Helytartóság által a Budapesti Hírlap szerkesztősege engedésre kényszerítettett.” Azután elmondja, hogy ez az eljárás „tulajdonosi irigységnek” tudható be. A bécsi lapok szerkesztőinek jó akaratához folyamodik. Kemény Zsigmond, a szerkesztő, bizonyára nem helyesli Emichnek eljárását.

Török János,

Bécs, június 9, 1855.

a Magyar Sajtó szerkesztő-tulajdonosa.

137. **Kecskeméthy Gyula levele. (B.)**¹

Görz, am 10t. Juli 1855.

Lieber Aurel!

— — — — —²

Mit der Wahl einer neuen Lebensbahn muß so schnell als möglich angefangen werden. Man wärmt hier gerne einen alten Brei auf, an dem ich mir noch den Mund verbrennen könnte. Es ist dies zwar, wie du richtig bemerkt, leichter gesagt, als gethan, — doch glaube ich, wenn die Sache energisch betrieben wird, an die baldige Möglichkeit eines Resultats.

Die Zeit, mit allzuviel Ueberlegung zu vergeuden, ist nicht mehr passend. Man muß sich entschließen. Ich habe noch 20 ruhige Tage, was dann? wissen die Götter. Journalistische Metamorphosenpläne lassen sich nicht gut ausführen. Nemo aethiopem lavat. Aber einige Briefe aus Mailand werde ich probeweise einsenden.³ Auch werde ich das Möglichste thun, damit auch in Mailand, wo immer mehrere ungarische Truppen liegen, der Sajtó popularisirt wird.

Lebe wohl, am 16. schicke mir Geld, aber zeitlich müßte der Brief fort, sonst bekomme ich ihn nicht, — nur in Mailand.

Adieu

Gyula.

¹ Kecskeméthy Gyula, Aurélnak öccse, hadnagy vagy talán főhadnagy volt ekkor. Katonai csapathelyezések ideje lévén, Kecskeméthy ezredével lassan vonult lefelé Milanóba.

² Néhány egészen érdektelen sort kihagytunk.

³ Arra gondolt, hogy kilép a katonaságból és új életpályát választ. Erre vonatkozik bátyjának naplójában ez a feljegyzés: „1855 március 24. Gyula itt nagy aggályt okozott, tiszti komédia következtében ezredétől elvágyik, de maga sem tudja hová? hol lehetne kinlódások nélkül kellemes életre találni?“ A katonatiszt e lassú útjában a hirlapírói pályára is gondol.

138. **Heckenast Gusztáv levele.**

Pest, 12/7, 1855.

Verehrter Freund!

Ich habe den Schluß Ihres M. S. zu polg. törvény erhalten¹ u. danke Ihnen für die gef. Mittheilung, in betreff der zur Er-

hebung liegenden 500 fl. C. M. 2. Leider war ich nicht in der Lage noch vor der Abreise des H. Hofrathes nach Wien zu kommen, um den Betrag zu erheben. Anderweitige Verfügungen sind aber etwas umständlich. Ich hoffe nun endlich in nächster Woche hinauf kommen zu können; wäre der Betrag bishin nicht zu erheben, so mag die Sache bis zur Rückkunft des Herrn Hofrates auf sich beruhen. Ich freue mich recht sehr Sie verehrter Freund bald wieder zu sehen und manche Angelegenheit besprechen zu können.

Mit dem Ausdrücke aufrichtiger Hochachtung u. Freundschaft

Ihr ergeb.

G. Heckenast.

¹ Heckenast 1853-ban egy vállalat kiadásához fogott, melynek címe volt: „Az új törvénykönyvek népszerű magyarázata Kecskeméthy Auréltól“. Az első füzet címe: Az új úrbéri törvény, vagy az úrbéri kárpótlást és földtehermentesítést szabályozó nyiltparancsok népszerű felvilágosítása s magyarázata, a második füzet címe: Az új Büntető Törvénykönyv népszerű ismertetése. A harmadik füzethez 1855-ben küldötte Kecskeméthy a kéziratot. Ennek címe volt: Az ausztriai általános polgári törvénykönyv népszerű vázlata. A füzet 1857-ben jelent meg. Az egyes füzetek ára 16 kr volt pengő pénzben. Bach megbízásából jelentek meg e füzetek. (Kecskeméthy Naplója 46. l.-ján azt olvassuk, hogy G. ő Exc.-ja adá az eszmét. Ez a G. valószínű B. volt a kéziratban, mert már a 47. lapon ezt olvassuk: „A belügyminiszter megbízásából egy az urbérrendezés ügyében kijött márczius 8. (1853)ki patenst népszerűen tárgyaló munkának hirtelen neki kellvén feküdni.“) Az úrbéri kommentárért a minisztértől 350 frtot, Heckenasttól 120 forintot kapott Kecskeméthy. (U. o. 49.) A másik két füzetért is hasonló arányokban két forrásból kapta a pénzt. A népszerűsítés módjának jellemzéséül idézzük a III. füzetből ezeket: „A dologbani jog és a dologhozi jog... Például: dologbani jog: hogy az én bundám az enyém; — dologhozi jog: hogy Pál mester tartozik nekem hetenkint 10 frt munkabért fizetni.“ Bár ez a magyarázat eléggé népies, mégsem hihető, hogy a népszerűsítő törvénymagyarázatok nagyon el lettek volna terjedve. Pedig e füzetek nem csupán a jogi ismereteket akarták terjeszteni, hanem politikai céljuk is volt. Ezért írja Kecskeméthy a III. füzet előszavában: „ép oly igazságos, a mily üdvös, hogy egy fejedelem alattvalói egy törvény pajzsa alatt álljanak“.

² Ez az 500 forint a kormány szubvenciója volt vagy a törvénymagyarázatokért, vagy a Közhasznú Naptárért. A Hofrat alighanem Protmann.

139. Kecskeméthy Gyula levele. (B.)

Görz, am 15. Juli 1855.

Lieber Aurel!

Ich habe Geld und Brief erhalten, es war Schade das Loos zu verkaufen, denn für den Fall, daß ich kein übriges Geld gehabt hätte — wäre ich schon im Stande gewesen bis zum 20. d. mir welches aufzutreiben.

Uebrigens geschehen ists, also kein Wort darüber verloren! Heute ist die Ziehung, wollte der Zufall nur gegen 1000 Güldchen mir zuschanzen, — dann wäre was zu machen.¹

Heute expedirte ich einen probeweise verfaßten Brief für den „Magyar Sajtó“ an Herrn Török. Ich weiß nicht, ist es dafür geeignet, oder kann er ihn nur als Wischer benützen.

Nur so viel ist sicher, daß er mir nicht geringe Mühe verschafft hat. Nicht der Stoff, sondern das Uebersetzen ins Ungarische. Ich mußte es nämlich deutsch concipiren. Ich habe darüber während der Arbeit selbst mich ausgelacht, — so ernste Seite auch die Sache hat. Uebrigens, wenn ich mir Mühe nehme und will sie mir nehmen — soll diese Schwierigkeit bald beseitigt werden. Auch hoffe ich aus Mailand nicht nur über ein sich in genialer Unordnung behaglich fühlenden Lese-Salon schreiben können.² Spaß möchte es mir aber immerhin verschaffen, wenn diese Correspondenz im Sajtó aufgenommen werden könnte, nur brauche ich dann die Nummer, um mich selbst beurtheilen zu können, — da die Mängel von einem tüchtigeren Mitarbeiter, als ich — beseitigt werden müßten.

Ich überzeuge mich — leider — täglich mehr und mehr, daß du H. Török in einem sehr ungerechten Verdacht der leichtsinnigen Großmuth hieltest. Soll auf 40 f. bezug nehmen.³ Vierzehn Tage brauchte ich, um von Wien nach Triest zu kommen, — abermals wird die Reise nach Mailand 14 Tage in Anspruch nehmen. So reise ich schon lange herum, es verstreichen die Monate, — dann das Leben.⁴ — — — — —

Lebewohl, bevor wir in Mailand sind, schreibe ich kaum mehr. Ich küsse Euch

Gyula.

N. B. Ich weiß nicht, wo die Redaction des Sajtó ist.

¹ Pénzügyek miatt az ifjabb Kecskeméthy néha összetűzött bátyjával. Ez naplójában írja róla: „Gyula jó fiú, de önzés s fukarság versenyt vívnak megsemmisítésében.”

² A levél megjelent a Magyar Sajtó július 28-iki számában „Görz, július végén” kelettel minden jel nélkül. A levélíró beszél abban a selyem- és cukoriparról, a cholera elől Triesztből Görzbe menekülőkről és egy zseniális rendetlenségű nagy olvasóteremtől, melyben sok a felvágatlan könyv, amire Török szerkesztői jegyzetben azt írta, hogy nálunk ellenkezően volna elég olvasó, de kevés a könyvtár. A levél, mint első kísérlet, nem sokat ígért. A szerkesztő mégis megjegyezte: „Elvárjuk tisztelt hazánkfiától, hogy állomására, Milanóba érkezvén, bennünket szives tudósításaival onnét is meglátogat.” Az augusztus 31-iki számban meg is jelent egy augusztus 20-án kelt milanói levél. Ebben Kecskeméthy az olasz szőlőkörről, az ellene használt enyvvíztől, a borhiány miatt hanyatló olasz vidámságról és a choleráról beszél. Nehézkés levélke. Több levele nem is jelent meg az 1855-iki évfolyamban.

³ Ezt a megjegyzést nehéz megérteni. Értelme talán a következő: Lehet, hogy Török Kecskeméthy Gyulának 40 frt előleget adott leveleire, amit az idősebb Kecskeméthy tréfásan könnyelmű nagylelkűségnek nevezett. Kecskeméthy Gyula szerette volna kiérdemelni ezt a nagylelkűséget, de napról-napra jobban érezte, hogy a hirdetés nem nekivaló mesterség, mert nehezen izzadja ki a leveleket. Már pedig ha nem tud levelezni, vagy nem veszik fel leveleit, a 40 frtot kölcsön gyanánt kell tekintenie s akkor Török nem volt könnyelmű. Vagy talán úgy érti, hogy olyan nehéz munkáért, mint aminek ő érzi az írást, a 40 forint nem nagylelkű tiszteletdíj. Bizonyos az, hogy a két levél nem érte meg a 40 forintot.

⁴ Élete valóban gyorsan elmúlt. 1869-ben, alig 40 éves korában beteg tüdővel Meránban synylődött. 1875 február 21-én egy kirándulás alkalmával Veronában meghalt. Kecskeméthy Aurélt mélyen meghatotta öccsének szomorú élete és korai halála. „Testvéreim közül míveltségre, szellemre legközelebb állt hozzám” — írja Naplójában. Elindult Veronába, hogy sírját felkeresse és temetését kifizesse. „Roppant hóban és hidegben jártam meg hat nap alatt ezen temetési utat.” (Napló 254., 261., 289. ll.)

⁵ Néhány egészségi állapotára vonatkozó sort kihagytunk.

140. Bánffyay Simon levele.

Pécs, Aug. 1, 1855.

Kedves Aurélem!

Leveled vételével a Magyar Sajtó példányait is megkaptam s miután tudom, hogy ezt egyedül neked köszönhetem, ezt ezennel örömmel teszem is, és Töröknek egyuttal nevemben megmondhatod, miszerint néha-néha Pécsről tudósítani fogom és egyedül azért fogok neki ritkábban írni, mert itt az

anyag oly kevés, hogy valódi Mózesnek kellene lennem, ki a sziklából is vizet tudott teremteni, ha hogy gyakrabban akarnék érdekes leveleket írni.¹

Kemény is, mint második kézből hallom, fel akar szállítani, hogy a Naplóhoz mint dolgozótárs szegődjem be, és pedig úgy, hogy lakásomat Pestre tenném át, és a lap szerkesztésének anyagi részét venném át; — ha ő hiszi, hogy ezt meg fogom tenni, igen csalódik, annál is inkább, mert nekem ily impracticus emberekkel, mint Zsigó et Comp., nem valami nagy örömem lenne, ha anyagi tekintetben még oly jó dotálnának is, mit ismét nem hiszek, Emichnek végtelen fukarsága nagyon is ismeretes lévén még előttem,² — egyébiránt magam sem hiszem, hogy a szegény Napló sokáig élhessen, ha már kétszeri megintés alatt nyög. Ha én volnék a szerkesztő, legelső dolgom lenne folyamodni a 2 megintés megszüntetéseért, de nekik ez hihetőleg nem jut eszökbe azon édes hiedelemben, hogy ők majd a lapot úgy fogják vezetni, miszerint a harmadik emlékeztetés teljesen el fog maradni. Szép hit, ha teljesül.³ Én nyugodtan nézem a litteraturai harcztot és törekvést, és örülök, ha jó sikere lesz, aber das Mißlingen wird mir auch keine Sorgen machen.

Te, mint leveledből látom, Gersthofon töltöd a nyarat, jól teszed, mert családodnak bizonyosan jól esik a bécsi portól legalább néhány holnapra is menekülni. Mondj nekik minden szépet részemről, és kívánom, hogy a falusi lég a legjobb hatással legyen reájuk. A Magyar Sajtónak sok előfizetőt kívánok, s Töröknek csak az egyet ízenem, hogy egy kevésse élénkítse a lapot, s ne essék ama német pedanteriába, mely nem a magyar közönségnek való, főleg pedig a Bunddal ne bibelődjék oly sokat, mely amugy is csak olyan, mint a zérus a számok előtt.⁴

Mi engem illet, én megházasodtam, és pedig april 25-én — esküvőm után ide jöttem lakni Pécsre, hol én és nőm jól érezzük magunkat, csendesén megvagyunk itt, senkit sem háborítva, s nem háborítatva senkitől.

Az ide való megyei főnök is már tervezgetett egy lapnak itteni kiadását, én impracticus és főleg cél nélkülűlinek tartván az egész vállalatot, mely magából fenn nem állhat, s melyre a

kormány semmit sem fogna költeni és így a terv abban maradt. Én nem is tudnám, mire való volna itt egy lap?⁵

Ha más dolgod nincs, néha írj nekem, mert leveleidet mindig örömmel olvasom, s visszaemlékezem akkor azon időkre, mikor Bécsben, bár szerény baráti körben, mégis kedves napokat töltöttünk együtt, s mely viszonyok közt támadt közöttünk egy barátság,⁶ mellyel ma is viseltetek irányodban, régi barátod

Simi.

Ha adressedmet elfelejtet, csak küld leveledet *Pécsre*, megkapom így is.

¹ L. a 148. sz. levelet.

² Ami Emicht illeti, Heine mondja valahol, hogy az írók úgy szeretnek tereferálni kiadóiokról, mint a szakácsnék a gazdasszonyaikról. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Emich bőkezű volt, de az ő nehéz helyzetét vállalatának irodalmi munkatársai aligha méltányolták kellően.

³ Kemény és társai nem voltak oly élíhetetlenek, hogy ne ismerték volna a helyzetet. Sokféle zátonyt kerültek ki.

⁴ Lényeges kérdés volt Magyarországra nézve az is, hogy a német államok az inkább oroszellenes Ausztriát, vagy az inkább oroszbarát Poroszországot pártolják-e? Nem volt pedantéria ezzel a kérdéssel foglalkozni. Attól nem kellett féltetni Törököt, hogy igenis mélyen beléérezkedik a német szövetség belső kérdéseibe.

⁵ Bánffay a gróf Berényi-családból nősült. A baranyai megyefőnök akkor szentkatolnai Cseh Eduard volt.

⁶ Bánffay régi barátja volt Kecskeméthynek. Bécsben ismertek meg a 40-es évek közepén.

141. Kecskeméthy Aurél Protmannak. (B.)

E. H. Herr K. k. Hofrath!¹

Ich fühle mich verpflichtet E. H. die Abschrift eines Briefes, den ich so eben von H. Sz. Redakteur erhielt, ehrerbietigst mitzutheilen.² Er lautet: „Vor einigen Tagen ließ mich der Donau-Uferbewohner³ (womit H. Sz. gewöhnlich E. H. bezeichnet) rufen, und gibt mir im Vertrauen zu wissen, daß er von dem in Ofen wohnenden hohen Herrn — Ln⁴ — Befehl erhielt, mich in Betreff einer Denunciation: ich sei im Besitze revolutionärer Zeitungen, Schriften u. verbotener Bücher zu

verhören, u. zu thun, was ihm (d. H. Hofrath) beliebe. Ich forderte ihn auf, sogleich zu mir zu schicken, u. die Sache werde sich am besten aufklären; aber das wollte er nicht, denn er würde meine Stellung kompromittiren, u. auf die Regierung (!) einen Schatten werfen, er fordere mich jedoch auf, auf mein Ehrenwort ein Geständniß abzulegen. Ich sagte, ich habe meine ganze Sammlung solcher Sachen zu Zeiten Windischgrätzs verbrannt, einige unbedeutende Blätter ausgenommen, die ich einliefern werde (ich habe es bereits eingeliefert — unbedeutende Sachen), aber in Betreff der verbotenen Bücher mußte ich eingestehen, daß ich *Görgeis Memoiren* habe, sie aber auf normalem Wege bezogen habe, der „vom Donauufer“ glaubte es nicht, u. so mußte ich es ihm vorzeigen, u. drauf den Doppeladler; ich habe ihm aber nicht gesagt, von wem, auch habe ich keine schriftliche Erklärung noch abgegeben, da ich Sie verehrter Freund früher fragen wollte, was ich thun soll?“ — u. s. w. Es gehört wenig Scharfsinn dazu, um dieses alberne Geschwätz durchzusehen. Herr Szy,⁵ der jeden Menschen haßt u. fürchtet, der in Wien die hohen Machthaber u. Lokalbehörden Pest-Ofens verdächtigt, verklagt, denunziert, bald über die Militärherrschaft, — über die Unfähigkeit dieses u. Jenen, über die Kurzsichtigkeit am Donauufer klagt — dann wieder in Pest-Ofen die hohen u. niedern Beamten Wiens, — denn die Unbedeutendheit der Stellung schützt einen auch nicht vor ihm — herabsetzt, verdächtigt u. gegen Einander aufzuhetzen sucht; — Herr Szy, der die Hauptaufgabe seines Lebens: Herrn J. Török zu stürzen, seine *Bosheit bis zum Wahnsinn steigert* —, ist einfältig genug, die Ertheilung der Concession des M. S. meinem (!) Einflusse zuzuschreiben, und sinnt auf Mitteln, mich in die Reihe seiner Opfer hineinzubringen, da bei meiner makellosen Gesinnung äußerst schwer ist einer Denunziation den Schein des Ernstes beizubringen, verfiel H. Szy auf den Gedanken, mit der Herausgabe der „*Görgeischen Memoiren*“, für ihn dürfte ich meiner Amtspflicht entgegen gehandelt haben. Faute de mieux — ist das auch gut.

Ob H. Szy seinen großen Schlag bereits ausgeführt habe, oder ob er vorerst mich einzuschüchtern gedenke: weiß ich nicht; ich zweifle auch nicht, daß E. H. die ganze Unbedeuten-

heit dieser Sache, u. die ihr zu Grunde liegenden Motive nach Verdienst würdigen werden: doch kann ich unmöglich gegen die Meinung, die E. H. über meine Beziehungen zu H. Szy nach diesem Vorkommnisse haben müssen, gleichgiltig sein. Herr Szy äußerte mehreremal den Wunsch, Görgeis Memoiren zu besitzen, auf mein Anrathen um die zweifelsohne zu gewärtigende Bezugsbewilligung beim H. Gouv. einzukommen, äußerte er jedoch Bedenken, da die Herrn sehr befangen seien u. s. w. Bei seinem in Wien sein bettelte er um ein — *auf meinem Amtstische im Bücherrevisionsamte liegende, seit 2—3 Jahren nicht remittirte, einer hiesigen Buchhandlung gehöriges Exemplar dieses Werkes*, obschon ich weit entfernt war, an einen so niederträchtigen Mißbrauch meiner Gefälligkeit, oder an eine wohlüberlegte, mir gestellte Falle zu denken; hütete ich mich doch dasselbe aus eigener Machtvollkommenheit ihm herauszugeben, — und befragte meinen unmittelbaren Vorstand H. k. k. Pol. Rath von Gentz, dann Herrn Hofsekretär Carl Fidler — ob man aus Rücksicht auf den Umstand, daß H. Szy, als ein in Bezug auf seine politische Haltung (Loyalität) so vollkommen verlässlicher Mann bekannt sei — ihm brevi manu ein Ex., natürlich mit deutscher Abstempelung, ausfolgen dürfe? ein Verfahren, daß — wie auch bei dieser Gelegenheit der Hofsekretär bemerkte — nur unter äußerst berücksichtigungswerthen Umständen besonders vertrauenswerthen Personen gegenüber eintreten dürfe. — Herr Rath Gentz fand ebenfalls meine Garantie für die Verlässlichkeit Szys genügend.

Ich beeile mich um so mehr E. H. von dem Sachverhalte achtungsvoll in Kenntniß zu setzen, als es mir, dessen angenehme Hoffnung es ist, eher oder später E. H. unmittelbar unterzustehen, besonders daran gelegen sein muß, in den Augen E. H. weder für so einfältig um H. Szy mich ganz anzuvertrauen, noch so unzuverlässig in meinem Amtsgebahren zu gelten, der ohne Willen u. Wissen seiner Vorgesetzten unvorsichtigerweise den vorgeschriebenen Amtsweg zuwider handelt.

Nebenbei bewegt mich noch der Umstand, um zur Entlarvung u. Unschädlichmachung diesen bösen Geist der ungarischen Preßzustände, der die Schuld, daß durch seine Unfähigkeit das so günstig gestellt gewesene Amtsblatt zu Grunde geht,

an aller Welt durch dumme, aber niederträchtige Ränke zu rächen droht — auch das meinige beitrage, diese Landplage aller hohen u. niedern Preßbeamten, einmal doch los zu werden.

Zum Schlusse bitte ich, falls H. Szy eine schriftliche Denunziation machen sollte, bei der Amtshandlung resp. Vortrag an die O.-P. B. auch diesen Brief beizulegen.

Nehmen E. H. meine Freiheit Sie mit diesen Zeilen be-
helligt u. nebenbei aus „einer Maus einen Elephanten“ gemacht zu haben, nicht ungütig auf, und genehmigen den Ausdruck meiner ausgezeichnetesten Hochachtung, mit der ich die Ehre habe mich zu zeichnen E. H. ergebenst. Diener.

[Bécs, 1855 augusztus 2-ika körül.]

¹ Fogalmazvány. A Hochwohlgeborener Hofrath csakis Prot-
mann lehet.

² Szilágyi levelének előzményei a következők: 1855 április 30-án egy névtelen denunciáló levél érkezett Bécsbe Kempenhez. A levél így hangzott: „Excellenz! Franz Szilágyi, Redact. des B. H. lebt mit seiner Gattin in stiller Uneinigkeit. Er hindert sie in ihren Ausschweifungen mit dem Schulinspector Herrn Mikolás nicht, weil er hiefür bei den Buchdruckerei-Mädchen einen Ersatz findet. Und dennoch läßt er jedes bewegliche und unbewegliche Vermögen auf den Namen seiner Gattin umschreiben. Hierüber könnte der genannte Mikolás die beste Auskunft geben und zwar sowohl über das hierorts in der Sparkassa angelegte Baare Geld, wie auch über das Hierlands und in der Schweiz sich angekauft liegende Gut. Dies alles aber dürfte der Regierung gleichgültig sein, doch die fein berechnete Ursache der Umschreibung seines durch seinen eigenen Schweis erworbenen sämtlichen sowohl beweglichen als auch unbeweglichen Vermögens auf den Namen einer unbeliebten Gattin könnte der Regierung dennoch auffallen. Die Ursache dieses Vorganges ist die folgende. Szilágyi — der, wie sein Werk „Klio“ beweist, stets ein schlauer Republikaner war — besorgt um die fernere Erhaltung der Redaktion des Regierungsblattes, seinen *zukünftigen* Aufenthalt in der Schweiz, wo die Verwandten seiner Gattin seßhaft sind — nehmen will, und von dort aus ein Werk über die in den Jahren 848 u. 849 befolgte Politik Oesterreichs herauszugeben beschlossen hat. Hiezu ist er versehen mit allen zur Herausgabe eines solchen gefährdenden Werkes erforderlichen und seitens der Regierung unter der Gefängniß-Strafe verbotenen Proklamationen, Manifesten, Gedichten u. sonstigen Archivs-Behelfen. Einen Teil dieser aufrührerischen Urkunden bewahrt er noch bei sich, der andere Theil aber ist aber bereits zu seinem Schwager — dem Bruder seiner Gattin — in die Schweiz changirt worden. — Eine *sehr genaue* Hausuntersuchung bei dem Szilágyi in Pesth, *jedoch ohne Wissen und Intervenierung des Hn*

von Protmann und dessen untergeordneten Polizei-Civil-Beamten, lediglich durch die Gendarmen bewerkstelligt, dürfte ein großes Resultat zur Abwehrung des somit die Regierung bedrohenden Unheiles hervorbringen. Die Gattin Szilágyis ist eine intime Freundin der Gemahlin Protmanns. Szilágyi mußte zu gleicher Zeit in seiner Wohnung, und in seinem Redaktions-Bureau untersucht, Boden und Keller, die Speis und alles genau durchgesehen werden. Auch bei seinem revolutionären Schwager, dem Pester Mahler Namens Barabás — der die Schwester seiner Gattin zur Frau hat — dürfte manches Interessante vorgefunden werden. Barabás besitzt auch eine Sommervilla in Ofen. Er könnte auch dort manches Verborgene haben. Szilágyi hofft ein enormes Einkommen von einem solchen Werke, indem er haarklein alle die verbotenen revolutionären Urkunden, welche unsere Regierung selbst aufzuweisen nicht im Stande wäre, in seinem Besitze hat.“ Kempennek a levél igen fontosnak látszott. Szilágyi neki is gyanus volt. Alig hogy elolvasta a levelet, már érkezése napján elküldötte azt gróf Leiningennek, Albrecht főherceg helyettesének. Kérte az „Erlauchtot“, hogy tudósítsa őt a vizsgálat eredményéről és ha lehet, az író kilétéről. A vizsgálat érdekében a levél borítékát is mellékelte. Leiningen nem sietett, hevertette a levelet. Azonban Kempent fúrta a kíváncsiság, türelmetlenné lett s július 6-án bátorkodott gróf Leiningen kegyes emlékezetébe idézni az április 30-iki átiratot. Ekkor a kormányzóság átküldötte Protmannnak a denunciáló levelet és jelentést kért tőle. Protmann, talán anélkül, hogy kihallgatta volna Szilágyit, július 17-én a következőket jelentette a kormányzóságnak: A denunciatio Pestről küldetett postán; a levélíró Szilágyi politikai magatartását akarja gyanúsítani, pedig Szilágyi loyálisága kétségtelen. A „Klió“ 1829-ben jelent meg Kolozsvárt s átmént a cenzurán. Hogy Szilágyi Svájczban ingatlant vásárolt volna, az meg nem állapítható. Hogy gyűjtött forradalmi nyomtatványokat, iratokat, az valószínű; Szilágyi azokat mint forrásokat gyűjti, más loyális alattvalók is foglalkoztak már ily gyűjtéssel. A neki tulajdonított szándék „gonoszakaratú találmány“. Barabás rajongó magyar, de csak művészetének él. Ritter Adolf, Szilágyinak és Barabásnak sógora, a kinek viselt dolgait Protmann részletesen ismerteti, a valószínű szerzője a denunciáló levélnek. Sógoraival rút viszályban él. Nem lehetetlen az sem, hogy Török János írta a levelet. Török és Szilágyi konok és szenvedélyes ellenfelek. Szilágyi Töröknek „ultramagyarische Hattungját“ szokta szemére vetni. Török pedig „wie mehrfach wahrgenommen wurde, dem Szilágyi, um dessen Unverläßlichkeit in politischer Beziehung darzuthun, das erwähnte Werk „Clio“ zum Vorwurfe macht. Da nun gerade dieser Punct in der fraglichen Eingabe einen Hauptmoment bildet, so könnte es auch möglich sein, daß Török den Weg der Anonymität gewählt hat, um die Gesinnungen seines Gegners hohen Orts zu verdächtigen.“ Protmann jelentéséhez megjegyzéseket kell fűznünk. A Szilágyinéra vonatkozó rágalmat hallgatással mellőzi. Protmanné, az előkelő magyar nő, barátnéja volt Szilágyinének. Az a rágalom el volt terjedve s könnyen érthető, hogy a pletyka minő forrásokból táplálkozott. Szilágyiné jóval fiatalabb volt, mint férje; Mikulás

sokat járt házukba, igen szeretetreméltó modora alighanem tetszett a francia nőnek. A levélíró a pletykából indult ki, mert egyaránt gyűlöli Szilágyit és nejét s mert a rossz házasság kicégérezésével valószínűvé akarja tenni elbeszélését Szilágyi kivándorlási és államfelforgató szándékáról. Ez a szándék nem volt egészen légből kapott találmány. Szilágyi intim családi körben emlegette, hogy kíváncsol Svájcba, ha ellenségei lehetetlenné teszik életét itthon és ott esetleg megírná a szabadságharc történetét, amelyből jövődelmet is remél. (L. a 46. sz. levelet.) A levélíró Barabás Miklóst is ki akarja szolgáltatni a rendőri üldözésnek. Mindez a családdal közéről érintkező denuncióra mutat. És ez nem lehet más, mint Ritter Adolf, amint Protmann is jól sejtette. Igaz, hogy Szilágyi május 4-iki levele szerint Ritter még május elején sem lett volna Pesten, tehát az április 29-én feladott levelet nem adhatta volna fel ott. De Szilágyi már akkor tartott attól, hogy sógora Pestre jó és így lehet, hogy már ott is volt. Ily külső okok nem zárják ki Ritter szerzőségét, mert különben Protmann sem gondolt volna Ritterre. A Kliót *Ritter* is ismerhette, azaz tudnia kellett, hogy Török mivel szokta vádolni Szilágyit a *Klióval* kapcsolatban.* Lehetetlen Török Jánosban látnunk a denunciólás szerzőjét. Lehetetlen föltennünk, hogy Török Szilágyi nejét gyalázta s hogy Barabás Miklósnak is ártani akart volna. Visszatérve már most Protmann július 17-iki jelentésére, a kormányzóság azt tudomásul vette, de július 21-én mégis felszólította Protmann, hogy követelje Szilágyitól a forradalmi gyűjtemény átadását. Ezért hívatta Protmann Szilágyit július vége felé. Kérte, hogy adja át becsületszavára forradalmi gyűjteményét. Szilágyi kijelentette, hogy Windischgrätz bevonulásakor sok darabot elégetett, de ami még véletlenül fennmaradt, azt átadhatja. Át is adott 12 darab iratot. A tizenkét darab — Protmann szerint — jelentéktelen, aminthogy az is volt. Bizonyára tévedésből maradtak Szilágyinál, mondja Protmann. Büntető eljárásnak nem volna értelme. Görgői munkája nincs felemlítve Protmann jelentésében. Nem is akarta kutatni, hogy kitől kapta a könyvet Szilágyi. Augusztus 8-án Protmann beadta jelentését. A kormányzóság Szilágyi gyűjteményét elkoboztatta, a büntető eljárásra nézve elfogadta Protmann véleményét. Kempen is megnyugodott ebben és Szilágyi gyűjteményét elkérte az O. P. B. könyvtára számára. (Ösztr. belügyminisztr. rendőri levéltár 1855. ad 1571/Pr. I. és 2878/Pr. I.)

* Nem emlékszünk, hogy Török a Klióból mit idézgetett. De ismerünk egy helyet a Klióból (a Zsebkönyv I. 1832-iki folyamából, nem 1829-ikiből, mint Protmann írja), mely felhasználható volt Szilágyi ellen. A júliusi forradalomról írja ott (125. l.): „Méjj benyomást tett, le nem írható részvételt gerjesztett mindenfelé, e véletlenül meglepő és keményen megrázó földinduláshoz hasonló nagy történet, ez a felkelése egy egész népnek törvényeit önkényes kézzel elszaggtató országló széke ellen, mely a közönséges rendetlenség és felfordulás közepette példátlan rendet, egyetértést, személyt és vagyont tisztelő indulatot bizonyította.” Ebből azonban köztársasági érzelmet kiolvasni nem lehet, mert a júliusi forradalom dynasziát változtatott s nem kormányformát.

² Protmann a Felső Dunasor 14. sz. a. lakott.

⁴ Gróf Leiningen-Westerburg altábornagy, Albrecht főherceg helyettese.

⁵ Görgei Artur Mein Leben u. Wirken in Ungarn című Emlékiratait Bach miniszter 1852 május 6-án eltiltotta az egész monarchia területén. Windischgrätz, akinek a császár engedelmével báró Hess tábornagyról átengedte a maga példányát, rendkívül fel volt izgatva az olvasmány által. Ingerülten kérdésként, miképp volt lehetséges szabadjára hagyni Görgeit olyannyira, hogy nemcsak megírhatta a kormányellenességnek és a császári hadsereg szégyenletes gyűlöletének ezt a halmazát, hanem még ki is adhatta. Kempen méltányolta a tábornagy haragját, őt is felingerelte az a vakmerőség, hogy Görgei olyan gyalázatos munkát mert írni, s mi több, Manz bécsi könyvkereskedő kiadványában akarta azt a monarchiában terjeszteni. Gróf Grünne 1852 június 18-án azt ajánlotta, hogy Görgei szállíttassék el Klagenfurtból egy várba, s ha magasabb tekintetek nem akadályozzák, indíttassék meg ellene a törvényes eljárás. Gróf Grünne teljesen osztozott Kempen érzelmeiben, nagyon igazságosnak tartotta volna Görgei internálását egy erődtített városban és a törvényes eljárás megindítását is helyeselte volna, de vigyázatra intette Kempent, nehogy úgy lássék, mintha a kormány szándékosan adott volna alkalmat Görgeinek pamfletje megírására, csak hogy azután nyakon foghassa és megbosszulja rajta forradalmi bűneit. Hiába, úgymond Grünne, tekintettel kell lennünk arra, hogy felséges urunk kimélni akarja az orosz császár érzékenységét, aki rögtön a világosi fegyverletétel után közbenjárt Görgeiért. (B. Á. L. 1852. G. D. Nr. 51, 73^{1/2}.) Kecskeméthy nem ismerhette Kempen és Grünne levélváltását, de bizonyára tudomása volt arról, hogy Kempen mit érezhetett az olyan rendőrhivatalnok iránt, aki Görgei könyvét ismerősei közt terjeszti. Ezért Szilágyi levélét olvasva, egyszerre sötétnek látta az utat maga előtt, gyanakodó fantáziája kialakította Szilágyi mefisztói bosszúját. Védekezett tehát a vélt árulkodás ellen egy valóban árulkodó levéllel. Protmann nem talált abban semmi feltűnőt, hogy egy lojális érzelmű magyar történet-tudós hivatalos helyről elkérte Görgei Emlékiratait. Szilágyitól nem kívánt írásbeli nyilatkozatot az eltiltott könyvről.

⁴ Innen egészen e szavakig: „aufzuheben sucht“ át vannak húzva a sorok a fogalmazványban. A fogalmazvány tintával van írva, de a végén Kecskeméthy írónnal még egyszer odairta e sorokat: Zum Schlusse bitte ich, falls H. Sz. eine schriftliche Denunciation machen sollte, bei der Amtshandlung, respective Vorlegung an die O. P. B. auch diesen Brief beizulegen. — Ezt a kérést nem akarta kifejezni a levélből. De vajon elküldötte-e a levelet? Ezt teljes biztossággal sem nem állíthatjuk, sem nem tagadhatjuk. Sok valószínűség szól amellett, hogy elküldötte. Hiszen erősen meg volt győződve Szilágyi denuncálásáról s így védekezni akart. A levél elküldése által gyengíthette Protmann esetleges jelentőségének hatását. Nincs annak nyoma, hogy a levélnek valami hatása lett volna. De ez nem bizonyít elküldése ellen. Mert könnyen el-

képzeltető, hogy Protmann félredobta a levelet, anélkül, hogy megmutatta volna Szilágyinak. A pesti rendőrség igazgatója hivatalos tapasztalatai által jelentékenyen előrehaladt az embermegvetés tudományában.

142. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Tisztelt Kecskeméti ur!

Augusztus 18-ról datált levelét, mely pénzügyi viszonyokról szól, ma reggel kaptam, ez az *ötödik* hirlapi levél, mely e már végére siető hóban jött. Épen ez az oka, mikép nem tudván azt, hogy ön mi okból hallgat oly huzamosan, felőtltő lévén a bécsi levelek hiánya a lapban, az iránt intézkedtem, hogy a holnapi számra egy bécsi levél jöjjön, mely miután már tegnap itt volt, ön 18-ról szóló levele csak a szerdai számban fog kijönni.¹

Mi a ma kapott levelet illeti, annak egy helye előttem érthetetlen, s bárkivel közlöttem magyarázat végett, az iránt felvilágosítást nem nyerhettem. A hely szóról-szóra ez: „A mint a metalliquek ma állanak, csaknem 25%-et nyer a tőkén, ki állampapírt veszen, *mely kedvezőtlen (?) állás épen a vári rendszabályok előtti bizonytalanság szüleménye ugyan, s aligha fog nevezetesen hátrálni (?) bármit rendeljen az illető rendszabály*, míg a tőkén ily tetemesen nyerhetni, addig nem kell félni, találkozok reá vevő külföldön elég.“ A kérdőjelek mutatják, hogy hol látok homályt, s megvallom tudatlanságomat őszintén, hogy 25 procent nyerését a tőkén, én kedvezőtlen állásnak nem tartom. Ez okból az itt veres plajbásszal kihuzott sorokat a levélből kitöröltem és úgy azok nélkül fog megjelenni.² Szabad legyen ez alkalommal — ha bántásnak nem veszi — méltóztassék, ha ezután is ily külömben abstract és finantzügyre vonatkozó leveleket ír, azokat tisztán és érthetőleg fogalmazni, igen nagy küzdésben voltam aug. 5., 6. és 7. datált pénzügyi leveleivel, melyek közül kivált az elsőt, megvallom, sehogy se valék képes érteni és a többi is, nem elég tisztasággal volt fogalmazva, a küzdésem tehát az volt, hogy én azokat egyáltalában kiadni nem akartam, s ha ön irányomban feszült állásban nem lenne, mint tapasztalom, akkor ki sem adtam volna, de így nem akartam valami féreértésre alkalmat

adni és meggyőződésem ellen is kiadtam azon nem elég világosan irt leveleket.³ Én elhiszem, hogy önnek sok dolga van s ez magyarázza meg, hogy a bécsi levelek néha csak úgy stehenden Füßes vannak írva, de ezért tán nem fog ön nehezeltetni, ha kérem ismételve, méltóztassék szives lenni és több gondot fordítani a hirlapi levelezésre, mint a hogy az juliusban és augusztusban történt,⁴ hiszen azt hiszem, hogy ön célja a hirlap érdekét előmozdítani s e részben velem a legjobb egyetértésben lenni, én, legyen meggyőződve, kötekedő ember nem vagyok, s bizonyosan göcsöt a kákán nem keresek, de jogomról, mit a lap érdeke elém szab, le nem mondhatok s azért egy barátságos figyelmeztetésre annál inkább szabadságot veszek magamnak, mivel erre ön is felszabadított. Ehhez csatolom azon kérésemet, hogy a még e hóra hátralevő öt levelet sziveskedjék oly móddal írni, hogy a mi eddig e részben nem egészen úgy volt, mint kellett volna, némileg pótolva legyen.⁴ Még egyet: szeretnék a fő dologról, a közöttünk függőben lévő, ön által kezdeményezett kedvetlen dologról írni, ich bin aber noch nicht im Stande, az ön által szenvedett Unrecht érzetében, azt oly hangon tenni, mint szeretném, mert bár ön pofon vágott és az engem hasonlóra jogosítna, azt tenni semmikép nem akarom, de bizony kő helyett kenyeret hajítani vissza, sincs kedvem. Meg vagyok győződve, hogy ön julius 2-iki famosus levelét jó akaratból írta, de bizony Széchenyiként a modor ugyancsak rossz volt.⁵ Ezzel egybefüggőleg jelentem, hogy a beanstandolt könyvet illetőleg, mihelyt dunaparti urnak megmutattam, az abba belényomott főrendőrhatósági bélyeget, legott azt nyilatkoztatta, hogy meggyőződve van, mikép ich habe das Buch in rechtmäßigem Wege bekommen s az iránt legkisebb jelentést sem kívánt tőlem. Egy levéllel hát még adós vagyok, azt is, mint ezt, bizonyosan higgadt, csendes és barátságos hangon mielőbb megirandom.⁵

Addig is vagyok őszinte tisztelője

[Pest, 1855 augusztus 20.]

Szilágyi.

¹ Kedden, augusztus 21-én jelent meg a megrendelt bécsi levél + jellel, A keleti kérdés és az ellentmondások címmel. Igen lojális levél. Azt fejtegeti, hogy a nyugati hatalmak most Ausztria politi-

káját jobban méltányolják s ezt a politikát még a harctéren is igazolják a Szebasztopol ellenében épített erődök által, melyek a várnak félelmetességét ellensúlyozzák, már pedig Ausztria ajánlotta az ellensúlyozás rendszerét. — Ellenben Kecskeméthy 18-án kelt levele nem jelent meg se szerdán, se csütörtökön, hanem csak pénteken, augusztus 24-én, és pedig augusztus 21-iki kelettel.

² Mégsem maradt ki. Hanem a Szilágyitól megrótt mondat így alakult át a 24-én közölt levélben: „A mint a metalliquek ma állanak, csaknem 25 %-ot nyer a tőkén, ki állampapírt vesz, mely kedvezőtlen állás (t. i. az államra nézve) éppen a várt rendszabályelőtti bizonytalanságnak szüleménye, azonban a metalliqueknek a 75 %-en alul sülyedésétől, tehát a mostani állásnál lejjebb menésétől, bármit rendelne is az illető intézvény — tartani nem lehet, — azért tehát míg a tőkén ily tetemesen nyerhetni, addig nem kell félni, találkozik reá vevő külföldön elég.” Kecskeméthy Szilágyi levelének vétele után átalakította a hanyagul fogalmazott mondatot. Az egész levél egy várható finánciális rendszabály esetleges hatásáról elmélkedik. De mivel e rendszabályt a levélíró nem ismeri és nem is tudja célját s irányát világosan előadni, a levél nem tanulságos. Kecskeméthy 1853 őszén arra a tudatra ébredt, hogy „positív tudományt igényel e positiv s józan gyakorlati anyagi kor... Ezért egész erélylyel közzgazdászati tanulmányoknak fektüdtem... Minden törekvésem s uti terveim e czélra irányozvák.” Tehát még kezdő volt e téren, és pedig olyan kezdő, aki közzgazdaságról irt anélkül, hogy a közzgazdasági élet valamely ágában tevékeny részt vett volna. — A metallique 5 %-os államadóssági papír volt 100 forint névértékkel.

³ Augusztus 5-én kelt levelében helyesli a pénzügyminiszternek azt a felfogását, hogy a pénzügyek a bankóprés korlátozása és a bank váltótárcajának csökkentése által javíthatók. Ez intézkedések hatásairól elmélkedik nem oly népszerű világossággal, mint a hirlap célja megkívánja. Az augusztus 6-iki levélben folytatja e témát s különösen a hitelmegszorítás rögtöni rossz következményeit rajzolja. Az augusztus 7-iki levél mint III. fejezet követi az előzőket s báró Bruck pénzügyminisztert dicséri „a papírpénz elértéktelenedése” ellen megindított törekvései miatt. A sorozatos három levél külön-külön nem érdektelen, de együttvéve nem tesznek oly benyomást, mintha egységes alap gondolatból ágaztak volna szét. Az augusztus 9-iki röviden tudtul adja, hogy az úrbéri törvényezékek felállítását nem halasztották el. Azután nagy szünet következik az augusztus 24-én közölt, már említett levélig.

⁴ Juliusban az elsején kelt levél az osztrák iparosoknak a párisi világkiállítás iránti közömbösségét s ennek okait fejtegeti elég érdekesen. A július 2-iki levél a párisi kiállítás kapcsában a magyar borkivitelről tanulságos reflexiókat közöl; a légszuszvilágításról is elmélkedik s megemlíti, hogy Pesten azért nincs még ily világítás, mivel ott, hol a magánfogyasztás csekély, a község rovására esik a világítás, már pedig Pest városának pénzügyei új adósságot nem tűnnek el. A július 4-iki levél arról az angol szemrehányásról beszél, hogy Ausztria nem akar részt venni a krimi expedicióban. Okosan tette Ausztria, hogy Palmerston

„szép szeméért“ nem vonult a harcra. A július 5-iki levélben helyesli, hogy Ausztria leszállította hadseregét. Nem lehetetlen, hogy a nyugati hatalmak emiatt feltételeik leszállításával siettetni igyekeznek a békét, noha ez évre már elkéstek volna ezzel. A július 6-iki levélben arról a jelenségről elmélkedik, hogy az agio leszáll s a papírok ára is silyed. A július 10-iki levél érinti a porosz-osztrák ellentétet a keleti kérdésben. A francia-osztrák viszony barátságosabb, mint a porosz-osztrák. A július 12-iki levél Montaiembertnek azt a beszédét dicséri, mely hibáztatja a nyugati hatalmakat, hogy el nem fogadták az osztrák álláspontot az orosz béke ügyében. Ez nem igazi ellenzéki beszéd. Napoleon is érzi, hogy az ellenségeskedés Ausztria iránt csatavesztés volna a nyugati hatalmakra nézve. A július 17-iki levél azon végződik, hogy még feddhetetlen konzervatívok is szükségesnek tartják Lengyelország helyreállítását Oroszország hatalmának megtörése végett. Ennek az ábrándnak nincs politikai jelentősége. A július 18-iki levél cáfolja a Journal des Débatsnak azt a híré, hogy az Ausztriai konkordátum nem lesz elég „szabadelvű“. Az a kérdés, hogy mit értünk szabadelvűségen? Az igazi szabadelvűség az egyház szabadságát kívánja, s ennek az elvnek a konkordátum meg fog felelni. Reményli, hogy a készülő protestáns törvénnyel a magyar protestánsok meg lesznek elégedve. A július 23-iki levél örül annak, hogy az országos választmányok életbeléptetése el van határozva. A birodalom intézményei így átgondolt rendszer alapján fejlődnek s nem a pártok habozó uralkodásának befolyása alatt. A német természetvizsgálók szeptemberi gyűlését ő Felsége fényesen fogja fogadni. Bizonyítja ez ő Felsége kegyeletét a tudomány iránt. A július 26-iki levél meg van elégedve azzal, hogy Ausztriának nem kell beavatkoznia a nyugatiaknak kalandos argonautaszerű vállalatába. Van így elég ideje Ausztriának a belső szervezésre s a pénzügy javítására. Ezt az időt jól fogja felhasználni. Kecskeméthy tehát elég szorgalmas levelező volt júliusban. Levelei inkább hasonlítanak rövid észrevételekhez, semmint kimerítő fejtegetésekhez. Azonban így is érdeket keltenek tömörségükkel és változatosságukkal. Egészen véve Szilágyinak volt ugyan oka a panaszra, de igen szigorúan ítelt a júliusi és augusztusi levelekről.

⁵ Az öt levélből négy lett. Az augusztus 23-iki levél hozzászól az uzsoratörvény eltörlésének kérdéséhez. A lapokról, melyek az eszmét pártolják, azt szokták mondani, hogy az uzsorával leginkább foglalkozó osztály befolyása alatt irnak. Azonban a bécsi bűnvádi perekből látszik, hogy a keresztény uzsorás úgy hasonlít a nemkeresztényhez, mint egy zsemlye a másikkhoz. Az uzsoratörvény eltörlése elfojtaná a réalhitelt. Akár eltörlik a törvényt, akár nem: földbirtoki hitelbankot kell felállítani. Az augusztus 26-iki levél kijelenti, hogy ő Felsége születése napja az idén egy századokra kiható fontos esemény dátuma. E napon írta alá az uralkodó a konkordátumot. Még nincs közzétéve az egyezmény tartalma, de annyit mondhat az író, hogy a konkordátum aláírása szerencsés esemény. A trieszti Lloydnak évi egymilliónyi államségélyt sokan támadják. Mert újítás az Ausztriában, hogy egy iparvállalat nagyszerű állami segélyben részesül. Pedig ez a segít-

ség gazdagon gyümölcsöző. Az augusztus 28-iki levélben szó van új vasútépítési tervekről s különösen arról, hogy a kassa—debrecen—miskolc—pesti vonalért versenyeznek az idegen vállalkozók a hazaiakkal. Az író az idegen vállalat mellett szól, mert a számtan szabályait a hazafiság sem módosíthatja. A vállalat produktív ereje, mely a magyar lakosságnak hajtja a hasznót, sokkal nagyobb, mint az összeg, melyet a kamatok kiszivárgása által veszünk. Ausztriában kell az idegen vállalkozó, mert ott kevés a tőke és magas a kamatláb. Az augusztus 29-iki levél azt a hírt közli, hogy a banktól felvett államadósság tisztázására a kormány az állami jószágokat akarja átruházni a bankra 150 millió forintban. Ha a bank ez expedienst előgadhatónak véli — azáltal bizonyosan sok bajnak egy bő forrása egyszerre bedugulna. Ez a négy utolsó levél tartalmasabb, mint az első négy, noha Kecskeméthy közigazdasági fejtegetéseinek bizonyos önállótlan határozatlansága aligha tett jó benyomást Szilágyira.

⁶ Az első pillanatra azt lihetnők, hogy a Szilágyi által említett július 2-iki famosus levél tollhiba az augusztus 2-iki levél helyett. Mert a Görgei Emlékirataira vonatkozó nyilatkozatot a famosus levéllel kapcsolatban említi. De a 143. sz. levélből látjuk, hogy Kecskeméthy július 2-án írt egy levelet Szilágyinak, mely nincs kapcsolatban a Görgei Emlékirataival. E levél nem ismeretes. De tartalmát kivehetjük Szilágyi 143. számú leveléből. Kecskeméthy a július 2-iki levélben intette Szilágyit, hogy hagyjon abba bizonyos dolgot, mert aláássa szituációját. Mikor Szilágyi azután kérdezte tőle, mit hagyjon abba, mit követett ő el, miért nem beszél Kecskeméthy világosan? Kecskeméthy csak annyit válaszolt, hogy csalódott, misztifikáltak valami hírrel. Ez a levélváltás, mely nagyon felizgatta Szilágyit, megelőzte Kecskeméthynek Protmannhoz küldött árulkodó levelét.

⁷ Kecskeméthy talán félvilágosítást kért Szilágyitól a Szilágyi által Protmannak esetleg benyújtandó írásbeli nyilatkozatról. Ez-iránt Szilágyi megnyugtatta.

143. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Igen tisztelt Kecskeméti ur!

Adósságomat — egy feleletre nézve — le kell valahára rónom, hogy t. i. tisztába jöjjünk egymással, a mit egyébiránt legtisztább barátságos szándékból óhajtok. Ezt azért bocsátom *világosan* előre, mert én nyíltan, őszintén irok, de *legtávolabb-ról sem* azért, hogy önt báncsam vagy kedvetlenül érdekeljem, de igazán azért, hogy — barátságos értelemben — egymással tisztába legyünk. Ha daczára a legőszintébb nyilatkozatomnak, ön mégis fére értene, akkor a közöttünk támadott bajnak panacaeát alig lehet találni.

A közöttünk fenforgó, de *nem általam* kezdett viszály kettős: egyik *hirlapi*, másik *személyes*.

Hirlapi az ön levelezésére vonatkozik. Már júliusban voltam bátor önt kérni, a legbarátságosabban, egy levelemben, miszerint igyekezzék leveleit, mennyiben lehet, érdekesebbé tenni, mivel azok, kivált júliusban, a közepszerűség niveauján felyül alig emelkedtek. A baj augusztusban még nagyobb lett, mellőzve, hogy 9 nap is elmúlt, a nélkül, hogy önnek levelét láttuk volna, hogy egyik levele három nap mulva került hozzánk késő feladásért, ön irt egyszerre stehenden Fußes szinte hármat a pénzügyről, melyek közül egyik, ön saját megismerése szerint, „igen homályosan volt kifejezve“, miért azt csak a commentár leérkezése után adhattuk ki. Nincs semmi észrevételem, sőt olykor szükséges, ha ön a pénzügyről ír, de legyen szives, mennyire lehetséges, nem szakértőknek, de inkább a nagyközönségnek felfogásához alkalmazni az ily leveleket, melyeknek becsét csak az érthetőség és tisztaság adja. Én mindezt már elmúlt dolognak veszem és a mit elfelejtettem, de tudva azt, hogy önnek mind képessége, sok ismeretje, módja és alkalma van, egy kis utánjárás után ex residencia, érdekes és *tekintélyes* leveleket írni, wenn Sie nur wollen, ne vegye rossz néven, ha szabadságot vettem és veszek magamnak önt igen szívesen és barátságosan kérni, *diesem Übel für die Zukunft* zu beegnen, miután, ha ön ezt akarja, bizonyosan ritka szép eszével, jeles készülségénél és állásánál fogva semmi sem hiányzik, um diesem meinem gerechten Wunsche zu entsprechen. Hogy ön a bel- és külpolitikát, — bölcs megválasztással — teheti levelezése tárgyává s a kettőben ki nem merülő bő forrással bir, ha ön szives leend, den Sachen ein wenig auf die Spur zu gehen, wozu ihre Stellung so günstig ist, s hogy így a B. P. H. *bécsi levelezése* a legérdekesebbé válhatik, das alles versteht sich von selbst. Azokban végre, a mit itt irtam, újra kérem, legkevésbé sem szemrehányást, csak egy barátságos figyelmeztetést *für die Zukunft* találjon és lásson, s így minden még jó lehet. Itt még azt jegyzem meg, és kérem, leveleinek néha pongyola stílusán is legyen szives javítani. Der Schreiber ist ein fescher, schöner Mann, so sollen auch seine Briefe sein.

Mi a személyes vitát illeti: ez kissé kényesebb, de hiszem, hogy ebből is kigázolunk. Ön szives volt — s ezt valóban hálásan köszönöm — engem egy levelében figyelmeztetni valami engemet fenyegető, de meg nem nevezett rosszra figyelmeztetett, mi hogy ön meggyőződése szerint *nagy* lehetett, mutatják aggodalmas szavai, midőn julius elejével nekem írta: „Sie thun ja alles um ihre Stellung zu untergraben“. De, hogy ön ez előttem most is homályos dolgot fel nem világosította, pedig ezt igen szívesen és barátságosan kértem, azt nem csak nem köszönöm, de valóságos megbántásnak veszem, miután önhöz ez ügyben intézett válaszom következtében, ön is — legalább mint *irta* — azon meggyőződésre jött, hogy ön egy mystificatio által fére vezetettetett. Épen azért, ha ön teljesen nem volt a dolog felől és az én bűnös voltom felől meggyőződve, mindenek felett, ha nekem abban felvilágosítást adni nem akart, kár volt oly nagy móddal a dobra ütni, mi nekem nagy nyugtalantságot okozott, s miután azt arczomon nőm észrevette és én a dolgot előtte el nem hallgathattam, neki is nyugtalanítására volt. Nem önnek jó akaratát és szándékát hibáztatom tehát, de eljárását és bizalmatlanságát irányomban, hogy bár ígértem becsületemre, mikép levelét hiba nélkül, mit der umgehenden Post visszaküldöm, ön mind ezt számba nem véve, engem bizonytalanságban hagyott és tart folyvást.

Bizonyos körülménynél fogva, de a mit nem írhatok meg, arra a gondolatra jöttem, mikép ön azt hiszi, s tán a volt a nagy titok, hogy én az öntől is *kegyelt* és kézcsökolő *garázdát* tán feladtam volna, vagy hogy mostani helyzete ellen valami remonstratiot tettem volna.¹ Ha ön ezt képzelte, vagy hallotta, akkor valóban erősen mystificalva volt. Sem írásban, sem szóval oda fen *ez ügyben* s annál kevésbbé itt alatti, én nem tettem, nem is teszek, mert a dolog engem nem illet,² de hogy azon meggyőződésem van, miszerint a magas kormánynak semmi szolgálat sincs téve, midőn garázda *oda* segítettett, ezt nem titkolom. S mivel már oda fen a *kegyelt* szót leirtam, nem titkolom el öntől, hogy én többektől itt levőktől és onnan felyülről *lejöttektől* hallottam, e *kegyelet* felől olyanokat, miknek nincs okom örvideni, magának garázdának emberei is susogtak e felől valamit, a mi nekem is fülembe jött (az adatokat

természetesen papírra tenni nem lehet) s kaptam különösen figyelmeztetést e dologban egy oly embertől, kinek ön némileg lekötelezettje s hogy e valóban több oldalról — még nem csak pusztán magánykörökből is — jött figyelmeztetések a garázda és ön közötti entente cordiale felől, nem csak irányomba történtek, de némileg közbeszéd tárgyai voltak (természetesen csak bizonyos körökben). S látja tisztelt Kecskeméti ur! daczára a fenebbi állítások igazságának én azokat hinni nem akartam, önnek azokról legkisebb érintést sem tettem, és mendemondának tartottam s szeretném most is tartani. De miután azt kell sejdítnem, hogy ön gondosan őrzött titka — az én nagy bűnömre nézve — garázdára, erre a semmirekellő gazemberre vonatkozik, nem tagadom, daß ich sehr unangenehm gerührt bin és ha nem is hinni, de legalább gyengén kételkedni kezdek, mire nézve valóban nagy szolgálat lenne rám nézve, ha mi in Bezug auf diesen leichten Anflug eines Zweifels tisztába jöhetnénk. Ismétlem itt is: én legkevéssbé sem akarok *e téren* is önnek szemrehányást tenni, csak azt adtam elő, a mit hallottam, részint *oly* emberektől is, kiket ön bizonyosan becsül, azért csak arra kérem, hogy ha ön e dolog felől nekem írni és felvilágosítást adni jónak vélné, azt barátságosan és ne haragból tegye, valamint igen szépen kérem, méltóztassék bizalmas őszinteséget tanusítani, mindenek felett minden alaptalan gyanakodást kerülni. Nekem semmi egyéb célom nincs, mint ön irányában őszinte, barátságos bizalmat tanusítani s öntől hasonlót várni, mert hiszem, hogy ez által közöttünk az egyetértés csak szilárdulhat, holott valaminek elhallgatásával a baj mindég fenmaradna és rosszabbá válhatna. Hogy garázda öntől azt megérdemelné, hogy velem szakítson, hinni nem akarom, valamint azt sem hiszem, hogy ön e levelemet s ebben tett egyenes exhortatiomat fére érteni akarná. Azért *őszintén*, mert az bizonyosan célra vezet, a jót erősebbé, szilárdabbá teszi, s ha valami rossz lenne, azt hamarább elhozza, s így is vége lesz mindenkép a nem épen kellemes surlódásnak.

Ich habe gesprochen und ich³ [bitte] Sie, sprechen Sie [auch] jetzt — addig is tartson meg barátságában.

Pest, aug. [29 18] 55.

Őszinte tisztelője

Szilágyi.

Azon kéréssel vagyok bátor önt lehet, instálom, adja át *személyesen* Zimmermann [urnak e]⁴ czédulát, s tőle kérdezze meg csak: kapta-e umot és nem bánta-e meg, hogy elolvasta? A [mit majd e] fog mondani, instálom, írja meg nekem, mert különben én azon erősen elfoglalt urtól választ nem várhatok. De csak akkor menyjen hozzá, mikor alkalmatlansága nélkül azt teheti. Bocsánat e bátorságomért.

¹ Már pedig ez valóban úgy volt. A rendőri levéltár elnöki aktái rációfolnak Szilágyira, mert ezek közt olvastuk a következő iratot: (4481/PII. 1855.) Wien, am 27. May 1855. Durch Hn. Szilágyi, Herausgeber des Budapesti Hirlap, ist mir die Notiz zugekommen, daß das bevorstehende hiesige Erscheinen der magyarischen Zeitung *Magyar Sajtó* in Ungarn das *größte Aufsehen erregt*. Der eventuelle Redakteur Török hat wenigstens viermal die *politische Fahne* gewechselt; als Protestant geboren, convertirte er später zum Katholicismus, ging jedoch wieder zur katholischen Kirche über (így!). Vielseitiges Talent und publicistische Gewandtheit sind ihm nicht abzusprechen; sein Charakter wird jedoch durchaus mißachtet, die altkonservative Parthei *sieht in ihm einen sehr gefährlichen Regierungsagenten*, von dem obendrein zu fürchten sei, daß er der Regierung nicht *wahrheitsgetreu* berichten werde. Daß Török in *kriegsgerichtlicher Behandlung* gewesen, dürfte bekannt sein, daß er aber *im Banate als revolutionärer Commissär arge Grausamkeiten* natürlich an kaiserlich Gesinnten verübte, daß er Gefahr lief, von der Kossuthschen Regierung selbst zur Verantwortung und Strafe gezogen zu werden, dürfte in Erwägung zu nehmen sein.

Da Török von dem Eigenthümer des Pesti Napló Knall und Fall entlassen wurde, um das diesem Blatte drohende Verbot abzuwenden, so erblicken die Ungarn jetzt in der ihm gewordenen Erlaubniß den Sajtó in Wien zu edieren, das Ergebniß einer abermaligen *politischen Conversion*.

Nach meinem Dafürhalten wäre es für die Regierung nützlich, eine gewisse Fernhaltung von den Törökschen Unternehmen durchscheinen zu lassen. Ez iratból a dült betűkkel szedett szavakat a legfőbb rendőri hivatalban vörös írónnal húzták alá. Szilágyi ezt a „jegyzéket“ talán Fiedlernek küldötte, vagy valamely más hivatalnoknak. A titkár az iratról másolatot készített Kempen számára. Azonkívül az iratra rá van jegyezve: **secreto vertraulich**. Az iratot nem Szilágyi szerkesztette, hanem izenete vagy fogalmazványa alapján szerkesztették. Hatásáról a Bevezetésben szölvünk. Most csak annyit említünk meg, hogy az iratot junius 27-én ad acta tették. Azt sejtjük, hogy a titkos vádirat tartalmát Fiedler vagy más valaki elmondotta Kecskeméthynek a titok zárja alatt junius vége körül. Kecskeméthy pedig haragjában, a jóakarát színe alatt megintette Szilágyit, de nem akarta megmondani, hogy mit

hallott róla. Így azután érthető Szilágyi izgatottsága. Gyanította, hogy Kecskeméthy ismeri a titkot. Fel volt böszülve azon, hogy Kecskeméthy nem akar világosan szólni. Izgatottsága oly nagy, hogy neje is észreveszi és őt is búsítja férjének lelki állapota. E rossz hangulatában igen szigorúan bírálja Kecskeméthy juliusi és augusztusi leveleit. De nem meri Kecskeméthyt a végsőkéig ingerelelni. Hátha mégis többet tud, mint kellene. Amellett, hogy hibáztatja leveleit, tréfás hízelgéssel, barátságos mosollyal kérleli és igaz barátságát kínálja neki.

² Dostojevskij tollára méltó vonás, hogy a vétkes belső nyugtalanságában mindig vétke körül kóvályog, anélkül, hogy oda-kergetnék.

³ A levélben a [] közé zárt szavak és számok a rongált kéziratból kihullottak, de még egyes nyomokból, vagy értelem szerint pótolhatók. Az üresen hagyott helyeken a hézagok nem pótolhatók.

⁴ Zimmermann József András, osztálytanácsos a vallásügyi minisztériumban, a protestáns egyházi ügyek előadója, erdélyi szász tudós, 1848 előtt nagyszebeni tanár. Szilágyi még Erdélyből ismerhette.

144. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Igen tisztelt Kecskeméthy ur!

Ide zárva küldöm előre a september havi illetőséget 50 p. ftokban, — a kézhezvételtől nyugtát kérvén.¹

Továbbá igen szépen köszönöm, hogy a levelet méltóztatott Zimmermann ö Ngának elvinni, valamint az alkalmatlanságért ismételve bocsánatot kérek — s alkalom szerint úgy is csak szóval nyerhető válaszának megírását instálom.

Pro tertio — óvást teszek ünnepélyesen ama kitételéért ma kapott levelében, hogy „august. havi leveleit illetőleg nem érdemelt *megrovást*“, én azt, a mit irtam, semmiképen nem megrovó, de barátságosan figyelmeztető és kérő célzással irtam — s hogy ezt tenni volt okom, most is hiszem, de hiszen magam irtam a mult alkalomkor, hogy a mi volt, az mult és arra ne regrediáljunk, pro futuro pedig, hogy levelezését igyekezend érdekessé tenni, mire teljesen képes is minden tekintetben, ezt bizton remélem és várom jóságától s hiszem, hogy tisztelt Kecskeméthy ur nem szorult sem „hazug hírek közlésére“, sem „kormánytitok kifecsegésére“, sem a P. N. vagy M. S. levelezőjének mintájára (hogy saját szavait idézzem), de saját teljes képességében és jóakaratában bizonyosan fel

fogja találni azon kutfőt, hogy lehetőleg érdekessé tegye leveleit. Természetes, hogy nem kívánom, nem is kívánhatom, hogy tíz havi levél mind egyaránt formás és érdekes legyen, de azt igen, hogy a potiori az legyen és ezt kérni szabad, valamint különösen, hogy a leveleknek, kivált a két utolsó hóban, többnyire improvisált alakja ne mutassa, hogy az író rajtuk csak túl akart adni. De ezt ismét nem megrovásból mondom, s nem is tettem, hogy „oly megvetőleg tractáljam leveleit“, mint tetszik írni,² de méltóztassék meggyőződve lenni, hogy oly embereknek is, kik önt nagyrabecsülik, feltűnt e két utolsó havi levelezés, miről előttem oly kitéttel szóllottak, mit ismételni nem akarok. Azért kérem, méltóztassék higgadt és nyugodt kebelrel olvasni soraimat s meggyőződni, hogy én jót akarok — „die beste Eintracht zwischen uns“. Várom becses válaszát a fődologra.³ Hochachtungsvoll

Pest, 1/9. 55.

őszinte tisztelője

Szilágyi.

¹ Szilágyi úgy hitte, hogy a legzárkózottabb írói szív is megnyílik e varázsigére: előleg. És Kecskeméthy szorgalmas levelezője lett a B. P. H.-nak szeptemberben. Az augusztus 31-iki levél (ez a várt tizedik augusztusi levél, mely szeptember 3-án jelent meg) mulatságosan cseveg a hírlapírói iparról. A hírlapírónak naponkint kell írnia valamit a külpolitikáról, noha semmi sem történik. Az európai politika nyugszik a bécsi értekezlet szétoszlása óta. Most csak a harctérről várható új esemény. Addig okosabb a belügyekkel foglalkozni. A szeptember 3-iki levél mégis csak visszatér a külpolitikára, hibáztatva Angliának egész eljárását és barátságtalan viseletét Ausztria iránt. Nem igaz az a hír, hogy a kormány örökös dékánokat akar kinevezni az egyetemeken. A szeptember 4-iki levél is külpolitikai. A francia-osztrák barátság erősödik, ellenben Anglia bizalmatlan a német birodalom iránt, ezért erősíti meg Helgolandot. A szeptember 5-iki levél egy *Finis Poloniae* című röpiratot ismertetve kijelenti, hogy Lengyelország helyreállítása lehetetlen. Nem is kívánatos, mert a feltámadt Lengyelország a szláv propagandának volna központja. A szeptember 11-iki levél megint arról a hírről beszél, hogy az állami jószágokat a nemzeti banknak eladják az államadósság törlesztésére. Ha ez igaz, a bank új részvényeket bocsát ki, a külföldi tőke Ausztriába fog özönlöni. Feléled majd a magyarországi, sőt az oláhországi gyarmatosítási terv is. Moldva és Oláhország szervezése — bármint gondolkodnak is a bojárok — Ausztria megkérdezése nélkül nem lehetséges. A szeptember 16-iki levél a birodalmi tanács titkos tárgyalásairól hoz híreket s áttér a nagy eseményre, a Malakoffi-

erőd megvétele. Sebasztopol tehát nem megvehetetlen. Ennek nagy hatása lesz az európai politikára, az internacionális viszonyokra, de a forradalmi és konzervatív irány küzdelmére is. A szeptember 19-iki levélben az a várakozás van kifejezve, hogy Malakoff megvétele beéríki a nyugati hatalmak s a harcok szünni fognak; a birodalmi tanács, úgy látszik, hozzájárult báró Bruck pénzügyi javaslataihoz s különösen a külföldi tőkének a hazai vállalatokba befektetéséhez. Csak jöjjön a külföldi arany és ezüst, ezáltal a kamatláb is leszáll majd itthon. A szeptember 23-iki levél a béke hírek feszegetésén kezdődik, pedig még nem bizonyos, hogy a Malakoff-erőd megvétele vége volna a háborúnak. A szeptember 24-iki levél politikai kombinációi ide-oda csaponganak. Mondják, hogy a nyugati szövetség felbomlik és helyreáll újra a szent szövetség. E kombináció csak az oroszoknak tetszik. Az esztergomi székesegyház ünnepélyes beszentelése a jövő évre halasztott. A szeptember 25-iki levél megint Lengyelországba tér vissza. Hiában ábrándoznak a lengyelek egy III. Napoleon által feltámasztandó Lengyelországról. I. Napoleon sem akarta Lengyelországot helyreállítani, pedig könnyebben tehetné volna, mint a III-ik. Kisebb népek lázadásai csak a felbujtó nagyhatalomnak válnak javára s nem magának a lázadó népnek. Ezzel kitelt szeptemberre a levelek tizes száma. Az előlegnek és a sok szép szónak hatása határozottan érezhető a szeptemberi leveleken. Tartalmasabbak s több gonddal vannak írva, mint az augusztusiak.

² Kecskeméthy nem sokra becsülte a B. P. H.-nak irt leveleit, de az bántotta, hogy Szilágyi annyira kicsinyli azokat.

³ A fő dologról, Szilágyinak a július 2-iki levélben szemére hányt cselekedetről, Kecskeméthy nem akart nyilatkozni. Ugy látszik, abbamaradt e kérdés feszegetése s az el nem intézett ügy sem zavarta a külsőleg helyreállt jó barátságot.

145. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Igen Tisztelt Kecskeméthy Ur!

Jelen soraimnak fő, szinte egyedüli célja, önnek szívesen megköszönni nőm nevében is, hogy a Letzte Janitschar első hiányzó ívét megküldeni méltóztatott.¹ A pohár sört ugyan fel nem vihetem, csak azért is, mert a mi sörünk rosszabb, mint a bécsi famosus holló söre,² de nem mint költségei megtérítését, hanem mint confabulatio egyik jó alkalmát kérni fogom önt azon estve, midőn felérendek egy barátságos vacsorán vendégemnek, hol egymás iránt sziveinket kiöntendjük.

Míntha látnám, hogy ön kérdi, hát melyik napon? Da steht der Esel am Berge. Az én kedves zsidó Verlegerem³ az

utolsó negyedévi Pachtschillinget még mind ez ideig megfizetni képes nem volt, pedig naponta nyakára járok s míg ezt nem teszi, addig fel nem mehetek, most már péntekre⁴ ígérte, de félek, hogy ismét hazud, szóval ha fizet, mindjárt menyek s remélem, hogy a jövő héten csak meglesz, s akkor önnek a napot vagy inkább estvét megírom. Remélem, hogy a mi Zechenk jobb leend, mint Török Jánosé, ki ön szerint, egy darab sajton rágódik az expeditió gyengén világított (hihetőleg mécsessel) szobájában. Hát még Vértői mily dicső helyzetben lehet! De vivat Török János! Ostobább és orczátlanabb declaratiót itt nem igen olvastunk, mint az ő szerkesztői nyilatkozata a november 6-iki számban, abban igazán bevallja, hogy ő áll kudarczul, nem pedig a nemzet vall kudarcot, ha hitvány lapja megszűnik. Az ilyen dologra illik: man muß nicht aus der Schule schwatzen!⁵ Félig meddig valónak, félig meddig tréfának véltem, hogy ön garázdát és vállalatát pártolja, daczára mindazon állításoknak, miket itt s másutt is hallottam. De ön levele — bocsásson meg őszinteségemért — minden kételet eloszlatott. Ön írja, hogy neki már 2 hónapja, hogy csak *becsületből* dolgozik s ezzel bizony elvitázhatatlanul bebizonyítja, hogy ugyancsak szíven hordozza azon rossz embert. *Proprii oris confessio mille testes.* Még pénzért dolgozni egy olyan legénynek, nem irigylendő sors, de pláne ingyen, bocsásson meg, ha Talleyrand jut eszembe: „c'est plus qu'un crime, — c'est une faute“. Látja, hogy ha nem iszom is holló sörét, de tudok kissé humorizálni.⁶ Szeretném már tudni, hogy önnek van e igaza, ki a „beteg ember“ életénél neki rövidebb fenállást jósol vagy a nagyszáju garázdának, ki csakugyan dobra ütött, hogy ő élni fog. Itt egyébiránt sokan hiszik azt, hogy ő majd új év elején felszedi a pénzt, fizet valamit adósságából s a többivel elébb áll, mint eddig is már több ilyen Streichot tett. De épen oda főnebb a kifecsezés ellen declamálok s magam is kifecsegem a titkot. Ilyen gyarló még egy Pachtschilling fizetéssel megtisztelt hivatalos lap szerkesztője is!

De bocsánat sok fecsegésemért s engedjen meg ama kérésemért még, hogy e levelet méltóztassék Dr. Falk úr kezébe juttatni, ő nekem irt s egy kis rövid válasszal tartoztam.⁷

Kedves nejét szívesen tisztelvén, a pernahajda historicus collegát csókolván, maradok

Pest, nov. 7. 1855.

őszinte baráti tisztelője

Szilágyi.

Baráti parancsolatinak hódolva, köszönetnyilvánítás mellett a concordatumot illető fontos levél ma kijő.⁸

¹ E munkának címe: Der letzte Janitschar. Aus den Denkwürdigkeiten eines Leibarztes des Chosrew Paschah. (Herausg. von Wilh. Chezy.) Gr. 8. (416 S. mit eingedruckten Holzschnitten.) Wien, 1855. Ludwig und Zang. A bécsi áll. könyvtárban sincs meg.

² Zu den drei Raben. Sörház a belvárosban.

³ Herz János nyomdász.

⁴ Azaz november 9-én.

⁵ L. a 25. sz. levelet. Török János, mint már idéztük, a november 6-iki nyilatkozatában ezt írja: „Mert rendületlen volt meggyőződése, hogy e lap megszüntetése a nemzetre nézve kudarc, s tán sokáig helyrehozhatlan veszteség leendett.“ Természetesen a levélből az is kitűnik, hogy Török anyagi nehézségekkel küzd. Szilágyi a „nemzet kudarcza“ frázist gúnyolja Török zavaraira célozva.

⁶ Alig kell mondanunk, hogy Kecskeméthy nem ingyen dolgozott a Magyar Sajtónak. De Szilágyi humorizál; nem a holló söre pezsdíti fel vérét, hanem a jó hírek Török szerkesztői pályájának nehézségeiről. És milyen boldoggá teszi az, hogy Kecskeméthy hozzáintézett leveleiben ironikus hangon beszél Török állapotáról.

⁷ L. a 25. sz. levelet. Ebben nincs humor, ebben a Török elleni gyűlölet töretlenül nyilatkozik.

⁸ Kecskeméthy a november 6-iki bécsi levélben azokról a hírekről szól, melyek a konkordátum kihirdetésének késlekedése miatt keletkeztek. A Kölner Zeitung már azt írta, hogy a még életbe nem lépett konkordátumot revízió alá veszik. Szó sincs róla. A ratiifikációk kicserélése külső okok miatt késett. Már most megtörtént a kicserélés és néhány nap múlva a római és bécsi hivatalos újságok közölni fogják a „nevezetes okmányt“. Szilágyi örült, hogy az ő hivatalos lapja közölheti először a hiteles híreket a konkordátum kihirdetéséről.

146. Báró Kemény Zsigmond levele. (B.)

14-ik Nov. [1855.]¹

Édes Aurélem!²

Az admonitiót megtettem és sikeréről semmi kétségem.³
Leveleidet szeretik.⁴

Falktól rég nem vettem egy sornyi iratot sem. Tán beteg?⁵
Hugót idvezeld,⁶

hü barátod
Kemény.

¹ Szerencse, hogy a levélre odajegyezte Kecskeméthy az érkezés napját, különben alig lehetett volna az évszámot kitalálni.

² 1850-ben Kecskeméthy nagyon kiméletlenül bírálta meg a Magyar Hirlapban Keménynek A forradalom után című röpiratát. Így például „nagylelkűség álarca alá rejtőzött cynismusnak” nevezte azt, hogy „Kemény, a hajdani ellenzéki, kizárólag nemzeti pártnak mutatja be a conservativeket”. (Augusztus 15-iki szám.) Kemény, úgy látszik, nem törődött azzal, amit röpiratáról irtak. Talán el sem olvasta Kecskeméthy sorait. Mindenesetre megbocsátotta a sértő szavakat, igen jól érezte magát Kecskeméthy társaságában s nagyra becsülte tehetségét. Kecskeméthy pedig Keményről ezeket írja Pompérynek: „mindenesetre ritka nemes lélek, kivel kicsinyességek miatt nem kell komolyan háborúskodni! Ő is a privilégiált egyénekhez tartozik, kiknek érzékenysége s nervozussága gyengéd méltánylatot igényelhet”. (1856 január 12. Nemz. Múzeum.)

³ Az admoniciót itt nem kell régi magyar perjogi értelmében vennünk. Kemény itt aligha használja a szót jogászai szabatossággal. Az admoníció talán a Pesti Napló sajtórendőri megintéseinek visszavonására vonatkozik.

⁴ A Pesti Napló november 5-iki számában jelent meg először egy Tárcalevél Bécsből. Később a Tárcalevelek Bécsből című sorozat igen ismeretessé vált. Kecskeméthy a *thy* betűket használta jelül. Az első tárcalevél megírandó leveleinek összefoglaló címéről, a tárcának, mint műfajnak, jelentőségéről és Bécs városának jelleméről elmélkedik. A november 9-iki számban a II. bécsi tárcalevél a bécsi műegyletek szervezetét irván le, a humoros keretben egy nemes páthosszal rajzolt csataképet állít elénk. A november 12-iki tárcalevél a műtárlat képeit kritizálja. Lotz Károly gabona-szerűjéről meleg elismeréssel nyilatkozik, noha általában lenéző hangon bírálja a kiállított képtömeget. Végül a szindarabokról elmélkedik. Erről a három tárcáról mondja Kemény, hogy szeretik azokat, aminthogy meg is érdemelték a tetszést. De írójuk mást is kívánt, mint szerkesztői elismerést. „Novemberben” — írja Naplójában — „a Pesti Naplónak is írtam, de nem fizetvén (december 15-ig), odahagytam”.

⁵ Falk a november 9-iki számba irt kulcsjel alatt a bécsi Hitelintézettről nagy vezércikket, a következő vezércikke (Tájékozás) csak november 17-én jelent meg.

⁶ Hugo Alberttel Kecskeméthy Bécsben gyakran találkozott.

147. Török János levele. (B.)

Szeretett kedves Aurélem!

Az ó-conservatív párt főnökei megrohanták gróf Károlyi Istvánt a Magyar Sajtó irányában tett ígérete miatt, azt mutatván meg neki, hogy ha ő ezt teszi, ezzel egyszersmind az összes mostani rendszer törvényszerűségét elismeri s nyíltan kormánypártot képez.

Gr. Károlyi, ki amugy is szorult pénzbeli helyzetében tán már előlegezési ígérletét megbánta, — megijedett, hátrált s *egyelőre* mindenféle kopár ürügy alatt visszavonta szavát.¹

Ily körülmények közt nem maradt számomra egyéb, mint vállalkozót keresni, ki a lapot anyagilag hosszabb időre átvegye. S köztünk szólva elsőben is Heckenasthoz fordultam, ki kész is elvállalni a lapot, csak a mai pénzsűk világban cautiót teremteni tudjon. Erre nézve holnap képes csak felelni s én azt hittem, hogy jobb e kifejlést most megvárni Pesten, mint ismét a költséges utat tenni. Tudom, hogy ez a lapra nézve nagy baj s önnek emiatt kettős munkát okozok, de ha Isten megsegít, önnek is öröme leend, mert csakugyan kár volna a Magyar Sajtóról könnyelműen lemondani csak azért, hogy a Pesti Napló megállhasson. Mert ez csak az én bukásom reményében él.²

Kézalatt Müller is ajánlkozott, — de a cautioképességre nézve csak a jövő csütörtökig képes nyilatkozni. De addig Pesten nem üldögelek.³

Tudom én, szívesen átvenné Sommer is, csak 1° egypár ezret megadhatna neki az ember és 2° ha a kormány nekem a cautiót elengedné.

Valljon lehetne-e és mily uton ezt eszközölni?

Ennyit eddig is szíves tudomásul és távollétem mentéséül. Kedden reggel mulhatatlanul jövök. Csak azon egyetlen kegyét tudnám önnek, édes Aurélem, kinyerni, hogy holnapra egy rövid vezércikket írna, hogy ne kellene mindig tiszamelléki leveleket adni. A szegények Vértsey betegsége miatt amugy is meg vannak szorulva az időben.⁴

A kis Nagyságos kezeit s kedves gyermekeit csókolva,
benső tisztelettel maradok
híve és alázatos szolgálója
Pest, Nov. 18. 1855.
Török.

¹ V. ö. ezekkel azt, mit a 24. és 25. számú levelekhez csatolt jegyzetekben elmondtunk.

² A 25. számú levélhez irt jegyzetben idéztük Csengery elbeszélését a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* viszonyáról. Ebből az látszik, hogy a *Magyar Sajtó*ra nézve veszedelmesebb volt a *Pesti Napló* élete, semmint erre amannak fennmaradása.

³ Itt alighanem arról a Müller Emilről van szó, aki a Nyárytól tervezett lapot is nyomtatni akarta. Csütörtök november 22-ikére esett, már pedig Török 20-án Bécsben akart lenni.

⁴ A Tiszamellékről keltezett „Magyarországi ügyek” című vezércikksorozat a szeptember 30-iki számban kezdődött és elhúzódott a november 18-iki számig, amikor is a XI-ik cikkel véget ért. Végső konkluziója a hosszú sorozatnak az volt, hogy a magyar ne csüggedjen. „Tanulja csak ismerni nyelvét, vesse egybe az eseményeket, fogja fel az egy uralkodópálcza alatt egyesített népek testvéri szövetségének nagy célját és nemes szívére nehezedő félelme elszáll, mint reggel a köd a hegyekről. Fel, fel a bizalom, az életkedv útján, fel, fel a cselekvésre! És jobb ma, mint holnap!” Török is úgy vélte, hogy mindezt egy rövidebb cikk hatásosabban mondhatta volna el. Székely József volt a tiszamelléki cikkek írója. (L. a 22. és 24. sz. levelekhez irt jegyzeteket.) A sors megadta a november 20-iki lapnak (19-én, hétfőn nem jelent meg lap) vezércikke számára a tárgyat. Vörösmarty november 19-én meghalt. A 20-iki vezércikk tehát Vörösmartyt siratta. A vezércikk Pestről van keltezve, de Székely József írta Bécsben, nevét nem írva alá. Azonban az 1856 november 18-iki számban föl- említi, hogy ő „jelentette a Nemzetnek” a gyász hírt. — Vértaynek betegsége növelte a kis szerkesztőj gárdának munkáját.

148. Bánffyay Simon levele.

Pécs, Jan. 9. 1856.

Kedves Aurelem!

Oly hosszú ideje már, hogy tőled levelet nem kaptam, miszerint azt se tudom, vajjon élsz-e, vagy régen elpatkoltál már. Nem szép tőled régi barátodat, kit csakugyan mindig a legjobb barátaid közé számíthatsz, oly soká tudósítás nélkül hagyni. Igaz, hogy foglalatosságaid valamennyire kimentenek, de nem egészen, mert annyi időt csak lophatsz magadtól, hogy néhány sort írj.

Én teljes visszavonulásban élek, nőm társasága kielégít s az ephemer ambitióról lemondottam tökéletesen, azért nem is igen látsz tőlem se hirlapi cikket, se levelezéseket; itthon a szobámban dolgozom magamnak, ez minden foglalkozásom. Most egy phisikai és matematikai geographiára szedek materialét, s ha egyszer kedvem lesz hozzá, meg is írom. Tán egyszer az academia vagy Cultusministerium kitüzi pályamunkául s akkor a tollat magam is felveszem ismét; addig csak forgácsokat szedek, kissé unalmas munka ugyan, de izlésem szerinti.¹

Az irodalmat nem igen kísérem figyelemmel, s összeköttetéseimet az irodalom embereivel megszüntettem, nem igen szeretem őket, mióta oly igen ismerem. Szeretném, ha te itt volnál, legalább volna valaki, a kivel bizalmasan beszélgethetnék, az időm akkor még kellemesebben telnék el.

A mult évben igen szomorú csapás ért, kedves anyámat vesztettem el oct. 5-én s őt gyászolom. Ismét egy kötelékkel kevesebb.

A mint a lapokból látom, azok sorsa (a Budapestieké t. i.) sok változáson ment keresztül, Emich a hivatalos lapok tulajdonosi jogát, mint látom, a kormánytól megkapta, s a vén Szilágyi most hihetőleg csak fizetett szerkesztő. Ily helyzetben nem szeretném elvállalni a Budapesti Hírlap szerkesztését, ennélfogva kérlek, hogy bécsbeni beszélgetésünket e tárgy fölött mint nem történtet tekintsd.² Ha hivatalos állásod compromissiója nélkül e változásokat megírhatnád, igen érdekes dolgot írnál *számomra*.

Hát Zsigó mint eviczkél a Pesti Naplóval? Látom, hogy barátunk Pompéry nagy szerepet játszik benne, s dolgokról ír, mellyekhez valami keveset ért, minő pl. a hitelintézetek ügye. Denique, minden áron nagy ember akar lenni! régi hibája. Én meg vagyok győződve, hogy azt hiszi, miszerint most ő ad irányt a dolgok menetének, ha nem Európában, legalább az osztrák birodalomban: „Er is a großer Mann, — größer as de Comitats-Vorstand.“ Ezt mondta multkor egy pécsi zsidó egy actuariusról. (Ide Kecskeméthy vörös írónnal: *richtig*.)³

És Török János? — Ugy látom, sok baja volt, egyébiránt

ő is hibás egy keveset. Nagyon elmossa a színeket; s az olvasók képzeletére akarja bizni, hogy ítéljék meg a festék minőségét. Nem jól fogja fel a mostani kort, a régi coquettirozásnak ideje lejárt, nem ad érte senki egy jó szót is. Neki még az a szerencsétlensége is megvolt, hogy a vallás embereivel coquettirozott, kik aztán sárban hagyták. Néha igazán azt véltem, hogy a kath. vagy protestáns egyházi lapot olvasom a Magyar Sajtó helyett.⁴ — Egyszer én is lemondottam szokott hallgatagságomról és irtam neki a pécsi életről valamit; ő azonban jobbnak látta akkor egy másik levelező által leirt templomi ceremóniát közölni. Azóta nem irtam neki egy szót is, de a Magyar Sajtót még folyvást kapom, ezt tán neked köszönhetem?⁵

Már most azt is szeretném tudni, te mint vagy? és kedves családot? mint élsz Bécsben, és hogy vagy megelégedve? Nem te irod a Naplónak a bécsi leveleket? mintha a te modorodat láttam volna néhányban. — Ha egyszer szabadsággal erre utaznál, töltsd nálam Pécssett, s meg lehetsz győződve, miszerint a legszívesebben lát bármennyi időre is barátod

Simi.

Minden szépet kedves nődek s Hugó hogy van? Tiszteld.

¹ Szinnyei Bánffaynak saját közlése alapján említi, hogy Bánffay a *Sirius* nevű német csillagászati folyóiratba levelet irt a *Sirius* szerkesztőjének, Klein Hermannak felfedezéséről. Klein ugyanis 1878 április 9-én új krátert figyelt meg a holdban a Hyginus kráter mellett. Ez a levél valóban megjelent a *Siriusban* (1878. 253. l.) ilyen címmel: Die Umgebung des neuen Kraters beim Hyginus. Bánffay neve Bónffaynak van szedve. Bánffay 1878 október 4-én kelt levelében helyreigazítja Klein és Neison megfigyeléseit s egy új Rillé-t (csatornaszerű mélyedést) állapít meg az új kráter irányában. Klein Bánffay észrevételeire megjegyzi, hogy azok több tekintetben érdekeseek és gondos megfigyelőre vallanak.

² Kecskeméthy 1849 elején akart Bánffayval esti lapot szerkeszteni; Windischgrätz bevonulása hiúsította meg a tervet. (Napló, 5. l.) De, hogy 1855 végén Kecskeméthy Bánffayt ajánlotta volna a hivatalos lap szerkesztőjének, azt Naplójában nem említi. Azt ellenben említi, hogy egyik legbizalmasabb barátját, Funták Sándort, a későbbi országos hírvé üggyévet, valóban ajánlotta arra a tisztségre.

³ Pompéry a *Pesti Naplóban* többféle tárgyról irt, a balatoni gőzhajózásról, a színházi nyugdíjintézetéről, a bécsi hitelintézet alakításáról, a német földműveseknek Magyarországra telepítéséről stb. és ismételten a földhitelbank felállításának szükségéről. (*Pesti Napló*, 1855 június 27, augusztus 6, 8, szeptember 25, 26, november 30.)

⁴ Azt akarja mondani Bánffy, hogy Török János lapja ellenzékieknek is látszott, meg kormánypártinak is. Színezete nem volt elég határozott. Bánffy, aki elvállalta volna a hivatalos lap szerkesztését, úgy látszik, határozottabb kormánypárti színezetet kívánt. Török katolikus érzését nem rejtegette és praktikus okokból is igyekezett a magyar főpapság támogatását megnyerni. Amellett nemzeti érdekből a protestáns ügyeket is a kellő figyelemmel kísérte.

⁵ A *Magyar Sajtó* augusztus 29-iki száma közölt egy pécsi levelet X aláírással. Szó volt abban a pécs-mohácsi vasútról, a közenszállításról, a német színházról. Ebben templomi ceremóniáról nem volt szó, ezt tehát mégis Bánffy írta. A szeptember 2-iki pécsi levél ír a br. Gervay Sebestyén emlékére épített szentmártoni kápolna felszenteléséről. Volt még pécsi levél ezután is az 1855-iki *Magyar Sajtóban*, de talán a szeptember 2-iki levelező tollából.

149. Báró Kemény Zsigmond levele. (B.)

Pest, 11kén, jan. [1856] ¹

Édes Aurelem!

Nagy örömmel vettem leveledet.²

Beszélvén az illetőkkel és számot vetvén helyzetemmel, úgy hiszem, hogy legjobb lesz

1. Ha a tárcza-czikkeket a szokott honorárium mellett irni fogod.³

2. Irsz azon kívül főczikkeket (egy czikk legfőlebb egy hasáb *cicero*) a hányat akarsz. Honorariuma az első classisé.⁴

Igy kitelik könnyen a 100 forint; annélkül, hogy Számvaldékkel uj alkudozásokat kezdenék, minek — mint gondolom — lealkvás lenne vége.⁵

Hugót köszöntsed nevemben.

Ha tudnám, hogy könnyen kapok utlevelet Pestről Berlinig s meg vissza, még tavasz kezdetén csinálnék egy kicsiny excursiót s, vagy három napot együtt sör-champagneozhatnánk.⁶

Hived
Kemény.

¹ Mivel a levélben Számwaldékról van szó s Kemény mint szerkesztő írja a levelet, bizonyos az 1856-iki dátum.

² A levélben Kecskeméthy bizonyára tudósítja Keményt, hogy megvált a *Budapesti Hirlaptól* és ezentúl többet írhat a *Naplónak*; szeretne havonként 100 frtot kapni a Naplótól.

³ Kecskeméthy 10 tárcalevelet írt az 1855-ik évfolyamban. 1856-ban a február 4-iki számban folytatja 1855-iki leveleit, így kezdvén a XI-iket: „Olvasóink kétségtelen mély fájdalomra félbeszakadt bécsi „Tárczaleveleinket“ kedvezőbb alkalommal meg sem kezdhethnők újra, mint Mozart születésének évszázados ünnepe nyujt.“ A XII-ik tárcza után elhagyja a számozást és számozatlan Tárcaleveleket ír, de nem számosat. A Tárcaleveleket vonalfölötti bécsi levelek váltják fel. Levelet és tárcát összesen vagy tizenötöt írt Kecskeméthy az 1856-iki Pesti Napló számára.

⁴ Főcikkekét nem írt Kecskeméthy 1856-ban a Pesti Naplónak.

⁵ Kecskeméthy így adja elő a Pesti Naplóval való egyezséget 1856 elején: 60 frt fix s cikkekét extra. Majd azt írja Naplójába májusban, hogy: „a Pesti Naplóban per 6 frt írott leveleim közzétzésűiek“. El is hisszük, e levelek és tárcák még ma is érdeklik az olvasót. Május 24-én jelent meg utolsó tárcája az 1856-iki Pesti Naplóban.

⁶ A berlini út elmradt 1856 tavaszán. Ekkor kínos pénzügyi zavarai is akadályozhatták Keményt úti terveiben. (Papp Ferenc id. m. II. 229.)

150. Emich Gusztáv levele.

Pesth, 16/1. 1856.

Verehrtester Herr und Freund!

Daß Sie das Gesuch No. 2 wegen der Verwarnung eingegeben, habe ich daraus ersehen, daß mir der (leider abschlägliche) Bescheid im Wege der hiesigen Pol. Dir. zugestellt wurde;¹ ich finde dieses Verfahren *nicht* gerecht; und möchte gerne die Motive kennen;² — weniger niederschlagend ist die Sache für mich *jetzt* insofern, daß ich im B. P. Hirlap ein Reserve-Corps aufgestellt habe, welches sogleich vorrücken kann, wenn dem Napló doch etwas menschliches passiren sollte. Der andere Gegenst P — ist hier noch immer in Arbeit; er mußte neu gelesen werden, um sodann ein neues Refert machen zu können, die Sache wird nicht ohne Schwierigkeiten seyn, doch *vertraue* ich hierin *sehr* auf *Sie* verehrtester, wenn nur die Menschen *begreifen* möchten, daß *dem Publikum*, welches von Petöfi ganz eine andere Sprache gewohnt war, und ganz andere Gedichte in Tausenden von Abschriften besitzt, dieser Bd

Gedichte *höchst* zahm! ja sogar reactionair! vorkommen dürfte, — doch wir wollen das beste hoffen,³ inzwischen empfehle ich mich bestens und zeichne

Achtungsvoll Ergebenst

Gustav Emich.

¹ A No. 2. kérvény azt is jelentheti, hogy Kecskeméthy folyamodványa már a második a Pesti Napló megintésének visszavonása tárgyában. De lehet, hogy Emich a második megintés visszavonása kérését fejezi ki ilyen módon.

² A motívumok egyszerűek. A kormány a második megintés fenntartásával markában tartotta a Pesti Naplót. Ha úgy irt, ahogy a kormány nem akarta, rögtön elnyomhatta.

³ „Petőfi *újabb költeményeit* 1851-ben nyomatta ki Emich Gusztáv. Mivel ezt a kiadást a rendőrség elkobozta, a gyűjtemény csak 1858-ban jelent meg, akkor is hézagosan.“ * Látjuk e levélből is, hogy nehéz volt engedélyt kapni az *Újabb költemények* kiadására. Kecskeméthy bizonyára rajta volt, hogy megszerezze az engedélyt ifjúkori barátja költeményeinek megjelenésére. Ezt inkább Emich kedvéért tette, mint baráti kegyeletből. Leveleiben ugyanis (Nemz. Múzeum) nem a legnagyobb szeretettel emlékszik meg Petőfiről. Az 1858-iki kiadásból a legszenvedélyesebb politikai versek kimaradtak. Mindamellet a két kötetben oly versek is jelentek meg, melyekre a „szelid vagy reactionarius“ jelző bajosan illik. (Például A kutyák dala, A farkasok dala, Szent sir.)

151. Szilágyi Ferenc levele. (B.)

Igen tisztelt Kecskeméthy ur!

Lemondok azon reményről is, hogy tán mostanság Bécsbe felmehessek, mint már huzamos idő óta szándékozom, az év elején a betegség vert le, most más akadályok jöttek és jönnek közben. Szóval és személyesen akartam január 5-iki lemondó levelére felelni, vagy inkább őszinte, ha tán kissé kellemetlen véleményemet kimondani — minden esetre barátságos hangon és érzülettel. Régi tapasztalatom úgy is, hogy az első benyomás sulya alatt írni, többnyire nem helyes.

Őszintén megvallom, hogy önnek a világosan megírt oknál fogva lemondását, a mint sajnálom, úgy azt nem lehet helyeselnem. Hogy „helyzetében minden ember idejét igye-

* Pintér Jenő: A Magyar Irodalom Történetének Kézi Könyve, II. 219. l.

kezzék minél jobban *értékesíteni*“, mint ön írja, ich lasse es gelten; — újabb bizonyosága ez, hogy fájdalom! ma csak pénz, pénz és pénz a világ s még jó embereknek is egyedüli mozgatója, s hogy régen írta Plinius azt, mi korunkban felette kevés ember előtt ér beccsel — „est adhuc hominibus cura fides et officium“. ¹ Restellem azt is, hogy ön a részemről pontos fizetésnek, mint ritka tulajdonnak, különös becset tulajdonít. O materialistische Welt!

Aber wozu würde die Expectoration führen oder was helfen? Ha ön azt, hogy az általunk méjjen tisztelt kormánynak egy kis áldozatot lehetne hozni, tán Schwärmereinek tartja, ha azért valaki a *kormánynak vagy Török Jánosnak szolgálás közötti mértékül* csak a *pénzt* veszi fel, akkor ily kérdés felett nem lehet vitatkozni.

Nem tehetem, hogy ki ne fejezzem, miszerint több évi összeköttetésünknek így a hatalmamban nem álló nervus rerum gerendarum miatti félbeszakítását sajnálom, de remélem, hogy ennek a közöttünk személyes viszonyra nem lesz kihatása, s ezt, bármikor legyen is közelebbi felmehetésem időpontja, hiszem, hogy így fogom tapasztalni. Fogadja ön a multért, mi jó abban volt, szíves köszönetemet; mi kellemetlen volt mind két részről, felejtjük el. A hirlapra vonatkozólag fogok *tán* még önnek egy levelet írni, vagy meg lehet, hogy e kissé delicat tárgyat szóbeli értekezésre tartom fel.²

Ön ez évben csak egy levelet irván, mit ki nem adtunk, azt kívánata szerint visszazárom. Ha tetszenék nekem írni, azt *saját nevem alatt* addressirozhatja a redactióhoz, de erre nézve azt vagyok bátor jelenteni, mikép azon szerkesztői előnyöm, hogy privát leveleim díjmentesek voltak, megszűnt.

Barátságába ajánlott

Ön őszinte tisztelője

Pest, január 23. 1856.

Szilágyi Ferencz.

¹ Ezt a szép tanítást Kecskeméthy mosolyogva olvashatta, gondolván arra, hogy Szilágyi sem veti meg a fides et officium anyagi jutalmazását. Hogy Kecskeméthy miért búcsúzott el Szilágyitól, arra nézve lásd a 29. sz. levelet.

² Szilágyi a méltóságos lemondás és megbántódás palástjába burkolva kérleli Kecskeméthyt. Nem pusztán azért, hogy vissza-

hódítsa tollát a *Budapesti Hirlapnak*, hanem inkább, hogy az ő szerkesztői küzdelmeiben megnyerje segítségét vagy legalább eltávolítsa ellenségeskedését.

152. Szilágyi Ferenc levele.

Igen tisztelt Kecskeméthy ur!

Meg ne ijedjen a nagy pakétért, meg ne haragudjon bátorságomért. Egy erdélyi jó barátom, és igen loyális, hűséges, becsületes ember üldöztetvén ott lent, egy instantiával folyamodik b. Bach kegyes urunk ő exczához, minek előterjesztésére engemet kért meg. Én a pakétot a derék Böhm ur utódához, a nem kevésbé igen becsületes Andrée titkár urhoz adreszáltam s kértem őt, hogy a báró és miniszter ur ő excjának azt benyujtani sziveskedjék. Önhöz azért azon becsületes, jó ember, volt concipista Székely Dániel ur nevében csak azon bizalmas kérést intézem, hogy ezen ide zárt pakétot — biztos uton — Andrée ur kezébe juttatni méltóztassék.¹

E kérésemmel talán nem válok terhére s közelebbről vett nagybecsű, de felelet, azonban barátságos felelet nélkül *nem hagyható* soraira mielőbb felelni jogomat, sőt tartozásomat fenhagyom, addig is a végszavakban kifejezett szívességhöz — azt teljesen viszontagolva — számot tartok —²

őszinte tisztelője

Szilágyi Fr

Pest, febr. 21. 1856.

¹ Andrée József, belügyminiszteri titkár az elnöki ügyosztályban szolgált. Kecskeméthy únta Szilágyinak sokféle kommissióját. (Pompérynak írja, N. Múzeum.)

² Kecskeméthy többször készült arra, hogy Szilágyit otthagyja és bár 1856 elején valóban otthagyta, most mégis visszafanyalodik hozzá, nem Szilágyi szép szavaitól elkábulva, hanem arra gondolva, hogy Szilágyi pontosan fizet s a hivatalos lapot gyámolítani érdemnek is számított.

153. Scitovszky János bibornok-primás levele. (B.)

Tekintetes cs. kir. rendőrségi
Biztos ur!

Folyó hó 26-ikán kelt sorainak következtében czélszerűen intézkedni fogok, hogy Tekintetes Uraságod házassági össze-

adatása jövő husvét második napján megtörténhessék, mi végre miután egy nappal előbb, úgy mint husvét ünnepén a penitencziatartás szentségében kell részesülniök, okvetlenül szükséges, miszerint Tekintetes Uraságtok Nagyszombaton Esztergomba jöjjenek. Vasárnap, vagyis husvét főünnepén az isteni szolgálat végével a lakházam kápolnájában fog megtörténni az absolutio ab excommunicatione et professio fidei, estvefelé a sz. gyónás — hétfőn pedig korántabb tartandó szentmisém alatt meg fognak áldozni s a sz. mise után az esketés történend s ez az ugyanazon napi déli vonattal való elutazást nem gátolandja.¹

Ezeket midőn Tekintetes Uraságodnak tudtára adnám, el nem mulaszthatom egyszersmind, hogy szíves köszönetet mondjak a Concordatumra vonatkozó jeles munkának — melyből a megküldött példányt igen kedvesen vettem — fordításáért. E munka által hasznos szolgálatot tőn a magyar katolikus egyháznak, melyet az Ur, ki az egyháznak öröktől való, mindenható jegyese s oltalmazója, meg fog jutalmazni.²

Egyébiránt folytonos jó indulattal maradok Esztergomban, Február hó 29-én, 1856.

Tekintetes Uraságodnak

jó akarója

János bibornok-prímás.³

¹ Kecskeméthy házassága és rekatholizálása ügyét l. a Bevezetésben.

² A primásnak küldött könyv teljes címét lásd a 30. sz. levél ⁴ jegyzetében.

³ Bárá Vay Miklós theresienstadti fogságában 1853 március 18-án ezt írja Naplójába: „A hirlapok ma jelentik Scitovszky primásnak bibornokká kinevezését, 1832-ben rozsnói püspök volt s én, a kolera idején, mint királyi biztos, lényeges szolgálatokat tettem neki. Reviczky arról győzött meg, hogy ő, a Szedlniczky kémje volt. Talán ezért nem állhatta ki József nádor főherczeg. A pápai kinevezésben ez a formula van: „fejedelmek fölé helyezlek tégedet; királyokkal egyenlővé teszlek tégedet! Méltó collegát kaptak ő Felsegeik.“ (Emléklapok, 280., 281. ll.) Világos, hogy az utolsó fordulat kedvéért ítéli el Vay oly élesen Scitovszkyt. Később, amikor kibékült királyával, bizonyára maga sem óhajtotta, hogy véres epigrammája minden megjegyzés nélkül adassék át az utókor-nak. Vay nem sejtette, hogy az a kormány, melyet ő szíve mélyéből gyűlölt, mennyire nem szerette Scitovszkyt. Kempen emberei min-

denfelől hordották össze az adatokat, hogy Scitovszkyt a felség előtt minél kedvezőtlenebb színben tüntessék fel. Kutatták multját és jelenét. Az a hír merült fel, — mondja egy 1855-iki főrendörhatósági jelentés — hogy Scitovszky pécsi püspök korában 1848 októberében egy Pécssett állomásozó határőrvidéki zászlóaljat fel akart oldani esküje alól s így a katonákat a lázadók táborába óhajtotta tereelni. Utána jártunk e hírlelésnek és megállapítottuk a következő valóságot: A felkelők elfogván Roth tábornokot, lefegyverzett hadtestét, a 7500 főnyi határőröket, Pécsre kísértették. A fogolytábornak egy kanonok október 11-én tábori misét szolgáltatott. A mise után Vlasics György kanonok beszédet mondott, melyben felszólította a katonákat, hogy tegyék le az esküt a magyar alkotmányra. A foglyok valóban megfogadták, amit kívántak tőlük és letették az esküt a honvédelmi bizottmány által kiadott szöveg szerint. Scitovszky jelen volt a misén. (B. Á. L. G. D. II. 179. 1855.) — Scitovszky — mondja egy másik jelentés — 1850 végén csak azon feltétellel vállalkozott a pozsony-pesti vasút felszentelésére, ha Érsekújvárrt, ahol az egyházi szertartás és a lakoma végbementek, nemzeti színeket tűznek ki a tetőkre és nemzeti színekkel díszít fel az ünnepre kiszemelt helyiségeket. Asztal fölött mondott beszédében csak a magyar királyt éltezte s megemlítette az országnak esküvel megígért régi szabadságát. (U. o. 276. 1857.) 1853-ban — mondja Kempen — azt írta Scitovszky Thunnak, hogy két év óta hiában sürgeti a tanítóképzők szaporítását. Annyira sülyedtek az állapotok, hogy a katolikus népiskolákban kénytelen zsidókat és kiszolgált katonákat tanítók helyett alkalmazni. Lelkiismeretében kötelezve érzi magát kiragadni híveit ebből a hinárból és elhatározta, hogy 1854-ben a maga költségén alapít tanítóképzőt Esztergomban. (U. o. 1223/G. D. II. 1853.) A jelentésben ki nem mondott vádnak lényege abban rejlik, hogy Scitovszky a mindenható állam minisztere nélkül, a maga erejéből meri javítani a népoktatást. 1854 októberében a magyarországi kormányzó helyettese, gróf Leiningen, jelentette Kempennek, hogy Scitovszky Rómába indul október 20-án. Ez úton nagy pompát akar kifejteni, amiért is gróf Károlyi Istvántól százezer forintot vett kölcsön. Károlynak viszonzásul megígérte, hogy a szentatyától kérni fogja számára a Krisztus-rendet. Danielik kanonok a primás kíséretében lesz. Károlyi és Danielik politikai okokból börtönben voltak. Eszerint Károlyi kitüntetése és Danielik útja bizonyára tüntetések a mostani kormány ellen. A kormányzó-ság rajta lesz, hogy Danielik útját szépszerével megakadályozza. De a nunciaturán is oda kellene hatni, hogy a primásnak tüntetése az ó-konzervatív politika mellett a kompromittáltak érdekében, elveszítse hatását. Protmann nemsokára jelentette, hogy Danielik nem megy Rómába, hogy Scitovszky útja három hónapra van tervezve s hogy 300,000 forintba fog kerülni. Honnan veszi a primás ezt az összeget, azt Protmann nem tudja. Kempen a két jelentést rögtön fölterjesztette gróf Grünének, figyelmébe ajánlva azoknak tartalmát. (B. Á. L. G. D. II. 954. 1854.) Nemsokára felhívta Kempen a császár figyelmét az II Parlamento nevű olasz lap 1854 november 28-iki számára. Ez a lap egy hőbortosan hazug leírást közölt Scitovszky római tartózkodásáról. Szolgáit, akiket magyar katonai dísz-

ruhába öltöztetett, lóháton akarta végigvonultatni a városon, de a pápa eltiltotta a menetet. A bibornok arannyal hímzett zöldszínű selyemövén kis tör villog, cipője tele van szórva gyémántokkal. A főszertartásmester felszólította, hogy a gyémántos cipőket húzza le lábáról stb. (U. o. G. D. 1091. — 1854.) Kempen arról is jelentést tesz a császárnak 1854-ben, hogy Scitovszky kétféle mértékkel mért kolostori vizitációi alkalmával Ausztriában és Magyarországon. Itt feltűnő elnézéssel bírált, amott rendkívül szigorúan. Különösen kiemeli Kempen azt az eseményt, amely Linzben történt az irgalmasok kolostorában. Az ottani szerzetesek gyógyszerértárukban II. Józsefnek arcképét különös kegyelettel őrzik. Scitovszky megparancsolta a képek eltávolítását, de a linzi perjel nem hajtotta végre ezt a parancsot. (U. o. G. D. II/1090. 1854.) A pozsonyi rendőrség igazgatója 1855 júliusában jelenti, hogy Scitovszky Rómában mit mondott Öszentségének Ófelségéről. Azt mondotta, hogy Ferenc József az esküvőjén elmondott hosszú egyházi beszédet a türelmetlenség jeleivel hallgatta végig. Így beszéltek ezt Pozsonyban. Azt is rebesgetik, hogy Ófelsége ezért megkorholta a primást. E híreket nem lehet egyszerűen eltagadni, mert a főpapság körében vannak elterjedve. Azt is észrevették, hogy Scitovszky az audiencia után lehangoltan távozott Bécsből. De akik ismerik, nem hiszik, hogy lemondani készül. Kempen ezt a pozsonyi jelentést felhasználta az 1855 második negyedéről szóló Stimmungsberichten. (Oszt. Belügym. Praesidial-Acten. 5587. 1855.) A magyarországi kormányzóság 1855 november közepén jelentést tett Kempennek arról, hogy Scitovszky a Szent István-Társulat kiadványainak vizsgálatát a pesti egyetem teológiai karára bízta, magának tartván fenn a végleges döntést. Ugy látszik, hogy Scitovszky a konkordátumot úgy fogja fel, mint az olasz püspökök és mellőzni akarja a rendőrségnek jogát a sajtó ellenőrzésére. Nem kerülte el Kempen figyelmét Scitovszkynak az a levele, melyben a magyar katolikus híveket a máriacelli kegyelemkép tisztelete hétszázados emlékének ünneplésére hívja fel. A felhívásnak nagy sikere volt. Talán a keresztes háborúk óta nem láttak ily tömeget zarándokolni szent célra — mondja Kempen jelentése. 1857 szeptember 8-án Scitovszky prédikált a magyaroknak és az asztalfőlötti beszédében könyörgött a boldogságos szűznek, hogy ezentúl is oltalmazza Magyarországot. (Oszt. Belügym. Pol. Akten I. Rottée alezredes jelentése 1855 november 4 és B. Á. L. G. D/II. 675. 1857.) Scitovszky a német-szláv Nagyszombathban fenntartott szeminaryban tüntetően ápolgatja a magyar nyelvet és annak ottan kizárólagos érvényt szerez. (B. Á. L. G. D/II. 402. 1859.) Hiában, így sóhajtott fel Kempen, a magyar főpapság szövetségese az ó-konzervatívoknak, hiszen ismeretes, hogy az 1857-iki körúton a bibornok-primás oly kérvényt akart átadni Ófelségének, amely a visszatérést ajánlotta a történeti állapotokhoz. (U. o. M. B. Akten, 1858 február 18.) Ilyen vegyes, félig igaz, félig csak az utcáról szedett hírekkel akarta a főrendőri hatóság tarthatatlanná tenni Scitovszky helyzetét. Szerette volna, ha a magyar katolikus egyháznak nemzeti érzésében meg nem ingatható vezére kedvét veszve, másnak engedi át a helyét.

154. Korizmic László levele.

Pest, April 25. 856.

Kedves Barátom!

Felszólításodnak eleget *akartam* tenni; ezért felelek arra későbbben. Azonban a dolgok annyira rám halmozódtak, hogy a legnagyobb készség és akarat mellett sem tehetem.¹ Nemrég jöttem meg egy hivatalos, három hétig tartott körútból; alig adtam be ennek következtében illető helyekre jelentéseimet, már meg a belügyministeriumból kaptam a párisi állatkiállítással kapcsolatban levő megbízást, melyet két heti munkával legyőzvé, meg a commissarius bizott meg egy új provinciával, mit ha végeztem, megyék ismét inspectióra Egerbe.² Ezek mellett, nyakunkon a könyvünk, a lap s más mindenféle elhalaszthatlan hivatalos teendő.³ Nem jövök, nem jöhetnek hát hozzá dolgozhoz egyhamar — bármint akarjam is. Miről midőn sajnálattal értesítenélek, tisztellek számtalanszor s maradtam

őszinte barátod ^{erről az} ^{levele}*Korizmic.* ^{személy} ^{személy} ^{személy} ^{személy}

¹ Kecskeméthy bizonyára a Közhasznú Házi Naptár számára kért tőle cikket. Mert a naptár népszerűsíteni akarta a gazdasági ismereteket.

² Mint pénzügyi tanácsos s a kamara egy adóosztályának vezetője, sokféle munkát bízta rá. „Állambirtokrendezési ügyekre, majd adóügyi visszaélések és panaszok megvizsgálására szolgáló küldetéseken gyakran járt el” írja Galgóczy Károly a Korizmic felett mondott akadémiai emlékbeszédében. (1887.) 1856-ban tette közzé Korizmic „A szarvasmarhafajok a párisi kiállításon” és „A juh-fajok a párisi kiállításon” című jelentéseit.

³ „A Mezei Gazdaság Könyve Stephens Henry The book of the farm című munkája nyomán a hazai körülményekhez alkalmazva” című könyvet Benkő Dániel és Morócz Istvánnal együtt szerkeszté (1856—1868). 1856-ban jelent meg a harmadik kötet. Csengery Antal jeles ismertetéseiben nagyon dicséri a könyvnek gyakorlati és irodalmi értékét. (Pesti Napló 1856 november 1.) — Korizmic a Gazdasági Lapok szerkesztője volt.

⁴ Kecskeméthy nagyra becsülte Korizmic Lászlót; mint idősb Kákay Aranyos az Újabb Árný és Fényképekben ezt írja róla: „Táblabírói miveltséggel — tömérdek és alapos közgazdászati, technikai, pénzügyi, számtani ismeretekkel bír. Nem lazán vagy rendetlenül összehalmozva fejében, hanem rendszerre tisztulva, miket uralkodó gyakorlati belátással tud alkalmazni a hazai jólét sikeres előmozdítására.” (30. l.) ^{erről az} ^{levele} ^{személy} ^{személy}

155. Heckenast Gusztáv levele.

Pesth, 26 apr. 1856.

Lieber Freund!

Ich danke Ihnen für die Trostesworte, die Sie in herzlicher Theilnahme an mich gerichtet haben. In meinem Schmerze über den großen Verlust, den ich erlitten, sind solche Äußerungen aufrichtiger Theilnahme, die mir so vielseitig zufließen, die einzige Linderung! Wenn Sie mein liebes Weib, das mit den höchsten Tugenden begabt war, gekannt hätten u. wenn Sie einmal Zeuge dessen hätten seyn können, in welcher seltenen Übereinstimmung u. Glückseligkeit unsere Herzen verbunden waren, so würden Sie mein Unglück in seinem ganzen Umfange ermessen. Ich trage die tiefste Trauer in mir um dieses Herz, das so gütig, liebevoll u. rechtschaffen war und das sein ganzes Glück in mir und meiner Beglückung suchte und fand! Das langwierige u. schwere Leiden meiner geliebten dahingeschiedenen, das mich Tag und Nacht an ihr Krankenlager fesselte, war Schuld, daß ich Ihr früheres Schreiben nicht beantwortet habe.¹

In Betreff des Kalenders habe ich mich also noch zu erklären, daß ich bereit bin, den Verlag unter den bisherigen Bedingungen auch für das nächste Jahr zu übernehmen, wollen Sie demgemäß so gefällig seyn, mir recht bald einen Theil des Manuscriptes nebst Angabe der Abbildungen zukommen zu lassen.²

Der Ausweis sammt Belegen, die erfolgte Stempelung von 10,000 Kalendern betreffend, lege ich hier bei und bitte mir gütigst anzuzeigen, wenn seiner Zeit die Zahlungsanweisung erfolgte. Die gewünschten 10 Ex. des Concordats haben Sie wohl erhalten?³

Leben Sie recht wohl und empfangen Sie die Versicherungen aufrichtiger Freundschaft von Ihrem ergebenen tieftrauernden

G. Heckenast.

¹ Wigand-leány volt a felesége. Ez volt az első. Heckenast, mint rendesen az olyan férjek, kik feleségük halála miatt alig vigasztalhatók, újra megnősült. Második neje Bajza Lenke volt s mikor ettől elvált, harmadszor, sőt negyedszer is nősült.

² Az 1857-re szóló Házi Naptár kézirataról van szó. El is küldötte Kecskeméthy a következő közleményeket: *a)* A régi jó világ és az új rossz világ. (Egy kis elbeszélés, mely a katonai élet nemesítő hatását példázza.) *b)* Karácsonyi Beszélgetések a jánosházi bíró és jegyző közt, merő hasznos dolgokról. (Népies oktatás különösen arra nézve, hogy nem jó az ezüsthuzasokat a ládában tartogatni.) Azután a Nemzeti Dal Lisznyai Kálmántól, Adomák Jókai Móról, egy cikk I. Napoleon „születésházáról” és népies gazdasági fejtegetések. (Pl. Milyen kell elbánni a gabonával annak betakarítása előtt?) Végül a vásárok jegyzéke. Egyes fametszetek is vannak a naptárban, mint pl. Hildegard főhercegné képe, annak a háznak képe, ahol Napoleon született stb. Az utolsó Házi Naptár az 1861-re szóló.

³ Kecskeméthynek már idézett konkordátum-fordítását Heckenast adta ki.

156. Báró Kemény Zsigmond levele.

[1856 június 18]¹

Édes Aurélem!

Szörnyű furcsa ember vagy te. Beszélsz, miről itt senki sem is álmodik. Csak írd, a helyett, hogy képzelegi rólunk és obsitodról.²

A Lehnung dolga (de csak egymás közt szólva) ez.

Emich bélgyludást kapott — lábadozott — megint recidivált. A doctorok fölhagytak vele. Végre Balassa 5 napig vele jeget szoptatott.³ Két nap olta levest eszik — él. Punctum.

Ez alatt pénz nem fizetett.

Nekem azelőtt sem, a böcs isten tudná: mióta? Bajba lévén, vettem váltóra a zsidóktól magam számára és a tagok közül az éhezőbbekére.

Ha megholt volna, póru! járok, nemcsak a nála lévő pénzemért, de mert több váltóira jót is állottam.

Tegnap már adósaim számára fizetett nekem.

Fogsz, úgy hiszem, ma te is kapni. S minden visszatér a régi jó lapra, — biczegünk, de megélünk

barátod

Kemény.

¹ Szerencse, hogy Kecskeméthy a levélre odairta kapt. 19/6. 1856.

² Már említettük a 149. sz. levélhez csatolt jegyzetben, hogy Kecskeméthynek utolsó tárcája a Pesti Napló 1856-iki folyamában

május 24-én jelent meg. Ez a bécsi tárcalevél a műegylet pályázatára érkezett képeket ismerteti. Előrebocsátja, hogy „az ő kora nem a nagy conceptiók, nem a magasröptű képzelet, nem az új és merész geniek kora. Mindenütt kétségtelen haladás, minden irányban, de csak külterjű.” Azután az egyes kiválóbb képeket röviden s humorosan jellemezve a részletek által megerősíti az olvasóban az előrebocsátott alapgondolat helyességét. Végül egy magyar tájképen akad meg szeme; dicséri, mert minden egyes részlete a becsületes és szép arcoktól egészen a felséges ragadós sár-tengerig hazájára emlékezteti, ahová visszavágyódik. Ez a tárca május 20-án kelt. Írója azután elhallgat a Naplóban. Pénzt nem kapott a laptól, mint láttuk, Emich betegsége miatt; Kemény pedig nem merte sürgetni cikkeit, mert nem bírta fizetni azokat. Kecs-keméthy ezért írta Keménynek, hogy alighanem obsitolni akarják. Erre Kemény ismertette a helyzetet és biztatta kedvelt tárcairóját. De az már a pontosabban fizető Budapesti Hirlaphoz szegődvén, a Naplót egyelőre mellőzte.

³ Dr. Balassa János (1814—1868) nagytekintélyű orvostanár.

157. Elefánty Ferenc levele.

London, dec. 8kán, 1856.

Kedves Aurél barátom!

Épen most olvastam át Egressy XXI. levelét a színvilágból s megvallom, még nem érzett élvezetben részesültem. Tudod pajtás, van bennem is valami a Zagyva melléki föld természetéből: ha egyszer a mag bennem fölcsirázott s gyökeret vert, nem bírja azt kiirtani onnan az időnek döntő hatalma sem. Egressyt mint a színművészet eszményképét tanultam tisztelni azon korban, midőn hetekig kelle kuporgatni, hogy a karzati 5 váltógaras (csak később emeltetett hatra) kikerüljön. Hányszor voltam hős, kész világokat meghódítani (t. i. lélekben), hányszor engedtem szabad folyást könyüimnek, hányszor éreztem vágyat, mint Egressy. S ma, a férfiúi érettség tudatával mondhatom, miként Egressy, ép úgy kielégíti lelkem szomját, ha cikkeit olvasom, amint munkára buzdita művészetével éltem tova tünt zsenge éveiben.¹ Elmondhatom, mai nap is, mit Plinius oly szépen mondott Tacitusról: „Equidem adolescentulus, cum jam tu fama gloriaque floreret, te sequi, tibi longo, sed proximus, intervallo et esse et haberi concupiscebam.”²

Mintegy 12 éve lehet, Helmeczy asztalánál ültem, színészetről volt szó. Én természetesen Egressyt s Lendvaynéét állítottam első helyre.³ E. nevénél az öreg ur arcza lángbaborult — „igen is első a dölyfösségben“ mondá s tán halálos ágyán is e gondolat bántá a különben jó öreget. Ab uno ad omnes; így ítél a magyar mindig; minél több jó tulajdonnal bír valaki, annál gondosabban keresik nála a hibát s ha olyat nem találhatnak, mely a közcselekvőség terére tartoznék, be-furakodnak a magánélet szentélyébe s kiméletlen kezekkel tépik szét annak fátyolburkolatát. Így tettek s tesznek még ma is Egressyvel: szerencse, hogy *önérzete* elég magasra helyezi, mihez képest gúnnyal viszonyozhatja az — epelázban sinylő ellen békapöffeszkedéseit.⁴ Bár T. is birna ezen *egresből*, mert biz ama V. féle vádaskodások keserűje ellen egyedül biztos szer csak választóvíz természetű causticus savanyban volna föllelhető. Lehet, hogy ez utóbbi állításom nem egészen világos, de azért hiszem, hogy megérted, mit akartam mondani.⁵ Itt, a szabad sajtó termőföldjén, még a ponyvairadalom is ritkán mutat oly tűneményt, mint a főnebbi, *meg vagyok győződve*, miként az angol bíró (tehát az ezt megelőző eskütszék is) *elitélnék* V....t még akkor is, ha vádjának valóságos tény szolgált volna alapul. Elitélnék *elvíleg*, mivel a vád nem sajtó terére, de törvényszék elé való.⁶

Bocsásd meg, barátom, ha szűkre mért perczeidet ily dolgokra vesztegetni kényszerítlek: de hidd el, fáj szívemnek, miként daczára az iszonyú csapásoknak, melyek nyomai még most is mindenütt láthatók, *a magyar faj nem okult*. Mi lesz nyomorult irodalmunkból, ha azon egy-két tehetség, mely nem abban helyzi a hazafiság maximumát, hogy keresztbe font karokkal várja be a nemzetiség életfájának korhadását, hanem tenni akar legalább annyit, mennyit idő és viszonyok megengednek, — ha mondom, ezek is kénytelenek epébe mártott tollal házi isteneik piszkolásai ellen örök harczot vivni? Ily népre nézve a censura áldás; s ezért ha B. Ferkónak kinevezetésed alkalmával azt mondám, hogy örülök, mert végre biztos révbe jutottál, — most azt mondom: örülök nemzeti irodalmunk érdekében s óhajtom, hogy Erdélynek is akadjon ily embere.⁷

Mindezt természetesen privatissime mondom, s T. bácsinak legfőljebb is annyit mondj, hogy ha bár távol, részvéttel viseltetem küzdelmei iránt s kívánom, hogy az új év több örömet nyújtson fáradalmaiért. Neked pedig, pajtás, szívből minden kitelhető jót! Maradj állandóul birtokában azon ernyedetlen munkásságnak, melyet eddig tanusítál; egyszersmind pedig leljen e munkásság kellő méltánylatra azoknál, quos penes arbitrium est et jus et norma regendi.⁸ Hogy jó kívánatimba tisztelt nődet s szeretett gyermekeidet is befoglalom — ugy is tudod.

Isten veled — ha ráérsz, írj néhány sort (bérmentetlenül írhat sz) barátodnak F.

U. I. Uti jegyzeteimet folytatom s mihelyt egy füzetkével kész leszek, azonnal megküldöm. Egyébiránt azért intéztem hozzád, hogy tetszésed szerint intézkedhessél fölötte. Ismétlem itt azon kérelmemet, hogy ha az öreg *személyemre vonatkozó* jegyzéseket kívánna tenni, *ezt semmi esetre ne engedd*. Két ok indíta e jegyzetek szerkesztésére; egyik, örömtől telhetőleg gyarapítani a magyar irodalmat, — a másik: beváltani adott szavamat; ha e kettős cél elérhetem, eléggé meg vagyok fizetve. Legfőljebb tán annyit óhajtanék, hogy két példányt (csak azokat, melyekben czikkeim lesznek) küldene, egyiket Sándor öcsémnek J. Berénybe, másikat Némethy Lajos ügyvéd sógoromnak Pozsonyba.

U. I. II. Épen most jövök a *smithfieldi gazdasági egyesület kiállításáról* — nagyszerű látvány, barátom! s ha későn nem lesz, jövő héten *tán* néhány érdekes adattal szolgálok a Sajtónak. Mielőtt „Uti jegyzeteim“ átadnád, szeretném, ha csak néhány sornyi véleményt is küldenél arra nézve: vajjon nem lesz-e nagyon *száraz és untató*, ha tovább is ily modorban folytatom. Tudod pajtás, legjobb a praeventiv critica, ha még oly szigorú is. Isten veled.⁹

¹ Egressy Gábor a Magyar Sajtóban egy *Levelek a színvilágból* című sorozatot tett közzé. Az első levél 1855 október 5-én jelent meg, a XXI. 1856 december 5-én. Egressy tehát néha hónapokig váratta olvasóit egy-egy új levelére. Annál nagyobb örömet okoztak azok oly lelkes olvasójának, mint aminő Elefánty volt.

Az ő lelkesedése érthető, mert nem igen hosszú idő választotta még ekkor el attól a kortól, amikor kipirult arccal és dobogó szívvel hallgatta Egressy játékát a Nemzeti Színház karzatán. Egyáltalán a múlt században s különösen annak közepe táján a sajtó és a közönség többen foglalkoztak a színházzal és a drámai színészekkel, mint a legutóbbi évtizedekben. A műveltebb ifjúság lelkesedését a jelesebb drámai színészekért Elefánty sorai élénken jellemzik. Mi, akik Egressy színészi nagyságát csak hírből ismerjük, leveleit a színvilágból hűvös kritikai hangulatban olvassuk. Ha oly tapasztalt és gondolkodó művész, minő Egressy volt, több mint húsz tárcában beszél a színházról és a drámáról, természetesen lekötő olykor figyelmünket fejtegetései által. De a levelek nagyrésze polemikus, kivált a VII. levél óta (1855 december 30). Ekkor olvasta Egressy Gyulai Pál Ristori tanulmányát, a magyar prózának e kiváló remekét. Gyulainak megjegyzései a magyar drámáról, a magyar színészekről és közönségről nagyon felháborították Egressyt. Gyulainak „Ristori láza” — úgymond Egressy — elgázol minden magyar színiköltőt és színészt. Gyulainak cikkét hibáztatja a hazafiság és a drámai művészet nevében. Gyulai válaszolt; ragyogó diatribái még erősebben ingerelték Egressyt, méltatlan csufolkodásokra, nem egészen világos, vagy nem épen tartalmas elméleti fejtegetésekre csábították. Annak a XXI. levélnek, melyet Elefánty említ, a címe: Ristori, mint Medea, Pia, Mirra stb. (Dec. 5-iki szám.) Egressy Ristori pesti szerepléséről szól. Meg akarja mutatni Gyulainak, aki Ristorit Berlinben látta, hogy miként kell írni színi ábrázolásokról. De tulajdonkép csak szárazon, minden igazi hűv és plaszticitás nélkül adja elő azt, amit Gyulai a szemlélet, a stílus érzéki frissességével már emlékünkebe vésett. — 1839-ben a Nemzeti Színház karzati bemenete 15 krajcár árú volt, 1844-ben már 18 krajcárra emelték. (Váltó cz.)

² Ifj. Plinius Epist. VII. könyv, 20. levél, III. caput.

³ Elefánty talán huszónkétéves volt akkor, Helmecezy, a Jelenkor szerkesztője, pedig 56. Helmecezyt igen kedvelték az írói és művészi körök. (L. Négyesy László Beszédét Helmecezyről. Kisf. Társaság Évtapjai, 39. k. 1905.) Lendvayné, később Latkóczy né Hivatal Anikó igen népszerű színésznő a múlt század negyvenes éveiben.

⁴ Nagy igazság van abban, amit Elefánty a magyar személyeskedésről elmond. Csak az alkalmazás nem a legjobb. Gyulai Pál — mert rávonatkozik a „békapöffeszkedés” — támadásait nem vitte a személyes térre. Az ő véleménye különbözik a Helmecezyétől. Helmecezy — Elefánty szerint — csak a gőgben mondotta Egressyt elsőnek, Gyulai ellenben határozottan elismeri ellenfelének színészi kiválóságát, csupán polemikus gőgjét ócsárolja. „Őn nem képes elég büszke lenni”, — írja Egressynek — „sőt még elég gőgös sem. Végtelenül jobban játszik a színpadon, mint a tárczában. E tárczai vendégszereplése sehogy sem sikerült. Mennyit nem beszél ön az egyénítésről s mennyire nem tudja önmagát mint büszke művészt egyéníteni.” Ezek a nyilak végig sértették Egressyt, de az ilyen harcmódban nincs személyeskedés. Gyulai

kemény szavakkal ítéli el annak az irodalmi pártnak léhaságát, amelyhez Egressy is tartozott. Szavai szikráznak nem a személyes gyűlölettől, hanem az erkölcsi felháborodástól. Akár igazolt, akár nem igazolt volt ez a felháborodás, Gyulai hangjában, noha igen is heves, nincs személyeskedés. Ellenben Egressy „a kis ember” jelentéktelenségét, harsány hangját stb. gúnyolja. A „békapöffeszkedés” nem az ő szava, ezzel a klasszikus reminiscenciával a rajongó tanítvány toldotta meg a mester szótárát. Csakhogy az a béka, akit ő kigúnyol, nem pukkadt szét pöffeszkedésében, hanem nagyra nőtt, megerősödött és nem irigyelte az ökrök nagyságát.

⁵ Azt akarja mondani, hogy Török nagyon is szenvedélyes polemikus, hogy hatásosabb volna polemiája, ha éles iróniával sebezné ellenfelét.

⁶ T = Török János, V = Vida Károly. A két hirlapíró közt ádáz tollharc keletkezett 1856 októberében. Ekkor ugyanis Vida Károly a kolozsvári *Magyar Futár* egy vezércikkében azt fejtette, hogy a nemzet bukását a liberalizmus okozta. A magyar nemzetiség legbiztosabb támasza éppen egy holt nyelv volt, melyet az ország minden népei önkényt fogadtak el közügyeik igazgatása nyelvül. A liberalizmus ezt a támaszt megdöntötte. Egyáltalán a forradalmi szellem és a demokráciai elvek adták nemzetiségünknek a halálos döfést. Az arisztokráciai elv mint egyedüli egységi elv maradt fenn a magyar nemzetet alkotó több fajok közt, ezt fenn kell tartanunk, mint a magyar nemzetiség életelvét és bevárunk, míg az Európában most lengedező demokrácia szele maga elfűtta, amit hozott.

Ez volt rövid kivonatanb az igen jól irt vezércikknek a tartalma. A cikkben gróf Mikó Imre demokráciai kacérkodása is ki volt gúnyolva, sőt Széchenyi Prometheusnak van nevezve, akit elhibázott politikai iránya miatt marcangolnak az önvád keselyűi. Mindez nagyon elkeserítette Török Jánost. Személyes torzsalkodás is fokozta keserűségét. A Magyar Sajtó három „Qui bene distinguit, bene docet” című vezércikkében (október 22, 23, 28) válaszolt Vidának. A válasz igen tartalmas, találónan cáfoló és érdekes, de indokolatlanul sértegető is. Értelmetlen rodomontádnak nevezi azt, amit Vida a latin nyelv nemzetmentő jelentőségéről mondott. Szerencsésen veri vissza Vida támadását a magyar állami nyelv ellen. Kifejti, hogy a konzervatív párt túlnyomó és józanabb része nem volt ellensége a liberalizmusnak, vagyis a reformoknak s a liberális párt nemesebb és értelmesebb része nem volt felforgató, nem volt forradalmi. A különbség a két párt közt a modorban és határokbán rejlett; a liberalizmus nem volt arisztokráciaellenes. A liberalizmus szükségyszerű fejlemény lévén, nem felelős a márciusi eszmék beözönléséért. „Minthogy azonban Vida ur akár éretlenségéből, akár gyanúsítási szándékából a magyar arisztokrátiát minden különös ok nélkül, mint a liberalizmus, vagyis a korszerű reformok áldozatát mutatja fel, egyszersmind pedig az arisztokratia multjával a magyar nemzetet elveszítettnek állítja, — polgári kötelességünknek tartjuk, ily veszedelmes tévtanok hirdetőjét rendreutasítani.” Az arisztokrácia eddigi kiváltságait, de nem

jövőjét veszte el. Maga a valódi liberalizmus pedig, vagyis az örökké való emberi és polgári haladás elve kiírhatatlanul él és szeretjük remélni, hogy ez a legbiztosabb záloga azon üdvös politikai befolyásnak és társadalmi helyzetnek, mely a magyar arisztokráciára vár. A három cáfoló vezércikk után, melyeknek itt csak halvány kivonatát adhattuk, Török még néhány vezércikkben az arisztokráciára váró feladatokról értekezik. E cikkek alapfelfogása az, hogy az arisztokrácia testületi szervezetté tömörülve, adjon irányt a magyar társadalomnak. Vida Károly, aki még Török Jánosnál is dühösebb polemikus volt, iszonyú haragra lobbant; válaszában gyalázta Törököt, becsületében is sértette a „czeglédi mintaintézet” bukásával kapcsolatban. Erre Török kijelentette, hogy a Magyar Futár cserepéldányait visszaküldi, mert „oly lap, mely elvetemült betyárhangja, bárdolatlansága, frivolitása s becsületgyilkos rágalmai által a magyar irodalmat beszennyezte, undorodás nélkül kézbe nem vehető”. Ami pedig a ceglédi mintaintézetre vonatkozó gyanúsítást illeti, Török elégtételt fog keresni a törvényszéknél, de amíg ezt megkapja, előadja részletesen az intézet történetét. Ezután három „A szőkefalvi gazdaképző intézet” című tárcacikkben részletesen előadja annak az intézetnek történetét, melyet ő Cegléd mellett Szőkefalván alapított majoros gazdák kiképzése végett. Alapította. ez intézetet, mint a Magyar Gazdasági Egyesület titkára. Az intézet célja igen üdvös volt. De Török hibás számításai, a forradalmi idők káros hatása s egyesek rosszakarata miatt a szőkefalvi több mint 200 holdnyi telket és az ottan épített házakat, gazdasági épületeket el kellett adni az ötvenes évek elején. Török a maga és családja vagyonának feláldozásával hiában próbálta megmenteni az 1846-ban megnyitott, szép reményekkel biztató intézetet. Az utolsó „szőkefavi” tárcá december 2-án jelent meg. E tárcákra és a Vida—Török polemikára céloznak Elefánty megjegyzései.

⁷ B. Ferkó talán Belicza Ferenc, de biztosat nem mondhatunk. Azt mondja a levélíró, hogy Erdélynek is kellene olyan cenzor, mint aminőnek Kecskeméthy neveztek ki. Kecskeméthy ugyanis előzetes hírlapi cenzora volt Bécsben a *Magyar Sajtónak*.

⁸ Horatius Ars Poetica 72. sor. Csakhogy Horatius norma loquendi-jét E. norma regendi-vé változtatta.

⁹ Smithfield vásártér Londonban a Szent Bertalan-templom mellett. A középkorban, még Véréngző Mária és Erzsébet korában is e téren sok nevezetes embert végeztek ki. Majd, amikor vesztőhelynek nem használták, a baromvásárnak volt ott állása. — Elefánty elküldötte a *Magyar Sajtónak* az ígért jegyzeteket. Levele az 1856 december 21-iki számban jelent meg a külföldi rovat végén, mint eredeti levél „London, decz. 11.” kelettel. A levél először a Soulagés-féle nevezetes műgyűjteményt s különösen annak renaissancekori olasz majolikáit ismerteti röviden, azután áttér a gazdasági egyeslet kiállítására, mely úgy látszik jobban érdekelté, mint az iparművészeti gyűjtemény. „Tartózkodás nélkül ki merem mondani”, — úgymond — „miként szarvasmarhát és juhot illető-

leg szebbet e példányoknál a föld bármi népe nem volna képes előállítani.“ Csak a sertésekre nézve jegyzi meg, hogy noha rendkívül kövérek és gyönyörűen vannak tisztára mosva, — mégis többet tart a magyar tengerin hízott mangalica felől és nem hiszi, hogy az itteni szöröten szörnyek *szalonnára* nézve a magyarországi jobb fajokkal mérkőzhetnének. Végül a gazdasági gépekkel s különösen a „szállítható gőzgépekkel“ (Portable steam engines) foglalkozik s azt hiszi, hogy nagy gazdaságban e gépek előbb-utóbb alkalmaztatni fognak. A levélhez a szerkesztő ezt a jegyzetet csatolta: „Nagyérdemű levelezőnk eddig már értesült a „Magyar Sajtó“ változásáról; de meg vagyunk győződve, hogy azért szíves rokonindulata a lap iránt nem változott, s ezentul is drága idejéhez képest nagybecsű levelezéseivel Pestre megtisztel bennünket. — Hasonlóan kérjük ez alkalommal nagyérdemű utazását Scotián keresztül mielőbb összeállítani, s éles szemmel és tapintattal gyűjtött tapasztalásainak olvasmányával a „Kelet Népe“ közelebbi füzetét megajándékozni.“ E jegyzetből látjuk, hogy Elefánty hiában kérette „az öreget“ a bemutató jegyzet elhagyására, Török meg nem állhatta, hogy londoni hívét ki ne dicsérje és ne hirdesse az olvasók előtt, hogy Londonban levelezőt tart. Továbbá Török soraiból látjuk, hogy Elefántynak Kecskeméthyhez küldött úti jegyzetei Skóciára vonatkoztak. A Pestre átköltözött Magyar Sajtónak Elefánty már nem volt munkatársa. Ellenben a Pesti Napló 1857-iki folyamában újra feltűnnek levelei.

158. Elefánty Ferenc levele.

London, dec. 26kán, 1856.

Magadnak tulajdonítsd, szeretett barátom, ha újra meg újra terhedre vagyok, — miért nem utasítasz rendre, miért nem dörgöd hivatalos állásod magasáról szegény fejemre a: ne továbbat! hogy hallgatnék el csevegésemmel. A helyett, hogy ezt tennéd, nem restelsz a válaszolással vesződni, sőt kedves soraidat holmi apró érdekes adatokkal is fűszerezni szoktad, mint például legközelebb a jó H. b baráti nyilatkozatait illetőleg tevé. Köszönöm pajtás a védelmet, melyben részesítél; adja Isten, hogy vezélyesb támadást soha ne légy kénytelen szeretteid fejről elhárítani. Übrigens bin ich überzeugt, er meint es nicht so böse, wie er sich den Anschein gibt.¹ — Ha Sz.-tól könyveimet átveszed, ne feledd el köszönetemet tudatni vele: minél kevésbé barátom valaki, annál több köszönettel tartozom neki a barátság színét viselő szolgálatért. Életemben annyiszor voltam magam is balul megítélve, hogy

valahányszor kényszerítve vagyok mások fölötti ily ítéletmondásra, mindannyiszor némi benső szemrehányásnak teszem ki fejemet, s úgy érzem magam, mintha igaztalan voltam volna embertársaim valamelyike iránt.² — Egyébiránt az átvett könyveket legjobb lesz Pozsonyba küldened (Herrn Ludwig Némethy Gerichtsadvokaten, Schöndorfer Gasse 244) Schlesinger által; olcsó és biztos szállító, üzlete „am Salzgries“ könnyen meglegelhető. Van már nekem itt szép gyűjteményem francia, német, főleg pedig angol matematikai jeles művekből, s csak az imént is a kis Jézus ajándéki közt egy ritka kincs volt számomra kijelölve — Du Cayle hires „Histoire des Mathématiques“ czimű munkája.³ Ládd barátom, nem oly gonosz Anglia ködös égalja, mint sokan állítani szokták: a becsületes munka számára itt is nyílik néha jutalmul egy-egy szép virág. Nekem a rövidke időköz, mióta itt vagyok, többet nyújtott, mint életem utóbbi felének összes évei!⁴ Isten — a ki a vészek villámi közt megőrize, a ki a sanyaru nélkülözések közepette jó emberek alakjában szabadító angyalát küldé — a ki a csüggedés perceiben erőt kölcsönze, hogy magamba birjam fojtani fájdalomim keserű könyűjét — ez a jó Isten, a kihez gyermeki bizalommal tudok férfikorom delén is fohászkodni — örömeket is tartott föl számomra; megőrzé fogékony-ságomat a jó és szép iránt, meg a kiolthatatlan tudomány-szomjat és munkaszeretetet. Sőt még a hiuság egy ártatlan csemetéjét is meghagyá keblemben, mert mai napig hivalkodóvá tesz annak tudata, hogy jó akaróim szivességét, barátim becsülését, testvéreim szeretetét birom s megérdemlem! — Itt küldöm Uti jegyzeteim folytatását, a többit annak idejében Pestre intézendem a Magyar Sajtó szerkesztőségéhez; hogy ezt már a jelen szállítmányra nézve nem tettem, azért történt, mert nem akartam az alakulóban levő hivatal különben is elégséges bajait még ezzel is szaporítani. Multkori kérelmem ismétlem: Adja az öreg a Sajtó tárczájába vagy a Kelet Népébe — ez rám nézve mindegy, csak az Istenért ne dicsérjen.⁵ Ha eltalálom itt-ott a kellő hangot, ha sikerül csak néhány jó eszmével is járulnom irodalmunkhoz — szivemből örvendek s — Rhapsodiáimért meg vagyok jutalmazva. *Minden dicséret, mely a magyar irodalom munkásai közül egyre*

ruháztatik, legalább más 99-nek okoz álmatlan éjeket, de korán sem azért, hogy kétszerezett munkásságra szolgáljon az illetőknek, hanem hogy keleti epés természetüket még inkább megmérgezze.⁶ Én — a mennyire időm engedi — sietni fogok a folytatással, — de úgy hiszem, hogy az eddig küldött két füzetke egyelőre kezdetnek elég.⁷

Isten veletek, még egyszer boldog új évet kívánva maradok barátod

Fer.

U. I. Remélem, hogy a külügyministerium útján küldött hangjegyeket P. Jankó számára,⁸ már átvetted? — Ismételve figyelmeztetlek, hogy nekm *bérmentetlen* írj — okát elgondolhatod. *Még egy kérdés!* Ha időd engedi, nézz be a Café Fran.-ba, s kérdezd meg a szolgák valamelyikét, hol ül Professor Winkler, szorítsd meg kezét nevemben, ujévi üdvözlétül.⁹

¹ Kecskeméthy őszinte jó barátja volt Elefántynak. Naplójában, 1856 május 31-én, ezeket írja róla: „Ma utazik Elefánti Londonba, mint nevelője Apponyi Rudolf angol követ fiának, igen jó feltételek mellett. Az utolsó idő közelebb hozott egymáshoz, régi gyermekkori ismeretségben gyökerező viszonyunk nemesült s szilárdult gyakoribb érintkezésünk által; s mindketten sajnáltuk az éveket, miket Bécsben töltünk, de — nem együtt. De annál kedélyesebb órákat éltünk az utolsó hetekben hol Gersthofon, hol Dornbachban, hol Török J. jó magyar ebédénél. Isten áldja őt.“ — H....b... valószínűen Hugo Albert. Hugo alighanem tréfás megjegyzést tett Elefánty dec. 21-én megjelent londoni levelére.

² Sz. valószínűen Székely József. Sok „intrika“ üldözte Elefánty a Magyar Sajtóban, mint Kecskeméthy Naplójából tudjuk.

³ Du Cayle matematikus nem ismeretes. Volt egy Cayley Artur (1821—1895) nevű matematikus, akinek munkáit a cambridgei egyetem 13 kötetben adta ki. De Cayley nem írta meg a matematika történetét.

⁴ Gróf Apponyi Rudolf házában földerült melancholiára hajló lelke a sok hányattatás után.

⁵ Tehát olvasta már Török jegyzetét a dec. 21-iki számban. A hiúság valóban nem bántotta, hiszen névtelenül írta levelét.

⁶ A *Magyar Sajtó* szerkesztői irodája az emberismeretnek s különösen a magyar ember ismeretének jó iskolája volt.

⁷ Azok az úti jegyzetek nem jelentek meg a *Kelet Népében*, de a *Magyar Sajtóban* sem.

⁸ Egy levéltörődékben, mely az elkobzott levelezés közt feltehető, Elefánty az írja, hogy „Persenyánszkynak“ szánta a hangjegyeket. Ismeretlen név.

⁹ A „Bérmentetlen“ levélért a címzett fizette a portót. Lehet, hogy a nagykövet környezetéhez tartozók fel voltak mentve ily fizetés alól. — Café Français, Grünholz kávéháza a bécsi Szent István-téren. Winkler György nyugalmazott tanár, vagy matematikus volt, vagy a sakkjáték kedvelője, vagy mindakettő együtt.

159. Mikulás János levele.

Pest, január 8, 857.

Kedves barátom!

Bécsben létemkor magamra vállaltam azt a commissiót, hogy Zschokkénak minden beszélyeit meg fogom szerezni. Volt is eszemben, kerestem is az antiquariusnál, az Essig-gasseban, de azután az utolsó napokban egészen megfeledkeztem róla. Itt is megkaphatók ezen beszélyek „Erzählungen und Novellen von Heinrich Zschokke“, de valóban nevetség volna ily könyveket innen Pestről küldeni fel Bécsbe. Te ugy is jó viszonyban állván azokkal a könyvkereskedőkkel és szatócsokkal, benézhetnél egyszer akár Kupicshoz, ha netalán ott is találkozniék egy *tiszta* csinos kiadás, akár Geroldhoz, vagy Braumüllerhez,¹ aztán pedig megirhatnád, mennyibe kerül az egész opus completum, ide nem értve persze a Stunden der Andachtot és hasonló Auslassungjait Zschokkénak, mik nem valók fiatal lányoknak (nam de his agitur) olvasmányul. Mihelyt az árát megtudom, azonnal hozzád fogom küldeni a pénzt, te pedig azután a Grapsákat megvennéd és vöröshaju Iskariótád által megküldenéd an eine Adresse, melyet aztán pontosan megirandok.² Bizony te ezt nekem megteszed, még pedig mennél előbb, ugyanis nagy elégtétellel tartozol bizonyos „csizmadia politikáért“, melyet egykori világreformáló brochuredben rám fentél. Kár, hogy akkor eszembe nem jutott a kihívás, mely mindkettőnek semmibe sem került volna. Most már késő, de nem is menne egy k. k. Commissär és k. k. Schulrath közt. Welche Lächerlichkeit!³

Élcz nálunk kevés van, mint a P. Napló bizonyítja. A legjobb az, a mit ma F—e beszélt a B. P. Hirlap irodájában, hogy t. i. ha ő Emich volna, ebbe a Hirlapba 12,000 pfrtot bele fektetne, és lenne ám neki, mit ő majd megmutatna a világnak, 3000 előfizetője, a Pest-Ofnerből pedig oly közlőnyt formálna,

mely a bécsi lapokat mind elhomályosítaná. Önkénytelenül eszembe jutott bizonyos terv, melyet bizonyos esetben együtt valánk benyújtandók bizonyos helyre.⁴

Még egy Witz aus dem Leben. M. J. helybeli iskolaigazgató azt kérdi egy fiutól az iskolában: Wie heißen wir einen Menschen, der nicht herumstreift, sondern zu Hause ist und arbeitet, der keinen Streit sucht u. s. Felelet: Einen rechtschaffenen Menschen. Jó. Kérdés: Und was für ein Mensch ist der, der nicht zu Hause sitzt, sondern immer auf der Gasse herumstranzt und sich in alle Händel mischt? Felelet: Ein — Gensdarme! Hozzáteszi a krónika, hogy ő cs. k. Fensége magához hivatta a fiut, hogy megnézzze, annyira megtetszett a felelet. De ez alkalmasint toldalék. —⁵ Már most Leb wohl u. empfehl mich höflichst deiner gnädigen Gebieterin.

Dein alter Freund

Mikulás.

Majd fog téged Sz. nyomorgatni azzal a finanszminis-
teriummal.⁶

¹ M. Kuppsich's Witwe Hofbibliotheks-Antiquarhandlung a Ferenciek terén, Karl Gerolds Sohn könyvkereskedés a Szt. István-
térén, Braumüller Vilmos udvari könyvkereskedő a Grabenen.

² Zschokke Henrik (1771—1848). Magdeburgban született, de 24 éves korában Svájcba került és azóta második hazája fiának érezte magát. Igen termékeny és rendkívül népszerű költő, publicista, történetíró és moralista volt. A német műveltségű magyar nők a XIX. század első felében és azontúl is igen kedvelték Zschokke novelláit. Kitünő elbeszélő volt, a drámai expozíció után meglepő fordulatokkal bonyolította a mesét. Az egykorú életből s a történetből merítette tárgyait, szép svájci tájképek is tűntek fel elbeszélései hátterében. Néha Voltairere emlékeztet szatírája, majd Rousseau érzékenységet s érzékiségét juttatja eszünkbe, a romantikus álmok és borzongató fordulatok sem hiányzanak motívumaiból. Olvasóit kacagtatta, könnyekre indította, ijesztgette, de végül mindig kielégítette, mert szimpátikus fiatal szerelmeseit a veszélyesebb szakadékokból is átménti a boldogság paradicsomába. Jól ismeri az embereket, de csak mosolyog gyengeségeiken és nagyítja erőnyeiket. Nemcsak mulattatni akar, hanem a szabadságérzést, a humanizmust s a természetes élet erényességét is dicsőíti novelláiban. A Stunden der Andacht című műve is nagyon el volt terjedve. Sokan épültek a józan bölcsességtől és a keresztény jámborságtól sugalt oktatásoknak azon a tárházán, melyet

az emberszerető aargau nyitott meg olvasóinak. Azonban fiatal leányoknak ez ájtatos olvasmány nem volt elég mulatságos.

³ Kecskeméthy „Magyarország öszpontosítása Austriában” című röpiratának 16. lapján a jegyzetben ezeket írja: „A mart. 4-iki chartát ért megtámadások közül curiosumként érdemes itt megemlékezni egy politikus csizmadia azon eredeti aggodalmáról — hogy tán a tartományi gyűlések a felső törvényhozás illetőségéből foglalásokat teendnek. — — (Ezután idézőjelek közt folytatja): A dolog természetében fekszik, hogy vagy az egyik, vagy a másik törvényhozó testület részéről kísérletek történendnek foglalásokat tenni a jog és competentia terén.

És ha nem sikerülend provinciális hazafiúságon fölülemelkedni, s közállami érzületet meghonosítani: akkor a felső törvényhozásnak csakugyan kevés sikert jósolunk; akkor az egyes országok gyűlései annak hatását fokonkint paralyzálandják; akkor csak két kimenetel lehetséges, vagy *foederatív* viszony a birodalom egyes országai közt, vagy fejedelmi *absolutismus* a birodalmi közügyekben. (L. Magyar Hir'ap 233. sz.)“

A Magyar Hirlap 1850 augusztus 18-iki vezércikkének végét idézte Kecskeméthy röpirata jegyzetében. Ez a cikk II. tagja egy § jelű cikksorozatnak, mely Somssichnak Legitime Rechtjét igyekszik cáfolni. A § jel alatt tehát Mikulás irt. Kecskeméthy a tartományi hazafiaskodást igen is összeférhetőnek tartja a birodalmi egységgel. Ezért ruházta az e tekintetben skeptikus Mikulásra a politikai csizmadia címét — 1850-ben. Ugy látszik, a két jóbarát ezt a címet csak barátságos kötekedésnek fogta fel.

⁴ F—e = Falke. Mikulás a hivatalos főszerkesztő vérmes reményeit gúnyolja. Kecskeméthy terveiről I. a Bevezetést. Mikulással együtt is akart tehát tervet beadni!

⁵ Biztosan toldalék. A kormányzóság aligha vette jó néven a zsandároknak ilyen iskolai kigúnyolását.

⁶ Azaz Szilágyi Ferenc fogja molesztálni Kecskeméthy meg-bizásokkal a fináncminisztériumhoz, valószínűleg a maga fizetése kiutalása tárgyában. — Mikulás élettrajzi adatainak kiegészítése végett megjegyezzük, hogy 1859 őszén áthelyezték a pozsonyi helytartóság területére protestáns főigazgatónak és kiténtették a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével. (B. Á. L. U. L. G. A. 1859. Fasc. 492.)

160. Bánffy Simon levele.

Pécs, Jan. 27, 857.

Kedves Aurelom!

Rég beszélgettünk egymással! És ha itt-ott olvasok is valamit tőled, abban nem irod meg, hogy mint vagy, pedig ez inkább érdekel mint bármely érdekes leveleid, vagy criticalai

cikkeid, noha ezeket is mindig érdekléssel olvasom. Éppen tegnap beszéltem rólad Majláthtal, ki többször meglátogat,¹ és párhuzamot vontunk cikked, melyet a Kelet Népében a római történetírók fölött írtál, és Csengerynek történeti tanulmányai közt, melyeket e napokban olvastam. Már meg fogsz engedni, hogy nyíltan kimondjam, miszerint a mérleg részedre ütött. Mintha Csengerynek nem volnának saját eszméi! Mindazon dolgok, melyeket Macaulay, Thierry, Lamartine, Ranke s többekről ír, oly felületesek, hogy szinte resteli az ember előttük Csengery nevét látni. Én tőle többet vártam száraz utánzás és jelesebb francia cikkek csonkításainál.² Saját eszméi pedig egyoldalúak és hamisak. Ő például Szalay Lászlót, kit mellesleg mondva tisztellek, a legelső magyar történetírónak tartja, de tovább megy és critica helyett panegyricust ír fölötte. Nem szeretem az ily modort; — ne Csengery, de a munka maga dicsérje a szerzőt. Tegye praemissába azt, mi Szalay munkájában megvan s vonjon ebből következtetést, nézetem szerint ez a kritika feladata. De előre dicsérni és aztán idomítani e dicsérethez a művet, gyanút gerjeszt a kritikus őszintesége iránt. — Macaulay máskép tett apróbb irataiban, és azért vívott ki magának oly állást, melyet bajos megközelíteni.³ Olvasd el például Lamartine ecsetelését Csengerytől, valóban oly haszontalanság, mely boszant. Én Lamartinet nem tartom historikusnak, de máskép tudtam volna jellemezni mégis.⁴ Rankeről pedig úgy ír, mintha munkáit nem is olvasta volna, pedig olvasta azt hiszem. Ranke hiányait, melyek péld. francia történetében találhatók, nem is említi, pedig én nem vagyok kritikus és mégis megelétem őket. Hibái az események motivációiban rejlenek. Csak egyet említek: Mazarint például úgy állítja előnkbe, mint valami haszontalan frater, tetteiben semmi nagy, semmi különös és az eredmény mégis Franciaország uralkodása Európa felett, hol itt az őszhangzás? A történetírónak erre vigyázni kellett volna.⁵

De úgy látszik, hogy én meg critica tanulmányokat írok, melyekben megint te fogod a hibákat megróni, mint én teszek másokkal, de se baj! veniam petimus damusque vicissim.

Néha-néha én is kezembe veszem a tollat és írok — hirlapi tudósításokat Pécsről a Budapesti Hírlap és a Magyar

Sajtóba, gyöngye provincia, de azt hiszik a szerkesztők, hogy szükséges, ám legyen az ő hitők szerint.⁶ Képzeld, mint jutottam a Budapesti H. levelezőségéhez! Egyszerre csak felszólít a megyei főnök, hogy leveleznék a hivatalos lapba s első cikkemet küldeném Budára a polgári osztály főnökéhez. Nem sok munkába kerül, gondolám, és megtettem, onnan arra oly dicsérő leírás érkezett, hogy szinte elszégyeltem magamat, s azt kérdezték egyuttal, mit kívánok cikkeimért? Nevetséges, hát mit kívánjak én pécsi tudósításaimért, hány garas árányít használok én azokkal? én tehát nem határoztam díjít, hanem azt mondtam nekik, hogy miután most rendeztetik a városi tanács, tegyenek meg szenátornak, azt elfogadom, és levelezőnek megmaradok. Ez úgy most van vajudásban, s ha még soká tart, szépen leteszem a tollat, s megmondom nekik, keressenek más senatort, és más levelezőt, annál is inkább, mert mint gyanítom, a collegák olyanok lennének, kiknek összes munkáit nekem lenne szerencsém elkészíteni. Látnod édes barátom, ez a kormány baja és az ok, hogy bizalmatlanok irányában, ily balfogásokon alapszik. Igaz, hogy Bécsben efelől mitsem tudnak, de ez is baj, miért nem kutatnak utána. Polgármesterré például egy oly embert neveztek ki, ki excelenz gvárdián lehetne, miután ott tudomány éppen nem kell, de más minden egyéb szép tulajdonai mellett a polgármesterségi tulajdon nincs meg benne. Tanácsnokoknak meg két öreg embert akarnak tenni, kiknek egyike egy jóra való levelet nem bír fogalmazni, én legyek aztán a harmadik, és vigyem a város terhét, miért? hát tudom is én miért.⁷

Most hát kipanaszoltam magam becsületesen s kérdehetem tőled, mint vagy kedves családdal? Hányan vagytok már? és kedves nőd mint érzi magát? E familiaris dolgok nagyon érdekelnek daczára annak, hogy mi, én t. i. és nőm még csak ketten vagyunk, leszünk-e többen, a jó Isten tudja, de annyit mondhatok, hogy nem sajnálom, hogy megházasodtam, mert egyedüli boldogságomat nőmben lelem fel. Ha ismernéd, tudom megkedvelnéd. Te ugyan bajosan fogsz bennünket meglátogatni, de én hihetőleg april közepe táján látni foglak, mikor Sopronyba megyek censurát tenni, miután már megadták az ügyvédséget, már ezt is megteszem.⁸ Ird

meg tehát mielőbbi leveledben lakásodat, hogy meglátogathassalak. — Minden szépet mondj tőlem nődek s gyermekeidnek, téged pedig ölel régi barátod

Hát *Hugó* hol 's mint van?

Simon.

¹ Majláth György (1818—1883) mint baranyai követ részt vett már az 1839-iki országgyűlésen. Az 1843/4-iki országgyűlésen Bánffy jurátusa volt Majláthnak, az ekkor már másodszor is megválasztott baranyai követnek. Majláth a konzervatív párthoz csatlakozott. Adminisztrátora, majd főispánja lett Baranyamegyének. Azután, mint gróf Szécheny Antal írja, „élete legszebb, tevékenységre leghivatottabb korában félreállt, visszavonult — Pécssett és Bakóczán, gyakran Valpón ipjánál, báró Prandau Gusztávnál élte a visszavonulás napjait“. 1861-ben a birodalmi tanács tagja, 1865-ben kancellár lett, elősegítette a kiegyezést, noha az vezető állásából kiszorította. A kiegyezés után a főrendiház elnöke lett. Aljas gyilkosok megölték 1883-ban. Mint Szécheny írja: „Egy rövid éj iszonyatos jelenetei vetettek véget e gazdag és nemes életnek.“ (Gróf Szécsen Antal: Majláth György emlékezete. 1884. Akadémiai Emlékheszédek.) A nagyműveltségű főúr, mint látjuk, visszavonultsága idején szívesen érintkezett Pécssett hajdani jurátusával.

² Bánffaynak nagyjában igaza volt. Csengery tanulmányokat írt a nagy történetírókról, de azokban vajmi kevés eredetiséget fejtett ki. Rankeról, Saint-René Taillandier, Lamartineról Planche után írt. Palackiról írt „tanulmánya“ a *Revue des deux mondes* nyomán halad. Tulajdonképp így kellett volna címeznie tanulmányait: Planche Lamartineről stb. Ez eljárásnak nem volt sok értelme, mert aki komolyan érdeklődött egy Lamartine- vagy Ranke-tanulmány iránt, az a *Revue des deux mondes*ot is olvasta, vagy legalább is azt várta volna, hogy a magyar író a maga benyomásaiból alakítsa ki tanulmányát. Csengery még Macaulayról sem a maga gondolatait írja le, hanem híven követ egy általa kevésre becsült életrajzot. Thierry-tanulmánya eredeti, mert ebben a húnokról van szó; itt már a saját felfogását érvényesíti. „A római történet Rómában“ Ampèrenek érdekes kivonata, amelyről nem mondhatjuk, hogy egy írónak a másik íróról szóló tanulmányát adja fordításban. Kecskeméthy ellenben másképp jár el a *Római történelem* című tanulmányban, mely a Török Jánostól szerkesztett Kelet Népe című szemlében jelent meg. (1856. II. k. 137. l.) Kecskeméthy alapul veszi C. Schmidt, Ludwig Lange, Ampère, Mommsen, M. Troplong, Evaniste Bavoux, Montalembert és Albert de Broglie munkáit. Ezekre támaszkodva vizsgálni akarja a római társadalom s állam természetét, továbbá a kereszténységnek elterjedését a római birodalomban. Tanulmánya nincs befejezve s amit ír, az nem az első forrásokból van merítve, de legalább a másokból merített eszméket és tényeket a maga felfogása szerint kapcsolja egybe. Olyan formájú esszayt ír, mint aminőt az angol szemlék szeretnek közzélni.

³ Csengery Szalaynak „A Tatárjárás Magyarországon“ című

munkáját ismerteti valóban inkább a jóbarát meleg hangján, semmint kritikai mérséklettel. Szalay sok dicséretet érdemel, de a nagyítások ellenhatást keltenek. Azonban Bánffaynak kritikája a praemissák s következményeik egybeállításáról nagyon különös. Macaulay egész más sajátságoknak köszöni hírnevét.

⁴ Nem elégséges az, amit Csengery Lamartineről ír Planche nyomán. Lamartine nagy hatását bővebben kellett volna megmagyaráznia.

⁵ Bánffay ugyancsak szerencsétlenül járt, midőn Csengerynek példát akart mutatni a történetíró kritikájára. Ranke nem hallgatja el Mazarin hibáit, de haszontalan fráternek nem mondja. A „Französische Geschichte“ III-ik kötetében ezt írja róla: „vor dem welt-erfahrenen, feinen und geistvollen Manne, dessen weiter Gesichtskreis alle Verhältnisse von Frankreich und Europa umfaßte, der nichts als Mäßigung athmete, mußte der Bischof von Beauvais und seine reactionäre Fraction in Schatten treten“. Majd amikor elbeszélése végén összefoglalja Mazarin jellemrajzát, így kiált fel: „Nie ist das Große und Aechte mit dem Kleinlichen, ja selbst mit dem Gemeinen enger verbunden gewesen als in Mazarin“. (Ranke: Sämtliche Werke. Bd. X. 15. és 146. ll.) Ami nagy, ami valódi, annak hatásai is nagyok és valódiak szoktak lenni. Ranke ép az események motiválásában remekel leginkább.

⁶ 1855 szeptember 2-ától 1856 január 9-ig nem írt Bánffay a Magyar Sajtónak. (L. 148. sz. levél.) De már a Magyar Sajtó 1856 február 26-iki számában újra olvashatunk pécsi levelet jel nélkül, bizonyára Bánffay tollából. A levél igen tanulságosan ismerteti Pécs kögazdasági viszonyait, sürgetvén a pécs—mohácsi vasút kiépítését. A március 12-iki számban megjelent X. aláírású pécsi levelet is bizonyára Bánffay írta. Ebben a színházi ügyekkel foglalkozva, írja: „Pécs tulajdonképpen magyar város, alig van egy-két polgár, ki a magyar nyelvet ne beszélné s így meg nem fogható anomalia, hogy majd mindig német színészek foglalják el az itteni színpadot“. Azután ritkulnak a pécsi levelek. A november 25-iki számban Bánffay a pécsi „bortermelésről“ ír. Ez a termés 1856-ban jobb a közészerűnél, 80—100,000 akó lehet az egész szüret. Magyar és német színház van Pécsen. A magyar színházat jobban látogatják, de Latabár igazgató mindent elkövet, hogy a közönségnek elmenjen a kedve a pártolástól. A pécs—mohácsi vasút megnyitását alig várják. Nagy a luxus a városban, mindenki csak párisi kelmékben akar járni, pedig panaszkodnak, hogy kevés a pénz. Több pécsi levelet nem találtunk a *Magyar Sajtóban* 1857 január végéig. A *Budapesti Hirlaphoz* írt levelekről l. a Bevezetést.

⁷ Polgármester Pécsen akkor Nagy József volt. 1857-ben Radanich Imre, Obadich József és Piacsek József lettek a szenátorok. Ez utóbbi kettő lehet az a két öreg ember, akikről Bánffay szól, mert Radanich már 1856-ban is szenátor volt.

⁸ Az 1852 július 24-iki pátens az ügyvédséget állami felhatalmazáshoz köti. Az ügyvédek pályázat alapján az igazságügy-miniszter nevezte ki. Számuk kerületenként korlátozva volt (Lásd Berzeviczy id. m. 337. l.)

ang
man
Latabár
az

161. Pákh Albert levele.

[1857 január 31.]¹

Ös Budapesten
 Vig Januárnak
 Ultimo napján
 Anno — tudod már.

Üdvözöl ime
 Versbe beszélő
 Régi barátod
 Pákai Öbert
 Drága A-urél —

Hogy mi az ördög
 Szállt te beléd most,
 Szólni hogy kezdesz
 Régi szerelmhez?
 Im viszontöntlek
 Phrasisaimmal,
 Megnyitom azt az
 Ömledező szüt.
 Oh mi sok elmúlt,
 A mi becses volt,
 Ah ne kesergjünk,
 Mulik az élet,
 Őszül a buksi,
 Dér lepi majd el
 Czinkefogónkat,
 Jaj de az így van,
 Fogd be a szádat,
 S ird a betűket
 Hónapi díjért
 S nemzetiségből —
 Te a revisor
 Én a redactor!

Hát a vasárnap
 Megjelenő lap
 Képteli száma,

Mellyet esengve
 Most te kerestél,
 Indula utnak
 Esteli postán
 Bécsbe te hozzád
 A Bücher-Amtba,
 Mint te parancslád.
 Jó Csigaházy
 Expeditorkánk
 Küldi tenéked
 (Ismered őt tán,
 A kopasz ifjut
 Nagy bajuszával.)
 Kreutz-szalag áll rajt
 És czimed: „Aurél
 von Kecskeméthy
 Bücher-Revisor.“
 A k. k. ott van
 S többi titulkád
 Sanspeuretrepoche.
 S ne haragudjál,
 Hogyha tenéked
 Rongyos a példány
 S piszkosan áll be
 Fény salonodba.
 Nincsen ez évben
 A hivatalban
 Több ezen egynél.
 Elragadák mind
 Praenumeransok.
 Mert e planétán
 A ki betűt tud,

Nem eszik ő mást,
 Mint a vasárnap
 Megjelenő szép
 Ujjujuságot.
 Tízezerötszáz
 (Elhiszed, ugy-e?)
 Minden uj évben
 Bekopog itten.
 És viszi büszkén
 Hóna alatt el,
 Mit mi serényen
 A Tudománynak
 Szent heve-vében,
 És szeretettel
 Összeteremtünk.
 Bár nevet oltan
 Gunyra fakadva
 Egy csapat olyan,
 Akinek épen
 Csúf neve: tudós.
 Itt az irigység
 S rágalom éles
 Hangu, bolondult
 Macskazenéje
 Lép utaidba.
 Ámde barátom
 Láttad-e Laabon
 Gräfenberg áldott
 Fenyves oromján
 A zuhanyoknak
 Bösz rohanó vad
 Vizsugarát, hé?²

Hátamat ez volt	Meg se nyekintek,	Integer Maurus
Edzeni képes,	Hogyha vasélű	Impavidumdum
Hogy legyen olyan	Villa szuszurkál,	Et scelerisque
Mint a bivaly por	S fültövön ér	Purus ac bumbum. ³
Sátra e földön	A béresi ostor	Hogy vagy?
És ime mostan		Ego valeo.

Te, minek neked az a mohácsi zászló — tán avval akartok vezérelni a csatába? Csak előre, majd el is megyünk utánatok, csak akkora kis fiut küldjeteK értünk, mint az öklöm.⁴

Isten áldjon!

P. A.

Egyuttal Aurelio, hogy ez a darab se menjen egészen üresen, erre a postscriptumra van még szükségem.

Szólok pedig tehozzád, mint amaz állást elfoglaló férfiúhoz, kihez mi „csak félve tekintünk s szédelgünk, ha néha felpillantunk“.

Tanácsodra volna szükségem in Geschäftsangelegenheiten. Volna nekem alkalmam és módom, kezem ügyébe eső materialék után, egy nagyobbacska könyvet kiadni in usum publici amplioris, melynek tárgyát *egy honvéd kalandjai* szárazon és vizen tennék. A kalandok Törökországban, Amerikában, Afrikában és Paprikában. Nichts als Erlebtes und Erlogenes — Rontó Pál és Baron de Manx *egy személyben*.⁵ A tárgyból láthatod, hogy némi historiai háttérnek is kell lennie, mert némileg memoirszerű dolgozvány volna, de csak háttér im Dunkel — a fődolog mindig kaland, tapasztalás, malheur, kigázolás stb., mely az elbeszélő személy körül csoportosulna. Nihilominus tamen szükség volna bizonyos *historiai személyeket és dolgokat* (különösen aux environs de Widdin, Sumla, Aleppo, Constantinople) *névszerint* is megemlíteni; — itt-ott róluk is megemlékezni — távol minden politikai okoskodástól vagy más efféle számárságoktól. Wat meinst du, jienge das? oder jienge es wohl, aber es jeht nicht?

Ha az életbe még egyszer rátalálsz magad venni arra, hogy nekem ismét írj, ne feledkezzél meg e kérdésről s adj

egy kis wohlunterrichtete halboffizielle Andeutungot zur Dar-
nachrichtung.

Szeretnék már egyszer én is egy tudós könyvet írni, a
mitől fálnak menjen a világ.

Ut supra.

¹ Az 1857-iki dátum kétséges. A Vasárnapi Ujság 1854 márciusában indult meg. A levél tehát 1855—1860 közt íratott. Azért vettük fel az 1857-iki évet, mert ekkor írja a Vasárnapi Ujság szerkesztője lapjában, hogy most már tízezer az előfizetők száma, de ez még nem elég. A versben tízezeröttszáz van mondva, talán poetica licentiából. Megjegyezzük, hogy a versből néhány sort kihagyunk.

² Gräfenbergben és a Bécs melletti Laabon gyógyíthatatlan baja ellen keresett orvosságot. Babonás hite volt a hidegvíznek mindent gyógyító hatásában. (Ágai Adolf: Por és hamú, 197. l.) Pedig Gräfenberg és Laab nem segítettek rajta, sőt az egy évi hidegvízgyógyítás után úgy leromlott, hogy barátai megijedtek tőle. (Frankenburg: Bécsi élményeim, 39. l.)

³ Két horatiusi vers szavainak tréfás összekeverése. A Carminum I. 22. így kezdődik: Integer vitae scelerisque purus non eget Mauris iaculis neque arcu... azután a Carminum III. 3-ban a 7. és 8. sorok így hangzanak: si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae.

⁴ Mire céloz itt a „mohácsi zászló“, nem tudjuk.

⁵ Rontó Pálnak, a szökött katonának és gróf Benyovszky Móric szolgálójának „álmélkodásra méltó történetét“ gróf Gvadányi József foglalta versekbe „Hazánk Dámáinak Kedvéért“ 1793-ban. — Báró de Manx neve Magyarországon ismertebb volt, mint Münchhausené. De Manx népszerűségét nálunk a *Téli és Nyári Könyvtár* nevű gyűjteményben megjelent elbeszélés terjesztette. Teljes címe a következő: „Báró de Manx Lengyelország conf. generalisnak a tengeren és szárazon tett tsudálkozásra méltó történetei öszve szedettek és magyar nyelven kiadattak hiv unokája által. Pozsony és Pest. Fűskuti Landerer Mihály, 1805.“ Az előszó Danzigban kelt 1804-ben. Alá van írva: Báró de Manx, Zászlótartó. Báró de Manx e könyvben az árokszállási fogadóban beszéli el Münchhausen-féle kalandjait. Ezek közül illusztrációkból ismeretes a következő kaland: „Otzakowba érkezvén, magát vadászattal mulatja, egy hosszú zsineggel, melynek egyik végére szalonnát kötött, 12 vadkácsákat és két nagy gödényeket fog s azokat magára kötözi. Ezek felemelik a Bároót a fellegekbe s Vilnán keresztül egyenesen Rigába hirtzolja.“ — Pákh tehát egy kalandos regényt akart írni, melynek tárgya kapcsolatban lett volna az emigrált honvédek törökországi élményeivel. Ezért kérdé Kecskeméthy, hogy a sajtóviszonyok megengednék-e az ilyen regénynek kiadását? Pákhnak parodizáló rajzokra volt ereje, de hogy nagy humoros regényt tudott volna írni, abban kételkedünk.

162. Korizmics László levele.

Pest, febr. 9. 1857.

Kedves Barátom!

Későbbben felelek soraidra. Nem voltam idehaza két hétig. Azután pedig, hogy hazajöttem, annyi mindenféle összeszívárgott, hogy neked csak most juthatott e néhány sor.

Mindenekelőtt köszönöm szándékoalat. Ha a nemes urak annyira bölcsek, hogy nekik magyar okosat, vagy használhatót nem is mondhat, úgy legjobb, ha maradnak magokra, véghetetlen bölcsességükben. Ne fáradj hát a czikk átültetésével egy perczig sem.¹

Törököt, mióta Pestre hozta csillagzata újból, még nem láttam. Ugy látszik, kerül engemet a jó ember! Rossz jel — midőn a barátokat — kerüljük.²

Fogadd ezután szives üdvözetemet

barátod

Korizmics.

¹ Kecskeméthy, úgy látszik, németre akarta fordítani Korizmicsnak valamelyik jelentését a párisi állatkiállításról (l. a 154. sz. levelet) valamely szaklap számára. De az osztrák szakemberek vonakodtak a magyarból átültetett jelentést közölni.

² Török mindig nagy tisztelettel emlékszik meg Korizmicsról.

163. Bánfiay Simon levele.

Pécs, febr. 14. 57.

Kedves Barátom!

Szeretnék rád apprehendálni, ha tehetném, hiszékenységed miatt, mert hogy el tudtad hinni azt, miszerint Bécsben voltam, és Téged nem látogattalak meg, vagy otllétemnek valami jelét nem adtam volna, — azt nem gondoltam. Ha én Bécsbe mennék már csakugyan, te vagy az egyetlen, kit *okvetlenül* meglátogatok, vagy ha nem volnál Bécsben, tudatnám veled, hogy kerestelek.

Hogy a litteraturával folyvást foglalkozol, annak örülök, ha a motivum kenyérkereset is, mi, kik olvasunk, nem igen nézzük a motivumot, ha az eredmény jó. Örülök, ha irodalmi munkáid konyhára hoznak valamit, de annak is örülök, hogy

hivatalos foglalatosságod mellett találsz időt írni — és sajnálkozva látnám hallgatásodat főleg most, midőn a kétségtelenül sok magyar író közt annyi a felületes, hogy szinte elmegy az ember kedve az olvasástól. Azért csak írj, és pedig minél többet.¹

Hogy a Magyar Sajtó redactiójánál megemlékeztél rólam, igen köszönöm, de csakugyan jól gondoltad, hogy nem nekem való, főleg most, mikor az ily irodalmi vállalat a legproblematisabb minden vállalat közül. Ugy látszik, a rendőrség minden sajtótörvény daczára uralkodik az írók felett épp annyira, mint ama törvények előtt, már pedig ily superioritás alatt bajos katonáskodni.²

Mit gyermekeidről irsz, mulattatott, csak had egyenek, annál erősebbek lesznek, azt hiszem, ők se törődnének velem, ha nekik is, mint valaha apjoknak, a földről kellene fölszedni a babot, — mely körülmény számtalanszor eszembe jut, és tragicomicussága fölött még mindig nevetek. Örülök, hogy kedves nő egészséges és szivemből kívánom, hogy az is maradjon, mert ezt tartom egy család legnagyobb kincsének. Én a husvéti ünnepeket Bécsben akarom tölteni, s akkor reményilem, hogy családotat is megláthatom.

Hogy Hugó gavallér, nem csodálom, mert neki ezen életre legfőbb hajlama van, úgy hiszem, most van elemében, csak pénze sokáig tartson, hinni akarom azonban, hogy egészen nem henyél, mert ilyformán igen hamar kiürülne az erszény. Bár másfelől tudom azt is, hogy Hugó csak akkor tud dolgozni, ha pénze nincs.

Én a tavaszt Bécsből, illetőleg Sopronbóli (hol apr. 15-én censurát teszek) visszajöveletem után Nyítramegyében töltöm Szokolóczon, hol circiter július végeig maradok, ha t. i. jól fogom magam érezni s Pécssett más dolgom nem lesz, aztán haza jövök és elkezdek fürjezni: és le nem teszem a puskát egész Január végeig; így élek én itt Pécssett, vadban mindig bővelkedem, mit sokan irigyelnek. A mult saisonban lőttem összesen 132 db. fürjet, 10 foglyot, 32 szalonkát, 47 nyulat, 6 rókát, 1 őzet és 3 réczét; — ez a mi vidékünkre elég.³ — Engedd meg, hogy ezek olvasásával untatlak, de ez hozzátartozik, hogy arról, miként élek itt Pécssett, fogalmad

lehesse. Ezek mellett szölleimmel vesződöm, melyek az idén excellens bort adtak. Ha újak nem volnának, küldenék egy-két akót, de így még nem igen inni valók. Quod differtur non aufertur.⁴

Isten áldjon, minden szépet nődnek. Téged ölelve vagyok régi jóbarátod

Simi.

Nőm ismeretlenül is üdvözl benneteket, s minden szépet izen.

¹ Kecskeméthy a Pesti Naplóba 1857 elejétől február 14-ig csak két bécsi tárcalevelet irt. Az elsőben (február 7) a Brindeau és Chapiseau uraktól igazgatott francia színészek wiedenit vendégszerepléséről ír. A másodikban (február 10) a januári műtárlatról cseveg. Azt a két tárcalevelet, melyet ez idő alatt a Magyar Sajtónak irt, főlemlítettük a 47. sz. levélhez csatolt jegyzetekben. Ugyanez idő alatt a Budapesti Hirlapban is jelent meg egy *thy* jegyű tárcalevél (január 25) bécsi színházokról és 12 Δ bécsi levél politikai és közgazdasági kérdésekről. Kecskeméthy tehát eleget irt ezidőtájt. Nem az a fő jellemvonása e közleményeinek, hogy „nem felületesek“, hanem inkább az, amire Bánffay is céloz, hogy nem látszik meg rajtuk az anyagi szükség kényszere.

² Kecskeméthy tehát szóba hozta 1857 kezdetén, vagy az előző év végén Bánffay nevét, midőn a Magyar Sajtó szerkesztéséről volt szó. De Bánffayt szerkesztői pályájának emlékei nem csábították arra, hogy elhagyja pécsi lakását.

³ Bánffay tehát a vadászatban is szerette az alaposságot. Mert feltesszük reális érzékéről, hogy nem nagyítja zsákmányát.

⁴ Vadászatról és a bortermésről a napilapoknak irt leveleiben is megemlékszik. Hogy a jó módú gazda és szenvedélyes vadász nem kívánczozott Protmann uralma alá jutni, az könnyen érthető.

164. Pompéry János levele.

[Pest, 1857 július 1.]

Szeretett barátom!

Megbocsáss, hogy mindeddig nem irtam. Sok dolgom volt, miután Urházy részint beteg volt, részint lapjával volt elfoglalva.¹ Emődy tegnap óta dolgozik s az első debutvel meg vagyok elégedve.² A gazdasági kiállítás is igen elfoglalt, a

mennyiben Szontágh cikkei s Galgóczy tanulmányai igen incorrectek valának.³ Aztán az ezer baj, a detto annyi gond. De mindennap gondolkodok reád és gondolkodok mindannyiszor, valahányszor az esti és reggeli postán érkező levelek közt a tiedet nem találom. Így sokszor kell rád gondolnom. Pedig most esnék jól néhány szellemdús cikk, midőn a vidéki előfizető készülődik a postára menetelre.⁴

Nagy, tán indiskrét kéréssel járulok hozzád. Ha teheted, olvasd el Eötvös legujabb regényét s irj róla bírálatot. E munkádat külön honorálom, cikkétől pro 5 pft. Tüzetes, kimerítő bírálatot kérnék, mely Eötvöst mint regényíró-t jellemezné s munkájának teljes értékét ismertetné meg, természetesen nagy hibái kimutatásával, csak hogy e kimutatás mint árnyoldal állhatna a fényoldal mellett, miután Eötvös regényének megbírálásánál a feltétlen szigor nem érvényesíthető, részint a regények szép részei, részint az író nagy tehetsége miatt, részint azon tekintetből, hogy ő kiméletet érdemel, főleg pedig, mert azon írók fölött magas helyet foglal el, kikre nagy dicséretet halmozott az ítészet. Gyulai Pál nem mer vállalkozni, mert a kritikával karácsony előtt el nem készülhetne, hiszen még Berlinben megírt cikkét sem tudja 4 hó óta befejezni. Három sor megírása is vérsz.....ba kerül e jó fiúnak.⁵ Greguss meg augusztus vége előtt meg nem írhatná. De addig nem várhatok, mert a Lloyd már irt róla,⁶ a M. S. meg nemsokára fog írni.⁷ Danielik most ir nálam Zsigárol s összehasonlítás nélkül nem írhatna.⁸ Így hozzád kell folyamodnom, ki tudom, áldozatot teendnél nekem ezáltal. De mit MuBe kellene irnod.⁹

Tudósíts tehát, édes barátom, hogy számíthatok-e sziveségedre e tekintetben is?

Török János a M. Sajtóban irt főcikkeit „Publicisztikai dolgozataim“ cím alatt egy kötetben adandja ki Müllernél (előfizetés útján 2 pft.), miután elébb Pfeifertől e munkára 100 pftot felvett.¹⁰

Gyuri lapjának mutatványszámát lefoglalták. Ujat kellett nyomtatni. Az első szám ma jelent meg.¹¹ Irinyit nem akarja a hatóság mint lapvezetőt approbálni.¹²

Csengery szemléjére szépen gyűlnek az előfizetők.¹³ —
A Pesti Napló előfizetése jól indul.

Add át, kérlek, az idezárt sorokat Miksának.¹⁴

Nőd kezét csókolom. Szeretettel ölel hived

Ervin.

Miksát megkértem, hogy havidíjadat fizesse ki.

¹ A *Magyar Postával*, mely szerkesztése alatt 1857 július 1-én indult meg, Emich Gusztáv kiadásában.

² A Pesti Napló 1857 július elseji száma a „Pesti Napló“ rovat élén közli e hírt: „A ma meginduló „Magyar Posta“ szerkesztője, Urházy György helyére, ki csak mint belmunkatárs lépett ki dolgozótársaink sorából, szerencsések voltunk Emődy Dánielt, a jeles publicistát s a „Magyar Néplap“ politikai részének szerkesztőjét megnyerni.“ Emődy (1819—1891) már a 40-es években a Pesti Hírlap munkatársa volt. 1863-ban lett sárospataki jogtanár. Urházytól 1857 július elsején a Külföld rovatát vette át a Pesti Naplóban.

³ A Gazdasági Egyesület termény-, állat- és gépkiállítása 1857 június 6-án nyílt meg a Köztelken. Szontágh Gusztáv I. cikke a kiállításról a Pesti Naplóban június 5-én jelent meg, az V. cikk fejezte be a sorozatot június 18-án. Június 19-én Galgóczi Károly kezdte meg „Tanulmányút a magyar gazdasági egyesületi kiállításon“ című cikkeit; befejezte azokat július 1-én a VII. tanulmánnyal. A kiállítás megérdemelte ezt a körülményes méltatást, mert ez volt az első nagy gazdasági kiállítás Magyarországon és fontosságát emelte az a körülmény, hogy a kormány jóindulatát is bizonyította a gazdasági egyesület működése iránt. Szontágh Gusztáv cikkei általánosságban méltatják a kiállítás jelentőségét. Igen élénken, hazafiasan, buzdító hangon vannak írva, de a részletekbe nem hatolnak elég mélyen. Galgóczi ellenben kiváló szakértelemmel nemcsak a kiállításról ad képet, hanem a magyar mezőgazdaság állapotáról is. Részletesen ismerteti a magyar földművelés mód-szereit, a hazai és külföldi gazdasági gépek szerkezetét s a hazai állattenyésztést. Szakszerű tanácsokat ad, tárgyilagosan bírál, nem riad vissza a hibáztatástól sem és ahol kell, reámutat arra, hogy mit tanulhatunk a külföldtől. Nem értjük, hogy miért mondja Pompéry a két cikksorozatot inkorrektnek. Szontágh cikkeiben találtunk egy bizonyára sajtóhibából érthetatlenné vált csonka mondatot. De cikkei a nagy olvasóközönség figyelmét felhívták a gazdasági érdekekre és bizonyára jótékonyan hatottak a közszellemre. Galgóczinak nagy jártassága a földművelés, a gépipar s az állattenyésztés terén nem téveszthette el gyakorlati hatását a gazdákra. Pompéry Szontághnak egy cikkét oly jegyzettel kísérte, melynek szemrehányó ele volt. Erre Szontágh a következő cikkben így válaszolt: „Szerencsénkre legalább annyi eszünk van, tudni mit tudunk, mit nem,

vagy csak félig tudunk, mi nem épen minden magát okos embernek tartónak tulajdona." A szerkesztő úr hallgatott, mintha a lecke nem ő neki szólna.

⁴ Juniushan a Tárcalevelek Bécsből nem elég sűrűn érkeztek. A június 14-iki levél először Goszmann kisasszonynak hódol, a Burgszínház akkor ünnepelt színésznőjének, áttér azután egy pénztárnok sikkasztására, majd ismerteti Kaisernek, a népszínműírónak egy plágiumát. Ez a jó úr, mikor sarokba szorították, azt mondom, hogy ő „Anregungot” kapott Ranknak egy beszélyétől. Ez Anregung eszébe juttatja, a szerzőnek a hóbortos Bacherl előadásait, aki tudja, hogy kinevetik, de a jövedelemért eltűri a nevetésséget. A tárcairó e körűtja a bécsi tudományos akadémia közgyűlésén végződik, ahol Chmel felolvasásában azt kívánta az osztrák történetírástól, hogy vezérsillaga a humanizmus legyen s nem a nacionalizmus. Erre Kecskeméthy megjegyzi, hogy a történetírásnak a tényekből kell kiindulnia. „A tudomány kívül áll a politika bármily józan, indokolt, jótékony és jogos igényein.” A június 16-iki *thy* tárcának címe: Külirodalmi Szemle. Őt francia könyv van a cikk élén idézve. Mind az őt a francia földműves történetével és állapotával foglalkozik. „A parasztság története” — úgymond a szerző — „az országok története, annak veleje, sarkköve, alapja. Irja meg valaki kedves hazánk parasztságának történetét — és szemünk előtt álland azon államhibák, mulasztások s bűnöknek egész sora, mik megmagyarázzák ismételt gyászos rázkódásait.” A francia irodalomban most a történetírás legdúsabb aranybányájának ere nyitvatott meg. A franciák a római kultúra hagyományainak örökösei, a történetírára különösen hivatottak. Doniol a francia parasztszféra történetében négy korszakot különböztet meg. Az első a gallo-román, melynek jelleme a rabszolgaság, a barbár hódítás által a rabszolgából szolga lesz (esclavage-ből servage). Következett a feudalizmus, amikor a paraszt némileg szabadabbá lett, de az állam nyomása alá került, különösen XIV. Lajos óta. „Doniol sajnálja a fedualitás megszűnését, azt állítja, mint nálunk sokan az urbériségre vonatkozólag, hogy azóta minden rosszabb lön a paraszt helyzetében.” Bonnemère, a másik francia történetíró kifejti, hogy a paraszt a XIII. században elvesztette jogait és védtelenül nyögött hűbéri urai kegyetlensége alatt. Következett a fekete halál, a zsoldosok dúlásai, a vallásháborúk, parasztlázadások. Sötét kép, de igaz. És mi a paraszt ma? Thiais helyesen írja róla, hogy nevet azon, amit mások mondanak érdekében; a paraszt az akar maradni, ami és hagyományos előítéleteiben, vastag tudatlanságában, legyőzhetetlen bizalmatlanságában meghalni. De „ha a paraszt mindig pórázra szorult s pórázon jobban balra vezethető vak tömeg maradand: mit nyere rend vele a jövő, az országok fejlődése s az emberiség rejtélyes rendeltetése? Érdemes lenne-e ily eredmény az azt megelőzőtt küzdelmekre?” A június 20-iki *thy* tárcá Taine: Les philosophes francais du XIX siècle című akkor megjelent munkájáról szól. Különösen azt veszi ki Taine könyvéből, ami Cousinre vonatkozik. Tainenek hódolatát a német filozófia iránt s elfogulatlanságát a francia szerzőkkel szemben Kecskeméthy nagy elismeréssel emeli

ki. A június 27-iki *thy* tárca élén Gregorovius: Die Grabmäler der römischen Päpste című munkája van idézve. Gregorovius Kecskeméthy szerint nem jól magyarázza meg a pápaság rejtélyes hatalmát, melynek mására nem lelni az emberiség történetében. Gregorovius ezt írja: „Ha a történetre figyelünk, tapasztalni fogjuk az emberiségnek mintegy elemi epedését az egységért. Ezen epedésnek zenéjét hallani a történetben. Ennek kifejezése lón a Pápa — ez hatalmának varázskulcsa“. Szóval, amit a hívő katolikusként egyszerűen megélt a vallás, azt Gregorovius bölcsészeti tételekből akarja kieroszakolni. Ha rosszul sikerült is neki a pápai hatalom mély értelmének megéjtése, a pápák némelyikének esetelése sikerült, vagy legalább igazságszeretettel, a szép s nagy iránti költői lelkesedéssel s általán szép nyelven ír. Számra nézve tehát nem sokat, de tartalomra nézve annál többet jelentettek a júniusi *thy* tárcák. A „szelleműs“ jelzőnél többet érdemeltek.

⁵ Stilus Ervinianus vel Pompérianus. Gyakori dolog, hogy az érzelgősen finomkodó stílisták az életben szeretik a durva beszédet. Ami a vád lényegét illeti, az nincs egészen úgy, mint Pompéry írja. Erdélyi János Egy századnegyed a magyar szépirodalomban és Arany János kisebb költeményei című tanulmányokat tett közzé a Pesti Napló 1856-iki folyamában, amikor Gyulai még Berlinben volt tanítványával, gróf Nádasdy Tamással. Erdélyi megrójjá tanulmányában Gyulai kritikai eljárását. Gyulai e megrovásokra Polemikus levelek című tárcákban válaszolt. Három polemikus levele megjelelt a Pesti Napló 1856 február 25., 26. és 27-iki számaiban, E levelekben Gyulai Erdélyinek arra a vádjára felel, hogy bírálati prózájával felül akarja haladni a költői szépet, hogy elhanyagolja a tartalmat a forma kedvéért. Gyulai tehát a három levélben a prózai műveknek formájáról kimerítően értekezik. Pompéry a március 12-iki számban megígéri a közönségnek, hogy „a jövő héten adni fogjuk Gyulai „polemikus leveleinek“ másodikát, melyet nemsokára a többi követend.“ Ezeket azonban nem adhatta, mert Gyulai még július elsején sem adott át újabb polemikus leveleket a szerkesztőnek. Az említett három levéllel egy kérdés tárgyalását befejezte, a többinek vitatására egyelőre nem volt kedve. Nem olyan író volt, aki bármikor és bármiről tudott volna írni. Az ő szellemének fáján a gyümölcs lassan ért, de annál ízebb volt. Sohasem henyélt, de belső ösztönzés nélkül vagy nem írt, vagy igen nehezen tudott írni. Gúnyolónak Heinét idézte, aki egy gyorskezü és üreslelkű drámaíróról azt mondotta: Das ist keine Hexerei, es ist nur Geschwindigkeit.

⁶ A Pester Lloyd 1857 január 26-iki tárcája ismerteteti Eötvösnek A nővérek című regényét, melyet Heckenast épp akkor adott ki két kötetben. A tárca szerzőjének A. D. van megnevezve. Dux Adolf volt a szerző, aki a regényt németre is fordította. A bírálaton látszik, hogy szerzője Eötvösnek szépeket akar mondani, de ez kissé nehezeze esik, mert érzi a regény gyengéit, sőt érezteti is. A regénynek két főhibáját, t. i. azt, hogy a főbb szereplők az olvasó fantáziáját nem ragadják meg és azt, hogy az elbeszélés túl van terhelve reflexiókkal, Dux nem titkolja el, de igyekszik a hibáztatást is dicséretbe burkolni. Dux mondja először Eötvös

regényéről, hogy „élénken emlékeztet Goethe *Wahlverwandtschaftenjaira*“.

⁷ A Magyar Sajtóban Jókai Mór július 2-án kezdi a regény ismertetését, hat kis cikket ír róla, július 25-én fejezvé be elmélkedését. Jókai ritka szeretetreméltósággal s nagy figyelemmel elemzi végig írókollégájának művét. Főszméje az, hogy Eötvös igen mély lélektani felfogással ír, anélkül, hogy a hatásra számítana. Szerinte a regénynek alapgondolata az, hogy a nagyvilág nem ad sem boldogságot, sem jó nevelést.

⁸ Danielik János július 3–16-ig öt nagy tárcát írt a P. N.-ba ily cím alatt: A regény, tekintettel báró Kemény Zsigmond „Özvegy és leányára“. A regény elméletével csak egy tárcában foglalkozik, a többi négyben zseniális barátjának regényét elemzi. Különösen Tarnóczyné és Haller Péter jellemrajzával foglalkozik. Tarnóczyné jellemrajzát oly alkotásnak nevezi, melyet szépirodalmunkban addig még felül nem multak. Danielik általában okosan s behatóan fejtegeti Kemény regényének szépségeit; ha szónokias terjedelmességét korlátozni bírja, igen hatásos tanulmányt írt volna.

⁹ Kecskeméthy teljesítette a kérést. A július 22. és 23. számok közlik *thy* cikkét „A nővérekről“. Kecskeméthy a legigazibb tisztelettel s ritka melegséggel méltatja Eötvös fényes tehetségét, kiváló egyéniségét. Örömmel emeli ki a regénynek kiválóbb sajátosságait, gyöngéit igyekszik kiméltetlennel tárgyalni, de erős kritikái érzéke olykor meghúsiítja ezt az igyekvést. Vámosyról, akinek döntő szerepe van a regény meséjének bonyolításában, leplezetlenül kimondja, hogy „mindig fade legény marad ő kelme“. És azt sem hallgatja el, hogy Margit viselete Vámosy iránt nem jól van indokolva. Egészben véve a regény Kecskeméthy szerint „irodalmunkban megbecsülhetetlen kincs“. Egy szóval Kecskeméthy elég jól oldotta meg azt a feladatot, hogy Eötvöst meg ne sértse és regényéről mégis legalább nagyjában elmondja azt, amit hozzáértő és lelkiismeretes bírálónak el kellett mondania.

¹⁰ Török Jánosnak „Publicistikai és Nemzetgazdasági némely dolgozatai“ című kötete Pesten 1858-ban Ráth Mór bizományában jelent meg. Nyomatott Beimel I. és Kozma Vazulnál. Tartalmazza Töröknek a Pesti Naplóban közzétett cikkeit is. Pompéry tehát mindenképpen rosszul volt értesülve Török János kötete megjelenésének körülményeiről.

¹¹ A Magyar Posta nem sokáig élt. 1858 január 17-én már meg is szűnt.

¹² Irinyi József a Magyar Sajtónak volt főmunkatársa. Forradalmi multja miatt a rendőrség nem akarta megerősíteni „lapvezérnek“.

¹³ Az 1857-ben újra feléledt *Budapesti Szemle* mellett a *Pesti Napló* propagandát fejtett ki. Közölte a programot egész terjedelmében, Salamon Ferenc méltatta az irodalmi esemény jelentőségét és Antunovics is felszólította a közönséget a Szemle pártolására.

¹⁴ Ez a levél elveszett. A Múzeumi gyűjteményben sincs meg.

165. Gróf Széchenyi István levele. (B.)

July 3, 1857.¹

Barátom, kérem: keressen ismét fel, a nap bármely szakában, de sterotyp „der Inspector von Pölöske“ név alatt.²

Erre okom van!

Sietve

Sz. Ist.

A Mr A de Kecskeméty

¹ Kecskeméthy azt írja Széchenyi utolsó éveiről irt munkájában, hogy 1857-nek egy őszi estéjén ment ki először Döblingbe. Elmondja, hogy a ködös őszi estén járt végig a hosszú és melancholikus úton. Milyen csalóka az emlékirók emlékezete! Julius 3-án Széchenyi látogatása ismételtsére kéri Kecskeméthyt. Valószínű, hogy e napon a második látogatásra kéri. Az első a július elseje körüli napokra tehető.

² Pölöske Széchenyinek majorátusi birtoka (Zalamegyében). Széchenyi gyanakodott a Görgen intézete személyzetére. Volt is oka reá, mint maga mondotta és mint Károlyi Árpád kimutatta (Károlyi id. h. I. 56. l.). Széchenyi, mint Károlyi írja, elnevezettette Kecskeméthyt pölöskei ispánnak, „mert akár a félénk Görgenre való tekintettel, akár Kecskeméthy iránti delicatesseből nem akarta Görgennel és a személyzettel tudatni, hogy egy valóságos rendőrségi hivatalnok jár be hozzá“. Ez volt a főök. Azután meg Széchenyi melancholikus kedvét felderítette az a gondolat, hogy félrevezeti az ilyen tréfával kémeit, amint Hamlet kacagott azon, ha a kémlelő udvaroncokat megtréfálta.

166. Antunovics József levele.

„Isten áld meg a hazát“ (főirat kidomborodó nyomással a levélen).

Kedves Aurélem!

Ne nehezteljél rám, hogy ily sokáig késtem válaszómmal. Oka az volt, hogy mostanig nem nyujthattam be folyamodványomat, mit ismét a szükséges documentumok megszerzése s részint Pompéry barátom válaszának késé e hátráltatott. A lapokból tán te is azt olvasád ki, hogy vállalatunkra nézve már az engedély is megérkezett légyen, de ez nem áll; sőt inkább most akarlak kérni szives ígéreted teljesítésére.¹

Légy oly jó tehát, tedd meg a szükséges lépéseket, mert ma egy hete ment el innét a folyamodvány az itteni Polizey útján jó Einbegleitung mellett Temesvárra, s onnét, hiszem, ezóta aztán már Bécsben is lehet.

Te voltál az első, ki lelket adtál a lap megindítására nézve, légy tehát te az első közreműködő is, ki megindulandó lapom első számát ékesíteni fogod. Pompéry is ígért az első számokba a vidéki lapokról írni valamit.

Legyen tehát tiétek az első köszönetem, mert barátság-toknak megindítóbb jelét nem is adhattátok volna, mint azzal, hogy első lépéseimet támogatni határozottatok el magatokat. Valóban ez oly nemes tett volt tőletek, mit csak a barátság és szeretet jól felfogott törvénye magyarázhat ki s mit részemről megérdemelni a legszebb kötelességemnek fogom tartani.

Édes Aurélem! Ha csakugyan megérkeznék az engedély, még azon barátságot is megtehetnéd, hogy néhány külföldi levelezőt is ajánlanál számomra, vagy ha ezt nem találod szükségesnek, nyerj meg számomra bécsi s egyébbb ismerősid közül olyan munkatársakat is, kik egy ily kis provinciális lap körét is szellemi hozzájárulásukkal érdekesíteni nem restellenék. A megyéből a számos papság, volt megyei és városi tisztviselőség s tisztességek, úgy a faluk jegyzői s végre helybeli barátaim munkásságára számolok ugyan, s ezeken kívül Horvát, Tót és Erdély országok s hazánk jobb városaiból márig is vannak in spe levelezőim, de mindezek összeműködése csak úgy lesz rám elég érvényű, ha egy pár az irodalmi nevezetességekből is részt vesz lapom céljának előmozdításában. Im ezt pedig csak úgy érhetem el, ha a ti szószólástok fog segíteni az ügybarátok megszerzésében. Tegyetek hát, a mit tehettek mellettem s én meg viszont azt ígérem: hogy addig a lapot meg sem indítom, míg a szükséges szellemi előkészületekkel el nem leszek látva, minélkül az ügyet s magamat csak compromittálni engedném. Nemde igazam van? S tehetek-e másképp azok után, miket ti érettem tenni határozottatok el magatokat? Én azt hiszem, nem! mert nem hűség, hanem csupán és egyedül a viszonyok szükségéből s hogy ne mondjam kötelességből vállaltam el terhes hivatalomat, melynek csak áldozatául tekintem magam. Így gondolkozom én, s

ily gondolattal bizony jó tettet követtek el, ha nékem segédkezet nyújtatok. Rajta leszek díjaztatásodról is gondoskodni, mert inkább egy krajczár jutalmaztatásom se legyen, sem hogy a jobbak munkásságát mellőzni kényszerüljek. Ezek után még mit mondjak el magánviszonyaimról?

Nőm és gyermekeim egészséges, kívánom, hogy a tieid is azok legyenek. Aratásunk jól ütött ki, de roppant esése az áraknak a tavalihoz s a meglevő adókhoz képest, oly szükség-et okoz itt, hogy az adón kívül alig bírjuk el háztartásunkat;² meddig fog ez így tartani?

Hát tinálatok a bőrze mint áll?

Oh ti boldog emberek! ti nem érzitek a mezei gazdák ezen szükségét. Ti kéjutazásokat teszték, mi csakugyan jólétre mutat.³

Ilonám csókoltatja kedves nődet; én meg kezeit; téged s gyermekeid ölelve, vagyok hived

Szabadka, Julius 20-án 1857.

Antunovics József.

¹ A *Pesti Napló* 1857 július 8-iki számában a *Pesti Napló* rovatban olvassuk: „Vidéki lapjaink száma egygyel szaporodni fog. Minél több vidéki lapunk lesz, annál hűbben lesz képviselve minden vidék helyi és közérdeke. Ezért minden vidéki magyar lap keletkezését őszintén üdvözljük, s félreértettek azok, kik némely meg nem határozható separatistikus irány megrovásában, mely lapunk részéről történt, a vidéki lapok iránti ellenszenvet vélték látni. Az újabb vidéki lap: „Szabadkai Közlöny“. Bittermann nyomdász már megnyeré az engedélyt. Magyar hetilap lesz, szerkesztője pedig a jeles készségű *Antunovics József*. Annak idejében bővebben szölandunk e vállalatról.“ A július 18-iki számban *Pesty Frigyes* is tudtul adja a közönségnek, hogy „Szabadkán és Győrött keletkezik helyi közlöny“. A bécsi *Wanderer* is közölte e napokban azt a hírt (július 10), hogy nemsokára megindul Szabadkán a Szabadkai Közlöny *Antunovics* szerkesztése alatt. Hozzáteszi: Es ist dies das erste ungarische Journal im Banate. A lapnak valóban nagy jelentősége lett volna. De úgy látszik, hogy *Antunovics* nem kapott engedélyt, mert a *Pesti Napló* az első híradás után elhallgatja a lapot. *Iványi István* sem említi. Sőt azt állítja, hogy az első helyi lap Bácska címen 1871 január 1-én jelent meg Szabadkán (Szabadka története, II. 558).

² Az adók nagyságát s aránytalanságát, a gabonaárak súlyedését tekintetbe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni a mult század ötvenes éveit földbirtokos osztályának gazdasági romlását.

³ *Kecskeméthy* nyári utazásáról három tárcát irt a *Pesti Napló*nak (augusztusi számok) „Kirándulások Stájerországba“ címmel.

167. Elefánty Ferenc levele.

London Chandos House.¹
Nov. 30-kán 1857.

Kedves Barátom!

Itt küldöm Hugó ur számára a hamarjában fölhajhászhattam Sportlapokat: „The Sportsman“, „Bell's Life“, „The Field“ és „Sunday Times“. Ez utóbbi csak újabb időben kezdé a sportra vonatkozó melléklapot (a főlap tisztán politikai); érdekesek benne a sakkrovat alatti apróságok bécsi ismerősömtől Falkbeertől, kivel (intra parentheses legyen érintve) egypárszor már mérkőzttem a Divánban, visszaérkeztünk óta.² A „Field“ czimű csak mult évben keletkezett lapot ajánlom H. ur figyelmébe. A másik kettőt, tudom, ugy is ismeri.

Meg kell még jegyezmem, miként *négy különböző czim alatt ugyanazon tartalom árultatik*. „Sportman's Magazine“; „New Sportman's Magazine“ stb. tökéletesen egytartalmuak azzal, melyet idemellékelve küldök. Ezt azért jegyzem meg: nehogy H. ur azt higye, mintha tán nem tudnám azok létezését, s így szükségtelen kiadásokba bocsátkoznék. Ha jártomban-keltemben még valamire bukkanok, később is elküldhetem. A Clubb-étlapok iránti megbízást még eddig nem teljesíthettem. Örzik a konyhai gazdálkodást, mint a Brahminok titkát. Azonban a gróf komornyikja bizonyossá tőn, hogy néhány nap alatt kerít egy párt ez érdekes okiratokból; mihelyt megkapom, azonnal el is küldöm. Különben ajánlom H. ur figyelmébe Soyer szakácskönyvét (nem azt, melynek czime Cooking Campaigne in the Crimea), sok érdekest fog találni benne; többi közt egy pár „Bills of fare“, azaz költségvetést is. A költségekről majd akkor számolok, ha több jövendő össze. Végül köszönetet mondok Hugó urnak humorteljes leveléért, kívánok lapjának minél fényesb jövőt.³ Isten veled pájtás; tisztelem nődet, barátod

Fer.

Ha időd lesz, írj néhány sort tájékoztatás végett a magyar lapok jövője iránt.⁴ A propos! Mindentől Aachenig Zsivorával egy waggonban ültünk; journalistikáról lévén szó, Zs. oda nyilatkozott a gróf előtt, hogy *Falk a monarchia legnagyobb journalistája*. A fiunak (ki természetesen élénk figyelemmel

hallgatta a hármunk közötti beszélgetést) szeme-szája elállt, midőn megtudta, hogy mily férfiak társaságában ebédelt nálatok. Köszönt ő is mindnyájukat.⁵

¹ „Chandos House akkor Duke of Buckingham (Marquis of Chandos) tulajdona. Már a múlt század 20-as éveiben az osztrák nagykövetség palotája volt. Ott lakott gr. Apponyi Rudolf 1856-tól 68-ig, akkor lejárt a bérlet és a követség Belgrave Square-re került, Chandos House Queen Anne Street és Chandos Street sarkán van építve.“ (Gróf Apponyi Sándor levele Hóman Bálinthoz.)

² Gróf Apponyi Sándor írta Hegedűs Istvánnak: „Elefánty kétszer-háromszor hetenként egy szerényebb clubhelyiséget frequentált a Strand közelében, a hol magyar emigránsokkal is találkozott néha — (pl. Horváth Mihálylyal) — és egy pár híres sakkmeisterrel megismerkedett.“ Ezek közé tartozhatott a bécsi Falkbeer is. — Divannak, és pedig Cigar Divannak nevezték az ötvenes években azokat az elegánsabb londoni kávéházakat, hol játéktérme is voltak. A *Reis's Cigar Divan* a Strandon volt 101. és 102. sz. a. (London as it is to day. London, 1851.)

³ Hugo Albert 1858-ban indította meg a *Jagdzeitung* nevű lapot. Ezért volt szüksége angol sportlapokra. A lap havonként kétszer jelent meg. — Soyer Alexis Benoît (1809—1858) francia szakács és angol író volt. Franciaországban született, a juliusi forradalom után kivándorolt Angliába, hol a Cambridgei herceg, majd a Reform Club főszakácsa lett. 1847-ben Írországból olcsó népkonyhákat alapított. A krími háborúban a katonai kórházak konyháját vezette. Sokat írt a szakácsművészetről. Megírta az élelmiszerek történetét is.

⁴ Ez nem volt henyé kérdés. Elefánty komolyan aggódott, a hírlapbélyeg terheire gondolva, a magyar hírlapirodalom jövője miatt. Az a levél, mely London január 10-iki kelettel horgony jellel a Pesti Napló 1858 január 17-iki számában jelent meg, így kezdődik: „Tegnap kaptam meg a P. N. ez évi folyamának három első számát s most, midőn a lap kezeim közt biztosan pihen, kimondhatom, mily aggályok közepett néztem az évfordulatnak elibe. A kérdés tisztában soha nem volt olvasóközönséghez intézve, mint ez esetben: „Kell-e a magyarnak független nagy lap saját nyelvén“ — e kérdésre hozanda az újév „igen“ vagy „nem“ választ, s ezen igen vagy nem döntendő el egyszersmind azt is, vajjon a politikai életképesség nemzetünknek végső dermedtség(éig) szállt-e le, vagy daczára a viszonyok zsibbasztó befolyásának, a nemzeti ön tudat hőfokán áll? Hogy a nemzet egy része igennel felelt, látom a birtokomban lévő számokból, melyek csinos külseje (tartalmukról szólnom hízelgésül vétetnék) mutatja, hogy a közvélemény e tekintélyes közlönye *nemzeti* részvéthez mért alapon indult meg. Haladjon egyre növekedő erővel, s legyen nemzeti műveltségünknek napról napra hatalmasabban szóló hírnöke.“ A levelet Elefánty írta, ami már e kezdetből is kitűnik, még ha jelét nem is ismernők.

⁵ Gróf Apponyi Rudolf londoni nagykövet fiával, a tizenhárom-éves Sándorral és Elefántyval együtt 1857 szeptember 20-ika körül Bécsbe érkezett és ott maradt vagy két hónapig. Ez idő alatt Elefánty egyszer Kecskeméthyéknél ebédelt tanítványával s ekkor Falk is meg volt hívva. A Westfálián át Belgium felé robogó vasúti kocsin a nagykövet, Zsivora és Elefánty beszélgettek. A kis gróf élénken figyelt a beszélgetésre.

168. Pompéry János levele.

Szeretett jó Aurélem!

Már az nem megy, hogy el ne bucsuzzunk. Nem Pompéry bucsuzik Auréltól, hanem a szerkesztő az ő kedves munkatársától. Mi majd csak a sir szélén válunk el egymástól, de a szerkesztő az ő jeles *thy*-tól ma megvált. De tán nyerek én e körülmény által, mert ha ézentul is meggyőződöl afelől, hogy én téged ép úgy szeretlek, mint szeret péld. Falk Othello, nem fogod hinni, hogy e szeretetben a szerkesztő önzésének is van része.

Fogadd köszönetemet édes Aurélkém figyelmed, buzgósgodért. Sok szép cikkel tetted tárczámat érdekessé. Fizesse meg az ég a tárczádban.

Zsiga reconvalescens. Kér, hogy írjál.

Hugónak mond meg, hogy Zsiga nemsokára neki is írni fog.

Szeretettel ölel örök hived

Pest, dec. 9. [1857.]¹

Pompéry.

Írj némelykor, ha lehet nekem is.

¹ Pompéry a december 8-iki számban búcsúzott el az olvasóktól és másnap búcsúzik el magánlevélben egyik legkedvesebb munkatársától. Kecskeméthyvel mindvégig jóbarátságban élt. Kecskeméthynek igen jól esett, hogy Pompéry szíves szavakban elismerte tárcái jelességét; míg Kemény, aki szintén szerette e tárcákat, szűkszavú volt. (Kecskeméthy levelei Pompéryhoz. Nemz. Múzeum.)

169. Báró Kemény Zsigmond levele.

Édes Aurélem!

[1857.] Decz. 29-kén.

Küldjél egy *három óra* szöllő nyugtatványt; hogy január 15-ő napjára a pénz fölmelessen. Falkot és tégedet évnegyedenként honorálunk.¹ Megint beteg voltam, fekvő beteg és ágyból kellett szerkesztenem.

Hugó levele eltévedt. Alkalmasint a komorna seperte ki. Nagyon bosszankodom ezen; mert lakását nem tudom. Kérlek, mond meg neki, hogy nagy örömömnek tartom, ha leveleket ír a Pesti Napló számára.² Mond meg, hogy küldje el *lakását*, hogy lapot indíthassak hozzá. Tíz nap alatt Danielikkel Bécsbe rándulunk, semmi okból, csak mert veletek okosan beszélni és hatalmasan pezsgőzni akarunk. Kaptad-e te a tokait s kaptá-e Falk?

hived

Kemény.

¹ Kemény ez újítással kezdi szerkesztői pályája második szakaszát. Az évnegyedes előzetes fizetéssel a lapnak két legkiválóbb munkatársát tüntette ki, nem sejtve akkor, hogy 1858 első negyedében váratlan jótétemény lesz az előzetes évnegyedi fizetés a munkatársakra nézve a lap felfüggesztése miatt.

² Ez aligha jelenti azt, hogy Hugo Albert 1858 előtt ne írt volna bécsi leveleket a Pesti Naplónak. Sőt nem valószínű, hogy az 1857-iki *rt* betűkkel jelölt leveleket jórészt Hugó írta. 1858-ban a felfüggesztés előtti bécsi levelek majdnem kivétel nélkül W. C. betűkkel vannak jelölve (egy jellel). Az a két betű hivatalos forrás kezdőbetűjének látszik, de a levelek tartalma nem mindig hivatalos színezetű. Talán ezek a Hugó levelei. W. C. vagy r. t., az egyik olyan szintelenül szerkeszt össze politikai híreket, mint a másik, azért bajos kilétüket biztosan megállapítani.

170. Danielik János levele. (B.)

Kedves Aurél!

Ön jó szíve annyi dicséretet halmozott reám, hogy érzem, mikép felét sem érdemeltem meg.

Köszönöm mindamellett, mert azon megbecsülhetetlen jó oldala van, hogy oly eszes, oly tanult, annyi műveltséggel bíró s tőlem egészen független férfiú, mint ön, munkáimmal foglalkozni nem tartotta hozzá méltatlan dolognak.

Mint a legutóbbi czikkből kiveszem: mi a dologra nézve teljességgel nem vagyunk véleménykülönbségben. Csak a kifejezésre látszatunk eltérni; miután én azt mondom: hogy a gondviselés tervében minden nemzetnek, és pedig valláskülönbség nélkül van betöltendő szerepe; s ez az ő providentialis hivatása. Kegyed pedig oly eszmét látszik állítani, mintha a keresztény felekezetek közt legalább a végcélra nézve már nem forogna fel semmi meghasonlás. Az eszmét illetőleg ezt megengedhetem: de nem az orgánra rászve, mely azt képviselje. Egység csak akkor lesz, ha a központi organumot valamennyi elfogadja. Addig is, elkülönözve is munkásai vagyunk azon felsőbb célnak, melyet a gondviselés számunkra kitűzött.¹

Januárban Zsigával néhány napra felrándulunk Bécsbe. Előre örvendek a találkozásnak.

Az előfizetések eddig meglehetősen folynak be. Még karácsony előtt rendeltem Falk társunk és kegyed számára külön-külön 12 palaczk igazi tokai bort. Leveléből sejtem, hogy az mégsem érkezett meg. Ugy hiszem, újévre csak meg fog érkezni. Alkalmasint tehervonatnak adták át s így talán még tovább is késheik.

Fogadja még egyszer hálás köszönetemet: bárcsak alkalmat adna a jó ég, hogy én is valami viszonzószolgálatot tehessek kegyednek.

Falk urnak mondja meg baráti tiszteletemet. Boldog újévet!

Megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Pesten, dec. 29. 1857.

igazi lekötelezettje

Danielik kanonok.

¹ Említettük már röviden, hogy Kecskeméthy a Pesti Napló 1857 december 20-, 22-, 29- és 31-iki számaiba négy tárcát irt Danielik következő három művéről: 1. Columbus, vagy Amerika fölfedezése, 2-ik kiadás, 1857; 2. Magyarországi Szent Erzsébet élete és 3. A történet szelleme. Történetbölcselemi értekezés, 1857. Az első tárca éppen csak hogy megemlíti Danieliket. Ellenben igen okosan értekezik arról, hogy mi a nemzeti irodalomnak viszonya a világirodalomhoz. Tiltakozik az ellen, hogy a sok rossz verset (a

sok Petöfi-utánzást) és az elszaporodó divatlapokat nemzeti irodalomnak hirdessék. Az ilyenfajta irodalom tisztán csak üzlet, néha jó, néha kevésbé jó üzlet s a közműveltségnek inkább árt, mint használ. Csupa fordítással sem teremthetünk nemzeti irodalmat. A magyar írónak azonban foglalkoznia kell világirodalmi kérdésekkel, de bizonyos megkülönböztetéssel. Tőlünk igen távoleső tárgyakat elég csak körvonalakban ismertetni, de vannak oly világirodalmi kérdések, melyeket önálló magyar felfogással feldolgozni nagy irodalmi nyereség. Ilyen kérdést tárgyal Danielik Columbusában. A második tárcá Danielik Columbusát s mellékesen Szent Erzsébetét is a legmélegebb barátság és tisztelet hangján dicséri. Kiemeli Danielik következő mondatát: „az ismerettárgyak a természeterek körében — a felfedezések és találmányok sora csupán az emberi nem utolsó sóhajával e földön fog befejeztetni”. „Ily jellemző nyilatkozatok” — mondja Kecskeméthy — „jelentékenyek oly férfiútól, kinek társadalmi s irodalmi tevékenysége a vallásosság szellemétől át meg át ihletve van.* A harmadik tárcában a történet szellemével foglalkozik. A pesti egyetem teológiai kara által jutalmazott műnek alapszméit kívánja összefoglalni. Az emberiség hatezredéves történetén a törvényességnek kell uralkodnia. Isteni terv szerint fejlődik az emberiség. De ez a terv nem zárja ki a másodrendű tényezőket, a nemzetiséget, a nyelvet, a földtani és égalji hatások stb. működését. Röviden kifejezve, Danielik végcélja azt bizonyítani, hogy az emberiség legmagasb fejlődésének s tökélyének egyedüli lehetősége, isteni rendeltetés szerint a katolika egyház intézményiben van foglalva. Kecskeméthy erre megjegyzi, hogy bármennyire méltányolja a szerző előadásának erejét és szépségét, alap- és végeszméjét nem bírja elsajátítani. Ellenvetéseit a negyedik tárcában fogja kifejezni. A december 31-iki tárcában Kecskeméthy fellívja a figyelmet a protestáns nemzetek műveltségének nagy történeti jelentőségére. De, úgymond, ezeket a nemzeteket nem lehet kiszakítani a keresztény műveltség organizmusából. Egyik nemzet sem képviselője a keresztény műveltség egyetemének, összhangzó a nemzeteknek kölcsönhatása, kiegészítik egymást és összeforrnak egy szervezetbe. „Ha a mondottakban” — írja Kecskeméthy — „nincs semmi, mi a történet „szelleme” vég-eszméjével ellenkezésben állana, akkor visszavonjuk mult czikkünk állítását, mely szerint a végeszmét elsajátítani nem birtuk.” Szóval Kecskeméthy leplezetten polemizál Danielikkal. Igaza van Danieliknak abban, hogy tulajdonképpen nem tér el Kecskeméthy felfogása az övétől, vagyis jobban mondva, látszólag nem tér el a két felfogás, mert mind a kettő a keresztény egyházban látja a tökéletesedés egyedüli eszközlőjét. Igen, de Kecskeméthy egységet lát ott, ahol Danielik legfeljebb az egység felé törekvést szeretné megállapítani. És ez mégis lényeges különbség. Mikor Danielik december 29-iki levelét írta, már ismerte Kecskeméthy befejező tárcájának kéziratát.

* Az „át meg át” féle germanizmust már Falknál is láttuk. A részesülő és a szórend is idegenszerű.

171. Vajda János levele.

Igen tisztelt jóakaróm!

Sajnálom, hogy e perczen — falura indulandó levén — illő minőség és mennyiségben nem ömlenghetek, s megközelítő szavakban nem fejezhetem ki örömömet a felett, hogy kegyed oly szíves indulattal viseltetik irántam, s ennek oly nagy szíves-séggel adja tettleges bizonyosságát. Vajha legyen alkalmam valaha, hogy erre érdemesnek mutassam magamat én is! Bus vitéz is megbizott, hogy örök hálaérzetét tolmácsoljam, mit kegyed iránt táplál.¹

Isten áldja meg kegyedet, s tartson meg rokonszenvében, mit én oly nagyra becsülök!

Maradván

Pesten, jan. 12. 1858.

kegyednek hálás tisztelője

Vajda János.

¹ Lehetséges, hogy Kecskeméthy megszerezte a forgalomba-hozás engedélyét Vajda és Bús Vitéz munkái számára. Vajdának három munkája jelent meg 1858-ban. Az egyik a „Magyar Képek Albuma. Barabás Miklós rajzai után aczélba metszve. Szövege Vajda Jánostól. Pest, 1858“. Barabásnak magyar genreképeihez Vajda tárcaszerű, politikai tekintetben egészen ártatlan magyarázatokat irt. Ugyancsak 1858-ban jelent meg Vajda János költeményeinek második kiadása. (Az első 1856-ban jelent meg.) Szép sikere az ifjú költőnek. Tetszett, úgy látszik, a magyar olvasóknak az a fiatalos nyugtalanságból származó pesszimizmus, a romantikus ábrándozás, a szerelmi szenvedélynek hevessége, a természetnek, a magyar hősiek műtárgyának szeretete, amely érzések Vajda fantáziáját izgatják s olykor szívhez szóló költői formában is nyilatkoznak. Politikai tekintetben e költemények nem voltak teljesen ártalmatlanok. Egy magyart gyűlölő cenzor szeme fennakadt volna az oly hazafias költeményeken, mint például a *Liszt Ferenc-hez* szóln és kívált annak utolsó strófáján:

Vagy ám ha mégysz, — hi a világ,
Vidd a haza határin át
E nép hirét tova:
Nép, melynek szent dalaiban
Nagy, halhatlan búja van —
Nem halhat meg soha!

Azonban Kecskeméthy az ilyen reményekre buzdító hazafias melanchóliát ártatlannak tüntette volna fel, ha számon kéri tőle az engedély megadására készítő tanácsát. Végül 1858-ban adta ki

Vajda János a „Nemzeti Lant. Ujabb költőink válogatott versei“ című antológiát két kötetben. Ugy látszik, ez a gyűjtemény szorult leginkább a rendőri pártfogásra. Arany, Vörösmarty, Tompa, Gyulai, Lévai hazafias költeményei egy koszorúba kötve talán aggodalmat keltettek a kiadóban a kötetek árúba bocsáthatása iránt. Vajda az antológia előszavát január 21-én írta, kilenc nappal a Kecskeméthynek szóló levél kelte után. Bús Vitéznek (Matkovich Pál) „Szellemi Comfortable. Humoristikai Gyűjtemény“ című két-kötetes munkája 1859-ben jelent meg. Azonban a szerző előfizetést hirdetett reá; az előfizetési ívek terjesztését a rendőrség megakadályozhatta volna. Igaz, hogy Bús Vitéz humorának nincs politikai éle, valamint költői ereje is csekély. Bús Vitéznek könnyedsége, ügyessége a dialógusok szövésében s némi hajlama a franciás pikantériára tetszettek a közönségnek. Könyve második kiadásban is megjelent később. Vajda szerkesztője, Bús Vitéz pedig segédszerkesztője volt a Nővilág című szépirodalmi lapnak. Ez a lap ugyan már 1857-ben indult meg, de lehetséges, hogy Vajda hálája kapcsolatban van a lap kiadásával.

172. Frankenburg Adolf levele.

Édes barátom!

(Verjen meg a manó, hogy nem jöttél.)¹ Ő excja gróf Nádasdy igen szeretné azon cikket (gondolom Telekié) olvasni, mely miatt a Pesti Naplót betiltották, valamint azt is, melyben a szerkesztőség jelenti, hogy a megjelenés ismét megengedtetett. Ha kezedenél vannak, küldd el; holnap köszönettel visszaküldöm.² Jó reggelt!

Öszinte barátod, ki még soha s' hagyott téged a kapufélfánál.

24/3. 858.

Adolf.

Ma feleségem névnapja van; elég rossz, hogy nem gratuláltál neki, miután „Lieblingje“ — vagy. Es gehört ein guter Magen eines Ehemannes dazu, dir so etwas mitzuthellen.

¹ Frankenburg többször hívta Kecskeméthyt „soiréejaira“, mint egyik levelében nevezi házimulatságait. Ugy látszik, nem jött el annyiszor, mint Frankenburg szerette volna. Kecskeméthy kitűnő causeur lehetett, nők és férfiak bizonyára szívesen hallgatták csevegéseit.

² Gróf Nádasdy Ferenc, mint a legfőbb úrbéri törvényszéknek elnöke, Frankenburgot elnöki titkárává választotta; mikor igazságügyminiszterré lett 1857-ben, Frankenburg bizalmasa maradt. Jellemzi a nagy feltűnést, melyet a Pesti Napló letiltása keltett, hogy még gr. Nádasdy is szeretne volna olvasni a Pesti Napló illető számain. Pedig az ő „földieinek” nemzeti vágyai és sérelmei igen hidegen hagyták a grófot.

173. Elefánty Ferenc levele.

London, mart. 31-kén 1858.

Kedves barátom!

Köszönöm szives soraid, — tulajdonkép én tartoztam levéllel, s te küldtél nekem. Hogy oly rég nem irtam, oka azon átkozott rheuma, mellyről egyszer már szoltam, hamarabb odahagytam szobámat, mint kell vala s ennek következtében a csuz, melly előbb lapoczkáimat zaklatta, fejembe huzódott; mit szenvedtem majd két hétig — hijába akarnám leírni s ha megemlítem, csak azért történik, hogy hosszas hallgatásomat lustaságnak ne tulajdonítsd. Némileg jobban vagyok, de biz én még eddig nem igen érzek magamban kedvet a P. N. számára javasoltad tárczaczikkek iránt. Később majd helyre-ütöm a hiányt. — Az augsburgiból tudtuk meg, hogy a Napló fölfüggeszteték, de hogy *melly* cikkért, azt csak soraid után tudtam meg. Növendékem váltig azzal ijesztgetett, hogy a fölfüggesztést az én két levelem idézte elő. El-elolvastam a két cikket anélkül, hogy tudtam volna, mit kelljen beteg agyam e zagyva szüleményeiről itélnem. Jól esik utólag látnom, miként nem e silányság volt a bajnak oka.¹

A W. Zeitungot figyelemmel kísérem s az „Ungarische Revue” nem fogja kikerülhetni bírálatomat.² Várva várom a dohányról irt cikkeid,³ — én a monopoliumot a priori nem tartom károsnak. De a dohánymonopoliumot M.-országban czélszerűnek, hasznosnak, szükségesnek nem birtam elismerni. A magyar tudatlan, lassu, henye, az országban nincs meg ötvened része azon tevékenységnek, melly megkivántatnék a természetnyújtotta anyagok feldolgozására; illy viszonyok közt korlátokat emelni az itt-ott nyilatkozó munkássági hajlam ellen — szerintem — ellenkezője annak, mit tenni kellene.

Kész és jó piac kell a természetnek még inkább, mint a gyárosnak; — a napi árt a vásárra hozott mennyiség és a vevők száma szokták majdnem kizárólag meghatározni. Államgazdászatanban a sentimentalismus nem járja, pedig szerintem egész theoriátok alapja ez, különben nem mondanátok, hogy az állam illő árt szab a monopolium alatti cikkek számára, miként ezt a méltányosság megkívánja stb.

Hugo számadását ide mellékelem:

a vadászati lapokért	£ — 4,,2
Culinariumért ¹	£ — 7,,5

összesen 11 shilling 7 d. Ideszámítva még a gyűjtőnek adott borraalót, tesz az egész 6 p. írtot.⁵

Örömmel olvastam, mit gyermekeidről irsz, kivált pedig, hogy Livius oly hatalmasan halad a magyar nyelvben; Lauser barátunk szabad óráiban csak oktatgassa őket; jobb foglalkozás ez annál, melyet, maholnap 10 éve lesz, én is, ő is gyakoroltunk.

Köszöntlek szivemből valamennyiteket, s boldog ünnepeket kívánva, maradok barátod

Fer.

Növendékem köszönt nőddel együtt.

¹ Elefánty első levele a Pesti Naplóban 1857 július 12-én jelent meg. London jul. 5. kelettel horgony jel alatt. Pompéry e levélhez a következő jegyzetet csatolta: „E sorok t. írójának, mint rendes levelezőnknek szíves ígérését birjuk, hogy London közléte nevezetesebb eseményeiről, a londoni nép társadalmi viszonyairól s a művészeti és irodalmi jelenségekről gyakran értesíteni t. olvasóinkat. Szerk.“ Ez az első levél dicséri az angolok szociális érzékét, mely a nyomor és munkátlanság elleni küzdelemben nyilatkozik. Fejtegeti, hogy Palmerston népszerűsége meg van ingatva, hogy Wiseman bibornok megróvta az angol gazdagoknak fejletlen képzőművészeti ízlését és elmondja, hogy Kálozdyék cigánybandája Londonban mindenfélét játszik, csak a „páratlan magyar zenét“ mellőzi teljesen. A második levél az augusztus 30-iki számban jelent meg, de nem Londonból, hanem Scheveningenből van keltezve. S mégis Londonról beszél. Előadja, hogy mily nagy izgalmat okoz Londonban az indiai lázadás. Nem mintha féltének az angolok az indiai uralmat. Hanem szégyenlik, hogy készületlen

érte őket a lázadás és fájlalják veszteségeiket. Szeptember 1-én folytatja Elefánt a scheveningeni levelet (E. aláírással). Leírja a tengeri utat Londontól Hollandiáig s különösen a naplementét a tengeren. Ez a látvány felidézi emlékébe Aranynak azt a versét, melyben az alföldi rónán pirosló szép hajnal van leírva. A scheveningeni levelek ezután szeptember 12-étől kezdve tárcákká változnak. Kirándulás Hollandba a címük. Ezekben a londoni levelező hátat fordítván a költői leírásoknak, egyszerűbb prózában írja le Rotterdammak nagy kereskedelmi forgalmát. Majd újra költői szárnyakon emelkedik nyelve, midőn Delft és Hága szobrászatáról szól és a kicsiny, de boldog hollandi népet dicsőíti. Szeptember 30-án jelent meg Elefánt negyedik tárcája a Kirándulás Hollandba című sorozatból. Leírja ebben a scheveningeni fürdőéletet s végül az egyik vendégnek, báró Sina Simonnak nagylelkűségét dicsőíti. A szerkesztőség azt hitte, hogy a sorozat ezzel be lévén fejezve, Elefánt újra londoni leveleket fog küldeni. Azonban október 31-én még egy tárca következett a hollandi kirándulásról, az előzőknél is szebb. Amit e tárcában a hollandi tengerpartról, a hollandok szívósságáról, szabadság szeretetéről, a halászkok szokásairól elmond, változatos színekben gazdag képpé formálódik. Kecskeméthy bizonyára igen meg volt elégedve a hollandi tárcákkal és azért kérte 1858 elején barátját, hogy írjon újra tárcákat a Pesti Naplónak. A december 1-én megjelent háromcsillagos londoni levelet az európai politikáról úgy látszik nem Elefánt írta. Betegsége, melyet ő rheumának nevezett, elvette kedvét az írástól. Az 1858 január 17-iki Naplóban újra megjelenik ismeretes jele a londoni levél élén. Idéztük e levél elejét a magyar hirlapokról, azután Sir Colin Campbell indiai győzelméről beszél, majd megállapítja, hogy az indiai háborúban az ósarisztokrácia egyetlen tagja sem tűntette ki magát. Az angol királyleánynak házassága a porosz herceggel (Frigyessel, II. Vilmos atyjával) nem igen érdekli az angol társadalmat. A porosz nagyon idegen az angol nemzetnek. A második londoni levél 1858 február 17-én jelent meg, tehát csak néhány nappal a P. N. felfüggesztése előtt. Igen józanul és tanulságosan fejtegeti az Alien Bill módosítása alkalmából az angol-francia viszonyt. Erről a két levélről mondotta Elefánt tanítványa, alighanem tréfából, hogy miattuk felfüggesztették fel a P. N.-t. Jellemzi Elefánt izgatót lelki állapotát, hogy ezt a gondolatot komolyan veszi, igen sötét elgütelenséggel vizsgálván két érdekes, higgadt és ártatlan levelét.

² A Wiener Zeitungba irt cikkekről l. a 175. sz. levél 4. jegyzetét.

³ L. a. 174. sz. levelet. Nem osztrák értékű, hanem régi 6 forintot kell értenünk. Elefánt az angol viszonyok hatása alatt ellenzi a dohánymonopóliumot. Ellenvetései elkéstek. Kecskeméthy cikkei már megjelentek, midőn Elefánt levelét írta.

⁴ Azaz a küldött klubétlapokért.

⁵ Az átszámítás alapja az, hogy 2 angol penny akkor 5 pengő-krajcárt ért.

174. Nádaskay Lajos levele.

Kedves Auréloom!

Küldöm az Anweisungot 70 frt.¹ Dohányczikkeid olvas-
hatod.² Báró H. azt izeni, hogy ha máskor felsőbb inspiratió-
ból dohánymonopol cikkeket irsz, olvastasd el azzal, a ki in-
spirált és irasd alá vele, hogy „passirt“ — akkor aztán ki-
adjuk — de B. H. nem corrector s egyéb dolga is van, mint
purizálatlan békalábak közt órákig — mit mondok — napokig,
sőt hetekig botorkáztatni szemét. Egyébiránt írói ügyességed
agnoscáltatott.³

Semmi hirt nem tudsz a budai legeslegnagyobb körökbeni
változásokról? — se egyebekről, melyek azokkal kapcsolatban
volnának?⁴

Csókolunk, boldog husvétii ünnepeket kívánunk (már t. i. én
és nők) mindnyájatoknak (tehát kedves nőknek is, kit az én
nők annyiszor segít nekem emlegetni), maradván hived

Pest, ápr. 2. 1858.

Nádaskay.

¹ Ezért a 70 forintért Kecskeméthy 8 levelet irt a Budapesti
Hirlapnak március havában Δ jellel. A levelek közgazdasági, poli-
tikai, községi s közigazgatási híreket tartalmaznak. A levélíró
megjegyzéseket is fűz hireihez. Nagyobb gondot fordított Kecse-
méthy a „Vasárnapi levelek Bécsből“ című négy márciusi tárcára.
Ezek képekről, drámákról, az operáról s társadalmi szokásokról
beszélnek. Az egyik tárcájában Goethe Charonját összehason-
lítja Thierschnek a költemény után készült képével. A másikban
Ristorit hibáztatja azért, hogy rossz társasággal utazik és rossz
darabokban lép föl. Gúnyolja a nőknek kendőző szenvedélyét.
Némelyik csupa festék és krinolin. Így csapong egyik tárgyról a
másikra.

² Kecskeméthy „A dohányegyedárúság Magyarországon“
címmel öt cikket irt a Budapesti Hirlap március 23—28-ig terjedő
számaiba. A cikkek számbeli adatai Plenker György: Das oester-
reichische Tabak-Monopol seit dessen Ausdehnung auf das
gesamnte Staatsgebiet. 1857. című munkájából vannak merítve.
A dohányegyedárúság 1851 március 1-én terjesztetett ki Magyar-
országra. Kecskeméthy az 1851—1856 végéig terjedő hat évek
tapasztalataiból indul ki. Kifejti, hogy a magyarországi dohány-
termelés ép az egyedárúságban leli emelkedésének legerősebb biz-
tosítékát. Szerinte a Magyarországon jelenleg termesztett dohány-
mennyiség az egyedárú behozatala előtti évek termesztésének
valószínű magasságát nemcsak elérte, hanem felül is multa. A
dohánytermelők boldogulnak a mostani beváltási árak mellett is.

Mindenkit kielégíteni lehetetlen; de annyi bizonyos, hogy az idén, midőn a gabonának épen semmi ára sincs, a dohánytermesztők nem bánták meg fáradságukat, mert a dohány volt az egyetlen termény, melynek biztos készfizető vevője volt. Nem annyira a dohánytermesztő földtér továbbterjesztése, mint inkább gondosabb s értelmesebb művelése az, mi a kincstár s a dohánytermesztés érdekében kívánatos. Az egyedárúság jövedelme igen nagy. Ilyen jövedelmet semmi más fogyasztási tárgynál s a fogyasztó kevesebb terhelésével nem lehetne elérni. De csakis az egyedárúság által érhető az el.

³ Báró H. és B. H. = Báró Hauer. Valószínűen Plenker György inspirálta Kecskeméthy. Plenker a cs. k. dohánygyárak és beváltóhivatalok központi igazgatója volt. A Wiener Zeitung áprilisban hozott cikkeket a dohányról és adóztatásáról Plenker könyve alapján.

⁴ Pest akkor provinciának volt fővárosa. A magyar hivatalos lap szerkesztője a fő- és székvárosban hivataloskodó hírlapírónak értesültségét igen nagyra becsülte.

175. Elefánty Ferenc levele.

London, ápr. 13kán este, 1858.

Kedves barátom!

Az idezárt árjegyzékből láthatod, hogy megbízástokban eljárni nem késtem; azonban Hugo mégse fogja oly hamar használhatni a kívánt szereket, minthogy azok nem egészen készek! Magának tulajdonítsa, miért oly szakértőleg válogató. Gowland uram öszecsapta a kezét, mondván: „The most splendid articles that can be had.” Szerettem volna, hogy Hugo ott állt legyen közepette e tömérdek halászati készletnek: microcosmos in macrocosmo — elég volna a félvilág halászdilettansainak jóltartásukra. Remélem, hogy a küldeménynel meg lesztek elégedve; szinte látom, mint viczkándozik horgotokon a gyönyörű pisztráng: Cui licet piscem tremu, la salientem ducere seta!¹

Minthogy Hugo azt kívánta, hogy a küldemény fele stretcher, másik fele pedig dropper legyen: különösen fogják számára mindezt elkészíteni. Rendesen csak dropper készül, melynek egy részét a halász maga szokta elvágni, vagy helyesebben bevágni, ha stretcherre van szüksége. Bizonyossá tőn Gowland, hogy pénteken (e hó 16-kán) a csomag kezeim közt lesz; mit azonnal postára adni kötelességemnek tartandom.²

Már hogy miként küldöd a pénzt, nem tudom, annyit mondhatok, hogy az ausztriai bankjegy beváltásánál minden forinton 2 pennyt, vagyis 5 p. krajczárt kellene veszteni. Miként az idemellékelt számadásból látod, a küldemény ára £ 1 és 2 shilling. Ugy hiszem, Ribarz által legkönnyebb volna e csekély összeget valamely itteni házra utaltványoztatni.³ Egyébiránt non est periculum in mora.

Isten veletek, szívéből köszönt téged, mint kedveseidet is barátod

Fer.

N. B. E napokban gőzfürdőben voltam, azóta kissé jobban érzem magam. Cikkedet még nem láttam a „W. Zeitung-ban“. (?)⁴

¹ Martialis Epigrammaton liber I. 55. epigramma 7—9. sorai-
ból vett hézagos idézet. E sorok a következők:

Cui licet exuviis nemoris rurisque beati
Ante focum plenas explicuisse plagas
Et piscem tremula salientem ducere seta.

² Egy halászati szakember véleménye szerint a dropper az a parafaúszó, amelyen át egy ludtolldarabbal együtt, ennek mentén a horogzsineg van áthúzva. Az úszó arra szolgál, hogy a csalis horognak a hal által való pedzését emelkedésével jelezze. A stretcher talán csupán ludtollúszó parafa nélkül, amilyent szintén szoktak használni. Ha a dropper parafavégét levágjuk, a pusztá ludtollat kapjuk. Szakemberünk e magyarázatban maga is kételkedik és hozzáteszi: Lehet, hogy a dropper is, meg a stretcher is nem az úszót jelenti, hanem a horogra alkalmazható ú. n. *csalit*, amely rendszeren légyformájú. Hugo Albert a *Jagdzeitung* I. évfolyamában (1858) egy angol lap után ily című cikket közölt: *Über das Angelfischen auf Forellen mit dem Wurm*. A cikkhez szakszerű jegyzeteket irt.

³ Ribarz banküzlete a Kärntnerstraßen volt. (1075. sz.)

⁴ Egyáltalán nem látta, mert a Wiener Zeitung 1859-iki folyamában „Ungarische Revue“, vagy más olynemű cikk, mely Kecskeméthynek tulajdonítható, nem jelent meg. Azonban Kecskeméthy elkobzott iratai közt találtunk egy *Ungarische Revue* című fogalmazványt. Tehát akart ilyen című magyar irodalmi szemlét írni, vagy talán irt is, de nem tudjuk minő lapnak.

176. Hunfalvy János levele. (B.)

Buda, máj. 1. 1858.

Tekintetes Ur!

Nagyon tisztelt barátom!

Mint a magyar irodalom nagy befolyásu s hathatós pártfogóját régóta tisztetem, ez s Pompéry barátom ösztönzése arra bátorít, hogy Kegyednek egy kérelemmel alkalmatlankodom. T. i. tegnap vagy tegnapelőtt az itteni cs. k. rendőrség részéről *Xantus János levelei Északamerikából*, melyeket *Prépost* István állított egybe s melyek kiigazítása s kinyomtatása rám volt bízva — Bécsbe küldettek megvizsgálás végett. Én ugyan fölkerestem Weber tanácsos urat s ő azzal biztatott, hogy alkalmasint minden észrevétel nélkül fogják Bécsből leküldeni, de mégis bátorkodom kegyedhez folyamodni, méltóztassék kegyes közbenjárása által a kérdéses munka árulhatását kieszközölni. Xántus, gr. Széchenyi egykori jószágigazgatójának fia, a forradalom alatt honvéd volt, azután Angliába menekült, onnan pedig Amerikába ment s most a congressus által elhatározott területi fölmérésekben veszen részt, és pedig Kaliforniában mint térrajzoló. Leveleiben csak az amerikaiak társadalmi viszonyait adja elő s három-négy levélben az Amerikában élő magyarok viszonyait és foglalkozását is megérinti. De a politikai viszonyokról alig szól s különösen semmi izgatás s bujtogatás nincsen az egész munkában. A magyarok nevei nincsenek kiírva, csak nevők kezdő- s néhol végbetűjét hagytam meg, kivéven egy-két egyént, kiknek neve egészen ki van írva, de azok, gondolom, merőben jelentéktelen s ismeretlen emberek. Egy-két helyen a honvágy van erősen kifejezve, de hisz ez talán nem lesz baj. A munka legislegnagyobb része földirati s néprajzi tartalmu, s azon néhány levelet, melyekben a magyarokról szól, azért nem véltem kihagyhatónak, mivel különben a magyar közönségre nézve nagyon is száraz és érdeknélküli lett volna a munka. — Xántus anyja Pápán él, igen jámbor asszony, *Prépost* Győrről tartózkodik, ez is nagyon együgyű ember, azért *Lauffer* rám bízta a kézirat kiigazítását, s így némileg én vagyok felelős azért, ha baj történne.¹

Ezeket tájékozásul bátorkodtam előadni s kérelmemet ismételve, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Tekintetes Urnak

alázatos szolgája

Hunfalvy János.

¹ Hunfalvy e levélben Prépostot együgyű embernek nevezi. Később arról győződött meg, hogy nyeglesége még nagyobb, mint együgyűsége. Hunfalvy nem tudta, hogy Prépost Xantus tiltakozása ellenére adta ki a leveleket. „Prépost“ — írja Hunfalvy a Pesti Naplóban később (1858 december 18) — „nem gondolva (Xantus tiltakozásával), anyjától írott engedélyt kért s ezt hosszas sürgetés után csakugyan megkapta. Azután Pestre ment s miután neki nem sikerült kiadót találnia, nem tudom, kinek utasításából, hozzám jött a kézirat. Én Laufferhez vittem s őt csakugyan rá is birtam, hogy megvegye. Lauffer azonban csak azon feltétel alatt vállalkozott a kiadásra, ha én vállalom magamra a kézirat átnézését s a nyomdai javítást, miután a leveleket úgy ahogy le voltak másolva, ki nem lehetett nyomtatni. Prépost elfogadta Lauffer ajánlatát s haza ment; természetesen sem nekem, sem Lauffernek nem mondta, hogy magától a szerzőtől nincs engedélye a levelek kiadására.“ Prépost a könyvnek megjelenése után különféle vakmerő nyilatkozatot tett közzé, sőt perrel fenyegette Xantusnét, ha az ezután fia által küldendő kéziratokat nem neki adja át kiadás végett. Ily körülmények közt jelent meg az a kitűnő útleírás, melynek címe: Xantus János Levelei Északamerikából. Tizenkét eredeti rajz után készült köés egynehány fametszettel közli Prépost István. Pesten 1858. Igaza van Hunfalvynak, hogy nincs a levelekben semmiféle politikai bujogtatás. Érdekesnél érdekesebb természetrajzi, etnográfiai, földrajzi leírások váltakoznak benne. Néhány levél az amerikai magyar emigrációval is foglalkozik. Az újbudai gazdasági idyll a maga egyszerűségében elégiai hangulatával meghatja az olvasót. A kiadó óvatos volt. Több emigránsnak nevét csak betűkkel jelölte, egyebek közt Kossuth nevét a K. betű helyettesíti. Xantus ugyanis elbeszéli, hogy James Buchanan elnök fogadta őt Washingtonban 1857-ben és „Némi kérdéseket tőn az 1848/9-iki eseményeket illetőleg. S végre kérdezte, hol tartózkodik jelenleg K—.“ Talán csak a rendőrség nem vette észre, hogy Buchanan Kossuthra gondolt. Különben ennél kényesebb hely az, ahol Xantus dicsőíti az amerikai magyar emigránsokat, hogy „becsületet hoztak a magyar névre és az imádott egykori hazára.“ (145., 146. ll.) De a bécsi rendőrség sem akadott fenn a könyvön, ami lehet, hogy részben Kecskeméthy érdeme. Már 1858 közepén szabadon olvashatta a közönség a hazafias célzatú s jelentékeny tartalmú könyvet. Gyönyörködhetett az írónak egyéniségében, abban a ritka intelligenciával párosult vállalkozó kedvben, mely Xantus nevét az új világrészben is ismeretessé tette; abban a tiszta, minden szónokiasságtól mentes hazafias érzésben, abban az egészséges magyar humorban és szép családi

érzésben, melyek a messze földön bolyongót híven elkísérik, szomorítják, vigasztalják s csüggedni nem hagyják a legnagyobb veszélyek közt sem. Xantus életrajzát megírta Mocsáry Sándor akadémiai emlékbeszédében. Ez életrajz adatait kiegészíthetjük a bécsi állami levéltár anyagából. Özvegy Xantusné Terézia ugyanis 1858—59 körül kérte a kormányt, hogy engedjék meg János fiának a hazatérést. A kérvény elintézése végett a legfőbb rendőri hatóság kutatta Xantus életrajzát. Jelentéseiből kivesszük a következőket: Mikor Xantust elfogták 1849-ben, büntetésül beosztották a 35. sz. gyalogezredbe közlegénynek. Bilinben (Csehország) szolgált. 1850 szeptember 8-án elbocsátották a katonai szolgálatból, de újra elfogták, mert azzal vádolták, hogy a 20-ik ezred volt honvédeit szökésre csábítja. Most börtönbe került, de azok a csehországi német demokraták, akikkel már bilin szolgálatára idején megismerkedett, kiszabadították. Különösen Fuchs Antal gyógy-szerészsegéd és a hannoveri Eckelmann Lajos segítette abban Xantust, hogy átszökjék a cseh határon. Londonba ment, hol 1851-ben a magyar demokrata kör elnöke lett. Innen egy londoni tudományos egyesület Braziliába akarta küldeni; Xantus készült is Braziliába; németországi demokrata elvtársait felszólította, hogy vándoroljanak ki vele együtt Délamerikába. Midőn a brazilai küldetés ismeretlen okokból meghiúsult, Xantus kegyelmet kért az osztrák kormánytól, a somogymegyei Talliáné úrhölgyet levélben szólítván fel arra, hogy támogassa kérvényét. Bei der erwiesenen Gefährlichkeit des Xantus — mondja a jelentés — wurde die offenkundig nur durch Noth hervorgerufene Bitte zurückgewiesen. In London lebte nun X. theils von Unterrichtsstellen, theils von den Erträgen seiner literarischen Thätigkeit als Mitarbeiter mehrerer Journale, besonders des „Pesti Hirlop“, an dessen ihm befreundeten Redakteur Fr. Szilágyi er viele interessante Correspondenzen über das Thun und Treiben der ungarischen Flüchtlinge sandte.* In der Folge wanderte Xantus dennoch nach Amerika aus, lebte einige Zeit in New York, in Neu-Budua im Staate Jowa und befand sich zuletzt seit dem Jahre 1857 in Californien, größtentheils mit naturwissenschaftlichen und ethnographischen Arbeiten beschäftigt. Er steht mit vielen ungarischen Literaten, besonders den Redakteuren des Magyar Néplap und des Magyar Sajtó in steter Verbindung und lieferte besonders für letzteres Blatt höchst schätzenswerte Beiträge zur Kenntniß der Sitten und Gewohnheiten des Landes, so wie einzelner, bisher nur oberflächlich bekannter Volksstämme Amerikas.** In San Francisco, seinem letzten Aufenthalte, gehörten die Ungarn: Urnay, der Hutmacher Carl Vörös, Augustin Molitor, Justh, Moritz Kanitz zu seinen Freunden.*** Auch

* L. a Bevezetést.

** A mormonok történetét is a *Magyar Sajtóban* közölte (1858 július 13-tól augusztus 7-ig). Mocsáry azt hitte, hogy ez a munka kéziratban maradt. (Akad. Emlékb. IX. Xantus Emlék. 25. l.)

*** Xantus a Levelek Éjszakamerikából 171. lapján leírja Gróf Wass, Urnay és Haraszthy sanfranciscói aranyolvasztó gyárát.

stand er mit einem mit Weinen nach Californien gereisten Ungar, Namens Putzer aus Fünfkirchen, in Verbindung. Unter den in Ungarn lebenden Männern der Wissenschaft steht er durch seine Mutter Therese mit dem Geistlichen Römer und Dr. Nendtvich in Correspondenz und zählt besonders Letztgenannter zu den durch und durch guten Freunden der Ungarn.† Der Umstand, dass Graf Vass, der doch Gesandter Ludwig Kossuths in Amerika war, und der oest. Regierung mehr schadete als die gesammte ungarische Armee, die Bewilligung zur Rückkehr erhielt, während Xantus abgewiesen wurde, erbitterte ihn und er äußert in einem Schreiben an seine Mutter: „Der bekommt die Bewilligung, und ich nicht, sonderbar, doch Vass ist Millionär, und mit Geld kann man viel richten“.†† Die Kunde der Geburt des Kronprinzen gibt ihm die Hoffnung, daß Amnestie ertheilt werde, und er schrieb deshalb an seinen Freund Osten Sacken in Washington um dessen Verwendung††† und überreichte im März 1859 dem oesterreichischen Consul in San Francisco sein diesfälliges Gesuch“. — Xantusnak 1851-iki és 1856-iki kérvényei visszautasították. A magyar kormányzó-ságnak 1857 elején már nem volt kifogása Xantus visszavételére ellen, mivel északamerikai viselkedésével meg volt elégedve. Csak azt kívánta, hogy Xantus maga adja be kérvényét. Mivel ez 1859 márciusában megtörtént, ugyanez év július 20-án már meg volt adva a hazatérési engedély, de Xantus csak 1861 őszén tért haza, mivel addig tudományos kutatásai Északamerikához kötötték. (Bécsi A. L. B. M. akták, 1859, 928. sz.) 1858-ban tehát, amikor Hunfalvy Kecskeméthy Xantus könyvének pártfogására kérte, Xantus neve a rendőrség előtt már nem volt oly gyanús, mint a Hunfalvy Jánosé. Schultz Bálint löcsei államügyész ugyanis 1851 november 7-én azt jelenti, hogy Hunfalvy János 1848 márciusától 1849 augusztusáig Késmárkon és Lőcsén mint forradalmi szónok és indítványozó feltűnést keltett. Sőt 1848 október 10-én oly proklamációt nyomatott és terjesztett, amely szidalmazta az uralkodóházat. Világos után elfogták, de a kassai haditörvényszék felmentette. Azóta más panasz nincs ellene, mint az, hogy Veszter Pállal, a volt debreceni képviselővel igen bizalmas a barátsága, ami arra

† Römer Ferenc Flóris (1815—1889) részt vett a szabadságharcban mint vitéz honvédtiszt. 1849-ben elfogták, 1854-ben kapott kegyelmet. A növény-tannal foglalkozott, mielőtt archaeologussá lett. Römer 1872-ben a bécsi világtárlaton Xantussal együtt szervezte a magyar népipari osztályt. — Nendtvich Károly Miksa (1811—1892) ismeretes mint vegyész.

†† Gróf Wass Samu (1814—1879), a szabadságharc egyik diplomatája, Párisból, Londonon át Amerikába ment, hogy fegyvereket szállítson Magyarországra. Xantus elkeseredésében nagyítja e szállítások jelentőségét. Ugy lát-szik, gazdagságát is nagyítja. Deák Farkas írja gróf Wassról: „Üzlete hanyatlott, a szerzett vagyon, hitel leolvadt, elpárolgott s végre gróf Wass is kifáradva, elkedvetlenedve és elbetegesedve 1858-ban végkép haza költözött. (Ért. a Természettudományok köréből X).

††† Bárány Osten-Sacken Károly Róbert orosz követségi titkár volt Washington-ban 1856 óta. Monographiát írt az amerikai legyekről.

enged következtetni, hogy még mindig demagóg. Többet ártottak Hunfalvynak Roth késmárki polgármester és Dulovich Márton ottani rendőrbiztos jelentései. Dulovich szerint (1851 július 12) Hunfalvy a felforgató pártnak legnagyobb agitátora, de titokban. Mivel Rothnak és Dulovichnak jelentései a késmárki liceumot a forradalmi üzemek tűzhelyének tüntették fel, a kormány 1851 szeptember 21-én bezárta az intézetet. Ujra megnyitotta azt november 2-án; másnap a tanári kar egy hódoló feliratban megköszönte az uralkodó kegyét, alattvalói hűséget ígervén. Hunfalvy, aki történetet, görögöt, németet és jogot tanított a felsőbb folyamokban, szintén aláírta a hódoló feliratot, de ez már hiábavaló igyekezet volt. Dulovich indítványára a kormány eltiltotta Hunfalvyt a nyilvános tanítástól nemcsak Késmárkon, hanem a magyar királyság egész területén. Hunfalvy 1852 december 20-án kérte a magyarországi kormányzóságot, hogy helyezze vissza tanári székére. Albrecht főherceg 1853 január 3-iki határozatával elutasította Hunfalvy kérelmét a rehabilitáció iránt. Néhány héttel a határozat kelte után Hlavats János eperjesi főügyész újabb köveket hengergetett Hunfalvy lojális lírnévének sírjára. Hunfalvy Egyetemes Világtörténetét tankönyvvül használták az eperjesi kollégiumban. Hlavats azt jelentette e könyvről 1853 januárjában, hogy az ifjúságot a katolicizmus és Ausztria gyűlöletére tanítja s hogy a nemzeti szellemet akarja erősíteni. „Csak azon ország boldogul” — írja Hunfalvy tankönyvében — „és virul, hol nemzeti érzelem és honszeretet lelkesítik a nemzet fiait.” Hunfalvy isteni kegyelemről, legitim jogról sohasem beszél, nem ismer rebellist, csak hőst, Bocskayt honszabadítónak, Zrinyi Ilonát hőslelkűnek, a német vezéreket iszákos, gyáva árulóknak, Caraffát átkos emlékünek nevezi. Izgat a római szentszék ellen, a protestánsok vezérei az ő ideáljai. Szerinte a reformáció, mint a szabadság elve, segítette leverni az osztrák ház ambícióját. Az egész könyv forradalmi izgatás az osztrák ház ellen. Sokáig tárgyalták Hlavats felterjesztését. Csak 1854 október 20-án érkezett le a budai, pozsonyi, kassai, soproni, nagyvárad, nagyszebeni és temesvári helytartósági hivatalokhoz a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az a leirata, mely Hunfalvy János háromkötetes egyetemes történetét (Emich G. kiadása) kitiltotta az összes iskolákból. (B. Á. L. U. L. G. A. 1853. Fasc. 66. Nr. 26/Praes. Fasc. 110. Nr. 11289/2925. 1854. Fasc. 182, Fasc. 212.)

177. Plenker György levele.

An den Herrn

k. k. Polizei-Commissär Aurel von Kecskeméthy Wohlgeboren
Hier.

In Erwiderung Ihres Schreibens vom 7. d. M. übersende ich Ihnen in Beschlusse den Unterricht im Tabakbau zur ge-

fälligen Übersetzung ins Ungarische und rechtzeitigen Einsendung des Elaborates an die Verlags-Druckerei in Pest.

Was hierbei von dem gedruckten Unterrichte wegzubleiben habe, ist durch die Durchstreichung der auszulassenden Stellen angedeutet, welche Zusätze ich dagegen gehörigen Orts eingeschaltet wünsche, wollen Sie aus dem zuliegenden Schriftstücke entnehmen. Gleichzeitig treffe ich auch die erforderliche Veranlassung, um einen schriftlichen Bescheid, über die Annahme der vorliegenden Erklärung des Buchdruckers Gustav Heckenast in Pest, ddo 20. Mai 1858, seitens des hohen Finanzministeriums zu erwirken.

Wien, am 9. Juni 1858.

v. Plenker.¹

¹ Plenkerről l. a 174. számú levelet. A dohánygyárak igazgatója hosszú címmel ékeskedett: a III. oszt. vaskoronarend lovagja, miniszteri tanácsos, sanmarinoi patricius, a Ferdinánd császár északi vasút igazgatója és bécsi polgár. Kecskeméthy elkérte tőle a dohányművelésre való oktatásról szóló német munkáját, hogy utasítása szerint lefordítsa magyarra. A fordítás megjelent a *Házi Naptár* 1859-iki és 1860-iki évfolyamaiban. Az egész oktatás a fordításban alig két ívre terjed. Ez már Kecskeméthynek második közleménye volt 1858-ban a dohánymonopólium érdekében. Ez évben a pénzügyminiszter újításokat hajtott végre a dohánytermesztésre nézve. Az újításokra azért gondolt, mert a dohányval beültetett földek terjedelme Magyarországon egyre növekedett. 1854—56-ig ez a „tér“ 46,448 katasztrális holdról 57,608 holdra emelkedett. A hivatalos körök azt tapasztalták, hogy a dohánytermesztés gyarapodása ártalmára van a dohány minősége javulásának. Azt hitték, hogy a magyar dohánytermelő bizonyos hibákat követ el a minőség rovására. Ezért igyekeztek hivatalos úton a dohánytermelőket a dohánytermelés okszerű módjaira figyelmeztetni. Másrészt a dohánytermesztés terét is korlátozni kívánták, mert a beváltás kötelezettsége nagyon megterhelte az állam pénztárát és a termesztett nagy mennyiség a monopólium kijátszását is megkönnyítette. A pénzügyminisztérium 1858 október 20-iki és november 18-iki rendeleteivel leszállította a dohánytermesztésre engedélyezett holdak számát. Ez az intézkedés alighanem Plenker kezdeményezésére történt, amit onnan gyanítunk, mert Kecskeméthynek Plenkertől sugalmazott cikkei már márciusban hirdették, hogy nem a dohánytermesztő földter nagyobbítása, hanem a gondosabb és értelmesebb művelés kívánatos a termeszítő érdekében is. Plenker tehát már ekkor tervezte azt, amit a pénzügyminiszter októberben és novemberben végrehajtott. (Gazdasági Lapok, 1858. és 1859-iki folyamai.) E korlátozó rendeletek a lakosságot nagyon elkeserítették. Kempen erről az 1858 utolsó negyedére nézve ezeket jelenti: „In Ungarn, Siebenbürgen, der Woywodina und Kroatien hat die

Einschränkung des Tabakbaues eine tiefe, an Erbitterung grenzende Verstimmung, bei den durch diese Maßnahmen benachteiligten Grundbesitzern hervorgerufen. Die Bevölkerung hat nach den übereinstimmenden Berichten der Statthaltereien und der Polizeidirektoren dem Tabakbaue, als einem dem Boden und Klima des Landes vorzüglich zusagenden Kulturzweige um so lieber sich zugewendet, als derselbe einen höheren Gewinn abwirft, als der Getreidebau. In den früheren Jahren von Seite der Regierung eigens zum Tabakbau aufgemuntert, betrieb man ihn namentlich im verwichenen Jahre sehr fleißig und in großer Ausdehnung, errichtete Gebäude, schaffte Werkzeuge an, und unterzog sich manchen andern Vorauslagen. Durch die Nunmehrige Beschränkung des Tabakbaues wurden die betreffenden Grundbesitzer demnach in sehr bedeutende pekuniäre Nachtheile versetzt, und klagen, daß die Regierung ihnen einen Zwang auferlege, der sie materiell vollends zu Grunde richten werde. Zudem sey auch die Maßregel so spät ergriffen und kundgemacht worden, daß man die Tabakfelder, mindestens mit Wintersaat nicht mehr bebauen könne. (B. Á. L. G. D. 1859. 351. Stimmungsbericht.) Kempen ajánlotta, hogy módosítsák a rendeleteket. A pénzügyminiszter 1859 január 21-iki rendelettel az olyan termesztőknek, akik „áthágási vétséget“ el nem követtek, minden leszállított hold dohányföld után a más művelési módra való átmenet könnyítésére húsz osztr. ért. forintot utalványozott. Az Országos Gazdasági Egyesület nem elégedett meg ezzel a rendelettel. Földművelési és technológiai szakosztálya több ülésben, melyekben Deák Ferenc is részt vett, tárgyalván a korlátozó rendeleteket, elhatározta, hogy azoknak visszavétele végett Albrecht főherceg közbenjárását kérje az Egyesület. A szakosztályi jelentés február 5-én kelt, Lónyay Menyhért, gróf Szapáry Gyula és Morócz István írták alá. — Heckenast ajánlkozott a Kecskeméthyől fordított „Oktatás a dohányművelésre“ című dolgozat kiadására. Ajánlotta, hogy az oktatás a Házi Naptárban jelenjék meg. Számításai szerint az ilyen közlés a kormánynak kevesebb pénzébe kerülne, mint a különkiadás és megvolna az a haszna is, hogy a Házi Naptár által jobban elterjedne a nép közt. A kormány elfogadta Heckenast indítványát. (Kecskeméthy elkobzott iratai. B. Á. L.)

178. Szilágyi Ferenc levele.

Tisztelt kedves barátom Uram!

Augustus 6-áról Meissner Lipót ur dolgában hozzám intézett barátságos sorait e ma végződő hó 30-án, azaz tegnap kaptam és olvastam. Miért? kérdi kedves barátom uram. Azon okból, mivel én aug. 5-én innen négy hétre nyert Urlaub folytán külföldre utaztam s Bécsből még azon este, t. i. 5-én Prága, Drezda, Lipcse, Hof, Bamberg, Nürnberg, Augsburg

felé, a hosszú kerülő vasuton Lindauba elindultam, hová aug. 8-án reggel megérkezvén, a nagy tón keresztül Constanzba veztem, hogy ott Genevából odaérkezett s két év óta nem látott kedves kis Adélommal és ennek Tantejával, kinél van, egy családi rendez-vous-t tartsak. A mi igen nagy örömmre megtörtént, hála Istennek, kedves kis leányomat jó egészségben, testben és lélekben szépen gyarapodva láthattam; a mellett Constanz vidékében szép excursiókat tettem, s majd München, Salzburg, Ischl, Gmunden és Linz felé hazatérve, sok szép tapasztalást tettem, sok gyönyörű vidéket láttam, s pár napig Bécsben ülve, tegnap ide szerencsésen visszaérkeztem, és barátom Uramnak levelét asztalomon találva, csak akkor olvashattam el, s így mánál előbb rá nem válaszolhattam. A késő olvasás oka, remélem, mentségül szolgálанд azért, hogy becses levelére eddig nem válaszolhattam; sajnálom, ha e nem önkénytes késedelemért netalán barátságos megrovását vontam volna magamra.

En aug. 5-én délelőtt 11 órától esti 7 óráig Bécsben voltam, de barátom uram, azt hittem, hogy Galicziában valami szép zsidó nőnek csinálja a court, különben tudva, hogy akkor Bécsben volt, felkerestem volna. Bár leveléből úgy látom, hogy most már Turinban, vagy tán másutt folytatja a courtizálást, e leveletem mégis megírom, hogy becsületbeli s baráti tartozásomat mielőbb lerójjam, hiszen barátom uram is megtalálja majd leveletem asztalán, az olasz menyecskek élvezése utáni szerencsés hazaérkezésekor, mit szivemből óhajtok, s biztosítom, hogyha Bécsbe mennék is, ich werde nicht plaudern, tisztelt kedves neje előtt. Es ist nicht nöthig, daß die Damen alles erfahren sollen. De még most látom, hogy miután se nem a lengyel, se nem az olasz szépek végett irt kedves barátom uram nekem, — azokat ausschließlich magának tartván, Pusztai ur dulása s fulása daczára is¹ a levél tárgyára kell átmennem. Hogy Meissner Lipót ur érettségi vizsgát tehessen, abban semmi akadály nem lesz, az is nem demeritum, hogy magyarul nem tud, — de a vizsgatevés ideje a kérdés. Győrtt ezen vizsgát az idén már le nem teheti, miután az ott már megtörtént, s ha csakugyan ott akarja letenni, az előbb mint 1859 júliusa végén ott meg nem eshetik, mivel ott

Schulrath nincs, egy ily állat nélkül senki az érettség országába nem juthat. Ha azért rendkívüli időben akar M. ur éretté válni — ha eddig éretlen volt —, úgy neki ide Sopronba kell jőni, itt is Benczék vannak, de előre figyelmeztetem, hogy itt kissé tulságos szigor uralkodik. Kérésében, mit az itteni helytartósághoz kell intézni, ki kell mutatni, hogy 18 évet betöltött, s a gymnasiumi 8 osztályt hol és minő sikerrel végezte; azon esetben, ha e 8 osztályt rendesen nem végezte és arról bizonyítványa nincs, úgy a hijánzó osztályokból különös, specialis megvizsgáltatást kell kérni, s csak ha ezen jól átesik, nyerheti meg az érettségi vizsgára bocsáttatást; de ez eset kissé nehéz, mert nagyon erősnek kell neki lenni minden gymnasiumi osztályban, kivált a felső gymnasiumi 3 első — 5., 6., 7. osztályokban taníttatott tárgyakban, jelesen latin és görögben, s az ily Vorprüfung rendesen igen szigorú. De ha ezt kiállja, akkor a 8-ik osztálybeli vagy tulajdonképi érettség nem lesz erősen nehéz, — különben hic Rhodus, hic salta. A magyar nyelvről dispensáltatás minden baj nélkül történik.² Ezek szerint utasítsa kedves barátom uram M. urat, s ha még lesz valami scrupulus, én örömet eloszlatom azokat hozzám intézendő kérdésére.

Egészen új volt előttem a hír, hogy a kormány a B. P. Hirlapot Emichtől el és saját kezébe veendi, — tehát a pesti lapok egészen Wr. Ztgá alakulnak. Milyen nagy urrá lett az a Nádaskay! Ha e dologról barátom uram többet tudna, majd értesíteni legyen szives. Mikulás barátunk Budán jól van, — vesződik mint én a protestáns ügyekkel, mik naponként bonyolódattabbakká lesznek. Hogy Pusztai ur dul és ful — de még nem fult meg —, bizony sajnálom éppen a kormány érdekében, melynek derartige brave Vögel nem nagy diszére vannak. Kedveseit és Livius collegát szívesen üdvözölve, vagyok

Sopron. aug. 31. 1858.

őszinte hive

Szilágyi.

¹ Szilágyi nagyon jókedvű, nemcsak a svájci út hatása alatt. Hajója biztos révbe ért; örül, hogy lekötelezheti Kecskeméthyt. Barátságos iránta, mert most a surlódások oka megszűnt és egy közös antipátia köti össze Kecskeméthyvel. „Pusztay áttétele bureaunkba” — írja Kecskeméthy Naplójában 1857 augusztusban

— „annyi kellemetlenséget von maga után, hogy szabadulni iparkodik egyáltalán az államhivatalnokságtól.“ (87. l.) Pusztay sem volt megelégedve az áthelyezéssel. Már láttuk, hogy nagyobb előmenetelt kívánt. A „dul-ful“ valószínűen idézet Kecskeméthy leveléből, mely különösen a Pusztayra mért vágás miatt esett olyan jól Szilágyinak. Kecskeméthy 1858 nyarán Galiciába utazott s ez útiról tárcákat írt a Budapesti Hirlapnak és a Pesti Naplónak. A Budapesti Hirlapban ez úti tárcáknak címe volt: „Vasárnapi Levelek Bécsből“, a Pesti Naplónban „Népismeí párhuzamok“ volt a címük. A július 27-iki Vasárnapi Levélben olvasta Szilágyi e sorokat: „Itt is (Lembergben) van zsidó külváros, zsidó utcák... eléggé modern öltözetű, ragyogó szépségű, megannyi eszményi Esztert és Juditot személyesítő, de piszkos leányai és nőivel; kik boltajtókbán üldögélnek, gyakran Schillert, még inkább Heinét, Börnét forgatva.“ Ezek a sorok, úgy látszik, mélyebb hatást tettek Szilágyira, mint az úti tárcák leírásai és etnológiai fejtegetései. Galiciából Olaszországba utazott Kecskeméthy, „egymás mellé állítani“ — írja a P. Naplónban — „olaszt és szlávot, családi és magánélete, szokásai s erkölceiben, adatokat gyűjteni azon probléma fejtegetéséhez, mint játszhatja el egy számos s vitéz nép állami önállását? mint lehet egy más, a művészet terén elsőrangú nép államilag s társadalmilag oly jelentéktelen?“ A Budapesti Hirlapba csak néhány tárcát írt Kecskeméthy a két útról, a Pesti Naplónban ellenben a Népismeí Párhuzamok az 1858 szeptember 21-iki számban kezdődnek és XXI fejezetre osztva különböző megszakításokkal folytatódnak egészen 1859 június 22-ig. A P. N. olaszországi tárcáiban Kecskeméthy szintén szól a nőkről. Június 22-iki tárcájában írja, hogy az olasz nő „csinált bálvány“; „azon kellemes kerekkönyű mozgékony, azon szellem s szívjószág vegyületét kifejező arcz és beszéd, mely a nő legfőbb varázsát képezi, melyet a franczia gratiának nevez — az olasz nőnél csak kivételes jelenség.“ A szerkesztő e sorokhoz a következőket jegyzi meg: „mi, kik Olaszországban huzamos időt töltünk, s volt időnk, alkalmunk s hajlamunk is e népet tanulmányozni, értekező nézeiteitől a nőkre nézve lényegesen eltérünk“.

² A soproni bencés gimnázium az 1850—51. tanévtől kezdve német tannyelvű és németül igazgatott nyolcosztályú középiskolává alakult át. Német maradt a tanítás és igazgatás nyelve egészen 1861-ig. (Horváth Kristóf értekezése a soproni kath. főgimnázium 1895—96-iki értesítőjében.) Az érettségi valóban szigorú lehetett. 1857-ben 2, 1858-ban 4, 1859-ben 9 tanuló tett érettségit. Meissner neve nem fordul elő e tanulók névsorában.

179. Nádaskay Lajos levele.

Kedves barátom!

Egypár nap alatt felküldöm a pénzt.¹ Nőm heves májgyulladás után ma hagyta el először az ágyat, én szinte orvos-

ságot szedek s csak a szükség és kényteienség tart fönt. De hiszen jó az Isten s felüdülésünket csak elősegíteni képes azon ránk nézve kellemetes hír, hogy szives baráti látogatástokra számolhatunk. Isten hozzon szerencsével, addig is szívesen köszöntve maradunk nőmmel, hived

Pest, szept. 22, 858.

N. L.

¹ Valószínűen a szeptember havi fizetést. Kecskeméthy a Budapesti Hirlapnak 1858 szeptemberében hét bécsi levelet írt Δ jellel, többnyire közgazdasági kérdésekről. Azonkívül két „Vasárnapi tárczalevelet Bécsből” a trieszti élményekről s egy Vasárnapi tárczalevelet a bécsi színházakról.

180. Csengery Antal levele.

Pest, nov. 1. 1858.

Kedves Barátom! Mindkét rendbeli leveledet vettem, s ezerszer bocsánatot kérek, hogy elég udvariatlan valék, bevárni a felszólítást a válaszirásra. Nem vagyok teljesen a magam ura, s annyira el valék halmozva részint saját, részint mások dolgaival, hogy még csak küldött cikkeidet sem voltam képes mindezideig elolvasni, bármennyire megörvendeztetett szivességed, hogy csakugyan nem feledkeztél meg rólam.¹ Mi kérdésedet illeti Gutzkow új regénye iránt: igen természetes, hogy szives örömet fogadom ismertetésedet. S még szivesebben venném, ha ez ismertetést bevezetés előzné meg az *újabb német regényirodalomról*. Használhatnád az ismertetésben háttérül, vagy alapul, a mennyiben nézeteiddel egyezik, Schmidt Julian és Gottschall irodalomtörténetét is. Az ismertetésben természetesen kiemelendők lennének az újabb irányok és írói egyéniségek. Apróbb cikkeidben (Pesti Hirlap) egyszer-másszor sok jót írtál e tárgyban; azokat is mind felhasználhatnád.² A mi közönségünknek nem árt az ismétlés; s a szemlei cikket, mely összefüggésében tekinti a tárgyat, jobban megértik. Még más kéréseim is lennének hozzád, de ezek iránt közelebb. Addig is nagyon köszönöm szives közbenjárásodat Falknál. Neki is a mai postával írtam...³ Guizotról írt igen tartalmas és tanulságos tanulmányodat a deczemberi füzetben adom, mely még karácsony előtt meg fog

jelenni.⁴ A mostani füzetben némely dolgokat be kellett végeznem, a mik a mult évről — folytatásképen — nyakamon maradtak. Így Greguss cikkét a rutról, Szász Prescotttját stb.⁵ Ha most rendbe jövök, inkább in currenti lehetek szives külömdényeddel.

Isten áldjon!

Jó barátod

Cs. A.

¹ E cikkek rövidebb könyvismertetések lehettek, mert különben Csengery címüket is emlitené. Az egyik ezek közül a IV. kötetben megjelent cikk Carlyle Nagy Frigyeséről. Ez az alig egy levélre terjedő bírálat, mely a tartalomjegyzékben nincs is megemlítve, Carlylenak legjobb magyar méltatása.

² Gutzkow kilencdkötetes regényének (Der Zauberer von Rom) első kötetei 1858-ban jelentek meg. Ezekről akart Kecskeméthy írni, amint már a 40-es évek közepe óta sokszor irt hirlapokba német regényekről. Csengery azt hitte, hogy a Szemlébe inkább illenek az áttekintések, az összefoglalások, semmint az egyes költői művek elemzései. Kecskeméthy valóságos instrukciókkal látta el, midőn felszólította tárgyának változtatására. És Kecskeméthy szót fogadott. Annyira ismerte a német regényeket és a német kritikai irodalmat, hogy nem esett nehezére Gottschall és különösen Schmidt Julián segítségével leírni a német regény fejlődését a klasszikus korszaktól 1858-ig. *A jelenkori német regényirodalom* című tanulmánya két közleményben jelent meg a *Budapesti Szemlében*. (1859, XX. és XXII. füzetek.) Gottschallt kevésbbé használja fel, Schmidt Juliánt, akit ép oly nagyra becsült, mint Csengery és Gyulai, már bővebben idézi. De azért nem kivonatokból állítja össze tanulmányait, hanem a maga benyomásait is hozzáfüzi a német kritikusokból vett idézetekhez. Tanulmányának első része bágyadt, a másik része, az újabbkori regényről szóló, elevenebb. Gyulai ezzel a résszel sem volt megelégedve. Csengerynek írja 1860 január 9-én: „A Szemle új füzetét nagy örömmel olvastam, csak a Kecskeméthy cikkére volna egy pár megjegyzésem. Ő egyáltalában nem érti, mit ért Schmidt a realismus alatt, s nem épen szabatos előadását rosszul pótolja kissé émelygős schöngesterei. Egyébiránt meglehet, hogy csak én látom így. Merthogy nagyon kis körre terjed vizsgálódásom, egy tárgyon sokat pótlok, igen élesen látok egyet-mást.” Csengery erre így válaszol: „Kecskeméthy cikkére nézve teljesen egyetérték veled. Jegyzetem * mutatja, hogy én is úgy hívém, nincs tisztában K. a

* Kecskeméthy a Budapesti Szemle VII. kötetének 295. lapján Freytag realizmusát szembe állítva Gutzkow idealizmusával, ezt írja: „Azt hisszük ezek szerint, hogy a két személyeskedő párt tisztességes név okáért jelöltetik így” (azaz idealistának és realistának, pedig csak személyes az ellentét.) Erre a szerkesztő megjegyzi: „Valóban így van. Hiszen Schmidt Julián, kit a realizmus hőségnek mond a fennebbi sorok írója, maga is gyakran tiltakozik a „meztelen valóság” költőietlen előállításá ellen.”

realismussal. Hát még mennyi badarságot irt, a miket kitöröltem!“ (Budapesti Szemle 1923 november.) Kecskeméthy tanulmánya valóban nem eléggé alapos, de nem érdektelen és kritikai érzékkel van írva. Hogy Schmidt Juliánt félreértette volna, az nem vehető ki soraiból. Csengery jegyzetében tulajdonképpen igazat ad Kecskeméthynek. Nem tehetjük fel Kecskeméthyről, hogy a realizmust a „mezeten valóság“ költőietlen előállításában kereste. Badarságokat Kecskeméthy sohasem irt, de lehetséges, hogy tárcairói elméskedésének kigyomlálása nem ártott meg tanulmányának. Nagy hibája az, hogy igenis lenézi a német regényirodalmat. Oda konkludál, hogy „a német regényirodalom jelen és jövő nélküli“. Ez a kemény ítélet megérdemelte volna a szerkesztői megrovást.

³ Csengery Kecskeméthy által arra kérte Falkot, hogy vállalja el a Budapesti Szemlében „a világesemények szemlei összeállítást“. November elsején irt levelében megköszöni Falknak, hogy vállalkozott arra, amire kérte. (Nemz. Múzeum.) A 88. sz. levélből tudjuk, hogy miért nem közölhette Csengery Falk Politikai Szemléjét.

⁴ Kecskeméthy: Guizot mint államphilosoph című tanulmánya két közleményben jelent meg a Budapesti Szemle 4-ik és 5-ik köteteiben (1858, 1859). Csengery méltán dicséri e tanulmányt. Kecskeméthy a tanulmány legnagyobb részében Guizot három történeti munkájának ismertetésére szorítkozik. Nagyon szeretete Guizot-t, az író; kora ifjúsága óta foglalkozott műveivel. E tanulmányában is a legnagyobb tisztelettel szól róla. Mindamellett tanulmánya végén el nem fojthat két kritikai megjegyzést. Az egyik az, hogy Guizot az egyén befolyását a történetre elmellőzi. Pedig „az egyén hatalmas tényezője a történetnek. Sokszor meg volt egy eszmének ideje, de nem született meg embere, a ki azt kivinni elég észszel és erővel birt volna; hivatlanok vállalkoztak a nagy szerepre s az eszme megbukott. Sokszor megelőzi egy ember az eszme érettségét, de ő lángolt érte, mozgalomba hozta; nagy küzdelmet, háborgást idézett elő; bele veszett. A küzdelem mindazáltal nem volt meddő“. A másik, nem kevésbé találó kritikai észrevétele az, hogy Guizot ellentmond önmagának, midőn egyrésről Franciaországot tartja az európai polgárosodás vezérének, ott látja azt legtokéletesebb kifejezésében; másrésről Angliában kénytelen felismerni azon kormányrendszer diadalát, melyet ő az európai polgárosodás intézményei központjának nevez, céljául tűz ki. Megemlíti még e tanulmányból, hogy Kecskeméthy a hazai történetírás figyelmébe ajánlja azt a Guizotból merített tanulságot, mely szerint a nemzet története meg nem érthető társadalma története nélkül.

⁵ Greguss tanulmánya A rútról a XII. és XIII. füzetben ért véget. (1858. IV. k.) Ugyanitt végződik Szász Károly II. Fülöp című tanulmánya, mely Prescottnak History of the reign of Philipp the secondját ismerteti. A kiválogatott részletekben Prescott Don Carlos tragédiáját, azután a németalföldi szabadságharc történetét beszéli el Egmont és Horn lefejeztetéséig oly érdekesen, hogy az olvasók bizonyára sajnálattal fogadták az elbeszélés megszakítását.

181. Kuthy Lajos levele.

Arad, nov. 4. 1853.

Kedves barátom!

Acták közé tévedt becses leveledet e perczen esti 10 órakor bontám fel. — Ime a válasz:

Én egy második, kiterjedt s jól rendezett könyv-, mű- s ezekkel rokon kereskedés felállítását jó, értelmes és hű kezekben Aradon szükségesnek látom.

Bécsbe, az érintett folyamodó iránt, én irtam, vagyis a hatóság. — Hogy a Magistratus, mely a kérvény okmányait nem látta, a hadkötelezettség tárgyában kérdést tön, igen természetes, mert e viszony eredményei neki okoznának később kellemetlenségeket. — Az ügy jelenleg (a m. Hely.-től ide tétetvén) az aradi magistratusnál van, mert azt ki kell hallgatni.¹

Igen kellemes, hogy legalább levélben veled annyi idők után találkoztam. Nem fordulok-e soha Bécs felé? Physice nem, mert oda pénz kell; de szívem, gondolatom sokszor oda fordul, nem csak, mert a trón és genialis birtokosa ott van,² hanem mert azt képezem, hogy Bécs élénksége, örömei még e fáradt testet, lelket is, melyet Sors és Bureau elernyesztett, felvillanyozná.³

Ha feltalálók egykor rándulni, látni fog őszinte barátod

Kuthy.

¹ Aradon az első könyvkereskedés, a Bettelheim testvéreké, 1825-ben nyílt meg. A második a Goldscheider Henriké, aki 1859-ben nyitotta meg boltját. (Lakatos Ottó: Arad városának története, III. kötet. Arad, 1881, 121. l. Bettelheim cikke: A könyvkereskedés rövid vázlata Aradon.) Kecskeméthy tehát Goldscheider érdekében járt közben Kuthynál, az aradmegyei biztostól. Goldscheider akkor az Arader Zeitung kiadója és szerkesztője volt. E jól szerkesztett és tekintélyes lapban a Kleiner Wiener Spiegel című bécsi tárcákat ő jellel Kecskeméthy valamelyik bécsi barátja, alighanem Hugó Albert írta.

² Kuthy Lajos lojalitása határtalan volt. 1856-ban egy hosszú, 54 lapra terjedő félig ódai lendületre törekvő, félig vezércikkyszerű költeményt adott ki Aradon ilyen címmel: „Szózat Erzsébet Ausztriai Császárné Ő Felsége örvendetes születésekor“. Ebben írja Ferenc Józsefről:

(Magyar) Sorsodban bizhatsz: a czél akadályi között egy
Népszerű császár, bölcs jelszava, lelke vezérel,
Kit tűz, bátor erő, kegyelem, hit, szellemi nagyság
S mérséklet jellemz; ki napéjen dolgozik érted
S gondviselő szemmel mindent oltalmaz, elővisz.

Kuthyt, gróf Batthyány Lajos hajdani kedvelt titkárját október 6-ikának emléke nem zavarta meg e dicséret leírásában.

³ Idézett költeményében írja:

A fáradt kortárs, feledett testvéretek, aki
A szeretet lantján e muló hangokat adja
S nemtönk intését veletek hallatni törekszik,
Elszáll nyom nélkül;

Kúthy a fáradt kortárs.

182. Danielik János levele. (B.)

Kedves Barátom!

Igen-igen kedvesen hatottak rám mult hó 24-ikéről kelt sorai, melyekre rögtön csak azért nem válaszoltam, mert személyesen készültem Bécsbe, hová néhány nap múlva csakugyan felrándulandok.

Hála Istennek, eddigelé még Pesten vagyok: nem is hiszem, hogy egyhamar távozzam innen. Tennivalóm maradand elég akkor is, ha netalán a társulati alelnökségtől, a mi nem éppen lehetetlen, elmozdítatnám is.¹

Mi az Encyclopaédiát illeti: soha eszünk ágában sem volt abból az ausztriai államférfiakat kizárni akarni. Befogadjuk valamennyit, s Barátom mindnyájunkat igen-igen lekötelezend, ha életrajzaikat elkészítendi.

A szakmájába eső minden cikkekre nézve teljes szabadságában áll, azokat egytől-egyig legjobb belátása és tetszése szerint elkészíteni.²

Falk barátunk nehézségeit közelebb személyesen fogom eloszlatni, addig is méltóztassék őt nevemben is megkérni, hogy csak dolgozzék, a honorárium iránt megnyugtatom én.

Egri borral valamivel később szolgálók: mert azt egyenesen Egerből kell előbb meghozatnom.

Bátorkodom még egyre megkérni. A Szent István-Társulat folyamodott, hogy a „Religio“ czimű egyházi folyóirat concessiója, miután Zalka professor azt abbahagyni készült, reá irassék át s szerkesztőül Somogyi Károly társulati igazgatót terjeszté fel.³ Kérem ez ügyet, ha Bécsbe kerül, siettetni. Szi-

vesen venném, ha pár sorral tudósítana róla, ha valljon a folyamodvány ott van-e már, vagy sem?

Többiben nagybecsü baráti jóvoltába zárt, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

igaz hive és barátja

Pesten, dec. 2. 1858.

Danielik kanonok.

¹ Danielik alelnöke maradt a Szt. István-Társulatnak, amíg 1863 július 2-án le nem mondott tisztségéről.

² L. a 183. sz. levelet.

³ Nötter Antal írja a Szt. István-Társulat történetében (80. l.): (Danielik) 1855 elején meg akarván szüntetni a lapot (Religio), a Társulat választmánya előtt azt az indítványt tette, hogy adjon ki a Szt. István-Társulat egy kisebbszerű, hetenként egyszer megjelenő lapot, mely legalább a tudósítások és az irodalmi mozgalmak közlése által elégítené ki a közönség igényeit. E lap szerkesztőjétől Zalka János egyetemi tanárt ajánlotta. A választmány azonban kitért az indítvány elől s nem döntött. A „Religio“ pedig nem szűnt meg, hanem átment Zalka János szerkesztésébe és kiadásába. Zalka 1858-ban tudatta a Társulattal, hogy hajlandó a „Religio“ szerkesztéséről és kiadásáról 1859 elejétől fogva a Társulat javára lemondani, vagyis a lapot a Társulatnak átengedni. A választmány 1858 november 4-én tartott ülésében elhatározta, hogy a „Religiót“ átveszi a Társulat kiadásába. Szerkesztővé Somogyi Károly igazgatót tette meg. Az előfizetők száma azonban oly csekély volt, hogy a Társulat 1859-ben 1500 forint veszteséggel adta ki a lapot. 1860 elején Scitovszky hercegprímás felmentette a Társulatot a lap kiadásától.“ — Zalkával a legfőbb rendőri hatóság nagyon meg volt elégedve. Mikor még esztergomi tanár volt, Kempen azt jelentette róla Grünének 1853 május 26-án, hogy nem vett részt a forradalomban, hogy most is úgy él, ahogy egyházi néltőségához illik, s hogy tanári képességét általánosan elismerik. (B. Á. L. 1853. 446/G. D.) Zalka János (1820—1901) 1867-ben győri püspök lett. Kempen szívesen látta volna, ha Zalka megmarad szerkesztőnek, de Somogyi Károly ellen sem volt kifogása.

183. Danielik János levele. (B.)

Különösen tisztelt Tekintetes Ur!

A Szent István-Társulat nem kevesebb örömmel, mint hazafiúi meleg hálával értesült arról, hogy a társulat által kiadandó „Magyar encyclopaedia“ elkészítésében munkatárs-képen résztvenni s e végre az egyik nevezetes szak (az államtani kérdések) kidolgozását elvállalni méltóztatik.

Tekintve e vállalatnak a nemzeti művelődés és irodalom

tekintetében fontosságát, tekintve azt, hogy a tudományok tömegének haladásával a legtöbb ember számtalan kérdésre nézve felvilágosításért rendszerint encyclopaediákhoz fordulni kénytelen, s hogy magyar nyelven eddigelő sem a tudományok fejlettségének, sem az összes világismeretnek, sem tüzetesen az emlékezetre méltó magyar dolgok sokaságának megfelelő tárunk nincsen,¹ — valamint a Szent István-Társulat az encyclopaediai vállalat által a nemzeti s közművelődésnek üdvös szolgálatot tenni hisz, úgy szívesen üdvözli azon derék hazafiakat, kik nagybecsű tudományukat és szakismereteiket e szent célra följánlani készek, habár fáradságukat még most csak a kihirdetett tiszteletdíjak határai közt jutalmazni képes.

Midőn tehát igen tisztelt Uraságod szíves ajánlkozását ismételt őszinte elismeréssel fogadjuk s miután a kidolgozandó szakindexet is már kezéhez venni méltóztatott, — szerencsém van ezennel szíves tudomására hozni, hogy a dolgozatok beküldésének határideje az A betűbe eső cikkekre nézve a közelgő január második felére van kitűzve, minélfogva egy-szersmind esedezem, hogy a szerkesztés technikai szüksége, t. i. a sorozhatás végett minden cikk vagy dolgozat külön $\frac{1}{4}$ ívrétű papíron fracto margine legyen írva.²

Mi a dolgozatok terjedelmét illeti, bátor vagyok megjegyezni, hogy a tárgyak sokasága miatt az encyclopaedia tér tekintetében nagyon gondos oekonomiára van utalva, de minthogy minden cikk magában egy kis encyclopaediai monographiát képvisel, szükséges, hogy a dolgozat lényegben kimerítő legyen s a kellemes és velős előadással rövid bár, de alapos ismertetés párosuljon.³

Az elkészült dolgozatok az encyclopaedia szerkesztőségéhez, a Szent István-Társulat irodájába intézendők.

Melyek után kitűnő hazafiui közremunkálását ujabban kikerve s az ügyet magammal együtt további szíves indulatába ajánlva, megkülönböztetett tisztelettel vagyok különösen tisztelt Tekintetes Uraságodnak

Pesten, december hó 3, 1858.

alázatos szolgája

Danielik János
társulati alelnök.

¹ Kremmer Dezső írja, hogy az Egyetemes Magyar Encyclopaedia minden elődjénél nagyobb körültekintéssel és gondnal indult meg.² Az első kötetekben értékes monografiákat találunk, a IV. kötetből kezdve a cikkek egyre szűkebb méretűek. 1871 óta a IX. kötetben kezdve Fraknói Vilmos szerkeszti az Encyclopaediát, aki már 1866 óta, az V. kötetből kezdve irt abba sok történeti cikket. Azután is Fraknói szerkeszti mindvégig a vállalatot, mely a XIII. kötéttel 1876-ban ért véget.

² A Kecskeméthy számára kijelölt A betűs „államtani kérdések” a következők voltak: „Abdicatio l. Lemondás; Absolutismus; Alapítványi javak; Alattvaló; Algróf l. Gróf; Alkotmány; Alkotmányozó országgyűlés; Állam; Államadósság; Állambölcsészet l. Államtudomány; Államfelségiség l. Állam; Államfők czíme; Államhatalom l. Állam; Államháztartás; Államjog l. Államtudomány; Államjogtan története és irodalma l. Államtan; Államjóságot; Államkövet; Államszerződvény nép és fejedelem közt l. Állam; Államszövetség l. Állam; Államtudomány története; Államvallás l. Vallás; Alsóház l. Parlamenti rendszer; Amendement l. Módosítás; Amerikai alkotmányok; Amnestia; Apanage; Aristokratia; Autonomia.” (B. Á. L. Kecskeméthy elkobzott iratai.)

³ Kecskeméthytől megjelent az Encyclopaedia I. kötetében: Abdicatio (több sorra terjed); Absolutismus (több mint két hasáb) Nem fordítás, hanem eredeti, világos fejtegetés. Nyíltan tárja fel a monarchiai absolutizmus gyöngéit. Szinte figyelmeztetésnek hangzik az ilyen mondat: (A fejedelmi absolutizmus) „nem nyújt a népeknek biztosságot, mint nem nyújt következetes feloldást, mert a legjelesb egyént tehetetlen válthatja fel a színen, ki — mint a történet számos példái tanúsítják — egypár rövid év alatt elrontani képes elődjének félszázados művét”. — E cikkek K. A. betűkkel vannak jelölve. A II. kötetben megjelentek: Alapítványi javak (két hasábra terjed); befejezése a következő: „egészen véve a földbirtoknak egyházi kézben tömegesülése ellen felhozatni szokott közzgazdászati érvek nem nyomnak többet, mint a nagybirtok ellen, s a földelaprózás mellett általában felhozatni szokott világboldogító, de a tapasztalás által hitele fosztott okoskodások”. K. betűvel van aláírva. A rövid Alattvaló cikk nincs aláírva. Az Alkotmány tanulmányt, mely több mint 24 hasábra terjed, nem Kecskeméthy írta, hanem F. E., azaz Fényes Elek. A harmadik kötetben az Amerikai alkotmányok, a IV. kötetben az Állam, az Államfők és címeik, az Államháztartás, az Államkövet és az Államtudományok című cikkeket Kecskeméthy írta. Köztük a legutolsó, a tíz és fél kéthasábos lapra terjedő, Mohl könyve után van írva. Tehát a Kecskeméthynek kiosztott A betűs címszavak egy-némelyikéről mások irtak cikkeket. Kecskeméthynek a többi betű is ki volt osztva, de azokat már nem ő írta meg. Ellenben az eredeti terven kívül eső körből több cikket irt az Encyclopaediába, mint pl. az V. kötetben a Celták, Cenci Beatrice címűeket. Az utolsó K. A. aláírású cikknek címe: Vitzliputzli. (A XIII. kötetben.)

* Könyvtári Szemle 1914. Enciklopédia és lexikon irodalmunkról.

184. Elefánty Ferenc levele.

London, decz. 14kén, 1858.

Kedves barátom!

Megint egy kéréssel alkalmatlankodom, még pedig minden további mentegetődzés nélkül. Végy kérlek, két iskátulával „Wundram's Blutreinigendes Kräuterpulver-t hozzáálló theával együtt“ s küld el Jászberénybe Sándor öcsém czime alatt; ő majd átadja azt sinlődő nénéneknek. A gyógyszer-tár Himmel-pfort-utczában van.¹ A pénz megküldése iránt majd később intézkedünk, addig is annyit mondhatok, hogy ha véletlenül Berénybe tévedsz, vendégszeretőbb házinőt, mint jó néném, nem találhatsz széles Magyarországon... Csak küld minél előbb, bis dat, qui cito dat. —

Uti cikkeidet a Naplóban olvastam s olvasom: örülök, hogy nyelvünkön ilyesmit is tudnak írni; a szerzőre nézve bármi más nyelv háládatosabb fogna lenni, a mennyiben *olyanok is* olvashatnák, kikre valami — néha igen sok — van bízva. Politico-socialis, meg kulturtörténeti cikkek czélja nem csupán az volna, hogy a *nyájas* olvasót mulattassák, hanem, hogy a szükséges reformok létrejöttét előmozdítsák.² A magyar olvasó sokat tanulhatna belőlük, de: quomodo movebunt verba, quem exempla ipsa trahere nequeunt? —

..... Mi engem illet, teljes lehetetlen a Napló számára irnom: matematikai kérdések megoldásával foglalkodom, még pedig annyira, hogy midőn eszem, vagy *alszom* is, agyam kerekei csak ez irányban mozognak. Ha Isten egészségem megtartja — tán nem sokára sikra szállhatok — s akkor mind te, mind Királyi Pál barátom, megbocsátandjátok látszólagos hanyagságomat.³

.... Sz. — nyi Béla gróffal két ízben sakkoztam; egyszer ő excja termében s jelenlétében; másodszor szobámban: első alkalommal egyenlők voltunk; másod ízben derék ellenem győzött. A magyar azt szokta mondani: harmadikban válik el — Béla gróf igen kedvesen emlékezik a veletek tölteni szokta pillanatokra s azon tiszteletteltjes modor, mellyben nőd társalgási szép tulajdonit illetőleg a követ előtt nyilatkozték — ép

annyira becsületére válik a fiatal ur józan ítélő tehetségének, — mint jól esik azoknak, kik benneteket szeretnek. —⁴

Isten veled pajtás — ha időd akad, irj megint néhány sort

Sándor * köszönt

barátodnak

* t. i. növendékem.

F.

¹ Wundram braunschweigi gyógyszerész volt. Az általa forgalomba hozott, többnyire sennalevélből készült teahez tartozó por aloéból, rhabarberából, keserűsóból és thymianból volt keverve. Ez alkatrészek érthetően jelzik a pornak és a teának rendeltetését. Az l., Himmelpfortgasse 17. sz. alatt régi gyógyszerár volt, melyet akkori birtokosa, Anton von Waldheim anyjától örökölt.

² Elefánty itt Kecskeméthy Népismeí Párluzamaira céloz. Ezek a tárcák 1858 december 4-ig a galiciai társadalmat, a lengyel történetet, a lengyel pszichét ismertetik folytonos tekintettel a magyar állapotokra és fejlődésre. A december 4-ike után megjelent közleményekben Kecskeméthy már nem a saját megfigyeléseit, hanem Bogumil Goltznak rajzait idézi. Kecskeméthy lengyel-magyar párluzamainak oktató célja is van. Például a november 28-iki számban a lengyel vendégszeretet jellemzését így fejezi be: „Egyáltalán a lengyel a társas míveltségben, a külfömben nagyon túltesz rajtunk. Mint a svábról mondják, hogy negyven éves korában ér meg az esze: azon joggal mondhatni, hogy a magyar harmincz éves koráig rüpök, míg körülbelül ki nem forrott, s csak megülledett férfi korában fejei ki * benne azon át meg át tisztas jellem, mely világsszerte sokkal nagyobb hírv vitézségünknel.”

³ Említettük már Elefánty leveleit a P. N. felfüggesztése előtt. Március 26 után sokáig hallgat. Május 26-án újra feltűnik a horgony jel egy május 18-án kelt londoni levél élén. Elefánty ebben az angol politikai pártokat és a Derby-minisztérium helyzetét jellemzi a Palmerston és Russell alatt egyesült ellenzékkel szemben. A május 23-iki levél (30-iki számban) megmagyarázza, hogy miért nem sikerült az ellenzék támadása a Derby-kabinet ellen, noha a liberális ellenzék többsége biztos volt. Mert az igazság (az indiai kormányzó megrovása ügyében) ezúttal a tory kabinet mellett harcolt. A whig vezéreket személyes érdek vezette. A május végén kelt levél (június 3-iki szám) újra az indiai kormányzó megrovásával foglalkozik. Lord Ellenborough miniszter azt követelte India kormányzójától, hogy kimélje a birodalomhoz csatolt Oude királyságban a lakosság birtokjogát. Ezért megtámadták mind a két házban. A lord beadta lemondását egyenesen a királynak. Elefánty szerint hirtelenkedve. Hiszen a kormány mind a két házban győzött. „Ha állásán” — mondja a levélíró — „a harcz kiemenetelig megmarad, nem lesz vala Anglia parlamentaris életének nagy könyvében azon lap, melyre a történetíró azt fogja fel-

* Fejel fejlik helyett. Kecskeméthy rendesen rejelt ír rejlik helyett. Az „át meg át” díszes germanizmus itt is előfordul.

jegyezni, hogy Nagybritannia képviselői az ország kormányán oly férfit meg nem tűrnek, a ki bátran bevallja, hogy tetteinek egyedüli s legfőbb irányzója az örök igazság." A június 11-iki levél (június 16-iki szám) kifejti, hogy Palmerston és a liberálisok igen súlyos hibát követtek el, midőn Ellenborough, aki Indiában köz-bocsánatot követelt, megbuktatták. A „liberális párt" — mondja az író — „közhiedelem szerint az alkotmány őre, a törvényszerű szabadság terjesztője, jog és igazság hirdetője". Midőn Palmerston és pártja a jog és igazság ellen fordultak, aláásták tekintélyüket. A július 9-iki és 10-iki számokban a londoni levél helyett tárcákat olvasunk Elefánty jelével. Visszatekint Palmerston ötvenéves pályájára. Igen tanulságos, önálló felfogással és jó magyarsággal irt jellemrajz. Ettől kezdve nincs Elefántytól cikk a P. N.-ban 1858 végéig.

⁴ Gróf Széchenyi Béla ekkor vitte Londonba a *Blick* kéziratát. December 9-én látogatta meg először Rónay Jácintot, hogy az ő segítségével kinyomathassa a *Blicket* Londonban.* Ezidőtájt, mint Elefánty leveléből látjuk, gyakran megfordult gróf Apponyi Rudolf házában is.

185. Csengery Antal levele.

Pest, dec. [14 körül] 1858.

Kedves Barátom!

Ha figyelmeztető soraidat nem veszem is,¹ szándékom volt csekély befolyásomat azon egypár akademikusknál, a kikkel bizalmasabban vagyok, érvényesíteni. Midőn a kijelölésekről vala szó, egy barátságos összejöveten, én nyomósan indokolva, megemlítettem nevedet. Ezen barátim azonban többnyire azon nézetben voltak, hogy a választás ezuttal, midőn alig egy pár ember tudja a választók közül, ki az a *thy*, — alig lesz keresztülvihető. Jövőre utaltak, midőn *neveddel* a szemlében és talán másutt is gyakrabban találkozik mind a közönség, mind a tudós urak (a választók) testülete. Részemről ezzel kénytelen valék beérni, miután magamnak ez évben nincs szavazatom, sőt a kijelöléseknél és választásoknál sem lehetek jelen. Ide járult azon körülmény is, hogy legbensőbb barátim többnyire a jogtudományi szakosztályban vannak (igy Eötvös, Szalay, Kemény, Deák stb.); s ez osztályban legkevésbé lehetett téged — dolgozataid természeténél fogva

* Pór Antal: Rónay Jácint. (A Magyar Sion őrei.) 27. l.

— besorozni. A történeti osztályt ezuttal csupán Érdy képviseli.² A többi osztályokban az én legbizalmasb barátim többnyire csak levelező tagok s így szavazatuk nincs. A mi végre hivatalos állásodat illeti: azt csupán egy tag vetette ellen, kombinációba hozván a Wiener Zeitung budai leveleivel, melyek épen idején érkeztek, ha az írónak és a hivatalos lapnak az volt a célja, hogy ingerültséget, féltékenységet s visszahatást gerjessen.³

Isten áldjon! Máskor többet,

barátod

Cs. A.

¹ Kecskeméthy tehát kérte Csengeryt, hogy segítse elő akadémiai taggá választását. Valószínűen ekkor is úgy gondolkodott, mint 1861-ben, mikor tagnak ajánlották. „Nem lenne nagy dicsőség, de jó oldalai mégis lennének megválasztásomnak.“ Megbukott 1861-ben. Ezt így beszéli el Naplójában: „Tudósnak nem választottak meg. Jövő évre, ha teszik, el nem fogadom. Annyi számár firkász-szal egy rangban lenni nem dicsőség. Ellenben megválaszták Falkot. De hisz ennél érdemtelenebbek is vannak.“ (Napló 118., 119. ll.) Csengery előtt 1858-ban még nem nevezte „számár firkászoknak“ az akadémikusokat.

² Érdy János (1796—1871) régiségbúvár és numizmatikus. Már a harmincas években lett rendes tagja az akadémiának.

³ A P. N. 1858 november 21-iki számában olvassuk a következőket: „A „W. Ztg“ esti lapjában egy valaki azt írja Budán kelt levelében, hogy a magyar akadémia annyiban „Académie hongroise“, a mennyiben a tudomány körében is „csak magyar előadásokat hallgatott, s csak magyar nyelven irt értekezéseket tett közzé. De Magyarország ép oly polyglott ország, mint pl. Oroszország, a cs. orosz akadémia, a moszkvai természettudományi s a szt. pétervári geographiai társaság azonban évkönyveibe nemcsak orosz, hanem német és francia nyelven irt értekezéseket is befogad.“ Sajnálatos dolog, ha az ember elfogultsága nem engedi meg a józan felfogást s ha egy nemzet speciális intézetének oly hivatás tulajdonítottatik, mi inkább megilletné a magas kormány által dusan dotált cs. akadémiát. A bécsi cs. tudom. akadémia, mely nem Alsó-Ausztria alapítványaiból keletkezett s nem csupán a koronaország hazafiainak adományaiából tartatik fenn, a birodalomhoz tartozó egyes országokban fennálló külön akadémiák és társulatok mindegyikénél inkább volna hivatott a polyglott birodalom tudományos életének közlönyévé, kifejezésévé válni. — A bécsi cs. tudom. akadémia munkálatainak, évkönyveinek kizárólagos nyelve azonban a német. És bár az, mint említők, nem egyes ország alapítványai folytán s nem egyes hazafiak által körülírt s határozott célú adományain keletkezett, a birodalomhoz tartozó országok mindedig nem követelték azt, hogy a cs. akadémia működése, a polyglott birodalom tudományos élete külön specia-

lításainak is kifejezése legyen. Mert azon országok, melyeknek tudományos életük s nemzeti irodalmuk van, az illető hazafiak lelkes és meghatározott czélú alapítványaik alapján bírnak oly intézeteket, melyekben tért talál a tudományos élet, s melyek a nemzeti irodalom kifejtésének eszközei. Budai jóbarátunk tehát okoskodását több alappal, több joggal alkalmazhatta volna a bécsi cs. tudom. akadémiára, mint a speciális magyar hazafiak által alapított azon intézetre, melynek legmagasb helyen megerősített neve: „Magyar Akadémia“. Hogy mit csinálnak Szt.-Pétervárott, Moszkvában, és miért cselekesznek ekként, arra semmi gondunk.“ A Wiener Zeitung november 30-iki esti lapjában a δ jelű budai levelező válaszol a P. N.-nak. A P. N. — írja a levelező — rosszul ismeri a bécsi akadémia kiadványait. Ez az akadémia igen is közöl olykor idegennyelvű előadásokat is, hiszen egyebek közt közzétette Toldy Ferencnek egy magyar nyelvű előadását. — Ez a válasz azonban nem cáfolta meg azt a tényt, hogy a magyar akadémia alapítói a tudománynak magyar nyelvű művelését kívánták attól az intézettől, melyet jelentékeny áldozatokkal alapítottak és fejlesztettek.

186. Danielik János levele. (B.)

Kedves Barátom!

Kérem, méltóztassék a „Religió“ dolgában még egyszer eljárni s az ügy elintézését az illető helyen siettetni. A „Vorschlag“ Budáról már vagy 12 napja hogy Bécsbe menesztetett.

Az akadémiai választások ma éjjel történnek meg. K. Zsigától tudom, hogy ő kegyed és Fk.-ra nézve megtette a privát értekezletben az ajánlatot, — mily sikerrel? azt holnap tudni fogjuk. Zsiga nem biztatott, kegyed ellen tudtomra csak azt vetették fel: miért nem ír saját neve alatt? Czikkei csak —thy alatt ismeretese az országban. —thyt pedig csak a beavatottak tudják, hogy kicsoda.¹

Én szerencsésen haza vergődtem. Egész Esztergomig, hol kiszálltam, mindvégig kellemetes társaságban voltam. Jancsi már nincs a Naplónál s nálunk is meglehetősen szerepén kívül áll.²

Kedves nejének sok üdvözetet! Ugy hiszem, rövid időn találkozunk. Addig is igaz baráti szeretettel vagyok

Pesten, dec. 15. 1858.

híve

Danielik János

kanonok.

¹ —thy valódi neve nem volt eléggé ismeretes, az igaz. De Kecskeméthy rendőrbiztosi hivatalát általánosan ismerték. Ezt Csengery és Danielik gyöngéden elhallgatják.

² Török Jánosról van szó. Ekkor kellett abbahagynia a Pesti Napló gazdasági rovatának szerkesztését. Különös, hogy Danielik bizonyos örömmel jelenti Töröknek mellőztetését még a Szt. István-Társulatban is. Pedig mennyi buzgóságot fejtett ki Török a Társulattól reá bízott ügyekben!

187. Csengery Antal levele.

Pest, dec. 30án, 1858.

Kedves Barátom!

Midőn azt irtam, hogy igen rossz időben jött a Wiener Zeitung cikke az akadémiáról: nem azt értettem, hogy valaki azon visszahatást ébresztő cikket Neked tulajdonította volna; hanem csak állásodra vonatkozólag érintém egy akadémikus megjegyzését, mely a Wiener Zeitung cikkel vala indokolva. Volt, a ki a tanári állást sem tartá elég függetlennek azon hatalom irányában, melynek szavát olvassa ki egynémely ember a hivatalos lap minden sorából. Hogy azonban e nézet a kevesbbség nézete volt; láthatod a választásokból.¹

Azonban hagyjuk ezeket most!

Guizotról irt cikkedet, fájdalom, kissé össze kelle szorítanom, a mellett, hogy egészen egyszerre nem adhattam. Hiában, a szerkesztő tervez,

az isten szerkeszt. Közbe jött Eötvös parentatiója, s ha végkép el nem akartam vele késni, mint elkéstem Korizmics cikkével, — adnom kellett.² Így is sokat késtem, mivel Falkra vártam, kinek azonban épen most vevém cikke utóját, s így — el kelle halasztanom az egészet, pedig fele már ki volt szedve. E füzet correcturája körül is sok bajom volt. Azt hiszem, jövőre e részben is segítve lesz.

De most sok dolgom levén, csak annyit még, hogy ide-reqesztve küldök — boldog új év kívánása mellett — 50 pfrt. irói díjt.³

Isten tartson meg sokáig, s te pedig tartsd meg barátságodban

hivedet

Csengery A.

¹ A *Wicner Zeitung* cikkét tehát csak egy akadémikus hozta kapcsolatba Kecskeméthyvel, de még ez az egy sem tulajdonította azt Kecskeméthynek. Csengery a *Wiener Zeitung*gal takarózik, hogy ne legyen kénytelen a rendőrbiztosi hivatalt említeni. Ugyane cél szolgálja a tanári állásnak Kecskeméthy hivatalával való összehasonlítása. Az akadémia 1858-ban több a kormánytól kinevezett tanárt választott meg, mint például Riedl Szendét, Wenzel Gusztávot, Konek Sándort, Nendtwich Károlyt stb.

² Eötvösnek Vörösmarty felett mondott emlékbeszédét érti. Közölnie kellett a XIV. füzetben, hogy mások meg ne előzzék. Ugyane füzetben közli Korizmic Lászlónak „Jelentés a Dunai hajózásról s a magyar borok érdekében Konstantinápolyba tett ut eredményeiről” című felolvasását. De ezt a *Pesti Napló* már közölte (november 30—december 4-ig), mielőtt a *Budapesti Szemle* XIV-ik füzete megjelent volna.

³ 50 pp. frt egyenlő 52 frt 50kr. o. é. Ez a honorárium nemcsak a Guizot-cikkért, hanem a Carlyle-ismertetését is volt fizetve. Összesen körülbelül 20 lap, azaz 1 1/4 ív. Egy ívre 40 p. f. honoráriumot számított a szerkesztő.

188. Falke János levele.

Verehrtester Freund!

Pesth, am 8-t. Jänner 1859.

Wegen der drängenden Geschäfte zur Kürze gezwungen, sage ich: —

„Topp! eingeschlagen!“ am 15t. Jänner folgen 100 Gulden österreichischer Währung! mehr kann ich auf Ehre nicht! — Die Zukunft wird uns vielleicht mehr bieten, worüber gewiß herzlich froh sein wird ihr unterzeichneter Freund. — Für die 100 Gulden rechnen wir nun für jeden Sonntag auf ein Feuilletton! (lieber Freund, nur das nicht fahren lassen, das ist für uns wie ein Bissen Brod), dann auf wo möglich monatlich 10 Briefe und 2 Bücher-Revuen! „Wir verlangen viel, doch wir haben es wirklich von nöthen!“ —

Seien Sie nicht böse auf ihren Freund! daß er so zum Krämer geworden, doch er thut es ja nur, um das Unternehmen zu consolidiren. — Die Zukunft wird uns vielleicht freieren Spielraum lassen.¹

Gott zum Gruß und eine herzliche Empfehlung von mir und meiner Frau an Ihre Gnädige und Sie; es zeichnet sich mit gewohnter freundschaftlicher Zuneigung

Ihr ergebener Freund

Falke.

¹ A *Budapesti Hirlap* januári folyama számára Kecskeméthy meglehetősen pontossággal írta meg mindazt, amit Falke kívánt. A január elseji számban megjelent a Vasárnapi levelek Bécsből című *thy* tárca. Az újévi érzélgést gúnyolja, azután a német dráma hanyatlását állapítja meg s igen szépen méltatja La Rochet Molière Fösvényének szerepében. Beszél egyet-mást Renz cirkuszáról, a Búrgszínházról s a Ferni nővérekről, kik zenei produkciókkal feltűnést keltettek. A január 9-iki vasárnapi számban újra találkozunk egy Vasárnapi bécsi levéllel. Két hangversenyt tesz abban nevetessé. A január 16-iki Vasárnapi levél a színészek színpadon kívüli társalgásának, a Carl-színház előadásainak és Scribe „Tündérújjainak” kigúnyolásával mulattatja az olvasót. A január 23-iki Vasárnapi levél részletesen elemzi a Tündérújjakat. Arra a következtetésre jut, hogy Scribe e vigjátékával szegényt hozott 350 vigjáték dicsőségében öszülő vendég hájára. A darab nőknek való. Mert a színpadon szereplő nők hatszor váltanak pompásnál pompásabb öltözetet. Honnan veszik a színésznők a költséget e luxus kifejtésére? A január 30-iki Vasárnapi levél a külvárosi színházakról, a merész női divatról, Renzről stb. cseveg. — A jelű bécsi levelek január 5, 8, 11, 13, 15, 16, 22, 23, 28-iki számokban jelentek meg. Külpolitikai és gazdasági kérdéseket tárgyaltak. Kecskeméthy támadja azokban a célrendszert s az iparszabadságot ajánlja. Nevetessé teszi a bécsi ügyvédi kamarát, mely nem akarja emelni az ügyvédek számát, noha az alig 70 főnyi ügyvédi kar az egyre növekvő és gazdagodó Bécs szükségleteit már ki nem elégíti. Támadja az olasz-ausztriai vasúttársaságot a viteldíjak emelése miatt. Ez rossz számítás a vasút részéről. Jellemzi az állapotokat, hogy a magyar bor szállítása olcsóbb Hamburgon, mint Trieszten át. Gúnyosan bírálja a III. Napoleon védelmére irt német és francia röpiratokat. Senki sem hiszi el, hogy „a császárság a béke”, pedig a röpiratok eléggé hirdetik. Napoleon ki akarja üzni Ausztriát olasz birtokaiból, de el van szigetelve, csak Szardinia a szövetségese. Ez a szövetséges nem sokat nyom, III. Napoleon nem fog pénzt és vért áldozni inspirált röpiratai alap gondolatáért. Magyarország évi dohánytermése 1.700,000 mázsára emelkedett. Ez majdnem kétszer annyi, mint amennyit a kincstár feldolgozni és felhasználni bír. A termesztési engedélyek leszállítása tehát jogosult. — Az úgynevezett könyvszemle a január 15-iki szám tárcájában jelent meg: „Külirodalmi Levelek. I. Felületes csevegés sok mindenféléről” címmel Kecskeméthy Aurél aláírással. A név alatt ez a jegyzet olvasható: „Ugy hisszük, nem mondunk titkot olvasóinknak, hogy az irodalmi levelek és *thy* a közkedvességű vasárnapi levelek írója — egy és ugyanazon személy. Szerk.” Mint Danielik és Csengery leveleiből láttuk, az akadémikusok előtt titok volt, hogy a *thy* Kecskeméthyt jelenti. A háromhasábos tárca először Gutzkow „Der Zauberer von Rom” című óriásinak ígérkező három megjelent kötetének unalmasságát bosszankodva csúfolja, azután megbélyegzi Feydeau *Fannyját*, az erkölcsi célzattal leplezett erkölcselensége miatt. Feuillet „Le roman d'un jeune home pauvreját” „langyos légmérsékletű életösszeütközésnek” nevezi. Igen visszatetsző neki Michelet L'amourjában a szép érzések

és a prózai, szinte undorítóan anyagi eszmék vegyülete. Bogumil Goltz Charakteristik und Naturgeschichte der Frauen című könyve egészen rossz, de a találó aforizmák dús bányájára akadunk benne. Louis Jourdan Les mauvais ménages című könyvében több válóper okiratai alapján kimondja, hogy a szerencsétlen házaseletnek, ha nem is mindenkor, de túlnyomóan többnyire — a férfi az oka. II. Katalin cárnő emlékiratai hitelesek. Az északi Semiramis ifjúságáról szólnak. Jelentékeny a könyvnek kulturtörténeti értéke. — E szerint Kecskeméthy január havában öt vasárnapi tárcát, kilenc bécsi levelet és egy könyvszemlét írt. A száz forintért eleget dolgozott.

189. Danielik János levele. (B.)

Kedves Barátom!

Cikkeiből, melyeket a „Pesti Napló“-ban olvasok, azt következtetem, hogy egy kissé le van hangolva. Kedvesek, mulattatók, tanulságosak ezek, mint mindig; de hiányzik belőlük az a bizonyos jó nedély, melynek forrását Istentől nyert lelki tehetségeiben birja. Alkalmasint genirozza a —thynek szükségesnek bebizonyult kitöltése. Lám! mily sok függ attól, hogy ne láttassunk minden felől! A repkedő madár is megrezzen, meghuzza magát, ha észreveszi, hogy bámészkodik lesik.¹

A kéziratokat megkaptam s meg vagyunk velük elégedve.² Kérem, folytassa serényen, már csak azért is, hogy szerencsés lehessek önnek mielőbb pár forintot assignálhatni. Ösztönözzé Falkot is, kinek szíves üdvözlétemet megmondadni kérem.

A bor az idő engedtével valahára majd csak utnak indul. Rendelést tettem Egerben, hogy a legjobbból egyenest önnek czimezve küldjenek egy akót. Eddig nem tették, mert féltek, hogy a hideg megrongálja.

A „Pesti Napló“-ba özőnlík az előfizetés. Egyszer valahára tehát megjött az aratás ideje is.

Uri nejének mondja meg alázatos tiszteletemet. Martiusban felrándulok ismét; remélem, hogy nagyrabecsiült társaságukban újra pár kedves estét fogok eltölthetni. Igen jól esett a megemlékezés a kicsinyek részéről; ha felmegyek, viszek majd egy-két érdekes apróságot nekik, hogy alkalmuk legyen rólam azontul is és pedig gyakrabban megemlékezhetni.

Részemről töltöm az időt úgy, a hogy. Nem tudom, de úgy látszik nekem, miként már is a kényelem lelke szállott volna meg. Igen keveset írok, mintha érezném, hogy nem vehetem hasznát jelenlegi fejtörésemnek.³

Bocsásson meg, hogy a boldog újévet csak most viszonzom. Ennek oka szintén csak az a kényelem. Rest vagyok írni, vagy az olvasáson kívül bármi mást is tenni. Még a multság is untat.

Isten önnel kedves Barátom! Isten virasszon ön és családja felett! Vagyok egész szívből

Pesten, jan. 21. 1859.

igaz hive

Danielik János,
kanonok.

¹ Kecskeméthy a P. N. 1859 január 1, 4, 5 és 12-iki számaiban befejezte a Népismeí párhuzamok galíciai részét. Ez utolsó tárcák Bogumil Goltznak „Der Mensch und die Leute“ című művéből vannak átvéve. A végén néhány eredeti sort csatolt az író az idézetekhez. Ezekben figyelmezteti az olvasót Goltz hibájára és arra is, hogy a lengyel népijellem tanulmánya hasznos a magyarokra nézve. E négy tárcában van ugyan „nedély“, de az nem a Kecskeméthyé s különben is e tárcák *thy* betűkkel vannak jelölve. Danielik megjegyzése tehát csak a január 19-iki tárcára vonatkozhatik, melynek címe: *Külirodalmi curiosum. I. Michelet. L'amour. Paris, Hachette, 1859.* A tárcát Kecskeméthy teljes nevével írta alá. Rendkívüli szigorral ítéli el Michelet könyvét. Egészségtelen, ferde műnek nevezi. Azt mondja, hogy az undor benyomását keltette föl benne a szükségtelen cinizmus miatt, amellyel Michelet a nőnek testi életét rajzolja. Michelet e könyvében az „őreg úr, ki a szerelem szennyében rajongva dőzsöl“. Ez valóban kissé sok! Ha néhány csepp humor („nedély“) vegyül a bírálat hangjába, a cikk hatása kellemesebb volna. Így bántó az a mód, ahogy Kecskeméthy a nagy íróat leteremti. Michelet nem cinikus, hanem őszinte hevében gyermekes olykor. Könyvét a francia viszonyokból kell megítélni. A francia ifjúságot akarja a házasságra édesgetni, hogy megmentse nemzete jövőjét. Meg akarja győzni az olvasót arról, hogy a szerelem a házasságban mennyi boldogságnak és milyen költői érzéseknek a forrása. Szeretné tanítását exakt tudományos megfigyelések által meggyökereztetni francia olvasóinak lelkében. Ez az exaktsága szükségtelen és izléstelen részletezésre csábítja. Másrészt nagyon is szentimentális imádója a nőnek. Azzal a középkori felfogással szemben, hogy a nő tisztátlan lény, a másik végletre ragadtatja magát. Könyve rousseaui vegyülete az optimisztikus érzékenységnek, az érzékiségnek és a valódi költői hangulatoknak. Bizonyos ironiát megéremel, de a ledorongoló bírálat az olvasót a

könyv védelmére hangolja. Igaza lehet Danieliknek abban, hogy Kecskeméthy rossz kedvében írta a bírálatot. De homályos az a magyarázat, hogy Kecskeméthy azért volt kedvetlen, mert a *thy*-nek „szükségesnek bizonyult betöltése genírozta”. Ezt a betöltést valószínűen az akadémiai választásokon szerzett tapasztalatok tették szükségessé.

² L. a 183. sz. levelet.

³ Csak múltó kedvetlenség volt. Danielik ezután még nagy tevékenységet fejtett ki az irodalomban is.

190. Gróf Apponyi Sándor levele.

London, 13ten Febr. 1859.

Lieber Herr von Kecskeméthy!

Ich erlaube mir dem Briefe von Herrn Elefánthy einige Zeilen beizulegen, um Ihnen selbst meinen aufrichtigen Dank für die Bereitwilligkeit auszudrücken, mit welcher Sie unseren Bitten entgegengekommen sind. Das Programm, welches Sie so gut waren uns gestern zu schicken, so wie auch die Anweisungen von Professor Ernst geben uns über Alles Auskunft, was ich zu meiner diesjährigen Prüfung brauche und geben uns wichtige Anhaltspunkte.¹ Ich bitte Sie auch, in meinem Namen so wie in dem von Papa, dem Herrn Professor unsern innigsten Dank für seine Aufmerksamkeit zu melden, bis wir nicht Gelegenheit bekommen, dasselbe persönlich zu thun.

Noch eine Bitte! nur *ein* Buch fehlt uns noch: *Weinhold's – Mittelhochdeutsches Lesebuch. (Niebelungen, Reinecke etc.)*² Wollen Sie die Gefälligkeit haben, dasselbe bei einem Buchhändler zu bestellen, mit dem Auftrage, es sammt Rechnung an Herrn Raimund Dötzt — (Stadt, Zeughausgasse No. 179) für mich zu senden.

Indem ich nochmals meinen innigsten Dank wiederhole, verbleibe ich Ihr ergebenster

Alexander Apponyi.

¹ Kecskeméthy a skót bencések (Obergymnasium zu den Schotten) bécsi gimnáziumának programját küldötte Londonba. Ott tanított Dr. theol. Ernst Hauswirth vallástant, földrajzt és történetet.

² A könyv teljes címe: Dr. Karl Weinhold: Mittelhochdeutsches Lesebuch mit einem metrischen Anhang und Glossar. Első kiadása 1850-ben jelent meg Bécsben. IV-ik kiadása ugyanott 1891-ben.

191. Elefánty Ferenc levele.

London, Chandos house, febr. 15kén, 1859.

Kedves Barátom!

A köszönetet szíves közbenjárásodért Sándor idecsatolt soraiban olvashatod. Tegnap este az utolsó szó, mellyel atyja elbocsátá, az volt, hogy haladék nélkül fejezze ki háláját irántad, valamint Hauswirth tanár ur iránt is.¹ Nem képzeled, minő szolgálatot tettetek az által, hogy a tanulmányok nagy tömegből kiszemelve mutatjátok azt, a mi a VII. osztályba leendő fölvétel előtt vizsgálat tárgyául fog szolgálni. „Ich zweifle nicht, daß Se. Exc. — sobald die überhäuften Geschäfte es erlauben — dem hochwürdigen P. Ernest seinen Dank selbst ausdrücken wird.“² Midőn a nyomtatott programmot megkaptuk, — leveled két nappal később érkezett — azt mondtam S.-nak, hogy majd annak idejében téged kérünk meg szállás megrendelése iránt. Képzelheted meglepetését, midőn azt írád, hogy a majdan szükséges szobákat illetőleg előre tudósítsalak. A grófnak jelenleg annyi a dolga, hogy iskolai részletekről nem igen merek vele értekezni; de mihelyt a politika ismét tágit, előállok tervemmel s azt — a reménylett jóváhagyás esetében — veled közlendem.³ Egyébiránt tudod, hogy a fiu nyílt eszü és munkás, ennél fogva jó reménnyel vagyok a kiemenetel után. Addig is éljen Dornbach!⁴

Utóbbi leveleid egyikében irod, hogy nem értesítélek a 18 p. frtnak Velenczében történt fölvétele felől. Barátom! ilyesmí ép oly lehetetlen, mintha azt állítanád, hogy a küldött összeget el nem fogadtam. *Irtam még azon órában*, sajnálatom fejezve ki a fölött, hogy nem költhettük el ama néhány forintot együtt valamely kedélyes kirándulás alkalmával. Továbbá érinted, hogy czikkeim egyike a Naplóban megjelent, ha lehet, küld meg e számot, én nem találok az enyémekek közt. Hiányzik a jan. 30-ikai szám. Lehet, hogy éppen abban van.⁵ Ha itt-ott apró kiadásod van miattam (mint p. o. multkori két levelem Pestre szállításáért), annak idejében majd kiegyenlítjük. Remélem, a gyógyszerek árát megkaptad.

Mult héten küldtem az első mathem. kérdést Sabine tábornoknak (a Royal Society egyik alelnöke); még eddig nem kaptam választ.⁶ Isten veletek, csókol barátod F.

Mindkettőnk szíves üdvözlését tisztelt nőd számára, kit az Isten tartson meg erőben, egészségben, míg megint kezét szűrhatunk.

¹ L. a 190. sz. levelet.

² Az idézett szavakat talán az ifjú gróf mondotta.

³ A londoni osztrák követ ekkor nagyon el volt foglalta. Az volt a kérdés, vajon Anglia semleges marad-e a fenyegető francia-osztrák háborúban? És melyik félnek fog kedvezni ez a semlegesség? Lord Cowley február vége felé küldetett Bécsbe, hogy Ausztria és III. Napoleon közt közvetítsen. — A levélírónak iskolai terveit nem ismerjük. Talán azt akarta, hogy tanítványa összevont vizsgát tegyen.

⁴ Dornbachi kirándulásról, vagy ott bérlendő villáról van szó.

⁵ Abban nincs. Egyáltalán a P. N. januári és februári számaiban nem találtunk cikket, mely Elefántynak volna tulajdonítható.

⁶ Sir Edward Sabine (1788—1883) nagy utazó és természettudós. Főmunkája: *Features of Terrestrial Magnetism* (1862).

192. Csengery Antal levele.

Pest, mart. 3-án, 1859.

Kedves Barátom!

Itt küldöm „Guizot“ második részének tiszteletdíját.¹ A szemle XV. füzetét itt küldöm.

Hát a német regényirodalom mit csinál?²

Isten áldjon! barátod

20 frt p. p. melléklettel.

Csengery Antal.

U. I. Az előbbi XIV. füzet megjelente után küldött 50 frtot, ugy hiszem, vetted már.³

¹ A *Budapesti Szemle* ötödik kötetében (1859) összesen nyolc lapot tesz a második rész. Tehát egy félívért 20 p. f. járt.

² L. a 180. sz. levelet.

³ L. a 187. sz. levelet.

193. Zajzoni Rab István levele. (B.)

Bécs, márc. 31-kén, 1859.

Tekintetes ur!

Kimondhatatlanul sajnálom, hogy nem tehetem személyesen tiszteletemet, de csak két nappal ezelőtt hagyván oda a siralmas kórházat, még oly gyöngye vagyok, hogy szállásom-

tól gyalog messze nem mehetek. Ne legyenek soraim terhére, hisz úgy is tán az utolsók, melyeket tekintetes urhoz írhatok, mert holnap indulok haza, a Székelyföldre, hogy meggyógyuljon beteg mellem, ha csak meggyógyulhat.¹

Verseimet „Kordalok” cím alatt nemsokára elkészíti Sommer nyomdája, én még csak ezek megjelenését se várhatom be. Mi szellemem ezen talán legutolsó szüleményeit illeti, legyen szabad tekintetes urat szépen fölkérnem, hogy legyen, ha tán szükség lenne az elnézésre, elnéző; mert ha valami akadályok adnák elő magukat, én nem tudnék beteg- és távollétem miatt lépéseket tenni az ügyben. Különben az én csekély belátásom szerint és a jelen viszonyokat megfontolva, nem tartalmaznak a „Kordalok” semmi olyast, a mi az olvasó közönségre izgatólag, hanem olyast, a mi csupán szomorítólag hat. Végre pedig csak 500 példány nyomatik és a könyvkereskedésbe csak 300 jövend. Ezzel bizony nem megyünk sokra.¹

Ha a sors úgy akarná, hogy odahaza sírba szálljak és ne lenne többé ez életben szerencsém tekintetes urral találkozhatni, legyen meggyőződve, hogy élt egy szerencsétlen, sorsüldözött fiu, a ki legőszintébb tisztelettel viseltetett tekintetes ur iránt és ez a fiu volt²

Zajzoni.

¹ A „Kordalok” című kötet 1859-ben jelent meg Bécsben, harmadik kiadása 1862-ben Pesten Pfeifernél. Ezt a nem közönséges sikert Zajzoni annak köszönhetette, hogy a második kiadás kitelt az 1859-ben tartalékban maradt példányokból, továbbá annak is, hogy a református tanítók a *Kordalokat* jutalmul osztogatták jó tanulóknak a költő szűkebb hazájában. (Végh Mátyás: Zajzoni életrajza. Brassó című lapban, 1887. 103. számig.) A Kordalokban lát-szólag nincsenek izgató politikai költemények; a hegyes török ártatlan szavakba vannak burkolva, mint például a *Künn a kertben Nagyváradon* című versben. A költő elmondja, hogy ott a kertben vasárnaponként célba lövöldöznek, de csak kevés golyó talál.

És ti urak, nem tudjátok,
Mért oly kevesen találtok?
Látjátok, így áll a dolog:
Hogyha az, kit én gondolok,
Lenne a ti céltáblátok,
Tán mindnyájan találjátok.

Az uralkodót szerette volna céltáblának kitűzni a „legszeb-babb Rab”, mint Török János nevezgette Zajzont.

² Többé nem is találkozott Kecskeméthyvel az ekkor 27 éves „fiú”.

194. Falke János levele. (B.)

Pest, am 24t. April 1859.

Hochverehrtester Freund!

Gönnen Sie in ihrem Innern der Überzeugung Raum, daß wenige ein so aufrichtiges Mitgefühl für die herben Schicksalschläge, die Sie, verehrtester Freund, in Ihrer Familie getroffen, aufweisen können, als ihr gefertigter treuer Feldkamerad, den es beim Empfang Ihres bezüglichen Schreibens unendlich schwer fiel, gerade in einem solchen Augenblick, mit seinem anscheinend knauserischen Vorhaben Ihnen entgegengekommen zu sein.¹ Doch glauben Sie mir, würde das ganze Geschäft meinen eigenen Sack betreffen, ich könnte nicht ernstlichere Sorgen haben, als jetzt, wo die Auslagen in Folge der flagranten Tagesfragen, immer größer, die Einnahmen hingegen in Folge einer gänzlichen Stockung der Geschäfte, immer kleiner.² Ein Knausern wird unter solchen Umständen zum Gebot der Selbsterhaltung. Sie können Sich lieber Freund nun nicht vorstellen, um wie viel leichter mir um das Herz (Nachsicht für den plebeischen Ausdruck) wurde, als ich aus Ihrem Schreiben sah, daß wir uns Beide, ich in meiner Knauserei und Sie in ihrer Sehnsucht, von der lästigen Feuilletons-Schelle befreit zu werden auf halbem Wege entgegenkamen.

Das von Ihnen gemachte Anerbieten findet unter der Zugestehung der bedungenen 60 f. die herzlich dankbare Annahme, mit der Bitte, den Budapesti Hirlap als eine ohnehin von seinem fast gesamten Vaterlande verlassene Waise (die sich im Schweiß ihres Angesichtes den Weg bahnen muß, wo anderen die Straßen vom herrschenden Zeitgeist geebnet worden) gnädig zu behandeln.³

Sie werden mutmaßlich von meiner jüngsten Anwesenheit in Wien gehört haben, und sich weidlich ärgern, mich nicht bei sich gefunden zu haben, — Veniam! ich klopfte zweimal an der Thüre ihres,⁴ einmal zu früh, einmal zu spät und die Stunden, wo ich Sie treffen hätte können, waren unmöglich frei zu machen.

Es tat gewiß aufrichtig leid, Sie nicht gesehen zu haben
Ihrem aufrichtig ergebenen

Falke.

N. S. Diese Zeilen sind aus Übersehen bis heute liegen geblieben, darum Entschuldigung des späten Einlangens wegen.

Wien, am 29. April, 1859.

Falke.

¹ A kis Kecskeméthy Livius haláláról van szó (április 14).

² A készülődő európai zivatar miatt a hivatalos lap politikai része megtelik költséges közleményekkel, esetleg háborús melléletekről is kell gondoskodnia; ellenben a jövedelmező hirdetések száma az üzleti forgalom pangása miatt apad.

³ Az áprilisi *Budapesti Hirlapba* Kecskeméthy még a régi megegyezés alapján három Külirodalmi Levelek című tárcát irt különböző könyvekről, azután vagy nyolc Δ jelű bécsi levelet és két Vasárnapi Levelek Bécsből című tárcát *thy* jellel. Eszerint a Vasárnapi Levelek már gyérülni kezdtek, Kecskeméthy kevesebbet irt, mint amennyire kötelezve volt, mert már unta ezt a kötelezettséget. Falke nem igen szerette Kecskeméthy vasárnapi tárcáit. „Was sagen Sie zu der heutigen Vasárnapi levél?“ — írja Falknak 1859 január 30-án. — „Sie gefallen halt nicht.“ (Nemz. Múzeum.) Az igaz, hogy az a Vasárnapi levél, mely a bécsi külvárosi színházokról, jótékony „akadémiákról“ és Renzről szól, kissé fáradtan van írva, noha nem érdektelen. Falke látván azt, hogy Kecskeméthy szabadulni akar e tárcáktól, szívesen felmentette ebbeli kötelezettségétől, annál is inkább, mivel a *Budapesti Hirlap* költségvetési mérlege nagyon rászorult a takarékosagra. A májusi számban Kecskeméthy nyolc Δ bécsi levelet és teljes névaláírással két Külirodalmi Levelek című tárcát irt. Tehát az új egyesség szerint körülbelül ennyi közleményért kapta a 60 frtnyi fizetést. A két külirodalmi tárcza német és olasz könyvek alapján Olaszország történetét tekinti át; a másodikban a savoyai ház történetét ismerteti. Kiemeli, hogy már IV. Henrik francia király politikája volt Piemontból egy erős s a Habsburg-házat Olaszországból kiszorító államot alakítani. A savoyai ház történetét e szavakkal végzi: „(Piemont) mint egy merész játékos, magas tételt veszélyeztet — csekély nyereményért. Ez jelleme Piemont terjeszkedési politikájának századok óta.“ Ily módon egyesítette írónk tudományos tárcájában az aktualitás és a lojalitás követelményeit.

⁴ Itt egy szó az író tollában maradt, valószínűen „Bureaus“-t akart írni.

195. Tóth Kálmán levele. (B.)

Pest, július 6, 1859.

T. Uram!

Az akadémiánál 100 aranyat nyert darabom, az „Egy királyné“ Bécsben nyomtatva, a napokban az ottani censurára megy. Ismerve a mi sajtóőreink kicsinykedéseit, nem akartam

magamat kellemetlenségeknek kitenni s ezért küldtem drámámat Bécsbe. Hiszem, hogy bárki kezébe jut, e nagyon is royális intencióju darabra nézve nem lesz felakadás, hanem miután a mostani kényes időben (én a darabot tavaly irtam) még is lehetne valami csekély kifogás, kérem önt, hogy ez esetben drámám fölé szives pártolását kiterjeszteni sziveskedjék.¹

Bátorságomat, mellyel e kérelmet ismétlem, mentse ki azon tisztelet és rokonszenv, mellyel ön iránt egy pár rövid találkozás után is viseltetem s mellyel vagyok önnek tisztelője

Tóth Kálmán.

¹ Ugy látszik, ki is terjesztette pártolását. Mert a dráma zavartalanul jelenhetett meg 1859-ben Pesten Emich Gusztáv bizományaiban. Bécsben Jacob és Holzhausennál nyomatták. A Nemzeti Színházban összesen hatszor játszották 1860 december 17-től 1867 december 2-áig. (Bayer József: A magyar drámai irodalom története. II. 472. l.) Valóban royális intenciójú darab. Nagyon is royális, hiszen II. István, a szeszélyes zsarnok, legyőzi Iván és Bors ispánok lázadását, de az ispánok nem lakolnak oly kegyetlenül, mint a történetben. Tóth Kálmán a valóban tragikus történeti anyagból simán kibonyolázó drámát szerkesztett. A tragikai összeütközések rajzára nincs is ereje. II. István neijének szerelme a hős Iván iránt erősen hajlik a drámában a tragikai bonyodalom felé, de a költő ezt a szenvedélyt is ellágyítja lírai olvadással. Az ő drámájában a történetnek zord Istvánja belsőleg nyugtalan, eléggé humánus és nem igen érdekes uralkodóvá lett. Különösen az, hogy Tóth Kálmán feltűnően és szerencsétlenül utánozza Katona Bánk bánját. Úgyesen szövi a drámai mesét, de drámája mégis rövid életű volt. A Teleki-alapítványból nyert 100 arany sem hosszabbította meg életét.

196. Paulikovich Lajos levele. (B.)

Tekintetes Ur!

A hirlapokban megjelent jeles értekezései s néhány író barátom által előmbe lerajzolt nemes jellemét ismerve, bátorodom ezen szerény soraimat tekintetes Uraságodhoz intézni.

Én, mint szembeteg, hét éve tartózkodom Pesten s hét év óta történelmi munkákkal foglalkozva, működöm az irodalom mezején; ez idő alatt, részint a lapokban, részint önállólag megjelent munkáimban a censura soha legkisebb megróni

valót nem talált. Ez év elején, március elején adám ki legújabb munkámat „Nefejejtsek a történelem mezejéről“ czim alatt, melynek I. kötete szinte kiadatott; de a II. füzet borzasztó meglepetésemre lefoglaltatott, sőt az országos törvényszékhez küldetett, hogy bűnvádi vizsgálat alá fogjanak; de részint az említett törvényszék, részint a kerületi főtörvényszék ez ügyet mint ártatlant, vizsgálatra méltónak nem találván, elvetette. Ekkor azon édes remény biztatott, hogy szerencsétlen teremtményem, „Pál vitéz“, börtönéből szabadon fog bocsáttatni; de hasztalan, hiu volt örömöm! Mert munkámat újra nem akarván kiadni, az Bécsbe felebbeztetett.

Már fél éve, hogy halad az ügy. Hétszáz előfizetőm folytonosan ostromol, a legkiméletlenebb s kétértelműbb szavakkal; nevem, becsülem s irói jóhirem a legveszélyesb koczkán forog; üldöztetve minden oldalról, a legelkeseredettebb s fájdalmasb szívvvel folyamodom a tek. Urhoz, ez egyetlen férfiúhoz, kit a roppant birodalmi fővárosban, ha nem is személyéről, de fényes, nagylelkű jelleméről ismerni szerencsés vagyok s meg fog bocsátani azon talán nagyon is tulmerézségemért, hogy felkérjem, mikép a Polizei-General ő méltóságánál, e birodalomszerte ismert dicső férfiúnál, kit különösen a magyar irodalmárok még hamvaiban is áldani fognak, méltóztatnék ügyem előmozdítására felkérni, hogy sokat szenvedett munkám valahára, annyi balsors s vizsály után napvilágot láthasson.¹

Végre legmélyebb tisztelem s előleges hálám jeléül fogadja tőlem a tek. Ur ez említett munka I. füzetét, melyből szinte két levél hiányzik, nem azért, mintha azon két levél le volna foglalva, de mivel ezerhatszáz levelet nem lehetvén oly hirtelen levagdalni a letiltott ivekből, az I. kötet uszálya is a szerencsétlen fogoly „Pál vitéz“ sorsában osztozni kénytelen vala és így az I. kötet is hiányos. Négyszáz pengőforint nyomdai költségem, temérdek fáradozásom, szellemi és anyagi hasznom, előmenetem, minden! tönkre van téve, ha csak a nagylelkű Rendőrtábornok ur szívszaggató helyzetemből ki nem emel.²

Részvét- és szájalomra méltó vagyok én! nem csak azért, mivel egy nagytekintélyű királyi hivatalnok egyetlen fiárvája

vagyok, ki elvesztvén szemeim világát, e jelen levelet is csak tollba mondani vagyok kénytelen, kinek minden vagyona és öröksége e toll, melyet rosszakaróim összetörni igyekeznek, hogy mint a görnyedt aggastyánt, utolsó gyámbotjától is megfosszanak; de a daemonok mellett őrangyalokat is rendelt az ég a szenvedők számára! — s remélem, azon iszonyu bánalmakat, melyet ellenem Pesten elkövettek, Bécsben jóvá teszik.³

Még egyszer kegyes bocsánatát, szíves jóakarátját s magas pártfogását kiesdve, legmélyebb tiszteletem mellett vagyok a Tekintetes Urnak

Pesten, az 1859. aug. 3.

Józsefváros, Ösz-uteza 12. sz.

alázatos szolgája

Paulikovich.

¹ Híven közöljük a hézagos mondatot. Paulikovich báró Kempen altábornagyot dicsőíti. A „magyar íróknak“ Paulikovich által tolmácsolt áldása nem volt foganatos. Az altábornagyot nyugalomba küldötték augusztus 21-én. Ekkor Hübner lett a rendőrmíniszter.

² Bizony nem emelte ki. A Pál vitézt elkobozta a rendőrség. Paulikovich Nefeletsek a Történelem Mezejéről című gyűjteményében a következő történeti beszélyeknek kellett volna megjelenniök: A Honleány, Körösmező művésze, Pál vitész, Remete. A több mint hétszáz előfizető hiába várta az első két beszély után a harmadikat. Paulikovich, ha nem csalódunk, a kurucokat dicsőítette abban; elég az, hogy a hosszabb Pál vitész helyett két rövidebb beszélyt kellett adnia: Török Katalint és a Vár és kunyhót. A csere nem ártott, mert rövidebb beszélyekben nem hordott össze annyi furesz regényes találmányt, mint a hosszabbakban.

³ Berzéki Paulikovich Lajos (1832—1885) igen szerencsétlen ember volt. 1859-ben megvakult, visszakapta ugyan szemevilágát, de gyöngye szemeit kímélnie kellett és tollba mondotta iratait önfeláldozó nővéreinek, Ceciliának. Bámulatos volt lelki erélye. Jogot végzett, azután orvos lett. A Pál vitész elkobzása után vidékre menekült a rendőrség szeme elől, Sarkadon, azután Mármaros megyében orvosi tudománya után éldegélt, majd 1865-ben reáliskolai és később jogakadémiai tanár lett Kassán. Igen sokat írt. Regényeiben, beszélyeiben sok a történeti ismeret, de ünnepélyes pátosza és igenis naivul romantikus leleményessége csak kevés olvasónak hatották meg a szívét. A rendőri elkobzás és szerencsétlen sorsa ismertebbé és népszerűbbé tették nevét, mint irodalmi munkái. Egyik regényét, „Sarkadvárt“ (Pest, 1861) Arany János ismertette a Szépirodalmi Figyelőben. Egyszerűen ismerteti tartalmát a regényből vett idézettel és az idézet után ezt írja: „Hasonló ünnepélyes, fellengző hangon foly az egész elbeszélés, melyben a hazáérti lelkesültség kitünő szerepet játszik. Lehető

irodalmi becsén kívül egy sokak előtt tudvalevő körülmény is ajánlja e művet az olvasók részvételébe." (Hátrahagyott Iratai és Levelezése. II-ik rész.) A „tudvalevő körülmény” Paulikovichnak szembaja s egyáltalán sorsának mostohasága volt. Márki Sándor igen melegen és tanulságosan emlékezett meg Paulikovichról az *Arad és Vidéke* 1886-iki évfolyamában (95. sz.).

197. Báró Kemény Zsigmond levele. (B.)

[Pest, 1859 október 22.]

Édes Aurelem!

Falkhoz irt levelem — semmi nyilvánosságra nem lévén szánya — rémségesen pongyola és rendetlen.

Ezen okból nem hatalmazhatlak fel a lefordításra. De ha mégis lefordítani fogod, teljességgel nem veszem rossz néven

Leveled másik részéről később

hived

Kemény.

¹ A levél dátumát Kecskeméthy feljegyzéséből vesszük át. A levél balsarkára jegyezte: Bécs, 23/10. 59. De vajjon Keménynek melyik levelét akarta Kecskeméthy németre fordítani? Talán azt, mely a protestáns pátenssel foglalkozott, de elveszett, mint a 115. sz. levélhez irt jegyzetben említettük? Ez elveszett levél ugyanis október 20-ika körül kelhetett s így a dátum nem akadály abban, hogy Keménynek október 22-iki válaszát reá vonatkoztassuk. Azonban a 23/10-et nem szükséges okvetetlenül október 23-ára magyaráznunk. A 10-el néha decembert is jelölnek. Ha tehát a 10-et decembernek vesszük, arra is gondolhatnánk, hogy Kecskeméthy Keménynek november 17-iki (115. sz.) levelére kérte a fordítási engedélyt. Ez a levél valóban megjelent fordításban, de már a november 19-iki Wandererben (l. a 116. sz. levél 2-ik jegyzetét). Megjelent anélkül, hogy Falk engedélyt kért volna a fordításra. És így mindakét kombináció gyöngye alapon nyugszik. Még egy harmadik is lehetséges. A 23/10 talán nem a levél érkezésének dátuma, hanem ismeretlen célú feljegyzés. Ekkor feltehetnők, hogy Kecskeméthy a 121. számú, 1859 december 28-án kelt levelet akarta lefordíttatni. Ez valóban megérdemelte volna a német nyelven való terjesztést. De kétes, hogy a Napoleon politikáját védelmező levél megjelenhetett volna-e Bécsben? Nem is találtuk a levélnek nyomát a bécsi lapokban. Így csak annyit mondhatunk, hogy Keménynek levele valószínűen október 22-én kelt s hogy nem tudjuk, vajjon Kecskeméthy melyik levélnek lefordítására kért engedélyt Keménytől.

198. Elefánty Ferenc levele.

Chandos-house, 1859 nov. 15-én.

Kedves Barátom!

Tegnap Sándor öcsémtől azon tudósítást kaptam, hogy a *berényi jegyzőségről lemondott*, miután a népgyűlés egyfelől a községi pénztárkezelést is e hivatalhoz csatolta, másrészt pedig a fizetést leszállítá, a földet pedig elvette.¹

Öcsém ügyvédi engedélyért folyamodott. otthon a megyei törvényszéknél, s Pesten a főtörvényszéknél. Most hivatal nélkül van, s ha az engedélyt meg nem találja kapni, — hat gyermekével (kiknek legidősbike 11 éves) nemsokára kenyér nélkül lesz.

Neked annyi a bajod, hogy hasztalan sopánkodással csak boszantanálak, ennél fogva inkább csak röviden előállok kéréssel, mely ebből áll: Ha a folyamodvány felküldetnék az igazságügyi miniszterhez, szólj Frankenburggal; legalább a határozatot hamarabb megtudjuk. Ha pedig az ügyvédség gyakorolhatása kizárólag a főtörvényszéktől függ, — tán irhatnál valakinek Pestre, hogy a dolog függőbe ne maradjon. Tudom, hogy mit kívánok tőled, midőn *írásra* szólítalak föl, de azért még is remélem, nemcsak hogy megbocsátasz, de hogy a kérelmet is teljesíted. Hát Sz. Béla grófot láttad-e? ha véletlenül találkoznál vele, szólj neki Hajnikról, Eszterházy hg. jószágainak igazgatójáról, János öcsém ügyét illetőleg. Ha majd aztán a plebania meglesz, elmehetsz oda családdal egy kis szórakozás végett.²

Ha időd engedi, tudásd velem a történeteket; addig is minden jót kívánva, maradok barátod

F.

Sándor épen most jó haza a lovaglásból; hallván, hogy neked irok, fölkér, hogy üdvözlétét tudatnám veled, mit is ezennel teljesítek.

A mennyire képes valék a londoni pénzvillág véleményével megismerkedni, annyit tulzás nélkül állíthatok, hogy mihelyt Magyarországnak visszaadják a képviselői rendszert, a kormány bármely pillanatban eszközölhet kölcsönt, különben a hitel visszaállítására irányzott törekvések — legalább a mi az angol tőkepénzest illeti — egészen haszontalanok.³

¹ Jászberény városának közgyűlése helyett ír Elefánty „népgyűlést”. A jászberényi városi igazgatás ellen akkor hivatalos vizsgálat indult meg. A vizsgálat azt volt hivatva kideríteni, vajjon rendben vannak-e a községi számadások és egyáltalán a községi vagyonkezelésben nem történtek-e visszaélések? Farkas János polgármester lemondott hivataláról; de a vizsgálat azért nem szűnt meg ellene. (Orsz. Levéltár. Helyt. osztály 1859, 23,027, 24,018. 30,586.) Valószínű, hogy a községi jövedelemnek a visszaélések miatt történt csorbulása tette szükségessé a jegyzői illetmények apasztását. De Elefánty Sándor iránt nem rendült meg a jászok és kúnok bizalma. A hatvanas évek legelején a jászok terület első aljegyzője volt. Nem lehetetlen, hogy ő volt a *Budapesti Hirlapnak* jászberényi levelezője. Elefánty Sándor még 1867 után is több éven át egyik vezére volt a jászberényi közeletnek.

² Hajnik János (1811–1887) a mezőgazdaság terén országos hírnevet szerzett. Gróf Széchenyi Istvánnak és fiának jószágigazgatója volt. Elefánty levelében nem róla van szó, hanem Hajnik Lipótról, a herceg Esterházy uradalmi igazgatójáról, aki Hajnik Pálnak, a jogtudósnak fia és Imrének, a nagy magyar jogtörténetírónak apja volt. Hajnik János és Lipót unokatestvérek voltak, azért igyekezett Elefánty gróf Széchenyi Béla által hatni Hajnik Lipótra. Elefánty János megkapta a kívánt plébániát.

³ Ausztriának költségvetési tervezete 1859-re 56·39 millió forintnyi deficitel záródott. Bruck pénzügyminiszter a hiány fedezésére kölcsönt akart felvenni Angliában. A kölcsön arra is volt hivatva, hogy a nemzeti bank ezüstkészletét gyarapítsa. A pénzügyminiszter kiküldöttje 1859 januárjában egyezséget kötött Rothschilddal. A Times január 22-én még ajánlotta a kölcsönt az angol tőkének, de február 2-án már balgaságnak mondotta a kölcsönben való részesedést. Február 11-én a jegyzések lezártával a várt 6 millió font helyett csak 1 millió volt jegyezve. Az olasz háború kitörése, az osztrák seregek legyőzése az osztrák állam pénzügyeit és hitelét egyre fokozottabb mértékben rongálták. A solferinói csata híre Bruck minisztert majdnem kétségbeejtette. (Beer: Die Finanzen Oesterreichs 1877, 276. l. és kk.) Bruck nagyon szeretne volna visszahódítani az angol pénzpiac bizalmát az alkotmányos intézmények helyreállítása által. Elefánty levelén meglátszik Kecskeméthy egy cikkének (Bud. Hirl. okt. 14.) a hatása. E cikk szerint a pénzügyi állapotokból csak egy út van a menekülésre: az autonóm közigazgatás, ami egyenlő jelentőségű a tartományok képviselőinek összehívásával.

199. Kecskeméthy Aurél levele. (B.)

Méltóságos Gróf!

Csodálkozva fogja olvasni e sorok alatt nevemet s gondolja magában: ugyan mit akarhat ez? Talán még eszébe jövend *Ernani*, melynek ötödik felvonásában Silva herceg „*duca di Silva*” sipjába fu és Ernani megrettenve emlékszik

egy könnyelmű perczen tett rettentő esküjére, mondván — rossz német fordításban: „Ein großer Schwur bewältigt mich und zwingt mich ins Grab zu steigen“ és agyondöfi magát, mielőtt azt az ostobaságot elkövetné, hogy megházasodnék...²

Mondhatom, nem szándékom a grófot ilyesmire emlékeztetni; gondolom, azzal se lehetne sokra menni...

Vajjon tudja-e a gróf, mire célzok? ha nem tudja, az se baj; mert az én soraim célja egészen másnemű. Én t. i. következő keresztényi jótékony tettekre kérem föl méltóságodat:

Beleunván a censura örömeibe, az állami hivataloskodástól felszabadulni törekszem. Das ist eigentlich keine auffallende Klugheit von mir. Neuerlich erst hat ein Statthaltereivizepräsident in öffentlicher Sitzung erklärt: Der Staat werde bald seine Beamten nicht zahlen können! Minek várjam én be ezen eventualitást — *sauve qui peut!*³

Én tehát folyamodtam a bécsi Statthaltereihoz: „um die Ernennung zum *öffentlichen Agenten* und die Bewilligung als solcher eine öffentliche Kanzlei eröffnen zu dürfen“.⁴

Ezen agensek t. i. az ügyvéd és notár közti állást foglalnak el körülbelül; mindenféle jogügyeket vihetnek, a peres ügyek kivételével; végrendeletek végrehajtói, gyámok, gondnokok, ház-administratorok, jószágkezelők, pénz-vermittlerek, és a többi; szóval valóságos *mindenesek*. Az állás jövedelmező s kitelnék belőle a havannai szivar és a Roederer; a mi köztudomás szerint igen jó, de keserves, ha nincs s az ember hozzá szokott.

Nun diese Agenten werden von der Statthaltereie ernannt. Statthalter ist S. Durchlaucht Fürst Lobkowitz.

Most már sejtendi Méltóságod: wo ich hinaus will!

Kérésem megnyerése valóban rendkívül könnyítve lenne az által, ha a gróf méltóságos családja nevében ügyemet ő hgségének ajánlaná; es würde den Effekt potenzieren, wenn der Graf es durchblicken ließen, daß ich als Agent Aussicht habe auch mit dem Vertrauen und den Geschäften Ihrer erlauchten Familie beehrt zu werden und so w.

Denn à la fin was nicht ist, kann ja noch werden; und ich würde mich glücklich schätzen dann zu beweisen, daß ich ein solches Vertrauen verdient habe.

Az én folyamodásom néhány nap alatt át leend téve a helytartósághoz. Ha Méltóságod 8—14 nap alatt bevetődnék Bécsbe, valóban lekötelezne, ha akkor személyesen szólna ő herczegségének.⁵ Azonban ha ez nem történnék, ép oly jó, sőt tán még jobb volna, ha Méltóságod egy levelet írna ez ügyben ő Msgának; azért is irtam ilyen bőven és unalmasan az egész historiát en détailles, hogy Méltóságod eléggé orientálva legyen a dologban.

Ne vegye rossz néven a gróf, hogy futólagos ismeretségét már is hasznosítom; sőt még fárasztani is akarom! A mi az utóbbit illeti, gondolom, ebben a rossz időben a sport még elég üres időt hagyand Mgdnak; és végre csak szórakozáskép is le fog ülni, pár sort írni s az által későbbi lelkiismeretes viszontszolgálatra kötelezni Méltóságod

Bécs, 1/12. 59.

tisztelő szolgálját

Kecskeméthy Aurél.

Adressem: Bücher-Revisions-Centr.-
Commission, Wien.

(Kivül): Sr. des Herrn Grafen Leopold von Pálffy Hochgeboren Stampfen, Preßburg, Ktat.

¹ Gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, kamarás, azelőtt Pozsony-megyének adminisztrátora, Széchenyi István barátja. Döblingben is látogatta a grófot. Kecskeméthy itt ismerkedett meg vele. (Károlyi: Gróf Széchenyi István Döblingi Hagyatéka. I. 400., 401. ll.)

² Ernani herceg Sylvának egy vadászkürtöt ad „zálogul”. „És a perczben, melyben kívánod halálom, Fuji a kürtbe és kioltom Én legottan életet”, mondja neki Ernani. Ekkor még arról van szó, hogy ketten együtt állnak bosszút Elviráért. De mikor már Elvira Ernanié, a lakodalom estéjén, mikor már „kioltvák a világok”, Sylva megjelenik és a kürtbe fúj. Ekkor mondja (azaz éneкли) Ernani: Egy óriási esküvés Halálomat kívánja. — Az elméskedésből az vehető ki, hogy Kecskeméthy Pálffyt valamely ígéretére akarja emlékeztetni.

³ Báró Sala nyilatkozatára nézve lásd a következő levél 2. jegyzetét. Kecskeméthy különben már az 1859-iki válság előtt körülbelül 1858 elején folyamodott a kormányhoz, hogy tegyék át más szolgálati ágba, ahol jobb az előléptetés, mert állandó rendőrbiztosi alkalmazása vagy jellemét, vagy képességeit kétes szinten tünteti fel. Különösen tűrhetetlen helyzete 1857 májusa óta, amióta áthelyeztek valakit ő mellé a könyvvizsgáló hivatalba. (T. i.

Pusztavt.) Ez már azért is sértette a folyamodót, mert így a könyvvizsgáló hivatalnok kétértelmű hivatalnokok *Cayenne*-jévé alacsonyították le. Sokat szenved az örültséggel határos hypochondria miatt (valószínűen a Pusztay hypochondriája miatt).*

⁴ Folyamodványát 1859 november végén adhatta be az alsó-ausztriai helytartóságnak. Thierry rendőrminiszterhez 1859 december 6-án aziránt folyamodott, hogy támogassa a miniszter hivatalos tekintélye súlyával az ő kérvényét. Kecskeméthy e folyamodványában hivatkozik a közállapotokra és burkoltan majdnem azt mondja el, amit Pálffynak írt. A hivatalos folyamodványban bizalmatlanságát az állam jövője iránt így fejezi ki: „In Erwägung ferner der staatlichen Zustände, welche zur möglichsten Entwicklung der Autonomie und entsprechenden Beschränkung des Status der Staatsbeamten hindrängen: ist es eines jeden Pflicht gegen den Staat wie gegen sich selbst, so lange er sich durch das Alter nicht behindert glaubt, den Schwierigkeiten einer neuen Lebensbahn entgegenzutreten — nach einer solchen zu streben.“ (Oszt. Belügym. 8646/859. P. II.) Széchenyinek is írt levelet, hogy támogassa kérvényét. Ezt a levelet a rendőrség szét tépve találta meg a döblingi házkutatásnál, de a töredékekből összeállíthatta a tartalmat. (Széchenyi-Akten.) Széchenyi már november 3-án tudta, hogy Kecskeméthy ki akar lépni az állami szolgálatból. Naplójába ezt a hírt így iktatja be: „Des Abends Falk. Kecskeméthy kommt dazu!! Dieser tritt aus dem Staatsdienst. — Ei, ei!“ (Károlyi I. 400. lap.) Széchenyi az államra nézve rossz jelnek hitte Kecskeméthy kilépő szándékát.

⁵ Herceg Lobkowitz Károly János József, alsóausztriai helytartó, előbb belügyminiszteri osztályfőnök. Károlyi Árpád a herceget igen mérsékelt szellemű, Széchenyi iránt kiméletes hivatalnoknak tünteti fel.

⁶ December 15-én már elkészült a közbenjárás. Mint a Thierry-hez beadott folyamodványra írt döntésből kitűnik, a kérvényt december 13-án kedvezőtlenül intézték el.

200. Falke János levele. (B.)

Pesth, den 6. Dec. 1859.

Verehrtester Freund!

In Bezug Ihrer Frage, wegen der Gestaltung unserer literarischen Wechselbeziehungen für das künftige Jahr — an unseren Freundschaftsbeziehungen, wird sich wohl nichts ändern

* Fogalmazvány Kecskeméthy elkobzott iratai közt. Nincs kelteztve, de a tartalmából kivehető, hogy az irat 1858 eleje körül keletkezett.

wollen — beeile ich mich Ihnen mitzuteilen, daß ich Ihren Wunsch in Betreff einer möglichen Erhöhung Ihres Honorars wohl recht gut begreife, denn nur zu gut kenne ich, was das Geld jetzt für Wert hat, doch leider bin ich bei Weitem nicht in der Lage Ihrem Wunsche entgegenzukommen.

Dementgegengesetzt muß ich Ihnen hiemit ankündigen, daß ich in Folge einer sehr bedeutenden Last die für das Budget des Budapesti Hirnap zu Folge einer höheren Verfügung erwachsen ist, Reductionen vornehmen muß. Bei Ihnen geehrter Freund beträgt die Reduction zwar nur 10 fl monatlich, so daß Ihr Monatshonorar vom 1t. Jänner 1860 angefangen sich wieder auf 50 fl stellen würde, selbstverständlich geht mit der Reduction des Honorars die Reduction der Arbeit Hand in Hand. Ich erwarte daher auch (nur für die 50 fl) 10 Briefe monatlich. Schreiben Sie mir lieber Freund: recht bald, ob Sie bei dieser Aenderung uns getreu bleiben.¹ Nun erlauben Sie mir, Sie noch aufmerksam zu machen, daß mir Ihr Freimuth, insbesondere einige Ausfälle auf die Wien. Zeitung bereits einige schwere Gewitter zugezogen haben, ich bitte demnach vorsichtig zu sein; es geht sonst auf unsere beiderseitige Haut.²

Daß die Sparsamkeit nicht willkürliche Laune sei, dies dürfte Ihnen der Umstand am Besten und unwiderlegbarsten beweisen, daß ich selbst gezwungen bin, unser Verhältniß mit Falk zu ändern.³

Wenn Sie daher zürnen sollten, zürnen Sie dem Verlags-Direktor und bleiben Sie hiefort getreu Ihrem der gnädigen Frau die Hände küssenden, Sie aber auf das herzlichste grübenden Freund

Fl.

¹ Kecskeméthy ezt a megszorítást is elíogadta. Az 1860-iki *Budapesti Hirnap* januári számaiból kimaradtak a tárcák, e hónapban összesen kilenc Δ jelű levelet irt az 50 frtért. A *Budapesti Hirnap* formátuma 1860-ban kisebb lett, de a hirdetések rovata előtt a három vagy négy lapnyi szöveg hat lapra növekedett.

² Az október 8-iki számban Kecskeméthy abból indul ki, hogy a Wiener Zeitung tagadja a félhivatalos lapok létezését. A levélíró nem cáfolja ugyan a hivatalos lap közleményét, de az Oesterreichische Zeitungot mégis báró Bruck félhivatalosának tünteti fel. A november 20-iki Δ jelű bécsi levél a bécsi községbizottmány tárgyalásairól szól. Elmondja, hogy a kormány e tárgyalásokra

nézve a korlátolt nyilvánosság elvét fogadta el. A Wiener Zeitung azonban rendes hiteles közléseket hozott. „Ezeknek egyike ellen“ — írja Kecskeméthy — „kelt ki egy tag, kinek állítása szerint beszédei csonkítva adattak elő. Az előlülő helytartó-herceg a panaszlott csonkítások s megmásítások kiigazíttatását a legnagyobb készséggel megígéré.“ Kecskeméthy ez előadásában sértő volt a hivatalos körökre nézve az, hogy herceg Lobkowitz is megbízhatatlannak mondotta a Wiener Zeitung hivatalos tudósítását. Még kellemetlenebb hatású volt a november 30-iki számban megjelent bécsi levél. Kecskeméthy ezt így kezdi: „A községi bizottmány bevégezte teendőit. Mindaz, mit munkálata tartalmaz, korántsem bir annyi súlylyal, mint báró Sala helytartósági alelnöknek e bizottmány körében tett nyilatkozata, miszerint az autonomia fejlesztése azért is szükséges, mert az állam nem leendő képes hivatalnokait oly nagy számban, mint jelenleg léteznek, tovább is fizetni, mindamélt, hogy rosszul fizetvék. Ez egy nagy szó, mely nem véletlenül esett; s mindenek fölött annak örvendetes jeléül tekinthető, hogy a mostani ministerium reformtervei, ámbár a közfeszültséggel arányban nem elég gyorsan látszanak érni, *messzehatók*.“ Az utolsó mondat a kormány iránt kifejezett bizalmával enyhíteni látszik a báró Sala nyilatkozatának közzététele által keltett rossz hatást, de ez csak látszat, mert Kecskeméthy e mondata is bírálja a kormány eljárását.

³ Falke 1859 december 5-én ezeket írta Falknak: „Was halten Sie davon? Ich beabsichtige für das künftige Jahr die politische Revue von Wien aufzugeben, und selbe hier schreiben zu lassen; aus *folgenden zwei Gründen*: Weil erstens die offen hervortretende pessimistische Anschauungsweise des gegenwärtigen Verfassers nun doch endlich ein Gewitter mit Donnerschlag und zündendem Brand herbeiführen konnte; — zweitens, und dies ist der nicht minder wichtige Grund, weil in gegenwärtigen Zeiten der Telegraph jedes Politisiren von vorhergehendem Tage geradezu unmöglich macht, und die weisesten politischen Voraussichten, schon in nächster Stunde durch den Flug der Ereignisse übereilt werden. An der Stelle dieser konstanten Rundschau wünschte ich jedoch zahlreichere gehaltvolle Wiener Briefe, wessen immer Kalibers treten zu lassen, die in ihrem periodischen Erscheinen den Verfasser weniger an die Stunde binden. Würden Sie nun von Ihrer Seite Hochverehrter Freund gegen einen solchen Tausch ernstliche Bedenken tragen? — Sie haben jetzt durchschnittlich für einen Artikel 5 fl., dasselbe Honorar ließen wir in Hinkunft für einen Brief gelten, — es würde Ihnen überlassen sein, monatlich so viele Briefe zu schreiben, als Sie Muße und Stoff haben würden — das Maximum für einen Monat müßte jedoch in 20 Briefen oder 100 fl. fixiert werden, da ich für die Revue anderweitig vorsorgen muß, das Budget des Budapesti Hirlap auch eine andere schwere Last getroffen hat. Ich bitte hier mir offen und treu zu antworten.“ 1859 december 25-én jelent meg Falk utolsó # jelű Politikai Szemléje a Budapesti Hirlapban, december 30-án már V írja a Politikai Szemléét és folytatja 1860-ban. Falk bécsi leveleket sem irt a Budapesti Hirlapba 1860 elején.

201. Csengery Antal levele.

Pest, dec. végén, 1859.

Kedves Barátom! Megütközve olvastam soraidból, hogy a B. P. Szemle közelebbi füzetéről csak a hírlapokból értesültél. Utána járván a dolognak, úgy találtam, hogy tévedésből szüntették meg példányod küldését, miután sok más ingyenpéldányt megszüntettem. Most tudniillik kevesebbet nyomatok mint eddig, s több író kijelenté, hogy míg a szemle előfizetői tetelesen nem szaporodnak, nem fogadnak el ingyen példányt.¹ E körülmény félreértéséből szüntette meg azon öreg ur, a ki most expediálja a vállalatot, a neked rendelt példányt. Most rendelést adtam küldése iránt. Itt veszed. Egyszersmind küldök cikkeidért 60 frot.² De ezt külön levélben, habár szintén mai nap feladva a postára.

Irod: kell e cikk Mohl társadalomtudományáról? Sok elméletet nem merek egyszerre közölni. Elég ez évre a Nemzetgazdasági elméletek történetét adnom.³ A közönségnek főleg elbeszélő historia kell. Ily munka ismertetését fogadnám a legszívesebben. Például most, midőn az öreg Washington meghalt, érdekes volna tőle Washington életét ismertetnünk egy bevezetéssel többi műveiről. Ha ehhez, vagy ilyesmihez kedved lenne, markolj bele az eseményekbe, kiemelve némi részletességgel a főbb pontokat.⁴ Vagy a német irodalmat is lehetne tovább ismertetned.⁵

De többet közelebb, ha kissé több idővel rendelkezhetem. Csak azt kérlek, mindenestre tudasd, mihez akarsz fogni a szemle számára, nehogy többen foglalkozzatok egy dologgal.

Isten áldjon! Boldog új évet kíván

hű barátod

Cs. A.

¹ 1858-ban kevés előfizetője volt a Budapesti Szemlének. Ez év szeptember 10-én írja Csengery Gyulainak: „A termés országszerre rossz, s ha a magyar ember neki busulja magát s elkezd gazdálkodni, legelőször is a szellemi szükségeket szünteti meg, aztán vonja összebb fényűzését. Tavaly ilyenkor háromszor annyi előfizető volt a *Szemlére*. Kíváncsi vagyok tudni, meddig foly e vállalat. Sárba hagy-e már ezen évben a „generosa natio“. Ugyanez év november 26-án írja Gyulainak: „Tárt karokkal várom“

* T. i. az ígért cikkeket.

s bizonyosan nem maradok adós érettük. Sina neve úgy hiszem, elég kezesség, ha a 290 (olvasd kétszázkilencven) előfizetőtől nem telnék.”² Ugy látszik, hogy 1859 végéig sem igen gyarapodtak az előfizetők és Sina segített. Erre mutat az a körülmény, hogy a Budapesti Szemle X. kötete (1860) Sinának van ajánlva e szavakkal: Hodosi és Kizdiai Bárá Sina Simon ő Nagyméltóságának, kinek Hazafias Áldozata Hozta létre s tartá fen eddig E vállalatot.”

² A jelenkori német regényirodalom című cikkek 36 lapra terjednek. Azaz 2¼ ívre. A Guizot-cikkért ívenként 40 p. frt volt a honorárium. E kulcs szerint nem 60, hanem 90 p. frt járt volna a német regényirodalomért. Lehetséges, hogy már előbb küldött a szerkesztő egy honorárium-részletet, vagy talán leszállott az írói díj március óta?

³ Kautz Gyula: A Nemzetgazdasági Eszmnék és Elméletek Története című tanulmányosorozata megkezdődött a VII-ik kötetben (1859) és a VI-ik közleménnyel ért véget a X-ik kötetben (1860). Kecskeméthy, Mohl Robert: Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. Erlangen 1855—1858. című háromkötetes művét akarta ismertetni. Ezt a könyvet felhasználta az Egyetemes Encyclopaediába írt cikkében. Csengery nagyon unta Kautz cikkét, mint 1860 márc. 28-ikán kelt leveléből látszik (Bud. Szemle 1923. november).

⁴ Washington Irvingre céloz, aki 1859-ben halt meg 74 éves korában. Utolsó munkáját, Washington György életrajzát, halála évében adta ki. Kecskeméthy nem vállalkozott az ismertetésre; ezért Csengery már 1860 január 12-én kérti Nagy Pétert Gyulai által, hogy vállalja el Washington életének ismertetését. (U. o.)

⁵ Csengerynek ezt a kérését Kecskeméthy teljesítette, — de csak négy év múlva. A Budapesti Szemle 1864-iki évfolyamában (62—65. füzetek) jelent meg Kecskeméthy Auréltól: A jelenkori német színműirodalomról szóló tanulmány. Ez így kezdődik: „Négy év előtt kiadott cikknek folytatása az itt következő”. A német drámát Gervinus, Gottschall, Schmidt és J. Scherr után ismerteti, de mint a bécsi színházak régi látogatója és kritikusa, a maga benyomásai-ból is merít.

202. Pákh Albert levele. (B.)

Pest, jan. 25. 1860.

Kedves barátom Aurelio!

Levelem átadója, Zilahy Károly, kinek viszontagságteljes személyére kérem fel figyelmedet.¹ Jó fiu, meglehet, hogy szép is, jó, szép, de — szerencsétlen. Ez utóbbi epithetont nem csak azért érdemli, mert egyszer-másszor a Vas. Ujságnak is

* Budapesti Szemle, 1923 november.

volt évek óta jóra való dolgozótársa,² hanem mert kezében van a Laufpaß, mely Pestről Bécsbe kergeti. Egyike azon jóigyekezetű gyujtogatóknak, kik Lonkay Tanuját a légszeszlángoknak általa az örök enyészetnek adták át. Nem bánom, szidd össze érte, hanem aztán borítsd e tényre a feledés ponyváját — és légy a fiunak szóval és tanácscsal, okkal és móddal segítségére — a mire, meglehet, viszontagságos pályáján rá fog szorulni. Azt mindjárt meglátod, hogy nem olyan Sobri, a minőnek képzelhetné az ember.

A többit elbeszéli ő maga.

Ajánlom neked baráti és hazafiui, sed ante omnia hivatalos részvétedbe. Viszonszolgálatokra, különösen az utóbbi tekintetben, szívesen ajánlkozom.³

Különben — *hogi?* — Én meg. Semper idem, eadem, idem. Tudsz-e még levelet írni?

Isten megáldjon!

Barátod

Pákó Albert.

¹ Zilahy Kiss Károly (1838—1864) már ekkor, 21 éves korában, ismert nevű költő és kritikus volt. Van néhány csinos lírai strófája, de lírai fantáziája szűkkörű. Jó magyar nyelven és elevenséggel írt beszélyeiben nincs elég emberismeret és találékonyság. Izlése sem eléggé biztos. Talán a genreképben kitűnt volna, ha sorsa megengedi tehetsége kifejlését. Nagy műveltség, költői fogékonyság és bátorság jellemzik kritikai munkáit. E téren sokra vihette volna, ha szerteíen önérzete meg nem rontja kritikai tehetségét. Az „ifjú Magyarország“ kritikai vezére akart lenni a hatvanas évek elején; írt is több sikerült cikket, de izlése még nem forrott ki. Vagy mértéktelenül dicsért, vagy mértéktelenül ócsárolt. Nem tagadhatjuk meg polémiáitól az ügyességet, csakhogy mikor erősebb ellenfeleit a porba akarta sújtani, önmagát sebesítette meg nagy nekifoháskodásával. 1860 elején az ifjú író íránt általános volt a részvét. Kemény Zsigmond is írt érdekében levelet Falk Miksának 1860 január 25-én. A levél így hangzik: Tisztelt barátom! Zilahy Kiss Károly — kinek atyja igen szíves jó barátom volt — Bécsbe megy, hogy azon évet, mely alatt Pesten tanulmányait nem folytathatja, ha lehet, az ottani egyetemen tölthesse. Kérem utasítsa, pártfogolja és szolgáljon neki jó tanácsokkal. Öszinte barátja Kemény. (Közl. Papp Ferenc. Irodalomt. Közlemények. XXIX—XXXI. évf., 189. l.) Hogy miért kellett Zilahynak elhagyni Pestet, arra nézve l. a 121. számú levélhez írt utolsó jegyzetet.

² Dömötör János írja Zilahy életrajzában: „Pesten eleinte (1857 őszén) a Vasárnapi Ujságba írt történeti és népismertetési cikkeket, s Berzsenyi, Csokonai, Kisfaludy, Révai, Wesselenyi

Miklós stb. arcképei mellett közölt életrajzai a legjobbak közé számíthatók, mit lapjaink e nemből közöltek.“ (Zilahy Kiss Munkái, II. k., VI. l.)

³ Kovács Ferenc szerint Zilahy a *Neueste Nachrichten*ben minden másodnap irt egy pesti levelet, melyben a magyar irodalmat ismertette. Később a lap külön rovatot nyitott *Augsburgi rágalmgyár* címen az Allgemeine Zeitung Magyarország elleni rágalmainak kiesűfolására. Magyar Tükörképek címen pedig hetenként egyszer hírt ad Magyarország összes haladási mozgalmairól. Mindkét rovatot Zilahy irta. Bécsben Ágaival együtt fordította le Gerstäcker regényét: Az arkansasi lókötőket. (L. Kovács Ferenc: Zilahy Károly. A zilahi református Collégium Értesítője. 1900/1.) Zilahy körülbelül március végéig maradt Bécsben, a rendőrség ekkor onnan is kiutasította.

203. Falke János levele. (B.)

Pesth, am 18t. Febr. 1860.

Verehrtester Freund!

Vor allem Entschuldigung für das etwas spätere Datum meiner Zuschrift und anliegend das Monats-Honorar von 60 f. ö. W. für Februar.¹ Zweitens meinen herzlichen Dank für das gegebene Zeichen Ihres Zutrauens in dem Ablegen Ihres Incognito's und die Versicherung der ernstesten Discretion und Verschwiegenheit.² Drittens: meinen eben so herzlichen Dank für die mir in der Adresse zugedachte Beförderung zum Hofsekretär und zugleich aber die Bitte, mir nun auch das Dekret zu erwirken und recht bald zuzusenden.³

Viertens aber etwas ernsteres: bei unserem letzten Zusammensein habe ich bereits Ihre Aufmerksamkeit auf die delikate Stellung unserer Blätter gelenkt und Sie, Lieber Freund! gebeten, dieselbe in Ihren Korrespondenzen zu berücksichtigen. Nun hat aber der Ton der Wiener Briefe des Budapesti Hirlap mir in neuester Zeit, und zwar die letzten Tage die ernstesten Verdrießlichkeiten verursacht. Schon die boshaft kritische Besprechung des neu zu bildenden halbofficiellen Organs, ebenso des Blattes der Aristokratie hat mir von Seite des Gouvernements mündliche Verweise zugezogen,⁴ — doch ihr Brief „Az agio felszökése“ hat dem Blatte eine Anklage des Ober-Staatsanwaltes zugeführt. Ein Amtsblatt in Anklagezustand versetzt und dasselbe als Leiter vertreten zu müssen,

ein wahrlich angenehmer Beruf. Sie werden daraus ersehen, daß ich durchaus nicht pedant, werden aber auch begreifen, daß es mir für jetzt genug.⁵

Ich erhielt den Befehl, den böswilligen Korrespondenten zu verabschieden und einen andern zu suchen, erklärte jedoch, mir die Wahl der Korrespondenten, falls ich für die Zeitung eintreten soll, selbst vorbehalten zu müssen, und erklärte *mich, und nicht meine Korrespondenten*, für die aufgenommenen Aufsätze *für verantwortlich*. Demgemäß bleibt auch der verpönte Korrespondent beibehalten, nur muß ich Sie ersuchen, in ihren Briefen denjenigen Ton zu suchen, welcher für ein ämtliches Blatt annehmbar ist; nicht die berührten Thatsachen, sondern der, wie Sie selbst eingestehen müssen, stets satirische Ton Ihrer Vorführung ist verpönt.

Sie werden selbst einsehen, daß ich einiger guten Witze wegen die Existenz meiner Familie nicht riskiren kann; eine erneuerte Rüge von Seite des Gouvernements müßte unsere Verbindung lösen.

Nun noch das Ersuchen, diesen Brief nach Durchlesen, *sogleich zu verbrennen* und den ganzen Gegenstand gegen Niemanden zu erwähnen, da er sonst leicht Stoff für einen schlechten Witz in ein auswärtiges Blatt bieten könnte; und das wäre wahrlich ein schlechter Dank für meine Freundschaft für Sie, — wofür ich Sie Lieber Freund auch persönlich verantwortlich machen müßte.

Nun Gott befohlen, meinen Handkuß an Ihre liebenswürdige Frau Gemahlin und viel Vergnügen für die letzten Faschingstage. Wie immer, Ihr aufrichtig zugethan

Falke.

¹ Különös, hogy 60 frtot küld. Pedig a 200. sz. levél szerint Kecskeméthynek új év óta csak 50 frt volt a fizetése. Tréfa ez, vagy tévedés? vagy a 10 frtnyi többlet maradék talán januárról? nem tudjuk.

² A tréfás megjegyzés valószínűen arra vonatkozik, hogy Kecskeméthy az eddig használt jelét, „incognitóját“ elhagyja s ezentúl más jelet akar használni. Február 23-án ugyanis az addigi Δ jel helyett a bécsi levél előtt már ezt a jelet látjuk: $\Delta\nabla$.

³ Falke helytartósági titkár volt ekkor, talán jobban szerette volna az udvari titkári címet a hivatalos lapban olvasni, semmint Kecskeméthy levele borítékán.

⁴ A február 8-iki számban jelent meg a február 5-én kelt „Tervezett lapok” című bécsi levél. Ebben elmondja Kecskeméthy, hogy „a sokat emlegetett félhivatalos „Donauzeitung” csakugyan meg fog indulni valahára martiusban. Mint halljuk nagyszerű dimenziókban van tervezve; nagy politikai körén kívül a tudomány, művészet, színház, tárczanem, helybeli pletyka és ujdonságok rovatának, mindeniknek külön nagy tér lesz engedve; sok író lesz általa elfoglalva, s mint mondók, a frankfurti „Postzeitung” volt szerkesztője, Giehne és egy más külföldi nevezetesség, dr. Weißbrot, az Oesterr. Zeitungnak egykor vagy tizennégy napig volt szerkesztője, lesznek a lap szellemi vezérei. . . . Különben meg is unná az olvasó, ha mindazon lapokat emlegetném, melyek terveztetnek, de nem engedélyeztetnek; vagy utóbb mégis létrejönnek, egy pár havi sorvadásban lézengenek, s az iszonyú falragaszokon torzképek kíséretében hirdetett, soha se látott, soha se hallott tárczaregény daczára, mégis megélni nem bírnak, s néhány alakváltozás és fusio után végre észrevétlen halállal csendesen kimulnak, a nélkül, hogy ezen elretentő példájuk által másokat elijesztenének hasonló vállalkozástól; mindenik azt híven magáról, hogy a minő lapot ő tervez, olyan még nem létez, s nem is volt; s annak lehetlen nem sikerülnie”. . . . Egy keletkező félhivatalosnak ilyen ajánlása a hivatalos lapban valóban sérthette a hivatalos körök jámbor izlését. — A február 7-iki számban a február 5-én kelt „Aristokratiai mozgalmak” című levélben Kecskeméthy ezeket írja: „Van a főváros politizáló köreiben egy árnyalat, sőt a nagy hírlapok között is különösen egy, ezen tömbnek képviselője, mely minden létező bajainkat, mint valódi csekélységeket elfeledi, valahányszor azon rém üti fel fejét, valamely tartományi hírlapban, vagy községügyi bizottmányban, azon rém, melynek neve *aristokratiai irány*. Ha valamely bizalmi tanácskozmány körében olynemű indítvány kerül szőnyegre, miszerint a falusi községekben a földbirtokosok leggazdagabb, legmiveltebb egyénei, a helyett, hogy a kupaktanács apró kényurasága vagy a falusi civisek általános szavazatának boldogító hatalma alá rendeltetnének, a községi ügyek vezetésében illő befolyással, vagy legalább önvédelmi eszközökkel birjanak, ilyenkor a mi jó embereink azonnal elfeledik az agiót, deficitet, Olaszországot — s dühösen neki rotnának azon iránynak, melynek neve *aristokratiai irányok*. Egy jó tág fogalom, melyet definiálni fölösleges. — Képzeltető tehát, mily zaj van a jogegyenlőség herostratusai körében annak hallatára, miszerint csakugyan a fővárosban egy nagy „aristokratiai irányú” lap van keletkezőben, melyre már is százezer forint iratott alá a patrimonialis bíróságok és robot fanatikusai által, s mely legközelebb meg fog indíttatni, sőt programja már meg is jelent, előttünk fekszik, de föntartva magunknak legközelebbi alkalommal ismertetését, eddig csak azt jegyezzük meg, miszerint az azt aláírt nevek köteleességünkbe teszik e lap célzatairól méltánylóbb fogalmakat képezni magunknak, mint egy elavult világnézet képviselői által netán kegyelt ábrándok érdemelnének.” — A községi bizottmányok, melyek e levélben említettek, arra voltak hivatva, hogy véleményöket nyilvánítsák a Bach-féle községi törvény revíziójáról. „Vertrauenscommission”, a magyar hivatalos nyelven bizalmi

bizottmány volt a nevök. Ilyen bizalmi bizottmány üléséről volt már szó a 200. sz. levélben B. Sala nyilatkozata alkalmából. — Az arisztokrata irányú lapnak neve „Adelszeitung“ volt. Programját herceg Salm-Reifferscheid Hugó, herceg Collaredo-Mansfeld, gróf Wolkenstein-Trostburg, báró Walterskirchen, gróf Clam-Martinitz, gróf Belcredi írták alá. Kecskeméthy a Rechberg-Goluchowski-kormány idején az arisztokrácia politikai törekvései iránt bizonyos kiméletet mutat. Már nem oly agresszív azokkal szemben, mint a Bach-korszak kezdetén volt. Azonban a pesti hivatalos körök még a Bach-korszak tradícióiban élve, a demokratikus frazeológia kigunyolását nem szívesen olvasták.

⁵ A Budapesti Hírlap február 2-iki számában jelent meg a Δ jelű bécsi levél, melynek címe: „Az agio felszökése“. A levél így hangzik: „Az ezüstagio magassága áll néhány nap óta a közérdekeltség magaslatán s képezi a kül- és belföldi lapok vezércikkeinek s az iparoskörök aggodalmainak tárgyát. A hivatása szerint rőzsaszínben látó „Oest. Zeitung“ az agio felszökését mint egy természetelleni jelenséget megmosolyogja s azt egyedül az üzérkedésnek, tözsdefogásnak, contreminenak tulajdonítja. Ítéletképesek és látni akarók szenvedőleg kereskedelmi állásunkra s azon körülményre utalnak, hogy az államadósságok kétharmada külföldiek kezében van: mind az elsőbbnek, mind az államadósság kamatainak fődözésére pediglen nem lévén ezüstünk — austriai váltókkal fizetünk; minek következtében azoknak keletára lenyomatik, más szóval az agio felszökken. Oly rég halljuk mondatni, miszerint itt az ideje, midőn az ország forgalmi jegyeinek eme földult viszonyai tovább rendezetlenül nem hagyhatók; de talán a baj nem oly nagy mint képzelik, mert mindamellett, hogy rég emlegetik, még mindig főnnáll? a beteg nem halálos beteg, különben azóta már meghalt volna? Így is lehet okoskodni; kivált az önámítás kedvelőinek. De ha a forgalomban lévő pénzjegy értékének hallatlan habozását tekintetbe vesszük; ha meggondoljuk, hogy az összes ipar és kereskedelem ezen előlegesen ki nem számítható tényezőt, úgy a hogy, mégis számításba venni kénytelen; ha meggondoljuk, ezen körülmény egymaga mennyire drágítja meg az élet szükségseit, s mily bizonytalanná teszi a földbirtok jövedelmének értékét is... azon meggyőződésre jutandunk, hogy a növekedő gazdasági tehetetlenség s elszegényedés forrásai itt vannak. Ez persze nem oly kór, mely mint a szélhűdés, egyszerre vet véget az életnek. Vannak lassú folyamú s mégis halálos betegségek; kórok, melyeknek folyama alatt a beteg koronkint üdülni s csodálatosan vérmesedni látszik; de míg a beteg maga is reménnyel s hittel tekinti e csalékony symptomákat — egész környezete tudja, miszerint titokban a betegség fölterthatatlanul dúl. Nagy pénzügműtétek küszöbén állunk, ha közhírek hitelt érdemelnek; — magunk minden értesülés híján vagyunk e részben. De nagy műtétek szükségéről, mint mindenki, úgy mi is meg vagyunk győződve. Az adóreform úgy mint tervezete előttünk fekszik, az Austria ugyanis legutóbbi számában közlé e munka utolsó fejezetét, még nem igen nagy hatást ígér. A közigazgatás gyökeres reformja; ez által a budget könnyítése; a közhitel helyreállítása; a bank reformja; s az állam-

nál kölcsöneinek fedezése; a külpolitika szilárd békés iránya; mindez egyidőben egyszerre alkalmas lenne ugyan a *bizalmat* kül- és belül fölkelteni; a bizalmat, e varázshatalmat; de az európai nemzetközi viszonyok közt van-e kilátás ily programm következtetésére? Ha ezt hinni lehetne — a cél már félig meg lenne közelítve.“ Hogy a pénzügyi helyzet gyökeres javításra szorul, az hivatalosan is el volt ismerve. Ferenc József 1859 november 12-én felszólította Bruck pénzügyminisztert egy hivatalosan közzétett iratban, hogy szüntesse meg a hiányt az 1860 és 1861-iki évek háztartásában. Beer Adolf kifejti már idézett munkájában, hogy Bruck minden lehető megkísérlett az egyensúly helyreállítása végett. Mindamellett ez a szerző is megállapítja, hogy „az absolutismus a pénzügyi téren csődöt mondott“. Kecskeméthynek tehát igaza volt abban, hogy csak a rendszernek alapos megváltoztatása javíthatja a pénzügyeket. De az a gondolata, hogy az eddig választott utak nem vezetnek a célhoz, rosszul esett a hivatalaikhoz ragaszkodó lojális olvasóknak. Hoffmann János volt akkor a főállamügyész. A hivatalos lap ellen indított eljárásának fordulatait nem ismerjük. Falkenak mindenesetre igaza volt abban, hogy államellenes izgatással vádolt hivatalos lap nem mindennapi látvány.

204. Báró Kemény Zsigmond levele. (B.)

Pest, 25-kén [február, 1860.]

Édes barátom!

Királyi szintén meg fogja köszönni, hogy jeles dolgozataiddal előmozdítád a Pesti Napló érdekeit.¹

Fogadd tőlem is, kivel oly hosszas s rám nézve mindig kedves emlékü irodalmi viszonyban voltál, szíves köszönetemet.

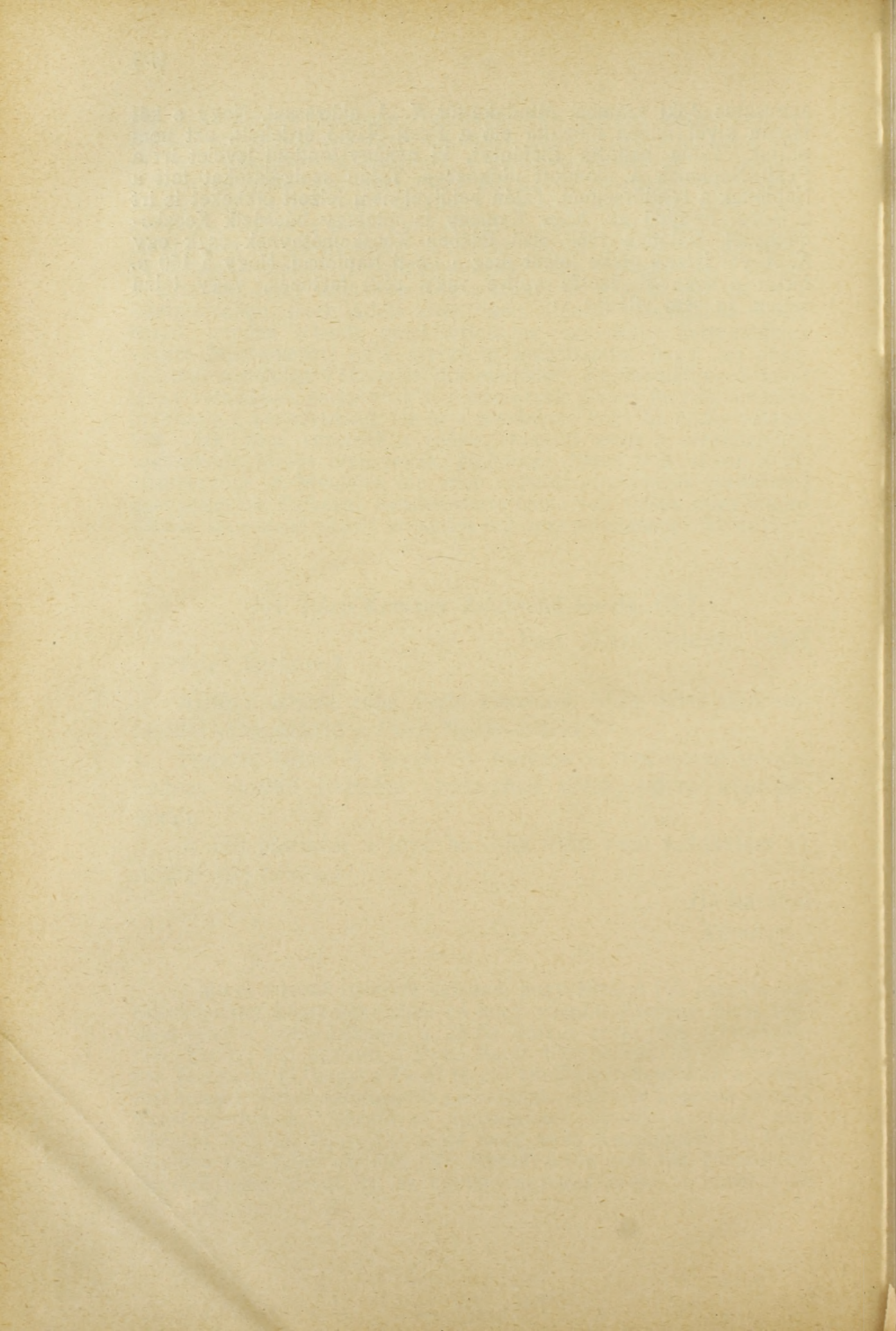
A 150 pforintot a jövő hó 3-ka előtt nem küldhetem el. Addig várj békével.¹

Hü barátod

Kemény.

¹ Mivel a levélben arról van szó, hogy Királyi Pál megköszöni Kecskeméthy közreműködését és hogy ezentúl Kemény fogja küldeni neki a honoráriumot, a 25-iki dátum csak 1860 februárjára illik. Királyi Pál ugyanis a Pesti Napló 1860 február 26-iki számában jelentette ki, hogy a Pesti Napló felelős szerkesztését e számmal leteszi. Tehát szerkesztői pályájának végén ír köszönő levelet Kecskeméthynek. Bármilyen egyszerűnek látszik a levél, nem egészen érthető. És pedig azért nem, mert Kecskeméthy a Pesti Naplóba 1859 július elejétől 1860 február 25-ig csak két Tárczalevél Bécsből című tárcát írt, az egyiket a július 28-iki, a másikat az

augusztus 2-iki számba. Mindakettőt K. A. aláírással. Hogy e két tárcán kívül miben mozdítá elő a Pesti Napló érdekeit, azt nem tudjuk. Talán biztatta Elefántyt, ki néhány londoni levelet irt a Pesti Naplónak a mondott időközben. Talán szolgálatokat tett a Naplónak a rendőrségnél. Talán betűivel nem jelzett cikkeket is irt a lapba. Föltűnő az, hogy Kemény is mintegy búcsúzik Kecskeméthytől. Valóban 1860 első felében Kecskeméthynek csak egy K. A.-val jelzett cikke jelent meg a Pesti Naplóban. Hogy a 150 p. forint évnegyedi fizetés volt-e vagy régi tartozás, vagy talán előleg, az sem világos.

BEFEJEZÉS.

Ime ezeket a leveleket találta a rendőrség Falk és Kecskeméthy lakásán és hivatali szobáiban 1860 március 3-án.

Még azt kell elmondanunk, hogy mikép kobozták el a leveleket s mi történt velök az elkobzás után. Würzner Fülöp rendőrbiztos reggeli 7 órakor jelent meg egy polgári rendőr kíséretében Falk lakásán s ott könyveit, ujságait, holmiját gondosan átkutatta. Azután $1\frac{1}{2}$ 10 órakor Falktól kísérvé elment az osztrák takarékpénztár épületébe. Megnézett mindent, ami az íróasztalon hevert, átkutatta a fiókokat is, de nem talált semmit, — így írja jelentésében — ami politikailag gyanus volna. Nem bántotta az iratok egy részét, de egy másik részét, különösen a magyarul irt leveleket elkobozta és átadta azokat a rendőrigazgatónak.

Falk külsőleg nyugodtan fogadta lakásán Würznert. Izgatottsága abban nyilatkozott, hogy Würzner előtt kifejteni próbálta a rendőri intézkedés okait.

Bizonyára azért kutatnak nála, — így szólt — mert ő magyar s mert munkatársa a *Wanderernek* és a *Pesti Napló-nak*. Azután felmutatta azt a dekrétumot, melyben a magyarországi kormányzóság elismerését fejezte ki neki az 1857-iki császári utazás dicsőítésére irt tárcákért. Továbbá megjegyezte, hogy a házkutatásról semmit sem fog írni, de elbeszéli majd másoknak, hogy mikép bántak vele.

Kecskeméthy rendőrbiztos lakásán maga a rendőrigazgató, Weber udvari tanácsos jelent meg ugyancsak március 3-án reggeli 7 órakor. Innen átment Kecskeméthy hivatali szobájába, lefoglalva mind a két helyen az előtte gyanusaknak látszó iratokat. Azután elküldötte azokat Thierry rendőrmiszternek a Falktól elkobzott iratokkal együtt.

A rendőrminisztériumban először Kecskeméthy iratainak vizsgálatával készültek el.

A március 20-án szerkesztett jelentés szerint Kecskeméthy irataiból az államra veszélyes működés nyomai egyelőre nem állapíthatók meg. Levelezéséből azonban kitűnik, *a)* hogy Kecskeméthy kormányellenes személyiségekkel érintkezett, *b)* hogy különböző színű lapoknak irt cikkeket, *c)* hogy hivatalos állását barátai és ismerősei a legfelsőbb szolgálat érdekeibe ütköző módon zsákmányolták ki, *d)* hogy elégületlen volt rendőrbiztosi állásával és más élethivatást keresett.

Ezeknek az eredményeknek bizonyítása végett hivatkozik a jelentés arra a 35 levélre, melyeket kiadványunkban B. betűvel jelöltünk.

Gyanus volt a Scitovszkytól írott levél, hiszen a bibornok a nemzeti párthoz tartozott. Gyanus volt Széchenyi levele, mert az volt benne írva, hogy Széchenyinek oka van Kecskeméthyt a „pölöskei inspector“ neve alatt fogadni. Gyanusak voltak Danielik összes levelei, mivel Danielik a Szent István-Társaság alelnöke és a nemzeti pártnak egyik legkiválóbb tagja volt. Már pedig a Szt. István-Társaság által kiadott *Encyclopaedia* és *Religio* nevű folyóirat osztrákellenes irányban szerkesztetnek. Hiszen az *Encyclopaedia*nak protestáns munkatársai is vannak, ami azt bizonyítja, hogy a társaság inkább politikai, mint egyházi célokat szolgál. Különben a Somogyi és Lonkay elleni tüntetések élénken rávilágítanak a társaság irányára. Gyanusak Török János levelei, mert Török Ürményi József és Danielik után a Szent István-Társaság legnagyobb befolyású tagja. Kormányellenes érzelmei és perfidiája ismeretesek. Intelligenciája miatt mintegy oraculum a Szent István-Társaságnak. Gyanusak Kemény Zsigmond levelei, mert Kemény szoros kapcsolatban van a Szent István-Társaság pártjával. Ujabb időben az a gyanu merült fel ellene, hogy titkos jelentéseket küld Napoleonnak. Gyanusak voltak Kecskeméthy Gyula levelei, mivel a Magyar Sajtó terjesztésére vállalkozott Milánóban. Gyanus volt a szegény Zajzoni levele, aki akkor Budán börtönben sínylődött felségárulás vádja miatt. Gyanus volt Pákh Albert levele, amely Zilahy Károlyt ajánlotta, az *Idők Tanuja* ellen rendezett tüntetésnek egyik hőseit. Gyanusak voltak

Hunfalvy János, Tóth Kálmán és Paulikovich levelei, mivel esetleg rendőri kifogás alá eső könyveknek szabad terjesztésére nézve kéri Kecskeméthy pártfogását. Gyanusak voltak még Falke János levelei is. Hiszen a bölcs rendőri jelentés szerkesztője nem tudta, hogy ki az a Falke. Azt hitte, hogy az ő leveleit Falk írta. Gyanus volt a gróf Pálffyhoz írt levél, mert abban arról volt szó, hogy Kecskeméthy el akarja hagyni hivatalát. Különösen sok fejtörést okozott a rendőrségnek Kecskeméthynek az a fogalmazványa, melyben Protmann előtt bevádolta Szilágyi Ferencet. A rendőrség azt hitte, hogy Kecskeméthy egy gróf Szy denunciációja ellen védekezik. Gyanusak voltak Szilágyi Ferenc levelei is, de hogy miért, a rendőrség sem bírta érthetően megmondani. Kemény egy levélén (204. sz.) az aláírást Hevesnek olvasták s talán ez ismeretlen név miatt sorolták a levelet a gyanusak közé.

A többi levél és Kecskeméthynek néhány fogalmazványa különösebb gyanura nem adtak okot.

Falk levelezését március 23-án dolgozta fel a rendőriminisztérium referense. Kénytelen megvallani, hogy rendőri szempontból a levelezésnek csekély az érdeke. Kiténik e levelezésből, — úgymond — hogy Falk a legtöbb magyar szerkesztővel érintkezett, különösen Török Jánossal, Kemény-nyel, Szilágyival, Károlyival (Királyi helyett), Nádaskay Lajossal. Cikkeket írt a *Magyar Sajtónak*, a *Budapesti Hírlapnak*, a *Pesti Naplónak*, a *Wanderernek*, a *Tagesbote aus Böhmennek* és ezekért néha jelentékeny honoráriumokat kapott.

Az is kiténik a levelekből, hogy Falk a magyar ügyekre nézve a magyar nemzeti párt nézeteiben osztozik és azokat terjeszti hirlapírói munkássága által. Elkobzott iratai közt a leggyanusabb Petőfi: Dalaim című költeményének egy írott példánya. De mivel nincs arra bizonyíték, hogy Falk e forradalmi költeményt terjeszteni akarta volna, ezt a kéziratot sem lehet a büntető eljárás megindítására felhasználni. A Falkhoz intézett levelek közül a referens 14-et választ ki, azokat, melyeket A. P. jelzéssel közöltünk. (Ausgewählte Piècesen). E 14-et részint tartalmuk érdekessége, részint íróik egyénisége miatt tette félre a rendőrség. A kiválogatott darabok közt volt

Török Jánosnak 11, Keménynek 2 és Pompérynak 1 levele. A 14 kiválogatott levélhez csatolta a rendőrség még Petőfi versét is. Falknak néhány kéziratát rögtön visszaadta a rendőrség, de az ártatlan és az A. P.-vel jelzett leveleket nem adta vissza.

Falk ellen az elkobzás következtében nem indult meg törvényes eljárás, Kecskeméthy ellen megindult a per hivatalos hatalommal való visszaélés és a Széchenyivel való gyanús összeköttetés miatt, de ezt a pert az októberi diploma kiadása után megszüntették.

Falk 1862 december 10-én az *Országban* közzé tett vezércikkében visszatért az 1860 március 3-iki házkutatásra. Elmondotta, hogy azok ellen, kiknek iratait akkor elkobozták, bűnvádi pert nem indítottak. Teljesen magánérdekű irataikat vissza nem adták és arról sem adtak nekik bizonyítványt, hogy elkobzott irataik egészen ártatlanok.

A magyar helytartóság szerette volna ezt a cikket megcáfolni. A rendőrminisztérium azonban nem hitte tanácsosnak az ügyre való visszatérést. Igaz, hogy nagy részét az elkobzott iratoknak minden baj nélkül vissza lehetne adni — mondotta a miniszter. De Széchenyi iratainak némely része olyan, hogy ki nem adható a kormány kezéből és nyilvános megbeszélés tárgyává sem tehető. A rendőrség a Kecskeméthy-levelezés 35 darabját sem lett volna hajlandó kiszolgáltatni.

Az egész március 3-án elkobzott iratmennyiséget a rendőrség részekre nem igen osztható egységnek tekintette és különösen Széchenyi nagy szatirájára való tekintettel nem akarta ezt az egységet megbolygatni.¹

Igy maradt ránk érdekes tanulságul Falknak és Kecskeméthynek levelezése. Érdekes tanulságot meríthetünk a levelek tartalmából, de azok elkobzásának, vizsgálatának és megőrzésének módjából is. Látjuk abból, hogy a politikai rendőrség, az állami rendnek akkor legerősebb támasza, mennyire tájékozatlan volt s mily korlátolt szellemű gyanakodással üldözött oly férfiakat, akik több sikerrel szolgálták a trónt és az államot, mint azoknak hivatalos örei.

Angyal Dávid.

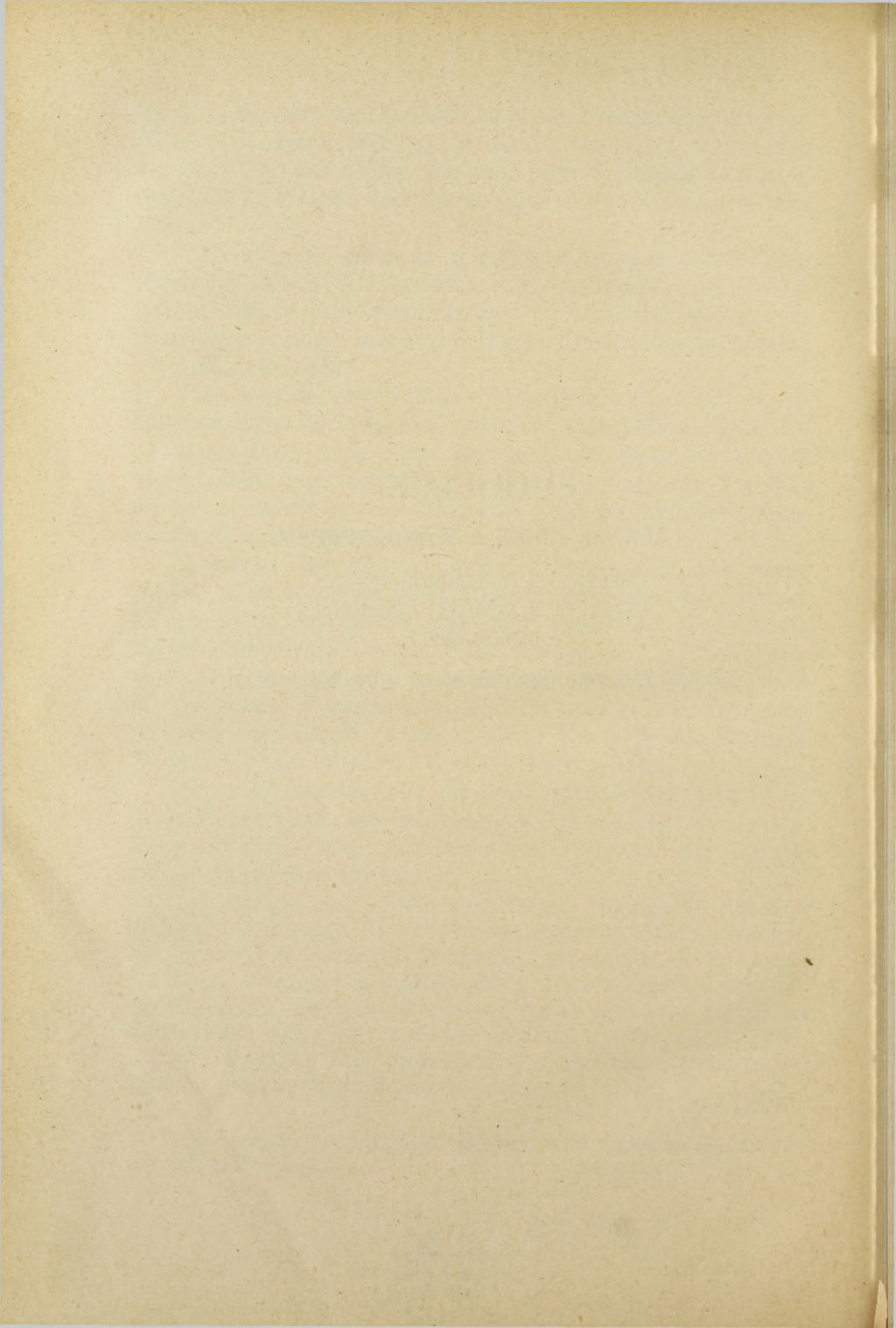
¹ Mindezekre nézve I. B. Á. L. Széchenyi-Akten és Károlyi Árpád többször idézett kiadványát.

FÜGGELÉK.

FALKNAK CIKKE A WANDERERBEN,

MELYET SEYFRIED SZERKESZTŐ
SZERINT B. KEMÉNY ZSIGMOND
SUGALMAZOTT.

MEGJELENT 1857 FEBRUÁR 18-ÁN A 77-IK SZÁMBAN.

Inland.

Aus Ungarn 15. Februar.

□ Es hat uns eine nicht geringe Befriedigung gewährt, kurz nach dem Erscheinen unserer jüngsten Erörterung über die gegenwärtige hoffnungsvolle Stimmung in Ungarn, in einem Wiener Blatte, das sonst auf Ungarn nicht gut zu sprechen, und bei jeder Gelegenheit mit dem abgebrauchten Vorwurfe „separatistischer Tendenzen“ bei der Hand ist, ein lebhaftes Echo der von uns ausgesprochenen Ansichten zu vernehmen, und die „*ungarische Nationalität*“ jenen „Traditionen“ angereicht zu sehen, welche „unter jeglichem Wechsel der Verhältnisse ihre Geltung behalten, weil sie auf wirklichen Bedürfnissen beruhen“. Wir schöpfen hieraus neuerdings die beruhigende Überzeugung, daß die *Wahrheit* sich endlich doch überall Bahn bricht, selbst dort, wo sie ein ganzes Bollwerk von Vorurtheilen zu durchbrechen hat.

Eben diese Ueberzeugung ermuthigt uns auch, gegen einen andern Irrthum anzukämpfen, welcher in den Schlußworten des erwähnten Artikels ziemlich klar ausgesprochen wird. Es ist von dem in nächster Zukunft zu erwartenden „vollständigen Abschlusse einer trüben Zeitperiode“ die Rede; „dieser bedeutungsvolle Act“ — heißt es dann — „wird jedoch erst dann seine erste volle Weihe erhalten, wenn die edlen intelligenten Kräfte Ungarns auch ihrerseits das Vergessen der Vergangenheit *thatsächlich bethätigen* (?) werden“.

Wir erlauben uns hier die einfache Frage, *welche* Vergangenheit hier gemeint sei, und *welche* mithin vergessen werden solle? Ist es jene Vergangenheit, in deren Schoß die Thaten eines Jahrtausends ruhen, jene Vergangenheit, welche mit dem Einzuge der sieben Stämme beginnt, und bis in die Mitte des gegenwärtigen Jahrhunderts hinreicht, jene Vergangenheit,

welche die Schlacht am Lech, welche den Tatarenzug, welche Várna und Mohács überdauerte, und die Nation oft tief gebeugt, schwer heimgesucht, aber nimmermehr zu vernichten vermocht hat?

Oder ist es nur jene jüngste Vergangenheit, die kaum eine Spanne Zeit von neun Jahren umfaßt, welche fast ganz von den Nachwehen einer furchtbaren Krise erfüllt war, und welche in ängstlichen Gemüthen manch folternde Zweifel an der Zukunft der Nation weckte?

Ist es die *Geschichte* der Nation mit allen ihren practischen Resultaten, oder ist es ein *vereinzelter* Fehltritt mit seinen trüben Folgen, dessen Vergessen „thatsächlich bethätigt“ werden soll?

Das Erstere kann und wird wohl Niemand verlangen. Wir haben uns darüber so oft, und so entschieden ausgesprochen, daß es überflüssig wäre, über diesen Punkt noch ein weiteres Wort zu verlieren. Allein selbst die jüngste, nur wenige Jahre umfassende Vergangenheit soll nicht einfach *vergessen* werden, weil sie uns manche herbe, aber heilsame Arznei, manche harte aber nützliche Lehre bot. Nur der *herbe Beigeschmack*, nur die *harte Form*, das ist es, was vergessen werden soll und größtentheils wohl auch schon vergessen worden ist. Und was die *Bethätigung* dieses Vergessens anbelangt, so ist auch das geschehen — *so weit hiezu Gelegenheit geboten war*.

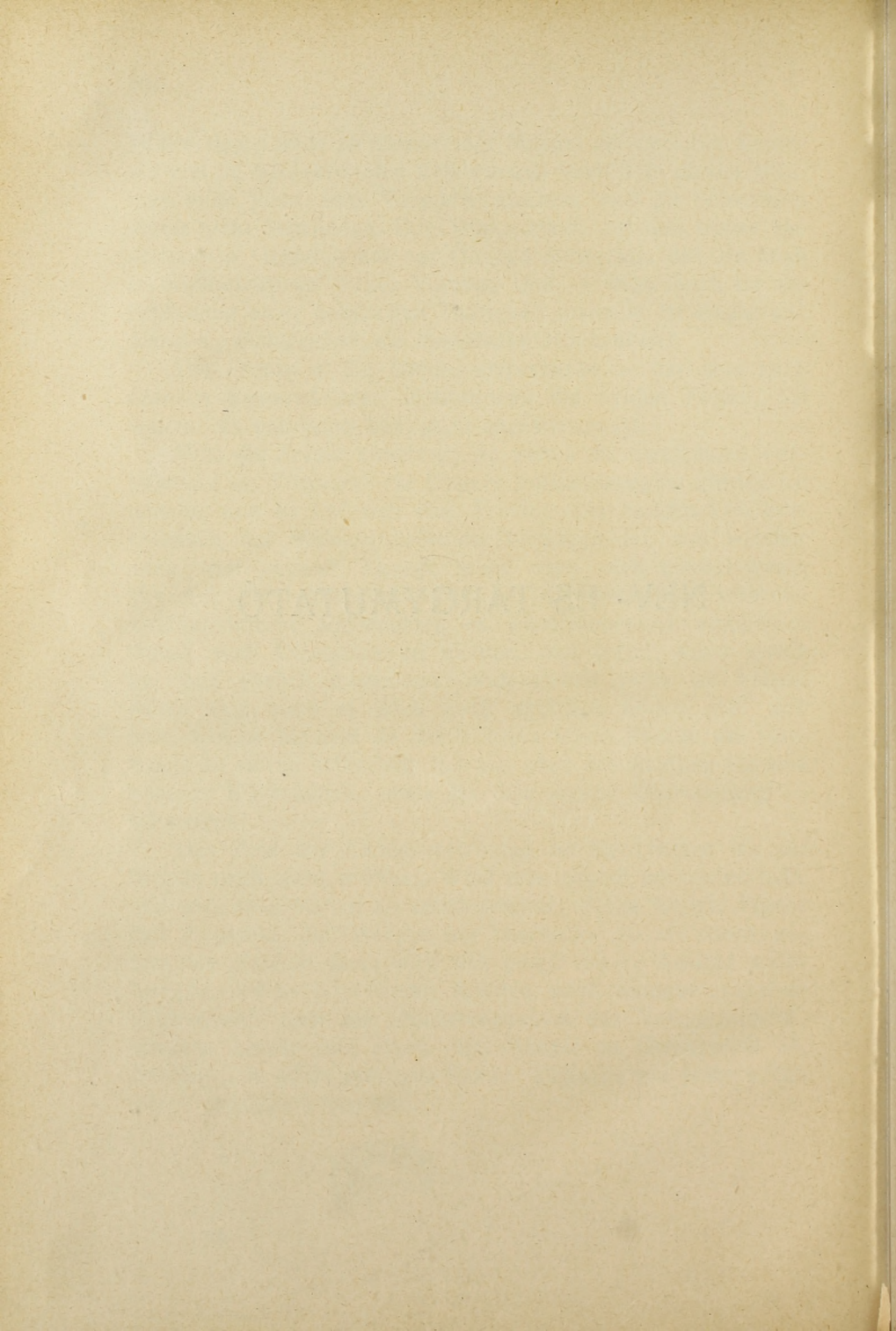
Die „edlen, intelligenten Kräfte Ungarns“ haben seit kurzem wieder manches erfreuliche Lebenszeichen von sich gegeben, und dadurch das Vorurtheil beseitigt, als ob sie sich selbst zur Unthätigkeit verdammen, und ihr kostbares Pfund in irgend einem Schmollwinkelchen vergraben wollten. Franz von Deák, gegenwärtig ohne Zweifel der beste Mann Ungarns, nahm sich mit einer den Menschen, wie den Patrioten in gleichem Maße ehrenden Wärme der verwaisten Kinder Vörösmartys, des größten ungarischen Dichters, an; seiner Popularität und seinen rastlosen Bemühungen gelang es, den Kleinen eine Zukunft zu sichern, wie sie den Kindern eines solchen Vaters und den Mündeln eines solchen Vormundes ziemt. — Der alte Szalay hat uns nebst seinen bisher unübertroffenen historischen Werken mit einer Uebersetzung des Cicero erfreut,

welche binnen kurzem in die Oeffentlichkeit gelangen wird. — Aus der feinen Feder des Baron *Kemény* empfangen wir eine Menge geistreicher Leaders über Fragen der — auswärtigen Politik, vortreffliche Novellen, und wenn der edle Freiherr von seiner Reise nach Egypten zurückkehrt, haben wir wohl auch noch recht interessante Reiseskizzen zu erwarten. Moriz von *Szentkirályi*, der ehemalige „Pester Deputirte“ und nachmaliger Hörer der Medizin, veröffentlicht hie und da einen geistreichen Aufsatz über Homöopathie und Allopathie und kurirt dabei unentgeltlich und jedenfalls nach bestem Wissen und Gewissen seine kranken Bauern. — Graf *Ráday*, ehemals ein hervorragendes Mitglied der Opposition, wirkt in anerkennenswerther Weise als — Intendant des Nationaltheaters, — Graf *Desseffy*, der ehemalige Meneur der Altconservativen, schreibt Brochuren über — Zettelbanken; andere hervorragende Mitglieder unserer Aristokratie arbeiten an der Realisirung des Projectes eines ungarischen Landescultur-Creditvereines; zwei ungarische Cavaliere entschlossen sich sogar dem Verwaltungsrate der Wiener Creditanstalt beizutreten; kurz, überall hat der Drang nach Thätigkeit unsere besten Leute aus der für einen Moment wirklich vorhanden gewesenen Apathie aufgerüttelt, und überall, wo es etwas fürs Vaterland, fürs allgemeine Beste zu wirken gibt, überall begegnen wir ihnen wieder, überall — nur auf dem Felde der eigentlichen politischen und administrativen Thätigkeit nicht, nur dort nicht, wo ihr redlicher Wille, ihre gereifte Erfahrung gerade die allerersprießlichsten Dienste leisten könnte. Vor *Fragen*, die in dieses Gebiet hinüberschlagen, macht ihr Mund und ihre Feder unwillkürlich Halt; sie sprechen und schreiben voll Geist und Leben über Herat und China, über „incometax“ in England und die Wahlen in Frankreich, aber über die ihnen zunächst liegenden Fragen gehen sie jeder Discussion scheu aus dem Wege. Wenn das „Vergessen der Vergangenheit“ auf *diesem* Gebiete „bethätigt“ werden soll, so behauptet man allerdings mit Recht, daß diese Bethätigung erst noch zu liefern wäre.

Es fragt sich nur, woran es liegt, daß sie bis jetzt noch nicht geliefert wurde? Mangel an Patriotismus, Mangel an gutem

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Aachen 628.
 A. B. I. Tuvora.
 Aba (helység) 412, 413.
 Abahida 429, 430.
 Abafalva 429, 430.
 Abaújmegye 413.
 Abád 429, 430.
 Abdul Medsid szultán 431, 432, 434, 435, 444, 450, 459—461.
 Abencerrageok 336.
 Aboda (helység) I. Abád.
 Acheron 544.
 Adelszeitung 693.
 Adókievetés módja 355.
 Adria 423, 525.
 Aetna 423.
 Afrika 421, 615.
 Agárd (helység) 412, 413.
 Akadémiai választások 1858-ban 416 s kk., 662 s kk.
 Albrecht főherceg 21, 66, 83, 84, 86, 89, 92, 93, 95, 96, 102, 111, 113, 129, 133, 142—145, 149, 158—160, 165, 171, 173, 175—177, 181, 183, 185, 201, 202, 204—206, 210—212, 216, 217, 232, 233, 309, 339, 340, 380, 430, 463, 482, 530, 532, 539, 565, 566, 608, 646, 648.
 Aleppo 615.
 Alföld 147, 216.
 Alhambra 336.
 Alpesek 432, 435.
 Alsó-Ausztria 380, 431, 663.
 Alsóbács 517.
 Alsódabas 66.
 Alsózsolt 492.
 Amerika 122, 332, 337, 615, 642, 644, 645.
 Ampère (francia tudós) 612.
 Andrássy Aladár gróf 205.
 Andrássy Gyula gróf 205, 288, 421, 493, 494.
 Andrássy Manó gróf 205, 417, 420, 421, 543.
 Andrée Ernő francia vállalkozó 403.
 Andrée József miniszteri titkár 591, Anglia 39, 75, 98, 195, 202, 208, 239, 279, 325, 327, 329, 330, 331, 337, 338, 342, 343, 361, 374, 423, 528, 529, 578, 605, 629, 642, 654, 661, 662, 672, 681, 705.
 Angyalffy gazdasági író 260.
 Antillák 330.
 Antonelli bibornok 499, 503.
 Antunovicsek 528.
 Antunovics István 515.
 Antunovics József 87, 515, 518—520, 523, 624, 625, 627.
 Antunovics Józsefné 627.
 Antunovics Pál 520.
 Apafy Mihály 406.
 Apostol Pál superintendens 487, 490, 495, 496, 551.
 Appel tábornok 76, 200.
 Appert Benjamin (francia börtönreformer) 28, 44, 45, 230—234.
 Apponyi György gróf 156, 205, 288, 339, 344, 399, 403, 404, 407, 408, 477.
 Apponyi Rudolf gróf 156, 606, 628—630, 660, 662, 670—672.
 Apponyi Sándor gróf 157, 606, 628—630, 636—638, 661, 670—672, 680.
 Arad 193, 475, 655.
 Arad és Vidéke (lap) 679.
 Arader Zeitung 655.
 Aradi Hiradó 419.
 Aradmegye 110.
 Arany János 19, 91, 94, 155, 166, 195, 218, 238—240, 261, 267, 269, 272, 368, 414, 472, 485, 493, 532, 537, 539, 623, 635, 638, 678.
 Arany László 118, 119.
 Aranyos (helység, folyó, hegység) 412.
 Ariel I. Kuthy Lajos.
 Aristides I. Vajda János.
 Arthur (író) 227.
 Aszalay (borsodi földesúr) 344.
 Atádi Vilmos (író) 417, 420.
 Augsburg 648.
 Augsburger Allgemeine Zeitung 199, 216, 284, 291, 292, 296, 379, 469—472, 636, 690.

- Augusz Antal báró 48, 79, 80, 87, 163, 165, 170, 174—176, 179, 232, 532, 533.
 Aupick (francia tábornok) 434.
 Ausztria (lap) 693.
 Ausztria 3, 4, 7, 8, 24, 28, 31, 39, 72, 85, 94, 97—100, 102, 108, 110, 111, 114, 115, 152, 194, 195, 218—220, 252—254, 259, 262, 292, 325, 327—329, 332, 335, 336, 342, 378, 395, 414, 415, 421, 423, 429—432, 435—437, 439, 444, 445, 497, 501, 502, 518, 520, 525, 526, 528, 529, 542, 548, 561, 564, 569—571, 574, 578, 594, 646, 667, 672, 681.
 Ács (énekesnő) 535.
 Ágai Adolf 91, 121, 150, 152, 154, 156, 243, 289, 291, 298, 322, 323, 616, 690.
 Állami jószágok átengedése a nemzeti banknak 138, 139.
 Ánnchen (Büvös vadászban) 372.
 Árpád 513.
 Ázsia 335, 421.
 Babarczy 110.
 Bach (miniszter) 5, 10, 12, 17, 28, 30—32, 34, 37, 40, 41, 44, 45, 50, 56, 57, 59, 61—66, 68, 69, 71—74, 77—85, 87—89, 101, 102, 111, 127, 128, 162, 164—166, 169, 171—173, 177, 186, 209, 215, 216, 220, 221, 260, 288, 356, 402, 405, 428, 492, 537, 539, 542, 557, 567, 591, 692, 693, 698.
 Bach (erdélyi polgári biztos) 21.
 Bacherl (bécsi recitátor) 622.
 Badacsony 396.
 Baden (Bécs mellett) 229, 511, 512, 514.
 Bajza József 12, 264.
 Bajza Lenke 417, 418, 420, 596.
 Bakócz Tamás 433.
 Bakócza (helység) 612.
 Balassa János orvostanár 597, 598.
 Balatonfüred 177, 390.
 Balásházy János (író) 351.
 Balássy Ferenc (író) 491.
 Balázs Sándor 486.
 Ballagi Géza 551.
 Ballagi Mór 166, 181, 214, 361.
 Balleydier (francia író) 215.
 Bamberg 648.
 Barabás Miklós (festő) 21, 548, 549, 565, 566, 634.
 Baranyamegye 38, 612.
 Barráné és Stein (könyvkiadók) 251.
 Barsi József (író) 523, 524.
 Barsmegye 412.
 Bartakovics egri érsek 482, 483.
 Bartháné (Nemzeti színház tagja) 531.
 Bartoniek Emma VII.
 Batizfalvy István (tanár) 145, 149.
 Batthyány Imre gróf 404, 511.
 Batthyány id. és ifj. István gróf 404.
 Batthyány Lajos gróf 108, 656.
 Bavoux Évaniste (francia tudós) 612.
 Bäuerle (író) 249, 289.
 Baumgartner (miniszter) 403.
 Baumholczér Simon I. Bánffay.
 Bayer József 676.
 Bácska (lap) 627.
 Bácsmegye 284, 510, 512, 513.
 Bánfalva 491.
 Bánffay Simon 28, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 41—46, 48—52, 54, 58—61, 71, 90, 105, 106, 112—114, 180, 187, 559, 561, 584, 586, 587, 609, 612, 613, 617, 619.
 Bánffay Simonné 560.
 Bárándy János (statistikus) 260.
 Bárczy-család 488.
 Báthory Zsigmond 110.
 Beauvais püspöke (Potier) 613.
 Beccaria 29.
 Beer Adolf (történetíró) 681, 694.
 Beermann Gyula (író) 134.
 Beethoven 247.
 Behányi Kázmér (juratus) 509—511.
 Beksics Gusztáv 103, 105, 123.
 Belcredi gróf 693.
 Belgium 232, 375, 630.
 Belgrád 95, 96, 98, 230, 231, 403, 409.
 Belicza Ferenc 599, 603.
 Bellaágh József ügyvéd 439.
 Belletristischer Damenkalender 269.
 Bell's Life (angol lap) 628.
 Belső Ausztria 432.
 Bem 83.
 Benedek József (író) 389.
 Benedix (drámaíró) 334.
 Beniczky Emil (tanuló) 504.
 Beniczky Lajos 315.
 Benkő Dániel 595.
 Benyovszky Móric gróf 616.
 Benza (énekes) 535.
 Beóthy Ödön 77, 492.
 Berde Áron 325, 326.
 Berecz Károly 31, 133, 554.
 Berényi gróf család 561.
 Berghaus (geografus) 404, 406, 413.
 Berkeley (botanikus) 239.
 Berlin 332, 361, 536, 542, 587, 601, 620, 623.
 Bernáth-család 488.

- Bernáth Zsigmond 489, 490.
 Bernbrunn Károly (szinigazgató) 249.
 Berzenczey László 99.
 Berzeviczy Albert 3, 9, 12, 18, 48,
 50, 83, 240, 241, 492, 613.
 Berzsenyi Dániel 689.
 Beszarabia 98.
 Besztercebánya 238.
 Bettelheim testvérek (aradi könyv-
 kereskedők) 655.
 Bécs VI, 13, 14, 20, 21, 47, 57, 72, 73,
 77, 88, 90, 116, 122, 127, 129, 132,
 135—137, 142—144, 150—152, 155,
 156, 159, 161, 169, 170, 186, 192,
 197, 198, 205, 210, 226, 227, 229—
 232, 241—243, 245—251, 253, 255,
 257, 260, 262, 265, 267, 269, 271,
 274, 279, 283, 285, 287, 289—291,
 293, 294, 298—300, 303, 304, 306—
 312, 315, 317—325, 330, 331, 335—339,
 344, 347—350, 352, 353, 356, 372,
 376, 377, 381, 383, 388—390, 393,
 397, 405, 406, 415, 421, 423, 425,
 430, 440—442, 447, 450, 463—465,
 467, 471, 474, 475, 477—479, 492,
 499, 509, 510, 512—514, 518, 523,
 525, 530, 533, 536—538, 541, 543,
 544, 548—555, 558, 561—564, 576,
 582, 584, 586, 589, 594, 603, 606,
 607, 611, 614, 615, 617, 618, 626,
 630—632, 642, 643, 647—649, 652,
 655, 656, 664, 667, 670, 672—679,
 683, 686, 689, 690.
 Békefy György (törvényszéki ülnök)
 77.
 Békésmegye 216.
 Bérczy Károly 65, 106, 117—119, 160,
 195, 256, 540, 543, 545—547.
 Biharmegye 110, 216.
 Bilin (Csehországban) 644.
 Birányi Ákos 65.
 Birnbaum (szerkesztő) 51.
 Blaschnek Sámuel (kartografus) 406.
 Blau, I. Müller Károly.
 Bocskay István 646.
 Boczkó Dániel 315.
 Bogdány (helység) 351.
 Bolond Miska naptára 326.
 Bónis Samu 315.
 Bonn 227.
 Bonnemère (francia tudós) 622.
 Bonyhády Imre (megyei főnök) 179.
 Bordolo (altábornagy) 34.
 Boross Mihály (író) 361, 378.
 Boroszló 239.
 Bors ispán (Tóth K. színművében)
 676.
 Borsodi József (író) 360.
 Borsodmegye 344, 354, 486, 491,
 493, 494.
 Bossányi László 244.
 Bossuet 199, 349.
 Bosznia 97, 435.
 Bourbon-család 191, 501.
 Bowring (angol államférfiú) 330.
 Böhm, miniszteri titkár 591.
 Börne 71, 348, 520, 651.
 Brassai Sámuel 65, 195, 343, 350, 416,
 418—420.
 Brassó (lap) 673.
 Braumüller (kiadó) 308, 607, 608.
 Brazília 644.
 Breier Eduard (író) 290.
 Bresslauer Zeitung 254.
 Brindeau (francia szinigazgató) 619.
 Brockhaus (lexikon) 481.
 Broglie Albert (francia tudós) 612.
 Bruck, miniszter 138, 140, 201, 202,
 210, 254, 308, 365, 367, 386, 387,
 403, 408, 538, 570, 579, 681, 685, 694.
 Brunswick gróf 131.
 Brúz Lajos (író) 84, 284.
 Brückner (meteorológus) 240.
 Brüssel 401, 411.
 Buchanan (James, amerikai elnök) 643.
 Buchheim Adolf (író) 14, 16.
 Buckingham (Duke of) 629.
 Bucsánszky Alajos 132.
 Buda 6, 47, 49, 88, 116, 117, 130, 131,
 140, 178, 185, 192, 286, 301, 314,
 317, 334, 338, 341, 351, 354, 376,
 378, 441, 477, 495, 536, 543, 565,
 611, 642, 650, 663, 664, 698.
 Budapest 240, 301, 339, 341, 387, 388,
 391, 396, 562, 614.
 Budapesti Híradó 4, 5, 79, 107.
 Budapesti Hírlap 83, 89, 119, 124,
 158—166, 168, 169, 171, 173, 174,
 176, 180—182, 184, 186, 188, 209,
 211—221, 246, 250, 278, 279, 285,
 286, 290, 298, 299, 302, 311, 312,
 316, 324, 335, 349, 353, 358, 364,
 372, 374, 376, 378, 380, 381, 384,
 391, 399, 400, 415, 417—421, 427,
 428, 441, 466, 473, 474, 477, 478,
 527, 528, 534, 537, 542, 543, 553—
 555, 564, 573, 576, 578, 579, 585,
 588, 591, 598, 607, 610, 611, 613, 619,
 639, 644, 650—652, 667, 674, 675,
 681, 685, 686, 690, 693, 699.
 Budapesti Képes Ujság 131.
 Budapesti Közlöny 388.
 Budapesti Szemle 189, 205, 275, 281,

- 418, 421, 427, 428, 504, 505, 546,
624, 653, 654, 662, 666, 672, 687, 688.
Budapesti Visszhang 126.
Bujanovics (villatulajdonos) 466.
Bukovina 98, 525.
Bulgária 98.
Bulwer 121, 402.
Bulyovszky Gyula 87, 106, 119, 120,
125, 159, 165, 210, 214, 550, 551,
553, 554.
Bumüller (történetíró) 265, 266.
Buol gróf (miniszter) 96, 99, 254, 423.
Buongioni (kisasszony, Burger szere-
tője) 294.
Burger (lombardiai kormányzó)
292—294.
Burgonya betegsége 235 és kk.
Busbach Péter 197, 385.
Bús Vitéz I. Matkovich.
Büchner (a materialista író) 151.
Büdingen (történetíró) 471, 472.
- Caesar** 322.
Calmann Károly (író) 247.
Cambridge (herceg) 629.
Campbell (Colin, angol hadvezér) 638.
Cannabich (író) 278.
Canton (Chinában) 221.
Cantú Caesar 362.
Caraffa 646.
Carion (énekes) 182.
Carlyle 653, 666.
Carré (táncmester) 247.
Cavour gróf 219, 335, 523.
Cayenne 684.
Cayley Artur (matematikus) 605, 606.
Cedric (Ivanhoeban) 402.
Cervantes 348.
Chambure A. (francia író) 399.
Chapiseau (francia színigazgató) 619.
Charivari (francia lap) 423.
China 705.
Chmel (történetíró) 622.
Cicero 185, 437, 704.
Clam-Martinitz gróf 693.
Cobden 331.
Colloredo-Mansfield gróf 693.
Columbus 633.
Concordatum IX. cikke 290—297.
Condé báró (helytartósági tanácsos)
172.
Constitution (bécsi lap) 541.
Le Constitutionnel (francia lap) 215.
Cook Richmond (James, hirlaptudó-
sító) 96.
Cordon báró (tábornok) 404, 408.
Cornet (operaigazgató) 247.
- Cousin (filozóf) 622.
Lord Cowley 672.
Crasbeck (csendőralezredes) 520.
Csajághy Sándor (püspök) 296, 353.
Családi Lapok 126, 131, 174, 362.
Csallóköz 404, 407, 412.
Csapó Kálmán (tanuló) 504.
Csánki Dezső VII.
Császár Elemér 210.
Császár Ferenc 12, 28—35, 37, 38,
40—42, 44—47, 51, 52, 54, 57—61,
65, 72, 76, 90, 106, 114, 115, 228,
229, 242—244, 373, 389.
Cseh Eduard 109, 110, 561.
Csehország 236, 380, 644.
Csekei (író) 284.
Csengery Antal 38, 43, 45, 52, 60,
166, 189, 195, 205, 218, 234, 261,
275, 280, 281, 301, 358, 363, 418,
427, 428, 503—505, 545, 546, 553,
554, 584, 595, 610, 612, 613, 621,
652—654, 662, 663, 665—667, 672,
687, 688.
Cseresznyés István (joghallgató) 504.
Csernátony Lajos 68—70.
Csokaj (helység) 116, 117.
Csokonai Vitéz Mihály 689.
Csongrádmegye 216.
Cuza fejedelem 432, 435.
Czegléd 603.
Czeke Marianne dr. VII.
Czeke Sándor (író) 211.
Czelder Márton 493.
Czirák János gróf 404.
- Daily News** 96.
Dallos Gyula (író) 389.
Dalmácia 292, 397.
Dancs Lajos (emigráns) 76.
Danielik János 8, 9, 18, 93, 114, 153,
188, 195, 199—201, 266, 356—363,
371, 379, 396, 397, 416, 419, 425,
429, 434, 449, 453, 459—461, 464,
467, 496—498, 503, 504, 593, 620,
624, 631—633, 656—658, 664, 665,
667, 670, 698.
Danielik József 435, 461, 464.
Danilo (montenegrói vladika) 329,
331, 332, 435.
Dante 15, 29.
Danzig 616.
Dardanellák 325, 327.
Dávid király 300.
Deák Farkas 645.
Deák Ferenc 195, 288, 310, 330, 334,
340, 357, 416, 418, 419, 426, 512,
514, 516, 519, 648, 662, 704.

- Deáky (püspök) 463.
 Debatte (lap) 288.
 Debrecen 108, 109, 118, 119, 128, 405, 475.
 Degré Alajos 243.
 Delamotte gróf 25, 64, 70, 81, 83–89, 113, 114.
 Delavigne (költő) 328.
 Delft 638.
 Demešer (helység) 357.
 Lord Derby 331, 423, 661.
 Deresk (helység) 237.
 Dessewffy Emil gróf 260, 301, 306–311, 328, 338, 339, 351–353, 380, 381, 419, 477, 705.
 Dessewffy Gyula gróf 309.
 Dessewffy Marcell gróf 309.
 Deutsche Revue 197, 547.
 Délamerika 644.
 Délbáb (lap) 128, 129, 246, 388.
 Délbáb Naptára 389.
 Déryné 486.
 Dietzmann dr. (író) 263.
 Ditrich (fejérmegyei úr) 404.
 D'Israeli (Beaconsfield) 331.
 Divatcsarnok 114, 126, 128, 238, 486.
 Divatlap 132.
 Dobieczi Sándor (író) 477.
 Dohánytermelés és egyedárúság 257, 639, 640, 647, 648, 667.
 Dombóvár 176.
 Donauzeitung 692.
 Don Carlos 654.
 Doniol (francia tudós) 622.
 Don Juan 226.
 Dornbach (Bécs mellett) 606, 671, 672.
 Dostojevszkij 577.
 Dózsa Dániel 155, 271–273, 276, 326.
 Dózsa Elek 155.
 Döbling VI, 461, 498, 625, 683.
 Dömötör János (író) 689.
 Dözt Raimund (szállító) 670.
 Drevenyák (megye főnök) 478.
 Drezda 648.
 Drouin de Lhuys 432.
 Duboc J. (író) 251.
 Dudumi Dömötör 268–270, 316.
 Dulovich Márton (készmárki rendőrbiztos) 646.
 Dumas Sándor (idősb) 256, 262, 263, 268, 327.
 Duna és vidéke 387, 388, 403, 409, 528.
 Dunafejedelemségek 332 s. kk., 342, 346, 350, 398, 400, 402, 430, 434, 526.
 Dunaföldvár 130.
 Dux Adolf 214, 315, 316, 448, 623.
 Ebersberg (író) 249.
 Eckelmann Lajos (csehországi demokrata) 644.
 Eckhart Ferenc VII.
 Edelmán Károly (kiadó) 270.
 Edward király 217.
 Eger 128, 429, 483, 496, 595, 656, 668.
 Egger dr. (Falk nagybátyja) 392, 393.
 Egger Gusztáv (szolgabíró) 495, 496.
 Egmont 654.
 Egressy Gábor 155, 598–602.
 Egressy Ákos 519.
 Egyetemes Magyar Encyclopaedia 396 s. kk., 413, 414, 435, 454, 460–462, 464, 656, 657, 668, 698.
 Egyetemes Philológiai Közöny 248.
 Egyiptom 705.
 Ehrenberg (Edler von) 67.
 Elefánty Ferenc 71, 155–157, 598, 600–604, 606, 628–630, 636–638, 640, 641, 661, 662, 670–672, 680, 681, 695.
 Elefánty János 680, 681.
 Elefánty Sándor 600, 660, 680, 681.
 Lord Ellenborough 661, 662.
 Ellinger (énekes) 228.
 Elternzeitung 133.
 Elvira (Ernaniban) 683.
 Emich Gusztáv 41, 42, 57, 63–65, 92, 106, 123, 135, 159, 161, 162, 164, 169–172, 174, 175, 186, 188, 190, 196, 199, 213, 214, 228, 241, 242, 250, 252, 256, 258, 267, 268, 275, 313–315, 324, 326, 329, 336, 356–360, 363, 364, 376, 392–395, 397–399, 410, 447, 540, 543–547, 549, 550, 553–555, 560, 561, 585, 588, 589, 597, 598, 607, 621, 646, 650, 676.
 Emődy Dániel 619, 621.
 Engelhardt Ignác osztálytanácsos 440, 441, 445.
 Engelhardt (vagy Konrád?) 440, 441, 445.
 Engländer Zsigmond (író) 542.
 Enikél (kisasszony, színésznő) 248.
 Enyiczke 309.
 Eötvös József báró 12, 59, 199, 205, 256, 260, 261, 263, 268, 310, 338, 347, 363, 372–374, 396, 419, 436–438, 444, 445, 464, 498, 500, 503, 504, 620, 623, 624, 662, 665, 666.
 Eperjes 132.
 Erdey Pál (orvos) 461, 465.
 Erdély 98, 114, 233, 272, 273, 293, 297, 397, 404, 455, 490–492, 494, 577, 599, 602, 626, 647.
 Erdélyi János 12, 195, 349, 485, 489, 623.

- Erdélyi Magyar János, I. Szilágyi Ferenc.
- Erdélyi Múzeum (almanach) 484, 486.
- Erdődy Sándor gróf 433.
- Erlangen 688.
- Ernani 681, 683.
- Ernyey József VII, 472.
- Ernust Kálmán 481.
- Ervin, I. Pompéry János.
- Erzsébet (magyar királyné) 111, 216, 655.
- Erzsébet (angol királynő) 603.
- Eskeles (bankár) 403, 408.
- Esterházy herceg 680, 681.
- Esti Lapok 119, 286.
- Eszék 468.
- Eszter 651.
- Esztergom 151, 433, 592, 593, 664.
- Európa 4, 21, 31, 45, 97, 98, 207, 208, 218, 233, 239, 279, 291, 325, 332, 333, 335, 337, 373, 388, 400, 401, 405, 421, 422, 437, 465, 477, 528, 585, 602, 610, 613.
- Életképek (lap) 13, 38, 121, 255, 286.
- Érdy János 396, 663.
- Érthelmi Gerő, I. Bulyovszky és Nádaskay.
- Érkövy Adolf 91, 92.
- Érsekújvár 593.
- Északamerika 239, 254.
- Fabinyi Theofil 110.
- Falk József 12.
- Falk Józsefné 270.
- Falk Miksa III, V, VI, 3, 12—17, 28, 35, 36, 44, 45, 60, 61, 90, 91, 101, 102, 104, 106, 121, 140, 152—154, 156, 157, 160, 164, 165, 173, 175, 176, 181, 186, 188, 195—199, 201, 202, 205—209, 213, 215—220, 223, 227, 229, 233, 234, 240—243, 245—248, 250—255, 257—260, 262—272, 274, 275, 278, 279, 281, 283, 284, 290—292, 295, 296, 298—304, 306—309, 311—316, 318—323, 325, 326, 329—333, 335, 337—342, 345, 346, 350, 358—360, 362—367, 369, 370, 373, 374, 378, 380, 382—387, 390—393, 395—397, 399—402, 404—415, 421—423, 425, 426, 428—432, 435, 436, 438, 439, 441—444, 448, 449, 454, 457—462, 465, 466, 468, 472, 478, 479, 483, 484, 496—498, 502, 580, 582, 621, 628, 630—633, 652, 654, 656, 663—665, 668, 675, 679, 684—686, 689, 697, 699—701.
- Falk Miksáné 373, 465, 466.
- Falk Zsigmond 44, 268.
- Falkbeer (sakkjátsszó) 628, 629.
- Falke János 153, 173, 175, 176, 178—181, 183, 186, 187, 208, 210—215, 219—221, 334, 356, 358, 360, 362, 366, 367, 383, 384, 415, 439—441, 445, 446, 448, 449, 458 459, 465, 466, 473, 474, 477—479, 609, 666, 667, 674, 675, 684—686, 690, 691, 694, 699.
- Falke Jánosné 474, 666.
- Falkenheim Pompéja (Jókai regényében) 250.
- Falusi Esték (folyóirat) 112, 119.
- Farkas János, jászberényi polgármester 681.
- Faust 324, 523.
- Federsell dr., prágai ügyvéd 471.
- Feierabend (lap) 288.
- Feifalik (cseh tudós) 470, 472.
- Fejér Lipót VII.
- Fejérmegye 412, 413.
- Fekete Mihály (író) 375.
- Fekete-tenger 97, 423, 542.
- Felső-Ausztria 431.
- Feniczy János (plébános) 266.
- Fenyvessy Adolf (író) 410.
- V. Ferdinand 20, 77, 464, 510.
- Ferdinand Miksa főherceg 206.
- I. Ferenc 351, 436, 464.
- I. Ferenc József 5, 24, 139, 209, 230, 231, 233, 241, 292, 294, 315, 334, 352, 399, 406—409, 436, 449, 451, 462, 464, 484, 485, 487, 489, 491, 492, 494, 495, 497, 501, 511, 513, 518, 519, 528, 534, 541, 547, 567, 571, 592—594, 655, 656, 673, 694.
- Ferenc József 1857-iki körútja 216.
- Ferenc Károly főherceg 20.
- Ferenczy József 4, 20.
- Ferenczy Teréz 269.
- Ferjencsik Sámuel 160, 234, 238—241.
- Ferni nővérek (zenészek) 667.
- Ferrara 501.
- Fessler József (theológiai tanár) 295.
- Festetich György gróf 399, 403, 404.
- Festetich Leó gróf 128, 129, 134, 530—532, 534.
- Feuillet O. 667.
- Feydeau 667.
- Félegyháza 147.
- Fényes Elek 106, 116, 117, 181, 190—192, 195, 197, 214, 308, 376, 377, 380—382, 462, 480, 659.
- Féval Pál (francia regényíró) 263.

- Fiedler Károly (miniszteri titkár) 138, 149—151, 360, 363, 529, 563, 576.
- Figyelmező (lap) 3—12, 16, 18, 19, 24, 30, 34, 35, 107, 113, 199, 209.
- Fischer J. József (író) 133.
- Fiume 29.
- Fk. I. Falk Miksa.
- Flajshans (cseh tudós) 472.
- Flotow (zeneszerző) 227.
- Forgách gróf (alezredes) 177.
- Föglein Antal levéltárnok VII.
- Földközi tenger 423.
- Fraknoi Vilmos 659.
- Franck A. B. (botanikus) 239.
- Franciaország 71, 98, 190, 219, 290, 291, 328, 332, 338, 342, 375, 378, 399, 429, 432, 467, 475, 501, 502, 528, 529, 610, 613, 629, 654, 705.
- Frankenburg Adolf 3, 12, 13, 16, 61, 154, 298, 302, 303, 445, 466, 481, 511, 616, 635, 636, 680.
- Frankenburg Adolfné 635.
- Frankfurt 499.
- Frankfurter Postzeitung 525, 528, 692.
- L. A. Frankl (költő) 269.
- Franz (rendőrtanácsos) 376, 379.
- Fränkl Bernát (miskolci könyvkereskedő) 211.
- Der Freimüthige (lap) 14, 541.
- Freuwaldau 511, 521, 523.
- Freytag Gusztáv 284, 653.
- Fridrich György (helyt. tanácsos) 48, 49.
- Friebeisz István 106, 128, 129, 264, 268, 388, 389, 391—393, 539.
- Friebeisz Rudolf 128.
- Friedenfels Jenő (író) 173, 215, 334.
- Friedjung (történetíró) 369, 386, 523.
- Friedmann Bernát (író) 481.
- Frigyes (Nagy, porosz király) 653.
- Frigyes Vilmos (porosz herceg, később császár) 638.
- Frigyes Vilmos neje (Viktória) 638.
- Fritsch dr. (prágai ügyvéd) 471, 472.
- Frivaldszky Imre 545, 547.
- Fröhlich Frigyes (pesti polgár) 380.
- Fuchs Antal (csehországi demokrata) 644.
- Fuchs Gusztáv (pesti polgár) 385.
- Fuchs Rudolf (pesti polgár) 384, 385.
- Funták Sándor (ügyvéd) 586.
- II. Fülöp (spanyol király) 654.
- Füredy (énekes) 535.
- Fürstenberg Frigyes Egon gróf 494.
- Gaál Eduárd 132.
- Gabányi Sándor (szatmármegyei követ) 510, 511.
- Galac 230.
- Galgóczy Károly 91, 92, 166, 181, 195, 215, 343, 350, 595, 620, 621.
- Galicia 67, 649, 651.
- Galletti J. G. A. (író) 277—279, 286, 290, 405, 407, 435.
- Gans Mórítz 285—290, 299.
- Garasanin 95.
- Garay János 31, 258, 260, 261, 268, 269.
- Garibaldi 523.
- Garvens (énekes) 226, 228.
- Gazdasági Lapok 595, 647.
- Gazdasági Újság 116, 117.
- Gazzetta di Bergamo 297.
- Gegenwart (bécsi lap) 504.
- Geibel (kiadó) 269.
- Gencsy (borsodi nemes) 493.
- Genf 549, 649.
- Gentz rendőrtanácsos 149—151, 563.
- Gerenday Antal (szobrász) 365, 366.
- Geringer 5—11, 19, 21—26, 28—37, 40, 41, 46, 48—52, 54, 56, 57, 59—63, 66, 68—76, 78—83, 107—109, 112, 128, 187, 200, 201, 241, 378.
- Gerold és fia (könyvkereskedő) 251, 266, 607, 608.
- Gerő Ákos, I. Greguss Ágost.
- Gerstäcker (regényíró) 690.
- Gersthof (Bécs mellett) 554, 560, 606.
- Gervay Sebestyén báró 587.
- Gervinus 688.
- Giehne (szerkesztő) 692.
- Girardin Emil 280, 281.
- Gizella (magyar királyné) 248, 344.
- Glatz Ede (szerkesztő) 51, 70, 162—164, 167, 169, 171.
- Gmunden 649.
- Godeassi (velencei patriarcha) 292.
- Goethe 210, 238, 239, 624, 639.
- Goldscheider Henrik (aradi könyvkereskedő) 655.
- Goll Jaroslav (cseh tudós) 472.
- Goltz Bogumil 661, 668, 669.
- Golub (I. Atádi).
- Goluchowsky (miniszter) 114, 693.
- de la Gorce (Pierre, történetíró) 53.
- Gossmann (kisasszony, színésznő) 622.
- Gottschall Rudolf (irodalomtörténetíró) 652, 653, 688.
- Gowland (angol kereskedő) 640.
- Gödöllő 117.
- Gömörmege 234, 237—239, 393, 412.

- Görgei Artur 25, 55, 142, 562, 566, 567, 572.
 Görgen (döblingi elmeorvos) 625.
 Görög Demeter (író) 406.
 Görz 556, 557, 559.
 Graefenberg 511—514, 521, 523, 524, 614, 615.
 Grass Móríc (szerkesztő) 424—426, 444, 445, 460, 465.
 Graz 47, 90, 225, 227, 542.
 Grazer Zeitung 225, 227.
 Graefl Ignác (csalánosi bérlő) 384, 385.
 Grätz (történetíró) 348.
 Gregorovius 623.
 Greguss Ágost 104, 106, 132, 155, 195, 205, 256, 268, 273, 284, 418, 421, 544, 546, 620, 653, 654.
 Greguss Gyula 155, 279.
 Grillparzer 61, 248.
 Grinzing (Bécs mellett) 389.
 Gross Lothár osztálytanácsos VII.
 Grünholz (bécsi kávé) 607.
 Grüne gróf 139, 179, 206, 229, 253, 309, 354, 442, 474, 502, 567, 593, 657.
 Guizot 55, 152, 652, 654, 665, 666, 672, 688.
 Gundy György (szinigazgató) 534.
 Gutzkow 652, 653, 667.
 Guyon 109.
 Gvadányi József gróf 616.
 Gyöngyös 120.
 Győr 627, 642, 649.
 Györi Sándor (matematikus) 416, 418, 419.
 Gyulai Pál 93, 104, 154, 166, 189, 195, 203, 205, 218, 260, 261, 269, 275, 280, 356, 417, 418, 503, 532, 546, 601, 602, 620, 623, 635, 653, 687, 688.
 Haas Mihály (püspök) 426, 504.
 Haber Móríc (faiseur) 474, 475.
 Habsburgi Rudolf 538, 539.
 Habsburgi Albert 539.
 Habsburgok 287, 432, 435, 437, 501, 675.
 Hackländer (regényíró) 215.
 Hadnagy Albert VII.
 Hainál István VII.
 Hajnik Imre 681.
 Hajnik János 680, 681.
 Hajnik Károly 317, 318, 322, 351, 352, 358, 362.
 Hajnik Lipót 681.
 Hajnik Pál 341, 681.
 Hajós József (az E. M. Á. B. alelnöke) 382, 385.
 Hall (Felső-Ausztriában) 390, 391, 394.
 Halle 132.
 Haller Ferenc gróf altábornagy 176, 185, 212, 215.
 Haller Péter (Kemény Özvegy és Leányában) 624.
 Hamburg 170, 201, 238, 241, 378, 499, 667.
 Hamburg kölcsöne 201, 210.
 Hamlet 625.
 Hanák János 264.
 Hanka Vencel (cseh író) 470—472.
 Hannibal 97.
 Hannover 251.
 Hanság 412, 414.
 Hanswurst 247.
 Haraszthy (emigráns) 644.
 Harkányi Frigyes 380.
 Hartleben K. Adolf 239, 240, 255, 256, 261—266, 278, 302, 303, 307, 433—435.
 Hassan pasa 234.
 Hatala Márton (cseh tudós) 471.
 Hatzfeld gróf (porosz diplomata) 331.
 Hauer István báró 129, 173, 176—178, 187, 189—191, 212, 214—216, 340, 341, 366, 371, 441, 446, 466, 639, 640.
 Pater Hauswirt Ernő (tanár) 670, 671.
 Havas (borsodi megyefőnök) 495, 496.
 Haynald Lajos 326.
 Haynau 6, 19, 24, 131, 514, 515.
 Hazánk (folyóirat) 183, 396.
 Hazucha Ferenc, I. Kelmefi László.
 Häfner (író) 541.
 Hága 638.
 Házi Naptár, I. Közhasznú.
 Heckenast Gusztáv 89, 115, 116, 118, 131, 157, 160—162, 165—169, 295, 317, 318, 320, 323, 324, 326, 344, 352, 358, 360, 538, 556, 557, 583, 596, 623, 647, 648.
 Heckenastné 596.
 Hegedüs István (tanár) 157, 629.
 Hegedüs Lajos (író) 357, 362.
 Hegedüs László (esperes) 482, 488, 489, 492.
 Hegel 349.
 Hegyessy Péter (főállamügyész) 19, 28, 29, 41.
 Heine 174, 269, 349, 561, 623, 651.
 Heintzel (tábornok) 34, 50—52.
 Helfert 14, 537, 541.
 Helgoland 578.
 Hell (Kempen titkára) 533.
 Helmeczy Mihály 155, 599, 601.
 IV. Henrik (francia király) 675.
 Hentzi 286.

- Herat (Afghanisztánban) 331, 705.
 Hercegovina 434, 435.
 Hermanstädter Zeitung 20.
 Hersch Hermann (drámaíró) 334.
 Herz János (nyomdász) 171, 536, 544, 581.
 Hess (tábornaszernagy) 475, 476, 567.
 Hetilap 116.
 Hétfalu 155.
 Hidassy (nagyzsombati tanár) 379.
 Hildegárd (főhercegnő) 597.
 Hindy János (ügyvéd) 429.
 Hirsch (énekes) 226, 228.
 Historische Zeitschrift 471.
 Hlaváts János (eperjesi főügyész) 646.
 Hoí (város) 648.
 Hoffmann (segédszolgabíró) 495, 496.
 Hoffmann János (főügyész) 694.
 Hoffmann (kisasszony, színésznő) 227.
 Hohenbruck báró (kormánytanácsos) 356.
 Hohenstadt (helység) 521.
 Hohenzollern (porosz miniszterelnök) 414.
 Holbein (szinigazgató) 226, 227.
 Hollandia 638.
 Hollán Ernő 464.
 Holstein 50.
 Holzhausen, I. Jacob.
 Hóman Bálint 629.
 Homburg (Hesseni) 130.
 Honderű 209.
 Hontmegye 77, 412.
 Hopf (kanonok) 460, 461.
 Hóra 22.
 Horatius 603.
 Horn (németalföldi szabadsághős) 654.
 Hortobágy 404, 407, 412.
 Horvát Cyrill (író) 416, 418.
 Horvát István 4.
 Horvát Kristóf (tanár) 651.
 Horváth báró 309.
 Horváth Lajos (orvos) 413.
 Horváth Mihály 629.
 Horvátország 354, 397, 626, 647.
 Hoványi Ferenc (író) 416, 419.
 Howard (angol tudós) 239.
 Hőke Lajos 179.
 Hölgyfutár 24, 51, 126, 133, 182, 263, 322, 553, 554.
 Hugo Albert (író) 29, 66, 71, 72, 582, 586, 587, 604, 606, 612, 618, 628—631, 637, 640, 641, 655.
 Hugó Viktor 107.
 Hunfalvy János 104, 155, 259, 268, 642, 643—646, 699.
 Hunfalvy Pál 65, 104, 155, 195, 241, 253, 350, 360.
 Hussarek (Max, író) 292.
 Hübner báró (miniszter) 221, 423, 428, 477, 543, 678.
 Hügel Ede (könyvkereskedő) 390, 514.
 Hülsemann (osztrák diplomata) 64.
 Hütteldorf (Bécs mellett) 458.
 Hyginus (holdkráter) 586.
 Idők Tanuja (lap) 504, 505, 689, 698.
 Iduna 269.
 Indépendance belge 398, 399.
 India 661, 662.
 Innsbruck 47.
 Iparpolitika 282.
 Ipolyi Arnold 166.
 Ipolymenti 76.
 Irányi Dániel 68.
 Irinyi József 322, 351, 426, 620, 624.
 Irland 39, 629.
 Irodalomtörténet (folyóirat) 238.
 Irodalomtörténeti Közlemények (folyóirat) 206, 218, 364, 385, 483, 689.
 Ischl 649.
 Ismeretek Tára 407.
 Ismertető 116.
 II. István király 676.
 Ivanics (könyvkereskedő) 262.
 Iván ispán (Tóth Kálmán színművében) 676.
 Iványi István (író) 520, 627.
 Jacob és Holzhausen (nyomdász) 676.
 Jacobsen (königsbergi tanár) 293.
 Jaeger (sárospataki nyomdász) 495.
 Jagasich Sándor (esztergomi megyefőnök) 219.
 Jagdzeitung 629, 641.
 Jahn (Turnvater) 438, 439.
 Jahrbuch der Israeliten 348.
 Jakab Elek 326.
 Janin (Jules) 119.
 Jankovác (helység) 339.
 Jasper (könyvkereskedő) 514.
 Jánosi Ferenc (író) 361.
 Jászberény 155, 217, 600, 660, 681.
 Jászság 216.
 Jean Paul (Richter) 13, 15, 150, 348.
 Jetteles Ignác I. Seidlitz Gyula.
 Jelenkor 155, 601.
 Jena 238.
 Jenovay László (író) 389.

- Jeremiás (proféta) 348.
 Joannovics György 121.
 Jókai Mór 65, 107, 119, 121, 157, 195, 203, 250, 255, 256, 262, 263, 286, 302, 322, 351, 389, 395, 417, 486, 539, 550, 597, 624.
 Jolsva 237–239.
 Jósika Miklós báró 104, 284, 409, 411.
 Jósika Sámuel báró 205, 309, 339, 477.
 Jósue 454.
 Jourdan (Louis, író) 668.
 Journal des Débats 571.
 Jowa (állam Amerikában) 644.
 II. József 71, 436, 445, 450, 451, 594.
 József nádor 22, 451, 462, 592.
 Judit 651.
 Justh (emigráns) 644.
- Kaiser, népszinműíró 622.
 Kaiser Ernstné (énekesnő) 535.
 Kalauz (hírlap) 376, 378.
 Kalifornia 642, 644, 645.
 Kallbrunner dr. (levéltárnok) VII.
 Kamermayer Károly (polgármester) 388.
 Kanitz Mór (emigráns) 644.
 Kaposi József 29.
 Karagorgyevics 95.
 Karagorgyevics Sándor 234, 400, 435.
 Karánsebes 414.
 Karlovác 517.
 Karolina (királyné) 247, 248.
 Karthágó 97.
 Kaschke (színész) 227.
 Kassa 147, 309, 678.
 II. Katalin 668.
 Katholikus Néplap 140, 435.
 Katholische Literaturzeitung 379.
 Katona József 61, 676.
 Kautz Gyula 688.
 Kazinczy-család 488, 493.
 Kazinczy Ferenc 481, 484, 485, 490, 493.
 Kazinczy Gábor 34, 484, 485, 490, 491, 493.
 Kákay Aranyos I. Kecskeméthy Aurél.
 Kálozdy, cigányprimás 637.
 Kárrffy Titusz 214, 255, 256, 302, 303.
 V. Károly császár 319.
 Károlyi Árpád VI, VII, 289, 437, 477, 498, 503, 625, 683, 684, 700.
 Károlyi György gróf 205, 261, 280, 281, 338, 339.
 Károlyi István gróf 205, 244, 260, 261, 278, 280, 310, 360, 362, 363, 395, 504, 583, 593.
 Károlyi grófné Zichy Karola 463.
 Kecskemét 127.
- Kecskeméthy Aurél III, VI, 46, 54–57, 59–61, 71, 87–89, 103, 104, 135, 136, 145, 148–152, 155–157, 160, 162–165, 173, 181, 187, 188, 195, 198, 207, 210, 220, 242, 268, 275, 280, 284–286, 288, 289, 292–295, 302–304, 314, 317, 318–320, 324, 325, 330, 334, 336, 343, 347–350, 354, 358–360, 363–366, 373, 378, 384, 385, 389, 391, 415–419, 450, 467, 468, 507, 510, 512, 515, 518–521, 524, 527, 528, 531, 537–539, 542–544, 546–559, 561, 567, 568, 570–573, 576–579, 581–592, 595, 597, 598, 603, 606, 609, 612, 614–617, 619, 622–627, 630–635, 638, 639, 641, 643, 645–648, 650–655, 659, 661–670, 673, 675, 679, 681–686, 688–695, 697–700.
- Kecskeméthy Aurélné 150, 151, 553–555, 639, 649, 650, 664, 666, 668, 672, 685, 691.
- Kecskeméthy Gyula 556, 558, 559, 698.
 Kecskeméthy Livius 552, 637, 650, 690.
 Kecskeméthy Mihály 54.
 Kelenföld 412, 414.
 Kelet (lap) 111, 130.
 Keleti Károly 381.
 Kelet Népe (folyóirat) 135, 136, 183, 604–606, 610, 612.
- Kelmenfi László 31, 107.
 Kemény Ferenc báró 385, 395.
 Kemény Zsigmond báró 16, 28, 42, 43, 56, 60, 65, 66, 71, 94, 105, 166, 188, 190, 192, 194–196, 198, 199, 201–209, 214, 218, 221, 261, 263, 267–270, 279, 290, 310, 314, 315, 330, 334, 356–359, 362–367, 375, 376, 378, 379, 384, 385, 387, 390, 391, 394, 395, 397, 399–402, 404, 407, 408, 416–418, 420, 427, 428, 447, 448, 459, 460, 467, 482–484, 496, 498, 500–503, 545–547, 553–555, 560, 561, 581, 582, 585, 587, 588, 597, 598, 620, 624, 630–632, 662, 664, 679, 689, 694, 695, 698–701, 705.
- Kempelen Győző (író) 484, 486.
 Kempen altábornagy 8, 22, 66, 83–89, 91, 95, 96, 100, 102, 103, 105, 106, 112, 115–117, 120, 123–126, 132, 133, 136–140, 142–145, 148–152, 157, 162, 164, 177, 179, 184, 185, 187, 189, 190, 192, 196, 202, 204, 220, 221, 229, 253, 254, 287–289, 292, 293, 297, 304, 309–311, 326, 340, 352–356, 362, 421, 423, 474, 492, 493, 525, 527, 529, 532, 534, 537, 540, 543, 546, 554,

- 564–567, 576, 592–594, 647, 648, 657, 677, 678.
 Kenyérmező 413, 414.
 Kenyérvízy I. Brúz Lajos
 Keresztény Házi Lap 132.
 Kertbeny Károly 269, 316, 375.
 Kertész Ede I. Szilágyi Ferenc
 Kéky Lajos 323.
 Képes Családi Lap 120.
 Képes Ujság 390.
 Késmárk 645, 646.
 Kétgarasos Ujság 390.
 Kinderfreund C. I. (író) 405, 406.
 Kink (történetíró) 450.
 Királyi Pál 188, 205–207, 391, 398, 401, 409, 410, 414, 415, 422, 423, 442, 443, 447, 480–483, 486, 496, 497, 500, 504, 660, 694, 699.
 Kirchenzeitung 294.
 Kisfaludy Károly 12, 368.
 Kisfaludy Sándor 177, 276, 368, 689.
 Kisfaludy Társaság Evlapjai 323, 353.
 Kiss (Nemeskéri) Miklós 502.
 Klagenfurt 567.
 Klapka 128.
 Klapperl (Meisl darabjában) 249
 Klebelsberg Kunó gróf VIII.
 Klein Hermann (szerkesztő) 13.
 Klein Hermann (csillagász) 586.
 Klein József (könyvkereskedő) 466.
 Pater Klezso (író) 174.
 Kléh István (ügyvéd) 447, 448.
 Klio (zsebkönyv) 19, 564–566.
 Knauz Nándor (író) 415.
 de Kock (Paul) 256.
 Kohner Adolf báró V.
 Kolbenheyer (fordító) 316.
 Kolozsvár 20, 73, 74, 251, 326, 565.
 Kolozsvári Közlöny 325, 326, 419.
 Komárom 62, 128, 286, 354.
 Komáromi Lapok 128.
 Komáromy (szinész) 232.
 Komárommegye 413.
 Komlóssy Ida 124, 543, 553, 554.
 Kompert (író) 348.
 Konek Sándor 179, 187, 214, 666.
 Konstantin nagyherceg 336.
 Konstantinápoly 97, 332, 403, 431, 435, 615, 666.
 Konstanz 649.
 Kónyi Manó 288, 289.
 Kopitar (szláv tudós) 470.
 Korizmic László 426, 463, 595, 617, 665, 666.
 Kormányzó (Don Juanban) 226.
 Korntheuer (szinész) 248.
 Kosciuszko 401.
 Kossuth Lajos 5, 14, 18, 21, 27, 29, 42, 50, 64, 80, 81, 108, 116, 117, 119, 121, 122, 135, 141, 159, 190, 371, 467, 468, 501, 520, 543, 576, 643, 645.
 Kossuth Hirlapja 130.
 Kotsis Ignác (nyomdász) 132.
 Kovachich Emil (bácsmegyei birtokos) 515.
 Kovachich Emilné 518.
 Kovács János (főállamügyész) 81.
 Kovács János (váci kapitány) 128.
 Kovács Ferenc (az 1843/44-iki országgyűlés monografusa) 511.
 Kovács Ferenc (irodalomtörténetíró) 690.
 Kozma Vazul (nyomdász) 24, 110, 393, 549–551, 624.
 Kölnische Zeitung 414, 581.
 Körmöcbánya 256, 541.
 Környei János (író) 131.
 Körösi Csoma Sándor 347.
 Kőszeghy (énekes) 535.
 Kövesligethy Radó VII.
 Kövér Lajos 554.
 Közhasznú Házi Naptár 338, 595–597, 647, 648.
 Közlöny 130.
 Községi ügyek (hirlap) 129.
 Krauss (igazságügyminiszter) 66, 81, 84, 85.
 Krauss (pénzügyminiszter) 53, 78, 82.
 Kremmer Dezső (író) 659.
 Kreuzzeitung 333.
 Kubinyi Ágoston 463.
 Kubinyi Ferenc 243, 463.
 Kufstein 233.
 Kuh Dávid (szerkesztő) 468–472.
 Kul'a (helység) 515.
 Kulmer báró (miniszter) 511, 513.
 Kun Bertalan (író) 361.
 Kunewalder (háziúr) 285.
 Kunszt (érsek) 353, 435.
 Kupptsch (könyvkereskedő) 607, 608.
 Kuranda (író) 404.
 Kuthy Lajos 106–111, 655, 656.
 Kyle (kertész) 239.
 Laab (Bécs mellett) 614, 615.
 Laguerronniere (publicista) 208, 498, 500–505.
 Lajos (Nagy, magyar király) 93, 94, 195.
 XIV. Lajos (francia király) 622.
 XVI. Lajos (francia király) 335.
 Lakatos Ottó (író) 655.
 Lamartine 610, 612, 613.
 Landerer Lajos 89, 115, 116, 160–162, 244, 385.
 Landsteiner (író) 285, 289, 290.

- Lange (Ludwig, német tudós) 612.
 Langenau (tábornok) 93.
 Lapok a lovászat és vadászat köréből 118.
 Laroche (szinész) 667.
 Latabár (szinigazgató) 613.
 Latkóczy Borbála 537.
 Latour 14.
 Lauffer Vilmos (kiadó) 642, 643.
 Lauser (tanító) 637.
 Lázár Dénes gróf 393.
 Lech (folyó) 704.
 Lecher Zakariás (író) 214, 382.
 Lecouvreur Adrienne 554.
 Ledru Rollin 337, 338, 343.
 Leiningen gróf honvédtábornok özvegye 193.
 Leiningen gróf (altábornagy) 102, 113, 129, 130, 163, 171—173, 178, 431, 432, 434, 533, 561, 565, 566, 593.
 Lelewel (lengyel történetíró) 401, 411.
 Lemberg 651.
 Lendvayné Hivatal Anikó 599, 601.
 Lengyelország 98, 401, 511, 578, 579, 616.
 Lenig (John, a francia Schneider cég megbízottja) 474, 475.
 Lenk (wolfsbergi, alkonzul) 96, 99.
 II. Leopold király 490.
 Leporello 226.
 Lesniewska (énekesnő) 530, 532, 535.
 Levéltári Közlemények (folyóirat) 92.
 Levitschnigg (író) 134, 269.
 Lewinsky Károly (udv. tanácsos) 88, 135, 136, 142, 144, 145, 148—151, 196, 207, 545—547.
 Lévai Henrik (kistelki) 336, 339, 343, 368—371, 376—378, 381, 382, 385, 417, 479, 480.
 Lévy József 31, 37, 269, 394, 484—487, 491, 492, 494, 537, 635.
 Lichtenstein (erdélyi kormányzó) 114.
 Liebhart (énekesnő) 269.
 Linczbauer Ferenc (számatanácsos) 441, 442.
 Lindau (város) 649.
 Lindau (botanikus) 239.
 Linhart György (botanikus) 239.
 Linz 227, 366, 467, 594, 649.
 Lipcse 241, 262, 281, 288, 293, 307, 417, 437, 445, 648.
 Lipsky János (kartográfus) 406, 412—414.
 Liphay András (a központi papnevelő igazgatója) 59.
 Lisznyai Kálmán 166, 217, 218, 269, 597.
 Liszt Ferenc 181, 634.
 Lloyd (bécsi lap) 39, 514.
 Lobkowitz Károly János József herceg (alsóausztiai helytartó) 682, 684, 686.
 Lohengrin 228.
 Lokalblatt 51.
 Lombard a 206, 294, 380, 501.
 London 81, 156, 158, 205, 246, 247, 269, 331, 542, 598, 603, 604, 628, 629, 636—638, 640, 644, 645, 660, 662, 670, 671, 680.
 Lonkay Antal (író) 500, 504, 689, 698.
 Lonovics (érsek) 460.
 Lónyay-család 488, 493.
 Lónyay Menyhért 199, 205, 308, 385, 426, 648.
 Losonc 66.
 Lotz Károly 582.
 Lőcse 645.
 Ludassi, I. Gans.
 Lugossy József (nyelvtudós) 350.
 Lukács Károly dr. (halászati szakértő) VII.
 Lukács László (nyomdász) 550.
 Lukács Mór 261, 550.
 Lukinich Imre VII. 189.
 Lundenburg 521, 523.
 Macaulay 152, 610, 612, 613.
 Macchio (tábornok) 5, 8—11, 18, 19, 26, 30, 31, 522, 523.
 Macpherson (Ossián kiadója) 470.
 Macskovics Benedek (szabadkai városi kapitány) 517, 520.
 Madarászék 4.
 Madarász József 315.
 Mader (ungi megyefőnök) 345, 355, 356.
 Magdeburg 608.
 Magenta 501, 502.
 Magyar Alföldi Legújabb Kalendárium 132.
 Magyar Évlapok 189.
 Magyar Futár 23, 114, 326, 602, 603.
 Magyar Gazda 90, 142.
 Magyar Hírlap 3, 18, 19, 23—25, 30, 31, 33, 51, 56, 58, 59, 66—69, 72—84, 86—89, 92, 104, 109, 158—160, 167, 200, 243, 250, 287, 512—515, 518—520, 529, 582, 609.
 Magyar Kormánylap 23.
 Magyar Kurir 267.
 Magyar Lap 23.
 Magyar Népbarát 19, 21, 22.
 Magyar Néplap 131, 133, 179, 185, 376, 378, 436, 621, 644.
 Magyarország 8, 9, 11, 16, 18, 19, 21—23, 27, 28, 39, 46, 48, 53, 58, 62, 66, 71, 75, 97, 98, 102, 108, 114, 120, 122, 129, 133, 135, 138, 139, 141, 145, 146,

- 153, 158, 167, 176, 177, 191, 194, 207,
216, 230, 232, 233 235—237, 239, 243,
246, 253, 257, 259, 262, 270, 272, 281,
282, 284, 295, 305, 309, 310, 315, 320,
337, 338, 350, 353—356, 370, 371, 376,
378—380, 382, 387, 388, 396, 397, 404,
406, 407, 412, 413, 428, 431, 436, 450—
454, 456, 457, 462—464, 468, 481, 482,
493, 513, 516, 520, 523, 525, 543—545,
561, 576, 587, 594, 616, 621, 636, 639,
645, 647, 660, 663, 667, 680, 689, 690,
703, 704, 706.
- Magyarország (hirlap) 385.
- Magyaróvár 239.
- Magyar Pósta 621, 624.
- Magyar Sajtó 135—138, 140—145, 148,
150—157, 168, 175, 183, 193, 197, 218,
266, 267, 270—273, 275—277, 279—
281, 283, 291, 292, 294, 296—298, 300,
304, 306, 312, 314—320, 322—326,
330, 331, 344, 347, 351—353, 357, 358,
362, 366, 419, 420, 431, 433, 486, 552,
554—556, 558—560, 562, 576, 577,
581, 583, 584, 586, 587, 600, 602—606,
610, 613, 618—620, 624, 644, 698, 699.
- Magyar Újság 139.
- Mahler Moritz (író) 14, 16, 541.
- Mainz 261, 548, 549.
- Mainzer Journal 548.
- Majláth Béla 404.
- Majláth ifj. György 404, 477, 610, 612.
- Majthényi Flóra 269
- Majthényi László (megye főnök) 77.
- Mallet (francia vállalkozó) 403.
- Maltz (rendőrigazgató) 137, 138.
- Manfréd 107.
- Manger Kajetan (min. tanácsos) 403.
- Maniel (francia vállalkozó) 403.
- Manno István (pesti polgár) 376, 380,
388.
- Mannoné 193.
- Manz (könyvkereskedő) 514, 567.
- Manx, Báro de, 615, 616.
- Margit (Eötvös Nővéreiben) 624.
- Marich István Dávid 404.
- Maros (folyó, szék) 413.
- Martialis 641.
- Martinovics 7.
- Marx (rendőrfőnök) 309.
- Masaryk 472.
- Maschek (kapitány) 66—68, 70, 72.
- Matkovich Pál (író) 634, 635.
- Mauksch (szerkesztő) 161.
- Mayer Bernát (Rückblick szerzője) 366.
- Mayer Béla (korán elhunyt történetíró)
VII.
- Mayerbeer 227.
- Mayerhoffer (tábornok) 521, 523.
- Mazarin 610, 613.
- Mazzini 294, 337, 338, 342, 343.
- Mágócsi-Dietz Sándor VII.
- Mályi (helység) 344, 354.
- Mályusz Elemér VII.
- Mária (angol királynő) 603.
- Mária Terézia 426, 436, 456, 518.
- Márki Sándor VII, 406, 407, 413, 679.
- Márkus József (főpolgármester) 388.
- Máramaros megye 678.
- Mátyás (I., király) 195.
- Mátyásföld 412.
- Mehádia 230.
- Mehemed Ali (egyiptomi alkirály) 432,
434.
- Meisl Károly (drámaíró) 247—249.
- Meissner Lipót (tanuló) 648—651.
- Melanchthon 344, 353.
- Mencsikoff herceg 431, 432, 434.
- Mephistopheles 503.
- Meran 559.
- Meschutar (püspök) 479, 480.
- Metternich 233.
- Mezey Gyula (botanikus) 239.
- Meynert Hermann (író) 278.
- Mészáros Károly (író) 182, 188, 189,
191, 192, 214, 416.
- Michelet 667, 669.
- Mickiewicz 401, 411
- Miklós I. (pápa) 503.
- Miklós I. (cár) 332, 528, 567.
- Miklosich (szlávista) 472.
- Mikó Imre gróf 326, 484, 490, 494, 602.
- Mikos 248.
- Mikulás Dániel 537.
- Mikulás János 535—537, 550, 564, 565,
607—609, 650.
- Milano 291, 543, 556, 558, 559, 698.
- Milassin Jakab 511—514, 519, 521, 523,
524.
- Milassin József 513.
- Milassin Kálmán 512.
- Minden (város) 628.
- Miskolc 394, 475, 482, 484—487, 491—
493, 496.
- Miskolczy Gyula 92.
- Mitis Oszkár báró VII.
- Mocsáry Lajos 154.
- Mocsáry Sándor 644.
- Modena 501.
- Mohamed 416.
- Mohács 704.
- Mohl Róbert 659, 687, 688.
- Molden Ernő (író) 187.
- Moldva 98, 232, 401, 434 490, 528, 578.
- Molière 667.

- Molitor Ágoston (emigráns) 644.
 Molnár György (szinész) 486, 493.
 Mommsen 152, 612.
 Montalembert 571, 612.
 Montecuccoli gróf 305.
 Montenegro 97, 98, 329, 331, 332, 431, 432, 434, 435.
 Montépin 256.
 Moor Ferenc (Haramiákban) 379.
 Moravcsik Ernő VII.
 Morgenpost 285, 287, 289, 290.
 Morócz István 595, 648.
 Mortara 499, 503.
 Morvaország 380.
 Moszkva 664.
 Mozart 588.
 Mózes 560.
 Mult és Jelen (lap) 19, 20.
 Muraköz 412, 414.
 Murány 237.
 Müller Adám (alezredes) 170.
 Müller Emil (kiadó) 551, 583, 584, 620.
 Müller Gyula (kiadó) 244, 251.
 Müller Károly (Blau) 134.
 Müller Ottó (író) 158, 169—171, 175, 179, 181, 187, 188, 210—213, 215, 334, 335, 438, 439, 457, 458.
 München 156, 227, 269, 270, 649.
 Münchhausen 616.
 Nagyenyedi Album 110.
 Nagy Ignác 51, 263, 264.
 Nagy Ignácné 133.
 Nagy Iván 417, 420.
 Nagy József (pécsi polgármester) 613.
 Nagy Péter (író) 688.
 Nagykanizsa 297, 298.
 Nagykőrös 205.
 Nagy Naptár 129.
 Nagyréde 120.
 Nagyszombat 147.
 Nagyvárad 109, 132, 146, 475.
 Napi Tudósító 159.
 Napjaink (lap) 127, 553, 554.
 Napkelet (folyóirat) 3, 218.
 I. Napoleon 194, 195, 197, 347, 361, 423, 436, 439, 502, 579, 597.
 III. Napoleon 53, 62, 63, 94, 111, 114, 194, 195, 197, 207, 208, 220, 244, 253, 279, 327—329, 331—333, 337, 342, 343, 378, 399, 401, 422, 423, 427, 428, 435, 442, 466, 497—503, 571, 579, 667, 672, 679, 698.
 Nádasdy Ferenc gróf 74, 76, 114, 635, 636.
 Nádasdy Tamás gróf 623, 635.
 Nádasday Béla 422.
 Nádasday Eugénia 372, 375.
 Nádasday Lajos 165, 171, 175, 187, 199, 209—211, 213, 214, 218, 316, 326—329, 335, 341, 342, 371, 373—375, 384, 415, 418, 421, 422, 639, 650—652, 699.
 Nádasday Lajosné 639, 651.
 Nádosy (fejérmegyei úr) 415.
 Nedeczky Bertalan (jurátus) 511.
 Nefelejts (lap) 128.
 Neison (csillagász) 586.
 Nemzeti kölcsön 101—103.
 Nemzeti színház vásága 529 és kk.
 Nendtwich Károly 315, 645, 666.
 Nestroy 334.
 Neue Münchener Zeitung 270.
 Neue Preussische Zeitung 379.
 Neueste Nachrichten (lap) 480, 481, 690.
 New-York 644.
 Ney Ferenc 106, 131.
 Négyesy László 601.
 Németország 50, 90, 134, 259, 314, 348, 349, 353, 414, 415, 426, 436, 499, 528, 549.
 Némethy Géza VII.
 Némethy Lajos (ügyvéd) 600, 604.
 Nép Barátja (lap) 19, 112.
 Névtelen (szerzője az E. M. Á. B. történetének) 371, 380.
 Nilius (rendőrtanácsos) 140, 151, 217, 410.
 Nizza 501.
 Nógrád 284.
 Nógrádmegye 118, 413.
 Nötter Antal (író) 396, 429, 657.
 Növilág (lap) 635.
 Nürnberg 648.
 Nyáry Albert báró 550, 551.
 Nyáry Antal báró 127.
 Nyáry Gyula báró 106, 127, 238, 550, 551, 553, 554, 584.
 Nyéky Mihály (a Nemz. Színház egyik igazgatója) 530, 532.
 Nyírség 404, 407, 412.
 Nyitra 67, 147.
 Nyitramegye 618.
 Obadich József (pécsi szenátor) 613.
 Obernyik Károly 31, 270, 519.
 Obrenovicsok 95.
 Obrenovics Milos 435.
 Óbuda 47.
 Óceán 333.
 Octavio (Don Juanban) 226.
 Oesterreichische Korrespondenz 215, 539, 541—543.
 Oesterreichische Post 542.

- Oesterreichische Zeitung 14, 149, 227, 386, 387, 464, 475, 481, 685, 692, 693.
 Oesterreichischer Volksfreund 297.
 Oesterreichischer Zuschauer 249.
 Okanizsa 512, 513.
 Oken Lőrinc (filozófus) 235, 239.
 Okolicsányi Győző 241.
 Olaszország 208, 232, 292, 294, 332, 423, 501, 502, 651, 675.
 Oláhország 98, 232, 401, 434, 528, 578.
 Olmütz 494, 521, 523.
 Omer pasa 252.
 Ophelia 554.
 Orbán Balázs báró 155.
 Orleans-család 191, 399.
 Oroszország 83, 95, 97, 98, 194, 289, 325, 331, 332, 335, 337, 342, 374, 401, 423, 445, 471, 524–526, 528, 529, 542, 548, 571, 663.
 Orsini 202, 378.
 Orsova 97, 99, 230.
 Ország (lap) 700.
 Ország Antal (író) 393.
 Országos Törvénylap 79.
 Orvosi Hetilap 455.
 Osnabrück 134.
 Ostdeutsche Post 404, 529.
 Ostende 411.
 Osten-Sacken Károly Róbert (orosz diplomata) 645.
 Othello 630.
 Otrokócsi Főris Ferenc 4.
 Ottó (cseh lexikona) 472.
 Ottó (görög király) 270.
 Oszakow (helység) 616.
 Oude (királyság Indiában) 661.
 Ovidius 319.
 Ozmán-család 434.
 Pajor István (Csalomjai), I. Ipolymenti.
 Palacky (történetíró) 471, 612.
 Pallas-lexikon 477.
 Palmerston 35, 36, 330–332, 349, 423, 570, 637, 661, 662.
 Palóczy László 310, 490.
 Palugay (püspök) 67.
 Pap Gábor 269.
 Papp Ferenc 60, 105, 194, 195, 199, 205–207, 314, 362, 364, 448, 467, 483, 588, 689.
 Papvölgy 243.
 Páris 50, 161, 198, 246, 250, 263, 289, 290, 331, 332, 336, 393, 399, 423, 474, 500, 502, 536, 645.
 Il Parlamento (lap) 593.
 Parma 332, 501.
 Parrot (altábornagy) 95.
 Partschné Gallina I. K. 438, 439, 458.
 Pataki Mór, I. Piringer Mihály.
 La Patrie (lap) 423.
 Pauler Ákos 3.
 Pauler Tivadar 3, 9, 60, 66, 195, 396.
 Paulikovich Lajos 676–679, 699.
 Paulikovich Cecilia 678.
 Paur Iván 104, 154, 160.
 Pawlowski (tanár) 181.
 Le Pays (lap) 337.
 Páké (székely falu) 18, 113.
 Pákh Albert 106, 115–117, 189, 614–616, 688, 689, 698.
 Pálffy János 72.
 Pálffy Lipót Ferdinánd gróf 681–684, 699.
 Pápa (város) 642.
 Pásztor Dániel (író) 361.
 Pázmány Péter 433.
 Pázmány-Füzetek 362, 435.
 Peel 39.
 Pepita de Oliva (táncosnő) 334.
 Perczel tábornok 90, 137.
 Pereire-ház (bankárcég) 304, 403.
 Peretti (énekes) 225, 227, 228.
 Perger István (pesti polgár) 183.
 Perrot (ballet szerzője) 246.
 Persenyánszky János 606.
 Perzsia 330, 331.
 Pest 4–6, 8, 12, 14, 19, 21, 29, 41, 47, 48, 55, 56, 80, 87, 90, 94, 95, 97, 99, 108, 109, 113, 115–119, 121, 128, 130, 132–135, 137, 139, 143, 147, 150, 152, 154, 155, 157, 161, 169, 174, 200, 228, 239–242, 244, 245, 248, 250–253, 255, 257–259, 261, 262, 266–270, 272, 275, 278, 284–287, 295, 297, 299, 301, 302, 304, 306–309, 311–314, 316–318, 321, 323, 326, 327, 330, 334–338, 342, 345, 350–354, 360, 365–367, 369–371, 373, 378, 380, 381, 383, 386, 388, 390, 392–394, 396, 399, 405, 407, 410, 413–415, 417, 420–422, 424–427, 429–431, 434–440, 444–448, 450, 454, 457, 458, 460, 461, 464–468, 473, 478, 481–483, 496, 498, 499, 505, 525–528, 531, 534, 538, 540, 544, 548–550, 552, 554–556, 560, 564–566, 569, 570, 578, 581, 583, 584, 587, 588, 590, 595, 596, 604, 605, 607, 617, 619, 624, 630, 632, 634, 639, 640, 643, 647, 652, 656–658, 662, 664–666, 669–676, 678–680, 684, 686, 688–690, 694.
 Pester Chronik 134.
 Pester Lloyd 134, 163, 168, 170, 171, 212, 253, 264, 299, 300, 308, 315, 329,

- 331, 335, 343, 346, 426, 533, 534, 620, 623.
Pester Morgenblatt 71, 73.
Pester Post 133.
Pester Sonntagsblatt 134.
Pester Tagblatt 134.
Pester Zeitung 18, 23, 51, 59, 70, 71, 89, 134, 161, 229, 232, 287, 516, 519.
Pesti Gyorssajtó 131, 132.
Pesti Hirlap 115, 118, 373, 374, 406, 545, 621, 652.
Pesti Napló 28, 30–41, 43, 45–52, 54, 57–66, 72, 73, 75, 76, 79, 87, 88, 90, 92–94, 100, 101, 103–106, 109, 113, 114, 118–120, 122–125, 127, 131–133, 135–138, 141, 144, 156, 159, 160, 163, 164, 168, 175, 179, 182, 188–199, 201–209, 213, 214, 218, 221, 229, 232–234, 242–246, 248–261, 263–265, 267, 268, 270, 279, 280, 288, 301, 308, 315, 316, 323–326, 330, 331, 337, 345, 346, 350, 351, 353, 356–358, 360–363, 365–368, 370, 372–374, 378–380, 382–387, 390, 391, 393, 396, 398–400, 401, 404, 405, 407, 409–411, 414, 418, 419, 421, 425, 427, 428, 431, 442, 443, 447, 448, 461, 463, 465, 467, 478, 480, 481, 483–486, 494, 496, 498, 502–504, 519, 520, 525–528, 529, 531, 536, 544, 545–547, 553–555, 560, 576, 577, 582–589, 595, 597, 598, 604, 607, 619, 621, 623, 624, 6 7, 629, 631, 632, 635–638, 643, 651, 660–666, 668, 669, 671, 672, 694, 695, 697, 699.
Pesti Távirat 122, 126.
Pest-Ofner Beobachter 134.
Pest-Ofner Zeitung 89, 132, 160, 162–166, 168–171, 211–215, 217, 220, 221, 235, 402, 448, 458, 466, 478, 479, 607.
Pesty Frigyes 627.
Petőfi Sándor 12, 13, 29, 108, 155, 166, 209, 269, 288, 389, 588, 589, 633, 699, 700.
Petrich (fejérmegyei úr) 404.
Pécs 113, 180, 468, 559, 560, 561, 584, 586, 593, 609, 610, 612, 613, 617, 618.
Péchy Manó gróf 309.
Péntek (író) 351.
Pétervárad 573.
Pfeiffer Nándor (könyvkereskedő) 447, 448, 620, 673.
Philomusos, I. Toldy Ferenc.
Photios patriarcha 503.
Piacsek József (pécsi szenátor) 613.
Piemont 294, 332, 336, 375, 445, 675.
Pintér Jenő 589.
Piringer István 50–52.
Piringer Mihály 50.
VII. Pius 361.
IX. Pius 501, 503.
Planche Gusztáv 612, 613.
Plenker György (dohánygyárak közp. igazgatója) 639, 640, 646, 647.
Plinius 590, 598, 601.
Plötz (drámaíró) 227.
Poche (udv. tanácsos) 171, 180, 187.
Podhorszky Lajos 315.
Podhradczky József 436, 437.
Podmaniczky Frigyes báró 205, 315, 417, 503.
Podolski 35–40, 46, 56, 70, 72.
Politikai Ujdonságok 116, 118, 119, 132, 168.
Politischer Studenten-Courier 14.
Polonius 23.
Pompéry Györgyné Szonté Mária 385.
Pompéry János 31, 91–93, 106, 121–127, 188, 192–199, 201, 202, 252, 254–256, 260–264, 268–270, 279, 302, 312, 314, 315, 323, 325, 326, 329–331, 334, 336–339, 341, 343, 345–347, 350, 351, 354–356, 360–368, 372, 374, 375, 377–380, 382–386, 389, 416, 418, 420, 421, 428, 447, 448, 450, 496, 540, 543, 544, 546, 547, 554, 582, 585, 587, 591, 619, 621, 623, 625, 626, 630, 637, 642, 700.
Pór Antal 662.
Poroszország 232, 259, 325, 327–329, 337, 374, 414, 415, 443, 523, 528, 561–563.
Portugália 279.
Porzó, I. Ágai.
Potemkin 217.
Pozsony 6–9, 108, 116, 132, 138, 248, 306, 509, 510, 594, 600, 604.
Pozsonymegye 683.
Pölöske (Széchenyi birtoka) 625.
Pöstyén 466.
Prandau Gusztáv báró 612.
Prága 14, 468, 469, 472, 648.
Prescott (történetíró) 219, 653, 654.
Pressburger Zeitung 7, 80, 171, 543.
Presse 103, 218, 289, 290, 368, 369, 481.
La Presse (lap) 280.
Preussische Zeitung 83.
Prépost István 642, 643.
Priessnitz 511, 513, 514, 521–523.
Primslér (bécsi nyárspolgár típusa Falk tárcáiban) 438, 439, 458.
Privitzer István 107.

- Privitzer László 107.
 Prometheus 333, 602.
 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 491, 492, 494.
 Protestáns Naptár 361.
 Protestantische Jahrbücher für Österreich 238.
 Protmann 46—52, 54, 59, 62—64, 75—77, 84—88, 92, 99, 100, 103, 105, 106, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 125—134, 137, 138, 151, 152, 159, 161, 162, 164, 167, 170, 171, 174, 178, 187, 190, 191, 200, 203, 204, 221, 241, 340, 341, 344, 351—354, 377—379, 383, 504, 525, 529, 532—534, 546, 547, 549, 554, 557, 561, 562, 564—568, 572, 593, 619, 699.
 Protmanné Balogh Mária 47, 565.
 Psotta Móric 315.
 Puchheim 222.
 Pukánszky Kádár Jolán VII, 248.
 Pulszky Ferenc 341, 371, 529.
 Pulszky Ferencné 341.
 Punch (bécsi lap) 19.
 Purgstaller József 416, 418.
 Pusztay Sándor 173, 174, 540, 543, 544, 649—651, 684.
 Putzer, borkereskedő 645.
 Püspökladány 475.
 Rab István 154, 155, 672, 673, 698.
 Radanich Imre (pécsi szenátor) 613.
 Radetzky (tábornagy) 492, 512, 514.
 Radosavljevics (főkonzul) 96.
 Radovitz (porosz tábornok) 329.
 Radvánszky Béla báró 421.
 Ragályi-család 488, 493.
 Raimund 247, 248.
 Rank (novellairó) 622.
 Ranke Lipót 610, 612, 613.
 Ranolder (püspök) 326, 344, 353, 354.
 Rauscher (bibornok) 292, 294.
 Ravensburg (Württembergben) 265.
 Rábaköz 404, 407, 412.
 Rácz Ádám (nyomdász) 496.
 Rácz József (fogalmazó) 84.
 Ráday Gedeon gróf 705.
 II. Rákóczi Ferenc 7, 29, 82.
 Rákóczi József 82.
 Rákospalota 342.
 Ráth Mór (kiadó) 624.
 Reichberg gróf (miniszterelnök) 477, 484, 499, 503, 693.
 Reden báró (statistikus) 214.
 Redlich József (történetíró) 288, 289.
 Reichart Urbán (az E. M. Á. B. titkára) 339.
 Reichenau 289.
 Reichenauer (adófelügyelő) 344.
 Reichenberg (Csehországban) 386, 387.
 Reichsgesetzblatt 352.
 Reichszeitung 17, 18, 24, 67, 289.
 Reinoehl (levéltárnok) VII.
 Religio (folyóirat) 357, 435, 504, 656, 657, 664, 698.
 Religio és Nevelés (folyóirat) 24, 200, 201.
 Remellay Gusztáv 142, 143.
 Remmark (szinigazgató) 227.
 Renner (színész) 227.
 Renz (cirkuszigazgató) 289, 667, 675.
 Repiczky János 252, 253.
 Reviczky (kancellár) 592.
 Reuter 251.
 Revue de Paris 378.
 Revue des deux mondes 183, 612.
 Récsi Emil 31, 37, 46, 59—66, 90, 105, 161, 241, 242, 376.
 Rédei Tivadar VII.
 Rédei Tivadarné VII.
 Réthy László 132.
 Révai Miklós 689.
 Révai (kiadó) 250.
 Révész Imre 195, 361.
 Ribarz (bankár) 641.
 Richter H. M. (író) 250, 290.
 Riedl Szende 104, 472, 666.
 Riga 246, 616.
 Rikhard (Oroszlánszívű, Ivanhoeban) 402.
 Ristori 334, 601, 639.
 Ritter Adolf (Szilágyi F. és Barabás M. sógora) 547—550, 565, 566.
 Ritter Adolfné 549.
 Róbert (Ördög Róbert) 225, 227.
 Robertson (történetíró) 319.
 Roboz István (író) 74.
 Rogge Walter (író) 288, 289, 356, 366.
 Rohr kisasszony báró dr. VII.
 Róma 498, 499, 502, 503, 593, 594, 612.
 Romagna 499, 501, 502.
 Rombach Mihály (író) 311.
 Römer Flóris 645.
 B. C. Romilli (milanoi érsek) 291.
 Rónay Jácint 123, 662.
 Rontó Pál 615, 616.
 Rosenfeld Lajos (a miniszteri konferencia jegyzője) 20.
 Rosenschön (író) 227.
 Rosty István 62.
 ifj. Rosty Zsigmond 62.
 Roth (készmárki polgármester) 645.
 Roth (osztrák tábornok) 593.
 Rothschildok 403, 409, 681.
 Rotteck-Welcker 151, 400.

- Rottée (alezredes) 92, 100—103, 106, 124, 150, 151.
 Rotterdam 638.
 Rousseau 608.
 Rózsa Miklós 57.
 Rózsafty Mátyás, I. Ruzsicska.
 Rozsnyó 132, 145.
 Rozsnyói Híradó 240.
 Rudics József báró 366—368, 511, 514, 521, 523.
 Rudolf trónörökös 645.
 Rumburg (város) 387.
 Russell lord 661.
 Ruzsicska 158.
 Saale völgye 238.
 Sabine Edward (angol tudós) 671, 672.
 Safarik (szláv tudós) 471.
 Saint-René Taillandier 612.
 Sajtórendelet 1851. 53.
 Sajtórendelet 1852. 84, 85.
 Sala báró, (az alsóausztriai helytartó-tanács alelnöke) 682, 683, 686, 693.
 Salamon Ferenc 160, 166, 181—183, 214, 218, 421, 624.
 Salm-Reifferscheid Hugó herceg 693, Salzburg 649.
 Sami pasa 252.
 San Francisco 644, 645.
 Sand György 303.
 Saphir Moritz 15, 349.
 Saphir Zsigmond 51, 133.
 Sardou 494.
 Sarkad 678.
 Savoya 501.
 Sággy (lelkész) 67.
 Sándor (pesti háziúr) 410.
 II. Sándor cár 128, 332.
 Sárköz 412, 414.
 Sárospa 116.
 Sárospatak 490, 495, 496.
 Sárospataki Füzetek 485, 493, 496.
 Sárossy Gyula 189, 269, 389.
 Sárszentlőrinc 340.
 Schams Ferenc 237, 240.
 Schandru kapitány (a szövegben hibásan Sandonnak szedve) 94, 96.
 Schedius Lajos 404, 406, 412, 413.
 Scherr Joannes 688.
 Scherzer János György (bécsi vendég-lős) 467.
 Scheveningen 637.
 Schiller Frigyes 15, 79, 379, 439, 481, 651.
 Schlesinger (bécsi szállító) 605.
 Schlesinger Zsigmond (író) 288.
 Schleswig-Holstein 347.
 Schluckenau (helység) 387.
 Schmerling 40, 41, 53, 216, 217, 445, 479, 480, 514.
 Schmid Antal (jurátus) 511.
 Schmidt (levéltárnok) VII.
 Schmidt (szinigazgató) 226, 228.
 Schmidt Albert, I. Berzenczey László.
 Schmidt C. (történettudós) 612.
 Schmidt Julián (irodalomtörténetíró) 652, 653, 659, 688.
 Schmitth Miklós (történetíró) 407.
 Schneider (francia vállalkozó) 475.
 Scholz (színész) 249.
 Schönbüchel (helység) 387.
 Schrott (korcsmáros Gräfenberg mellett) 522.
 Schulz Bálint (lőcsei államügyész) 645.
 Schulz von Strasnitzky (író) 278.
 Schwarz (bécsi hírlapíró) 377, 382.
 Schwarzer (borkereskedő) 426.
 Schwarzenberg herceg (miniszter) 523, 529.
 Schwarzer Ernő (miniszter) 14, 227.
 Schwechat 492.
 Schweiz 317, 325, 467, 547, 564—566, 608.
 Schweitzer (szerkesztő) 254.
 Schwester, I. Vérei.
 Scitovszky János (hercegprímás) 8, 151, 201, 407, 433, 591—594, 657, 698.
 Scott Walter 325, 398, 402.
 Scribe 667.
 Sedlnitzky gróf (a rendőrség igazgatója) 592.
 Segestes 9.
 Seidl (osztrák költő) 165, 169.
 Seidlitz Gyula (író) 14, 15, 254, 390.
 Selmezbánya 147, 238.
 Sennyey Pál báró 309, 344.
 Seyfried (szerkesztő) 196, 207, 246, 392, 701.
 Seymour (angol tengernagy) 330.
 La Sferza (lap) 297.
 Shakespeare 349.
 Sicilia 423.
 Sieber (rendőrkém) 354.
 Sigray Jakab 47.
 Simmering (Bécs mellett) 389.
 Simonich János (nemzeti színházi igazgató) 530, 532.
 Simonich (lelkész) 67.
 Sina János báró 403.
 Sina György báró 306, 403, 417.
 Sina Simon báró 305, 306, 339, 463, 638, 688.
 Sirius (csillagászati folyóirat) 586.
 Sitter (író) 289.

- Skócia 604.
 Sobri 493, 494, 689.
 Solferino 501, 502.
 Sóllyomi (Sóllyom? Somfai?), I. Falk Miksa.
 Sommer (botanikus) 239.
 Sommer Lipót (könyvnyomtató) 44, 141, 144, 157, 230, 232, 234, 268, 274, 275, 279, 280, 312, 314, 583, 673.
 Somogy 75.
 Somogyi Alajos (író) 362.
 Somogyi Károly (író) 396, 504, 656, 657, 698.
 Somogyi (segédhivatalnok) 185.
 Somssich János 68.
 Somssich Pál 3, 11, 12, 17, 39, 56, 66, 199, 201, 202, 339, 376, 378, 379, 383, 512, 514, 609.
 Sonnenfels 450.
 Sonntagszeitung 132, 133.
 Sopron 7, 9, 73, 378, 611, 618, 650.
 Sopronmegye 412.
 Sothen C. J. (bécsi nagykereskedő) 473, 477—479.
 Soulages (gyűjtő) 603.
 Southampton 81.
 Soyer Alexis Benoît (szakácsművész és író) 628, 629.
 Spanochi (josefstadti parancsnok) 143.
 Spanyolország 279.
 Sparta 324.
 Spectateur (lap) 378.
 Sperlbauer János György (a Sperl alapítója) 467.
 Spiegel (folyóirat) 12, 13, 51, 133.
 Spielmann Gabriella bárónő, I. Yella.
 Splényi Henrik báró 404.
 Sportsman (angol lap) 628.
 Sportmans Magazine 628.
 Stadion gróf (miniszter) 527, 529.
 Stadtpost (lap) 288.
 Stájerország 627.
 Stanek (cseh tudós) 471.
 Stein (kiadó), I. Barrané
 Stein Károly (rézmetsző) 406.
 Steincke (énekes) 226, 228.
 Stepanovics Lajos (városi kapitány) 77.
 Stier Theophil (író) 353.
 Stift András báró (író) 253, 254, 257—259.
 Stomfa 683.
 Stradella (opera hőse) 225.
 Strampfer Frigyes (szinigazgató) 375.
 Strampfer kisasszony (színésznő), 227.
 Stratford Canning 432, 435.
 Stucke Ferenc (pesti háziúr) 410.
 Sue Jenő 107, 121, 256.
 Suezi csatorna 208.
 Sugár (borsodi bérlő) 344.
 Sujánszky Antal 200.
 Sumla 615.
 Sunday Times 628.
 Südslavische Zeitung 67, 68.
 Sükey (költő) 153, 269, 550.
 Sümeg (város) 276, 277.
 Svábhely 161, 466.
 Svecseny (miniszteri biztos) 34.
 Svoboda (prágai törvényszéki elnök) 471.
 Sybel (történetíró) 471.
 Sylva herceg (Ernaniban) 681, 683.
 Sylvester (publicista) 307, 328, 333, 380, 381.
 Szabadka 515, 517, 519, 520, 627.
 Szabadkai Közlöny 627.
 Szabó Alajos (író) 106, 131, 378.
 Szabó József (tudós) 160, 195.
 Szabó Károly (történetíró) 19, 21, 25, 26, 181.
 Szabó László (író) 410.
 Szabó Rikhard (író) 389, 484, 486
 Szabolcsmegye 413.
 Szalay László 16, 195, 363, 498, 610—613, 662, 704.
 Szalay Nikodém (megye főnök) 180.
 Samwald Gyula (kiadó) 164, 196, 274, 275, 279, 280, 313, 314, 545, 551 554, 587, 588.
 Szapáry Gyula gróf 648.
 Szardínia 332, 667.
 Szarvady 68.
 Szathmáry-család 488.
 P. Szathmáry Károly (író) 389.
 Szatmári Király József 490, 493, 494.
 Szatmármegye 110, 510.
 Szász Károly 269, 389, 417, 653, 654.
 Szász föld 453.
 Szászváros 284.
 Szávits (bécsi polgár) 232.
 Szávits Antal (franciaországi lakos) 234.
 Századok (folyóirat) 189.
 Száva (folyó) 98.
 Szebasztopol 338, 548, 570, 579.
 Szebény (helység) 38.
 Szege 229, 275, 284.
 Szegedi Híradó 486.
 Szegfi Mór (író) 203.
 Szekfű Gyula VII.
 Szekrényessy József (pesti polgár) 183.
 Szelestey László 378, 419, 485.
 Szemere Bertalan 123, 124, 381.
 Szemle az élet, irodalom és művészet köréből 117.

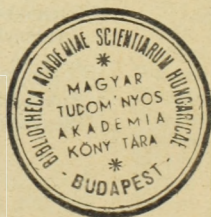
Szendrei János (író) 487, 491.
 Szent Erzsébet 633.
 Szent István (király) 98, 140, 179, 248, 347, 433.
 Szent-István (helység) 344, 354.
 Szentiványi Vince 7–9, 22–24, 47, 309.
 Szentkirályi Mór 705.
 Szent-Mihály (helység) 306, 309, 351.
 Szent Péter 502.
 Szentpéter (helység) 361.
 Szentpétervár 240, 247, 325, 664.
 Szentpétery Imre 498.
 Szent Sebestyén 533.
 Szenvey József 31, 37, 65, 79–81, 106, 188, 256, 267, 540, 543, 553.
 Szepesmegye 239, 453.
 Szepessy-család 488.
 Szerbia 95–98, 230–232, 400.
 Szerdahelyi Kálmán 182, 284.
 Széchenyi Béla gróf 462, 660, 662, 680, 681.
 Széchenyi Dénes gróf 404.
 Széchenyi Ferenc gróf 462.
 Széchenyi István gróf V, VI, 15, 38, 43, 71, 93, 118, 135, 136, 153, 155, 156, 183, 207, 220, 288, 306, 340, 347, 351, 404, 414, 430, 437, 450, 459–461, 484, 490, 494, 498, 503, 569, 602, 625, 642, 683, 684, 698, 700.
 Széchy Mária 248.
 Szécsen Antal gróf 288, 477, 612.
 Székács József 184–187, 278, 361.
 Székely József 153, 271, 273, 318–322, 324, 389, 391, 417, 420, 584, 604, 606.
 Székely Dániel (fogalmazó) 591.
 Székely Katalin (Kuthy novellájában) 111.
 Székely Ottokár VII.
 Székelyföld 673.
 Szépirodalmi Figyelő 154, 155, 678.
 Szépirodalmi Közlöny 376, 416, 419, 485.
 Szépirodalmi Lapok 115.
 Szigligeti Ede 284, 532.
 Szilasy János (író) 416, 419.
 Szilágyi Adél 281, 649.
 Szilágyi Ferenc 19–26, 28, 51, 56, 66–70, 73–89, 92, 104, 114, 136, 137, 150, 151, 157–169, 171, 173–176, 181–188, 209, 212, 215, 277–281, 285, 286, 290, 298, 299, 301, 302, 305, 306, 311, 313, 314, 316, 317, 528, 535–537, 539, 540, 543, 544, 547–553, 561–574, 577–579, 581, 585, 589–591, 608, 609, 644, 648, 650, 651, 699.
 Szilágyi Ferencné Bois de Chesne Mária 299, 564–566.

Szilágyi Sándor 25, 118, 174, 187, 286, 523.
 Szilágyi Virgil 126, 214.
 Szilágyság 413, 414.
 Szilécia 236.
 Szini Károly 155.
 id. Szinnyei József 31, 92, 269, 289, 354, 523, 586.
 Szivárvány (lap) 121, 126.
 Szlavia 523.
 Szoboszlai Pap István (superintendens) 549, 551.
 Szobovits Ferdinánd (szolgabírói tollnok) 297, 298.
 Szokolay István (író) 418, 421.
 Szokolócz (helység) 618.
 Szolnok 209.
 Szolnokmegye (Belső) 475, 494.
 Szombathely 131.
 Szongott 492.
 Szontagh Gusztáv 195, 620, 621.
 Szőgyény-Marich László 5, 6, 339, 340, 353, 354, 356, 492, 519.
 Szőkefalva 603.
 Szőlő betegsége 238 és kk.
 Szőnyi (pedagógus) 537, 545, 546.
 Sztello András 238, 241.
 Szűcs István (tanár) 187, 549–551.
 Tacitus 9, 431, 598.
 Tagesbote aus Böhmen 467–472, 699.
 Tages-Post (linzi lap) 238.
 Taïne H. 622.
 Talleyrand 580.
 Talliánné (somogyi úrhölgy) 644.
 Tapolca 90.
 Tarnóczyáné (Kemény Özvegy és Leányában) 624.
 Tatár Béla 7, 10.
 Táborszki Ottó VII.
 Tárkányi Béla 253, 417, 420.
 Tájékoztató (lap) 110.
 Tátra 413.
 Teichgräber (Tavassy tanár) 12.
 Teleki-alapítvány 676.
 Teleki Domokos gróf 119, 203, 204, 635.
 Teleki Ferenc gróf 12.
 Teleki József gróf 165, 260.
 Teleki László gróf 68, 72.
 Teleki Sámuel gróf 72.
 Temesi bánság 98, 130, 380, 453, 517, 627.
 Temesvár 150, 372, 375, 517, 626.
 Temesvarer Zeitung 372, 375.
 Tenger mellék (magyar) 397.

- Terczy Szilárd (pesti polgármester) 48–50, 52.
 Teregovai szoros 62.
 Thallóczy Lajos 91.
 Thaly Kálmán 504, 505.
 Thaly Zsigmond 68.
 Theodorovics, I. Tomory.
 Theresienstadt 468, 492.
 Thiais (francia író) 622.
 Thierry báró (miniszter) VI, 45, 220, 472, 684, 697.
 Thierry Amadé 610, 612.
 Thiers Adolf 357, 361.
 Thiersch Lajos (festő) 639.
 Thomé (szinigazgató) 226–228.
 Thouvenel (francia miniszter) 432, 435, 502.
 Thun Leo gróf 53, 73, 149, 184, 187, 262, 265, 292, 293, 297, 482, 484, 494–496, 537, 551, 593.
 Tiberis 501.
 Times 366, 581.
 Tisza-Abád 429, 430.
 Tiszai vasút 473–477.
 Tisza vidéke 90, 122.
 Tocqueville 500.
 Toggenburg (miniszter) 259.
 Tognio Lajos (tanár) 239.
 Tokaj 475.
 Tolcsvai Nagy Gedeon (református segédgondnok) 487, 489, 491.
 Toldy Ferenc 104, 154, 166, 196, 252, 261, 310, 344, 349, 398, 416–418, 420, 664.
 Tolnai Vilmos 218, 238.
 Tolnamegye 134, 413.
 Tomory Anasztáz 106, 129, 130, 416, 419, 420.
 Tompa Mihály 166, 195, 211, 267, 269, 420, 472, 490, 491, 493, 537, 635.
 Tormay Károly 214.
 Toscana 501.
 Tóth Dénes (író) 214.
 Tóth Endre 269.
 Tóth József (színész) 531.
 Tóthné (színésznő) 531.
 Tóth Kálmán 106, 132, 133, 269, 675, 676, 699.
 Tóth Lőrinc 179, 195, 261, 310, 340, 341, 417.
 Totleben (orosz tábornok) 336.
 Tótország 397, 453, 626.
 Török Gábor 137.
 Török János 90–93, 95–106, 122–125, 127, 135–144, 150–154, 156–159, 183, 188, 192, 196, 202, 203, 207, 244–246, 249–254, 256–258, 260, 261, 266–268, 270, 271, 274–281, 283, 284, 291–296, 298–301, 303, 304, 306, 317–326, 330, 340, 343, 347, 356, 358–360, 362, 363, 365, 395–397, 404–407, 412, 413, 416, 419, 424, 426, 429–432, 434–438, 444, 445, 449, 450, 453, 454, 457, 459–465, 524, 527–529, 531, 532, 534, 540, 543, 544–547, 549, 550, 552, 554, 555, 558–562, 565, 566, 574–576, 580, 581, 583–585, 587, 590, 599, 600, 602–604, 606, 612, 617, 620, 624, 664, 665, 673, 698–700.
 Török Pál 361, 551.
 Török Sándor 154, 271–273.
 Törökország 252, 253, 329, 336, 431, 432, 528, 542, 615.
 Tragor Ignác 243.
 Triest 232, 352, 409, 558, 559, 667.
 Troplong (francia tudós) 612.
 Tucker (kertész) 235, 239.
 Turin 247, 649.
 Tuvora József 103, 215, 218, 539, 541, 542.
 Uhl Frigyes (író) 214, 289, 290.
 Újbuda 644.
 Újházy László 84.
 Újhelyi Róbert (szolgabíró) 351.
 Újkor (lap) 107.
 Új Magyar Múzeum 174.
 Ullmann Károly (pesti polgár) 380.
 Ullmeyer Fr. (író) 248.
 Ungar (folyóirat) 13–15, 264.
 Ungarische Post 169, 170, 215.
 Ungvár 189, 345.
 Union (lap) 35.
 Unsere Zeit (folyóirat) 259.
 Uray Bálint (szatmármegyei követ) 509–511.
 Urházy György 65, 90, 94–97, 99, 100, 195, 244, 245, 251–253, 256, 279, 553, 554, 619–621.
 Urnay (emigráns) 644.
 Úrményi József 37, 38, 339–341, 376, 380, 698.
 Vachott Sándor 120, 269.
 Vachott Sándorné 106, 120.
 Vadnay Tibor VII.
 Vahot Imre 106, 111, 132, 539.
 Vajda János 154, 634, 635.
 Való (lap) 55.
 Valpó 612.
 Vargha Gyula 301.

- Vas Gereben 19, 106, 111, 112, 312, 315, 316, 343, 351, 362, 390, 539.
 Vasárnapi Ujság 115, 116, 119, 131, 132, 614, 616, 688, 689.
 Vasek (cseh tudós) 472.
 Vaskapu 404, 407.
 Vaspályatársaság (Ferencz József) 402.
 Vasvári Pál 84.
 Vatikán 502, 503.
 Vay-család 493.
 Vay Béla báró 488, 492.
 Vay Dániel gróf 488, 490, 492.
 Vay Lajos gróf 488, 490, 493.
 id. Vay Miklós báró 488, 489, 492, 592.
 ifj. Vay Miklós báró 488, 489, 492.
 Wayné Adelsheim Johanna báróné 492.
 Vác 37, 128, 242—244, 406.
 Vág (folyó) 297, 298.
 Vállas Antal 262, 263, 278, 279.
 Vámosy (Eötvös Nővéreiben) 624.
 Vámosy Zoltán VII.
 Várna 704.
 Velence 206, 232, 292, 315, 380, 501, 671.
 Verona 559.
 Veszprém 390.
 Veszter Pál (a debreceni országgyűlés tagja) 645.
 Vezuv 423.
 Végh Mátyás (irodalomtörténetirő) 673.
 Vérei József (Athenaeum igazgatója) 291.
 Vértel Ernő 155, 214, 290—292, 296, 580, 583, 584.
 Vészi József V.
 Vida Károly 3—11, 16—18, 23, 26, 30, 70, 106, 107, 113, 114, 153, 199, 209, 326, 599, 602, 603.
 Viktor Emánuel 466, 501.
 Világ (lap) 79, 131.
 Világos 3, 8, 55, 90, 113, 287, 645.
 Villafranca 502.
 II. Vilmos (német császár) 638.
 Vilna 616.
 Virág Benedek 260.
 Virozsil Antal 179.
 Vlasich György (kanonok) 593.
 J. N. Vogl (költő) 269.
 Voinovich Géza 189, 500, 504.
 Vojvodina 67, 354, 371, 511, 514, 517, 520, 647.
 Volksbote (lap) 289.
 Voltaire 291, 608.
 Vorstadt-Zeitung 15, 390.
 Völkl (rendőrtiszt) 192.
 Vörös Károly (emigráns) 644.
 Vörösmarty Mihály 94, 141, 142, 276, 288, 309—311, 316, 368, 486, 514, 584, 635, 666, 704.
 Vrányi 269.
 Vukovics Sebő 29, 117.
 Vulkánszoros 404, 407.
 Wagner Richard 348.
 Waldheim Antal (bécsi gyógyszerész) 661.
 Waldstein János gróf 399, 403, 404.
 Walewski (francia miniszter) 331, 336.
 Wallaschek (író) 228.
 Wallenstein 406.
 Wallishausen (könyvkereskedő) 465, 466.
 Walter Ágoston (Pulszky apósa) 341.
 Walterskirchen báró 693.
 Wamba (Ivanhoeban) 402.
 Wanderer (lap) 12, 14—16, 19, 25, 45, 46, 52, 196, 197, 202—204, 206, 208, 227—229, 232, 234, 240—247, 249, 251, 253, 254, 268, 270, 283, 289, 308, 309, 315, 316, 335, 339, 343, 345, 346, 376—378, 382, 392, 404, 410, 421, 423, 424—426, 429, 430, 436, 437, 444, 445, 447, 448, 450, 454, 457, 460, 462—464, 472, 477, 480, 484, 503, 505, 511, 513, 514, 525, 529, 555, 627, 679, 697, 699, 701.
 Wangel (énekes) 535.
 Warnsdorf (helység) 387.
 Washington (város) 643, 645.
 Washington Irving (író) 687, 688.
 Washington György 687, 688.
 Wass Samu gróf 644, 645.
 Weber (udvari tanácsos) VI, 697.
 Weber János (rendőrtanácsos) 376, 378, 642.
 Webster (amerikai államférfi) 64.
 Weér Farkas 491.
 Wegener (porosz konzervatív) 333.
 Wehle Ferdinánd (orvos) 180.
 Weinhold (germanista) 670.
 Weissbrot (szerkesztő) 692.
 Welden báró (tábornok) 6, 233.
 Wenczel Gusztáv 65, 195, 432, 435, 666.
 Wenckheim Béla báró 205.
 F. Wend (író) 227.
 Weniger (vasúti utmutató szerkesztője) 479.
 Wertheimer Ede 197, 547.
 Wertheimer József 347.
 Wesselényi Miklós báró 514, 689.
 Westfália 630.
 Widdin 96, 99, 252, 615.
 Wiener Katzenmusik (lap) 542.
 Wiener Telegraf 285, 287, 289.
 Wiener Zeitung 21, 63, 88, 89, 158, 163, 165, 167, 212, 215, 227, 254, 270, 306,

- 636, 638, 640, 641, 650, 663—666, 685, 686.
 Wiesbaden 228.
 Wieser (pesti háziúr) 317.
 Windischgrätz herceg 5, 6, 9, 30, 108, 543, 562, 566, 567, 586.
 Winkler György (tanár) 606, 607.
 Wirkner Lajos 156.
 Wiseman (bibornok) 637.
 Witte (szinész) 227.
 Wlassics Gyula báró 428.
 Wodianer Mór 228, 229, 340, 403, 408.
 Wodianer Sámuel 229.
 Wolff (Corresp.-Bureau) 542.
 Wolkenstein-Trostburg gróf 693.
 Wurzbach 15, 16, 71, 154, 215, 228, 246, 249, 288, 289, 378, 468.
 Würzner Fülöp (rendőrbiztos) 697.
 Xantus János 76, 84, 642—645.
 Xantus Terézia (János anyja) 643—645.
 Yeh (khinai államférfiú) 330.
 Yella (táncosnő) 245—247.
 Yole, I. Pompéry János.
 Young asszony (énekesnő) 269.
 Zagyva (folyó) 598.
 Zajzoni, I. Ráb.
 Zakos Elek 161.
 Zalamegye 625.
 Zalka János (püspök) 656, 657.
 Zang (író) 290, 349.
 Zeidler Ferenc számtanácsos 424, 478, 479.
 Zeitschrift für Natur und Heilkunde 455.
 Zeitschrift von und für Ungern 413.
 Zemplénmegye 34, 413.
 Zenta 512.
 Zichy Alfréd gróf 404.
 Zichy Edmund gróf 399, 403, 404, 408.
 Zichy Ferenc gróf 108, 510, 511.
 Zichy Géza gróf 498.
 Zichy Henrik gróf 399, 403, 404.
 Zichy Hermann gróf 110.
 Zilahy Kiss Károly 504, 505, 688, 689, 690, 698.
 Zimmermann J. András (min. osztálytanácsos) 576, 577.
 Zimony 94, 230, 403, 409.
 Zlinszky László 66, 67.
 Zolnai Béla 45.
 Zólyom 238.
 Zrinyi Ilona 640.
 Zsarnay Lajos (egyházkerületi főjegyző) 489, 495.
 Zschokke 607.
 Zsedényi Ede 241, 309, 340.
 Zsivora György 220, 336, 340, 341, 380, 628, 630.
 Zuboly 153.
 Zürich 467.

TARTALOM

	Oldal
Előszó	V
A Magyar Hírlapirodalom 1849—1860.....	1
Falk Miksa levelezése	223
Kecskeméthy Aurél levelezése	507
Befejezés	697
Függelék	701
Név- és tárgymutató	707

270-4 *fiens*
utsh

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 4332/1951. sz.